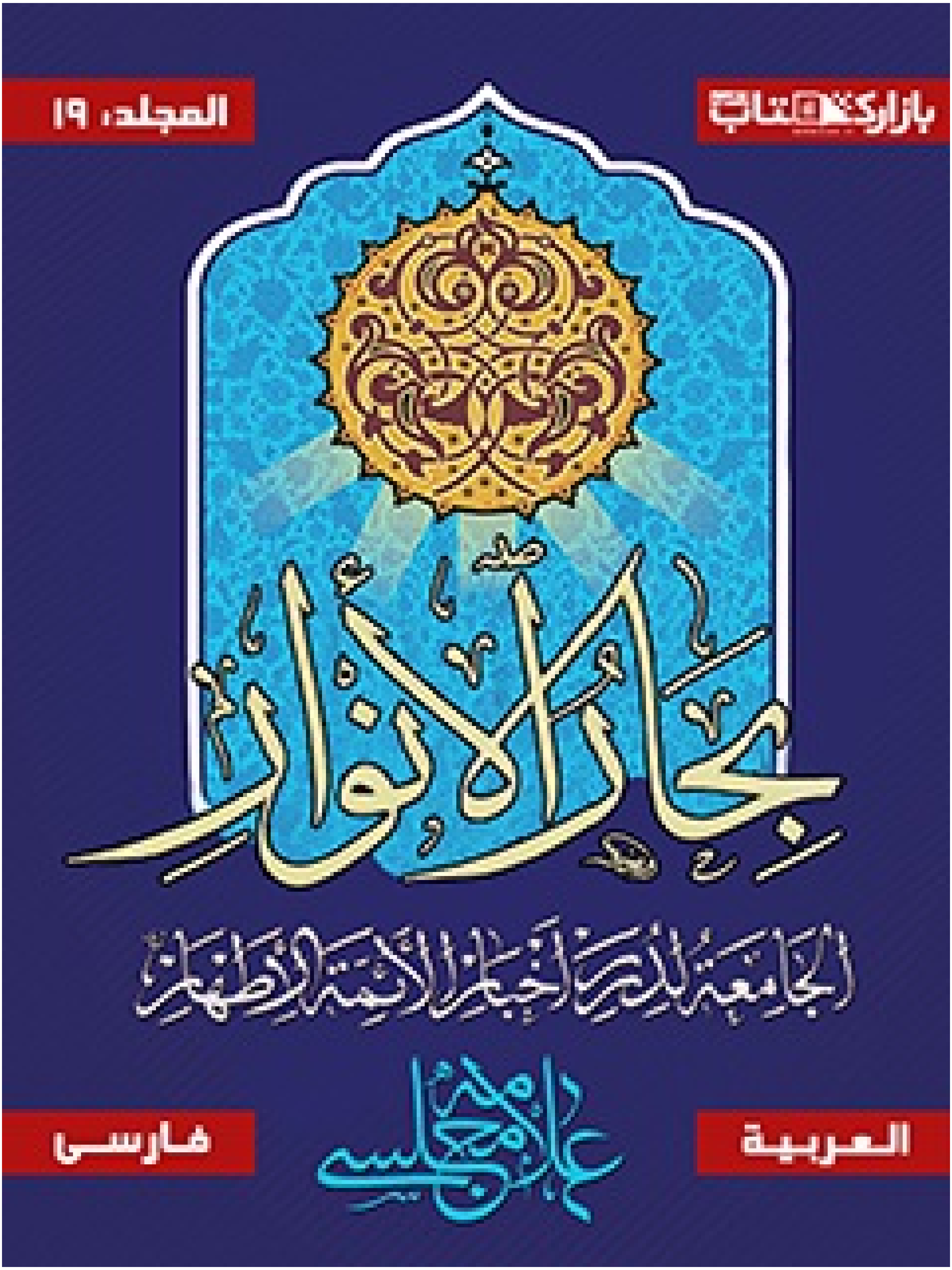

بازار کتاب
المجلد، ١٩
بحار الأنوار
الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار
علامه مجلسی
العربیة
فارسی

بسم الله الرحمن الرحیم

بحارالانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار علیهم السلام با ترجمه فارسی

کاتب:

محمدباقر بن محمدتقی علامه مجلسی

نشرت فی الطباعهٔ:

مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

رقمی الناشر:

مرکز القائمیهٔ باصفهان للتحریات الکمبیوتریهٔ

الفهرس

بحار الأنوار الجامعه لدرر أخبار الائمه الأطهار المجلد ۱۹ : تاریخ پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله – ۵

اشاره

سرشناسه: مجلسی محمد باقربن محمدتقی ۱۰۳۷ – ۱۱۱۱ق.

عنوان و نام پدیدآور: بحارالانوار: الجامعه لدرر أخبار الائمه الأطهار تالیف محمدباقر المجلسی.

مشخصات نشر: بیروت داراحیاء التراث العربی [۱۴۴۰].

مشخصات ظاهری: ج – نمونه.

یادداشت: عربی.

یادداشت: فهرست نویسی بر اساس جلد بیست و چهارم، ۱۴۰۳ق. [۱۳۶۰].

یادداشت: جلد۲۴،۵۲،۶۵،۶۶،۶۷،۸۷،۹۲،۹۱،۹۴،۱۰۳،۱۰۸(چاپ سوم: ۱۴۰۳ق.=۱۹۸۳م.=[۱۳۶۱]).

یادداشت: کتابنامه.

مندرجات: ج .۲۴. کتاب الامامه. ج.۵۲. تاریخ الحجه. ج۶۵،۶۶،۶۷. الایمان و الکفر. ج.۸۷. کتاب الصلاه . ج. ۹۱،۹۲ .الذکر و الدعا. ج. ۹۴. کتاب السوم. ج.۱۰۳.فهرست المصادر. ج.۱۰۸.الفهرست.-

موضوع: احادیث شیعه — قرن ۱۱ق

رده بندی کنگره: BP۱۳۵/م۳ب ۳۱۳۰۰ ی ح

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۲۱۲

شماره کتابشناسی ملی: ۱۶۸۰۹۴۶

ص: ۱

**[ترجمه]

سرشناسه : مجلسی، محمد باقربن محمدتقی، ۱۰۳۷ – ۱۱۱۱ق.

عنوان قراردادی : بحار الانوار .فارسی .برگزیده

عنوان و نام پدیدآور : ترجمه بحارالانوار/ مترجم گروه مترجمان؛ [برای] نهاد کتابخانه های عمومی کشور.

مشخصات نشر : تهران: نهاد کتابخانه های عمومی کشور، موسسه انتشارات کتاب نشر، ۱۳۹۲ -

مشخصات ظاهری : ج.

شابک : دوره : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۶-۵ ؛ ج.۱ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۷-۲ ؛ ج.۲ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۸-۹ ؛ ج.۳ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۹-۶ ؛ ج.۴ ۹۷۸-۶۰۰-۷۰۷۱۵۰-۲ : ؛ ج.۵ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۱-۹ : ؛ ج.۶ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۲-۶ : ؛ ج.۷ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۳-۳ : ؛ ج.۸ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۴-۰ ؛ ج.۱۰ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۶-۴ : ؛ ج.۱۱ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۳-۲ : ؛ ج.۱۲ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۶-۵ : ؛ ج.۱۳ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۵-۶ : ؛ ج.۱۴ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۶-۳ : ؛ ج.۱۵ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۷-۰ : ؛ ج.۱۶:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۸-۷ ؛ ج.۱۷:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۹-۴ ؛ ج.۱۸ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۰-۰ ؛ ج.۱۹:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۱-۷ ؛ ج.۲۰:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۲-۴ ؛ ج.۲۱: ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۳-۱ ؛ ج.۲۲:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۴-۸ ؛ ج.۲۳:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۵-۵

مندرجات : ج.۱. کتاب عقل و علم و جهل.- ج.۲. کتاب توحید.- ج.۳. کتاب عدل و معاد.- ج.۴. کتاب احتجاج و مناظره.- ج. ۵. تاریخ پیامبران.- ج.۶. تاریخ حضرت محمد صلی الله علیه وآله.- ج.۷. کتاب امامت.- ج.۸. تاریخ امیرالمومنین.- ج.۹. تاریخ حضرت زهرا و امامان والامقام حسن و حسین و سجاد و باقر علیهم السلام.- ج.۱۰. تاریخ امامان والامقام حضرات صادق، کاظم، رضا، جواد، هادی و عسکری علیهم السلام.- ج.۱۱. تاریخ امام مهدی علیه السلام.- ج.۱۲. کتاب آسمان و جهان - ۱.- ج.۱۳. آسمان و جهان - ۲.- ج.۱۴. کتاب ایمان و کفر.- ج.۱۵. کتاب معاشرت، آداب و سنت ها و معاصی و کبائر.- ج.۱۶. کتاب مواعظ و حکم.- ج.۱۷. کتاب قرآن، ذکر، دعا و زیارت.- ج.۱۸. کتاب ادعیه.- ج.۱۹. کتاب طهارت و نماز و روزه.- ج.۲۰. کتاب خمس، زکات، حج، جهاد، امر به معروف و نهی از منکر، عقود و معاملات و قضاوت

وضعیت فهرست نویسی : فیپا

ناشر دیجیتالی : مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

یادداشت : ج.۲ - ۸ و ۱۰ - ۱۶ (چاپ اول: ۱۳۹۲) (فیپا).

موضوع : احادیث شیعه -- قرن ۱۱ق.

شناسه افزوده : نهاد کتابخانه های عمومی کشور، مجری پژوهش

شناسه افزوده : نهاد کتابخانه های عمومی کشور. موسسه انتشارات کتاب نشر

رده بندی کنگره : BP۱۳۵/م۳ب۳۰۴۲۱۶۷ ۱۳۹۲

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۲۱۲

شماره کتابشناسی ملی : ۳۳۴۸۹۸۵

**[ترجمه]

تتمه أبواب أحواله صلى الله عليه و آله من البعثه إلى نزول المدينه

باب ۵ دخوله الشــعب و ما جرى بعده إلى الهجره و عرض نفسه على القبائل و بيعه الأنصار و موت أبى طالب و خديجه رضى الله عنهما

الأخبار

«۱»

عم، إعلام الورى ص، قصص الأنبياء عليهم السلام اجْتَمَعَتْ قُرَيْشٌ فِي دَارِ النَّدْوَهِ وَ كَتَبُوا صَحِيفَهً بَيْنَهُمْ أَنْ لَا يُؤَاكِلُوا بَنِي هَاشِمٍ وَ لَا يُكَلِّمُوهُمْ وَ لَا يُبَايِعُوهُمْ وَ لَا يُزَوِّجُوهُمْ وَ لَا يَتَزَوَّجُوا إِلَيْهِمْ وَ لَا يَحْضُرُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَدْفَعُوا إِلَيْهِمْ مُحَمَّداً فَيَقْتُلُوهُ وَ أَنَّهُمْ يَدٌ وَاحِدَهٌ عَلَى مُحَمَّدٍ يَقْتُلُونَهُ غِيلَهً أَوْ صِرَاحاً فَلَمَّا بَلَغَ ذَلِكَ أَبَا طَالِبٍ جَمَعَ بَنِي هَاشِمٍ وَ دَخَلُوا الشِّعْبَ وَ كَانُوا أَرْبَعِينَ رَجُلًا فَحَلَفَ لَهُمْ أَبُو طَالِبٍ بِالْكَعْبَهِ وَ الْحَرَمِ وَ الرُّكْنِ وَ الْمَقَامِ إِنْ شَاكَتْ مُحَمَّداً شَوْكَهٌ لَأَثِبَنَّ (۱) عَلَيْكُمْ يَا بَنِي هَاشِمٍ وَ حَصَّنَ الشِّعْبَ وَ كَانَ يَحْرُسُهُ بِاللَّيْلِ وَ النَّهَارِ فَإِذَا جَاءَ اللَّيْلُ يَقُومُ بِالسَّيْفِ عَلَيْهِ وَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مُضْطَجِعٌ ثُمَّ يُقِيمُهُ وَ يُضْجِعُهُ فِي مَوْضِعٍ آخَرَ فَلَا يَزَالُ اللَّيْلَ كُلَّهُ هَكَذَا وَ يُوَكِّلُ وُلْدَهُ وَ وُلْدَ أَخِيهِ بِهِ يَحْرُسُونَهُ بِالنَّهَارِ فَأَصَابَهُمُ الْجَهْدُ وَ كَانَ مَنْ دَخَلَ مَكَّهَ مِنَ الْعَرَبِ لَا يَجْسُرُ أَنْ يَبِيعَ مِنْ بَنِي هَاشِمٍ شَيْئاً وَ مَنْ بَاعَ مِنْهُمْ شَيْئاً انْتَهَبُوا مَالَهُ وَ كَانَ أَبُو جَهْلٍ وَ الْعَاصُ بْنُ وَائِلٍ السَّهْمِيُّ وَ النَّضْرُ بْنُ الْحَارِثِ بْنِ كَلَدَهَ وَ عُقْبَهُ بْنُ أَبِي مُعَيْطٍ يَخْرُجُونَ إِلَى الطُّرُقَاتِ الَّتِي تَدْخُلُ مَكَّهَ فَمَنْ رَأَوْهُ مَعَهُ مِيرَهٌ (۲) نَهَوْهُ أَنْ يَبِيعَ مِنْ بَنِي هَاشِمٍ شَيْئاً وَ يَحْذَرُونَ إِنْ بَاعَ شَيْئاً مِنْهُمْ أَنْ يَنْهَبُوا مَالَهُ وَ كَانَتْ خَدِيجَهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا لَهَا مَالٌ كَثِيرٌ فَأَنْفَقَتْهُ عَلَى

۱- لعل الأصحّ: لاتين عليكم. يقال: أتى عليه الدهر أى أهلكه.

۲- الميره: الطعام.

رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی الشِّعْبِ وَ لَمْ یَدْخُلْ فِی حَلْفِ الصَّحِیفَهِ مُطْعِمُ بْنُ عَدِیِّ بْنِ نَوْفَلِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ بْنِ عَبْدِ مَنَافٍ وَ قَالَ هَذَا ظُلْمٌ وَ خَتَمُوا الصَّحِیفَهَ بِأَرْبَعِینَ خَاتَماً خَتَمَهَا کُلُّ رَجُلٍ مِنْ رُؤَسَاءِ قُرَیْشٍ بِخَاتَمِهِ وَ عَلَّقُوهَا فِی الْکَعْبَهِ وَ تَابَعَهُمْ عَلَی ذَلِکَ أَبُو لَهَبٍ وَ کَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَخْرُجُ فِی کُلِّ مَوْسِمٍ فَیَدُورُ عَلَی قَبَائِلِ الْعَرَبِ فَیَقُولُ لَهُمْ تَمْنَعُونَ لِی جَانِبِی حَتَّی أَتْلُوَ عَلَیْکُمْ کِتَابَ رَبِّکُمْ وَ ثَوَابُکُمُ الْجَنَّهُ عَلَی اللَّهِ وَ أَبُو لَهَبٍ فِی أَثَرِهِ فَیَقُولُ لَا تَقْبَلُوا مِنْهُ فَإِنَّهُ ابْنُ أَخِی وَ هُوَ کَذَّابٌ سَاحِرٌ فَلَمْ یَزَلْ هَذَا حَالَهُمْ (۱) وَ بَقُوا فِی الشِّعْبِ أَرْبَعَ سِنِینَ لَا یَأْمَنُونَ إِلَّا مِنْ مَوْسِمٍ إِلَی مَوْسِمٍ وَ لَا یَشْتَرُونَ وَ لَا یُبَایِعُونَ (۲) إِلَّا فِی الْمَوْسِمِ وَ کَانَ یَقُومُ بِمَکَّهَ مَوْسِمَانِ فِی کُلِّ سَنَهٍ مَوْسِمُ الْعُمْرَهِ فِی رَجَبٍ وَ مَوْسِمُ الْحَجِّ فِی ذِی الْحِجَّهِ فَکَانَ إِذَا اجْتَمَعَتِ الْمَوَاسِمُ تَخْرُجُ بَنُو هَاشِمٍ مِنَ الشِّعْبِ فَیَشْتَرُونَ وَ یَبِیعُونَ ثُمَّ لَا یَجْسُرُ أَحَدٌ مِنْهُمْ أَنْ یَخْرُجَ إِلَی الْمَوْسِمِ الثَّانِی وَ أَصَابَهُمُ الْجَهْدُ وَ جَاعُوا وَ بَعَثَتْ قُرَیْشٌ إِلَی أَبِی طَالِبٍ ادْفَعْ إِلَیْنَا مُحَمَّداً حَتَّی نَقْتُلَهُ وَ نُمَلِّکَکَ عَلَیْنَا فَقَالَ أَبُو طَالِبٍ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُ قَصِیدَتَهُ اللَّامِیَّهَ یَقُولُ فِیهَا:

وَ لَمَّا رَأَیْتُ الْقَوْمَ لَا وُدَّ فِیهِمْ*** وَ قَدْ قَطَعُوا کُلَّ الْعُرَی وَ الْوَسَائِلِ

أَ لَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ ابْنَنَا لَا مُکَذَّبٌ*** لَدَیْنَا وَ لَا یَعْنِی بِقَوْلِ الْأَبَاطِلِ

وَ أَبْیَضَ یُسْتَسْقَی الْغَمَامُ بِوَجْهِهِ*** ثِمَالُ الْیَتَامَی عِصْمَهٌ لِلْأَرَامِلِ

یَطُوفُ بِهِ الْهُلَّاکُ مِنْ آلِ هَاشِمٍ*** فَهُمْ عِنْدَهُ فِی نِعْمَهٍ وَ فَوَاضِلِ

کَذَبْتُمْ وَ بَیْتِ اللَّهِ یُبْزَی مُحَمَّدٌ صلی الله علیه و آله (۳)*** وَ لَمَّا نُطَاعِنْ دُونَهُ وَ نُقَاتِلْ (۴)

وَ نُسْلِمُهُ حَتَّی نُصْرَعَ دُونَهُ***وَ نَذْهَلَ عَنْ أَبْنَائِنَا وَ الْحَلَائِلِ

۱- فی نسخه: هذا حاله.

۲- فی نسخه: و لا یبیعون.

۳- فی النهایه: فی قصیده أبی طالب یعاتب قریشا فی أمر النبیّ صلّی اللّه علیه و آله: کذبتم وبیت الله یبزی***ولما نطاعن دونه ونناضل یبزی : یقهر ویغلب ، أراد لا یبزی ، فحذف « لا » من جواب القسم وهی مراده ، أی لایقهر ولم نقاتل عنه وندافع.

۴- فی نسخه: و نناضل.

لَعَمْرِی لَقَدْ كُلِّفْتُ وَجْداً بِأَحْمَدَ*** وَ أَحْبَبْتُهُ حُبَّ الْحَبِيبِ الْمُوَاصِلِ

وَ جُدْتُ بِنَفْسِی دُونَهُ وَ حَمَيْتُهُ*** وَ دَارَأْتُ (۱) عَنْهُ بِالذُّرَی وَ الْكَوَاهِلِ (۲)

فَلَا زَالَ فِی الدُّنْيَا جَمَالًا لِأَهْلِهَا***وَ شَيْناً لِمَنْ عَادَی وَ زَيْنَ الْمَحَافِلِ

حَلِيماً رَشِيداً حَازِماً غَيْرَ طَائِشٍ***يُوَالِی إِلَهَ الْحَقِّ لَيْسَ بِمَاحِلٍ (۳)

فَأَيَّدَهُ رَبُّ الْعِبَادِ بِنَصْرِهِ*** وَ أَظْهَرَ دِيناً حَقُّهُ غَيْرُ بَاطِلٍ

فَلَمَّا سَمِعُوا هَذِهِ الْقَصِيدَهَ آيَسُوا مِنْهُ وَ كَانَ أَبُو الْعَاصِ بْنُ الرَّبِيعِ وَ هُوَ خَتَنُ رَسُولِ اللَّهِ يَأْتِی بِالْعِيرِ بِاللَّيْلِ عَلَيْهَا الْبُرُّ وَ التَّمْرُ إِلَی بَابِ الشِّعْبِ ثُمَّ يَصِيحُ بِهَا فَتَدْخُلُ الشِّعْبَ فَيَأْكُلُهُ بَنُو هَاشِمٍ وَ قَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله عليه و آله لَقَدْ صَاهَرَنَا أَبُو الْعَاصِ فَأَحْمَدْنَا صِهْرَهُ لَقَدْ كَانَ يَعْمِدُ إِلَی الْعِيرِ وَ نَحْنُ فِی الْحِصَارِ فَيُرْسِلُهَا فِی الشِّعْبِ لَيْلًا وَ لَمَّا أَتَی عَلَی رَسُولِ اللَّهِ فِی الشِّعْبِ أَرْبَعُ سِنِينَ بَعَثَ اللَّهُ عَلَی صَحِيفَتِهِمُ الْقَاطِعَهِ دَابَّهَ الْأَرْضِ فَلَحِسَتْ جَمِيعَ مَا فِيهَا مِنْ قَطِيعَهٍ وَ ظُلْمٍ (۴) وَ تَرَكَتْ بِاسْمِكَ اللَّهُمَّ (۵) وَ نَزَلَ جَبْرَئِيلُ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله عليه و آله فَأَخْبَرَهُ بِذَلِكَ فَأَخْبَرَ رَسُولُ اللَّهِ أَبَا طَالِبٍ فَقَامَ أَبُو طَالِبٍ وَ لَبِسَ ثِيَابَهُ ثُمَّ مَشَی حَتَّی دَخَلَ الْمَسْجِدَ عَلَی قُرَيْشٍ وَ هُمْ مُجْتَمِعُونَ فِيهِ فَلَمَّا أَبْصَرُوهُ قَالُوا قَدْ ضَجِرَ أَبُو طَالِبٍ وَ جَاءَ الْآنَ لِيُسَلِّمَ ابْنَ أَخِيهِ فَدَنَا مِنْهُمْ وَ سَلَّمَ عَلَيْهِمْ فَقَامُوا إِلَيْهِ وَ عَظَّمُوهُ وَ قَالُوا قَدْ عَلِمْنَا يَا أَبَا طَالِبٍ أَنَّكَ أَرَدْتَ مُوَاصَلَتَنَا وَ الرُّجُوعَ إِلَی جَمَاعَتِنَا وَ أَنْ تُسَلِّمَ ابْنَ أَخِيكَ إِلَيْنَا قَالَ وَ اللَّهِ مَا جِئْتُ لِهَذَا وَ لَكِنِ ابْنُ أَخِی أَخْبَرَنِی وَ لَمْ يَكْذِبْنِی أَنَّ اللَّهَ تَعَالَی أَخْبَرَهُ أَنَّهُ بَعَثَ عَلَی صَحِيفَتِكُمُ الْقَاطِعَهِ دَابَّهَ الْأَرْضِ فَلَحِسَتْ

۱- أی دافعت عنه.

۲- فی نسخه: و الكواكل. أقول: الذری: أعلی الشی ء، أراد به الرءوس، و الكواهل جمع الكاهل: أعلی الظهر ممّا یلی العنق. و الكلاكل جمع الكلكل: الصدر أو ما بين الترقوتين.

۳- فی النهايه: و ما حل مصدق أی خصم يجادل، و قيل: ساع، من قولهم: محل بفلان إذا سعی به إلی السلطان.

۴- فی المصدر: من قطيعه رحم و ظلم و جور، و تركت اسم اللّه.

۵- فی نسخه: باسم إله.

جَمِيعَ مَا فِيهَا مِنْ قَطِيعَهِ رَحِمٍ وَ ظُلْمٍ وَ جَوْرٍ وَ ترک (تَرَکَتْ) اسْمَ اللَّهِ فَابْعَثُوا إِلَيَّ صَحِيفَتَکَمْ فَإِنْ کَانَ حَقّاً فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ ارْجِعُوا عَمَّا أَنْتُمْ عَلَيْهِ مِنَ الظُّلْمِ وَ الْجَوْرِ وَ قَطِيعَهِ الرَّحِمِ وَ إِنْ کَانَ بَاطِلًا دَفَعْتُهُ إِلَيْکُمْ فَإِنْ شِئْتُمْ قَتَلْتُمُوهُ وَ إِنْ شِئْتُمْ اسْتَحْيَيْتُمُوهُ فَبَعَثُوا إِلَى الصَّحِيفَهِ وَ أَنْزَلُوهَا مِنَ الْکَعْبَهِ وَ عَلَيْهَا أَرْبَعُونَ خَاتَماً فَلَمَّا أَتَوْا بِهَا نَظَرَ کُلُّ رَجُلٍ مِنْهُمْ إِلَى خَاتَمِهِ ثُمَّ فَکُّوهَا فَإِذَا لَيْسَ فِيهَا حَرْفٌ وَاحِدٌ إِلَّا بِاسْمِکَ اللَّهُمَّ فَقَالَ لَهُمْ أَبُو طَالِبٍ يَا قَوْمِ اتَّقُوا اللَّهَ وَ کُفُّوا عَمَّا أَنْتُمْ عَلَيْهِ فَتَفَرَّقَ الْقَوْمُ وَ لَمْ يَتَکَلَّمْ أَحَدٌ وَ رَجَعَ أَبُو طَالِبٍ إِلَى الشِّعْبِ (۱).

**[ترجمه]اعلام الوری: قریش در دار الندوه اجتماع کردند و بین خود قراردادی نوشتند که پس از این با بنی هاشم، چیزی نخورند، با آن ها سخن نگویند، و با آنان ازدواج نکنند، و خرید و فروش ننمایند، و آن‌ها را در مجالس و اجتماعات خود شرکت ندهند تا آن گاه که محمد را به آنان تسلیم کنند تا او را بکُشند، و با هم پیمان بستند که به هر وسیله‌ای شده آن حضرت را از بین ببرند یا با حیله و یا صراحتاً و آشکارا. هنگامی که ابو طالب از تصمیم کفار قریش مطلع شد، بنی هاشم را جمع کرد و به شِعب درآمد، و در حدود چهل مرد با ابو طالب رفتند، ابو طالب به کعبه و حرم و رکن و مقام سوگند یاد کرد، که اگر خاری به پای محمد برود بر علیه شما قیام خواهم کرد. ابو طالب اطراف شعب را محکم و استوار کرد تا دشمن نتواند ناگهان بر آن‌ها یورش برد، شب و روز از حضرت رسول صلی اللَّه علیه و آله محافظت می‌کرد، هنگامی که شب فرا می‌رسید با شمشیر نزد او می ایستاد و پیامبر به خواب می‌رفت، پس از مدتی برمی‌خواست و جای خواب او را تغییر می‌داد.فرزندان و برادرزادگانش را مسئول کرده بود تا از پیامبر نگهداری کنند. به بنی هاشم ناراحتی‌های زیادی رسید و سختی‌های بی شماری کشیدند، عرب هایی که از خارج وارد مکه می‌شدند جرأت نمی‌کردند با بنی هاشم خرید و فروش کنند، و اگر کسی با آنان معامله ای انجام می‌داد اموال او را غارت می‌کردند. ابو جهل به اتفاق عاص بن وائل السهمی و نضر بن حارث و عقبه بن ابی معیط طرق ارتباطی مکه را می‌گرفتند، و اگر کسی غذا و آذوقه ای به همراه داشت او را نهی می کردند از این که به بنی هاشم بفروشد و او را تهدید می‌کردند که اگر طعام و غذائی را به بنی هاشم بفروشد، اموالش را تاراج خواهند کرد.

خدیجه همسر حضرت رسول صلی اللَّه علیه و آله اموال زیادی داشت که همه را در راه

ص: ۱

پیامبر خرج کرد، مطعم بن عدی بن نوفل بن عبد المطلب از کسانی بود که صحیفه را امضاء نکرده بود، وی گفت: این ظلم است که ما در باره بنی هاشم این اعمال را انجام دهیم صحیفه را چهل نفر از رؤسای قریش با انگشترش امضاء کرده بودند که از جمله ابو لهب عموی پیامبر بود، و این صحیفه را از کعبه آویزان کرده بودند. رسول الله صلی اللَّه علیه و آله در موسم حج از شِعب بیرون می‌شد، و قبائل عرب را به خود متوجه می‌کرد، و می‌فرمود: در اطرافم از من محافظت کنید تا کتاب خداوند را برای شما بخوانم و ثواب این عمل شما در نزد پروردگار بهشت خواهد بود. ابو لهب در این موقع دنبال حضرت می‌رفت و می‌گفت: حرف او را گوش ندهید زیرا این برادرزاده ام است و او ساحر و دروغ گو است! حضرت رسول صلی اللَّه علیه و آله چهار سال در شعب ماند در این مدت کسی با آن‌ها معامله و رفت و آمد نمی‌کرد و آنان جز در موسم حج که از شعب خارج می‌شدند و خرید و فروش می‌کردند، و با مردم سخن می گفتند در ایام دیگر همواره در شعب بودند و ارتباط آن‌ها با خارج قطع بود. در مکه سالی دو مرتبه ایام موسم پیش می آمد، اول در ماه رجب که برای عمره حاضر می‌شدند، و دوم در ماه ذی

حجه که برای حج می‌رفتنـد، بنی هاشم فقط در این دو موسم می‌توانسـتند آذوقه خود را تهیه کنند و در بقیه ایام هیچ یک از آنان جرأت نداشت از شعب خارج شود تا موسم بعدی، و لذا در ناراحتی به سر می‌بردند و گرسنگی می کشیدند. قریش به دنبال ابو طالب فرستادند که: محمد را به ما تحویل بده تا او را بکشیم و تو را سرور خودمان گردانیم. ابو طالب رضی الله عنه قصیده لامیّهٔ خود را سرود که در آن می گوید:

و هنگامی که دیدم در میان قوم هیچ محبت و دوستی وجود ندارد، و همه پیوندها و راه‌های صلح را قطع کردند.

آیا نمی‌دانید پسرما، در نزد ما تکذیب نشده و مقصودش گفتن سخنان باطل نیست.

سفید رویی که مردم به برکت و رحمت روی او، طلب باران می کنند، فریادرس یتیمان و پناه بینوایان است.

اطراف او را فدائیان از بنی هشام احاطه کرده‌اند و آن‌ها نزد او در نعمت و فضیلت به سر می‌برند.

قسم به خانه خدا، شما دروغ می گویید، وقتی ما برای دفاع از او بجنگیم و پیکار کنیم، محمد هیچ گاه شکست نمی خورد.

و هیچ گاه او را تسلیم شما نمی کنیم، مگر پس از این که پیرامون او کشته شویم و فرزندان و همسرانمان

ص: ۲

را فراموش کنیم.

به جان خودم سوگند اشتیاق به احمد را بر خودم واجب کردم، و همچون دوستدار همیشگی او را دوست می‌دارم.

با جانم از او دفاع و پشتیبانی می کنم و با سر و شانه‌هایم از او محافظت می کنم.

همواره مایه زیبایی دنیا و مردمانش است و برای دشمنان ننگ و برای مجلس دوستانش، زینت است.

بردبار و رشید و دورانديش است و بی‌خردی در وجودش نیست، پروردگار راستین را بی‌غل و غشّ دوست دارد.

پروردگار بندگان، با نصرتش او را پشتیبانی نمود و دین حقّ خود را که باطل نیست، آشکار کرد.

چون کفار قریش این قصیـده را از ابو طالب شنیدند از وی نااميد شدند. ابو العاص بن ربیع داماد حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله گـاهی شبانه کـاروانی از گنـدم و خرمـا به شعب می‌رسانیـد، و فریاد می زد و داخل شـعب می شـد و بنی هاشم از این خرماها می خوردند، پیامبر می فرمود: ابو العاص حق دامادی ما را ادا می کند.

هنگامی که چهار سال از اقامت رسول خـدا در شـعب گذشت، خداوند موریانه را بر صـحیفه مشـرکین مسلط فرمود، و آن را پـاره پاره کرد و از بین برد، وآن چه از جور و سـتم و قطع رحم که در آن بود به وسـیله موریانه نابود شـد، تنها کلمه ای که از صحیفه مانده بود نام خداوند(بِاسْمِکَ اللَّهُمَّ) بود. جبرئیل بر خاتم النبیین صـلی اللّٰه علیه و آله نازل شد و جریان صـحیفه را به

آن حضرت اطلاع داد. پیامبر نیز موضوع را با عمویش ابو طالب در میان نهاد، ابو طالب به پا خواست و لباس خود را پوشید، و به سوی قریش که در مسجد الحرام اجتماع کرده بودند، رفت. هنگامی که او را دیدند گفتند: اینک ابو طالب از اقامت در شعب خسته شده، و آمده تا برادرزاده اش را به ما تسلیم کند. ابو طالب نزد قریش رسید و به آن‌ها سلام کرد، آنان برای احترام او از جای خود برخاستند و او را تکریم و تعظیم کردند، و گفتند: یا ابا طالب! ما فهمیدیم شما قصد کرده اید با ما مرواده کنید، و به اجتماع ما برگردید و برادرزاده خود را به ما تسلیم نمائید. ابو طالب گفت: به خدا قسم من برای این مطالب که شما گفتید نیامده ام، برادرزاده ام موضوعی را به من خبر داده و من هم می‌دانم که وی به من دروغ نمی‌گوید وی گفت: خداوند خبر داده که موریانه صحیفه شما را خورده و مندرجات وی از بین رفته است،

ص: ۳

و جز اسم «اللّه» بقیه مطالب پاک شده است. اینک بنگرید اگر راست می‌گوید، و مطالب همین طور است شما دست از تعصب و عناد و لجاجت بردارید و از خداوند بترسید، اگر چنان چه این سخن دروغ است و صحیفه دست نخورده و هم چنان محفوظ می‌باشد، من او را به شما تسلیم خواهم کرد اگر میل دارید او را بُکشید، و یا زنده نگه دارید. کفار قریش در این هنگام عده ای را برای تحقیق دنبال صحیفه فرستادند، و آن را از کعبه پائین آوردند، در حالی که چهل مهر بر وی زده شده بود، اشخاصی که بر آن صحیفه مهر داشتند دیدند از مهرها اثری نیست، و جز کلمه «باسمک اللهم» چیزی در آن جا نبود. ابو طالب گفت: ای قوم اکنون از خداوند بترسید، و دست از این ظلم و ستم بردارید، پس از این جریان آن جماعت پراکنده شدند و ابو طالب هم به شعب مراجعت کرد. -. اعلام الوری : ۳۲ - ۳۴ -

**[ترجمه]

«۲»

عم، إعلام الوری وَ قَالَ فِی ذَلِکَ قَصِیدَتَهُ الْبَائِیَّهَ الَّتِی أَوَّلُهَا

أَلَا مَنْ لِهَمٍّ آخِرِ اللَّیْلِ مُنْصِبٌ*** وَ شَعْبُ الْعَصَا مِنْ قَوْمِکَ الْمُتَشَعِّبُ

(۲) وَ فِیهَا:

وَ قَدْ کَانَ فِی أَمْرِ الصَّحِیفَهِ عِبْرَهٌ*** مَتَی مَا یُخْبِرُ غَائِبُ الْقَوْمِ یُعْجِبُ

مَحَا اللَّهُ مِنْهَا کُفْرَهُمْ وَ عُقُوقَهُمْ ***وَ مَا نَقَمُوا مِنْ نَاطِقِ الْحَقِّ مُعْرِبٌ

وَ أَصْبَحَ مَا قَالُوا مِنَ الْأَمْرِ بَاطِلًا ***وَ مَنْ یَخْتَلِقُ مَا لَیْسَ بِالْحَقِّ یَکْذِبُ

وَ أَمْسَی ابْنُ عَبْدِ اللَّهِ فِینَا مُصَدَّقاً*** عَلَی سَخَطٍ مِنْ قَوْمِنَا غَیْرَ مُعْتِبٍ

وَ لَا تَحْسَبُونَا مُسَلِّمِینَ مُحَمَّداً*** لِذِی عِزَّهٍ مِنَّا (۳) وَ لَا مُتَعَزِّبٍ

سَتَمْنَعُهُ مِنَّا یَدٌ هَاشِمِیَّهٌ*** مَرْکَبُهَا فِی النَّاسِ خَیْرُ مَرْکَبٍ

.(۴)

**[ترجمه]اعلام الوری: و در این مورد قصیده‌ای سروده که از جمله آن، این چند بیت است:

هان چه کسی مرا از غمی جانکاه که شب هنگام مرا فرا گرفته، نجات می‌دهد، و علت پراکندگی و تفرقه، قوم متفرق او هستند.

در امر صحیفه عبرتی بود، هرگاه مردم غائب از آن خبر داده می‌شوند تعجب می‌کنند.

خداوند کفر و نافرمانی آن‌ها را از آن محو کند، و خداوند آشکار کننده ستم و ناروایی است که می‌خواستند در باره گوینده حقّ انجام دهند.

و آن چه آنان در این باره گفتند، باطل شد و هر کس امر ناحقّ را بر زبان آورد، دروغ‌گو است.

علی رغم کینه و دشمنی قوم ما، پسر عبدالله در میان ما تصدیق شد، در حالی که آن حضرت هیچ سرزنشی نداشت.

گمان نکنید محمد را به شما تسلیم می‌کنیم، او را نه به صاحبان قدرت و نه به افراد تنها و مجرّد تحویل نمی‌دهیم.

دستی هاشمی او را برای ما حمایت می‌کند، مرکب او در میان مردم بهترین مرکب است. - . اعلام الوری : ۱۳ -

**[ترجمه]

«۳»

ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام وَ قَالَ عِنْدَ ذَلِکَ نَفَرٌ مِنْ بَنِی عَبْدِ مَنَافٍ وَ بَنِی قُصَیٍّ وَ رِجَالٌ مِنْ قُرَیْشٍ وَلَدَتْهُمْ نِسَاءُ بَنِی هَاشِمٍ مِنْهُمْ مُطْعِمُ بْنُ عَدِیِّ بْنِ عَامِرِ بْنِ لُوَیٍّ وَ کَانَ شَیْخاً کَبِیراً کَثِیرَ الْمَالِ لَهُ أَوْلَادٌ وَ أَبُو الْبَخْتَرِیِّ بْنُ هِشَامٍ وَ زُهَیْرُ بْنُ أُمَیَّهَ الْمَخْزُومِیُّ فِی رِجَالٍ مِنْ أَشْرَافِهِمْ نَحْنُ بُرَآءُ مِمَّا فِی هَذَا الصَّحِیفَهِ فَقَالَ أَبُو جَهْلٍ هَذَا أَمْرٌ قُضِیَ بِلَیْلٍ وَ خَرَجَ النَّبِیُّ

ص: ۴

۱- إعلام الوری: ۳۲- ۳۴، قصص الأنبیاء: مخطوط.

۲- فی المصدر: و شعب القضا من قومک المتشعب.

۳- فی المصدر: لذی عزه فینا.

۴- إعلام الورى: ۱۳.

صلی الله علیه و آله وَ رَهْطُهُ مِنَ الشِّعْبِ وَ خَالَطُوا النَّاسَ وَ مَاتَ أَبُو طَالِبٍ بَعْدَ ذَلِكَ بِشَهْرَيْنِ وَ مَاتَتْ خَدِيجَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا بَعْدَ ذَلِكَ وَ وَرَدَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَمْرَانِ عَظِيمَانِ وَ جَزِعَ جَزَعاً شَدِيداً وَ دَخَلَ عَلَى أَبِي طَالِبٍ وَ هُوَ يَجُودُ بِنَفْسِهِ وَ قَالَ يَا عَمِّ رَبَّيْتَ صَغِيراً وَ نَصَرْتَ كَبِيراً وَ كَفَّلْتَ يَتِيماً فَجَزَاكَ اللَّهُ عَنِّي خَيْرَ الْجَزَاءِ أَعْطِنِي كَلِمَةً أَشْفَعُ لَكَ بِهَا عِنْدَ رَبِّي (۱) قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَلَمَّا ثَقُلَ أَبُو طَالِبٍ رُئِيَ يُحَرِّكُ شَفَتَيْهِ فَأَصْغَى إِلَيْهِ الْعَبَّاسُ (۲) يَسْمَعُ قَوْلَهُ فَرَفَعَ الْعَبَّاسُ عَنْهُ رَأْسَهُ وَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ اللَّهِ قَدْ قَالَ الْكَلِمَةَ الَّتِي سَأَلْتَهُ إِيَّاهَا.

وَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَارَضَ جِنَازَةَ أَبِي طَالِبٍ فَقَالَ وَصَلْتَ رَحِماً (۳) وَ جُزِيتَ خَيْراً يَا عَمِّ (۴).

**[ترجمه]قصص الانبياء: پس از اين جريان عده ای از رجال قريش كه از اولاد زنان بنی هاشم بودند و از جمله آن‌ها مطعم بن عدی كه از بزرگان و ثروتمندان محسوب می‌شد و اولاد زيادی داشت، و همچنين ابو البختری بن هشام و زهير بن اميه مخزومی گفتند: ما از اين صحيفه و مندرجات او اظهار برائت می كنيم، ابو جهل گفت: اين مطلب ريشه‌دار است و دنبال يک توطئه‌ای است كه شب درباره آن تصميم گرفته شده است. پس حضرت رسول صلی اللّه عليه و آله

ص: ۴

از شعب بيرون شدند و بقيه نيز همراه او آمدند و با مردم رفت و آمد كردند، پس از دو ماه از اين ماجرا ابو طالب وفات يافت و اندكی پس از آن خديجه از دنيا رفت. و پيامبر از اين دو مصيبت بزرگ فوق العاده ناراحت شدند. هنگامی كه پيامبر بر ابو طالب وارد شد و او در حالت احتضار بود فرمود: ای عمو مرا در كودكی تربيت كردی و در بزرگی ياری نمودی، و هنگامی كه يتيم بودم كفالت مرا به عهده گرفتی، خداوند از جانب من جزای خير به شما بدهد، اكنون كلمه ای را بگو تا در نزد خداوند شما را شفاعت كنم.

ابن عباس گويد: ابو طالب در هنگام مرگ پيغمبر را از خود راضی ساخت، ابن عباس گويد: هنگامی كه ابو طالب سنگين شد، ديدند وی لب های خود را حركت می‌دهد، عباس گوش خود را نزديک دهان او برد و صدای او را شنيد و سرش را بالا آورد و گفت: يا رسول اللّه! به خداوند قسم كلمه ای را كه شما از وی پرسيدی می گويد.

و نيز ابن عباس گفته: پيغمبر در هنگام تشييع جنازه ابو طالب گفت: ای عمو تو صله رحم را به نيكی به جا آوردی و پاداش نيكی داده شدی. - . قصص الانبياء : مخطوط -

**[ترجمه]

«۴»

عم، إعلام الورى وَ ذَكَرَ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ بْنِ يَسَارٍ أَنَّ خَدِيجَةَ بِنْتَ خُوَيْلِدٍ وَ أَبَا طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا مَاتَا فِي عَامٍ وَاحِدٍ وَ تَتَابَعَتْ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْمَصَائِبُ بِهَلَاكِ خَدِيجَةَ وَ أَبِي طَالِبٍ وَ كَانَتْ خَدِيجَةُ وَزِيرَةَ صِدْقٍ عَلَى الْإِسْلَامِ وَ

كَانَ يَسْكُنُ إِلَيْهَا.

وَ ذَكَرَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ بْنُ مَنْدَهَ فِي كِتَابِ الْمَعْرِفَهِ أَنَّ وَفَاهَ خَدِيجَهَ كَانَتْ بَعْدَ وَفَاهِ أَبِي طَالِبٍ بِثَلَاثَهِ أَيَّام وَ زَعَمَ الْوَاقِدِيُّ أَنَّهُمْ خَرَجُوا مِنَ الشِّعْبِ قَبْلَ الْهِجْرَهِ بِثَلَاثِ سِنِينَ وَ فِي هَذِهِ السَّنَهِ تُوُفِّيَتْ خَدِيجَهُ وَ أَبُو طَالِبٍ وَ بَيْنَهُمَا خَمْسٌ وَ ثَلَاثُونَ لَيْلَهً (۵).

**[ترجمه]اعلام الورى: محمد بن اسحاق نقل كرده كه خديجه بنت خُوَيْلد و ابو طالب در يک سال فوت شدند، و در اثر درگذشت آنها مصيبت هاى زيادى به پيامبر رسيد، خديجه همواره به حضرت رسول كمك مى كرد و براى آن حضرت به منزله وزيرى بود، وى اسلام را تصديق كرد، و رسول خدا به وسيله او آرامش دل پيدا مى كرد.

ابو عبد اللّه بن منده در كتاب المعرفة گفته: وفات خديجه سه روز بعد از درگذشت ابو طالب واقع شد، و واقدى گمان كرده كه آنها سه سال قبل از هجرت از شعب بيرون شدند و در همين سال خديجه و ابو طالب فوت كردند و فاصله فوت اين دو نفر سى و پنج روز بوده است. - . اعلام الورى : ۳۵ -

**[ترجمه]

«۵»

عم، إعلام الورى فِي كِتَابِ دَلَائِلِ النُّبُوَّهِ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ يَعْرِضُ نَفْسَهُ

ص: ۵

۱- لعله صلّى اللّه عليه و آله و سلم قال ذلک، لان أبا طالب رضى اللّه عنه كان يتقى من قومه و يكتم إسلامه فأراد أن يعلم قومه ذلک، هذا بعد فرض صحه الروايه و وقوع ذلک، و إلّا فالروايه كما ترى مرسله.

۲- فيه تأمل فان العباس كان حينذاک فى حزب المشركين و لم يكن أسلم، و بقى كذلک إلى أن أسلم فى غزوه بدر الكبرى.

۳- فى النسخه: وصلتک رحم.

۴- قصص الأنبياء: مخطوط.

۵- إعلام الورى: ۳۵.

عَلَى قَبَائِلِ الْعَرَبِ فِی کُلِّ مَوْسِمٍ وَ یُکَلِّمُ کُلَّ شَرِیفِ قَوْمٍ لَا یَسْأَلُهُمْ مَعَ ذَلِکَ إِلَّا أَنْ یُؤْوُوهُ وَ یَمْنَعُوهُ وَ یَقُولُ لَا أُکْرِهُ أَحَداً مِنْکُمْ عَلَی شَیْ ءٍ مَنْ رَضِیَ مِنْکُمْ بِالَّذِی أَدْعُوهُ إِلَیْهِ فَذَاکَ وَ مَنْ کَرِهَ لَمْ أُکْرِهْهُ إِنَّمَا أُرِیدُ أَنْ تُحَرِّزُونِی مِمَّا یُرَادُ بِی مِنَ الْقَتْلِ حَتَّی أُبَلِّغَ رِسَالاتِ رَبِّی وَ حَتَّی یَقْضِیَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِی وَ لِمَنْ صَحِبَنِی بِمَا شَاءَ اللَّهُ فَلَمْ یَقْبَلْهُ أَحَدٌ مِنْهُمْ وَ لَمْ یَأْتِ أَحَداً مِنْ تِلْکَ الْقَبَائِلِ إِلَّا قَالَ قَوْمُ الرَّجُلِ أَعْلَمُ بِهِ أَ تَرَوْنَ أَنَّ رَجُلًا یُصْلِحُنَا وَ قَدْ أَفْسَدَ قَوْمَهُ وَ لَفَظُوهُ فَلَمَّا تُوُفِّیَ أَبُو طَالِبٍ اشْتَدَّ الْبَلَاءُ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَشَدَّ مَا کَانَ فَعَمَدَ لِثَقِیفٍ بِالطَّائِفِ رَجَاءَ أَنْ یُؤْوُوهُ فَوَجَدَ ثَلَاثَهَ نَفَرٍ مِنْهُمْ هُمْ سَادَاتُ ثَقِیفٍ یَوْمَئِذٍ وَ هُمْ إِخْوَهٌ عَبْدِ یَالِیلَ بْنِ عَمْرٍو وَ حَبِیبُ بْنُ عَمْرٍو وَ مَسْعُودُ بْنُ عَمْرٍو فَعَرَضَ عَلَیْهِمْ نَفْسَهُ وَ شَکَا إِلَیْهِمُ الْبَلَاءَ وَ مَا انْتَهَکَ مِنْهُ قَوْمُهُ فَقَالَ أَحَدُهُمْ أَنَا أَسْرِقُ أَسْتَارَ الْکَعْبَهِ إِنْ کَانَ اللَّهُ بَعَثَکَ بِشَیْ ءٍ قَطُّ وَ قَالَ الْآخَرُ أَ عَجَزَ عَلَی اللَّهِ أَنْ یُرْسِلَ غَیْرَکَ وَ قَالَ الْآخَرُ وَ اللَّهِ لَا أُکَلِّمُکَ بَعْدَ مَجْلِسِکَ هَذَا أَبَداً وَ اللَّهِ لَئِنْ کُنْتَ رَسُولَ اللَّهِ لَأَنْتَ أَعْظَمُ شَرَفاً مِنْ أَنْ أُکَلِّمَکَ وَ لَئِنْ کُنْتَ تَکْذِبُ عَلَی اللَّهِ لَأَنْتَ شَرٌّ مِنْ أَنْ أُکَلِّمَکَ وَ تَهَزَّءُوا بِهِ وَ أَفْشَوْا فِی قَوْمِهِمُ الَّذِی رَاجَعُوهُ بِهِ فَقَعَدُوا لَهُ صَفَّیْنِ عَلَی طَرِیقِهِ فَلَمَّا مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بَیْنَ صَفَّیْهِمْ کَانَ لَا یَرْفَعُ رِجْلَیْهِ وَ لَا یَضَعُهُمَا إِلَّا رَضَخُوهُمَا بِالْحِجَارَهِ وَ قَدْ کَانُوا أَعَدُّوهَا حَتَّی أَدْمَوْا رِجْلَیْهِ فَخَلَصَ مِنْهُمْ وَ رِجْلَاهُ تَسِیلَانِ الدِّمَاءَ فَعَمَدَ إِلَی حَائِطٍ مِنْ حَوَائِطِهِمْ وَ اسْتَظَلَّ فِی ظِلِّ حَبَلَهٍ (۱) وَ هُوَ مَکْرُوبٌ مُوجَعٌ فَإِذَا فِی الْحَائِطِ عُتْبَهُ بْنُ رَبِیعَهَ وَ شَیْبَهُ بْنُ رَبِیعَهَ فَلَمَّا رَآهُمَا کَرِهَ مَکَانَهُمَا لِمَا یَعْلَمُ مِنْ عَدَاوَتِهِمَا لِلَّهِ وَ لِرَسُولِهِ وَ لَمَّا رَآیَاهُ أَرْسَلَا إِلَیْهِ غُلَاماً لَهُمَا یُدْعَی عَدَّاسٌ وَ هُوَ نَصْرَانِیٌّ مِنْ أَهْلِ نِینَوَی مَعَهُ عِنَبٌ فَلَمَّا جَاءَهُ عَدَّاسٌ قَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنْ أَیِّ أَرْضٍ أَنْتَ قَالَ أَنَا مِنْ أَهْلِ نِینَوَی فَقَالَ صلی الله علیه و آله مِنْ مَدِینَهِ الرَّجُلِ الصَّالِحِ یُونُسَ بْنِ مَتَّی فَقَالَ لَهُ عَدَّاسٌ وَ مَا یُدْرِیکَ مَنْ یُونُسُ بْنُ مَتَّی فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ کَانَ لَا یُحَقِّرُ أَحَداً أَنْ یُبَلِّغَهُ رِسَالَهَ رَبِّهِ أَنَا رَسُولُ اللَّهِ وَ اللَّهُ تَعَالَی أَخْبَرَنِی خَبَرَ یُونُسَ بْنِ مَتَّی فَلَمَّا أَخْبَرَهُ بِمَا أَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ

۱- حبله: شجر العنب أو قضبانه. و فی المصدر: فی ظل شجره منهم.

مِنْ شَأْنِ يُونُسَ بْنِ مَتَّى خَرَّ عَدَّاسٌ سَاجِداً لِلَّهِ وَ جَعَلَ يُقَبِّلُ قَدَمَيْهِ وَ هُمَا تَسِيلَانِ الدِّمَاءَ فَلَمَّا بَصُرَ عُتْبَةُ وَ شَيْبَةُ مَا يَصْنَعُ غُلَامُهُمَا سَكَتَا فَلَمَّا أَتَاهُمَا قَالا لَهُ مَا شَأْنُكَ سَجَدْتَ لِمُحَمَّدٍ وَ قَبَّلْتَ قَدَمَيْهِ وَ لَمْ نَرَكَ فَعَلْتَهُ بِأَحَدٍ مِنَّا قَالَ هَذَا رَجُلٌ صَالِحٌ أَخْبَرَنِي بِشَيْ ءٍ عَرَفْتُهُ مِنْ شَأْنِ رَسُولٍ بَعَثَهُ اللَّهُ إِلَيْنَا يُدْعَى يُونُسُ بْنُ مَتَّى فَضَحِكَا وَ قَالا لَا يَفْتِنَنَّكَ عَنْ نَصْرَانِيَّتِكَ فَإِنَّهُ رَجُلٌ خَدَّاعٌ فَرَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَى مَكَّةَ.

قَالَ عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ وَ لَمَّا رَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنَ الطَّائِفِ وَ أَشْرَفَ عَلَى مَكَّةَ وَ هُوَ مُعْتَمِرٌ كَرِهَ أَنْ يَدْخُلَ مَكَّةَ وَ لَيْسَ لَهُ فِيهَا مُجِيرٌ فَنَظَرَ إِلَى رَجُلٍ مِنْ قُرَيْشٍ قَدْ كَانَ أَسْلَمَ سِرّاً فَقَالَ لَهُ ائْتِ الْأَخْنَسَ بْنَ شَرِيقٍ فَقُلْ لَهُ إِنَّ مُحَمَّداً يَسْأَلُكَ أَنْ تُجِيرَهُ حَتَّى يَطُوفَ وَ يَسْعَى فَإِنَّهُ مُعْتَمِرٌ فَأَتَاهُ وَ أَدَّى إِلَيْهِ مَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ فَقَالَ الْأَخْنَسُ إِنِّي لَسْتُ مِنْ قُرَيْشٍ وَ إِنَّمَا أَنَا حَلِيفٌ فِيهِمْ وَ الْحَلِيفُ لَا يُجِيرُ عَلَى الصَّمِيمِ وَ أَخَافُ أَنْ يَخْفِرُوا جِوَارِي فَيَكُونَ ذَلِكَ مَسَبَّةً (۱) فَرَجَعَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ فَأَخْبَرَهُ وَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ فِي شِعْبِ حِرَاءَ مُخْتَفِياً مَعَ زَيْدٍ فَقَالَ لَهُ ائْتِ سُهَيْلَ بْنَ عَمْرٍو فَاسْأَلْهُ أَنْ يُجِيرَنِي حَتَّى أَطُوفَ بِالْبَيْتِ وَ أَسْعَى فَأَتَاهُ وَ أَدَّى إِلَيْهِ قَوْلَهُ فَقَالَ لَهُ لَا أَفْعَلُ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ اذْهَبْ إِلَى مُطْعِمِ بْنِ عَدِيٍّ فَاسْأَلْهُ أَنْ يُجِيرَنِي حَتَّى أَطُوفَ وَ أَسْعَى فَجَاءَ إِلَيْهِ وَ أَخْبَرَهُ فَقَالَ أَيْنَ مُحَمَّدٌ فَكَرِهَ أَنْ يُخْبِرَهُ بِمَوْضِعِهِ فَقَالَ هُوَ قَرِيبٌ فَقَالَ ائْتِهِ فَقُلْ لَهُ إِنِّي قَدْ أَجَرْتُكَ فَتَعَالَ وَ طُفْ وَ اسْعَ مَا شِئْتَ فَأَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ قَالَ مُطْعِمٌ لِوُلْدِهِ وَ أَخْتَانِهِ (۲) وَ أَخِيهِ طُعَيْمَةَ بْنِ عَدِيٍّ خُذُوا سِلَاحَكُمْ فَإِنِّي قَدْ أَجَرْتُ مُحَمَّداً وَ كُونُوا حَوْلَ الْكَعْبَةِ حَتَّى يَطُوفَ وَ يَسْعَى وَ كَانُوا عَشَرَةً فَأَخَذُوا السِّلَاحَ وَ أَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ حَتَّى دَخَلَ الْمَسْجِدَ وَ رَآهُ أَبُو جَهْلٍ فَقَالَ يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ هَذَا مُحَمَّدٌ وَحْدَهُ وَ قَدْ مَاتَ نَاصِرُهُ فَشَأْنُكُمْ بِهِ فَقَالَ لَهُ طُعَيْمَةُ بْنُ عَدِيٍّ

۱- يقال: هو من صميم القوم أى من أصلهم و حاصلهم. و خفر فلانا و أخفره: نقض عهده و غدر به. و المسبه: السب.

۲- أختان جمع الختن: زوج الابنه. كل من كان من قبل المرأه مثل الأب و الأخ.

يَا عَمِّ لَا تَتَكَلَّمْ فَإِنَّ أَبَا وَهْبٍ قَدْ أَجَارَ مُحَمَّداً فَوَقَفَ أَبُو جَهْلٍ عَلَى مُطْعِمِ بْنِ عَدِيٍّ فَقَالَ أَبَا وَهْبٍ أَ مُجِيرٌ أَمْ صَابِئٌ (١) قَالَ بَلْ مُجِيرٌ قَالَ إِذاً لَا نَخْفِرُ جِوَارَكَ فَلَمَّا فَرَغَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مِنْ طَوَافِهِ وَ سَعْيِهِ جَاءَ إِلَى مُطْعِمٍ فَقَالَ أَبَا وَهْبٍ قَدْ أَجَرْتَ وَ أَحْسَنْتَ فَرُدَّ عَلَيَّ جِوَارِي قَالَ وَ مَا عَلَيْكَ أَنْ تُقِيمَ فِي جِوَارِي قَالَ أَكْرَهُ أَنْ أُقِيمَ فِي جِوَارِ مُشْرِكٍ أَكْثَرَ مِنْ يَوْمٍ قَالَ مُطْعِمٌ يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ إِنَّ مُحَمَّداً قَدْ خَرَجَ مِنْ جِوَارِي.

قَالَ عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَدِمَ أَسْعَدُ بْنُ زُرَارَةَ وَ ذَكْوَانُ بْنُ عَبْدِ قَيْسٍ فِي مَوْسِمٍ مِنْ مَوَاسِمِ الْعَرَبِ وَ هُمَا مِنَ الْخَزْرَجِ وَ كَانَ بَيْنَ الْأَوْسِ وَ الْخَزْرَجِ حَرْبٌ قَدْ بَقُوا فِيهَا دَهْراً طَوِيلًا وَ كَانُوا لَا يَضَعُونَ السِّلَاحَ لَا بِاللَّيْلِ وَ لَا بِالنَّهَارِ وَ كَانَ آخِرُ حَرْبٍ بَيْنَهُمْ يَوْمَ بُعَاثٍ وَ كَانَتْ لِلْأَوْسِ عَلَى الْخَزْرَجِ فَخَرَجَ أَسْعَدُ بْنُ زُرَارَةَ وَ ذَكْوَانُ إِلَى مَكَّةَ فِي عُمْرَةِ رَجَبٍ يَسْأَلُونَ الْحِلْفَ عَلَى الْأَوْسِ وَ كَانَ أَسْعَدُ بْنُ زُرَارَةَ صَدِيقاً لِعُتْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ فَنَزَلَ عَلَيْهِ فَقَالَ لَهُ إِنَّهُ كَانَ بَيْنَنَا وَ بَيْنَ قَوْمِنَا حَرْبٌ وَ قَدْ جِئْنَاكَ نَطْلُبُ الْحِلْفَ عَلَيْهِمْ فَقَالَ لَهُ عُتْبَةُ بَعُدَتْ دَارُنَا مِنْ دَارِكُمْ وَ لَنَا شُغُلٌ لَا نَتَفَرَّغُ لِشَيْءٍ قَالَ وَ مَا شُغُلُكُمْ وَ أَنْتُمْ فِي حَرَمِكُمْ وَ أَمْنِكُمْ قَالَ لَهُ عُتْبَةُ خَرَجَ فِينَا رَجُلٌ يَدَّعِي أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ سَفَّهَ أَحْلَامَنَا وَ سَبَّ آلِهَتَنَا وَ أَفْسَدَ شُبَّانَنَا وَ فَرَّقَ جَمَاعَتَنَا فَقَالَ لَهُ أَسْعَدُ مَنْ هُوَ مِنْكُمْ قَالَ ابْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ مِنْ أَوْسَطِنَا شَرَفاً وَ أَعْظَمِنَا بَيْتاً وَ كَانَ أَسْعَدُ وَ ذَكْوَانُ وَ جَمِيعُ الْأَوْسِ وَ الْخَزْرَجِ يَسْمَعُونَ مِنَ الْيَهُودِ الَّذِينَ كَانُوا بَيْنَهُمُ النَّضِيرِ وَ قُرَيْظَةَ وَ قَيْنُقَاعَ أَنَّ هَذَا أَوَانُ نَبِيٍّ يَخْرُجُ بِمَكَّةَ يَكُونُ مُهَاجَرُهُ بِالْمَدِينَةِ لَنَقْتُلَنَّكُمْ بِهِ يَا مَعْشَرَ الْعَرَبِ فَلَمَّا سَمِعَ ذَلِكَ أَسْعَدُ وَقَعَ فِي قَلْبِهِ مَا كَانَ سَمِعَ مِنَ الْيَهُودِ قَالَ فَأَيْنَ هُوَ قَالَ جَالِسٌ فِي الْحِجْرِ وَ إِنَّهُمْ لَا يَخْرُجُونَ مِنْ شِعْبِهِمْ إِلَّا فِي الْمَوْسِمِ فَلَا تَسْمَعْ مِنْهُ وَ لَا تُكَلِّمْهُ فَإِنَّهُ سَاحِرٌ يَسْحَرُكَ بِكَلَامِهِ وَ كَانَ هَذَا فِي وَقْتِ مُحَاصَرَةِ بَنِي هَاشِمٍ فِي الشِّعْبِ فَقَالَ لَهُ أَسْعَدُ فَكَيْفَ أَصْنَعُ وَ أَنَا مُعْتَمِرٌ لَا بُدَّ لِي أَنْ أَطُوفَ بِالْبَيْتِ قَالَ ضَعْ فِي أُذُنَيْكَ الْقُطْنَ فَدَخَلَ أَسْعَدُ الْمَسْجِدَ وَ قَدْ حَشَا أُذُنَيْهِ بِالْقُطْنِ فَطَافَ بِالْبَيْتِ وَ رَسُولُ اللَّهِ

١- صبأ فلان: إذا خرج من دين إلى دين آخر.

جَالِسٌ فِي الْحِجْرِ مَعَ قَوْمٍ مِنْ بَنِي هَاشِمٍ (١) فَنَظَرَ إِلَيْهِ نَظْرَةً فَجَازَهُ فَلَمَّا كَانَ فِي الشَّوْطِ الثَّانِي قَالَ فِي نَفْسِهِ مَا أَجِدُ أَجْهَلَ مِنِّي (٢) أَ يَكُونُ مِثْلُ هَذَا الْحَدِيثِ بِمَكَّةَ فَلَا أَتَعَرَّفُهُ حَتَّى أَرْجِعَ إِلَى قَوْمِي فَأُخْبِرَهُمْ ثُمَّ أَخَذَ الْقُطْنَ مِنْ أُذُنَيْهِ وَ رَمَى بِهِ وَ قَالَ لِرَسُولِ اللَّهِ أَنْعِمْ صَبَاحاً فَرَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله رَأْسَهُ إِلَيْهِ وَ قَالَ قَدْ أَبْدَلَنَا اللَّهُ بِهِ مَا هُوَ أَحْسَنُ مِنْ هَذَا تَحِيَّةُ أَهْلِ الْجَنَّةِ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ فَقَالَ لَهُ أَسْعَدُ إِنَّ عَهْدَكَ بِهَذَا لَقَرِيبٌ إِلَى مَا تَدْعُو يَا مُحَمَّدُ قَالَ إِلَى شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ وَ أَدْعُوكُمْ إِلَى أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً وَ بِالْوالِدَيْنِ إِحْساناً وَ لا تَقْتُلُوا أَوْلادَكُمْ مِنْ إِمْلاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَ إِيَّاهُمْ وَ لا تَقْرَبُوا الْفَواحِشَ ما ظَهَرَ مِنْها وَ ما بَطَنَ وَ لا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ وَ لا تَقْرَبُوا مالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَ أَوْفُوا الْكَيْلَ وَ الْمِيزانَ بِالْقِسْطِ لا نُكَلِّفُ نَفْساً إِلَّا وُسْعَها وَ إِذا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَ لَوْ كانَ ذا قُرْبى وَ بِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (٣) فَلَمَّا سَمِعَ أَسْعَدُ هَذَا قَالَ لَهُ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ بِأَبِي أَنْتَ وَ أُمِّي أَنَا مِنْ أَهْلِ يَثْرِبَ مِنَ الْخَزْرَجِ وَ بَيْنَنَا وَ بَيْنَ إِخْوَتِنَا مِنَ الْأَوْسِ حِبَالٌ مَقْطُوعَةٌ فَإِنْ وَصَلَهَا اللَّهُ بِكَ وَ لَا أَجِدُ أَعَزَّ مِنْكَ وَ مَعِي رَجُلٌ مِنْ قَوْمِي فَإِنْ دَخَلَ فِي هَذَا الْأَمْرِ رَجَوْتُ أَنْ يُتَمِّمَ اللَّهُ لَنَا أَمْرَنَا فِيكَ وَ اللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَقَدْ كُنَّا نَسْمَعُ مِنَ الْيَهُودِ خَبَرَكَ وَ يُبَشِّرُونَنَا بِمَخْرَجِكَ وَ يُخْبِرُونَنَا بِصِفَتِكَ وَ أَرْجُو أَنْ يَكُونَ دَارُنَا دَارَ هِجْرَتِكَ عِنْدَنَا (۴) فَقَدْ أَعْلَمَنَا الْيَهُودُ ذَلِكَ فَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي سَاقَنِي إِلَيْكَ وَ اللَّهِ مَا جِئْتُ إِلَّا لِنَطْلُبَ الْحَلْفَ عَلَى قَوْمِنَا وَ قَدْ آتَانَا اللَّهُ بِأَفْضَلَ مِمَّا أَتَيْتُ لَهُ ثُمَّ أَقْبَلَ ذَكْوَانُ فَقَالَ لَهُ أَسْعَدُ هَذَا رَسُولُ اللَّهِ الَّذِي كَانَتِ الْيَهُودُ تُبَشِّرُنَا بِهِ وَ تُخْبِرُنَا

١- في نسخه: و عنده قوم من بني هاشم.

٢- في نسخه: ما أحد أجهل مني.

٣- الأنعام: ١٥١ و ١٥٢.

۴- في المصدر: عندنا مقامك.

بِصِحِفَتِهِ فَهَلُمَّ فَأَسْلِمْ فَأَسْلَمَ ذَكْوَانُ ثُمَّ قَالا- يَا رَسُولَ اللَّهِ ابْعَثْ مَعَنَا رَجُلًا يُعَلِّمُنَا الْقُرْآنَ وَ يَدْعُو النَّاسَ إِلَى أَمْرِكَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ لِمُصْعَبِ بْنِ عُمَيْرٍ وَ كَانَ فَتًى حَدَثاً مُتْرَفاً بَيْنَ أَبَوَيْهِ يُكْرِمَانِهِ وَ يُفَضِّلَانِهِ عَلَى أَوْلَادِهِمْ وَ لَمْ يَخْرُجْ مِنْ مَكَّةَ فَلَمَّا أَسْلَمَ جَفَاهُ أَبَوَاهُ وَ كَانَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ فِي الشِّعْبِ حَتَّى تَغَيَّرَ وَ أَصَابَهُ الْجَهْدُ وَ أَمَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ بِالْخُرُوجِ مَعَ أَسْعَدَ وَ قَدْ كَانَ تَعَلَّمَ مِنَ الْقُرْآنِ كَثِيراً فَخَرَجَا إِلَى الْمَدِينَهِ وَ مَعَهُمَا مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ فَقَدِمُوا عَلَى قَوْمِهِمْ وَ أَخْبَرُوهُمْ بِأَمْرِ رَسُولِ اللَّهِ وَ خَبَرِهِ فَأَجَابَ مِنْ كُلِّ بَطْنٍ الرَّجُلُ وَ الرَّجُلَانِ وَ كَانَ مُصْعَبٌ نَازِلًا عَلَى أَسْعَدَ بْنِ زُرَارَهَ وَ كَانَ يَخْرُجُ فِي كُلِّ يَوْمٍ فَيَطُوفُ عَلَى مَجَالِسِ الْخَزْرَجِ يَدْعُوهُمْ إِلَى الْإِسْلَامِ فَيُجِيبُهُ الْأَحْدَاثُ (۱) وَ كَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ شَرِيفاً فِي الْخَزْرَجِ وَ قَدْ كَانَ الْأَوْسُ وَ الْخَزْرَجُ اجْتَمَعَتْ عَلَى أَنْ يُمَلِّكُوهُ عَلَيْهِمْ لِشَرَفِهِ وَ سَخَائِهِ وَ قَدْ كَانُوا اتَّخَذُوا لَهُ إِكْلِيلًا (۲) احْتَاجُوا فِي تَمَامِهِ إِلَى وَاسِطَهٍ كَانُوا يَطْلُبُونَهَا وَ ذَلِكَ أَنَّهُ لَمْ يَدْخُلْ مَعَ قَوْمِهِ الْخَزْرَجِ فِي حَرْبِ بُعَاثٍ وَ لَمْ يُعِنْ عَلَى الْأَوْسِ وَ قَالَ هَذَا ظُلْمٌ مِنْكُمْ لِلْأَوْسِ وَ لَا أُعِينُ عَلَى الظُّلْمِ فَرَضِيَتْ بِهِ الْأَوْسُ وَ الْخَزْرَجُ فَلَمَّا قَدِمَ أَسْعَدُ كَرِهَ عَبْدُ اللَّهِ مَا جَاءَ بِهِ أَسْعَدُ وَ ذَكْوَانُ وَ فَتَرَ أَمْرُهُ فَقَالَ أَسْعَدُ لِمُصْعَبٍ إِنَّ خَالِي سَعْدَ بْنَ مُعَاذٍ مِنْ رُؤَسَاءِ الْأَوْسِ وَ هُوَ رَجُلٌ عَاقِلٌ شَرِيفٌ مُطَاعٌ فِي بَنِي عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ فَإِنْ دَخَلَ فِي هَذَا الْأَمْرِ تَمَّ لَنَا أَمْرُنَا فَهَلُمَّ نَأْتِي مَحَلَّتَهُمْ فَجَاءَ مُصْعَبٌ مَعَ أَسْعَدَ إِلَى مَحَلِّهِ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ فَقَعَدَ عَلَى بِئْرٍ مِنْ آبَارِهِمْ وَ اجْتَمَعَ إِلَيْهِ قَوْمٌ مِنْ أَحْدَاثِهِمْ وَ هُوَ يَقْرَأُ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنَ فَبَلَغَ ذَلِكَ سَعْدَ بْنَ مُعَاذٍ فَقَالَ لِأُسَيْدِ بْنِ حُضَيْرٍ وَ كَانَ مِنْ أَشْرَافِهِمْ بَلَغَنِي أَنَّ أَبَا أُمَامَهَ أَسْعَدَ بْنَ زُرَارَهَ قَدْ جَاءَ إِلَى مَحَلَّتِنَا مَعَ هَذَا الْقُرَشِيِّ يُفْسِدُ شُبَّانَنَا فَأْتِهِ وَ انْهَهُ عَنْ ذَلِكَ فَجَاءَ أُسَيْدُ (۳) بْنُ حُضَيْرٍ فَنَظَرَ إِلَيْهِ أَسْعَدُ فَقَالَ لِمُصْعَبٍ إِنَّ هَذَا رَجُلٌ شَرِيفٌ فَإِنْ دَخَلَ فِي هَذَا الْأَمْرِ رَجَوْتُ أَنْ يَتِمَّ أَمْرُنَا فَاصْدُقِ اللَّهَ فِيهِ فَلَمَّا قَرُبَ أُسَيْدٌ مِنْهُمْ قَالَ

۱- جمع الحدث: الشاب.

۲- الاکليل: التاج.

۳- اسيد کزبير، و يقال لابيه: حضير الکتائب.

يَا أَبَا أَمَامَهَ يَقُولُ لَکَ خَالُکَ لَا تَأْتِنَا فِی نَادِینَا (۱) وَ لَا تُفْسِدْ شُبَّانَنَا وَ احْذَرِ الْأَوْسَ عَلَی نَفْسِکَ فَقَالَ مُصْعَبٌ أَ وَ تَجْلِسُ فَنَعْرِضَ عَلَیْکَ أَمْراً فَإِنْ أَحْبَبْتَهُ دَخَلْتَ فِیهِ وَ إِنْ کَرِهْتَهُ نَحَّیْنَا عَنْکَ مَا تَکْرَهُ فَجَلَسَ فَقَرَأَ عَلَیْهِ سُورَهً مِنَ الْقُرْآنِ فَقَالَ کَیْفَ تَصْنَعُونَ إِذَا دَخَلْتُمْ فِی هَذَا الْأَمْرِ قَالَ نَغْتَسِلُ وَ نَلْبَسُ ثَوْبَیْنِ طَاهِرَیْنِ وَ نَشْهَدُ الشَّهَادَتَیْنِ وَ نُصَلِّی رَکْعَتَیْنِ فَرَمَی بِنَفْسِهِ مَعَ ثِیَابِهِ فِی الْبِئْرِ ثُمَّ خَرَجَ وَ عَصَرَ ثَوْبَهُ ثُمَّ قَالَ اعْرِضْ عَلَیَّ فَعَرَضَ عَلَیْهِ شَهَادَهَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ فَقَالَهَا ثُمَّ صَلَّی رَکْعَتَیْنِ ثُمَّ قَالَ لِأَسْعَدَ یَا أَبَا أُمَامَهَ أَنَا أَبْعَثُ إِلَیْکَ الْآنَ خَالَکَ وَ أَحْتَالُ عَلَیْهِ فِی أَنْ یَجِیئَکَ (۲) فَرَجَعَ أُسَیْدٌ إِلَی سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ فَلَمَّا نَظَرَ إِلَیْهِ سَعْدٌ قَالَ أُقْسِمُ أَنَّ أُسَیْداً قَدْ رَجَعَ إِلَیْنَا بِغَیْرِ الْوَجْهِ الَّذِی ذَهَبَ مِنْ عِنْدِنَا وَ أَتَاهُمْ سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ فَقَرَأَ عَلَیْهِ مُصْعَبٌ حم تَنْزِیلٌ مِنَ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ (۳) فَلَمَّا سَمِعَهَا قَالَ مُصْعَبٌ وَ اللَّهِ لَقَدْ رَأَیْنَا الْإِسْلَامَ فِی وَجْهِهِ قَبْلَ أَنْ یَتَکَلَّمَ فَبَعَثَ إِلَی مَنْزِلِهِ وَ أُتِیَ بِثَوْبَیْنِ طَاهِرَیْنِ وَ اغْتَسَلَ وَ شَهِدَ الشَّهَادَتَیْنِ وَ صَلَّی رَکْعَتَیْنِ ثُمَّ قَامَ وَ أَخَذَ بِیَدِ مُصْعَبٍ وَ حَوَّلَهُ إِلَیْهِ وَ قَالَ أَظْهِرْ أَمْرَکَ وَ لَا تَهَابَنَّ أَحَداً ثُمَّ جَاءَ فَوَقَفَ فِی بَنِی عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ وَ صَاحَ یَا بَنِی عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ لَا یَبْقَیَنَّ رَجُلٌ وَ لَا امْرَأَهٌ وَ لَا بِکْرٌ وَ لَا ذَاتُ بَعْلٍ وَ لَا شَیْخٌ وَ لَا صَبِیٌّ إِلَّا أَنْ خَرَجَ فَلَیْسَ هَذَا یَوْمُ سَتْرٍ وَ لَا حِجَابٍ فَلَمَّا اجْتَمَعُوا قَالَ کَیْفَ حَالِی عِنْدَکُمْ قَالُوا أَنْتَ سَیِّدُنَا وَ الْمُطَاعُ فِینَا وَ لَا نَرُدُّ لَکَ أَمْراً فَمُرْنَا بِمَا شِئْتَ فَقَالَ کَلَامُ رِجَالِکُمْ وَ نِسَائِکُمْ وَ صِبْیَانِکُمْ عَلَیَّ حَرَامٌ حَتَّی تَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ فَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی أَکْرَمَنَا بِذَلِکَ وَ هُوَ الَّذِی کَانَتِ الْیَهُودُ تُخْبِرُنَا بِهِ فَمَا بَقِیَ دَارٌ مِنْ دُورِ بَنِی عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ فِی ذَلِکَ الْیَوْمِ إِلَّا وَ فِیهَا مُسْلِمٌ أَوْ مُسْلِمَهٌ وَ حَوَّلَ مُصْعَبَ بْنَ عُمَیْرٍ إِلَیْهِ وَ قَالَ لَهُ أَظْهِرْ أَمْرَکَ وَ ادْعُ النَّاسَ عَلَانِیَهً وَ شَاعَ الْإِسْلَامُ بِالْمَدِینَهِ وَ کَثُرَ وَ دَخَلَ فِیهِ مِنَ الْبَطْنَیْنِ جَمِیعاً أَشْرَافُهُمْ وَ

۱- النادی: مجلس القوم و مجتمعهم.

۲- فی المصدر: و أحتال علیه فی أن یجیبک.

۳- فصّلت: ۱ و ۲.

ذَلِكَ لِمَا كَانَ عِنْدَهُمْ مِنْ أَخْبَارِ الْيَهُودِ وَ بَلَغَ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَنَّ الْأَوْسَ وَ الْخَزْرَجَ قَدْ دَخَلُوا فِي الْإِسْلَامِ وَ كَتَبَ إِلَيْهِ مُصْعَبٌ بِذَلِكَ وَ كَانَ كُلُّ مَنْ دَخَلَ فِي الْإِسْلَامِ مِنْ قُرَيْشٍ ضَرَبَهُ قَوْمُهُ وَ عَذَّبُوهُ فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَأْمُرُهُمْ أَنْ يَخْرُجُوا إِلَى الْمَدِينَهِ فَكَانُوا يَتَسَلَّلُونَ رَجُلًا فَرَجُلًا (۱) فَيَصِيرُونَ إِلَى الْمَدِينَهِ فَيُنْزِلُهُمُ الْأَوْسُ وَ الْخَزْرَجُ عَلَيْهِمْ وَ يُوَاسُونَهُمْ.

قَالَ فَلَمَّا قَدِمَتِ الْأَوْسُ وَ الْخَزْرَجُ مَكَّهَ جَاءَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ لَهُمْ تَمْنَعُونَ لِي جَانِبِي حَتَّى أَتْلُوَ عَلَيْكُمْ كِتَابَ رَبِّكُمْ وَ ثَوَابُكُمْ عَلَى اللَّهِ الْجَنَّهُ قَالُوا نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَخُذْ لِنَفْسِكَ وَ لِرَبِّكَ مَا شِئْتَ فَقَالَ مَوْعِدُكُمُ الْعَقَبَهُ فِي اللَّيْلَهِ الْوُسْطَى مِنْ لَيَالِي التَّشْرِيقِ فَلَمَّا حَجُّوا رَجَعُوا إِلَى مِنًى وَ كَانَ فِيهِمْ مِمَّنْ قَدْ أَسْلَمَ بَشَرٌ كَثِيرٌ وَ كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُشْرِكِينَ عَلَى دِينِهِمْ وَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ فِيهِمْ فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ فِي الْيَوْمِ الثَّانِي مِنْ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ فَاحْضُرُوا دَارَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ عَلَى الْعَقَبَهِ وَ لَا تُنَبِّهُوا نَائِماً وَ لْيَتَسَلَّلْ وَاحِدٌ فَوَاحِدٌ وَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله نَازِلًا فِي دَارِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَ حَمْزَهُ وَ عَلِيٌّ وَ الْعَبَّاسُ مَعَهُ فَجَاءَهُ سَبْعُونَ رَجُلًا مِنَ الْأَوْسِ وَ الْخَزْرَجِ فَدَخَلُوا الدَّارَ فَلَمَّا اجْتَمَعُوا قَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله تَمْنَعُونَ لِي جَانِبِي حَتَّى أَتْلُوَ عَلَيْكُمْ كِتَابَ رَبِّي وَ ثَوَابُكُمْ عَلَى اللَّهِ الْجَنَّهُ فَقَالَ أَسْعَدُ بْنُ زُرَارَهَ وَ الْبَرَاءُ بْنُ مَعْرُورٍ وَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ حِزَامٍ (۲) نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَاشْتَرِطْ لِنَفْسِكَ وَ لِرَبِّكَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ تَمْنَعُونِّي مِمَّا تَمْنَعُونَ أَنْفُسَكُمْ وَ تَمْنَعُونَ أَهْلِي مِمَّا تَمْنَعُونَ أَهْلِيكُمْ وَ أَوْلَادَكُمْ قَالُوا فَمَا لَنَا عَلَى ذَلِكَ قَالَ الْجَنَّهُ تَمْلِكُونَ بِهَا الْعَرَبَ فِي الدُّنْيَا وَ تَدِينُ لَكُمُ الْعَجَمُ وَ تَكُونُونَ مُلُوكاً فَقَالُوا قَدْ رَضِينَا فَقَامَ الْعَبَّاسُ بْنُ نَضْلَهَ وَ كَانَ مِنَ الْأَوْسِ فَقَالَ يَا مَعْشَرَ الْأَوْسِ وَ الْخَزْرَجِ تَعْلَمُونَ عَلَى مَا تُقْدِمُونَ عَلَيْهِ إِنَّمَا تُقْدِمُونَ عَلَى حَرْبِ الْأَحْمَرِ وَ الْأَبْيَضِ وَ عَلَى حَرْبِ مُلُوكِ الدُّنْيَا فَإِنْ عَلِمْتُمْ أَنَّهُ إِذَا أَصَابَتْكُمُ الْمُصِيبَهُ فِي أَنْفُسِكُمْ خَذَلْتُمُوهُ وَ تَرَكْتُمُوهُ فَلَا تَغُرُّوهُ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ وَ إِنْ كَانَ قَوْمُهُ

۱- في المصدر: رجل فرجل.

۲- الصحيح حرام، و هو عبد اللّه بن عمرو بن حرام والد جابر الأنصاريّ.

خالَفُوهُ فَهُوَ فِي عَزٍّ وَ مَنَعِهِ فَقَالَ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ حِزَام وَ أَسْعَدُ بْنُ زُرَارَهَ وَ أَبُو الْهَيْثَم بْنُ التَّيِّهَانِ مَا لَکَ وَ لِلْکَلَام يَا رَسُولَ اللَّهِ بَلْ دَمُنَا بِدَمِکَ وَ أَنْفُسُنَا بِنَفْسِکَ فَاشْتَرِطْ لِرَبِّکَ وَ لِنَفْسِکَ مَا شِئْتَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَخْرِجُوا إِلَيَّ مِنْکُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيباً يَکْفُلُونَ عَلَيْکُمْ بِذَلِکَ کَمَا أَخَذَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيباً فَقَالُوا اخْتَرْ مَنْ شِئْتَ فَأَشَارَ جَبْرَئِيلُ إِلَيْهِمْ فَقَالَ هَذَا نَقِيبٌ وَ هَذَا نَقِيبٌ حَتَّى اخْتَارَ تِسْعَهً مِنَ الْخَزْرَجِ وَ هُمْ أَسْعَدُ بْنُ زُرَارَهَ وَ الْبَرَاءُ بْنُ مَعْرُورٍ وَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ حِزَام (۱) أَبُو جَابِرِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَ رَافِعُ بْنُ مَالِکٍ وَ سَعْدُ بْنُ عُبَادَهَ وَ الْمُنْذِرُ بْنُ عَمْرٍو وَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَهَ وَ سَعْدُ بْنُ الرَّبِيعِ وَ عُبَادَهُ بْنُ الصَّامِتِ وَ ثَلَاثَهٌ مِنَ الْأَوْسِ وَ هُمْ أَبُو الْهَيْثَم بْنُ التَّيِّهَانِ وَ کَانَ رَجُلًا مِنَ الْيَمَنِ حَلِيفاً فِي بَنِي عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ وَ أُسَيْدُ بْنُ حُضَيْرٍ وَ سَعْدُ بْنُ خَيْثَمَهَ فَلَمَّا اجْتَمَعُوا وَ بَايَعُوا رَسُولَ اللَّهِ صَاحَ بِهِمْ إِبْلِيسُ يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ وَ الْعَرَبِ هَذَا مُحَمَّدٌ وَ الصُّبَاهُ (۲) مِنَ الْأَوْسِ وَ الْخَزْرَجِ عَلَى جَمْرَهِ الْعَقَبَهِ يُبَايِعُونَهُ عَلَى حَرْبِکُمْ فَأَسْمَعَ أَهْلَ مِنًى فَهَاجَتْ قُرَيْشٌ وَ أَقْبَلُوا بِالسِّلَاحِ وَ سَمِعَ رَسُولُ اللَّهِ النِّدَاءَ فَقَالَ لِلْأَنْصَارِ تَفَرَّقُوا فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنْ أَمَرْتَنَا أَنْ نَمِيلَ عَلَيْهِمْ بِأَسْيَافِنَا فَعَلْنَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمْ أُومَرْ بِذَلِکَ وَ لَمْ يَأْذَنِ اللَّهُ لِي فِي مُحَارَبَتِهِمْ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَتَخْرُجُ مَعَنَا قَالَ أَنْتَظِرُ أَمْرَ اللَّهِ فَجَاءَتْ قُرَيْشٌ عَلَى بَکْرَهِ أَبِيهَا قَدْ أَخَذُوا السِّلَاحَ وَ خَرَجَ حَمْزَهُ وَ مَعَهُ السَّيْفُ فَوَقَفَ عَلَى الْعَقَبَهِ هُوَ وَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ فَلَمَّا نَظَرُوا إِلَى حَمْزَهَ قَالُوا مَا هَذَا الَّذِي اجْتَمَعْتُمْ عَلَيْهِ قَالَ مَا اجْتَمَعْنَا وَ مَا هَاهُنَا أَحَدٌ وَ اللَّهِ لَا يَجُوزُ أَحَدٌ هَذِهِ الْعَقَبَهَ إِلَّا ضَرَبْتُهُ بِسَيْفِي فَرَجَعُوا وَ غَدَوْا إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُبَيٍّ وَ قَالُوا لَهُ قَدْ بَلَغَنَا أَنَّ قَوْمَکَ بَايَعُوا مُحَمَّداً عَلَى حَرْبِنَا فَحَلَفَ لَهُمْ عَبْدُ اللَّهِ أَنَّهُمْ

۱- تقدم أن الصحيح: حرام.

۲- قال الجزریّ فی النهایه: کانت العرب تسمی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله الصابی لانه خرج من دین قریش إلی دین الإسلام، و یسمون من یدخل فی الإسلام مصبوا، لانهم کانوا لا یهمزون، فأبدلوا من الهمزه واوا، و یسمون المسلمین الصباه بغیر همز کانه جمع الصابی غیر مهموز، کقاض و قضاه، و غاز و غزاه.

لَمْ يَفْعَلُوا وَ لَا عِلْمَ لَهُ بِذَلِكَ وَ أَنَّهُمْ لَمْ يَطَّلِعُوهُ عَلَى أَمْرِهِمْ فَصَدَّقُوهُ وَ تَفَرَّقَتِ الْأَنْصَارُ وَ رَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ إِلَى مَكَّةَ. (۱).

**[ترجمه]اعلام الوری: زهری گوید: حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله

ص: ۵

در هر موسمی که اعراب در مکه اجتماع داشتند دعوت خود را اظهار می‌کرد و با بزرگان هر یک از قبائل عرب به گفتگو می‌پرداخت، و از آنان تقاضا می‌کرد که وی را در مقابل کفار پشتیبانی کنند و مانع اذیت و آزار آن‌ها نسبت به وجود مقدسش بشوند. پیامبر می‌فرمود: من کسی را به زور به طرف خود دعوت نمی‌کنم، مردم باید از روی میل و رغبت و صفا و صمیمیت گفته های مرا قبول کنند، و هر کس از دعوت من خودداری کند من او را وادار به پذیرفتن مذهب خود نخواهم کرد، لیکن من از شما خواستارم اکنون که مشرکین قریش تصمیم دارند خون مرا بریزند از من دفاع کنید تا من رسالت پروردگار خود را به مردم برسانم، و کلمات خداوند را تبلیغ کنم تا آن گاه که قضاء و قدر پروردگار در باره من و اصحابم در رسد. قبائل عرب در این هنگام به حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله توجهی نکردند، و همگان گفتند: خویشاوندان این مرد از حالات و خصوصیات او اطلاعات کامل دارند تعجب است مردی که خاندان خود را فاسد کرده و از آن‌ها رانده شده اینک می‌خواهد ما را اصلاح کند؟! پس از این که ابو طالب درگذشت، مصیبت و گرفتاری پیامبر زیاد شد، حضرت خاتم النبیین صلی اللّه علیه و آله به طائف رفتند، تا بنی ثقیف او را از آزار و اذیت کفار مکه جلوگیری کنند و او را در شهر و قبیله خود جا دهند. پیامبر سه نفر از بزرگان ثقیف را که با هم برادر بودند کنار یک دیگر مشاهده کردند، این ها عبد یالیل بن عمرو، و حبیب بن عمرو، و مسعود بن عمرو بودند که از رؤساء ثقیف به شمار می‌رفتند. حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله جریان خود را با آنان در میان گذاشت و دعوت خویش را اظهار نمود، و از ظلم و ستم قریش آن‌ها را آگاه کرد، یکی از آن‌ها گفت: من پرده کعبه را دزدیده باشم اگر تو پیامبر خدا باشی!، دیگری گفت: مگر خداوند عاجز بود که غیر تو را بفرستد، می‌خواست دیگری را که قدرت و نیرو داشت برای رسالت بفرستد. سومی گفت: به خدا قسم من پس از این با تو سخن نخواهم گفت، اگر شما پیامبر باشی بزرگتر از این هستی که کسی مانند من با شما گفتگو کند، و اگر دروغ بگوئی و پیامبر نباشی باز هم بدتر از این می‌باشی که با شما سخن بگویم؟! این سه برادر حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله را استهزاء و ریشخند نمودند، و جریان او را در میان مردم افشا کردند، هنگامی که پیامبر خواست از طائف بیرون رود، اراذل و ولگردان به تحریک این سه نفر در طرفین راه قرار گرفتند، و خاتم النبیین قدمی بر نمی داشت مگر این که او را سنگ باران کردند، و پاهای مبارک آن بزرگوار را مجروح و خون آلود نمودند. حضرت رسول از دست آن‌ها رهائی پیدا کرد در حالی که خون از قدم‌هایش جاری بود، در این موقع پیامبر به کنار دیواری رفت و در سایه درختی نشست، در حالی که از شدت درد و رنج بسیار ناراحت به نظر می‌رسید، در این هنگام پیامبر صلی اللّه علیه و آله متوجه شد که عتبه و شیبه پسران ربیعه در میان باغ هستند، و از جهت عداوتی که این دو برادر با حضرت داشتند، پیامبر از دیدن آنان ناراحت گردید. عتبه و شیبه نیز پیغمبر را دیدند که در کنار دیوار باغ آن‌ها نشسته، غلام خود را که «عداس» نام داشت و نصرانی بود و از اهل «نینوا» بود با مقداری انگور نزد حضرت رسول فرستادند، هنگامی که عداس خدمت آن حضرت رسید پیامبر از وی سؤال کرد: شما از اهل کجا هستی؟ عرض کرد: من از اهل نینوا می‌باشم، فرمود: از شهر بنده صالح یونس بن متّی می‌باشی؟ عداس عرض کرد: تو از یونس بن متی چه خبری داری؟ حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله که به هر کس در هر مقامی بود رسالت خود را تبلیغ می...

کرد به عداس فرمود: من رسول پروردگار هستم، و خداوند جریان یونس بن متی را برای من نقل کرده است، هنگامی که جریان زندگی و خصوصیات یونس

ص: ۶

را شرح داد، عداس به سجده افتاد، و خود را به پاهای خون آلود پیامبر افکند و بوسید. در این هنگام عتبه و شیبه از دور جریان غلام خود را با حضرت رسول مشاهده می‌کردند، و چیزی نمی‌گفتند، عداس از نزد پیامبر برگشت، و پیش اربابان خود رفت، گفتند: چرا با محمد این گونه رفتار کردی و پاهای او را بوسیدی و حال این که با ما این طرز معاشرت نداری؟! عداس گفت: این مرد صالح و درستکاری است، وی از اخبار پیامبر ما یونس بن متّی مطالبی اظهار داشت، که من قبلا از آن‌ها اطلاع داشتم. عتبه و شیبه از حرف غلام خود خندیدند و گفتند: این مرد فریبنده است مواظب باش شما را از نصرانیت بر نگرداند، حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله پس از این جریان به طرف مکه برگشتند.

علی بن ابراهیم گوید: هنگامی که پیامبر از طائف مراجعت کردند و نزدیک مکه رسیدند قصد داشتند برای عمره به مسجد الحرام بروند، و لیکن به علت این که در مکه طرفداری نداشت که از وی حمایت کند لذا از ورود به مکه خودداری می‌کرد حضرت رسول در این هنگام مردی از قریش را که در باطن اسلام اختیار کرده بود ملاقات کردند پیامبر به این مرد فرمود: سفارش مرا به اخنس بن شریف برسان و به او بگو: محمد از تو می‌خواهد از وی حمایت کنی تا عمره خود را به پایان رساند، این مرد قریشی آمد و پیام حضرت رسول رسانید، اخنس گفت: من از قریش نیستم و لیکن هم‌پیمان آن‌ها هستم، هم‌پیمان نمی‌تواند در مقابل خالص کسی را در پناه خود بگیرد، و من می‌ترسم قریش پیمان خود را با من بشکنند و این باعث سرافکندگی من بشود. این مرد برگشت و جریان را به پیامبر اطلاع داد و حضرت در این وقت با زید در غار حراء مخفی بود، پیامبر فرمود: نزد سهیل بن عَمرو برو و پیام مرا به او برسان این شخص قرشی نزد سهیل رفت و سفارش حضرت را به او رسانید وی گفت: من نمی‌توانم از او حمایت کنم و پناهش دهم، بار دیگر فرمود: نزد مُطعِم بن عدی برو و از وی بخواه از من حمایت نماید تا عمره بگذارم، او فرمایش حضرت رسول را به مطعم بن عدی رسانید. مطعم گفت: محمد کجا است، او ترسید جای پیامبر نشان دهد و گفت: در همین نزدیکی ها می‌باشد، مطعم گفت: برو از طرف من به محمد بگو اینک بدون ترس و واهمه بیا و اعمال عمره را انجام بده و من از تو حمایت خواهم کرد، حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله پس از این جریان به مکه داخل شدند. مطعم بن عدی به فرزندان و برادر و خواهرش گفت: من محمد را در پناه خود گرفته ام، اکنون شمشیرهای خود را بردارید، و در اطراف کعبه توقف کنید تا وی آزادانه اعمال خود را پایان دهد، خویشاوندان مطعم که ده نفر بودند اسلحه خود را برداشتند، و پیامبر نیز در حمایت این عده وارد مسجد گردید. در این هنگام ابو جهل دید حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله در مسجد الحرام است. گفت: ای گروه قریش اکنون محمد در این جا حاضر است، و حامی و ناصرش نیز مرده است، اینک تصمیم خود را در باره او انجام دهید، طعیمه بن عدی گفت:

ص: ۷

ای عمو در باره محمد سخن مگو، زیرا ابو وهب محمد را در پناه خود گرفته است. ابو جهل نزد مطعم بن عدی رفت و گفت: یا ابا وهب! آیا محمد را پناه داده ای و یا دین وی را قبول کرده ای؟ گفت: من او را پناه داده ام، ابو جهل گفت: اینک پیمان

خود را بـا شـما نقض نخواهیم کرد، هنگامی که حضـرت رسول صـلی اللّٰه علیه و آله از اعمال عمره فارغ گشت، نزد مطعم بن عـدی رفت و فرمود: یا ابا وهب! تو ما را پناه دادی و از ما حمایت کردی و نیکی نمودی اینک حق حمایتی که بر شـما داشـتم به من برگردان. مطعم بن عـدی عرض کرد: علت این که در حمـایت و پنـاه من در این جـا اقـامت نمی‌کنی چیست؟ حضـرت فرمود: من کراهت دارم از این که بیش از یـک روز در پناه مشـرکین به سـر برم، مطعم گفت: ای جماعت قریش اکنون محمد از حمایت من بیرون شده است.

علی بن ابراهیم گویـد: اسـعد بن زراره و ذکوان بن عبـد قیس که از قبیله خزرج بودنـد، در یکی از مراسم عرب به مکه آمـده بودنـد، علت این مسـافرت این بـود که بین اوس و خزرج مـدت زیـادی جنـگ و خـون ریزی ادامه داشت، و آنـان شب و روز اسلحه را زمین نمی‌گذاشتند، و در جنگ بعاث قبیله اوس بر خزرج پیروز شده بودند، و لذا خزرجیان ناراحت بنظر می‌رسیدند. برای همین جهت اسـعد بن زراره و ذکوان به مکه آمـده بودنـد تـا عمره رجب را انجـام دهنـد و از مشـرکین قریش برای خود کمک بگیرند، اسـعد بن زراره از دوستان عتبه بن ربیعه بود و در خانه وی منزل کرده بود، اسعد بن زراره گفت: بین ما اکنون جنگ است و ما آمده ایم از شـما کمک بگیریم تا با مخالفین خود جنگ کنیم. عتبه گفت: محل ما از شما دور است، و ما نیز اکنون گرفتاری داریم، اسعد ابن زراره گفت: گرفتاری شما چیست؟ شما که در حرم امن خداوند هستید، عتبه گفت مردی در میـان مـا پیـدا شـده که مـدعی است من رسول خـدا هسـتم، وی خـدایان ما را دشـنام می‌دهـد، و ما را دیوانه و نادان می‌خواند جوانـان مـا را از راه بیرون می‌کنـد، و اتحـاد ما را به هم ریخته است. اسـعد گفت: وی در میان شـما چگونه کسـی است؟ عتبه گفت: او فرزنـد عبـد اللّٰه بن عبـد المطلب و از شـرفاء و بزرگان ما هست، اسـعد و ذکوان و همه اوس و خزرج از یهودیان بنی نظیر و قریظه و قینقاع می‌شنیدند که همین روزها پیامبری از مکه ظهور خواهد کرد و به مدینه مهاجرت می‌نماید، و ما به وسیله او بـا شـما جمـاعت عرب جنـگ خواهیم کرد هنگـامی که اسـعد بن زراره این موضوع را از عتبه شـنید از این گفتـار یهودیان چیزی به نظرش رسـید، لذا گفت؛ آن کسـی که گوئی مدعی رسالت شده در کجاست؟ گفت: اکنون در حِجر نشسته است، و آن‌ها جز در موسم نمی‌توانند از شعب بیرون شوند، و با مردم معاشرت کنند. این مذاکرات در هنگامی که بنی هاشم در شعب محاصـره بودند انجام گرفت. عتبه گفت: مواظب باش از سـخن های او چیزی به گوش شـما نرسد و با او سخن نیز نگوئی زیرا وی ساحر است و با کلام خود شـما را سـحر خواهـد کرد. اسـعد بن زراره گفت: من برای عمره آمده ام و چاره ندارم جز این که طواف کنم، عتبه گفت:

در گوش‌هـای خود پنبه بگـذار!، اسـعد وارد مسـجد گردیـد در حـالی که پنبه در گوش خود گذاشـته بود، وی بیت را طواف کرد، و حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله

ص: ۸

در حجر نشسـته بود و جمـاعتی از بنی هـاشم نیز پیرامون وی را گرفته بودنـد. در این هنگـام چشم اسـعد بن زراره به حضـرت رسـول صـلی اللّٰه علیه و آله افتـاد و لیکن از وی گـذشت و التفـاتی نکرد. مـوقعی که در شوط دوم بود بـا خود گفت: این چه جهـل و نـادانی است، مـن به مکه آمـده ام و از این خـبر مهم بی اطلاـع بـاشم، من اگر به محـل خـود بر گردم و از من از این موضوع بپرسـند من جواب آنان را چه بـدهم. پس از این حدیث نفس پنبه را از گوش خود بیرون کرد و به دور انداخت، و به

حضرت رسول گفت: «انعم صباحا» پیامبر سر خود را بلند کرد و فرمود: خداوند این طرز سلام کردن را تغییر داده و شما مانند اهل بهشت بگوئید: «السلام علیکم» اسعد گفت: این مطلب تازه ای است شما مردم را به چه دعوت می‌کنید؟. حضرت خاتم النبیین صلی اللَّه علیه و آله فرمود: من مردم را به خدای یگانه و رسالت خود از طرف پروردگار دعوت می‌کنم و شما را دعوت می‌کنم که: چیزی را با او شریک قرار مدهید و به پدر و مادر احسان کنید و فرزندان خود را از بیم تنگدستی مکشید ما شما و آنان را روزی می رسانیم و به کارهای زشت- چه علنی آن و چه پوشیده [اش]- نزدیک مشوید و نَفْسی را که خدا حرام گردانیده، جز به حق مکشید. این هاست که [خدا] شما را به [انجام دادن] آن سفارش کرده است، باشد که بیندیشد * و به مال یتیم جز به نحوی [هر چه نیکوتر]- نزدیک مشوید، تا به حد رشد خود برسد. و پیمانه و ترازو را به عدالت، تمام بپیمایید. هیچ کس را جز به قدر توانش تکلیف نمی کنیم. و چون [به داوری یا شهادت] سخن گویید دادگری کنید، هر چند [درباره] خویشاوند [شما] باشد. و به پیمان خدا وفا کنید. این هاست که [خدا] شما را به آن سفارش کرده است، باشد که پند گیرید.» - . انعام / ۱۵۱ - ۱۵۲ -

هنگامی که اسعد بن زراره این کلمات شریفه را از حضرت رسول صلی اللَّه علیه و آله شنید گفت: «اشهد ان لا اله الّا اللَّه وحده لا شریک له و أنک رسول اللَّه»

گفت یا رسول اللَّه! پدر و مادرم فدای شما گردد من از اهل یثرب و قبیله خزرج هستم مدتی است بین ما و اوس رشته محبت و دوستی و برادری بریده شده است. اکنون اگر خداوند به وسیله شما این رشته گسیخته را به هم پیوند دهد ما گرامی تر از شما نخواهیم داشت، اینک یکی از خویشاوندان من نیز با من در این سفر همراه است و اگر او هم داخل در این امر بشود امید می‌رود که خداوند امور ما را به وسیله شما انجام دهد یا رسول اللَّه! به خداوند سوگند ما از یهودیان می‌شنیدیم که شما در همین نزدیکی ظهور خواهید کرد. یهودیان ما را به خروج شما مژده می‌دادند و از صفات و شمایل شما برای ما می گفتند اکنون امیدوارم محل و دیار ما اقامتگاه شما قرار گیرد و شما به آن سر زمین مهاجرت کنید همان طور که از یهودیان آن منطقه شنیده ایم. خداوند متعال را ستایش می‌کنم و سپاسگزاری می نمایم که مرا به طرف شما رهنمائی کرده، من به این محل آمدم برای این که از قریش کمک بگیرم و لیکن خداوند تفضل فرمود و این سعادت و فضیلت را که از همه بالاتر است به ما مرحمت فرمود. پس از این ذکوان آمد اسعد بن زراره به او گفت: این همان پیامبری است که یهودیان ما را به ظهور او مژده می‌دادند

ص: ۹

و از صفات وی خبرهائی اظهار می‌داشتند اینک بشتاب و اسلام را قبول کن، در این هنگام ذکوان نیز مسلمان شد. بعد از این جریان گفتند: یا رسول اللَّه! مردی را با ما بفرست تا به ما قرآن را تعلیم کند و مردم را به طرف شما دعوت نماید. حضرت رسول صلی اللَّه علیه و آله این مأموریت را به مصعب بن عمیر که جوانی تازه سال بود واگذار کرد، وی در نزد پدر و مادرش عزیز و محترم بود، و زندگی مجلل و با شکوهی داشت و از مکه خارج نشده بود، هنگامی که اسلام را اختیار کرد پدر و مادرش وی را جفا کردند و از خود راندند، این جوان در شعب با پیامبر زندگی می‌کرد و گرفتار مشقت و سختی گردید، و اوضاع و احوالش دگرگون شد. پیامبر این جوان را با اسعد بن زراره به مدینه فرستاد و او از قرآن آیات زیادی را یاد گرفته

بود مصعب با اسعد به مدینه وارد شدند و جریان حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله را با مردمان مدینه در میان گذاشتند در این هنگام یک نفر دو نفر از قبائل مختلف دین مقدس اسلام قبول می‌کردند. مصعب بن عمیر فرستاده حضرت خاتم النبیین صلی اللّٰه علیه و آله در منزل اسعد بن زراره نازل شد وی روزها در مجالس خزرج حاضر می‌شد و آنان را به اسلام دعوت می‌کرد، طبقه جوان دعوت او را قبول می‌کردند و مسلمان می‌شدند. عبد اللّٰه بن ابی که شریف و رئیس خزرج بود، و قبیله اوس و خزرج در نظر داشتند وی را برای خود به سلطنت برگزینند، و برای او تاجی هم تهیه دیده بودند و دنبال کسی می‌گشتند که این تاج را بر سر وی بگذارند، علت این محبوبیت عبد اللّٰه از این جهت بود که وی در جنگ بعاث شرکت نکرد و لذا اوس و خزرج هر دو از وی راضی بودند، وی می‌گفت: شما به قبیله أوس ظلم می‌کنید و من به ظلم و ستم کمک نمی‌کنم. هنگامی که اسعد بن زراره و ذَکْوَان از راه رسیدند و مصعب را نیز با خود آورده بودند، عبد اللّٰه از این موضوع ناراضی به نظر می‌رسید، زیرا وی می‌دانست که این جریان به نفع او نخواهد بود، اسعد به مصعب گفت: دائی من سعد بن معاذ از رؤساء قبیله اوس است و او مردی عاقل و شریف و در میان خویشاوندان خود فرمان‌پذیر می‌باشد، اگر وی دعوت شما را بپذیرد ما موفق خواهیم شد، اینک لازم است که ما به منزل وی برویم.

مصعب بن عمیر به اتفاق اسعد بن زراره به محله سعد بن معاذ رفتند، و کنار چاهی از چاه های آن ها نشستند، در این هنگام جوانان قبیله پیرامون آن‌ها اجتماع کردند و مصعب برای آن‌ها مقداری قرآن خواند، این جریان به گوش سعد بن معاذ رسید، وی به اسید بن حضیر گفت: به من اطلاع داده اند که ابو امامه اسعد بن زراره به اتفاق یک نفر قرشی به محله ما آمده و جوانان ما را فاسد می‌کنند. اکنون لازم است نزد او بروید و وی را از این جریان بازدارید. اسید بن حضیر آمد، هنگامی که چشم اسعد بر وی افتاد به مصعب گفت: این مرد یکی از اشراف است اگر امر شما را قبول کند امیدوارم موفق گردید، اینک وی را هدایت کنید، اسید نزد آن‌ها رسید و گفت:

ص: ۱۰

یا ابا امامه دائی شما می‌گوید: در اجتماعات ما شرکت نکن و جوانان ما را فاسد نگردان و از اوس بر خود نگران باش. مصعب گفت: ممکن است مقداری توقف کنید تا مقصود خود را به شما عرضه کنیم، اگر مایل شدید پیشنهاد ما را بپذیرید و اگر مطالب ما را قبول نکردید ما از محله شما خواهیم رفت، اسید نشست مصعب برای او سوره‌ای از قرآن را خواند، اسید گفت: شما چگونه داخل این امر می‌شوید، گفت: ما ابتداء غسل می‌کنیم و پس از آن لباس پاکیزه می‌پوشیم و نماز می‌گزاریم. در این هنگام اسید بن حضیر خود را در چاه آب افکند، و پس از خروج از چاه لباس های خود را خشک نمود، و گفت: مطالب خود را بر من عرضه کن، مصعب کلمه شهادتین به او تلقین کرد، اسید نیز آن را بر زبان جاری نمود، و بعد از آن دو رکعت نماز نیز خواند. پس از این گفت: یا ابا امامه من اینک دائی شما را به این جا می‌فرستم، و به هر وسیله ای باشد او را نزد شما روانه خواهم کرد، اسید از نزد آن‌ها به منزل سعد بن معاذ مراجعه کرد، هنگامی که چشم سعد بر وی افتاد گفت: من سوگند یاد می‌کنم که اسید قیافه اش تغییر کرده و مانند اول نیست. سعد بن معاذ پس از این که اسید مطالبی را به وی گفت، نزد اسعد بن زراره و مصعب رفت، مصعب هنگامی که سعد را دید سوره حم تَنْزِیلٌ مِنَ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ برای او قرائت کرد، مصعب گوید وقتی که سعد این آیات را شنید من اسلام را در چهره او دیدم پیش از این که وی سخن بگوید، او پس از استماع قرآن سفارش کرد از منزلش لباس تمیز آوردند، پس از این که غسل کرد جامه ها را پوشید و شهادتین را بر زبان

جاری و دو رکعت نماز هم خواند. بعد از این جریان دست مصعب را گرفت و او را به منزل خود برد و گفت: اکنون از کسی نترس و تبلیغات خود را ادامه بده، بعد از این سعد بن معاذ در میان بنی عمرو بن عوف فریاد زد: ای فرزندان عمرو بن عوف! همه شما از زن و مرد و دختر و پسر و جوان و پیر اجتماع کنید، هنگامی که آنان پیرامون هم جمع شدند سعد گفت: موقعیت من در میان شما چگونه است؟ گفتند: تو مطاع و سرور ما هستی، هر چه فرمان دهی اطاعت می‌کنیم. سعد بن معاذ گفت: اینک تا به وحدانیت خداوند و رسالت محمد بن عبد اللّٰه اقرار نکنید من سخن گفتن شما را با خودم تحریم می‌کنم، این همان محمد است که یهودیان خیبر ما را از ظهور و خروج وی اطلاع می‌دادند. بعد از این گفتار سعد بن معاذ خانه ای از خانه های بنی عَمرو بن عوف نبود مگر این که یک مرد یا زن مسلمان در آن بود، مصعب بن عمیر نزد سعد رفت، و سعد به او گفت: اکنون آشکارا دعوت خود را اظهار کن، و مردم را به طرف اسلام بخوان، در این هنگام دین مقدس اسلام در مدینه شیوع پیدا کرد. اشراف قبیله اوس و خزرج

ص: ۱۱

و بقیه مردمان که خبر حضرت خاتم النبیین را از یهودیان شنیده بودند کم کم رو به اسلام آوردند، خبر مسلمان شدن اوس و خزرج به پیامبر رسید و مصعب نیز جریان را به آن حضرت اطلاع داد، پس از این رسول الله به مسلمانان مکه که از طرف مشرکین آزار و اذیت می‌دیدند امر می کرد که به مدینه روند و یکی پس از دیگری مخفیانه به طرف مدینه حرکت کردند، و اوس و خزرج هم وسایل زندگی آن‌ها را فراهم می‌نمودند.

راوی گوید: هنگامی که عده ای از اوس و خزرج برای انجام مناسک حج به مکه آمده بودند، حضرت رسول به آنان فرمود: شما از من حمایت کنید تا آیات قرآن را برای شما بخوانم، و خداوند برای این عمل شما را به بهشت خواهد برد، گفتند یا رسول اللّٰه! هر تصمیم و اراده ای را که داری انجام بده. پیامبر فرمود: وعده ما با شما در شب دوازدهم ماه که از لیالی تشریق است در عقبه خواهد بود هنگامی که افراد اوس و خزرج از اعمال حج فارغ شدند در عقبه حاضر شدند و در میان آنان عده زیادی مسلمان بود و اکثرشان از مشرکین مدینه بودند که عبد اللّٰه بن ابی در میان آن ها بود. حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله فرمودند: در روز دوازدهم از ایام تشریق در خانه عبد المطلب واقع در عقبه اجتماع کنید، مواظب باشید خوابیده ها را بیدار نکنید، و متفرقا در آن مجلس شرکت کنید، و به طور دسته جمعی نیائید، پیامبر در آن روز در خانه عبد المطلب بودند و حمزه و علی و عباس نیز در خدمت آن حضرت بودند. در این هنگام هفتاد نفر از اوس و خزرج خدمت پیامبر آمدند، و در منزل پیرامون وی اجتماع کردند، پیامبر به آنان فرمود: اینک اطراف مرا داشته باشید تا من کتاب خدا را برای شما بخوانم، و پروردگار در برابر این عمل، بهشت را به شما پاداش خواهد داد. اسعد بن زراره و براء بن معرور و عبد اللّٰه بن حزام گفتند: آری یا رسول اللّٰه! اینک مطالب خود را اظهار کن و عهد پروردگار را انجام بده، پیامبر فرمود: همان طور که از خودتان دفاع می‌کنید از من نیز دفاع کنید و از اهل بیت و خاندان من هم مانند اهل بیت و خاندان خود جانب داری نمائید، گفتند: یا رسول اللّٰه! پاداش ما در مقابل این عمل چیست؟ حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله فرمود: جزاء شما در مقابل این عمل بهشت خواهد بود علاوه بر این نتیجه این کار شما سلطنت بر عرب و عجم خواهد بود، گفتند: ما اکنون راضی شدیم، از این میان عباس بن نضله که از اوس بود به پا خواست و گفت: ای گروه اوس و خزرج! می‌دانید شما پس از این با کدام اشخاص روبرو خواهید شد؟ بعد از این شما با ملوک جهان طرف خواهید شد، و با نژاد سفید و قرمز روبرو می گردید، اینک خوب متوجه

قضیه باشید اگر قادر به دفاع از وی نیستید او را فریب ندهید، زیرا حضرت رسول اگر چه خویشاوندانش

ص: ۱۲

او را ترک گفته انـد، لیکن وی در عزت و حشـمت زنـدگی می‌کند، عبد اللَّه بن حزام و اسـعد بن زراره و ابو الهیثم ابن تیهان گفتنـد: یا رسول اللَّه! چرا از این گونه گفتارها بر زبان جاری می‌سازی؟! ما خون خود را در راه شـما خواهیم ریخت و از شـما حمـایت و جانبـداری خواهیم کرد، اینک عهـد و پیمانی را که با خداونـد بسته ای انجام بـده. پس از این مـذاکرات حضـرت رسول صـلی اللَّه علیه و آله فرمود: اینک دوازده نفر نقیب (رهبر) از میان خود انتخاب کنیـد، تا امور شـما را اداره کننـد، همان طور که موسـی بن عمران علیه السّـلام از میان بنی اسرائیل دوازده نفر انتخاب کرد، گفتند: اکنون هر کس را میل دارید اختیار کنیـد، در ایـن وقـت جبرئیـل آمـد و نـه نفر از خزرج و سه نفر از اوس را به پیـامبر معرفی کرد، و حضـرت هم آنـان را معرفی فرمود. اسـامی نقبـاء از این قرار بود، از قـبیله خزرج نه نفر: اسـعد بن زراره، براء بن معرور، عبـد اللَّه بن حزام، ابو جـابر بن عبد اللَّه، رافع بن مالک، سـعد بن عباده، منذر بن عمرو، عبد اللَّه بن رواحه، سـعد بن ربیع، و عباده بن صامت. و سه نفر نقیب اوس نیز از این قرارنـد: ابو الهیثم بن تیّهـان که از اهل یمن و هم پیمان بنی عمرو ابن عوف بود، اسـید بن حضـیر، و سـعد بن خیثمه. هنگامی که این افراد اجتماع کردند و با حضرت رسول صلی اللَّه علیه و آله بیعت نمودند، شیطان فریاد کشید: ای گروه قریش و ای جماعت عرب! اینک محمـد با عده ای از اوس و خزرج که به او گرویده اند در عقبه گرد هم آمده اند، و برای جنگیدن با شـما بیعت کردند، مشـرکین قریش که در منی بودند فریاد او را شنیدند و با اسلحه به طرف عقبه رو آوردند. حضرت رسول صلی اللَّه علیه و آله فریاد شـیطان را شنید و به انصار فرمود: از هم پراکنده شوید، عرض کردند: یا رسول اللَّه! ما را فرمان دهید تا با شمشـیرهای خود به آن‌ها حمله کنیم، پیامبر فرمود: من به جنگ و قتال مأمور نیسـتم، و خداونـد مرا به جنگیدن اذن نداده است، گفتند: پس اینک شـما در این محل خواهید بود یا با ما بیرون می‌شوید؟ فرمود: من منتظر امر پروردگار هستم. مشرکین همگان به طور دسـته جمعی در حالی که مسـلح بودند به طرف حضـرت رسول آمدند، در این هنگام حمزه بن عبد المطلب با شمشـیر خود راه عقبه را گرفته بود و علی بن ابی طـالب نیز با او بود، موقعی که حمزه را دیدنـد گفتنـد: این اجتماع شـما برای چیست؟ حمزه گفت: ما اجتماعی نـداریم و کسـی هم در این جا وجود نـدارد، به پروردگار سوگنـد اگر احدی از شـما از این عقبه بگذرد با شمشیر او را خواهم زد. مشـرکین چون این جریان را دیدند مراجعت کردند، روز بعد نزد عبد اللَّه بن ابی رفتند و گفتند: به ما اطلاع داده اند که خویشاوندان و قبیله شما با محمد بیعت کرده اند تا با ما جنگ کنند، عبد اللَّه سوگند یاد کرد

ص: ۱۳

و از این جریـان اظهـار بی اطلاـعی نمود، مشـرکین هم از وی پذیرفتنـد، در این هنگـام انصار متفرق شدنـد و پیامبر نیز به مکه مراجعت کردند.

**[ترجمه]

بیان

الحبله بـالضم الكرم أو أصـل من أصوله و يحرك و السبه بـالضم العـار و المسـبه الـذى يسب النـاس و قال الفيروزآبادى بعاث بالعين و بالغين كغراب و يثلث موضع بقرب المـدينه و يومه معروف قوله إن عهـدك بهذا لقريب لعل المعنى أنك قريب العهد بـالتحيه التى حييتـك بها فإنها كانت عاده قومك أو بهـذه التحيه أى ابتـداؤها (۲) فاصـدق الله فيه أى ابـذل جهدك فى هدايته لتكون صادقا عند الله فيما تدعى من نصره دينه و انسل و تسلل خرج فى استخفاء و قال الجزرى فى الحديث جاءت هوازن على بكره أبيها هـذه كلمه للعرب يريـدون بها الكثره و توفر العـدد و أنهم جاءوا جميعا لم يتخلف منهم أحـد و ليس هناك بكره فى الحقيقه و هى التى يستقى عليها الماء فاستعيرت فى هذا الموضع.

**[ترجمه]«الحلبـهٔ» با ضـمه حاء به معنای درخت انگور یا یکی از ریشه‌های آن. و به صورت متحرک نیز می‌آید. و «السُّـبهٔ» با ضمه به معنای عار است. و «المسبّهٔ» کسی است که مردم را دشنام می‌دهد. و فیروز آبادی گوید: «بعاث» با عین و غین بر وزن غراب (با ثاء سه نقطه) مکانی در نزدیکی مـدینه است و ماجرای آن مشـهور است. «إنّ عهـدک بهذا لقریب» شاید مقصود این باشـد که این سـلامی که دادی، تازه و جدیـد است. چرا که این عادت قومت است، یا مقصود از «بهـذه التحیّـهٔ» آغاز تحیّت و سلام باشـد. «فاصـدق الله فیه» یعنی تلاش خود را برای هـدایتش به کار بگیر تا در نزد خداونـد بر ادعایی که برای یاری دینش کرده‌ای، صادق باشـی. «اسلّ و تسـلّل» یعنی پنهانی بیرون رفت. جزری گوید: در حدیث آمده است: «جاءت هوازان علی بکرهٔ ابیها» این عبارتی است که عرب برای بیان کثرت و شمار زیاد به کار می‌برند، و این که همگی آنان آمدند و کسی جا نماند و «بکرهٔ» که به معنای چرخ آب‌کشی است، در این جا به معنای حقیقی به کار نرفته و استعاره شده است.

**[ترجمه]

«۶»

کا، الكافى عَلِيٌّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِى نَصْرٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَشْعَرِيِّ عَنْ عُبَيْدِ بْنِ زُرَارَهَ عَنْ أَبِى عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا تُوُفِّىَ أَبُو طَالِبٍ رَضِىَ اللَّهُ عَنْهُ نَزَلَ جَبْرَئِيلُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ اخْرُجْ مِنْ مَكَّهَ فَلَيْسَ لَکَ بِهَا نَاصِرٌ وَ ثَارَتْ قُرَيْشٌ بِالنَّبِيِّ صلى الله عليه و آله فَخَرَجَ هَارِباً حَتَّى جَاءَ إِلَى جَبَلٍ بِمَكَّهَ يُقَالُ لَهُ الْحَجُونُ فَصَارَ إِلَيْهِ (۳).

**[ترجمه]کـافی: عبیـد بن زراره، از امـام صـادق علیه السـلام روایت کرده که فرمود: چون ابو طـالب درگـذشت، جبرئیـل بر رسول خـدا نازل شد و گفت: ای محمد! از مکه خارج شو، زیرا دیگر در آن یاوری نداری. با مرگ ابو طالب، قریش بر پیامبر صلی الله علیه و آله شوریدند و آن حضـرت ترسان از مکه گریخت تا به کوهی به نام «الحَجُون» رسید و در آن پناه گرفت. - . کافی ۱ : ۴۴۹ -

**[ترجمه]

«۷»

قب، المناقب لابن شـهرآشوب تُوُفِّىَ أَبُو طَالِبٍ بَعْـدَ نُبُوَّتِهِ بِتِسْعِ سِنِينَ وَ ثَمَانِيَهِ أَشْـهُرٍ وَ ذَلِکَ بَعْـدَ خُرُوجِهِ مِنَ الشِّعْبِ بِشَـهْرَيْنِ وَ

زَعَمَ الْوَاقِدِيُّ أَنَّهُمْ خَرَجُوا مِنَ الشِّعْبِ قَبْلَ الْهِجْرَهِ بِثَلَاثِ سِنِينَ وَ فِي هَذِهِ السَّنَهِ تُوُفِّيَ أَبُو طَالِبٍ وَ تُوُفِّيَتْ خَدِيجَهُ بَعْدَهُ بِسِتَّهِ أَشْهُرٍ وَ لَهُ سِتٌّ وَ أَرْبَعُونَ سَنَهً وَ ثَمَانِيَهُ أَشْهُرٍ وَ أَرْبَعَهٌ وَ عِشْرُونَ يَوْماً وَ يُقَالُ وَ هُوَ

ص: ۱۴

۱- إعلام الورى: ۳۵- ۴۰.

۲- لعله اعتذار من تحيته بتحيه الجاهليه، و تركه تحيه الإسلام.

۳- أصول الكافى: ۴۴۹.

ابْنُ سَبْعٍ وَ أَرْبَعِينَ سَنَهً وَ سِتَّهِ أَشْهُرٍ وَ أَيَّاماً.

أَبُو عَبْدِ اللَّهِ بْنُ مَنْدَهَ (۱) فِی کِتَابِ الْمَعْرِفَهِ أَنَّ وَفَاهَ خَدِیجَهَ بَعْدَ مَوْتِ أَبِی طَالِبٍ بِثَلَاثَهِ أَیَّامٍ.

الْمَعْرِفَهُ، (۲) عَنِ النَّسَوِیِّ تُوُفِّیَتْ خَدِیجَهُ بِمَکَّهَ قَبْلَ الْهِجْرَهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُفْرَضَ الصَّلَاهُ عَلَی الْمَوْتَی وَ سُمِّیَ ذَلِکَ الْعَامُ عَامَ الْحُزْنِ وَ لَبِثَ صلی الله علیه و آله بَعْدَهُمَا (۳) بِمَکَّهَ ثَلَاثَهَ أَشْهُرٍ فَأَمَرَ أَصْحَابَهُ بِالْهِجْرَهِ إِلَی الْحَبَشَهِ فَخَرَجَ جَمَاعَهٌ مِنْ أَصْحَابِهِ بِأَهَالِیهِمْ وَ ذَلِکَ بَعْدَ خَمْسٍ مِنْ نُبُوَّتِهِ وَ کَانَ حِصَارُ الشِّعْبِ وَ کِتَابَهُ الصَّحِیفَهِ أَرْبَعَ سِنِینَ وَ قِیلَ ثَلَاثَ سِنِینَ وَ قِیلَ سَنَتَیْنِ فَلَمَّا تُوُفِّیَ أَبُو طَالِبٍ خَرَجَ إِلَی الطَّائِفِ وَ أَقَامَ فِیهِ شَهْراً وَ کَانَ مَعَهُ زَیْدُ بْنُ الْحَارِثِ (۴) ثُمَّ انْصَرَفَ إِلَی مَکَّهَ وَ مَکَثَ فِیهَا سَنَهً وَ سِتَّهَ أَشْهُرٍ (۵) فِی جِوَارِ مُطْعِمِ بْنِ عَدِیٍّ وَ کَانَ یَدْعُو الْقَبَائِلَ فِی الْمَوَاسِمِ فَکَانَتْ بَیْعَهُ الْعَقَبَهِ الْأُولَی بِمِنًی فَبَایَعَهُ خَمْسَهُ نَفَرٍ مِنَ الْخَزْرَجِ وَ وَاحِدٌ مِنَ الْأَوْسِ فِی خُفْیَهٍ مِنْ قَوْمِهِمْ وَ هُمْ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَ قِطْبَهُ (۶) بْنُ عَامِرِ بْنِ حِزَامٍ وَ عَوْفُ بْنُ الْحَارِثِ وَ حَارِثَهُ بْنُ ثَعْلَبَهَ وَ مَرْثَدُ بْنُ الْأَسَدِ وَ أَبُو أُمَامَهَ ثَعْلَبَهُ بْنُ عَمْرٍو وَ یُقَالُ هُوَ أَسْعَدُ بْنُ زُرَارَهَ فَلَمَّا انْصَرَفُوا إِلَی الْمَدِینَهِ وَ ذَکَرُوا الْقِصَّهَ وَ قَرَءُوا الْقُرْآنَ صَدَّقُوهُ وَ فِی السَّنَهِ الْقَابِلَهِ وَ هِیَ الْعَقَبَهُ الثَّانِیَهُ أَنْفَذُوا مَعَهُمْ سِتَّهً أُخْرَی (۷) بِالسَّلَامِ وَ الْبَیْعَهِ وَ هُمْ أَبُو الْهَیْثَمِ بْنُ التَّیِّهَانِ وَ عُبَادَهُ بْنُ الصَّامِتِ وَ ذَکْوَانُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَ نَافِعُ بْنُ مَالِکِ بْنِ الْعَجْلَانِ وَ عَبَّاسُ بْنُ عُبَادَهَ بْنِ نَضْلَهَ وَ یَزِیدُ بْنُ ثَعْلَبَهَ حَلِیفٌ لَهُ وَ یُقَالُ مَسْعُودُ بْنُ الْحَارِثِ وَ عُوَیْمُ بْنُ سَاعِدَهَ حَلِیفٌ لَهُمْ ثُمَّ أَنْفَذَ النَّبِیُّ

۱- أی قال أبو عبد اللّه.

۲- أی فی کتاب المعرفه.

۳- أی بعد وفاه أبی طالب و خدیجه، و فی المصدر: بعدها أی بعد ذلک العام.

۴- فی نسخه: زید بن حارثه.

۵- تقدم فی الخبر السابق ما ینافی ذلک فتأمل.

۶- فی المنتقی: قطبه بن عامر، یأتی بعد ذلک و هو الصحیح.

۷- فی المصدر: آخرین.

مَعَهُمُ ابْنُ عَمِّهِ مُصْعَبُ بْنُ هَاشِمٍ (۱) فَنَزَلَ دَارَ أَسْعَدِ بْنِ زُرَارَةَ فَاجْتَمَعُوا عَلَيْهِ وَ أَسْلَمَ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا دَارَ أَمَيَّةَ بْنِ زَيْدٍ وَ حَطَمَةَ وَ وَائِلٍ وَ وَاقِفٍ فَإِنَّهُمْ أَسْلَمُوا بَعْدَ بَدْرٍ وَ أُحُدٍ وَ الْخَنْدَقِ وَ فِي السَّنَهِ الْقَابِلَهِ كَانَتْ بَيْعَهُ الحرس (الْحَارِثِ) كَانُوا مِنَ الْأَوْسِ وَ الْخَزْرَجِ سَبْعِينَ رَجُلًا وَ امْرَأَتَيْنِ وَ اخْتَارَ صلى الله عليه و آله مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيباً لِيَكُونُوا كُفَلَاءَ قَوْمِهِ تِسْعَهً مِنَ الْخَزْرَجِ وَ ثَلَاثَهً مِنَ الْأَوْسِ فَمِنَ الْخَزْرَجِ أَسْعَدُ وَ جَابِرٌ وَ الْبَرَاءُ بْنُ مَعْرُورٍ وَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ حِزَامٍ وَ سَعْدُ بْنُ عُبَادَهَ وَ الْمُنْذِرُ بْنُ قَمَرٍ وَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَهَ وَ سَعْدُ بْنُ الرَّبِيعِ وَ مِنَ الْقَوَافِلِ عُبَادَهُ بْنُ الصَّامِتِ وَ مِنَ الْأَوْسِ أَبُو الْهَيْثَمِ وَ أُسَيْدُ بْنُ حُضَيْرٍ وَ سَعِيدُ بْنُ خَيْثَمَهَ (۲).

**[ترجمه]مناقب ابن شهر آشوب: ابو طالب نه سال و هشت ماه بعد از نبوّت پیامبر یعنی دو ماه پس از بیرون آمدن از شعب درگذشت. واقدی گمان کرده که آنان سه سال پیش از هجرت از شعب خارج شدند و در این سال ابو طالب وفات یافت و خدیجه شش ماه پس از وفات ابو طالب در حالی که چهل و شش سال و هشت ماه و بیست و چهار روز از عمرش سپری شده بود، درگذشت. و گفته می‌شود: او

ص: ۱۴

چهل و هفت سال و شش ماه و چند روز عمر کرد.

ابو عبدالله بن منده در کتاب معرفت گوید: وفات خدیجه سه روز پس از وفات ابو طالب بود.

کتاب معرفهٔ: نسویّ گوید: خدیجه در مکّه قبل از هجرت پیش از این که نماز بر مرده واجب شود، وفات یافت. و آن سال، سال خزن و اندوه نامگذاری شد. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم پس از وفات ابو طالب و خدیجه سه ماه در مکه ماند و به یارانش امر می فرمود که به حبشه هجرت کنند. گروهی از اصحاب به همراه خانواده‌های خود به سمت حبشه بیرون رفتند، و این ماجرا پنج سال پس از نبوّت آن حضرت بود. و محاصره شعب و نوشتن قرار داد (صحیفه) چهار سال بود. و گفته شده: سه سال و گفته شده: دو سال بود. هنگامی که ابو طالب درگذشت، پیامبر به طائف رفت و یک ماه در آن جا ماند و زید بن حارث همراه ایشان بود. سپس به مکّه بازگشت و یک سال و شش ماه در آن جا در پناه مطعم بن عدیّ اقامت کرد. و در موسم‌های حجّ قبائل را دعوت می‌کرد. بیعت عقبه اول در منی اتفاق افتاد و پنج نفر از قبیله خزرج و یک نفر از اوس در پنهانی بی آنکه قبایلشان متوجه شوند با آن حضرت بیعت نمودند. اینان جابر بن عبد الله، فطنهٔ بن عامر بن حزام و عوف بن حارث و حارثهٔ بن ثعلبهٔ و مرثد بن اسد و ابو امامهٔ ثعلبهٔ بن عمرو بودند. و گفته می‌شود این شخص، اسعد بن زرارهٔ بود. هنگامی که به مدینه بازگشتند و داستان را بازگو نمودند و قرآن را قرائت کردند، او را تصدیق کردند. در سال بعد یعنی در عقبه دوم، با شش نفر دیگر پیمان صلح و بیعت بستند. این شش نفر: ابو هیثم بن تیهان، عبادهٔ بن صامت، ذکوان بن عبد الله و نافع بن مالک بن عجلان و عباس بن عبادهٔ بن نضلهٔ و یزید بن ثعلبه که هم پیمان او بود. و گفته می‌شود: مسعود بن حارث و عویم بن ساعدهٔ هم‌پیمان آن‌ها بودند. سپس پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم

ص: ۱۵

پسر عمویش مصعب بن هاشم را به نزشان فرستاد. پس به خانه اسعد بن زراره وارد شد و آنان در اطراف او جمع شده و

بیشترشان اسلام آوردند به جز امیّهٔ بن زید و حطمهٔ و وائل و واقف. این افراد پس از جنگ بدر و احد و خندق اسلام آوردند. و در سال بعدی بیعت «حرس» انجام شد و آنان هفتاد مرد و دو زن از قبیله اوس و خزرج بودند. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم از میان آنان دوازده نقیب (رهبر و پیشوا) انتخاب کرد تا عهده‌دار و مسوؤل قومش باشند. نه نفر از خزرج و سه نفر از اوس بودند. از میان خزرجیان اسعد و جابر و بُراء بن مَعرور و عبد الله بن حزام و سعد بن عبادهٔ و منذر بن قمر و عبد الله بن رواحهٔ و سعد بن ربیع بودند و از میان قافله‌ها عبادهٔ بن صامت و از میان اوسیان ابو هیثم و اسید بن حضیر و سعید بن خیثمهٔ بودند. - . مناقب آل ابی طالب ۱ : ۱۵۰ - ۱۵۱ -

**[ترجمه]

«۸»

یج، الخرائج و الجرائح مِنْ مُعْجِزَاتِهِ صلی الله علیه و آله أَنَّ قُرَیْشاً كُلَّهُمُ اجْتَمَعُوا وَ أَخْرَجُوا بَنِی هَاشِمٍ إِلَی شِعْبِ أَبِی طَالِبٍ وَ مَكَثُوا فِیهِ ثَلَاثَ سِنِینَ إِلَّا شَهْراً ثُمَّ أَنْفَقَ أَبُو طَالِبٍ وَ خَدِیجَهُ جَمِیعَ مَالِهِمَا وَ لَا یَقْدِرُونَ عَلَی الطَّعَامِ إِلَّا مِنْ مَوْسِمٍ إِلَی مَوْسِمٍ فَلَقُوا مِنَ الْجُوعِ وَ الْعُرْیِ مَا اللَّهُ أَعْلَمُ بِهِ وَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ عَلَی صَحِیفَتِهِمُ الْأَرَضَهَ فَأَكَلَتْ كُلَّ مَا فِیهَا إِلَّا اسْمَ اللَّهِ فَذَكَرَ ذَلِكَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِأَبِی طَالِبٍ فَمَا رَاعَ قُرَیْشاً إِلَّا وَ بنی (بَنُو) هَاشِمٍ عُنُقٌ (۳) وَاحِدٌ قَدْ خَرَجُوا مِنَ الشِّعْبِ فَقَالُوا الْجُوعُ أَخْرَجَهُمْ فَجَاءُوا حَتَّی أَتَوُا الْحِجْرَ وَ جَلَسُوا فِیهِ وَ كَانَ لَا یَقْعُدُ فِیهِ صِبْیَانُ قُرَیْشٍ (۴) فَقَالُوا یَا أَبَا طَالِبٍ قَدْ آنَ لَكَ أَنْ تُصَالِحَ قَوْمَكَ قَالَ قَدْ جِئْتُكُمْ مُخْبِراً (۵) ابْعَثُوا إِلَیَّ صَحِیفَتَكُمْ لَعَلَّهُ أَنْ یَكُونَ بَیْنَنَا وَ بَیْنَكُمْ صُلْحٌ فِیهَا فَبَعَثُوا إِلَیْهَا وَ هِیَ عِنْدَ أُمِّ أَبِی جَهْلٍ وَ كَانَتْ قَبْلُ فِی الْكَعْبَهِ فَخَافُوا عَلَیْهَا السُّرَّاقَ فَوُضِعَتْ بَیْنَ أَیْدِیهِمْ وَ خَوَاتِیمُهُمْ عَلَیْهَا فَقَالَ أَبُو طَالِبٍ هَلْ تُنْكِرُونَ مِنْهَا شَیْئاً قَالُوا لَا قَالَ إِنَّ ابْنَ أَخِی حَدَّثَنِی

۱- تقدم فی الخبر السابق انه مصعب بن عمیر، و سیأتی أیضا، و هو الصحیح، و المصدر خال عن قوله: ابن عمه.

۲- مناقب آل أبی طالب ۱: ۱۵۰ و ۱۵۱.

۳- العنق: الجماعه.

۴- فی نسخه: لا یقعد فیه إلا فتیان قریش.

۵- فی نسخه: جئتكم بخیر.

وَ لَمْ يَكْذِبْنِي قَطُّ أَنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ عَلَى هَذِهِ الصَّحِيفَهِ الْأَرَضَهَ فَأَكَلَتْ كُلَّ قَطِيعَهٍ وَ إِثْمٍ وَ تَرَكَتْ كُلَّ اسْمٍ هُوَ لِلَّهِ فَإِنْ كَانَ صَادِقاً أَقْلَعْتُمْ عَنْ ظُلْمِنَا وَ إِنْ يَكُنْ كَاذِباً نَدْفَعْهُ إِلَيْكُمْ فَقَتَلْتُمُوهُ فَصَاحَ النَّاسُ أَنْصَفْتَنَا يَا أَبَا طَالِبٍ فَفُتِحَتْ ثُمَّ أُخْرِجَتْ فَإِذَا هِيَ مَشْرَبَهٌ كَمَا قَالَ صلی الله علیه و آله فَكَبَّرَ الْمُسْلِمُونَ وَ امْتُقِعَتْ (۱) وُجُوهُ الْمُشْرِكِينَ فَقَالَ أَبُو طَالِبٍ أَ تَبَيَّنَ لَكُمْ أَيُّنَا أَوْلَى بِالسِّحْرِ وَ الْكِهَانَهِ فَأَسْلَمَ يَوْمَئِذٍ عَالَمٌ مِنَ النَّاسِ ثُمَّ رَجَعَ أَبُو طَالِبٍ إِلَى شِعْبِهِ ثُمَّ عَيَّرَهُمْ هِشَامُ بْنُ عَمْرٍو الْعَامِرِيُّ بِمَا صَنَعُوا بِبَنِي هَاشِمٍ (۲).

**[ترجمه]الخرائج و الجرائح: از جمله معجزات آن حضرت این بود که همه قریش جمع شدند بنی هاشم را از مکّه خارج کردند و به شعب ابی طالب رفتند. و در آن جا یک ماه کمتر از سه سال ماندند. حضرت ابو طالب و خدیجه، تمام اموال خود را در آن جا خرج کردند. و فقط در ماه‌های حج می توانستند آذوقه تهیه کنند و داد و ستد نمایند، از این جهت گرسنگی و سرمایی متحمل شدند که فقط خداوند می‌داند چه اندازه بود. خداوند متعال موریانه را فرستاد و تمام کلمات قطعنامه آنان را خورد، مگر نام خدا را. این راز را پیامبر اکرم به ابو طالب گفت. و تنها چیزی که قریش را به ترس می‌افکند این بود که بنی هاشم به صورت گروهی و یکپارچه از شعب بیرون آمده بودند. و گفتند: گرسنگی آنان را بیرون آورده است. قریش آمدند تا به حجر رسیدند و در آن جا نشستند و کودکان قریش بر حجر نمی‌نشستند. گفتند: ای ابو طالب وقت آن رسیده که با قومت صلح کنی. گفت: خبری برای شما آورده‌ام بگوئید قطعنامه را بیاورند شاید صلح و سازشی میان ما و شما در آن باشد. قطعنامه را که در نزد مادر ابو جهل بود آوردند. و پیش‌تر در کعبه بود، و از ترس دزدان نزد خودشان نگاه‌داشته بودند و مهرهایشان بر آن بود. ابو طالب گفت: آیا چیزی از آن را انکار می کنید. گفتند: خیر. گفت: برادرزاده‌ام

ص: ۱۶

که هر گز به من دروغ نمی گوید به من گفته است که خداوند موریانه ای را مأمور کرده و تمام کلمات قطعنامه را خورده است و همه اسماء خداوند را رها کرده است. اگر راست باشد، دست از ظلم خود بردارید و اگر راست نباشد او را تسلیم شما می کنم تا او را بکشید. مردم فریاد کشیدند: عدالت پیشه کردی ای ابو طالب. صندوق را باز کردند همان گونه یافتند که پیامبر خبر داده بود. در این هنگام مسلمانانی که با ابو طالب آمده بودند، تکبیر گفتند و صورت مشرکین دگرگون شد. ابو طالب گفت: معلوم شد که کدام یک از سزاوار است که به سحر و کهانهٔ نسبت داده شود. در آن روز گروه‌های بسیاری از مردم اسلام آوردند. سپس ابو طالب به شعب برگشت. و هشام بن عمرو عامری، قریش را به خاطر رفتاری که با بنی هاشم داشتند، مواخذه و سرزنش کرد. - . این حدیث را در خرائج چاپ شده نیافتم. -

**[ترجمه]

«۹»

قب، المناقب لابن شهرآشوب رَوَى الزُّهْرِيُّ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى وَ لَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ الْآيَاتِ (۳) قَالَ لَمَّا تُوُفِّيَ أَبُو طَالِبٍ لَمْ يَجِدِ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله نَاصِراً وَ نَثَرُوا عَلَى رَأْسِهِ التُّرَابَ قَالَ مَا نَالَ مِنِّي قُرَيْشٌ شَيْئاً حَتَّى مَاتَ أَبُو طَالِبٍ وَ كَانَ يَسْتَتِرُ مِنَ الرَّمْيِ بِالْحَجَرِ الَّذِي عِنْدَ بَابِ الْبَيْتِ مِنْ يَسَارِ مَنْ يَدْخُلُ وَ هُوَ ذِرَاعٌ وَ شِبْرٌ فِي ذِرَاعٍ إِذَا جَاءَهُ مِنْ دَارِ أَبِي لَهَبٍ وَ دَارِ عَدِيِّ بْنِ حُمْرَانَ وَ قَالُوا لَوْ كَانَ مُحَمَّدٌ نَبِيّاً لَشَغَلَتْهُ النُّبُوَّهُ عَنِ النِّسَاءِ وَ لَأَمْكَنَهُ جَمِيعُ الْآيَاتِ وَ لَأَمْكَنَهُ مَنْعُ الْمَوْتِ عَنْ أَقَارِبِهِ وَ لَمَّا مَاتَ أَبُو طَالِبٍ وَ خَدِيجَهُ

فَنَزَلَ وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ (۴) الْآيَهَ.

الزُّهْرِيُّ فِی قَوْلِهِ تَعَالَی فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِیَ اللّهُ (۵) الْآيَهَ لَمَّا تُوُفِّیَ أَبُو طَالِبٍ وَ اشْتَدَّ عَلَيْهِ الْبَلَاءُ عَمَدَ إِلَی ثَقِيفٍ بِالطَّائِفِ رَجَاءَ أَنْ يُؤْوُوهُ سَادَتُهَا فَلَمْ يَقْبَلُوهُ وَ تَبِعَهُ سُفَهَاؤُهُمْ بِالْأَحْجَارِ وَ دَمَّوْا رِجْلَيْهِ فَخَلَصَ مِنْهُمْ وَ اسْتَظَلَّ فِی ظِلِّ حَبَلَهٍ مِنْهُ (۶) وَ قَالَ اللَّهُمَّ إِنِّی أَشْكُو إِلَيْكَ مِنْ ضَعْفِ قُوَّتِی وَ قِلَّهِ حِيلَتِی وَ نَاصِرِی وَ هَوَانِی عَلَی النَّاسِ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ ثُمَّ ذَكَرَ حَدِيثَ عَدَّاسٍ كَمَا مَرَّ فِی رِوَايَهِ الطَّبْرِسِیِّ.

ص: ۱۷

۱- و امتقع مجهولا: تغير لونه من حزن أو فزع أو ريبه.

۲- لم نجده فی الخرائج المطبوع، و أسلفنا قبلا أن نسخه خرائج المصنّف كانت مختلفه مع المطبوع.

۳- الأحقاف: ۲۶ و ۲۷.

۴- الرعد: ۳۸.

۵- التوبه: ۱۲۹.

۶- أی من بستان كما تقدم.

ابْنُ مَسْعُودٍ لَمَّا دَخَلَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله الطَّائِفَ رَأَى عُتْبَةَ وَ شَيْبَةَ جَالِسَيْنِ عَلَى سَرِيرٍ فَقَالا هُوَ يَقُومُ قِبَلَنَا فَلَمَّا قَرُبَ النَّبِيُّ مِنْهُمَا خَرَّ السَّرِيرُ وَ وَقَعَا عَلَى الْأَرْضِ فَقَالا عَجَزَ سِحْرُكَ عَنْ أَهْلِ مَكَّةَ فَأَتَيْتَ الطَّائِفَ (۱).

**[ترجمه]مناقب ابن شهرآشوب: زهری در باره این فرموده خداوند: «و لقد مکنّاهم الْآیاتِ...» گوید: هنگامی که ابو طالب فوت شد، پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم هیچ یاوری نداشت و بر سر مبارک آن حضرت خاک ریختند. فرمود: تا زمانی که ابو طالب زنده بود قریش نتوانستند هیچ آزاری به من برسانند. و آن حضرت در پشت مکان رمی که در سمت چپ ورودی بیت، که یک ذراع و یک وجب در یک ذراع بود، پنهان می‌شد. افرادی از دار ابو لهب و دار عدیّ بن حمران آمدند و گفتند: اگر محمد پیامبر می‌بود، نبوت او را از زنان باز می‌داشت و همه آیات و معجزات برایش ممکن می شد و مانع از مرگ نزدیکانش می‌شد. هنگامی که ابو طالب و خدیجه وفات یافتند، آیه: «و لقد ارسلنا رسلا من قبلك» - . رعد : ۳۸ - تا پایان آیه.

زهری در باره این فرموده خداوند «فإن تولّوا فقل حسبی الله» - . توبه / ۱۲۹ - {پس اگر روی برتافتند، بگو: «خدا مرا بس است».} گوید: هنگامی که ابو طالب فوت شد و مصیبت و بلا بر پیامبر سخت و دشوار شد به طائف پناه برد به این امید که بزرگان طائف او را یاری رسانند. اما از او نپذیرفتند و اراذل و دیوانگان آن‌ها با سنگ پیامبر را دنبال کردند و پاهای مبارکش را خون‌آلود کردند. آن حضرت از دست آن‌ها نجات پیدا کرد و در سایه درخت انگور بستانی نشست. و فرمود: پروردگارا از ضعف توان و قلّت چاره و یاور و خواری خود در برابر مردم به نزد تو شکایت می‌برم ای أرحم الراحمین. سپس حدیث عداس را بنا بر روایت طبرسی که ذکر کردیم، آورده است.

ص: ۱۷

ابن مسعود گوید: هنگامی که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم وارد طائف شد، عُتبهٔ و شَیبهٔ را دید که بر تختی نشسته بودند. گفتند: او به سمت ما می‌آید. وقتی پیامبر به آنان نزدیک شد، تخت شکست و بر زمین افتادند و گفتند: سحر و جادویت برای مردم مکّه به کار نیامد، به طائف آمدی. - . مناقب آل ابی طالب ۱ : ۶۱ - ۶۲ -

**[ترجمه]

«۱۰»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ مُحَمَّدٍ الْحَلَبِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: اكْتَتَمَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِمَكَّةَ سِنِينَ لَيْسَ يَظْهَرُ وَ عَلِيٌّ مَعَهُ وَ خَدِيجَةُ ثُمَّ أَمَرَهُ اللَّهُ أَنْ يَصْدَعَ بِمَا يُؤْمَرُ فَظَهَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَجَعَلَ يَعْرِضُ نَفْسَهُ عَلَى قَبَائِلِ الْعَرَبِ فَإِذَا أَتَاهُمْ قَالُوا كَذَّابٌ امْضِ عَنَّا (۲).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: محمد حلبی از امام صادق علیه السلام روایت کرده است که فرمود: پیامبر صلی الله علیه و آله چند سالی در مکه رسالتش را از مردم پنهان می کرد. علی علیه السلام و خدیجه همراه او بودند. سپس خداوند به او امر کرد که مأموریت خود را آشکار کند و پیامبر چنین کرد. او به نزد قبایل عرب می رفت و سخن خویش را برای آنان عرضه می کرد.

آن‌ها با دیدن حضرت می گفتند: ای دروغگو! از این جا برو. - . تفسیر عیاشی ۲ : ۲۵۳ -

**[ترجمه]

«۱۱»

أَقُولُ قَالَ الْكَازِرُونِيُّ فِي الْمُنْتَقَى وَ غَيْرِهِ فِي سَنَةِ ثَمَانٍ مِنْ نُبُوَّتِهِ صلى الله عليه و آله تَعَاهَدَ قُرَيْشٌ وَ تَقَاسَمَتْ عَلَى مُعَادَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ ذَلِكَ أَنَّهُ لَمَّا أَسْلَمَ حَمْزَةُ وَ حَمَى النَّجَاشِيُّ مَنْ عِنْدَهُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَ حَامَى رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَمُّهُ أَبُو طَالِبٍ وَ قَامَتْ بَنُو هَاشِمٍ وَ بَنُو عَبْدِ الْمُطَّلِبِ دُونَهُ وَ أَبَوْا أَنْ يُسَلِّمُوهُ فَشَا الْإِسْلَامُ فِي الْقَبَائِلِ وَ اجْتَهَدَ الْمُشْرِكُونَ فِي إِخْفَاءِ ذَلِكَ النُّورِ وَ يَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ فَعَرَفَتْ قُرَيْشٌ أَنَّهُ لَا سَبِيلَ إِلَى مُحَمَّدٍ صلى الله عليه و آله اجْتَمَعُوا عَلَى أَنْ يَكْتُبُوا فِيمَا بَيْنَهُمْ عَلَى بَنِي هَاشِمٍ وَ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ أَنْ لَا يُنَاكِحُوهُمْ وَ لَا يُبَايِعُوهُمْ فَكَتَبُوا صَحِيفَةً فِي ذَلِكَ وَ كُتِبَ فِيهَا جَمَاعَةٌ (۳) وَ عَلَّقُوهَا بِالْكَعْبَةِ ثُمَّ عَدَوْا عَلَى مَنْ أَسْلَمَ فَأَوْثَقُوهُمْ وَ آذَوْهُمْ وَ اشْتَدَّ الْبَلَاءُ عَلَيْهِمْ وَ عَظُمَتِ الْفِتْنَةُ فِيهِمْ وَ زُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيداً وَ أَبْدَتْ قُرَيْشٌ لِبَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ الْجَفَاءَ وَ ثَارَ بَيْنَهُمْ شَرٌّ وَ قَالُوا لَا صُلْحَ بَيْنَنَا وَ بَيْنَكُمْ وَ لَا رَحِمَ إِلَّا عَلَى قَتْلِ هَذَا الصَّابِئِ فَعَمَدَ أَبُو طَالِبٍ فَأَدْخَلَ الشِّعْبَ ابْنَ أَخِيهِ وَ بَنِي أَبِيهِ وَ مَنِ اتَّبَعَهُمْ فَدَخَلُوا شِعْبَ أَبِي طَالِبٍ وَ آذَوُا النَّبِيَّ وَ الْمُؤْمِنِينَ أَذًى شَدِيداً وَ ضَرَبُوهُمْ فِي كُلِّ طَرِيقٍ وَ حَصَرُوهُمْ فِي شِعْبِهِمْ وَ قَطَعُوا عَنْهُمُ الْمَارَّةَ مِنَ الْأَسْوَاقِ (۴) وَ نَادَى مُنَادٍ الْوَلِيدُ بْنُ الْمُغِيرَةِ فِي قُرَيْشٍ أَيُّمَا رَجُلٍ

۱- مناقب آل أبی طالب ۱: ۶۱ و ۶۲.

۲- تفسیر العیّاشیّ: ج ۲: ۲۵۳.

۳- فی المصدر: جماعه من قریش.

۴- زاد فی المصدر: فلم یدعوا أحدا من الناس یدخل علیهم طعاما و لا شیئا ممّا یرفق به، و كانوا یخرجون من الشعب إلى الموسم، فكانت قریش تباكرهم إلى الاسواق فیشترونها و یغلونها علیهم.

مِنْهُمْ وَجَدْتُمُوهُ عِنْدَ طَعَامٍ يَشْتَرِيهِ فَزِيدُوا عَلَيْهِ فَبَقُوا عَلَى ذَلِكَ ثَلَاثَ سِنِينَ حَتَّى بَلَغَ الْقَوْمَ الْجَهْدُ الشَّدِيدُ حَتَّى سَمِعُوا أَصْوَاتَ صِبْيَانِهِمْ يَتَضَاغَوْنَ أَيْ يَصِيحُونَ مِنَ الْجُوعِ مِنْ وَرَاءِ الشِّعْبِ وَ كَانَ الْمُشْرِكُونَ يَكْرَهُونَ مَا فِيهِ بَنُو هَاشِمٍ مِنَ الْبَلَاءِ حَتَّى كَرِهَ عَامَّةُ قُرَيْشٍ مَا أَصَابَ بَنِي هَاشِمٍ وَ أَظْهَرُوا كَرَاهِيَتَهُمْ لِصَحِيفَتِهِمُ الْقَاطِعَهِ الظَّالِمَهِ حَتَّى أَرَادَ رِجَالٌ أَنْ يَبْرَءُوا مِنْهَا وَ كَانَ أَبُو طَالِبٍ يَخَافُ أَنْ يَغْتَالُوا رَسُولَ اللَّهِ لَيْلًا أَوْ سِرّاً وَ كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله إِذَا أَخَذَ مَضْجَعَهُ أَوْ رَقَدَ جَعَلَهُ أَبُو طَالِبٍ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ بَنِيهِ خَشْيَهَ أَنْ يَقْتُلُوهُ وَ يُصْبِحُ قُرَيْشٌ وَ قَدْ سَمِعُوا أَصْوَاتَ صِبْيَانِ بَنِي هَاشِمٍ مِنَ اللَّيْلِ يَتَضَاغَوْنَ مِنَ الْجُوعِ فَيَجْلِسُونَ عِنْدَ الْكَعْبَهِ فَيَسْأَلُ بَعْضُهُمْ بَعْضاً فَيَقُولُ الرَّجُلُ لِأَصْحَابِهِ كَيْفَ بَاتَ أَهْلُكَ الْبَارِحَهَ فَيَقُولُونَ بِخَيْرٍ فَيَقُولُ لَكِنْ إِخْوَانُكُمْ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ فِي الشِّعْبِ بَاتَتْ صِبْيَانُهُمْ يَتَضَاغَوْنَ مِنَ الْجُوعِ فَمِنْهُمْ مَنْ يُعْجِبُهُ مَا يَلْقَى مُحَمَّدٌ وَ رَهْطُهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَكْرَهُ ذَلِكَ فَأَتَى (۱) مِنْ قُرَيْشٍ عَلَى ذَلِكَ مِنْ أَمْرِهِمْ فِي بَنِي هَاشِمٍ سَنَتَيْنِ أَوْ ثَلَاثاً حَتَّى جَهَدَ الْقَوْمُ جَهْداً شَدِيداً لَا يَصِلُ إِلَيْهِمْ شَيْ ءٌ إِلَّا سِرّاً وَ مستخفى (مُسْتَخْفٍ) بِهِ مِمَّنْ أَرَادَ صِلَتَهُمْ مِنْ قُرَيْشٍ حَتَّى رُوِيَ أَنَّ حَكِيمَ بْنَ حِزَامٍ خَرَجَ يَوْماً وَ مَعَهُ إِنْسَانٌ يَحْمِلُ طَعَاماً إِلَى عَمَّتِهِ خَدِيجَهَ بِنْتِ خُوَيْلِدٍ وَ هِيَ تَحْتَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فِي الشِّعْبِ إِذْ لَقِيَهُ أَبُو جَهْلٍ فَقَالَ تَذْهَبُ بِالطَّعَامِ إِلَى بَنِي هَاشِمٍ وَ اللَّهِ لَا تَبْرَحُ أَنْتَ وَ لَا طَعَامُكَ حَتَّى أَفْضَحُكَ عِنْدَ قُرَيْشٍ فَقَالَ لَهُ أَبُو الْبَخْتَرِيِّ بْنُ هِشَامِ بْنِ الْحَارِثِ تَمْنَعُهُ أَنْ يُرْسِلَ إِلَى عَمَّتِهِ بِطَعَامٍ كَانَ لَهَا عِنْدَهُ فَأَبَى أَبُو جَهْلٍ أَنْ يَدَعَهُ فَقَامَ إِلَيْهِ أَبُو الْبَخْتَرِيِّ بِسَاقِ بَعِيرٍ فَشَجَّهُ وَ وَطِئَهُ وَطْئاً شَدِيداً وَ حَمْزَهُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ قَرِيبٌ يَرَى ذَلِكَ وَ هُمْ يَكْرَهُونَ أَنْ يَبْلُغَ ذَلِكَ رَسُولَ اللَّهِ وَ أَصْحَابَهُ فَيُشْمَتُوا بِهِمْ وَ حَتَّى رُوِيَ أَنَّ هِشَامَ بْنَ عَمْرِو بْنِ رَبِيعَهَ أَدْخَلَ عَلَى بَنِي هَاشِمٍ فِي لَيْلَهٍ ثَلَاثَهَ أَحْمَالِ طَعَامٍ فَعَلِمَتْ بِذَلِكَ قُرَيْشٌ فَمَشَوْا إِلَيْهِ فَكَلَّمُوهُ فِي ذَلِكَ فَقَالَ إِنِّي غَيْرُ عَائِدٍ لِشَيْ ءٍ يُخَالِفُكُمْ ثُمَّ عَادَ الثَّانِيَهَ فَأَدْخَلَ حِمْلًا أَوْ حِمْلَيْنِ لَيْلًا وَ صَادَفَتْهُ قُرَيْشٌ وَ هَمُّوا بِهِ فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ دَعُوهُ رَجُلٌ وَصَلَ رَحِمَهُ

۱- فی المصدر: فأقامت قريش.

أَمَا إِنِّی أَحْلِفُ بِاللَّهِ لَوْ فَعَلْنَا مِثْلَ مَا فَعَلَ کَانَ أَجْمَلَ بِنَا وَ وَفَّقَ اللَّهُ هِشَاماً لِلْإِسْلَامِ یَوْمَ الْفَتْحِ. (۱) قَالَ وَ فِی سَنَهِ عَشْرٍ مِنْ نُبُوَّتِهِ صلی الله علیه و آله تُوُفِّیَ أَبُو طَالِبٍ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَارَضَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله جِنَازَهَ أَبِی طَالِبٍ فَقَالَ وَصَلَتْکَ رَحِمٌ وَ جَزَاکَ اللَّهُ خَیْراً یَا عَمِّ.

وَ فِی هَذِهِ السَّنَهِ تُوُفِّیَتْ خَدِیجَهُ بَعْدَ أَبِی طَالِبٍ بِأَیَّامٍ وَ لَمَّا مَرِضَتْ مَرَضَهَا الَّذِی تُوُفِّیَتْ فِیهِ دَخَلَ عَلَیْهَا رَسُولُ اللَّهِ فَقَالَ لَهَا بِالْکُرْهِ مِنِّی مَا أَرَی مِنْکِ یَا خَدِیجَهُ وَ قَدْ یَجْعَلُ اللَّهُ فِی الْکُرْهِ خَیْراً کَثِیراً أَ مَا عَلِمْتِ أَنَّ اللَّهَ قَدْ زَوَّجَنِی مَعَکِ فِی الْجَنَّهِ مَرْیَمَ بِنْتَ عِمْرَانَ وَ کُلْثُمَ أُخْتَ مُوسَی وَ آسِیَهَ امْرَأَهَ فِرْعَوْنَ قَالَتْ وَ قَدْ فَعَلَ اللَّهُ ذَلِکَ یَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ نَعَمْ قَالَتْ بِالرِّفَاءِ وَ الْبَنِینَ وَ تُوُفِّیَتْ خَدِیجَهُ وَ هِیَ بِنْتُ خَمْسٍ

۱- ذکر فی المصدر: هنا قصه الصحیفه مفصلا، و لعلّ نسخه المصنّف کانت ناقصه، نذکرها مزیدا للفائده، قال: ثم ان اللّه عزّ و جلّ برحمته أرسل علی صحیفه قریش التی کتبوها- و فیها تظاهرهم علی بنی هاشم- الأرضه، فلم تدع فیها اسما هو للّه عزّ و جلّ الا اکلته، و بقی فیها الظلم و القطیعه و البهتان، فأخبر اللّه عزّ و جلّ بذلک رسوله محمّدا صلّی اللّه علیه و آله فأخبر أبا طالب، فقال أبو طالب: یا ابن أخی من حدثک هذا و لیس یدخل إلینا أحد، و لا تخرج أنت إلی أحد؟ و لست فی نفسی من أهل الکذب، فقال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: أخبرنی ربی هذا، فقال له عمه: إن ربک لحق، و أنا أشهد انک صادق، فجمع أبو طالب أهله و لم یخبرهم بما أخبره به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله کراهیه أن یفشوا ذلک الخبر، فیبلغ المشرکین فیحتالوا للصحیفه البحث و المکر، فانطلق أبو طالب برهطه حتّی دخلوا المسجد و المشرکون من قریش فی ظل الکعبه، فلما ابصروا تباشروا به و ظنوا أن الحصر و البلاء حملهم علی أن یدفعوا إلیهم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فیقتلوه، فلما انتهی إلیهم أبو طالب و رهطه رحبوا بهم و قالوا: قد آن لک أن تطیب نفسک عن قتل رجل فی قتله صلاحکم و جماعتکم و فی حیاته فرقتکم و فسادکم، فقال أبو طالب: قد جئتکم فی امر لعله یکون فیه صلاح و جماعه، فاقبلوا ذلک منا، هلموا صحیفتکم التی فیها تظاهرکم علینا، فجاءوا بها و لا یشکون الا انهم سیدفعون رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله إلیهم إذا نشروها، فلما جاءوا بصحیفتهم قال أبو طالب: صحیفتکم بینی و بینکم، فان ابن أخی قد أخبرنی و لم یکذبنی ان اللّه عزّ و جلّ قد بعث علی صحیفتکم الأرضه، فلم تدع للّه فیها اسما الا أکلته، و بقی فیها الظلم و القطیعه و البهتان، فان کان کاذبا فلکم علی ان ادفعه إلیکم تقتلونه، و إن کان صادقا فهل ذلک ناهیکم عن تظاهرکم علینا ، فأخذ علیهم المواثیق واخذوا علیه ، فلما نشروها فاذا هی کما قال رسول الله صلی الله علیه و آله ، وکانوا هم بالغدر أولی منهم ، واستبشر أبوطالب وأصحابه ، وقالوا : أینا أولی بالقطیعه والبهتان؟ فقال المطعم بن عدی بن نوفل بن عبد مناف ، وهشام ابن عمرو أخو عامر بن لوی بن حارثه ، نحن براء من هذه الصحیفه القاطعه العادیه الظالمه ، ولن نمالی أحدا فی فساد أنفسنا ، وتتابع علی ذلک ناس من اشراف قریش فخرج قوم من شعبهم وقد أصابهم الجهد الشدید ، فقال أبوطالب فی ذلک أشعارا منها : وقد جربوا فیما مضی غب أمرهم***وما عالم امرا کمن لا یجرب وقد کان فی أمر الصحیفه عبره***متی ما یخبر غائب القوم یعجب محا الله منهم کفرهم وعقوقهم***وما نقموا من باطل الحق مغرب فاصبح ما قالوا من الامر باطلا***ومن یختلق ما لیس بالحق یکذب فامسی ابن عبدالله فینا مصدقا***علی سخط من قومنا غیر معتب فلا تحسبونا مسلمین محمدا***لدی عزمه منا ولا متعزب ستمنعه منا ید هاشمیه***مرکبها فی الناس

خیر مرکب وکان الـذی کتب الصـحیفه منصور بن عکرمه بن هاشم فشـلت یـده فیما یزعمون ، وفی روایه ان الله تعالی اطلع نبیه صلی الله علیه و آله علی أمر صـحیفتهم ، وأن الا ـرضه قـد أکلت مـا کان فیها من جور وظلم ، وبقی ما کان من ذکر الله عزوجل فی موضعی القصه. انتهی. أقول : الروایه الثانیه أصح لما تقدم فی الاخبار وفی شعر أبی طالب.

وَ سِتِّينَ وَ دُفِنَتْ بِالْحَجُونِ وَ نَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَبْرَهَا وَ لَمْ يَكُنْ يَوْمَئِذٍ سُنَّهُ الْجَنَازَهِ وَ الصَّلَاهِ عَلَيْهَا.

وَ رُوِيَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ ثَعْلَبَهَ بْنِ صَعِيرٍ قَالَ: لَمَّا تُوُفِّيَ أَبُو طَالِبٍ وَ خَدِيجَهُ وَ كَانَ بَيْنَهُمَا شَهْرٌ وَ خَمْسَهُ أَيَّامٍ اجْتَمَعَتْ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مُصِيبَتَانِ فَلَزِمَ بَيْتَهُ وَ أَقَلَّ الْخُرُوجَ وَ نَالَتْ مِنْهُ قُرَيْشٌ مَا لَمْ تَكُنْ تَنَالُ وَ لَا تَطْمَعُ فَبَلَغَ ذَلِكَ أَبَا لَهَبٍ فَجَاءَهُ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ امْضِ لِمَا أَرَدْتَ وَ مَا كُنْتَ صَانِعاً إِذْ كَانَ أَبُو طَالِبٍ حَيّاً فَاصْنَعْهُ لَا وَ اللَّاتِ لَا يُوصَلُ إِلَيْكَ حَتَّى أَمُوتَ وَ سَبَّ ابْنُ غَيْطَلَهَ النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله فَأَقْبَلَ عَلَيْهِ أَبُو لَهَبٍ فَنَالَ مِنْهُ فَوَلَّى يَصِيحُ يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ صَبَأَ أَبُو عُتْبَهَ فَأَقْبَلَتْ قُرَيْشٌ حَتَّى وَقَفُوا عَلَى أَبِي لَهَبٍ فَقَالَ مَا فَارَقْتُ دِينَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَ لَكِنِّي أَمْنَعُ ابْنَ أَخِي أَنْ يُضَامَ (۱) حَتَّى يَمْضِيَ لِمَا يُرِيدُ قَالُوا أَحْسَنْتَ وَ أَجْمَلْتَ وَ وَصَلْتَ الرَّحِمَ فَمَكَثَ

۱- أی يظلم و يقهر.

رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله كَذَلِكَ أَيَّاماً يَذْهَبُ وَ يَأْتِی لَا يَتَعَرَّضُ لَهُ أَحَدٌ مِنْ قُرَيْشٍ وَ هَابُوا أَبَا لَهَبٍ إِذاً جَاءَ عُقْبَةُ بْنُ أَبِی مُعَيْطٍ وَ أَبُو جَهْلٍ إِلَى أَبِی لَهَبٍ فَاحْتَالا حَتَّى صَرَفَاهُ عَنْ نُصْرَتِهِ صلى الله عليه و آله. (1) وَ فِی هَذِهِ السَّنَهِ خَرَجَ إِلَى الطَّائِفِ وَ إِلَى ثَقِيفٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ لَمَّا تُوُفِّیَ أَبُو طَالِبٍ تَنَاوَلَتْ قُرَيْشٌ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَخَرَجَ إِلَى الطَّائِفِ وَ مَعَهُ زَيْدُ بْنُ حَارِثَهَ وَ ذَلِكَ فِی لَيَالٍ بَقِينَ مِنْ شَوَّالٍ سَنَهَ عَشْرٍ مِنَ النُّبُوَّهِ فَأَقَامَ بِهَا عَشَرَهَ أَيَّامٍ وَ قِيلَ شَهْراً فَآذَوْهُ وَ رَمَوْهُ بِالْحِجَارَهِ فَانْصَرَفَ إِلَى مَكَّهَ فَلَمَّا نَزَلَ نَخْلَهَ صَرَفَ اللَّهُ إِلَيْهِ النَّفْرَ مِنَ الْجِنِّ.

وَ رُوِیَ أَنَّهُ لَمَّا انْصَرَفَ مِنَ الطَّائِفِ عَمَدَ إِلَى ظِلِّ حَبَلَهٍ مِنْ عِنَبٍ فَجَلَسَ فِيهِ وَ قَالَ اللَّهُمَّ إِنِّی أَشْكُو إِلَيْكَ ضَعْفَ قُوَّتِی وَ قِلَّهَ حِيلَتِی وَ هَوَانِی عَلَى النَّاسِ أَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ أَنْتَ رَبُّ الْمُسْتَضْعَفِينَ وَ أَنْتَ رَبِّی إِلَى مَنْ تَكِلُنِی إِلَى بَعِيدٍ يَتَجَهَّمُنِی (2) أَوْ إِلَى عَدُوٍّ مَلَّكْتَهُ أَمْرِی إِنْ لَمْ يَكُنْ بِكَ عَلَيَّ غَضَبٌ فَلَا أُبَالِی وَ لَكِنْ عَافِيَتُكَ هِیَ أَوْسَعُ لِی أَعُوذُ بِنُورِ وَجْهِكَ الَّذِی أَشْرَقَتْ لَهُ الظُّلُمَاتُ وَ صَلَحَ عَلَيْهِ أَمْرُ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَهِ مِنْ أَنْ يَنْزِلَ بِی غَضَبُكَ أَوْ يَحِلَّ عَلَيَّ سَخَطُكَ لَكِنْ لَكَ الْعُتْبَى (3) حَتَّى تَرْضَى وَ لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّهَ إِلَّا بِكَ

١- هكذا فی النسخ، و الموجود فی المصدر يغايره و هو هكذا: إذ جاء عقبه ابن أبی معيط و أبو جهل إلی ابی لهب فقالا له: أخبرك ابن أخيك اين مدخل أبيك؟ فقال له أبو لهب: يا محمّد اين مدخل عبد المطلب؟ قال: مع قومه، فخرج أبو لهب إليهم فقال:

٢- تجهمه: استقبله بوجه عبوس كريه.

٣- العتبی: الرضی.

قَالَ وَ لَمَّا دَخَلَ مَكَّةَ كَانَ يَقِفُ بِالْمَوْسِمِ عَلَى الْقَبَائِلِ فَيَقُولُ يَا بَنِی فُلَانٍ إِنِّی رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَعْبُدُوا اللَّهَ وَ لا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً وَ كَانَ خَلْفَهُ أَبُو لَهَبٍ فَيَقُولُ لَا تُطِيعُوهُ وَ أَتَى رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله كِنْدَةَ فِی مَنَازِلِهِمْ فَدَعَاهُمْ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَأَبَوْا وَ أَتَى كَلْباً فِی مَنَازِلِهِمْ فَلَمْ يَقْبَلُوا مِنْهُ وَ أَتَى بَنِی حَنِيفَةَ فِی مَنَازِلِهِمْ فَرَدُّوا عَلَيْهِ أَقْبَحَ رَدٍّ.

وَ فِی هَذِهِ السَّنَةِ تَزَوَّجَ رَسُولُ اللَّهِ بِعَائِشَةَ وَ سَوْدَةَ وَ كَانَتْ عَائِشَةُ بِنْتَ سِتِّ سِنِينَ حِينَئِذٍ وَ رُوِیَ لَمَّا هَلَكَتْ خَدِيجَةُ جَاءَتْ خَوْلَةُ بِنْتُ حَكِيمٍ امْرَأَةُ عُثْمَانَ بْنِ مَظْعُونٍ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَ لَا تَتَزَوَّجُ قَالَ مَنْ قَالَتْ إِنْ شِئْتَ بِكْراً وَ إِنْ شِئْتَ ثَيِّباً قَالَ فَمَنِ الْبِكْرُ قَالَتْ بِنْتُ أَبِی بَكْرٍ قَالَ وَ مَنِ الثَّيِّبُ قَالَتْ سَوْدَةُ بِنْتُ زَمْعَةَ قَدْ آمَنَتْ بِكَ وَ اتَّبَعَتْكَ عَلَى مَا تَقُولُ قَالَ فَاذْهَبِی فَاذْكُرِيهِمَا عَلَیَّ فَذَهَبَتْ إِلَى أَبَوَيْهِمَا وَ خَطَبَتْهُمَا فَقَبِلَا وَ تَزَوَّجَهُمَا وَ فِی سَنَةِ إِحْدَى عَشْرَةَ مِنْ نُبُوَّتِهِ كَانَ بَدْءُ إِسْلَامِ الْأَنْصَارِ وَ ذَلِكَ مَا رُوِیَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله خَرَجَ فِی الْمَوْسِمِ يَعْرِضُ نَفْسَهُ عَلَى الْقَبَائِلِ فَبَيْنَا هُوَ عَلَى الْعَقَبَةِ إِذْ لَقِیَ رَهْطاً مِنَ الْخَزْرَجِ فَقَالَ مَنْ أَنْتُمْ فَقَالُوا مِنَ الْخَزْرَجِ قَالَ أَ فَلَا تَجْلِسُونَ أُكَلِّمُكُمْ قَالُوا بَلَى فَجَلَسُوا مَعَهُ فَدَعَاهُمْ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ عَرَضَ عَلَيْهِمُ الْإِسْلَامَ وَ تَلَا عَلَيْهِمُ الْقُرْآنَ وَ كَانَ أُولَئِكَ يَسْمَعُونَ مِنَ الْيَهُودِ أَنَّهُ قَدْ أَظَلَّ زَمَانُ نَبِیٍّ يُبْعَثُ فَلَمَّا كَلَّمَهُمْ قَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ وَ اللَّهِ إِنَّهُ لَلنَّبِیُّ الَّذِی يَعِدُكُمْ بِهِ الْيَهُودُ فَلَا يَسْبِقَنَّكُمْ إِلَيْهِ وَ انْصَرَفُوا رَاجِعِينَ إِلَى بِلَادِهِمْ وَ قَدْ آمَنُوا وَ كَانُوا سِتَّةَ أَنْفُسٍ أَسْعَدَ بْنَ زُرَارَةَ وَ عَوْنَ بْنَ الْحَارِثِ وَ هُوَ ابْنُ عَفْرَاءَ وَ رَافِعَ بْنَ مَالِكِ بْنِ عَجْلَانَ وَ قُطَبَةَ بْنَ عَامِرِ بْنِ حَدِيدَةَ وَ عُقْبَةَ بْنَ عَامِرٍ وَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ فَلَمَّا قَدِمُوا الْمَدِينَةَ عَلَى قَوْمِهِمْ ذَكَرُوا لَهُمْ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ دَعَوْهُمْ إِلَى الْإِسْلَامِ حَتَّى فَشَا فِيهِمْ دِينُهُمْ فَلَمْ يَبْقَ دَارٌ مِنْ دُورِ الْأَنْصَارِ إِلَّا وَ فِيهَا ذِكْرُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله.

وَ فِی سَنَةِ اثْنَتَیْ عَشْرَةَ مِنْ نُبُوَّتِهِ كَانَ الْمِعْرَاجُ وَ فِی هَذِهِ السَّنَةِ كَانَتْ بَيعَةُ الْعَقَبَةِ الْأُولَى وَ ذَلِكَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله خَرَجَ عَامَئِذٍ إِلَى الْمَوْسِمِ وَ قَدْ قَدِمَ مِنَ الْأَنْصَارِ

اثْنَا عَشَرَ رَجُلًا فَلَقُوهُ بِالْعَقَبَهِ وَ هِيَ الْعَقَبَهُ الْأولَى فَبَايَعَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ عُبَادَهُ بْنُ الصَّامِتِ بَايَعَنَا رَسُولُ اللَّهِ لَيْلَهَ الْعَقَبَهِ الْأُولَى وَ نَحْنُ اثْنَا عَشَرَ رَجُلًا أَنَا أَحَدُهُمْ فَلَمَّا انْصَرَفُوا بَعَثَ مَعَهُمْ مُصْعَبَ بْنَ عُمَيْرٍ إِلَى الْمَدِينَهِ يُفَقِّهُ أَهْلَهَا وَ يُقْرِئُهُمُ الْقُرْآنَ.

وَ فِي سَنَهِ ثَلَاثَ عَشْرَهَ كَانَتْ بيعَهُ الْعَقَبَهِ الثَّانِيَهُ وَ ذَلِكَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله خَرَجَ إِلَى الْمَوْسِمِ فَلَقِيَهُ جَمَاعَهٌ مِنَ الْأَنْصَارِ فَوَاعَدُوهُ الْعَقَبَهَ مِنْ أَوْسَطِ أَيَّام التَّشْرِيقِ قَالَ كَعْبُ بْنُ مَالِكٍ اجْتَمَعْنَا فِي الشِّعْبِ عِنْدَ الْعَقَبَهِ وَ نَحْنُ سَبْعُونَ رَجُلًا وَ مَعَهُمُ امْرَأَتَانِ مِنْ نِسَائِهِمْ نَسِيبَهُ بِنْتُ كَعْبٍ أُمُّ عُمَارَهَ وَ أَسْمَاءُ بِنْتُ عَمْرِو بْنِ عَدِيٍّ وَ هِيَ أُمُّ مَنِيعٍ فَبَايَعَنَا وَ جَعَلَ عَلَيْنَا اثنا (اثْنَيْ) عَشَرَ نَقِيباً مِنَّا تِسْعَهً مِنَ الْخَزْرَجِ وَ ثَلَاثَهً مِنَ الْأَوْسِ ثُمَّ أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَصْحَابَهُ بِالْخُرُوجِ إِلَى الْمَدِينَهِ فَخَرَجُوا أَرْسَالًا وَ أَقَامَ هُوَ بِمَكَّهَ يَنْتَظِرُ أَنْ يُؤْذَنَ لَهُ (۱).

**[ترجمه]می گویم: کازرونی در المنتقی گوید: در سال هشتم نبوت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم قریش عهد و سوگند بستند که با رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم دشمنی کنند. و سبب این بود که چون حمزه اسلام آورد و نجاشی از عده‌ای از مسلمانان که پیش او بودند، حمایت کرد و ابو طالب عموی پیامبر از ایشان حمایت نمود و بنو هاشم و بنو عبدالمطلب بر محافظت پیامبر متفق بودند و نپذیرفتند که آن حضرت را تسلیم کنند، اسلام در میان قبایل رواج پیدا کرد و مشرکان در خاموش کردن نور نبوّت کوشیدند ولی خداوند نمی گذارد، تا نور خود را کامل کند، پس قریش دریافتند که هیچ راهی برای دستیابی به محمد صلی الله علیه و آله ندارند، بر این نظر اتفاق نظر کردند که عهدنامه‌ای میان خود بنویسند مبنی بر این که با بنی هاشم و بنی عبد المطلب خویشاوندی و ازدواج نکنند، و با آنان معامله نکنند. پس معاهده نامه‌ای در این باره نوشتند و عده‌ای امضا کرده و بر کعبه آویختند. سپس بر کسانی که اسلام آورده بودند تعدی و دشمنی کرده و آنان را به بند کشیده و آزار دادند. و سختی بر آنان شدّت گرفت و فتنه در میانشان بالا گرفت و تزلزلی عظیم به حال مسلمانان پیدا شد و قریش در حقّ بنی عبد المطلب ستم روا داشتند و میان آنان شرّ و فتنه افکندند و گفتند: هیچ صلح و خویشاوندی و قرابتی میان ما نیست مگر این که این جوان نادان کشته شود. پس ابوطالب دست به کار شد و برادرزاده‌اش و فرزندان پدرش و کسانی که از آنان پیروی می کردند، را به شعب برد. قریش وارد شعب شدند و پیامبر و مؤمنان را به شدت آزردند و در سر راه‌ها آنان را می‌زدند و در شعب آنان را محاصره کردند و نمی‌گذاشتند از بازارها چیزی برایشان بیاورند. و ولید بن مغیره در میان قریش ندا می... کرد: هر کدام از آنان

ص: ۱۸

را دیدید که طعامی می‌خرد از او بیشتر بستانید. سه سال بر همین منوال بودند تا این که سختی و مشقت طاقت‌فرسائی متحمل شدند تا جایی که صدای کودکان مردم شعب شنیده می‌شد که از گرسنگی شدید فریاد می کشیدند. مشرکان از بلا و مصیبتی که بنی هاشم بدان گرفتار آمده بودند کراهت داشتند و حتی عموم مردم قریش سختی‌ها و مشقت‌های وارده به بنی هاشم را ناپسند می‌دانستند و کراهیت و نارضایتی خود را نسبت به قطعنامه ظالمانه خود ابراز کردند تا جایی که افرادی خواستند از دست آن خلاص شوند. ابو طالب از این می‌ترسید که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را شبانه یا در پنهانی ترور کنند، از این جهت هرگاه پیامبر می‌خوابید، از ترس این که آن حضرت را به قتل برسانند او را در میان خود و پسرانش قرا می‌داد. و قریش صبح‌هنگام صدای کودکان بنی هاشم را شنیدند که از گرسنگی فریاد می کشند. پس در کنار کعبه می‌نشستند و از

همدیگر در این باره می‌پرسیدند. شخص به دوستانش می گفت: عیالت دیشب را چگونه سپری کردند؟ می گفتند: به خوبی. می گفت: اما کودکان برادران شما، کسانی که در شعب هستند، از گرسنگی فریاد می کشیدند و می‌نالیدند. برخی از آن چه بر سر محمد و پیروانش آمده بود، خوشحال بودند و برخی ناراحت و ناراضی. دو یا سه سال بر این منوال گذشت تا جایی که مردم شعب سختی و مشقت زیادی متحمل شدند به نحوی که طعامی به دست آن‌ها نمی‌رسید مگر به صورت پنهانی و در خفا، توسط کسانی از قریش که پیوند خویشاوندی با آنان داشتند. روایت شده که روزی حکیم بن حزام بیرون رفت و مردی همراه او بود که طعامی با خود داشت تا برای عمّه خود خدیجه بنت خویلد که در شعب با رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بود، ببرد. ابو جهل به او رسید و گفت: غذا برای بنی هاشم می‌بری؟ سوگند به خدا با غذایت تکان نمی‌خوری تا تو را در نزد قریش رسوا کنم. ابو بختری بن هشام بن حارث به او گفت: مانع از این می‌شوی تا طعام عمّه‌اش را که در نزد او بوده، برایش ببرد؟ ابو جهل قبول نکرد که او را رها کند. ابو بختری ساق شتری برداشت و بر سر او زد و بشدت سرش را زخمی کرد. حمزه بن عبد المطلب نزدیک بود و این صحنه را دید. و آنان دوست نداشتند که این ماجرا به پیامبر و یارانش برسد و آنان را شماتت کنند. و روایت شده که هشام بن عمرو بن ربیعه در یکی از شب‌ها سه بارِ طعام برای بنی هاشم آورد. قریش از این امر با خبر شدند و به نزدش آمدند و در این باره با او سخن گفتند. گفت: من دیگر کاری برخلاف شما انجام نمی‌دهم. سپس برای بار دوم شبی یک بار یا دو بارِ طعام برد. قریش او را دیدند و خواستند به او آسیب برسانند. ابو سفیان گفت: رهایش کنید تا به خویشاوند خود صله کند،

ص: ۱۹

اما من به خدا سوگند یاد می کنم اگر ما اینچنین کاری می کردیم برایمان سزاوارتر بود. و خداوند در روز فتح مکه به هشام، توفیق مسلمان شدن عطا فرمود.

گوید: در سال دهم از نبوّت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم ابو طالب وفات یافت. ابن عباس گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم پیش جنازه ابو طالب آمد و فرمود: صله رحم به جا آوردی و خداوند به تو جزای خیر دهاد، ای عمو.

در این سال خدیجه چند روز پس از ابو طالب وفات یافت و هنگامی که به بیماری‌ای دچار شد که در اثرِ آن وفات یافت، رسول خدا به نزد او آمد و فرمود:

برای من بسیار دشوار و ناگوار است این که می‌بینم تو بیماری، ای خدیجه، و چه بسا خداوند در امور ناخوشایند خیر بسیاری قرار دهد. آیا نمی‌دانی که خداوند به همراه تو در بهشت مریم بنت عمران و کلثوم خواهر موسی و آسیه زن فرعون را به ازدواج من درآورده است؟ خدیجه گفت: خداوند اینگونه خواسته، ای رسول خدا؟ فرمود: آری. گفت: مبارک باشد. و خدیجه در سن شصت

ص: ۲۰

و پنج سالگی وفات یافت و در حَجون به خاک سپرده شد. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بر قبر او آمد و در آن وقت

سنّت مراسم جنازه و نماز میّت تشریع نشده بود.

از عبدالله بن ثعلبه بن صغیر روایت شده که گوید: زمانی که ابوطالب و خدیجه درگذشتند، - و فاصله زمانی وفات آن دو یک ماه و پنج روز بود - دو مصیبت بر پیامبر وارد آمد، پس خانه نشین شد و کمتر بیرون می‌رفت. و قریش درباره آن حضرت به خواسته‌هایی رسیدند که پیش‌تر بدان نرسیده و طمع دستیابی به آن‌ها را نداشتند. این خبر به ابو لهب رسید و به نزد پیامبر آمد و گفت: ای محمد به خواسته و هدفت ادامه بده. و کارهایی را که در زمان حیات ابو طالب می‌کردی انجام بده. سوگند به لات (بت مکه) تا زمانی که من زنده‌ام به تو نمی رسد. ابن غیطلهٔ پیامبر را دشنام داد. پس ابو لهب آمد و او را تأدیب کرد. ابن غیطلهٔ برگشت و فریاد برآورد: ای مردم قریش، ابو عتبهٔ صابئ شد. قریش آمدند تا به نزد ابو لهب رسیدند. ابو لهب گفت: من دین عبد المطلب را ترک نکرده‌ام اما از برادرزاده‌ام حمایت می‌کنم تا مورد ستم قرار نگیرد و آن چه می... خواهد انجام بدهد. گفتند: کار نیک و پسندیده کردی و پیوند خویشاوندی را رعایت کردی.

ص: ۲۱

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم چند روزی را اینگونه به سر برد و رفت و آمد می‌کرد و کسی از قریش متعرّض او نمی... شد زیرا آنان از ابو لهب می‌ترسیدند. تا این که عقبهٔ بن ابی معیط و ابو جهل به نزد ابو لهب آمده و نیرنگی به کار بستند و توانستند او را از یاری و پشتیبانی پیامبر منصرف کنند. - . ماجرا از این قرار بود که: عقبه بن ابی معیط و ابو جهل به نزد ابو لهب آمدند و گفتند: برادرزاده‌ات به تو گفته که جایگاه پدرت در آخرت کجاست؟ ابو لهب به پیامبر گفت: ای محمد! جایگاه عبد المطلب در آخرت کجاست. فرمود: همراه قومش است. ابو لهب بیرون رفت و گفت: گفته است: همراه قومش است. گفتند: مقصودش این است که در آتش است. ابو لهب به پیامبر گفت: ای محمد آیا عبد المطلب در آتش است؟ پیامبر فرمود: آری. و هر کس بر آن چه عبد المطلب مرده، بمیرد در آتش است. گفت: تا زمانی که گمان می‌کنی عبد المطلب در آتش است با تو دشمن می‌مانم. می گویم: این که مولف این روایت و ماجرا را خلاصه کرده است به دلیل غریب بودن مضمون و بر خلاف اعتقادات شیعه بودن آن می باشد. داستان ابولهب از آغاز تا پایان آن تنها یک روایت است که ما در روایتی دیگر بخش اول آن را نبافتیم. در هر صورت انتهای این روایت با اعتقاد شیعه مبنی بر ایمان داشتن و موحد بودن پدران پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در تعارض است. این روایت سست و ضعیف و غیر قابل اعتماد است، چرا که تنها از طریق سنی ها روایت شده است. (مصحح متن عربی بحار) -

و در این سال پیامبر به طائف و ثقیف بیرون رفت. محمد بن جبیر گوید: زمانی که ابو طالب وفات یافت، قریش به آزار و اذیت پیامبر پرداختند. پس آن حضرت به همراه زید بن حارثهٔ در آخر ماه شوّال سال دهم از نبوّت به سمت طائف بیرون رفت و ده روز در آن جا ماند. و گفته شده: یک ماه در آن جا ماند. مردم طائف آن حضرت را آزار دادند و ایشان را سنگباران کردند. پس به مکه بازگشت. و هنگامی که در کنار نخلی استراحت می‌کرد خداوند گروهی از جنّیان را به نزدش فرستاد. و روایت شده که وقتی از طائف برمی‌گشت به سایه درخت انگوری پناه برد و نشست و فرمود: پروردگارا از ضعف توان و قلّت چاره و یاور، و خواریم در برابر مردم به نزد تو شکایت می‌برم ای أرحم الراحمین، ای پروردگار مستضعفان، و تو پروردگار من هستی، مرا به چه کسی واگذار می‌کنی، به دوری که با روی ترش و چهره گرفته از من اسقبال کند، یا به دشمنی که او را

بر من مسلّط بگردانی؟ اگر تـو بر من غضب نگیری، به هیـچ چیز اهمیـتی نمی‌دهم، و امـا عـافیت تو برایم فراخ‌تر است. به نور ذات خداونـدی‌ات که تاریکی‌ها با آن نورانی شـده و امور دنیا و آخرتم بدان صـلاح یافته، به تو پناه می‌برم از این که غضـب خویش را بر من نازل کنی، یا خشـمت را بر من وارد کنی، اما رضایت بی‌پایان از آنِ توست تا خشنود گردی، و هیچ قدرت و تغییری جز با تو ممکن نیست.

ص: ۲۲

گویـد: هنگـامی که وارد مکه شـد در موسم حـجّ در میان قبیله‌ها می‌ایسـتاد و می‌فرمود: ای بنی فلان! من فرسـتاده خداونـد به سوی شـما هسـتم، خداوند شـما را امر می کند که او را عبادت کنید و و هیچ چیز را شریک برای او قرار ندهید. ابو لهب پشت سر او بود و می گفت: از او اطـاعت نکنیـد. رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم به منازل بنی کنـدهٔ آمـد و آنان را به سوی خداونـد عزّ و جلّ دعوت کرد اما ابا کردنـد و نپذیرفتند. و وارد منازل بنی کلب شد اما دعوتش را قبول نکردند و نیز به منازل بنی حنیفهٔ آمد و به زشت‌ترین شیوه دعوتش را ردّ کردند.

در این سال رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم با عائشهٔ و سوده ازدواج نمود و عائشه در آن هنگام شش ساله بود. و روایت شـده هنگامی که خـدیجه وفات یافت، خولـهٔ دختر حکیم زن عثمان بن مظعون آمـد و گفت: ای رسول خدا آیا ازدواج نمی... کنی؟ فرمود: بـا چه کسـی؟ گفت: اگر می‌خواهی بـا بـاکره یا با بیوه. فرمود: باکره کیست؟ گفت: دختر ابو بکر. فرمود: و بیوه کیست؟ گفت: سودهٔ دختـر زمعـهٔ، او به تو ایمـان آورده و به آن چه می گویی از تو پیروی می کنـد. فرمود: برو و بـا هر دو در بـاره من صـحبت کن. خولـهٔ نزد پـدر آن دو رفت و از آن‌هـا خواسـتگاری نمود و آنـان قبول کرده و دخترانشـان را به ازدواج پیامبر درآوردند.

در سال یازدهم از نبوّت پیامبر، آغاز اسـلام آوردن انصار بود. چنانچه روایت می کننـد رسول خدا در موسم حجّ بیرون رفت تا خود را بر قبیله‌هـا معرفی کنـد. در حـالی که بر بالای عقبه بود گروهی از انصار را دیـد. فرمود: شـما کیستیـد؟ گفتنـد: از قبیله خزرج هستیم. فرمود: آیا نمی‌نشـینید تا با شـما سـخن بگویم؟ گفتنـد: البته. نشسـتند و پیامبر آنان را به سوی خداوند عزّ و جلّ دعوت نمود و اسـلام را بر آنـان عرضه نمود و قرآن بر آنـان تلاوت کرد. اینان از یهودیان می‌شـنیدند که زمان آن رسـیده که پیامبری مبعوث شود. چون پیامبر با آنان سـخن گفت: به یکدیگر گفتند: سوگند به خدا او پیامبری است که یهود شـما را به او وعده داده‌اند، پس در ایمان به او کسـی از شـما پیشـی نگیرد. پس در حالی که ایمان آورده بودند به سرزمین خود بازگشتند. اینـان شـش نفر بودنـد: اسـعد بن زرارهٔ، عون بن حـارث که همـان ابن عفراء بود، رافع بن مالک بن عجلان، قطبـهٔ بن عامر بن حدیـدهٔ، عقبـهٔ بن عامر، و جابر بن عبـدالله. چون در مدینه پیش قوم خود آمدند، ماجرای رسول خدا را برای آن‌ها باز گفتند و آن‌ها را به اسـلام دعوت نمودنـد تا این که اسـلام در میانشان رواج یافت و هیـچ یک از خانه‌های انصار نماند مگر این که در آن از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم یاد می شد.

در سـال دوازدهم از نبوّت، پیـامبر به معراج رفت و در این سـال پیمان عقبه اول بسته شـد. و ماجرا اینگونه بود که رسول خـدا صلی الله علیه و آله و سلم در آن سال برای موسم حج بیرون رفت و دوازده مرد از انصار

به مکّه آمده بودند و با پیامبر در عقبه، که عقبه اول بود، دیدار کردند و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم با آنان بیعت نمود. عُبَاده ابن صامت گوید: رسول خدا شب عقبه اول با ما بیعت کرد و ما دوازده مرد بودیم که یکی از آنان من بودم. چون بازگشتند، پیامبر مصعب بن عمیر را به همراه آنان به مدینه فرستاد تا اهل مدینه را تعلیم دهد و قرآن را بر آنان بخواند.

در سال سیزدهم از نبوت پیمان عقبه دوم صورت گرفت، و اینگونه بود که رسول خدا در موسم بیرون رفت و گروهی از انصار با آن حضرت دیدار کردند و به پیامبر وعده دادند که در روز دوم ایام تشریق در عقبه حاضر شوند. کعب بن مالک گوید: ما در شعب در کنار عقبه گرد آمدیم در حالی که هفتاد مرد و دو زن بودیم، این دو زن: نسیبهٔ دختر کعب مادر عُماره، و اسماء دختر عمرو بن عدیّ که مادر مَنیع بود. ما بیعت کردیم و پیامبر دوازده نقیب (رهبر) برای ما تعیین نمود: نه نفر از خزرج و سه نفر از اوس. سپس رسول خدا صلی الله علیه و اله و سلم به یارانش امر فرمود که به مدینه بروند و آنان گروه گروه بیرون رفتند و خود حضرت در مکّه اقامت گزید و منتظر ماند که اذن هجرت به او داده شود. - . المنتقی فی مولود المصطفی : ۶۵ - ۷۷ -

**[ترجمه]

بیان

الأرسال بالفتح جمع الرسل بالتحریک و هو القطیع من کل شی ء أی زمرا زمرا و یحتمل الإرسال بالکسر و هو الرفق و التؤده.

**[ترجمه]«الارسال» با فتحه جمع «الرسل» با حرکت حروف به معنای پاره و گروه از هر چیزی است. یعنی گروه گروه. و ممکن است «الارسال» با کسره باشد به معنای نرمی و مهربانی.

**[ترجمه]

«۱۲»

یه، من لا یحضره الفقیه دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَی خَدِیجَهَ وَ هِیَ لِمَا بِهَا فَقَالَ لَهَا بِالرَّغْمِ مِنَّا مَا نَرَی بِکِ یَا خَدِیجَهُ فَإِذَا قَدِمْتِ عَلَی ضَرَائِرِکِ فَأَقْرِئِیهِنَّ السَّلَامَ فَقَالَتْ مَنْ هُنَّ یَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ صلی الله علیه و آله مَرْیَمُ بِنْتُ عِمْرَانَ وَ کُلْثُمُ أُخْتُ مُوسَی وَ آسِیَهُ امْرَأَهُ فِرْعَوْنَ قَالَتْ بِالرِّفَاءِ یَا رَسُولَ اللَّهِ.

**[ترجمه]من لا یحضره الفقیه: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بر خدیجه وارد شد در حالی که در حال احتضار بود. به او فرمود: دیدن این وضعیت تو برایمان ناخوشایند است ای خدیجه، اگر به همگنان (هوو) رسیدی سلام ما را به آن‌ها برسان. خدیجه گفت: آنان چه کسانی هستند ای رسول خدا!؟ فرمود: مریم دختر عمران، کلثم خواهر موسی، و آسیه همسر فرعون. خدیجه گفت: مبارک باد ای رسول خدا.

**[ترجمه]

بیان

قوله هی لما بها اللام ظرفیه أو بمعنی إلی و المعنی أنها کانت فی الاحتضار قوله صلی الله علیه و آله بالرغم منا ما نری بک قوله ما نری مبتدأ و بالرغم خبر أی ما نری بک متلبس بالرغم و الکراهه منا و الرفاء بالکسر الاتفاق و الالتیام و البرکه و النماء

**[ترجمه]سخن او «هی لما بها» لام، ظرفیه است یا به معنای «الی» می‌باشد یعنی او در حالت احتضار بود. در فرموده آن حضرت: «بالرغم منّا ما نری بک» «ما نری» مبتدا و «بالرغم» خبر است. یعنی: دیدن وضعیت تو، بر خلاف میل ما و ناخوشایند ماست. و «الرِفّاء» با کسره فاء به معنای توافق و پیوند و برکت و فزونی است.

**[ترجمه]

«۱۳»

مصبا، المصباحین فی السادس و العشرین من شهر رجب کانت وفاه أبی طالب رحمه الله

ص: ۲۴

۱- المنتقی فی مولود المصطفی: ۶۵- ۷۷، الباب الخامس فیما کان سنه ثمان من نبوّته صلّی اللّه علیه و آله إلی الباب التاسع فیما کان سنه ثلاث عشر من نبوّته. و اختصر المصنّف القضایا المنقوله فیه، و نقل بعضها معنی.

عليه علی قول ابن عیاش (۱).

**[ترجمه]مصباح: بنا بر گفته ابن عیّاش وفات ابو طالب رحمه الله در بیست و ششم ماه رجب بود. - . مصباح : ۵۶۶ -

ص: ۲۴

**[ترجمه]

«۱۴»

ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام إِنَّ أَبَا طَالِبٍ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُ تُوُفِّیَ فِی آخِرِ السَّنَهِ الْعَاشِرَهِ مِنْ مَبْعَثِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ثُمَّ تُوُفِّیَتْ خَدِیجَهُ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهَا بَعْدَ أَبِی طَالِبٍ بِثَلَاثَهِ أَیَّامٍ فَسَمَّی رَسُولُ اللَّهِ ذَلِکَ الْعَامَ عَامَ الْحُزْنِ فَقَالَ مَا زَالَتْ قُرَیْشٌ قَاعِدَهً عَنِّی حَتَّی مَاتَ أَبُو طَالِبٍ (۲).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: ابو طالب رضی الله عنه در اواخر سال دهم از بعثت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم وفات یافت. سپس خدیجه رضی الله عنها سه روز پس از ابو طالب درگذشت. و پیامبر آن سال را عام الحزن (سال اندوه) نام نهاد. و فرمود: همچنان قریش از من بازمانده بودند (دسترسی نداشتند) تا این که ابو طالب فوت شد. - . قصص الانبیاء : مخطوط -

**[ترجمه]

«۱۵»

قب، المناقب لابن شهرآشوب کَانَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله یَعْرِضُ نَفْسَهُ عَلَی قَبَائِلِ الْعَرَبِ فِی الْمَوْسِمِ فَلَقِیَ رَهْطاً مِنَ الْخَزْرَجِ فَقَالَ أَ لَا تَجْلِسُونَ أُحَدِّثْکُمْ قَالُوا بَلَی فَجَلَسُوا إِلَیْهِ فَدَعَاهُمْ إِلَی اللَّهِ وَ تَلَا عَلَیْهِمُ الْقُرْآنَ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ یَا قَوْمِ تَعْلَمُونَ وَ اللَّهِ أَنَّهُ النَّبِیُّ الَّذِی کَانَ یُوعِدُکُمْ بِهِ الْیَهُودُ فَلَا یَسْبِقَنَّکُمْ إِلَیْهِ أَحَدٌ فَأَجَابُوهُ وَ قَالُوا لَهُ إِنَّا قَدْ تَرَکْنَا قَوْمَنَا وَ لَا قَوْمَ بَیْنَهُمْ مِنَ الْعَدَاوَهِ وَ الشَّرِّ مِثْلَ مَا بَیْنَهُمْ وَ عَسَی أَنْ یَجْمَعَ اللَّهُ بَیْنَهُمْ بِکَ فَسَتَقْدِمُ (۳) عَلَیْهِمْ وَ تَدْعُوهُمْ إِلَی أَمْرِکَ وَ کَانُوا سِتَّهَ نَفَرٍ قَالَ فَلَمَّا قَدِمُوا الْمَدِینَهَ فَأَخْبَرُوا قَوْمَهُمْ بِالْخَبَرِ فَمَا دَارَ حَوْلٌ إِلَّا وَ فِیهَا حَدِیثُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حَتَّی إِذَا کَانَ الْعَامُ الْمُقْبِلُ أَتَی الْمَوْسِمَ مِنَ الْأَنْصَارِ اثْنَا عَشَرَ رَجُلًا فَلَقُوا النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله فَبَایَعُوهُ عَلَی بَیْعَهِ النِّسَاءِ (۴) أَلَّا یُشْرِکُوا بِاللَّهِ شَیْئاً وَ لَا یَسْرِقُوا إِلَی آخِرِهَا ثُمَّ انْصَرَفُوا وَ بَعَثَ مَعَهُمْ مُصْعَبَ بْنَ عُمَیْرٍ یُصَلِّی بِهِمْ وَ کَانَ بَیْنَهُمْ بِالْمَدِینَهِ یُسَمَّی الْمُقْرِئَ فَلَمْ یَبْقَ دَارٌ فِی الْمَدِینَهِ إِلَّا وَ فِیهَا رِجَالٌ وَ نِسَاءٌ مُسْلِمُونَ إِلَّا دَارُ أُمَیَّهَ وَ حُطَیْمَهَ وَ وَائِلٍ وَ هُمْ مِنَ الْأَوْسِ ثُمَّ عَادَ مُصْعَبٌ إِلَی مَکَّهَ وَ خَرَجَ مِنَ الْأَنْصَارِ إِلَی الْمَوْسِمِ مَعَ حُجَّاجِ قَوْمِهِمْ فَاجْتَمَعُوا فِی الشِّعْبِ عِنْدَ الْعَقَبَهِ ثَلَاثَهٌ وَ سَبْعُونَ رَجُلًا وَ امْرَأَتَانِ فِی أَیَّامِ التَّشْرِیقِ بِاللَّیْلِ فَقَالَ صلی الله علیه و آله أُبَایِعُکُمْ عَلَی الْإِسْلَامِ فَقَالَ لَهُ بَعْضُهُمْ

ص: ۲۵

۱- المصباح: ۵۶۶.

۲- قصص الأنبياء: مخطوط.

۳- فى المصدر: فتقدم.

۴- المراد ببيعه النساء ما ورد فى سوره الممتحنه من قوله تعالى: «يا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذا جاءَكَ الْمُؤْمِناتُ يُبايِعْنَكَ عَلى أَنْ لا يُشْرِكْنَ» إلى آخر الآيه: ۱۲.

نُرِيدُ أَنْ تُعَرِّفَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا لِلَّهِ عَلَيْنَا وَ مَا لَکَ عَلَيْنَا وَ مَا لَنَا عَلَى اللَّهِ فَقَالَ أَمَّا مَا لِلَّهِ عَلَيْكَمْ فَأَنْ تَعْبُدُوهُ وَ لا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً وَ أَمَّا مَا لِي عَلَيْكُمْ فَتَنْصُرُونَنِي مِثْلَ نِسَائِكُمْ وَ أَبْنَائِكُمْ وَ أَنْ تَصْبِرُوا عَلَى عَضِّ السَّيْفِ وَ إِنْ يُقْتَلَ خِيَارُكُمْ قَالُوا فَإِذَا فَعَلْنَا ذَلِکَ مَا لَنَا عَلَى اللَّهِ قَالَ أَمَّا فِي الدُّنْيَا فَالظُّهُورُ عَلَى مَنْ عَادَاكُمْ وَ فِي الْآخِرَهِ رِضْوَانُهُ وَ الْجَنَّهُ فَأَخَذَ الْبَرَاءُ بْنُ مَعْرُورٍ بِيَدِهِ ثُمَّ قَالَ وَ الَّذِي بَعَثَکَ بِالْحَقِّ لَنَمْنَعُکَ (۱) بِمَا نَمْنَعُ بِهِ أُزْرَنَا فَبَايِعْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَنَحْنُ وَ اللَّهِ أَهْلُ الْحُرُوبِ وَ أَهْلُ الْحَلْقَهِ وَرِثْنَاهَا كِبَاراً عَنْ كِبَارٍ فَقَالَ أَبُو الْهَيْثَمِ إِنَّ بَيْنَنَا وَ بَيْنَ الرِّجَالِ حِبَالًا وَ إِنَّا إِنْ قَطَعْنَاهَا أَوْ قَطَعُوهَا فَهَلْ عَسَيْتَ إِنْ فَعَلْنَا ذَلِکَ ثُمَّ أَظْهَرَکَ اللَّهُ أَنْ تَرْجِعَ إِلَى قَوْمِکَ وَ تَدَعَنَا فَتَبَسَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ثُمَّ قَالَ بَلِ الدَّمُ الدَّمُ وَ الْهَدْمُ الْهَدْمُ أُحَارِبُ مَنْ حَارَبْتُمْ وَ أُسَالِمُ مَنْ سَالَمْتُمْ ثُمَّ قَالَ أَخْرِجُوا إِلَيَّ مِنْكُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيباً فَاخْتَارُوا ثُمَّ قَالَ أُبَايِعُكُمْ كَبَيْعَهِ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ كُفَلَاءَ عَلَى قَوْمِهِمْ بِمَا فِيهِمْ وَ عَلَى أَنْ تَمْنَعُونِي مِمَّا تَمْنَعُونَ مِنْهُ نِسَاءَكُمْ وَ أَبْنَاءَكُمْ فَبَايَعُوهُ عَلَى ذَلِکَ فَصَرَخَ الشَّيْطَانُ فِي الْعَقَبَهِ يَا أَهْلَ الْجَبَاجِبِ هَلْ لَكُمْ فِي مُحَمَّدٍ وَ الصُّبَاهِ مَعَهُ قَدِ اجْتَمَعُوا عَلَى حَرْبِكُمْ ثُمَّ نَفَرَ النَّاسُ مِنْ مِنًى وَ فَشَا الْخَبَرُ فَخَرَجُوا فِي الطَّلَبِ فَأَدْرَكُوا سَعْدَ بْنَ عُبَادَهَ وَ الْمُنْذِرَ بْنَ عَمْرٍو فَأَمَّا الْمُنْذِرُ فَأَعْجَزَ الْقَوْمَ وَ أَمَّا سَعْدٌ فَأَخَذُوهُ وَ رَبَطُوهُ بِنِسْعِ (۲) رَحْلِهِ وَ أَدْخَلُوهُ مَكَّهَ يَضْرِبُونَهُ فَبَلَغَ خَبَرُهُ إِلَى جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ وَ الْحَارِثِ بْنِ حَرْبِ بْنِ أُمَيَّهَ فَأَتَيَاهُ وَ خَلَّصَاهُ وَ كَانَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله لَمْ يُؤْمَرْ إِلَّا بِالدُّعَاءِ وَ الصَّبْرِ عَلَى الْأَذَى وَ الصَّفْحِ عَنِ الْجَاهِلِ فَطَالَتْ قُرَيْشٌ عَلَى الْمُسْلِمِينَ فَلَمَّا كَثُرَ عُتُوُّهُمْ أُمِرَ بِالْهِجْرَهِ فَقَالَ صلی الله علیه و آله إِنَّ اللَّهَ قَدْ جَعَلَ لَكُمْ دَاراً وَ إِخْوَاناً تَأْمَنُونَ بِهَا فَخَرَجُوا أَرْسَالًا حَتَّى لَمْ يَبْقَ مَعَ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله إِلَّا عَلِيٌّ وَ أَبُو بَكْرٍ فَحَذِرَتْ قُرَيْشٌ خُرُوجَهُ وَ عَرَفُوا أَنَّهُ قَدْ أَجْمَعَ لِحَرْبِهِمْ فَاجْتَمَعُوا فِي دَارِ النَّدْوَهِ وَ هِيَ دَارُ قُصَيِّ بْنِ

ص: ۲۶

۱- فی نسخه: لنمنعنک.

۲- النسع: سیر أو حبل عریض طویل تشد به الرحال.

كِلَابٍ يَتَشَاوَرُونَ فِی أَمْرِهِ (۱) وَ سَاقَ الْحَدِیثَ إِلَی آخِرِ مَا سَیَأْتِی فِی الْبَابِ الْآتِی بِرِوَایَهِ الشَّیْخِ عَنِ ابْنِ أَبِی هَالَهَ.

**[ترجمه]مناقب: پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در موسم حجّ خود را به قبائل معرفی می کرد. آن حضرت با گروهی از قبیله خزرج دیدار کرد و فرمود: آیا نمی‌نشینید تا با شما سخن بگویم؟ گفتند: البته. آنان در برابر پیامبر نشستند و آن حضرت آن‌ها را به سوی خداوند دعوت کرد و قرآن بر آنان تلاوت نمود. پس به یکدیگر گفتند: ای قوم می‌دانید؟ سوگند به خدا او پیامبری است که یهودیان به شما وعده داده بودند، پس مبادا کسی در ایمان آوردن به او بر شما پیشی بگیرد. پس دعوتش را اجابت کرده و به پیامبر گفتند: ما قوم خود را ترک کردیم، و در میان هیچ قومی به اندازه قوم ما دشمنی و فتنه نیست و امید است خداوند به واسطه شما آنان را متحِد سازد و به نزدشان بروی و آنان را به امر و فرمان خود فرا بخوانی. اینان شش نفر بودند. گوید: چون به مدینه درآمدند و قوم خود را به خبر بعثت پیامبر آگاه کردند، هیچ خانه‌ای نبود مگر این که در آن در باره رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم سخن ردّ و بدل می‌شد. و چون سال بعد فرا رسید، دوازده نفر از انصار به موسم حج آمدند و با پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم دیدار کردند. و بر بیعت زنان، با آن حضرت بیعت کردند که به خداوند شرک نورزند و دزدی نکنند تا آخر آیه. سپس بازگشتند و پیامبر همراهشان مصعب بن عمیر را فرستاد تا با آنان نماز بگذارد و در مدینه او را «مقریء» می‌نامیدند. پس هیچ خانه‌ای در مدینه نماند مگر این که در آن مردان و زنانی مسلمان بودند به جز خانه امیّهٔ و حطیمهٔ و وائل که هر سه از قبیله اوس بودند. سپس مصعب به مکّه بازگشت، و شمار زیادی از انصار به همراه حجاج قوم خود برای موسم بیرون آمدند و در شعب در کنار عقبه، هفتاد و سه مرد و دو زن، شب هنگام در ایام تشریق گرد آمدند. پیامبر صلی الله علیه و اله و سلم فرمود: بر اسلام با شما بیعت می کنم. برخی از آنان به پیامبر گفتند:

ص: ۲۵

می‌خواهیم برای ما توضیح دهید که خداوند چه حقوقی بر گردن ما دارد، و شما چه حقوقی بر ما دارید، و از جانب خداوند چه چیز برای ما است. فرمود: آن چه خدا بر عهده شما نهاده این است که او را پرستش کنید و شریکی برای او نگیرید. اما وظیفه شما در باره من این است که مرا همچون زنان و فرزندانتان یاری کنید، و بر گزند شمشیرصبر پیشه کنید هر چند بهترین شما کشته شود. گفتند: اگر این کارها را انجام دادیم خداوند چه چیز به ما می‌دهد؟ فرمود: در دنیا، پیروزی و استیلاء بر دشمنانتان، و در آخرت رضایت و بهشت خداوند از آنِ شما خواهد بود. پس براء بن معرور دست پیامبر را گرفت و گفت: سوگند به خداوندی که تو را به حقّ مبعوث داشت از تو حمایت می کنیم همانگونه که از زنان و خانواده خود حمایت می... کنیم، ای رسول خدا، با ما بیعت کن سوگند به خدا ما اهل جنگ، و اهل پیمان هستیم و این‌ها را از اجداد بزرگ خود به ارث برده‌ایم. ابو هیثم گفت: ما با این افراد عهد و پیمان داریم، و اگر عهدها را بشکنیم یا آن‌ها نقض عهد کنند، آیا این احتمال وجود دارد که اگر ما این کار را انجام دهیم و خداوند تو را پیروز گرداند، به نزد قومت بازگردی و ما رها کنی؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم لبخندی زد و فرمود: خونخواهی شما خونخواهی من است و اگر خون شما بریزد خون من ریخته شده است. با کسانی می‌جنگم که شما با آن‌ها می‌جنگید و با کسانی صلح می کنم که شما با آن‌ها صلح می کنید. سپس فرمود: دوازده رهبر و نقیب از شما به نزد من بیاید. آنان، انتخاب کردند. سپس پیامبر فرمود: با شما بیعت می کنم همانگونه که عیسی بن مریم با حواریون بیعت کرد و آنان را کفیل و عهده‌دار امور قومشان گردانید، و من بر این با شما بیعت می کنم که همانطور که از زنان و فرزندانتان حمایت می کنید از من حمایت کنید. پس بر همان چیز با او بیعت کردند. شیطان در عقبه

فریاد کشید: ای اهل منازل جباجب! آیا در جریان هستید که محمد و صابئی‌های همراه او برای جنگیدن با شما گرد آمده‌اند. سپس مردم در منی پراکنده شده و خبر پخش شد. قریش به دنبال آنان بیرون آمده و سعد بن عبادهٔ و منذر بن عمرو را گرفتند. منذر قوم را ناتوان کرد و اما سعد را گرفته و او را به طناب بار شترش بستند و وارد مکّه کرده و او را می‌زدند. خبر مربوط به او به جُبیر بن مطعم و حارث بن حرب بن امیّهٔ رسید. آن دو آمدند و سعد را از دست قریش رهانیدند. پیامبر صلی الله و علیه و آله و سلم جز به دعا و صبر پیشه‌کردن بر آزار و اذیت و چشم‌پوشی از جاهلان به چیز دیگر امر نمی‌فرمود. پس قریش بر مسلمانان تجاوز و دست‌درازی کردند. و هنگامی که سرکشی و ستم آنان زیاد شد به هجرت به مدینه امر فرمود. و فرمود: همانا خداوند برای شما دیار و برادرانی قرار داده که در آن به آسایش و امنیت دست خواهید یافت. مسلمانان گروه گروه به مدینه هجرت کردند تا جایی که جز علی و ابوبکر کسی همراه پیامبر باقی نماند. قریش بر حذر بودند که پیامبر از مکّه خارج نشود و دریافتند که او، تصمیم گرفته با آنان بجنگد. پس در دار الندوهٔ گرد آمدند و آن جا خانه قصیّ بن

کلاب بود که در آن جا جمع می‌شدند و درباره امور به مشورت و تبادل نظر می‌پرداختند. - . مناقب آل ابی طالب ۱ : ۱۵۶ - ۱۵۸ - و حدیث را ادامه داده تا پایان آن چه در مبحث بعدی با روایت شیخ از ابن ابی هالهٔ می‌آید.

**[ترجمه]

بیان

یسمی المقرئ لأنه کان یقرئهم القرآن و قال الجزری فی حدیث بیعه العقبه لنمنعک مما نمنع منه أزرنا أی نساءنا و أهلنا کنی عنهن بالأزر و قیل أراد أنفسنا و قد یکنی عن النفس بالأزر و قال فی قوله و الهدم الهدم یروی بسکون الدال و فتحها فالهدم بالتحریک القبر یعنی أنی أقبر حیث تقبرون و قیل هو المنزل أی منزلکم منزلی و فی الحدیث الآخر المحیا محیاکم و الممات مماتکم أی لا أفارقکم و الهدم بالسکون و الفتح أیضا هو إهدار دم القتیل یقال دماؤهم بینهم هدم أی مهدره و المعنی إن طلب دمکم فقد طلب دمی و إن أهدر دمکم فقد أهدر دمی لاستحکام الألفه بیننا و هو قول معروف للعرب یقولون دمی دمک و هدمی هدمک و ذلک عند المعاهده و النصره و قال فی حدیث بیعه الأنصار نادی الشیطان یا أصحاب الجباجب هی جمع جبجب بالضم و هو المستوی من الأرض لیس بحزن و هی هاهنا أسماء منازل سمیت به قیل لأن کروش الأضاحی تلقی فیها أیام الحج و الجبجبه الکرش یجعل فیها اللحم یتزود فی الأسفار.

۱- مناقب آل أبی طالب ۱: ۱۵۶- ۱۵۸.

**[ترجمه]مصعب را «مقرىء» می‌خواندند از این جهت که بر آنان قرآن قرائت می‌کرد. جزری گوید: در حدیث بیعت عقبه آمده است: «لنمنعک مما نمنع منه أُزرنا» یعنی همچون زنان و خانوده خود از تو حمایت می‌کنیم. که از آنان با «اُزر» (پشت) کنایه آورده است. و گفته شده: مقصود جان خود است. و گاهی با «اُزر» از جان کنایه آورده می‌شود. و در باره این فرموده: «الهدم الهدم» گوید: با سکون و فتحه دال روایت شده است، و «الهدم» با حرکت حروف به معنای قبر است. یعنی: من به صورتی به خاک سپرده می‌شوم که شما به خاک سپرده شوید. و گفته شده: به معنای منزل است یعنی منزل شما منزل من است. و در حدیث دیگر آمده است: «المحیی محیاکم، و الممات مماتکم» یعنی هرگز از شما جدا نمی‌شوم. و «الهدم» با سکون فتحه دال نیز به معنای ریخته شدن خون مقتول است. گفته می‌شود: «دماؤهم بینهم هدم» یعنی خون‌هایشان ریخته شده است. و معنای عبارت پیامبر به این صورت است که: خونخواهی شما خونخواهی من است، و اگر خون شما ریخته شود خون من نیز می‌ریزد، تا الفت و دوستی میان ما استحکام یابد. و این عبارت سخن مشهور عرب است که می‌گویند: «دمی دمکم و هدمی هدمکم» و این جمله را در هنگام بستن عهد و پیمان و نصرت یکدیگر به کار می‌برند. و گوید: در حدیث بیعت انصار آمده است: «نادی الشیطان یا اصحاب الجباجب» جباجب جمع «جبجب» با ضمه جیم است و به معنای قسمت هموار زمین است که سفت نباشد و در این جا نام منازلی است که بدان نام گذاری شده است. گفته شده: دلیل نام گذاری از این جهت است که شکمبه قربانی‌ها را در ایام حجّ در آن جا می‌انداختند. و «الجبجبة» به معنای شکمبه است که در آن گوشت می‌گذارند تا در سفرها به عنوان توشه برگیرند.

ص: ۲۷

**[ترجمه]

باب ۶ الهجره و مبادیها و مبیت علی علیه السلام علی فراش النبی صلی الله علیه و آله و ما جری بعد ذلک إلی دخول المدینه

الآیات

النساء: «إِنَّ الَّذِینَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلائِکَةُ ظالِمِی أَنْفُسِهِمْ قالُوا فِیمَ کُنْتُمْ قالُوا کُنَّا مُسْتَضْعَفِینَ فِی الْأَرْضِ قالُوا أَ لَمْ تَکُنْ أَرْضُ اللَّهِ واسِعَةً فَتُهاجِرُوا فِیها فَأُولئِکَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ ساءَتْ مَصِیراً* إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِینَ مِنَ الرِّجالِ وَ النِّساءِ وَ الْوِلْدانِ لا یَسْتَطِیعُونَ حِیلَةً وَ لا یَهْتَدُونَ سَبِیلًا* فَأُولئِکَ عَسَی اللَّهُ أَنْ یَعْفُوَ عَنْهُمْ وَ کانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُوراً* وَ مَنْ یُهاجِرْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ یَجِدْ فِی الْأَرْضِ مُراغَماً کَثِیراً وَ سَعَةً وَ مَنْ یَخْرُجْ مِنْ بَیْتِهِ مُهاجِراً إِلَی اللَّهِ وَ رَسُولِهِ ثُمَّ یُدْرِکْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَی اللَّهِ وَ کانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِیماً»(۹۷-۱۰۰)

الأنفال: «وَ إِذْ یَمْکُرُ بِکَ الَّذِینَ کَفَرُوا لِیُثْبِتُوکَ أَوْ یَقْتُلُوکَ أَوْ یُخْرِجُوکَ وَ یَمْکُرُونَ وَ یَمْکُرُ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَیْرُ الْماکِرِینَ»(۳۰)

(و قال تعالی): «وَ ما لَهُمْ أَلَّا یُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَ هُمْ یَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ ما کانُوا أَوْلِیاءَهُ إِنْ أَوْلِیاؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ وَ لکِنَّ أَکْثَرَهُمْ لا یَعْلَمُونَ»(۳۴)

(و قال تعالی): «إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ الَّذِینَ آوَوْا وَ نَصَرُوا أُولئِکَ بَعْضُهُمْ أَوْلِیاءُ

بَعْضٍ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَمْ يُهاجِرُوا ما لَكَمْ مِنْ وَلايَتِهِمْ مِنْ شَيْ‌ءٍ حَتَّى يُهاجِرُوا وَ إِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكَمُ النَّصْرُ إِلَّا عَلى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثاقٌ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ* وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِياءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَ فَسادٌ كَبِيرٌ* وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ الَّذِينَ آوَوْا وَ نَصَرُوا أُولئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ* وَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا مَعَكُمْ فَأُولئِكَ مِنْكُمْ وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلى

ص: ۲۸

بِبَعْضٍ فِی کِتابِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عَلِیمٌ»(۷۲-۷۵)

التوبه: «إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِینَ کَفَرُوا ثانِیَ اثْنَیْنِ إِذْ هُما فِی الْغارِ إِذْ یَقُولُ لِصاحِبِهِ لا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَکِینَتَهُ عَلَیْهِ وَ أَیَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْها وَ جَعَلَ کَلِمَهَ الَّذِینَ کَفَرُوا السُّفْلی وَ کَلِمَهُ اللَّهِ هِیَ الْعُلْیا وَ اللَّهُ عَزِیزٌ حَکِیمٌ»(۳۹)

النحل: «وَ الَّذِینَ هاجَرُوا فِی اللَّهِ مِنْ بَعْدِ ما ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِی الدُّنْیا حَسَنَهً وَ لَأَجْرُ الْآخِرَهِ أَکْبَرُ لَوْ کانُوا یَعْلَمُونَ* الَّذِینَ صَبَرُوا وَ عَلی رَبِّهِمْ یَتَوَکَّلُونَ»(۴۱-۴۲)

(و قال تعالی): «مَنْ کَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِیمانِهِ إِلَّا مَنْ أُکْرِهَ وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِیمانِ وَ لکِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْکُفْرِ صَدْراً فَعَلَیْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِیمٌ (إلی قوله تعالی): ثُمَّ إِنَّ رَبَّکَ لِلَّذِینَ هاجَرُوا مِنْ بَعْدِ ما فُتِنُوا ثُمَّ جاهَدُوا وَ صَبَرُوا إِنَّ رَبَّکَ مِنْ بَعْدِها لَغَفُورٌ رَحِیمٌ»(۱۰۶-۱۱۰)

الحج: «وَ الَّذِینَ هاجَرُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ ماتُوا لَیَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقاً حَسَناً وَ إِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَیْرُ الرَّازِقِینَ* لَیُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا یَرْضَوْنَهُ وَ إِنَّ اللَّهَ لَعَلِیمٌ حَلِیمٌ»(۵۸-۵۹)

العنکبوت: «یا عِبادِیَ الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِی واسِعَهٌ فَإِیَّایَ فَاعْبُدُونِ (إلی قوله تعالی): وَ کَأَیِّنْ مِنْ دَابَّهٍ لا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ یَرْزُقُها وَ إِیَّاکُمْ وَ هُوَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ»(۵۶-۶۰)

محمد: «وَ کَأَیِّنْ مِنْ قَرْیَهٍ هِیَ أَشَدُّ قُوَّهً مِنْ قَرْیَتِکَ الَّتِی أَخْرَجَتْکَ أَهْلَکْناهُمْ فَلا ناصِرَ لَهُمْ»(۱۳)

المزمل: «وَ اصْبِرْ عَلی ما یَقُولُونَ وَ اهْجُرْهُمْ هَجْراً جَمِیلًا»(۱۰)

lt;meta info="- إِنَّ الَّذِینَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلآئِکَهُ ظَالِمِی أَنْفُسِهِمْ قَالُواْ فِیمَ کُنتُمْ قَالُواْ کُنَّا مُسْتَضْعَفِینَ فِی الأَرْضِ قَالْوَاْ أَلَمْ تَکُنْ أَرْضُ اللّهِ وَاسِعَهً فَتُهَاجِرُواْ فِیهَا فَأُوْلَئِکَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءتْ مَصِیرًا * إِلاَّ الْمُسْتَضْعَفِینَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاء وَالْوِلْدَانِ لاَ یَسْتَطِیعُونَ حِیلَهً وَلاَ یَهْتَدُونَ سَبِیلاً * فَأُوْلَئِکَ عَسَی اللّهُ أَن یَعْفُوَ عَنْهُمْ وَکَانَ اللّهُ عَفُوًّا غَفُورًا * وَمَن یُهَاجِرْ فِی سَبِیلِ اللّهِ یَجِدْ فِی الأَرْضِ مُرَاغَمًا کَثِیرًا وَسَعَهً وَمَن یَخْرُجْ مِن بَیْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَی اللّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ یُدْرِکْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلی اللّهِ وَکَانَ اللّهُ غَفُورًا رَّحِیمًا. -. نساء / ۹۷ - ۱۰۰ -

{کسانی که بر خویشتن ستمکار بوده اند، [وقتی] فرشتگان جانشان را می گیرند، می گویند: «در چه [حال] بودید؟» پاسخ می دهند: «ما در زمین از مستضعفان بودیم.» می گویند: «مگر زمین خدا وسیع نبود تا در آن مهاجرت کنید؟» پس آنان جایگاهشان دوزخ است، و [دوزخ] بد سرانجامی است. مگر آن مردان و زنان و کودکان فرودستی که چاره جویی نتوانند و راهی نیابند. پس آنان [که فی الجمله عذری دارند] باشد که خدا از ایشان درگذرد، که خدا همواره خطابخش و آمرزنده است. و هر که در راه خدا هجرت کند، در زمین اقامتگاه های فراوان و گشایشها خواهد یافت و هر کس [به قصد] مهاجرت در راه خدا و پیامبر او، از خانه اش به درآید، سپس مرگش دررسد، پاداش او قطعاً بر خداست، و خدا آمرزنده مهربان است.}

- وَإِذْ یَمْکُرُ بِکَ الَّذِینَ کَفَرُواْ لِیُثْبِتُوکَ أَوْ یَقْتُلُوکَ أَوْ یُخْرِجُوکَ وَیَمْکُرُونَ وَیَمْکُرُ اللّهُ وَاللّهُ خَیْرُ الْمَاکِرِینَ. -. انفال / ۳۰ -

{و [یاد کن] هنگامی را که کافران در باره تو نیرنگ می کردند تا تو را به بند کَشَند یا بکُشند یا [از مکّه] اخراج کنند، و نیرنگ می زدند، و خدا تدبیر می کرد، و خدا بهترین تدبیرکنندگان است.}

- وَمَا لَهُمْ أَلاَّ يُعَذِّبَهُمُ اللّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُواْ أَوْلِيَاءهُ إِنْ أَوْلِيَآؤُهُ إِلاَّ الْمُتَّقُونَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لاَ يَعْلَمُونَ. - . انفال / ۳۴ -

{چرا خدا [در آخرت] عذابشان نکند، با این که آنان [مردم را] از [زیارت] مسجد الحرام باز می دارند در حالی که ایشان سرپرست آن نباشند. چرا که سرپرست آن جز پرهیزگاران نیستند، ولی بیشترشان نمی دانند.}

- إِنَّ الَّذِينَ آمَنُواْ وَهَاجَرُواْ وَجَاهَدُواْ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَالَّذِينَ آوَواْ وَّنَصَرُواْ أُوْلَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ وَالَّذِينَ آمَنُواْ وَلَمْ يُهَاجِرُواْ مَا لَكُم مِّن وَلاَيَتِهِم مِّن شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُواْ وَإِنِ اسْتَنصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ إِلاَّ عَلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُم مِّيثَاقٌ وَاللّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ * وَالَّذينَ كَفَرُواْ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ إِلاَّ تَفْعَلُوهُ تَكُن فِتْنَةٌ فِي الأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ * وَالَّذِينَ آمَنُواْ وَهَاجَرُواْ وَجَاهَدُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَالَّذِينَ آوَواْ وَّنَصَرُواْ أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَّهُم مَّغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ * وَالَّذِينَ آمَنُواْ مِن بَعْدُ وَهَاجَرُواْ وَجَاهَدُواْ مَعَكُمْ فَأُوْلَئِكَ مِنكُمْ وَأُوْلُواْ الأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى

ص: ۲۸

بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللّهِ إِنَّ اللّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ. - . انفال / ۷۲ - ۷۵ -

{کسانی که ایمان آورده و هجرت کرده اند و در راه خدا با مال و جان خود جهاد نموده اند و کسانی که [مهاجران را] پناه داده اند و یاری کرده اند، آنان یاران یکدیگرند و کسانی که ایمان آورده اند ولی مهاجرت نکرده اند هیچ گونه خویشاوندی [دینی] با شما ندارند مگر آنکه [در راهِ خدا] هجرت کنند و اگر در [کار] دین از شما یاری جویند، یاری آنان بر شما [واجب] است، مگر بر علیه گروهی باشد که میان شما و میان آنان پیمانی [منعقد شده] است، و خدا به آن چه انجام می دهید بیناست. و کسانی که کفر ورزیدند یاران یکدیگرند. اگر این [دستور] را به کار نبندید، در زمین فتنه و فسادی بزرگ پدید خواهد آمد. و کسانی که ایمان آورده و هجرت کرده و در راه خدا به جهاد پرداخته، و کسانی که [مهاجران را] پناه داده و یاری کرده اند، آنان همان مؤمنان واقعی اند، برای آنان بخشایش و روزی شایسته ای خواهد بود. و کسانی که بعداً ایمان آورده و هجرت نموده و همراه شما جهاد کرده اند، اینان از زمره شمایند، و خویشاوندان نسبت به یکدیگر [از دیگران] در کتاب خدا سزاوارترند. آری، خدا به هر چیزی داناست.}

- إِلاَّ تَنصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُواْ ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لاَ تَحْزَنْ إِنَّ اللّهَ مَعَنَا فَأَنزَلَ اللّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَّمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُواْ السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ. - . توبه / ۴۰ -

{اگر او [پیامبر] را یاری نکنید، قطعاً خدا او را یاری کرد: هنگامی که کسانی که کفر ورزیدند، او را [از مکّه] بیرون کردند، و او نفر دوم از دو تن بود، آن گاه که در غار [ثَور] بودند، وقتی به همراه خود می گفت: «اندوه مدار که خدا با ماست.» پس خدا آرامش خود را بر او فرو فرستاد، و او را با سپاهیانی که آن ها را نمی دیدید تأیید کرد، و کلمه کسانی را که کفر

ورزیدند پست تر گردانید، و کلمه خداست که برتر است، و خدا شکست ناپذیر حکیم است.}

– وَالَّذِينَ هَاجَرُواْ فِي اللّهِ مِن بَعْدِ مَا ظُلِمُواْ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَأَجْرُ الآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُواْ يَعْلَمُونَ * الَّذِينَ صَبَرُواْ وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ. –. نحل / ۴۱ – ۴۲ –

{ و کسانی که پس از ستمدیدگی، در راه خدا هجرت کرده اند، در این دنیا جای نیکویی به آنان می دهیم، و اگر بدانند، قطعاً پاداش آخرت بزرگتر خواهد بود. همانان که صبر نمودند و بر پروردگارشان توکّل می کنند.}

– مَن كَفَرَ بِاللّهِ مِن بَعْدِ إيمَانِهِ إِلاَّ مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالإِيمَانِ وَلَكِن مَّن شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِّنَ اللّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ * ذَلِكَ بِأَنَّهُمُ اسْتَحَبُّواْ الْحَيَاةَ الْدُّنْيَا عَلَى الآخِرَةِ وَأَنَّ اللّهَ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ * أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ * لاَ جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الآخِرَةِ هُمُ الْخَاسِرونَ * ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُواْ مِن بَعْدِ مَا فُتِنُواْ ثُمَّ جَاهَدُواْ وَصَبَرُواْ إِنَّ رَبَّكَ مِن بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ. –. نحل / ۱۰۶ – ۱۱۰ –

{ هر کس پس از ایمان آوردن خود، به خدا کفر ورزد [عذابی سخت خواهد داشت] مگر آن کس که مجبور شده و [لی] قلبش به ایمان اطمینان دارد. لیکن هر که سینه اش به کفر گشاده گردد خشم خدا بر آنان است و برایشان عذابی بزرگ خواهد بود، زیرا آنان زندگی دنیا را بر آخرت برتری دادند و [هم] این که خدا گروه کافران را هدایت نمی کند. آنان کسانی اند که خدا بر دلها و گوش و دیدگانشان مُهر نهاده و آنان خود غافلانند. شک نیست که آن ها در آخرت همان زیانکارانند. با این حال، پروردگار تو نسبت به کسانی که پس از [آن همه] زجر کشیدن، هجرت کرده و سپس جهاد نمودند و صبر پیشه ساختند، پروردگارت [نسبت به آنان] بعد از آن [همه مصایب] قطعاً آمرزنده و مهربان است.}

– وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ * لَيُدْخِلَنَّهُم مُّدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ. –. حج / ۵۸ – ۵۹ –

{ و آنان که در راه خدا مهاجرت کرده، و آن گاه کشته شده یا مرده اند، قطعاً خداوند به آنان رزقی نیکو می بخشد. و راستی این خداست که بهترین روزی دهندگان است. آنان را به جایگاهی که آن را می پسندند درخواهد آورد، و شک نیست که خداوند دانایی بردبار است.}

– يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ فَإِيَّايَ فَاعْبُدُونِ * كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ * وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُم مِّنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ * الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ * وَكَأَيِّن مِن دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ. –. عنکبوت / ۵۶ – ۶۰ –

{ «ای بندگان من که ایمان آورده اید، زمین من فراخ است تنها مرا بپرستید.» هر نفسی چشنده مرگ است، آن گاه به سوی ما بازگردانیده خواهید شد. و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند، قطعاً آنان را در غرفه هایی از بهشت جای می دهیم که از زیر آن ها جویها روان است، جاودان در آن جا خواهند بود چه نیکوست پاداش عمل کنندگان! همان کسانی که شکیبایی ورزیده و بر پروردگارشان توکّل نموده اند. و چه بسیار جاندارانی که نمی توانند متحمّل روزی خود شوند. خداست

که آن ها و شما را روزی می دهد، و اوست شنوای دانا.}

- وَكَأَيِّن مِّن قَرْيَةٍ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةً مِّن قَرْيَتِكَ الَّتِي أَخْرَجَتْكَ أَهْلَكْنَاهُمْ فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ. - . محمد / ۱۳ -

{ و بسا شهرها که نیرومندتر از آن شهری بود که تو را [از خود] بیرون راند، که ما هلاکشان کردیم و برای آن ها یار [و یاوری] نبود.}

- وَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا. - . مزمل / ۱۰ -

{ و بر آن چه می گویند شکیبا باش و از آنان با دوری گزیدنی خوش فاصله بگیر.}

**[ترجمه]

تفسیر

قوله تعالی إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلائِكَةُ

قال الطبرسی رحمه الله: قال أبو حمزه الثمالی: بلغنا أن المشركين يوم بدر لم يخلفوا إذ خرجوا أحدا إلا صبيا أو شيخا كبيرا أو مريضا فخرج معهم ناس ممن تكلم بالإسلام فلما التقى المشركون و

رسول الله صلى الله عليه و آله نظر الذين كانوا قد تكلموا بالإسلام إلى قله المسلمين فارتابوا فأصيبوا فيمن أصيب من المشركين فنزلت فيهم الآيه- و هو المروى عن ابن عباس و السدى و قتاده.

و قيل إنهم قيس بن الفاكهه بن المغيره و الحارث بن زمعه بن الأسود و قيس بن الوليد بن المغيره و أبو العاص بن المنبه بن الحجاج و على بن أميه بن خلف عن عكرمه و رواه أبو الجارود عن أبى جعفر عليه السلام قال ابن عباس كنت أنا من المستضعفين و كنت غلاما صغيرا و ذكر عنه أيضا أنه قال كان أبى من المستضعفين من الرجال و كانت أمى من المستضعفات من النساء و كنت أنا من المستضعفين من الولدان تَوَفَّاهُمُ الْمَلائِكَهُ أى تقبض أرواحهم فِيمَ كُنْتُمْ أى فى أى شى ء كنتم من دينكم على وجه التقرير أو التوبيخ مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ أى يستضعفنا أهل الشرك بالله فى أرضنا و بلادنا يمنعوننا من الإيمان قالُوا أى الملائكه فَتُهاجِرُوا فِيها أى فتخرجوا من أرضكم و تفارقوا من يمنعكم من الإيمان إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ أى الذين استضعفهم المشركون (1) و يعجزون عن الهجره لإعسارهم و قله حيلتهم وَ لا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا فى الخلاص من مكه مُراغَماً كَثِيراً وَ سَعَهً أى متحولا من الأرض و سعه فى الرزق و قيل مزحزحا عما يكره و سعه من الضلاله إلى الهدى و قيل مهاجرا فسيحا و متسعا مما كان فيه من الضيق وَ مَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ قيل لما نزلت آيات الهجره سمعها رجل من المسلمين و هو جندع أو جندب بن ضمره و كان بمكه فقال و الله ما أنا ممن استثنى الله إنى لأجد قوه و إنى لعالم بالطريق و كان مريضا شديد المرض فقال لبنيه و الله لا أبيت بمكه حتى أخرج منها فإنى أخاف أن أموت فيها فخرجوا يحملونه على سرير حتى إذا بلغ التنعيم مات فنزلت الآيه عن أبى حمزه الثمالى و عن قتاده و عن سعيد بن جبير و قال عكرمه و خرج جماعه من مكه مهاجرين فلحقهم المشركون و فتنوهم عن دينهم فافتتنوا فأنزل الله فيهم وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذا أُوذِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَهَ النَّاسِ كَعَذابِ اللَّهِ فكتب بها المسلمون إليهم ثم نزلت فيهم

ص: ٣٠

١- فى المصدر: «مِنَ الرِّجالِ وَ النِّساءِ وَ الْوِلْدانِ» و هم الذين يعجزون.

ثُمَّ إِنَّ رَبَّکَ لِلَّذِینَ هاجَرُوا مِنْ بَعْدِ ما فُتِنُوا ثُمَّ جاهَدُوا وَ صَبَرُوا إِنَّ رَبَّکَ مِنْ بَعْدِها لَغَفُورٌ رَحِیمٌ مهاجرا من أرض الشرک فارا بدینه إلی الله و رسوله ثُمَّ یُدْرِکْهُ الْمَوْتُ قبل بلوغه دار الهجره فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَی اللَّهِ أی ثواب عمله و جزاء هجرته علی الله

وَ رَوَی الْحَسَنُ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ: مَنْ فَرَّ بِدِینِهِ مِنْ أَرْضٍ إِلَی أَرْضٍ وَ إِنْ کَانَ شِبْراً مِنَ الْأَرْضِ اسْتَوْجَبَ الْجَنَّهَ وَ کَانَ رَفِیقَ إِبْرَاهِیمَ وَ مُحَمَّدٍ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِمَا وَ آلِهِمَا (۱).

وَ قَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی قَوْلِهِ تَعَالَی وَ إِذْ یَمْکُرُ بِکَ قَالَ الْمُفَسِّرُونَ إِنَّهَا نَزَلَتْ فِی قِصَّهِ دَارِ النَّدْوَهِ وَ ذَلِکَ أَنَّ نَفَراً مِنْ قُرَیْشٍ اجْتَمَعُوا فِیهَا وَ هِیَ دَارُ قُصَیِّ بْنِ کِلَابٍ وَ تَآمَرُوا فِی أَمْرِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَقَالَ عُرْوَهُ بْنُ هِشَامٍ نَتَرَبَّصُ بِهِ رَیْبَ الْمَنُونِ وَ قَالَ أَبُو الْبَخْتَرِیِّ أَخْرِجُوهُ عَنْکُمْ تَسْتَرِیحُوا مِنْ أَذَاهُ وَ قَالَ أَبُو جَهْلٍ مَا هَذَا بِرَأْیٍ وَ لَکِنِ اقْتُلُوهُ بِأَنْ یَجْتَمِعَ عَلَیْهِ مِنْ کُلِّ بَطْنٍ رَجُلٍ فَیَضْرِبُوهُ بِأَسْیَافِهِمْ ضَرْبَهَ رَجُلٍ وَاحِدٍ فَتَرْضَی حِینَئِذٍ بَنُو هَاشِمٍ بِالدِّیَهِ فَصَوَّبَ إِبْلِیسُ هَذَا الرَّأْیَ وَ کَانَ قَدْ جَاءَهُمْ فِی صُورَهِ شَیْخٍ کَبِیرٍ مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ وَ خَطَّأَ الْأَوَّلِینَ فَاتَّفَقُوا عَلَی هَذَا الرَّأْیِ وَ أَعَدُّوا الرِّجَالَ وَ السِّلَاحَ وَ جَاءَ جَبْرَئِیلُ فَأَخْبَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَخَرَجَ إِلَی الْغَارِ وَ أَمَرَ عَلِیّاً عَلَیْهِ السَّلَامُ فَبَاتَ عَلَی فِرَاشِهِ فَلَمَّا أَصْبَحُوا وَ فَتَّشُوا عَنِ الْفِرَاشِ وَجَدُوا عَلِیّاً وَ قَدْ رَدَّ اللَّهُ مَکْرَهُمْ وَ قَالُوا أَیْنَ مُحَمَّدٌ قَالَ لَا أَدْرِی فَاقْتَصُّوا أَثَرَهُ وَ أَرْسَلُوا فِی طَلَبِهِ فَلَمَّا بَلَغُوا الْجَبَلَ وَ مَرُّوا بِالْغَارِ رَأَوْا عَلَی بَابِهِ نَسْجَ الْعَنْکَبُوتِ فَقَالُوا لَوْ کَانَ هَاهُنَا لَمْ یَکُنْ نَسْجُ الْعَنْکَبُوتِ عَلَی بَابِهِ فَمَکَثَ فِیهِ ثَلَاثَهَ أَیَّامٍ ثُمَّ قَدِمَ الْمَدِینَهَ.

الَّذِینَ کَفَرُوا و هم مشرکو العرب و منهم عتبه و شیبه ابنا ربیعه و النضر بن حارث و أبو جهل بن هشام و أبو البختری بن هشام و زمعه بن الأسود و حکیم بن حزام و أمیه بن خلف و غیرهم لِیُثْبِتُوکَ أی لیقیدوک فیثبتوک فی الوثاق أو فی الحبس و یسجنوک فی بیت و قیل لیثخنوک بالجراحه و الضرب عن أبان بن

ص: ۳۱

۱- مجمع البیان ۳: ۹۸- ۱۰۰.

تغلب و غیره أَوْ یُخْرِجُوکَ أی من مکه إلی طرف من أطراف الأرض و قیل أو یخرجوک علی بعیر و یطردونه حتی یذهب فی وجهه (۱) قال و لما هموا بقتل رسول الله صلی الله علیه و آله و أخرجوه من مکه أنزل الله سبحانه وَ ما لَهُمْ أَلَّا یُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ الآیه فعذبهم الله بالسیف یوم بدر وَ ما کانُوا أَوْلِیاءَهُ أی ما کان المشرکون أولیاء المسجد الحرام و إن سعوا فی عمارته و ما أولیاء المسجد الحرام إلا المتقون (۲) عن الحسن و هو المروی عن أبی جعفر علیه السلام و قیل ما کانوا أولیاء الله إن أولیاء الله إلا المتقون و قال رحمه الله فی قوله تعالی إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ هاجَرُوا قیل نزلت فی المیراث و کانوا یتوارثون بالهجره و جعل الله المیراث للمهاجرین و الأنصار دون ذوی الأرحام و کان الذی آمن و لم یهاجر لم یرث من أجل أنه لم یهاجر و لم ینصر و کانوا یعملون بذلک حتی نزل وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ فِی کِتابِ اللَّهِ فنسخت هذا و صار المیراث لذوی الأرحام المؤمنین (۳) عن ابن عباس و الحسن و قتاده و مجاهد و السدی وَ الَّذِینَ آوَوْا أی النبی صلی الله علیه و آله و المهاجرین بالمدینه و هم الأنصار أُولئِکَ بَعْضُهُمْ أَوْلِیاءُ بَعْضٍ فی النصره أو التوارث و قیل فی نفوذ أمان بعضهم علی بعض (۴)

وَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّهُمْ کَانُوا یَتَوَارَثُونَ بِالْمُؤَاخَاهِ الْأُولَی.

وَ إِنِ اسْتَنْصَرُوکُمْ فِی الدِّینِ أی إن طلب المؤمنون الذین لم یهاجروا منکم النصره لهم علی الکفار و إعانتهم فی الدین فَعَلَیْکُمُ النَّصْرُ (۵) و المعونه لهم فی

ص: ۳۲

۱- مجمع البیان ۴: ۵۳۷.

۲- مجمع البیان ۴: ۵۳۹ و ۵۴۰.

۳- زاد فی المصدر: و لا یتوارث أهل الملتین.

۴- زاد فی المصدر: فان واحدا من المسلمین لو أمن إنسانا نفذ أمانه علی سائر المسلمین «وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ لَمْ یُهاجِرُوا» إلی المدینه «ما لَکُمْ مِنْ وَلایَتِهِمْ مِنْ شَیْ ءٍ حَتَّی یُهاجِرُوا» أی ما لکم من میراثهم من شی ء حتّی یهاجروا، فحینئذ یحصل بینکم التوارث، فان المیراث کان منقطعا فی ذلک الوقت بین المهاجرین و غیر المهاجرین، و روی عن أبی جعفر علیه السلام اه.

۵- فی المصدر: فعلیکم النصر، و المعونه، و لیس علیکم نصرتهم فی غیر الدین.

الـدين إِلَّا عَلى قَوْمٍ بَيْنَكَمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثاقٌ أى إلا أن يطلبوا منكم النصـره على قوم من المشـركين بينكم و بينهم أمان و عهـد يجب الوفـاء به فلاـ تنصـروهـم عليهم لمـا فيه من نقض العهـد وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُـهُمْ أَوْلِيـاءُ بَعْضٍ أى أنصار بعض أو أولى ببعض فى الميراث إِلَّا تَفْعَلُوهُ أى مـا أمرتم به فى الآـيه الأـولى و الثانيه تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَ فَسادٌ كَبِيرٌ على المؤمنين الـذين لم يهاجروا و الفتنه المحنه بالميل إلى الضـلال و الفساد الكبير ضـعف الإيمان. (١) و قال فى قوله تعالى إِلَّا تَنْصُـرُوهُ فَقَـدْ نَصَـرَهُ اللَّهُ أى إن لم تنصـروا النبى صلى الله عليه و آله على قتال العدو فقد فعل الله به النصر إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا من مكه فخرج يريد المدينه ثانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمـا فِي الْغارِ يعنى أنه كان هو و أبو بكر فى الغار ليس معهما ثالث (٢) و أراد به هنا غار ثور و هو جبل بمكه إِذْ يَقُولُ لِصاحِبِهِ أى إذ يقول الرسول صـلى الله عليه و آله لأبى بكر لا تَحْزَنْ أى لا تخف إِنَّ اللَّهَ مَعَنا يريـد أنه مطلع علينا عالم بحالنا فهو يحفظنا و ينصرنا

قال الزهرى لما دخل رسول الله صـلى الله عليه و آله و أبو بكر الغار أرسل الله زوجا من الحمام حتى باضا فى أسفل الثقب (٣) و العنكبوت حتى نسج بيتـا فلمـا جاء سـراقه بن مالك فى طلبهما فرأى بيض الحمام و بيت العنكبوت قال لو دخله أحـد لانكسـر البيض و تفسخ (۴) بيت العنكبوت فانصـرف و قال النبى صـلى الله عليه و آله اللهم أعم أبصارهم فعميت أبصارهم عن دخوله و جعلوا يضـربون يمينـا و شـمالا حول الغار و قال أبو بكر لو نظروا (۵) إلى أقـدامهم لرأونـا و نزل رجـل من قريش فبال على باب الغار فقال أبو بكر قد أبصرونا يا رسول الله فقال رسول الله صلى الله عليه و آله لو أبصرونا ما استقبلونا بعوراتهم.

١- مجمع البيان ۴: ۵۶١ و ۵۶٢.

٢- زاد فى المصدر: أى و هو أحد اثنين، و معناه فقد نصره اللّه منفردا من كل شى ء الا من أبى بكر.

٣- فى نسخه: فى اسفل النقب.

۴- فى نسخه: و تفتح بيت العنكبوت.

۵- فى نسخه، لو نزلوا.

فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَکِینَتَهُ عَلَیْهِ یعنی علی محمد صلی الله علیه و آله أی ألقی فی قلبه ما سکن به وَ أَیَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْها أی بملائکه یضربون وجوه الکفار و أبصارهم عن أن یروه و قیل قواه بالملائکه (۱) یدعون الله تعالی له و قیل أعانه بالملائکه یوم بدر و قال بعضهم یجوز أن یکون الهاء فی علیه راجعه إلی أبی بکر و هذا بعید لأن الضمائر قبل هذا و بعده تعود إلی النبی صلی الله علیه و آله بلا خلاف (۲) فکیف یتخللها ضمیر عائد إلی غیره هذا و قد قال سبحانه فی هذه السوره ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَکِینَتَهُ عَلی رَسُولِهِ وَ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ (۳) و قال فی سوره الفتح کذلک (۴) فتخصیص النبی فی هذه الآیه بالسکینه یدل علی عدم إیمان من معه (۵) وَ جَعَلَ کَلِمَهَ الَّذِینَ کَفَرُوا السُّفْلی المراد بکلمتهم وعیدهم النبی صلی الله علیه و آله و تخویفهم له أو کلمه الشرک و کلمه الله وعده بالنصر أو کلمه التوحید. (۶) و قال فی قوله تعالی وَ الَّذِینَ هاجَرُوا فِی اللَّهِ نزلت فی المعذبین بمکه مثل صهیب و بلال و عمار و خباب (۷) و غیرهم مکنهم الله فی المدینه و ذکر أن

۱- فی المصدر: بملائکه.

۲- فی المصدر: و ذلک فی قوله: «إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ» و فی قوله: «إِذْ أَخْرَجَهُ» و قوله: «لِصاحِبِهِ» و قوله فیما بعده: «وَ أَیَّدَهُ».

۳- الآیه: ۲۸.

۴- فی المصدر: و قال فی سوره الفتح: «فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَکِینَتَهُ عَلی رَسُولِهِ وَ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ» أقول: هذا هو الصحیح راجع سوره الفتح ۴۸: ۲۶.

۵- لم نجد قوله: «فتخصیص النبیّ صلّی اللّه علیه و آله» إلی هما فی المصدر، بل الموجود مکانه هکذا: و قد ذکرت الشیعه فی تخصیص النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلم فی هذه الآیه بالسکینه کلاما رأینا الاضراب عن ذکره أحری لئلا ینسبنا ناسب إلی شی ء انتهی.

۶- مجمع البیان ۵: ۳۱ و ۳۲.

۷- خباب بتشدید الباء الأول کشداد هو خباب بن الارت التمیمی أبو عبد اللّه من السابقین إلی الإسلام، و کان یعذب فی اللّه، شهد بدرا ثمّ نزل الکوفه و مات بها سنه ۳۷ «و قیل: ۳۹» و ترحم علیه أمیر المؤمنین علیه السلام و قال: رحم اللّه خبابا، أسلم راغبا، و هاجر طائعا، و عاش مجاهدا، و ابتلی فی جسمه احوالا، و لن یضیع اللّه أجر من أحسن عملا.

صهيبا قال لاهل مكه : أنا رجل كبير إن كنت معكم لم أنفعكم ، وإن كنت عليكم لم أضرركم ، فخذوا مالى ودعونى ، فأعطاهم ماله ، وهاجر إلى رسول الله صلى الله عليه و آله ، فقال له أبوبكر : ربح البيع يا صهيب(۱) لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيا حَسَنَةً أى بلده حسنه و هى المدينه أو حاله حسنه و هى النصر على الأعداء. (۲) و قال فى قوله تعالى إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ نزل فى جماعه أكرهوا و هم عمار و ياسر أبوه و أمه سميه و صهيب و بلال و خباب عذبوا و قتل أبو عمار و أمه فأعطاهم عمار بلسانه مما أرادوا منه ثم أخبر بذلك رسول الله صلى الله عليه و آله فقال قوم كفر عمار

فَقَالَ صلى الله عليه و آله كَلَّا إِنَّ عَمَّاراً مَلِی ءٌ إِيمَاناً مِنْ قَرْنِهِ إِلَى قَدَمِهِ وَ اخْتَلَطَ الْإِيمَانُ بِلَحْمِهِ وَ دَمِهِ وَ جَاءَ عَمَّارٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ هُوَ يَبْكِي فَقَالَ صلى الله عليه و آله مَا وَرَاكَ قَالَ شَرٌّ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا تُرِكْتُ حَتَّى نِلْتُ مِنْكَ وَ ذَكَرْتُ آلِهَتَهُمْ بِخَيْرٍ فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَمْسَحُ عَيْنَيْهِ وَ يَقُولُ إِنْ عَادُوا لَكَ فَعُدْ لَهُمْ بِمَا قُلْتَ فَنَزَلَتِ الْآيَةُ-

عن ابن عباس و قتاده،و قيل نزلت فى ناس من أهل مكه آمنوا و خرجوا يريدون المدينه فأدركهم قريش و فتنوهم فتكلموا بكلمه الكفر كارهين عن مجاهد و قيل إن ياسر و سميه أبوا (۳) عمار أول شهيدين فى الإسلام و قوله مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ و مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْراً هو عبد الله بن سعيد (۴) بن أبى سرح من بنى عامر بن لوى و أما قوله ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هاجَرُوا الآيه قيل إنها نزلت فى عباس (۵) بن أبى ربيعه أخى أبى جهل من الرضاعه و أبى جندل بن سهيل بن عمرو

۱- فى سيره ابن هشام ۲ : ۸۹ : فقال رسول الله صلى الله عليه و آله ربح صهيب ، ربح صهيب.

۲- مجمع البيان ۶: ۳۶۱.

۳- فى المصدر: أبوى عمار.

۴- فى المصدر: عبد اللّه بن سعد.

۵- فى المصدر: عياش، و هو الصحيح، و الرجل هو عيّاش بن أبى ربيعه بن المغيره بن عبد اللّه بن عمر بن مخزوم القرشىّ المخزومى، و اسم ابيه عمرو و يلقب ذا الرمحين، أسلم قديما و هاجر الهجرتين. استشهد باليمامه و قيل: باليرموك، و قيل: مات سنه ۱۵.

و الوليد بن المغيره و غيرهم من أهل مكه فتنهم المشركون فأعطوهم بعض ما أرادوا ثم إنهم هاجروا بعد ذلك و جاهدوا فنزلت الآيه فيهم وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ أى ساكن بِالْإِيمانِ ثابت عليه فلا حرج عليه فى ذلك وَ لكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْراً أى من اتسع قلبه للكفر و طابت نفسه به مِنْ بَعْدِ ما فُتِنُوا أى عذبوا فى الله و ارتدوا على الكفر فأعطوهم بعض ما أرادوا ليسلموا من شرهم ثُمَّ جاهَدُوا مع النبى صلى الله عليه و آله وَ صَبَرُوا على الدين و الجهاد إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِها أى من بعد تلك الفتنه أو الفعله التى فعلوها من التفوه بكلمه الكفر. (۱) و قال فى قوله تعالى يا عِبادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا قيل إنها نزلت فى المستضعفين من المؤمنين بمكه أمروا بالهجره عنها و نزل قوله وَ كَأَيِّنْ مِنْ دَابَّةٍ فى جماعه كانوا بمكه يؤذيهم المشركون فأمروا بالهجره إلى المدينه فقالوا كيف نخرج إليها و ليس لنا بها دار و لا عقار من يطعمنا و من يسقينا إِنَّ أَرْضِي واسِعَةٌ فاهربوا من أرض يمنعكم أهلها من الإيمان و الإخلاص فى عبادتى.

و قال أبو عبد الله عليه السلام معناه إذا عصى الله فى أرض أنت فيها فاخرج منها إلى غيرها.

وَ كَأَيِّنْ مِنْ دَابَّةٍ أى و كم من دابه لا يكون رزقها مدخرا معدا و قيل معناه لا تطيق حمل رزقها لضعفها و تأكل بأفواهها. (۲) و فى قوله تعالى مِنْ قَرْيَتِكَ يعنى مكه الَّتِي أَخْرَجَتْكَ أى أخرجك أهلها و المعنى كم من رجال هم أشد من أهل مكه أَهْلَكْناهُمْ فَلا ناصِرَ لَهُمْ يدفع عنهم إهلاكنا إياهم فما الذى يؤمن هؤلاء أن أفعل بهم مثل ذلك. (۳) قوله تعالى وَ اهْجُرْهُمْ هَجْراً جَمِيلًا ذهب المفسرون إلى أن المراد مجانبتهم و مداراتهم و عدم مكافأتهم و لا يبعد أن يكون المراد الهجره من مكه إلى المدينه.

۱- مجمع البيان ۶: ۳۸۷ و ۳۸۸.

۲- مجمع البيان ۸: ۲۹۰ و ۲۹۱.

۳- مجمع البيان ۹: ۱۰۰.

**[ترجمه]طبرسی رحمه الله در باره این فرموده خداوند «انّ الـذین توفّاهم الملائکـۀ» گوید: ابو حمزه ثمالی گوید: به ما خبر رسیده است که مشرکین در روز بدر، هنگامی که خارج شدند، هیچ‌کس را به جز پیران و کودکان و بیماران به جای نگذاشتند، از این رو عده ای از کسانی که به اسلام تکلم کرده بودند، با ایشان حرکت کردند. هنگامی که مشرکین

ص: ۲۹

رو در روی پیامبر گرامی اسلام، قرار گرفتند، این عده، به کمی جمعیت مسلمانان نگریستند و در باره گفته خود نسبت به اسلام به تردید افتادند و در گروه مشرکین، گرفتار و کشته شدند. از این رو در باره ایشان، این آیه نازل گردید. از ابن عباس و سعدی و قتاده نیز، همین طور نقل شده است، عکرمه گوید: این عده، عبارت بودند از: قیس بن فاکهه بن مغیره، حارث بن زمعه بن اسود، قیس بن ولید بن مغیره و ابو العاص بن منبه بن حجاج و علی بن امیه بن خلف. ابو الجارود نیز از امام باقر علیه السلام همین طور روایت کرده است. ابن عباس گوید: در آن زمان من طفلی صغیر و از «مستضعفین» بودم و نیز از وی نقل شده است که گفت: پدرم مردی پیر و مادرم زنی پیر و من کودکی خردسال و همگی از «مستضعفین» بودیم. «تَوَفَّاهُمُ الْمَلائِکَةُ» آنان که به وسیله فرشتگان قبض روح می شوند. «قالُوا فِیمَ کُنْتُمْ» فرشتگان به ایشان گویند: بر چه دینی و در چه روشی بوده اید؟! بدیهی است که این سؤال، حقیقی نیست بلکه به منظور توبیخ و سرزنش ایشان یا به منظور تقریر و به اقرار وا داشتن ایشان است. «قالُوا کُنَّا مُسْتَضْعَفِینَ فِی الْأَرْضِ» گویند: ما در بلاد خود در برابر اهل شرک، ناتوان بودیم، و ما را از ایمان به خدا و پیروی پیامبرش باز می داشتند. «قالُوا» یعنی فرشتگان می‌گویند. « فَتُهاجِرُوا فِیها» از خانه ها و سرزمین خود خارج گردید و از کسانی که شما را از ایمان به خدا و پیامبر منع می کردند، جدا شوید. «إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِینَ مِنَ الرِّجالِ وَ النِّساءِ وَ الْوِلْدانِ» به جز مردان و کودکان و زنانی که مشرکان آن‌ها را ضعیف ساخته، به واسطه دشواری و بلد نبودن راه و نداشتن تدبیر نتوانند مهاجرت کنند. «وَ لا یَهْتَدُونَ سَبِیلًا» یعنی راهی بلد نیستند که خود را از مکه، خلاص کنند. مجاهد و قتاده و جماعتی از مفسران گویند: بواسطه این که راه را نمی شناسند، نمی توانند راه مدینه را پیدا کنند. «مراغماً کثیراً و سعةً» یعنی در روی زمین جاها و جولانگاه‌های بسیار و گشایشی در روزی به دست خواهند آورد. و گفته شده: راه فرار از سختی‌ها و گشایشی نسبت به نجات از گمراهی و رسیدن به هدایت به دست می‌آورند. و گفته شده: از تنگنای سخت گیری‌های مشرکان نجات می‌یابند و به جایگاهی می‌رسند که از گشایش آزادی و امنیت برخوردار خواهند بود. ابو حمزه ثمالی و قتاده و سعید بن جبیر گویند: پس از نزول آیات هجرت، مردی مسلمان به نام جندع یا جندب بن ضمره که در مکه بود، آیات را شنید. گفت: به خدا من ضعیف نیستم، من قوتی برای مهاجرت دارم و راه را می شناسم و معذور نیستم و در حالی که به سختی بیمار بود به فرزندانش گفت: من باید از مکه خارج شود، زیرا می ترسم در این جا بمیرم او را بر تختی نهادند و از مکه خارج کردند. هنگامی که به تنعیم رسید، جان سپرد، از اینرو آیه شریفه نازل گردید. عکرمه گوید: گروهی از مکه به قصد مهاجرت خارج شدند، مشرکین به آن‌ها پیوستند و آنان را در امر دین وسوسه کردند و به فتنه افکندند و ایشان تسلیم شدند. پس خداوند این آیه را نازل کرد: «وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذا أُوذِیَ فِی اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ کَعَذابِ اللَّهِ» مسلمانان، این آیه را برای ایشان نوشتند. سپس این آیه نازل شد:

ص: ۳۰

«ثُمَّ إِنَّ رَبَّکَ لِلَّذِینَ هاجَرُوا مِنْ بَعْدِ ما فُتِنُوا ثُمَّ جاهَدُوا وَ صَبَرُوا إِنَّ رَبَّکَ مِنْ بَعْدِها لَغَفُورٌ رَحِیمٌ» هر کس بخاطر دین از وطن خود فرار کند و به سوی خدا و رسول بشتابد. «ثُمَّ یُدْرِکْهُ الْمَوْتُ» پیش از رسیدن به سرزمین اسلام- مدینه- مرگش فرا رسد، «فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّه» و ثواب عمل و پاداش هجرتش بر خداوند متعال است.

حسن از پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم نقل کرده است که فرمود: کسی که به خاطر دینش از سرزمینی به سرزمینی دیگر و لو به اندازه یک وجب فاصله باشد، برود سزاوار بهشت است و رفیق محمد صلی الله علیه و آله و سلم و ابراهیم علیه السلام خواهد بود. -. مجمع البیان ۳ : ۹۸ - ۱۰۰ -

و طبرسی رحمه الله در باره این فرموده خداوند متعال «و اذ یمکر بک» گوید: مفسران گویند: این آیه در باره داستان دار الندوه نازل شده است. ماجرا این است که گروهی از قریش در آن یعنی در خانه قصی بن کلاب، اجتماع کردند و در باره پیامبر به مشورت و توطئه‌چینی پرداختند. عروه بن هشام گفت: صبر می کنیم تا مرگش فرا برسد. ابو البختری گفت: از مکه اخراجش کنید تا از دست او راحت شوید. ابو جهل گفت: این رأی ها صحیح نیست. او را بکشید، برای کشتن او از هر قبیله ای یک نفر انتخاب کنید، تا دسته جمعی او را بکشند و در این صورت بنی هاشم به گرفتن دیه راضی می‌شوند. ابلیس این رأی را تصدیق و رای اول را تخطئه کرد و او به صورت پیر مردی از اهل نجد در بین ایشان بود و آنان بر این رأی اتفاق کردند و برای کشتن پیامبر افراد و سلاح آماده کردند. جبرئیل گزارش شورای مشرکین را به اطلاع پیامبر رسانید. پیامبر هنگام شب به غار ثور رفت و علی را در بستر خود خوابانید. بامدادان که برکنار بستر آمدند، با علی روبرو شدند و خداوند نیرنگشان را باطل کرد. پرسیدند: محمد کجاست؟ گفت: نمی‌دانم. گروهی به جستجوی پیامبر پرداختند تا بر در غار رسیدند. بر در غار، تار عنکبوت تنیده شده بود! گفتند: اگر در این جا بود، بر در غار تار عنکبوت، وجود نداشت: پیامبر سه روز در آن جا توقف کرد. آن گاه رهسپار مدینه شد.

«الَّذِینَ کَفَرُوا» آنام مشرکان عرب بودند، اشخاصی همچون: عتبه و شیبه، پسران ربیعه و نضر بن حارث و ابو جهل بن هشام و ابو البختری بن هشام و زمعه بن اسود و حکیم بن حزام و امیه بن خلف و دیگران. «لِیُثْبِتُوکَ» یعنی می خواستند تو را به بند بکشند و در بند بنهند، یا تو را در زندان افکنند و در خانه زندانیت کنند. و گفته شده: یعنی می خواستند با جراحت و ضربه.. های کاری تو را ضعیف و ناتوان کنند.آن را أبان بن

ص: ۳۱

تغلب گفته. «أَوْ یُخْرِجُوکَ» یعنی از مکه به جایی دیگر بفرستند. برخی گویند یعنی: تو را بر شتری سوار و او را رها کنند تا به هر جا می خواهد تو را ببرد.

گوید: هنگامی که تصمیم به قتل پیامبر گرفتند و او را از مکه خارج کردند، خداوند این آیه را نازل فرمود: «وَ ما لَهُمْ أَلَّا یُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ» در نتیجه، در جنگ بدر آن‌ها را به شمشیر عذاب کرد. «وَ ما کانُوا أَوْلِیاءَهُ» حسن گوید: یعنی مشرکان دوستان مسجد الحرام نیستند، اگر چه در تعمیرات آن بکوشند و دوستان مسجد الحرام کسانی هستند که تقوی دارند. از امام باقر علیه السلام نیز همین طور روایت شده است. و گفته شده: «إِنْ أَوْلِیاؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ وَ لکِنَّ أَکْثَرَهُمْ لا یَعْلَمُونَ» . در باره این فرموده

خداوند «ان الذین آمنوا و هاجروا» گوید: گفته شده: در باره میراث نازل شد و آنان بر اساس هجرت ارث می‌بردند و خداوند میراث را برای مهاجران و انصار قرار داد غیر از خویشاوندی. و کسی که ایمان آورد و هجرت نمی‌کرد از این جهت که هجرت نمی‌کرد ارثی نمی‌برد و یاری نمی‌شد و مسلمانان بر این اساس عمل می‌کردند تا این که این آیه نازل شد: « و اولوا الارحام بعضهم اولی ببعض فی کتاب الله» پس این آیه نسخ شد و میراث به مؤمنان خویشاوند تعلق گرفت. این قول از ابن عباس و حسن و قتاده و مجاهد و سدیّ روایت شده است. «و الذین آووا» یعنی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و مهاجران را در مدینه پناه داد و این افراد، انصار بودند. «اولئک بعضهم اولیاء بعض» در نصرت و ارث بردن. برخی گویند: این نسبت، از این لحاظ است که اگر یکی از آن ها به کسی امان داد، دیگران باید امان او را محترم شمارند. و از امام باقر علیه السلام روایت شده که مسلمانان به وسیله همان پیمان برادری نخستین، از یکدیگر ارث می‌بردند. «وَ إِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ» اگر مؤمنین غیر مهاجر از شما بخواهند که آن‌ها را در راه دین، کمک کنید و با کافران به مبارزه برخیزید، « فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ» بر شما لازم است که آن‌ها را در امر

ص: ۳۲

دین کمک کنید. «إِلَّا عَلى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثاقٌ» مگر این که از شما برای جنگ با کسانی که میان شما و ایشان پیمانی هست، کمک بخواهند. در این صورت، به هیچ عنوان نباید آن‌ها را کمک کنید، زیرا پیمان شکنی است. «وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِياءُ بَعْضٍ» یعنی مردم کافر یاران یکدیگرند، در ارث بردن بر یکدیگر سزاوارتر اند. «إِلَّا تَفْعَلُوهُ» اگر آن چه در خصوص همکاری و کمک و تبری از کفار، به شما دستور داده شد، انجام ندهید، «تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَ فَسادٌ كَبِيرٌ» در روی زمین فتنه و فسادی بزرگ واقع می شود. مقصود از فتنه، در این جا گرفتاریی است که از راه تمایل به گمراهی، پیدا می شود و مقصود از فساد بزرگ، ضعف ایمان است.

و در باره این فرموده خداوند: «إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ» گوید: یعنی اگر شما پیامبر صلی اللّه علیه و آله را در جنگ با دشمنان یاری نمی‌کنید خدا او را یاری کرده است. «إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا» هنگامی که کافران او را از مکه بیرون کردند و او به سوی مدینه رهسپار شد. «ثانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُما فِي الْغارِ» یعنی هنگامی که آن دو، پیامبر و ابوبکر در غار بودند و شخص سومی با آن دو نبود و منظور از این غار، غار ثور است، و ثور نام کوهی است در مکه. «إِذْ يَقُولُ لِصاحِبِهِ» هنگامی که پیامبر به ابو بکر گفت: «لا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنا» یعنی نترس که خدا به وضع ما مطلع و به حال ما آگاه است، و او ما را نگه داشته و یاری می‌کند. زهری گفته: هنگامی که رسول خدا صلی اللّه علیه و آله و سلم با ابو بکر داخل غار شدند خداوند یک جفت کبوتر فرستاد تا بر در غار تخم گذاردند، و عنکبوت را مأمور کرد تا بر آن جا تاری تنید، و چون سراقه بن مالک به جستجوی آن دو آمد و تخم کبوتران و تار عنکبوت را مشاهده کرد، گفت: اگر کسی داخل این غار شده بود این تخم‌ها شکسته شده بود و تار عنکبوت از هم گسیخته بود، و به همین جهت از آن جا گذشت. رسول خدا صلی اللّه علیه و آله نیز دعا کرد و فرمود: خدایا چشمشان را کور کن، و در اثر همان دعا نتوانستند داخل غار گردند و شروع به گردش اطراف غار کردند، در آن حال ابو بکر گفت: اگر این ها به پاهای خود نگاه کرده بودند ما را می‌دیدند. در آن حال مردی از قریش بر در غار نشست و بول کرد، ابو بکر گفت: ای رسول خدا این‌ها ما را دیدند؟ حضرت فرمود: اگر ما را دیده بودند با عورت باز روبروی ما نمی... آمدند.

ص: ۳۳

«فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ» یعنی بر دل محمد صلی اللّه علیه و آله آرامش فرستاد. «وَ أَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْها» یعنی به فرشتگانی که در روی کفار و دیدگانشان در آمده و مانع شدند که آنها رسول خدا صلی اللّه علیه و آله را ببینند. و گفته شده: یعنی به فرشتگانی او را نیرومند ساخت که آنها برای نجات آن حضرت دعا کردند. و گفته اند: معنایش آن است که خداوند او را با فرشتگان در جنگ بدر کمک کرد. و برخی گفته اند: ضمیر در «علیه» به ابو بکر برمی‌گردد ولی این سخن بعید است زیرا همه مفسرین گفته اند: ضمائر پیش از این جمله و بعد از آن همگی به رسول خدا صلی اللّه علیه و آله بر می‌گردد. و با این ترتیب چگونه ممکن است در این میان تنها ضمیر در جمله «فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ» به ابوبکر برگردد. گذشته از این که در همین سوره خداوند (در داستان جنگ حنین) فرموده است: «ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلى رَسُولِهِ وَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ» و در سوره فتح فرماید: «فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلى رَسُولِهِ وَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ». تخصیص پیامبر در این آیه به داشتن سکینه دلالت بر عدم ایمان کسی که با او بود می کند. «وَ جَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلى» مقصود از کلمه آنان، تهدیدات و ارعابی است که آنها به پیامبر صلی اللّه علیه و آله داده بودند. یا مقصود کلمه شرک است. و کلمه خداوند وعده به نصرت است، یا کلمه توحید است. - . مجمع البیان ۵ : ۳۱ - ۳۲ -

و در باره این فرموده خداوند متعال «وَ الَّذِينَ هاجَرُوا فِي اللَّهِ» گوید: در باره کسانی نازل شده است که در مکه دچار شکنجه شدند، مثل صهیب و عمار و بلال و خباب و دیگران. خداوند به آنان در مدینه قدرت بخشید. نقل کرده اند که:

ص: ۳۴

صهیب به اهل مکه گفت: من پیر مردی هستم. اگر با شما باشم سودی به حال شما ندارم و اگر با پیامبر باشم، ضرری برای شما ندارم. مال مرا بگیرید و مرا آزاد گذارید. آنها مالش را دادند و او به سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم هجرت کرد. ابو بکر گفت: معامله صهیب، سودمند بود! «لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيا حَسَنَةً» یعنی جایی نیکو و آن مدینه است. یا وضعیت نیکو و آن پیروزی بر دشمنان است. - . مجمع البیان ۶ : ۳۶۱ -

و در باره این فرموده خداوند: «إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمانِ» گوید: در باره گروهی از مسلمانان نازل شد که مجبور(به ابراز کفر) شدند، و اینان عمار و پدرش یاسر و مادرش سمیه و صهیب و بلال و خباب بودند. اینان مورد شکنجه کفار واقع شدند. پدر و مادر عمار به قتل رسیدند و عمار، هر چه می خواستند به زبان آورد و نجات یافت. پس از آن خداوند پیامبر را از ماجرا خبر داد، برخی گفتند: عمار کافر شده است. فرمود: هرگز، عمار از سر تا پایش پر از ایمان است و ایمان با خون و گوشت او در آمیخته است. عمار با چشم گریان، شرفیاب حضور پیامبر شد. پیامبر فرمود: چه پشت سر داری؟ عرض کرد: یا رسول اللّه، بدی و زشتی. من خدایان آنها را به نیکی یاد کردم و خودم را به شما رسانیدم. پیامبر در حالی که چشمانش را مسح می کرد، فرمود: اگر باز هم در چنگ آنها گرفتار شدی، سخن گذشته را تکرار کن. این قول از ابن عباس و قتاده است. و گفته شده: در باره مردمی از اهل مکه، نازل شده است که ایمان آورده، به عزم مدینه از مکه خارج شدند. قریش به آنها رسیدند و گرفتارشان کردند و آنها از روی کراهت، سخن کفر بر زبان آوردند. برخی گفته اند: پدر و مادر عمار، نخستین شهیدان اسلام هستند. منظور از «مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ و مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْراً» عبد اللّه بن سعد بن ابی سرح از قبیله بنی عامر

است. گوینـد: آیه ثُمَّ إِنَّ رَبَّکَ لِلَّذِینَ هـاجَرُوا » درباره عباس بن ابی ربیعه، برادر رضاعی ابو جهل، و ابی جنـدل بن سـهیل بن عمرو

ص: ۳۵

و ولید بن مغیره و افراد دیگری از اهل مکه نازل شده است. اینان در چنگ مشـرکین گرفتار شدند و به میل آن‌ها سـخن گفته، رهایی یافتنـد، سپس مهاجرت کردنـد و این آیه در باره آنان نازل شـد. «وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِیمانِ» دلش به ایمان، اطمینان داشـته باشد. در این صورت، وی را گناهی نیست. «وَ لکِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْکُفْرِ صَدْراً» لکن کسانی که قلبشان آمادگی پذیرش کفر دارد، و بدان خشـنود می‌گردد. «مِنْ بَعْدِ ما فُتِنُوا» آنان که در راه خدا عذاب دیدند و برای رهایی از شـرّ مشـرکین سخن کفر بر زبان آوردنـد، سـپس مهاجرت کردنـد. «ثمّ جاهـدوا» و در خـدمت پیامبر، به جهاد پرداختند، «و صبروا» و بر دین و جهاد صبر پیشـه کردنـد. «إِنَّ رَبَّکَ مِنْ بَعْـدِها» یعنی پس از آن فتنه و عملی که انجـام دادنـد و کلمه کفر بر زبـان آوردنـد. -. مجمع البیان ۶ : ۳۸۷ - ۳۸۸ -

و در باره این فرموده خداوند «یا عبادی الذین آمنوا» گوید: در باره مستضعفین و مسلمانان تهی دست که ساکن مکه بوده و به مهاجرت امر شدند نازل شد. و «کأین من دابهٔ» در باره گروهی نازل شد که در مکّه بودند و مشرکان آنان را آزار می‌دادند. و آن‌ها مأمور به هجرت به مـدینه گشـتند. پس گفتنـد: چگونه به سوی مـدینه هجرت کنیم و حال آنکه در آن جا خانه و زمینی نداریم و کسـی که متکفل نان و آب ما باشد نیست. «إِنَّ أَرْضِی واسِعَهٌ» اگر در شهری مشرکین از احساسات مذهبی و ایمان و اخلاص عبادت شما برای من جلوگیری می‌نمایند به شهر و دیار دیگری هجرت کنید.

امام صادق علیه السـلام فرمود: مقصود آن است که اگر در شـهری که تو هستی گناهان و نافرمانی خـدا انجام می‌شود، پس از آن جا به شهر دیگر هجرت کن.

«وَ کَأَیِّنْ مِنْ دَابَّهٍ لا تَحْمِلُ رِزْقَهَا» بسا جنبنـده ای که روزیش آماده نبود و غـذای خویشـتن را آماده و ذخیره نـداشت. و گفته شده: مقصود آن است که چون آن جنبنده زبون و ناتوان است نمی‌تواند روزیش را با خود حمل کند بلکه هر مقدار که شد با دهان می‌خورد. -. مجمع البیان ۸ : ۲۹۰ - ۲۹۱ -

«مِنْ قَرْیَتِکَ» یعنی: مکّه. «الَّتِی أَخْرَجَتْکَ» یعنی: که اهل آن قریه تو را بیرون کردنـد، یعنی: بسـیار مردانی بوده انـد که از مردم مکه نیرومنـدتر بوده انـد. «أَهْلَکْناهُم فَلا ناصِرَ لَهُمْ» یاوری ندارنـد که از آنان حمایت کنـد و نگذارد ما ایشان را هلاک کنیم، یعنی: اگر ما بخواهیم اینان را هلاک کنیم چه کسی هست که آنان را در امان قرار دهد؟

در باره فرموده خداونـد «و اهجرهم هجراً جمیلاً» مفسـران بر این نظرنـد که مقصود از آن دوری و مـدارا و عـدم مجازات آنان می‌باشد و بعید نیست که مقصود از آن هجرت از مکه به مدینه باشد.

ص: ۳۶

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

فس، تفسیر القمی وَ ما کانُوا أَوْلِیاءَهُ یَعْنِی قُرَیْشاً مَا کَانُوا أَوْلِیَاءَ مَکَّهَ إِنْ أَوْلِیاؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ أَنْتَ وَ أَصْحَابُکَ یَا مُحَمَّدُ فَعَذَّبَهُمُ اللَّهُ بِالسَّیْفِ یَوْمَ بَدْرٍ فَقُتِلُوا (۱).

**[ترجمه]تفسیر قمی: « و ما کانوا اولیاءه» یعنی قریش دوستان مکه نبودند. «ان اولیاؤه الا المتّقون» تو و یارانت ای محمد. و خداوند آنان را در روز بدر با شمشیر عذاب کرد و کشته شدند. - . تفسیر قمی : ۲۵۳ - ۲۵۴ -

**[ترجمه]

«۲»

فس، تفسیر القمی إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ هاجَرُوا إِلَی قَوْلِهِ أَوْلِیاءُ بَعْضٍ فَإِنَّ الْحُکْمَ کَانَ فِی أَوَّلِ النُّبُوَّهِ أَنَّ الْمَوَارِیثَ کَانَتْ عَلَی الْأُخُوَّهِ لَا عَلَی الْوِلَادَهِ فَلَمَّا هَاجَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی الْمَدِینَهِ آخَی بَیْنَ الْمُهَاجِرِینَ وَ الْمُهَاجِرِینَ وَ بَیْنَ الْأَنْصَارِ وَ الْأَنْصَارِ وَ آخَی بَیْنَ الْمُهَاجِرِینَ وَ الْأَنْصَارِ فَکَانَ إِذَا مَاتَ الرَّجُلُ (۲) یَرِثُهُ أَخُوهُ فِی الدِّینِ وَ یَأْخُذُ الْمَالَ وَ کَانَ مَا تَرَکَ لَهُ دُونَ وَرَثَتِهِ فَلَمَّا کَانَ بَعْدَ بَدْرٍ أَنْزَلَ اللَّهُ النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَ أَزْواجُهُ أُمَّهاتُهُمْ وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ فِی کِتابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُهاجِرِینَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلی أَوْلِیائِکُمْ مَعْرُوفاً (۳) فَنَسَخَتْ آیَهَ الْأُخُوَّهِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ قَوْلُهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ لَمْ یُهاجِرُوا الْآیَهَ فَإِنَّهَا نَزَلَتْ فِی الْأَعْرَابِ وَ ذَلِکَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله صَالَحَهُمْ عَلَی أَنْ یَدَعَهُمْ فِی دِیَارِهِمْ وَ لَا یُهَاجِرُوا إِلَی الْمَدِینَهِ وَ عَلَی أَنَّهُ إِنْ أَرَادَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله غَزَا بِهِمْ وَ لَمْ یَکُنْ لَهُمْ فِی الْغَنِیمَهِ شَیْ ءٌ وَ أَوْجَبُوا عَلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ إِنْ أَرَادَهُمُ الْأَعْرَابُ مِنْ غَیْرِهِمْ أَوْ دَهَاهُمْ دَهْمٌ مِنْ عَدُوِّهِمْ أَنْ یَنْصُرَهُمْ إِلَّا عَلَی قَوْمٍ بَیْنَهُمْ وَ بَیْنَ الرَّسُولِ صلی الله علیه و آله عَهْدٌ وَ مِیثَاقٌ إِلَی مُدَّهٍ وَ الَّذِینَ کَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِیاءُ بَعْضٍ یَعْنِی یُوَالِی بَعْضُهُمْ بَعْضاً ثُمَّ قَالَ إِلَّا تَفْعَلُوهُ یَعْنِی إِنْ لَمْ تَفْعَلُوهُ فَوُضِعَ حَرْفٌ مَکَانَ حَرْفٍ تَکُنْ فِتْنَهٌ أَیْ کُفْرٌ فِی الْأَرْضِ وَ فَسادٌ کَبِیرٌ ثُمَّ قَالَ وَ الَّذِینَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا مَعَکُمْ فَأُولئِکَ مِنْکُمْ وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ فِی کِتابِ اللَّهِ قَالَ نَسَخَتْ قَوْلَهُ وَ الَّذِینَ عَقَدَتْ (۴) أَیْمانُکُمْ فَآتُوهُمْ نَصِیبَهُمْ (۵).

۱- تفسیر القمّیّ: ص ۲۵۳ و ۲۵۴.

۲- فی المصدر: فلما هاجر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله إلی المدینه آخی بین المهاجرین و بین الأنصار، فکان إذا مات الرجل إه.

۳- الأحزاب: ۶.

۴- هكذا فى النسخ، و فى المصدر: «وَ الَّذِينَ عَقَدَتْ» و هو الصحيح راجع سوره النساء: ۳۳.
۵- تفسير القمّىّ: ص ۲۵۶ و ۲۵۷.

**[ترجمه]تفسیر قمی: «ان الـذین آمنوا و هـاجروا» تـا این فرموده «اولیـاءُ بعض» حکم در آغـاز پیـامبری چنین بود که ارثیه بر اساس (پیمان) برادری تقسـیم می‌شـد، نه بر اساس ولادت. هنگامی که رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سـلم به مدینه هجرت کرد؛ میـان مهاجرین و انصار پیمان برادری بست. هر گاه کسـی از آنان می مرد، برادر دینی او، از او ارث می برد و مال را می گرفت و آن چه را برای او باقی می گـذاشت، به ورثه او نمی رسـید. سـپس خـدا این آیه را نازل فرمود: «النَّبِیُّ أَوْلَی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُوْلُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَی بِبَعْضٍ فِی کِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ وَالْمُهَاجِرِینَ إِلَّا أَن تَفْعَلُوا إِلَی أَوْلِیَائِکُم مَّعْرُوفًا» - . احزاب / ۶ -

{پیامبر به مؤمنان از خودشان سـزاوارتر (و نزدیکتر) است و همسرانش مادران ایشانند و خویشاوندان (طبق) کتاب خدا، بعضی (نسـبت) به بعضـی اولویت دارند (و) بر مؤمنان و مهاجران (مقدمند)، مگر آن که بخواهید به دوستان (مؤمن) خود (وصیت یا) احسانی کنیـد.} پس آیه برادری با این فرموده خدای متعال: «وَأُوْلُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَی بِبَعْضٍ» [و خویشاوندان (طبق) کتاب خدا بعضـی (نسـبت) به بعضـی اولویت دارند] منسوخ شد. «و الذین آمنوا و لم یهاجروا» این آیه در باره اعراب (بادیه نشـینان) نازل شـد. بـدین ترتیب که رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم با آنان به این شـرط صـلح کرد که آنان در دیار خود باقی بماننـد و به مـدینه هجرت نکننـد، به این شـرط که هر گاه رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سـلم بخواهد جنگ کند، آنان را احضار کند و بهره ای از غنیمت ندارند و آنان بر پیامبر صلی الله علیه و آله، شرط کردند که هر گاه اعراب بادیه نشین به آنان حمله کننـد یا دشـمنانشان به آنان گزنـد برساننـد، آنان را یاری کننـد، مگر قومی که میان آنان و رسول خـدا تا مـدتی عهد و پیمان وجود داشـته باشـد. «وَالَّذینَ کَفَرُواْ بَعْضُهُمْ أَوْلِیَاء بَعْضٍ» یعنی همـدیگر را مودت و یاری می کنند. سپس می گوید: «إِلاَّ تَفْعَلُوهُ» یعنی« ان لم تفعلوه» اگر آن کـار را انجام نـدهی. و حرفی در جـای حرف دیگر قرار داده شـده است «تَکُن فِتْنَهٌ» یعنی کفر در زمین. «وَفَسَادٌ کَبِیرٌ» سپس فرموده است: «وَالَّذِینَ آمَنُواْ مِن بَعْدُ وَهَاجَرُواْ وَجَاهَدُواْ مَعَکُمْ فَأُوْلَ-ئِکَ مِنکُمْ وَأُوْلُواْ الأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَی بِبَعْضٍ فِی کِتَابِ اللّهِ» می‌گویـد: آیه فوق، این سـخن خـدای تبارک و تعالی: «وَالَّذِینَ عَقَدَتْ أَیْمَانُکُمْ» - . نساء / ۳۳ -

[و کسانی که شما (با آنان) پیمان بسته اید] را منسوخ کرده است. - . تفسیر قمی : ۲۵۶ - ۲۵۷ -

ص: ۳۷

**[ترجمه]

«۳»

فس، تفسیر القمی وَ الَّذِینَ هاجَرُوا فِی اللَّهِ أَیْ هَاجَرُوا وَ تَرَکُوا الْکُفَّارَ فِی اللَّهِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ أَیْ لَنُثَبِّتَنَّهُمْ (۱).

**[ترجمه]تفسیر قمی: «و الـذین هـاجروا فی الله» یعنی به خاطر خـدا هجرت کردنـد و کفار را ترک کردنـد. « لَنُبَوِّئَنَّهُم» یعنی آنان را ثابت قدم می‌کنیم. - . تفسیر قمی : ۳۶۰ -

**[ترجمه]

«۴»

فس، تفسیر القمی فِی رِوَایَهِ أَبِی الْجَارُودِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِهِ یا عِبادِیَ الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِی واسِعَهٌ یَقُولُ لَا تُطِیعُوا أَهْلَ الْفِسْقِ مِنَ الْمُلُوکِ فَإِنْ خِفْتُمُوهُمْ أَنْ یَفْتِنُوکُمْ عَنْ دِینِکُمْ فَإِنَّ أَرْضِی وَاسِعَهٌ (۲).

**[ترجمه]تفسیر قمی: در روایت ابو جارود از امام باقر علیه السلام در باره این فرموده خداوند «یا عِبادِیَ الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِی واسِعَهٌ» آمده که است که می‌فرمود: از پادشاهان فاسق اطاعت نکنید، پس اگر ترسیدید که در امر دین شما را به فتنه بیندازند، زمین من پهناور است (و مهاجرت کنید). - . تفسیر قمی : ۴۹۷ -

**[ترجمه]

«۵»

فس، تفسیر القمی وَ کَأَیِّنْ مِنْ قَرْیَهٍ الْآیَهَ قَالَ إِنَّ الَّذِینَ أَهْلَکْنَاهُمْ مِنَ الْأُمَمِ السَّالِفَهِ کَانُوا أَشَدَّ قُوَّهً مِنْ قَرْیَتِکَ یَعْنِی أَهْلَ مَکَّهَ الَّذِینَ أَخْرَجُوکَ مِنْهَا فَلَمْ یَکُنْ لَهُمْ نَاصِرٌ (۳).

**[ترجمه]تفسیر قمی: «و کأیّن من دابّهٔ» تا پایان آیه. گوید: یعنی آن امت های پیشین که آن ها را نابود کردیم از قوم تو یعنی ساکنان مکه که تو را از شهرشان بیرون راندند، نیرومندتر بودند. کسی هم به یاری آن اقوام نشتافت. - . تفسیر قمی : ۶۲۶ -

**[ترجمه]

«۶»

أَقُولُ قَالَ فِی الْمُنْتَقَی کَانَتِ الْهِجْرَهُ سَنَهَ أَرْبَعَ عَشْرَهَ مِنَ الْمَبْعَثِ وَ هِیَ سَنَهُ أَرْبَعٍ وَ ثَلَاثِینَ مِنْ مُلْکِ کِسْرَی پَرْوِیزَ سَنَهَ تِسْعٍ لِهِرَقْلَ (۴) وَ أَوَّلُ هَذِهِ السَّنَهِ الْمُحَرَّمُ وَ کَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مُقِیماً بِمَکَّهَ لَمْ یَخْرُجْ مِنْهَا وَ قَدْ کَانَ جَمَاعَهٌ خَرَجُوا فِی ذِی الْحِجَّهِ وَ قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ کَعْبٍ الْقُرَظِیُّ (۵) اجْتَمَعَ قُرَیْشٌ عَلَی بَابِهِ وَ قَالُوا إِنَّ مُحَمَّداً یَزْعُمُ أَنَّکُمْ إِنْ بَایَعْتُمُوهُ کُنْتُمْ مُلُوکَ الْعَرَبِ وَ الْعَجَمِ ثُمَّ بُعِثْتُمْ بَعْدَ مَوْتِکُمْ فَجُعِلَ لَکُمْ جِنَانٌ کَجِنَانِ الْأَرْضِ وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلُوا کَانَ لَکُمْ مِنْهُ الذَّبْحُ ثُمَّ بُعِثْتُمْ بَعْدَ مَوْتِکُمْ فَجُعِلَتْ لَکُمْ نَارٌ تُحْرَقُونَ بِهَا فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَأَخَذَ حَفْنَهً (۶) مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ نَعَمْ أَنَا أَقُولُ ذَلِکَ فَنَثَرَ التُّرَابَ عَلَی رُءُوسِهِمْ وَ هُوَ یَقْرَأُ یس (۷) إِلَی قَوْلِهِ

ص: ۳۸

۱- تفسیر القمّیّ: ۳۶۰.

۲- تفسیر القمّیّ: ۴۹۷.

۳- تفسير القمّيّ: ۶۲۶.

۴- هرقل بكسر الهاء و فتح الراء و سكون القاف أو كزبرج: ملك الروم، اول من ضرب الدنانير، و اول من أحدث البيعه.

۵- بضم القاف و فتح الراء منسوب إلى قريظه، و الرجل هو محمّد بن كعب بن سليم بن أسد أبو حمزه القرظى المدنىّ، كان من فضلاء المدينه، نزل الكوفه مده، ولد سنه أربعين و توفى بالمدينه سنه ۱۲۰ و قيل: قبل ذلك، يروى عن ابن عبّاس و ابن عمر و غيرهما.

۶- الحفنه: مل ء الكفين.

۷- السوره: ۳۶.

وَ جَعَلْنا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَ مِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْناهُمْ فَهُمْ لا يُبْصِرُونَ (۱) فَلَمْ يَبْقَ مِنْهُمْ رَجُلٌ وَضَعَ عَلَى رَأْسِهِ التُّرَابَ إِلَّا قُتِلَ يَوْمَ بَدْرٍ ثُمَّ انْصَرَفَ إِلَى حَيْثُ أَرَادَ فَأَتَاهُمْ آتٍ لَمْ يَكُنْ مَعَهُمْ فَقَالَ مَا تَنْتَظِرُونَ هَاهُنَا قَالُوا مُحَمَّداً قَالَ قَدْ وَ اللَّهِ خَرَجَ مُحَمَّدٌ عَلَيْكُمْ ثُمَّ مَا تَرَكَ مِنْكُمْ رَجُلًا إِلَّا وَ قَدْ وَضَعَ عَلَى رَأْسِهِ التُّرَابَ وَ انْطَلَقَ لِحَاجَتِهِ فَوَضَعَ كُلُّ رَجُلٍ مِنْهُمْ يَدَهُ عَلَى رَأْسِهِ فَإِذَا عَلَيْهِ التُّرَابُ ثُمَّ جَعَلُوا يَطَّلِعُونَ فَيَرَوْنَ عَلِيّاً عَلَى الْفِرَاشِ مُتَّشِحاً (۲) بِبُرْدِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَيَقُولُونَ إِنَّ هَذَا لَمُحَمَّدٌ نَائِمٌ عَلَيْهِ بُرْدُهُ فَلَمْ يَبْرَحُوا كَذَلِكَ حَتَّى أَصْبَحُوا فَقَامَ عَلِيٌّ مِنَ الْفِرَاشِ فَقَالُوا وَ اللَّهِ لَقَدْ صَدَقَنَا الَّذِي كَانَ حَدَّثَنَا بِهِ.

وَ رَوَى الْوَاقِدِيُّ عَنْ أَشْيَاخِهِ أَنَّ الَّذِينَ كَانُوا يَنْتَظِرُونَ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله تِلْكَ اللَّيْلَةَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ أَبُو جَهْلٍ وَ الْحَكَمُ بْنُ أَبِي الْعَاصِ وَ عُقْبَةُ بْنُ أَبِي مُعَيْطٍ وَ النَّضْرُ بْنُ الْحَارِثِ وَ أُمَيَّةُ بْنُ خَلَفٍ وَ ابْنُ الْغَيْطَلَةِ وَ زَمْعَةُ بْنُ الْأَسْوَدِ وَ طُعْمَةُ بْنُ عَدِيٍّ وَ أَبُو لَهَبٍ وَ أُبَيُّ بْنُ خَلَفٍ وَ نَبِيهٌ وَ مُنَبِّهٌ ابْنَا الْحَجَّاجِ فَلَمَّا أَصْبَحُوا قَامَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنَ الْفِرَاشِ فَسَأَلُوهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ لَا عِلْمَ لِي بِهِ.

و روى أنهم ضربوا عليا و حبسوه ساعه ثم تركوه.

وَ أَوْرَدَ الْغَزَالِيُّ فِي كِتَابِ إِحْيَاءِ الْعُلُومِ أَنَّ لَيْلَةَ بَيَاتَ عَلِيِّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى فِرَاشِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَى جَبْرَئِيلَ وَ مِيكَائِيلَ أَنِّي آخَيْتُ بَيْنَكُمَا وَ جَعَلْتُ عُمُرَ أَحَدِكُمَا أَطْوَلَ مِنْ عُمُرِ الْآخَرِ فَأَيُّكُمَا يُؤْثِرُ صَاحِبَهُ بِحَيَاتِهِ فَاخْتَارَ كُلٌّ مِنْهُمَا الْحَيَاةَ وَ أَحَبَّاهَا فَأَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَيْهِمَا أَ فَلَا كُنْتُمَا مِثْلَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ آخَيْتُ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ مُحَمَّدٍ فَبَاتَ عَلَى فِرَاشِهِ يَفْدِيهِ بِنَفْسِهِ وَ يُؤْثِرُهُ بِالْحَيَاةِ اهْبِطَا إِلَى الْأَرْضِ فَاحْفَظَاهُ مِنْ عَدُوِّهِ فَكَانَ جَبْرَئِيلُ عِنْدَ رَأْسِهِ وَ مِيكَائِيلُ عِنْدَ رِجْلَيْهِ وَ جَبْرَئِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ يُنَادِي بَخْ بَخْ مَنْ مِثْلُكَ يَا ابْنَ أَبِي طَالِبٍ يُبَاهِي اللَّهُ بِكَ الْمَلَائِكَةَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ

۱- الآیه: ۹.

۲- توشح بثوبه: لبسه أو أدخله تحت ابطه فالقاه على منكبه.

وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ (۱).

أَقُولُ وَ سَاقَ حَدِيثَ الْغَارِ إِلَى أَنْ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله حِينَ أَتَى الْغَارَ دَعَا بِشَجَرَةٍ فَأَتَتْهُ فَأَمَرَهَا أَنْ تَكُونَ عَلَى بَابِ الْغَارِ وَ بَعَثَ اللَّهُ حَمَامَتَيْنِ فَكَانَتَا عَلَى فَمِ الْغَارِ وَ نَسَجَ الْعَنْكَبُوتُ عَلَى فَمِ الْغَارِ ثُمَّ أَقْبَلَ فِتْيَانُ قُرَيْشٍ وَ كَانَ أَبُو جَهْلٍ قَدْ أَمَرَ مُنَادِياً يُنَادِي بِأَعْلَى مَكَّةَ وَ أَسْفَلِهَا مَنْ جَاءَ بِمُحَمَّدٍ أَوْ دَلَّ عَلَيْهِ فَلَهُ مِائَةُ بَعِيرٍ أَوْ جَاءَ بِابْنِ أَبِي قُحَافَةَ أَوْ دَلَّ عَلَيْهِ فَلَهُ مِائَةُ بَعِيرٍ فَلَمَّا رَأَوُا الْحَمَامَتَيْنِ وَ نَسْجَ الْعَنْكَبُوتِ عَلَى فَمِ الْغَارِ انْصَرَفُوا فَدَعَا النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله لِلْحَمَامِ وَ فَرَضَ جَزَاءَهُنَّ وَ انْحَدَرْنَ فِي الْحَرَمِ وَ نَهَى عَنْ قَتْلِ الْعَنْكَبُوتِ وَ قَالَ هِيَ جُنْدٌ مِنْ جُنُودِ اللَّهِ.

وَ رُوِيَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُرَيْدَةَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله كَانَ لَا يَتَطَيَّرُ وَ كَانَ يَتَفَأَّلُ وَ كَانَتْ قُرَيْشٌ جَعَلَتْ مِائَةً مِنَ الْإِبِلِ فِيمَنْ يَأْخُذُ نَبِيَّ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَيَرُدُّهُ عَلَيْهِمْ حِينَ تَوَجَّهَ إِلَى الْمَدِينَهِ فَرَكِبَ بُرَيْدَهُ (۲) فِي سَبْعِينَ رَاكِباً مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ مِنْ بَنِي سَهْمٍ فَتَلَقَّى نَبِيَّ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ نَبِيُّ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَنْ أَنْتَ قَالَ أَنَا بُرَيْدَةُ فَالْتَفَتَ إِلَى أَبِي بَكْرٍ فَقَالَ يَا أَبَا بَكْرٍ بَرَدَ أَمْرُنَا وَ صَلُحَ ثُمَّ قَالَ وَ مِمَّنْ أَنْتَ قَالَ مِنْ أَسْلَمَ قَالَ صلى الله عليه و آله سَلِمْنَا قَالَ مِمَّنْ قَالَ مِنْ بَنِي سَهْمٍ قَالَ خَرَجَ سَهْمُكَ فَقَالَ بُرَيْدَةُ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه و آله مَنْ أَنْتَ فَقَالَ أَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ رَسُولُ اللَّهِ فَقَالَ بُرَيْدَةُ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ فَأَسْلَمَ بُرَيْدَةُ وَ أَسْلَمَ مَنْ كَانَ مَعَهُ جَمِيعاً فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ بُرَيْدَةُ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه و آله لَا تَدْخُلِ الْمَدِينَهَ إِلَّا وَ مَعَكَ لِوَاءٌ فَحَلَّ عِمَامَتَهُ ثُمَّ شَدَّهَا فِي رُمْحٍ ثُمَّ مَشَى بَيْنَ يَدَيْهِ فَقَالَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ تَنْزِلُ عَلَيَّ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله إِنَّ نَاقَتِي هَذِهِ مَأْمُورَةٌ قَالَ بُرَيْدَةُ الْحَمْدُ لِلَّهِ أَسْلَمَتْ بَنُو سَهْمٍ طَائِعِينَ غَيْرَ مُكْرَهِينَ (۳).

ص: ۴۰

۱- البقره: ۲۰۷.

۲- من المدينه متوجها الى مكّه. و الرجل هو بريده بن الحصيب أبو سهل الاسلمى.

۳- المنتقى فى مولود المصطفى: الفصل الثانى فى خروجه صلّى اللّه عليه و آله و سلم و خروج أبى بكر إلى الغار.

**[ترجمه]می گویم: در المنتقی گوید: هجرت در سال چهاردهم از بعثت پیامبر اتفاق افتاد و آن، سال سی و چهارم از پادشاهی کسری پرویز، و سال نهم از پادشاهی هرقل بود. اول این سال ماه محرم بود. و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در مکه اقامت داشت و از آن جا بیرون نرفته بود. و گروهی از مسلمانان در ماه ذی الحجّهٔ از مکه خارج شدند. محمد بن کعب قُرَظی گوید: قریش بر در خانه پیامبر جمع شده و گفتند: محمد گمان می کند اگر با او بیعت کنید، پادشاه عرب و عجم خواهید شد و سپس پس از مرگ برانگیخته می‌شوید و باغ‌های همچون باغ‌های زمین برای شما قرار داده می‌شود، و اگر بیعت نکنید در جنگ با او کشته خواهید شد و پس از مرگ برانگیخته می‌شوید و آتش برای شما قرار داده می‌شود که در آن خواهید سوخت. پس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بیرون آمد و دو مشت خاک برداشت و فرمود: آری من آن را می گویم، و خاک را بر سر آنان پاشید در حالی که سوره «یس» را قرائت می کرد تا این فرموده خداوند:

ص: ۳۸

«وَجَعَلْنَا مِن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لاَ يُبْصِرُونَ» - . یس / ۹ - {و [ما] فراروی آن‌ها سدّی و پشت سرشان سدّی نهاده و پرده ای بر [چشمان] آنان فرو گسترده ایم، در نتیجه نمی توانند ببینند.} هیچ کدام از آنان نبود که خاک بر سرش ریخت مگر این که در روز بدر کشته شد. سپس رسول خدا به جایی که خواست رهسپار شد. شخصی که با مشرکان نبود آمد و گفت: در این جا انتظار چه چیز را می کشید؟ گفتند: محمد. گفت: سوگند به خدا محمد بر شما بیرون آمد و هیچ یک از شما را باقی نگذاشت مگر این که بر سرش خاک ریخت و به دنبال کار خویش رفت. هر یک از آن‌ها دست بر سرش می گذاشت و متوجه شد که خاک بر سرش ریخته است. سپس پی گیری کردند و دیدند که علی بر رختخواب پیامبر است و لحاف پیامبر را بر خود کشیده است. و می گفتند: این محمد است که خوابیده است و لحاف بر خود کشیده است. بر این حالت تا صبح ماندند. علی از رختخواب بلند شد. پس گفتند: به خدا سوگند آن مرد که در باره او برای ما بازگو کرد راست گفته است.

واقدی از مشایخ خود روایت کرده که کسانی از مشرکان که آن شب در انتظار قتل رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نشستند، ابو جهل، حکم بن ابی عاص، عقبهٔ بن ابی معیط، نضر بن حارث، امیهٔ بن خلف، ابن غیطلهٔ، زمعهٔ بن اسود، طعمهٔ بن عدیّ، ابو لهب و اُبیّ بن خلف و نبیه و منبّه دو پسر حجّاج بودند. چون به بامداد درآمدند علی علیه السلام از رختخواب برخاست. آنان در باره رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از او پرسیدند. گفت: من در باره او چیزی نمی‌دانم.

و روایت شده که آنان علی علیه السلام را زدند و یک ساعت او را محبوس کردند سپس رهایش کردند.

غزالی در کتاب احیاء العلوم آورده است که شبی که علی بن ابی طالب علیه السلام در رختخواب رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم خوابید، خداوند به جبرئیل و میکائیل وحی نمود که من بین شما پیوند برادری ایجاد نمودم و عمر یکی از شما را طولانی تر از عمر دیگری قرار دادم. پس کدام یک از شما برادرش را بر خود ترجیح می دهد. هر دو آن‌ها از مرگ بیزار بودند و زندگی را ترجیح دادند. پس خداوند به آن دو وحی نمود: آیا (نمی خواهید) مثل علی بن ابی طالب باشید که میان او و محمد، پیامبرم عقد اخوت بستم و علی، جان پیامبر را بر خود ترجیح داد و در بستر او خوابید تا با فدا کردن جان خود، از جان پیامبر صلی الله علیه و آله محافظت کند. هر دو به زمین فرود آیید و از او در مقابل دشمنش محافظت کنید. جبرئیل فرود

آمـده و در کنار سر حضـرت نشست و میکائیل در کنار پاهای حضـرت قرار گرفت و جبرئیل شـروع به تکرار این جمله کرد: آفرین! آفرین! به انسانی همچون تو ای پسـر ابی طالب! خـدا به تو بر فرشـتگان افتخار می کننـد! پس خداونـد این آیه را نازل فرمود: «وَمِنَ النَّاسِ مَن يشْرِی نَفْسَه ابْتِغَاء مَرْضَاتِ اللّه

ص: ۳۹

وَاللّه رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ» – . بقره / ۲۰۷ –

{و از میـان مردم کسـی است که جـان خود را برای طلب خشـنودی خـدا می فروشـد، و خـدا نسـبت به [این] بنـدگان مهربـان است.}

می گویم: و داسـتان غار را بیان کرده تا این جا که گفته است: رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم هنگامی که به غار آمد درختی را فرا خواند و درخت نزد او آمد و به آن دسـتور داد که بر در غار باشد. و خداوند دو کبوتر را فرسـتاد و بر دهانه غار نشسـتند و عنکبوت بر دهانه غار تار تنید. سـپس جوانان قریش آمدند و ابو جهل به شخصی دستور داد که در بالا و پایین مکه نـدا کند: هر کس محمد را بیاورد یا مکانش را به ما نشان دهد، صد شتر جایزه می گیرد، یا هر کس ابوبکر را بیاورد یا جایش را به مـا نشـان دهـد صـد شتر جـایزه می گیرد. هنگامی که دو کبوتر را دیدنـد و متوجه شدنـد عنکبوت بر دهانه غار تار تنیـده است، بازگشـتند. پیامبر صـلی الله علیه و آله و سلم کبوتر را دعا کرد و مجازاتی بر قتل این کبوتران واجب شد و در حرم آزاد شدند. و همچنین از کشتن عنکبوت نهی کرد و فرمود: عنکبوت از سربازان خداوند است.

و از عبدالله بن بریدهٔ از پدرش روایت شده که پیامبر صـلی الله علیه و آله و سلم فال بد نمی‌زد و فال نیک می‌زد. و قریش صد شتر پاداش برای کسـی قرار داده بود که پیامبر خـدا را در زمانی که به سوی مدینه می‌رفت، اسیر کند و به نزدشان بازگرداند. بریده همراه با هفتاد سوار از اهل بیت خود که از قبیله بنی سـهم بودند سوار شد و با پیامبر مواجه شد. پیامبر فرمود: تو کیستی؟ گفت: من بریدهٔ هسـتم. پیامبر رو به سوی ابوبکر کرد و فرمود: ای ابوبکر! (بَرَدَ أَمْرُنَا)کار آسان و نیکو گشت. سپس فرمود: از کـدام قـبیله‌ای؟ گفـت: از اســلم. فرمـود: (سَلِمْنَا)سـلامت یـافتیم. فرمـود: از کـدام طـایفه. گفـت: از بنـو سـهم. فرمـود: (خَرَجَ سَهْمُکَ)پیروز شدی. بریدهٔ گفت: تو کیستی؟ فرمود: من محمد بن عبدالله رسول خدا هستم. بریده گفت: اشهد ان لا اله الا الله و اشـهد انّ محمـدا عبـده و رسوله. پس بریـده اسـلام آورد و همه کسانی که با او بودنـد اسـلام آوردنـد. چون به بامدادان در آمدنـد بریـده به پیـامبر گفت: وارد مـدینه نمی‌شوی مگر این که پرچم برافراشـته باشـی. پس عمـامه‌اش را باز کرد و بر نیزه‌ای بست و در پیش رسول خـدا به راه افتاد. و گفت: ای پیامبر خـدا به منزل من می‌آیی؟ پیامبر صـلی الله علیه و آله و سـلم فرمود: این شتر من مامور است. بریده گفت: شـکر برای خداوند که بنو سـهم از روی اختیار و بدون اجبار اسـلام آوردند. – . المنتقی فی مولود المصطفی : فصل دوم در بیان رفتن پیامبر و ابوبکر به غار. –

ص: ۴۰

**[ترجمه]

بيان

قال فى الفائق برد أمرنا أى سهل من العيش البارد و هو الناعم السهل و قيل ثبت من برد لى عليه حق خرج سهمك أى ظفرت و أصله أن يجيلوا السهام على شى ء فمن خرج سهمه حازه.

ثم قال فى المنتقى و روى بالإسناد المتصل عن خرام (١) بن هشام بن جيش (٢) عن أبيه عن جده صاحب رسول الله صلى الله عليه و آله أن النبى صلى الله عليه و آله لما خرج مهاجرا من مكه خرج هو و أبو بكر و مولى أبى بكر عامر بن فهيره و دليلهم عبد الله بن الأريقط فمروا على خيمه أم معبد الخزاعيه و كانت برزه جلده تحتبى بفناء الخيمه ثم تسقى و تطعم فسألوها تمرا و لحما يشترون فلم يصيبوا عندها شيئا من ذلك فإذا القوم مرملون مسنتون فقالت و الله لو كان عندنا شى ء ما أعوزناكم القرى فنظر رسول الله صلى الله عليه و آله إلى شاه فى كسر الخيمه فقال ما هذه الشاه يا أم معبد فقالت شاه خلفها الجهد من الغنم قال هل بها من لبن قالت هى أجهد من ذلك قال أ تأذنين أن أحلبها قالت نعم بأبى أنت و أمى إن رأيت بها حلبا فاحلبها فدعا بها رسول الله صلى الله عليه و آله فمسح بيده ضرعها و سمى الله عز و جل و دعا لها فى شاتها فتفاجت عليه و درت و اجترت و دعا بإناء يربض الرهط فحلب فيه ثجا حتى علاه البهاء ثم سقاها حتى رويت و سقى أصحابه حتى رووا ثم شرب رسول الله صلى الله عليه و آله آخرهم ثم أراضوا ثم حلب ثانيا بعد بدء (٣) حتى امتلأ الإناء ثم غادره عندها ثم بايعها و ارتحلوا فقل ما لبثت حتى جاء زوجها أبو معبد يسوق أعنزا عجافا يتساوكن هزالا مخاخهن قليل فلما رأى أبو معبد اللبن عجب و قال من أين لك هذا اللبن يا أم معبد و الشاه عازب (۴) حيال و لا حلوبه بالبيت قالت لا و الله إلا أنه مر بنا رجل مبارك من حاله كذا و كذا قال صفيه لى يا أم معبد قالت رأيت رجلا ظاهر الوضاءه

١- فى المصدر: حزام بالحاء المهمله و الزاى المعجمه و لعله الصواب.

٢- فى نسخه: حبش، و فى أخرى: حبيش و لعله الصحيح.

٣- فى نسخه: بعد بداء.

۴- أى بعيد من المرعى.

أبلـج الوجه حسن الخلق لم تعبه ثجله و فی روایه نحله و لم یزریه (۱) صـقله وسیم قسیم فی عینیه دعج و فی أشفاره غطفه و فی صوته صهل و فی عنقه سطع و فی لحیته کثافه (۲) أزج أقرن إن صمت فعلیه الوقار و إن تکلم سما به و علاه البهاء أکمل الناس و أبهاه من بعیـد و أحسـنه و علاه من قریب حلو المنطق فصل لا نزر و لا هذر کأن منطقه خرزات نظم یتحدرن ربعه (۳) لا یأس من طول و لا تقتحمه العین من قصـر غصن بین غصـنین فهو أنضـر الثلاثه منظرا و أحسنهم قدرا له رفقاء یحفون به إن قال نصتوا لقوله و إن أمر تبـادروا إلی أمره محفود محشود لا عابس و لا مفنـد. (۴) قال أبو معبـد هـذا و الله صاحب قریش الذی ذکروا لنا من أمره ما ذکر بمکه و لقد هممت أن أصـحبه و لأفعلن إن وجدت إلی ذلک سبیلا فأصـبح صوت بمکه عالیا یسمعون الصوت و لا یدرون من صاحبه أبیاتا منها. (۵)

فیا لقصی ما زوی الله عنکم ***به من فعال لا یجازی و سودد

ص: ۴۲

۱- فی المصدر: و لم یؤذ به صقله و قال: الصقل: منقطع الاضلاع.

۲- قـال الجزریّ فی النهایه: فی صـفته کث اللحیه، الکثاثه فی اللحیه أن تکون غیر دقیقه و لا طویله انتهی أقول: الکثافه: الغلظ و الخشونه و الکثره، و من المحتمل أن یکون الکثافه مصحفا من الکثاثه.

۳- فی النهایه: فی صفته صلّی اللّه علیه و آله: أطول من المربوع، هو بین الطویل و القصیر یقال: رجل ربعه و مربوع.

۴- فی نسخه: و لا معتد به.

۵- قوله: «ابیاتا منها» المصـدر خال عنه، و لعله من المصـنّف، أی ثمّ ذکر ابیاتا منها و ذکر فی المصدر فی صدر الأبیات بیتین لم یذکرهما المصنّف و هما:

ليهن بنی کعب مقام فتاتهم*** و مقعدها للمؤمنين بمرصد

سلوا أختكم عن شاتها و إنائها*** فإنكم إن تسألوا الشاه تشهد

دعاها بشاه حائل فتحلبت*** عليه صريحا ضره الشاه مزبد

فغادرها رهنا لديها لحالب*** يرددها فی مصدر ثم مورد (۱).

فأصبح القوم قد فقدوا نبيهم*** و أخذوا علی خيمتی أم معبد فلما سمع بذلک حسان بن ثابت نشب (۲)

يجاوب الهاتفر لقد خاب قوم زال عنهم نبيهم*** و قدس من يسری إليهم و يقتدی (۳)

ترحل عن قوم فزالت عقولهم***و حل علی قوم بنور مجدد

هداهم به بعد الضلاله ربهم***و أرشدهم من يتبع الحق يرشد (۴)

نبی يری ما لا يری الناس حوله*** و يتلو کتاب الله فی کل مشهد(۵)

ليهن بنی کعب مقام فتاتهم***و مقعدها للمؤمنين بمرصد. (۶)

ص: ۴۳

۱- فی المصدر فی آخر الأبيات بيت هو: ليهن ابا بکر سعاده جده***بصحبته من يسعد الله يسعد

۲- فی المصدر : شبب.

۳- فی المصدر: و يفتدی. و فی المناقب: و يغتدی. راجع ج ۱۸ ص ۹۳.

۴- زاد فی المصدر هنا بيتان هما: وهل يستوی ضلال قوم تسفهوا***عمايتهم هادی به کل مهتد وقد نزلت منه علی أهل يثرب***رکاب هدی حلت عليهم بأسعد

۵- فی المصدر هنا ايضا بيتان هما : وان قال فی يوم مقاله غائب***فتصديقها فی اليوم أو فی ضحی الغد ليهن أبابکر صحابه جده***بصحبته من يسعد الله يسعد أقول : فی المناقب : فتصديقها فی ضحوه العيد أو غد. راجع ج ۱۸ ص ۹۳.

۶- المنتقی فی مولود المصطفی: الفصل الثالث فيما جری له و طريقه إلی المدينه و قصه أم معبد. أقول : ذکر الطبری فی تاريخه ۲ : ۱۰۵ باسناده إلی عبدالحميد بن أبی عبس بن محمد بن أبی عبس بن جبير ، عن أبيه قال : سمعت قريش قائلا يقول فی الليل علی أبی قبيس فان يسلم السعدان يصبح محمد * بمکه لا يخشی خلاف المخالف. فلما أصبحوا قال أبوسفيان : من السعدان؟ سعد بکر ، سعد تميم ، سعد هذيم؟ فلما کان فی الليله الثالثه سمعوه يقول : أيا سعد سعد الاوس کن انت ناصرا***ويا سعد سعد الخزرجين الغطارف أجيبا إلی داعی الهدی وتمنيا***علی الله فی الفردوس منيه عارف فان ثواب الله للطالب الهدی***جنان من الفردوس ذات رفارف فلما اصبحوا قال أبوسفيان : هو والله سعد بن معاذ وسعد بن عباده.

**[ترجمه]در فائق آمـده است: «برد امرنا» یعنی کار آسان گشت. که از «العیش البارد» به معنای زنـدگی مرفه و آسان است. و گفته شـده: یعنی: ثابت شـد. از «برد لی علیه حقّ». «خرج سـهمک» یعنی پیروز شدی و اصل آن این است که تیرها را بر چیزی بیندازی و هر کس تیرش بیرون رود، برنده می‌شود.

سپس در المنتقی گوید: با اسناد متصل از خرام بن هشام بن حبیش از پدرش از جدّش که از اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بود روایت کرده که: هنگـامی که آن حضـرت از مکه به طرف مـدینه مهـاجرت می‌فرمود ابو بکر و غلـام ابوبکر عامر بن فهیره همراه ایشان بودنـد و راهنمای آنان عبد اللّه بن اریقط لیثی بود. در این هنگام بر امّ معبد خزاعی گذر کردند، امّ معبـد زنی مسنّ و عاقـل بود و در حـالی که جامه ای را به خود پیچیـده بود، در کنار خیمه خود نشسته بود. حضـرت رسول و همراهـان از وی مقـداری گوشت و خرمـا خواسـتند تـا از او بخرنـد لیکن وی چیزی نـداشت تـا به آنـان بفروشـد در این موقع حضـرت و همراهانش زاد و توشه ای نداشتند و دچار بی‌آبی و قحطی شده بودند. و لذا از این زن طعام و غذا طلب کردند، ام معبـد گفت: به خـدا سوگند اگر ما چیزی داشتیم احتیاجات شـما را رفع می‌کردیم، و نمی‌گذاشتیم شـما از بی طعامی ناراحت شوید. حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله به گوشه خیمه نظر افکند، فرمود: ای ام معبد پس این گوسفند چیست؟ عرض کرد: این گوسـفند به علت مرضـی که دارد از سایر گوسـفندان باز مانده است، حضـرت فرمود: آیا در پسـتان او شیری وجود دارد؟ عرض کرد: این گوسفند لاغرتر از آن است که شیر بدهـد. حضـرت فرمود: آیا اجازه می‌دهی من او را بـدوشم؟ عرض کرد: آری پدر و مادرم فدایت گردد، اگر در پستان او چیزی باشد شـما در دوشـیدن مجاز هستید. حضـرت رسول صـلی اللّه علیه و آله گوسـفند را طلبید و با دست مبارک خود پستان او را گرفت، و نام خدا را بر زبان جاری کرد و برای گوسفند او دعا کرد. در این هنگام گوسـفند پاهای خود را از هم باز کرد و شیر از پسـتانش جاری گردیـد و نشـخوار کرد. حضـرت ظرفی را طلب کرد تا با دست خود شـیر گوسـفند را بدوشـد در این موقع ظرفی که وسـیله آب‌خوری آن جماعت بود خدمت پیامبر آوردند، حضرت از گوسفند مقداری شیر دوشید به اندازه‌ای که روغن و چربی آن بالا آمد. حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله ابتدا از آن شـیر مقـداری به ام معبـد مرحمت فرمودنـد و او از آن آشامیـد تـا آن گـاه که سـیر شـد، و پس از این اصـحاب خود را نیز سیراب کرد و در آخر همه، خودش هم میل فرمود. حضـرت رسول صلی اللّه علیه و آله بار دیگر از این گوسفند شیر دوشید تا این که ظرف پر شـد و آن ظرف را برای امّ معبـد گـذاشت و بهایش را به او پرداخت کرد و از این محل گذشـتند، پس از این که پیامبر تشـریف بردنـد زوج این زن ابو معبد از راه رسـید، و چند عدد بز لاغری هم با خود آورده بود، که از ضـعف، کج و متمایل حرکت می‌کردند و مغز اسـتخوانشان اندک بود. هنگامی که چشـمش به شیر افتاد شگفت زده شد و گفت: این شیر را از کجا آورده ایـد؟ در این جا گوسـفندی که شـیر بدهد موجود نبود و بقیه گوسـفندان هم از این محل دور بودند و گوسـفند حامله نـداریم. ام معبـد گفت: نه به خدا قسم مرد با برکتی با فلان و فلان ویژگی از منزل ما عبور کرد. گفت: ای امّ معبد او را برای من توصیف کن. گفت: مردی را دیدم که

ص: ۴۱

چهره‌ای زیبـا و نورانی داشت، اخلاقی نیکو داشت، بزرگی شـکم او را معیوب نکرده و در روایتی: لاغری او را معیوب نکرده، و پهلوهـایش سـبب حقـارتش نشـده، زیبـاروی و خوش‌سـیما بـود، چشـمان درشت و سیاه داشت، و لبـانش نرم و دراز، و در صـدایش تیزی و صـلابت بود، و گردنش بلنـد و ریش پرپُشتی داشت، ابرهـایش باریـک و به هم پیوسـته بود، اگر سـاکت بود

آثار متانت و وقار بر او ظاهر می‌شد و اگر به سخن می‌آمد بر همه مردم اطرافش اوج می‌گرفت، از دور کامل‌ترین و زیباترین مردم به نظر می‌رسید، در نزدیک از همه زیباتر و برتر بود. شیرین سخن بود و کلامش فصل الخطاب بود، کم حرف بود و پُر حرف نبود. گویی سخنانش مهره‌هایی بودند که فرو بریزند، از درازی‌اش باکی نبود و از کوتاهی‌اش هیچ چشمی او را حقیر نمی‌شمرد، همچون شاخه‌ای تر میان دو شاخه دیگر بود، چهره او از دیگران شاداب‌تر و زیباتر بود و ارزش او بالاتر و نیکوتر بود. دوستانی دارد که او را احاطه کرده‌اند، اگر سخن می‌گفت، به سخنش گوش می‌سپردند و اگر امر می‌کرد در فرمانبرداری او مبادرت می‌ورزیدند، مردم گردش جمع شده و خدمتش می‌کردند، ترش رو نبود و او را به جهل و نادانی نسبت نمی‌دادند.

ابو معبد گفت: سوگند به خدا این همان صاحب قریش است که در مکّه از احوالش برای ما بازگفتند. و من قصد داشتم همراه او شوم و اگر برایم فراهم شود این کار را انجام می‌دهم. در این حال آوازی از مکه آمد که آواز می‌شنیدند و و صاحب آواز و صدا را نمی‌دیدند و او را نمی‌شناختند. که ابیات زیر از همان صدا شنیده شد:

ص: ۴۲

ای قوم قصی بن کلاب، کارهایی که خداوند از شما دریغ کرد، با سروری جزا داده نمی‌شود.

مبارک باد برای بنی کعب جایگاه جوانانشان، و همه مؤمنان به دنبال جایگاه او هستند.

از خواهرتان در باره گوسفند و ظرفش بپرسید، و اگر از همان گوسفند بپرسید، گواهی می‌دهد.

آن گوسفند نازا را فرا خواند و بر دست پیامبر شیر خالص داد به نحوی که سر پستانش کف درآورد.

پس آن گوسفند را به عنوان معجزه‌ای برای کسانی که آن را بدوشند رها کرد تا چندین بار در بازگشتن و آمدن آن را بدوشد.

مردم به بامداد درآمدند در حالی که پیامبرشان را گم کرده بودند و به خیمه امّ معبد رفتند. حسّان بن ثابت با شنیدن این ماجرا، با سرودن ابیات زیر آن صدا را جواب داد:

یقینا! قومی که پیامبرشان از میان آن رفت، ناامید شدند و کسانی که پیامبر در شب و روز به نزدشان آمد، شادمان گشتند.

از میان قومی کوچ کرد و خردهای آنان از بین رفت، بر قومی دیگر با نور تجدید شونده وارد شد.

پروردگارشان آنان را پس از گمراهی هدایت و راهنمایی کرد، و هرکس طالب حق باشد، هدایت می‌یابد.

پیامبری است که چیزهایی می‌بیند که مردم در اطراف او نمی‌بینند، و در هر مجتمعی کتاب خداوند را تلاوت می‌کند.

مبارک باد برای بنی کعب جایگاه، دخترشان، و همه مؤمنان به دنبال جایگاه او هستند. - . المنتقی فی مولود المصطفی : فصل

سوم در بیان آن چه در راه مدینه برای پیامبر اتفاق افتاد و در بیان داستان ام معبد.

-

ص: ۴۳

**[ترجمه]

قوله برزه أی کبیره السن تبرز للنـاس و لاـ تستر منهم و فی النهـایه یقال امرأه برزه إذا کانت کهله لا تحتجب احتجاب الشواب و مع ذلک عفیفه عاقله تجلس للناس و تحـدثهم من البروز و هو الظهور و الخروج جلده أی عاقله و الاحتباء نوع للجلوس معروف و المرملون الـذین فنیت أزوادهم و أصـله من الرمـل کـأنهم لصـقوا بالرمـل کمـا قیل للفقیر الترب و المسـنتون الـذین لم یصـب أرضهم مطر فلم تنبت شیئا و التاء التی فی آخره بدل من حروف العله الملقاه و صارت کالأصلیه فیه و کسر الخیمه بکسر الکاف و فتحها الشقه السفلی من الخباء ترفع وقتا و ترخی وقتا و قیل هی فی مقدم الخیمه و قیل فی مؤخرها و قیل لکل بیت کسران عن یمین و شـمال خلفها الجهد بالفتح أی المشـقه و الهزال و التفاج المبالغه فی التفریج ما بین الرجلین درت أرسلت اللبن و اجترت من الجره (۱) و هی ما یخرجها البهیمه من کرشـها تمضغها و إنما یفعل ذلک الممتلئ علفا فصارت هذه الشاه کذلک مع ما بها من قله الاعتلاف یربض أی یروی الرهط حتی یربضوا أی یقعوا علی الأرض للنوم و الاستراحه یحکی سـعه الإناء و عظمه و الثج السیلان أی لبنا سائلا کثیرا و البهاء و بیض رغوه اللبن ثم أراضوا و فی بعض الروایات حتی أراضوا أی شربوا عللا بعد نهل حتی رووا من أراض الوادی إذا اسـتنقع فیه الماء و قیل أراضوا أی ناموا علی الأرض و هو البساط و قیل حتی صـبوا اللبن علی الأرض قوله ثم بایعها أی أعطاها ثمن اللبن أو اشتری منها شیئا آخر و یحتمل البیعه أیضا عازب أی بعیده المرعی لا تأوی إلی المنزل

ص: ۴۴

۱- بالفتح و الکسر.

فی اللیل غادره أی ترکه یتساوکن هزالا ـ أی یتمایلن من الضعف و فی بعض روایاتهم تساوک هزالا و فی بعضها ما تساوک یقال تساوکت الإبل إذا اضطربت أعناقها من الهزال و یقال أیضا جاءت الإبل ما تساوک هزالا أی ما تحرک رءوسها و المخاخ جمع مخ مثل کم و کمام و إنما لم یقل قلیله لأنه أراد أن مخاخهن شی ء قلیل قال عبید الله بن حر الجعفی.

إلی الله نشکو ما نری من جیادنا***تساوک هزلی مخهن قلیل.

و قله المخ و رقته تدل علی الهزال (۱) حیال أی لم تحمل و الوضاءه الحسن أبلج الوجه مشرقه و لیس المراد بلج الحاجب و هو نقاره بین الحاجبین لأنها وصفه بالأقرن (۲) نحله من رواه بالنون و الحاء قال من نحل جسمه نحولا و من رواه بالثاء و الجیم قال هو من قولهم رجل أثجل أی عظیم البطن و لم یزریه صقله أی لم یصر سببا لحقارته و نحوله و قیل أرادت أنه لم یکن منتفخ الخاصره جدا و لا ناحلا جدا و یروی بالسین بالإبدال من الصاد و یروی بالصاد و العین و هی صغر الرأس و الوسامه و القسامه الحسن و الغطف بالغین المعجمه طول الأشفار و انعطافها و روی بالعین و هو التثنی و قیل أی طول کأنه طال و انعطف و فی روایه وطف و هو الطول أیضا صهل أی حده و صلابه من صهیل الخیل و فی روایه صحل بالحاء و هو کالبحه فی الصوت و السطع طول العنق و سما به أی علا به و ارتفع أی بکلامه علی من حوله و قیل علا برأسه أو بیده فصل أی بین ظاهر یفصل بین الحق و الباطل و النزر القلیل و الهذر من الکلام ما لا فائده فیه قوله لا یأس أی لا یؤیس من طوله لأنه کان إلی الطول أقرب منه إلی القصر و روی لا یائس قیل معناه لا میئوس من أجل طوله فاعل بمعنی مفعول أی لا ییأس مباریه من مطاولته و روی لا باین من طول أی لا ـ یجاوز الناس طولا ـ لا تقتحمه أی لا تحقره أنضر الثلاثه من النضره و هی الحسن و النعمه محفود أی مخدوم محشود أی تجتمع الناس حوالیه و لا مفند أی لا ینسب إلی الجهل و روی و لا معتد أی

۱- الزیاده من النسخه المخطوطه.

۲- الزیاده من النسخه المخطوطه.

ظالم و اللام فی قوله یا لقصی للتعجب نحو یا للماء قوله ما زوی الله عنکم أی ما قبضه منکم و منعه عنکم قوله لیهن أصلها الهناء و طرح الهمزه منه تخفیف و تمهید لوزن الشعر و الصریح اللبن الخالص الذی لم یمزج و الضره الضرع و قیل لحمه و المزبد الذی علاه الزبد و هو معنی قوله حتی علاه البهاء و هو صفه الصریح و إعرابه بخلاف إعرابه و قیل إنه جر علی الجوار قوله فغادرها رهنا أی ترک الشاه لتکون معجزه له عند من أراد حلبها و تصدیقا لحکایه أم معبد عنه و المرصد موضع الرصد و هم القوم الذین یرصدون الطرق قوله نشب بالنون أی أخذ فی الشعر و علق فیه و یروی شبب أی ابتدأ فی جوابه من تشبیب الکتب و هو الابتداء بها و الأخذ فیها و لیس من تشبیب النساء فی الشعر.

**[ترجمه]«برزة» یعنی زن مسنّ که در مقابل مردم ظاهر می‌شود و خود را از آنان نمی‌پوشاند. و در نهایة آمده است: گفته می‌شود: «امرأة برزة» هرگاه مسنّ باشد و به مانند زنان جوان خود را نپوشاند. و با این وجود عفیف و عاقل است و با مردم می... نشیند و با آنان سخن می گوید. که از «البروز» به معنای ظهور و بیرون آمدن است. «جلدة» یعنی زن عاقل. و «الاحتباء» یک نوع نشستن معروف است. «المرملّون» کسانی که توشه‌شان تمام شده است. و اصل آن از «الرمل» است گویی به شِن چسبیده‌اند و خاک نشین شده‌اند. همانطور که به فقیر گوید: «التَرِب» و «المسنّتون» کسانی که باران به سرزمینشان نباریده و چیزی نرویانیده است. و تاء در آخر این کلمه، بدل از حروف علّه‌ای است که افتاده است و همچون حروف اصلی آن شده است. و «کسر الخیمة» با کسره و فتحه کاف: شکاف پایین چادر است که گاهی بالا زده می‌شود و گاهی بسته می‌شود. و گفته شده: در جلو خیمه است و گفته شده: در انتهای خیمه است. و گفته شده: هر خانه‌ای از سمت راست و چپ دو شکاف دارد. «خلّفها الجهد» با فتحه جیم یعنی مشقّت و لاغری. «التفاجّ» مبالغه در باز شدن میان پاهایش است. «درّت» یعنی شیرش آن سرازیر شد. و «اجترّت» از «الجرّة» است و آن، چیزی است که چهارپا از شکمش بیرون آورده و می‌جود و نشخوار می کند و حیوانی این کار را می‌کند که شکمش پر از علف باشد و این گوسفند علی رغم علف خوردن اندکش این کار را انجام داد. «یربض» یعنی گروه مردم را سیراب کرد «حتی یربضوا» یعنی این که برای خواب و استراحت بر زمین دراز کشیدند. و این مطلب حاکی از فراخی و بزرگی ظرف آب دارد. «الثجّ» یعنی سیلان و ریزش زیاد. یعنی شیری روان و بسیار. «البهاء» سفیدی کف شیر. «ثمّ اراضوا» – در برخی روایت‌ها حتی اراضوا ذکر شده – یعنی پس از بار اول، بار دیگر نوشیدند تا این که سیراب شدند. و از این عبارت است: «اراض الوادی» هرگاه آب در آن وادی راکد شود. و گفته شده: «اراضوا» یعنی بر زمین خوابیدند و «ارض» به معنای فرش است. و گفته شده: تا این که شیر را بر زمین ریختند. سخن او: «ثم بایعها» یعنی بهای شیر را به او پرداخت کردند، یا این که چیز دیگری از او خریداری کردند و ممکن است معنای فروش نیز داشته باشد. «عازب» یعنی حیوانی که برای چرا به مکان دور برده شده است، و شب هنگام به منزل باز نمی‌گردد.

ص: ۴۴

«غادره» یعنی او را ترک کرد. «یتساوکن هزالاً» یعنی از ضعف، کج راه می‌روند. و در برخی روایت‌ها «تساوک هزالاً» و در برخی «ما تساوک» ذکر شده. گفته می‌شود: «تساوکت الابل» هرگاه از شدت لاغری گردن‌هایشان مضطرب و متمایل باشد. و نیز گفته می‌شود: «جاءت الابل ما تساوک هزالاً»یعنی سرهایشان را حرکت نمی‌دادند. و «المخاخ» جمه «مخّ» مانند «کمّ کمام» است و در این جا نگفته اشت: «قلیلة» زیرا مقصودش این بوده که «مخاخهنّ شیء قلیل» عبید الله بن حرّ جعفی سروده است:

از آن چه در مرکب‌هایمان می‌بینیم به نزد خدا شکایت می‌بریم، از شدت لاغری متمایل راه می‌روند و مغز استخوانشان اندک است.

و اندکی استخوان مغز و نازکی آن دالّ بر لاغری است. «حیال» یعنی حامله نیست. «الوضاءة» یعنی نیکویی و زیبائی. «ابلج الوجه» یعنی نورانی. و مقصود «بلج الحاجب» به معنای گشادگی میان دو ابرو نیست زیرا در ادامه او را به پیوستگی ابروان توصیف کرده است. «نحلة» کسانی که آن را با نون و حاء روایت کرده اند گویند، از «نحل جسمه نحولاً» گرفته شده و کسی که با ثاء و جیم روایت کرده گوید: از این سخنشان است که گویند: «رجل أثجل» یعنی مرد شکم بزرگ. «لم یزریه صقلة» یعنی موجب کوچکی و لاغری او نشده است. و گفته شده: مقصود این بوده که لگن خاصره او زیاد باد نکرده است و خیلی هم لاغر نیست. و با سین به جای صاد روایت می‌شود و با صاد و عین نیز «صعلة» به معنای کوچکی سر، روایت می‌شود. «الوسامة و القسامة» یعنی نیکویی و خوش سیمایی چهره. «الغطف» با غین: درازی و نرمی لب‌ها است. و با عین به معنای خمیدگی لب‌ها روایت شده است. و گفته شده: یعنی درازی لب‌هایش به گونه‌ای است که گویی دراز و انعطاف پذیر است. و در روایتی به صورت «الوطف» ذکر شده که این کلمه نیز به معنای درازی است. «صهل» یعنی تیزی و صلابت. که از «صهیل الخیل» می‌باشد. و در روایتی «صحل» با حاء به معنای کلفتی و خشونت در صدا است مانند «البحّة» در صدا. «السطع» درازی گردن است. «سما به» یعنی او را بالا- و بلند مرتبه می‌گرداند. یعنی: با سخن گفتنش از اطرافیانش بالا می‌رود و مرتبه‌اش از آنان بالا می‌رود. و گفته شده: به سر یا دستش بالاتر می شود. «فصل» یعنی آشکار و واضح به نحوی که حقّ و باطل را از هم جدا می‌کند. «النزر» به معنای اندک است. و «الهذر» یعنی سخن بی‌فایده. «لا یأس» یعنی از از درازی آن کسی ناامید نمی‌شود، زیرا بیشتر از آنکه کوتاه باشد دراز است. و به صورت «لا یائس» روایت شده است، گفته شده بدین معنا است که: کسی به خاطر درازی آن مایوس نمی‌شود. و اسم فاعلی است که معنای اسم مفعول می‌دهد. یعنی رقیبان او از مدارا با وی ناامید نمی‌شوند. و به صورت «لا باین من طول» روایت شده، یعنی: از لحاظ درازی از مردم تجاوز نمی‌کند. «لا تقتحمه» یعنی او را تحقیر و خوار نمی‌سازد. «أنضر الثلاثه» از «النضرة» به معنای نیکویی و نعمت است. «محفود» یعنی به او خدمت می‌شود. «محشود» یعنی مردم بر گرد او جمع می‌شوند. «لا مفنّد» یعنی نسبت جهل به او نمی‌دهند. و به صورت «لا معتدّ» روایت شده است،

ص: ۴۵

یعنی: ستمگر نیست. «لام» در «یا لقصیّ» برای اظهار شگفتی است. مانند «یا للماء». «ما زوی الله عنکم» یعنی آن چه خداوند از شما گرفت و شما را از آن منع کرد. سخن او «لیهمن» اصل آن از «الهناء» می‌باشد و افتادن همزه از آن به جهت تخفیف و مراعات و آماده کردن وزن شعر است. «الصریح» شیر خالصی است که با چیزی آمیخته نشود. «الضرّة» به معنای پستان است و گفته شده: گوشت پستان است.

«المزبد» چیزی است که کف بر آن قرار گیرد. و این همان معنای سخنش «حتی علاه البهاء» است و «المزبد» صفت «الصریح» است و اعراب آن بر خلاف اعراب «الصریح» است. و گفته شده اعراب آن بنا بر مجاورت، جرّ است. سخن او «فغادرها رهناً» یعنی گوسفند را برای کسی که بخواهد آن را بدوشد به معنوان معجزه، و تصدیق داستان ام معبد در باره پیامبر، به جای گذاشت. «المرصد» مکان پائیدن است. و آنان کسانی بودند که راه‌ها را می‌پائیدند. سخن او «نشب» با نون یعنی شروع به

سرودن شعر کرد و خود را به سرودن آن درگیر کرد. و به صورت «شبّب» روایت شده، یعنی: جواب دادن به او را آغاز کرد. از «تشبیب الکتب» یعنی: خواندن کتاب را آغاز کرد. و از «تشبیب النساء» (اظهار عشق به زنان) در شعر نیست.

**[ترجمه]

«۷»

ل، الخصال قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي جَوَابِ الْيَهُودِيِّ الَّذِي سَأَلَ عَمَّا فِيهِ مِنْ عَلَامَاتِ الْأَوْصِيَاءِ فَقَالَ فِيمَا قَالَ وَ أَمَّا الثَّانِيَةُ يَا أَخَا الْيَهُودِ فَإِنَّ قُرَيْشاً لَمْ تَزَلْ تَخَيَّلُ الْآرَاءَ وَ تَعْمَلُ الْحِيَلَ فِي قَتْلِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله حَتَّى كَانَ آخِرُ مَا اجْتَمَعَتْ فِي ذَلِكَ يَوْمَ الدَّارِ دَارِ النَّدْوَةِ وَ إِبْلِيسُ الْمَلْعُونُ حَاضِرٌ فِي صُورَةِ أَعْوَرِ ثَقِيفٍ فَلَمْ تَزَلْ تَضْرِبُ أَمْرَهَا ظَهْراً لِبَطْنٍ حَتَّى اجْتَمَعَتْ آرَاؤُهَا عَلَى أَنْ يَنْتَدِبَ مِنْ كُلِّ فَخِذٍ مِنْ قُرَيْشٍ رَجُلٌ ثُمَّ يَأْخُذَ كُلُّ رَجُلٍ مِنْهُمْ سَيْفَهُ ثُمَّ يَأْتِيَ النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله وَ هُوَ نَائِمٌ عَلَى فِرَاشِهِ فَيَضْرِبُوهُ جَمِيعاً بِأَسْيَافِهِمْ ضَرْبَةَ رَجُلٍ وَاحِدٍ فَيَقْتُلُوهُ فَإِذَا قَتَلُوهُ مَنَعَتْ قُرَيْشٌ رِجَالَهَا وَ لَمْ تُسَلِّمْهَا فَيَمْضِي دَمُهُ هَدَراً فَهَبَطَ جَبْرَئِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله فَأَنْبَأَهُ بِذَلِكَ وَ أَخْبَرَهُ بِاللَّيْلَةِ الَّتِي يَجْتَمِعُونَ فِيهَا وَ السَّاعَةِ الَّتِي يَأْتُونَ فِرَاشَهُ فِيهَا وَ أَمَرَهُ بِالْخُرُوجِ فِي الْوَقْتِ الَّذِي خَرَجَ فِيهِ إِلَى الْغَارِ فَأَخْبَرَنِي رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِالْخَبَرِ وَ أَمَرَنِي أَنْ أَضْطَجِعَ فِي مَضْجَعِهِ وَ أَقِيَهُ بِنَفْسِي فَأَسْرَعْتُ إِلَى ذَلِكَ مُطِيعاً لَهُ مَسْرُوراً لِنَفْسِي بِأَنْ أُقْتَلَ دُونَهُ فَمَضَى صلی الله علیه و آله لِوَجْهِهِ وَ اضْطَجَعْتُ فِي مَضْجَعِهِ وَ أَقْبَلَتْ رِجَالاتُ قُرَيْشٍ مُوقِنَةً فِي أَنْفُسِهَا أَنْ تَقْتُلَ النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله فَلَمَّا اسْتَوَى بِي وَ بِهِمُ الْبَيْتُ الَّذِي أَنَا فِيهِ نَاهَضْتُهُمْ بِسَيْفِي فَدَفَعْتُهُمْ عَنْ نَفْسِي بِمَا قَدْ عَلَّمَهُ اللَّهُ وَ النَّاسُ ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى أَصْحَابِهِ

فَقَالَ أَ لَیسَ کَذَلِکَ قَالُوا بَلَی یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ (۱).

**[ترجمه]خصال: امیر المؤمنین علیه السلام در جواب شخص یهودی که درباره علامات اوصیاء پرسید، فرمود و از جمله سخنان آن حضرت این بود: و اما دوّمین آن‌ها، ای برادر یهودی، قریش در اندیشه کشتن پیامبر بودند و نقشه ها می کشیدند، تا این که آخرین بار در یوم الدار و در محلی به نام دار الندوه اجتماع کردند و شیطان ملعون نیز به شکل مرد یک چشم از قبیله ثقیف حاضر بود، آنها در این کار مشورت کردند و به طور جمعی به این نتیجه رسیدند که از هر طایفه ای از قریش مردی انتخاب شود و هر کدام از آنها شمشیر خود را بردارد و به سوی پیامبر در حالی که در رختخواب خود خوابیده است بروند و با شمشیرهای خود او را بزنند به طوری که گویا یک نفر شمشیر زده است و او را بکشند و چون او را کشتند قریش این اشخاص را منع می کند و تحویل نمی دهد و خون او به هدر می رود، پس جبرئیل به پیامبر نازل و این جریان را به او خبر داد و شبی را که بنا بود این کار انجام شود و لحظه ای را که به سوی بستر او خواهند آمد خبر داد و به او دستور داد که در آن ساعت از خانه خارج شود و به سوی غار برود، پیامبر مرا از این موضوع باخبر ساخت و به من دستور داد که در رختخواب او بخوابم و جانم را سپر بلای او کنم و من با شتاب و شادمانی به این کار اقدام کردم تا به جای او کشته شوم، او رفت و من در رختخواب او خوابیدم و مردان قریش روی آوردند و یقین داشتند که پیامبر کشته می شود و چون در آن خانه من و آنها روبروی هم قرار گرفتیم، من با شمشیر خودم بلند شدم و آنها را از خودم دور کردم به گونه ای که خدا و مردم می دانند. سپس علی علیه السلام رو به اصحاب خود کرد

ص: ۴۶

و فرمود: آیا چنین نبود؟ گفتند: آری یا امیر المؤمنین! -. خصال ۲ : ۱۴ - ۱۵ -

**[ترجمه]

«۸»

عم، إعلام الوری ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام فس، تفسیر القمی وَ إِذْ یَمْکُرُ بِکَ الَّذِینَ کَفَرُوا لِیُثْبِتُوکَ أَوْ یَقْتُلُوکَ أَوْ یُخْرِجُوکَ وَ یَمْکُرُونَ وَ یَمْکُرُ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَیْرُ الْماکِرِینَ فَإِنَّهَا نَزَلَتْ بِمَکَّهَ قَبْلَ الْهِجْرَهِ وَ کَانَ سَبَبُ نُزُولِهَا أَنَّهُ لَمَّا أَظْهَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الدَّعْوَهَ بِمَکَّهَ قَدِمَتْ عَلَیْهِ الْأَوْسُ وَ الْخَزْرَجُ فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله تَمْنَعُونِّی وَ تَکُونُونَ لِی جَاراً حَتَّی أَتْلُوَ عَلَیْکُمْ کِتَابَ رَبِّی وَ ثَوَابُکُمْ عَلَی اللَّهِ الْجَنَّهُ فَقَالُوا نَعَمْ خُذْ لِرَبِّکَ وَ لِنَفْسِکَ مَا شِئْتَ فَقَالَ لَهُمْ مَوْعِدُکُمُ الْعَقَبَهُ فِی اللَّیْلَهِ الْوُسْطَی مِنْ لَیَالِی التَّشْرِیقِ فَحَجُّوا وَ رَجَعُوا إِلَی مِنًی وَ کَانَ فِیهِمْ مِمَّنْ قَدْ حَجَّ بَشَرٌ کَثِیرٌ فَلَمَّا کَانَ الْیَوْمُ الثَّانِی مِنْ أَیَّامِ التَّشْرِیقِ قَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِذَا کَانَ اللَّیْلُ فَاحْضُرُوا دَارَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ عَلَی الْعَقَبَهِ وَ لَا تُنَبِّهُوا نَائِماً وَ لْیَنْسَلَّ (۲) وَاحِدٌ فَوَاحِدٌ فَجَاءَ سَبْعُونَ رَجُلًا مِنَ الْأَوْسِ وَ الْخَزْرَجِ فَدَخَلُوا الدَّارَ فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله تَمْنَعُونِّی وَ تُجِیرُونِّی حَتَّی أَتْلُوَ عَلَیْکُمْ کِتَابَ رَبِّی وَ ثَوَابُکُمْ عَلَی اللَّهِ الْجَنَّهُ فَقَالَ أَسْعَدُ بْنُ زُرَارَهَ وَ الْبَرَاءُ بْنُ مَعْرُورٍ وَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ حِزَام (۳) نَعَمْ یَا رَسُولَ اللَّهِ اشْتَرِطْ لِرَبِّکَ وَ لِنَفْسِکَ مَا شِئْتَ فَقَالَ أَمَّا مَا أَشْتَرِطُ لِرَبِّی فَأَنْ تَعْبُدُوهُ وَ لَا تُشْرِکُوا بِهِ شَیْئاً وَ أَشْتَرِطُ لِنَفْسِی أَنْ تَمْنَعُونِی مِمَّا تَمْنَعُونَ أَنْفُسَکُمْ وَ تَمْنَعُونَ أَهْلِی مِمَّا تَمْنَعُونَ أَهَالِیَکُمْ وَ أَوْلَادَکُمْ فَقَالُوا فَمَا لَنَا عَلَی ذَلِکَ فَقَالَ الْجَنَّهُ فِی الْآخِرَهِ وَ تَمْلِکُونَ الْعَرَبَ

وَ تَـدِینُ لَکَمُ الْعَجَمُ فِی الـدُّنْیَا وَ تَکُونُونَ مُلُوکـاً فِی الْجَنَّهِ (۴) فَقَالُوا قَـدْ رَضِـینَا فَقَالَ أَخْرِجُوا إِلَیَّ مِنْکَمُ اثْنَیْ عَشَرَ نَقِیباً یَکُونُونَ شُهَدَاءَ عَلَیْکُمْ بِذَلِکَ کَمَا أَخَذَ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ مِنْ بَنِی إِسْرَائِیلَ اثْنَیْ عَشَرَ نَقِیباً فَأَشَارَ إِلَیْهِمْ جَبْرَئِیلُ فَقَالَ هَذَا نَقِیبٌ وَ هَذَا نَقِیبٌ تِسْعَهٌ مِنَ الْخَزْرَجِ وَ ثَلَاثَهٌ مِنَ الْأَوْسِ فَمِنَ الْخَزْرَجِ أَسْعَدُ بْنُ زُرَارَهَ وَ الْبَرَاءُ بْنُ مَعْرُورٍ وَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ حِزَامٍ (۵) أَبُو جَابِرِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَ رَافِعُ بْنُ

۱- الخصال ۲: ۱۴ و ۱۵.

۲- انسل، انطلق فی استخفاء.

۳- الصحیح: حرام.

۴- قوله: «تکونون ملوکا فی الجنه» تفسیر القمّیّ خال عنه.

۵- الصحیح: حرام.

مَالِكٍ وَ سَعْدُ بْنُ عُبَادَهَ وَ الْمُنْذِرُ بْنُ عُمَرَ (۱) وَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَهَ وَ سَعْدُ بْنُ الرَّبِيعِ وَ عُبَادَهُ بْنُ الصَّامِتِ وَ مِنَ الْأَوْسِ أَبُو الْهَيْثَمِ بْنُ التَّيِّهَانِ وَ هُوَ مِنَ الْيَمَنِ وَ أُسَيْدُ بْنُ حُضَيْرٍ (۲) وَ سَعْدُ بْنُ خَيْثَمَهَ (۳) فَلَمَّا اجْتَمَعُوا وَ بَايَعُوا لِرَسُولِ اللَّهِ صَاحَ إِبْلِيسُ يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ وَ الْعَرَبِ هَذَا مُحَمَّدٌ وَ الصُّبَاهُ مِنْ أَهْلِ يَثْرِبَ عَلَى جَمْرَهِ الْعَقَبَهِ يُبَايِعُونَهُ عَلَى حَرْبِكُمْ فَأَسْمَعَ أَهْلَ مِنًى وَ هَاجَتْ قُرَيْشٌ فَأَقْبَلُوا بِالسِّلَاحِ وَ سَمِعَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله النِّدَاءَ فَقَالَ لِلْأَنْصَارِ تَفَرَّقُوا فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنْ أَمَرْتَنَا أَنْ نَمِيلَ عَلَيْهِمْ بِأَسْيَافِنَا فَعَلْنَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَمْ أُومَرْ بِذَلِكَ وَ لَمْ يَأْذَنِ اللَّهُ لِي فِي مُحَارَبَتِهِمْ قَالُوا فَتَخْرُجُ مَعَنَا قَالَ أَنْتَظِرُ أَمْرَ اللَّهِ فَجَاءَتْ قُرَيْشٌ عَلَى بَكْرَهِ أَبِيهَا قَدْ أَخَذُوا السِّلَاحَ وَ خَرَجَ حَمْزَهُ وَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ مَعَهُمَا السَّيْفُ فَوَقَفَا عَلَى الْعَقَبَهِ فَلَمَّا نَظَرَتْ قُرَيْشٌ إِلَيْهِمَا قَالُوا مَا هَذَا الَّذِي اجْتَمَعْتُمْ لَهُ فَقَالَ حَمْزَهُ مَا اجْتَمَعْنَا وَ مَا هَاهُنَا أَحَدٌ وَ اللَّهِ لَا يَجُوزُ هَذِهِ الْعَقَبَهَ أَحَدٌ إِلَّا ضَرَبْتُهُ بِسَيْفِي (۴) فَرَجَعُوا إِلَى مَكَّهَ وَ قَالُوا لَا نَأْمَنُ أَنْ يُفْسِدَ أَمْرَنَا وَ يُدْخِلَ وَاحِدٌ مِنْ مَشَايِخِ قُرَيْشٍ فِي دِينِ مُحَمَّدٍ فَاجْتَمَعُوا فِي دَارِ النَّدْوَهِ وَ كَانَ لَا يَدْخُلُ دَارَ النَّدْوَهِ إِلَّا مَنْ أَتَى عَلَيْهِ أَرْبَعُونَ سَنَهً فَدَخَلُوا أَرْبَعِينَ رَجُلًا مِنْ مَشَايِخِ قُرَيْشٍ وَ جَاءَ إِبْلِيسُ فِي صُورَهِ شَيْخٍ كَبِيرٍ فَقَالَ لَهُ الْبَوَّابُ مَنْ أَنْتَ قَالَ أَنَا شَيْخٌ مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ لَا يَعْدَمُكُمْ (۵) مِنِّي رَأْيٌ صَائِبٌ إِنِّي حَيْثُ بَلَغَنِي اجْتِمَاعُكُمْ فِي أَمْرِ هَذَا الرَّجُلِ فَجِئْتُ لِأُشِيرَ عَلَيْكُمْ فَقَالَ ادْخُلْ فَدَخَلَ إِبْلِيسُ فَلَمَّا أَخَذُوا مَجْلِسَهُمْ قَالَ أَبُو جَهْلٍ يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ إِنَّهُ لَمْ يَكُنْ أَحَدٌ مِنَ الْعَرَبِ أَعَزَّ مِنَّا نَحْنُ أَهْلُ اللَّهِ تَفِدُ إِلَيْنَا الْعَرَبُ فِي السَّنَهِ

۱- هكذا في النسخ، و الصحيح المنذر بن عمرو.

۲- في نسخه: اسيد بن حصين، و في أخرى: أسد بن حضير و كلاهما مصحفان، و اسيد بضم الهمزه، و حضير بضم الحاء المهمله و فتح الضاد المعجمه، و الرجل هو اسيد بن حضير بن سماك ابن عتيك الأنصاريّ الاشهلي أبو يحيى صحابي، مات سنه ۲۰- ۱ و- ۲۱.

۳- في بعض المصادر ختيمه بتقديم الثاء و هو مصحف، و الصحيح خيثمه بتقديم الياء على الثاء.

۴- في نسخه: الا رويت سيفي هذا من دمه.

۵- في نسخه: لا يعدوكم.

مَرَّتَیْنِ وَ یُکْرِمُونَنَا وَ نَحْنُ فِی حَرَمِ اللَّهِ لَا یَطْمَعُ فِینَا طَامِعٌ فَلَمْ نَزَلْ کَذَلِکَ حَتَّی نَشَأَ فِینَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ فَکُنَّا نُسَمِّیهِ الْأَمِینَ لِصَلَاحِهِ وَ سُکُونِهِ وَ صِدْقِ لَهْجَتِهِ حَتَّی إِذَا بَلَغَ مَا بَلَغَ وَ أَکْرَمْنَاهُ ادَّعَی أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ وَ أَنَّ أَخْبَارَ السَّمَاءِ تَأْتِیهِ فَسَفَّهَ أَحْلَامَنَا وَ سَبَّ آلِهَتَنَا وَ أَفْسَدَ شُبَّانَنَا وَ فَرَّقَ جَمَاعَتَنَا وَ زَعَمَ أَنَّهُ مَنْ مَاتَ مِنْ أَسْلَافِنَا فَفِی النَّارِ فَلَمْ یَرِدْ عَلَیْنَا شَیْ ءٌ أَعْظَمُ مِنْ هَذَا وَ قَدْ رَأَیْتُ فِیهِ رَأْیاً قَالُوا وَ مَا رَأَیْتَ قَالَ رَأَیْتُ أَنْ نَدُسَّ إِلَیْهِ رَجُلًا مِنَّا لِیَقْتُلَهُ فَإِنْ طَلَبَتْ بَنُو هَاشِمٍ بِدَمِهِ (۱) أَعْطَیْنَاهُمْ عَشْرَ دِیَاتٍ فَقَالَ الْخَبِیثُ هَذَا رَأْیٌ خَبِیثٌ قَالُوا وَ کَیْفَ ذَاکَ قَالَ لِأَنَّ قَاتِلَ مُحَمَّدٍ مَقْتُولٌ لَا مَحَالَهَ فَمَنْ هَذَا الَّذِی یَبْذُلُ نَفْسَهُ لِلْقَتْلِ مِنْکُمْ فَإِنَّهُ إِذَا قُتِلَ مُحَمَّدٌ تَعَصَّبَ (۲) بَنُو هَاشِمٍ وَ حُلَفَاؤُهُمْ مِنْ خُزَاعَهَ وَ إِنَّ بَنِی هَاشِمٍ لَا تَرْضَی أَنْ یَمْشِیَ قَاتِلُ مُحَمَّدٍ عَلَی وَجْهِ الْأَرْضِ فَیَقَعُ بَیْنَکُمُ الْحُرُوبُ فِی حَرَمِکُمْ وَ تَتَفَانَوْا فَقَالَ آخَرُ مِنْهُمْ فَعِنْدِی رَأْیٌ آخَرُ قَالَ وَ مَا هُوَ قَالَ نُلْقِیهِ فِی بَیْتٍ وَ نُلْقِی إِلَیْهِ (۳) قُوتَهُ حَتَّی یَأْتِیَهُ رَیْبُ الْمَنُونِ (۴) فَیَمُوتَ کَمَا مَاتَ زُهَیْرٌ وَ النَّابِغَهُ وَ إِمْرُؤُ الْقَیْسِ فَقَالَ إِبْلِیسُ هَذَا أَخْبَثُ مِنَ الْآخَرِ قَالَ (۵) وَ کَیْفَ ذَاکَ قَالَ لِأَنَّ بَنِی هَاشِمٍ لَا تَرْضَی بِذَلِکَ فَإِذَا جَاءَ مَوْسِمٌ مِنْ مَوَاسِمِ الْعَرَبِ اسْتَغَاثُوا بِهِمْ وَ اجْتَمَعُوا عَلَیْکُمْ فَأَخْرَجُوهُ قَالَ آخَرُ مِنْهُمْ لَا وَ لَکِنَّا نُخْرِجُهُ مِنْ بِلَادِنَا وَ نَتَفَرَّغُ نَحْنُ لِعِبَادَهِ آلِهَتِنَا فَقَالَ إِبْلِیسُ هَذَا أَخْبَثُ مِنَ الرَّأْیَیْنِ الْمُتَقَدِّمَیْنِ قَالُوا وَ کَیْفَ قَالَ لِأَنَّکُمْ تَعْمِدُونَ إِلَی أَصْبَحِ النَّاسِ وَجْهاً وَ أَنْطَقِ النَّاسِ لِسَاناً وَ أَفْصَحِهِمْ لَهْجَهً فتحملوه (فَتَحْمِلُونَهُ) إِلَی بَوَادِی الْعَرَبِ فَیَخْدَعُهُمْ وَ یَسْحَرُهُمْ بِلِسَانِهِ فَلَا یَفْجَؤُکُمْ إِلَّا وَ قَدْ مَلَأَهَا عَلَیْکُمْ خَیْلًا وَ رَجْلًا فَبَقُوا حَائِرِینَ ثُمَّ قَالُوا لِإِبْلِیسَ فَمَا الرَّأْیُ فِیهِ یَا شَیْخُ قَالَ مَا فِیهِ إِلَّا رَأْیٌ وَاحِدٌ

۱- فی تفسیر القمّیّ: فان طلبت بنو هاشم بدیته. و فی إعلام الوری: فان طلبت بنو هاشم دمه.

۲- فی نسخه: تعصب. و فی التفسیر: تغضب.

۳- فی نسخه: تلقی إلیه. و فی أخری: تلقی علیه. و فی التفسیر: نثبته فی بیت و یلقی علیه قوته.

۴- فی نسخه: حتی یأتی علیه ریب المنون.

۵- فی نسخه: قالوا.

قَالُوا وَ مَا هِيَ (١) قَالَ يَجْتَمِعُ مِنْ كُلِّ بَطْنٍ مِنْ بُطُونِ قُرَيْشٍ وَ قَبَائِلِ الْعَرَبِ مَا أَمْكَنَ وَ يَكُونُ مَعَهُمْ مِنْ بَنِي هَاشِمٍ رَجُلٌ فَيَأْخُذُونَ سِكِّينَةً أَوْ حَدِيدَةً أَوْ سَيْفاً فَيَدْخُلُونَ عَلَيْهِ فَيَضْرِبُونَهُ كُلُّهُمْ ضَرْبَةً وَاحِدَةً حَتَّى يَتَفَرَّقَ دَمُهُ فِي قُرَيْشٍ كُلِّهَا فَلَا يَسْتَطِيعُ بَنُو هَاشِمٍ أَنْ يَطْلُبُوا بِدَمِهِ وَ قَدْ شَارَكُوهُ فِيهِ فَإِنْ سَأَلُوكُمْ أَنْ تُعْطُوهُمُ الدِّيَةَ فَأَعْطُوهُمْ ثَلَاثَ دِيَاتٍ فَقَالُوا نَعَمْ وَ عَشْرَ دِيَاتٍ ثُمَّ قَالَ (٢) الرَّأْيُ رَأْيُ الشَّيْخِ النَّجْدِيِّ فَاجْتَمَعُوا فِيهِ وَ دَخَلَ مَعَهُمْ فِي ذَلِكَ أَبُو لَهَبٍ عَمُّ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله وَ نَزَلَ جَبْرَئِيلُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ أَخْبَرَهُ أَنَّ قُرَيْشاً قَدِ اجْتَمَعَتْ فِي دَارِ النَّدْوَةِ يُدَبِّرُونَ عَلَيْكَ وَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِ فِي ذَلِكَ وَ إِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَ يَمْكُرُونَ وَ يَمْكُرُ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْماكِرِينَ وَ اجْتَمَعَتْ قُرَيْشٌ أَنْ يَدْخُلُوا عَلَيْهِ لَيْلًا فَيَقْتُلُوهُ وَ خَرَجُوا (٣) إِلَى الْمَسْجِدِ يُصَفِّرُونَ وَ يُصَفِّقُونَ وَ يَطُوفُونَ بِالْبَيْتِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ وَ ما كانَ صَلاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكاءً وَ تَصْدِيَةً (۴).

فالمكاء التصفير و التصديه صفق اليدين و هذه الآيه معطوفه على قوله وَ إِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا و قد كتبت بعد آيات كثيره.

فَلَمَّا أَمْسَى رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله جَاءَتْ قُرَيْشٌ لِيَدْخُلُوا عَلَيْهِ فَقَالَ أَبُو لَهَبٍ لَا أَدَعُكُمْ أَنْ تَدْخُلُوا عَلَيْهِ بِاللَّيْلِ فَإِنَّ فِي الدَّارِ صِبْيَاناً وَ نِسَاءً وَ لَا نَأْمَنُ أَنْ تَقَعَ يَدٌ خَاطِئَةٌ فَنَحْرِسُهُ اللَّيْلَةَ فَإِذَا أَصْبَحْنَا دَخَلْنَا عَلَيْهِ فَنَامُوا حَوْلَ حُجْرَهِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَنْ يُفْرَشَ لَهُ فَفُرِشَ لَهُ فَقَالَ لِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ افْدِنِي بِنَفْسِكَ قَالَ نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ نَمْ عَلَى فِرَاشِي وَ الْتَحِفْ بِبُرْدَتِي فَنَامَ عَلَى فِرَاشِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ الْتَحَفَ بِبُرْدَتِهِ وَ جَاءَ جَبْرَئِيلُ فَأَخَذَ بِيَدِ رَسُولِ اللَّهِ فَأَخْرَجَهُ عَلَى قُرَيْشٍ وَ هُمْ نِيَامٌ وَ هُوَ يَقْرَأُ عَلَيْهِمْ (۵) وَ جَعَلْنا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَ مِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْناهُمْ

ص: ۵۰

١- في التفسير: و ما هو؟.

٢- في التفسير: ثم قالوا. و في إعلام الورى: و قالوا باجمعهم.

٣- قوله: و خرجوا إلى قوله: فلما أمسى مختص بتفسير القمّيّ، و إعلام الورى خال عنه، و أمّا كتاب قصص الأنبياء فليست عندنا نسخته حتّى نعلم ما فيه.

۴- الأنفال: ٣۵.

۵- يس: ٩.

فَهُمْ لا يُبْصِرُونَ وَ قَالَ جَبْرَئِيلُ خُذْ عَلَى طَرِيقِ ثَوْرٍ وَ هُوَ جَبَلٌ عَلَى طَرِيقِ مِنًى لَهُ سَنَامٌ (۱) كَسَنَامِ الثَّوْرِ فَدَخَلَ الْغَارَ (۲) وَ كَانَ مِنْ أَمْرِهِ مَا كَانَ فَلَمَّا أَصْبَحَتْ قُرَيْشٌ وَثَبُوا إِلَى الْحُجْرَةِ وَ قَصَدُوا الْفِرَاشَ فَوَثَبَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي وُجُوهِهِمْ فَقَالَ مَا شَأْنُكُمْ قَالُوا لَهُ أَيْنَ مُحَمَّدٌ قَالَ أَ جَعَلْتُمُونِي عَلَيْهِ رَقِيباً أَ لَسْتُمْ قُلْتُمْ نُخْرِجُهُ مِنْ بِلَادِنَا فَقَدْ خَرَجَ عَنْكُمْ فَأَقْبَلُوا عَلَى أَبِي لَهَبٍ يَضْرِبُونَهُ وَ يَقُولُونَ أَنْتَ تَخْدَعُنَا مُنْذُ اللَّيْلَةِ (۳) فَتَفَرَّقُوا فِي الْجِبَالِ وَ كَانَ فِيهِمْ رَجُلٌ مِنْ خُزَاعَةَ يُقَالُ لَهُ أَبُو كُرْزٍ يَقْفُو الْآثَارَ فَقَالُوا يَا أَبَا كُرْزٍ الْيَوْمَ فَوَقَفَ بِهِمْ عَلَى بَابِ حُجْرَةِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ هَذِهِ قَدَمُ مُحَمَّدٍ وَ اللَّهِ لَأُخْتُ الْقَدَمِ الَّتِي فِي الْمَقَامِ وَ كَانَ أَبُو بَكْرٍ اسْتَقْبَلَ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَرَدَّهُ مَعَهُ فَقَالَ أَبُو كُرْزٍ وَ هَذِهِ قَدَمُ أَبِي قُحَافَةَ أَوِ ابْنِهِ ثُمَّ قَالَ وَ هَاهُنَا عَبَرَ (۴) ابْنُ أَبِي قُحَافَةَ فَمَا زَالَ بِهِمْ حَتَّى أَوْقَفَهُمْ عَلَى بَابِ الْغَارِ ثُمَّ قَالَ مَا جَازُوا (۵) هَذَا الْمَكَانَ إِمَّا أَنْ يَكُونُوا صَعِدُوا إِلَى السَّمَاءِ أَوْ دَخَلُوا (۶) تَحْتَ الْأَرْضِ وَ بَعَثَ اللَّهُ الْعَنْكَبُوتَ فَنَسَجَتْ عَلَى بَابِ الْغَارِ وَ جَاءَ فَارِسٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ حَتَّى وَقَفَ عَلَى بَابِ الْغَارِ ثُمَّ قَالَ مَا فِي الْغَارِ أَحَدٌ فَتَفَرَّقُوا فِي الشِّعَابِ وَ صَرَفَهُمُ اللَّهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله ثُمَّ أَذِنَ لِنَبِيِّهِ فِي الْهِجْرَةِ (۷).

**[ترجمه]اعلام الورى، قصص الانبياء، تفسير قمى: وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُواْ لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللّهُ وَاللّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ. - . انفال / ۳۰ -

{و [ياد كن] هنگامى را كه كافران در باره تو نيرنگ مى كردند تا تو را به بند كَشَند يا بكُشند يا [از مكّه] اخراج كنند، و نيرنگ مى زدند، و خدا تدبير مى كرد، و خدا بهترين تدبيركنندگان است.} اين آيه در مكه قبل از هجرت نازل شد و شأن نزول آن چنين است كه هنگامى كه رسول خدا صلى الله عليه و آله و سلم دعوت خويش را در مكه آشكار كرد، اوس و خزرج نزد او آمدند. رسول خدا صلى الله عليه و آله، به آنان فرمودند: آيا حاضريد از من دفاع كنيد و همجوار من باشيد تا كتاب پروردگارم را بر شما تلاوت كنم و پاداش شما از خدا، بهشت باشد؟ گفتند: هر چه مى خواهى براى پروردگارت و خودت از ما بگير. پس به آنان فرمودند: وعده گاه شما در عقبه، در شب ميانى از شب‌هاى تشريق است. و آنان كه تعداد زيادى بودند، حج گزاردند و به منى برگشتند. هنگامى كه روز دوم از روزهاى تشريق فرا رسيد، رسول خدا صلى الله عليه و آله و سلم به آنان فرمود: هنگامى كه شب فرا رسيد، در خانه عبد المطلب در عقبه حضور داشته باشيد و كسى را از خواب بيدار نكنيد و يكى يكى بيرون آييد. پس هفتاد مرد از اوس و خزرج آمدند و وارد خانه شدند. رسول خدا صلى الله عليه و آله و سلم به آنان فرمودند: آيا حاضريد از من دفاع كنيد و به من كمك كنيد تا كتاب پروردگارم را بر شما بخوانم و پاداش شما از خدا بهشت خواهد بود. سعد بن زراره و براء بن معرور و عبدالله بن حرام گفتند: بلى - اى رسول خدا! - هر چه مى خواهى براى پروردگارت و خودت بر ما شرط كن. فرمودند: اما شرطى را كه براى پروردگارم مى‌كنم اين است كه او را عبادت كنيد و شريكى براى او قايل نشويد و براى خود شرط مى كنم كه همان طور كه از خودتان دفاع مى كنيد، از من نيز دفاع كنيد و همان گونه كه از خانواده و فرزندانتان دفاع مى كنيد، از خانواده و فرزندانم نيز دفاع كنيد. آنان گفتند: در مقابل چه پاداشى خواهيم داشت؟ فرمودند: بهشت در آخرت و اين كه عرب‌ها تابع شما بشوند و عجم به زير سلطه شما درآيند و در آخرت در بهشت، پادشاه شويد. گفتند: مى پذيريم. سپس فرمودند: دوازده نماينده از ميان خود جدا كنيد، تا در باره آن موضوع بر شما گواهى دهند؛ همچنان كه موسى دوازده نماينده از بنى اسرائيل انتخاب كرده بود. پس جبرئيل به آنان چنين توصيه كرد و گفت: اين يك نماينده و اين هم يك نماينده است (نماينده‌ها را جبرييل تعيين كرد)؛ نه نفر از خزرج، و سه نفر از اوس است. از خزرج أسعد بن زراره و براء بن معرور و عبدالله بن حزام - و او پدر جابر بن عبدالله است -. و رافع بن

ص: ۴۷

مالک و سعد بن عباده و منذر بن عمَر و عبدالله بن رواحه و سعد بن ربیع و عباده بن صامت. و از اوس: ابو هیثم بن تیّهان – که از یمن بود – و أُسَید ابن حُضَیر و سعد بن خیثمه. هنگامی که گرد هم آمدند و با رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بیعت کردند، ابلیس فریاد زد: ای گروه قریش و عرب! محمد و گروندگان به دین او از اهل یثرب اکنون در جمره عقبه هستند و با وی بر جنگ با شما بیعت می کنند. پس فریادش به گوش اهل منی رسید و قریش به تکاپو افتاد. آنان با سلاح آمدند و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فریادشان را شنیده و به انصار فرمودند: از هم جدا شوید. انصار گفتند: ای رسول خدا! اگر به ما دستور دهی که شمشیرهای خود را بر علیه آنان برکشیم، این کار را می کنیم. رسول خدا صلی الله علیه و آله، فرمودند: دستور جنگ به ما نرسیده است و خدا اجازه جنگ با آنان را به من نداده است. گفتند: آیا با ما بیرون می آیی؟ فرمودند: در انتظار دستور خدا می نشینم. تمامی افراد قریش آمدند و هیچ کس از آنان نمانده بود و سلاح‌های خود را در دست داشتند. حمزه و امیر مؤمنان علیه السلام نیز با شمشیرهایشان بیرون آمدند و بر روی عقبه ایستادند و به آنان نگاه کردند و گفتند: برای چه گرد هم آمده اید؟ حمزه گفت: نه گرد هم آمدیم و نه کسی را آماده کردیم. به خدا قسم هر که به این عقبه تجاوز کند، من او را با شمشیر خود می زنم. پس قریش به مکه بازگشتند و گفتند: از به هم خوردن جمع خود مطمئن نیستیم و بیم داریم یکی از رؤسای قریش به دین محمد گرایش کند.

سپس در دارالندوه گرد هم آمدند و فقط کسانی که چهل سال به بالا داشتند، حق ورود به دارالندوه را داشتند. چهل مرد از رؤسای قریش وارد شدند و ابلیس در هیئت یک مرد مسنّ وارد شد. دربان به او گفت: که هستی؟ گفت: من شیخی از اهل نجد هستم و می توانم نظری درست به شما ارائه کنم. به مجرد این که خبر اجتماع شما در باره این مرد به من رسید، آمدم تا نظرم را به شما عرضه کنم. گفت: وارد شو. پس ابلیس وارد شد. هنگامی که در جایگاه‌های خود نشستند، ابو جهل گفت: ای گروه قریش! همانا کسی از عرب با عزت تر از ما نیست. ما اهل خدا هستیم و عرب ها سالی

ص: ۴۸

دو بار نزد ما می آیند و ما را بزرگ می دارند و ما در حرم خدا به سر می بریم و کسی به ما چشم طمع ندارد. از همان آغاز چنین بوده‌ایم تا این که محمد بن عبدالله در میان ما بزرگ شد و او را به جهت شایستگی و متانت و راستگویی اش امین می خواندیم و هنگامی که به این مرحله رسید و او را بزرگ داشتیم، ادعا کرد که پیامبر خداست و خبرهای آسمانی به او می رسد. پس افکار ما را به مسخره گرفت و به خدایان ما دشنام داد و جوانان ما را فاسد نمود و اتحاد ما را متفرق کرد و ادعا کرد که مردگان از پیشینیان ما در آتش هستند. چیزی بزرگتر از این تا به حال برای ما اتفاق نیفتاده است. من در باره او پیشنهادی دارم. گفتند: چه پیشنهادی داری؟ گفت: نظرم این است که مردی را به طور پنهانی به سوی او بفرستیم تا او را بکشد و اگر بنی هاشم دیه خون او را از ما بخواهند، ده برابر به آنان می دهیم. آن مرد خبیث (ابلیس) گفت: این نظر بی ارزش است. گفتند: چگونه؟ گفت: قاتل محمد حتماً کشته خواهد شد. چه کسی از شما حاضر است خود را به کشتن دهد؟ چرا که اگر محمد کشته شود، بنی هاشم و هم پیمانان آنان از خزاعه متحد خواهند شد. بنی هاشم حاضر نیست قاتل محمد را آزاد ببینند، پس جنگها در حرم شما به وقوع خواهد پیوست و همدیگر را خواهید کشت. یکی از آنان گفت: من نظر دیگری

دارم. گفتند: چیست؟ گفت: او را در خانه ای زندانی می کنیم و غذایش را می دهیم تا این که مرگ به سراغ او بیاید و بمیرد، چنان که زهیر و نابغه و امرء القیس مردند. ابلیس گفت: این نظر بی ارزش تر از آن نظر است. گفتند: چگونه؟ گفت: زیرا که بنی هاشم آن کار را نمی پذیرد و اگر یکی از مناسبت‌های گرد هم آمدن عرب‌ها فرا رسد، ازآنان طلب کمک خواهند کرد و بر علیه شما متحد خواهند شد و او را آزاد خواهند کرد. یکی دیگر از آنان گفت: نه، بلکه او را از سرزمینمان می رانیم و به عبادت خدایانمان مشغول می شویم. ابلیس گفت: این نظر از دو نظر گذشته، فاسدتر است. گفتند: چگونه؟ گفت: زیرا در این صورت شما او را که زیباروی ترین و سخنورترین مردم و فصیح ترین آن ها است به بادیه های اعراب می... فرستید؛ او آنان را فریب می دهد و با زبانش شیفته خود می سازد و مدت زیادی نخواهد گذشت که آن بادیه ها را پر از اسب و مردان جنگی خواهد کرد. آنان متحیر ماندند. سپس به ابلیس گفتند: ای شیخ! پیشنهاد شما چیست؟ گفت: فقط یک پیشنهاد وجود دارد.

ص: ۴۹

گفتند: چیست؟ گفت: از هر تیره از تیره های قریش، یک مرد برگزیده شود، به شرط این که یک مرد از بنی هاشم نیز با آنان باشد. پس چاقویی یا تکه آهنی یا شمشیری به دست گیرند و همه آنان با هم او را به یک ضربه بزنند تا خبرش میان همه قریش پخش شود. در این صورت، بنی هاشم نمی‌تواند به خونخواهی او برخیزد؛ زیرا که همه در قتل او شرکت داشته‌اند. اگر از شما دیه خواستند، به آنان سه دیه بدهید. گفتند: بلکه ده دیه به آنان می پردازیم. سپس گفت: نظر درست، نظر این شیخ نجدی است. پس آنان گرد هم آمدند و ابولهب عموی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم نیز با آنان بود. جبرئیل علیه السلام بر رسول خدا صلی الله علیه و آله، نازل شد و به او خبر داد که قریش در دارالندوه گرد هم آمدند تا بر علیه تو توطئه چینند و خدا این آیه را در این باره نازل کرد: «وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُواْ لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللّهُ وَاللّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ». قریشیان تصمیم گرفتند که شبانه به وی حمله کنند و او را بکشند. آنان به طرف مسجد به راه افتادند در حالی که سوت و کف می زدند و دور خانه خدا طواف می کردند. خدا این آیه را نازل کرد: «وَمَا كَانَ صَلاَتُهُمْ عِندَ الْبَيْتِ إِلاَّ مُكَاء وَتَصْدِيَةً» - . انفال / ۳۵ -

{ و نمازشان در خانه (خدا) جز سوت کشیدن و کف زدن نبود}. مُکاء یعنی سوت زدن و تصدیه به معنای دست زدن است. این آیه به گفته او: «وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُواْ» معطوف است و پس از آیه های زیادی آمده است. هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم وارد شامگاه شد، قریشیان آمدند تا به وی حمله کنند. ابولهب گفت: نمی گذارم شب هنگام به وی حمله کنید، چرا که بچه ها و زنان در خانه هستند و ما می ترسیم به اشتباه یکی از آنان کشته شود. امشب، نگهبانی او را می... دهیم و صبح به او حمله می کنیم. پس آنان پیرامون اتاق رسول خدا صلی الله علیه و آله، خوابیدند. رسول خدا صلی الله علیه و آله، دستور داد که رختخوابش پهن شود و همین کار را کردند. سپس به علی ابن ابی طالب علیه السلام فرمود: خود را فدای من می کنی؟ گفت: اطاعت، ای رسول خدا! سپس به او فرمود: روی رختخوابم بخواب و با بُرده ام خود را بپوشان. علی علیه السلام روی رختخواب رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم خوابید و با بُرده او خود را پوشانید و جبرئیل علیه السلام آمد و دست رسول خدا که سلام و درود خدا بر او و آلش باد، را گرفت و او را از میان قریشیان بیرون آورد در حالی که خواب بودند و او این آیه را می خواند: «وَ جَعَلْنَا مِن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا و مِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ

ص: ۵۰

فَهُمْ لاَ یُبْصِرُونَ» -. یس / ۹ -

و (ما) فراروی آن ها سدی و پشت سرشان سدی نهاده و پرده ای بر (چشمان) آنان فرو گسترده ایم در نتیجه نمی توانند ببینند.} و جبرئیل به او گفت: راه ثور را پیش بگیر و آن کوهی است در راه منی که دارای کوهانی مانند کوهان گاو است. پس وارد غار شد وآن اتفاقاتی را که می دانیم، افتاد. هنگامی که صبح فرا رسید و قریش وارد اتاق شدند و به طرف رختخواب پیامبر رفتند، علی علیه السلام به آنان اعتراض کرد و گفت: چه می‌خواهید؟ گفتند: محمد کجاست؟ علی علیه السلام فرمود: مگر مرا به نگهبانی او گماشته بودید؟ مگر نگفتید او را از سرزمین خودتان اخراج خواهید کرد؟ او هم سرزمین شما را ترک کرد. آنان به طرف ابولهب رفتند و او را زدند، در حالی که می گفتند: تو از سر شب ما را فریب داده‌ای. پس در کوه‌ها پخش شدند و مردی از خزاعه در میان آنان بود که ابو کرز نام داشت و رهگیری می کرد. به او گفتند: ای ابو کرز! امروز باید او را پیدا کنی. او از حجره رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم شروع به راهنمایی کرد و به آنان گفت: این رد پای محمد است. به خدا قسم این همان رد پایی است که در مقام است. ابوبکر نیز با رسول خدا صلی الله علیه و آله، همراه شده بود. ابو کرز گفت: این نیز رد پای ابو قحافه یا پسرش است. سپس گفت: ابن ابو قحافه از همین جا رد شده است. سپس همچنان آنان را راهنمایی می کرد تا این که آنان را به مدخل غار راهنمایی کرد. سپس گفت: از این جا جلوتر نرفته‌اند؛ یا به آسمان بالا- رفته اند و یا درون زمین فرو رفته‌اند. خدا عنکبوت را فرستاده و بر مدخل غار تاری بافته بود و سوار کاری از فرشتگان آمد و بر در غار ایستاد. آن سوار گفت: کسی در غار نیست. آنان در دره ها پخش شدند و خدا دست آنان را از رسول خویش صلی الله علیه و آله و سلم کوتاه کرد. سپس به پیامبرش اجازه هجرت داد. -. تفسیر قمی : ۲۴۹ - ۲۵۳ ، اعلام الوری : ۳۹ - ۴۰ چاپ اول، ۶۹ - ۷۳ چاپ دوم. -

**[ترجمه]

بیان

قال الجزری فیه جاءت هوازن علی بکره أبیها هذه کلمه مثل للعرب

ص: ۵۱

۱- السنام: حدبه فی ظهر البعیر و الثور.

۲- فی إعلام الوری: فمر رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و تلقاه أبو بکر فی الطریق فأخذ بیده و مر به، فلما انتهی إلی ثور دخل الغار.

۳- فی إعلام الوری: فأقبلوا إلیه یضربونه فمنعهم أبو لهب، و قالوا: أنت کنت تخدعنا منذ اللیله. أقول: أی قالوا لعلی علیه السلام، لانه بنومه علی فراش رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله خدعهم فکانوا یظنون أنّه النبیّ صلّی اللّه علیه و آله.

۴- فی نسخه: عبر.

۵- فى نسخه: ما جاوزوا.

۶- فى نسخه: صعدا و دخلا بالتثنيه، فعليها، فالصحيح: ما جازا. أيضا.

۷- تفسير القمّىّ: ۲۴۹- ۲۵۳ و الألفاظ منه، إعلام الورى: ۳۹ و ۴۰ ط ۱ و ۶۹- ۷۳ ط ۲، و الفاظه يخالف المنقول، قصص الأنبياء: مخطوط.

يريـدون بهـا الكثره و توفر العـدد و أنهم جـاءوا جميعا لم يتخلف منهم أحـد و ليس هناك بكره في الحقيقه و هي التي يسـتقى عليهـا الماء فاسـتعيرت في هـذا الموضع و قال الجوهري النـدوه و النادي مجلس القوم و متحـدثهم (۱) و منه سـميت دار الندوه بمكه التي بناها قصـي لأنهم كانوا ينـدون فيها أي يجتمعون فيها للمشاوره انتهى و الـدس الإخفاء و الدسيس من تـدسه ليأتيك بالأخبار قوله و هاهنا غير ابن أبي قحافه لعله استفهام إنكاري أي ليس هاهنا أحـد يشـبه قدمه هذا القدم إلا ابن أبي قحافه و في بعض النسـخ عبر بالعين المهمله و الباء الموحده كما في عم و هو أصوب أي أشار إلى موضع عبوره أو مبدإ لحوقه و على الأول يحتمل أن لا يكون استفهاما إنكاريا بل يكون إشاره إلى موضع قدم شخص آخر (۲) تبعهما إلى الغار ثم رجع كما سيأتي.

**[ترجمه]جزری گوید: در حدیث آمده است که «جاءت هوزان علی بکرهٔ ابیها» این عبارت ضرب المثل عرب‌ها است

که مقصود از آن کثرت و شـمار بسیار است، و این که همه آن‌ها آمدند و کسی از آنان جا نماند. و در این مثل «بکرهٔ» معنایی حقیقی نـدارد و در اصـل لغوی به معنـای چرخ آب کشـی است. و در این جـا اسـتعاره شـده است. جوهری گویـد: «النـدوهٔ» و «النادی» مجلس قوم، و مکانی است که در آن به سخن می‌پردازند. و از همین کلمه، «دار الندوهٔ» است که قصیّ در مکّه آن را بنـا نهـاد، زیرا آنـان در این مکـان برای مشـورت و تبـادل نظر گرد می‌آمدنـد. پایـان نقـل قول. «الـدسّ» یعنی پنهـان کـاری. و «الدسـیس» کسـی است که مخفیـانه او را می‌فرستی تـا برایت اخبار بیاورد. سـخن او: «و هنا غیر ابن ابی قحافـهٔ» شایـد اسـتفهام انکاری باشد. یعنی در این جا کسـی نیست که جا پای او شبیه این جا پا باشد، جز ابن ابی قحافهٔ. و در برخی نسـخه‌ها با عین و بـاء ذکر شـده، همـانطور که در اعلام الوری آمـده است و این وجه، درست‌تر است، یعنی به مکان عبورش، یا جای رسـیدنش اشاره کرد. و بنا بر وجه اول، ممکن است اسـتفهام انکاری نباشد، بلکه اشاره به جا پای شخص دیگری داشته باشد که پیامبر و ابوبکر را در مسیر رفتن به غار دنبال کرد سپس بازگشت. که در ادامه در این باره سخن خواهیم گفت.

**[ترجمه]

«۹»

شي، تفسير العياشي عَنْ زُرَارَهَ وَ حُمْرَانَ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَحَدِهِمَا عَلَيْهِمُ السَّلَامُ أَنَّ قُرَيْشاً اجْتَمَعَتْ فَخَرَجَ مِنْ كُلِّ بَطْنٍ أُنَاسٌ ثُمَّ انْطَلَقُوا إِلَى دَارِ النَّدْوَهِ لِيَتَشَاوَرُوا فِيمَا يَصْنَعُونَ بِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَإِذَا هُمْ بِشَيْخٍ قَائِمٍ عَلَى الْبَابِ وَ إِذَا ذَهَبُوا إِلَيْهِ لِيَدْخُلُوا قَالَ أَدْخِلُونِي مَعَكُمْ قَالُوا وَ مَنْ أَنْتَ يَا شَيْخُ قَالَ أَنَا شَيْخٌ مِنْ مُضَرَ وَ لِي رَأْيٌ أُشِيرُ بِهِ عَلَيْكُمْ فَدَخَلُوا وَ جَلَسُوا وَ تَشَاوَرُوا وَ هُوَ جَالِسٌ وَ أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ عَلَى أَنْ يُخْرِجُوهُ فَقَالَ لَيْسَ هَذَا لَكُمْ بِرَأْيٍ إِنْ أَخْرَجْتُمُوهُ أَجْلَبَ (۳) عَلَيْكُمُ النَّاسَ فَقَاتَلُوكُمْ قَالُوا صَدَقْتَ مَا هَذَا بِرَأْيٍ ثُمَّ تَشَاوَرُوا فَأَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ عَلَى أَنْ يُوثِقُوهُ- (۴) قَالَ هَذَا لَيْسَ بِالرَّأْيِ إِنْ فَعَلْتُمْ هَذَا وَ مُحَمَّدٌ رَجُلٌ حُلْوُ اللِّسَانِ أَفْسَدَ عَلَيْكُمْ أَبْنَاءَكُمْ وَ خَدَمَكُمْ وَ مَا يَنْفَعُكُمْ أَحَدُكُمْ إِذَا فَارَقَهُ (۵) أَخُوهُ وَ ابْنُهُ أَوِ امْرَأَتُهُ ثُمَّ تَشَاوَرُوا فَأَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ عَلَى أَنْ

۱- متحدث القوم: الموضع الذی یتحدثون فیه.

۲- و هو هند بن أبی هاله، أو عبد اللّه بن اریقط اللیثی علی اختلاف یأتی فی الاخبار، و اختار المقریزی الثانی فی امتاع الاسماع: ۳۹.

۳- أجلب: أجمع.

۴- أی یشدوه بالوثاق. و الوثاق: ما یشد به من قید و حبل و نحوهما.

۵- أی فارق أحدکم اخوه و ابنه او امرأته، أی لا ینفع أحدکم أن تصلب فی دینه و لم یقبل قول محمّد و هو یفسد علی عشیرته دینهم فیفارقونه و فی نسخه: و ما ینفع احدکم، و هو الموجود فی البرهان أیضا.

يَقْتُلُوهُ يَخْرُجُونَ مِنْ كُلِّ بَطْنٍ مِنْهُمْ بِشَاهِرٍ (۱) فَيَضْرِبُونَهُ بِأَسْيَافِهِمْ جَمِيعاً عِنْدَ الْكَتِفَيْنِ (۲) ثُمَّ قَرَأَ الْآيَهَ وَ إِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ إِلَى آخِرِ الْآيَهِ (۳).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: زراره و حُمران و محمد بن مسلم، از یکی از دو امام علیهما السلام روایت کرده است که قریشیان گرد هم آمدند. از هر تیره ای، تعدادی به طرف دارالندوه به راه افتادند تا در باره موضعشان نسبت به رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم چاره اندیشی کنند. ناگاه شیخی را دیدند که نزدیک در ایستاده است. آن شیخ گفت: مرا به خودتان راه دهید. گفتند: ای شیخ! تو که هستی؟ گفت: من شیخی هستم از بنی مُضَر و برای شما پیشنهادی دارم. سپس وارد شدند و نشستند و به رایزنی پرداختند، در حالی که آن شیخ نیز با آنان بود. آنان تصمیم گرفتند که پیامبر را اخراج کنند. اما او گفت: این پیشنهاد مناسبی نیست. اگر او را بیرون کنید، مردم را بر علیه شما می شوراند. گفتند: راست گفتی، این پیشنهاد درستی نیست. سپس به رایزنی پرداختند و تصمیم گرفتند که او را زندانی کنند. گفت: این نیز نظر درستی نیست؛ اگر این کار را بکنید - با توجه به این که محمد دارای بیانی شیرین و جذاب است - فرزندان و خدمتکاران شما را بر علیه شما خواهد شوراند و اگر برادران و فرزندان و زنان شما از شما جدا شوند، چه سودی خواهید برد؟

ص: ۵۲

پس از مشورت با هم، تصمیم گرفتند که از هر طایفه‌ای جوانی را انتخاب کنند و با شمشیرهایشان او را بزنند تا کشته شود. خدای عز و جل این آیه را نازل کرد: «وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُواْ لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ» تا آخر آیه. - . تفسیر عیاشی ۲ : ۵۴ ، البرهان ۲ : ۷۸ -

**[ترجمه]

«۱۰»

فس، تفسیر القمی أَبِی عَنْ بَعْضِ رِجَالِهِ رَفَعَهُ إِلَی أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا کَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی الْغَارِ قَالَ لِأَبِی بَکْرٍ کَأَنِّی أَنْظُرُ إِلَی سَفِینَهِ جَعْفَرٍ فِی أَصْحَابِهِ (۴) یَعُومُ فِی الْبَحْرِ وَ أَنْظُرُ إِلَی الْأَنْصَارِ مُحْتَبِینَ فِی أَفْنِیَتِهِمْ فَقَالَ أَبُو بَکْرٍ وَ تَرَاهُمْ (۵) یَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَأَرِنِیهِمْ فَمَسَحَ عَلَی عَیْنَیْهِ فَرَآهُمْ فَقَالَ فِی نَفْسِهِ الْآنَ صَدَّقْتُ أَنَّکَ سَاحِرٌ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنْتَ الصِّدِّیقُ (۶).

**[ترجمه]تفسیر قمی: پدرم، از برخی رجالش، در حدیثی از امام صادق علیه السلام نقل کرده که فرمود: هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله در غار بود، به ابوبکر فرمود: گویی کشتی جعفر و اصحابش را می بینم که در حال حرکت در دریا است و انصار را می بینم که در حیاط خانه‌هایشان نشسته‌اند. ابوبکر گفت: ای رسول خدا! آیا آنان را می بینی؟ فرمود: بلی. گفت: آنان را به من نشان ده. پس دستش را بر چشم‌هایش کشید و او آنان را دید. او با خودش گفت: اکنون تصدیق می کنم که تو ساحری. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به او فرمود: تو صدّیق هستی. - . تفسیر قمی : ۲۶۵ - ۲۶۶ -

**[ترجمه]

ما، الأمالی للشیخ الطوسی جَمَاعَهٌ (۷) عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ سُفْیَانَ بْنِ الْعَبَّاسِ (۸) عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عُبَیْدِ بْنِ نَاصِحٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَرَ بْنِ وَاقِدٍ الْأَسْلَمِیِّ (۹) عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ

ص: ۵۳

۱- هکذا فی النسخ، و فی تفسیر البرهان: و یخرجوا من کل بطن منهم بشاب فیضربونه بأسیافهم فأنزل اللّه اه.

۲- فی نسخه: عند الکعبین.

۳- تفسیر العیّاشیّ: ج ۲: ۵۴. و رواه البحرانیّ فی تفسیر البرهان ۲: ۷۸.

۴- فی نسخه: و أصحابه تعوم، و فی المصدر: فی أصحابه یقوم. و لعله مصحف و تعوم أی تسبح، قال الجزریّ فی النهایه، فی الحدیث: «علموا صبیانکم العوم» العوم: السباحه، یقال عام یعوم عوما.

۵- فی نسخه: أ تراهم؟.

۶- تفسیر القمّیّ: ۲۶۵ و ۲۶۶.

۷- فی المصدر: اخبرنا جماعه منهم الحسین بن عبد اللّه (و هو مصحف عبید اللّه أی الغضائری) و أحمد بن عبدون و أبو طالب بن عرفه و أبو الحسن الصفار (الصقال خ) و أبو علیّ الحسن بن إسماعیل بن اشناس قالوا: حدّثنا أبو المفضل محمّد بن عبد اللّه بن المطلب الشیبانی.

۸- وصفه فی المصدر بالنحوی.

۹- فی نسخه أحمد و هو وهم، و فی المصدر: محمّد بن عمر بن واقد الاسلمی قاضی الشرقیه و هو الصحیح و هو الواقدی المشهور، راجع التقریب: ۴۶۳ و غیره.

إِسْمَاعِيلَ (١) عَنْ دَاوُدَ بْنِ حُصَيْنٍ عَنْ أَبِي غَطَفَانَ (٢) عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: اجْتَمَعَ الْمُشْرِكُونَ فِي دَارِ النَّدْوَةِ لِيَتَشَاوَرُوا فِي أَمْرِ رَسُولِ اللَّهِ وَ أَتَى جَبْرَئِيلُ رَسُولَ اللَّهِ فَأَخْبَرَهُ الْخَبَرَ وَ أَمَرَهُ أَنْ لَا يَنَامَ فِي مَضْجَعِهِ تِلْكَ اللَّيْلَةَ فَلَمَّا أَرَادَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله الْمَبِيتَ أَمَرَ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنْ يَبِيتَ فِي مَضْجَعِهِ تِلْكَ اللَّيْلَةَ فَبَاتَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ تَغَشَّى بِبُرْدٍ أَخْضَرَ حَضْرَمِيٍّ كَانَ لِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَنَامُ فِيهِ وَ جَعَلَ السَّيْفَ إِلَى جَنْبِهِ فَلَمَّا اجْتَمَعَ أُولَئِكَ النَّفَرُ مِنْ قُرَيْشٍ يَطِيفُونَ (٣) وَ يَرْصُدُونَهُ يُرِيدُونَ قَتْلَهُ فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ هُمْ جُلُوسٌ عَلَى الْبَابِ خَمْسَةٌ وَ عِشْرُونَ رَجُلًا (٤) فَأَخَذَ حَفْنَةً مِنَ الْبَطْحَاءِ ثُمَّ جَعَلَ يَذُرُّهَا (٥) عَلَى رُءُوسِهِمْ وَ هُوَ يَقْرَأُ يس وَ الْقُرْآنِ الْحَكِيمِ (٦) حَتَّى بَلَغَ فَأَغْشَيْناهُمْ فَهُمْ لا يُبْصِرُونَ (٧) فَقَالَ قَائِلٌ مَا تَنْتَظِرُونَ قَالُوا مُحَمَّداً قَالَ خِبْتُمْ وَ خُزِيتُمْ (٨) قَدْ وَ اللَّهِ مَرَّ بِكُمْ فَمَا مِنْكُمْ رَجُلٌ إِلَّا وَ قَدْ جَعَلَ عَلَى رَأْسِهِ تُرَاباً قَالُوا وَ اللَّهِ مَا أَبْصَرْنَاهُ قَالَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ إِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَ يَمْكُرُونَ وَ يَمْكُرُ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْماكِرِينَ (٩).

**[ترجمه]امالی طوسی: ابو غطفان،

ص: ۵۳

از ابن عباس نقل کرده است که گفت: مشرکان در دار الندوه جمع شدند تا درباره رسول خدا صلی الله علیه و آله مشورت کنند. جبرئیل نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله، آمد و او را باخبر کرد و دستور داد که در آن شب در بسترش نخوابد. هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از علی علیه السلام خواست که آن شب را در بستر او بخوابد، علی علیه السلام اطاعت کرد و عبای سبز رنگ حضرمی را که حضرت رسول صلی الله علیه و آله، بر روی خود می کشید، هنگام خواب بر روی خود کشید و شمشیرش را در کنارش قرار داد. هنگامی که آن گروه از قریش جمع شدند تا او را به قتل برسانند، حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم خارج شد، در حالی که آنان بر کنار در نشسته بودند و تعدادشان بیست و پنج نفر بود. رسول خدا مشتی از خاک بطحاء برداشت و آن را بر سرهایشان پاشید، در حالی که چنین می خواند: «یس * وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ» {یاسین * سوگند به قرآن حکمت آموز} تا به (این آیه) رسید «فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لاَ يُبْصِرُونَ» {و پرده ای بر (چشمان) آنان فرو گسترده ایم، در نتیجه نمی توانند ببینند} یکی گفت: منتظر چه هستید؟ گفتند: محمد. گفت: شکست خوردید و زیان دیدید (خاک بر سرتان باد) - قسم به خدا - از کنار شما رد شد و خاک را بر سر همه شما پاشید. گفتند: به خدا قسم ما او را ندیدیم. ابن عباس گفت: پس خدای عز و جل این آیه را نازل کرد «وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُواْ لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللّهُ وَاللّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ». - . امالی طوسی : ۲۸۴ - ۲۸۵ -

**[ترجمه]

«۱۲»

ما، الأمالي للشيخ الطوسي جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِي الْفَضْلِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى بْنِ صَفْوَانَ عَنْ مَحْفُوظِ بْنِ بَحْرٍ عَنِ الْهَيْثَمِ بْنِ جَمِيلٍ عَنْ قَيْسِ بْنِ الرَّبِيعِ عَنْ حَكِيمِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغاءَ

۱- فی المصدر: إبراهیم بن إسماعیل بن أبی حبیبه یعنی الاسلمی. أقول: الرجل مذکور فی التراجم راجع التقریب: ۱۹.

۲- بفتحات هو ابن طریف أو ابن مالک المری المدنیّ، قیل: اسمه سعد.

۳- هکذا فی النسخ، و فی المصدر: یطوفون.

۴- فی المصدر: عددهم خمسه و عشرون رجلا.

۵- أی نثرها.

۶- السوره: ۳۶.

۷- الآیه: ۹.

۸- فی المصدر: خبتم و خسرتم.

۹- مجالس ابن الشیخ: ۲۸۴ و ۲۸۵. و فیه و اللّه لقد مر بکم.

مَرْضاتِ اللَّهِ (۱) قالَ نَزَلَتْ فِی عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ حِینَ بَاتَ عَلَی فِرَاشِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله (۲).

**[ترجمه]امالی طوسی: حکیم بن جُبیر از علی بن حسین علیهما السلام روایت کرده که در باره این فرموده خداوند عزّ و جلّ «وَمِنَ النَّاسِ مَن یشْرِی نَفْسَه ابْتِغَاء

ص: ۵۴

مَرْضَاتِ اللّه» - . بقره / ۲۰۷ -

{و از میان مردم کسی است که جان خود را برای طلب خشنودی خدا می فروشد.} فرمود: در باره علی علیه السلام نازل شد هنگامی که در رختخواب رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم شب را سپری کرد. - . امالی طوسی : ۲۸۵ -

**[ترجمه]

«۱۳»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی جَمَاعَهٌ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْعَبَّاسِ النَّحْوِیِّ عَنِ الْخَلِیلِ بْنِ أَسَدٍ (۳) عَنْ سَعِیدِ بْنِ أَوْسٍ قَالَ: کَانَ أَبُو عَمْرِو بْنُ الْعَلَاءِ إِذَا قَرَأَ وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَشْرِی نَفْسَهُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ قَالَ کَرَّمَ اللَّهُ عَلِیّاً عَلَیْهِ السَّلَامُ فِیهِ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآیَهُ (۴).

**[ترجمه]امالی طوسی: سعید بن اوس گوید: ابو عمرو بن علاء هرگاه آیه «وَمِنَ النَّاسِ مَن یشْرِی نَفْسَه ابْتِغَاء مَرْضَاتِ اللّه» {و از میان مردم کسی است که جان خود را برای طلب خشنودی خدا می فروشد.} را قرائت می کرد، می گفت: خداوند علی علیه السلام را کرامت بخشید که این آیه در باره او نازل شد. - . امالی طوسی : ۲۸۵ -

**[ترجمه]

«۱۴»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی جَمَاعَهٌ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَیْمَانَ (۵) عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الصَّبَّاحِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ کَثِیرٍ عَنْ عَوْفٍ الْأَعْرَابِیِّ مِنْ أَهْلِ الْبَصْرَهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ أَبِی الْحَسَنِ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِکٍ قَالَ: لَمَّا تَوَجَّهَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی الْغَارِ وَ مَعَهُ أَبُو بَکْرٍ أَمَرَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله عَلِیّاً أَنْ یَنَامَ عَلَی فِرَاشِهِ وَ یَتَغَشَّی بِبُرْدَتِهِ (۶) فَبَاتَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ مُوَطِّناً نَفْسَهُ عَلَی الْقَتْلِ وَ جَاءَتْ رِجَالُ قُرَیْشٍ مِنْ بُطُونِهَا یُرِیدُونَ قَتْلَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَلَمَّا أَرَادُوا أَنْ یَضَعُوا عَلَیْهِ أَسْیَافَهُمْ لَا یَشُکُّونَ أَنَّهُ مُحَمَّدٌ فَقَالُوا أَیْقِظُوهُ لِیَجِدَ أَلَمَ الْقَتْلِ وَ یَرَی السُّیُوفَ تَأْخُذُهُ فَلَمَّا أَیْقَظُوهُ فَرَأَوْهُ عَلِیّاً تَرَکُوهُ وَ تَفَرَّقُوا فِی طَلَبِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَشْرِی نَفْسَهُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ (۷).

**[ترجمه]امالی طوسی: انس بن مالک روایت می کند که گفت: چون رسول الله صلی الله علیه و آله به همراه ابوبکر، به

سوی آن غار رفت، به علی علیه السلام امر فرمود که در بستر او بخوابد و ردای او را بر روی خود بکشد. علی علیه السلام جان خود را در معرض کشته شدن قرار داد و در بستر رسول الله صلی الله علیه و آله خوابید. مردانی از قریش که هر کدام از نسب های مختلف بودند، تصمیم به قتل پیامبر صلی الله علیه و آله گرفتند و چون خواستند که شمشیر را بر او فرود آورند، شکی نداشتند که آن مرد که در بستر خوابیده، محمد صلی الله علیه و آله است. پس به یکدیگر گفتند: بیدارش کنید تا درد کشته شدن را بچشد و این شمشیرها را که جانش را می گیرند با چشمان خود مشاهده کند. چون او را بیدار نمودند و پی بردند که علی علیه السلام در آن بستر خوابیده، او را رها کردند و در جستجوی رسول الله صلی الله علیه و آله هر کدام به سویی رفتند و خداوند، این آیه را نازل فرمود: «وَمِنَ النَّاسِ مَن يشْرِی نَفْسَه ابْتِغَاء مَرْضَاتِ اللّه وَاللّه رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ» {و از میان مردم کسی است که جان خود را برای طلب خشنودی خدا می فروشد، و خدا نسبت به [این] بندگان مهربان است.} - . امالی طوسی : ۲۸۵ -

**[ترجمه]

«۱۵»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ حَفْصٍ عَنْ مُحَمَّدِ

ص: ۵۵

۱- البقره: ۲۰۷.

۲- مجالس ابن الشیخ: ۲۸۵.

۳- فی المصدر: الجلیل بن اسود النوشجانی قال: حدّثنا أبو زید سعید بن اوس یعنی الأنصاریّ النحوی.

۴- مجالس ابن الشیخ: ۲۸۵.

۵- وصفه فی المصدر بالباغندی و وصف محمّد بن الصباح بالجرجانی و محمّد بن کثیر بالمدائنی أقول: عوف الاعرابی هو عوف بن أبی جمیله العبدی الهجری أبو سهل البصری المعروف بالاعرابی، و اسم أبی جمیله بندویه، و یقال: هو اسم أمه، و اسم أبیه رزینه، وثقه العامّه فی کتب تراجمهم، مات فی ۱۴۶- او- ۱۴۷. راجع تهذیب التهذیب ۸: ۱۶۶، و التقریب: ۴۰۳ و خلاصه التهذیب: ۲۵۳.

۶- فی المصدر: یتوشح ببردته.

۷- مجالس ابن الشیخ: ۲۸۵.

بْنِ عُبَيْدٍ (۱) عَنْ أَبِی یَحْیَی التَّیْمِیِّ (۲) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جُنْدَبٍ عَنْ أَبِی ثَابِتٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ: فَخَرَتْ عَائِشَهُ بِأَبِیهَا وَ مَکَانِهِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی الْغَارِ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ شَدَّادِ بْنِ الْهَادِ (۳) وَ أَیْنَ أَنْتَ مِنْ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ حَیْثُ نَامَ فِی مَکَانِهِ وَ هُوَ یَرَی أَنَّهُ یُقْتَلُ فَسَکَتَتْ وَ لَمْ تُحِرْ جَوَاباً (۴).

أَقُولُ سَیَأْتِی فِی بَابِ أَحْوَالِ إِبْلِیسَ عَنْ جَابِرٍ الْأَنْصَارِیِّ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ: تَمَثَّلَ إِبْلِیسُ لَعَنَهُ اللَّهُ فِی أَرْبَعِ صُوَرٍ إِلَی أَنْ قَالَ تَصَوَّرَ یَوْمَ اجْتِمَاعِ قُرَیْشٍ فِی دَارِ النَّدْوَهِ فِی صُورَهِ شَیْخٍ مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ فَأَشَارَ عَلَیْهِمْ فِی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله بِمَا أَشَارَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَی وَ إِذْ یَمْکُرُ بِکَ الَّذِینَ کَفَرُوا الْآیَهَ.

**[ترجمه]امالی طوسی:

ص: ۵۵

مجاهد گوید: عائشه بر پدرش و جایگاه او در همراهی رسول خدا در غاز فخر می‌ورزید. عبدالله بن شداد بن هاد گفت: کجائی تو نسبت به علی بن ابی طاب آنسان که در مکان پیامبر خوابید و می‌دانست که کشته می‌شود؟ پس او ساکت شد و نتوانست جوابی بدهد. - . امالی طوسی : ۲۸۵ -

می گویم: در باب احوال ابلیس روایتی از جابر انصاری می‌آید که گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: ابلیس که لعنت خدا بر او بود در چهار صورت جلوه گر شد: تا این جا که فرمود - در هنگام گردهمایی قریشیان در دار الندوهٔ به صورت شیخی از اهل نجد درآمده بود و در مشورت به آنان در باره پیامبر مطالبی گفت. و خداوند متعال این آیه را نازل فرمود: «وَإِذْ یَمْکُرُ بِکَ الَّذِینَ کَفَرُواْ لِیُثْبِتُوکَ أَوْ یَقْتُلُوکَ أَوْ یُخْرِجُوکَ وَیَمْکُرُونَ وَیَمْکُرُ اللّهُ وَاللّهُ خَیْرُ الْمَاکِرِینَ»

**[ترجمه]

«۱۶»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی أَبُو عَمْرٍو (۵) عَنِ ابْنِ عُقْدَهَ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَزْدِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَبْدِ النُّورِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِیرَهِ الْقُرَشِیِّ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْبَدٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: بَاتَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ لَیْلَهَ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی الْمُشْرِکِینَ عَلَی فِرَاشِهِ لِیُعَمِّیَ عَلَی قُرَیْشٍ وَ فِیهِ نَزَلَتْ هَذِهِ وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَشْرِی نَفْسَهُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ (۶).

**[ترجمه]امالی طوسی: ابن عباس روایت می کند که گفت: علی علیه السلام در شبی که رسول الله صلی الله علیه و آله از دست مشرکان گریخت، در بستر ایشان خوابید تا قریش گمراه شوند و آیه: «وَمِنَ النَّاسِ مَن یَشْرِی نَفْسَه ابْتِغَاء مَرْضَاتِ اللّه» در شأن علی علیه السلام نازل شده است. - . امالی طوسی : ۱۵۸ -

**[ترجمه]

«۱۷»

ما، الأمالي للشيخ الطوسي جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِي الْمُفَضَّلِ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الْعَلَوِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ حَمْزَةَ الْعَلَوِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ زَيْدٍ عَنْ

۱- فی المصدر: محمّد بن عبد المحاربی و فیه وهم و الصحیح عبید، و هو محمّد بن عبید بن محمّد بن واقد المحاربی، أبو جعفر، أو أبو یعلی النحاس الکوفیّ.

۲- فی المصدر: التمیمی.

۳- هو عبد اللّه بن شداد بن الهاد اللیثی أبو الولید المدنیّ، ولد علی عهد النبیّ صلّی اللّه علیه و آله، کان من کبار التابعین الثقات، و کان معدودا فی الفقهاء قال الواقدی: قتل یوم دجیل سنه ۸۱ و قال الثوری: فقد فی الجماجم (سنه ۸۳). ترجمه العامّه و الخاصّه فی تراجمهم.

۴- مجالس ابن الشیخ: ۲۸۵.

۵- هکذا فی النسخ، و فی المصدر: أبو عمر و هو عبد الواحد بن محمّد بن عبد اللّه بن محمّد ابن مهدیّ، علی ما فی حدیث قبله.

۶- مجالس ابن الشیخ: ص ۱۵۸.

عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَرَ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ جَعْدَهَ بْنِ هُبَیْرَهَ عَنْ أَمِّهِ (۱) أَمِّ هَانِئٍ بِنْتِ أَبِی طَالِبٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَتْ لَمَّا أَمَرَ اللَّهُ تَعَالَی نَبِیَّهُ صلی الله علیه و آله بِالْهِجْرَهِ وَ أَنَامَ عَلِیّاً عَلَیْهِ السَّلَامُ عَلَی فِرَاشِهِ (۲) وَ سَجَّاهُ بِبُرْدٍ حَضْرَمِیٍّ ثُمَّ خَرَجَ فَإِذَا وُجُوهُ قُرَیْشٍ عَلَی بَابِهِ فَأَخَذَ حَفْنَهً مِنْ تُرَابٍ فَذَرَّهَا عَلَی رُءُوسِهِمْ فَلَمْ یَشْعُرْ بِهِ أَحَدٌ مِنْهُمْ وَ دَخَلَ عَلَی بَیْتِی فَلَمَّا أَصْبَحَ أَقْبَلَ عَلَیَّ وَ قَالَ أَبْشِرِی یَا أُمَّ هَانِئٍ فَهَذَا جَبْرَئِیلُ یُخْبِرُنِی أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ قَدْ أَنْجَی عَلِیّاً عَلَیْهِ السَّلَامُ مِنْ عَدُوِّهِ قَالَتْ وَ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَعَ جَنَاحِ الصُّبْحِ إِلَی غَارِ ثَوْرٍ فَکَانَ فِیهِ ثَلَاثاً حَتَّی سَکَنَ عَنْهُ الطَّلَبُ ثُمَّ أَرْسَلَ إِلَی عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ أَمَرَهُ بِأَمْرِهِ وَ أَدَاءِ الْأَمَانَهِ (۳).

**[ترجمه]امالی طوسی:

ص: ۵۷

امّ هانیء دختر ابو طالب گوید: هنگامی که خداوند متعال پیامبرش صلی الله علیه و آله وسلم را به هجرت امر فرمود، و علی علیه السلام را در رختخوابش خوابانید و جامه حضرمی خود را بر او پوشانید. سپس بیرون رفت و دید که سرشناسان و بزرگان قریش بر در خانه‌اش ایستاده‌اند. پس دو مشت خاک برداشت و بر سر آنان ریخت و کسی از آنان متوجه او نشدند و آن حضرت وارد خانه من شد. بامدادان به نزد من آمد و فرمود: مژده بده امّ هانیء، جبرئیل به من خبر می‌دهد که خداوند عزّ و جلّ، علیّ علیه السلام را از دست دشمنش نجات داد. ام هانیء گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در ابتدای صبح به سوی غار رهسپار شد، و در آن جا سه روز ماند تا این که مطمئن شد کسی او را دنبال نمی‌کند. سپس کسی را به سوی علی علیه السلام فرستاد و او را به امور خود و اداء امانت دستور داد. - . املی طوسی : ۲۸۵ - ۲۸۶ -

**[ترجمه]

بیان

لعل المراد بجناح الصبح أوله شبه أول امتداد ظهوره بالجناح المبسوط و فی القاموس جنوح اللیل إقباله و الجناح الید و العضد و الجانب و نفس الشی ء و من الدر نظم یعرض أو کل ما جعلته فی نظام و الکنف و الناحیه و الطائفه من الشی ء انتهی و ربما یناسب بعض تلک المعانی مع تکلف.

**[ترجمه]شاید مقصود از «جناح الصبح» ابتدای بامداد باشد. که آغاز امتداد آشکار شدن صبح را به بال گشوده شده تشبیه کرده است. و در قاموس آمده است: «جنوح اللیل» فرا رسیدن شب است. و «الجناح» به این معانی آمده است: دست، بازو، ناحیه و خود بال. و از مروارید: رشته‌ای است که تشکیل شود، یا هر مرواریدی است که به رشته درآوری، و به معنای گوشه و ناحیه و گروهی از چیزی است. پایان نقل قول. و چه بسا با تکلف، با آن معانی مناسبت داشته باشد.

**[ترجمه]

ما، الأمالى للشيخ الطوسى أَخْبَرَنَا جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِى الْمُفَضَّلِ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْعَبَّاسِ أَحْمَدُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَمَّارٍ الثَّقَفِيُّ سَنَهَ إِحْدَى وَ عِشْرِينَ وَ ثَلَاثِمِائَهٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَيْمَانَ النَّوْفَلِيُّ سَنَهَ خَمْسٍ وَ مِائَتَيْنِ قَالَ حَدَّثَنِى الْحَسَنُ بْنُ حَمْزَهَ أَبُو مُحَمَّدٍ النَّوْفَلِيُّ قَالَ حَدَّثَنِى أَبِى وَ خَالِى يَعْقُوبُ بْنُ الْفَضْلِ بْنِ (۴) عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْعَبَّاسِ بْنِ رَبِيعَهَ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ عَنْ يَزِيدَ بْنِ سَعِيدٍ الْهَاشِمِيِّ (۵) قَالَ حَدَّثَنِيهِ أَبُو عُبَيْدَهَ (۶) بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ رَضِىَ اللَّهُ عَنْهُ بَيْنَ الْقَبْرِ وَ الرَّوْضَهِ عَنْ أَبِيهِ وَ

ص: ۵۷

۱- فى المصدر: عن أبيه، عن أم هانئ. و لعلّ فيه تصحيفا و ما فى الصلب اصح.

۲- فى المصدر: فى فراشه. و وشحه ببرد له حضرمى.

۳- مجالس ابن الشيخ: ۲۸۵ و ۲۸۶.

۴- فى المصدر: يعقوب بن الفضل، عن عبد الرحمن إه.

۵- فى المصدر: زبير بن سعيد الهاشمى، و لعله زبير بن سعيد بن سليمان بن سعيد بن نوفل بن الحارث بن عبد المطلب بن هاشم الهاشمى أبو القاسم نزيل المدائن.

۶- عرف بكنيته فقط فلم يذكر اسمه فى التراجم، قال ابن حجر فى التقريب بعد عنوانه بذلك: أخو سله، و قيل: هو هو.

عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِی رَافِعٍ جَمِیعاً عَنْ عَمَّارِ بْنِ یَاسِرٍ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُ وَ أَبِی رَافِعٍ مَوْلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ أَبُو عُبَیْدَهَ وَ حَدَّثَنِیهِ سِنَانُ بْنُ أَبِی سِنَانٍ الدُّؤَلِیُّ وَ کَانَ مِمَّنْ وُلِدَ عَلَی عَهْدِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَأَخْبَرَنِی سِنَانُ بْنُ أَبِی سِنَانٍ أَنَّ هِنْدَ بْنَ أَبِی هِنْدِ بْنِ أَبِی هَالَهَ الْأُسَیْدِیَّ حَدَّثَهُ عَنْ أَبِیهِ هِنْدِ بْنِ أَبِی هَالَهَ رَبِیبِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ أُمِّهِ خَدِیجَهَ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجِ النَّبِیِّ وَ أُخْتِهِ لِأُمِّهِ فَاطِمَهَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهَا قَالَ أَبُو عُبَیْدَهَ وَ کَانَ هَؤُلَاءِ الثَّلَاثَهُ هِنْدُ بْنُ أَبِی هَالَهَ وَ أَبُو رَافِعٍ وَ عَمَّارُ بْنُ یَاسِرٍ جَمِیعاً یُحَدِّثُونَ عَنْ هِجْرَهِ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِالْمَدِینَهِ وَ مَبِیتِهِ قَبْلَ ذَلِکَ عَلَی فِرَاشِهِ قَالَ وَ صَدْرُ هَذَا الْحَدِیثِ عَنْ هِنْدِ بْنِ أَبِی هَالَهَ وَ اقْتِصَاصُهُ عَنِ الثَّلَاثَهِ هِنْدٍ وَ عَمَّارٍ وَ أَبِی رَافِعٍ وَ قَدْ دَخَلَ حَدِیثُ بَعْضِهِمْ فِی بَعْضٍ قَالُوا کَانَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مِمَّا یَمْنَعُ نَبِیَّهُ صلی الله علیه و آله بِعَمِّهِ أَبِی طَالِبٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَمَا یَخْلُصُ إِلَیْهِ امْرُؤٌ بِسُوءٍ مِنْ قَوْمِهِ مُدَّهَ حَیَاتِهِ (۱) فَلَمَّا مَاتَ أَبُو طَالِبٍ نَالَتْ قُرَیْشٌ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بُغْیَتَهَا وَ أَصَابَتْهُ بِعَظِیمٍ مِنَ الْأَذَی حَتَّی تَرَکَتْهُ لَقًی فَقَالَ صلی الله علیه و آله لَأَسْرَعُ مَا وَجَدْنَا فَقْدُکَ یَا عَمِّ وَصَلَتْکَ رَحِمٌ وَ جُزِیتَ خَیْراً یَا عَمِّ ثُمَّ مَاتَتْ خَدِیجَهُ بَعْدَ أَبِی طَالِبٍ بِشَهْرٍ وَ اجْتَمَعَ بِذَلِکَ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حُزْنَانِ حَتَّی عُرِفَ ذَلِکَ فِیهِ قَالَ هِنْدٌ ثُمَّ انْطَلَقَ ذَوُو الطَّوْلِ وَ الشَّرَفِ مِنْ قُرَیْشٍ إِلَی دَارِ النَّدْوَهِ لِیَرْتَئُوا (۲) وَ یَأْتَمِرُوا فِی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ أَسَرُّوا ذَلِکَ بَیْنَهُمْ فَقَالَ بَعْضُهُمْ نَبْنِی لَهُ عَلَماً وَ نَتْرُکُ فُرَجاً نَسْتَوْدِعُهُ فِیهِ فَلَا یَخْلُصُ مِنَ الصُّبَاهِ (۳) فِیهِ إِلَیْهِ أَحَدٌ وَ لَا نَزَالُ فِی رَفَقٍ مِنَ الْعَیْشِ حَتَّی یَتَضَیَّفَهُ رَیْبُ الْمَنُونِ (۴) وَ صَاحِبُ

۱- فی المصدر: فما کان یخلص إلیه من قومه أمر یسوؤه مده حیاته.

۲- ارتأی الامر: نظر فیه. تدبره. و فی المصدر: ثم انطلق ذوو الطول و الشرف من قریش إلی دار الندوه لیأتمروا فی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله.

۳- فلان صبأ: إذا خرج من دین إلی دین غیره، من قولهم: صبأ ناب البعیر: إذ اطلع، و صبأت النجوم: إذا خرجت من مطالعها، و کانت العرب تسمی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلم الصابئ لانه خرج من دین قریش إلی دین الإسلام، و یسمون من یدخل الإسلام مصبوا، لانهم کانوا لا یهمزون فابدلوا الهمزه واوا، و یسمون المسلمین الصباه بغیر همزه، کأنّه جمع الصابی غیر مهموز کقاضی و قضاه و غاز و غزاه. قاله الجزریّ فی النهایه.

۴- فی المصدر: حتی یذوق طعم المنون.

هَذِهِ الْمَشُورَهِ الْعَاصُ بْنُ وَائِلٍ وَ أُمَيَّهُ وَ أُبَيٌّ ابْنَا خَلَفٍ فَقَالَ قَائِلٌ كَلَّا مَا هَذَا لَكُمْ بِرَأْيٍ وَ لَئِنْ صَنَعْتُمْ ذَلِكَ لَيَتَنَمَّرَنَّ لَهُ الْحَدِبُ الْحَمِيمُ (١) وَ الْمَوْلَى الْحَلِيفُ ثُمَّ لَيَأْتِيَنَّ الْمَوَاسِمَ وَ الْأَشْهُرَ الْحُرُمَ بِالْأَمْنِ فَلَيَنْتَزِعَنَّ مِنْ أُنْشُوطَتِكُمْ (٢) قُولُوا قَوْلَكُمْ.

فَقَالَ عُتْبَهُ وَ شَيْبَهُ وَ شَرِكَهُمَا أَبُو سُفْيَانَ قَالُوا فَإِنَّا نَرَى (٣) أَنْ نُرْحِلَ بَعِيراً صَعْباً وَ نُوثِقَ مُحَمَّداً عَلَيْهِ كِتَافاً ثُمَّ نَقْطَعَ الْبَعِيرَ بِأَطْرَافِ الرِّمَاحِ (۴) فَيُوشِكُ أَنْ يَقْطَعَهُ بَيْنَ الدَّكَادِكِ إِرْباً إِرْباً فَقَالَ صَاحِبُ رَأْيِهِمْ إِنَّكُمْ لَمْ تَصْنَعُوا بِقَوْلِكُمْ هَذَا شَيْئاً أَ رَأَيْتُمْ إِنْ خَلَصَ بِهِ الْبَعِيرُ سَالِماً إِلَى بَعْضِ الْأَفَارِيقِ فَأَخَذَ بِقُلُوبِهِمْ بِسِحْرِهِ وَ بَيَانِهِ وَ طَلَاقَهِ لِسَانِهِ فَصَبَأَ الْقَوْمُ إِلَيْهِ وَ اسْتَجَابَتِ الْقَبَائِلُ لَهُ قَبِيلَهً فَقَبِيلَهً فَلَيَسِيرَنَّ (۵) حِينَئِذٍ إِلَيْكُمْ بِالْكَتَائِبِ وَ الْمَقَانِبِ فَلَتَهْلِكُنَّ كَمَا هَلَكَتْ أَيَادٌ وَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ.

قُولُوا قَوْلَكُمْ فَقَالَ لَهُ أَبُو جَهْلٍ لَكِنْ أَرَى (۶) لَكُمْ أَنْ تَعَمَّدُوا إِلَى قَبَائِلِكُمُ الْعَشَرَهِ فَتَنْتَدِبُوا مِنْ كُلِّ قَبِيلَهٍ مِنْهَا رَجُلًا نَجْداً ثُمَّ تُسَلِّحُوهُ حُسَاماً عَضْباً وَ تَمَهَّدَ الْفِتْيَهُ (٧) حَتَّى إِذَا غَسَقَ اللَّيْلُ وَ غَوَّرَ بَيَّتُوا (٨) بِابْنِ أَبِي كَبْشَهَ بَيَاتاً فَيَذْهَبُ دَمُهُ فِي قَبَائِلِ قُرَيْشٍ جَمِيعاً فَلَا يَسْتَطِيعُ بَنُو هَاشِمٍ وَ بَنُو الْمُطَّلِبِ مُنَاهَضَهَ قَبَائِلِ قُرَيْشٍ فِي صَاحِبِهِمْ فَيَرْضَوْنَ حِينَئِذٍ بِالْعَقْلِ مِنْهُمْ فَقَالَ صَاحِبُ رَأْيِهِمْ أَصَبْتَ يَا بَا الْحَكَمِ ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَيْهِمْ فَقَالَ هَذَا الرَّأْيُ فَلَا تَعْدِلُنَّ بِهِ رَأْياً وَ أَوْكِئُوا فِي ذَلِكَ أَفْوَاهَكُمْ حَتَّى

١- في المصدر: لتسمعن هذا الحديث الحميم و المولى الحليف.

٢- في المصدر: فلينتزعن من أنشوطتكم إلى خلاصه.

٣- في المصدر: قال عتبه و شركه أبو سفيان: فانا نرى.

۴- في المصدر: ثم نقصع البعير باطراف الرماح.

۵- في المصدر: فيسيرون.

۶- في المصدر: لكنى أرى.

٧- في نسخه: و تمهل الفتيه.

٨- أي، هجموا عليه ليلا. و في المصدر: أتوا ابن أبي كبشه فقتلوه من يد رجل يضربه فيذهب دمه.

يَشْتَتِبَّ أَمْرُكُمْ فَخَرَجَ الْقَوْمُ عِزِينَ وَ سَبَقَهُمْ بِالْوَحْيِ بِمَا كَانَ مِنْ كَيْدِهِمْ جَبْرَئِيلُ عليه السلام فَتَلَا هَذِهِ الْآيَهَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ إِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَ يَمْكُرُونَ وَ يَمْكُرُ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْماكِرِينَ فَلَمَّا أَخْبَرَهُ جَبْرَئِيلُ بِأَمْرِ اللَّهِ فِي ذَلِكَ وَ وَحْيِهِ وَ مَا عَزَمَ لَهُ مِنَ الْهِجْرَهِ دَعَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ لِوَقْتِهِ فَقَالَ لَهُ يَا عَلِيُّ إِنَّ الرُّوحَ هَبَطَ عَلَيَّ بِهَذِهِ الْآيَهِ آنِفاً يُخْبِرُنِي أَنَّ قُرَيْشاً اجْتَمَعَتْ عَلَى الْمَكْرِ بِي وَ قَتْلِي وَ إِنَّهُ أُوحِيَ إِلَيَّ عَنْ رَبِّي (١) عَزَّ وَ جَلَّ أَنْ أَهْجُرَ دَارَ قَوْمِي وَ أَنْ أَنْطَلِقَ (٢) إِلَى غَارِ ثَوْرٍ تَحْتَ لَيْلَتِي وَ أَنَّهُ أَمَرَنِي أَنْ آمُرَكَ بِالْمَبِيتِ عَلَى ضِجَاعِي أَوْ قَالَ مَضْجَعِي لِتُخْفِيَ بِمَبِيتِكَ عَلَيْهِ أَثَرِي (٣) فَمَا أَنْتَ قَائِلٌ وَ صَانِعٌ فَقَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَ وَ تَسْلَمَنَّ بِمَبِيتِي هُنَاكَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ قَالَ نَعَمْ فَتَبَسَّمَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ ضَاحِكاً وَ أَهْوَى إِلَى الْأَرْضِ سَاجِداً شُكْراً لِمَا أَنْبَأَهُ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مِنْ سَلَامَتِهِ فَكَانَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَوَّلَ مَنْ سَجَدَ لِلَّهِ شُكْراً وَ أَوَّلَ مَنْ وَضَعَ وَجْهَهُ عَلَى الْأَرْضِ بَعْدَ سَجْدَتِهِ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّهِ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَلَمَّا رَفَعَ رَأْسَهُ قَالَ لَهُ امْضِ لِمَا أُمِرْتَ (٤) فِدَاكَ سَمْعِي وَ بَصَرِي وَ سُوَيْدَاءُ قَلْبِي وَ مُرْنِي بِمَا شِئْتَ أَكُنْ فِيهِ كَمَسَرَّتِكَ (۵) وَاقِعٌ مِنْهُ بِحَيْثُ مُرَادُكَ وَ إِنْ تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ وَ قَالَ وَ أَنْ أُلْقِيَ عَلَيْكَ شِبْهُ مِنِّي أَوْ قَالَ شِبْهِي قَالَ إِنْ يَمْنَعْنِي نَعَمْ قَالَ فَارْقُدْ عَلَى فِرَاشِي وَ اشْتَمِلْ بِبُرْدِيَ الْحَضْرَمِيِّ ثُمَّ إِنِّي أُخْبِرُكَ يَا عَلِيُّ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَمْتَحِنُ أَوْلِيَاءَهُ عَلَى قَدْرِ إِيمَانِهِمْ وَ مَنَازِلِهِمْ مِنْ دِينِهِ فَأَشَدُّ النَّاسِ بَلَاءً الْأَنْبِيَاءُ (۶) ثُمَّ الْأَمْثَلُ فَالْأَمْثَلُ (٧) وَ قَدِ امْتَحَنَكَ يَا ابْنَ أُمٍّ (٨) وَ امْتَحَنَنِي فِيكَ بِمِثْلِ مَا امْتَحَنَ

١- فى المصدر: و أنّه أوحى إلى ربى.

٢- فى نسخه: و أنا أنطلق.

٣- فى المصدر: لتخفى بمبيتك عليهم أمرى (أثرى خ).

۴- فى المصدر: امض فيما امرت.

۵- فى المصدر: اكن فيه لمشيتك واقع منه. و فيه: و ما توفيقى.

۶- فى المصدر: الأنبياء ثمّ الأوصياء، ثمّ الامثل فالامثل.

٧- أى الأشرف فالاشرف، و الأعلى فى الرتبه و المنزله.

٨- فى المصدر: يا بن عم.

بِهِ خَلِيلَهُ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ الذَّبِيحَ إِسْمَاعِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَصَبْراً صَبْراً فَ إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ثُمَّ ضَمَّهُ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله إِلَى صَدْرِهِ وَ بَكَى إِلَيْهِ وَجْداً بِهِ وَ بَكَى عَلِيٌّ علیه السلام جَشَعاً لِفِرَاقِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ اسْتَتْبَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَبَا بَكْرِ بْنَ أَبِي قُحَافَةَ وَ هِنْدَ بْنَ أَبِي هَالَةَ فَأَمَرَهُمَا أَنْ يَقْعُدَا لَهُ بِمَكَانٍ ذَكَرَهُ لَهُمَا مِنْ طَرِيقِهِ إِلَى الْغَارِ وَ لَبِثَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِمَكَانِهِ مَعَ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ يُوصِيهِ وَ يَأْمُرُهُ فِي ذَلِكَ بِالصَّبْرِ حَتَّى صَلَّى الْعِشَاءَيْنِ ثُمَّ خَرَجَ صلی الله علیه و آله فِي فَحْمَةِ الْعِشَاءِ (1) وَ الرَّصَدِ مِنْ قُرَيْشٍ قَدْ أَطَافُوا بِدَارِهِ يَنْتَظِرُونَ أَنْ يَنْتَصِفَ اللَّيْلُ وَ تَنَامَ الْأَعْيُنُ فَخَرَجَ وَ هُوَ يَقْرَأُ هَذِهِ الْآيَةَ وَ جَعَلْنا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَ مِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْناهُمْ فَهُمْ لا يُبْصِرُونَ (2) وَ كَانَ بِيَدِهِ قَبْضَةٌ مِنْ تُرَابٍ فَرَمَى بِهَا فِي رُءُوسِهِمْ (3) فَمَا شَعَرَ الْقَوْمُ بِهِ حَتَّى تَجَاوَزَهُمْ وَ مَضَى حَتَّى أَتَى إِلَى هِنْدٍ وَ أَبِي بَكْرٍ فَنَهَضَا مَعَهُ (4) حَتَّى وَصَلُوا إِلَى الْغَارِ ثُمَّ رَجَعَ هِنْدٌ إِلَى مَكَّةَ بِمَا أَمَرَهُ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ أَبُو بَكْرٍ إِلَى الْغَارِ (5) فَلَمَّا خَلَقَ اللَّيْلُ وَ انْقَطَعَ الْأَثَرُ أَقْبَلَ الْقَوْمُ عَلَى عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَذْفاً بِالْحِجَارَةِ وَ الْحُلُمِ (6) فَلَا يَشُكُّونَ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حَتَّى إِذَا بَرَقَ الْفَجْرُ وَ أَشْفَقُوا أَنْ يَفْضَحَهُمُ الصُّبْحُ هَجَمُوا عَلَى عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ كَانَتْ دُورُ مَكَّةَ يَوْمَئِذٍ سَوَائِبَ لَا أَبْوَابَ لَهَا فَلَمَّا بَصُرَ بِهِمْ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَدِ انْتَضَوُا السُّيُوفَ وَ أَقْبَلُوا عَلَيْهِ بِهَا يَقْدُمُهُمْ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ بْنِ الْمُغِيرَةِ وَثَبَ بِهِ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَخَتَلَهُ وَ هَمَزَ يَدَهُ فَجَعَلَ خَالِدٌ يَقْمُصُ قِمَاصَ

ص: 61

1- فی المصدر: فی فحمه العشاء الآخره. و فی النهایه فحمه العشاء: هی اقباله و اول سواده یقال للظلمه التی بین صلاتی العشاء: الفحمه.

2- یس: 9.

3- فی المصدر: و اخذ بیده قبضه من تراب فرمی بها علی رءوسهم.

4- فی المصدر: فأنهضهما فنهضا معه.

5- فی المصدر: الغار. من دون حرف الجر.

6- فی المصدر: فلما غلق اللیل أبوابه، و أسدل استاره، و انقطع الاثر أقبل القوم علی علیّ علیه السلام یقذفونه بالحجاره، فلا یشکون.

الْبَكْرِ وَ إِذَا لَهُ رُغَاءٌ فَابْذَعَرَّ الصُّبْحُ (۱) وَ هُمْ فِي عَرْجِ الدَّارِ مِنْ خَلْفِهِ وَ شَدَّ عَلَيْهِمْ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِسَيْفِهِ يَعْنِي سَيْفَ خَالِدٍ فَأَجْفَلُوا أَمَامَهُ إِجْفَالَ النَّعَمِ إِلَى ظَاهِرِ الدَّارِ وَ تَبَصَّرُوهُ فَإِذَا (۲) عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالُوا وَ إِنَّكَ لَعَلِيٌّ قَالَ أَنَا عَلِيٌّ قَالُوا فَإِنَّا لَمْ نُرِدْكَ فَمَا فَعَلَ صَاحِبُكَ قَالَ لَا عِلْمَ لِي بِهِ وَ قَدْ كَانَ عَلِمَ يَعْنِي عَلِيّاً أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَدْ أَنْجَى نَبِيَّهُ صلى الله عليه و آله بِمَا كَانَ أَخْبَرَهُ مِنْ مُضِيِّهِ إِلَى الْغَارِ وَ اخْتِبَائِهِ فِيهِ فَأَذْكَتْ قُرَيْشٌ عَلَيْهِ الْعُيُونَ وَ رَكِبَتْ فِي طَلَبِهِ الصَّعْبَ وَ الذَّلُولَ وَ أُمْهِلَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ حَتَّى إِذَا أَعْتَمَ مِنَ اللَّيْلَةِ الْقَابِلَةِ انْطَلَقَ هُوَ وَ هِنْدُ بْنُ أَبِي هَالَةَ حَتَّى دَخَلَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فِي الْغَارِ فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله هِنْداً أَنْ يَبْتَاعَ لَهُ وَ لِصَاحِبِهِ بَعِيرَيْنِ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ قَدْ كُنْتُ أَعْدَدْتُ لِي وَ لَكَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ رَاحِلَتَيْنِ نَرْتَحِلُهُمَا إِلَى يَثْرِبَ فَقَالَ إِنِّي لَا آخُذُهُمَا وَ لَا أَحَدَهُمَا إِلَّا بِالثَّمَنِ قَالَ فَهِيَ لَكَ بِذَلِكَ فَأَمَرَ صلى الله عليه و آله عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ فَأَقْبَضَهُ الثَّمَنَ ثُمَّ وَصَّاهُ بِحِفْظِ ذِمَّتِهِ وَ أَدَاءِ أَمَانَتِهِ وَ كَانَتْ قُرَيْشٌ تَدْعُو مُحَمَّداً صلى الله عليه و آله فِي الْجَاهِلِيَّةِ الْأَمِينَ وَ كَانَتْ تَسْتَوْدِعُهُ وَ تَسْتَحْفِظُهُ أَمْوَالَهَا وَ أَمْتِعَتَهَا وَ كَذَلِكَ مَنْ يَقْدَمُ مَكَّةَ مِنَ الْعَرَبِ فِي الْمَوْسِمِ وَ جَاءَتْهُ النُّبُوَّةُ وَ الرِّسَالَةُ وَ الْأَمْرُ كَذَلِكَ فَأَمَرَ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنْ يُقِيمَ صَارِخاً يَهْتِفُ بِالْأَبْطَحِ غُدْوَةً وَ عَشِيّاً مَنْ كَانَ (۳) لَهُ قِبَلَ مُحَمَّدٍ أَمَانَةٌ أَوْ وَدِيعَةٌ فَلْيَأْتِ فَلْنُؤَدِّ إِلَيْهِ أَمَانَتَهُ قَالَ فَقَالَ صلى الله عليه و آله إِنَّهُمْ لَنْ يَصِلُوا مِنَ الْآنَ إِلَيْكَ يَا عَلِيُّ بِأَمْرٍ تَكْرَهُهُ حَتَّى تَقْدَمَ عَلَيَّ فَأَدِّ أَمَانَتِي عَلَى أَعْيُنِ النَّاسِ ظَاهِراً ثُمَّ إِنِّي مُسْتَخْلِفُكَ عَلَى فَاطِمَةَ ابْنَتِي وَ مُسْتَخْلِفٌ رَبِّي عَلَيْكُمَا وَ مُسْتَحْفِظُهُ فِيكُمَا فَأَمَرَهُ أَنْ يَبْتَاعَ رَوَاحِلَ لَهُ وَ لِلْفَوَاطِمِ وَ مَنْ أَزْمَعَ لِلْهِجْرَةِ مَعَهُ مِنْ بَنِي هَاشِمٍ.

قَالَ أَبُو عُبَيْدَةَ فَقُلْتُ لِعُبَيْدِ اللَّهِ يَعْنِي ابْنَ أَبِي رَافِعٍ أَ وَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَجِدُ مَا يُنْفِقُهُ هَكَذَا فَقَالَ إِنِّي سَأَلْتُ أَبِي عَمَّا سَأَلْتَنِي وَ كَانَ يُحَدِّثُ لِي هَذَا الْحَدِيثَ (۴)

۱- في المصدر: فجعل خالد يقمص قماص البكر، و يرغو رغاء الجمل، و يذعر و يصيح.

۲- في المصدر: فاذا هو عليّ عليه السلام.

۳- في المصدر: ألا من كان.

۴- في نسخه: يحدث في هذا الحديث، و في المصدر: يحدث بهذا الحديث.

فَقَالَ وَ أَیْنَ یَذْهَبُ بِکَ عَنْ مَالِ خَدِیجَهَ عَلَیْهَا السَّلَامُ قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ مَا نَفَعَنِی مَالٌ قَطُّ مَا نَفَعَنِی (۱) مَالُ خَدِیجَهَ وَ کَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَفُکُّ فِی مَالِهَا الْغَارِمَ وَ الْعَانِیَ وَ یَحْمِلُ الْکُلَّ وَ یُعْطِی فِی النَّائِبَهِ وَ یُرْفِدُ فُقَرَاءَ أَصْحَابِهِ إِذْ کَانَ بِمَکَّهَ وَ یَحْمِلُ مَنْ أَرَادَ مِنْهُمُ الْهِجْرَهَ وَ کَانَتْ قُرَیْشٌ إِذَا رَحَلَتْ عِیرُهَا فِی الرَّحْلَتَیْنِ یَعْنِی رِحْلَهَ الشِّتَاءِ وَ الصَّیْفِ کَانَتْ طَائِفَهٌ مِنَ الْعِیرِ لِخَدِیجَهَ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ کَانَتْ أَکْثَرَ قُرَیْشٍ مَالًا وَ کَانَ صلی الله علیه و آله یُنْفِقُ مِنْهُ مَا شَاءَ فِی حَیَاتِهَا ثُمَّ وَرِثَهَا هُوَ وَ وَلَدُهَا (۲) قَالَ وَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِعَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ هُوَ یُوصِیهِ فَإِذَا أَبْرَمْتَ مَا أَمَرْتُکَ (۳) مِنْ أَمْرٍ فَکُنْ عَلَی أُهْبَهٍ (۴) الْهِجْرَهِ إِلَی اللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ سِرْ إِلَیَّ لِقُدُومِ کِتَابِی عَلَیْکَ وَ لَا تَلْبَثْ (۵) وَ انْطَلَقَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِوَجْهٍ یَؤُمُّ الْمَدِینَهَ وَ کَانَ مُقَامُهُ فِی الْغَارِ ثَلَاثاً وَ مَبِیتُ عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَلَی الْفِرَاشِ أَوَّلَ لَیْلَهٍ.

قَالَ عُبَیْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِی رَافِعٍ وَ قَدْ قَالَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَذْکُرُ (۶) مَبِیتَهُ عَلَی الْفِرَاشِ وَ مُقَامَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی الْغَارِ:

وَقَیْتُ بِنَفْسِی خَیْرَ مَنْ وَطِئَ الْحَصَی*** وَ مَنْ طَافَ بِالْبَیْتِ الْعَتِیقِ وَ بِالْحِجْرِ

مُحَمَّدٌ لَمَّا خَافَ أَنْ یَمْکُرُوا بِهِ***فَوَقَاهُ رَبِّی ذُو الْجَلَالِ مِنَ الْمَکْرِ

وَ بِتُّ أُرَاعِیهِمْ مَتَی یَنْشُرُونَنِی***وَ قَدْ وَطَّنْتُ نَفْسِی عَلَی الْقَتْلِ وَ الْأَسْرِ (۷)

وَ بَاتَ رَسُولُ اللَّهِ فِی الْغَارِ آمِناً***هُنَاکَ وَ فِی حِفْظِ الْإِلَهِ وَ فِی سَتْرٍ

۱- فی المصدر: مثل ما نفعنی. و فیه: یفک من مالها.

۲- فی المصدر: هو و ولدها بعد مماتها.

۳- فی المصدر: و إذا قضیت ما أمرتک.

۴- الاهبه: العده یقال: أخذ للسفر اهبته.

۵- فی المصدر: و انتظر قدوم کتابی إلیک و لا تلبث بعده.

۶- فی المصدر: و قد قال علیّ بن أبی طالب علیه السلام شعرا یذکر فیه مبیته علی الفراش.

۷- و فی بعض الروایات مکان البیت الثانی و الثالث هکذا: رسول إله خاف أن یمکروا به***فنجاه ذو الطول الاله من المکر وبت اراعیهم وما یثبتوننی***فقد وطنت نفسی علی القتل والاسر منه قدس سرّه

أَقَامَ ثَلَاثاً ثُمَّ زُمَّتْ قَلَائِصُ***قَلَائِصُ يَفْرِينَ الْحَصَى أَيْنَمَا تَفْرِی

وَ لَمَّا وَرَدَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْمَدِینَهَ نَزَلَ فِی بَنِی عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ بِقُبَاءَ فَأَرَادَهُ (۱) أَبُو بَکْرٍ عَلَی دُخُولِهِ الْمَدِینَهَ وَ أَلَاصَهُ (۲) فِی ذَلِکَ فَقَالَ فَمَا (۳) أَنَا بِدَاخِلِهَا حَتَّی یَقْدَمَ ابْنُ أُمِّی وَ ابْنَتِی (۴) عَلِیّاً وَ فَاطِمَهَ.

قَالا قَالَ أَبُو الْیَقْظَانِ فَحَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ نَحْنُ مَعَهُ بِقُبَاءَ عَمَّا أَرَادَتْ قُرَیْشٌ مِنَ الْمَکْرِ بِهِ وَ مَبِیتِ عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَلَی فِرَاشِهِ قَالَ أَوْحَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَی جَبْرَئِیلَ وَ مِیکَائِیلَ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنِّی قَدْ آخَیْتُ بَیْنَکُمَا وَ جَعَلْتُ عُمُرَ أَحَدِکُمَا أَطْوَلَ مِنْ عُمُرِ صَاحِبِهِ فَأَیُّکُمَا یُؤْثِرُ أَخَاهُ وَ کِلَاهُمَا کَرِهَ (۵) الْمَوْتَ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِمَا عَبْدَایَ أَلَّا کُنْتُمَا مِثْلَ وَلِیِّی عَلِیٍّ آخَیْتُ بَیْنَهُ وَ بَیْنَ مُحَمَّدٍ نَبِیِّی فَآثَرَهُ بِالْحَیَاهِ عَلَی نَفْسِهِ ثُمَّ ظَلَّ أَوْ قَالَ رَقَدَ عَلَی فِرَاشِهِ یَقِیهِ (۶) بِمُهْجَتِهِ اهْبِطَا إِلَی الْأَرْضِ جَمِیعاً فَاحْفَظَاهُ مِنْ عَدُوِّهِ فَهَبَطَ جَبْرَئِیلُ فَجَلَسَ عِنْدَ رَأْسِهِ وَ مِیکَائِیلُ عِنْدَ رِجْلَیْهِ وَ جَعَلَ جَبْرَئِیلُ یَقُولُ بَخْ بَخْ مَنْ مِثْلُکَ یَا ابْنَ أَبِی طَالِبٍ وَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ یُبَاهِی بِکَ الْمَلَائِکَهَ قَالَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فِی عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ مَا کَانَ مِنْ مَبِیتِهِ عَلَی فِرَاشِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَشْرِی نَفْسَهُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ قَالَ أَبُو عُبَیْدَهَ قَالَ أَبِی وَ ابْنُ أَبِی رَافِعٍ ثُمَّ کَتَبَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ کِتَاباً یَأْمُرُهُ فِیهِ بِالْمَسِیرِ إِلَیْهِ وَ قِلَّهِ التَّلَوُّمِ وَ کَانَ الرَّسُولُ إِلَیْهِ أَبَا وَاقِدٍ اللَّیْثِیَّ (۷) فَلَمَّا أَتَاهُ کِتَابُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله تَهَیَّأَ لِلْخُرُوجِ وَ الْهِجْرَهِ

۱- فی نسخه: أداره أبو بکر علی دخول المدینه. أقول: لعله الصحیح، و المعنی: حاول إلزامه دخول المدینه.

۲- من ألاص یلیص.

۳- فی المصدر: ما أنا.

۴- فی المصدر: حتی یقدم ابن عمی و ابنتی.

۵- فی المصدر: و کلاهما کرها الموت.

۶- فی المصدر: یفدیه بمهجته.

۷- قیل: اسمه الحارث بن مالک، و قیل: ابن عوف، و قیل: اسمه عوف بن الحارث. مات سنه ۶۸ و هو ابن خمس و ثمانین راجع التقریب: ۶۱۷.

فَأَذِنَ مَنْ كَانَ مَعَهُ مِنْ ضُعَفَاءِ الْمُؤْمِنِينَ فَأَمَرَهُمْ أَنْ يَتَسَلَّلُوا وَ يَتَخَفَّفُوا (۱) إِذَا مَلَأَ اللَّيْلُ بَطْنَ كُلِّ وَادٍ إِلَی ذِی طُوًی (۲) وَ خَرَجَ عَلِیٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِفَاطِمَةَ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِنْتِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ أُمِّهِ فَاطِمَةَ بِنْتِ أَسَدِ بْنِ هَاشِمٍ وَ فَاطِمَةَ بِنْتِ الزُّبَيْرِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَ قَدْ قِيلَ هِیَ ضُبَاعَةُ وَ تَبِعَهُمْ أَيْمَنُ بْنُ أُمِّ أَيْمَنَ مَوْلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ أَبُو وَاقِدٍ رَسُولُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَجَعَلَ يَسُوقُ بِالرَّوَاحِلِ فَأَعْنَفَ بِهِمْ فَقَالَ عَلِیٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ ارْفُقْ بِالنِّسْوَةِ أَبَا وَاقِدٍ إِنَّهُنَّ مِنَ الضَّعَائِفِ قَالَ إِنِّی أَخَافُ أَنْ يُدْرِكَنَا الطَّالِبُ أَوْ قَالَ الطُّلَّبُ فَقَالَ عَلِیٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ ارْبَعْ عَلَيْكَ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ لِی يَا عَلِیُّ إِنَّهُمْ لَنْ يَصِلُوا مِنَ الْآنَ إِلَيْكَ بِأَمْرٍ تَكْرَهُهُ ثُمَّ جَعَلَ يَعْنِی عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ يَسُوقُ بِهِنَّ سَوْقاً رَفِيقاً وَ هُوَ يَرْتَجِزُ وَ يَقُولُ

لَيْسَ إِلَّا اللَّهَ فَارْفَعْ ظَنَّكَا**يَكْفِيكَ رَبُّ النَّاسِ مَا أَهَمَّكَا

وَ سَارَ فَلَمَّا شَارَفَ ضَجْنَانَ أَدْرَكَهُ الطُّلَّبُ سَبْعُ فَوَارِسَ مِنْ قُرَيْشٍ مُسْتَلْئِمِينَ (۳) وَ ثَامِنُهُمْ مَوْلَی الْحَارِثِ بْنِ أُمَيَّةَ يُدْعَی جَنَاحاً فَأَقْبَلَ عَلِیٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَی أَيْمَنَ وَ أَبِی وَاقِدٍ وَ قَدْ تَرَاءَی الْقَوْمُ فَقَالَ لَهُمَا أَنِيخَا الْإِبِلَ وَ اعْقِلَاهَا وَ تَقَدَّمَ حَتَّی أَنْزَلَ النِّسْوَةَ وَ دَنَا الْقَوْمُ فَاسْتَقْبَلَهُمْ عَلِیٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مُنْتَضِياً سَيْفَهُ فَأَقْبَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا ظَنَنْتَ أَنَّكَ يَا غَدَّارُ نَاجٍ بِالنِّسْوَةِ ارْجِعْ لَا أَبَا لَكَ قَالَ فَإِنْ لَمْ أَفْعَلْ قَالُوا لَتَرْجِعُنَّ رَاغِماً أَوْ لَنَرْجِعَنَّ بِأَكْبَرِكَ سِعْراً (۴) وَ أَهْوَنُ بِكَ مِنْ هَالِكٍ وَ دَنَا الْفَوَارِسُ مِنَ النِّسْوَةِ وَ الْمَطَايَا لِيَثُورُوهَا فَحَالَ عَلِیٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَهَا فَأَهْوَی لَهُ جَنَاحٌ بِسَيْفِهِ فَرَاغَ عَلِیٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ ضَرْبَتِهِ وَ تَخْتُلُهُ عَلِیٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَضَرَبَهُ عَلَی عَاتِقِهِ فَأَسْرَعَ السَّيْفُ مُضِيّاً فِيهِ حَتَّی مَسَّ كَاثِبَةَ فَرَسِهِ فَكَانَ عَلِیٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَشُدُّ عَلَی قَدَمِهِ شَدَّ الْفَرَسِ أَوِ الْفَارِسِ عَلَی فَرَسِهِ فَشَدَّ عَلَيْهِمْ بِسَيْفِهِ وَ هُوَ يَقُولُ (۵)

ص: ۶۵

۱- فی المصدر: و يتحفظوا.

۲- ذو طوی مثلثه الطاء و ينون: موضع قرب مكّه.

۳- فی المصدر: متلثمين.

۴- فی نسخه و فی المصدر: باكثرك شعرا.

۵- فی المصدر: حتی وصل إلی كائبه فرسه، فكان علیه السلام يشد علی قدميه شد الفرس أو الفارس علی فرسه فغار علی أصحابه فشد عليهم بسيفه شد ضيغم و هو يرتجز و يقول.

خَلُّوا سَبِيلَ الْجَاهِدِ الْمُجَاهِدِ*** آلَيْتُ (۱) لَا أَعْبُدُ غَيْرَ الْوَاحِدِ

فَتَصَدَّعَ الْقَوْمُ عَنْهُ فَقَالُوا لَهُ أَغْنِ (۲) عَنَّا نَفْسَكَ يَا ابْنَ أَبِي طَالِبٍ قَالَ فَإِنِّي مُنْطَلِقٌ إِلَى ابْنِ عَمِّي رَسُولِ اللَّهِ بِيَثْرِبَ فَمَنْ سَرَّهُ أَنْ أَفْرِيَ (۳) لَحْمَهُ وَ أُهَرِيقَ دَمَهُ فَلْيَتَّبِعْنِي أَوْ فَلْيَدْنُ مِنِّي ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى صَاحِبَيْهِ أَيْمَنَ وَ أَبِي وَاقِدٍ فَقَالَ لَهُمَا أَطْلِقَا مَطَايَاكُمَا ثُمَّ سَارَ ظَاهِراً قَاهِراً حَتَّى نَزَلَ ضَجْنَانَ (۴) فَتَلَوَّمَ (۵) بِهَا قَدْرَ يَوْمِهِ وَ لَيْلَتِهِ وَ لَحِقَ بِهِ نَفَرٌ مِنَ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ فِيهِمْ أُمُّ أَيْمَنَ مَوْلَاةُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَصَلَّى لَيْلَتَهُ تِلْكَ هُوَ وَ الْفَوَاطِمُ أُمُّهُ فَاطِمَةُ بِنْتُ أَسَدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا وَ فَاطِمَةُ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ فَاطِمَةُ بِنْتُ الزُّبَيْرِ يُصَلُّونَ لِلَّهِ لَيْلَتَهُمْ وَ يَذْكُرُونَهُ قِيَاماً (۶) وَ قُعُوداً وَ عَلَى جُنُوبِهِمْ فَلَنْ يَزَالُوا كَذَلِكَ حَتَّى طَلَعَ الْفَجْرُ فَصَلَّى عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِهِمْ صَلَاةَ الْفَجْرِ ثُمَّ سَارَ لِوَجْهِهِ فَجَعَلَ وَ هُمْ يَصْنَعُونَ ذَلِكَ مَنْزِلًا بَعْدَ مَنْزِلٍ يَعْبُدُونَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ يَرْغَبُونَ إِلَيْهِ كَذَلِكَ حَتَّى قَدِمَ الْمَدِينَهَ (۷) وَ قَدْ نَزَلَ الْوَحْيُ بِمَا كَانَ مِنْ شَأْنِهِمْ قَبْلَ قُدُومِهِمْ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِياماً وَ قُعُوداً وَ عَلى جُنُوبِهِمْ وَ يَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ رَبَّنا ما خَلَقْتَ هذا باطِلًا إِلَى قَوْلِهِ فَاسْتَجابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لا أُضِيعُ عَمَلَ عامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثى (۸) الذَّكَرُ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ الْأُنْثَى فَاطِمَهُ (۹) عَلَيْهَا السَّلَامُ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ يَقُولُ عَلِيٌّ

۱- أی حلفت.

۲- فی نسخه من المصدر: احبس نفسک.

۳- أفری الشی ء قطعه و شقه.

۴- ضجنان کسکران: جبل قرب مکّه. و جبل آخر بالبادیه.

۵- فی المصدر: فلبث.

۶- فی المصدر: طورا یصلون، و طورا یذکرون اللّه قیاما إه. و قد سقط تفسیر الفواطم عن المصدر.

۷- فی المصدر: ثم سار لوجهه یجوب منزلا بعد منزل لا یفتر عن ذکر اللّه، و الفواطم کذلک و غیرهم ممن صحبه حتّی قدموا المدینه.

۸- آل عمران: ۱۹۱- ۱۹۵.

۹- فی نسخه کررت فاطمه ثلاثا. و فی المصدر: الذکر علی، و الأنثی الفواطم المتقدم ذکرهن و هن فاطمه بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، و فاطمه بنت أسد، و فاطمه بنت الزبیر.

مِنْ فَاطِمَهَ أَوْ قَالَ الْفَوَاطِمِ وَ هُنَّ مِنْ عَلِیٍّ (۱) فَالَّذِینَ هاجَرُوا وَ أَخْرِجُوا مِنْ دِیارِهِمْ وَ أُوذُوا فِی سَبِیلِی وَ قاتَلُوا وَ قُتِلُوا لَأُکَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَیِّئاتِهِمْ وَ لَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ ثَواباً مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ اللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوابِ وَ تَلَا صلی الله علیه و آله وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَشْرِی نَفْسَهُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ (۲) قَالَ وَ قَالَ لَهُ یَا عَلِیُّ أَنْتَ أَوَّلُ هَذِهِ الْأُمَّهِ إِیمَاناً بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ أَوَّلُهُمْ هِجْرَهً إِلَی اللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ آخِرُهُمْ عَهْداً بِرَسُولِهِ لَا یُحِبُّکَ وَ الَّذِی نَفْسِی بِیَدِهِ إِلَّا مُؤْمِنٌ قَدِ امْتَحَنَ اللَّهُ قَلْبَهُ لِلْإِیمَانِ وَ لَا یُبْغِضُکَ إِلَّا مُنَافِقٌ أَوْ کَافِرٌ. (۳)

**[ترجمه]امالی طوسی:

ص: ۵۷

ابو عبیده گفت: سنان بن ابو سنان دُؤَلی(که در عهد نبی به دنیا آمده) برایم نقل کرد که همانا هند بن ابو هند بن ابو هاله اسیدی، از پدرش هند بن ابو هاله پسر خوانده رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم که مادرش خدیجه همسر پیامبر صلی الله علیه و آله، و خواهر مادری‌اش فاطمه علیها السلام است، این حدیث را روایت کرده‌اند. ابو عبیده گفت: این راویان سه نفر بودند: هند بن ابو هاله، ابو رافع و عمار بن یاسر. همگی در باره هجرت امیر مؤمنان علی ابن ابو طالب صلوات الله علیه به سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله، به مدینه و خوابیدن او قبل از آن در رختخواب پیامبر، حدیث نقل می کردند. – گفت: و ابتدای این حدیث از هند ابن ابو هاله و روایت او از آن سه نفر، هند، و عمار و ابو رافع صادر شده و حدیث برخی از آنان در حدیث برخی دیگر درآمیخته است.– آنان گفتند: خدای عز و جل از پیامبرش صلی الله علیه و آله و سلم به وسیله عمویش ابوطالب حمایت می کرد. و در طول زندگیش هیچ آزاری از طرف قومش به او نرسید. هنگامی که ابوطالب درگذشت، قریش به هدف خود در باره رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم رسید. آنان آزار بسیاری به او می رساندند تا این که او را بر زمین انداختند. رسول خدا صلی الله علیه و آله، فرمودند: عمو! چه زود، جای تو و خویشاوندی تو را خالی یافته ایم، ای عمو! صله رحم کردی و پاداش آن را گرفتی. خدیجه نیز یک ماه پس از ابو طالب درگذشت. پس دو غم و اندوه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را فرا گرفت، چنان که اثر این غم‌ها در او آشکار بود. هند گفت: سپس منتقدان و بزرگان قریش در دارالندوه جمع شدند تا به رایزنی بپردازند و علیه رسول خدا صلی الله علیه و آله، توطئه بچینند و این امر را مخفی نگهداشتند. برخی از آنان گفتند: برای او قلعه ای می سازیم و او را در برجی زندانی می‌کنیم و دیگر کسی از گروندگان به دین او نخواهد توانست به او دسترسی یابد. او همچنان در تنگنا می ماند تا این که طعم مرگ را بچشد.

ص: ۵۸

صاحبان این پیشنهاد، عاص ابن وائل و امیه و اُبیّ دو فرزند خلف بودند. یکی از آنان گفت: خیر، این پیشنهاد درستی نیست و اگر این کار را انجام دهید، دوستانِ صمیمی او و هم پیمانان او به خشم خواهند آمد. سپس مراسم گرد هم آمدن قبایل و ماههای حرام در حالی فرا خواهد رسید که امنیت از دیار شما سلب خواهد شد. پس تصمیم خود را بگیرید.

عتبه و شیبه همراه با ابوسفیان گفتند: ما پیشنهاد می کنیم که محمد را بر شتری چموش سوار کنیم و در حالی که او را از شانه و دست‌ها به غل و زنجیر بسته‌ایم، آن شتر را با نوک نیزه ها هی کنیم تا او را در میان زمین‌های شنی بکشاند و تکه تکه کند.

یکی دیگر از رؤسایشان گفت: این نظر نیز کارساز نیست، چه این که ممکن است که شتر، او را به برخی از قبایل بادیه نشین دور افتاده برساند. پس با افسونگری و بیان و زبان چرب خویش بر دل آنان چیره می شود و این قوم به دین او می گرایند و قبایل یکی پس از دیگری به او می پیوندند و آن گاه با گردان‌ها و گروه‌های جنگجو به طرف شما خواهد آمد، سپس به هلاکت می رسید، چنان که قبیله أیاد و کسانی که قبل از شما بودند، به هلاکت رسیدند.

پس تصمیم خویش را بگیرید. ابوجهل به او گفت: من پیشنهاد درستی برای شما دارم وآن این است که به قبایل دهگانه تان روی آورید و از هر قبیله یک مرد دلاور انتخاب کنید. سپس شمشیری را در اختیار آنان می گذارید و این جوانان را آماده می کنید و هنگامی که شب تاریک شود و به نیمه برسد، به ابن ابو کبشه (یعنی رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم) به طور ناگهانی حمله می کنند و خونش در تمامی قبایل قریش پخش خواهد شد و بنی هاشم و بنی مطلب نخواهد توانست با همه قبایل قریش در باره صاحبشان (یعنی محمد) به مقابله بپردازند و مجبور خواهند شد از ما دیه بخواهند و ما دو دیه به آنان خواهیم داد. رئیس آنان گفت: نظرت درست است ای ابو الحکم! سپس نزد آنان آمد و گفت: این همان نظر درست است و هیچ نظر دیگری ندهید و دهان‌هایتان

ص: ۵۹

را ببندید تا این که امر شما استوار گردد. سپس آن قوم تک تک بیرون آمدند، اما جبرئیل توطئه آنان را به وسیله وحی فاش کرده بود. و این آیه را بر رسول خدا صلی الله علیه و آله، خواند: «وَإِذْ یَمْکُرُ بِکَ الَّذِینَ کَفَرُواْ لِیُثْبِتُوکَ أَوْ یَقْتُلُوکَ أَوْ یُخْرِجُوکَ وَیَمْکُرُونَ وَیَمْکُرُ اللّهُ وَاللّهُ خَیْرُ الْمَاکِرِینَ»

هنگامی که جبرئیل وحی خدا و دستور او مبنی بر هجرت را به وی رساند، رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم، علی علیه السلام را صدا کرد و به او گفت: ای علی! همانا روح الامین کمی پیش این آیه را بر من نازل کرد و به من خبر داد که قریش تصمیم گرفته‌اند بر علیه من توطئه بچینند و مرا بکشند. از جانب پروردگارم عز و جل به من وحی شد که دیار این قوم را ترک کنم و در تاریکی شب به طرف غار ثور راه بیفتم و به من دستور داد که از تو بخواهم در رختخوابم (ضجاعی) – یا گفت: مَضجعی – بخوابی تا آنان رد مرا گم کنند. حال چه می گویی و چه می‌کنی؟ حضرت علی علیه السلام گفت: آیا با خوابیدن من در آن جا تو در امان خواهی بود، ای پیامبر خدا؟ فرمود: بلی. پس علی صلوات الله علیه تبسم کرد و به نشانه تشکر از خدا بر زمین افتاد، زیرا که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم خبر سلامتی خویش را به او دادند. علی صلوات الله علیه نخستین کسی بود که به نشانه شکر برای خدا سجده کرد و نخستین کسی است که پس از رسول خدا صلی الله علیه و آله، صورتش را بعد از سجده بر زمین نهاد. هنگامی که سرش را بالا آورد، به رسول خدا گفت: برو و دستور خداوند را انجام ده. گوش و چشم و سویدای قلبم فدای تو! هر چه می خواهی دستورم ده و همان چیزی را که می خواهی انجام می دهم و توفیق و رستگاریم فقط به کمک خدا است. رسول خدا صلی الله علیه و آله، فرمودند: هر چند که شِبهی [مشکلی] از جانب من در تو افتد – یا فرمود شبیه من – . حضرت علی فرمودند: «البته» – که معنای آن بلی است – . حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند: پس در رختخوابم بخواب و خود را با عبای حضرمیّ من بپوشان. من به تو خبر می دهم ای علی، که خدای عز و جل اولیای خویش را به اندازه ایمان و مراقبتشان در دینشان مورد آزمایش قرار می دهد. پس بلا و آزمایش پیامبران از دیگر

مردم شدیدتر است. خود پیامبران بر حسب مقامشان، مورد آزمایش قرار می گیرند و خدا، ای پسر مادرم، تو را مورد آزمایش قرار داده است و مرا به تو آزموده است.

ص: ۶۰

چنان که خلیل وی ابراهیم را به ذبیح خدا اسماعیل آزمود. پس باید صبر پیشه خود سازیم، صبر؛ و همانا رحمت خدا به نیکوکاران نزدیک است. سپس پیامبر صلی الله علیه و آله، او را در آغوش گرفت و سخت گریست و علی علیه السلام به خاطر ناراحتی از دوری از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم گریست. رسول خدا صلی الله علیه و آله، ابو بکر بن ابی قُحافه و هند ابن ابو هاله را پیشاپیش فرستاد و به آنان دستور داد، در جایی در راه غار که قبلاً به آنان گفته بود، در انتظار وی بنشینند و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم با علی علیه السلام ماند و به او وصیت می کرد و به او دستور می داد که صبر را پیشه خود سازد، تا این که نماز مغرب و عشا را به جا آورد. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله، در تاریکی میان نماز مغرب و عشا بیرون آمد، در حالی که دیده بانان قریش خانه اش را در محاصره گرفته و در انتظار فرا رسیدن نیمه شب و خوابیدن چشم‌ها بودند. پس حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بیرون آمد در حالی که این آیه را می خواند: «وَجَعَلْنَا مِن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ» - . یس / ۹ -

{و (ما) فراروی آن‌ها سدی و پشت سرشان سدی نهاده و پرده ای بر (چشمان) آنان فرو گسترده ایم؛ در نتیجه نمی توانند ببینند} و مشتی از خاک به دستش بود و آن را بر سر ایشان پرتاب کرد. قوم متوجه او نشدند تا این که آنان را پشت سر گذاشت و به راه افتاد و به هند و ابوبکر رسید و آنان را با خود همراه کرد تا این که به غار رسیدند. سپس هند به مکه بازگشت تا آن چه را رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به او دستور داده بود، انجام دهد. رسول خدا صلی الله علیه و آله و ابوبکر وارد غار شدند. هنگامی که شب ظلمانی شد و پرده هایش را انداخت و ردشان ناپدید شد، قریشیان آمدند و شروع به پرتاب سنگ به سوی علی صلوات الله علیه کردند در حالی که شک نداشتند که او همان رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم است و هنگامی که فجر طلوع کرد و ترسیدند که صبح آنان را رسوا کند، به علی صلوات الله علیه حمله کردند. خانه های مکه در آن زمان بدون حفاظ بود و در نداشت. هنگامی که علی علیه السلام دید که آنان شمشیر به دست به سوی او می‌آیند و خالد بن ولید بن مغیره پیشاپیش آنان هستند،

ص: ۶۱

از جا پرید و او را فریب داد و دستش را به شدت پیچاند. خالد از شدت درد، مانند شتر جوان شروع به پیچیدن به دور خود کرد. او سخت وحشت کرده بود و فریاد می زد، در حالی که بقیه آنان پشت در بودند. علی علیه السلام با شمشیر او - یعنی شمشیر خالد - حمله کرد. آنان در برابرش مانند به لرزش در آمدن حیوانات خانگی و فرار آن‌ها به پشت خانه، به لرزش درآمدند. چون به دقت به او نگاه کردند، متوجه شدند که او علی علیه السلام است، گفتند: تو علی هستی! فرمود: من علی هستم. گفتند ما با تو کاری نداریم. رفیقت کجاست؟ فرمود: خبری از او ندارم. در حالی که می دانست - یعنی علی علیه السلام - که خدای عز و جل، پیامبرش را صلی الله علیه و آله، نجات داده است. زیرا رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به وی خبر داده بود که به غار می رود و در آن پنهان می شود. پس قریشیان جاسوسانی گماردند و برای یافتن او بر شترانی

چموش و رام سوار شدند (یعنی به هر راهی متوسل شدند). هنگامی که شب بعد فرا رسید، او (علی علیه السلام) و هند بن ابو هاله به راه افتادند تا این که نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به غار آمدند. رسول خدا صلی الله علیه و آله، به هند دستور داد برای او و رفیقش دو شتر بخرد. ابوبکر گفت: من برای خود و تو ای رسول خدا، دو شتر برای سفر به یثرب آماده کرده‌ام. فرمودند: حتی یکی از آن‌ها را بدون پرداخت بهای آن نمی گیرم. گفت: پس بهای آن را بده تا برای تو باشد. رسول خدا صلی الله علیه و آله، به علی علیه السلام دستور داد تا بهای شتران را به او بپردازد، سپس به او سفارش کرد تا امانت‌هایی را که به گردن او است، ادا کند. قریشیان، محمد صلی الله علیه و آله و سلم را در جاهلیت، امین می خواندند و اموال و کالاهایشان را به او می سپاردند و عرب‌هایی که در مراسم (حج) به مکه می آمدند نیز چنین می‌کردند. در زمان نبوت و رسالت خدا نیز چنین بود. پس به علی علیه السلام دستور داد که یک نفر منادی در هنگام صبح و شام بر ابطح بگمارد و چنین ندا دهد: هان! هر که امانت یا ودیعه ای نزد محمد دارد، بیاید تا امانتش را به او برگردانیم. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند: ای علی! آنان اکنون نمی توانند به تو آسیب برسانند تا این که نزد من بیایی و به من ملحق شوی. پس امانت‌هایم را در برابر چشمان مردم و آشکارا ادا کن. مسئولیت دخترم فاطمه را نیز با تو است و شما دو نفر را به خدا می سپارم. و به او دستور داد که شترانی برای او و فواطم (فاطمه‌ها) و کسانی از بنی هاشم که عزم هجرت به سوی او را دارند، بخرد.

ابو عبیده گفت: به عبیدالله - ابن ابو رافع - گفتم: آیا رسول خدا صلی الله علیه و آله می توانست این همه هزینه را بپردازد؟ گفت: من نیز همین سئوال را از پدرم پرسیدم و او این حدیث را نقل کرد

ص: ۶۲

و گفت: مگر اموال خدیجه علیه السلام از یادت رفته است؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله، فرمودند: هیچ مالی مانند مال خدیجه برای من فایده نداشت و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از مال او حق بدهکاران را می داد و به همه کمک می کرد و در هنگام مصیبت، با آن مال به دیگران یاری می‌رساند. در هنگام اقامت در مکه نیز به یاران نیازمندش کمک می کرد و هزینه هجرت کسانی را که مایل به هجرت بودند، می پرداخت. هرگاه کاروان‌های قریش برای دو سفر زمستانی و تابستانی خود بیرون می آمدند، قسمتی از کاروان‌ها از آن خدیجه بود. خدیجه ثروتمندترین فرد قریش بود و پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم هر مقداری که می خواست، در هنگام حیات خدیجه از آن مال انفاق می کرد. پس از مرگش، ثروت او را پیامبر و فرزندانش به ارث بردند. - گفت:- رسول خدا صلی الله علیه و آله، به علی علیه السلام چنین سفارش کرد: هرگاه این ماموریت را به انجام رساندی، برای هجرت به سوی خدا و رسولش آماده باش. در انتظار نامه من باش و پس از آن دیگر در مکه نمان. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به سوی مدینه به راه افتاد و مدت اقامت او در غار سه روز بود. خوابیدن علی صلوات الله علیه در بستر، در شب نخست بود.

عبیدالله ابن ابو رافع گفت: علی ابن ابو طالب علیه السلام در وصف خوابیدنش بر بستر پیامبر صلی الله علیه و آله، و اقامت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به مدت سه روز در غار، چنین سروده است:

من جان خویش به کف نهادم و از بهترین کسی که بر روی سنگریزه ها گام گذاشت و بهترین کسی که دور بیت العتیق و

حجرالاسود طواف کرد، محافظت کردم.

مقصود، محمـد است، آن گاه که ترسـید دسـیسه آنان علیه او کارگر شود؛ پس پروردگار دارای شکوه و عظمت من، او را از آن توطئه نجات بخشید.

شب را به صبح رساندم در این انتظار که آنان اسیرم کنند و خویشتن را برای قتل و اسارت آماده کردم.

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم شب را با امنیت و آرامش در غار سپری کرد؛ او در آن جا در پناه پروردگار و زیر چتر حمایت او بود.

ص: ۶۳

سه روز ماند و آن گاه شتران جوان، بار سفر بسته و آهنگ رفتن کردند؛ شتران چابکی که هر جا بشتابند، سنگریزه ها را زیر پای خویش، خرد می کنند.

هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم وارد مدینه شد، نزد بنی عمرو بن عوف در قُباء فرود آمد. ابوبکر خواست تا حضرت وارد مدینه شود و بر این کار پافشاری کرد، ولی ایشان فرمودند: تا پسر عمویم و دخترم از راه نرسند، وارد آن جا نخواهم شد (یعنی علی و فاطمه علیهما السلام.) - گفت - ابو یقظان گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم برای من (هنگامی که در قبا با او بودیم)، ماجرای قریش و توطئه آنان علیه او و خوابیدن علی علیه السلام در رختخوابش را بازگو کرد و فرمودند: خدای عز و جل به جبرئیل و میکائیل علیهما السلام وحی کرد که: من پیمان برادری را بین شما بستم و عُمرِ یکی از شما را از عمر دیگری قرار دادم. پس کدام یکی از شما برادرش را ترجیح می دهد؟ و هر دوی آنان از مرگ کراهت داشتند. پس خدا به آنان چنین وحی کرد: بندگان من! چرا مانند ولیّ من علی علیه السلام نیستید؟ من پیمان برادری را میان او و پیامبرم محمد صلی الله علیه و آله و سلم بستم. پس زندگی او را بر خود ترجیح داد و در بستر او ماند - یا گفت: خوابید - تا با جانش از او محافظت کند. همه شما به زمین فرود آیید و او را از دشمنانش حفظ کنید. پس جبرئیل فرود آمد و بالای سرش نشست و میکاییل در کنار پاهایش بود. جبرئیل می گفت: خوشا به حالتان، چه کسی مانند شماست - ای پسر ابو طالب! - قسم به خدای عز و جل، فرشتگان به تو افتخار می کنند. - گفت:- خدای عز و جل در باره علی علیه السلام و خوابیدن او در بستر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم این آیه را نازل کرد: «وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاء مَرْضَاتِ اللّهِ وَاللّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ» - . بقره / ۲۰۷ -

{و از میان مردم کسی است که جان خود را برای طلب خشنودی خدا می فروشد و خدا نسبت به (این) بندگان مهربان است}.

ابو عبیده گفت: پدرم و ابن ابو رافع گفتند: سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله، به علی ابن ابی طالب علیه السلام نامه ای نوشت و در آن به وی دستور داد که بدون تأخیر و انتظار نزد او بیاید. فرستاده پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم ابو واقد لیثی بود. هنگامی که نامه رسول خدا صلی الله علیه و آله، به او رسید، برای بیرون آمدن و هجرت آماده شد

ص: ۶۴

و به کسانی از مؤمنان مستضعفی که همراه وی بودند نیز دستورِ پیامبر را ابلاغ کرد و به آنان دستور داد که به طور مخفیانه بیرون بیایند و عجله کنند. هنگامی که شب، درون هر درّه ای را تا ذی طوی فرا گرفت. علی علیه السلام، فاطمه سلام الله علیها دختر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و مادرش فاطمه بنت اسد فرزند هاشم، و فاطمه دختر زبیر فرزند عبد المطلب را با خود همراه کرد. گفته شد که: این زن، ضُباعه بوده است. أَیْمَن بْن أُمِّ أَیْمَن غلام رسول خدا صلی الله علیه و آله و ابو واقد، فرستاده رسول خدا نیز به دنبال آنان به راه افتادند. او شترها را تند می‌راند و با آنان (مسافران) با خشونت رفتار می‌کرد. علی علیه السلام فرمودند: - ای ابو واقد! - با زنان، مهربان باش؛ چرا که آنان ضعیف اند. گفت: من می ترسم که جویندگان به ما برسند. علی علیه السلام فرمودند: صبر کن و عجله نکن. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به من فرمودند: ای علی! آنان نمی توانند به تو آسیبی برسانند. و خود افسار شتران را در دست گرفت و به آرامی آنان را می‌برد و با خود این شعر را زمزمه می‌کرد:

کسی نیست جز خدا؛ پس به او گمان نیک داشته باشید و پروردگار آدمیان، آن چه را که تو را محزون ساخته است، کفایت می کند.

هنگامی به کوه ضجنان رسید، تعقیب کنندگان به او رسیدند و تعداد آنان هفت سوار کار از قریش بود که همگی نقاب بر صورت داشتند و هشتمین آنان غلام حارث بن امیه بود که جَناح نام داشت. علی علیه السلام که آن گروه را از دور مشاهده کردند، نزد ایمن و ابو واقد آمدند و به آن دو فرمود: شتران را فرود آورید و آن ها را ببندید و جلو آمد و زنان را پیاده کرد. سواران نزدیک شدند. علی علیه السلام در حالی که شمشیرش را بیرون کشیده بود به مصاف آنان رفت. آنان به طرف او هجوم آوردند و گفتند : ای - مکار - آیا گمان برده ای که تو با زنان نجات خواهی یافت، ای بی پدر، برگرد. فرمود: و اگر این کار را نکنم؟ گفتند: تو را مجبور می کنیم و یا با پر موترین قسمت‌های بدنت (یعنی سرت) برخواهیم گشت و مرگ برای تو آسان‌تر است. آن سوار کاران به زنان و شتران نزدیک شدند تا شتران را رم دهند. علی علیه السلام جلوی آنان را گرفت و یکی از آنان شمشیرش را بر آن حضرت فرود آورد. حضرت خود را کنار کشید و ضربه شمشیر به او اصابت نکرد و سپس بر او نیرنگی زد و شمشیرش را بر شانه اش فرود آورد. شمشیر در بدنش فرو رفت و به اسب رسید و علی علیه السلام مانند اسبی که روی پاهای خویش بایستد یا مانند سوار کاری بر روی اسب با شمشیرش به آنان حمله ور می‌شد، در حالی که این شعر را می سرود:

ص: ۶۵

راه مرا که جاهد و مجاهدم باز کنید. من با خود عهد کرده‌ام که کسی را غیر از خدای یکتا نپرستم.

آن گروه در برابر او تار و مار شدند و به او گفتند: ای فرزند ابو طالب! به ما کاری نداشته باش. فرمود: همانا من به سوی پسر عمویم رسول خدا صلی الله علیه و آله در یثرب خواهم رفت، هر کس که می خواهد گوشتش را تکه تکه کنم یا خونش را بریزم، به دنبال من بیاید یا به من نزدیک شود. سپس نزد همسفرانش ایمن و ابو واقد آمد و به آنان گفت: شترانتان را حرکت

دهید و سپس پیروزمندانه به راه افتاد تا در ضجنان فرود آمد و در آن جا یک شبانه روز ماندند و گروهی از مؤمنان مستضعف به وی پیوستند. در میان آنان ام ایمن، کنیز رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نیز بود. در آن شب با فواطم نماز گزارد: مادرش فاطمه دختر اسد، فاطمه دختر رسول الله صلی علیه و آله و سلم و فاطمه دختر زبیر. آنان در حالت ایستاده و نشسته و بر پهلوهایشان، به یاد خدا بودند و با ذکر او سپری کردند و تا طلوع بامداد در این حالت بودند و سپس نماز صبح را گزاردند و به راه افتادند. این کاروان کوچک در تمام طول راه ذکر می‌گفتند و با خضوع و خشوع، خداوند را عبادت می‌کردند تا به مدینه رسیدند، در حالی که فرشته وحی قبل از رسیدن آنان در حالت آنان چنین نازل کرده بود: «الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىَ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذا بَاطِلاً» [همانان که خدا را (در همه احوال) ایستاده و نشسته و به پهلو آرمیده یاد می کنند و در آفرینش آسمان‌ها و زمین می اندیشند (که) پروردگارا این ها را بیهوده نیافریده ای] تا آن جا که: «فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لاَ أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنكُم مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَى» منظور از ذَکَر، علی علیه السلام و مراد از أُنثی، فاطمه سلام الله علیها است «بَعْضُكُم مِّن بَعْضٍ» [از یکدیگرید] می گوید: علی

از فاطمه سلام الله علیها است – یا گفت: فواطم – و آنان از علی علیه السلام هستند «فَالَّذِينَ هَاجَرُواْ وَأُخْرِجُواْ مِن دِيَارِهِمْ وَأُوذُواْ فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُواْ وَقُتِلُواْ لأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الأَنْهَارُ ثَوَابًا مِّن عِندِ اللّهِ وَاللّهُ عِندَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ» – . آل عمران / ۱۹۱ – ۱۹۵ –

{پس کسانی که هجرت کرده و از خانه های خود رانده شده و در راه من آزار دیده و جنگیده و کشته شده اند، بدی‌هایشان را از آنان می زدایم و آنان را در باغ‌هایی که از زیر (درختان) آن نهرها روان است، درمی آورم. (این) پاداشی است از جانب خدا و پاداش نیکو نزد خداست} و پیامبر این آیه را خواندند «وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاء مَرْضَاتِ اللّهِ وَاللّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ» – . بقره / ۲۰۷ –

{و از میان مردم کسی است که جان خود را برای طلب خشنودی خدا می فروشد و خدا نسبت به (این) بندگان مهربان است}. و به او فرمودند: ای علی! تو در میان امت، نخستین کسی هستی که به خدا و رسولش ایمان آورد و نخستین کسی که به خاطر خدا و رسولش هجرت کرد و آخرین کسی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را قبل از رحلتش دیدار خواهد کرد – و قسم به آن که جانم در دست او است – کسی جز مؤمنی که خدا قلبش را برای ایمان آزموده است، تو را دوست ندارد و کسی جز منافق یا کافر با تو دشمنی نمی کند. – . امالی طوسی : ۲۹۵ – ۳۰۱ –

**[ترجمه]

بَيَانٌ

اللَّقَى الْمُلْقَى عَلَى الْأَرْضِ وَ قِيلَ أَصْلُ اللَّقَى أَنَّهُمْ كَانُوا إِذَا طَافُوا خَلَعُوا ثِيَابَهُمْ وَ قَالُوا لَا نَطُوفُ فِي ثِيَابٍ عَصَيْنَا اللَّهَ فِيهَا فَيُلْقُونَهَا عَنْهُمْ وَ يُسَمُّونَ ذَلِكَ الثَّوْبَ لَقًى فَإِذَا قَضَوْا نُسُكَهُمْ لَمْ يَأْخُذُوهَا وَ تَرَكُوهَا بِحَالِهَا مُلْقَاةً وَ الرَّفَقُ بِالتَّحْرِيكِ الْكُدُورَةِ وَ يُقَالُ

تَضَـيَّفْتُهُ أَیْ نَزَلْتُ بِهِ وَ تَنَمَّرَ تَمَـدَّدَ فِی الصَّوْتِ عِنْـدَ الْوَعِیـدِ وَ تَشَـبَّهَ بِـالنَّمِرِ وَ لَهُ تَنَكَّرَ وَ تَغَیَّرَ وَ أَوْعَـدَهُ وَ حَـدِبَ بِالْكَسْـرِ تَعَطَّفَ وَ الْأُنْشُوطَهُ كَأُنْبُوبَهُ عُقْدَهٌ یَسْـهُلُ انْحِلَالُهَا كَعُقَدِ التِّكَّهِ وَ كَتَفَ فُلَاناً شَدَّ یَدَیْهِ إِلَی خَلْفِهِ بِالْكِتَافِ وَ هُوَ حَبْلٌ یُشَدُّ بِهِ وَ الدَّكَادِكُ جَمْعُ الدَّكْدَاكِ وَ هُوَ أَرْضٌ فِیهَا غِلَظٌ وَ مِنَ الرَّمْلِ مَا تَكَبَّسَ أَوْ مَا الْتَبَدَ مِنْهُ بِالْأَرْضِ وَ الْإِرْبُ بِالْكَسْرِ الْعُضْوُ وَ الْأَفَارِیقُ جَمْعُ أَفْرَاقٍ وَ هُوَ جَمْعُ فِرَقٍ وَ هُوَ جَمْعُ فِرْقَهٍ وَ الطَّلَاوَهُ مُثَلَّثَهً الْحُسْنُ وَ الْبَهْجَهُ وَ الْقَبُولُ وَ الْمَقَانِبُ جَمْعُ الْمِقْنَبِ بِالْكَسْرِ وَ هُوَ جَمَاعَهُ الْخَیْلِ وَ الْفُرْسَانِ وَ النَّجِـدُ بِالْفَتْحِ وَ كَكَتِفِ الشُّجَاعُ الْمَاضِـی فِیمَا یَعْجِزُ عَنْهُ غَیْرُهُ وَ الْعَضْبُ الْقَطْعُ وَ التَّغْوِیرُ وَ التَّغَوُّرُ الـدُّخُولُ فِی الشَّیْ ءِ وَ نَاهَضَـهُ قَاوَمَهُ وَ تَنَاهَضُوا فِی الْحَرْبِ یَنْهَضُ كُلٌّ إِلَی صَاحِبِهِ وَ الْعَقْلُ الدِّیَهُ وَ یُقَالُ أَوْكَی عَلَی سَقَائِهِ إِذَا شَدَّهُ بِالْوِكَاءِ وَ هُوَ مَا یُشَدُّ بِهِ رَأْسُ الْقِرْبَهِ وَ اسْتَتَبَّ الْأَمْرُ تَهَیَّأَ وَ اسْتَقَامَ وَ الْعِزَهُ الْفِرْقَهُ مِنَ النَّاسِ وَ الْجَمْعُ عِزُونَ وَ مِنْهُ قَوْلُهُ تَعَالَی عَنِ الْیَمِینِ وَ عَنِ الشِّمالِ

۱- المصدر خال عن قوله: أو قال: الفواطم و هن من علی.

۲- أشرنا قبلا، الی موضع الآیه.

۳- أمالی ابن الشیخ: ۲۹۵- ۳۰۱.

عِزِينَ (۱) وَ سُوَيْدَاءُ الْقَلْبِ حَبَّتُهُ وَ الْجَشَعُ أَشَدُّ الْحِرْصِ وَ الرَّصَدُ بِالتَّحْرِيكِ الْقَوْمُ يَرْصُدُونَ وَ يَرْقُبُونَ.

قَوْلُهُ فَلَمَّا خَلَقَ اللَّيْلُ أَيْ مَضَى كَثِيرٌ مِنْهُ كَمَا أَنَّ الثَّوْبَ يَخْلُقُ بِمُضِيِّ الزَّمَانِ عَلَيْهِ قَوْلُهُ وَ الْحُلُمُ قَالَ الْفِيرُوزَآبَادِيُّ الْحَلَمَةُ شَجَرَةُ السَّعْدَانِ و نَبَاتٌ آخَرُ وَ فِي بَعْضِ النُّسَخِ بِالْخَاءِ الْمُعْجَمَةِ قَالَ هُوَ مَرْبِضُ الضَّبْيَةِ أَوْ كُنَاسُهَا قَوْلُهُ سَوَائِبُ تَسْيِيبُ الدَّوَابِّ إِرْسَالُهَا تَذْهَبُ وَ تَجِي ءُ كَيْفَ شَاءَتْ اسْتُعِيرَ هُنَا لِعَدَمِ الْمَنْعِ مِنَ الدَّارِ وَ كَوْنِهَا بِلَا بَابٍ وَ نَضَا السَّيْفَ وَ انْتَضَاهُ سَلَّهُ مِنْ غِمْدِهِ قَوْلُهُ خَتَلَهُ بِالتَّاءِ أَيْ خَدَعَهُ وَ فِي بَعْضِ النُّسَخِ بِالْبَاءِ الْمُوَحَّدَهِ أَيْ حَبَسَهُ وَ مَنَعَهُ وَ الْهَمْزُ الْغَمْزُ وَ الضَّغْطُ وَ النَّخْسُ وَ الدَّفْعُ وَ الضَّرْبُ وَ الْعَضُّ وَ الْكَسْرُ وَ الْقَمْصُ الضَّرْبُ بِالرِّجْلِ وَ الْبُكْرُ بِالضَّمِّ وَ الْفَتْحِ وَلَدُ النَّاقَهِ أَوِ الْفَتِيُّ مِنْهَا وَ يُقَالُ رَغَا الْبَعِيرُ يَرْغُو رُغَاءً إِذَا ضَجَّ وَ ابْذَعَرَّ (۲) تَفرَّقَ قَوْلُهُ فِي عَرْجِ الدَّارِ أَيْ مُنْعَطَفِهَا أَوْ مَصْعَدِهَا وَ سُلَّمِهَا وَ أَجْفَلَ الْقَوْمُ هَرَبُوا مُسْرِعِينَ وَ يُقَالُ أَذْكَيْتُ عَلَيْهِ الْعُيُونَ إِذَا أَرْسَلْتَ عَلَيْهِ الطَّلَائِعَ قَوْلُهُ أَعْتَمَ أَيْ دَخَلَ فِي الْعَتَمَهِ وَ أَزْمَعَ عَلَى الْأَمْرِ ثَبَتَ عَلَيْهِ عَزْمُهُ وَ الْعَانِي الْأَسِيرُ وَ الْكَلُّ الْعِيَالُ وَ الثِّقْلُ وَ النَّائِبَهُ الْمُصِيبَهُ وَ النَّازِلَهُ وَ مَا يَقَعُ عَلَى الْقَوْمِ مِنَ الدِّيَاتِ وَ غَيْرِهَا وَ الْقَلَائِصُ جَمْعُ الْقَلُوصِ وَ هِيَ النَّاقَةُ الشَّابَّهُ وَ فَرَى الْأَرْضَ سَارَهَا وَ قَطَعَهَا وَ فِي الدِّيوَانِ الْمَنْسُوبِ إِلَيْهِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ بَيْتٌ آخَرُ:

أَرَدْتُ بِهِ نَصْرَ الْإِلَهِ تَبَتُّلًا*** وَ أَضْمَرْتُهُ حَتَّى أُوَسَّدَ فِي قَبْرِي

(۳) وَ قَالَ الْجَوْهَرِيُّ يُقَالُ أَلَاصَهُ عَلَى كَذَا أَيْ أَدَارَهُ عَلَى الشَّيْ ءِ الَّذِي يَرُومُهُ مِنْهُ انْتَهَى.

أَقُولُ إِنَّمَا قَالَ لِعَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ ابْنُ أُمِّي (۴) لِأَنَّ فَاطِمَهَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا كَانَتْ

۱- المعارج: ۳۸.

۲- قد عرفت قبلا أن الموجود فى المصدر: يذعر و يصيح، و هو الصحيح.

۳- الديوان: ۶۰.

۴- قد عرفت قبلا أن الموجود فى المصدر: يا بن عمى.

مُرَبِّيَةً لَهُ صلى الله علیه و آله وَ كَانَ يُلَقِّبُهَا بِالْأُمِّ وَ لِذَا

قَالَ صلى الله علیه و آله حِينَ قَالَ لَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَاتَتْ أُمِّى بَلْ وَ اللَّهِ أُمِّى.

وَ التَّلَوُّمُ الِانْتِظَارُ وَ التَّمَكُّثُ قَوْلُهُ أَنْ يَتَسَلَّلُوا أَىْ يَذْهَبُوا خُفْيَةً وَ يَتَخَفَّفُوا أَىْ لَا يَحْمِلُوا مَعَهُمْ شَيْئاً يَثْقُلُ عَلَيْهِمْ وَ رَبَعَ كَمَنَعَ وَقَفَ وَ تَحَبَّسَ وَ مِنْهُ قَوْلُهُمْ ارْبَعْ عَلَيْكَ أَوْ عَلَى نَفْسِكَ أَوْ عَلَى ظَلْعِكَ قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَيْسَ إِلَّا اللَّهَ أَقُولُ فِى الدِّيوَانِ.

لَا شَيْ ءَ إِلَّا اللَّهُ فَارْفَعْ هَمَّكَا

(۱) وَ اسْتَلْأَمَ الرَّجُلُ أَىْ لَبِسَ اللَّأْمَةَ وَ هِىَ الدِّرْعُ وَ الرَّوْغُ الْحِيدُ وَ الْمَيْلُ قَوْلُهُ وَ تَحْتُلُهُ لَعَلَّ الْمُرَادُ هُنَا أَنَّهُ أَخَذَ السَّيْفَ مِنْ يَدِهِ وَ الْكَاثِبَةُ مِنَ الْفَرَسِ مُقَدَّمُ الْمَنْسَجِ حَيْثُ تَقَعُ عَلَيْهِ يَدُ الْفَارِسِ.

**[ترجمه]«اللّقی» یعنی بر زمین افتاده. و گفته شده: اصل «اللقی» این است که آنان هرگاه طواف می‌کردند لباس‌هایشان را در می‌آوردند و می‌گفتند: در لباس‌هایی که در آن خداوند را معصیت کردیم، طواف نمی‌کنیم و آن را در آورده و دور می... انداختند. و این لباس را «لقّی» می‌نامیدند و چون مناسکشان را انجام می‌دادند آن لباس را برنمی‌گرفتند و به همان حالتی که بر زمین افتاده بود رها می‌کردند. «الرَفَق» با حرکت حروف به معنای کدورت است. و گفته می‌شود: «تَضَیَّفْتُهُ» یعنی به عنوان مهمان بر او وارد شدم. «تنمّر» یعنی صدای خود را در هنگام تهدید کشانید و شبیه پلنگ شد. و بر او خشم گرفت و متغیر شد، و او را تهدید کرد. «حَدِبَ» با کسره یعنی: مهربانی و عطوفت کرد. «الْأُنْشُوطَهُ» بر وزن انبوبهٔ گره‌ای است که به آسانی باز شود مانند گره بند شلوار. «کتف فلاناً» یعنی دستش را با ریسمان از پشت بست. و «الکتاف» ریسمانی است که با چیزی را ببندند.«الدّکادک» جمع «الدکداک» به معنای زمین زبر و خشن است. و نیز شنی است که جمع شود یا به زمین بچسبد. «الارب» با کسره به معنای عضو است. «الافاریق» جمع افراق و آن جمع فِرَق و آن جمع فرقهٔ است. «الطلاوهٔ» به معنای نیکویی و زیبائی و پسندیدگی است. و «المقانب» جمع المقنب با کسره به معنای گروه اسبان و سوارکاران است. و «النجد» با فتحه است. «ککتف» شخص دلاوری است که به کارهای می‌پردازد که دیگران از انجام آن عاجزند. «العضب» یعنی بریدن. «التغویر» و «التغوّر» وارد شدن در چیزی است. «ناهضه» یعنی در برابرش مقاومت کرد. «تناهضوا فی الحرب» یعنی برای جنگ در برابر هم برخاستند. «العقل» به معنای دیه است. و گفته می‌شود: «أوکی علی سقائه» هرگاه او را با وکاء ببندد و «الوکاء» چیزی است که با آن سر مُشک را می‌بندند. «استتبّ الامر» یعنی کار آماده و استوار شد. «العزهٔ» گروهی از مردم است. و جمع آن «عزون» و از همین کلمه سخن خداوند متعال است که می‌فرماید: «عن الیمین و عن الشمال

ص: ۶۷

عزین» - . معارج / ۳۸ - و «سویداء القلب» به معنای مرکز و دانه دل است. «الجشع»

یعنی بسیار حریص. و «الرَصد» با حرکت حروف آن، مردمانی هستند که رصد و مراقبت می‌کنند.

سخن او: «فلّما خلق اللیل» یعنی هنگامی که قسمت بیشتر شب سپری شد. همانگونه که لباس با گذشت زمان کهنه می‌شود.

سخن او: «و الحلم» فیروزآبادی گوید: «الحلمهٔ» درخت سعدان و گیاه دیگر است. و در برخی نسخه‌ها با خاء ذکر شده. گوید: آن، آغل آهو یا لانه آهو است. «سوائب» از تسییب الداوب است، یعنی رها کردن چهارپا که هر طور می‌خواهد برود و بیاید. در این جا برای ممانعت نکردن از خانه، بدونِ در بودن آن استعاره آورده شده است. «نضا السیف و انتضاه» یعنی شمشیر را از غلاف بیرون آورد. «ختله» با تاء یعنی او را فریب داد. و در برخی نسخه‌ها با باء آمده است، یعنی: او را محبوس و منع کرد. «الهمز» به این معنای آمده است: با گوشه چشم اشاره کردن، فشار، سُک زدن، راندن، زدن، و گاز گرفتن، شکستن. «القمص» با پا زدن. «البکر» با ضمه و فتحه: نوزاد شتر است، یا شتر جوان است. گفته می‌شود: «رغا البعیر یرغوا رغاء» هرگاه فریاد کشید. «ابذعرّ» یعنی: متفرق شدند. سخن او: «فی عرج الدار» یعنی در گوشه منزل یا پله‌های آن. «اجفل القوم» یعنی شتابان گریختند. و گفته می‌شود: «أذکیتُ علیه العیون» هرگاه پیش‌قراولان را به سویش بفرستی. سخن او: «اعتمَ» یعنی وارد تاریکی شد. «أزمع علی الامر» یعنی عزمش را بر آن کار جزم نمود. «العانی» یعنی اسیر. «الکَلّ» یعنی فقر و سنگینی. «النائبهٔ» یعنی بلا و پیشامد و دیه‌ها و چیزهای دیگری که بر مردم واجب می‌شود. «القلائص» جمع القَلُوص و آن شتر جوان است. «فری الارض» بر زمین راه رفت و آن را پیمود. و در دیوان منسوب به آن حضرت بیت دیگری آمده است:

به این کار نصرت خدای تعالی را از روی اخلاص و انقطاع به او اراده کردم و این در خاطر من ثابت است تا وقتی که در قبر بخوابم.

جوهری گوید: «الاصه علی کذا» یعنی او را بر چیزی که می‌خواست بدست آورد، چرخانید. پایان نقل قول.

می گویم: به علی علیه السلام فرمود: ابن امّی، زیرا فاطمه رضی الله عنها،

ص: ۶۸

مربّی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم بود و پیامبر او را با امّ (مادر) خطاب قرار می‌داد و از این جهت هنگامی که امیر المؤمنین علیه السلام به پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: مادرم مُرد، پیامبر فرمود: بله به خدا سوگند مادرم بود.

«التلوُّمُ» یعنی انتظار و درنگ کردن. سخن او: «أن یتسلَّلوا» یعنی در خفا بروند. «یتخفّفوا» یعنی چیزی با خود حمل نکنند که برایشان سنگین باشد و از سرعتشان بکاهد. «ربَعَ» بر وزن منع، یعنی: ایستاد و از آن دور شد. و از همین کلمه گویند: «اربَع علیک» یا «علَی نفسک» یا «علی ظلعک». فرموده آن حضرت: «لیس الا الله» می گویم: در دیوان آمده است:

در دستگاه آفرینش هیچ چیزی جز خدا نیست، پس باید همّت خود را بالاً ببری.

«استلأَم الرجل» یعنی: اللأمهٔ پوشید. و «اللأمهٔ» به معنای زره است. «الروغ» کجی و انحراف. سخن او: «و تختلّه» شاید مقصود در این جا این باشد که شمشیر را از دستش گرفت. «الکاثبهٔ» جلو سر دو کتف اسب، جایی که دست سوارکار قرار می گیرد.

**[ترجمه]

ص، قصص الأنبياء عليهم السلام أَقَامَ صلى الله عليه و آله بَعْدَ الْبِعْثَهِ بِمَكَّهَ ثَلَاثَ عَشْرَهَ سَنَهً ثُمَّ هَاجَرَ مِنْهَا إِلَى الْمَدِينَهِ بَعْدَ أَنِ اسْتَتَرَ فِی الْغَارِ ثَلَاثَهَ أَیَّامٍ وَ دَخَلَ الْمَدِینَهَ یَوْمَ الْإِثْنَیْنِ الْحَادِی عَشَرَ مِنْ شَهْرِ رَبِیعٍ الْأَوَّلِ وَ بَقِیَ بِهَا عَشْرَ سِنِینَ (۲).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم پس از بعثت سیزده سال در مکّه اقامت داشت سپس از آن جا به مدینه هجرت فرمود، پس از آنکه سه روز در غار ماند و در روز دوشنبه یازدهم ماه ربیع الاول وارد مدینه شد و ده سال در آن جا ماندگار شد. - . قصص الانبیاء : مخطوط -

**[ترجمه]

«۲۰»

عم، إعلام الوری ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بَقِیَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی الْغَارِ ثَلَاثَهَ أَیَّامٍ ثُمَّ أَذِنَ اللَّهُ تَعَالَی لَهُ فِی الْهِجْرَهِ وَ قَالَ اخْرُجْ عَنْ مَکَّهَ یَا مُحَمَّدُ فَلَیْسَ لَکَ بِهَا نَاصِرٌ بَعْدَ أَبِی طَالِبٍ فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله (۳) وَ أَقْبَلَ رَاعٍ لِبَعْضِ قُرَیْشٍ یُقَالُ لَهُ ابْنُ أُرَیْقِطٍ فَدَعَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ لَهُ یَا ابْنَ أُرَیْقِطٍ آتَمِنُکَ عَلَی دَمِی فَقَالَ إِذاً وَ اللَّهِ أَحْرُسُکَ وَ أَحْفَظُکَ وَ لَا أَدُلُّ عَلَیْکَ فَأَیْنَ تُرِیدُ یَا مُحَمَّدُ قَالَ یَثْرِبَ قَالَ لَأَسْلُکَنَّ بِکَ مَسْلَکاً لَا یَهْتَدِی فِیهَا أَحَدٌ (۴) فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ائْتِ عَلِیّاً وَ بَشِّرْهُ بِأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَذِنَ لِی فِی الْهِجْرَهِ فَهَیِّئْ لِی زَاداً وَ رَاحِلَهً وَ قَالَ لَهُ أَبُو بَکْرٍ ائْتِ

۱- الدیوان: ۸۸.

۲- قصص الأنبیاء: مخطوط.

۳- فی إعلام الوری: و خرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلم من الغار.

۴- فی إعلام الوری: لا یهتدی إلیه احد.

أَسْمَاءَ ابْنَتِی وَ قُلْ لَهَا تُهَیِّئُ لِی زَاداً وَ رَاحِلَتَیْنِ وَ أَعْلِمْ عَامِرَ بْنَ فُهَیْرَهَ أَمْرَنَا وَ کَانَ مِنْ مَوَالِی أَبِی بَکْرٍ وَ کَانَ قَدْ أَسْلَمَ وَ قُلْ لَهُ ائْتِنَا بِالزَّادِ وَ الرَّاحِلَتَیْنِ فَجَاءَ ابْنُ أُرَیْقِطٍ إِلَی عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَأَخْبَرَهُ بِذَلِکَ فَبَعَثَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِزَادٍ وَ رَاحِلَهٍ وَ بَعَثَ ابْنُ فُهَیرَهَ بِزَادٍ وَ رَاحِلَتَیْنِ وَ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنَ الْغَارِ وَ أَخَذَ بِهِ ابْنُ أُرَیْقِطٍ عَلَی طَرِیقِ نَخْلَهَ بَیْنَ الْجِبَالِ فَلَمْ یَرْجِعُوا إِلَی الطَّرِیقِ إِلَّا بِقُدَیْدٍ فَنَزَلُوا عَلَی أُمِّ مَعْبَدٍ هُنَاکَ وَ قَدْ مَرَّ حَدِیثُ شَاهِ أُمِّ مَعْبَدٍ وَ الْمُعْجِزَهُ الَّتِی ظَهَرَتْ فِیهَا فِی أَبْوَابِ الْمُعْجِزَاتِ وَ کَذَا حَدِیثُ سُرَاقَهَ بْنِ مَالِکِ بْنِ جُعْشُمٍ الْمُدْلِجِیِّ وَ رُسُوخِ قَوَائِمِ فَرَسِهِ فِی الْأَرْضِ وَ غَیْرِهِمَا مِنَ الْمُعْجِزَاتِ فَرَجَعَ عَنْهُ سُرَاقَهُ فَلَمَّا کَانَ مِنَ الْغَدِ وَافَتْهُ قُرَیْشٌ فَقَالُوا یَا سُرَاقَهُ هَلْ لَکَ عِلْمٌ بِمُحَمَّدٍ فَقَالَ بَلَغَنِی أَنَّهُ خَرَجَ عَنْکُمْ وَ قَدْ نَفَضْتُ (۱) هَذِهِ النَّاحِیَهَ لَکُمْ وَ لَمْ أَرَ أَحَداً وَ لَا أَثَراً فَارْجِعُوا فَقَدْ کَفَیْتُکُمْ مَا هَاهُنَا وَ قَدْ کَانَتِ الْأَنْصَارُ بَلَغَهُمْ خُرُوجُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَیْهِمْ وَ کَانُوا یَتَوَقَّعُونَ قُدُومَهُ إِلَی أَنْ وَافَی مَسْجِدَ قُبَاءَ وَ نَزَلَ فَخَرَجَ الرِّجَالُ وَ النِّسَاءُ یَسْتَبْشِرُونَ بِقُدُومِهِ (۲).

إِلَی آخِرِ مَا سَیَأْتِی فِی الْبَابِ الْآتِی.

**[ترجمه]اعلام الوری، قصص الانبیاء: حضرت خاتم النبیین صلی اللّه علیه و آله سه روز در غار ثور توقف کردند، بعد از آن خداوند وی را اذن داد تا هجرت کند و فرمود یا محمد! اکنون از مکه بیرون شوید زیرا که در این شهر بعد از ابو طالب یاوری ندارید، پیامبر از غار بیرون شد و دید چوپان یکی از افراد قریش به نام «ابن اُرَیقِط» به طرف او می آید. حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله چوپان را به طرف خود خواند و فرمود: ای پسر اریقط! تو را بر جان خود امین می گیرم آیا در این امانت خیانت نخواهی کرد؟ عرض کرد: من از تو نگهداری و حراست خواهم کرد، و مشرکین را که در جستجوی تو هستند رهنمائی نمی... کنم، اینک بفرمائید کجا می‌خواهید بروید؟ فرمود: قصد کرده ام به یثرب بروم گفت: اکنون راهی را به شما نشان خواهم داد که هیچ کس نتواند شما را پیدا کند. حضرت رسول فرمود: اکنون نزد علی بن ابی طالب بروید و به او مژده دهید که خداوند به من اذن مهاجرت داده و برای من زاد و راحله ای بفرستد، ابو بکر نیز گفت نزد

ص: ۶۹

دخترم اسماء بروید و بگوئید برای من زاد و راحله بفرستد و جریان کار ما را به عامر بن فهیره نیز اطلاع بده- عامر بن فهیره از غلامان ابو بکر بود که مسلمان شده بود- ابن اریقط آمد و سفارش حضرت رسول را به امیر المؤمنین رسانید، و پیام ابو بکر را هم به اسماء و عامر بن فهیره ابلاغ کرد و برای آن‌ها زاد و راحله فرستادند. حضرت خاتم النبیین صلی اللّه علیه و آله از غار بیرون شدند و به طرف مدینه حرکت کردند، ابن اریقط پیامبر را از طریق نخلستان های منطقه کوهستان حرکت داد، و آن‌ها همواره بیراهه می‌رفتند تا در «قُدَید» به راه معمولی رسیدند و در کنار خیمه اُمّ معبد نازل شدند، در این هنگام سراقه بن مالک بن جُعشُم به حضرت رسول رسید و جریان گوسفند امّ معبد و معجزه‌ای که درباره او آشکار گردد، در باب معجزات گذشت. موقعی که سراقه برگشت در بین راه جماعتی از کفار قریش را دید، گفتند: یا سراقه! آیا از محمد اطلاعی داری؟ گفت: به من خبر دادند که وی از نزد شما بیرون گردیده، و من هر چه در این ناحیه جستجو کرده ام اثری از وی ندیده ام، اینک شما هم برگردید من کار شما را سبک کرده ام و این منطقه را در نظر گرفته ام. در این هنگام خبر خروج حضرت خاتم النبیین صلی اللّه علیه و آله از مکه به انصار در مدینه رسیده بود، و آنان هر آن در انتظار مقدم مبارک آن حضرت بودند، تا این که پیامبر

به مسجد قبا رسید. پس مردم از زن و مرد و کودک از منازل بیرون شدند و برای آمدن حضرت رسول خوشوقت گردیدند. تا پایان مبحثی که در باب بعدی می‌آید. - . اعلام الوری : ۴۱ - ۴۲ ، قصص الانبیاء : مخطوط -

**[ترجمه]

«۲۱»

یر، بصائر الدرجات عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ سَعِيدٍ الثَّقَفِيِّ عَنْ يَحْيَى بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْفُرَاتِ عَنْ يَحْيَى بْنِ الْمُسَاوِرِ عَنْ أَبِي الْجَارُودِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا صَعِدَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله الْغَارَ طَلَبَهُ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ خَشِيَ أَنْ يَغْتَالَهُ الْمُشْرِكُونَ وَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَلَى حِرَاءَ وَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى ثَبِيرٍ فَبَصُرَ بِهِ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله فَقَالَ مَا لَكَ يَا عَلِيُّ قَالَ بِأَبِي أَنْتَ وَ أُمِّي خَشِيتُ أَنْ يَغْتَالَكَ الْمُشْرِكُونَ فَطَلَبْتُكَ فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله نَاوِلْنِي يَدَكَ يَا عَلِيُّ فَزَحَفَ الْجَبَلُ حَتَّى خَطَا بِرِجْلِهِ إِلَى الْجَبَلِ الْآخَرِ ثُمَّ رَجَعَ الْجَبَلُ إِلَى قَرَارِهِ (۳).

ص: ۷۰

۱- نفض المكان: نظر جميع ما فيه حتّى يتعرفه و نفض الطريق تتبعها.

۲- إعلام الورى: ۴۱ و ۴۲، قصص الأنبياء: مخطوط.

۳- بصائر الدرجات: ۱۲۰.

ختص، الإختصاص إبراهيم بن محمد مثله (۱)

**[ترجمه]بصائر الدرجات: ابو جارود مُنذر بن جارود از امام باقر علیه السلام روایت کرده است که فرمود: هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به درون غار رفت، علی ابن ابی طالب علیه السلام به دنبال او رفت و ترسید مشرکان او را بکشند و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در حراء و علی علیه السلام در ثَبیر بود. وقتی که پیامبر که سلام و درود خدا بر او و اهل بیت او باد، او را دید، به او فرمود: تو را چه شده است، ای علی؟ گفت: پدر و مادرم فدایت شوند، ترسیدم مشرکان تو را بکشند، و به دنبال تو افتادم. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: دستت را به من بده ای علی! پس کوه به لرزش درآمد تا این که به کوه دیگر رسید. و سپس کوه به جای قبلی اش برگشت. - . بصائر الدرجات : ۱۲۰ -

ص: ۷۰

اختصاص: ابراهیم بن محمد همین حدیث را روایت کرده است. - . اختصاص : ۳۲۴ -

**[ترجمه]

بیان

زحف إليه كمنع مشى قدما و في بعض النسخ بالراء المهمله و الجيم (۲) أي تحرك.

**[ترجمه]«زحف الیه» بر وزن منع: یعنی پیاده به راه افتاد. و در برخی نسخه‌ها با راء و جیم «رجف» آمده است، یعنی حرکت کرد.

**[ترجمه]

«۲۲»

ير، بصائر الدرجات ابْنُ عِيسَى وَ ابْنُ أَبِي الْخَطَّابِ مَعاً عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ ابْنِ رِئَابٍ عَنِ الْكُنَاسِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فِي الْغَارِ وَ مَعَهُ أَبُو الْفَصِيلِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ إِنِّي لَأَنْظُرُ الْآنَ إِلَى جَعْفَرٍ وَ أَصْحَابِهِ السَّاعَةَ تَعُومُ بِهِمْ سَفِينَتُهُمْ فِي الْبَحْرِ إِنِّي لَأَنْظُرُ إِلَى رَهْطٍ مِنَ الْأَنْصَارِ فِي مَجَالِسِهِمْ مُحْتَبِينَ بِأَفْنِيَتِهِمْ فَقَالَ لَهُ أَبُو الْفَصِيلِ أَ تَرَاهُمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ السَّاعَةَ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَأَرِنِيهِمْ قَالَ فَمَسَحَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَلَى عَيْنَيْهِ ثُمَّ قَالَ انْظُرْ فَنَظَرَ فَرَآهُمْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَ رَأَيْتَهُمْ قَالَ نَعَمْ وَ أَسَرَّ فِي نَفْسِهِ أَنَّهُ سَاحِرٌ (۳).

**[ترجمه]بصائر الدرجات: کُناسی از امام باقر علیه السلام روایت کرده که فرمود: هنگامی که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم به همراه ابو الفَصیل در غار بود. رسول خدا فرمود: من هم اکنون به جعفر و یارانش نگاه می کنم که کشتی، آنان را در دریا شناور کرد است و انصار را می‌بینم که در مجالس خود در حیاط خانه‌هایشان نشسته‌اند. ابو الفَصیل به او گفت: آیا اکنون آنان را می‌بینی؟ فرمود: آری. گفت: آنان را به من نشان بده. گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم دست بر چشمان او

کشید و فرمود: نگاه کن. او نگاه کرد و آنان را دید. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: آیا آنان را دیدی؟ گفت: آری، و با خود گفت که او ساحر است. -. بصائر الدرجات : ۱۲۵ -

**[ترجمه]

بیان

أبو الفصیل أبو بکر و کان یکنی به فی زمانه أیضا لأن الفصیل ولد الناقه و البکر الفتی من الإبل و العوم السباحه و سیر السفینه.

**[ترجمه]ابو فصیل یعنی أبو بکر و در زمان خودش هم به این لقب مشهور بود چرا که فصیل بچه شتر است و بکر شتر جوان. العوم یعنی شنا و حرکت کشتی

**[ترجمه]

«۲۳»

یر، بصائر الدرجات مُوسَی بْنُ عُمَرَ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِیسَی عَنْ خَالِدِ بْنِ نَجِیحٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ جُعِلْتُ فِدَاکَ سَمَّی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَبَا بَکْرٍ الصِّدِّیقَ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَکَیْفَ قَالَ حِینَ کَانَ مَعَهُ فِی الْغَارِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنِّی لَأَرَی سَفِینَهَ جَعْفَرِ بْنِ أَبِی طَالِبٍ تَضْطَرِبُ فِی الْبَحْرِ ضَالَّهً قَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ وَ إِنَّکَ لَتَرَاهَا قَالَ نَعَمْ قَالَ فَتَقْدِرُ أَنْ تُرِیَنِیهَا قَالَ ادْنُ مِنِّی قَالَ فَدَنَا مِنْهُ فَمَسَحَ عَلَی عَیْنَیْهِ ثُمَّ قَالَ انْظُرْ فَنَظَرَ أَبُو بَکْرٍ فَرَأَی السَّفِینَهَ وَ هِیَ تَضْطَرِبُ فِی الْبَحْرِ ثُمَّ نَظَرَ إِلَی قُصُورِ أَهْلِ الْمَدِینَهِ فَقَالَ فِی نَفْسِهِ الْآنَ صَدَّقْتُ أَنَّکَ سَاحِرٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ الصِّدِّیقُ أَنْتَ (۴).

۱- الاختصاص: ۳۲۴.

۲- هو الموجود فی الاختصاص.

۳- بصائر الدرجات: ۱۲۵.

۴- بصائر الدرجات: ۱۲۵.

**[ترجمه]بصائر الدرجات: خالد بن نجیح گوید: به امام صادق علیه السلام گفتم: فدایت گردم، آیا پیامبر صلی اللّٰه علیه و آله ابو بکر را «صدیق» نامیده است؟ فرمود: آری! پرسید: چطور؟ فرمود: آن گاه که همراه او در غار بود حضرت فرمود: من کشتی جعفر بن ابی طالب را می بینم که در دریا راه را گم کرده و مضطرب است. ابو بکر گفت: یا رسول اللّٰه، تو آن را می بینی؟ فرمود: آری. گفت: می توانی آن را به من نشان دهی؟ فرمود: نزدیک من بیا. امام صادق علیه السّلام فرمود: ابو بکر نزد آن حضرت آمد و حضرت دست بر چشمان او کشید و فرمود نگاه کن. ابو بکر نگاه کرد و کشتی را دید که در دریا مضطرب است. سپس خانه های اهل مدینه را دید، پیش خود گفت: الان تصدیق می کنم که تو ساحری!! حضرت فرمود: تو صدِّیق هستی! - . بصائر الدرجات : ۱۲۵ -

ص: ۷۱

**[ترجمه]

«۲۴»

یج، الخرائج و الجرائح مِنْ مُعْجِزَاتِهِ صلی الله علیه و آله مَا هُوَ مَشْهُورٌ وَ هُوَ أَنَّهُ فِی تَوَجُّهِهِ إِلَی الْمَدِینَهِ أَوَی إِلَی غَارٍ بِقُرْبِ مَکَّهَ یَعْتَورُهُ النُّزَّالُ وَ یَأْوِی إِلَیْهِ الرِّعَاءُ (۱) قَلَّمَا یَخْلُو مِنْ جَمَاعَهٍ نَازِلِینَ یَسْتَرِیحُونَ بِهِ فَأَقَامَ صلی الله علیه و آله بِهِ ثَلَاثاً لَا یَطُورُهُ بَشَرٌ وَ خَرَجَ الْقَوْمُ فِی أَثَرِهِ فَصَدَّهُمُ اللَّهُ عَنْهُ بِأَنْ بَعَثَ عَنْکَبُوتاً فَنَسَجَتْ عَلَیْهِ فَآیَسَهُمْ مِنَ الطَّلَبِ فِیهِ وَ انْصَرَفُوا وَ هُوَ نَصْبُ أَعْیُنِهِمْ.

**[ترجمه]خرائج و الجرائح: این معجزه مشهور است که پیامبر از مکّه به طرف مدینه خارج شد و به غاری در نزدیکی مکّه پناهنده شد. همیشه مسافران در آن جا فرود می‌آمدند و چوپان‌ها به این غار می آمدند و کمتر پیش می‌آمد که از گروهی خالی باشد که در آن فرود آمده و در آن جا به اسراحت می‌پرداختند. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم سه روز در آن جا ماند و احدی به سراغ آن غار نرفت. و قریش آن حضرت را تعقیب کردند؛ امّا خداوند متعال به وسیله تار عنکبوتی، جلو آن‌ها را گرفت و آنان نومید و دست خالی برگشتند در حالی که پیامبر در مقابل چشم آن‌ها بود.

**[ترجمه]

بیان

قال الجزری فی حدیث علی علیه السلام و الله لا أطور به ما سمر سمیر:أی لا أقربه أبدا.

**[ترجمه]جزری گوید: در حدیث علی علیه السلام آمده است: «و الله لا اطور به ما سمر سمیر» یعنی هرگز بدان اقرار نمی... کنم.

**[ترجمه]

«۲۵»

يج، الخرائج و الجرائح رُوِيَ أَنَّ نَفَراً مِنْ قُرَيْشٍ اجْتَمَعُوا وَ فِيهِمْ عُتْبَهُ وَ شَيْبَهُ وَ أَبُو جَهْلٍ وَ أُمَيَّهُ بْنُ أَبِي خَلَفٍ فَقَالَ أَبُو جَهْلٍ زَعَمَ مُحَمَّدٌ أَنَّكُمْ إِنِ اتَّبَعْتُمُونِي (۲) كُنْتُمْ مُلُوكاً فَخَرَجَ إِلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَامَ عَلَى رُءُوسِهِمْ وَ قَدْ ضَرَبَ اللَّهُ عَلَى أَبْصَارِهِمْ فَقَبَضَ قَبْضَهً مِنْ تُرَابٍ فَذَرَّهَا عَلَى رُءُوسِهِمْ وَ قَرَأَ يس حَتَّى بَلَغَ الْعُشْرَ مِنْهَا ثُمَّ قَالَ إِنَّ أَبَا جَهْلٍ هَذَا يَزْعُمُ أَنِّي أَقُولُ إِنْ خَالَفْتُمُونِي فَإِنَّ لِي فِيكُمْ رِيحاً (۳) وَ صَدَقَ وَ أَنَا أَقُولُ ذَلِكَ ثُمَّ انْصَرَفَ فَقَامُوا يَنْفُضُونَ التُّرَابَ عَنْ رُءُوسِهِمْ وَ لَمْ يَشْعُرُوا بِهِ وَ لَا كَانُوا رَأَوْهُ.

**[ترجمه]خرائج: روايت شده كه گروهى از قريش گرد آمدند كه از جمله آنان عُتبهٔ، شَيبهٔ، ابو جهل و اُميّهٔ بن ابى خلَف بودند. ابو جهل گفت: محمد گمان كرده اگر شما از او تبعيت كنيد، به پادشاهى مى‌رسيد. پيامبر صلى الله عليه و آله و سلم به سوى آنان بيرون آمد و بر بالاى سرشان ايستاد و خداوند بر چشمان آنان زد و پيامبر مشتى خاك برداشت و بر سرشان ريخت و سوره يس را قرائت فرموده تا اين كه به آيه دهم از اين سوره رسيد. سپس فرمود: اين ابو جهل مى‌پندارد كه من مى گويم: اگر با من مخالفت كنيد، توسط من كشته خواهيد شد. و راست گفته است و من همين را مى گويم. سپس بازگشت. آنان برخاستند و خاك را از سرشان مى‌تكاندند و متوجه پيامبر نشدند و آن حضرت را نديده بودند.

**[ترجمه]

«۲۶»

يج، الخرائج و الجرائح مِنْ مُعْجِزَاتِهِ صلى الله عليه و آله أَنَّهُ لَمَّا كَانَتِ اللَّيْلَهُ الَّتِي خَرَجَ فِيهَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِلَى الْغَارِ كَانَتْ قُرَيْشٌ اخْتَارَتْ مِنْ كُلِّ بَطْنٍ مِنْهُمْ رَجُلًا لِيَقْتُلُوا مُحَمَّداً فَاخْتَارَتْ خَمْسَهَ عَشَرَ رَجُلًا مِنْ خَمْسَهَ عَشَرَ بَطْناً كَانَ فِيهِمْ أَبُو لَهَبٍ مِنْ بَطْنِ بَنِي هَاشِمٍ لِيَتَفَرَّقَ دَمُهُ فِي بُطُونِ قُرَيْشٍ فَلَا يُمْكِنَ بَنِي هَاشِمٍ أَنْ يَأْخُذُوا بَطْناً وَاحِداً

ص: ۷۲

۱- يعتوره أى ينزله كثيرا، و أوى البيت و إلى البيت: نزل فيه و الرعاء: جمع الراعى أى رعاه الماشيه.

۲- فى نسخه: ان اتبعتموه. و المعنى واحد.

۳- فى نسخه: ربحا. و لعله مصحف، و لعلّ المراد الريح التى استأصلتهم فى غزوه بدر أو التى كانت بغزوه الأحزاب و فى سيره ابن هشام: ۲: ۹۵ فيكم ذبح، ثمّ بعثتم من بعد موتكم ثمّ جعلت لكم نار تحرقون فيها و فسر فى هامش نسخه أمين الضرب الريح بالغلبه. و القوّه و الرحمه و النصره. و الدوله. و الشى ء الطيب و الرائحه. عن القاموس و لعلّ الأصحّ ما فى السيره.

فَيَرْضَوْنَ عِنْدَ ذَلِكَ بِالدِّيَهِ فَيُعْطَوْنَ عَشْرَ دِيَاتٍ فَقَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله لِأَصْحَابِهِ لَا يَخْرُجُ اللَّيْلَهَ أَحَدٌ مِنْ دَارِهِ (۱) فَلَمَّا نَامَ الرَّسُولُ قَصَدُوا جَمِيعاً إِلَى بَابِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَقَالَ لَهُمْ أَبُو لَهَبٍ يَا قَوْمِ إِنَّ فِي هَذِهِ الدَّارِ نِسَاءَ بَنِي هَاشِمٍ وَ بَنَاتِهِمْ وَ لَا نَأْمَنُ أَنْ تَقَعَ يَدٌ خَاطِئَهٌ إِذَا وَقَعَتِ الصَّيْحَهُ عَلَيْهِنَّ فَيَبْقَى ذَلِكَ عَلَيْنَا مَسَبَّهً وَ عَاراً إِلَى آخِرِ الدَّهْرِ فِي الْعَرَبِ وَ لَكِنِ اقْعُدُوا بِنَا جَمِيعاً عَلَى الْبَابِ نَحْرسُ مُحَمَّداً فِي مَرْقَدِهِ (۲) فَإِذَا طَلَعَ الْفَجْرُ تَوَاثَبْنَا إِلَى الدَّارِ فَضَرَبْنَاهُ ضَرْبَهَ رَجُلٍ وَاحِدٍ وَ خَرَجْنَا فَإِلَى أَنْ تَجْتَمِعَ النَّاسُ (۳) وَ قَدْ أَضَاءَ الصُّبْحُ فَيَزُولُ عَنَّا الْعَارُ عِنْدَ ذَلِكَ فَقَعَدُوا بِالْبَابِ يَحْرُسُونَهُ قَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَدَعَانِي رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ إِنَّ قُرَيْشاً دَبَّرَتْ كَيْتَ وَ كَيْتَ (۴) فِي قَتْلِي فَنَمْ عَلَى فِرَاشِي حَتَّى أَخْرُجَ أَنَا مِنْ مَكَّهَ فَقَدْ أَمَرَنِيَ اللَّهُ بِذَلِكَ فَقُلْتُ لَهُ السَّمْعَ وَ الطَّاعَهَ فَنِمْتُ عَلَى فِرَاشِهِ وَ فَتَحَ رَسُولُ اللَّهِ الْبَابَ وَ خَرَجَ عَلَيْهِمْ وَ هُمْ جَمِيعاً جُلُوسٌ يَنْتَظِرُونَ الْفَجْرَ وَ هُوَ يَقُولُ وَ جَعَلْنا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَ مِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْناهُمْ فَهُمْ لا يُبْصِرُونَ (۵) وَ مَضَى وَ هُمْ لَا يَرَوْنَهُ فَرَأَى أَبَا بَكْرٍ قَدْ خَرَجَ فِي اللَّيْلِ يَتَجَسَّسُ مِنْ خَبَرِهِ وَ قَدْ كَانَ وَقَفَ عَلَى تَدْبِيرِ قُرَيْشٍ مِنْ جِهَتِهِمْ فَأَخْرَجَهُ مَعَهُ إِلَى الْغَارِ فَلَمَّا طَلَعَ الْفَجْرُ تَوَاثَبُوا إِلَى الدَّارِ وَ هُمْ يَظُنُّونَ أَنِّي مُحَمَّدٌ صلی الله علیه و آله فَوَثَبْتُ فِي وُجُوهِهِمْ وَ صِحْتُ بِهِمْ فَقَالُوا عَلِيٌّ قُلْتُ نَعَمْ قَالُوا وَ أَيْنَ مُحَمَّدٌ قُلْتُ خَرَجَ مِنْ بَلَدِكُمْ قَالُوا إِلَى أَيْنَ خَرَجَ قُلْتُ اللَّهُ أَعْلَمُ فَتَرَكُونِي وَ خَرَجُوا فَاسْتَقْبَلَهُمْ أَبُو كُرْزٍ الْخُزَاعِيُّ وَ كَانَ عَالِماً بِقَصَصِ الْآثَارِ فَقَالُوا يَا أَبَا كُرْزٍ الْيَوْمَ نُحِبُّ أَنْ تُسَاعِدَنَا فِي قَصَصِ أَثَرِ مُحَمَّدٍ فَقَدْ خَرَجَ

۱- فيه إيعاز إلى أن أبا بكر خرج من داره بعد ما نهاه صلّى اللّه عليه و آله و سلم عن ذلك.

۲- المرقد: المضجع.

۳- فی نسخه: فلما اجتمع الناس.

۴- كيت و كيت بفتح التاء و قد يكسر: يكنى بهما عن الحديث و الخبر و تستعملان بلا واو أيضا و لا تستعملان إلّا مكررتين.

۵- يس: ۹.

عَنِ الْبَلَدِ فَوَقَفَ عَلَى بَابِ الدَّارِ فَنَظَرَ إِلَى أَثَرِ رِجْلِ مُحَمَّدٍ صلى الله عليه و آله فَقَالَ هَذِهِ أَثَرُ قَدَمِ مُحَمَّدٍ وَ هِيَ وَ اللَّهِ أُخْتُ الْقَدَمِ الَّتِي فِي الْمَقَامِ وَ مَضَى بِهِ عَلَى أَثَرِهِ حَتَّى إِذَا صَارَ إِلَى الْمَوْضِعِ الَّذِي لَقِيَهُ فِيهِ أَبُو بَكْرٍ قَالَ هُنَا قَدْ صَارَ مَعَ مُحَمَّدٍ آخَرُ وَ هَذِهِ قَدَمُهُ إِمَّا أَنْ تَكُونَ قَدَمَ أَبِي قُحَافَةَ أَوْ قَدَمَ ابْنِهِ فَمَضَى عَلَى ذَلِكَ إِلَى الْغَارِ فَانْقَطَعَ عَنْهُ الْأَثَرُ وَ قَدْ بَعَثَ اللَّهُ قَبْجَةً (١) فَبَاضَتْ عَلَى بَابِ الْغَارِ وَ بَعَثَ اللَّهُ الْعَنْكَبُوتَ فَنَسَجَتْ عَلَى بَابِ الْغَارِ فَقَالَ مَا جَازَ مُحَمَّدٌ هَذَا الْمَوْضِعَ وَ لَا مَنْ مَعَهُ إِمَّا أَنْ يَكُونَا صَعِدَا إِلَى السَّمَاءِ أَوْ نَزَلَا فِي الْأَرْضِ فَإِنَّ بَابَ هَذَا الْغَارِ كَمَا تَرَوْنَ عَلَيْهِ نَسْجُ الْعَنْكَبُوتِ وَ الْقَبْجَةُ حَاضِنَةٌ عَلَى بِيضِهَا بِبَابِ الْغَارِ (٢) فَلَمْ يَدْخُلُوا الْغَارَ وَ تَفَرَّقُوا فِي الْجَبَلِ يَطْلُبُونَهُ وَ مِنْهَا أَنَّ أَبَا بَكْرٍ اضْطَرَبَ فِي الْغَارِ اضْطِرَاباً شَدِيداً خَوْفاً مِنْ قُرَيْشٍ فَأَرَادَ الْخُرُوجَ إِلَيْهِمْ فَقَعَدَ وَاحِدٌ مِنْ قُرَيْشٍ مُسْتَقْبِلَ الْغَارِ يَبُولُ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ هَذَا قَدْ رَآنَا قَالَ كَلَّا لَوْ رَآنَا مَا اسْتَقْبَلَنَا بِعَوْرَتِهِ وَ قَالَ لَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله لَا تَخَفْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنا لَنْ يَصِلُوا إِلَيْنَا فَلَمْ يَسْكُنِ اضْطِرَابُهُ فَلَمَّا رَأَى صلى الله عليه و آله ذَلِكَ مِنْهُ رَفَسَ (٣) ظَهْرَ الْغَارِ فَانْفَتَحَ مِنْهُ بَابٌ إِلَى بَحْرٍ وَ سَفِينَةٍ فَقَالَ لَهُ اسْكُنْ الْآنَ فَإِنَّهُمْ إِنْ دَخَلُوا مِنْ بَابِ الْغَارِ خَرَجْنَا مِنْ هَذَا الْبَابِ وَ رَكِبْنَا السَّفِينَةَ فَسَكَنَ عِنْدَ ذَلِكَ فَلَمْ يَزَالُوا إِلَى أَنْ يُمْسُوا فِي الطَّلَبِ فَيَئِسُوا وَ انْصَرَفُوا وَ وَافَى ابْنُ الْأُرَيْقِطِ بِأَغْنَامٍ يَرْعَاهَا إِلَى بَابِ الْغَارِ وَقْتَ اللَّيْلِ يُرِيدُ مَكَّةَ بِالْغَنَمِ فَدَعَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ قَالَ أَ فِيكَ مُسَاعَدَةٌ لَنَا قَالَ إِي وَ اللَّهِ فَوَ اللَّهِ مَا جَعَلَ اللَّهُ هَذِهِ الْقَبْجَةَ عَلَى بَابِ الْغَارِ حَاضِنَةً لِبِيضِهَا وَ لَا نَسَجَ الْعَنْكَبُوتُ عَلَيْهِ إِلَّا وَ أَنْتَ صَادِقٌ فَأَنَا أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ (۴) فَقَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى هِدَايَتِكَ فَصِرِ الْآنَ إِلَى عَلِيٍّ فَعَرِّفْهُ مَوْضِعَنَا وَ مُرَّ بِالْغَنَمِ إِلَى أَهْلِهَا إِذْ نَامَ

١- القبج: طائر يشبه الحجل؛ و قيل: هو معرب كبك.

٢- في نسخه: على باب الغار.

٣- رفسه: ضربه. رفس اللحم و نحوه: دقه.

۴- في نسخه: و أنك رسول اللّه.

النَّاسُ وَ مُرَّ إِلَى عَبْدِ أَبِي بَكْرٍ فَصَارَ ابْنُ الْأُرَيْقِطِ إِلَى مَكَّهَ وَ فَعَلَ مَا أَمَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَأَتَى عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ عَبْدُ أَبِي بَكْرٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَعِدَّ لَنَا يَا أَبَا الْحَسَنِ زَاداً وَ رَاحِلَهً وَ ابْعَثْهَا إِلَيْنَا وَ أَصْلِحْ مَا نَحْتَاجُ إِلَيْهِ وَ احْمِلْ وَالِدَتَكَ (۱) وَ فَاطِمَهَ وَ الْحَقْنَا بِهِمَا إِلَى يَثْرِبَ وَ قَالَ أَبُو بَكْرٍ لِعَبْدِهِ مِثْلَهُ فَفَعَلَا ذَلِكَ فَأَرْدَفَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله ابْنَ الْأُرَيْقِطِ وَ أَبُو بَكْرٍ عَبْدَهُ.

وَ مِنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله لَمَّا خَرَجَ وَ هَؤُلَاءِ أَصْبَحُوا مِنْ تِلْكَ اللَّيْلَهِ الَّتِي خَرَجُوا فِيهَا عَلَى حَيِّ سُرَاقَهَ بْنِ جُعْشُمٍ فَلَمَّا نَظَرَ سُرَاقَهُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ أَتَّخِذُ يَداً عِنْدَ قُرَيْشٍ وَ رَكِبَ فَرَسَهُ وَ قَصَدَ مُحَمَّداً صلى الله عليه و آله قَالُوا قَدْ لَحِقَ بِنَا هَذَا الشَّيْطَانُ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ سَيَكْفِينَا أَمْرَهُ فَلَمَّا قَرُبَ قَالَ صلى الله عليه و آله اللَّهُمَّ خُذْهُ فَارْتَطَمَ فَرَسُهُ فِي الْأَرْضِ فَصَاحَ يَا مُحَمَّدُ خَلِّصْ فَرَسِي لَا سَعَيْتُ لَكَ فِي مَكْرُوهٍ أَبَداً وَ عَلِمَ أَنَّ ذَلِكَ بِدُعَاءِ مُحَمَّدٍ صلى الله عليه و آله فَقَالَ اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ صَادِقاً فَخَلِّصْهُ فَوَثَبَ الْفَرَسُ فَقَالَ يَا أَبَا الْقَاسِمِ سَتَمُرُّ بِرِعَائِي وَ عَبِيدِي فَخُذْ سَوْطِي فَكُلُّ مَنْ تَمُرُّ بِهِ فَخُذْ مَا شِئْتَ فَقَدْ حَكَّمْتُكَ فِي مَالِي فَقَالَ لَا حَاجَهَ لِي فِي مَالِكَ قَالَ فَسَلْنِي حَاجَهً قَالَ رُدَّ عَنَّا مَنْ يَطْلُبُنَا مِنْ قُرَيْشٍ فَانْصَرَفَ سُرَاقَهُ فَاسْتَقْبَلَهُ جَمَاعَهٌ مِنْ قُرَيْشٍ فِي الطَّلَبِ فَقَالَ لَهُمُ انْصَرِفُوا عَنْ هَذَا الطَّرِيقِ فَلَمْ يَمُرَّ فِيهِ أَحَدٌ وَ أَنَا أَكْفِيكُمْ هَذَا الطَّرِيقَ فَعَلَيْكُمْ بِطَرِيقِ الْيَمَنِ وَ الطَّائِفِ.

وَ مِنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله سَارَ حَتَّى نَزَلَ بِخَيْمَهِ أُمِّ مَعْبَدٍ فَطَلَبُوا عِنْدَهَا قِرًى (۲) فَقَالَتْ مَا يَحْضُرُنِي شَيْ ءٌ فَنَظَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِلَى شَاهٍ فِي نَاحِيَهِ الْخَيْمَهِ قَدْ تَخَلَّفَتْ مِنَ الْغَنَمِ لِضُرِّهَا فَقَالَ أَ تَأْذَنِينَ (۳) فِي حَلْبِهَا قَالَتْ نَعَمْ وَ لَا خَيْرَ فِيهَا فَمَسَحَ يَدَهُ عَلَى ظَهْرِهَا فَصَارَتْ مِنْ أَسْمَنِ مَا يَكُونُ مِنَ الْغَنَمِ ثُمَّ مَسَحَ يَدَهُ عَلَى ظَهْرِهَا فَأَرْخَتْ ضَرْعاً عَجِيباً وَ دَرَّتْ لَبَناً كَثِيراً فَقَالَ يَا أُمَّ مَعْبَدٍ هَاتِي الْعُسَّ (۴) فَشَرِبُوا

۱- في نسخه: و اصلح ما تحتاج إليه لحمل والدتك.

۲- القرى: ما يقدم للضيف.

۳- في نسخه: أ تأذنيني.

۴- العس بالضم: القدح، أو الاناء الكبير.

جَمِيعاً حَتَّى رَوُوا فَلَمَّا رَأَتْ أُمُّ مَعْبَدٍ ذَلِكَ قَالَتْ يَا حَسَنَ الْوَجْهِ إِنَّ لِی وَلَداً لَهُ سَبْعُ سِنِينَ وَ هُوَ كَقِطْعَهِ لَحْم لَا يَتَكَلَّمُ وَ لَا يَقُومُ فَأَتَتْهُ بِهِ فَأَخَذَ تَمْرَةً وَ قَدْ بَقِيَتْ فِی الْوِعَاءِ وَ مَضَغَهَا وَ جَعَلَهَا فِی فِيهِ فَنَهَضَ فِی الْحَالِ وَ مَشَى وَ تَكَلَّمَ وَ جَعَلَ نَوَاهَا فِی الْأَرْضِ فَصَارَتْ فِی الْحَالِ نَخْلَةً وَ قَدْ تَهَدَّلَ الرُّطَبُ مِنْهَا وَ كَانَ كَذَلِكَ صَيْفاً وَ شِتَاءً وَ أَشَارَ مِنَ الْجَوَانِبِ فَصَارَ مَا حَوْلَهَا مَرَاعِیَ وَ رَحَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ لَمَّا تُوُفِّیَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمْ تُرْطِبْ تِلْكَ النَّخْلَةُ وَ كَانَتْ خَضْرَاءَ فَلَمَّا قُتِلَ عَلِیٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمْ تَخْضَرَّ بَعْدُ وَ كَانَتْ بَاقِيَةً فَلَمَّا قُتِلَ الْحُسَيْنُ عَلَيْهِ السَّلَامُ سَالَ مِنْهَا الدَّمُ فَيَبِسَتْ فَلَمَّا انْصَرَفَ أَبُو مَعْبَدٍ وَ رَأَى ذَلِكَ فَسَأَلَ عَنْ سَبَبِهِ قَالَتْ مَرَّ بِی رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ مِنْ حَالِهِ وَ قِصَّتِهِ كَذَا وَ كَذَا قَالَ يَا أُمَّ مَعْبَدٍ إِنَّ هَذَا الرَّجُلَ هُوَ صَاحِبُ أَهْلِ الْمَدِينَهِ الَّذِی هُمْ يَنْتَظِرُونَهُ وَ وَ اللَّهِ مَا أَشُكُّ الْآنَ أَنَّهُ صَادِقٌ فِی قَوْلِهِ إِنِّی رَسُولُ اللَّهِ فَلَيْسَ هَذَا إِلَّا مِنْ فِعْلِ اللَّهِ ثُمَّ قَصَدَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَآمَنَ هُوَ وَ أَهْلُهُ.

**[ترجمه]خرائج: از جمله معجزات آن حضرت این بود که: شبی که می خواست به سوی غار خارج شود، قریش پانزده نفر از پانزده قبیله انتخاب کرده بودند تا رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله را به قتل برسانند پس پانزده نفر را از پانزده قبیله انتخاب کردند از بنی هاشم نیز ابو لهب در میان آن‌ها بود. تا خونش به گردن همه پانزده قبیله بیفتد و بنی هاشم نتوانند با همه، جنگ بکنند

ص: ۷۲

و به خون بها راضی شوند و دیه ده نفر را به آنان بدهند. پیامبر صلّی اللّٰه علیه و آله به اصحاب خود فرمود: «امشب هیچ کس از خانه خود بیرون نرود». وقتی رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله به خواب رفت، افراد مسلح قریش به در خانه عبد المطلب آمدند. ابو لهب گفت: ای مردم! در این خانه، زنان و دختران بنی هاشم هستند. اگر الآن وارد شویم می ترسم کسی از تاریکی شب استفاده کند و به حریم آن‌ها تجاوز نماید. و در میان عرب تا ابد برای ما ننگی به بار بیاورد. اما همگی بر در منتظر می... مانیم و محمد را در خوابش می‌پاییم. و وقتی که صبح شد وارد شویم و کار او را با یک ضربت، تمام کنیم و بیرون می‌آییم و هنگامی که مردم گرد آیند و صبح روشن شود، ننگ و عار در این باره از ما زدوده می‌شود. لذا مشرکین، دم در نشستند و نگهبانی دادند. علی علیه السّلام می فرماید: پیامبر اکرم صلّی اللّٰه علیه و آله مرا صدا کرد و فرمود: «قریش دم در کمین کرده اند و می خواهند مرا بکشند! در جای من بخواب تا از مکّه خارج شوم. خدا مرا به این کار دستور داده است». گفتم: با کمال میل. پس در جای رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله خوابیدم. حضرت در را باز کرد و بیرون رفت و همه آن‌ها نشسته بودند. منتظر طلوع فجر بودند. پیامبر این آیه را خواند «وَ جَعَلْنا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَ مِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْناهُمْ فَهُمْ لا يُبْصِرُونَ» - . یس / ۹ - {و [ما] فراروی آن‌ها سدّی و پشت سرشان سدّی نهاده و پرده ای بر [چشمان] آنان فرو گسترده ایم، در نتیجه نمی توانند ببینند.} رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله رفت و مشرکین اصلا او را ندیدند. در راه به ابو بکر برخورد کرد که بیرون آمده و او را جستجو می کرد. و پیامبر از نقشه قریش با خبر شده بود پس ابوبکر را با خود به غار برد. و هنگامی که صبح دمید قریش به خانه ریختند و خیال کردند که من محمّد صلّی اللّٰه علیه و آله هستم. برخاستم: گفتند: علی! تو هستی؟ گفتم: بلی. پرسیدند: محمّد کجا رفت؟ گفتم: از شهر شما رفت. گفتند کجا؟ گفتم خدا می داند. بیرون رفتند و ابو کریز خزاعی به نزدشان آمد و او به ردیابی جای پا (شناختن جای پای اشخاص) تخصص داشت. گفتند: ای ابا کرز دوست داریم امروز در ردیابی محمد به ما کمک کنیم. او از مکّه خارج شده است.

او در خـانه ایسـتاد و به جا پای محمـد صـلی الله علیه و آله و سـلم نگاه کرد و گفت: این اثر پای محمّـِد است! و این ردّ دیگر پـایش است. بـا اثرش رفت تـا به جـایی که پیـامبر با ابو بکر ملاقات کرده بود و در آن جا گفت: این جا شـخص دیگری با او همراه شـده است. و این ردّ پایش است، که یا ردّ پای ابو قحافه یا پسـر اوست. با رد پا رفت تا به در غار رسـید. رد پا تمام شد. خداوند متعال نیز برای حفظ پیامبرش کبوتری را فرستاد تا در آن جا تخم بگذارد و عنکبوتی را فرسـتاد تا بر در غار، تار بتند. ابو کریز گفت: محمّـِد و همراهش به غار نرفته انـد، یا به آسـمان صـعود کرده اند و یا به زمین فرو رفته اند! چون همانطور که می‌بینیـد تـار عنکبوت سـالم است و تخم کبوتر سـر جـای خودش قرار دارد. در این هنگـام متفرق شدنـد و در کوه به دنبال او گشتند.

و از جمله معجزات این بود که: ابو بکر در غار شدیداً مضـطرب شد و ترسید. خواست بیرون برود که یکی از قریشیان جلو غار آمد و بول کرد. ابو بکر گفت: این شخص ما را دید. حضرت فرمود: «اگر ما را دیده بود، هنگام بول، روی خود را به طرف ما بر نمی گردانـد. هان! نترس خـدا با ماست، آن‌ها به ما دسترسـی پیـدا نمی کننـد». اما باز هم اضـطراب ابو بکر تمام نشد. وقتی پیـامبر وضع او را چنین دیـد، پـای مبـارک را به دیواره غار زد، دری به طرف دریا باز شـد و یک کشتی در آن جا آماده بود. سپس فرمود: «دیگر آرام بـاش، اگر وارد غـار شونـد از این در خارج شـده و سوار کشتی می شویم». ابو بکر آرام شـد. قریش همچنان به دنبال آن‌ها می‌گشـتند تا این که مأیوس شدند برگشـتند. ابن اُریقِط، گوسفندان خود را هنگام شب، کنار غار آورد و می‌خواست با گوسـفندانش به مکّه برود. حضـرت او را صـدا کرد و فرمود: «به ما کمک می کنی؟» جواب داد: بلی. به خدا سوگنـد، خداونـد ایـن کبـوتر را کـه بر در غـار از تخمش مراقبـت می‌کنـد و ایـن تـار عنکبـوت را قرار نـداده مگر ایـن که به راستگویی تو دلالت می کننـد. پس من گواهی می‌دهم که هیـچ معبودی جز خداونـد نیست و محمـد فرسـتاده خداوند است. حضـرت فرمود: «خدا را به خاطر هدایت تو حمد و ثنا می کنم. وقتی همه خوابیدند، گوسفندان مردم را به خودشان بسپار ص: ۷۴

و جای ما را به علی علیه السّـِلام بگو و به غلام ابو بکر نیز خبر بده». ابن اریقط به مکه آمد و دسـتور رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را به انجام رساند. علی علیه السّـِلام و نیز غلام ابو بکر به غار آمدند. پیامبر اکرم صـلّی اللّه علیه و آله به علی علیه السّلام فرمود: «یـا علی! مرکب و توشه راه برای ما تهیّه کن و به این جا بفرست. و آن چه نیاز داریم را فراهم کن. آن گاه با مادرت و فـاطمه سـلام اللّه علیهـا به یثرب روانه شو». ابو بکر نیز به غلامش همین دسـتورات را داد. آن دو دسـتورات را اجرا کرد. پیامبر ابن اریقط را و ابو بکر، غلامش را به ترک خودشان سوار کردند و به سوی یثرب روانه شدند.

از جمله معجزات دیگر این بود که: در شب هجرت، وقتی که رسول خـدا صـلّی اللّه علیه و آله بـا همراهان خود به راه افتاد، به قبیله سـراقه بن جُعْشُم برخوردنـد و هنگامی که سـراقه به پیامبر نگاه کرد گفت: در نزد قریش جایگاه به دست خواهم آورد، و سوار اسب خود شده به طرف پیامبر آمد. همراهان گفتند: بالأخره این شـیطان ما را پیدا کرد. حضـرت فرمود: «خدا شرّ او را از ما دفع می کنـد!». وقتی نزدیکتر آمد. حضـرت فرمود: «بار خدایا! او را بگیر!». در این هنگام، پاهای اسب او در زمین فرو رفت و فریاد زد! «ای محمّـِد! اسبم را آزاد کن. دیگر در دشـمنی تو قـدمی بر نمی دارم!» او فهمید که این گرفتاری، به خاطر نفرین

محمّـد صـلّی اللَّه علیه و آله است. حضـرت فرمود: «خـدایا! اگر او راست می گوید، اسـبش را آزاد کن». در این هنگام پاهای اسب از زمین بیرون آمـد. سـراقه گفت: ای ابا القاسم! تو بر چوپانان و غلامان من می‌گـذری، تازیانه مرا بگیر و به هر کدام از آن‌هـا که رسـیدی هر چه می خـواهی از آن‌هـا بگیر، من اختیـار اموالم را به تو دادم. حضـرت فرمود: «مـا به مـال تو احتیـاجی نداریم». گفت: چیزی از من بخواه. حضرت فرمود: «قریش را از جستجوی ما منصرف کن». سراقه برگشت و در راه بر عدّه ای از قریش که دنبـال پیـامبر اکرم صـلّی اللَّه علیه و آله بودنـد، برخورد نمود. در بـاره پیامبر از او سؤال کردنـد، گفت: از این راه کسی عبور نکرده است برگردید. من این جا هستم. به جاده یمن و طائف بروید.

از جمله معجزات دیگر این بود که: رسول خـدا صـلّی اللَّه علیه و آله در راه هجرت به مـدینه، در خیمه ام معبد فرود آمد. از او چیزی برای خوردن خواست. ام معبد گفت: چیزی ندارم. حضـرت گوسفندی را کنار خیمه دید که به خاطر ضعف از رفتن به صحرا باز مانده بود. فرمود: «اجازه می دهی این گوسـفند را بدوشم؟». زن گفت: بلی، ولی چیزی ندارد. حضرت دستش را بر پشت گوسـفند کشـید، و از چاق‌ترین گوسـفندان شد. و با دست بر پشت آن کشـید و پسـتانش به شکلی عجیب آویزان شد و شیر بسیاری از آن سرازیر شد. فرمود: «ای ام معبد! دیگ را بیاور».

ص: ۷۵

دیگ را پر از شـیر کرد و همه خوردند و سـیر شدند. هنگامی که ام معبد این صـحنه را دید گفت: «ای نیک صورت! من یک بچّه هفت ساله دارمماننـد پاره ای گوشت است! که نه می تواند سـخن بگوید و نه می تواند برخیزد» و او را پیش پیامبر آورد. رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله خرمایی را برداشت و جوید و در دهان بچّه گذاشت. درحال بچّه برخاست و راه رفت و حرف زد! هسته خرما را نیز در زمین کاشت فورا سبز شد و به صورت نخلی در آمد که خرما در آن پدیدار شد و خرما از آن آویزان شد. و همیشه در زمسـتان و تابسـتان این گونه بود. حضرت به اطراف درخت اشاره کرد، همه سبز شدند. رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله و همراهان، از آن جا رفتنـد. سال‌ها پس از آن ماجرا که پیامبر اکرم صـلّی اللَّه علیه و آله وفات کرد آن نخل، دیگر خرما نیاورد، ولی سبز بود و هنگامی که علی علیه السّـلام شـهید شد دیگر سبز هم نشد ولی باقی بود تا این که امام حسین علیه السّـلام به شهادت رسید، از آن خون جاری شد و خشکید! اما در همان روز که رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله درخت را سبز کرد و کودک را شـفا داد، وقتی ابو معبد شوهر آن زن از صـحرا برگشت و وضع درخت و کودک و گوسفند را دید از سبب آن پرسـید، ام معبد تمام جریان را گفت: «ابو معبد گفت: این شـخص همان کسـی است که در مدینه انتظار او را می کشیدند. به خدا سوگند تردید ندارم که راست می گوید. او فرسـتاده خداست؛ چون این کارها فقط از یک قدرت خدایی ساخته است نه غیر آن. سپس با خانواده اش به سوی پیامبر آمد و همه مسلمان شدند.

**[ترجمه]

«۲۷»

یج، الخرائج و الجرائح رُوِیَ أَنَّ ابْنَ الْکَوَّاءِ قَالَ لِعَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَیْنَ کُنْتَ حَیْثُ ذَکَرَ اللَّهُ أَبَا بَکْرٍ فَقَالَ ثانِیَ اثْنَیْنِ إِذْ هُما فِی الْغارِ (۱) فَقَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَیْلَکَ یَا ابْنَ الْکَوَّاءِ کُنْتُ عَلَی فِرَاشِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ قَدْ طَرَحَ عَلَیَّ رَیْطَتَهُ فَأَقْبَلَ قُرَیْشٌ مَعَ

كُلِّ رَجُلٍ مِنْهُمْ هِرَاوَةٌ فِيهَا شَوْكُهَا (٢) فَلَمْ يُبْصِرُوا رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَأَقْبَلُوا عَلَيَّ يَضْرِبُونِّي حَتَّى يَنْفَطَ جَسَدِي وَ أَوْثَقُونِي بِالْحَدِيدِ وَ جَعَلُونِي فِي بَيْتٍ وَ اسْتَوْثَقُوا الْبَابَ بِقُفْلٍ وَ جَاءُوا بِعَجُوزٍ تَحْرُسُ الْبَابَ فَسَمِعْتُ صَوْتاً يَقُولُ يَا عَلِيُّ فَسَكَنَ الْوَجَعُ فَلَمْ أَجِدْهُ وَ سَمِعْتُ صَوْتاً آخَرَ يَقُولُ يَا عَلِيُّ فَإِذَا الْحَدِيدُ الَّذِي عَلَيَّ قَدْ تَقَطَّعَ ثُمَّ سَمِعْتُ صَوْتاً يَا عَلِيُّ فَإِذَا الْبَابُ فُتِحَ وَ خَرَجْتُ وَ الْعَجُوزُ لَا تَعْقِلُ (٣).

**[ترجمه]خرائج: ابن كوّاء به على عليه السّلام گفت: وقتى كه خداوند ابو بكر را ذكر كرد و فرمود: «ثانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُما فِي الْغارِ» تو كجا بودى؟ حضرت فرمود: «واى بر تو اى ابن كوّاء! در آن هنگام، من در بستر پيامبر خوابيده بودم و ملافه‌اى بر خود كشيده بود. و قريش آمدند و در دست هر كدام چماقى بود كه بر سر آن خار (نيزه) بود. وقتى پيامبر را در بستر نديدند به من رو آوردند و آن‌قدر مرا زدند كه بدنم مجروح شد و تاول زد. مرا به غل و زنجير بستند و در را به رويم قفل كردند و پيرزنى را نگهبان گذاشتند. يك دفعه صدايى شنيدم كه گفت: «يا على!» دردهايى كه به آن مبتلا بودم، آرام گرفت و خوب شد. صداى ديگرى نيز شنيدم كه غل و زنجير باز شد. بار سوم نيز شنيدم كه گفت: يا على! در باز شد، بيرون آمدم و آن پيرزن نفهميد.

**[ترجمه]

بيان

الريطه الملاءه إذا كانت قطعه واحده و لم تكن لفقين و النفطه

١- التوبه: ۴٠.

٢- الهراوه العصا الضخمه كصراوه الفأس و المعول. و الشوك: السلاح.

٣- لم نجد الحديث و لا ما تقدم قبله فى الخرائج المطبوع و قد أشرنا كرارا أن نسخه المؤلّف قدس اللّه سره كانت تزيد على المطبوع، و كان المطبوع مختصرا منها.

الجدری و البثره و قد نفطت کفه کفرحت قرحت عملا أو مجلت (۱) و أنفطها العمل.

**[ترجمه]«الربطة» ملافه و پارچه یک تکه که دو تکه نباشد. «النفطة»

ص: ۷۶

بیماری آبله است. و «قد نفطت کفّه» بر وزن فرحت یعنی از کار زیاد دستش زخمی شد و تاول زد. و «انفطها العمل».

**[ترجمه]

«۲۸»

قب، المناقب لابن شهرآشوب عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ بْنِ هَاشِمٍ مَا زَالَ أَبُو کُرْزٍ الْخُزَاعِیُّ یَقْفُو أَثَرَ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَوَقَفَ عَلَی بَابِ الْحَجَرِ یَعْنِی الْغَارَ فَقَالَ هَذِهِ قَدَمُ مُحَمَّدٍ وَ اللَّهِ أُخْتُ الْقَدَمِ الَّتِی فِی الْمَقَامِ وَ قَالَ هَذِهِ قَدَمُ أَبِی قُحَافَهَ أَوِ ابْنِهِ وَ قَالَ مَا جَازُوا هَذَا الْمَکَانَ إِمَّا أَنْ یَکُونُوا صَعِدُوا فِی السَّمَاءِ أَوْ دَخَلُوا فِی الْأَرْضِ وَ جَاءَ فَارِسٌ مِنَ الْمَلَائِکَهِ فِی صُورَهِ الْإِنْسِ فَوَقَفَ عَلَی بَابِ الْغَارِ وَ هُوَ یَقُولُ لَهُمُ اطْلُبُوهُ فِی هَذِهِ الشِّعَابِ فَلَیْسَ هَاهُنَا وَ تَبِعَهُ الْقَوْمُ فَعَمَّی اللَّهُ أَثَرَهُ وَ هُوَ نَصْبُ أَعْیُنِهِمْ وَ صَدَّهُمْ عَنْهُ وَ هُمْ دُهَاهُ الْعَرَبِ وَ کَانَ الْغَارُ ضَیِّقَ الرَّأْسِ فَلَمَّا وَصَلَ إِلَیْهِ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله اتَّسَعَ بَابُهُ فَدَخَلَ بِالنَّاقَهِ فَعَادَ الْبَابُ وَ ضَاقَ کَمَا کَانَ فِی الْأَوَّلِ.

الْوَاقِدِیُّ لَمَّا خَرَجَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله إِلَی الْغَارِ فَبَلَغَ الْجَبَلَ وَجَدَهُ مُصْمَتاً (۲) فَانْفَرَجَ حَتَّی دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْغَارَ.

زَیْدُ بْنُ أَرْقَمَ وَ أَنَسٌ وَ الْمُغِیرَهُ أَمَرَ اللَّهُ شَجَرَهً صَغِیرَهً فَنَبَتَتْ فِی وَجْهِ الْغَارِ وَ أَمَرَ الْعَنْکَبُوتَ فَنَسَجَتْ فِی وَجْهِهِ وَ أَمَرَ حَمَامَتَیْنِ وَحْشِیَّتَیْنِ فَوَقَفَتَا بِفَمِ الْغَارِ.

وَ رُوِیَ أَنَّهُ أَنْبَتَ اللَّهُ تَعَالَی عَلَی بَابِ الْغَارِ ثُمَامَهً وَ هِیَ شَجَرَهٌ صَغِیرَهٌ.

الزُّهْرِیُّ وَ لَمَّا قَرُبُوا مِنَ الْغَارِ بِقَدْرِ أَرْبَعِینَ ذِرَاعاً تَعَجَّلَ بَعْضُهُمْ لِیَنْظُرَ مَنْ فِیهِ فَرَجَعَ إِلَی أَصْحَابِهِ فَقَالُوا لَهُ مَا لَکَ لَا تَنْظُرُ فِی الْغَارِ فَقَالَ رَأَیْتُ حَمَامَتَیْنِ بِفَمِ الْغَارِ فَعَلِمْتُ أَنْ لَیْسَ فِیهِ أَحَدٌ وَ سَمِعَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله مَا قَالَ فَدَعَا لَهُنَّ (۳) وَ فَرَضَ جَزَاءَهُنَّ فَانْحَدَرْنَ فِی الْحَرَمِ

ص: ۷۷

۱- مجلت یده: ظهر فیها المجل. و المجل أن یکون بین الجلد و اللحم ماء من کثره العمل. یقال للمجل بالفارسیه: آبله أو تاول.

۲- المصمت وزان اسم المفعول: الذی لا جوف له. باب مصمت: مغلق مبهم اغلاقه. حائط مصمت: لا فرجه فیه.

۳- أی للحمامات. و الجمع باعتبار جماعه الحمامه و جنسها.

وَ رَأَى أَبُو بَكْرٍ وَاحِداً يَبُولُ قِبَلَهُمْ فَقَالَ قَدْ أَبْصَرُونَا فَقَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله لَوْ أَبْصَرُونَا لَمَا اسْتَقْبَلُونَا بِعَوْرَاتِهِمْ (۱).

**[ترجمه]مناقب: علی بن ابراهیم بن هاشم گوید: ابو کرز خزاعی جا پای پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم را دنبال می کرد تا این که در مقابل در حَجَر یعنی غار ایستاد. گفت: این جا پای محمد است و به خدا سوگند همان جا پایی است که در آن جا دیدیم. و گفت: این جای پاهای ابو قحافه، یا پسرش است. و گفت: از این جا به محل دیگری نرفته‌اند یا به آسمان بالا رفته‌اند یا در زمین فرو رفته‌اند. و سوارکاری از فرشتگان آمد و بر در غار ایستاد و به آنان می گفت: او در غار نیست، به دنبالش در این درّه‌ها بروید. و آن قوم به دنبال او رفتند و خداوند جای پاهای آن حضرت را پاک کرد، در حالی که آن حضرت در مقابل چشمانشان بود، و با وجود این که از افراد با بصیرت و تیزهوش عرب بودند، آنان را از او بازداشت. دهانه آن غار تنگ بود و چون پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم بدانجا رسید، در غار فراخ و گشاد گردید و آن حضرت با شتر وارد شد و در غار دوباره به شکل اول تنگ شد.

واقدی گوید: هنگامی که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم به سوی غار رفت، به کوه رسید و آن کوه را میان‌تهی و بی‌روزنه یافت. پس کوه باز شد تا این که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم وارد غار شد.

زید بن ارقم و انس و مغیرهٔ روایت کرده‌اند که: خداوند درختی کوچکی را امر فرمود و در مقابل غار روئید، و عنکبوت را امر کرد و در دهانه آن تار تنید و به دو کبوتر وحشی امر فرمود و در دهانه غار ایستادند.

و ورایت شده که خداوند متعال بر در غار درخت کوچکی را رویاند.

زُهریّ گوید: هنگامی که مشرکان به چهل ذراعی غار نزدیک شدند، یکی از آنان شتافت تا نگاه کند ببیند چه کسی در غار است. پس به نزد دوستانش برگشت. به او گفتند: چرا به غار نگاه نکردی؟ گفت: دو کبوتر را در دهانه غار دیدم و دریافتم که کسی در غار نیست. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم سخنان او را شنید و برای کبوترها دعا کرد و برای کشتن آن‌ها مجازات قرارد داد و کبوتران به حرم آمدند.

ص: ۷۷

ابوبکر شخصی را دید که در مقابل آن‌ها بول می کند. گفت: این‌ها ما را دیدند؟ حضرت فرمود: اگر ما را دیده بودند با عورت باز روبروی ما نمی‌آمدند. -. مناقب آل ابی طالب ۱: ۱۱۱ -

**[ترجمه]

«۲۹»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ سَعِیدِ بْنِ الْمُسَیَّبِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ علیهما السلام قَالَ: کَانَتْ خَدِیجَهُ مَاتَتْ قَبْلَ الْهِجْرَهِ بِسَنَهٍ وَ مَاتَ أَبُو طَالِبٍ بَعْدَ مَوْتِ خَدِیجَهَ بِسَنَهٍ فَلَمَّا فَقَدَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله شَنَأَ (۲) الْمُقَامَ بِمَکَّهَ وَ دَخَلَهُ حُزْنٌ شَدِیدٌ وَ أَشْفَقَ

عَلَی نَفْسِهِ مِنْ کُفَّارِ قُرَیْشٍ فَشَکَا إِلَی جَبْرَئِیلَ ذَلِکَ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ یَا مُحَمَّدُ اخْرُجْ مِنَ الْقَرْیَهِ الظَّالِمِ أَهْلُها وَ هَاجِرْ إِلَی الْمَدِینَهِ فَلَیْسَ لَکَ الْیَوْمَ بِمَکَّهَ نَاصِرٌ وَ انْصِبْ لِلْمُشْرِکِینَ حَرْباً فَعِنْدَ ذَلِکَ تَوَجَّهَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی الْمَدِینَهِ (۳).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: سعید بن مُسیّب از علی بن حسین علیه السلام روایت کرده که فرمود: حضرت خدیجه یک سال پیش از هجرت پیامبر وفات یافت و ابوطالب نیز یک سال پس از مرگ خدیجه از دنیا رفت. هنگامی که رسول خدا آن دو را از دست داد، ماندن در مکه برای ایشان زجر آور شد و بسیار غمگین بود و به خاطر کفّار قریش، احساس ترس کرد و از این موضوع به جبرئیل شکوه نمود. خداوند بر او وحی نمود: ای محمد! از قریه ای که اهل آن کفّار هستند، خارج شو و به مدینه هجرت کن، امروز در مکه برای تو یاوری نیست و علیه مشرکان جنگی بر پا کن، در همین زمان، پیامبر صلی الله علیه و آله به سوی مدینه روانه شد. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۲۵۷ -

**[ترجمه]

«۳۰»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: أَمَّا قَوْلُهُ وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ یَشْرِی نَفْسَهُ ابْتِغاءَ مَرْضاتِ اللَّهِ وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ (۴) فَإِنَّهَا نَزَلَتْ فِی عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام حِینَ بَذَلَ نَفْسَهُ لِلَّهِ وَ لِرَسُولِهِ صلی الله علیه و آله لَیْلَهَ اضْطَجَعَ عَلَی فِرَاشِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمَّا طَلَبَتْهُ کُفَّارُ قُرَیْشٍ (۵).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از جابر، از امام باقر علیه السلام روایت می کند که پیرامون تفسیر آیه: «وَمِنَ النَّاسِ مَن یشْرِی نَفْسَه ابْتِغَاء مَرْضَاتِ اللّه وَاللّه رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ» فرمود: این آیه، در شأن حضرت علی علیه السلام که در شبی که کفار قریش تصمیم به کشتن رسول الله را داشتند، جان خود را برای خدا و رسولش در طبق اخلاص گذاشت و در بستر رسول الله صلی الله علیه و آله آرمید، نازل شده است. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۱۰۱ -

**[ترجمه]

«۳۱»

شی، تفسیر العیاشی عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: فَدَی عَلِیٌّ علیه السلام بِنَفْسِهِ لَبِسَ ثَوْبَ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله ثُمَّ نَامَ مَکَانَهُ فَکَانَ الْمُشْرِکُونَ یَرْمُونَ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ فَجَاءَ أَبُو بَکْرٍ وَ عَلِیٌّ علیه السلام نَائِمٌ وَ أَبُو بَکْرٍ یَحْسَبُ أَنَّهُ نَبِیُّ اللَّهِ فَقَالَ أَیْنَ نَبِیُّ اللَّهِ فَقَالَ عَلِیٌّ إِنَّ نَبِیَّ اللَّهِ قَدِ انْطَلَقَ نَحْوَ بِئْرِ مَیْمُونٍ فَأَدْرَکَ قَالَ فَانْطَلَقَ أَبُو بَکْرٍ فَدَخَلَ مَعَهُ الْغَارَ وَ جَعَلَ علیه السلام یُرْمَی بِالْحِجَارَهِ کَمَا کَانَ یُرْمَی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ هُوَ یَتَضَوَّرُ قَدْ لَفَّ رَأْسَهُ فَقَالُوا إِنَّکَ کُنْتَ (۶) لَوْ کَانَ صَاحِبُکَ لَا یَتَضَوَّرُ قَدِ اسْتَنْکَرْنَا

۱- مناقب آل أبی طالب ۱: ۱۱۱.

۲- أی کره و أبغض المقام بها.

۳- تفسیر العیّاشیّ ج ۱: ۲۵۷.

۴- البقره: ۲۰۶.

۵- تفسیر العیّاشیّ ج ۱: ۱۰۱.

۶- هـذا یوافق مـا یـأتی عن الطبریّ و ابن حنبـل، و أمّـا سـائر الروایـات ففیهـا انه لقیه رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله و سـلم فی الطریق، و لعلّ التوفیق بینهما ان النبیّ صلّی اللّه علیه.

ذَلِكَ مِنْكَ (۱).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از ابن عباس روایت می کند که گفت: علی علیه السلام جان خود را فدای رسول الله قرارداد و لباس حضرت را پوشیده و در بستر او خوابید و مشرکان تصمیم داشتند (که آن شب)، رسول الله صلی الله علیه و آله را به قتل برسانند. و ابوبکر که گمان می کرد رسول الله صلی الله علیه و آله در بستر خود آرمیده به بالین حضرت آمد ولی مشاهده کرد که او علی علیه السلام است. پس به حضرت علی علیه السلام گفت: رسول الله صلی الله علیه و آله، کجا است؟ علی علیه السلام پاسخ داد: رسول الله صلی الله علیه و آله، به سوی چاه میمون رهسپار شده و به آن جا رسیده است. ابن عباس می گوید: ابوبکر، نیز به راه افتاد و به همراه پیامبر صلی الله علیه و آله وارد آن غار شد و همان طور که سنگ بر سر رسول الله صلی الله علیه و آله اصابت می کرد، بر سر او(علی علیه السلام) نیز ریخته شد و او خود را پیچیده بود و فریاد می زد و سرش را بسته بود. به او گفتند: همانا تویی! ولی اگر رفیق تو بود فریاد برنمی آورد (و نمی نالید)، ما اشتباه کردیم. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۱۰۱ -

ص: ۷۲۸

**[ترجمه]

بیان

قال الجزری فیه أنه دخل علی امرأه و هی تتضور من شده الحمی أی تتلوی و تصیح و تتقلب ظهرا لبطن و قیل تتضور تظهر الضور بمعنی الضر یقال ضاره یضوره و یضیره.

**[ترجمه]جزری گوید: در حدیث آمده است که«دخل علی امرأة و هی تتضوّر من شدة الحمّی» یعنی از شدت تب به خود می‌پیچید و فریاد می‌کشید و پشت و رو می‌شد. و گفته شده: «تتضوّر» یعنی الضور آشکار می‌کرد و «الضور» به معنای «الضرّ» (زیان) است. گفته می‌شود: «ظارّه یضوره و یضیره».

**[ترجمه]

«۳۲»

قب، المناقب لابن شهرآشوب تَارِیخُ الطَّبَرِیِّ أَنَّ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام نَزَلَ بِقُبَاءَ عَلَی أُمِّ كُلْثُومٍ (۲) بِنْتِ هِدْمٍ وَقْتَ الْهِجْرَهِ لَیْلَتَیْنِ أَوْ ثَلَاثاً فَرَآهَا تَخْرُجُ كُلَّ لَیْلَهٍ نِصْفَ اللَّیْلِ

ص: ۷۹

۱- أی قالوا ذلک بعد ما عرفوه انه علی. و فی نسخه: قد استکثرنا منک. و روی الحدیث الخوارزمی فی مناقبه: ۷۵ بإسناده عن

الشيخ الزاهد ابى الحسن علىّ بن أحمد العاصمى الخوارزمى قال: أخبرنى شيخ القضاه إسماعيل بن أحمد الواعظ، أخبرنى والدى أبو بكر أحمد بن الحسين البيهقىّ، أخبرنى أبو عبد اللّه الحافظ، أخبرنى أحمد بن جعفر القطيعى، حدّثنى عبد اللّه بن أحمد بن حنبل، أخبرنى أبى، حدّثنى يحيى بن معاذ، حدّثنى أبو عوانه، حدّثنا أبو ثلج حدّثنى عمر بن ميمون، عن ابن عبّاس. و فيه: و هو يتضور قد لف رأسه فى الثوب لا- يخرجه حتى أصبح، ثمّ كشف عن رأسه، فقالوا: انک لئيم، و قد كان صاحبک لا يتضور و نحن نرميه و انت تتضور، و قد استنكرنا ذلک. أقول : أبوعبدالله الحافظ هو محمد بن عبدالله الحاكم النيسابورى روى الحديث فى المستدرک ۳ : ۱۳۲ واسناد الخوارزمى فيه أوهام لعلها من النساخ والصحيح كما فى المستدرک يحيى بن حماد « وهو ابن أبى زياد الشيبانى ختن أبى عوانه » حدثنا ابوعوانه ، حدثنا ابوبلج « بفتح الباء وسكون اللام هو الفزارى الواسطى ، ويقال : الكوفى الكبير ، واسمه يحيى بن سليم بن بلج ، ويقال : ابن ابى سليم ، ويقال : يحيى بن الاسود » حدثنا عمرو بن ميمون. « هو عمرو بن ميمون الاودى ابوعبدالله ، ويقال : ابويحيى مخضرم مشهور ثقه عابد نزل الكوفه مات سنه ۷۴ _ او _ بعدها » وفى المستدرک : انک للئيم. والحديث فى تفسير العياش : ج ۱ : ۱۰۱. واخرجه البحرانى ايضا فى البرهان : ۱ : ۲۰۷. و كذا الحديث الذى قبله.

۲- فيه وهم، و قد دخل حديث فى حديث آخر، و الصحيح: نزل على كلثوم بن هدم كما فى سيره ابن هشام والطبرى وامتاع الاسماع وغيرها والرجل أبوقيس كلثوم بن هدم بن امرئ القيس بن الحارث بن زيد بن مالک بن عوف بن عمرو بن عوف بن مالک بن الاوس ، هذا على قول من يقول : إن النبى صلى الله عليه و آله نزل على كلثوم ، وما على ما قيل : من انه نزل على سعد بن خيثمه ، فيلزم أن يكون نزول على عليه السلام ايضا عليه ، لان المعروف والمشهور بين أصحاب التواريخ انه نزل مع النبى صلى الله عليه و آله : وقيل : ان عليا نزل على امرأه مسلمه لا زوج لها. وفى ذلک الحديث أن سهل بن حنيف يأتيها فيعطيها شيئا إه والحديث لم نظفر به فى المناقب ، وقد ذكر فى حديث آخر انه نزل على كلثوم بن هدم.

إِلَى طَارِقٍ وَ تَأْخُذُ مِنْهُ شَيْئاً فَسَأَلَهَا عَنْ ذَلِكَ فَقَالَتْ هَذَا سَهْلُ بْنُ حُنَيْفٍ قَدْ عَرَفَ أَنِّي امْرَأَةٌ لَا أَحَدَ لِي فَإِذَا أَمْسَى عَدَا عَلَى أَوْثَانِ قَوْمِهِ فَكَسَرَهَا ثُمَّ جَاءَنِي بِهَا وَ قَالَ احْتَطِبِي بِهَذَا فَكَانَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام يَحْتَرِمُهُ بَعْدَ ذَلِكَ.

**[ترجمه]مناقب: تاریخ طبرسی: امیر المؤمنین در زمان هجرت دو یا سه شب در قباء بر امّ کلثوم دختر هدم وارد شد، و می... دید که او هر شب در نیمه‌های شب

ص: ۷۹

به نزد کسی که شب‌هنگام می‌آید، رفته و از او چیزی می‌گیرد. در این باره از او سوال کرد و او گفت: این سهل بن حنیف است و می‌داند که من زنی تنها هستم و شب‌هنگام به سوی بت‌های قومش می‌رود و آن‌ها را می‌شکند و به نزد من می‌آورد و گفت: با این‌ها هیزم درست کن. و امیر المؤمنین پس از آن ماجرا، سهل را احترام می‌گزارد.

**[ترجمه]

«۳۳»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْحَجَّالِ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ أَبِي الْحَسَنِ الثَّانِي عليه السلام وَ مَعِي الْحَسَنُ بْنُ الْجَهْمِ فَقَالَ لَهُ الْحَسَنُ إِنَّهُمْ يَحْتَجُّونَ عَلَيْنَا بِقَوْلِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى ثانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُما فِي الْغارِ قَالَ وَ مَا لَهُمْ فِي ذَلِكَ فَوَ اللَّهِ لَقَدْ قَالَ اللَّهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَ مَا ذَكَرَهُ فِيهَا بِخَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لَهُ أَنَا جُعِلْتُ فِدَاكَ وَ هَكَذَا تَقْرَءُونَهَا قَالَ هَكَذَا قَرَأْتُهَا.

قَالَ زُرَارَةُ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ أَ لَا تَرَى أَنَّ السَّكِينَةَ إِنَّمَا نَزَلَتْ عَلَى رَسُولِهِ وَ جَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلى فَقَالَ هُوَ الْكَلَامُ الَّذِي يَتَكَلَّمُ بِهِ عَتِيقٌ- رَوَاهُ الْحَلَبِيُّ عَنْهُ (۱)

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از عبد الله بن محمّد حجّال نقل کرده است که گفت: نزد امام رضا علیه السلام بودم و حسن بن جَهم همراه من بود. پس حسن به ایشان عرض کرد: همانا آنان با این سخن خدای تبارک و تعالی: «ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ» بر ما احتجاج می کنند. فرمود: چه دلیلی در این آیه برای آنان می تواند باشد، به خدا قسم، خدا فرمود: «فأنزل الله سکینته علی رسوله» {پس خدا سکینه و آرامش خود را بر رسولش نازل کرد.} و او را در این جا به خیر ذکر نکرده است. گفت: من به او عرض کردم: فدایت شوم، این آیه را چنین می خوانید؟ فرمود: بله، چنین خوانده ام.

زُراره می گوید: امام باقر علیه السلام فرمود: «فأنزل الله سکینته علی رسوله» {پس خدا سکینه و آرامش خود را بر رسولش نازل کرد.} آیا نمی بینی که سِکینت فقط بر رسولش نازل شد. «وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُواْ السُّفْلَى» - زراره می گوید: - این همان سخنی است که عتیق آن را ایراد کرد. و این حدیث را حلبی ازامام باقر علیه السلام نقل کرده است.

**[ترجمه]

«۳۴»

م، تفسير الإمام عليه السلام إِنَّ اللَّهَ أَوْحَى إِلَى النَّبِيِّ يَا مُحَمَّدُ إِنَّ الْعَلِيَّ الْأَعْلَى يَقْرَأُ عَلَيْكَ السَّلَامَ (٢) وَ يَقُولُ لَكَ إِنَّ أَبَا جَهْلٍ وَ الْمَلَأَ مِنْ قُرَيْشٍ قَدْ دَبَّرُوا يُرِيدُونَ قَتْلَكَ وَ أَمَرَكَ أَنْ تُبِيتَ (٣) عَلِيّاً فِي مَوْضِعِكَ وَ قَالَ لَكَ إِنَّ مَنْزِلَتَهُ مَنْزِلَةُ إِسْمَاعِيلَ الذَّبِيحِ مِنْ إِبْرَاهِيمَ الْخَلِيلِ يَجْعَلُ نَفْسَهُ لِنَفْسِكَ فِدَاءً وَ رُوحَهُ لِرُوحِكَ وِقَاءً وَ أَمَرَكَ

ص: ٨٠

١- تفسير العيّاشيّ ج ٢: ٨٨.

٢- فى نسخه: يقرئك السلام.

٣- فى نسخه من المصدر: ان تثبت.

أَنْ تَسْتَصْحِبَ أَبَا بَكْرٍ فَإِنَّهُ إِنْ آنَسَکَ وَ سَاعَدَکَ وَ وَازَرَکَ وَ ثَبَتَ عَلَی مَا يُعَاهِدُکَ وَ يُعَاقِدُکَ کَانَ فِی الْجَنَّهِ مِنْ رُفَقَائِکَ وَ فِی غُرُفَاتِهَا مِنْ خُلَصَائِکَ (۱) فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله عليه و آله لِعَلِيٍّ عليه السلام أَ رَضِيتَ أَنْ أُطْلَبَ (۲) فَلَا أُوجَدَ وَ تُوجَدَ فَلَعَلَّهُ أَنْ يُبَادِرَ إِلَيْکَ الْجُهَّالُ فَيَقْتُلُوکَ قَالَ بَلَی يَا رَسُولَ اللَّهِ رَضِيتُ أَنْ يَکُونَ رُوحِی لِرُوحِکَ وِقَاءً وَ نَفْسِی لِنَفْسِکَ فِدَاءً بَلْ رَضِيتُ أَنْ يَکُونَ رُوحِی وَ نَفْسِی فِدَاءً لِأَخٍ لَکَ أَوْ قَرِيبٍ أَوْ لِبَعْضِ الْحَيَوَانَاتِ تَمْتَهِنُهَا (۳) وَ هَلْ أُحِبُّ الْحَيَاهَ إِلَّا لِخِدْمَتِکَ وَ التَّصَرُّفِ بَيْنَ أَمْرِکَ وَ نَهْيِکَ وَ لِمَحَبَّهِ أَوْلِيَائِکَ وَ نُصْرَهِ أَصْفِيَائِکَ وَ مُجَاهَدَهِ أَعْدَائِکَ لَوْ لَا ذَلِکَ لَمَا أَحْبَبْتُ أَنْ أَعِيشَ فِی هَذِهِ الدُّنْيَا سَاعَهً وَاحِدَهً فَأَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله عليه و آله عَلَی عَلِيٍّ عليه السلام فَقَالَ لَهُ يَا أَبَا الْحَسَنِ قَدْ قَرَأَ عَلَيَّ کَلَامَکَ هَذَا الْمُوَکَّلُونَ بِاللَّوْحِ الْمَحْفُوظِ وَ قَرَءُوا عَلَيَّ مَا أَعَدَّ اللَّهُ لَکَ مِنْ ثَوَابِهِ فِی دَارِ الْقَرَارِ مَا لَمْ يَسْمَعْ بِمِثْلِهِ السَّامِعُونَ وَ لَا رَأَی مِثْلَهُ الرَّاءُونَ وَ لَا خَطَرَ مِثْلُهُ بِبَالِ الْمُتَفَکِّرِينَ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله عليه و آله لِأَبِی بَکْرٍ أَ رَضِيتَ أَنْ تَکُونَ مَعِی يَا أَبَا بَکْرٍ تُطْلَبُ کَمَا أُطْلَبُ وَ تُعْرَفُ بِأَنَّکَ أَنْتَ الَّذِی تَحْمِلُنِی عَلَی مَا أَدَّعِيهِ فَتَحْمِلُ عَنِّی أَنْوَاعَ الْعَذَابِ قَالَ أَبُو بَکْرٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَمَّا أَنَا لَوْ عِشْتُ عُمُرَ الدُّنْيَا أُعَذَّبُ فِی جَمِيعِهَا أَشَدَّ عَذَابٍ لَا يَنْزِلُ عَلَيَّ مَوْتٌ مُرِيحٌ وَ لَا مَنْهَجٌ مُتِيحٌ (۴) وَ کَانَ ذَلِکَ فِی مَحَبَّتِکَ لَکَانَ ذَلِکَ أَحَبَّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَتَنَعَّمَ فِيهَا وَ أَنَا مَالِکٌ لِجَمِيعِ مَمَالِکِ مُلُوکِهَا فِی مُخَالَفَتِکَ وَ هَلْ أَنَا وَ مَالِی وَ وُلْدِی إِلَّا فِدَاؤُکَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله عليه و آله لَا جَرَمَ إِنِ اطَّلَعَ اللَّهُ عَلَی قَلْبِکَ وَ وَجَدَ مَا فِيهِ مُوَافِقاً لِمَا جَرَی عَلَی لِسَانِکَ جَعَلَکَ مِنِّی بِمَنْزِلَهِ السَّمْعِ وَ الْبَصَرِ وَ الرَّأْسِ مِنَ الْجَسَدِ وَ مَنْزِلَهِ الرُّوحِ مِنَ الْبَدَنِ کَعَلِيٍّ الَّذِی هُوَ مِنِّی کَذَلِکَ وَ عَلَی فَوْقِ ذَلِکَ لِزِيَادَهِ فَضَائِلِهِ وَ شَرَفِ خِصَالِهِ يَا أَبَا بَکْرٍ إِنَّ مَنْ عَاهَدَ (۵) ثُمَّ لَمْ يَنْکُثْ وَ لَمْ يُغَيِّرْ وَ لَمْ يُبَدِّلْ وَ لَمْ يَحْسُدْ مَنْ قَدْ أَبَانَهُ اللَّهُ (۶)

ص: ۸۱

۱- الحديث متفرد بهذا التفصيل فتأمل.

۲- فی نسخه: إذ اطلب.

۳- امتهن الشی ء: احتقره و ابتذله.

۴- فی المصدر و فی نسخه: و لا فرج متبح، و فی نسخه اخری: و لا فرج منج.

۵- فی نسخه: من عامل اللّه. و فی المصدر: من عاهد اللّه ثمّ لم ينکثه.

۶- فی نسخه من المصدر: من قد أثابه اللّه.

بِالتَّفْضِيلِ فَهُوَ مَعَنَا فِي الرَّفِيقِ الْأَعْلَى وَ إِذَا أَنْتَ مَضَيْتَ عَلَى طَرِيقَةٍ يُحِبُّهَا مِنْكَ رَبُّكَ وَ لَمْ تَتْبَعْهَا بِمَا يُسْخِطُ (۱) وَ وَافَيْتَهُ بِهَا إِذَا بَعَثَكَ بَيْنَ يَدَيْهِ كُنْتَ لِوَلَايَةِ اللَّهِ مُسْتَحِقّاً وَ لِمُرَافَقَتِنَا فِي تِلْكَ الْجِنَانِ مُسْتَوْجِباً انْظُرْ أَبَا بَكْرٍ فَنَظَرَ فِي آفَاقِ السَّمَاءِ فَرَأَى أَمْلَاكاً مِنْ نَارٍ عَلَى أَفْرَاسٍ مِنْ نَارٍ بِأَيْدِيهِمْ رِمَاحٌ مِنْ نَارٍ وَ كُلٌّ يُنَادِي يَا مُحَمَّدُ مُرْنَا بِأَمْرِكَ فِي مُخَالِفِيكَ نُطَحْطِحْهُمْ ثُمَّ قَالَ تَسَمَّعْ عَلَى الْأَرْضِ فَتَسَمَّعَ (۲) فَإِذَا هِيَ تُنَادِي يَا مُحَمَّدُ مُرْنِي بِأَمْرِكَ فِي أَعْدَائِكَ أَمْتَثِلْ أَمْرَكَ ثُمَّ قَالَ تَسَمَّعْ عَلَى الْجِبَالِ فَسَمِعَهَا تُنَادِي يَا مُحَمَّدُ مُرْنَا بِأَمْرِكَ فِي أَعْدَائِكَ نُهْلِكْهُمْ ثُمَّ قَالَ تَسَمَّعْ عَلَى الْبِحَارِ فَأُحْضِرَتِ الْبِحَارُ بِحَضْرَتِهِ وَ صَاحَتْ أَمْوَاجُهَا يَا مُحَمَّدُ مُرْنَا بِأَمْرِكَ فِي أَعْدَائِكَ نَمْتَثِلْهُ ثُمَّ سَمِعَ السَّمَاءَ وَ الْأَرْضَ وَ الْجِبَالَ وَ الْبِحَارَ كُلٌّ يَقُولُ يَا مُحَمَّدُ مَا أَمَرَكَ رَبُّكَ بِدُخُولِ الْغَارِ لِعَجْزِكَ عَنِ الْكُفَّارِ وَ لَكِنِ امْتِحَاناً وَ ابْتِلَاءً لِيُخَلِّصَ (۳) الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ مِنْ عِبَادِهِ وَ إِمَائِهِ بِأَنَاتِكَ (۴) وَ صَبْرِكَ وَ حِلْمِكَ عَنْهُمْ يَا مُحَمَّدُ مَنْ وَفَى بِعَهْدِكَ فَهُوَ مِنْ رُفَقَائِكَ فِي الْجِنَانِ وَ مَنْ نَكَثَ فَإِنَّما يَنْكُثُ عَلى نَفْسِهِ وَ هُوَ مِنْ قُرَنَاءِ إِبْلِيسَ اللَّعِينِ فِي طَبَقَاتِ النِّيرَانِ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لِعَلِيٍّ عليه السلام يَا عَلِيُّ أَنْتَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ السَّمْعِ وَ الْبَصَرِ وَ الرَّأْسِ مِنَ الْجَسَدِ وَ الرُّوحِ مِنَ الْبَدَنِ حُبِّبْتَ إِلَيَّ كَالْمَاءِ الْبَارِدِ إِلَى ذِي الْغُلَّةِ الصَّادِي ثُمَّ قَالَ لَهُ يَا أَبَا حَسَنٍ تَغَشَّ بِبُرْدَتِي فَإِذَا أَتَاكَ الْكَافِرُونَ يُخَاطِبُونَكَ فَإِنَّ اللَّهَ يَقْرِنُ بِكَ تَوْفِيقَهُ وَ بِهِ تُجِيبُهُمْ فَلَمَّا جَاءَ أَبُو جَهْلٍ وَ الْقَوْمُ شَاهِرُونَ سُيُوفَهُمْ قَالَ لَهُمْ أَبُو جَهْلٍ لَا تَقَعُوا بِهِ وَ هُوَ نَائِمٌ لَا يَشْعُرُ وَ لَكِنِ ارْمُوهُ بِالْأَحْجَارِ لِيَتَنَبَّهَ بِهَا ثُمَّ اقْتُلُوهُ فَرَمَوْهُ بِأَحْجَارٍ ثِقَالٍ صَائِبَةٍ فَكَشَفَ عَنْ رَأْسِهِ وَ قَالَ مَا ذَا شَأْنُكُمْ فَعَرَفُوهُ فَإِذَا هُوَ عَلِيٌّ عليه السلام فَقَالَ أَبُو جَهْلٍ أَ مَا تَرَوْنَ مُحَمَّداً كَيْفَ أَبَاتَ هَذَا وَ نَجَا بِنَفْسِهِ لِتَشْتَغِلُوا بِهِ

۱- فى المصدر: و لا تتبعها بما يسخطه.

۲- تسمع الرجل و إليه: أصغى إليه.

۳- فى المصدر: ليتخلص.

۴- الاناة: الوقار و الحلم: الانتظار و التمهل.

وَ يَنْجُو مُحَمَّدٌ لَا تَشْتَغِلُوا بِعَلِيٍّ الْمَخْدُوعِ لِيَنْجُوَ بِهَلَاكِهِ مُحَمَّدٌ وَ إِلَّا فَمَا مَنَعَهُ أَنْ يَبِيتَ فِي مَوْضِعِهِ إِنْ كَانَ رَبُّهُ يَمْنَعُ عَنْهُ كَمَا يَزْعُمُ فَقَالَ عَلِيٌّ عليه السلام أَ لِي (۱) تَقُولُ هَذَا يَا بَا جَهْلٍ بَلِ اللَّهُ قَدْ أَعْطَانِي مِنَ الْعَقْلِ مَا لَوْ قُسِمَ عَلَى جَمِيعِ حمقاء (حَمْقَى) الدُّنْيَا وَ مَجَانِينِهَا لَصَارُوا بِهِ عُقَلَاءَ وَ مِنَ الْقُوَّهِ مَا لَوْ قُسِمَ عَلَى جَمِيعِ ضُعَفَاءِ الدُّنْيَا لَصَارُوا بِهِ أَقْوِيَاءَ وَ مِنَ الشَّجَاعَهِ مَا لَوْ قُسِمَ عَلَى جَمِيعِ جُبَنَاءِ الدُّنْيَا لَصَارُوا بِهِ شُجْعَاناً وَ مِنَ الْحِلْمِ مَا لَوْ قُسِمَ عَلَى جَمِيعِ سُفَهَاءِ الدُّنْيَا لَصَارُوا بِهِ حُلَمَاءَ وَ لَوْ لَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَمَرَنِي أَنْ لَا أُحْدِثَ حَدَثاً حَتَّى أَلْقَاهُ لَكَانَ لِي وَ لَكُمْ شَأْنٌ وَ لَأَقْتُلَنَّكُمْ قَتْلًا وَيْلَكَ يَا أَبَا جَهْلٍ إِنَّ مُحَمَّداً قَدِ اسْتَأْذَنَهُ فِي طَرِيقِهِ السَّمَاءُ وَ الْأَرْضُ وَ الْجِبَالُ وَ الْبِحَارُ فِي إِهْلَاكِكُمْ فَأَبَى إِلَّا أَنْ يَرْفُقَ بِكُمْ وَ يُدَارِيَكُمْ لِيُؤْمِنَ مَنْ فِي عِلْمِ اللَّهِ أَنَّهُ لَيُؤْمِنُ مِنْكُمْ وَ يَخْرُجَ مُؤْمِنُونَ مِنْ أَصْلَابِ وَ أَرْحَامِ كَافِرِينَ وَ كَافِرَاتٍ أَحَبَّ اللَّهُ أَنْ لَا يَقْطَعَهُمْ عَنْ كَرَامَتِهِ بِاصْطِلَامِهِمْ (۲) وَ لَوْ لَا ذَلِكَ لَأَهْلَكَكُمْ رَبُّكُمْ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ وَ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ لَا يَدْعُوكُمْ إِلَى طَاعَتِهِ وَ أَنْتُمْ مُضْطَرُّونَ بَلْ مَكَّنَكُمْ بِمَا كَلَّفَكُمْ وَ قَطَعَ مَعَاذِيرَكُمْ فَغَضِبَ أَبُو الْبَخْتَرِيِّ بْنُ هِشَامٍ أَخُو أَبِي جَهْلٍ (۳) فَقَصَدَهُ بِسَيْفِهِ فَرَأَى الْجِبَالَ قَدْ أَقْبَلَتْ لِتَقَعَ عَلَيْهِ وَ الْأَرْضَ قَدِ انْشَقَّتْ لِتَخْسِفَ بِهِ وَ أَمْوَاجَ الْبِحَارِ نَحْوَهُ مُقْبِلَةً لِتُغْرِقَهُ فِي الْبَحْرِ وَ رَأَى السَّمَاءَ انْحَطَّتْ لِتَقَعَ عَلَيْهِ فَسَقَطَ سَيْفُهُ وَ خَرَّ مَغْشِيّاً عَلَيْهِ وَ احْتُمِلَ وَ يَقُولُ أَبُو جَهْلٍ دِيرَ بِهِ (۴) لِصَفْرَاءَ هَاجَتْ بِهِ يُرِيدُ أَنْ يُلَبِّسَ عَلَى مَنْ مَعَهُ أَمْرَهُ فَلَمَّا الْتَقَى رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَعَ عَلِيٍّ عليه السلام قَالَ يَا عَلِيُّ إِنَّ اللَّهَ رَفَعَ صَوْتَكَ فِي مُخَاطَبَتِكَ

۱- هكذا فى النسخ، و فى المصدر: أنى تقول يا أبا جهل.

۲- فى المصدر: أحب اللّه أن لا يقتطعهم عن كرامته باصطلامكم. أقول الاصطلام: الاستئصال.

۳- خلاـ المصدر المطبوع و المخطوط الذى عندى عن قوله: «أخو أبى جهل» و هو الصحيح لان أبا البخترى و أبا جهل ليسا بأخوين، فان أبا البخترى هو العاص بن هشام بن الحارث بن أسد بن عبد العزى بن كلاب بن مره بن كعب بن لؤى. على قول ابن إسحاق و ابن الكلبى، و العاص بن هاشم على قول ابن هشام و مصعب الزبيرى، و أبو جهل هو عمرو بن هشام بن المغيره بن عبد اللّه بن عمر بن مخزوم بن يقظه بن مره بن كعب بن لؤى.

۴- فى المصدر: دثر به.

أَبَا جَهْلٍ إِلَى الْعُلْوِ وَ بَلَغَهُ إِلَى الْجِنَانِ فَقَالَ مَنْ فِيهَا مِنَ الْخُزَّانِ وَ الْحُورِ الْحِسَانِ مَنْ هَـذَا الْمُتَعَصِّبُ لِمُحَمَّدٍ إِذْ قَـدْ كَذَّبُوهُ وَ هَجَرُوهُ قِيلَ لَهُمْ هَـذَا النَّائِبُ عَنْهُ وَ الْبَائِتُ عَلَى فِرَاشِهِ يَجْعَلُ نَفْسَهُ لِنَفْسِهِ وِقَاءً وَ رُوحَهُ لِرُوحِهِ فِدَاءً فَقَالَ الْخُزَّانُ وَ الْحُورُ الْحِسَانُ يَا رَبَّنَا فَاجْعَلْنَا خُزَّانَهُ وَ قَالَتِ الْحُورُ الْحِسَانُ فَاجْعَلْنَا نِسَاءَهُ فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى فَأَنْتُمْ لَهُ وَ لِمَنِ اخْتَارَهُ وَ هُوَ مِنْ أَوْلِيَائِهِ (۱) وَ مُحِبِّيهِ يَقْسِمُكُمْ عَلَيْهِمْ بِأَمْرِ اللَّهِ عَلَى مَنْ هُوَ أَعْلَمُ بِهِ مِنَ الصَّلَاحِ أَ رَضِيتُمْ قَالُوا بَلَى رَبَّنَا وَ سَيِّدَنَا (۲).

**[ترجمه]تفسیر امام عسکری علیه السلام: خداوند متعال به پیامبر وحی کرد که: ای محمد! پروردگار بلند و والا بر تو سلام می‌کند و به تو می‌گوید: ابوجهل و گروه قریش توطئه چینی کرده و درصدد قتل تو برآمده‌اند، پروردگارت تو را امر می‌کند که علی را شبانه در جای خود بخوابانی. و به آن حضرت فرمود: جایگاه علی، به مانند جایگاه اسماعیل ذبیح برای ابراهیم خلیل است. او جانش را برای تو فدا می‌کند و روح حود را برای محافظت از روح تو قرار می‌دهد. و پروردگار تو را امر می... کند

ص: ۸۰

که با ابوبکر همراه شوی. اگر با تو انس گرفت و تو را یاری و پشتیبانی نمود و بر عهد و پیمان تو ثابت‌قدم ماند، از رفیقان تو در بهشت، و از دوستان صمیمی و مخلص تو در غرفه‌های بهشتی خواهد بود. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به علی علیه السلام فرمود: آیا راضی می‌شوی اگر کاری از من خواسته شود و من نتوانم انجام بدهم تو برایم انجام دهی؟ چه بسا جاهلان به سویت مبادرت ورزیده و تو را به قتل برسانند؟ فرمود: البته ای رسول خدا، راضی‌ام که روحم برای محافظت از روح شما فدا باشد و جانم را فدای جان شما کنم، و حتی راضی می‌شوم اگر روح و جانم فدایِ یکی از دوستان یا نزدیکان شما و حتی یکی از حیواناتی که در اختیار دارید و ناچیز می‌شمرید، گردد. و آیا من زندگی را جز برای خدمتگذاری و انجام اوامر و نواهی شما، و محبت به دوستداران، و یاری دوستان باوفا، و جهاد با دشمنانتان دوست دارم؟ اگر به خاطر این‌ها نبود دوست نمی‌داشتم که حتی یک ساعت در این دنیا زندگی کنم. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به نزد علی علیه السلام آمد و به او فرمود: ای ابا الحسن! فرشتگان نگهبان لوح محفوظ سخنان تو را بر من خواندند و آن چه را خداوند در سرای پایدار برای تو آماده کرده برای من خواندند، چیزهایی که شنوندگان مانند آن را نشنیده‌اند و بینندگان مانند آن را ندیده‌اند و به ذهن هیچ متفکّر و اندیشمندی خطور نکرده است. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به ابوبکر گفت: آیا راضی هستی که همراهم باشی ای ابابکر، و همانطور که در تعقیب من هستند، در تعقیب تو نیز باشند، و اینگونه تو را بشناسند که تو شخصی هستی که مرا در مُدعا پیامبریم پشتیبانی کردی، و به خاطر من انواع شکنجه و عذاب را متحمل شوی؟ ابوبکر گفت: ای رسول خدا! اگر من به اندازه عمرِ دنیا زندگی کنم - و در همه آن سخت‌ترین عذاب‌ها را ببینم به نحوی که مرگی آسوده و راه خلاصی از آن برایم نباشد - و همه این عمرم در محبّت شما باشد، برایم بهتر و خوشایندتر از این است که با مخالفت شما در دنیا بهرمند شوم و مالک همه حکومت پادشاهان گردم، و آیا من و اموالم و همه فرزندانم چیزی جز فدا و قربانی شما هستیم؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: یقینا اگر خداوند بر قلب تو اطلاع پیدا کند و آن چه را در دل داری با سخنانی که بر زبان آوردی، موافق ببیند، تو را به منزله گوش و چشم و سر از جسم، و به منزله روح از بدن برایم قرار می‌دهد، مانند علیّ که او نیز همین جایگاه را در نزد من دارد و علی بالاتر از آن است زیرا فضیلت‌هایش بیشتر و صفاتش والا است. ای ابابکر! هر کس عهد ببندد و عهدشکنی نکند، عهد و پیمان را تغییر و دگرگون نکند و بر کسی که خداوند برتری‌اش را

آشکار کرده، حسادت نورزد، در رفیق اعلی همراه ماست.

ص: ۸۱

و چون تو بر راهی قدم نهادی که پروردگارت از تو می‌پسندد و پس از آن کاری انجام ندهی که موجبات خشم خداوند گردد و به نحو کامل راه حقّ را پی‌بگیری، چون خداوند تو را بر انگیزد برای ولایت خداوند سزاوار خواهی بود و مستوجب همراهی ما در آن باغ‌های بهشت خواهی بود، ابابکر بنگر، او به آفاق آسمان نگریست و فرشتگانی از آتش را دید که بر اسب‌های از آتش سوارند و در دستانشان نیزه‌های آتشین است، و همه آن‌ها فریاد برمی‌آورند: ای محمد! به ما دستور بده تا مخالفانت را در هم بکوبیم. سپس فرمود: به زمین گوش فرا بده. او گوش داد و زمین ندا می‌کرد: ای محمد در باره دشمنانت به من دستور بده تا فرمان ببرم. سپس فرمود: به کوه‌ها گوش فرا بده. و او شنید که کوه‌ها صدا می‌کنند: ای محمد به ما دستور بده تا دشمنانت را نابود کنیم. سپس فرمود: به دریاها گوش فرا بده. پس دریاها در خدمت پیامبر حاضر شدند و صدای امواج آن‌ها بالا رفت که: ای محمد در باره دشمنانت به ما دستور بده تا از تو فرمان ببریم. سپس از آسمان و زمین و کوه‌ها و دریاها شنید که همگی می‌گفتند: ای محمد! پروردگارت تو را به خاطر عجز و ناتوانی در مقابل کافران امر نفرموده که به غار بروی، بلکه به جهت امتحان و آزمایش است تا به وسیله تأنّی و شکیبایی و بردباری تو، بندگان و خدمتگزاران ناپاک خداوند از بندگان پاک شناخته شود. ای محمد! هر کس به عهد تو وفا کند از رفقا و همراهان تو در بهشت است و هر کس عهد شکنی کند در حقیقت به زیان خود پیمان شکنی کرده و در آخرت از همنشینان ابلیس ملعون در طبقات آتش دوزخ است.

سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: ای علی تو به منزله گوش و چشم و سر از جسم، و روح از بدن برای من هستی، محبت و دوست‌داشتن تو برای من همچون آب خنک برای شخص بسیار تشنه است. سپس به او فرمود: ای ابا الحسن، جامه مرا بپوش، و چون کافران به نزد تو بیایند و تو را مخاطب قرار دهند، همانا خداوند توفیقش را قرین تو خواهد نمود و بدان، آنان را پاسخ می‌گوید. هنگامی که ابو جهل آمد و قوم شمشیرهایشان را کشیده بودند، ابو جهل به آنان گفت: در حالت خواب که چیزی احساس نمی‌کند او را نکُشید، بلکه سنگ به طرف او بیندازید تا هشیار شود و بعد او را بکشید. پس سنگ‌های سنگین و درشتی را به سوی او انداختند و او سرش را بیرون آورد و گفت: چه کار می‌کنید؟ پس او را شناختند و متوجه شدند که او علی علیه السلام است. ابوجهل گفت: نمی‌بینید که چگونه محمد این شخص را در جایش خوابانیده و خودش را نجات داده تا شما به او سرگرم شوید

ص: ۸۲

و محمد نجات یابد. خود را سرگرم علی نکنید که فریب خورده تا با هلاک شدن خویش محمد را نجات دهد، و گرنه چه چیز مانع از این شد که محمد در جایش بخوابد، اگر پروردگارش از او حمایت و محافظت می‌کند آنگونه که خود گمان می‌کند؟ علی علیه السلام فرمود: ای ابا جهل آیا این سخنان را به من می‌گویی؟ البته که خداوند به اندازه‌ای عقل و خرد به من بخشیده که اگر آن را در میان همه کودن‌ها و دیوانگان دنیا تقسیم می‌کرد، به وسیله آن خردمند می‌شدند و به اندازه‌ای به من قدرت عطا فرموده که اگر در میان همه ضعیفان دنیا تقسیم می‌کرد همگی نیرومند می‌شدند، و به اندازه‌ای دلاوری به من داده است که اگر در میان همه ترسوهای دنیا تقسیم می‌کرد همگی شجاع و دلاور می‌شدند، و به اندازه‌ای به من بردباری و دانایی

بخشیده که اگر در میان همه سفیهان تقسیم می‌کرد همگی بدان دانا و بردبار می‌شدند. و اگر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به من امر نمی‌فرمود که دست به انجام کاری نزنم کاری تا با او دیدار می‌کنم، با شما می‌دانستم چه کار کنم، و شما را قتل عام می‌کردم. وای بر تو ای ابا جهل! آسمان و زمین و کوه‌ها و دریاها از محمد در مسیرش، اذن خواستند تا شما را هلاک و نابود کنند، اما او نپذیرفت و خواست با شما مهربانی و مدارا کند تا کسانی که در علم خدا ثبت شده که ایمان می‌آورند، ایمان آورده و مؤمنانی از پشت و رحم مردان و زنان کافر بیرون آیند. و خداوند به خاطر کرامت پیامبر، پسندیده است که آنان را از ریشه برنیندازد. و اگر به خاطر این نبود پروردگارتان شما را هلاک می‌گردانید، چرا که او بی‌نیاز و شما نیازمندید، در حالت اجبار و اضطرار شما را به طاعت و عبادتش فرا نمی‌خواند، بلکه شما را به آن چه بر عهده‌تان نهاده، توانایی بخشیده و عذر و بهانه شما را رفع کرده است. ابو بختری بن هشام برادر ابو جهل خشمگین شد و با شمشیرش به طرف او رفت. پس کوه‌ها را دید که جلو آمدند تا بر وی بیفند، و زمین را دید که شکافته شد تا او را فرو ببرد، و امواج دریا را دید که به سمتش می‌آیند تا او را در دریا غرق کنند، و آسمان را دید که پایین آمد تا بر او بیفتد. پس شمشیر از دستش افتاد و بیهوش بر زمین افتاد و او را از آن جا بردند. ابو جهل می‌گفت: به دلیل بیماری صفرا سرش گیج رفت و افتاد، و با این سخنان می‌خواست وضعیتی که بدان گرفتار شد را از همراهانش پنهان کند. هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم با علی علیه السلام ملاقات کرد فرمود: ای علی خداوند صدایت را آن سان که با ابو جهل سخن گفتی،

ص: ۸۳

بالا برد و به بهشت رسانید و نگهبانان و حوریان بهشتی گفتند: این کیست که به محمد گرایش دارد و از او دفاع می‌کند وقتی که او را تکذیب و ترک کردند؟ به آنان گفته شد: این نماینده اوست، و کسی است که در رختخوابش شب را سپری کرده و جانش را برای محافظت از او قرار داده و روحش را فدای روح او کرده است. نگهبانان و حوریان بهشتی گفتند: ای پروردگارا، ما را نگهبان او قرار بده. و حوریان بهشتی گفتند: ما را همسران او قرار ده. پس خداوند متعال فرمود: شما برای او، و برای اولیاء و دوستدارانش که آن‌ها بر می‌گزینند، باشید، شما را به امر خدا برای آن‌هایی که می‌داند شایسته‌تراند تقسیم می‌کند، آیا راضی هستید؟ گفتند: آری ای پرودگار ما و ای سرور ما. - . تفسیر منسوب به امام عسکری : ۱۸۹ - ۱۹۱ -

**[ترجمه]

بیان

متیح بضم المیم أی مهیئ للنجاه و فی النسخ المصححه منج و هو أظهر معنی و طحطحت الشی ء کسرته و فرقته و الغله بالضم حراره العطش و الصدی العطش.

**[ترجمه]«مُتیح» با ضمه میم یعنی: آماده نجات. و در نسخه‌های تصحیح شده «منج» ذکر شده که معنای آن آشکارتر است. «طحطحت الشیء» یعنی آن چیز را شکستم و پراکنده ساختم. «الغلّة» با ضمه غین: حرات تشنگی و و تشنگی سخت است.

**[ترجمه]

عم، إعلام الورى قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَمَّا انْطَلَقَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله إِلَى الْغَارِ أَنَامَ عَلِيّاً فِي مَكَانِهِ وَ أَلْبَسَهُ بُرْدَهُ فَجَاءَتْ قُرَيْشٌ تُرِيدُ أَنْ يَقْتُلَ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَجَعَلُوا يَرْمُونَ عَلِيّاً عليه السلام وَ هُمْ يَرَوْنَ أَنَّهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله فَجَعَلَ يَتَضَوَّرُ فَلَمَّا نَظَرُوا إِذَا هُوَ عَلِيٌّ عليه السلام.

وَ رَوَى عَلِيُّ بْنُ هَاشِمٍ (۳) عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ أَبِي رَافِعٍ كَانَ عَلِيٌّ عليه السلام يُجَهِّزَ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله حِينَ كَانَ فِي الْغَارِ يَأْتِيهِ بِالطَّعَامِ وَ الشَّرَابِ وَ اسْتَأْجَرَ لَهُ ثَلَاثَ رَوَاحِلَ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه و آله وَ لِأَبِي بَكْرٍ وَ لِدَلِيلِهِمْ رقيد- (۴) (وَ قِيلَ) وَ خَلَّفَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله لِيُخْرِجَ (۵) إِلَيْهِ أَهْلَهُ فَأَخْرَجَهُمْ وَ أَمَرَهُ أَنْ يُؤَدِّيَ

ص: ۸۴

۱- فی المصدر: انتم له و لمن يختاره من اوليائه.

۲- التفسير المنسوب الى الامام العسكرىّ عليه السلام: ۱۸۹- ۱۹۱.

۳- فی نسخه: على بن إبراهيم بن هاشم. أقول: الأول مختصر.

۴- هكذا فی نسخه امين الضرب، و فی النسخه المخطوطه: و قيد: و فی المصدر: و قيل:

۵- فی نسخه: يتخرج إليه.

عَنْهُ أَمَانَاتِهِ وَ وَصَایَاهُ وَ مَا کَانَ بِمُؤْتَمَنٍ عَلَیْهِ مِنْ مَالٍ فَأَدَّی عَلِیٌّ علیه السلام أَمَانَاتِهِ (۱) کُلَّهَا وَ قَالَ لَهُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله إِنَّ قُرَیْشاً لَنْ یَفْتَقِدُونِی مَا رَأَوْکَ فَاضْطَجَعَ عَلَی فِرَاشِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَکَانَتْ قُرَیْشٌ تَرَی (۲) رَجُلًا عَلَی فِرَاشِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَیَقُولُونَ هُوَ مُحَمَّدٌ فَحَبَسَهُمُ اللَّهُ عَنْ طَلَبِهِ وَ خَرَجَ عَلِیٌّ علیه السلام إِلَی الْمَدِینَهِ مَاشِیاً عَلَی رِجْلَیْهِ فَتَوَرَّمَتْ قَدَمَاهُ فَلَمَّا قَدِمَ الْمَدِینَهَ رَآهُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله فَاعْتَنَقَهُ وَ بَکَی رَحْمَهً (۳) مِمَّا رَأَی بِقَدَمَیْهِ مِنَ الْوَرَمِ وَ إِنَّمَا یَقْطُرَانِ دَماً فَدَعَا لَهُ بِالْعَافِیَهِ وَ مَسَحَ رِجْلَیْهِ فَلَمْ یَشْکُهُمَا بَعْدَ ذَلِکَ (۴).

**[ترجمه]اعلام الوری: ابن عباس گوید هنگامی که حضرت رسول صلی الله علیه و اله و سلم به طرف غار حرکت کردند علی بن ابی طالب را در جامه خود پیچانید و امر کرد تا در بسترش بخوابد. در این هنگام قریش رسیدند و اراده داشتند پیامبر را از بین ببرند گروه قرشیان به خیال این که پیامبر در بستر قرار دارد به طرف علی حمله آوردند امیر المؤمنین فریاد زد و آن‌ها را مورد اعتراض قرار داد کفار قریش چون دیدند علی در بستر خوابیده است به اشتباه خود پی بردند.

ابو رافع گوید: هنگامی که حضرت رسول صلّی اللَّه علیه و آله در غار بودند علی علیه السّلام آب و غذای آن حضرت را فراهم می‌کرد و سه مرکب برای او و ابوبکر و راهنمای آن‌ها «رقید» اجاره کرد. پیامبر امیر المؤمنین را در مکه به جای خود گذاشتند تا اهل بیتش را به مدینه بیاورد، و او این کار را انجام داد. و به او امر فرمود که

ص: ۸۴

امانت‌ها و وصایای او را بپردازد و قرض‌های مردم را که در نزد پیامبر بوده، به صاحبانش بازگرداند. علی علیه السلام همه امانت‌های پیامبر را انجام داد. پیامبر به علی فرمودند: تا وقتی که قریش تو را در بسترم ببینند هرگز مرا گم شده نمی دانند. علی علیه السّلام در جای پیامبر صلّی اللَّه علیه و آله خوابیدند کفار قریش دیدند مردی در جای پیامبر خوابیده و آنان با خود می‌گفتند: اینک محمد است که در بسترش آرمیده خداوند به این وسیله پیامبرش را از گزند دشمنان نگهداری فرمود. و علی علیه السلام با پای پیاده به سوی مدینه حرکت کرد و پاهایش ورم کرده بود. پس هنگامی که به مدینه رسید پیامبر او را دید و او را در آغوش گرفت و از روی ترحم به آن چه در پاهای حضرت دید به او گریست و خون از پای حضرت می‌چکید پیامبر برای او دعای سلامتی کرد و پاهایش را مسح کرد و او دیگر از پاهایش دردی نکشید. - . اعلام الوری : ۱۱۳ -

**[ترجمه]

«۳۶»

فض، کتاب الروضه یل، الفضائل لابن شاذان قِیلَ لَمَّا آخَی سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَی بَیْنَ الْمَلَائِکَهِ آخَی بَیْنَ جَبْرَئِیلَ وَ مِیکَائِیلَ فَقَالَ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَی إِنِّی آخَیْتُ بَیْنَکُمَا وَ جَعَلْتُ عُمُرَ أَحَدِکُمَا أَطْوَلَ مِنْ عُمُرِ الْآخَرِ فَأَیُّکُمَا یُؤْثِرُ أَخَاهُ بِالْحَیَاهِ عَلَی نَفْسِهِ فَاخْتَارَ کِلَاهُمَا الْحَیَاهَ فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَ فَلَا تَکُونَا مِثْلَ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ آخَیْتُ (۵) بَیْنَهُ وَ بَیْنَ حَبِیبِی مُحَمَّدٍ فَآثَرَهُ بِالْحَیَاهِ عَلَی نَفْسِهِ فِی هَذِهِ اللَّیْلَهِ وَ قَدْ بَاتَ عَلَی فِرَاشِهِ یَفْدِیهِ بِنَفْسِهِ اهْبِطَا فَاحْفَظَاهُ مِنْ عَدُوِّهِ فَهَبَطَا إِلَی الْأَرْضِ فَجَلَسَ جَبْرَئِیلُ عِنْدَ رَأْسِهِ وَ مِیکَائِیلُ عِنْدَ رِجْلَیْهِ وَ هُمَا یَقُولَانِ بَخْ بَخْ لَکَ یَا ابْنَ أَبِی طَالِبٍ مَنْ مِثْلُکَ وَ قَدْ بَاهَی اللَّهُ بِکَ مَلَائِکَهَ

۱- قال ابن شهرآشوب فی المناقب ۱: ۳۳۴: و استخلفه الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلم لرد الودائع، لانه کان أمینا، فلما أداها قام علی الکعبه فنادی بصوت رفیع: یا ایها الناس هل من صاحب أمانه؟ هل من صاحب وصیه؟ هل من عده له قبل رسول اللّه؟ فلما لم یأت احد لحق بالنبی صلّی اللّه علیه و آله. و قال فی ص ۳۹۶: و قد ولاه فی ردّ الودائع: لما هاجر إلی المدینه استخلف علیّا علیه السلام فی اهله و ماله، و امره ان یؤدی عنه کل دین و کل ودیعه و أوصی إلیه بقضاء دیونه.

۲- فی المصدر: تری.

۳- فی المصدر: و رآه النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلم فاعتنقه و بکی رحمه له.

۴- إعلام الوری: ۱۱۳ ط ۱ و ۱۹۱ و ۱۹۲ ط ۲ و فیها: فلم یشتکهما بعد ذلک.

۵- فی المصدر: حیث آخیت.

السَّمَاوَاتِ وَ فَاخَرَ بِکَ (۱).

**[ترجمه]روضه، فضائل: گفته شده: آنسان که خداوند سبحانه و تعالی میان فرشتگان اخوت برقرار کرد، میان جبرئیل و میکائیل پیوند برادری ایجاد نمود. و فرمود: من میان شما پیوند برادری برقرار کردم، و عُمر یکی از شما را طولانی تر از عمر دیگری قرار دادم. پس کدام یک از شما برادرش را بر خود ترجیح می دهد. هر دو آن‌ها از مرگ بیزار بودند و زندگی را انتخاب کردند. پس خداوند به آن دو فرمود: آیا (نمی خواهید) مثل علی بن ابی طالب باشید که میان او و حبیبم محمد، عقد اخوت بستم و علی، جان پیامبر را در این شب بر خود ترجیح داد و در بستر او خوابید تا با فدا کردن جان خود، از جان پیامبر صلی الله علیه و آله محافظت کند. هر دو به زمین فرود آیید و از او در مقابل دشمنش محافظت کنید. جبرئیل فرودآمده و در کنار سر

حضرت نشست و میکائیل در کنار پاهای حضرت قرار گرفت و جبرئیل شروع به تکرار این جمله کرد: آفرین! آفرین! به تو ای پسر ابوطالب. چه کسی مانند توست که خداوند با تو بر فرشتگان

ص: ۸۵

آسمان مباهات و افتخار می کنند! - . الروضه : ۱۱۹ ، الفضائل : ۱۲۵ -

**[ترجمه]

«۳۷»

کنز، کنز جامع الفوائد و تأویل الآیات الظاهره رَوَى أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ عَنْ عُمَيْرِ بْنِ مَيْمُونٍ (۲) قَالَ: قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغاءَ (۳) وَ ذَلِكَ حِينَ نَامَ عَلِيٌّ علیه السلام عَلَى فِرَاشِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَلْبَسَهُ ثَوْبَهُ وَ جَعَلَهُ مَكَانَهُ وَ كَانَ الْمُشْرِكُونَ يَتَوَهَّمُونَ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله.

وَ رَوَى الثَّعْلَبِيُّ فِي تَفْسِيرِهِ قَالَ: لَمَّا أَرَادَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله الْهِجْرَةَ خَلَّفَ عَلِيّاً علیه السلام لِقَضَاءِ دُيُونِهِ وَ رَدِّ الْوَدَائِعِ الَّتِي كَانَتْ عِنْدَهُ وَ أَمَرَهُ لَيْلَةَ خَرَجَ إِلَى الْغَارِ وَ قَدْ أَحَاطَ الْمُشْرِكُونَ بِالدَّارِ (۴) وَ قَالَ لَهُ يَا عَلِيُّ اتَّشِحْ بِبُرْدِيَ الْحَضْرَمِيِّ ثُمَّ نَمْ عَلَى فِرَاشِي فَإِنَّهُ لَا يَخْلُصُ (۵) إِلَيْكَ مِنْهُمْ مَكْرُوهٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَفَعَلَ مَا أَمَرَهُ فَأَوْحَى عَزَّ وَ جَلَّ إِلَى جَبْرَئِيلَ وَ مِيكَائِيلَ أَنِّي قَدْ آخَيْتُ بَيْنَكُمَا وَ جَعَلْتُ عُمُرَ أَحَدِكُمَا أَطْوَلَ مِنَ الْآخَرِ فَأَيُّكُمَا يُؤْثِرُ صَاحِبَهُ بِالْحَيَاةِ فَاخْتَارَ كُلٌّ مِنْهُمَا الْحَيَاةَ فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إليها (إِلَيْهِمَا) أَلَّا كُنْتُمَا مِثْلَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ آخَيْتُ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله فَبَاتَ عَلَى فِرَاشِهِ يَفْدِيهِ بِنَفْسِهِ وَ يُؤْثِرُهُ بِالْحَيَاةِ اهْبِطَا إِلَى الْأَرْضِ

ص: ۸۶

۱- الروضه: ص ۱۱۹، الفضائل: ۱۲۴ و ۱۲۵. أقول: روی ذلک الحدیث جماعه من مشایخ العامّه و الخاصّه منهم- علی ما ذکره

ابن شهرآشوب- الثعلبی فی تفسیره، و ابن عقب فی ملحمته، و أبو السعادات فی فضائل العشره، و الغزالی فی الاحیاء و فی کیمیاء السعاده بروایاتهم عن أبی الیقظان، و من الخاصّه: ابن بابویه و ابن شاذان و الکلینی و الطوسیّ و ابن عقده و البرقی و ابن فیاض، و العبدلی و الصفوانی و الثقفی بأسانیدهم عن ابن عبّاس و أبی رافع و هند ابن أبی هاله. و یأتی ان شاء اللّه فی فضائل علیّ علیه السلام الایعاز إلی غیرهم.

۲- هکذا فی النسخ، و فی المصدر: عمر بن میمون، و فی کلیهما تصحیف، و الصحیح عمرو بن میمون. راجع ما قدمنا ذیل الحدیث: ۲۹.

۳- فی المصدر: ذلک علیّ بن أبی طالب علیه السلام، شری نفسه؛ و ذلک حین نام علی فراش رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلم.

۴- فی المصدر: و أمره لیله خروجه إلی الغار و قد أحاط المشرکون بالدار أن ینام علی فراشه. و قال له.

۵- فی المصدر: لا یلحق.

فَاحْفَظَاهُ مِنْ عَدُوِّهِ فَنَزَلَا فَكَانَ جَبْرَئِيلُ عِنْدَ رَأْسِهِ وَ مِيكَائِيلُ عِنْدَ رِجْلَيْهِ وَ جَبْرَئِيلُ يَقُولُ بَخْ بَخْ مَنْ مِثْلُكَ يَا ابْنَ أَبِی طَالِبٍ يُبَاهِی اللَّهُ بِكَ مَلَائِكَتَهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَی رَسُولِهِ صلی الله علیه و آله وَ هُوَ مُتَوَجِّهٌ إِلَی الْمَدِينَهِ فِی شَأْنِ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِی نَفْسَهُ الْآيَهَ.

وَ رَوَی أَخْطَبُ خُوارِزْمَ حَدِيثاً يَرْفَعُهُ بِإِسْنَادِهِ إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله نَزَلَ عَلَیَّ جَبْرَئِيلُ صَبِيحَهَ يَوْمِ الْغَارِ فَقُلْتُ حَبِيبِی جَبْرَئِيلُ أَرَاكَ فَرِحاً فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ وَ كَيْفَ لَا أَكُونُ كَذَلِكَ وَ قَدْ قَرَّتْ عَيْنِی بِمَا أَكْرَمَ اللَّهُ بِهِ أَخَاكَ وَ وَصِيَّكَ وَ إِمَامَ أُمَّتِكَ عَلِيَّ بْنَ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام فَقُلْتُ بِمَا ذَا أَكْرَمَهُ اللَّهُ قَالَ بَاهَی بِعِبَادَتِهِ الْبَارِحَهَ مَلَائِكَتَهُ وَ قَالَ مَلَائِكَتِی انْظُرُوا إِلَی حُجَّتِی فِی أَرْضِی بَعْدَ نَبِيِّی وَ قَدْ بَذَلَ نَفْسَهُ وَ عَفَّرَ خَدَّهُ فِی التُّرَابِ تَوَاضُعاً لِعَظَمَتِی أُشْهِدُكُمْ أَنَّهُ إِمَامُ خَلْقِی وَ مَوْلَی بَرِيَّتِی (۱).

**[ترجمه]کنز الفوائد: عمیر بن میمون در باره این فرموده خداوند: «وَمِنَ النَّاسِ مَن يشْرِی نَفْسَه ابْتِغَاء مَرْضَاتِ اللّه» - . بقره / ۲۰۷ - {و از میان مردم کسی است که جان خود را برای طلب خشنودی خدا می فروشد.} گوید: این در زمانی بود که علی علیه السلام در رختخواب رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم خوابید و آن حضرت لباسش را بر او پوشاند و او را در جای خود قرار داد و مشرکان گمان می‌کردند او رسول خدا است.

ثعلبی در تفسیرش گوید: هنگامی که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم خواست هجرت کند، علی علیه السلام را جای خود گذاشت تا قرض‌هایش را پرداخت کند و امانت‌هایی از مردم که نزد پیامبر بود را بازگرداند، و در شبی که به سوی غار رفت و مشرکان خانه را محاصره کرده بودند، او را امر فرمود و به او گفت: ای علیّ! جامه خضرمی مرا بر تن کن، سپس در رختخواب من بخواب، چرا که ان شاء الله از جانب آنان بدی و شرّی به تو نمی‌رسد. او نیز دستورات پیامبر را اجرا کرد. پس خداوند به جبرئیل و میکائیل وحی نمود: من میان شما پیوند برادری برقرار کردم، و عمر یکی از شما را طولانی تر از عمر دیگری قرار دادم. پس کدام یک از شما برادرش را بر خود ترجیح می دهد. هر دو آن‌ها از مرگ بیزار بودند و زندگی را انتخاب کردند. پس خداوند به آن دو فرمود: آیا (نمی خواهید) مثل علی بن ابی طالب باشید که میان او و محمد، پیامبرم عقد اخوت بستم و علی، جان پیامبر را در این شب بر خود ترجیح داد و در بستر او خوابید تا با فدا کردن جان خود، از جان پیامبر صلی الله علیه و آله محافظت کند. هر دو به زمین فرود آیید

ص: ۸۶

و از او در مقابل دشمنش محافظت کنید. جبرئیل فرودآمده و در کنار سر حضرت نشست و میکائیل در کنار پاهای حضرت قرار گرفت و جبرئیل شروع به تکرار این جمله کرد: آفرین! آفرین! به تو ای پسر ابوطالب. چه کسی مانند توست که خداوند با تو بر فرشتگان آسمان مباهات و افتخار می کنند! پس خداوند عزّ و جلّ در حالی که پیامبر به سوی مدینه حرکت می‌کرد این آیه را در باره علیّ بن ابی طالب نازل فرمود: «وَمِنَ النَّاسِ مَن يشْرِی نَفْسَه ابْتِغَاء مَرْضَاتِ اللّه» تا پایان آیه.

و اخطب خوارزم این حدیث را به صورت مرفوع با اسنادش به پیامبر می‌رساند و گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: صبح روزی که به غار رفتم جبرئیل به نزد من فرود آمد. گفتم: دوست من جبرئیل! تو را شادمان می‌بینم. گفت: ای

محمد چگونه خوشحال و شادمان نباشم در حالی که به آن چه خداوند در حقّ برادر و وصیّ تو و امام امّت علی بن ابیطالب اکرام فرمود چشمانم روشن شد. گفتم: پروردگار او را به چه چیز اکرام بخشید؟ گفت: با عبادتی که دیشب انجام داد بر فرشتگان، مباهات و افتخار کرد. و فرمود: ای فرشتگانم! به حجّت من پس از پیامبرم در زمین بنگرید که چگونه جان خویش را فدا نمود و صورتش را برای اظهار فروتنی در مقابل عظمتم به خاک مالید. شما را گواه می گیرم که او امام مخلوقاتم و مولای آفریدگانم است. - . کنز جامع الفوائد : ۴۰ -

**[ترجمه]

«۳۸»

مصبا، المصباحین فِی أَوَّلِ لَیْلَهٍ مِنْ شَهْرِ رَبِیعٍ الْأَوَّلِ هَاجَرَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله مِنْ مَکَّهَ إِلَی الْمَدِینَهِ سَنَهَ ثَلَاثَ عَشْرَهَ مِنْ مَبْعَثِهِ وَ فِیهَا کَانَ مَبِیتُ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام عَلَی فِرَاشِهِ وَ کَانَتْ لَیْلَهَ الْخَمِیسِ وَ فِی لَیْلَهِ الرَّابِعِ مِنْهُ کَانَ خُرُوجُهُ مِنَ الْغَارِ مُتَوَجِّهاً إِلَی الْمَدِینَهِ.

**[ترجمه]مصباحین: در شب اول ماه ربیع الاول سال سیزدهم بعثت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم از مکه به سوی مدینه هجرت کرد و در آن شب امیرالمؤمنین در رختخواب آن حضرت خوابید. و آن شب، شب پنج شنبه بود. و در شب چهارم این ماه پیامبر از غار به سوی مدینه رهسپار شد.

**[ترجمه]

«۳۹»

فر، تفسیر فرات بن إبراهیم الْحُسَیْنُ بْنُ الْحَکَمِ عَنْ یَحْیَی بْنِ عَبْدِ الْحَمِیدِ عَنْ أَبِی عَوَانَهَ عَنْ أَبِی بَلْجٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَیْمُونٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ فِی عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ صلی الله علیه و آله (۲) لَمَّا انْطَلَقَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله إِلَی الْغَارِ فَأَنَامَهُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله فِی مَکَانِهِ وَ أَلْبَسَهُ بُرْدَهُ فَجَاءَ (۳) قُرَیْشٌ یُرِیدُونَ أَنْ یَقْتُلُوا النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله فَجَعَلُوا یَرْمُونَ عَلِیّاً علیه السلام وَ هُمْ یَرَوْنَ أَنَّهُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله وَ قَدْ أَلْبَسَهُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله بُرْدَهُ فَجَعَلَ یَتَضَوَّرُ فَنَظَرُوا فَإِذَا هُوَ عَلِیٌّ علیه السلام فَقَالُوا إِنَّکَ لَنَائِمٌ وَ لَوْ کَانَ صَاحِبُکَ مَا

۱- کنز جامع الفوائد: ۴۰.

۲- خلا المصدر عن قوله: فی علیّ بن أبی طالب.

۳- فی المصدر: فجاءت قریش.

تَضَوَّرَ لَقَدِ اسْتَنْكَرْنَا ذَلِكَ مِنْكَ (۱).

**[ترجمه]تفسیر فرات: ابن عباس رضـی الله عنه در باره علی بن ابی طالب علیه السلام گفت: هنگامی که پیامبر صلی الله علیه و آله و سـلم به سوی غار رهسـپار شـد، علی را در جای خود خوابانیـد و لباس خود را به او پوشانیـد، قریش در حالی که اراده قتل پیامبر را داشـتند آمدند و به سمت علی حمله کردند و گمان کردند او که لباس پیامبر را پوشیده پیامبر است و علی از درد به خود می پیچید، پس نگاه کردند دیدند او علی است، گفتند: تو این جا خوابیده‌ای؟! و اگر رفیق تو این جا بود

ص: ۸۷

از درد به خود نمی‌پیچید و فریاد نمی‌کشید، و این کار تو برای ما عجیب است. – . تفسیر فرات ۹ – ۱۰ –

**[ترجمه]

«۴۰»

کا، الکافی حُمَیْدُ بْنُ زِیَادٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَیُّوبَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَسْبَاطٍ عَنِ الْحَکَمِ بْنِ مِسْکِینٍ عَنْ یُوسُفَ بْنِ صُهَیْبٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السـلام قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السـلام یَقُولُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صـلی الله علیه و آله أَقْبَلَ یَقُولُ لِأَبِی بَکْرٍ فِی الْغَارِ اسْکُنْ فَإِنَّ اللَّهَ مَعَنَا وَ قَدْ أَخَذَتْهُ الرِّعْدَهُ وَ هُوَ لَا یَسْکُنُ فَلَمَّا رَأَی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حَالَهُ قَالَ لَهُ تُرِیدُ أَنْ أُرِیَکَ أَصْحَابِی مِنَ الْأَنْصَارِ فِی مَجَالِسِهِمْ یَتَحَدَّثُونَ وَ أُرِیَکَ جَعْفَراً وَ أَصْحَابَهُ فِی الْبَحْرِ یَغُوصُونَ (۲) قَالَ نَعَمْ فَمَسَحَ رَسُولُ اللَّهِ صـلی الله علیه و آله بِیَدِهِ عَلَی وَجْهِهِ فَنَظَرَ إِلَی الْأَنْصَارِ یَتَحَدَّثُونَ وَ نَظَرَ إِلَی جَعْفَرٍ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُ وَ أَصْحَابِهِ فِی الْبَحْرِ یَغُوصُونَ فَأَضْمَرَ تِلْکَ السَّاعَهَ أَنَّهُ سَاحِرٌ (۳).

**[ترجمه]کافی: یوسف بن صـهیب از امام صادق علیه السـلام روایت کرده است که فرمود: از امام باقر علیه السلام شنیدم که فرمود: همانا رسول خـدا که سـلام و درود خـدا بر او و اهل بیت او باد، در غار به ابوبکر رو کرد و به او فرمود: آرام بگیر، چرا که خدا با ما است. اما ابوبکر دچار لرزش شده بود و آرام نمی گرفت. هنگامی که رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سلم حال او را دید، فرمود: آیا می خواهی اصـحابم را از انصار (اصـحابم انصاری ام) به تو نشان دهم که در مجالس خود مشـغول سخن گفتن هسـتند و جعفر و اصـحابش را به تو نشان بـدهم در حالی که در دریا فرو می روند؟ گفت: بلی. رسول خدا که سـلام و درود خدا بر او و اهل بیت او باد، دسـتش را روی چهره ابوبکر کشـید و او به انصار نگاه کرد در حالی که در مجالس خویش در حال گفتگو بودند و به جعفر و اصحابش نگاه کرد در حالی که در دریا فرو می رفتند. پس در آن ساعت با خود گفت که او (پیامبر) ساحر است. – . روضه کافی : ۲۶۲ –

**[ترجمه]

«۴۱»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ مُعَاوِیَهَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمَّا خَرَجَ مِنَ الْغَارِ مُتَوَجِّهاً إِلَی الْمَدِینَهِ وَ قَدْ کَانَتْ قُرَیْشٌ جَعَلَتْ لِمَنْ أَخَذَهُ مِائَهً مِنَ الْإِبِلِ فَخَرَجَ سُرَاقَهُ بْنُ مَالِکِ بْنِ جُعْشُمٍ فِیمَنْ یَطْلُبُ فَلَحِقَ بِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله اللَّهُمَّ اکْفِنِی شَرَّ سُرَاقَهَ بِمَا شِئْتَ فَسَاخَتْ قَوَائِمُ فَرَسِهِ فَثَنَی رِجْلَهُ ثُمَّ اشْتَدَّ فَقَالَ یَا مُحَمَّدُ إِنِّی عَلِمْتُ أَنَّ الَّذِی أَصَابَ قَوَائِمَ فَرَسِهِ إِنَّمَا هُوَ مِنْ قِبَلِکَ فَادْعُ اللَّهَ أَنْ یُطْلِقَ لِی فَرَسِی فَلَعَمْرِی إِنْ لَمْ یُصِبْکُمْ خَیْرٌ مِنِّی (۴) لَمْ یُصِبْکُمْ مِنِّی شَرٌّ فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَأَطْلَقَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَرَسَهُ فَعَادَ فِی طَلَبِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حَتَّی فَعَلَ ذَلِکَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ کُلَّ ذَلِکَ یَدْعُو رَسُولَ اللَّهِ فَیَأْخُذُ (۵) الْأَرْضُ قَوَائِمَ فَرَسِهِ فَلَمَّا أَطْلَقَهُ فِی الثَّالِثَهِ قَالَ یَا مُحَمَّدُ هَذِهِ إِبِلِی بَیْنَ یَدَیْکَ فِیهَا غُلَامِی وَ إِنِ احْتَجْتَ (۶) إِلَی ظَهْرٍ أَوْ لَبَنٍ فَخُذْ مِنْهُ وَ

ص: ۸۸

۱- تفسیر فرات: ۹ و ۱۰ راجع ما قدمنا ذیل الحدیث: ۲۹.

۲- تقدم فی أخبار: یعومون بالعین المهمله، أی یسبحون.

۳- روضه الکافی: ۲۶۲.

۴- فی نسخه: ان لم یصبکم منی خیر.

۵- فی المصدر: فتأخذ الأرض.

۶- فی المصدر: فان احتجت. قوله: إلی ظهر أی مرکوب.

هَذَا سَهْمٌ مِنْ کِنَانَتِی عَلَامَهً وَ أَنَا أَرْجِعُ فَأَرُدُّ عَنْکَ الطَّلَبَ فَقَالَ لَا حَاجَهَ لِی فِیمَا عِنْدَکَ (۱).

**[ترجمه]کافی: معاویه بن عمّار از امام صادق علیه السلام روایت کرده است که فرمود: همانا رسول خدا که سلام و درود خدا بر او و اهل بیت او باد، هنگامی که غار را به سوی مدینه ترک کرد و قریش صد شتر جایزه برای کسی که او را بگیرد، تعیین کرده بود. سراقه بن مالک بن جُعثم همراه کسانی که برای یافتن رسول خدا که سلام و درود خدا بر او و اهل بیت او باد، خارج شدند، بیرون آمد. او به رسول خدا رسید. رسول خدا که سلام و درود خدا بر او و اهل بیت او باد، فرمود: خدایا! شر سراقه را به هر وسیله ای که می خواهی، از من دور ساز. ناگهان دست و پای مادیانش در شن فرو رفت و از حرکت ایستاد. سراقه گفت: ای محمد! من می دانم که آن چه دست و پای مادیانم دچار آن شد، از سوی تو است، از خدا بخواه که مادیانم را به حرکت در بیاورد. قسم به جانم، اگر خیری از من به شما نرسد، لا اقل شری نیز از من به شما نخواهد رسید. رسول خدا که سلام و درود خدا بر او و اهل بیت او باد، دعا کرد و خدای عز و جل مادیانش را آزاد ساخت. ولی باز هم به دنبال رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به راه افتاد تا این که این کار را سه بار انجام داد و در هر بار که زمین دست و پای مادیانش را در خود فرو می برد، رسول خدا که سلام و درود خدا بر او و اهل بیت او باد، دعا می کرد. هنگامی که در مرتبه سوم، او را آزاد ساخت، گفت: ای محمد! شتران و غلام من در اختیار شما است. اگر به مرکوب یا شتری نیازمند شدی از آن بردار

ص: ۸۸

و این تیر از تیردانم را به شما می دهم تا نشانه‌ای باشد و من بر می گردم و از تعقیب تو جلوگیری می کنم. رسول خدا فرمود: به آن چه نزد شما است نیازی نداریم. -. روضه کافی : ۲۶۳ -

**[ترجمه]

«۴۲»

نهج، نهج البلاغه مِنْ کَلَامٍ لَهُ علیه السلام اقْتَصَّ فِیهِ ذِکْرَ مَا کَانَ مِنْهُ بَعْدَ هِجْرَهِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله ثُمَّ لَحَاقَهُ بِهِ فَجَعَلْتُ أَتْبَعُ مَأْخَذَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَأَطَأُ ذِکْرَهُ حَتَّی انْتَهَیْتُ إِلَی الْعَرْجِ.

فی کلام طویل فقوله علیه السلام فأطأ ذکره من الکلام الذی رمی إلی غایتی الإیجاز و الفصاحه و أراد أننی کنت أعطی خبره صلی الله علیه و آله من بدء خروجی إلی أن انتهیت إلی هذا الموضع فکنی ذلک بهذه الکنایه العجیبه (۲).

**[ترجمه]نهج البلاغه: سخنی از آن حضرت که در باره هجرت و پیوستن به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم تعریف می فرماید: خود را در راهی قرار دادم که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم رفته بود، و همه جا از او پرسیدم تا به سرزمین «عرج» رسیدم.

این جملات در یک سخن طولانی آمده است، جمله «فأطأ ذکره» (در همه جا از او می پرسیدم.) یکی از سخنانی است که در

اوج فصاحت قرار دارد، یعنی خبر حرکت پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم از ابتداء حرکت تا پایان به من می رسید، که امام این معنا را با این کنایه شگفت آورده است. - . نهج البلاغه : خطبه ۴۹۲ -

**[ترجمه]

«۴۳»

فس، تفسیر القمی فِی رِوَایَهِ أَبِی الْجَارُودِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام فِی قَوْلِهِ إِنَّ مِنْ أَزْواجِکُمْ وَ أَوْلادِکُمْ عَدُوًّا لَکُمْ فَاحْذَرُوهُمْ (۳) وَ ذَلِکَ أَنَّ الرَّجُلَ کَانَ إِذَا أَرَادَ الْهِجْرَهَ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله تَعَلَّقَ بِهِ ابْنُهُ وَ امْرَأَتُهُ فَقَالُوا نَنْشُدُکَ اللَّهَ أَنْ تَذْهَبَ عَنَّا وَ تَدَعَنَا فَنَضِیعَ بَعْدَکَ فَمِنْهُمْ مَنْ یُطِیعُ أَهْلَهُ فَیُقِیمُ فَحَذَّرَهُمُ اللَّهُ أَبْنَاءَهُمْ وَ نِسَاءَهُمْ وَ نَهَاهُمْ عَنْ طَاعَتِهِمْ وَ مِنْهُمْ مَنْ یَمْضِی وَ یَذَرُهُمْ وَ یَقُولُ أَمَا وَ اللَّهِ لَئِنْ لَمْ تُهَاجِرُوا مَعِی ثُمَّ جَمَعَ اللَّهُ بَیْنِی وَ بَیْنَکُمْ فِی دَارِ الْهِجْرَهِ لَا أَنْفَعُکُمْ بِشَیْ ءٍ أَبَداً فَلَمَّا جَمَعَ اللَّهُ بَیْنَهُ وَ بَیْنَهُمْ أَمَرَهُ اللَّهُ أَنْ یَبُوءَ بِحُسْنٍ وَ بِصِلَهٍ (۴) فَقَالَ وَ إِنْ تَعْفُوا وَ تَصْفَحُوا وَ تَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ (۵).

**[ترجمه]تفسیر قمی: در روایت ابو جارود، از امام محمد باقر علیه السلام در خصوص سخن خداوند تعالی: «إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِکُمْ وَأَوْلَادِکُمْ عَدُوًّا لَّکُمْ فَاحْذَرُوهُمْ» {ای کسانی که ایمان آورده اید، در حقیقت برخی از همسران شما و فرزندان شما دشمن شمایند، از آنان بر حذر باشید.} آمده است که: آن به این معناست که چون مرد می‌خواست به سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله را هجرت کند، همسر و فرزند وی، به وی آویزان می شدند و می گفتند: تو را به خداوند قسم می دهیم که از پیش ما نرو و ما را تنها مگذار؛ ما بعد از تو بی سرپرست خواهیم ماند. برخی از آنان سخن خانواده خود را گوش می دادند و هجرت نمی کردند. پس خداوند آن‌ها را از فرزندان و همسران خود بر حذر داشت و آن‌ها را از اطاعت ایشان نهی کرد. برخی از آنان، آن‌ها را تنها می گذاشتند و می رفتند و می گفتند: به هوش باشید، به خدا سوگند! اگر با من هجرت نکنید و سپس خداوند در روز قیامت مرا با شما جمع کند، به هیچ وجه، هیچ سود و فایده ای به شما نخواهم رساند. و هنگامی که خداوند آنان را با همدیگر جمع نماید، خداوند به او امر می کند که خیر را در حق ایشان تمام کرده و نیکی کند و صله رحم داشته باشد و خداوند تعالی می فرماید: «وَإِن تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِیمٌ» - . تغابن / ۱۴ - {و اگر ببخشایید و درگذرید و بیامرزید، به راستی خدا آمرزنده مهربان است}. - . تفسیر قمی : ۶۸۳ -

**[ترجمه]

«۴۴»

ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام الْحُسَیْنُ بْنُ أَحْمَدَ الْبَیْهَقِیُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی الصَّوْلِیِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ الطَّالَقَانِیِّ عَنْ أَبِیهِ قَالَ: حَلَفَ رَجُلٌ بِخُرَاسَانَ بِالطَّلَاقِ أَنَّ مُعَاوِیَهَ

۱- روضه الکافی ۲۶۳. و فیه: لا حاجه لنا.

۲- نهج البلاغه: القسم الأوّل: ۴۹۲. فيه و كنى عن ذلک.

۳- التغابن: ۱۴.

۴- فى نسخه: أمره اللّه أن يتقى و يحسن. و فى المصدر: أمره أن يتوق بحسن وصله.

۵- تفسير القمّىّ: ۶۸۳.

لَيْسَ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله علیه و آله أَيَّامَ كَانَ الرِّضَا علیه السلام بِهَا فَأَفْتَى الْفُقَهَاءُ بِطَلَاقِهَا فَسُئِلَ الرِّضَا علیه السلام فَأَفْتَى أَنَّهَا لَا تُطَلَّقُ فَكَتَبَ الْفُقَهَاءُ رُقْعَةً فَأَنْفَذُوهَا إِلَيْهِ وَ قَالُوا لَهُ مِنْ أَيْنَ قُلْتَ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ أَنَّهَا لَمْ تُطَلَّقْ فَوَقَّعَ علیه السلام فِي رُقْعَتِهِمْ (۱) قُلْتُ هَذَا مِنْ رِوَايَتِكُمْ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله علیه و آله قَالَ لِمُسْلِمَةِ الْفَتْحِ وَ قَدْ كَثُرُوا عَلَيْهِ أَنْتُمْ خَيْرٌ وَ أَصْحَابِي خَيْرٌ وَ لَا هِجْرَةَ بَعْدَ الْفَتْحِ- (۲) فَأَبْطَلَ الْهِجْرَةَ وَ لَمْ يَجْعَلْ هَؤُلَاءِ أَصْحَاباً لَهُ فَرَجَعُوا إِلَى قَوْلِهِ (۳).

**[ترجمه]عیون الاخبار: محمّد بن اسحاق طالَقانیّ از پدرش روایت کرده که گفت: شخصی در خراسان سوگند یاد کرد که زنم مطلّقه و بر من حرام باشد اگر راست نگویم که معاویه

ص: ۸۹

از اصحاب رسول خدا صلی اللّه علیه و آله نبود! و این در هنگامی بود که حضرت رضا علیه السّلام در خراسان بود، فقهای آن جا و اطراف فتوا دادند که زنش مطلّقه است. و از آن حضرت پرسیدند، فرمود: زنش مطلّقه نیست. فقها جمعا نامه ای نوشتند و به آن جناب ارسال داشتند که در آن نوشته بود: از کجا و به چه دلیل گفته ای آن زن مطلّقه نیست ای پسر رسول خدا؟! حضرت در کنار نامه آنان مرقوم فرمودند که: این را از روایتی که خودتان نقل کرده اید از ابو سعید خدریّ که رسول خدا صلی اللّه علیه و آله بعد از فتح مکّه به کسانی که در آن هنگام گرداگردش را فرا گرفته بودند و اظهار اسلام کردند و مسلمان شدند فرمود: شما از خوبانید و اصحاب من نیز از نیکانند، و لیکن پس از فتح هجرتی نیست، و رسول خدا صلی اللّه علیه و آله هجرت بعد از فتح را باطل گردانید، و آنان را جزء اصحاب نگردانید، فقها چون جواب آن حضرت را دیدند از فتوای خود برگشته و قول امام علیه السّلام را پذیرفتند. - . عیون الاخبارر: ۲۴۰ -

**[ترجمه]

«۴۵»

شی، تفسير العياشي عَنْ زُرَارَةَ وَ حُمْرَانَ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ وَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالُوا سَأَلْنَاهُمَا عَنْ قَوْلِهِ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَمْ يُهاجِرُوا ما لَكُمْ مِنْ وَلايَتِهِمْ مِنْ شَيْ ءٍ حَتَّى يُهاجِرُوا (۴) قَالا بِأَنَّ أَهْلَ مَكَّةَ لَا يَرِثُونَ أَهْلَ الْمَدِينَةِ (۵).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: زرراه و حمران و محمد بن مسلم از امام باقر و امام صادق علیهما السلام روایت کرده است که گفتند: از آن دو درباره این فرموده خدا: «وَالَّذِينَ آمَنُواْ وَلَمْ يُهَاجِرُواْ مَا لَكُم مِّن وَلاَيَتِهِم مِّن شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُواْ» - . انفال / ۷۲ -

{ و کسانی که ایمان آورده اند ولی مهاجرت نکرده اند هیچ گونه خویشاوندی [دینی] با شما ندارند مگر آنکه [در راهِ خدا] هجرت کنند.} پرسیدیم. فرمودند: که اهل مکه از اهل مدینه ارث نمی برند. - . تفسیر عیاشی ۲ : ۷۰، برهان ۲ : ۹۸ -

**[ترجمه]

كا، الكافى عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ هَارُونَ عَنِ ابْنِ صَدَقَةَ عَنْ أَبِى عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: إِنَّ عَمَّارَ بْنَ يَاسِرٍ أَكْرَهَهُ أَهْلُ مَكَّةَ وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فِيهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمانِ (۶) فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله عِنْدَهَا

ص: ۹۰

۱- وقع العهد أو الفرمان: رسم عليه طغراء السلطان. وقع الكتاب أو الصك: وضع اسمه فى ذيله قوله: فوقع فى رقعتهم أى كتب هذا الجواب فى ذيل رقعتهم و وضع اسمه ذيله.

۲- رواه الطيالسى فى مسنده: ۲۹۳ بإسناده عن شعبه، عن عمرو بن مره سمع أبا البخترى يحدث عن أبى سعيد قال: لما نزلت هذه الآيه: «إِذا جاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَ الْفَتْحُ» قرأها رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله حتّى ختمها، ثمّ قال: أنا و اصحابى خير، و الناس خير، لا هجره بعد الفتح.

۳- عيون أخبار الرضا: ۲۴۰. فيه: قال: فرجعوا إلى قوله.

۴- الأنفال: ۷۲.

۵- تفسير العيّاشىّ ج ۲: ۷۰، و أخرجه البحرانىّ أيضا فى تفسير البرهان ۲: ۹۸.

۶- النحل: ۱۰۶.

يَا عَمَّارُ إِنْ عَادُوا فَعُدْ فَقَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ عُذْرَکَ وَ أَمَرَکَ أَنْ تَعُودَ إِنْ عَادُوا (۱).

**[ترجمه]کافی: ابن صدقه از امام صادق علیه السلام روایت کرده که فرمود: اهل مکّه عمّار بن یاسر را وادار به انکار دین کردند در حالی که در قلب او ایمان و اطمینان وجود داشت و خداوند فرمود «إِلَّا مَنْ أُکْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالإِیمَانِ» و پیامبر صلی الله علیه و آله با نزول این آیه به عمّار فرمود:

ص: ۹۰

ای عمّار! اگر برگشتند(دوباره تو را به انکار دین وا داشتند)، تو هم برگرد، که خداوند عزّ و جلّ عذر و دلیل تو را نازل کرده و به تو امر کرده که اگر برگشتند تو هم برگردی. - . اصول کافی ۲ : ۲۱۹ -

**[ترجمه]

«۴۷»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ جَمِیلٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَرْوَانَ قَالَ: قَالَ لِی أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام مَا مُنِعَ مِیثَمٌ (۲) رَحِمَهُ اللَّهُ مِنَ التَّقِیَّهِ فَوَ اللَّهِ لَقَدْ عَلِمَ أَنَّ هَذِهِ الْآیَهَ نَزَلَتْ فِی عَمَّارٍ وَ أَصْحَابِهِ إِلَّا مَنْ أُکْرِهَ وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِیمانِ (۳).

**[ترجمه]کافی: محمد بن مروان نقل کرده که امام صادق علیه السلام به من فرمود: چه چیزی میثم تمّار را از تقیّه منع کرد؟ به خدا او می دانست که این آیه درباره عمّار و اصحابش نازل شد: «إِلَّا مَنْ أُکْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالإِیمَانِ». - . اصول کافی ۲ : ۲۲۰ -

**[ترجمه]

«۴۸»

أَقُولُ فِی تَفْسِیرِ النُّعْمَانِیِّ بِسَنَدِهِ الْمَذْکُورِ فِی کِتَابِ الْقُرْآنِ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمَّا هَاجَرَ إِلَی الْمَدِینَهِ آخَی بَیْنَ أَصْحَابِهِ مِنَ الْمُهَاجِرِینَ وَ الْأَنْصَارِ جَعَلَ الْمَوَارِیثَ عَلَی الْأُخُوَّهِ فِی الدِّینِ لَا فِی مِیرَاثِ الْأَرْحَامِ وَ ذَلِکَ قَوْلُهُ تَعَالَی إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا ... فِی سَبِیلِ اللَّهِ ... أُولئِکَ بَعْضُهُمْ (۴) أَوْلِیاءُ بَعْضٍ إِلَی قَوْلِهِ سُبْحَانَهُ وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ لَمْ یُهاجِرُوا ما لَکُمْ مِنْ وَلایَتِهِمْ مِنْ شَیْ ءٍ حَتَّی یُهاجِرُوا فَأَخْرَجَ الْأَقَارِبَ مِنَ الْمِیرَاثِ وَ أَثْبَتَهُ لِأَهْلِ الْهِجْرَهِ وَ أَهْلِ الدِّینِ خَاصَّهً ثُمَّ عَطَفَ بِالْقَوْلِ فَقَالَ تَعَالَی وَ الَّذِینَ کَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِیاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَکُنْ فِتْنَهٌ فِی الْأَرْضِ وَ فَسادٌ کَبِیرٌ (۵) فَکَانَ مَنْ مَاتَ مِنَ الْمُسْلِمِینَ یَصِیرُ مِیرَاثُهُ وَ تَرِکَتُهُ لِأَخِیهِ فِی الدِّینِ دُونَ الْقَرَابَهِ وَ الرَّحِمِ الْوَشِیجَهِ (۶) فَلَمَّا قَوِیَ الْإِسْلَامُ أَنْزَلَ اللَّهُ النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَ أَزْواجُهُ أُمَّهاتُهُمْ وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ فِی کِتابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُهاجِرِینَ إِلَّا أَنْ

ص: ۹۱

١- أصول الكافى ٢: ٢١٩، و للحديث صدر تركه المصنّف.

٢- هو ميثم التمار رضى اللّه عنه من أصحاب أمير المؤمنين عليه السلام له ترجمه ضافيه فى كتب التراجم.

٣- أصول الكافى ٢: ٢٢٠.

۴- فى الآيه سقط و لعله من النسّاخ: و الصحيح هكذا: «وَ جاهَدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ فِى سَبِيلِ اللَّهِ وَ الَّذِينَ آوَوْا وَ نَصَرُوا أُولئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِياءُ بَعْضٍ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَمْ يُهاجِرُوا ما لَكُمْ مِنْ وَلايَتِهِمْ مِنْ شَيْ ءٍ حَتَّى يُهاجِرُوا» فعليه فقوله: «إلى قوله سبحانه» زائد و لعله كان قبل قوله:

۵- الأنفال: ٧٢ و ٧٣.

۶- الرحم الوشيجه: أى الرحم المتصله المشتبكه.

تَفْعَلُوا إِلی أَوْلِیائِکَمْ مَعْرُوفاً کانَ ذلِکَ فِی الْکِتابِ مَسْطُوراً (۱) فَهَذَا مَعْنَی نَسْخِ آیَهِ الْمِیرَاثِ (۲).

**[ترجمه]می گویم: در تفسیر نعمانی با سند مذکور در کتاب القرآن از امام صادق علیه السلام روایت شده که فرمود: امیر المؤمنین علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم هنگامی که به مدینه مهاجرت کرد، میان اصحاب خود از مهاجرین و انصار پیوند برادری ایجاد نمود و ارث‌ها را بر اساس برادری دینی قرار داد نه بر پایه ارث خویشاوندی. و این مصداق سخن خداوند متعال است که فرموده است: «إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ أُولئِکَ بَعْضُهُمْ أَوْلِیاءُ بَعْضٍ» تا این فرموده: «وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ لَمْ یُهاجِرُوا ما لَکُمْ مِنْ وَلایَتِهِمْ مِنْ شَیْ ءٍ حَتَّی یُهاجِرُوا» پس خویشاوندان و نزدیکان را از میراث خارج کرده و آن را فقط برای مهاجران و دین‌داران ثابت گردانید. سپس عطف به قول قبلی کرد پس فرمود: «وَ الَّذِینَ کَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِیاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَکُنْ فِتْنَهٌ فِی الْأَرْضِ وَ فَسادٌ کَبِیرٌ» - . انفال / ۷۲ - ۷۵ - پس هر کدام از مسلمانان که فوت می‌شد ارث و میراث او به برادر دینی‌اش می‌رسید نه خویشاوندان نزدیکش که با آن‌ها پیوند خویشاوندی محکمی داشته است. هنگای که اسلام قدرت گرفت خداوند این آیه را نازل فرمود: «النَّبِیُّ أَوْلی بِالْمُؤْمِنِینَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَ أَزْواجُهُ أُمَّهاتُهُمْ وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ فِی کِتابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُهاجِرِینَ إِلَّا أَنْ

تَفْعَلُوا إِلی أَوْلِیائِکُمْ مَعْرُوفاً کانَ ذلِکَ فِی الْکِتابِ مَسْطُوراً» - . احزاب / ۶ - {پیامبر به مؤمنان از خودشان سزاوارتر [و نزدیکتر] است و همسرانش مادران ایشانند، و خویشاوندان [طبق] کتاب خدا، بعضی [نسبت] به بعضی اولویّت دارند [و] بر مؤمنان و مهاجران [مقدّمند]، مگر آنکه بخواهید به دوستان [مؤمن] خود [وصیّت یا] احسانی کنید، و این در کتاب [خدا] نگاشته شده است.} و این معنای منسوخ شدن آیه میراث است. - . مجکم و متشابه : ۱۱ - ۱۲ -

**[ترجمه]

«۴۹»

ل، الخصال عَنْ عَامِرِ بْنِ وَاثِلَهَ فِی خَبَرِ الشُّورَی قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام نَشَدْتُکُمْ بِاللَّهِ هَلْ فِیکُمْ أَحَدٌ وَقَی (۳) رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حَیْثُ جَاءَ الْمُشْرِکُونَ یُرِیدُونَ قَتْلَهُ فَاضْطَجَعْتُ فِی مَضْجَعِهِ وَ ذَهَبَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله نَحْوَ الْغَارِ وَ هُمْ یَرَوْنَ أَنِّی أَنَا هُوَ فَقَالُوا أَیْنَ ابْنُ عَمِّکَ فَقُلْتُ لَا أَدْرِی فَضَرَبُونِی حَتَّی کَادُوا یَقْتُلُونَنِی قَالُوا اللَّهُمَّ لَا (۴).

**[ترجمه]خصال: عامر بن واثلهٔ در روایت روز شوری گوید: امیر المؤمنین علی السلام فرمود: شما را به خدا! آیا در میان شما جز من کسی هست که از جان پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم محافظت کرده باشد آن گاه که مشرکان تصمیم به قتل آن حضرت گرفتند، من در بستر حضرتش آرمیدم و پیامبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم به سوی غار رهسپار شد، آن‌ها گمان می کردند که من او هستم، (وقتی مرا دیدند) گفتند: پسر عمویت کجاست؟ گفتم: نمی دانم، آنقدر مرا زدند که نزدیک بود مرا بکشند. گفتند: نه به خدا سوگند. - . خصال ۲ : ۱۲۳ - ۱۲۴ -

**[ترجمه]

«۵۰»

ج، الإحتجاج عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام یَوْمَ الشُّورَی نَشَدْتُکُمْ بِاللَّهِ هَلْ فِیکُمْ أَحَدٌ کَانَ یَبْعَثُ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ الطَّعَامَ وَ هُوَ فِی الْغَارِ وَ یُخْبِرُهُ الْأَخْبَارَ (۵) غَیْرِی قَالُوا لَا قَالَ نَشَدْتُکُمْ بِاللَّهِ هَلْ فِیکُمْ أَحَدٌ اضْطَجَعَ عَلَی فِرَاشِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حِینَ أَرَادَ أَنْ یَسِیرَ إِلَی الْمَدِینَهِ وَ وَقَاهُ بِنَفْسِهِ مِنَ الْمُشْرِکِینَ حِینَ أَرَادُوا قَتْلَهُ غَیْرِی قَالُوا لَا (۶).

**[ترجمه]احتجاج: امام باقر علیه السلام فرمود: امیر المؤمنین علیه السلام فرمود: شما را به خدا سوگند! آیا جز من کسی در میان شما هست که برای رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله در غار؛ آذوقه فرستاده و از اخبار باخبرش ساخته باشد؟ گفتند: نه. فرمود: شما را به خدا سوگند! آیا جز من کسی در میان شما هست که هنگام هجرت پیامبر به مدینه در جای خواب آن حضرت آرمیده باشد و جان خود را در برابر هجوم مشرکین برای قتل آن حضرت فدا کند؟ گفتند: نه. - . احتجاج : ۷۴ - ۷۵ -

**[ترجمه]

«۵۱»

قل، إقبال الأعمال ذکر ما فتحه الله علینا من أسرار هذه المهاجره و ما فیها من العجائب الباهره منها تعریف الله جل جلاله لعباده لو أراد قهر أعداء رسوله محمد صلی الله علیه و آله ما کان یحتاج إلی مهاجره لیلا علی تلک المأثره (۷) و کان قادرا أن ینصره و

۱- الأحزاب: ۶.

۲- المحکم و المتشابه: ۱۱ و ۱۲.

۳- فی نسخه: ولی.

۴- الخصال ۲: ۱۲۳ و ۱۲۴.

۵- فی نسخه: و یخبره بالاخبار.

۶- الاحتجاج: ۷۴ و ۷۵.

۷- فی المصدر: ما کان یحتاج إلی مهاجرته لیلا علی تلک المساتره. أقول: قال فی القاموس المأثره و المأثره: المکرمه المتوارثه. و الحال غیر المرضیه. و لعلّ الصحیح ما فی المصدر و هو المساتره دون المأثره.

هو بمكه من غير مخاطره بآيات و عنايات باهره كما أنه كان قادرا أن ينصر عيسى ابن مريم عليه السلام على اليهود بالآيات و العساكر و الجنود فلم تقتض الحكمه الإلهيه إلا رفعه إلى السماوات العليه و لم يكن له مصلحه فى مقامه فى الدنيا بالكليه فليكن العبد راضيا بما يراه مولاه (١) له من التدبير فى القليل و الكثير و لا يكن الله جل جلاله دون وكيل الإنسان فى أموره الذى يرضى بتدبيره و لا دون جاريته أو زوجته فى داره التى يثق إليها فى تدبير أموره.

و منها التنبيه على أن الذى صحبه إلى الغار على ما تضمنه (٢) وصف صحبته فى الأخبار ما كان يصلح فى تلك الحادثات إلا للهرب و لا فى أوقات الذل و الخوف من الأخطار إلا للتى يصلح لها مثل النساء الضعيفات و الغلمان الذين يصيحون فى الطرقات عند الهرب من المخافات و ما كان يصلح للمقام بعده ليدفع عنه خطر الأعداء و لا أن يكون معه بسلاح و قوه لمنع شى ء من البلاء.

و منها أن الطبرى فى تاريخه و أحمد بن حنبل رويا فى كتابيهما أن هذا الرجل المشار إليه ما كان عارفا بتوجه النبى صلى الله عليه و آله و أنه جاء إلى مولانا على عليه السلام فسأله عنه فأخبره أنه توجه فتبعه بعد توجهه حتى ظفر به و تأذى رسول الله صلى الله عليه و آله بالخوف منه لما تبعه و عثر بحجر فلق قدمه فقال الطبرى فى تاريخه (٣) ما هذا لفظه فخرج أبو بكر مسرعا و لحق نبى الله صلى الله عليه و آله فى الطريق فسمع جرس (۴) أبى بكر فى ظلمه الليل فحسبه من المشركين فأسرع رسول الله صلى الله عليه و آله يمشى فقطع (۵) قبال نعله ففلق إبهامه حجر و كثر دمها فأسرع المشى فخاف أبو بكر أن يشق على

١- فى نسخه: بما يريد.

٢- فى هامش المصدر استظهر أن الصحيح: تصمن.

٣- تاريخ الطبرىّ ٢: ١٠٠.

۴- فى نسخه: جرى أبى بكر. و لعله انسب.

۵- فى التاريخ: فانقطع قبال نعله. و فيه: و أسرع السعى. أقول: قبال النعل: زمامها.

رسول الله صلى الله عليه و آله (۱) حين أتاه فانطلقا و رجل رسول الله صلى الله عليه و آله تسيل (۲) دما حتى انتهى إلى الغار مع الصبح فدخلاه و أصبح الذين كانوا يرصدون رسول الله صلى الله عليه و آله فدخلوا الدار و قام على عليه السلام على فراشه (۳) فلما دنوا منه عرفوه فقالوا له أين صاحبك قال لا أدرى أ و رقيبا كنت عليه أمرتموه بالخروج فخرج فانتهروه و ضربوه و أخرجوه إلى المسجد فحبسوه ساعه ثم تركوه و نجا (۴) رسول الله صلى الله عليه و آله.

أقول: و ما كان حيث لقيه يتهيأ أن يتركه النبى صلى الله عليه و آله يبعد منه خوفا أن يلزمه أهل مكه فيخبرهم عنه و هو رجل جبان فيؤخذ النبى صلى الله عليه و آله و يذهب الإسلام بكماله لأن أبا بكر أراد الهرب من مكه و مفارقه النبى صلى الله عليه و آله قبل هجرته

على ما ذكره الطبرى فى حديث الهجره فقال ما هذا لفظه و كان أبو بكر كثيرا ما يستأذن رسول الله صلى الله عليه و آله فى الهجره فيقول له رسول الله صلى الله عليه و آله لا تعجل. (۵).

أقول: فإذا كان قد أراد المفارقه قبل طلب الكفار له فكيف يؤمن منه الهرب بعد الطلب و كان أخذه معه حيث أدركه من الضرورات التى اقتضاها الاستظهار فى حفظ النبى صلوات الله و سلامه عليه من كشف حاله لو تركه يرجع عنه فى تلك الساعه و قد جرت العاده أن الهرب مقام تخويف يرغب فى الموافقه عليه قلب الجبان الضعيف و لا روى فيما علمت أن أبا بكر كان معه سلاح يدفع به عدوا عن النبى صلى الله عليه و آله و لا حمل معه شيئا يحتاج إليه و ما أدرى كيف اعتقد المخالفون

۱- زاد فى التاريخ: فرفع صوته و تكلم فعرفه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلم فقام حتّى أتاه.

۲- فى التاريخ: تستن دما أقول: أى تنصب. و فى المصدر: تثر، لعله من ثر السحابه أو العين: غزر ماؤها. و فى نسخه منه: تشر و هو مصحف.

۳- فى نسخه: و قام علىّ عليه السلام على فراشه. و فى نسخه من المصدر و فى التاريخ: و قام علىّ عليه السلام عن فراشه.

۴- فى التاريخ: و نجى اللّه رسوله من مكرهم و أنزل عليه فى ذلك: «وَ إِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا» الآيه انتهى ما فى التاريخ.

۵- راجع تاريخ الطبرىّ ۲: ۹۷، ففيه زياده، يظهر من ابن طاوس ان نسخته كانت خاليه عنها.

أن لهذا الرجل فضيله فی الموافقه فی الهرب و قد استأذنه مرارا أن یهرب و یترک النبی صلی الله علیه و آله فی ید الأعداء الذین یتهددونه بالعطب إن اعتقاد فضیله لأبی بکر فی هذا الذل من أعجب العجب.

و منها التکدیر (۱) علی النبی صلی الله علیه و آله بجزع صاحبه فی الغار و قد کان یکفی النبی صلی الله علیه و آله تعلق خاطره المقدس بالسلامه من الکفار فزاده جزع صاحبه شغلا فی خاطره و لو لم یصحبه لاستراح من کدر جزعه و اشتغال سرائره.

و منها أنه لو کان حزنه شفقه علی النبی صلی الله علیه و آله أو علی ذهاب الإسلام ما کان قد نهی عنه و فیه کشف أن حزنه کان مخالفا لما یراد منه.

و منها أن النبی صلی الله علیه و آله ما بقی یأمن إن لم یکن أوحی إلیه أنه لا خوف علیه أن یبلغ صاحبه من الجزع الذی ظهر علیه إلی أن یخرج من الغار و یخبر به الطالبین له من الأشرار فصار معه کالمشغول بحفظ نفسه من ذل صاحبه و ضعفه زیاده علی ما کان مشغولا بحفظ نفسه.

و من أسرار هذه المهاجره أن مولانا علیا علیه السلام بات علی فراش المخاطره و جاد بمهجته لمالک الدنیا و الآخره و لرسوله صلی الله علیه و آله فاتح أبواب النعم الباطنه و الظاهره و لو لا ذلک المبیت و اعتقاد الأعداء أن النائم علی الفراش هو سید الأنبیاء صلی الله علیه و آله لما کانوا صبروا عن طلبه إلی النهار حتی وصل إلی الغار فکانت سلامه صاحب الرساله من قبل أهل الضلاله صادره عن تدبیر الله جل جلاله بمبیت مولانا علی علیه السلام فی مکانه و آیه باهره لمولانا علی علیه السلام شاهده بتعظیم شأنه و أنزل الله جل جلاله فی مقدس قرآنه وَ مِنَ النّٰاسِ مَنْ یَشْرِی نَفْسَهُ ابْتِغٰاءَ مَرْضٰاتِ اللّٰهِ وَ اللّٰهُ رَؤُفٌ بِالْعِبٰادِ (۲) فأخبر أن لمولانا علی علیه السلام کانت بیعا لنفسه الشریفه (۳) و طلبا لرضاء الله جل جلاله دون کل مراد و قد ذکرنا فی الطرائف من روی هذا الحدیث من المخالف و مباهاه الله جل جلاله تلک اللیله و جبرئیل و میکائیل فی بیع

۱- فی نسخه من المصدر: منها التکسر.
۲- تقدم الایعاز إلی موضع الآیه.
۳- فی المصدر: فأخبر أن سریره مولانا علیّ علیه السلام کانت بیعا لنفسه الشریفه.

مولانا علی علیه السلام بمهجته و أنه سمح بما لم یسمح (۱) به خواص ملائکته.

و منها أن الله جل جلاله زاد مولانا علیا علیه السلام من القوه الإلهیه و القدره الربانیه إلی أنه ما قنع له أن یفدی النبی صلی الله علیه و آله بنفسه الشریفه حتی أمره أن یکون مقیما بعده فی مکه مهاجرا للأعداء قد هربه منهم و ستره بالمبیت علی الفراش و غطاه عنهم و هذا ما لا یحتمله قوه البشر إلا بآیات باهره من واهب النفع و دافع الضرر.

و منها أن الله جل جلاله لم یقنع لمولانا علی علیه السلام بهذه الغایه الجلیله حتی زاده من المناقب الجمیله و جعله أهلا أن یقیم ثلاثه أیام بمکه لحفظ عیال سیدنا رسول الله صلی الله علیه و آله و أن یسیر بهم ظاهرا علی رغم الأعداء و هو وحید من رجاله (۲) و من یساعده علی ما بلغ من المخاطره إلیه.

و منها أن هذا الاستسلام من مولانا علی علیه السلام للقتل و فدیه النبی صلی الله علیه و آله أظهر مقاما و أعظم تماما (۳) من استسلام جده الذبیح إسماعیل لإبراهیم الخلیل علیه و علیهما السلام لأن ذلک استسلام لوالد شفیق یجوز معه أن یرحمه الله جل جلاله و یقیله من ذبح ولده کما جری الحال علیه من التوفیق و مولانا علی علیه السلام استسلم للأعداء الذین لا یرحمون و لا یرجون لمسامحه فی البلاء.

۱- أی جاد.

۲- قال ابن شهرآشوب فی المناقب ۱: ۳۳۵: محمّد الواقدی و أبو الفرج النجدی و أبو الحسن البکری و إسحاق الطبرانی: إن علیا لما عزم علی الهجره قال له العباس: إن محمّدا ما خرج الا خفیا و قد طلبته قریش أشدّ طلب، و أنت تخرج جهارا فی اناث و هوادج و مال و رجال و نساء، و تقطع بهم السباسب و الشعاب من بین قبائل قریش؟ ما أری لک أن تمضی الا فی خفاره خزاعه، فقال علیّ علیه السلام: ان المنیه شربه مورووده***ا تنز عن وشد للترحیل ان ابن آمنه النبی محمدا***رجل صدوق قال عن جبریل وبت أراعیهم متی ینشروننی***فالله یردیهم عن التنکیل إنی بربی واثق وبأحمد***وسبیله متلاحق بسبیلی

۳- فی نسخه : وأعظم شأنا.

و منها أن إسماعيل كان يجوز أن الله جل جلاله يكرم إياه (۱) بأنه لا يجد للذبح ألما فإن الله تعالى قادر أن يجعله سهلا رحمه لأبيه و تكرما (۲) و مولانا على عليه السلام استسلم للذين طبعهم القتل فى الحال على الاستقصاء و ترك الإبقاء و التعذيب إذا ظفروا بما قدروا من الابتلاء.

و منها أن ذبح إسماعيل بيد أبيه الخليل عليه السلام ما كان فيه شماته و مغالبه و مقاهره من أهل العداوات و إنما هو شى ء من الطاعات المقتضيه للسعادات و العنايات و مولانا على عليه السلام كان قد خاطر بنفسه لشماته الأعداء و الفتك به بأبلغ غايات الاشتقاء (۳) و الاعتداء و التمثيل بمهجته الشريفه (۴) و التعذيب له بكل إراده من الكفار سخيفه.

و منها أن العاده قاضيه و حاكمه أن زعيم العسكر إذا اختفى و اندفع عن مقام الأخطار و انكسر علم القوه و الاقتدار فإنه لا يكلف رعيه المعلقون عليه (۵) أن يقفوا موقفا قد فارقه زعيمهم و كان معذورا فى ترك الصبر عليه و مولانا على عليه السلام كلف الصبر و الثبات على مقامات قد اختفى فيها زعيمه الذى يعول عليه و انكسر علم القوه الذى تنظر عيون الجيش إليه فوقف مولانا على عليه السلام و زعيمه غير حاضر فهو موقف قاهر فهذا فضل من الله جل جلاله لمولانا على عليه السلام باهر بمعجزات تخرق عقول ذوى الألباب و يكشف لك أنه القائم مقامه فى الأسباب.

و منها أن فديه مولانا على عليه السلام لسيدنا رسول الله صلى الله عليه و آله كانت من أسباب التمكين من مهاجرته و من كل ما جرى من السعادات و العنايات بنبوته فيكون مولانا على عليه السلام قد صار من أسباب التمكين من كل ما جرت حال الرساله عليه

۱- فى نسخه: يكرم أباه.

۲- فى نسخه: و تكريما.

۳- فى نسخه من الكتاب و مصدره: الأشياء.

۴- فتك به: انتهز منه فرصه فقتله أو جرحه مجاهره. و التمثيل: العقوبه و التنكيل. و المهجه: الدم، أو دم القلب. الروح.

۵- فى المصدر: المتعلقون عليه.

و مشارکا فی (۱) کل خیر فعله النبی صلی الله علیه و آله و بلغ حاله إلیه و قد اقتصرت فی ذکر أسرار المهاجره الشریفه النبویه علی هـذه المقامات الـدینیه و لو أردت بالله جل جلاله أوردت مجلدا منفردا فی هذه الحال و لکن هذا کاف شاف للمنصـفین و أهل الإقبال (۲).

**[ترجمه]اقبال الاعمال: بیان اسرار این مهاجرت و شگفتی‌های حیرت‌انگیز آن که خداوند بر ما گشود:

از جمله آن: خداونـد جلّ جلاله بندگانش را بر این امر آگاه کرد که اگر بخواهد دشـمنان رسول خود محمد صـلی الله علیه و آله و سلم را مغلوب کند، به مهاجرت شبانه او به آن مکان پوشیده (غار) نیاز نداشت و می‌توانست آن حضرت را

ص: ۹۲

در حالی که در مکه بود بدون هیچ خطری، با آیات و عنایات درخشان یاری نماید. همانگونه که قادر بود عیسی بن مریم علیه السلام را در مقابل یهود، با آیات و سپاهیان و سربازان یاری رساند اما حکمت الهی اقتضا کرد که او را به آسمان‌های علیا بالا ببرد. و به طور کلّ هیـچ منفعتی برای مانـدن او در دنیا نبود. پس بنـده بایـد به تـدبیری که مولایش در انـدک و بسـیار برای او اراده کرده و منـاسب او دیـده، راضـی باشـد. و خداونـد جـلّ جلاـله پایین‌تر از وکیل انسان نیست که در کارهایش به تـدبیر و مدیریت او راضی می‌شود، و پایین‌تر از دختر، یا همسرش در خانه نیست که در تدبیر امورش به او اعتماد می‌کند.

و از جمله این اسرار: آگاه کردن بر این مطلب که شخصی که آن حضرت را تا غار همراهی کرد، بر اساس روایت‌هایی که در بیان توصیف همراهی او آمده است، در آن رویدادها جز برای فرار نبوده است، و در زمان‌های خواری و ترس از خطرها چیزی نبوده جز این کهماننـد زنان ضـعیف و کودکانی که در راه‌ها در هنگام فرار از امور ترسـناک فریاد می‌کشـند، و دلیل ماندنش پس از آن جز برای دفع خطر دشـمنان نبوده است، و بدین جهت نبوده که سلاح و نیروی همراه داشته تا گرفتاری و مصیبت را دفع کند.

از جمله آن: طبری در تاریـخ خود و احمـد بن حنبل در کتاب‌هایشان روایت کرده‌انـد که این مردی که بدان اشاره شد، نمی... دانست که پیـامبر به کـدام سو می‌رود و این که او به نزد مولاـی مـا علی علیه السـلام آمـد و در باره پیامبر پرسـید، و علی علیه السلام به او خبر داد که او رهسپار شده است. و او پس از رهسپار شدن پیامبر، آن حضرت را دنبال کرد تا به او رسید. و رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سـلم از ترس دنبال کردن او اذیت شد، و به سنگی خورد و پایش شکافته شد. طبری در تاریخ خود روایت را این گونه نقل کرده است: ابوبکر شـتابان بیرون رفت و در راه به پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم رسید. پیامبر صدای پای ابوبکر را در تاریکی شب شنید و گمان کرد او از مشرکان است. پس سریع‌تر راه رفت و جلوی کفشش پاره شد و سنگی انگشت ابهامش را شـکست، و خون زیادی از آن رفت پس بر سـرعت راه رفتنش افزود. پس ابوبکر ترسـید که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم آزار ببیند تا این که به نزد ایشان رسید.

ص: ۹۳

پس به راه افتادنـد در حالی که از پای رسول خدا خون می‌ریخت تا این که در هنگام صـبح به غار رسـیدند و وارد غار شدند.

کسانی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را می‌پائیدند و در کمین آن حضرت بودند به بامداد در آمدند و وارد خانه شدند. علی علیه السلام از رختخواب برخاست. هنگامی که به او نزدیک شدند او را شناختند و گفتند: صاحب تو کجاست؟ فرمود: نمی‌دانم، آیا تو مراقب او بودی؟ او را به خروج امر کردند و او خارج شد، پس او را نهیب دادند و او را زدند و به سوی مسجد بیرون بردند و ساعتی او را زندانی کرده سپس رهایش کردند، و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نجات یافت.

می گویم: و هنگامی که به پیامبر رسید، آماده نبود که پیامبر او را ترک کند و از او دور شود از ترس این که اهل مکه به او برسند و خبرش را به آنان بدهد و او مردی ترسو بود، که در این صورت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم اسیر می شد و کل اسلام از بین می رفت. زیرا بنا بر آن چه در حدیث هجرت آورده است، ابوبکر پیش از هجرت می‌خواست از مکّه بگریزد و پیامبر را ترک کند. طبری حدیث را اینگونه نقل کرده است: و ابوبکر بارها از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم برای هجرت اجازه می گرفت. و پیامبر به او می‌فرمود: عجله نکن.

می گویم: اگر پیش از آنکه کفار به دنبال او باشند، درصدد مفارقت بوده، چگونه می‌توان اطمینان داشت که پس از دنبال کردن کفار، فرار نکند ؟ و همراه شدن پیامبر با او پس از رسیدن او به آن حضرت از ضرورت هایی است که آمادگی برای محافظت پیامبر صلی الله علیه و سلم آن را اقتضا می کرد، چون حالش معلوم بود که اگر وی را ترک کند در همان لحظه از او بازمی‌گردد و جریان عادی بر این منوال است که فرار، مقام و جایگاه ترسی است که قلب انسان ترسو و ضعیف به موافقت بر آن تمایل نشان می‌دهد. و در آن چه دانستی روایت نشده که ابوبکر همراه خود سلاحی داشته باشد تا با آن در مقابل دشمن پیامبر دفاع کند و چیزی با خود حمل نکرد که پیامبر بدان نیاز داشته باشد. و نمی‌دانم چطور مخالفان اعتقاد دارند

ص: ۹۴

که این شخص در موافقت به فرار فضیلت دارد در حالی که بارها از پیامبر اجازه خواسته بود که بگریزد و پیامبر را در دست دشمنانی که او را به قتل و نابودی تهدید می کردند، ترک کند؟ اعتقاد به فضیلت ابوبکر در این ذلّت از جمله شگفت‌ترین امور شگفت است.

و از جمله آن: مکّدر شدن اوقات پیامبر به خاطر جزع و بی‌تابی صاحب او در غار، و تعلق خاطر مقدّس پیامبر به سالم ماندن از کفار، برای آن حضرت کفایت می کرد و بی‌تابی صاحبش، دغدغه ذهنی پیامبر را بیشتر کرد و اگر او را همراه نمی کرد، از اندوه بی‌تابی و مشغله ذهنی او رها می‌شد.

و از جمله آن: اگر حزن و اندوه او به خاطر دلسوزی پیامبر و به خاطر از بین رفتن اسلام می‌بود، از آن نهی نمی‌شد و معلوم می گردد که حزن و اندون او مخالف با آن چیزی است که از آن برداشت شده است.

و از جمله آن: پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم امنیت نداشت – اگر به او وحی نمی‌شد که هیچ ترسی بر او نیست – که ترس و بی‌تابی‌ای که بر صاحبش آشکار گردید صاحبش را به جایی برساند که از غار بیرون آید و اشراری را که به دنبال پیامبر

بودند با خبر کند، پس در زمانی که او را همراهی کرد همچون کسی بود که علاوه بر مشغول بودن به محافظت از خود، باید خود را از ذلّت و ضعف صاحبش نیز حفظ کند.

و از جمله اسرار این هجرت این است که: مولای ما علی علیه السلام بر رختخوابِ خطر، شب را سپری کرد و جان خود را برای مالک دنیا و آخرت و فرستاده او که فاتح درهای نعمت باطنی و ظاهری است، فدا کرد. و اگر آن شب نمی‌خوابید و دشمنان گمان نمی‌کردند که شخص خوابیده در رختخواب، سرور پیامبران صلی الله علیه و آله و سلم است، تا هنگام روز که به غار رسید صبر نمی‌کردند که به دنبالش بروند. پس عامل و سبب سلامتی صاحب رسالت از دست گمراهان، تدبیر خداوند جلّ جلاله با خوابیدن مولای ما علی علیه السلام در جای آن حضرت است و نشانه آشکار و درخشان برای مولای ما علی علیه السلام گواه بر عظمت مقام و جایگاه اوست. و خداوند جلّ جلاله در قرآن مقدس خود این آیه را نازل فرمود: «وَمِنَ النَّاسِ مَن يشْرِی نَفْسَه ابْتِغَاء مَرْضَاتِ اللّه وَاللّه رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ» - . بقره / ۲۰۷ -

{و از میان مردم کسی است که جان خود را برای طلب خشنودی خدا می فروشد، و خدا نسبت به [این] بندگان مهربان است.} پس خبر داده است که خوابیدنِ مولای ما علی علیه السلام، فروش جان مبارکش و طلب رضایت خداوند جلّ جلاله بود در مقابل هر خواسته‌ای. در کتاب طرائف ذکر کردیم که مخالفان این حدیث را روایت کرده‌اند که خداوند جلّ جلاله در آن شب به خاطر این که مولای ما علی علیه السلام جان خود را فروخت، بر جبرئیل مباهات و افتخار کرد

ص: ۹۵

و او چیزی را بخشید که فرشتگان مقرب و خواصّ نیز آن را نبخشیدند.

و از جمله آن: خداوند جلّ جلاله نیروی الهی و قدرت ربّانی مولای ما علی علیه السلام را بیشتر نمود تا جایی که برایش بدین بسنده نکرد که جانش را فدای پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم کند بلکه به او امر فرمود که پس از آن در مکّه بماند و دشمنان را دور گرداند، دشمنانی که پیامبر را از آنان فراری داد و با خوابیدن در رختخواب، آن حضرت را از آن‌ها پنهان کرد. و این امر جز با آیات درخشان از جانب خداوندی ممکن است که بخشنده سود و دفع کننده زیان است.

و از جمله آن: خداوند جلّ جلاله برای مولای ما علی علیه السلام به این هدف والا اکتفا نفرموده تا این که صفات و کارهای نیک و پسندیده‌ای بر او افزوده است و او را شایسته این دانسته که سه روز در مکّه بماند تا خانواده سرور ما رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را محافظت کند و و بر خلاف میل دشمنان، آنان را آشکار به سوی مدینه حرکت داد و خودش تنها بود و کسی را نداشت که در این خطر بزرگ او را یاری رساند. - . ابن شهر آشوب در مناقب گوید: هنگامی که علی علیه السلام تصمیم به هجرت گرفت عباس به او گفت: محمد مخفیانه هجرت کرد و قریش شدیدا به دنبال او بودند و تو آشکارا بیرون می‌روی و زنان و کجاوه‌ها و اموال و مردان و زنانی را با خود می‌بری و بیابان‌ها و درّه‌ها را از میان قبیله‌های قریش با همراه آنان می‌پیمایی؟ نظرم این است که در حمایت بنی خزاعه حرکت کنی. علی علیه السلام در جوابش این ابیات را سرود:

مرگ آبشخوری که همه بر آن وارد می‌شوند، بی‌تابی نکن و بار و بنه را برای سفر ببند.

پسر آمنه، محمد پیامبر است، مردی راست‌گفتار است که درباره جبرئیل سخن می‌گوید.

افسار را رها کن و از هیچ مانعی نترس، چرا که خداوند آنان را از عذاب و شکنجه ما باز می‌دارد.

من به خداوند و به محمد اطمینان دارم و راه او با راه من به هم پیوسته است. -

و از جمله آن: جایگاه و منزلت این فرمانبرداری مولای ما علی علیه السلام برای کشته شدن و فدا شدن برای پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم از فرمانبرداری جدّش اسماعیل برای ابراهیم خلیل علیهم االسلام بسی والاتر و بزرگتر است. زیرا آن فرمانبرداری برای پدری دلسوز بود که همراه با آن جایز است که خداوند جلّ جلاله به او رحم کند و از او برای ذبح پسرش گذشت کند، همانگونه که وضعیت او با توفیق الهی همین گونه شد. اما مولای ما علی علیه السلام فرمانبردار برای دشمنانی شد که رحم نمی‌کنند و در این آزمایش و مصیبت، امید مسامحه و سازش ندارند.

ص: ۹۶

و از جمله آن: جایز است که خداوند جلّ جلاله بر اسماعیل اکرام کند به نحوی در حین ذبح شدن دردی احساس نکند، چرا که خداوند متعال به جهت رحم و تکریم پدرش، قادر است آن را آسان نماید، اما مولای ما علی علیه السلام فرمانبردار و تسلیم کسانی شد که طبیعت و سرشت آن‌ها قتل و کشتار فوری پس از جستجو، و ترک وانهادن و شکنجه است اگر به آن چه درصددش هستند دست یابند.

از جمله آن: ذبح اسماعیل با دستان پدرش ابراهیم خلیل علیهما السلام موجب شماتت و غلبه و چیرگی برای دشمنان نبود و در حقیقت یکی از طاعت‌هایی بود که مقتضی سعادت‌ها و عنایت‌ها می‌شد، اما مولای ما علی علیه السلام جانش را به خطر انداخت تا موجب شماتت دشمنان شود و با نهایت بی‌رحمی بر او حمله‌ور شده و جان مبارکش را بگیرند و با همه اراده و عزم سخیفانه کفار مورد شکنجه قرار بگیرد.

و از جمله آن: عادت، حکم می‌کند که رهبر لشگر هرگاه پنهان شود و از جایگاه خطرها دور گردد و پرچم قدرت و اقتدار شکسته شود، رعیّتِ زیر دستش را وادار نمی‌کند که در مقامی بمانند و ایستادگی کنند که رهبرشان آن را ترک کرده است و اگر بر آن وضعیت صبر نکند معذور است، اما مولای ما علی علیه السلام صبر و پایداری بر جایگاه‌هایی پیشه کرد که رهبرش در آن پنهان شد، رهبری که بدو تکیه می‌شد و پرچم قدرتی که چشمان لشگر بدو می‌نگریستند شکسته شد، پس مولای ما علی علیه السلام ایستاد در حالی که رهبرش حاضر نبود، و این، جایگاهی مقتدرانه است، پس این فضیلتی از جانب خداوند جلّ و جلاله برای مولای ما علی علیه السلام است که با معجزاتی که خردِ خردمندان را می‌رباید، برتری یافته است و برای تو روشن گردید که او در اسباب جانشین پیامبر است.

و از جمله آن: فدا شدن مولای ما علی علیه السلام برای سرور ما رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از جمله اسباب میسر کردن مهاجرت پیامبر و تمام سعادت‌ها و عنایات به نبوت آن حضرت بود که اتفاق افتاد. پس مولای ما علی علیه السلام از جمله اسباب فراهم آمدن اموری شد که وضعیت رسالت بر آن جاری شد،

و در همه امورِ خیری که پیامبر صلوات الله علیه انجام داد، مشارکت داشت و حال و وضعیتش به او رسید. و من در بیان اسرار این مهاجرت مبارک پیامبر به ذکر این مقامات دینی بسنده نمودم و به خداوند جلّ جلاله سوگند، اگر می‌خواستم مطالب بیشتری بیاورم، قطعا یک جلد جداگانه در این باره می‌آوردم، اما این مطالب برای انسان‌های منصف و عادل و کسانی که به حقّ روی می‌آورند، کافی است. - . اقبال : ۵۹۲ - ۵۹۶ -

**[ترجمه]

«۵۲»

الْفَائِقُ لِلزَّمَخْشَرِيِّ، خَرَجَ مِنْ مَكَّةَ مُهَاجِراً إِلَى الْمَدِينَهِ وَ أَبُو بَكْرٍ وَ مَوْلَى أَبِي بَكْرٍ عَامِرُ بْنُ فُهَيْرَةَ وَ دَلِيلُهُمَا (۳) اللَّيْثِيُّ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُرَيْقِطٍ فَمَرُّوا عَلَى خَيْمَتَيْ أُمِّ مَعْبَدٍ وَ كَانَتْ بَرْزَةً جَلْدَةً تَحْتَبِي بِفِنَاءِ الْقُبَّهِ ثُمَّ تَسْقِي وَ تُطْعِمُ فَسَأَلُوهَا لَحماً وَ تَمراً يَشْتَرُونَهُ مِنْهَا فَلَمْ يُصِيبُوا عِنْدَهَا شَيْئاً مِنْ ذَلِكَ وَ كَانَ الْقَوْمُ مُرْمِلِينَ مُشْتِينَ وَ رُوِيَ مُسْنِتِينَ فَنَظَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَى شَاةٍ فِي كَسْرِ الْخَيْمَهِ فَقَالَ مَا هَذِهِ الشَّاةُ يَا أُمَّ مَعْبَدٍ قَالَتْ شَاةٌ خَلَّفَهَا الْجَهْدُ عَنِ الْغَنَمِ فَقَالَ هَلْ بِهَا مِنْ لَبَنٍ قَالَتْ هِيَ أَجْهَدُ مِنْ ذَلِكَ قَالَ أَ تَأْذَنِينَ أَنْ أَحْلُبَهَا قَالَتْ بِأَبِي أَنْتَ وَ أُمِّي إِنْ رَأَيْتَ بِهَا حَلَباً فَاحْلُبْهَا.

وَ رُوِيَ أَنَّهُ نَزَلَ هُوَ وَ أَبُو بَكْرٍ بِأُمِّ مَعْبَدٍ وَذْفَانَ مَخْرَجِهِ إِلَى الْمَدِينَهِ فَأَرْسَلَتْ إِلَيْهِمْ شَاةً فَرَأَى فِيهَا بُصْرَةً مِنْ لَبَنٍ فَنَظَرَ إِلَى ضَرْعِهَا فَقَالَ إِنَّ بِهَذِهِ لَبَناً وَ لَكِنِ ابْغِينِي شَاةً لَيْسَ فِيهَا لَبَنٌ فَبَعَثَتْ إِلَيْهِ بِعِنَاقٍ (۴) جَذَعٍ فَدَعَا بِهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَمَسَحَ بِيَدِهِ ضَرْعَهَا وَ سَمَّى اللَّهَ وَ دَعَا لَهَا فِي شَاتِهَا (۵) فَتَفَاجَتْ عَلَيْهِ وَ دَرَّتْ وَ اجْتَرَّتْ. (۶).

۱- فی المصدر: و مشارکا له.

۲- الإقبال: ۵۹۲- ۵۹۶.

۳- فی نسخه: و دلیلهم.

۴- فی هامش نسخه امین الضرب: العناق: الأنثی من ولد المعز، و فی حدیث الاضحیه عندی عناق جذعه. أی الأنثی من أولاد المعز ما لم یتم له سنه، و الجذع بفتحتین من ولد الشاه ما دخل فی السنه الثانیه علی ما ذکره الفیروزآبادی و غیره، و عن المغرب: الجذع من المعز لسنه، و من الضأن لثمانیه أشهر، و عن حیاه الحیوان: الجذع من الضأن، ما له سنه تامّه و فیه أقوال أخر نادره.

۵- فی المصدر: و دعا لها فی شأنها.

۶- فی نسخه: فاجترت.

وَ رُوِیَ أَنَّهُ قَالَ لِابْنِ أَمِّ مَعْبَدٍ یَا غُلَامُ هَاتِ قَرْواً فَأَتَاهُ بِهِ فَضَرَبَ ظَهْرَ الشَّاهِ فَاجْتَرَّتْ وَ دَرَّتْ وَ دَعَا بِإِنَاءٍ یُرْبِضُ الرَّهْطَ فَحَلَبَ فِیهِ ثَجّاً حَتَّی عَلَاهُ الْبَهَاءُ وَ رُوِیَ الثُّمَالُ.

ثُمَّ سَقَاهَا حَتَّی رَوِیَتْ وَ سَقَی أَصْحَابَهُ حَتَّی رَوُوا وَ شَرِبَ آخِرُهُمْ ثُمَّ أَرَاضُوا عَلَلًا بَعْدَ نَهَلٍ ثُمَّ حَلَبَ فِیهِ ثَانِیاً بَعْدَ بَدْءٍ حَتَّی مَلَأَ الْإِنَاءَ ثُمَّ غَادَرَهُ عِنْدَهَا ثُمَّ بَایَعَهَا ثُمَّ ارْتَحَلُوا عَنْهَا فَقَلَّمَا لَبِثَتْ حَتَّی جَاءَ زَوْجُهَا أَبُو مَعْبَدٍ یَسُوقُ أَعْنُزاً عِجَافاً (۱) تُشَارِکْنَ هَزْلًا. (۲) وَ رُوِیَ تُسَاوِکُ وَ رُوِیَ تُسَاوِقُ. (۳) مُخُّهُنَّ قَلِیلٌ فَلَمَّا رَأَی أَبُو مَعْبَدٍ اللَّبَنَ عَجِبَ وَ قَالَ مِنْ أَیْنَ لَکِ هَذَا یَا أُمَّ مَعْبَدٍ وَ الشَّاءُ عَازِبٌ حِیَالٌ (۴) وَ لَا حَلُوبَ فِی الْبَیْتِ قَالَتْ لَا وَ اللَّهِ إِلَّا أَنَّهُ مَرَّ بِنَا رَجُلٌ مُبَارَکٌ مِنْ حَالِهِ کَذَا وَ کَذَا قَالَ صِفِیهِ لِی یَا أُمَّ مَعْبَدٍ قَالَتْ رَأَیْتُ رَجُلًا ظَاهِرَ الْوَضَاءَهِ أَبْلَجَ الْوَجْهِ حَسَنَ الْخُلُقِ لَمْ تَعِبْهُ ثُجْلَهٌ وَ لَمْ تُزْرِ بِهِ صُقْلَهٌ.

وَ رُوِیَ صَعْلَهٌ وَ رُوِیَ لَمْ یعبه (تَعِبْهُ) نُحْلَهٌ وَ لَمْ تُزْرِ بِهِ صُقْلَهٌ وَسِیماً قَسِیماً فِی عَیْنَیْهِ دَعَجٌ وَ فِی أَشْفَارِهِ عَطَفٌ أَوْ قَالَ غَطَفٌ وَ رُوِیَ وَطَفٌ وَ فِی صَوْتِهِ صَحَلٌ وَ فِی عُنُقِهِ سَطَعٌ وَ فِی لِحْیَتِهِ کَثَاثَهٌ أَزَجَّ أَقْرَنَ إِنْ صَمَتَ فَعَلَیْهِ الْوَقَارُ وَ إِنْ تَکَلَّمَ سَمَا وَ عَلَاهُ الْبَهَاءُ أَجْمَلَ النَّاسِ وَ أَبْهَاهُ مِنْ بَعِیدٍ وَ أَحْسَنَهُ وَ أَجْمَلَهُ مِنْ قَرِیبٍ (۵) حُلْوَ الْمَنْطِقِ

۱- فی نسخه: عجازا. و فی أخری: عجاجا. و لعلّ الصحیح ما فی المتن، قال الجزریّ فی النهایه: فی حدیث أم معبد: تسوق أعنزا عجافا، جمع عجفاء و هی المهزوله من الغنم و غیرها.

۲- فی المصدر: هزالا.

۳- فی المصدر: ما تساوق.

۴- فی النهایه: فی حدیث أم معبد: و الشاء عازب حیال، أی بعیده المرعی لا تأوی الی المنزل فی اللیل، و الحیال جمع الحائل، و هی التی لم تحمل.

۵- فی المصدر: اجل الناس و أبهاهم من بعید و أحسنهم و أجملهم من قریب.

فَصْلٌ لَا نَزْرٌ وَ لَا هَذْرٌ كَأَنَّمَا مَنْطِقُهُ خَرَزَاتُ نُظُمٍ يَتَحَدَّرْنَ رَبْعَهُ لَا يَأْسَ (۱) مِنْ طُولٍ وَ لَا تَقْتَحِمُهُ عَيْنٌ مِنْ قَصِرٍ غُصْنٌ بَيْنَ غُصْنَيْنِ فَهُوَ أَنْضَرُ الثَّلَاثَةِ مَنْظَراً وَ أَحْسَنُهُمْ قَدْراً لَهُ رُفَقَاءُ يَحُفُّونَهُ إِنْ قَالَ أَنْصَتُوا لِقَوْلِهِ وَ إِنْ أَمَرَ تَبَادَرُوا إِلَى أَمْرِهِ مَحْفُودٌ مَحْشُودٌ لَا عَابِسٌ وَ لَا مُعْتَدٍ.

قال أبو معبد هو و الله صاحب قريش الذى ذكر لنا من أمره ما ذكر بمكه لقد هممت أن أصحبه و لأفعلن إن وجدت إلى ذلك سبيلا و لقد أصبح (۲) صوت بمكه عاليا يسمعون الصوت و لا يدرون من صاحبه:

جزى الله رب الناس خير جزائه***رفيقين قالا خيمتى أم معبد

هما نزلاها بالهدى و اهتدت بهم***فقد فاز من أمسى رفيق محمد

فيا لقصى ما زوى الله عنكم*** به من فعال لا يجازى (۳) و سودد

ليهنئ بنى كعب مقام فتاتهم*** و مقعدها للمؤمنين بمرصد

سلوا أختكم عن شاتها و إنائها***فإنكم إن تسألوا الشاه تشهد

دعاها بشاه حائل فتحلبت*** له بصريح ضره الشاه مزبد

فغادرها رهنا لديها بحالب***يرددها فى مصدر ثم مورد (۴)

ثم قال الزمخشرى البرزه العفيفه الرزينه التى يتحدث إليها الرجال فتبرز لهم و هى كهله قد خلا بها سن فخرجت عن حد المحجوبات و قد برزت برازه المرمل الذى نفد زاده و فرقت حاله و سخفت من الرمل و هو نسج سخيف و منه الأرمله لرقه حالها بعد قيمها المشتى الداخل فى الشتاء و المسنت الداخل فى السنه و هى القحط و تاوه بدل من ياء (۵) الكسر بالكسر

۱- فى نسخه من الكتاب و مصدره: لا يائس من طول.

۲- فى المصدر: فأصبح.

۳- فى المصدر: لا تجارى.

۴- ذكرنا فى صدر الباب الاشعار و الخلاف فيها. راجعه.

۵- فى المصدر: و تاوه بدل من هاء، لان أصل اسنت اسنهت.

و الفتح جانب البيت.

وذفان مخرجه أی حدثان خروجه و هو من توذف إذا مر مرا سريعا البصره أثر من اللبن يبصر فی الضرع التفاج تفاعل من الفجج و هو أشد من الفحج و منه قوس فجاء. (۱) و عن ابنه الخس فی وصف ناقه ضبعه عينها هاج و صلاها راج (۲) و تمشی و تفاج.

القرو إناء صغير يردد فی الحوائج من قروت الأرض إذا جلت فيها و ترددت الإرباض الإرواء إلی أن يثقل الشارب فيربض.

انتصاب ثجا بفعل مضمر أی يثج ثجا أو يحلب لأن فيه معنی ثج و يحتمل أن يكون بمعنی قولک ثاجا نصبا علی الحال المراد بالبهاء و بيض الرغوه و الثمال جمع ثماله و هی الرغوه أراضوا من أراض الحوض إذا استنقع فيه الماء أی نقعوا بالری مره بعد أخری تشاركن هزلاـ أی عمهن الهزال فكأنهن قد اشتركن فيه و التساوک التمايل من الضعف تساوق الغنم تتابعها فی المسير كأن بعضها يسوق بعضا و المعنی أنها لضعفها و فرط هزالها تتخاذل و يتخلف بعضها عن بعض و الحلوب التی تحلب و هذا مما يستغربه أهل اللغه زاعمين أنه فعول بمعنی مفعوله نظرا إلی الظاهر و الحقيقه أنه بمعنی فاعله و الأصل فيه أن الفعل كما يسند إلی مباشره يسند إلی الحامل عليه و المطرق إلی إحداثه و منه قوله إذا رد عافی (۳) القدر من يستعيرها و قولهم هزم الأمير العدو و

۱- قوس فجاء: إذا بان وترها عن كبدها.

۲- فی القاموس: الخس. بالضم: ابن حابس، رجل من أياد، و هو أبو هند بنت الخس.

۳- العافی: ما يرد فی القدر من مرقته إذا استعيرت. و الشعر لكميت، تمامه: فلا تسألينی وأسالی ما خليقتی *** إذا رد عافی القدر من يستعيرها

بنی المدینه ثم قیل علی هذا النهج ناقه حلوب لأنها تحمل علی احتلابها بکونها ذات حلب فکأنها تحلب نفسها لحملها علی الحلب و من ذلک الماء الشروب و الطریق الرکوب و أشباههما بلج الوجه بیاضه و إشراقه و منه الحق أبلج الثجله و الثجل عظم البطن و الصقله و الصقل طول الصقل و هو الخصر و قیل ضمره و قله لحمه و قد صقل و هو من باب قولهم (۱) صقلت الناقه إذا أضمرتها بالسیر و المعنی أنه لم یکن بمنتفخ الخصر و لا ضامره جدا.

و النحل النحول و الصعله صغر الرأس یقال صعل (۲) و أصعل و امرأه صعلاء القسام الجمال و رجل مقسم الوجه و کأن المعنی أخذ کل موضع منه من الجمال قسما فهو جمیل کله لیس فیه شی ء یستقبح.

العطف طول الأشفار و انعطافها أی تثنیها (۳) و الغطف انعطافها و انعطف و انغطف و انغضف أخوات و الوطف الطول الصحل صوت فیه بحه لا تبلغ أن تکون جشه (۴) و هو یستحسن لخلوه عن الحده الموذیه للصماخ السطع طول العنق و رجل أسطع و امرأه سطعاء و هو من سطوع النار سما قیل ارتفع و علا علی جلسائه و قیل علا برأسه أو بیده و یجوز أن یکون الفعل للبهاء أی سماه البهاء و علاه علی سبیل التأکید للمبالغه فی وصفه بالبهاء و الرونق إذا أخذ فی الکلام لأنه کان صلی الله علیه و آله أفصح العرب فصل مصدر موضوع موضع اسم الفاعل أی منطقه وسط بین النزر و الهذر فاصل بینهما قالوا رجل ربعه فأنثوا و الموصوف مذکر علی تأویل نفس ربعه و مثله غلام یفعه لا یأس من طول یروی أنه کان فریق الربعه (۵) فالمعنی أنه لم یکن فی حد الربعه غیر متجاوز له فجعل ذلک القدر

ص: ۱۰۲

۱- فی المصدر: و هو من قولهم.

۲- فی المصدر: یقال: رجل صعل.

۳- فی المصدر: العطف: طول الاشفار و تثنیها.

۴- الجشه بالفتح و الضم: الصوت الخشن.

۵- فی المصدر: فویق الربعه. و هو الصحیح.

من تجاوز حد الربعه عدم يأس من بعض الطول و فى تنكير الطول دليل على معنى البعضيه و روى ربعه لا يائس من طول.

يقال فى المنظر المستقبح اقتحمته العين أى ازدرته كأنها وقعت من قبحه فى قحمه و هى الشده.

محفود مخدوم و أصل الحفد مداركه الخطو محشود مجتمع عليه يعنى أن أصحابه يزفون فى خدمته يجتمعون عليه.

خيمتى نصب على الظرف أجرى المحدود مجرى المبهم كبيت الكتاب كما عسل الطريق الثعلب.

اللام فى لقصى للتعجب كالتى فى قولهم يا للدواهى و يا للماء و المعنى تعالوا يا قصى ليتعجب (١) منكم فيما أغفلتموه من حظكم و أضعتموه من عزكم بعصيانكم رسول الله و إلجائكم إياه إلى الخروج من بين أظهركم.

و قوله ما زوى الله عنكم تعجب أيضا معناه أى شى ء زوى الله عنكم الضره أصل الضرع الذى لا يخلو من اللبن و قيل هى الضرع كله ما خلا (٢) الأَطْبَاء (٣).

١- فى المصدر: لنعجب منكم.

٢- الاطباء جمع الطبى و هى حلمه الضرع من ذوات خف و ظلف و حافر و السباع.

٣- الفائق: ۴۳- ۴۵.

**[ترجمه]الفائق: هنگـامی که آن حضـرت از مکه به طرف مـدینه مهـاجرت می‌فرمـود ابو بکر و عـامر بن فُهیره همراه ایشـان بودند و راهنمای آنان عبد اللَّه بن اُرَیقِط لیثی بود. در این هنگام بر امّ معبد خزاعی گذر کردند، امّ معبد زنی مسنهٔ و عاقل بود و در حـالی که جامه ای را به خود پیچیـده بود، در کنار خیمه خود نشسـته بود و به مردم آب و غـذا می‌داد. حضـرت رسول و همراهـان از وی مقـداری گوشت و خرمـا خواسـتند تـا از او بخرنـد لیکن وی چیزی نـداشت تـا به آنـان بفروشـد در این موقع حضـرت و همراهانش زاد و توشه ای نداشـتند و وارد زمستان شده بودند - و روایت شده: دچار بی‌آبی و قحطی شده بودند - حضـرت رسول صـلی اللَّه علیه و آله به گوشه خیمه نظر افکنـد، فرمود: ای ام معبد پس این گوسـفند چیست؟ عرض کرد: این گوسـفند به علت مرضی که دارد از سایر گوسفندان باز مانده است، حضرت فرمود: آیا در پستان او شیری وجود دارد؟ عرض کرد: این گوسفند لاغرتر از آن است که شیر بدهد. حضرت فرمود: آیا اجازه می‌دهی من او را بدوشم؟ عرض کرد: آری پدر و مادرم فدایت گردد، اگر در پستان او چیزی باشد شما در دوشیدن مجاز هستید.

و روایت شده که پیامبر و ابوبکر در هنگام رفتن به مدینه در نزد امّ معبد فرود آمدند. امّ معبد گوسـفندی را برای آنان فرسـتاد. پیامبر اندکی شـیر در گوسـفند دید. پس به پسـتانش نگریست و فرمود: در این گوسـفند شـیر است، گوسـفندی بیاور که شـیر نداشـته باشد. پس امّ معبد گوسـفند جوان ماده‌ای را برای پیامبر فرستاد و آن حضرت با دست مبارک خود پستان او را گرفت، و نـام خـدا را بر زبـان جـاری کرد و برای گوسـفند او دعا کرد. در این هنگـام گوسـفند پاهای خود را از هم باز کرد و شـیر از پستانش جاری گردید و نشخوار کرد.

ص: ۹۸

و روایت شـده که آن حضـرت به پسـر امّ معبـد فرمود: ای پسـر جوان ظرفی بیـاور. او ظرف را آورد و پیامبر بر پشت گوسـفند ضربـه‌ای زد و گوسـفند نشـخوار کرد و شـیر از پسـتانش سـرازیر شـد. حضـرت ظرفی را طلـب کرد که وسـیله آب‌خـوری آن جماعت بود و حضرت از گوسفند مقداری شیر دوشید به اندازه‌ای که روغن آن بالا آمد و روایت شده کره بالا آمد.

حضـرت رسول صـلی اللَّه علیه و آله ابتدا از آن شـیر مقداری به ام معبد مرحمت فرمودند و او از آن آشامید تا آن گاه که سیر شد، و پس از این اصـحاب خود را نیز سـیراب کرد و در آخر همه، خودش هم میل فرمود. سپس پس از بار اول برای بار دوم نوشـیدند. حضـرت رسول صـلی اللَّه علیه و آله بار دیگر از این گوسفند شیر دوشید تا این که ظرف پر شد و آن ظرف را برای امّ معبد گذاشت و بهایش را به او پرداخت کرد و از این محل گذشـتند، اندک زمانی پس از این که پیامبر تشریف بردند زوج این زن ابو معبد از راه رسید، و چند عدد بز لاغری هم با خود آورده بود که در لاغری مثل هم بودند.

و به صورت «تساوک» روایت شده یعنی از ضـعف، کج و متمایل حرکت می‌کردند و «تساوق» هم ذکر شده یعنی به دنبال هم راه می‌رفتند.

مغز اسـتخوانشان اندک بود. هنگامی که چشـمش به شـیر افتاد شـگفت زده شد و گفت: این شیر را از کجا آورده اید؟ در این جا گوسـفندی که شیر بدهد موجود نبود و بقیه گوسفندان هم از این محل دور بودند و گوسفند حامله نداریم. ام معبد گفت: نه، به خدا قسم مرد با برکتی با فلان و فلان ویژگی از منزل ما عبور کرد. گفت: ای امّ معبد او را برای من توصیف کن. گفت:

مردی را دیدم که چهره‌ای زیبا و نورانی، و اخلاقی نیکو داشت، بزرگی شکم او را معیوب نکرده و پهلوهایی سبب حقارتش نشده است.

و نیز به صورت «صعلهٔ» (کوچک بودن سر) روایت شده، و در روایتی: لاغری او را معیوب نکرده، زیباروی و خوش‌سیما بود، چشمان درشت و سیاه داشت، و لبانش نرم و دراز، یا گفت: «غَطَف» (زیاد بودن مژه‌ها) و به صورت: «وطف» (بلندی موهای ابرو و مژه) و در صدایش تیزی و صلابت بود، و گردنش بلند و ریش پرپُشتی داشت، ابرهایش باریک و به هم پیوسته بود، اگر ساکت بود آثار متانت و وقار بر او ظاهر می‌شد و اگر به سخن می‌آمد بر همه مردم اطرافش اوج می‌گرفت، از دور کامل‌ترین و زیباترین مردم به نظر می‌رسید، در نزدیک از همه زیباتر و برتر بود.

ص: ۹۰۹

شیرین سخن بود و کلامش فصل خطاب بود، کم حرف و پُر حرف نبود. گویی سخنانش مهره‌هایی بودند که فرو بریزند، میان اندام بود و از درازی‌اش باکی نبود و از کوتاهی‌اش هیچ چشمی او را حقیر نمی‌شمرد، همچون شاخه‌ای تر میان دو شاخه دیگر بود، چهره او از دیگران شاداب‌تر و زیباتر بود و ارزش او بالاتر و نیکوتر بود. دوستانی دارد که او را احاطه کرده‌اند، اگر سخن می‌گفت، به سخنش گوش می‌سپردند و اگر امر می‌کرد در فرمانبرداری او مبادرت می‌ورزیدند، مردم گردش جمع شده و خدمتش می‌کردند، ترش‌رو نبود و مورد ستم قرار نمی‌گیرد.

ابو معبد گفت: سوگند به خدا این همان صاحب قریش است که در مکّه از احوالش برای ما بازگفتند. و من قصد داشتم همراه او شوم و اگر برایم فراهم شود این کار را انجام می‌دهم. در این حال آوازی از مکه آمد که آواز می‌شنیدند و و صاحب صدا را نمی‌دیدند و او را نمی‌شناختند. که ابیات زیر از همان صدا شنیده شد:

خداوند که پروردگار مردم است جزای خیر به فرستاده‌ای بدهد که وارد دو خیمه امّ معبد شد.

آن دو با هدایت بر او نازل شدند، و امّ معبد هدایت یافت و هر کس رفیق محمد شود پیروز خواهد شد.

ای قوم قصی بن کلاب، کارهای که خداوند از شما دریغ کرد، با سروری جزا داده نمی‌شود.

مبارک باد برای بنی کعب جایگاه دخترشان، و همه مؤمنان به دنبال جایگاه او هستند.

از خواهرتان در باره گوسفند و ظرفش بپرسید، و اگر از همان گوسفند بپرسید، گواهی می‌دهد.

آن گوسفند نازا را فرا خواند و بر دست پیامبر شیر خالص داد به نحوی که سر پستانش کف درآورد.

پس آن گوسفند را به عنوان معجزه‌ای برای کسانی که آن را بدوشند رها کرد تا چندین بار در بازگشتن و آمدن آن را بدوشد.

سپس زمخشری گفته است: «البرزة» زن عفیف و باوقاری است که مردان با او سخن می‌گویند و او بر ایشان نمایان می‌شود و پیر و پا به سن گذاشته است و از حدّ زنان محجّب بیرون آمده است، و خود را آشکار می‌کند. «المرمّل» یعنی کسی که توشه... اش تمام شده است، و اوضاعش پریشان و نابسامان شده است. که از «الرمل» به معنای بافت نازک است، و از همین کلمه «الأرملة» (بیوه) است زیرا پس از فوت قیّم و شوهرش احوال او ناگوار می‌شود. «المشتّی» یعنی کسی که به زمستان در می‌آید و «المسنت» کسی که وارد خشکسالی می‌گردد. و تاء آن به جای یاء آمده است. «الکسر» با کسره و

ص: ۱۰۰

فتحه کاف به معنای گوشه خانه است.

«ذفان مخرجه» یعنی به هنگام خروج او. و از «توذّف» است، هرگاه شتابان بگذرد. «البصرة» آثار شیر است که بر پستان باشد. «التفاج» باب تفاعل از «الفجج» که از «الفحج» شدیدتر است و از همین کلمه «قوس فجّاء» (کمانی است که زه آن از میانه آن فاصله بگیرد) است.

ابنة الخسّ در وصف شتر سروده است:

شتری که چشمانش گود است، و میانه پشتش نزدیک به هم است، وقتی راه می‌رود میان پاهایش از هم فاصله دارد.

«القرو» ظرفی کوچک است که در هنگام نیازها گردانده می‌شود. از «قروت الارض» هرگاه در زمین بگردی و رفت و آمد کنی. «الارباض» یعنی سیراب شدن تا حدّی که شخص سنگین شده و بخوابد و استراحت کند.

نصب «ثجّاً» با فعلِ در تقدیری است، یعنی: یثجّ ثجّاَ، یا «یحل ثجّا» زیرا در این معنی، «ثجّ» نهفته است. و ممکن است به معنای سخن تو باشد که بگویی: «ثاجّیاً» منصوب به حال باشد. مقصود از «البهاء» کف چربی و روغن است. «الثمال» جمع «ثمالة» به معنای چربی روی شیر است. «اراضوا» از «اراض الحوض» است هرگاه کف حوض پر از آب شود، یعنی چندین بار سیراب شدند. «تشارکن هزلا» یعنی لاغری آنان را فرا گرفته بود گویی آنان در لاغری با هم اشتراک دارند. «التساوک» یعنی متمایل راه رفتن به جهت ضعف. «تساوق الغنم» یعنی به دنبال هم راه رفتند گویی برخی از آنان برخی دیگر را سوق می‌دهند. و بدین معنی است که:

این گوسفندان به جهت ضعف و لاغری شدید، ناتوان شده و از همدیگر جا می‌مانند. «الحلوب» گوسفند شیرده است. و این کلمه‌ای است که اهل زبان آن را عجیب می‌دانند و گمان می‌کنند که این کلمه بنا به ظاهر «فعول» به معنای «مفعولة» است و حقیقت این است که به معنای اسم فاعل است. و اصل در آن، این است که فعل، همانطور که به مباشر آن اسناد داده می‌شود، به چیزی که بر آن حمل می‌شود و در به وجود آوردن نقش دارد، نیز اسناد داده می‌شود. مانند این سخن شاعر: «اذا ردّ عافی القدر من یستعیرها» (هرگاه کسی که دیگ را قرض گرفته است، باقیمانده غذا در آن را برگرداند) و سخنشان که گویند: «هزم الامیر العدوّ»

ص: ۱۰۱

و «بنی المدینة» سپس گفته شده: که «ناقه حلوب» بر این اسلوب است، زیرا به خاطر این که شیر دارد، شیرش را می‌دوشند، گویی از این جهت که شیر را با خود حمل می‌کند، خود شیرش را می‌دوشد. و مثال دیگر برای آن: «الماء الشروب» و «الطریق الرکوب» و مثال‌های دیگر مانند آن‌ها.

«بلج الوجه» یعنی سفیدی و درخشش صورت. و از همین کلمه «الحقّ ابلج» گویند.

«الثجلة و الثجل» بزرگی شکم است. «الصقلة و الصقل» درازی خاصره است. و گفته شده: لاغری و کم گوشت بودن آن است. و «قد صقل» از این سخنشان است که گویند: «صقلت الناقة» هرگاه با راه رفتن زیاد بر آن، شتر را لاغر کنی. و بدین معنی است که: خاصره او بزرگ و گنده نیست و بسیار لاغر نیست.

«النحل» لاغری است و «الصعلة» کوچک بودن سر است. گفته می‌شود: «صعل» و «اصعل» و «إمرأة صعلاء» «القسام» یعنی: زیبایی. و «رجل مقسم الوجه» و گویی بدین معنا است که: هر قسمت از اندام او بهره و بخشی از زیبایی را گرفته است، پس او زیبا است و چیزی در او نیست که او را زشت جلوه بدهد.

«العطف» درازی و نرمی لب‌ها است. یعنی: خمیدگی لب‌ها. «الغطف» انعطاف و نرمی آن است. و «انعطف» و «انغطف» و «انفغضف» به یک معنی می‌باشند. «الوطف» درازی است. «الصحل» صدایی است که در آن گرفتگی باشد اما به درجه‌ای نیست که خشن باشد. و اینگونه صدا نیکو است زیرا از تیزی‌ای که پرده گوش را آزار دهد، خالی است. «السطع» درازی گردن است، و «رجل اسطع» و «إمرأة سطعاء» و از «سطوع النار» (بالا گرفتن آتش) است. «سما» گفته شده: یعنی بالا رفت و بر هم‌نشینان خود بالاتر رفت. و گفته شده: «علا برأسه أو بیده» و جایز است که فعل برای «البهاء» باشد و یعنی: «سماه البهاء و علاه» به شیوه تاکید در مبالغه وصف او به بزرگی و زیبایی، هرگاه شروع به سخن گفتن کند. زیرا پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم از فصیح‌ترین عرب‌ها بود. «فصل» مصدری است که در جای اسم فاعل قرار گرفته است، یعنی منطق و سخن گفتن او میانه کم‌گویی و پرگویی است و بین آن‌ها جدایی می‌افکند. گفته‌اند: «رجل ربعة» (مرد میانه‌اندام) و آن را به صورت مؤنث آورده‌اند و موصوف، مذکر است با تأویل «نفس ربعة»، و مانند این اسلوب «غلام یفعة» است. «لا یأس من طول» روایت شده که این عبارت کمی بالاتر از «ربعة» است. پس بدین معنی است که: او در حدّ ربعة نیست و از آن تجاوز نمی‌کند

ص: ۱۰۲

و این مقدار از تجاوز از حدّ را عدم یأس از برخی درازی قرار داده است، و در نکره آمدن «الطول» دلیلی بر معنای بعضیه بودن آن است. و به صورت: «ربعة لا یائس من طول» نیز روایت شده است.

در باره چهره زشت گفته می‌شود: «اقتحمته العین» یعنی چشم آن را تحقیر و خوار می‌بینند. گویی چشم، از زشتی آن در «قحمة» یعنی، سختی افتاده است.

«محفود» یعنی کسی که به او خدمت می‌شود. و اصل «الحفد» شتاب کردن است. «محشود» یعنی بر گرد او جمع شده‌اند و مقصود این است که: اصحاب او برای خدمتگزاری او شتاب می‌کنند و گرد او جمع می‌شوند.

«خیمتی» بنا بر ظرفیه بودن، منصوب شده است و ظرف محدود در جایگاه ظرف مبهم قرار گرفته است مانند «بیت الکتاب» همانند «عسل الطریق الثعلب» روباه به شتاب راه را پیمود.

لام در «لقصیّ» برای اظهار تعجب است مانند این لام در سخنشان که گویند: «یا للدواهی و یا للماء» و بدین معنی است که: ای بنی قصیّ بیایید تا از بخت شما که از آن غافل مانده‌اید و با عصیان و سرکشی در برابر پیامبر خدا، آن را از عزّت خود تباه کردید، و او را وادار به بیرون رفتن از میان شما کردید، تعجب شود (کنیم).

و سخن او: «ما زوی الله عنکم» نیز برای اظهار تعجب است، و بدین معنی است که: خداوند چه چیز را از شما دریغ کرد؟ «الضرة» اصل پستان است که خالی از شیر نباشد، و گفته شده: کل پستان به جز نوک پستان است. -. فائق : ۴۳ - ۴۵ -

ص: ۱۰۳

**[ترجمه]

باب ۷ نزوله صلی اللّه علیه و آله المدینه و بناؤه المسجد و البیوت و جمل أحواله إلی شروعه فی الجهاد

الأخبار

«۱»

عم، إعلام الوری رُوِیَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ الزُّهْرِیِّ قَالَ کَانَ بَیْنَ لَیْلَهِ الْعَقَبَهِ وَ بَیْنَ مُهَاجَرِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ثَلَاثَهُ أَشْهُرٍ کَانَتْ بَیْعَهُ الْأَنْصَارِ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَیْلَهَ الْعَقَبَهِ فِی ذِی الْحِجَّهِ وَ قُدُومُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْمَدِینَهَ فِی شَهْرِ رَبِیعٍ الْأَوَّلِ لِاثْنَتَیْ عَشْرَهَ لَیْلَهً خَلَتْ مِنْهُ یَوْمَ الْإِثْنَیْنِ وَ کَانَتِ الْأَنْصَارُ خَرَجُوا یَتَوَکَّفُونَ أَخْبَارَهُ (۱) فَلَمَّا أَیِسُوا رَجَعُوا إِلَی مَنَازِلِهِمْ فَلَمَّا رَجَعُوا أَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَلَمَّا وَافَی ذَا الْحُلَیْفَهِ سَأَلَ عَنْ طَرِیقِ بَنِی عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ فَدَلُّوهُ فَرَفَعَهُ الْآلُ فَنَظَرَ رَجُلٌ مِنَ الْیَهُودِ وَ هُوَ عَلَی أُطُمٍ إِلَی رُکْبَانٍ ثَلَاثَهٍ یَمُرُّونَ عَلَی طَرِیقِ بَنِی عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ فَصَاحَ یَا مَعْشَرَ الْمُسْلِمَهِ (۲) هَذَا صَاحِبُکُمْ قَدْ وَافَی فَوَقَعَتِ الصَّیْحَهُ بِالْمَدِینَهِ فَخَرَجَ الرِّجَالُ وَ النِّسَاءُ وَ الصِّبْیَانُ مُسْتَبْشِرِینَ لِقُدُومِهِ یَتَعَادَوْنَ (۳) فَوَافَی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ قَصَدَ مَسْجِدَ قُبَاءَ وَ نَزَلَ وَ اجْتَمَعَ إِلَیْهِ بَنُو عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ سُرُّوا بِهِ وَ اسْتَبْشَرُوا وَ اجْتَمَعُوا حَوْلَهُ وَ نَزَلَ عَلَی کُلْثُومِ بْنِ الْهِدْمِ شَیْخٍ مِنْ بَنِی عَمْرٍو صَالِحٍ مَکْفُوفِ الْبَصَرِ وَ اجْتَمَعَتْ إِلَیْهِ بُطُونُ الْأَوْسِ وَ کَانَتْ بَیْنَ الْأَوْسِ وَ الْخَزْرَجِ عَدَاوَهٌ فَلَمْ یَجْسُرُوا أَنْ یَأْتُوا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِمَا کَانَ بَیْنَهُمْ مِنَ الْحُرُوبِ فَأَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَتَصَفَّحُ الْوُجُوهَ فَلَا یَرَی أَحَداً مِنَ الْخَزْرَجِ وَ قَدْ کَانَ قَدِمَ عَلَی بَنِی عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ قَبْلَ قُدُومِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله نَاسٌ مِنَ الْمُهَاجِرِینَ فَنَزَلُوا فِیهِمْ.

وَ رُوِیَ أَنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله لَمَّا قَدِمَ الْمَدِینَهَ جَاءَ النِّسَاءُ وَ الصِّبْیَانُ فَقُلْنَ

۱- أی ینتظرون حضوره، و یستخبرون وروده.

۲- فی نسخه یا معشر المسلمین. و فیه. فرفعت الصیحه.

۳- تعادی القوم: تسابقوا فی العدو و الرکض.

طَلَعَ الْبَدْرُ عَلَيْنَا مِنْ ثَنِيَّاتِ (۱) الْوَدَاعِ*** وَجَبَ الشُّكْرُ عَلَيْنَا مَا دَعَا لِلَّهِ دَاعٍ

وَ كَانَ سَلْمَانُ الْفَارِسِيُّ عَبْداً لِبَعْضِ الْيَهُودِ وَ قَدْ كَانَ خَرَجَ مِنْ بِلَادِهِ مِنْ فَارِسَ يَطْلُبُ الدِّينَ الْحَنِيفَ الَّذِی كَانَ أَهْلُ الْكُتُبِ يُخْبِرُونَهُ بِهِ فَوَقَعَ إِلَى رَاهِبٍ مِنْ رُهْبَانِ النَّصَارَى بِالشَّامِ فَسَأَلَهُ عَنْ ذَلِکَ وَ صَحِبَهُ فَقَالَ اطْلُبْهُ بِمَكَّةَ فَثَمَّ مَخْرَجُهُ وَ اطْلُبْهُ بِيَثْرِبَ فَثَمَّ مُهَاجَرُهُ فَقَصَدَ يَثْرِبَ فَأَخَذَهُ بَعْضُ الْأَعْرَابِ فَسَبَوْهُ وَ اشْتَرَاهُ رَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ فَكَانَ يَعْمَلُ فِی نَخْلِهِ (۲) وَ كَانَ فِی ذَلِکَ الْيَوْمِ عَلَى النَّخْلَهِ يَصْرِمُهَا (۳) فَدَخَلَ عَلَى صَاحِبِهِ رَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ فَقَالَ يَا بَا فُلَانٍ أَ شَعَرْتَ أَنَّ هَؤُلَاءِ الْمُسْلِمَهَ قَدْ قَدِمَ عَلَيْهِمْ نَبِيُّهُمْ فَقَالَ سَلْمَانُ جُعِلْتُ فِدَاکَ مَا الَّذِی تَقُولُ فَقَالَ لَهُ صَاحِبُهُ مَا لَکَ وَ لِلسُّؤَالِ عَنْ هَذَا أَقْبِلْ عَلَى عَمَلِکَ قَالَ فَنَزَلَ وَ أَخَذَ طَبَقاً فَصَيَّرَ عَلَيْهِ مِنْ ذَلِکَ الرُّطَبِ وَ حَمَلَهُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَا هَذَا قَالَ هَذِهِ صَدَقَهُ تُمُورِنَا بَلَغَنَا أَنَّكُمْ قَوْمٌ غُرَبَاءُ قَدِمْتُمْ هَذِهِ الْبِلَادَ فَأَحْبَبْتُ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ صَدَقَاتِنَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله سَمُّوا وَ كُلُوا فَقَالَ سَلْمَانُ فِی نَفْسِهِ وَ عَقَدَ بِإِصْبَعِهِ هَذِهِ وَاحِدَهٌ يَقُولُهَا بِالْفَارِسِيَّهِ ثُمَّ أَتَاهُ بِطَبَقٍ آخَرَ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَا هَذِهِ فَقَالَ لَهُ سَلْمَانُ رَأَيْتُکَ لَا تَأْكُلُ الصَّدَقَهَ وَ هَذِهِ هَدِيَّهٌ أَهْدَيْتُهَا إِلَيْکَ فَقَالَ صلی الله علیه و آله سَمُّوا وَ كُلُوا وَ أَكَلَ علیه السلام فَعَقَدَ سَلْمَانُ بِيَدِهِ اثْنَتَيْنِ وَ قَالَ هَذِهِ آيَتَانِ (۴) يَقُولُهَا بِالْفَارِسِيَّهِ

ص: ۱۰۵

۱- قال ياقوت فی معجم البلدان ۲: ۸۵: الثنيه فی الأصل: كل عقبه فی الجبل مسلوكه و ثنيه الوداع بفتح الواو: و هو اسم من التوديع عند الرحيل، و هی ثنيه مشرفه على المدينه يطؤها من يريد مكّه، و اختلف فی تسميتها بذلک، فقيل: لانها موضع وداع المسافرين من المدينه إلى مكّه، و قيل: لان النبیّ صلّى اللّه عليه و آله ودع بها بعض من خلفه بالمدينه فی آخر خرجاته، و قيل: فی بعض سراياه المبعوثه عنه، و قيل: الوداع: اسم واد بالمدينه، و الصحيح انه اسم قديم جاهلی سمی لتوديع المسافرين انتهى. أقول: و يؤيد الأخير البيت، و يظهر منه انها كانت معروفه عندهم بذلک.

۲- فی المصدر: فكان يعمل فی نخله.

۳- صرم النخل و الشجر: جزه.

۴- فی المصدر: هذه اثنان.

ثُمَّ دَارَ خَلْفَهُ فَأَلْقَى رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَنْ كَتِفِهِ الْإِزَارَ فَنَظَرَ سَلْمَانُ إِلَى خَاتَمِ النُّبُوَّهِ وَ الشَّامَهِ (١) فَأَقْبَلَ يُقَبِّلُهَا فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَنْ أَنْتَ قَالَ أَنَا رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ فَارِسَ قَدْ خَرَجْتُ مِنْ بِلَادِي مُنْذُ كَذَا وَ كَذَا وَ حَدَّثَهُ بِحَدِيثِهِ.

وَ لَهُ حَدِيثٌ فِيهِ طُولٌ. (٢) فَأَسْلَمَ وَ بَشَّرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ لَهُ أَبْشِرْ وَ اصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ سَيَجْعَلُ لَكَ فَرَجاً مِنْ هَذَا الْيَهُودِيِّ.

فَلَمَّا أَمْسَى رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَارَقَهُ أَبُو بَكْرٍ وَ دَخَلَ الْمَدِينَهَ وَ نَزَلَ عَلَى بَعْضِ الْأَنْصَارِ وَ بَقِيَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بِقُبَاءَ نَازِلًا عَلَى كُلْثُومِ بْنِ الْهِدْمِ (٣) فَلَمَّا صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله الْمَغْرِبَ وَ الْعِشَاءَ الْآخِرَهَ جَاءَهُ أَسْعَدُ بْنُ زُرَارَهَ مُقَنَّعاً فَسَلَّمَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ وَ فَرِحَ بِقُدُومِهِ ثُمَّ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا ظَنَنْتُ أَنْ أَسْمَعَ بِكَ فِي مَكَانٍ فَأَقْعُدَ عَنْكَ إِلَّا أَنَّ بَيْنَنَا وَ بَيْنَ إِخْوَانِنَا مِنَ الْأَوْسِ مَا تَعْلَمُ فَكَرِهْتُ أَنْ آتِيَهُمْ فَلَمَّا أَنْ كَانَ هَذَا الْوَقْتُ لَمْ أَحْتَمِلْ أَنْ أَقْعُدَ عَنْكَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لِلْأَوْسِ مَنْ يُجِيرُهُ مِنْكُمْ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ جِوَارُنَا فِي جِوَارِكَ فَأَجِرْهُ قَالَ لَا بَلْ يُجِيرُهُ بَعْضُكُمْ فَقَالَ عُوَيْمُ بْنُ سَاعِدَهَ وَ سَعْدُ بْنُ خَيْثَمَهَ نَحْنُ نُجِيرُهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَأَجَارُوهُ وَ كَانَ يَخْتَلِفُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَيَتَحَدَّثُ عِنْدَهُ وَ يُصَلِّي خَلْفَهُ فَبَقِيَ رَسُولُ اللَّهِ خَمْسَهَ عَشَرَ يَوْماً فَجَاءَهُ أَبُو بَكْرٍ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ تَدْخُلُ الْمَدِينَهَ فَإِنَّ الْقَوْمَ مُتَشَوِّقُونَ إِلَى نُزُولِكَ عَلَيْهِمْ فَقَالَ صلى الله عليه و آله لَا أَرِيمُ مِنْ هَذَا الْمَكَانِ حَتَّى يُوَافِيَ أَخِي عَلِيٌّ عليه السلام وَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ قَدْ بَعَثَ إِلَيْهِ أَنِ احْمِلِ الْعِيَالَ وَ اقْدَمْ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ مَا أَحْسَبُ عَلِيّاً يُوَافِي قَالَ بَلَى مَا أَسْرَعَهُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَبَقِيَ خَمْسَهَ عَشَرَ يَوْماً فَوَافَى عَلِيٌّ عليه السلام بِعِيَالِهِ. (۴)

١- الشامه: الخال. و هو بثره سوداء فى البدن.

٢- يأتى إنشاء اللّه فى موضعه.

٣- فى المصدر: نازلا على بيت كلثوم.

۴- فى امتاع الاسماع: ۴٨: و قدم على رضى اللّه عنه من مكّه للنصف من ربيع الأوّل و رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله بقباء لم يرم بعد، و قدم معه صهيب، و ذلك بعد ما ادى على عن رسول اللّه صلى اللّه عليه و آله الودائع التى كانت عنده ، وبعد ما كان يسير الليل ويكمن النهار حتى تقطرت قدماه ، فاعتنقه النبى صلى اللّه عليه و آله و بكى رحمه لما بقدميه من الورم ، وتفل فى يديه و امرهما على قدميه فلم يشتكهما بعد ذلك حتى قتل رضى الله عنه ، ونزل على كلثوم بن الهدم و قيل : على امرأه ، والراجح انه نزل مع النبى صلى اللّه عليه و آله انتهى. أقول : لعل الصحيح أن عليا عليه السلام قدم للنصف من الربيع على ما فى كلام المقريزى ، ويؤيده ما فى سيره ابن هشام وتاريخ الطبرى من ان عليا عليه السلام اقام بمكه ثلاث ليال وأيامها حتى أدى الودائع ثم لحق برسول الله صلى الله عليه و آله فنزل معه على كلثوم بن هدم ويؤيده أيضا ما ذكره ابن هشام والطبرى أن النبى صلى الله عليه و آله أقام فى بنى عمرو بن عوف يوم الاثنين ويوم الثلثاء ويوم الاربعاء ويوم الخميس وأسس مسجده مع انهما صرحا بأن عليا عليه السلام شاركه فى بناء المسجد وكان يرتجز ويقول : لا يستوى من يعمر المساجدا**يدأب فيها قائما وقاعدا ومن يرى عن الغبار حائدا**وسيأتى فى الاخبار التصريح به أيضا

فَلَمَّا وَافَى كَانَ سَعْدُ بْنُ الرَّبِيعِ وَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَهَ يَكْسِرَانِ أَصْنَامَ الْخَزْرَجِ وَ كَانَ كُلُّ رَجُلٍ شَرِيفٍ فِی بَيْتِهِ صَنَمٌ يَمْسَحُهُ وَ يُطَيِّبُهُ وَ لِكُلِّ بَطْنٍ مِنَ الْأَوْسِ وَ الْخَزْرَجِ صَنَمٌ فِی بَيْتٍ لِجَمَاعَهٍ يُكْرِمُونَهُ وَ يَجْعَلُونَ عَلَيْهِ مِنْدِيلًا وَ يَذْبَحُونَ لَهُ فَلَمَّا قَدِمَ (١) الِاثْنَا عَشَرَ مِنَ الْأَنْصَارِ أَخْرَجُوهَا مِنْ بُيُوتِهِمْ وَ بُيُوتِ مَنْ أَطَاعَهُمْ فَلَمَّا قَدِمَ السَّبْعُونَ كَثُرَ الْإِسْلَامُ وَ فَشَا وَ جَعَلُوا يَكْسِرُونَ الْأَصْنَامَ.

قَالَ وَ بَقِیَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بَعْدَ قُدُوم عَلِیٍّ عليه السلام يَوْماً أَوْ يَوْمَيْنِ ثُمَّ رَكِبَ رَاحِلَهً فَاجْتَمَعَتْ إِلَيْهِ بَنُو عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ (٢) فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَقِمْ عِنْدَنَا فَإِنَّا أَهْلُ الْجِدِّ وَ الْجَلَدِ وَ الْحَلْقَهِ (٣) وَ الْمَنَعَهِ فَقَالَ صلى الله عليه و آله خَلُّوا عَنْهَا فَإِنَّهَا مَأْمُورَهٌ وَ بَلَغَ الْأَوْسَ وَ الْخَزْرَجَ خُرُوجُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَلَبِسُوا السِّلَاحَ وَ أَقْبَلُوا يَعْدُونَ حَوْلَ نَاقَتِهِ

ص: ١٠٧

١- أی إلی مکّه قبل هجره النبیّ صلّی اللّه علیه و آله.

٢- قال الیعقوبی فنزل علی کلثوم بن الهدم فلم یلبث الا أیاما حتّی مات کلثوم، و انتقل فنزل علی سعد بن خیثمه فی بنی عمرو بن عوف فمکث أیاما، ثمّ کان سفهاء بنی عمرو و منافقوهم یرجمونه فی اللیل، فلما رأی ذلک قال: ما هذا الجوار؟ فارتحل عنهم.

٣- فی نسخه: الحلفه بالفاء.

لَا يَمُرُّ بِحَيٍّ مِنْ أَحْيَاءِ الْأَنْصَارِ إِلَّا وَثَبُوا فِی وَجْهِهِ وَ أَخَذُوا بِزِمَامِ نَاقَتِهِ وَ تَطَلَّبُوا إِلَيْهِ أَنْ يَنْزِلَ عَلَيْهِمْ وَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَقُولُ خَلُّوا سَبِيلَهَا فَإِنَّهَا مَأْمُورَةٌ حَتَّی مَرَّ بِبَنِی سَالِمٍ وَ كَانَ خُرُوجُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنْ قُبَاءَ يَوْمَ الْجُمُعَهِ فَوَافَی بَنِی سَالِمٍ عِنْدَ زَوَالِ الشَّمْسِ فَتَعَرَّضَتْ لَهُ بَنُو سَالِمٍ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلُمَّ إِلَی الْجِدِّ وَ الْجَلَدِ وَ الْحَلْقَهِ (۱) وَ الْمَنَعَهِ فَبَرَكَتْ نَاقَتُهُ عِنْدَ مَسْجِدِهِمْ وَ قَدْ كَانُوا بَنَوْا مَسْجِداً قَبْلَ قُدُومِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَنَزَلَ فِی مَسْجِدِهِمْ وَ صَلَّی بِهِمُ الظُّهْرَ (۲) وَ خَطَبَهُمْ وَ كَانَ أَوَّلَ مَسْجِدٍ خَطَبَ فِيهِ بِالْجُمُعَهِ وَ صَلَّی إِلَی بَيْتِ الْمَقْدِسِ وَ كَانَ الَّذِينَ صَلَّوْا مَعَهُ فِی ذَلِكَ الْوَقْتِ مِائَهَ رَجُلٍ ثُمَّ رَكِبَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله نَاقَتَهُ وَ أَرْخَی زِمَامَهَا فَانْتَهَی إِلَی عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُبَيٍّ فَوَقَفَ عَلَيْهِ وَ هُوَ يَقْدِرُ أَنَّهُ يُعْرِضُ عَلَيْهِ النُّزُولُ عِنْدَهُ فَقَالَ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ بَعْدَ أَنْ ثَارَتِ الْغَبَرَهُ وَ أَخَذَ كُمَّهُ وَ وَضَعَهُ عَلَی أَنْفِهِ يَا هَذَا اذْهَبْ إِلَی الَّذِينَ غَرُّوكَ وَ خَدَعُوكَ وَ أَتَوْا بِكَ فَانْزِلْ عَلَيْهِمْ وَ لَا تَغُشَّنَا فِی دِيَارِنَا فَسَلَّطَ اللَّهُ عَلَی دُورِ بَنِی الْحُبْلَی الذَّرَّ فَخَرَّبَ دُورَهُمْ فَصَارُوا نُزَّالًا عَلَی غَيْرِهِمْ وَ كَانَ جَدُّ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُبَيٍّ يُقَالُ لَهُ ابْنُ الْحُبْلَی فَقَامَ سَعْدُ بْنُ عُبَادَهَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَا يَعْرِضُ فِی قَلْبِكَ مِنْ قَوْلِ هَذَا شَیْ ءٌ فَإِنَّا كُنَّا اجْتَمَعْنَا عَلَی أَنْ نُمَلِّكَهُ عَلَيْنَا وَ هُوَ يَرَی الْآنَ أَنَّكَ قَدْ سَلَبْتَهُ أَمْراً قَدْ كَانَ أَشْرَفَ عَلَيْهِ فَانْزِلْ عَلَیَّ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَإِنَّهُ لَيْسَ فِی الْخَزْرَجِ وَ لَا فِی الْأَوْسِ أَكْثَرُ فَمِ بِئْرٍ مِنِّی وَ نَحْنُ أَهْلُ الْجَلَدِ وَ الْعِزِّ فَلَا تُجِزْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَأَرْخَی زِمَامَ نَاقَتِهِ وَ مَرَّتْ تَخُبُّ بِهِ حَتَّی انْتَهَتْ إِلَی بَابِ الْمَسْجِدِ الَّذِی هُوَ الْيَوْمَ وَ لَمْ يَكُنْ مَسْجِداً إِنَّمَا كَانَ مِرْبَداً لِيَتِيمَيْنِ مِنَ الْخَزْرَجِ يُقَالُ لَهُمَا سَهْلٌ وَ سُهَيْلٌ وَ كَانَا فِی حَجْرِ أَسْعَدِ بْنِ زُرَارَهَ فَبَرَكَتِ النَّاقَهُ عَلَی بَابِ أَبِی أَيُّوبَ خَالِدِ بْنِ زَيْدٍ (۳) فَنَزَلَ عَنْهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله.

۱- فی نسخه: الحلفه بالفاء.

۲- فی الامتاع و سیره ابن هشام و تاریخ الطبریّ و غیرها انه صلی بهم الجمعه و یأتی ذلک أیضا فی الاخبار، و لعلّ الطبرسیّ أیضا أراد ذلک خصوصا مع قوله بعد ذلک: و کان أول مسجد خطب فیه بالجمعه.

۳- فی المصدر: خالد بن یزید. و هو مصحف، و الصحیح: خالد بن زید کما فی المتن.

فَلَمَّا نَزَلَ اجْتَمَعَ عَلَيْهِ النَّاسُ وَ سَأَلُوهُ أَنْ يَنْزِلَ عَلَيْهِمْ فَوَثَبَتْ أَمُّ أَبِی أَيُّوبَ إِلَی الرَّحْلِ فَحَلَّتْهُ فَأَدْخَلَتْهُ مَنْزِلَهَا فَلَمَّا أَكْثَرُوا عَلَيْهِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَيْنَ الرَّحْلُ فَقَالُوا أُمُّ أَبِی أَيُّوبَ قَدْ أَدْخَلَتْهُ بَيْتَهَا فَقَالَ صلی الله علیه و آله الْمَرْءُ مَعَ رَحْلِهِ وَ أَخَذَ أَسْعَدُ بْنُ زُرَارَةَ بِزِمَامِ النَّاقَةِ فَحَوَّلَهَا إِلَی مَنْزِلِهِ.

وَ كَانَ أَبُو أَيُّوبَ لَهُ مَنْزِلٌ أَسْفَلُ وَ فَوْقَ الْمَنْزِلِ غُرْفَةٌ فَكَرِهَ أَنْ يَعْلُوَ رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ بِأَبِی أَنْتَ وَ أُمِّی الْعُلْوُ أَحَبُّ إِلَيْكَ أَمِ السُّفْلُ فَإِنِّی أَكْرَهُ أَنْ أَعْلُوَ فَوْقَكَ فَقَالَ صلی الله علیه و آله السُّفْلُ أَرْفَقُ بِنَا لِمَنْ يَأْتِينَا قَالَ أَبُو أَيُّوبَ فَكُنَّا فِی الْعُلْوِ أَنَا وَ أُمِّی فَكُنْتُ إِذَا اسْتَقَيْتُ الدَّلْوَ أَخَافُ أَنْ يَقَعَ مِنْهُ قَطْرَةٌ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ كُنْتُ أَصْعَدُ وَ أُمِّی إِلَی الْعُلْوِ خَفِيّاً مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُ وَ لَا يَحُسُّ بِنَا وَ لَا نَتَكَلَّمُ إِلَّا خَفِيّاً وَ كَانَ إِذَا نَامَ صلی الله علیه و آله لَا نَتَحَرَّكُ وَ رُبَّمَا طَبَخْنَا فِی غُرْفَتِنَا فَنُجِيفُ (۱) الْبَابَ عَلَی غُرْفَتِنَا مَخَافَةَ أَنْ يُصِيبَ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله دُخَانٌ وَ لَقَدْ سَقَطَتْ جَرَّةٌ لَنَا وَ أُهَرِيقَ الْمَاءُ فَقَامَ أُمُّ أَبِی أَيُّوبَ إِلَی قَطِيفَةٍ لَمْ يَكُنْ لَنَا وَ اللَّهِ غَيْرُهَا فَأَلْقَتْهَا عَلَی ذَلِكَ الْمَاءِ تَسْتَنْشِفُ بِهِ مَخَافَةَ أَنْ يَسِيلَ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنْ ذَلِكَ شَیْ ءٌ وَ كَانَ يَحْضُرُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْمُسْلِمُونَ مِنَ الْأَوْسِ وَ الْخَزْرَجِ وَ الْمُهَاجِرِينَ وَ كَانَ أَبُو أُمَامَةَ أَسْعَدُ بْنُ زُرَارَةَ يَبْعَثُ إِلَيْهِ فِی كُلِّ يَوْمٍ غَدَاءً وَ عَشَاءً فِی قَصْعَةِ ثَرِيدٍ عَلَيْهَا عُرَاقٌ فَكَانَ يَأْكُلُ مَعَهُ مَنْ جَاءَ حَتَّی يَشْبَعُونَ ثُمَّ تُرَدُّ الْقَصْعَةُ كَمَا هِیَ وَ كَانَ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ يَبْعَثُ إِلَيْهِ فِی كُلِّ لَيْلَةٍ عَشَاءً وَ يَتَعَشَّی مَعَهُ مَنْ حَضَرَهُ وَ تُرَدُّ الْقَصْعَةُ كَمَا هِیَ وَ كَانُوا يَتَنَاوَبُونَ فِی بَعْثِ الْغَدَاءِ وَ الْعَشَاءِ إِلَيْهِ أَسْعَدُ بْنُ زُرَارَةَ وَ سَعْدُ بْنُ خَيْثَمَةَ وَ الْمُنْذِرُ بْنُ عَمْرٍو وَ سَعْدُ بْنُ الرَّبِيعِ وَ أُسَيْدُ بْنُ حُضَيْرٍ قَالَ فَطَبَخَ لَهُ أُسَيْدٌ يَوْماً قِدْراً فَلَمْ يَجِدْ مَنْ يَحْمِلُهَا فَحَمَلَهَا بِنَفْسِهِ وَ كَانَ رَجُلًا شَرِيفاً مِنَ النُّقَبَاءِ فَوَافَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ قَدْ رَجَعَ مِنَ الصَّلَاةِ فَقَالَ حَمَلْتَهَا بِنَفْسِكَ قَالَ نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَمْ أَجِدْ أَحَداً يَحْمِلُهَا فَقَالَ بَارَكَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ مِنْ أَهْلِ بَيْتٍ.

وَ فِی كِتَابِ دَلَائِلِ النُّبُوَّةِ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ الْمَدِينَةَ فَلَمَّا

۱- أجاف الباب: رده.

دَخَلَهَا جَاءَتِ الْأَنْصَارُ بِرِجَالِهَا وَ نِسَائِهَا فَقَالُوا إِلَيْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ دَعُوا النَّاقَهَ فَإِنَّهَا مَأْمُورَهٌ فَبَرَكَتْ عَلَى بَابِ أَبِي أَيُّوبَ فَخَرَجَتْ جَوَارٍ مِنْ بَنِي النَّجَّارِ يَضْرِبْنَ بِالدُّفُوفِ وَ هُنَّ يَقُلْنَ

نَحْنُ جَوَارٍ مِنْ بَنِي النَّجَّارِ***يَا حَبَّذَا مُحَمَّدٌ مِنْ جَارٍ

فَخَرَجَ إِلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ أَ تُحِبُّونَنِي فَقَالُوا بَلَى (۱) وَ اللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ أَنَا وَ اللَّهِ أُحِبُّكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ.

قَالَ عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ (۲) وَ جَاءَتْهُ الْيَهُودُ قُرَيْظَهُ وَ النَّضِيرُ وَ قَيْنُقَاعُ فَقَالُوا يَا مُحَمَّدُ إِلَى مَا تَدْعُو قَالَ إِلَى شَهَادَهِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ وَ أَنِّي الَّذِي تَجِدُونَنِي مَكْتُوباً فِي التَّوْرَاهِ وَ الَّذِي أَخْبَرَكُمْ بِهِ عُلَمَاؤُكُمْ أَنَّ مَخْرَجِي بِمَكَّهَ وَ مُهَاجَرِي فِي هَذِهِ الْحَرَّهِ (۳) وَ أَخْبَرَكُمْ عَالِمٌ (۴) مِنْكُمْ جَاءَكُمْ مِنَ الشَّامِ فَقَالَ تَرَكْتُ الْخَمْرَ وَ الْخَمِيرَ وَ جِئْتُ إِلَى الْبُؤْسِ (۵) وَ التُّمُورِ لِنَبِيٍّ يُبْعَثُ فِي هَذِهِ الْحَرَّهِ مَخْرَجُهُ بِمَكَّهَ وَ مُهَاجَرُهُ هَاهُنَا (۶) وَ هُوَ آخِرُ الْأَنْبِيَاءِ وَ أَفْضَلُهُمْ يَرْكَبُ الْحِمَارَ وَ يَلْبَسُ الشَّمْلَهَ وَ يَجْتَزِئُ بِالْكِسْرَهِ فِي عَيْنَيْهِ حُمْرَهٌ وَ بَيْنَ كَتِفَيْهِ خَاتَمُ النُّبُوَّهِ وَ يَضَعُ سَيْفَهُ عَلَى عَاتِقِهِ لَا يُبَالِي مَنْ لَاقَى وَ هُوَ الضَّحُوكُ الْقَتَّالُ يَبْلُغُ سُلْطَانُهُ مُنْقَطَعَ الْخُفِّ وَ الْحَافِرِ فَقَالُوا لَهُ قَدْ سَمِعْنَا مَا تَقُولُ وَ قَدْ جِئْنَاكَ لِنَطْلُبَ مِنْكَ الْهُدْنَهَ عَلَى أَنْ لَا نَكُونَ لَكَ وَ لَا عَلَيْكَ وَ لَا نُعِينَ عَلَيْكَ أَحَداً وَ لَا نَتَعَرَّضَ لِأَحَدٍ مِنْ أَصْحَابِكَ وَ لَا تَتَعَرَّضَ لَنَا وَ لَا لِأَحَدٍ مِنْ أَصْحَابِنَا حَتَّى نَنْظُرَ إِلَى مَا يَصِيرُ أَمْرُكَ وَ أَمْرُ قَوْمِكَ

۱- في المصدر: فقالوا أي.

۲- رواه الصدوق في اكمال الدين: ۱۱۴ و ۱۱۵. بإسناده عن عليّ بن إبراهيم. و أخرجه المصنّف في باب البشائر.

۳- في المصدر: و مهاجري بهذه الحره.

۴- تقدم في باب البشائر بمولده ان اسمه ابن حواش الحبر راجع ج ۱۵: ۲۰۶.

۵- البؤس: الشده و الفقر.

۶- في اكمال الدين: لنبي يبعث، هذا أو ان خروجه، يكون مخرجه بمكّه و هذه دار هجرته.

فَأَجَابَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی ذَلِکَ وَ کَتَبَ بَیْنَهُمْ کِتَاباً أَلَّا یُعِینُوا عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ لَا عَلَی أَحَدٍ مِنْ أَصْحَابِهِ بِلِسَانٍ وَ لَا یَدٍ وَ لَا بِسِلَاحٍ وَ لَا بِکُرَاعٍ (۱) فِی السِّرِّ وَ الْعَلَانِیَهِ لَا بِلَیْلٍ وَ لَا بِنَهَارٍ اللَّهُ بِذَلِکَ عَلَیْهِمْ شَهِیدٌ (۲) فَإِنْ فَعَلُوا فَرَسُولُ اللَّهِ فِی حِلٍّ مِنْ سَفْکِ دِمَائِهِمْ وَ سَبْیِ ذَرَارِیِّهِمْ وَ نِسَائِهِمْ وَ أَخْذِ أَمْوَالِهِمْ وَ کَتَبَ لِکُلِّ قَبِیلَهٍ مِنْهُمْ کِتَاباً عَلَی حِدَهٍ وَ کَانَ الَّذِی تَوَلَّی أَمْرَ بَنِی النَّضِیرِ حُیَیُّ (۳) بْنُ أَخْطَبَ فَلَمَّا رَجَعَ إِلَی مَنْزِلِهِ قَالَ لَهُ إِخْوَتُهُ جُدَیُّ (۴) بْنُ أَخْطَبَ وَ أَبُو یَاسِرِ بْنُ أَخْطَبَ مَا عِنْدَکَ قَالَ هُوَ الَّذِی نَجِدُهُ فِی التَّوْرَاهِ وَ الَّذِی بَشَّرَنَا بِهِ عُلَمَاؤُنَا وَ لَا أَزَالُ لَهُ عَدُوّاً لِأَنَّ النُّبُوَّهَ خَرَجَتْ مِنْ وُلْدِ إِسْحَاقَ وَ صَارَتْ فِی وُلْدِ إِسْمَاعِیلَ وَ لَا نَکُونُ تَبَعاً لِوُلْدِ إِسْمَاعِیلَ أَبَداً.

وَ کَانَ الَّذِی وَلِیَ أَمْرَ قُرَیْظَهَ کَعْبَ بْنَ أَسَدٍ وَ الَّذِی وَلِیَ أَمْرَ بَنِی قَیْنُقَاعَ مُخَیْرِیقٌ وَ کَانَ أَکْثَرُهُمْ مَالًا وَ حَدَائِقَ فَقَالَ لِقَوْمِهِ تَعْلَمُونَ (۵) أَنَّهُ النَّبِیُّ الْمَبْعُوثُ فَهَلُمُّوا نُؤْمِنُ بِهِ وَ نَکُونُ قَدْ أَدْرَکْنَا الْکِتَابَیْنِ فَلَمْ یُجِبْهُ قَیْنُقَاعُ إِلَی ذَلِکَ.

قَالَ وَ کَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یُصَلِّی فِی الْمِرْبَدِ بِأَصْحَابِهِ.

فَقَالَ لِأَسْعَدِ بْنِ زُرَارَهَ اشْتَرِ هَذَا الْمِرْبَدَ مِنْ أَصْحَابِهِ فَسَاوَمَ الْیَتِیمَیْنِ عَلَیْهِ فَقَالا هُوَ لِرَسُولِ اللَّهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَا إِلَّا بِثَمَنٍ فَاشْتَرَاهُ بِعَشَرَهِ دَنَانِیرَ وَ کَانَ فِیهِ مَاءٌ مُسْتَنْقَعٌ فَأَمَرَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ فَسِیلَ (۶) وَ أَمَرَ بِاللَّبِنِ فَضُرِبَ فَبَنَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَحَفَرَهُ فِی الْأَرْضِ ثُمَّ أَمَرَ بِالْحِجَارَهِ فَنُقِلَتْ مِنَ الْحَرَّهِ (۷) فَکَانَ

۱- الکراع یطلق علی الخیل و البغال و الحمیر.

۲- فی نسخه: اللّه بذلک علیهم شهید.

۳- هکذا فی النسخ، و الصحیح: حیی کسمی.

۴- جدی بالضم کسمی.

۵- فی المصدر: ان کنتم تعلمون.

۶- استنقع الماء فی الغدیر أی اجتمع و ثبت، و سال الماء سیلا و سیلانا: جری، مجهوله.

۷- الحره بالفتح: الأرض ذات حجاره نخره سود کأنّها أحرقت بالنار.

الْمُسْلِمُونَ يَنْقُلُونَهَا فَأَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَحْمِلُ حَجَراً عَلَى بَطْنِهِ فَاسْتَقْبَلَهُ أَسَيْدُ بْنُ حُضَيْرٍ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَعْطِنِي أَحْمِلْهُ عَنْكَ قَالَ لَا اذْهَبْ فَاحْمِلْ غَيْرَهُ فَنَقَلُوا الْحِجَارَةَ وَ رَفَعُوهَا مِنَ الْحُفْرَةِ حَتَّى بَلَغَ وَجْهَ الْأَرْضِ ثُمَّ بَنَاهُ أَوَّلًا بِالسَّعِيدَهِ لَبِنَةً لَبِنَةً ثُمَّ بَنَاهُ بِالسَّمِيطِ وَ هُوَ لَبِنَةٌ وَ نِصْفٌ ثُمَّ بَنَاهُ بِالْأُنْثَى وَ الذَّكَرِ لَبِنَتَيْنِ مُخَالِفَتَيْنِ وَ رَفَعَ حَائِطَهُ قَامَةً وَ كَانَ مُؤَخَّرُهُ (۱) مِائَةَ ذِرَاعٍ ثُمَّ اشْتَدَّ عَلَيْهِمُ الْحَرُّ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ أَظْلَلْتَ عَلَيْهِ ظِلًّا فَرَفَعَ صلی الله علیه و آله أَسَاطِينَهُ فِي مُقَدَّمِ الْمَسْجِدِ إِلَى مَا يَلِي الصَّحْنَ بِالْخَشَبِ ثُمَّ ظَلَّلَهُ وَ أَلْقَى عَلَيْهِ سَعَفَ النَّخْلِ فَعَاشُوا فِيهِ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ سَقَفْتَ سَقْفاً قَالَ لَا عَرِيشٌ كَعَرِيشِ مُوسَى الْأَمْرُ أَعْجَلُ مِنْ ذَلِكَ وَ ابْتَنَى رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَنَازِلَهُ وَ مَنَازِلَ أَصْحَابِهِ حَوْلَ الْمَسْجِدِ وَ خَطَّ لِأَصْحَابِهِ خِطَطاً فَبَنَوْا فِيهِ مَنَازِلَهُمْ وَ كُلٌّ شَرَعَ (۲) مِنْهُ بَاباً إِلَى الْمَسْجِدِ وَ خَطَّ لِحَمْزَةَ وَ شَرَعَ بَابَهُ إِلَى الْمَسْجِدِ وَ خَطَّ لِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ علیهما السلام مِثْلَ مَا خَطَّ لَهُمْ وَ كَانُوا يَخْرُجُونَ مِنْ مَنَازِلِهِمْ فَيَدْخُلُونَ الْمَسْجِدَ فَنَزَلَ عَلَيْهِ جَبْرَئِيلُ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تَأْمُرَ كُلَّ مَنْ كَانَ لَهُ بَابٌ إِلَى الْمَسْجِدِ أَنْ يَسُدَّهُ وَ لَا يَكُونَ لِأَحَدٍ بَابٌ إِلَى الْمَسْجِدِ إِلَّا لَكَ وَ لِعَلِيٍّ علیه السلام وَ يَحِلُّ لِعَلِيٍّ فِيهِ مَا يَحِلُّ لَكَ فَغَضِبَ أَصْحَابُهُ وَ غَضِبَ حَمْزَةُ وَ قَالَ أَنَا عَمُّهُ يَأْمُرُ بِسَدِّ بَابِي وَ يَتْرُكُ بَابَ ابْنِ أَخِي وَ هُوَ أَصْغَرُ مِنِّي فَجَاءَهُ فَقَالَ يَا عَمِّ لَا تَغْضَبَنَّ مِنْ سَدِّ بَابِكَ وَ تَرْكِ بَابِ عَلِيٍّ فَوَ اللَّهِ مَا أَنَا أَمَرْتُ بِذَلِكَ (۳) وَ لَكِنَّ اللَّهَ أَمَرَ بِسَدِّ أَبْوَابِكُمْ وَ تَرْكِ بَابِ عَلِيٍّ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ رَضِيتُ وَ سَلَّمْتُ لِلَّهِ وَ لِرَسُولِهِ.

قَالَ وَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حَيْثُ بَنَى مَنَازِلَهُ كَانَتْ فَاطِمَةُ علیها السلام عِنْدَهُ فَخَطَبَهَا أَبُو بَكْرٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ أَنْتَظِرُ أَمْرَ اللَّهِ ثُمَّ خَطَبَهَا عُمَرُ فَقَالَ مِثْلَ ذَلِكَ فَقِيلَ

۱- فی نسخه: و کان مؤخره فی مائه ذراع. و فی المصدر: و کان مؤخره (ذراع) فی مائه ذراع.

۲- شرع الباب إلی الطریق أی أنفذه إلیه.

۳- فی المصدر: ما أمرت أنا بذلک.

لِعَلِيٍّ علیه السلام لِمَ لَا تَخْطُبُ فَاطِمَهَ فَقَالَ وَ اللَّهِ مَا عِنْدِی شَیْ ءٌ فَقِیلَ لَهُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَا یَسْأَلُکَ شَیْئاً فَجَاءَ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَاسْتَحْیَا أَنْ یَسْأَلَهُ فَرَجَعَ ثُمَّ جَاءَهُ فِی الْیَوْمِ الثَّانِی فَاسْتَحْیَا فَرَجَعَ ثُمَّ جَاءَهُ فِی الْیَوْمِ الثَّالِثِ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَا عَلِیُّ أَ لَکَ حَاجَهٌ قَالَ بَلَی یَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ لَعَلَّکَ جِئْتَ خَاطِباً قَالَ نَعَمْ یَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ هَلْ عِنْدَکَ شَیْ ءٌ یَا عَلِیُّ قَالَ مَا عِنْدِی یَا رَسُولَ اللَّهِ شَیْ ءٌ إِلَّا دِرْعِی فَزَوَّجَهُ رَسُولُ اللَّهِ عَلَی اثْنَتَیْ عَشْرَهَ أُوقِیَّهً وَ نَشٍّ (۱)وَ دَفَعَ إِلَیْهِ دِرْعَهُ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله هَیِّئْ مَنْزِلًا حَتَّی تُحَوَّلَ فَاطِمَهُ إِلَیْهِ فَقَالَ عَلِیٌّ علیه السلام یَا رَسُولَ اللَّهِ مَا هَاهُنَا مَنْزِلٌ إِلَّا مَنْزِلُ حَارِثَهَ بْنِ النُّعْمَانِ وَ کَانَ لِفَاطِمَهَ علیها السلام یَوْمَ بَنَی بِهَا أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام تِسْعُ سِنِینَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ اللَّهِ لَقَدِ اسْتَحْیَیْنَا مِنْ حَارِثَهَ بْنِ النُّعْمَانِ قَدْ أَخَذْنَا عَامَّهَ مَنَازِلِهِ فَبَلَغَ ذَلِکَ حَارِثَهَ فَجَاءَ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَا وَ مَالِی لِلَّهِ وَ لِرَسُولِهِ وَ اللَّهِ مَا شَیْ ءٌ أَحَبَّ إِلَیَّ مِمَّا تَأْخُذُهُ وَ الَّذِی تَأْخُذُهُ أَحَبُّ إِلَیَّ مِمَّا تَتْرُکُهُ فَجَزَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله خَیْراً فَحُوِّلَتْ فَاطِمَهُ إِلَی عَلِیٍّ علیهما السلام فِی مَنْزِلِ حَارِثَهَ وَ کَانَ فِرَاشُهُمَا إِهَابَ (۲)کَبْشٍ جَعَلَا صُوفَهُ تَحْتَ جُنُوبِهِمَا.

قَالَ وَ کَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یُصَلِّی إِلَی بَیْتِ الْمَقْدِسِ مُدَّهَ مُقَامِهِ بِمَکَّهَ وَ فِی هِجْرَتِهِ حَتَّی أَتَی لَهُ سَبْعَهُ أَشْهُرٍ (۳)فَلَمَّا أَتَی لَهُ سَبْعَهُ أَشْهُرٍ عَیَّرَتْهُ الْیَهُودُ وَ قَالُوا لَهُ أَنْتَ تَابِعٌ لَنَا تُصَلِّی إِلَی قِبْلَتِنَا وَ نَحْنُ أَقْدَمُ مِنْکَ فِی الصَّلَاهِ فَاغْتَمَّ رَسُولُ اللَّهِ ص

۱- النش بالفتح: النصف.

۲- الاهاب: الجلد. أو ما لم یدبغ منه.

۳- اختلف فی تاریخ تحویل القبله إلی الکعبه، روی علیّ بن إبراهیم: سبعه أشهر بعد مهاجره النبیّ صلّی اللّه علیه و آله، و قال ابن إسحاق: صرف فی رجب علی رأس سبعه عشر شهرا من مقدمه المدینه، و هو المروی عن ابن عبّاس، و اختاره الیعقوبی فی تاریخه، ثمّ قال: و قیل: بسنه و نصف. و روی عن انس بن مالک تسعه أشهر أو عشره أشهر، و عن معاذ بن جبل ثلاثه عشر شهرا. راجع مجمع البیان ۱: ۲۲۳ و سیره ابن هشام ۲: ۱۷۶ و تاریخ الیعقوبی ۲: ۳۱.

مِنْ ذَلِکَ وَ أَحَبَّ أَنْ یُحَوِّلَ اللَّهُ قِبْلَتَهُ إِلَی الْکَعْبَهِ فَخَرَجَ فِی جَوْفِ اللَّیْلِ وَ نَظَرَ إِلَی آفَاقِ السَّمَاءِ یَنْتَظِرُ أَمْرَ اللَّهِ وَ خَرَجَ فِی ذَلِکَ الْیَوْمِ إِلَی مَسْجِدِ بَنِی سَالِمٍ الَّذِی جَمَعَ فِیهِ أَوَّلَ جُمُعَهٍ کَانَتْ بِالْمَدِینَهِ وَ صَلَّی بِهِمُ الظُّهْرَ هُنَاکَ بِرَکْعَتَیْنِ إِلَی بَیْتِ الْمَقْدِسِ وَ رَکْعَتَیْنِ إِلَی الْکَعْبَهِ وَ نَزَلَ عَلَیْهِ قَدْ نَری تَقَلُّبَ وَجْهِکَ فِی السَّماءِ فَلَنُوَلِّیَنَّکَ قِبْلَهً تَرْضاها (۱) الْآیَاتِ ثُمَّ نَزَلَ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله آیَهُ الْقِتَالِ وَ أُذِنَ لَهُ فِی مُحَارَبَهِ قُرَیْشٍ وَ هِیَ قَوْلُهُ أُذِنَ لِلَّذِینَ یُقاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَ إِنَّ اللَّهَ عَلی نَصْرِهِمْ لَقَدِیرٌ الَّذِینَ أُخْرِجُوا مِنْ دِیارِهِمْ بِغَیْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ یَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ (۲).

**[ترجمه]اعلام الوری: زُهریّ گوید: بین بیعت انصار در عقبه تا مهاجرت حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله به مدینه سه ماه فاصه بود. انصار در ذی الحجه با پیامبر بیعت کردند و رسیدن آن حضرت به مدینه نیز در ربیع الأول واقع شد و روز دوازدهم این ماه به وارد مدینه شد. انصار در انتظار پیامبر بودند و همواره از منازل خود بیرون می‌شدند و به راه نگاه می‌کردند. هنگامی که مأیوس می‌شدند بار دیگر به خانه‌های خود برمی‌گشتند، موقعی که حضرت رسول به ذو الحلیفه رسیدند راه منزل بنی عمرو بن عوف را پرسیدند اشخاصی که در آن جا بودند آن حضرت را رهنمائی کردند. یکی از یهودیان که بالای دیواری ایستاده بود از دور شبحی و سایه‌ای به نظرش رسید، و فریاد برآورد: ای جماعت مسلمان! اکنون صاحب شما به طرف مدینه می آید، فریاد این مرد در مدینه پیچید، مردم از زن و مرد و کودک از منازل بیرون شدند و برای آمدن حضرت رسول خوشوقت گردیدند. حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله در قبا توقف کردند و به مسجد تشریف بردند و در آن جا نشستند. بنو عمر بن عوف پیرامون او اجتماع کردند، و از حضور آن بزرگوار اظهار فرح و انبساط و شادمانی می‌نمودند. پیامبر در قبا به منزل کلثوم بن هدم که یکی از مشایخ بنی عمرو و مرد صالحی بود و نابینا بود نازل شدند. در این هنگام خانواده های مختلف اوس نزد پیامبر رفت و آمد کردند و لیکن از قبیله خزرج به علت این که بین آن‌ها با اوس اختلاف بود کسی نزد حضرت رسول نیامد. پیامبر هر چه نگاه می‌کرد از خزرجیان کسی را نمی‌دید، و قبل از آن حضرت نیز عده ای از مهاجرین در قبیله بنی عمرو بن عوف فرود آمده بودند.

روایت شده هنگامی که حضرت خاتم النبیین صلی اللّه علیه و آله به مدینه وارد شدند زنان و کودکان این بیت را می‌خواندند:

ص: ۱۰۴

طَلَعَ الْبَدْرُ عَلَیْنَا مِنْ ثَنِیَّات الْوَدَاعِ

وَجَبَ الشُّکْرُ عَلَیْنَا مَا دَعَا لِلَّهِ دَاعٍ

ماه شب چهارده از گردنه‌های «وداع» بر ما نمایان شد، سپاس و شکرگذاری بر ما واجب است تا زمانی که دعا کننده‌ای خداوند را فرا بخواند.

سلمان فارسی غلام یکی از یهودیان مدینه بود، وی از شهر و مملکت خود بیرون شده بود و درباره دین «حنیف» تحقیق و بررسی می‌کرد، وی در ضمن مسافرت خود به یکی از راهبان مسیحی در شام برخورد کرد و از راهب راجع به دین حنیف سؤالاتی کرد و با وی دوست و رفیق شد، راهب گفت: این مذهب در مکه ظاهر خواهد شد شما به آن جا بروید، پس از آن

به یثرب بروید زیرا که این پیامبر به آن طرف مهاجرت خواهد کرد. سلمان فارسی از شام حرکت کرد هنگامی که به یثرب رسید یکی از اعراب او را گرفت و به عنوان برده به یکی از یهودیان فروخت، سلمان روزها در نخلستان این مرد یهودی کار می کرد، روزی که حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله به مدینه تشریف فرما شدند سلمان طبق معمول در این نخلستان بود در این هنگام یکی از یهودیان آمد و به صاحب سلمان گفت، اطلاع داری که پیامبر این مسلمانان، به نزدشان آمده است. سلمان فارسی هنگامی که این موضوع را شنید گفت: قربانت گردم چه می گوئی؟! صاحب سلمان گفت: کار خود را بکن به شما ارتباطی ندارد، راوی گوید: سلمان پس از شنیدن این خبر از درخت پایین آمد و سینی‌ای را پر از خرما کرد و برای حضرت رسول برد. پیامبر صلی اللّٰه علیه و آله فرمود: این خرما چیست؟ عرض کرد: این صدقه است و خرمای ما می باشد چون مطلع شدیم شما غریب هستید و از راه دور به این شهر آمده اید لذا دوست دارم که از خرمای ما بخورید، حضرت فرمود: نام خداوند را بر زبان جاری کنید و از این خرماها بخورید. سلمان در این هنگام متوجه حضرت رسول شد و به زبان فارسی گفت: این یکی از نشانه ها است! و با انگشت خود آن را شمرد. بار دیگر طبقی آورد و گفت: چون دیدم شما از خرمای صدقه نمی‌خورید و لذا این طبق را به عنوان هدیه برای شما آورده ام، حضرت فرمود: نام خدا را به زبان بیاورید و از این خرما میل کنید، در این مرتبه خود آن جناب هم میل فرمودند، سلمان با انگشتش دو تا را شمرد. و به فارسی گفت: این علامت دوم است.

ص: ۱۰۵

پس از این جریان سلمان پشت سر پیامبر رفت، حضرت نیز شانه مبارک را باز کرده بود در این هنگام چشم سلمان به خاتم نبوت افتاد و او را بوسید، خاتم النبیین فرمود: تو که هستی؟ عرض کرد: من مردی از اهل فارس هستم و مدتی است که از شهر خود بیرون شده ام، سلمان جریان کار خود را حضور پیامبر عرض کرد.

و در این باره روایت طولانی‌ای ذکر شده است.

پس سلمان مسلمان شد و حضرت رسول فرمود: تو را مژده می‌دهم که به زودی خداوند آزادی تو را از دست این یهودی مقرر می فرماید.

هنگامی که شب فرا رسید ابو بکر از پیامبر مفارقت کرد و به طرف مدینه آمد و در خانه یکی از انصار نازل شد، لیکن حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله همچنان در قبا در نزد کلثوم بن هدم ماند.

پس از این که نماز مغرب و عشاء را اداء نمودند اسعد بن زراره در حالی که نقابی بر چهره خود داشت حضور آن جناب رسید، و از قدوم حضرت اظهار شادمانی کرد. بعد از این عرض کرد: یا رسول اللّٰه! من گمان نمی‌کردم که خبر آمدن شما را بشنوم و لیکن حضور شما نرسم ولی شما می‌دانید که بین ما و برادران ما از اوس اختلاف و کدورتی هست و لذا میل نداشتم که در منزل آنان خدمت شما برسم، ولی اکنون لازم دیدم حضور شما برسم. حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله فرمود: ای قبیله اوس اکنون کدام یک از شما اسعد بن زراره را حمایت خواهید کرد، گفتند: یا رسول اللّٰه! حمایت شما حمایت ماست شما از وی حمایت کنید و او را در پناه خود بگیرید، پیامبر فرمود: من میل دارم یکی از شما او را پناه دهد، در این هنگام

عُوَیم بن ساعِده و سعد بن خَیثَمه عرض کردند: یا رسول اللَّه! اسعد بن زراره در پناه ما باشد. پس از این جریان اسعد بن زراره خدمت پیامبر می‌رسید و به آن جناب نماز می‌خواند و صحبت می‌کرد. حضرت رسول مدت پانزده روز در قبا توقف کردند، در یکی از روزها ابو بکر آمد و عرض کرد یا رسول اللَّه! مردم مدینه اشتیاق دیدار شما را دارند، اینک لازم است به مدینه داخل شوید. حضرت فرمود: من از جای خود تکان نخواهم خورد تا برادرم علی بن ابی طالب برسد. پیامبر برای علی علیه السّلام سفارش کرده بود که خانواده او را از مکه به طرف مدینه حمل کند، و خودش هم حرکت نماید، ابو بکر گفت: من خیال نمی کنم علی ابن ابی طالب بیاید، حضرت فرمود: علی هر چه زودتر خواهد آمد، پس از پانزده روز که از توقف پیامبر گذشت علی علیه السّلام به اتفاق اهل بیت پیامبر رسیدند.

ص: ۱۰۶

هنگامی که امیر المؤمنین به حضرت رسول رسیدند، سعد بن ربیع و عبد اللَّه بن رواحه بت های خزرجیان را از بین می‌بردند و آن‌ها را می‌شکستند. هر کدام از بزرگان و رؤسای قبائل در منزل خود بت مخصوصی داشتند، و این بت ها را معطر می‌کردند و به آن‌ها تبّرک می‌جستند. خاندان های مختلف نیز بت هائی داشتند که متعلق به خانواده بود و به طور دسته جمعی در عبادت آن‌ها شرکت می‌کردند این بت ها را با پارچه ها زینت می‌نمودند و برای آن‌ها گوسفند قربانی می‌کردند. موقعی که نقبای دوازده گانه که حضرت رسول صلی اللَّه علیه و آله قبلا در مکه آن‌ها را انتخاب کرده بودند وارد مدینه شدند بت ها را از منازل خود و کسانی که از آنان اطاعت کرده بودند خارج ساختند، و هنگامی که هفتاد نفر از مسلمین به مدینه رسیدند اسلام در این شهر شهرت پیدا کرد و مسلمین قوت گرفتند، و لذا بت های مشرکین را از بین می بردند.

راوی گوید: پیامبر بعد از ورود علی علیه السّلام یک یا دو روز دیگر نیز در قبا توقف کردند پس از آن برای عزیمت به مدینه سوار مرکب شد، در این هنگام بنی عَمرو بن عوف پیرامون آن جناب اجتماع کردند و عرض کردند: یا رسول اللَّه! در نزد ما توقف کنید زیرا ما اهل جنگ و جهاد و عهد و پیمان هستیم و شما را از دشمنان و مخالفین نگهداری خواهیم کرد پیامبر فرمود: این مرکب مأموریت دارد مرا به محل معینی ببرد. خبر حرکت حضرت خاتم النبیین صلی اللَّه علیه و آله به اوس و خزرج رسید آنان مسلح شدند و به استقبال آن جناب شتافتند. پیامبر به هر خاندانی از انصار که عبور می کردند، اطراف شتر او را می گرفتند

ص: ۱۰۷

و می‌گفتند: یا رسول اللَّه! در منزل ما فرود آیید. حضرت می فرمود جلوی مرکب مرا نگیرید و او را آزاد بگذارید زیرا وی مأمور است به جای معینی برود و در آن جا بر زمین نشیند. حضرت رسول صلی اللَّه علیه و آله صبح روز جمعه از قبا حرکت کردند و ظهر همان روز به بنی سالم رسیدند افراد بنی سالم جلوی آن جناب را گرفتند و گفتند: یا رسول اللَّه! اکنون در این جا فرود آیید زیرا اهل این محل از مجاهدین و فداکاران هستند و شما را از گزند بدخواهان و دشمنان حفظ خواهند کرد، شتر حضرت رسول صلی اللَّه علیه و آله نزدیک مسجد این قبیله که قبل از تشریف فرمائی او، درست کرده بودند به زمین نشست پیامبر در مسجد فرود آمد و نماز ظهر را اداء کرد و برای آنان خطبه خواند، و این اولین مسجدی بود که آن حضرت در آن جا خطبه جمعه خواندند، و این نماز به طرف بیت المقدس خوانده شد و صد نفر با آن جناب نماز گزاردند. بعد از خواندن

نماز حضرت خاتم النبیین صلی اللّٰه علیه و آله سوار شتر شدند و مهار او را نیز به گردنش انداختند، شتر به محله عبد اللّٰه بن ابیّ رسید و حضرت رسول در این محل توقف کردند و می‌توانستند بر عبد اللّٰه بن ابی نازل شوند، پس از این که گرد و غبار بلند شد و عبد اللّٰه آستین خود را جلوی دماغ و دهان گرفته بود، گفت: ای مرد از این محل بروید و در منازل کسانی که شما را گول زدند و به این جا آوردند نازل شوید و محله ما را به هم نزنید. خداوند در اثر حرف عبد اللّٰه بن ابیّ موریانه را بر منازل بنی حُبلَی که جد این عبد اللّٰه بود مسلط کرد و تمام خانه های آنان از بین رفت تا آن جایی که افراد این قبیله در منازل دیگران اقامت کردند، در این هنگام سعد بن عباده از جای خود برخاست و گفت: یا رسول اللّٰه! از گفته های این مرد نگران نباشید، زیرا ما در نظر داشتیم وی را به عنوان پادشاه و سرور برای خود انتخاب کنیم. اکنون وی می بیند با آمدن شما این موضوع منتفی شده لذا از ورود شما ناراحت به نظر می‌رسد، اینک در خانه من فرود آیید، زیرا در میان اوس و خزرج کسی به اندازه ما قدرت پذیرائی ندارد، و ما قوی و نیرومند هستیم، اکنون از محله ما گذر نکنید. حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله بار دیگر افسار شتر را افکند و او هم چنان به راه خود ادامه داد تا به محلی که اکنون مسجد پیامبر واقع شده رسید. این محل قبلا خوابگاه گوسفندان و شتران بود، و به دو کودک یتیم به نام‌های سهل و سهیل از خزرجیان تعلق داشت، و این دو کودک نیز در تحت کفالت أسعد بن عباده بودند. شتر حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله در خانه ابو ایوب خَالِد بن زَید انصاری رسید، و در آن جا به زمین آمد، پیامبر از شتر پائین آمد.

هنگامی که آن حضرت از مرکب خود نازل گردید

ص: ۱۰۸

مردم اطراف او جمع شدند و او را به منازل خویش دعوت کردند، در این هنگام که مردم پیرامون وی اجتماع کرده بودند، مادر ابو ایوب وسائل و اثاثیه حضرت را به منزل خود برد. موقعی که پیامبر دید مردم از وی دست برنمی‌دارند پرسید لوازم و وسائل من چه شد؟ گفتند: مادر ابو ایوب به منزلش برده، حضرت فرمود: «المرء مع رحله» اکنون که لوازم و اثاثیه مرا آن جا برده اند من در آن جا منزل خواهم کرد، اسعد بن زراره نیز شتر آن حضرت را به منزلش بردند.

ابو ایوب در منزل خود یک اطاق بیش نداشت و بالای این اطاق نیز غرفه ای بود، او راضی نشد که خود بالا رود و حضرت را در اطاق پائین پذیرائی کند، و لذا پرسید یا رسول اللّٰه! پدر و مادرم فدای شما باد به اطاق بالا میل دارید بروید و یا در پائین اقامت می‌کنید؟ زیرا من دوست ندارم در بالای سر شما زندگی کنم. حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله فرمود: اطاق پائین برای ما مناسب تر است زیرا مردم با ما رفت و آمد می‌کنند و این موجب سهولت از برای مراجعین می‌باشد، ابو ایوب گوید: من و مادرم در بالا زندگی می‌کردیم، و هنگامی که می‌خواستیم از دلو آب برداریم می ترسیدیم قطره از آن به طرف پیامبر بچکد و موجب ناراحتی ایشان گردد. هنگامی که می‌خواستیم از غرفه رفت و آمد کنیم بسیار آهسته می‌رفتیم و هنگام سخن گفتن نیز آهسته گفتگو می‌کردیم تا حضرت رسول ناراحت نگردد، و هرگاه پیامبر به خواب می‌رفت ما سکوت می‌کردیم و از خود حرکتی نداشتیم، بعضی از اوقات که می‌خواستیم غذا طبخ کنیم در غرفه را می بستیم تا پیامبر از دود ناراحت نشود. یکی از روزها خمره آب بر زمین افتاد و آب آن ریخت و مادرم برخاست و تنها قطیفه ای(پتوی پشمی و پرزدار) که در منزل داشتیم روی آب انداخت از ترس آنکه قطره ای روی رسول خدا بریزد و قطیفه آب‌ها را به خود گرفت و به این وسیله از

ریزش آب به اطاق پائین که پیامبر در آن جا نشسته بود جلوگیری شد، در این ایام مسلمین اوس و خزرج خدمت آن جناب رفت و آمد می‌کردند. ابو امامهٔ اسعد بن زراره هر روز برای حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله نهار و شام می‌فرستاد، غذائی که برای او می آوردند کاسه‌ای نان خورش (ترید) بود که چند تکه استخوان با مقداری گوشت بر روی آن بود. و کسانی که در خدمت پیامبر بودند از آن می‌خوردند و چیزی از غذا کم نمی‌شد. و سعد بن عباده نیز هر شب برای آن حضرت شام می آورد، کسانی که در خدمت پیامبر بودند از این غذاها می‌خوردند، و چیزی از آن ظرف‌های غذا کاسته نمی‌شد. پس از مدتی شام و نهار نوبتی شد، و چند نفر از مسلمانان، مانند اسعد بن زراره، و سعد بن خیثمه، و منذر بن عمرو، و سعد بن ربیع، و اسید بن حضیر هر کدام یک روز غذا می آوردند، راوی گوید: یکی از روزها که نوبت اسید بن حضیر بود وی غذا را طبخ کرد و حاضر نمود، ولی کسی را ندید تا برای حضرت رسول ببرد لذا خودش با این که مردی بزرگ و شریف بود غذا را به حضور آن حضرت برد، وی هنگامی که حضرت از نماز برمی‌گشت با او ملاقات نمود، پیامبر فرمود: خودت برای ما غذا آورده ای؟ عرض کرد: آری یا رسول اللّه! چون کسی نبود برای شما غذا بیاورد لذا خودم آوردم، فرمود: خداوند به خانواده شما برکت مرحمت کند.

در کتاب دلائل النبّوهٔ از انس بن مالک روایت شده که گوید: هنگامی که حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله به مدینه وارد شدند.

ص: ۱۰۹

انصار زن و مرد خدمت آن جناب رسیدند و گفتند: یا رسول اللّه! به طرف ما تشریف بیاورید، حضرت فرمود: شتر مرا واگذارید وی هر جا که مأموریت دارد خواهد نشست، پس از این شتر در خانه ابو ایوب به زمین آمد، در این هنگام دختران بنی نجار بیرون شدند و از ورود پیامبر اظهار شادمانی کردند و می گفتند:

ما کنیزکان و دختران بنی نجار هستیم، خوشا به حال کسی که محمد همسایه او است.

راوی گوید: حضرت خاتم النبیّین صلی اللّه علیه و آله به طرف آن‌ها متوجه شد و گفت: آیا مرا دوست دارید انصار گفتند: آری سوگند به خدا شما را دوست داریم. پیامبر سه مرتبه فرمود: من نیز شما را دوست دارم.

علی بن ابراهیم گوید: یهودیان بنی نضیر و بنی قریظه و بنی قینقاع خدمت حضرت رسول رسیدند و گفتند: یا محمد! مردم را به چه دعوت می‌کنی؟ فرمود: به یگانگی خداوند و رسالت خود مردم را می‌خوانم، من همان رسولی هستم که شما اوصاف مرا در تورات می بینید و از پیامبران خود نیز راجع به من مطالبی را شنیده اید مگر انبیاء شما نگفتند، که: پیامبری از مکه ظاهر خواهد شد و به یثرب هجرت خواهد کرد. یکی از علمای شما که از شام آمده بود به شما گفت: من از لذت زندگی و طعام های لذیذ گذشتم، و به طرف فقر و گرسنگی رو آوردم، این رنج‌ها برای این است که در همین نزدیکی ها در «حره» پیامبری ظاهر خواهد شد، این پیامبر در مکه مبعوث می‌گردد و به این جا مهاجرت می‌کند، وی آخرین انبیاء و افضل آنان می‌باشد. این پیامبر بر حماری سوار می شود، و لباس مختصری می‌پوشد، و به نان اندکی قناعت می‌کند، در چشمهایش قرمزی مشاهده می‌گردد، و بین شانه هایش خاتم نبوت قرار دارد، او شمشیری روی شانه اش می‌گذارد و از احدی هم باک ندارد، این پیامبر

در معاشرت و مجالست خنده رو و بشّاش است، لیکن در میدان جنگ خون می‌ریزد حکومت و سلطنت او تا آن جا که پای آدمی رسیده، خواهد رفت. یهودیان گفتند: ما این مطالب را شنیده ایم، ولی اکنون نزد شما آمده ایم تا با هم عهد و پیمان ببندیم خواسته ما از شما این است که ما را با همدیگر اختلافی نباشد، ما راجع به شما بی طرفی اختیار خواهیم کرد و با دوستان و دشمنان شما کاری نخواهیم داشت، شما هم با ما و یاران ما کاری نداشته باشید تا ببینیم کار شما به کجا خواهد رسید.

ص: ۱۱۰

حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله پیشنهاد آنان را پذیرفتند، و در این مورد عهد نامه ای نوشتند، و مقرر شد که: یهودیان نسبت به پیامبر و مسلمانان کاری نداشته باشند، و به دشمنان آنان هیچ گونه کمک و مساعدت نکنند و با دست و زبان یاری نرسانند، و به مخالفین پیامبر و اصحاب آن حضرت اسب و شتر و اسلحه و آذوقه ندهند ، و به این عهدنامه در آشکارا و نهان و شب و روز عمل کنند، و خداوند را در این موضوع شاهد گرفتند. و اگر چنانچه یهودیان به متن این قرارداد و معاهده عمل نکردند و مواد آن را نقض نمودند، پیامبر اسلام مجاز است با یهودیان جنگ کند، و خون آن‌ها را بریزد، و زنان و کودکان آن‌ها را اسیر کند و اموال آنان را ضبط نماید، و در این مورد برای هر قبیله از یهودیان عهدنامه جداگانه ای نوشته شد. حیی بن اخطب که رئیس و گرداننده امور بنی نضیر بود، به منزل خود مراجعت کرد، برادران او جُدِیّ بن اخطب، و ابو یاسر بن اخطب نزد او رفتند و گفتند: از این ملاقات چه فهمیدی؟ گفت: این همان کسی است که ما در تورات وی را می‌شناسیم و علمای ما هم مژده ظهور او را به ما داده اند، و لیکن من با این امر دشمن هستم، زیرا که در این صورت نبوت از فرزندان اسحاق بیرون خواهد شد و به فرزندان اسماعیل منتقل خواهد گردید، و نبوت هیچ گاه تابع فرزندان اسماعیل نخواهد شد.

ریاست بنی قریظه با «کعب بن اسد» بود، و ریاست بنی قینقاع را «مُخَیرِق» در اختیار داشت، این مرد ثروت زیاد و باغ های فراوانی داشت، وی پس از این که از خدمت حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله برگشت به قوم خود گفت: اگر می‌دانید این پیامبر به راستی مبعوث شده اکنون برویم به او ایمان بیاوریم و به هر دو کتاب معتقد گردیم ولی بنی قینقاع از وی اطاعت نکردند.

و گوید: حضرت رسول در مربد(آغل شتران و چهارپایان) نماز می گذاردند.

پس از چندی به اسعد بن زراره فرمودند: این محل را از صاحبش خریداری کنید، اسعد بن زراره در نظر گرفت این زمین را که متعلق به دو یتیم بود به قیمت زیادی خریداری کند، صاحبان زمین گفتند: ما او را به پیامبر بخشیدیم، حضرت فرمود: من بدون بها، زمین را قبول نمی‌کنم. بعد از این مذاکرات زمین مزبور را به ده دینار خریدند، در این محل گودالی بود و آب های اطراف در آن جا جمع می‌شد، حضرت رسول با دست اشاره کردند و آن آب ها جاری شد و گودال خالی گردید، پس از آن امر فرمود: مقداری خشت تهیه کردند، پیامبر شخصاً بنای مسجد را زیر نظر گرفتند، ابتداء مقداری از زمین را گود کردند و با سنگ هائی که از حره آورده می‌شد پایه های مسجد را استوار نمودند.

ص: ۱۱۱

افراد مسلمین از حره سنگ می آوردند، حضرت رسول نیز سنگی را در حالی که روی سینه خود گذاشته بود حمل می‌کرد، اسید بن حضیر عرض کرد: یا رسول اللّه اجازه بدهید من این سنگ را ببرم، فرمود: من این را خواهم برد شما بروید سنگ دیگری بیاورید!، پایه های مسجد را با سنگ تا برابر زمین آوردند، بعد از این مقداری را با یک خشت کار کردند، و بعد مختصری را با یک خشت و نصفی بالا آوردند و بعد دو خشت به طور مخالف کار گذاشتند و دیوار را به اندازه قامت یک مردی بالا آوردند، و سطح مسجد هم به اندازه صد ذراع بود. هنگامی که هوا گرم شد به حضرت رسول گفتند: خوب است سایه بانی بالای مسجد بگذاریم تا از گرمی و حرارت آفتاب آسوده باشیم، پیامبر دستور داد چند ستون نصب کردند و مقداری شاخه خرما روی آن‌ها انداختند، پس از این گفتند: یا رسول اللَّه! اگر این مسجد سقف داشت بهتر بود، فرمود: سایه بانی مانند سایه بان موسی برای ما کفایت می کند، به علاوه ما کارهای دیگری داریم که الزم از این کار است بعد از این که بنای مسجد به پایان رسید، حضرت رسول برای خود و اصحابش در اطراف مسجد خانه هائی بنا کرد، و برای هر یک از آن‌ها محل هائی معین کرد تا آنان خانه های خود را در آن جا بسازند، برای حمزه بن عبد المطلب و علی بن ابی طالب نیز جایی در نظر گرفت، پس از این دستور داد از خانه ها به طرف مسجد دری باز کنند و از آن جا رفت و آمد کنند. جبرئیل نازل شد و فرمود: خداوند امر می‌کند درهای خانه ها را که به مسجد باز می شود ببندید، جز در خانه خودت و علی بن ابی طالب که لازم نیست آن‌ها را ببندید و آن چه در آن بر تو حلال است بر علی هم حلال شده، در این هنگام حمزه و بقیه اصحاب به خشم و غضب آمدند، حمزه گفت: من عموی وی هستم امر می‌کند در خانه مرا ببندند و لیکن علی که برادرزاده ام هست و از من کوچک تر است از این جریان مستثنی است. پیامبر آمد و به حمزه گفت: ای عم ناراحت نباش و از بستن در خانه ات غضب نکن، به خداوند سوگند من به این موضوع امر نکرده ام، خداوند دستور داده است که درب خانه های شما را ببندم و از بستن در منزل علی خودداری کنم، حمزه عرض کرد: یا رسول اللَّه! اکنون راضی شدم و تسلیم خداوند و رسولش گردیدم.

گوید: هنگامی که حضرت رسول صلی اللَّه علیه و آله خانه های خود را بنا می‌کرد، حضرت زهرا علیها السّلام در خدمت آن جناب بود، ابوبکر فاطمه را از پیامبر خواستگاری کرد، حضرت فرمود: من در انتظار فرمان خداوند هستم، بعد از ابو بکر، عمر از حضرت زهرا خواستگاری نمود. پیامبر همان جواب اولی را دادند.

ص: ۱۱۲

در این هنگام به علی بن ابی طالب گفتند: چرا فاطمه را خواستگاری نمی‌کنی؟ گفت: من چیزی ندارم! گفتند: پیامبر از شما چیزی نخواهد خواست. علی بن ابی طالب علیه السّلام خدمت حضرت رسول صلی اللَّه علیه و آله آمدند و لیکن از شرم و حیا چیزی نگفتند و برگشتند، روز دیگر آمد باز مراجعت کرد. روز سوم که خدمت پیامبر رسید فرمود: یا علی! آیا حاجتی داری؟ عرض کرد: آری یا رسول اللَّه! فرمود: شاید آمده ای فاطمه را خواستگاری کنی؟ عرض کرد: آری یا رسول اللَّه!، فرمود: از زندگی چه داری؟ عرض کرد، غیر از یک زره چیزی ندارم. حضرت رسول صلی اللَّه علیه و آله فاطمه علیها السّلام را به دوازده و نیم اوقیه به علی بن ابی طالب عقد بستند، و امیر المؤمنین هم زره خود را به حضرت رسول دادند، پیامبر فرمود: اینک منزلی تهیه کن تا فاطمه را آن جا بیاورند، علی علیه السّلام عرض کرد: یا رسول اللَّه ما جز منزل حارثه بن نعمان جای دیگری نداریم. روزی که حضرت زهرا را به منزل علی بن ابی طالب بردند نه سال بیشتر نداشت پیامبر می‌فرمود: ما از حارثه بن نعمان شرم داشتیم، زیرا که همه منزل او را گرفته بودیم، حارثه از این گفتار حضرت رسول اطلاع پیدا کرد و خدمت آن

حضرت رسید و عرض کرد: یا رسول اللّه! جان و مالم در راه خدا و پیامبرش ارزشی ندارد، من آن را که تو از من گرفته ای بیشتر می پسندم. حضرت خاتم النبیین درباره وی دعا فرمود و برای او جزای خیر طلبید، پس از این حضرت فاطمه را نزد علی بن ابی طالب علیه السّلام در منزل حارثه بردند، و بستر آن‌ها در شب زفاف عبارت بود از یک پوست گوسفندی که روی او خوابیدند.

گوید: حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله در مکه و تا هفت ماه بعد از هجرت نیز به طرف بیت المقدس نماز می‌خواندند، در این هنگام یهودیان به آن جناب گفتند: تو از ما متابعت و پیروی می کنی، زیرا که شما به طرف بیت المقدس که قبله ما هست نماز می‌خوانی، و ما قبل از تو نماز می‌خوانیم. پیامبر از این جهت اندوهگین شد

ص: ۱۱۳

و دوست داشت که خداوند قبله را به طرف کعبه تغییر دهد، حضرت در دل شب از منزل بیرون می‌شد و به اطراف آسمان نگاه می کرد و منتظر فرمان خداوند بود، روزی که تغییر قبله پیش آمد پیامبر در مسجد بنی سالم نماز می‌خواند مسجدی که اولین نماز جمعه مدینه در آن برگزار شد، حضرت نماز ظهر را دو رکعت به طرف بیت المقدس خواند، و دو رکعت به طرف کعبه اداء کرد. در این هنگام بود که این آیه شریفه نازل گردید: «قَدْ نَرى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّماءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضاها» - . بقره / ۱۴۴ - { ما [به هر سو] گردانیدنِ رویت در آسمان را نیک می بینیم. پس [باش تا] تو را به قبله ای که بدان خشنود شوی برگردانیم.}

پس از این آیات قتال و جهاد با مشرکین قریش آمد: «أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَ إِنَّ اللَّهَ عَلى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ* الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا الله» - . حج / ۳۹ - ۴۰ - { به کسانی که جنگ بر آنان تحمیل شده، رخصت [جهاد] داده شده است، چرا که مورد ظلم قرار گرفته اند، و البته خدا بر پیروزی آنان سخت تواناست. همان کسانی که بناحق از خانه هایشان بیرون رانده شدند. [آن‌ها گناهی نداشتند] جز این که می گفتند: «پروردگار ما خداست}.

**[ترجمه]

توضیح

(۳) التوکف التوقع و الانتظار و قال الجوهری الآل الذی تراه فی أول النهار و آخره کأنه یرفع الشخوص و لیس هو السراب انتهی.

و فی بعض روایاتهم رأی رجلا مبیضا یزول به السراب قال فی النهایه أی یرفعه و یظهره یقال زال به السراب إذا ظهر شخصه فیه خیالا.

و قال الأطم مثل الأجم یخفف و یثقل و الجمع آطام و هی حصون لأهل المدینه و قال تشوفت إلی الشی ء أی تطلعت یقال النساء یتشوفن إلی السطوح أی ینظرن و یتطاولن قوله لا أریم أی لا أبرح و لا أزول قوله و الحلقه فی بعض النسخ بالحاء المهمله

و القاف و هی بالفتح و سکون اللام السلاح و فی بعضها بالفاء و هی بالکسر المعاقده و المعاهده علی التعاضد و التساعد.

قوله أکثر فم بئر لعله جعل کثره الناس فی فم البئر أو کثره البئر کنایه عن کثره الأتباع و الأضیاف و الخبب ضرب من العدو.

و قال الجزری فیه إن مسجده کان مربدا لیتیمین المربد الموضع الذی یحبس فیه الإبل و الغنم و به سمی مربد المدینه و البصره بکسر المیم و فتح

۱- البقره: ۱۴۴.

۲- إعلام الوری: ۴۲- ۴۷ ط ۱ و ۷۴- ۸۲ ط ۲، و الآیتان فی سوره الحجّ: ۳۹ و ۴۰.

۳- فی نسخه: إیضاح.

الباء من ربد بالمكان إذا أقام فيه و ربده إذا حبسه و المربد أيضا الموضع الذى يجعل فيه التمر لينشف.

**[ترجمه]«التوكّف» یعنی در انتظار بودن. جوهری گوید: «الآل» چیزی است که در ابتدا و پایان روز می‌بینی گویی آن شاخص ها را بالا می‌برد اما سراب نیست. پایان نقل قول.

در برخی روایت‌هایشان «رأی رجلا مبیّضاً یزول به السراب» در نهایهٔ گوید: یعنی او را بالا برده و آشکار می‌سازد. گفته می... شود: «زال به السراب» یعنی هرگاه به صورت خیالی اندامش آشکار گردد.

و گوید: «الاطم» مانند «الاجم» به صورت مخفّف و با تشدید می‌آید و جمع آن «آطام» است و آن قلعه‌های اهالی مدینه است. و گوید: «تشوّفت الی الشیء» یعنی: چشم دوختم. «النساء یتشوّفن الی السطوح» یعنی نگاه می‌کنند و دراز می‌شوند. سخن او: «لا ـ اریم» یعنی تکان نمی‌خورم و نمی‌روم. سخن او: «الحلقهٔ» در برخی نسخه‌ها با حاء و قاف ذکر شده است و این کلمه با فتحه و سکون لام به معنای سلاح است. و در برخی نسخه‌ها با فاء و کسره به معنای پیمان و معاهده برای همکاری و همیاری است.

سخن او: «اکثر فم بئر» شاید کثرت مردم را در دهانه چاه قرار داده یا کثرت چاه کنایه از کثرت پیروان و مهمانان است. «الخبب» نوعی دویدن است.

جزری گوید: در حدیث آمده است: مسجد پیامبر مربد (خوابگاه شتران) دو یتیم بود و «المربد» مکانی است که شتر و گوسفند در آن نگه داشته می‌شود. و مربد مدینه و بصره به همین اسم نامگذاری شده است. با کسره میم فتحه

ص: ۱۱۴

باء از «ربد المکان» است هرگاه در آن مکانی اقامت کند. و «ربده» یعنی او را نگاه داشت. و همچنین «المربد» مکانی است که خرما را در آن می‌گذارند تا خشک شود.

**[ترجمه]

«۲»

کا، الکافی فِی الرَّوْضَهِ مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِی حَمْزَهَ عَنْ سَعِیدِ بْنِ الْمُسَیَّبِ قَالَ: سَأَلْتُ عَلِیَّ بْنَ الْحُسَیْنِ علیهما السلام ابْنَ کَمْ کَانَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام یَوْمَ أَسْلَمَ فَقَالَ أَ وَ کَانَ کَافِراً قَطُّ إِنَّمَا کَانَ لِعَلِیٍّ علیه السلام حَیْثُ بَعَثَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ رَسُولَهُ صلی الله علیه و آله عَشْرُ سِنِینَ وَ لَمْ یَکُنْ یَوْمَئِذٍ کَافِراً وَ لَقَدْ آمَنَ بِاللَّهِ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی وَ بِرَسُولِهِ صلی الله علیه و آله وَ سَبَقَ النَّاسَ کُلَّهُمْ إِلَی الْإِیمَانِ بِاللَّهِ وَ بِرَسُولِهِ وَ إِلَی الصَّلَاهِ بِثَلَاثِ سِنِینَ وَ کَانَتْ أَوَّلُ صَلَاهٍ صَلَّاهَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الظُّهْرَ رَکْعَتَیْنِ وَ کَذَلِکَ فَرَضَهَا اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی عَلَی مَنْ أَسْلَمَ بِمَکَّهَ رَکْعَتَیْنِ رَکْعَتَیْنِ وَ کَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یُصَلِّیهَا بِمَکَّهَ رَکْعَتَیْنِ وَ یُصَلِّیهَا عَلِیٌّ علیه السلام مَعَهُ بِمَکَّهَ

رَكْعَتَيْنِ مُدَّهَ عَشْرِ سِنِينَ حَتَّى هَاجَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِلَى الْمَدِينَهِ وَ خَلَّفَ عَلِيّاً عليه السلام فِي أُمُورٍ لَمْ يَكُنْ يَقُومُ بِهَا أَحَدٌ غَيْرُهُ وَ كَانَ خُرُوجُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مِنْ مَكَّهَ فِي أَوَّلِ يَوْمٍ مِنْ رَبِيعٍ الْأَوَّلِ وَ ذَلِكَ يَوْمُ الْخَمِيسِ مِنْ سَنَهِ ثَلَاثَ عَشْرَهَ مِنَ الْمَبْعَثِ وَ قَدِمَ الْمَدِينَهَ لِاثْنَتَيْ عَشْرَهَ لَيْلَهً خَلَتْ مِنْ شَهْرِ رَبِيعٍ الْأَوَّلِ مَعَ زَوَالِ الشَّمْسِ فَنَزَلَ بِقُبَاءَ فَصَلَّى الظُّهْرَ رَكْعَتَيْنِ وَ الْعَصْرَ رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ لَمْ يَزَلْ مُقِيماً يَنْتَظِرُ عَلِيّاً عليه السلام يُصَلِّي الْخَمْسَ صَلَوَاتٍ رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ وَ كَانَ نَازِلًا عَلَى عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ فَأَقَامَ عِنْدَهُمْ بِضْعَهَ عَشَرَ يَوْماً يَقُولُونَ لَهُ أَ تُقِيمُ عِنْدَنَا فَنَتَّخِذَ لَكَ مَسْجِداً (۱) فَيَقُولُ لَا إِنِّي أَنْتَظِرُ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ وَ قَدْ أَمَرْتُهُ أَنْ يَلْحَقَنِي وَ لَسْتُ مُسْتَوْطِناً مَنْزِلًا حَتَّى يَقْدَمَ عَلِيٌّ وَ مَا أَسْرَعَهُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَقَدِمَ عَلِيٌّ عليه السلام (۲) وَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله فِي بَيْتِ عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ فَنَزَلَ مَعَهُ ثُمَّ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَمَّا قَدِمَ عَلِيٌّ تَحَوَّلَ مِنْ قُبَاءَ إِلَى بَنِي سَالِمِ بْنِ عَوْفٍ وَ عَلِيٌّ عليه السلام مَعَهُ يَوْمَ الْجُمُعَهِ مَعَ طُلُوعِ الشَّمْسِ فَخَطَّ لَهُمْ مَسْجِداً وَ نَصَبَ قِبْلَتَهُ وَ صَلَّى بِهِمْ فِيهِ الْجُمُعَهَ رَكْعَتَيْنِ وَ خَطَبَ خُطْبَتَيْنِ ثُمَّ رَاحَ مِنْ يَوْمِهِ إِلَى الْمَدِينَهِ عَلَى نَاقَتِهِ الَّتِي كَانَ قَدِمَ

۱- في المصدر: فنتخذ لك منزلا و مسجدا.

۲- في المصدر: لما قدم عليه عليّ عليه السلام.

عَلَيْهَا وَ عَلِيٌّ علیه السلام مَعَهُ لَا يُفَارِقُهُ يَمْشِي بِمَشْيِهِ وَ لَيْسَ يَمُرُّ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِبَطْنٍ مِنْ بُطُونِ الْأَنْصَارِ إِلَّا قَامُوا إِلَيْهِ يَسْأَلُونَهُ أَنْ يَنْزِلَ عَلَيْهِمْ فَيَقُولُ لَهُمْ خَلُّوا سَبِيلَ النَّاقَهِ فَإِنَّهَا مَأْمُورَهٌ فَانْطَلَقَتْ بِهِ وَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَاضِعٌ لَهَا زِمَامَهَا حَتَّى انْتَهَتْ إِلَى الْمَوْضِعِ الَّذِي تَرَى وَ أَشَارَ بِيَدِهِ إِلَى بَابِ مَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الَّذِي يُصَلِّي عِنْدَهُ بِالْجَنَائِزِ فَوَقَفَتْ عِنْدَهُ وَ بَرَكَتْ وَ وَضَعَتْ جِرَانَهَا عَلَى الْأَرْضِ فَنَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ أَقْبَلَ أَبُو أَيُّوبَ مُبَادِراً حَتَّى احْتَمَلَ رَحْلَهُ فَأَدْخَلَهُ مَنْزِلَهُ وَ نَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ عَلِيٌّ علیه السلام مَعَهُ حَتَّى بُنِيَ لَهُ مَسْجِدُهُ وَ بُنِيَتْ لَهُ مَسَاكِنُهُ وَ مَنْزِلُ عَلِيٍّ علیه السلام فَتَحَوَّلَا إِلَى مَنَازِلِهِمَا فَقَالَ سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ لِعَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ علیه السلام جُعِلْتُ فِدَاكَ كَانَ أَبُو بَكْرٍ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حِينَ أَقْبَلَ إِلَى الْمَدِينَهِ فَأَيْنَ فَارَقَهُ فَقَالَ إِنَّ أَبَا بَكْرٍ لَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَى قُبَاءَ فَنَزَلَ بِهِمْ يَنْتَظِرُ قُدُومَ عَلِيٍّ علیه السلام فَقَالَ لَهُ أَبُو بَكْرٍ انْهَضْ بِنَا إِلَى الْمَدِينَهِ فَإِنَّ الْقَوْمَ قَدْ فَرِحُوا بِقُدُومِكَ وَ هُمْ يَسْتَرِيثُونَ إِقْبَالَكَ إِلَيْهِمْ فَانْطَلِقْ بِنَا وَ لَا تَقُمْ هَاهُنَا تَنْتَظِرُ عَلِيّاً فَمَا أَظُنُّهُ يَقْدَمُ إِلَيْكَ إِلَى شَهْرٍ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله كَلَّا مَا أَسْرَعَهُ وَ لَسْتُ أَرِيمُ حَتَّى يَقْدَمَ ابْنُ عَمِّي وَ أَخِي فِي اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ أَحَبُّ أَهْلِ بَيْتِي إِلَيَّ فَقَدْ وَقَانِي بِنَفْسِهِ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَالَ فَغَضِبَ عِنْدَ ذَلِكَ أَبُو بَكْرٍ وَ اشْمَأَزَّ وَ دَاخَلَهُ مِنْ ذَلِكَ حَسَدٌ لِعَلِيٍّ علیه السلام وَ كَانَ ذَلِكَ أَوَّلَ عَدَاوَهٍ بَدَتْ مِنْهُ لِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِي عَلِيٍّ علیه السلام وَ أَوَّلَ خِلَافٍ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَانْطَلَقَ حَتَّى دَخَلَ الْمَدِينَهَ وَ تَخَلَّفَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِقُبَاءَ حَتَّى يَنْتَظِرَ عَلِيّاً قَالَ فَقُلْتُ لِعَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ علیهما السلام فَمَتَى زَوَّجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَاطِمَهَ علیها السلام مِنْ عَلِيٍّ علیه السلام فَقَالَ بِالْمَدِينَهِ بَعْدَ الْهِجْرَهِ (۱) بِسَنَهٍ وَ كَانَ لَهَا يَوْمَئِذٍ تِسْعُ سِنِينَ

۱- الظاهر ممّا تقدم من الطبرسیّ فی الروایه السابقه أن تزویجها کان بعد الهجره بقلیل، و هو یوافق ما فی تاریخ الیعقوبی من وقوع التزویج بعد شهرین، و لکن المقریزی صرّح بأنّه وقعت فی صفر. و یأتی ان شاء اللّه الکلام حول ذلک فی محله.

قَالَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ علیهما السلام وَ لَمْ يُولَدْ لِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنْ خَدِيجَهَ علیها السلام عَلَى فِطْرَهِ الْإِسْلَامِ إِلَّا فَاطِمَهُ علیها السلام وَ قَدْ كَانَتْ خَدِيجَهُ مَاتَتْ قَبْلَ الْهِجْرَهِ بِسَنَهٍ وَ مَاتَ أَبُو طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بَعْدَ مَوْتِ خَدِيجَهَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا بِسَنَهٍ (۱) فَلَمَّا فَقَدَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله سَئِمَ الْمُقَامَ بِمَكَّهَ وَ دَخَلَهُ حُزْنٌ شَدِيدٌ وَ أَشْفَقَ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ كُفَّارِ قُرَيْشٍ فَشَكَا إِلَى جَبْرَئِيلَ علیه السلام ذَلِكَ فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَيْهِ اخْرُجْ مِنَ الْقَرْيَهِ الظَّالِمِ أَهْلُها وَ هَاجِرْ إِلَى الْمَدِينَهِ فَلَيْسَ لَكَ الْيَوْمَ بِمَكَّهَ نَاصِرٌ وَ انْصِبْ لِلْمُشْرِكِينَ حَرْباً فَعِنْدَ ذَلِكَ تَوَجَّهَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَى الْمَدِينَهِ فَقُلْتُ فَمَتَى فُرِضَتِ الصَّلَاهُ عَلَى الْمُسْلِمِينَ عَلَى مَا هُمْ عَلَيْهِ الْيَوْمَ فَقَالَ بِالْمَدِينَهِ حِينَ ظَهَرَتِ الدَّعْوَهُ وَ قَوِيَ الْإِسْلَامُ وَ كَتَبَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَى الْمُسْلِمِينَ الْجِهَادَ زَادَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِي الصَّلَاهِ سَبْعَ رَكَعَاتٍ فِي الظُّهْرِ رَكْعَتَيْنِ وَ فِي الْعَصْرِ رَكْعَتَيْنِ وَ فِي الْمَغْرِبِ رَكْعَهً وَ فِي الْعِشَاءِ الْآخِرَهِ رَكْعَتَيْنِ وَ أَقَرَّ الْفَجْرَ عَلَى مَا فُرِضَتْ لِتَعْجِيلِ نُزُولِ مَلَائِكَهِ النَّهَارِ مِنَ السَّمَاءِ وَ لِتَعْجِيلِ عُرُوجِ مَلَائِكَهِ اللَّيْلِ إِلَى السَّمَاءِ وَ كَانَ مَلَائِكَهُ اللَّيْلِ وَ مَلَائِكَهُ النَّهَارِ يَشْهَدُونَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله صَلَاهَ الْفَجْرِ فَلِذَلِكَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ قُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كانَ مَشْهُوداً (۲) يَشْهَدُهُ الْمُسْلِمُونَ وَ تَشْهَدُهُ مَلَائِكَهُ النَّهَارِ وَ مَلَائِكَهُ اللَّيْلِ (۳).

**[ترجمه]کافی: سعید بن مسیّب روایت کرده است که از امام علی بن حسین علیه السلام پرسیدم: روزی که امام علی بن ابی طالب علیه السلام اسلام آورد چند سال داشت؟ فرمود: آیا علی هرگز کافر بود؟! روزی که خداوند، رسول خدا صلی الله علیه و آله را مبعوث کرد علی علیه السلام فقط ده سال داشت و در آن زمان کافر نبود، او به خداوند تبارک و تعالی و رسول خدا صلی الله علیه و آله ایمان آورد و در ایمان به خدا و پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و بر پا داشتن نماز، سه سال بر همه مردم سبقت گرفت. اولین نمازی که همراه رسول خدا به جا آورد دو رکعت نماز ظهر بود و به این ترتیب خداوند در مکه بر هر که اسلام آورد دو رکعت دو رکعت نماز واجب می کرد. پیامبر صلی الله علیه و آله مدت ده سال در مکه نماز ظهر را دو رکعت به جا می آورد و علی علیه السلام همراه او بود تا این که پیامبر به مدینه هجرت کرد و علی علیه السلام را برای انجام اموری [در مکه] به جای خود گذاشت که جز او هیچ کس نمی توانست عهده دار آن بشود. پیامبر صلی الله علیه و آله روز پنجشنبه، اول ربیع الاول سال سیزده بعثت از مکه خارج شد ، و ظهر دوازدهم ربیع الاول وارد مدینه شد و در قبا فرود آمد و دو رکعت نماز ظهر و دو رکعت نماز عصر بجا آورد و همانجا منتظر علی علیه السلام ماند و همه نمازهای پنج گانه را دو رکعت به جا می آورد، پیامبر بر عمرو بن عَوف وارد شده بود، مدت ده روز و اندی نزد آن ها ماند، گفتند: آیا همین جا نزد ما می مانی تا مکان و مسجدی برایت بسازیم؟ فرمود: نه، من منتظر علی بن ابی طالب هستم و به او گفته ام به من ملحق شود و تا زمان آمدن او این جا خواهم بود و تا رسیدن او در هیچ جایی منزل نخواهم گرفت و ان شاء الله به زودی می رسد. تا زمان آمدن علی علیه السلام پیامبر صلی الله علیه و آله در خانه عمرو بن عوف ماند. وقتی علی علیه السلام رسید، پیامبر از قُبا به سوی بنی سالم بن عوف رفت، در روز جمعه و همزمان با طلوع خورشید، در حالی که علی علیه السلام همراه او بود، پیامبر نقشه مسجدی را برای آن ها کشید و قبله آن را معین کرد و برای آن ها دو رکعت نماز جمعه و دو خطبه خواند.

پس همان روز سوار بر ناقه اش که با آن به قُبا آمده بود، به سوی مدینه به راه افتاد

ص: ۱۱۵

و علی علیه السلام همراه او بود و از او جدا نمی شد و هر جا پیامبر می رفت، او هم می رفت؛ پیامبر صلی الله علیه و آله به هر

محله ای که قدم می گذاشت، انصار همه نزد حضرت آمده و می خواستند به خانه آن ها برود. پیامبر به آن ها فرمود: راه ناقه ام را باز کنید که او مأمور است. پیامبر زمام و افسار آن را بر گردنش انداخت و او حضرت را به این جا که می بینی آورد. حضرت با دست خود به درِ مسجد پیامبر که در آن جا بر مردگان نماز می خواندند اشاره کرد. ناقه همانجا ایستاد و سپس خوابید و گردن و سینه اش را بر زمین گذاشت. پیامبر پایین آمد و ابو ایّوب زودتر از همه جلو آمد تا اسباب و رحل پیامبر را بردارد و پیامبر صلی الله علیه و آله را به خانه خود ببرد، پیامبر به خانه او رفت و علی علیه السلام همراه او بود تا این که مسجد پیامبر ساخته شد و خانه های او و علی علیه السلام آماده شد و هر یک به خانه خود رفتند.

سعید بن مسیّب از علی بن حسین علیه السلام پرسید: فدایتان شوم! وقتی پیامبر صلی الله علیه و آله به سوی مدینه حرکت کرد ابو بکر همراه او بود، کجا از پیامبر جدا شد؟ فرمود: وقتی پیامبر به قُبا رسید و در آن جا فرود آمد و منتظر رسیدن علی علیه السلام شد، ابو بکر به او گفت: برخیزید به مدینه برویم مردم منتظر شما هستند و از دیدن شما خوشحال می شوند، برخیز تا برویم، این جا منتظر رسیدن علی نباشید، گمان نمی کنم که او تا یک ماه دیگر این جا برسد، رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: نه، به زودی می رسد، من هم این جا می مانم تا پسر عمویم و برادر دینی ام و محبوب ترین افراد خاندانم به این جا بیاید، او خودش را به خطر انداخت و مرا از مشرکان نجات داد: امام فرمود: در این حال ابو بکر خشمگین و مشمئز شد، و به این دلیل نسبت به علی دچار حسادت شد. این اولین بار بود که ابو بکر درباره علی علیه السلام با پیامبر مخالفت کرد و اولین مخالفت او با رسول خدا صلی الله علیه و آله بود، ابو بکر خودش به راه افتاد و به مدینه رفت و رسول خدا در قُبا منتظر علی علیه السلام ماند.

پس، از امام زین العابدین علیه السلام پرسیدم: رسول خدا صلی الله علیه و آله چه زمانی فاطمه را به عقد علی علیه السلام درآورد؟ فرمود: یک سال بعد از هجرت به مدینه، فاطمه در آن زمان نُه سال سن داشت.

ص: ۱۱۶

امام فرمود: فاطمه علیها السلام تنها فرزند پیامبر بود که خدیجه بعد از ظهور اسلام او را به دنیا آورد، و خدیجه یک سال قبل از هجرت از دنیا رفته بود و ابو طالب یک سال بعد از مرگ خدیجه از دنیا رفت، لذا ماندن در مکه برای پیامبر بسیار سخت و ناگوار شد و بسیار اندوهگین گشت و از کفار قریش بر جان خود بیمناک شد و از این امر به جبرئیل شکایت کرد، خداوند عزّ و جلّ به او وحی کرد: از این شهر که اهل آن ظالم هستند بیرون برو و به سوی مدینه حرکت کن. که تو امروز در مکه هیچ یاوری نداری و علیه مشرکان جنگ برپا کن. در این زمان، پیامبر به سمت مدینه حرکت کرد.

پرسیدم: نماز به این صورت و ترتیبی که امروز است چه زمانی بر مسلمانان واجب شد؟ فرمود: در مدینه، وقتی دعوت کاملاً آشکار شد و اسلام قوی شد و خدا جهاد را برای مسلمانان واجب فرمود، پیامبر صلی الله علیه و آله هفت رکعت به نمازها افزود: دو رکعت به نماز ظهر و عصر، یک رکعت به نماز مغرب و دو رکعت به نماز عشا افزود و نماز صبح را به همان صورت که واجب شده بود دو رکعت باقی گذاشت، به خاطر این که ملائکه روز برای نزول از آسمان و ملائکه شب برای عروج به آسمان تعجیل دارند. ملائکه شب و ملائکه روز، همراه با پیامبر در نماز صبح شرکت می کردند لذا خداوند عزّ و جلّ فرمود: «وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا» {زیرا نماز صبح همواره [مقرون با] حضور [فرشتگان] است.} مسلمانان

و ملائکه روز و شب، در نماز او شرکت می کنند. - . روضه کافی : ۳۳۸ - ۳۴۱ -

**[ترجمه]

بیان

البضع ما بین الثلاث إلی العشره و جران البعیر بالکسر مقدم عنقه من مذبحه إلی منحره قوله و هم یستریثون أی یستبطئون قوله علی فطره الإسلام أی بعد بعثته صلی الله علیه و آله.

قوله علیه السلام لتعجیل نزول ملائکه اللیل.

أقول: تعلیل قصر الصلاه بتعجیل عروج ملائکه اللیل ظاهر و أما تعلیله بتعجیل ملائکه النهار فیمکن أن یوجه بوجوه:

ص: ۱۱۷

۱- تقدم سابقا الخلاف فی المده التی کانت فیما بین فوتهما راجعه.

۲- الإسراء: ۷۸.

۳- الروضه: ۳۳۸- ۳۴۱.

الأول أن يقال إن صلاه الفجر إذا كانت قصيره يعجلون فی النزول ليدركوه بخلاف ما إذا كانت طويله لإمكان تأخيرهم النزول إلی الثالثه أو الرابعه و فيه أن هذا إنما يستقيم إذا لم يكن شهودهم من أول الصلاه لازما و هو خلاف ظاهر الخبر.

الثانی أن يقال لعل الحكمه اقتضت عدم اجتماع ملائكه الليل و النهار كثيرا فی الأرض فيكون تعجيل عروج ملائكه الليل أمرا مطلوبا فی نفسه و معللا أيضا بتعجيل نزول ملائكه النهار.

الثالث أن يكون شهود ملائكه النهار لصلاه الفجر فی الهواء و يكون المراد بنزولهم نزولهم إلی الأرض فلا ينزلون إلا مع عروج ملائكه الليل.

الرابع ما قيل إن معناه أنه لما كانت ملائكه النهار تنزل بالتعجيل لأجل فعل ما هی مأموره به فی الأرض من كتابه الأعمال و غيرها فكان مما يتعلق بها أول النهار ناسب ذلك تخفيف الصلاه ليشتغلوا بما أمروا به كما أن ملائكه الليل تتعجل العروج إما لمثل ما ذكر من كونها تتعلق بها أمور بحيث تكون من أول الليل كعباده و نحوها بل لو لم يكن إلا أمرها بالعروج إذا انقضت مده عملها لكفی فتعجيل النزول للفرض المذكور عله للتخفيف كما أن تعجيل العروج عله مع تحصيلهم جميعا الصلاه معه و لا يضر كون التعجيل فی الأول عله العله.

ثم اعلم أنه ورد فی الفقيه و العلل هكذا و أقر الفجر علی ما فرضت بمكه لتعجيل عروج ملائكه الليل إلی السماء و لتعجيل نزول ملائكه النهار إلی الأرض فكانت ملائكه الليل و ملائكه النهار يشهدون. (۱) فعلی هذا يزيد احتمال خامس و هو أن يكون قصر الصلاه معللا بتعجيل العروج فقط و أما تعجيل النزول فيكون عله لما بعده أعنی شهود ملائكه الليل و النهار جميعا.

ص: ۱۱۸

۱- الفقيه: ۱۲۱، علل الشرائع ۱۴.

**[ترجمه]«البضع» ما بین سه تا ده است. و «جران البعیر» با کسره جیم جلوی گردن شتر است از مذبح تا منحر آن. «و هم یستریثون» یعنی کند راه رفتند. «عَلَی فطرهٔ الاسلام» یعنی پس از بعثت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم.

درباره فرموده او «لتعجیل نزول ملائکهٔ اللیل» می گویم: علت قصر نماز به خاطر تعجیل عروج ملائکه شب، آشکار است اما علت آن به تعجیل ملائکه روز، می‌تواند بنا بر چند وجه باشد:

ص: ۱۱۷

وجه اول: این که نماز صبح اگر کوتاه باشند، ملائکه در نزول تعجیل می کنند تا به آن برسند، و بر عکس حالتی است که نماز، طولانی باشد زیرا در این صورت می‌توانند دیرتر نزول کنند و به رکعت سوم یا چهارم برسند. و این وجه، صحیح است در صورتی که شرکت و حضور آنان از ابتدای نماز واجب نباشد و این بر خلاف ظاهر روایت است.

وجه دوم: گفته می‌شود: شاید حکمت اقتضاء کرده که ملائکه شب و روز در زمین، بسیار با هم گرد نیایند و بر این اساس تعجیل عروح ملائکه شب، در ذات خود امری مطلوب است و نیز علت تعجیل نزول ملائکه روز را توجیه می کند.

وجه سوم: این که حضور ملائکه روز برای نماز صبح در هواء باشد و مقصود از نزول آنان، نزول و فرود آمدن به زمین باشد، پس با این توجیه، زمانی نزول می کنند که ملائکه شب عروج کرده‌اند.

وجه چهارم: گفته شده: بدین معنا است که از آن جایی که ملائکه روز به خاطر انجام ماموریت‌شان در زمین مانند نوشتن اعمال و دیگر کارها، در نزول تعجیل می کنند. پس آن چه در ابتدای روز به ماموریت فرشتگان ارتباط دارد، با تخفیف و کوتاه بودن نماز مناسب دارد تا به ماموریت خود رسیدگی کنند. چنان که ملائکه شب برای عروج تعجیل می کردند، یا به همان دلیلی که ذکر شد به خاطر این که اموری به آن ها متعلق است، به گونه‌ای که از ابتدای شب باشد مثل عبادت یا چیز دیگر ، و حتی اگر در زمان پایان یافتن مدت ماموریت آن‌ها، تنها کاری که باید انجام می‌دادند، عروج به آسمان بود، کفایت می کرد. پس تعجیل نزول برای فرض مذکور، علت سبک خواندن نماز است همانگونه که تعجیل عروج، دلیل حضور و همراهی همگی آن‌ها با نماز پیامبر است و هیچ ممانعتی ندارد که تعجیل در ابتدا، علتِ علت باشد.

سپس بدان که در کتاب من لا یحضره الفقیه و علل الشرایع اینگونه آمده است: و نماز صبح را به همان صورت که در مکّه واجب گردیده بود باقی گذاشت و بر آن نیفزود به خاطر شتاب ملائکه شب در بالا رفتن به سوی آسمان و تعجیل در فرود آمدن فرشتگان مأمور روز به جانب زمین، و بدین ترتیب بود که فرشتگان روز و فرشتگان شب با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله جملگی شاهد نماز صبح گشتند. -. فقیه : ۱۲۱ ، علل الشرایع : ۱۴ -

بر این اساس وجه و احتمال پنجم نیز وجود دارد و آن، این که تنها علت قصر نماز، تعجیل عروج باشد و اما تعجیل نزول علت ما بعد آن یعنی حضور و شهادت همه ملائکه شب و روز باشد.

ص: ۱۱۸

**[ترجمه]

«۳»

کا، الکافی عَلِیُّ بْنُ مُحَمَّدٍ وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَیْنِ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِیَادٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی نَصْرٍ وَ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِیرَهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ سَمِعْتُهُ علیه السلام یَقُولُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بَنَی مَسْجِدَهُ بِالسَّمِیطِ ثُمَّ إِنَّ الْمُسْلِمِینَ کَثُرُوا فَقَالُوا یَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ أَمَرْتَ بِالْمَسْجِدِ فَزِیدَ فِیهِ فَقَالَ نَعَمْ فَأَمَرَ بِهِ فَزِیدَ فِیهِ وَ بَنَاهُ بِالسَّعِیدَهِ ثُمَّ إِنَّ الْمُسْلِمِینَ کَثُرُوا فَقَالُوا یَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ أَمَرْتَ بِالْمَسْجِدِ فَزِیدَ فِیهِ فَقَالَ نَعَمْ فَأَمَرَ بِهِ فَزِیدَ فِیهِ وَ بَنَی جِدَارَهُ بِالْأُنْثَی وَ الذَّکَرِ ثُمَّ اشْتَدَّ عَلَیْهِمُ الْحَرُّ فَقَالُوا یَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ أَمَرْتَ بِالْمَسْجِدِ فَظُلِّلَ فَقَالَ نَعَمْ فَأَمَرَ بِهِ فَأُقِیمَتْ فِیهِ سَوَارِی مِنْ جُذُوعِ النَّخْلِ ثُمَّ طُرِحَتْ عَلَیْهِ الْعَوَارِضُ وَ الْخَصَفُ وَ الْإِذْخِرُ (۱) فَعَاشُوا فِیهِ حَتَّی أَصَابَتْهُمُ الْأَمْطَارُ (۲) فَجَعَلَ الْمَسْجِدُ یَکِفُ عَلَیْهِمْ (۳) فَقَالُوا یَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ أَمَرْتَ بِالْمَسْجِدِ فَطُیِّنَ فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَا عَرِیشٌ کَعَرِیشِ مُوسَی علیه السلام فَلَمْ یَزَلْ کَذَلِکَ حَتَّی قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ کَانَ جِدَارُهُ قَبْلَ أَنْ یُظَلَّلَ قَامَهً فَکَانَ إِذَا کَانَ الْفَیْ ءُ ذِرَاعاً وَ هُوَ قَدْرُ مَرْبِضِ عَنْزٍ صَلَّی الظُّهْرَ فَإِذَا کَانَ (۴) ضِعْفَ ذَلِکَ صَلَّی الْعَصْرَ وَ قَالَ علیه السلام السَّمِیطُ لَبِنَهٌ لَبِنَهٌ وَ السَّعِیدَهُ لَبِنَهٌ وَ نِصْفٌ وَ الذَّکَرُ وَ الْأُنْثَی لَبِنَتَانِ مُخَالِفَتَانِ (۵).

**[ترجمه]کافی: عبد اللّه بن سنان گوید: شنیدم که امام صادق علیه السلام می فرمود: پیامبر خدا صلّی اللّه علیه و آله در آغاز دیوار مسجد خود را یک «سمیط» بنا کرد، یعنی یک خشت، و چون مسلمانان زیاد شدند گفتند: کاش أمر می فرمودی که مسجد توسعه داده شود، پس فرمود: مسجد را زیاد کردند، و به قدر«سعیده» یعنی به اندازه یک خشت و نیم بنا کردند، باز هم مسلمانان فزونی گرفتند، و عرض کردند: یا رسول اللّه چه خوب است که دستور فرمائید به مسجد افزوده گردد. حضرت فرمود آن را زیاد کردند و دیوارش را دو خشت نر و ماده ساختند. و چون گرما برایشان شدّت گرفت. عرض کردند: ای پیامبر خدا چه خوب است، اگر دستور فرمائی سقفی ساخته شود که سایه اندازد تا از گرما مصون باشیم، پس دستور داد که ستون‌هائی از چوب خرما بر پا داشتند و با چوب‌ها و برگ‌های خرما و علف، سقفی ساختند، تا آنکه باران بارید، و بر روی آنان ریخته شد، گفتند: ای پیامبر خدا اگر اجازه می فرمودی گلی بر روی این سقف می کشیدیم که آب به زیر نمی آمد، فرمود: نه، بلکه چوب بستی همانند چوب بست موسی علیه اسلام باشد، و زیاده از این نمی کنم، و تا آخر عمر آن بزرگوار همواره مسجد بر همین منوال بود و قدّ دیوار مسجد پیش از آنکه آن سقف به رویش نهاده شود به اندازه یک قامت انسان بود، و چون سایه دیوار به طول یک ذراع می شد نماز ظهر را می خواندند، و چون به اندازه دو ذراع می گشت نماز عصر به جا می آوردند.

فرمود: «سمیط» یک خشت یک خشت کنار هم چیدن است؛ «سعیده» یک خشت و نیم؛ و «انثی و ذکر» نیز دو خشت مخالف و چپ و راست هم می باشد. - . فروع کافی ۱ : ۸۱ -

**[ترجمه]

«۴»

كا، الكافى أَبُو عَلِيٍّ الْأَشْعَرِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ (۶) عَنْ عُبَيْسِ بْنِ

۱- السوارى جمع الساريه الأسطوانه. و العوارض: خشب سقف البيت المعرضه. و الخصف جمع الخصفه: الجله التى يكنز فيه التمر. أى المنسوج من الخوص. و الاذخر: الحشيش الاخضر.

۲- فى المصدر: حتى اصابهم المطر.

۳- وكف البيت: قطر سقفه.

۴- فى المصدر: و إذا كان.

۵- فروع الكافى ۱: ۸۱.

۶- فى نسخه محمّد بن الحسين بن على.

هِشَام عَنْ عَبْدِ الصَّمَدِ بْنِ بَشِيرٍ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَمَّا دَخَلَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله الْمَدِينَةَ خَطَّ دَوْرَهَا بِرِجْلِهِ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ مَنْ بَاعَ رِبَاعَهُ فَلَا تُبَارِكْ لَهُ (۱).

**[ترجمه]کافی:

ص: ۱۱۹

معاويه بن عمار از امام صادق عليه السلام روايت مى كند كه فرمود: هنگامى كه پيامبر اكرم صلى الله عليه و آله وارد مدينه شد، با پاى مبارك شان دور خانه هاى آن را علامت گذاشت و گفت: خدايا! هركس بخشى از آن را بفروشد، برايش مبارك نگردان!. - . فروع كافى ١ : ٣۵٣ -

**[ترجمه]

بیان

خط دورها بالفتح أی حولها أو بالضم جمع الدار فالمراد بها الدور التی بناها له و لأهل بیته و أصحابه صلی الله علیه و آله و الرباع بالكسر جمع الربع بالفتح و هی الدار.

**[ترجمه]«خطّ دورها» با فتحه دال یعنی: اطراف آن. یا با ضمه جمع «دار» است پس مقصود از آن خانه‌هایی است که برای خود و اهل بیت و اصحابش بنا کرد. و «الرباع» جمع «ربع» با فتحه راء به معنای منزل است.

**[ترجمه]

«۵»

كا، الكافی مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ هِلَالٍ عَنْ عُقْبَةَ بْنِ خَالِدٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِنَّا نَأْتِي الْمَسَاجِدَ الَّتِي حَوْلَ الْمَدِينَةِ فَبِأَيِّهَا أَبْدَأُ فَقَالَ ابْدَأْ بِقُبَاءَ فَصَلِّ فِيهِ وَ أَكْثِرْ فَإِنَّهُ أَوَّلُ مَسْجِدٍ صَلَّى فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِي هَذِهِ الْعَرْصَةِ ثُمَّ ائْتِ مَشْرَبَةَ أُمِّ إِبْرَاهِيمَ (۲) فَصَلِّ فِيهَا وَ هِيَ مَسْكَنُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ مُصَلَّاهُ ثُمَّ تَأْتِي مَسْجِدَ الْفَضِيخِ (۳) فَتُصَلِّي فِيهِ فَقَدْ صَلَّى فِيهِ نَبِيُّكَ صلی الله علیه و آله (۴).

**[ترجمه]کافی: عقبهٔ بن خالد گويد: از امام صادق عليه السلام پرسيدم: مى خواهيم به زيارت مساجد اطراف مدينه رهسپار شويم، از كدام مسجد شروع كنيم؟ فرمود: از مسجد قبا شروع كن و در آن جا هرچه بيشتر نماز بخوان، در اين منطقه، اولين مسجدى كه رسول خدا در آن نماز خواند، همين مسجد قبا بود. بعد از آن به خانه ماريه همسر رسول خدا مادر ابراهيم برو، و در آن جا نماز بخوان كه رسول خدا شب‌هاى فراوانى در آن جا نماز خوانده است. سپس به مسجد «فضيخ» برو و در آن مسجد نماز بخوان كه رسول خدا در آن جا نماز خوانده است. - . فروع كافى ١ : ٣١٨ -

**[ترجمه]

«۶»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ حَمَّادٍ عَنِ الْحَلَبِیِّ عَنْ

۱- فروع الکافی ۱: ۳۵۳.

۲- قال الطریحی فی مجمع البحرین: المشربه بفتح المیم، و فتح الراء و ضمها: الغرفه و منه مشربه أم إبراهیم، و إنّما سمیت بذلک لان إبراهیم ابن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله ولدته أمه فیها، و تعلقت حین ضربها المخاض بخشبه من خشبه تلک المشربه و قد ذرعت من القبله إلی الشمال أحد عشر ذرعا.

۳- هکذا فی النسخ، و الصحیح کما فی المصدر: الفضیخ بالخاء المعجمه، و هو مسجد من مساجد المدینه، روی الکلینی بإسناده عن عمّار بن موسی أن فیه ردت الشمس لامیر المؤمنین علی علیه السلام، و روی بإسناده عن لیث المرادی انه سأل أبا عبد اللّه علیه السلام عن مسجد الفضیخ لم سمی مسجد الفضیخ فقال: لنخل یسمی الفضیخ، فلذلک سمی مسجد الفضیخ راجع فروع الکافی ۱: ۳۱۹.

۴- فروع الکافی ۱: ۳۱۸.

أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْمَسْجِدِ الَّذِی أَسِّسَ عَلَی التَّقْوی فَقَالَ مَسْجِدُ قُبَاءَ (۱).

**[ترجمه]کافی: حلبیّ

ص: ۱۲۰

از امام صادق علیه السلام روایت کرده که درباره مسجدی که(در قرآن آمده) بر اساس تقوی بنا شده از آن حضرت پرسیدم. فرمود: آن، مسجد قباء است. -. فروع کافی ۱ : ۸۱ -

**[ترجمه]

«۷»

قب، المناقب لابن شهرآشوب سَلْمَانُ قَالَ: لَمَّا قَدِمَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله الْمَدِینَهَ تَعَلَّقَ النَّاسُ بِزِمَامِ النَّاقَهِ فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله یَا قَوْمِ دَعُوا النَّاقَهَ فَهِیَ مَأْمُورَهٌ فَعَلَی بَابِ مَنْ بَرَکَتْ فَأَنَا عِنْدَهُ فَأَطْلِقُوا زِمَامَهَا وَ هِیَ تَهِفُّ فِی السَّیْرِ حَتَّی دَخَلَتِ الْمَدِینَهَ فَبَرَکَتْ عَلَی بَابِ أَبِی أَیُّوبَ الْأَنْصَارِیِّ وَ لَمْ یَکُنْ فِی الْمَدِینَهِ أَفْقَرُ مِنْهُ فَانْقَطَعَتْ قُلُوبُ النَّاسِ حَسْرَهً عَلَی مُفَارَقَهِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَنَادَی أَبُو أَیُّوبَ یَا أُمَّاهْ افْتَحِی الْبَابَ فَقَدْ قَدِمَ سَیِّدُ الْبَشَرِ وَ أَکْرَمُ رَبِیعَهَ وَ مُضَرَ مُحَمَّدٌ الْمُصْطَفَی وَ الرَّسُولُ الْمُجْتَبَی فَخَرَجَتْ وَ فَتَحَتِ الْبَابَ وَ کَانَتْ عَمْیَاءَ فَقَالَتْ وَا حَسْرَتَاهْ لَیْتَ کَانَتْ لِی عَیْنٌ أَبْصُرُ بِهَا وَجْهَ سَیِّدِی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَکَانَ أَوَّلُ مُعْجِزَهِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فِی الْمَدِینَهِ أَنَّهُ وَضَعَ کَفَّهُ عَلَی وَجْهِ أُمِّ أَبِی أَیُّوبَ فَانْفَتَحَتْ عَیْنَاهَا (۲).

**[ترجمه]مناقب: سلمان گوید: هنگامی که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم به مدینه آمد، مردمان به مهار شتر آویختند (و هر یک می گفتند: نزد ما فرود آی!). پیامبر گفت: ای مردم، شتر را رها کنید که او مأمور است، پس بر در خانه هر کس که خوابید در نزد او فرود خواهم آمد. مهار شتر را رها کردند، شتر همچنان پیش رفت تا به شهر مدینه داخل شد و بر در سرای ابو ایوب انصاری بر زمین قرار گرفت. و در آن روز در مدینه کسی فقیرتر از او نبود. و دلها در حسرت مفارقت پیامبر فرو رفت. ابو ایّوب انصاری ندا کرد: مادر در را باز کن، سرور بشر و گرامی‌ترین فرد ربیعه و مضر، محمد مصطفی و فرستاده برگزیده نزد ما آمده است. او بیرون آمد و در را باز کرد و مادر او نابینا بود. گفت: افسوس بر من، ای کاش چشمی داشتم تا با آن چهره سرورم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را می‌دیدم. اولین معجزه پیامبر در مدینه این بود که دستان مبارک خویش را بر صورت مادر ابو ایوّب گذاشت و چشمان او باز شد و سالم گردید. -. مناقب آل ابی طالب ۱ : ۱۱۵ - ۱۱۶ -

**[ترجمه]

بیان

الهفیف سرعه السیر.

**[ترجمه]«الهفیف» شتاب کردن در راه رفتن است.

**[ترجمه]

«۸»

قب، المناقب لابن شهرآشوب هَاجَرَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله إِلَی الْمَدِینَهِ وَ أَمَرَ أَصْحَابَهُ بِالْهِجْرَهِ وَ هُوَ ابْنُ ثَلَاثٍ وَ خَمْسِینَ سَنَهً وَ کَانَتْ هِجْرَتُهُ یَوْمَ الْإِثْنَیْنِ وَ صَارَ ثَلَاثَهَ أَیَّامٍ فِی الْغَارِ (۳) وَ رُوِیَ سِتَّهُ أَیَّامٍ وَ دَخَلَ الْمَدِینَهَ یَوْمَ الْإِثْنَیْنِ الثَّانِی عَشَرَ مِنْ رَبِیعٍ الْأَوَّلِ وَ قِیلَ الْحَادِی عَشَرَ وَ هِیَ السَّنَهُ الْأُولَی مِنَ الْهِجْرَهِ فَرَدَّ التَّارِیخَ إِلَی الْمُحَرَّمِ (۴) وَ کَانَ نَزَلَ بِقُبَاءَ فِی دَارِ کُلْثُومِ بْنِ الْهِدْمِ ثُمَّ بِدَارِ خَیْثَمَهَ (۵) الْأَوْسِیِّ ثَلَاثَهَ أَیَّامٍ وَ یُقَالُ اثْنَا عَشَرَ

ص: ۱۲۱

۱- فروع الکافی ۱: ۸۱.

۲- مناقب آل أبی طالب ۱: ۱۱۵ و ۱۱۶.

۳- زاد فی المصدر: لیخیب من قصد إلیه.

۴- روی الطبریّ فی تاریخه ۲: ۱۱۰ بإسناده عن ابن شهاب ان النبیّ صلّی اللّه علیه و سلم لما قدم المدینه و قدمها فی شهر ربیع الأوّل امر بالتاریخ، ثمّ قال: فذکر انهم کانوا یؤرخون بالشهر و الشهرین من مقدمه إلی أن تمت السنه. و قد قیل: ان اول من امر بالتاریخ عمر بن الخطاب.

۵- هکذا فی النسخ و فی المناقب: و فیه سقط، و الصحیح: سعد بن خیثمه. راجع کتب السیر و التواریخ.

يَوْماً إِلَى بُلُوغِ عَلِيٍّ عليه السلام وَ أَهْلِ الْبَيْتِ وَ كَانَ أَهْلُ الْمَدِينَهِ يَسْتَقْبِلُونَ كُلَّ يَوْمٍ إِلَى قُبَاءَ وَ يَنْصَرِفُونَ فَأَسَّسَ بِقُبَاءَ مَسْجِدَهُمْ وَ خَرَجَ يَوْمَ الْجُمُعَهِ وَ نَزَلَ الْمَدِينَهَ وَ صَلَّى فِي الْمَسْجِدِ الَّذِي بِبَطْنِ الْوَادِي (۱).

قَالَ النَّسَوِيُّ فِي تَارِيخِهِ أَوَّلُ صَلَاهٍ صَلَّاهَا فِي الْمَدِينَهِ صَلَاهُ الْعَصْرِ ثُمَّ نَزَلَ عَلَى أَبِي أَيُّوبَ فَلَمَّا أَتَى لِهِجْرَتِهِ شَهْرٌ وَ أَيَّامٌ تَمَّتْ صَلَاهُ الْمُقِيمِ وَ بَعْدَ ثَمَانِيَهِ أَشْهُرٍ آخَى بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ فِيهَا شَرَّعَ الْأَذَانَ (۲).

**[ترجمه]مناقب ابن شهر آشوب: پيامبر صلى الله عليه و آله و سلم به مدينه هجرت فرمود و اصحابش را به هجرت امر كرد. در زمان هجرت، آن حضرت پنجاه و سه ساله بود و هجرت آن حضرت در روز دوشنبه بود. و سه روز و در روايتى شش روز در غار اقامت داشت و در روز دوشنبه دوازدهم ربيع الاول وارد مدينه شد. و گفته شده: يازدهم ربيع الاول، و اين سال، سال اول هجرى بود. و مبناى تاريخ را محرم قرار دادند. پيامبر در قُباء در خانه كلثوم بن هدم فرود آمد سپس سه روز در خانه خيثمهٔ اوسى بود. و گفته شده: دوازده روز

ص: ۱۲۱

تا رسيدن على عليه السلام و اهل بيت پيامبر بود. و مردم مدينه هر روز به قباء مى‌آمدند و باز مى گشتند. پيامبر در قباء مسجد آن‌ها را بنا كرد و در روز جمعه از آن جا بيرون آمد و وارد مدينه شد و در مسجدى كه در بطن وادى بود نماز گزارد.

نسوىّ در تاريخ خود گويد: اولين نمازى كه پيامبر در مدينه خواند، نماز عصر بود سپس به منزل ابو ايوب رفت و پس از گذشت يك ماه و چند روز از هجرت، نماز مقيم كامل گرديد. و پس از هشت ماه بين مؤمنان پيوند برادرى ايجاد نمود و در همان زمان اذان تشريع گرديد. -. مناقب آل ابى طالب ۱ : ۱۵۱ - ۱۵۲ -

**[ترجمه]

«۹»

قب، المناقب لابن شهرآشوب رُوِيَ أَنَّهُ كَانَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله يَسْتَقْبِلُونَهُ وَ يَنْصَرِفُونَ عِنْدَ الظَّهِيرَهِ فَدَخَلُوا يَوْماً فَقَدِمَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله فَأَوَّلُ مَنْ رَآهُ رَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ فَلَمَّا رَآهُ صَرَخَ بِأَعْلَى صَوْتِهِ يَا بَنِي قَيْلَهَ هَذَا جَدُّكُمْ قَدْ جَاءَ فَنَزَلَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله عَلَى كُلْثُومِ بْنِ هِدْمٍ وَ كَانَ يَخْرُجُ فَيَجْلِسُ لِلنَّاسِ فِي بَيْتِ سَعْدِ بْنِ خَيْثَمَهَ وَ كَانَ قِيَامُ عَلِيٍّ عليه السلام بَعْدَ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله ثَلَاثَ لَيَالٍ ثُمَّ لَحِقَ بِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَنَزَلَ مَعَهُ عَلَى كُلْثُومٍ وَ كَانَ أَبُو بَكْرٍ فِي بَيْتِ حَبِيبِ بْنِ إِسَافٍ (۳) فَأَقَامَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله بِقُبَاءَ يَوْمَ الْإِثْنَيْنِ وَ الثَّلَاثَاءِ وَ الْأَرْبَعَاءِ وَ الْخَمِيسِ وَ أَسَّسَ مَسْجِدَهُ وَ صَلَّى يَوْمَ الْجُمُعَهِ فِي الْمَسْجِدِ الَّذِي فِي بَطْنِ الْوَادِي وَادِي رانوقا (رَانُونَاءَ)- (۴) فَكَانَتْ أَوَّلُ صَلَاهٍ صَلَّاهَا بِالْمَدِينَهِ ثُمَّ أَتَاهُ غَسَّانُ (۵) بْنُ

ص: ۱۲۲

۱- هو مسجد بنى سالم كما تقدم.

۲- مناقب آل أبی طالب ۱: ۱۵۱ و ۱۵۲.

۳- هكـذا فی النسخ و فی المناقب، و هو مصـحف، و الصـحيح خبيب و هو خبيب بن إساف (و يقال: يساف) ابن عنبه بن عمرو بن خديـج بن عامر بن جشم بن الحارث بن الخزرج (بن الاوس) الأنصاریّ راجع امتاع الاسـماع: ۴۸ و تاريخ الطبریّ ۲: ۱۰۶، و سيره ابن هشـام ۲: ۱۱۰، أقول: و قيـل: نزل علی خـارجه بن زيـد بن أبی زهير بن مالـك بن امرئ القيس بن مالـك الاغر راجع المصادر المذكوره قبل ذلك.

۴- فی نسخه: رانوفا، و فی سيره ابن هشام: رانوناء. و ذكره ياقوت أيضا كذلك فی معجم البلدان ۳: ۱۹.

۵- هكذا فی نسخ الكتاب و مصدره، و هو مصـحف: و الصـحيح عتبان بن مالك كما فی سيره ابن هشام ، والرجل هو عتبان بن مالك بن عمرو العجلانی الانصاری السالمی ، صحابی مشهور ، مذكور فی التراجم. وعتبان بالكسر ثم السكون.

مَالِكٍ وَ عَبَّاسُ بْنُ عُبَادَهَ فِی رِجَالٍ مِنْ بَنِی سَالِمٍ فَقَالُوا یَا رَسُولَ اللَّهِ أَقِمْ عِنْدَنَا فِی الْعَدَدِ وَ الْعُدَّهِ وَ الْمَنَعَهِ فَقَالَ خَلُّوا سَبِیلَهَا فَإِنَّهَا مَأْمُورَهٌ یَعْنِی نَاقَتَهُ ثُمَّ تَلَقَّاهُ زِیَادُ بْنُ لَبِیدٍ وَ فَرْوَهُ بْنُ عَمْرٍو فِی رِجَالٍ مِنْ بَنِی بَیَاضَهَ فَقَالَ کَذَلِکَ (۱) ثُمَّ اعْتَرَضَهُ سَعْدُ بْنُ الرَّبِیعِ وَ خَارِجَهُ بْنُ زَیْدٍ وَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَهَ فِی رِجَالٍ مِنْ بَنِی الْحَارِثِ بْنِ الْخَزْرَجِ (۲) فَانْطَلَقَتْ حَتَّی إِذَا وَازَتْ دَارَ بَنِی مَالِکِ بْنِ النَّجَّارِ بَرَکَتْ عَلَی بَابِ مَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ هُوَ یَوْمَئِذٍ مِرْبَدٌ لِغُلَامَیْنِ یَتِیمَیْنِ مِنْ بَنِی النَّجَّارِ (۳) فَلَمَّا بَرَکَتْ وَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمْ یَنْزِلْ وَ ثَبَتَ فَسَارَتْ غَیْرَ بَعِیدٍ وَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَاضِعٌ لَهَا زِمَامَهَا لَا یَثْنِیهَا بِهِ ثُمَّ الْتَفَتَ (۴) إِلَی خَلْفِهَا فَرَجَعَتْ إِلَی مَبْرَکِهَا أَوَّلَ مَرَّهٍ فَبَرَکَتْ ثُمَّ تَجَلْجَلَتْ وَ رَزَمَتْ (۵) وَ وَضَعَتْ جِرَانَهَا فَنَزَلَ عَنْهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ احْتَمَلَ أَبُو أَیُّوبَ

۱- فی المصدر زیاده هی: ثم اعترضه سعد بن عباده و المنذر بن عمر و فی رجال من بنی ساعده. أقول: هی موجوده أیضا فی سیره ابن هشام.

۲- فی السیره هنا زیاده أسقطها ابن شهرآشوب و هی: فانطلقت حتّی إذا مرت بدار بنی عدی بن النجار- و هم اخواله دنیا: ام عبد المطلب سلمی بنت عمر و إحدی نسائهم- اعترضها سلیط بن قیس و أبو سلیط أسیره بن أبی خارجه فی رجال من بنی عدی بن النجار، فقالوا یا رسول اللّه هلم إلی اخوالک إلی العدد و العده و المنعه، قال: خلوا سبیلها فانها مأموره: فخلوا سبیلها فانطلقت إه.

۳- زاد فی السیره: ثم من بنی مالک بن النجار، و هما فی حجر معاذ بن عفراء: سهل و سهیل ابنی عمرو.

۴- فی السیره: ثم التفتت.

۵- تجلجلت: تضعضعت و فی السیره: تحلحلت أی تحرکت. و فی النهایه: ثم تلحلحت و أرزمت و وضعت جرانها، تلحلحت أی أقامت و لزمت مکانها و لم تبرح و هو ضد تحلحل. أقول:

رَحْلَهُ فَوَضَعَهُ فِی بَیْتِهِ وَ نَزَلَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله فِی بَیْتِ أَبِی أَیُّوبَ وَ سَأَلَ عَنِ الْمِرْبَدِ فَأَخْبَرَهُ أَنَّهُ لِسَهْلٍ وَ سُهَیْلٍ یَتِیمَیْنِ لِمُعَاذِ بْنِ عَفْرَاءَ فَأَرْضَاهُمَا مُعَاذٌ وَ أَمَرَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله بِبِنَاءِ الْمَسْجِدِ وَ عَمِلَ فِیهِ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِنَفْسِهِ فَعَمِلَ فِیهِ الْمُهَاجِرُونَ وَ الْأَنْصَارُ وَ أَخَذَ الْمُسْلِمُونَ یَرْتَجِزُونَ وَ هُمْ یَعْمَلُونَ فَقَالَ بَعْضُهُمْ

لَئِنْ قَعَدْنَا وَ النَّبِیُّ یَعْمَلُ*** فَذَاکَ مِنَّا الْعَمَلُ الْمُضَلَّلُ

وَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله یَقُولُ لَا عَیْشَ إِلَّا عَیْشَ الْآخِرَهِ اللَّهُمَّ ارْحَمِ الْأَنْصَارَ وَ الْمُهَاجِرَهَ (۱) وَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ علیه السلام یَقُولُ

لَا یَسْتَوِی مَنْ یَعْمَلُ الْمَسَاجِدَا*** یَدْأَبُ فِیهَا قَائِماً وَ قَاعِداً

وَ مَنْ یَرَی عَنِ الْغُبَارِ حَائِداً

(۲)

ص: ۱۲۴

۱- زاد فی السیره هنا: فدخل عمّار بن یاسر و قد اثقلوه باللبن، فقال: یا رسول اللّه قتلونی یحملون علی ما لا یحملون قالت أمّ سلمه زوج النبیّ فرأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله ینفض و فرته بیده و کان رجلا جعدا و هو یقول: «ویح ابن سمیه، لیسوا بالذین یقتلونک، انما تقتلک الفئه الباغیه» و ارتجز علیّ بن أبی طالب علیه السلام یومئذ إه.

۲- فی السیره: قال ابن هشام: سألت غیر واحد من أهل العلم بالشعر عن هذا الرجز، فقالوا: ان علیّ بن أبی طالب ارتجز به فلا یدری أ هو قائله أم غیره.

ثُمَّ انْتَقَلَ مِنْ بَيْتِ أَبِی أَیُّوبَ إِلَی مَسَاکِنِهِ الَّتِی بُنِیَتْ لَهُ وَ قِیلَ کَانَ مُدَّهُ مُقَامِهِ بِالْمَدِینَهِ إِلَی أَنْ بَنَی الْمَسْجِدَ وَ بُیُوتَهُ مِنْ شَهْرِ رَبِیعٍ الْأَوَّلِ إِلَی صَفَرٍ مِنَ السَّنَهِ الْقَابِلَهِ (۱).

**[ترجمه]مناقب: روایت شده که اصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در انتظار آن حضرت می‌نشستند و هنگام ظهر باز می‌گشتند. در یکی از روزها پیامبر به مدینه رسید و اولین کسی که آن حضرت را دید مردی یهودی بود و چون پیامبر را دید با بانگ بلند فریاد زد: ای بنی قیله این سلطان شما است که می‌آید. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در نزد کلثوم بن هدم فرود آمد و بیرون می‌رفت و در خانه سعد بن خثیمهٔ در نزد مردم می‌نشست. و سه شب پس از پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، علی علیه السلام رهسپار شد و سپس به رسول خدا ملحق گردید و همراه با آن حضرت به منزل کلثوم فرود آمد، و ابوبکر در خانه حبیب بن إساف بود. پیامبر روز دوشنبه و سه شنبه و چهارشنبه و پنج شنبه را در قباء سپری کرد و مسجد آن جا را بنا نمود و روز جمعه در مسجدی که در بطن وادی رانوقا بود نماز گزارد. و این نماز، اولین نمازی بود که در مدینه خواند.

ص: ۱۲۲

سپس غسّان بن مالك و عباس بن عُبادهٔ همراه با گروهی از بنی سالم نزد پیامبر آمدند و عرض کردند: ای رسول خدا! در نزد ما اقامت کنید که شمار و تجهیزات بسیاری داریم و از شما حمایت می‌کنیم. فرمود: شتر را رها کنید او مامور است. سپس زید بن لبید و فروهٔ بن عَمرو همراه با مردانی از بنی بیاضه پیامبر را ملاقات کردند و همین سخنان را به پیامبر عرض کرددند. سپس سعد بن ربیع و خارجه بن زید و عبدالله بن رواحهٔ همراه با مردانی از بنی حارث بن خزرج نزد پیامبر آمدند. شتر به راه افتاد تا مقابل خانه فرزندان مالك بن نجار بر در مسجد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بر زمین قرار گرفت. و این محل قبلا خوابگاه گوسفندان و شتران بود، و به دو کودك یتیم از بنی نجار تعلق داشت. هنگامی که شتر بر زمین نشست و رسول خدا پایین نیامده بود، شتر جهید و اندکی حرکت کرد و پیامبر افسارش را رها کرد و با افسار آن شتر را خم نمی‌کرد. سپس شتر به عقب برگشت و به جایی که در ابتدا نشسته بود بازگشت و بر زمین قرار گرفت. سپس تکانی خورد و از فرط خستگی دیگر حرکتی نکرد و گردنش را پایین گرفت. رسول خدا صلی الله علیه و اله و سلم از شتر پایین آمد. ابو ایّوب بار

ص: ۱۲۳

و بنه پیامبر را برداشت و در خانه‌اش گذاشت و پیامبر در خانه ابو ایوب فرود آمد و درباره مربد (خوابگاه گوسفندان و شتران) پرسید و ابو ایوب به آن حضرت عرض کرد که این مکان متعلق به سهل و سهیل دو یتیم مُعاذ بن عفراء است. معاذ آن دو کودك را راضی کرد و پیامبر به بنای مسجد امر فرمود و خودش نیز در ساخت مسجد همکاری نمود. مهاجران و انصار برای ساخت مسجد کار می‌کردند و همه مسلمانان در حین کار کردن رجز می‌خواندند. برخی می گفتند:

اگر ما بنشینیم و پیامبر کار کند، این کاری ناپسند از جانب ماست.

پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم می‌فرمود: هیچ حیاتی، زندگی حقیقی نیست مگر حیات آخرت، پروردگارا به مهاجرین و انصار رحم بفرما.

علی بن ابی طالب می‌فرمود:

کسی که مساجد را آباد می‌سازد و ایستاده و نشسته رنج می‌برد، و کسی از که از گرد و غبار کنار می‌کشد، برابر نیستند.

ص: ۱۲۴

سپس از خانه ابو ایوب به منزلی که برای آن حضرت بنا کردند، منتقل شد. و گفته شده: مدت زمان اقامت پیامبر در مدینه تا زمانی بود که مسجد و منزل‌های آن حضرت بنا شد از ربیع الاول تا صفر سال بعد انجام گرفت. - . مناقب ابی طالب ۱ : ۱۶۰ - ۱۶۱ -

**[ترجمه]

بیان

قال الجزری فی حدیث سلمان ابنی قیله یرید الأوس و الخزرج قبیلتی الأنصار و قیله اسم أم لهم قدیمه و هی قیله بنت کاهل انتهی.

قوله هذا جدکم أی صاحب جدکم و سلطانکم و یحتمل أن یرید هذا سعدکم و دولتکم.

أقول: قال الطبرسی رحمه الله فی تفسیر آیه الجمعه (۲) قال ابن سیرین جمع أهل المدینه قبل أن یقدم النبی صلی الله علیه و آله المدینه و قیل قبل أن تنزل الجمعه قالت الأنصار للیهود یوم یجتمعون فیه کل سبعه أیام و للنصاری یوم أیضا مثل ذلک فلنجعل یوما نجتمع فیه فنذکر الله عز و جل و نشکره أو کما قالوا فقالوا (۳) یوم السبت للیهود و یوم الأحد للنصاری فاجعلوه یوم العروبه فاجتمعوا إلی أسعد بن زراره فصلی بهم یومئذ و ذکرهم فسموه یوم الجمعه حین اجتمعوا إلیه فذبح لهم أسعد بن زراره شاه فتغدوا و تعشوا من شاه واحده و ذلک لقلتهم فأنزل الله تعالی فی ذلک إِذا نُودِیَ لِلصَّلاهِ الآیه فهذه أول جمعه جمعت فی الإسلام فأما أول جمعه جمعها رسول الله صلی الله علیه و آله بأصحابه فقیل إنه قدم رسول الله صلی الله علیه و آله مهاجرا حتی نزل قباء علی بنی عمرو بن عوف و ذلک یوم الإثنین لاثنتی عشره لیله خلت من شهر ربیع الأول حین الضحی فأقام بقباء یوم الإثنین و الثلاثاء و الأربعاء و الخمیس و أسس مسجدهم ثم خرج من بین أظهرهم یوم الجمعه عامدا المدینه فأدرکته صلاه الجمعه فی بنی سالم بن عوف فی بطن واد لهم قد اتخذوا

ص: ۱۲۵

۱- مناقب آل أبی طالب ۱: ۱۶۰ و ۱۶۱. و الحدیث موجود فی سیره ابن هشام ۱: ۱۱۲ ۱۱۵، إلی قوله: و قیل.

۲- الجمعه: ۹.

۳- المصدر خال عن قوله: فقالوا.

اليوم فى ذلك الموضع مسجدا و كانت هذه الجمعه أول جمعه جمعها رسول الله صلى الله عليه و آله فى الإسلام فخطب فى هذه الجمعه و هى أول خطبه خطبها بالمدينه فيما قيل.

فَقَالَ صلى الله عليه و آله الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِى (۱) أَحْمَدُهُ وَ أَسْتَعِينُهُ وَ أَسْتَغْفِرُهُ وَ أَسْتَهْدِيهِ وَ أُومِنُ بِهِ وَ لَا أَكْفُرُهُ وَ أُعَادِى مَنْ يَكْفُرُهُ وَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ أَرْسَلَهُ بِالْهُدَى وَ النُّورِ وَ الْمَوْعِظَهِ عَلى فَتْرَهٍ (۲) مِنَ الرُّسُلِ وَ قِلَّهٍ مِنَ الْعِلْمِ وَ ضَلَالَهٍ مِنَ النَّاسِ وَ انْقِطَاعٍ مِنَ الزَّمَانِ وَ دُنُوٍّ مِنَ السَّاعَهِ وَ قُرْبٍ مِنَ الْأَجَلِ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَقَدْ رَشَدَ وَ مَنْ يَعْصِهِمَا (۳) فَقَدْ غَوَى وَ فَرَطَ وَ ضَلَّ ضَلالًا بَعِيداً أُوصِيكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ فَإِنَّهُ خَيْرُ مَا أَوْصَى بِهِ الْمُسْلِمُ الْمُسْلِمَ أَنْ يَحُضَّهُ (۴) عَلَى الْآخِرَهِ وَ أَنْ يَأْمُرَهُ بِتَقْوَى اللَّهِ فَاحْذَرُوا مَا حَذَّرَكُمُ اللَّهُ مِنْ نَفْسِهِ (۵) وَ إِنَّ تَقْوَى اللَّهِ لِمَنْ عَمِلَ بِهِ عَلَى وَجَلٍ وَ مَخَافَهٍ مِنْ رَبِّهِ عَوْنُ صِدْقٍ عَلَى مَا تَبْغُونَ مِنْ أَمْرِ الْآخِرَهِ وَ مَنْ يُصْلِحُ الَّذِى بَيْنَهُ وَ بَيْنَ اللَّهِ مِنْ أَمْرِهِ فِى السِّرِّ وَ الْعَلَانِيَهِ لَا يَنْوِى بِذَلِكَ إِلَّا وَجْهَ اللَّهِ يَكُنْ لَهُ ذِكْراً (۶) فِى عَاجِلِ أَمْرِهِ وَ ذُخْراً فِيمَا بَعْدَ الْمَوْتِ حِينَ يَفْتَقِرُ الْمَرْءُ إِلَى مَا قَدَّمَ وَ مَا كَانَ مِنْ سِوَى ذَلِكَ يَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَها (۷) وَ بَيْنَهُ أَمَداً

۱- المصدر خال عن كلمه «الذى» و الخطبه مذكوره فى تاريخ الطبرىّ ۲: ۱۱۵، و هو أيضا خال عنها.

۲- الفتره ما بين الرسولين: الزمان الذى انقطعت فيه الرساله، كفتره ما بين عيسى عليه السلام و محمّد صلّى اللّه عليه و آله.

۳- فى نسخه: و من يعص اللّه و رسوله. و المتن موافق للمصدر و تاريخ الطبرىّ.

۴- أى يحثه على أمر الآخره، و يحمله على ما يؤديه إلى الفوز فيها و النجاه عن شدائدها.

۵- فى تاريخ الطبرىّ هنا زياده هى: و لا أفضل من ذلك نصيحه و لا أفضل من ذلك ذكرا.

۶- الذكر بالكسر: الصيت. الثناء. الشرف. و الذكر بالضم: التذكر.

۷- فى المصدر و فى تاريخ الطبرىّ: بينه و بينه.

بَعِيداً وَ يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ وَ الَّذِى صَدَقَ قَوْلُهُ وَ نَجزَ (۱) وَعْدُهُ لَا خُلْفَ لِذَلِكَ فَإِنَّهُ يَقُولُ ما يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَىَّ وَ ما أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ (۲) فَاتَّقُوا اللَّهَ فِى عَاجِلِ أَمْرِهِ (۳) وَ آجِلِهِ فِى السِّرِّ وَ الْعَلَانِيَهِ فَإِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئاتِهِ وَ يُعْظِمْ لَهُ أَجْراً وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ فَقَدْ فازَ فَوْزاً عَظِيماً وَ إِنَّ تَقْوَى اللَّهِ تُوقِى مَقْتَهُ وَ تُوقِى عُقُوبَتَهُ وَ تُوقِى سَخَطَهُ (۴) وَ إِنَّ تَقْوَى اللَّهِ تُبَيِّضُ الْوُجُوهَ وَ تُرْضِى الرَّبَّ وَ تَرْفَعُ الدَّرَجَهَ خُذُوا بِحَظِّكُمْ وَ لَا تُفَرِّطُوا فِى جَنْبِ اللَّهِ فَقَدْ عَلَّمَكُمُ اللَّهُ كِتَابَهُ وَ نَهَجَ لَكُمْ سَبِيلَهُ لِيَعْلَمَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ يَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ فَأَحْسِنُوا كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ وَ عَادُوا أَعْدَاءَهُ وَ جاهِدُوا فِى اللَّهِ (۵) حَقَّ جِهادِهِ هُوَ اجْتَباكُمْ وَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَهٍ وَ يَحْيى مَنْ حَىَّ عَنْ بَيِّنَهٍ وَ لَا حَوْلَ (۶) وَ لَا قُوَّهَ إِلَّا بِاللَّهِ فَأَكْثِرُوا ذِكْرَ اللَّهِ (۷) وَ اعْمَلُوا لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ فَإِنَّهُ مَنْ يُصْلِحْ مَا بَيْنَهُ وَ بَيْنَ اللَّهِ يَكْفِهِ اللَّهُ مَا بَيْنَهُ وَ بَيْنَ النَّاسِ ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ يَقْضِى عَلَى النَّاسِ وَ لَا يَقْضُونَ عَلَيْهِ وَ يَمْلِكُ مِنَ النَّاسِ وَ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ اللَّهُ أَكْبَرُ وَ لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّهَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ.

(۸) فلهذا صارت الخطبه شرطا فى انعقاد الجمعه (۹) انتهى.

۱- نجز و نجز الحاجه: قضاها. نجز بالوعد: عجله. و فى تاريخ الطبرىّ: انجز.

۲- ق: ۲۹.

۳- فى المصدر و فى تاريخ الطبرىّ: أمركم.

۴- فى تاريخ الطبرىّ: تقوى فى المواضع. و كذا الافعال الآتيه بعد كلها بالتذكير.

۵- فى المصدر: فى سبيل اللّه.

۶- خلا التارخ عن قوله: و لا حول.

۷- فى نسخه بعد ذلك: و اعلموا انه خير من الدنيا و ما فيها.

۸- فى المصدر: اللّه أكبر و لا قوه الا باللّه العلى العظيم. و مثله تاريخ الطبرىّ الا انه خلا عن كلمه: العلى.

۹- مجمع البيان ۱۰: ۲۸۶ و ۲۸۷. أقول: ذكر ابن هشام و المقريزى اول خطبته صلّى اللّه عليه و سلم فى السيره و امتاع الاسماع و المذكور فيهما يخالف ذلك، و هى هكذا قالا: و كانت أول خطبه خطبها (رسول الله صلى الله عليه وسلم فيما بلغنى عن أبى سلمه بن عبدالرحمن : نعوذ بالله أن نقول على رسول الله صلى الله عليه و آله ما لم يقل _ السيره) أنه قام فيهم فحمد الله وأثنى عليه بما هو أهله ، ثم قال : أما بعد أيها الناس فقدموا لانفسكم ، تعلمن والله ليصعقن أحدكم ثم ليدعن غنمه ليس لها راع ، ثم ليقولن له ربه _ وليس له ترجمان ولا حاجب يحجبه دونه _ ألم يأتك رسولى فبلغك؟ وآتيتك مالا وأفضلت عليك فما قدمت لنفسك؟ فلينظرن يمينا وشمالا فلا يرى شيئا. ثم لينظرن قدامه فلا يرى غير جهنم ، فمن استطاع أن يقى وجهه من النار ولو بشق بشقه _ الامتاع) من تمره فليفعل ، ومن لم يجده (يجد _ ألامتاع) فبكلمه طيبه ، فان بها تجزى الحسنه عشر أمثالها إلى سبعمائه شعف. والسلام عليكم (وعلى رسول الله) ورحمه الله و بركاته. فى الامتاع : والسلام على رسول الله ورحمه الله وبركاته. قال ابن هشام : قال ابن اسحاق : ثم خطب رسول الله صلى الله عليه وسلم مره اخرى فقال : ان الحمد لله ، أحمده واستعينه ، نعوذ بالله من شرور أنفسنا وسيئات أعمالنا ، من يهده الله فلا مضل له ، ومن يضلل فلا هادى له ، وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له ، ان أحسن الحديث كتاب الله تبارك وتعالى ، قد أفلح من زينه الله فى قلبه ، وادخله فى الاسلام بعد

الكفر واختاره على ما سواء من أحاديث الناس ، انه أحسن الحديث وأبلغه ، أحبوا ما أحب الله ، احبوا الله من كل قلوبكم ، ولا تملوا كلام الله وذكره ، ولا تقس عنه قلوبكم ، فانه من كل ما يخلق الله يختار ويصطفى ، قد سماه الله خيرته من الاعمال ، ومصطفاه من العباد والصالح من الحديث ومن كل ما اوتى الناس من الحلال والحرام ، فاعبدوا الله ولا تشركوا به شيئا ، واتقوه حق تقاته ، واصدقوا الله صالح ما تقولون بافواهكم ، وتحابوا بروح الله بينكم ، ان الله يغضب أن ينكث عهده والسلام عليكم.

و قال فی المنتقی فی حوادث السنه الأولی من الهجره إنه صلی الله علیه و آله لبث فی بنی عمرو بن عوف بضع عشره لیله و أسس المسجد الذی أُسِّسَ عَلَی التَّقْوی فصلی فیه رسول الله صلی الله علیه و آله ثم دخل المدینه.

ثم ذکر کیفیه دخوله المدینه و صلاه الجمعه و الخطبه نحو ما تقدم (۱)

ثم قال و إنه لما بنی رسول الله صلی الله علیه و آله مسجده طفق ینقل معهم اللبن وَ یَقُولُ وَ هُوَ یَنْقُلُ اللَّبِنَ

هَذَا الْحِمَالُ لَا حِمَالُ خَیْبَرَ هَذَا أَبَرُّ رَبِّنَا وَ أَطْهَرُ

۱- فی نسخه: نحوا ممّا تقدم.

وَ يَقُولُ اللَّهُمَّ إِنَّ الْأَجْرَ أَجْرُ الْآخِرَهِ فَارْحَمِ الْأَنْصَارَ وَ الْمُهَاجِرَهَ.

قوله هـذا الحمال أى هـذا الحمل و المحمول من اللبن أبر عند الله و أطهر أى أبقى ذخرا و أدوم منفعه لا حمال خيبر من التمر و الزبيب و الطعام المحمول منها الـذى يغتبطه حاملوه و الذى كنا من قبل نحمله و نعطيه و الحمال و الحمل واحد و روى بالجيم و له وجه و الأول أظهر.

و فى هذه السنه تكلم الذئب خارج المدينه ينذر برسول الله صلى الله عليه و آله كما

روى عن أبى هريره قـال جـاء ذئب إلى راعى غنم فأخـذ منهـا شاه فطلبه الراعى حتى انتزعها منه فصـعد الـذئب على تل فأقعى و استثفر (۱) و قـال عمـدت إلى رزق رزقنيه الله انتزعته منى فقـال الرجـل بالله إن رأيت كاليوم ذئب يتكلم قال الـذئب أعجب من هذا رجل فى النخلات بين الحرتين يخبركم بما مضى و ما هو كائن عندكم و كان الرجل يهوديا فجاء إلى النبى صلى الله عليه و آله فـأخبره خبره و صـدقه النبى صـلى الله عليه و آله ثم قال صـلى الله عليه و آله إنها أماره من أمارات الساعه أوشك الرجل أن يخرج فلا يرجع حتى تحدثه نعلاه بما أحدث أهله بعده. (۲).

و فى هـذه السـنه بعث رسول الله صـلى الله عليه و آله إلى بنـاته و زوجته سوده بنت زمعه زيـد بن حارثه و أبا رافع فحملاهن من مكه إلى المـدينه و لمـا رجع عبـد الله بن أريقـط إلى مكه أخبر عبـد الله بن أبى بكر بمكـان أبيه فخرج عبـد الله بعيال أبيه إليه و صحبهم طلحه بن عبيد الله و معهم أم رومان أم عائشه و عبد الرحمن حتى قدموا المدينه.

و فى هذه السنه بنى رسول الله صلى الله عليه و آله بعائشه فى شوال بعد الهجره بسبعه أشهر و قيل فى السنه الثانيه و الأول أصح و كان تزوجها قبل الهجره بثلاث سنين.

و فى هذه السنه زيد فى صلاه الحضر و كانت صلاه الحضر و السفر ركعتين غير

۱- أى جعل ذنبه بين فخذيه.

۲- فى المصدر: حتى تحدثه نعلاه و سوطه بما أحدث أهله بعده.

المغرب و ذلک بعد مقدم رسول الله صلی الله علیه و آله المدینه بشهر.

و فی هذه السنه آخی بین المهاجرین و الأنصار و ذلک أنه لما قدم المدینه آخی بین المهاجرین و الأنصار علی الحق و المواساه یتوارثون بعد الممات دون ذوی الأرحام و کانوا تسعین رجلا خمسه و أربعین رجلا من المهاجرین و خمسه و أربعین رجلا من الأنصار و قیل کانوا خمسین و مائه من الأنصار و خمسین و مائه من المهاجرین (۱) و کان ذلک قبل بدر فلما کانت وقعه بدر أنزل الله تعالی وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ فِی کِتابِ اللَّهِ (۲) نسخت هذه الآیه ما کان قبلها و رجع کل إنسان إلی نسبه و ورثه ذو رحمه.

و فی هذه السنه صام عاشوراء و أمر بصیامه و فی هذه السنه أسلم عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ

قَالَ أَنَسٌ لَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْمَدِینَهَ أُخْبِرَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ بِقُدُومِهِ فَأَتَاهُ فَقَالَ إِنِّی سَائِلُکَ عَنْ أَشْیَاءَ لَا یَعْلَمُهَا إِلَّا نَبِیٌّ فَإِنْ أَخْبَرْتَنِی بِهَا آمَنْتُ بِکَ قَالَ وَ مَا هُنَّ قَالَ سَأَلَهُ (۳) عَنِ الشَّبَهِ وَ عَنْ أَوَّلِ شَیْ ءٍ یَأْکُلُهُ أَهْلُ الْجَنَّهِ وَ عَنْ أَوَّلِ شَیْ ءٍ یَحْشُرُ النَّاسَ

۱- قال المقریزی بعد القول الاول : ویقال : خمسین من هؤلاء ، وخمسین من هؤلاء ، ویقال انه لم یبق من المهاجرین احد الا آخی بینه وبین انصاری ، وقال ابن الجوزی ، وقد أحصیت جمله من آخی النبی صلی الله علیه و آله بینهم فکانوا مائه وستین وثمانین رجلا ، کانت المؤاخاه بعد مقدمه بخمسه أشهر وقیل : بثمانیه أشهر ، ثم نسخ التوراث بالمؤاخاه بعد بدر. انتهی کلام المقریزی. أقول : آخی رسول الله صلی الله علیه و آله بین أصحابه مرتین : احدهما فی مکه آخی بین جماعه منهم قبل الهجره ، والثانیه فی المدینه آخی بین المهاجرین والانصار ولم یمت أحد منهم حتی نزلت سوره الانفال فصارت المواریث للرحمن ، فقد ذکر أسماء بعضهم ، والایعاز إلیها لا یخلو عن فائده. أما فی المؤخاه الاولی فآخی صلی الله علیه و آله بین نفسه وعلی بن أبی طالب علیهما السلام ، و آخی بین حمزه بن عبدالمطلب ؛ وبین زید بن حارثه مولی رسول الله صلی الله علیه و آله وبین أبی بکر وعمر ، وبین عثمان بن عفان وعبدالرحمن بن عوف ، وبین الزبیر بن العوام و عبدالله بن مسعود ، وبین عبیده بن الحارث بن المطلب وبلال مولی أبی بکر ، وبین مصعب بن عمیر وسعد بن أبی وقاص ، وبین أبی عبیده بن الجراح وسالم مولی أبی حذیفه ، وبین سعید بن زید وطلحه بن عبیدالله ، ذکر ذلک أبوجعفر محمد بن حبیب البغدادی فی کتاب المحبر : ۷۰ و ۷۱ وأما المؤاخاه الثانیه فقد ذکر ابن هشام فی السیره ۲ : ۱۲۳ ــ ۱۲۶ وابن حبیب فی المحبر ۷۱ : جماعه فنذکر اولا من ذکر الاول ثم نضیف إلیه من أضاف الثانی ، قال ابن هشام : قال ابن اسحاق : وآخی رسول الله صلی الله علیه وسلم بین اصحابه من المهاجرین والانصار ، فقال فیما بلغنا ونعوذ بالله أن نقول علیه ما لم یقل : تآخوا فی الله أخوین أخوین ثم أخذ بید علی بن أبی طالب فقال : هذا أخی ، فکان رسول الله صلی الله علیه و آله سید المرسلین ، وامام المتقین ، ورسول رب العالمین الذی لیس له خطیر ولا نظیر من العباد وعلی بن أبی طالب علیهما السلام أخوین. أقول : هذا هو المشهور بین الخاصه والعامه الا ان ابن حبیب خالف المشهور واتی بقول شاذ وهو انه صلی الله علیه و آله آخی بین علی بن أبی طالب علیهما السلام وبین سهل بن حنیف وکان حمزه بن عبدالمطلب أسد الله وأسد رسوله وعم رسول الله صلی الله علیه وسلم وزید بن حارثه أخوین ، وآخی بین جعفر بن

أبى طالب وهو بالحبشه ومعاذ بن جبل ، وبين أبى بكر وخارجه بن زيد بن أبى زهير ، وبين عمر بن الخطاب وعتبان بن مالك أخى بنى سالم بن عوف بن عمرو بن عوف ابن الخزرج « قال ابن حبيب : بينه وبين عويم بن ساعده ، ويقال : بينه وبين معاذ بن عفراء ، ويقال بينه وبين عتبان » وبين أبى عبيده بن عبدالله بن الجراح وسعد بن معاذ بن النعمان « فى المحبر : بينه وبين محمد بن مسلمه » وبين عبدالرحمن بن عوف وسعد بن الربيع وبين الزبير بن العوام وسلمه بن سلامه بن وقش ، ويقال : بل الزبير وعبدالله بن مسعود : « فى المحبر : بينه وبين كعب بن مالك » وبين عثمان بن عفان وأوس بن ثابت بن المنذر « زاد فى المحبر : ويقال : أبو (أبى) عباده سعد بن عثمان الزرقى » وطلحه بن عبيدالله وكعب بن مالك (فى المحبر : وأبى ابن مالك) وبين سعيد بن زيد بن عمرو بن نفيل وأبى بن كعب (فى المحبر : ورافع بن مالك) وبين مصعب بن عمير بن هاشم وأبى ايوب خالد بن زيد ، وبين أبى حذيفه بن عتبه بن ربيعه ، وعباد بن بشر بن وقش ، وبين عمار بن ياسر وحذيفه بن اليمان ، ويقال : ثابت بن قيس ابن الشماس ، وبين أبى ذر والمنذر بن عمر والمعنق ، وبين حاطب بن أبى بلتعه وعويم بن ساعده وبين سلمان الفارسى وأبى الدرداء عويمر بن ثعلبه (فى المحبر : ورخيله بن يخلد) وبين بلال وأبى رويحه عبدالله بن عبدالرحمن الخثعمى ابن عمير بن وهب والمنذر بن عمرو ، وبين سعد بن أبى وقاص وسعد بن معاذ ، وبين عبدالله ابن مسعود ومعاذ بن جبل ، وبين عمير بن عبد عمرو بن نضله ذى الشمالين وبين يزيد بن الحارث الذى يقال له : ابن فسحم ، وبين خباب بن الارت وجبار بن صخر ، وبين المقداد ابن عمرو وجبر بن عتيك ، وبين عمير بن أبى وقاص وعمرو بن معاذ أخى سعد بن معاذ ، و بين مسعود بن ربيع القارى وبين عبيد بن التيهان ، وبين عامر بن فهيره والحارث بن اوس بن معاذ ، وبين صهيب بن سنان والحارث بن الصمه ، وبين أبى سلمه بن عبدالاسد وسعد بن خيثمه ، وبين شماس بن عثمان بن الشريد وحنظله بن أبى عامر وبين الارقم بن أبى الارقم وأبى طلحه زيد بن سهل ، وبين معتب بن حمراء الخزاعى وثعلبه بن حاطب ، وبين زيد بن الخطاب ومعن بن عدى ، وبين واقد بن عبدالله التميمى أو حصن حليف بنى عدى وبشر بن البراء بن معرور ، وبين عامر بن ربيعه العنزى ويزيد بن المنذر بن السرح وبين عاقل بن أبى البكير ومبشر بن عبدالمنذر : ويقال : بل مجذر بن زياد ، وبين عامر بن أبى البكير وثابت بن قيس بن شماس ، وبين خالد بن أبى البكير وزيد بن الدثنه ، وبين أياس بن أبى البكير والحارث بن خزمه ، وبين عثمان بن مظعون وأبى الهيثم بن التيهان ، وبين عبدالله بن مظعون وسهل بن عبيد بن المعلى. وبين السائب بن عثمان وحارثه بن سراقه ، وبين معمر بن الحارث ومعاذ بن عفراء. وبين خنيس بن حذافه وأبى عبس بن جبر ، وبين عبدالله بن مخرمه وزاد ابن حبيب فى المحبر : وبين زيد بن حارثه واسيد بن الخضير ، وبين أبى مرثد الغنوى و عباده بن الصامت ، وبين مرثد بن أبى مرثد وأوس بن الصامت ، وبين عبيده بن الحارث بن المطلب الشهيد ببدر وعمير بن الحمام السلمى وبين الطفيل بن الحارث بن المطلب والمنذر بن محمد بن عقبه بن احيحه بن الجلاح ، وبين الحصين بن الحارث بن المطلب ورافع بن عنجده ، وبين شجاع بن وهب وأوس بن خولى ، وبين عبدالله بن جحش الاسدى وعاصم بن ثابت أبى الاقلح ، وبين محرز ابن نضله وعماره بن حزم وبين سالم مولى أبى حذيفه ومعاذ بن ماعص ، وبين عتبه بن غزوان وأبى دجانه سماك بن خرشه ، وبين سعد مولى عتبه وتميم موى خراش بن الصمه ، وبين طليب ابن عبدالعزى بن أبى قيس وفروه بن عمرو ، وبين أبى سبره بن أبى رهم وسلمه بن سلامه بن وقش ، وبين وهب بن سرح وسويد بن عمرو ، وبين صفوان بن بيضاء ورافع بن المعلى. فكانت المؤاخاه قبل بدر ولم يكن بعد بدر مؤاخاه انتهى ما فى المحبر. أقول : غير خفى على المنصف الخبير ان اتخاذ النبى صلى الله عليه و آله عليا عليه السلام فى كلتى الدفعتين أخا من بين كبار الصحابه من المهاجرين والانصار خصوصا مع وجود حمزه عمه وجعفر وغيرهما ما كان الا لمزيه جليه وفضيله ظاهره كانت فى على عليه السلام ، ولم تكن فى أحد من الخلفاء الثلاثه ولا فى اكبر منهم من الصاحبه فتامل وانتظر مزيد بيان و احتجاج فيما يأتى فى باب فضائله عليه السلام.

٢- الانفال : ٧٥. والاحزاب : ۶.

٣- فی نسخه سائلک.

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَخْبَرَنِی بِهِنَّ جَبْرَئِیلُ آنِفاً قَالَ ذَاکَ عَدُوُّ الْیَهُودِ قَالَ أَمَّا الشَّبَهُ فَإِذَا سَبَقَ مَاءُ الرَّجُلِ مَاءَ الْمَرْأَهِ ذَهَبَ بِالشَّبَهِ وَ إِذَا سَبَقَ مَاءُ الْمَرْأَهِ مَاءَ الرَّجُلِ ذَهَبَتْ بِالشَّبَهِ وَ أَمَّا أَوَّلُ شَیْ ءٍ یَأْکُلُهُ أَهْلُ الْجَنَّهِ فَزَائِدُ کَبِدِ (۱) الْحُوتِ وَ أَمَّا أَوَّلُ شَیْ ءٍ یَحْشُرُ النَّاسَ فَنَارٌ تَجِی ءُ مِنْ قِبَلِ الْمَشْرِقِ فَتَحْشُرُهُمْ إِلَی الْمَغْرِبِ فَأَمْسَکَ وَ قَالَ أَشْهَدُ أَنَّکَ رَسُولُ اللَّهِ وَ قَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ الْیَهُودَ قَوْمٌ بُهْتٌ (۲) وَ إِنَّهُمْ إِنْ سَمِعُوا بِإِسْلَامِی بَهَتُونِی فَأَخْبِئْنِی عِنْدَکَ وَ ابْعَثْ إِلَیْهِمْ فَسَلْهُمْ عَنِّی فَخَبَأَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ بَعَثَ إِلَیْهِمْ فَجَاءُوا فَقَالَ أَیُّ رَجُلٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ فِیکُمْ قَالُوا هُوَ خَیْرُنَا وَ ابْنُ خَیْرِنَا وَ سَیِّدُنَا وَ ابْنُ سَیِّدِنَا وَ عَالِمُنَا وَ ابْنُ عَالِمِنَا قَالَ أَ رَأَیْتُمْ إِنْ أَسْلَمَ أَ تُسْلِمُونَ فَقَالُوا أَعَاذَهُ اللَّهُ مِنْ ذَلِکَ فَقَالَ یَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ سَلَامٍ اخْرُجْ إِلَیْهِمْ فَلَمَّا خَرَجَ إِلَیْهِمْ قَالَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ قَالُوا شَرُّنَا وَ ابْنُ شَرِّنَا وَ جَاهِلُنَا وَ ابْنُ جَاهِلِنَا فَقَالَ ابْنُ سَلَامٍ قَدْ أَخْبَرْتُکَ یَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ الْیَهُودَ قَوْمٌ بُهْتٌ.

و فیها أسلم سلمان رضی الله عنه علی ما سیأتی شرحه. (۳) و فیها شرع الأذان.

ص: ۱۳۱

۱- تقدمت مسائل عبدالله بن سلام بروایه علل الشرائع فی کتاب الاحتجاجات ۹ : ۳۰۴ قال المصنف هناک : زیاده الکبد : هی القطعه المنفرده المتعلقه بالکبد ، وهی أهناها ، و أطیبها. ذکره الکرمانی فی شرح البخاری.

۲- بهت جمع بهوت : من یفتری علی غیره الکذب.

۳- قوله : « علی ما سیأتی شرحه » من کلام المصنف.

و مما کان فی هذه السنه

ما روی أنه کان امرأه من بنی النجار یقال لها فاطمه بنت النعمان لها تابع من الجن و کان یأتیها فأتاها حین هاجر النبی صلی الله علیه و آله فانقض (١) علی الحائط فقالت ما لک لم تأت کما کنت تأتی قال قد جاء النبی الذی یحرم الزنی و الحرام.

و فیها مات البراء بن معرور و کان أول من تکلم لیله العقبه حین لقی رسول الله صلی الله علیه و آله السبعون من الأنصار فبایعوه و هو أحد النقباء توفی قبل قدوم رسول الله صلی الله علیه و آله المدینه بشهر فلما قدم رسول الله صلی الله علیه و آله انطلق بأصحابه فصلی علی قبره و قال اللهم اغفر له و ارحمه و ارض عنه و قد فعلت و هو أول من مات من النقباء.

و فیها مات أسعد بن زراره أحد النقباء مات قبل أن یفرغ رسول الله صلی الله علیه و آله من بناء مسجده و دفن بالبقیع و الأنصار یقولون هو أول من دفن فیها و المهاجرون یقولون عثمان بن مظعون

وَ لَمَّا مَاتَ أَسْعَدُ بْنُ زُرَارَهَ جَاءَتْ بَنُو النَّجَّارِ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالُوا قَدْ مَاتَ نَقِیبُنَا فَنَقِّبْ عَلَیْنَا (٢) فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنَا نَقِیبُکُمْ.

و فیها مات کلثوم بن الهدم و کان شریفا کبیر السن قبل قدومه (٣) فلما هاجر نزل علیه و نزل علیه جماعه منهم أبو عبیده و المقداد و خباب فی آخرین

ص: ١٣٢

١- أی فصوت.

٢- ای اجعل نقیبا علینا ، والنقیب : شاهد القوم وضمینهم وعریفهم وسیدهم.

٣- هکذا فی النسخ وفیه سقط : وفی المصدر : اسلم قبل قدومه.

و توفی بعد قدوم رسول الله صلی الله علیه و آله بیسیر.

و فیها مات من المشرکین العاص بن وائل السهمی و الولید بن المغیره بمکه و روی عن الشعبی قال لما حضر الولید بن المغیره جزع فقال له أبو جهل یا عم ما یجزعک قال و الله ما بی جزع من الموت و لکنی أخاف أن یظهر دین ابن أبی کبشه بمکه فقال أبو سفیان لا تخف أنا ضامن من أن لا یظهر (۱).

**[ترجمه]جزری گوید: در حدیث سلمان مقصود از «بنی قیلهٔ» اوس و خزرج دو قبیله انصار بود. و «قیلهٔ» اسم مادر پیشین آن‌ها بود و او، قیلهٔ دختر کاهل بود. پایان نقل قول.

سخن او: «هذا جدّکم» یعنی صاحب بخت و سلطان شما است و ممکن است مقصود این باشد که: این شخص بخت و دولت شما است.

می گویم: طبرسی رحمه الله در تفسیر آیه جمعه گفته است: ابن سیرین گوید: مردم مدینه پیش از این که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم به مدینه تشریف بیاورد و و گفته شده: پیش از آنکه سوره جمعه نازل شود، جمع می شدند. انصار گفتند: برای یهودی‌ها در روزهای هفته یک روزیست (شنبه) که در آن جمع می‌شوند برای مسیحیان نیز روزی است (یکشنبه) که مجتمع می گردند، پس ما هم روزی را قرار بدهیم که در آن گرد آمده و ذکر خدای عزّ و جل نموده و او را سپاس گوئیم، یا گفتند چنان که روز شنبه برای یهود و روز یکشنبه برای نصاری است پس آن را روز عروبه قرار دهید. پس نزد اسعد بن زراره جمع شدند و او برایشان در آن روز نماز خواند و به آن‌ها خاطر نشان کرد که این روز را جمعه بنامید. هنگامی که نزد او جمع شدند اسعد بن زراره گوسفندی برای آن‌ها کُشت، نهار و شام از یک گوسفند خوردند، برای این که آن روز جمعیتشان کم بود، پس خداوند تعالی نازل فرمود «إِذا نُودِیَ لِلصَّلاهِ ...» این اوّلین جمعه ای بود که در اسلام نماز جمعه خوانده شد. و امّا اوّل جمعه ای که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم با اصحابش اجتماع نمود: گفته شده که رسول خدا از مکّه به سوی مدینه مهاجرت نمود تا در دهکده قبا بر بنی عمرو بن عوف فرود آمد و این، در روز دوشنبه دوازدهم ربیع الاوّل موقع ظهر بود، پس در قبا از روز دوشنبه تا پنجشنبه توقف فرمود و مسجد قبا را ساخت، آن گاه از میان آنان روز جمعه به سوی مدینه حرکت فرمود و در بطن وادی در بنی سالم بن عوف نماز جمعه را که در آن روز

ص: ۱۲۵

در این محل مسجدی بنا کرده بودند، درک نمود، و این اوّلین جمعه ای بود که پیامبر خدا در اسلام آن را جمعه قرار داد و در این جمعه خطبه ای ایراد فرمود، و آن اوّلین خطبه ای بود که در مدینه خواندند و فرمودند:

ستایش خاص خداست، ستایش او می کنم و از او اعانت می‌جویم و آمرزش می‌خواهم و هدایت می‌طلبم، بدو ایمان دارم و انکار او نمی‌کنم و با هر که انکار وی کند دشمنی می کنم و شهادت می‌دهم که خدائی جز خدای یکتا نیست که تنها و بی شریک است و شهادت می‌دهم که محمّد بنده و پیامبر اوست که وی را با هدایت و نور و پند هنگام فترت(جای خالی) پیامبران و کمیابی علم و ضلالت مردم و پایان یافتن زمان و نزدیکی رستاخیز و قرب اجل فرستاد. هر که اطاعت خدا و پیامبر

کند هدایت یافته و هر که عصیان ایشان کند گمراه شده و تقصیر کرده و به ضلالی سخت افتاده، شما را به پرهیزکاری خدا سفارش می‌کنم که نیکوترین اندرزی که مسلمان به مسلمان دهد این است که وی را به کار آخرت ترغیب کند و به پرهیزکاری خدا فرمان دهد، از آن چه خدایتان بیم داده بترسید که اندرزی بهتر از این نیست و تذکاری بهتر از این نیست که این مایه پرهیز کسی است که با بیم و ترس بدان عمل کند و یاوری نیکو برای آن چیزهاست که از کار آخرت می‌خواهید، هر که روابط نهان و آشکار خویش با خدا به صلاح آرد و از آن جز رضای خدا نخواهد برای وی در دنیا نام نیک خواهد بود و پس از مرگ آن دم که انسان به اعمال خویش نیاز دارد، ذخیره خواهد بود و هر چه جز این باشد دوست دارد که میان وی و آن فاصله ای

ص: ۱۲۶

بسیار باشد. خداوند شما را از خویش می‌ترساند که خدا به بندگان خود مهربان است، قسم به آن که گفتار خویش راست کرد و وعده خویش انجام داد که خلاف در این نیست که خدای والا گوید: «گفتار نزد من تغییر نپذیرد و من ستمگر بندگان نیستم.» در کار حاضر و دور و نهان و عیان از خدا بترسید که هر که از خدا بترسد گناهان وی را محو کند و پاداش او بزرگ دهد و هر که از خدا بترسد کامیابی بزرگ یافته است، ترس خدا از دشمنی و عقوبت و خشم وی مصون می‌دارد، ترس خدا چهره را سپید و خدا را خشنود و مرتبت را بلند می‌کند، بهره خویش برگیرید و در قبال خدا تقصیر مکنید، خدا کتاب خویش را به شما تعلیم داد و راه خویش بر شما روشن کرد تا کسانی را که راستگویند معلوم دارد و دروغگویان را معلوم دارد پس چنان که خدا با شما نکوئی کرده نکوئی کنید و با دشمنان وی دشمنی کنید، و در راه خدا چنان که شایسته جهاد کردن است، جهاد کنید که او شما را برگزید و مسلمانتان نامید تا هر که هلاک شد به دلیل و برهان هلاک شود و هر که حیات یافت به دلیل حیات یابد که نیروئی جز به تأیید خدا نیست، پس یاد خدا بسیار کنید و برای پس از مرگ کار کنید که هر که روابط خویش با خدا به صلاح آرد خدا مناسبات وی را با مردم کفایت کند که خدا بر مردم قضا می‌راند و مردم بر خدا قضا نمی‌رانند، او اختیار دار مردم است و مردم اختیار دار او نیستند، خدا بزرگ است و نیروئی جز به تأیید خدای والای بزرگ نیست. پس برای همین خطبه در انعقاد نماز جمعه شرط شده است. - . مجمع البیان ۱۰ : ۲۸۶ – ۲۸۷ ، می‌گویم: ابن هشام و مقریزی اولین خطبه پیامبر را به این صورت آورده‌اند: اما بعد ای مردم برای خویش کاری کنید، به خدا یکیتان بمیرد و گوسفندان خویش بی چوپان گذارد آن گاه خدایش بی ترجمان و دربانی که حاجب وی شود گوید مگر پیامبر من نیامد و به تو ابلاغ نکرد مالی به تو دادم و فزونی بخشودم، برای خویش چه کردی؟ آن گاه براست و چپ نکرد و چیزی نه بیند، سپس به جلو خود نگرد و جز جهنم نه بیند هر که تواند چهره خویش از آتش و لو به نیمه خرمائی مصون دارد چنین کند و هر که نیابد بگفتاری نیک که به وسیله آن نیکی را ده برابر یا هفتصد برابر پاداش دهند، درود و رحمت و برکات خدا بر شما و پیامبر خدا باد.

ابن هشام گوید: ابن اسحاق گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بار دیگر خطبه خواند و فرمود: ستایش خاص خداست، ستایش او می‌کنم و یاری از او می‌جویم، از شر ضمیر و بدی‌های عمل خویش به خدا پناه می‌بریم، هر که را خدا هدایت کند کسی گمراهش نکند و هر که را خدا گمراه کند رهبری نیابد، شهادت می‌دهم که خدائی جز خدای یکتا نیست، که تنهاست و شریک ندارد، بهترین گفتارها کتاب خداست و هر که آن را در قلب خویش بیاراید و وی را از کفر به اسلام

آورده باشد و آن را از گفتارهای مردم برگزینند رستگار شود که قرآن راست ترین و بلیغ ترین گفتارهاست، هر که خدا را دوست دارد وی را دوست بدارید و خدا را از همه قلب خویش دوست بدارید و از گفتار خدا و یاد کردن خدا ملول نشوید و دل‌های خویش را در قبال آن سخت مکنید، هر کس خداوند او را بیافریند، انتخاب کرده و برمی‌گزینند و خداوند او را از اعمال برتر و بندگان و سخنان نیکو و از هر آن چه از حلال و حرام که به مردم داده شده، نام نهاده است. خدا را بپرستید و چیزی را با او شریک مکنید، از خدا چنان که شایسته ترسیدن اوست بترسید و به رحمت خدا با یک دیگر دوستی کنید و سلام و رحمت خدا بر شما باد. -

ص: ۱۲۷

در المنتقی در بیان حوادث سال اول هجرت گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در میان بنی عمرو بن عوف بین سیزده تا نوزده شب درنگ نمود و مسجدی را که بر پایه تقوی تاسیس شده، بنا نمود و پیامبر در آن جا نماز گزارد سپس وارد مدینه شد. و بعد چگونگی ورود پیامبر به مدینه و نماز جمعه و خطبه آن را به صورتی که پیش‌تر ذکر شد، آورده است. سپس گوید: هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم مسجد خویش را بنا می‌نمود خشت‌ها را همراه آنان حمل می‌کرد و در حالی که خشت‌ها را حرکت می‌داد می‌فرمود:

این بار که خشت است نه بار خیبر، در نزد خداوند نیکوتر و پاک‌تر است.

ص: ۱۲۸

و می‌فرمود: پروردگارا اجر واقعی اجر و پاداش آخرت است، پس به انصار و مهاجران رحم بنما.

فرموده آن حضرت: «هذا الحمال» یعنی این بار خشت در نزد خداوند نیکوتر و پاک‌تر یعنی از لحاظ سود و منفعت، ماندگاری و بقای بیشتری دارد، نه بارهای خیبر که از خرما و مویز است. و از جمله طعام محمول بر آن چیزی است که حاملان آن بدان شادمان می‌گشتند و ما پیش‌تر آن را حمل کرده و می‌بخشیدیم. و «الحمال» و «الحمل» به یک معنا هستند. و با جیم نیز روایت شده که آن نیز می تواند مورد توجه باشد و معنای اول آن آشکارتر است.

در این سال بود که گرگ در بیرون مدینه سخن گفت و از رسول خدا خبر داد. آنگونه که از ابوهریره روایت شده، گوید: گرگی به پیش چوپانی که چند گوسفندی داشت آمد و یکی از گوسفندانش را ربود. چوپان به دنبال گرگ رفت تا این که گوسفند را از چنگش درآورد. گرگ بر بالای تپه‌ای رفت و بر روی سرین نشست و دو پایش را بر زمین نهاد و دُمش را میان ران‌هایش قرار داد و گفت: قصد روزی‌ای را کردم که خدا به من روزی داده بود اما تو از من گرفتی. آن مرد گفت: به خدا سوگند تا حال چنین چیز شگفتی ندیده بودم که گرگ سخن بگوید. گرگ گفت: شگفت‌تر از این، مردی است در نخلستان‌ها میان دو ریگزار که از گذشته و آینده، شما را خبر می‌دهد. آن مرد یهودی بود و به نزد پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم آمد و مسلمان شد و ماجرای گرگ را برای آن حضرت بازگو نمود. پیامبر آن را تأیید نمود و فرمود: این یکی از نشانه‌های قیامت است. نزدیک است که شخصی از منزل بیرون رود به محض بازگشت، کفش‌هایش به آن چه خانوده‌اش پس از

او انجام داده باشند، خبر می‌دهد.

در این سال رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم زید بن حارثه و ابو رافع را از مدینه به مکّه فرستاد تا دختران و همسرش سودهٔ بنت زمعهٔ را به مدینه بیاورند. هنگامی که عبدالله بن اریقط به مکه بازگشت، عبدالله پسر ابوبکر را از مکان پدرش باخبر کرد. پس عبدالله خانواده پدرش را به نزد او برد. و طلحهٔ بن عبیدالله آنان را همراهی کرد و امّ رومان مادر عایشه و عبدالرحمن نیز با آنان بودند تا این که به مدینه رسیدند.

در این سال رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در ماه شوّال یعنی هفت ماه پس از هجرت، با عائشه ازدواج کرد. و گفته شده: در سال دوم هجری عائشه را به ازدواج خود درآورد. و وجه اول درست‌تر است و سه سال پیش از هجرت او را عقد کرده بود.

در این سال بر نماز حَضَر (اقامت) اضافه گردید و پیش‌تر همه نمازهای حضَر و سفر به جز مغرب دو رکعتی بودند.

ص: ۱۲۹

و این زیادت یک سال پس از ورود پیامبر به مدینه بود.

در این سال پیامبر میان مهاجرین و انصار پیوند برادری برقرار نمود، به این صورت که هنگامی که پیامبر وارد مدینه شد میان مهاجرین و انصار بر اساس حقّ و همیاری پیوند برادری ایجاد کرد که پس از مرگ از یکدیگر ارث ببرند نه از خویشاوندان. و مجموع آن‌ها نود شخص بودند: چهل و پنج مرد از مهاجرین، و چهل و پنج مرد از انصار. و گفته شده: صد و پنجاه شخص از مهاجران و صد و پنجاه شخص از انصار بودند. - . رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم میان اصحابش دو بار پیوند برادری برقرار نمود: یک بار در مکه پیش از هجرت میان گروهی از صحابه پیوند برادری بست و بار دوم میان مهاجرین و انصار پیوند برادری برقرار نمود. و هیچ یک از آن ها نمرد تا این که سوره انفال نازل شد. و میراث برای خویشاوندان قرار گرفت اسم اشخاصی از صحابه در میان مهاجران و انصار در مدینه در میانشان پیوند برادری برقرار کرد، در کتاب‌ها ذکر شده که لازم به ذکر این اسماء در این جا نیست.

اما برادری اول؛ پیامبر بین خودش و علی بن أبی طالب علیه السلام پیمان برادری بست و بین حمزه بن عبد المطلب رحمه اللّه و بین زید بن حارثه غلام رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله و بین أبی بکر و عمر، و بین عثمان بن عفان و عبد الرحمن بن عوف، و بین زبیر بن عوام و عبد اللّه بن مسعود، و بین عبیده بن الحارث بن المطلب و بلال غلام أبی بکر، و بین مصعب بن عمیر و سعد بن أبی وقاص، و بین أبی عبیده بن الجراح و سالم غلام أبی حذیفه، و بین سعید بن زید و طلحه بن عبید اللّه پیمان برادری بست. و آن را أبو جعفر محمد بن حبیب البغدادی در کتاب المحبر ذکر کرده.

اما برادری دوم ابن هشام در کتاب السیره خود و ابن حبیب در کتاب المحبر ذکر کردند. ابن هشام گوید :ابن اسحاق گفته: پیامبر بین اصحابش از مهاجرین و انصار برادری بست و گفت و من پناه می برم به خدا که چیزی که او نگفته بگویم: در راه خدا پیمان برادری بستند سپس خودش دست علی بن ابیطالب را گرفت و فرمود: این برادر من است و رسول اللّه صلی اللّه

علیه و آله سید المرسلین، و امام المتقین، و رسول رب العالمین است و همردیف و نظیری ندارد و علی بن أبی طالب رضی اللّٰه عنه برادر او شد.

می گویم: بر منصف مخفی نیست که نبی صلی اللّه علیه و آله و سلم علی علیه السلام را در هر دو دفعه از بین بزرگان اصحاب از مهاجرین و انصار خصوصا با وجود حمزه عمو یش و جعفر و غیر این دو، برادر گرفت و موجب مزیت و فضیلتی است که در علی علیه السلام بود و در هیچ یک از خلفای سه گانه و بزرگتر از آن ها هم نبود پس دقت کن و منتظر کلام بیشتر و احتجاج در باب فضائل علی علیه السلام باش. -

و این قضیه پیش از غزوه بدر بود. و چون غزوه بدر واقع شد خداوند متعال این آیه را نازل فرمود: «وَأُوْلُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ» - . احزاب / ۶ -

{و خویشاوندان (طبق) کتاب خدا، بعضی (نسبت) به بعضی اولویت دارند.} این آیه، آیه‌های پیشین را منسوخ کرد و هر شخصی به نسب خود باز می گشت و خویشاوندانش از او ارث می‌بردند.

در این سال پیامبر روز عاشوراء را روزه گرفت و به روزه گرفتن آن امر فرمود.

در این سال عبدالله بن سلام اسلام آورد. انس گوید: هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به مدینه وارد شد به عبدالله بن سلام خبر ورود پیامبر را دادند. او نزد آن حضرت آمد و گفت: من درباره چند چیز از تو می‌پرسم که جز پیامبران کسی آن را نمی‌داند، اگر مرا از آن باخبر سازی به تو ایمان می‌آورم. فرمود: آن سوالات چیست؟ گفت: عبدالله درباره شباهت فرزند به پدر و مادر، و درباره اولین چیزی که اهل بهشت می‌خورند و از اولین چیزی که مردم را حشر کند، پرسید.

ص: ۱۳۰

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: جبرئیل چندی پیش مرا از این سوالات باخبر ساخت. عبدالله گفت: این جبرئیل، دشمن یهودیان است. پیامبر فرمود: اگر آب مرد بر آب زن سبقت گیرد، فرزند به مرد شبیه است و اگر آب زن بر آب مرد پیش‌گیرد شباهت به زن است. و اما اولین چیزی که اهل بهشت می‌خورند تکه گوشتی در جگر ماهی است. و اما اولین چیزی که مردم بدان حشر می‌شوند آتشی است که از جانب مشرق می‌آید و آنان را به طرف مغرب می‌برد. عبد الله گفت: کافی است، و گفت: گواهی می‌دهم که تو رسول خدا هستی. و گفت: ای رسول خدا یهودیان مردمانی هستند که بر دیگران دروغ می‌بندند و اگر بشنوند من اسلام آورده‌ام به من دروغ می‌بندند. پس مرا نزد خود پنهان کن و کسی را نزد آنان بفرست تا از احوال من جویا شود. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم او را پنهان کرد و شخصی را به دنبال یهودیان فرستاد. و به آنان فرمود: عبد الله بن سلام در میان شما چگونه مردی است؟ گفتند: او بهترین ما و بهترین زاده ما، و سرور و سرور زاده ما، و دانشمند و دانشمندزاده ماست. فرمود: نظرتان چیست که او اسلام بیاورد، آیا شما اسلام می‌آورید. گفتند: خداوند او را از این امر پناه دهد. فرمود: ای عبد الله بن سلام بیرون آی. هنگامی که بیرون آمد گفت: گواهی می‌دهم که معبودی جز خداوند یکتا نیست و گواهی می‌دهم که محمد رسول خدا است. گفتند: او بدترین و بدترین زاده ما، و نادان و نادان زاده ما است. ابن سلام

گفت: ای رسول خدا من به شما عرض کردم که یهودیان مردمانی دروغ‌پردازند.

و در این سال سلمان رضی الله عنه اسلام آورد. که شرح و تفصیل آن در ادامه خواهد آمد.

و در این سال اذان تشریع گردید.

ص: ۱۳۱

از جمله حوادثی که در این سال اتفاق افتاد این بود که، زنی از بنی نجار به نام فاطمه بنت نعمان قرینی جنّی داشت و به نزدش می‌آمد، هنگامی که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم هجرت فرمود، جنّ به نزدش آمد و بر دیوار افتاد و فریاد کشید. فاطمه گفت: چرا مثل سابق نزد من نمی‌آیی؟ گفت: پیامبری آمده که زنا و کارهای حرام را تحریم می‌کند.

و در این سال براء بن معرور وفات یافت و او اولین کسی بود که در شب عقبه زمانی که هفتاد تن از انصار با پیامبر دیدار کردند و با آن حضرت بیعت بستند، سخن گفت و یکی از رهبرانی بود که یک ماه پیش از ورود پیامبر به مدینه وفات یافت. چون پیامبر به مدینه آمد با یارانش بر قبر او نماز گزاردند، و فرمود: پروردگارا او را بیامرز و به او رحم کن و از او خشنود باش و خود این کرامت‌ها را با او کرده‌ای. و اولین شخصی از رهبران (نقباء) که وفات یافت، او بود.

و در این سال اسعد بن زرارهٔ یکی دیگر از نقباء پیش از این که پیامبر کار بنای مسجد را به پایان برساند، فوت شد و در بقیع دفن گردید. انصار می‌گفتند: او اولین شخصی بود که در بقیع دفن شد. و مهاجران می‌گفتند: اولین شخص عثمان بن مضعون بود. هنگامی که اسعد بن زرارهٔ وفات یافت بنو نجار به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آمدند و گفتند: نقیب و رهبر ما فوت شد کسی دیگر را جهت رهبری ما تعیین کن. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: من نقیب و رهبر شما هستم.

در این سال کلثوم بن هدم درگذشت. او مردی بزرگ‌زاده و مسنّ بود که پیش از ورود پیامبر، اسلام آورد و چون پیامبر به مدینه هجرت فرمود، به همراه اشخاصی مانند ابو عبید و مقداد و خبات و افراد دیگری بر او (کلثوم) فرود آمدند و او اندکی پس از آمدن رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به مدینه، درگذشت.

در این سال از میان مشرکان عاص بن وائل سهمی و ولید بن مغیرهٔ در مکه مُردند. و از شعبی روایت شده که گوید: چون ولید بن مغیره به حالت احتضار درآمد، جزع و بی‌تابی می‌کرد. ابو جهل به او گفت: ای ولید چه چیز تو را اینگونه بی‌تاب کرده است؟ گفت: به خدا سوگند جزع و بی‌تابی من برای مرگ نیست، اما از این می‌ترسم که دین پسر ابی کبشهٔ در مکه آشکار شده و پیروز گردد. ابو سفیان گفت: نگران نباش من ضمانت می‌کنم که دینش پیروز نگردد. - . المنتقی فی مولود المصطفی صلی الله علیه و آله و سلم: فصل پنجم در بیان استقبال مردم مدینه از رسول خدا. -

**[ترجمه]

باب ۸ نوادر الغزوات و جوامعها و ما جری بعد الهجره إلی غزوه بدر الکبری و فیه غزوه العشیره و بدر الأولی و النخله

الآيات

البقره: «كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتالُ وَ هُوَ كُرْهٌ لَكُمْ وَ عَسى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئاً وَ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَ عَسى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئاً وَ هُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ* يَسْئَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرامِ قِتالٍ فِيهِ قُلْ قِتالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَ صَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ كُفْرٌ بِهِ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ إِخْراجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَ الْفِتْنَهُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَ لا يَزالُونَ يُقاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطاعُوا» (الآيه)(۲۱۶-۲۱۷)

ص: ۱۳۳

۱- المنتقى فى مولود المصطفى صلى الله عليه و آله : الفصل الخامس فى ذكر تلقى اهل المدينه رسول الله صلى الله عليه و آله.

النساء: «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانْفِرُوا ثُباتٍ أَوِ انْفِرُوا جَمِيعاً وَ إِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّ فَإِنْ أَصابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قالَ قَدْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ إِذْ لَمْ أَكُنْ مَعَهُمْ شَهِيداً وَ لَئِنْ أَصابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزاً عَظِيماً* فَلْيُقاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَياةَ الدُّنْيا بِالْآخِرَةِ وَ مَنْ يُقاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْراً عَظِيماً* وَ ما لَكُمْ لا تُقاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجالِ وَ النِّساءِ وَ الْوِلْدانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنا أَخْرِجْنا مِنْ هذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُها وَ اجْعَلْ لَنا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَ اجْعَلْ لَنا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيراً* الَّذِينَ آمَنُوا يُقاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا يُقاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقاتِلُوا أَوْلِياءَ الشَّيْطانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطانِ كانَ ضَعِيفاً»(۷۱-۷۶)

(و قال تعالى): «فَما لَكُمْ فِي الْمُنافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَ اللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِما كَسَبُوا أَ تُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا* وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَما كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَواءً فَلا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِياءَ حَتَّى يُهاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَ اقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَ لا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَ لا نَصِيراً *إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثاقٌ أَوْ جاؤُكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقاتِلُوكُمْ أَوْ يُقاتِلُوا قَوْمَهُمْ وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقاتَلُوكُمْ فَإِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقاتِلُوكُمْ وَ أَلْقَوْا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَما جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا* سَتَجِدُونَ آخَرِينَ يُرِيدُونَ أَنْ يَأْمَنُوكُمْ وَ يَأْمَنُوا قَوْمَهُمْ كُلَّما رُدُّوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكِسُوا فِيها فَإِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَ يُلْقُوا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ وَ يَكُفُّوا أَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَ اقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَ أُولئِكُمْ

جَعَلْنا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطاناً مُبيناً»(۸۸-۹۱)

(و قال سبحانه): «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذا ضَرَبْتُمْ فِی سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقى إِلَيْكُمُ السَّلامَ لَسْتَ مُؤْمِناً تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَياةِ الدُّنْيا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغانِمُ كَثِيرَةٌ كَذلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كانَ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيراً»(۹۴)

(و قال سبحانه): «وَ إِذا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلاةَ فَلْتَقُمْ طائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَ لْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرائِكُمْ وَ لْتَأْتِ طائِفَةٌ أُخْرى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَ لْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَ أَسْلِحَتَهُمْ وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَ أَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً واحِدَةً وَ لا جُناحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كانَ بِكُمْ أَذىً مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضى أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ وَ خُذُوا حِذْرَكُمْ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكافِرِينَ عَذاباً مُهِيناً* فَإِذا قَضَيْتُمُ الصَّلاةَ فَاذْكُرُوا اللَّهَ قِياماً وَ قُعُوداً وَ عَلى جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلاةَ إِنَّ الصَّلاةَ كانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتاباً مَوْقُوتاً* وَ لا تَهِنُوا فِی ابْتِغاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَما تَأْلَمُونَ وَ تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ ما لا يَرْجُونَ وَ كانَ اللَّهُ عَلِيماً حَكِيماً»(۱۰۲-۱۰۴)

المائده: «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تُحِلُّوا شَعائِرَ اللَّهِ وَ لَا الشَّهْرَ الْحَرامَ وَ لَا الْهَدْیَ وَ لَا الْقَلائِدَ وَ لَا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرامَ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَ رِضْواناً وَ إِذا

حَلَلْتُمْ فَاصْطادُوا وَ لا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَ تَعاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوى وَ لا تَعاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوانِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ»(۲)

(و قال تعالى): «وَ لا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلى أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوى»(۸)

(و قال تعالى): «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هَمَّ قَوْمٌ أَنْ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ»(۱۱)

(و قال تعالى): «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَ النَّصارى أَوْلِياءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِياءُ بَعْضٍ وَ مَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ* فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشى أَنْ تُصِيبَنا دائِرَةٌ فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ فَيُصْبِحُوا عَلى ما أَسَرُّوا فِي أَنْفُسِهِمْ نادِمِينَ* وَ يَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَ هؤُلاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ فَأَصْبَحُوا خاسِرِينَ»(۵۱-۵۳)

الأنفال: «وَ قاتِلُوهُمْ حَتَّى لا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَ يَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ بِما يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ»(۳۹)

(و قال تعالى): «وَ لا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُمْ لا يُعْجِزُونَ* وَ أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِباطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّكُمْ وَ آخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَ ما تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَ أَنْتُمْ لا تُظْلَمُونَ* وَ إِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَها وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ *وَ إِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ* وَ أَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ ما فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً ما أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَ لكِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ*يا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَ مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ* يا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفاً مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَفْقَهُونَ* الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَ عَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفاً فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ»(۵۹-۶۶)

التوبه: «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا آباءَكُمْ وَ إِخْوانَكُمْ أَوْلِياءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمانِ وَ مَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَأُولئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ* قُلْ إِنْ كانَ آباؤُكُمْ وَ أَبْناؤُكُمْ وَ إِخْوانُكُمْ وَ أَزْواجُكُمْ وَ عَشِيرَتُكُمْ وَ أَمْوالٌ اقْتَرَفْتُمُوها وَ تِجارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسادَها وَ مَساكِنُ تَرْضَوْنَها أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ جِهادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفاسِقِينَ*لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَواطِنَ كَثِيرَةٍ»(۲۳-۲۵)

(و قال تعالى): «وَ قاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَما يُقاتِلُونَكُمْ كَافَّةً»(۳۶)

(و قال سبحانه): «يا أَيُّهَا النَّبِيُّ جاهِدِ الْكُفَّارَ وَ الْمُنافِقِينَ وَ اغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ»(۷۳)

(و قال تعالى): «وَ ما كانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْ لا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَ لِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ* يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَ لْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ»(۱۲۲-۱۲۳)

الحج: «إِنَّ اللَّهَ يُدافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ* أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَ إِنَّ اللَّهَ عَلى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ* الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَ لَوْ لا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوامِعُ وَ بِيَعٌ وَ صَلَواتٌ وَ مَساجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيراً وَ لَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ»(۳۸-۴۰)

محمد: «وَ يَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْ لا نُزِّلَتْ سُورَةٌ فَإِذا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَ ذُكِرَ فِيهَا الْقِتالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَأَوْلى لَهُمْ*طاعَةٌ وَ قَوْلٌ مَعْرُوفٌ فَإِذا عَزَمَ الْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ لَكانَ خَيْراً لَهُمْ*فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَ تُقَطِّعُوا أَرْحامَكُمْ»(۲۰-۲۲)

(إلى قوله تعالى): «فَلا تَهِنُوا وَ تَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ وَ أَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ وَ اللَّهُ مَعَكُمْ وَ لَنْ يَتِرَكُمْ أَعْمالَكُمْ»(۳۳۵)

الفتح: «هُوَ الَّذِی أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِی قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدادُوا إِيماناً مَعَ إِيمانِهِمْ وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ كانَ اللَّهُ عَلِيماً حَكِيماً* لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها وَ يُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّئاتِهِمْ وَ كانَ ذلِكَ عِنْدَ اللَّهِ فَوْزاً عَظِيماً* وَ يُعَذِّبَ الْمُنافِقِينَ وَ الْمُنافِقاتِ وَ الْمُشْرِكِينَ وَ الْمُشْرِكاتِ الظَّانِّينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ دائِرَةُ السَّوْءِ وَ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ لَعَنَهُمْ وَ أَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَ ساءَتْ مَصِيراً* وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ كانَ اللَّهُ عَزِيزاً حَكِيماً»(۴-۷) (إلى قوله تعالى): «قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرابِ سَتُدْعَوْنَ إِلى قَوْمٍ أُولِی بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ فَإِنْ تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْراً حَسَناً وَ إِنْ تَتَوَلَّوْا كَما تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذاباً أَلِيماً»(۱۶)

(إلى قوله سبحانه): «فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَ أَثابَهُمْ فَتْحاً قَرِيباً* وَ مَغانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَها وَ كانَ اللَّهُ عَزِيزاً حَكِيماً* وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَها فَعَجَّلَ لَكُمْ هذِهِ وَ كَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ وَ لِتَكُونَ آيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَ يَهْدِيَكُمْ صِراطاً مُسْتَقِيماً* وَ أُخْرى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْها قَدْ أَحاطَ اللَّهُ بِها وَ كانَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيراً* وَ لَوْ قاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوُا الْأَدْبارَ ثُمَّ لا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَ لا نَصِيراً *سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِی قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا»(۱۸-۲۳)

الحجرات: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتابُوا وَ جاهَدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ فِی سَبِيلِ اللَّهِ أُولئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ»(۱۵)

الحديد: «لا يَسْتَوِی مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَ قاتَلَ أُولئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَ قاتَلُوا وَ كُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنى وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ»(۱۰)

الحشر: «وَ ما أَفاءَ اللَّهُ عَلى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَما أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَ لا رِكابٍ وَ لكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلى مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ* ما أَفاءَ اللَّهُ

عَلی رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُری فَلِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِی الْقُرْبی وَ الْیَتامی وَ الْمَساکِینِ وَ ابْنِ السَّبِیلِ کَیْ لا یَکُونَ دُولَةً بَیْنَ الْأَغْنِیاءِ مِنْکُمْ وَ ما آتاکُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ ما نَهاکُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ* لِلْفُقَراءِ الْمُهاجِرِینَ الَّذِینَ أُخْرِجُوا مِنْ دِیارِهِمْ وَ أَمْوالِهِمْ یَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَ رِضْواناً وَ یَنْصُرُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ أُولئِکَ هُمُ الصَّادِقُونَ»(۶-۸)

الصف: «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّکُمْ عَلی تِجارَةٍ تُنْجِیکُمْ مِنْ عَذابٍ أَلِیمٍ* تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تُجاهِدُونَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ بِأَمْوالِکُمْ وَ أَنْفُسِکُمْ ذلِکُمْ خَیْرٌ لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ* یَغْفِرْ لَکُمْ ذُنُوبَکُمْ وَ یُدْخِلْکُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ وَ مَساکِنَ طَیِّبَةً فِی جَنَّاتِ عَدْنٍ ذلِکَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ* وَ أُخْری تُحِبُّونَها نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَ فَتْحٌ قَرِیبٌ وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِینَ* یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا کُونُوا أَنْصارَ اللَّهِ کَما قالَ عِیسَی ابْنُ مَرْیَمَ لِلْحَوارِیِّینَ مَنْ أَنْصارِی إِلَی اللَّهِ قالَ الْحَوارِیُّونَ نَحْنُ أَنْصارُ اللَّهِ فَآمَنَتْ طائِفَةٌ مِنْ بَنِی إِسْرائِیلَ وَ کَفَرَتْ طائِفَةٌ فَأَیَّدْنَا الَّذِینَ آمَنُوا عَلی عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظاهِرِینَ»(۱۰-۱۴)

التحریم: «یا أَیُّهَا النَّبِیُّ جاهِدِ الْکُفَّارَ وَ الْمُنافِقِینَ وَ اغْلُظْ عَلَیْهِمْ وَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ الْمَصِیرُ»(۹)

**[ترجمه]کُتِبَ عَلَیْکُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ کُرْهٌ لَّکُمْ وَعَسَی أَن تَکْرَهُواْ شَیْئًا وَهُوَ خَیْرٌ لَّکُمْ وَعَسَی أَن تُحِبُّواْ شَیْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّکُمْ وَاللّهُ یَعْلَمُ وَأَنتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ * یَسْأَلُونَکَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِیهِ قُلْ قِتَالٌ فِیهِ کَبِیرٌ وَصَدٌّ عَن سَبِیلِ اللّهِ وَکُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَکْبَرُ عِندَ اللّهِ وَالْفِتْنَةُ أَکْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلاَ یَزَالُونَ یُقَاتِلُونَکُمْ حَتَّیَ یَرُدُّوکُمْ عَن دِینِکُمْ إِنِ اسْتَطَاعُواْ. - . بقره / ۲۱۶ – ۲۱۷ –

{بر شما کارزار واجب شده است، در حالی که برای شما ناگوار است. و بسا چیزی را خوش نمی دارید و آن برای شما خوب است، و بسا چیزی را دوست می دارید و آن برای شما بد است، و خدا می داند و شما نمی دانید. از تو درباره کارزار در ماه حرام می پرسند. بگو: «کارزار در آن، گناهی بزرگ و باز داشتن از راه خدا و کفر ورزیدن به او و [باز داشتن از] مسجد الحرام [حج]، و بیرون راندنِ اهل آن از آن جا، نزد خدا [گناهی] بزرگتر، و فتنه [شرک] از کشتار بزرگتر است.» و آنان پیوسته با شما می جنگند تا- اگر بتوانند- شما را از دینتان برگردانند.}

- یَا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُواْ خُذُواْ حِذْرَکُمْ فَانفِرُواْ ثُبَاتٍ أَوِ انفِرُواْ جَمِیعًا * وَإِنَّ مِنکُمْ لَمَن لَّیُبَطِّئَنَّ فَإِنْ أَصَابَتْکُم مُّصِیبَةٌ قَالَ قَدْ أَنْعَمَ اللّهُ عَلَیَّ إِذْ لَمْ أَکُن مَّعَهُمْ شَهِیدًا * وَلَئِنْ أَصَابَکُمْ فَضْلٌ مِّنَ الله لَیَقُولَنَّ کَأَن لَّمْ تَکُن بَیْنَکُمْ وَبَیْنَهُ مَوَدَّةٌ یَا لَیتَنِی کُنتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِیمًا * فَلْیُقَاتِلْ فِی سَبِیلِ اللّهِ الَّذِینَ یَشْرُونَ الْحَیَاةَ الدُّنْیَا بِالآخِرَةِ وَمَن یُقَاتِلْ فِی سَبِیلِ اللّهِ فَیُقْتَلْ أَو یَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِیهِ أَجْرًا عَظِیمًا * وَمَا لَکُمْ لاَ تُقَاتِلُونَ فِی سَبِیلِ اللّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِینَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاء وَالْوِلْدَانِ الَّذِینَ یَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَـذِهِ الْقَرْیَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَل لَّنَا مِن لَّدُنکَ وَلِیًّا وَاجْعَل لَّنَا مِن لَّدُنکَ نَصِیرًا * الَّذِینَ آمَنُواْ یُقَاتِلُونَ فِی سَبِیلِ اللّهِ وَالَّذِینَ کَفَرُواْ یُقَاتِلُونَ فِی سَبِیلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُواْ أَوْلِیَاء الشَّیْطَانِ إِنَّ کَیْدَ الشَّیْطَانِ کَانَ ضَعِیفًا. - . نساء / ۷۱ – ۷۶ –

{ای کسانی که ایمان آورده اید، [در برابر دشمن] آماده باشید [اسلحه خود را برگیرید] و گروه گروه [به جهاد] بیرون روید یا به طور جمعی روانه شوید. و قطعاً از میان شما کسی است که کندی به خرج دهد پس اگر آسیبی به شما رسد گوید: «راستی

خـدا بر من نعمت بخشـید که با آنان حاضـر نبودم.» و اگر غنیمتی از خـدا به شـما برسـد- چنان که گویی میان شـما و میان او [رابطه] دوستی نبوده- خواهـد گفت: «کاش من با آنان بودم و به نوای بزرگی می رسیدم.» پس، بایـد کسانی که زندگی دنیا را به آخرت سودا می کنند در راه خدا بجنگند و هر کس در راه خدا بجنگد و کشته یا پیروز شود، به زودی پاداشی بزرگ به او خـواهیم داد. و چرا شـما در راه خـدا [و در راه نجاتِ] مردان و زنـان و کودکـان مستضـعف نمی جنگیـد؟ همانـان کـه می گویند: «پروردگارا، ما را از این شهری که مردمش ستم پیشه اند بیرون ببر، و از جانب خود برای ما سرپرستی قرار ده، و از نزد خویش یاوری برای ما تعیین فرما.» کسانی که ایمان آورده انـد، در راه خـدا کارزار می کننـد. و کسانی که کافر شـده اند، در راه طاغوت می جنگند. پس با یاران شیطان بجنگید که نیرنگ شیطان [در نهایت] ضعیف است.}

- فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللّهُ أَرْكَسَهُم بِمَا كَسَبُواْ أَتُرِيدُونَ أَن تَهْدُواْ مَنْ أَضَلَّ اللّهُ وَمَن يُضْلِلِ اللّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُ سَبِيلاً * وَدُّواْ لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُواْ فَتَكُونُونَ سَوَاء فَلاَ تَتَّخِذُواْ مِنْهُمْ أَوْلِيَاء حَتَّى يُهَاجِرُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ فَإِن تَوَلَّوْاْ فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدتَّمُوهُمْ وَلاَ تَتَّخِذُواْ مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلاَ نَصِيرًا * إِلاَّ الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَىَ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُم مِّيثَاقٌ أَوْ جَآؤُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَن يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُواْ قَوْمَهُمْ وَلَوْ شَاء اللّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتَلُوكُمْ فَإِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَأَلْقَوْاْ إِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلاً * سَتَجِدُونَ آخَرِينَ يُرِيدُونَ أَن يَأْمَنُوكُمْ وَيَأْمَنُواْ قَوْمَهُمْ كُلَّ مَا رُدُّوَاْ إِلَى الْفِتْنِةِ أُرْكِسُواْ فِيِهَا فَإِن لَّمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيُلْقُواْ إِلَيْكُمُ السَّلَمَ وَيَكُفُّوَاْ أَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثِقِفْتُمُوهُمْ وَأُوْلَئِكُمْ

جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُّبِينًا. - . نساء / ۸۸ - ۹۱ -

{ شـما را چه شده است که درباره منافقان، دو دسته شده اید؟ با این که خدا آنان را به [سزای] آن چه انجام داده اند سرنگون کرده اسـت. آیـا می خواهیـد کسـی را کـه خـدا در گمراهی اش وانهـاده است به راه آوریـد؟ و حـال آنکه هر که را خـدا در گمراهی اش وانهـد هرگز راهی برای [هـدایتِ] او نخواهی یافت. همان گونه که خودشان کافر شده اند، آرزو دارند [که شـما نیز] کافر شویـد، تا با هم برابر باشـید. پس زنهار، از میان ایشان برای خود، دوسـتانی اختیار مکنیـد تا آنکه در راه خـدا هجرت کنند. پس اگر روی برتافتند، هر کجا آنان را یافتید به اسارت بگیرید و بکشـیدشان و از ایشان یار و یاوری برای خود مگیرید. مگر کسانی که با گروهی که میان شـما و میان آنان پیمانی است، پیوند داشـته باشـند، یا نزد شما بیایند در حالی که سینه آنان از جنگیـدن با شـما یا جنگیـدن با قوم خود، به تنگ آمـده باشد. و اگر خدا می خواست، قطعاً آنان را بر شـما چیره می کرد و حتماً با شـما می جنگیدند. پس اگر از شـما کناره گیری کردند و با شـما نجنگیدند و با شـما طرح صلح افکندند، [دیگر] خدا برای شـما راهی [برای تجاوز] بر آنان قرار نداده است. به زودی، گروهی دیگر را خواهید یافت که می خواهند از شـما آسوده خاطر و از قوم خود [نیز] ایمن باشـند. هر بار که به فتنه بازگردانده شوند، سر در آن فرو می برند. پس اگر از شما کناره گیری نکردند و به شـما پیشنهاد صلح نکردند و از شما دست برنداشتند، هر کجا آنان را یافتید به اسارت بگیرید و بکشیدشان. آنانند که ما برای شما علیه ایشان تسلّطی آشکار قرار داده ایم.}

- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللّهِ فَتَبَيَّنُواْ وَلاَ تَقُولُواْ لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلاَمَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِندَ اللّهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنتُم مِّن قَبْلُ فَمَنَّ اللّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُواْ إِنَّ اللّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا. - . نساء / ۹۴ -

{ای کسانی که ایمان آورده اید، چون در راه خدا سفر می کنید [خوب] رسیدگی کنید و به کسی که نزد شما [اظهارِ] اسلام می کند مگویید: «تو مؤمن نیستی» [تا بدین بهانه] متاع زندگی دنیا را بجویید، چرا که غنیمتهای فراوان نزد خداست. قبلًا خودتان [نیز] همین گونه بودید، و خدا بر شما منّت نهاد. پس خوب رسیدگی کنید، که خدا همواره به آن چه انجام می دهید آگاه است.}

– وَإِذَا كُنتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلاَةَ فَلْتَقُمْ طَآئِفَةٌ مِّنْهُم مَّعَكَ وَلْيَأْخُذُواْ أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُواْ فَلْيَكُونُواْ مِن وَرَآئِكُمْ وَلْتَأْتِ طَآئِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّواْ فَلْيُصَلُّواْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُواْ حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُم مَّيْلَةً وَاحِدَةً وَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن كَانَ بِكُمْ أَذًى مِّن مَّطَرٍ أَوْ كُنتُم مَّرْضَى أَن تَضَعُواْ أَسْلِحَتَكُمْ وَخُذُواْ حِذْرَكُمْ إِنَّ اللّهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُّهِينًا * فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلاَةَ فَاذْكُرُواْ اللّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَى جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنتُمْ فَأَقِيمُواْ الصَّلاَةَ إِنَّ الصَّلاَةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْقُوتًا * وَلاَ تَهِنُواْ فِي ابْتِغَاء الْقَوْمِ إِن تَكُونُواْ تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللّهِ مَا لاَ يَرْجُونَ وَكَانَ اللّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا. – . ۱۰۲ – ۱۰۴ –

{و هر گاه در میان ایشان بودی و برایشان نماز برپا داشتی، پس باید گروهی از آنان با تو [به نماز] ایستند و باید جنگ افزارهای خود را برگیرند و چون به سجده رفتند [و نماز را تمام کردند]، باید پشت سرِ شما قرار گیرند، و گروه دیگری که نماز نکرده اند باید بیایند و با تو نماز گزارند و البته جانب احتیاط را فرو نگذارند و جنگ افزارهای خود را برگیرند. [زیرا] کافران آرزو می کنند که شما از جنگ افزارها و ساز و برگِ خود غافل شوید تا ناگهان بر شما یورش بَرند. و اگر از باران در زحمتید، یا بیمارید، گناهی بر شما نیست که جنگ افزارهای خود را بر زمین نهید، ولی مواظب خود باشید. بی گمان، خدا برای کافران عذاب خفّت آوری آماده کرده است. و چون نماز را به جای آوردید، خدا را [در همه حال] ایستاده و نشسته و بر پهلو آرمیده، یاد کنید. پس چون آسوده خاطر شدید، نماز را [به طور کامل] به پا دارید، زیرا نماز بر مؤمنان، در اوقات معیّن مقرّر شده است. و در تعقیبِ گروه [دشمنان] سستی نورزید. اگر شما درد می کشید، آنان [نیز] همان گونه که شما درد می کشید، درد می کشند، و حال آنکه شما چیزهایی از خدا امید دارید که آن ها امید ندارند، و خدا همواره دانای سنجیده کار است.}

– يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُحِلُّواْ شَعَآئِرَ اللّهِ وَلاَ الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلاَ الْهَدْيَ وَلاَ الْقَلآئِدَ وَلا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِّن رَّبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا ص: ۱۳۵

حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُواْ وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ أَن صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَن تَعْتَدُواْ وَتَعَاوَنُواْ عَلَى الْبرِّ وَالتَّقْوَى وَلاَ تَعَاوَنُواْ عَلَى الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُواْ اللّهَ إِنَّ اللّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ. – . مائده / ۲ –

{ای کسانی که ایمان آورده اید، حرمت شعایر خدا، و ماه حرام، و قربانی بی نشان، و قربانیهای گردن بنددار، و راهیان بیت الحرام را که فضل و خشنودی پروردگار خود را می طلبند، نگه دارید. و چون از احرام بیرون آمدید [می توانید] شکار کنید، و البتّه نباید کینه توزی گروهی که شما را از مسجد الحرام باز داشتند، شما را به تعدّی وادارد. و در نیکوکاری و پرهیزگاری با یکدیگر همکاری کنید، و در گناه و تعدّی دستیار هم نشوید، و از خدا پروا کنید که خدا سخت کیفر است.}

- وَلاَ يَجْرِمَنَّكَمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَاتَّقُواْ اللّهَ إِنَّ اللّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ. - . مائده / ۸ -

{و البتّه نباید دشمنیِ گروهی شما را بر آن دارد که عدالت نکنید. عدالت کنید که آن به تقوا نزدیکتر است، و از خدا پروا دارید، که خدا به آن چه انجام می دهید آگاه است.}

- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ اذْكُرُواْ نِعْمَتَ اللّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هَمَّ قَوْمٌ أَن يَبْسُطُواْ إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنكُمْ وَاتَّقُواْ اللّهَ وَعَلَى اللّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ. - . مائده / ۱۱ -

{ ای کسانی که ایمان آورده اید، نعمت خدا را بر خود، یاد کنید: آن گاه که قومی آهنگ آن داشتند که بر شما دست یازند، و [خدا] دستشان را از شما کوتاه داشت. و از خدا پروا دارید، و مؤمنان باید تنها بر خدا توکل کنند.}

- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَتَّخِذُواْ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاء بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ وَمَن يَتَوَلَّهُم مِّنكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللّهَ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ * فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَى أَن تُصِيبَنَا دَآئِرَةٌ فَعَسَى اللّهُ أَن يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِّنْ عِندِهِ فَيُصْبِحُواْ عَلَى مَا أَسَرُّواْ فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ * وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُواْ أَهَؤُلاء الَّذِينَ أَقْسَمُواْ بِاللّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَأَصْبَحُواْ خَاسِرِينَ. - . مائده / ۵۱ - ۶۳ -

{ ای کسانی که ایمان آورده اید، یهود و نصاری را دوستانِ [خود] مگیرید [که] بعضی از آنان دوستان بعضی دیگرند. و هر کس از شما آن ها را به دوستی گیرد، از آنان خواهد بود. آری، خدا گروه ستمگران را راه نمی نماید. می بینی کسانی که در دلهایشان بیماری است، در [دوستی] با آنان شتاب می ورزند. می گویند: «می ترسیم به ما حادثه ناگواری برسد.» امید است خدا از جانب خود فتح [منظور] یا امر دیگری را پیش آورد، تا [در نتیجه آنان] از آن چه در دل خود نهفته داشته اند پشیمان گردند. و کسانی که ایمان آورده اند، می گویند: «آیا اینان بودند که به خداوند سوگندهای سخت می خوردند که جدّا با شما هستند؟» اعمالشان تباه شد و زیانکار گردیدند.}

- وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لاَ تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلّه فَإِنِ انتَهَوْاْ فَإِنَّ اللّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ. - . انفال / ۳۹ -

{و با آنان بجنگید تا فتنه ای بر جای نماند و دین یکسره از آنِ خدا گردد. پس اگر [از کفر] بازایستند قطعاً خدا به آن چه انجام می دهند بیناست.}

ص: ۱۳۶

- وَلاَ يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ سَبَقُواْ إِنَّهُمْ لاَ يُعْجِزُونَ * وَأَعِدُّواْ لَهُم مَّا اسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ وَمِن رِّبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدْوَّ اللّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِن دُونِهِمْ لاَ تَعْلَمُونَهُمُ اللّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنفِقُواْ مِن شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنتُمْ لاَ تُظْلَمُونَ * وَإِن جَنَحُواْ لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ * وَإِن يُرِيدُواْ أَن يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللّهُ هُوَ الَّذِيَ أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ * وَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنفَقْتَ مَا فِي الأَرْضِ جَمِيعاً مَّا أَلَّفَتْ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَكِنَّ اللّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ * يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ * يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ

يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ يَغْلِبُواْ أَلْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لاَّ يَفْقَهُونَ * الآنَ خَفَّفَ اللّهُ عَنكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُواْ أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ. – . انفال / ۵۹ – ۶۶ –

{و زنهار کسانی که کافر شده اند گمان نکنند که پیشی جسته اند، زیرا آنان نمی توانند [ما را] درمانده کنند. و هر چه در توان دارید از نیرو و اسبهای آماده بسیج کنید، تا با این [تدارکات]، دشمن خدا و دشمن خودتان و [دشمنان] دیگری را جز ایشان– که شما نمی شناسیدشان و خدا آنان را می شناسد– بترسانید. و هر چیزی در راه خدا خرج کنید پاداشش به خود شما بازگردانیده می شود و بر شما ستم نخواهد رفت. و اگر به صلح گراییدند، تو [نیز] بدان گرای و بر خدا توکّل نما که او شنوای داناست. و اگر بخواهند تو را بفریبند، [یاری] خدا برای تو بس است. همو بود که تو را با یاری خود و مؤمنان نیرومند گردانید. و میان دل هایشان الفت انداخت، که اگر آن چه در روی زمین است همه را خرج می کردی نمی توانستی میان دل هایشان الفت برقرار کنی، ولی خدا بود که میان آنان الفت انداخت، چرا که او توانای حکیم است. ای پیامبر، خدا و کسانی از مؤمنان که پیرو توانند تو را بس است. ای پیامبر، مؤمنان را به جهاد برانگیز. اگر از [میان] شما بیست تن، شکیبا باشند بر دویست تن چیره می شوند، و اگر از شما یکصد تن باشند بر هزار تن از کافران پیروز می گردند، چرا که آنان قومی اند که نمی فهمند. اکنون خدا بر شما تخفیف داده و معلوم داشت که در شما ضعفی هست. پس اگر از [میان] شما یکصد تن شکیبا باشند بر دویست تن پیروز گردند، و اگر از شما هزار تن باشند، به توفیق الهی بر دو هزار تن غلبه کنند، و خدا با شکیبایان است.}

– يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَتَّخِذُواْ آبَاءكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاء إَنِ اسْتَحَبُّواْ الْكُفْرَ عَلَى الإِيمَانِ وَمَن يَتَوَلَّهُم مِّنكُمْ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ * قُلْ إِن كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُواْ حَتَّى يَأْتِيَ اللّهُ بِأَمْرِهِ وَاللّهُ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ * لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ. – . توبه / ۲۳ – ۲۵ –

{ای کسانی که ایمان آورده اید، اگر پدرانتان و برادرانتان کفر را بر ایمان ترجیح دهند [آنان را] به دوستی مگیرید، و هر کس از میان شما آنان را به دوستی گیرد، آنان همان ستمکارانند. بگو: «اگر پدران و پسران و برادران و زنان و خاندان شما و اموالی که گرد آورده اید و تجارتی که از کسادش بیمناکید و سراهایی را که خوش می دارید، نزد شما از خدا و پیامبرش و جهاد در راه وی دوست داشتنی تر است، پس منتظر باشید تا خدا فرمانش را [به اجرا در] آورد.» و خداوند گروه فاسقان را راهنمایی نمی کند. قطعاً خداوند شما را در مواضع بسیاری یاری کرده است.}

ص: ۱۳۷

– وَقَاتِلُواْ الْمُشْرِكِينَ كَآفَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَآفَّةً. – . توبه / ۳۶ –

{و همگی با مشرکان بجنگید، چنان که آنان همگی با شما می جنگند.}

– يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ. – . توبه / ۷۳ –

{ای پیامبر، با کافران و منافقان جهاد کن و بر آنان سخت بگیر، و جایگاهشان دوزخ است، و چه بد سرانجامی است.}

- وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُواْ كَآفَّةً فَلَوْلاَ نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَآئِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُواْ فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُواْ قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُواْ إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ * يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ قَاتِلُواْ الَّذِينَ يَلُونَكُم مِّنَ الْكُفَّارِ وَلِيَجِدُواْ فِيكُمْ غِلْظَةً وَاعْلَمُواْ أَنَّ اللّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ. - . توبه / ۱۲۲ - ۱۲۳ -

{و شایسته نیست مؤمنان همگی [برای جهاد] کوچ کنند. پس چرا از هر فرقه ای از آنان، دسته ای کوچ نمی کنند تا [دسته ای بمانند و] در دین آگاهی پیدا کنند و قوم خود را- وقتی به سوی آنان بازگشتند بیم دهند- باشد که آنان [از کیفر الهی] بترسند؟ ای کسانی که ایمان آورده اید، با کافرانی که مجاور شما هستند کارزار کنید، و آنان باید در شما خشونت بیابند، و بدانید که خدا با تقواپیشگان است.}

- إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ * أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ * الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِن دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَن يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لَّهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيَنصُرَنَّ اللَّهُ مَن يَنصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ. - . حج / ۳۸ - ۴۰ -

{ قطعاً خداوند از کسانی که ایمان آورده اند دفاع می کند، زیرا خدا هیچ خیانتکار ناسپاسی را دوست ندارد. به کسانی که جنگ بر آنان تحمیل شده، رخصت [جهاد] داده شده است، چرا که مورد ظلم قرار گرفته اند، و البته خدا بر پیروزی آنان سخت تواناست. همان کسانی که بناحق از خانه هایشان بیرون رانده شدند. [آن ها گناهی نداشتند] جز این که می گفتند: «پروردگار ما خداست» و اگر خدا بعضی از مردم را با بعض دیگر دفع نمی کرد، صومعه ها و کلیساها و کنیسه ها و مساجدی که نام خدا در آن ها بسیار برده می شود، سخت ویران می شد، و قطعاً خدا به کسی که [دین] او را یاری می کند، یاری می دهد، چرا که خدا سخت نیرومند شکست ناپذیر است.}

- وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ فَإِذَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ مُّحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَأَوْلَى لَهُمْ * طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَّعْرُوفٌ فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ * فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِن تَوَلَّيْتُمْ أَن تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ. - . محمد / ۲۰ - ۲۲ -

{و کسانی که ایمان آورده اند می گویند: «چرا سوره ای [درباره جهاد] نازل نمی شود؟» امّا چون سوره ای صریح نازل شد و در آن نام کارزار آمد، می بینی آنان که در دلهایشان مرضی هست، مانند کسی که به حال بیهوشی مرگ افتاده به تو می نگرند. [ولی] فرمان پذیری و سخنی شایسته برایشان بهتر است. و چون کار به تصمیم کشد، قطعاً خیر آنان در این است که با خدا راست [دل] باشند. پس [ای منافقان،] آیا امید بستید که چون [از خدا] برگشتید [یا سرپرست مردم شدید] در [روی] زمین فساد کنید و خویشاوندیهای خود را از هم بگسلید؟.}

ص: ۱۳۸

تا این فرموده: فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ وَأَنتُمُ الْأَعْلَوْنَ وَاللَّهُ مَعَكُمْ وَلَن يَتِرَكُمْ أَعْمَالَكُمْ. - . محمد / ۳۵ -

{ پس سستی نورزید و [کافران را] به آشتی مخوانید [که] شما برترید و خدا با شماست و از [ارزش] کارهایتان هرگز نخواهد کاست.}

- هُوَ الَّذِی أَنزَلَ السَّكِينَةَ فِی قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَّعَ إِيمَانِهِمْ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا * لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَكَانَ ذَلِكَ عِندَ اللَّهِ فَوْزًا عَظِيمًا * وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ الظَّانِّينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا * وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا. - . فتح / ۴ - ۷ -

{ اوست آن کس که در دلهای مؤمنان آرامش را فرو فرستاد تا ایمانی بر ایمان خود بیفزایند. و سپاهیان آسمانها و زمین از آنِ خداست، و خدا همواره دانای سنجیده کار است. تا مردان و زنانی را که ایمان آورده اند در باغهایی که از زیر [درختان] آن جویبارها روان است، درآوَرَد و در آن جاویدان بدارد، و بدیهایشان را از آنان بزداید و این [فرجام نیک] در پیشگاه خدا کامیابی بزرگی است. و [تا] مردان و زنان نفاق پیشه و مردان و زنان مشرک را که به خدا گمان بد برده اند، عذاب کند بَدِ زمانه بر آنان باد. و خدا بر ایشان خشم نموده و لعنتشان کرده و جهنّم را برای آنان آماده گردانیده و [چه] بد سرانجامی است! و سپاهیان آسمانها و زمین از آنِ خداست، و خدا همواره شکست ناپذیر سنجیده کار است.}

-

ِّلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سَتُدْعَوْنَ إِلَى قَوْمٍ أُوْلِی بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ فَإِن تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا وَإِن تَتَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُم مِّن قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا. - . فتح / ۱۶ -

{به برجای ماندگان بادیه نشین بگو: «به زودی به سوی قومی سخت زورمند دعوت خواهید شد که با آنان بجنگید یا اسلام آورند. پس اگر فرمان برید خدا شما را پاداش نیک می بخشد، و اگر- هم چنان که پیشتر پشت کردید- [باز هم] روی بگردانید، شما را به عذابی پردرد معذّب می دارد.»}

- فَأَنزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا * وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا * وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ وَكَفَّ أَيْدِیَ النَّاسِ عَنكُمْ وَلِتَكُونَ آيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا * وَأُخْرَى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَیْءٍ قَدِيرًا * وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوُا الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا * سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِی قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلُ وَلَن تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا. - . فتح / ۱۸ - ۲۳ -

{و بر آنان آرامش فرو فرستاد و پیروزی نزدیکی به آن‌ها پاداش داد. و [نیز] غنیمتهای فراوانی خواهند گرفت، و خدا همواره نیرومند سنجیده کار است. و خدا به شما غنیمتهای فراوان [دیگری] وعده داده که به زودی آن ها را خواهید گرفت، و این [پیروزی] را برای شما پیش انداخت، و دستهای مردم را از شما کوتاه ساخت، و تا برای مؤمنان نشانه ای باشد و شما را به راه راست هدایت کند. و [غنیمتهای] دیگر [ی نیز هست] که شما بر آن ها دست نیافته اید [و] خدا بر آن ها نیک احاطه دارد، و همواره خداوند بر هر چیزی تواناست. و اگر کسانی که کافر شدند، به جنگ با شما برخیزند، قطعاً پشت خواهند کرد، و دیگر

یار و یاوری نخواهند یافت. سنّت الهی از پیش همین بوده، و در سنّت الهی هرگز تغییری نخواهی یافت.}

- إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُوْلَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ. - . حجرات / ۱۵ -

{ در حقیقت، مؤمنان کسانی اند که به خدا و پیامبر او گرویده و [دیگر] شک نیاورده و با مال و جانشان در راه خدا جهاد کرده اند اینانند که راستکردارند.}

- لَا يَسْتَوِي مِنكُم مَّنْ أَنفَقَ مِن قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُوْلَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِّنَ الَّذِينَ أَنفَقُوا مِن بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ. - . حدید / ۱۰ -

{ کسانی از شما که پیش از فتح [مکّه] انفاق و جهاد کرده اند، [با دیگران] یکسان نیستند. آنان از [حیث] درجه بزرگتر از کسانی اند که بعداً به انفاق و جهاد پرداخته اند. و خداوند به هر کدام وعده نیکو داده است، و خدا به آن چه می کنید آگاه است.}

- وَمَا أَفَاء اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلَى مَن يَشَاء وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ * مَّا أَفَاء اللَّهُ

عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاء مِنكُمْ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ * لِلْفُقَرَاء الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِن دِيارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُوْلَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ. - . حشر ۶ - ۸ -

{و آن چه را خدا از آنان به رسم غنیمت عاید پیامبر خود گردانید، [شما برای تصاحب آن] اسب یا شتری بر آن نتاختید، ولی خدا فرستادگانش را بر هر که بخواهد چیره می گرداند، و خدا بر هر کاری تواناست. آن چه خدا از [داراییِ] ساکنان آن قریه ها عاید پیامبرش گردانید، از آنِ خدا و از آنِ پیامبر [او] و متعلّق به خویشاوندان نزدیک [وی] و یتیمان و بینوایان و در راه ماندگان است، تا میان توانگران شما دست به دست نگردد. و آن چه را فرستاده [او] به شما داد، آن را بگیرید و از آن چه شما را باز داشت، بازایستید و از خدا پروا بدارید که خدا سخت کیفر است. [این غنایم، نخست] اختصاص به بینوایان مهاجری دارد که از دیارشان و اموالشان رانده شدند: خواستار فضل خدا و خشنودی [او] می باشند و خدا و پیامبرش را یاری می کنند. اینان همان مردم درست کردارند.}

- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ * تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ * يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ * وَأُخْرَى تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ * يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونوا أَنصَارَ اللَّهِ

كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنصَارُ اللَّهِ فَآمَنَت طَّائِفَةٌ مِّن بَنِي إِسْرَائِيلَ وَكَفَرَت طَّائِفَةٌ فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَى عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ. - . صفّ / ١٠ – ١۴ -

{ای کسانی که ایمان آورده اید، آیا شما را بر تجارتی راه نمایم که شما را از عذابی دردناک می رهاند؟ به خدا و فرستاده او بگروید و در راه خدا با مال و جانتان جهاد کنید. این [گذشت و فداکاری] اگر بدانید، برای شما بهتر است. تا گناهانتان را بر شما ببخشاید، و شما را در باغهایی که از زیر [درختان] آن جویبارها روان است و [در] سراهایی خوش، در بهشتهای همیشگی درآورد. این [خود] کامیابی بزرگ است. و [رحمتی] دیگر که آن را دوست دارید: یاری و پیروزی نزدیکی از جانب خداست. و مؤمنان را [بدان] بشارت ده. ای کسانی که ایمان آورده اید، یاران خدا باشید، همان گونه که عیسی بن مریم به حواریّون گفت: «یاران من در راه خدا چه کسانی اند؟» حواریّون گفتند: «ما یارانِ خداییم.» پس طایفه ای از بنی اسرائیل ایمان آوردند و طایفه ای کفر ورزیدند، و کسانی را که گرویده بودند، بر دشمنانشان یاری کردیم تا چیره شدند.}

- يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ. - . تحریم / ٩ -

{ای پیامبر، با کافران و منافقان جهاد کن و بر آنان سخت گیر [که] جای ایشان در جهنّم خواهد بود و چه بد سرانجامی است.}

**[ترجمه]

تفسیر

«يَسْئَلُونَكَ» قال الطبرسی رحمه الله: قال المفسرون بعث رسول الله صلی الله علیه و آله سریه من المسلمین فأمر علیهم عبد الله بن جحش الأسدی و هو ابن عم (١) النبی صلی الله علیه و آله و ذلک قبل قتال بدر بشهرین علی رأس سبعه عشر شهرا من مقدمه المدینه فانطلقوا حتی هبطوا نخله فوجدوا بها عمرو بن الحضرمی فی عیر تجاره لقریش فی آخر یوم جمادی الآخره (٢) و کانوا یرون أنه من جمادی و

١- فی المصدر: ابن عمّه النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلم و هو الصحیح لان أم عبد اللّه هی أمیمه بنت عبد المطلب عمّه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، و عبد اللّه هو عبد اللّه بن جحش بن رباب بن یعمر بن صبره بن مره بن کثیر بن غنم بن دودان بن أسد بن خزیمه أبو محمّد الأسدی مذکور فی التراجم.

٢- فی المصدر: فی یوم آخر من جمادی الآخره.

هو رجب فاختصم المسلمون فقال قائل منهم هذه غره (۱) من عدو و غنم رزقتموه فلا ندری أ من الشهر الحرام هذا اليوم أم لا فقال قائل منهم لا نعلم هذا اليوم إلا من الشهر الحرام و لا نرى أن تستحلوه لطمع أشفيتم عليه (۲) فغلب على الأمر الذين يريدون عرض الحياه الدنيا فشدوا على ابن الحضرمی فقتلوه و غنموا عيره فبلغ ذلک كفار قريش و كان ابن الحضرمی أول قتيل قتل بين المشركين و المسلمين و ذلک أول فی ء أصابه المسلمون فركب وفد كفار قريش حتى قدموا على النبی صلى الله عليه و آله فقالوا أ يحل القتال فی الشهر الحرام فأنزل الله هذه الآيه فالسائلون أهل الشرک على جهه العيب للمسلمين باستحلالهم القتال فی الشهر الحرام و قيل السائلون أهل الإسلام سألوا ذلک ليعلموا كيف الحكم فيه عَنِ الشَّهْرِ الْحَرامِ قِتالٍ فِيهِ بدل اشتمال عن الشهر قُلْ قِتالٌ فِيهِ أی فی الشهر الحرام كَبِيرٌ أی ذنب عظيم ثم استأنف و قال وَ صَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ كُفْرٌ بِهِ أی و الصد عن سبيل الله و الكفر به (۳) وَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ أی و الصد عن المسجد الحرام أو يسألونک (۴) عن القتال فی الشهر الحرام و عند المسجد الحرام و قيل معناه و الكفر بالمسجد الحرام وَ إِخْراجُ أَهْلِهِ يعنی أهل المسجد و هم المسلمون منه أی من المسجد أَكْبَرُ أی أعظم وزرا عِنْدَ اللَّهِ يعنی إخراجهم المسلمين من مكه حين هاجروا إلى المدينه و الظاهر يدل على أن القتال فی الشهر الحرام كان محرما و قيل إن النبی عقل ابن الحضرمی (۵) وَ الْفِتْنَهُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ أی الفتنه فی الدين و هو الكفر أعظم من القتل فی الشهر الحرام يعنی قتل ابن الحضرمی وَ لا يَزالُونَ يُقاتِلُونَكُمْ يعنی أهل مكه حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ

ص: ۱۴۱

۱- فی نسخه: هذه عزه.

۲- أی أشرفتم عليه.

۳- فی المصدر: و الكفر باللّه.

۴- أی على القول الثانی.

۵- أی أعطى ديته.

أی یصدوکم عن دین الإسلام (۱) و یلجئوکم إلی الارتداد إِنِ اسْتَطاعُوا أی إن قدروا علی ذلک. (۲) قوله تعالی خُذُوا حِذْرَکُمْ قال البیضاوی أی تیقظوا و استعدوا للأعداء و الحذر و الحذر کالإثر و الأثر و قیل ما یحذر به کالحزم و السلاح فَانْفِرُوا فاخرجوا إلی الجهاد ثُباتٍ جماعات متفرقین جمع ثبه أَوِ انْفِرُوا جَمِیعاً مجتمعین کرکبه واحده وَ إِنَّ مِنْکُمْ لَمَنْ لَیُبَطِّئَنَّ الخطاب لعسکر رسول الله صلی الله علیه و آله المؤمنین منهم و المنافقین و المبطئون منافقوهم تثاقلوا و تخلفوا عن الجهاد أو یبطئوا غیرهم کما أبطأ ابن أبی (۳) ناسا یوم أحد فَإِنْ أَصابَتْکُمْ مُصِیبَهٌ کقتل و هزیمه قالَ أی المبطئ قَدْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَیَّ إِذْ لَمْ أَکُنْ مَعَهُمْ شَهِیداً حاضرا (۴) فیصیبنی ما أصابهم وَ لَئِنْ أَصابَکُمْ فَضْلٌ مِنَ اللَّهِ کفتح و غنیمه لَیَقُولَنَّ أکده تنبیها علی فرط تحسرهم کَأَنْ لَمْ تَکُنْ بَیْنَکُمْ وَ بَیْنَهُ مَوَدَّهٌ اعتراض بین الفعل و مفعوله و هو یا لَیْتَنِی کُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزاً عَظِیماً للتنبیه علی ضعف عقیدتهم و أن قولهم هذا قول من لا مواصله بینکم و بینه (۵) أو حال عن الضمیر فی لیقولن أو داخل فی المقول أی یقول المبطئ لمن یثبطه من المنافقین و ضعفه المسلمین تطریه و حسدا کأن لم یکن بینکم و بین محمد موده حیث لم یستعن بکم فتفوزوا بما فاز یا لیتنی کنت معهم و قیل إنه متصل بالجمله الأولی و هو ضعیف (۶)

ص: ۱۴۲

۱- فی المصدر: أی یصرفونکم عن دین الإسلام.

۲- مجمع البیان ۲: ۳۱۲ و ۳۱۳.

۳- فی المصدر: أو ثبطوا غیرهم کما ثبط ابن أبی، و هو الموجود أیضا فی نسخه.

۴- فی المصدر: حاضرا فی تلک الغزاه.

۵- زاد فی المصدر: و انما یرید أن یکون معکم لمجرد المال.

۶- و قال الطبرسیّ: اعتراض یتصل بما تقدمه، قال: و تقدیره: قال: قد أنعم اللّه علی إذ لم اکن معهم شهیدا، کان لم تکن بینکم و بینه موده، أی لا یعاضدکم علی قتال عدوکم، و لا یرعی الذمام الذی بینکم عن ابی علی الفارسیّ، و قیل: إنّه اعتراض بین القول و التمنی، و تقدیره لیقولن: یا لیتنی کنت معهم فأفوز من الغنیمه فوزا عظیما، کانه لیس بینکم و بینه موده، ای یتمنی الحضور لا لنصرتکم وانما یتمنی النفع لنفسه ، وقیل : ان الکلام فی موضعه من غیر تقدیم وتأخیر ، ومعناه : ولئن أصابکم فضل من الله لیقولن هذا المبطئ قول من لا تکون بینه وبین المسلمین موده ، أی کانه لم یعاقدکم علی الایمان ، ولم یظهر لکم موده علی حال یا لیتنی کنت معهم ، أی یتمنی الغنیمه دون شهود الحرب ، ولیس هذا من قول المخلصین ، فقد عدوا التخلف فی احدی الحالتین نقمه من الله ، تمنوا الخروج معهم فی احدی الحالتین لاجل الغنیمه ، ولیس ذلک من أماره الموده إه.

و المنادى فى يا لَيْتَنِي محذوف أى يا قوم و قيل يا أطلق للتنبيه على الاتساع فَأَفُوزَ نصب على جواب التمنى الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَياةَ الدُّنْيا بِالْآخِرَةِ أى الذين يبيعونها بها و المعنى أن بطى ء هؤلاء عن القتال فليقاتل المخلصون الباذلون أنفسهم فى طلب الآخره أو الذين يشترونها و يختارونها على الآخره و هم المبطئون و المعنى حثهم على ترك ما حكى عنهم و المستضعفين عطف على الله أى و فى سبيل المستضعفين و هو تخليصهم من الأسر و صونهم عن العدو أو على السبيل بحذف المضاف أى و فى خلاص المستضعفين و يجوز نصبه على الاختصاص فإن سبيل الله تعالى يعم أبواب الخير و تخليص ضعفه المسلمين من أيدى الكفار أعظمها و أخصها مِنَ الرِّجالِ وَ النِّساءِ وَ الْوِلْدانِ بيان للمستضعفين و هم المسلمون الذين بقوا بمكه لصد المشركين أو ضعفهم عن الهجره مستذلين ممتحنين و إنما ذكر الولدان مبالغه فى الحث و تنبيها على تناهى ظلم المشركين بحيث بلغ أذاهم الصبيان و قيل المراد به العبيد و الإماء و هو جمع وليد. (١)

و قال الطبرسى رحمه الله: قيل يريد بذلك قوما من المسلمين بقوا بمكه و لم يستطيعوا الهجره منهم سلمه بن هشام و الوليد بن الوليد و عياش بن أبى ربيعه و أبو جندل بن سهيل و جماعه كانوا يدعون الله أن يخلصهم من أيدى المشركين و يخرجهم من مكه و هم الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنا أَخْرِجْنا مِنْ هذِهِ الْقَرْيَهِ الظَّالِمِ أَهْلُها أى يقولون فى دعائهم ربنا سهل لنا الخروج من هذه القريه يعنى مكه التى ظلم

ص: ۱۴۳

۱- أنوار التنزيل ۱: ۲۸۶- ۲۸۸.

أهلها بافتتان المؤمنين عن دينهم و منعهم عن الهجره وَ اجْعَلْ لَنا بألطافك و تأييدك مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا يلى أمرنا بالكفايه حتى ينقذنا من أيدى الظلمه وَ اجْعَلْ لَنا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيراً ينصرنا على من ظلمنا فاستجاب سبحانه دعاءهم فلما فتح رسول الله صلى الله عليه و آله مكه جعل الله سبحانه نبيه لهم وليا فاستعمل على مكه عتّاب بن أسيد فجعله لهم نصيرا و كان ينصف الضعيف من الشديد فأغاثهم الله تعالى و كانوا (۱) أعز بها من الظلمه قبل ذلك فَقاتِلُوا أَوْلِياءَ الشَّيْطانِ يعنى جميع الكفار. (۲) و قال فى قوله تعالى فَما لَكُمْ فِي الْمُنافِقِينَ اختلفوا فيمن نزلت فيه هذه الآيه فقيل نزلت فى قوم قدموا المدينه من مكه فأظهروا للمسلمين الإسلام ثم رجعوا إلى مكه لأنهم استوخموا المدينه (۳) فأظهروا الشرك ثم سافروا ببضائع المشركين إلى اليمامه فأراد المسلمون أن يغزوهم فاختلفوا فقال بعضهم لا نفعل فإنهم مؤمنون و قال الآخرون إنهم مشركون فأنزل الله فيهم الآيه عن مجاهد و الحسن و هو المروى عن أبى جعفر عليه السلام و قيل نزلت فى الذين تخلفوا عن أحد و قالوا لَوْ نَعْلَمُ قِتالًا لَاتَّبَعْناكُمْ الآيه فاختلف أصحاب رسول الله صلى الله عليه و آله فيهم فقال فريق منهم نقتلهم و قال آخرون لا نقتلهم فنزلت الآيه عن زيد بن ثابت وَ اللَّهُ أَرْكَسَهُمْ أى ردهم إلى حكم الكفار بما أظهروا من الكفر و قيل أهلكهم بكفرهم و قيل خذلهم فأقاموا على كفرهم أَ تُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا أى تحكموا بهدايه مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ أى من حكم الله بضلاله أو خذله و لم يوفقه وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ أى نسبه إلى الضلاله فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا أى لن ينفعه أن يحكم غيره بهدايته وَدُّوا أى تمنى هؤلاء المنافقون الذين اختلفتم فى أمرهم لَوْ تَكْفُرُونَ أنتم بالله و رسوله كَما كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَواءً فى الكفر فَلا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِياءَ أى فلا تستنصروهم و لا تستنصحوهم و لا تستعينوا بهم فى الأمور حَتَّى يُهاجِرُوا

۱- فى المصدر: فكانوا.

۲- مجمع البيان ۳: ۷۶.

۳- أى وجدوها وخيمه. و الوخيم من البلد: غير موافق للسكن.

أی یخرجوا من دار الشرک و یفارقوا أهلها فِی سَبِیلِ اللّهِ أی فی ابتغاء دینه فَإِنْ تَوَلَّوْا عن الهجره فَخُذُوهُمْ أیها المؤمنون وَ اقْتُلُوهُمْ حَیْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ من أرض الله من الحل و الحرم وَ لا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِیًّا أی خلیلا وَ لا نَصِیراً ینصرکم علی أعدائکم إِلَّا الَّذِینَ یَصِلُونَ إِلی قَوْمٍ بَیْنَکُمْ وَ بَیْنَهُمْ مِیثاقٌ أی إلا من وصل من هؤلاء إلی قوم بینکم و بینهم موادعه و عهد فدخلوا فیهم بالحلف و الجوار فحکمهم حکم أولئک فی حقن دمائهم و اختلف فی هؤلاء فالمروی

عن أبی جعفر علیه السلام أنه قال المراد بقوله قَوْمٍ بَیْنَکُمْ وَ بَیْنَهُمْ مِیثاقٌ هو هلال بن عویم السلمی (۱) واثق عن قومه رسول الله صلی الله علیه و آله و قال فی موادعته علی أن لا تحیف یا محمد من أتانا و لا نحیف من أتاک (۲) فنهی الله سبحانه أن یعرض (۳) لأحد عهد إلیهم.

و به قال السدی و ابن زید و قیل هم بنو مدلج (۴) و کان سراقه بن مالک بن جعشم المدلجی جاء إلی النبی صلی الله علیه و آله بعد أحد فقال أنشدک الله و النعمه و أخذ منه میثاقا أن لا یغزو قومه فإن أسلم قریش أسلموا لأنهم کانوا فی عقد قریش فحکم الله فیهم ما حکم فی قریش ففیهم نزل هذا ذکره عمر بن شیبه ثم استثنی لهم حاله أخری فقال أَوْ جاؤُکُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أی ضاقت قلوبهم من أَنْ یُقاتِلُوکُمْ أَوْ یُقاتِلُوا قَوْمَهُمْ فلا علیکم و لا علیهم و إنما عنی به أشجع (۵) فإنهم قدموا المدینه فی

۱- فی المصدر: هو هلال بن عویمر السلمی.
۲- حاف علیه: جار علیه و ظلمه. تحیف الشی ء: تنقصه: و فی نسخه: علی أن لا تخیف یا محمّد من أتانا، و لا نخیف من أتاک.
۳- فی المصدر: أن یتعرض.
۴- بنو مدلج بضم المیم و سکون الدال و کسر اللام: ینتسب إلی مدلج بن مره بن عبد مناه ابن کنانه، و هم بطن کبیر من کنانه. و منهم کان علم القیافه.
۵- أشجع: حی من غلفان من العدنانیه، غلب علیهم اسم ابیهم. فقیل لهم: أشجع، و هم بنو أشجع بن ریث بن غلفان، و فی العبر: و کانوا هم عرب المدینه النبویّه، و کان سیدهم معقل بن سنان الصحابیّ. راجع نهایه الارب: ۴۲.

سبعمائه يقودهم مسعود بن دخيله فأخرج إليهم النبى صلى الله عليه و آله أحمال التمر ضيافه و قال نعم الشى ء الهديه أمام الحاجه و قال لهم ما جاء بكم قالوا لقرب دارنا منك و كرهنا حربك و حرب قومنا يعنون بنى ضمره (۱) الذين بينهم و بينهم عهد لقلتنا فيهم فجئنا لنوادعك فقبل النبى صلى الله عليه و آله ذلك منهم و وادعهم فرجعوا إلى بلادهم ذكره على بن إبراهيم فى تفسيره فأمر الله سبحانه المسلمين أن لا يتعرضوا لهؤلاء وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ بتقويه قلوبهم فيجترءون على قتالكم فَلَقاتَلُوكُمْ أى لو فعل ذلك لقاتلوكم فَإِنِ اعْتَزَلُوكُمْ يعنى هؤلاء الذين أمر بالكف عن قتالهم بدخولهم فى عهدكم أو بمصيرهم إليكم (۲) حصرت صدورهم أن يقاتلوكم.

فَلَمْ يُقاتِلُوكُمْ وَ أَلْقَوْا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ يعنى صالحوكم و استسلموا لكم فَما جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا يعنى إذا سالموكم فلا سبيل لكم إلى نفوسهم و أموالهم.

قال الحسن و عكرمه نسخت هذه الآيه و التى بعدها و الآيتان فى سوره الممتحنه (۳) لا يَنْهاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ إلى قوله الظَّالِمُونَ (۴) الآيات الأربع بقوله فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ الآيه.

سَتَجِدُونَ آخَرِينَ اختلف فيمن عنى بهذه الآيه فقيل نزلت فى ناس كانوا يأتون النبى صلى الله عليه و آله فيسلمون رئاء ثم يرجعون إلى قريش فيرتكسون فى الأوثان يبتغون بذلك أن يأمنوا قومهم و يأمنوا نبى الله صلى الله عليه و آله فأبى الله ذلك عليهم عن ابن

۱- بنو ضمره بفتح فسكون: بطن من كنانه من العدنانيه، و هم بنو ضمره بن بكر بن عبد مناه ابن كنانه.

۲- فى المصدر: أو بمصيركم اليهم.

۳- السوره: ۶۰.

۴- الآيتان: ۸ و ۹.

عباس و مجاهد و قیل نزلت فی نعیم بن مسعود الأشجعی کان ینقل الحدیث بین النبی صلی الله علیه و آله و بین المشرکین عن السدی و قیل نزلت فی أسد و غطفان (۱) عن مقاتل و قیل نزلت فی عیینه بن حصن الفزاری و ذلک أنهم أجدبت بلادهم فجاء إلی رسول الله صلی الله علیه و آله و وادعه علی أن یقیم ببطن نخل و لا یتعرض له و کان منافقا ملعونا و هو الذی سماه رسول الله صلی الله علیه و آله الأحمق المطاع فی قومه و هو المروی عن الصادق علیه السلام. (۲) یُرِیدُونَ أَنْ یَأْمَنُوکُمْ فیظهرون الإسلام وَ یَأْمَنُوا قَوْمَهُمْ فیظهرون لهم الموافقه لهم فی دینهم کُلَّما رُدُّوا إِلَی الْفِتْنَهِ أُرْکِسُوا فِیها المراد بالفتنه هنا الشرک و الإرکاس الرد أی کلما دعوا إلی الکفر أجابوا و رجعوا إلیه فَإِنْ لَمْ یَعْتَزِلُوکُمْ أیها المؤمنون أی فإن لم یعتزل قتالکم هؤلاء الذین یریدون أن یأمنوکم و یأمنوا قومهم وَ یُلْقُوا إِلَیْکُمُ السَّلَمَ أی لم یستسلموا لکم و لم یصالحوکم وَ لم یَکُفُّوا أَیْدِیَهُمْ عن قتالهم فَخُذُوهُمْ أی فأسروهم وَ اقْتُلُوهُمْ حَیْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ أی وجدتموهم سُلْطاناً مُبِیناً أی حجه ظاهره و قیل عذرا بینا فی القتال. (۳) و فی قوله تعالی إِذا ضَرَبْتُمْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ قیل نزلت فی أسامه بن زید و أصحابه بعثهم النبی صلی الله علیه و آله سریه (۴) فلقوا رجلا قد انحاز بغنم له إلی جبل و کان قد أسلم فقال لهم السلام علیکم لا إله إلا الله محمد رسول الله فبدر إلیه أسامه فقتله و استاقوا غنمه عن السدی و روی عن ابن عباس و قتاده أنه لما نزلت الآیه حلف أسامه أن لا یقتل رجلا قال لا إله إلا الله و بهذا اعتذر إلی علی علیه السلام

ص: ۱۴۷

۱- أسد و غطفان بطنان من العدنانیه.

۲- فی المصدر: عن الصادقین علیهما السلام.

۳- مجمع البیان ۳: ۸۶- ۸۹.

۴- فی المصدر: فی سریه. فی النهایه: السریه: طائفه من الجیش یبلغ أقصاها اربعمائه تبعث إلی العدو.

لما تخلف عنه و إن كان عذره غير مقبول لوجوب طاعه الإمام (۱)

و قيل نزلت فى محلم بن خثامه (۲) الليثى و كان بعثه النبى صلى الله عليه و آله فى سريه (۳) فلقيه عامر بن الأضبط الأشجعى فحياه بتحيه الإسلام و كان بينهما أَخِيَّهٌ (۴) فرماه بسهم فقتله فلما جاء إلى النبى صلى الله عليه و آله جلس بين يديه و سأله أن يستغفر له فقال صلى الله عليه و آله لا غفر الله لك فانصرف باكيا فما مضت عليه سبعه أيام حتى هلك و دفن فلفظته الأرض فقال صلى الله عليه و آله لما أخبر به إن الأرض تقبل من هو شر من محلم صاحبكم و لكن الله أراد أن يعظم من حرمتكم ثم طرحوه بين صدفى (۵) الجبل و ألقوا عليه الحجاره.

و نزلت (۶) الآيه عن الواقدى و محمد بن إسحاق روايه عن ابن عمر و ابن مسعود (۷) و قيل كان صاحب السريه المقداد عن ابن جبير و قيل أبو الدرداء عن ابن زيد إِذا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أى سرتم و سافرتم للغزو و الجهاد فتبينوا أى ميزوا بين الكافر و المؤمن و بالثاء و التاء توقفوا و تأنوا حتى تعلموا من يستحق القتل وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقى إِلَيْكُمُ السَّلامَ أى حياكم بتحيه أهل الإسلام أو من

۱- فى المصدر: و ان كان عذره غير مقبول لانه قد دل الدليل على وجوب طاعه الامام فى محاربه من حاربه من البغاه، لا سيما و قد سمع النبيّ صلّى اللّه عليه و آله يقول: حربك يا على حربى، و سلمك سلمى.

۲- هكذا فى النسختين المطبوعتين. و فى المخطوطه: محكم بن خثامه، و كلاهما مصحفان، و الصحيح كما فى المصدر: محلم بن جثامه باللام و الثاء المشددتين، راجع سيره ابن هشام ۴: ۳۰۲. ايضا.

۳- فى السيره: بعثه إلى إضم.

۴- الاخيه و الاخيه: الحرمه و الذمّه و فى المصدر: إحنه. أى حقد.

۵- الصدف: منقطع الجبل أو ناحيته.

۶- فى المصدر: فنزلت الآيه.

۷- زاد فى المصدر: و أبى حدرد أقول: الصحيح: و ابن أبى حدرد، و هو عبد اللّه بن أبى حدرد. راجع السيره.

استسلم لکم (۱) فلم یقاتلکم مظهرا أنه من أهل ملتکم لَسْتَ مُؤْمِناً أی لیس لإیمانک حقیقه و إنما أسلمت خوفا من القتل أو لست بآمن تَبْتَغُونَ أی تطلبون عَرَضَ الْحَیاهِ الدُّنْیا یعنی الغنیمه و المال فَعِنْدَ اللَّهِ مَغانِمُ کَثِیرَهٌ أی فی مقدوره تعالی فواضل و نعم و رزق إن أطعتموه فیما أمرکم به و قیل معناه ثواب کثیر لمن ترک قتل المؤمن.

کَذلِکَ کُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ اختلف فی معناه فقیل کما کان هذا الذی قتلتموه مستخفیا فی قومه بدینه خوفا علی نفسه منهم کنتم أنتم مستخفین بأدیانکم من قومکم حذرا علی أنفسکم و قیل کما کان هذا المقتول کافرا فهداه الله کذلک کنتم کفارا فهداکم الله. (۲) و قال البیضاوی أی أول ما دخلتم فی الإسلام تفوهتم بکلمتی الشهاده فحصنتم (۳) بها دماءکم و أموالکم من غیر أن یعلم مواطاه قلوبکم ألسنتکم فَمَنَّ اللَّهُ عَلَیْکُمْ بالاشتهار بالإیمان و الاستقامه فی الدین فَتَبَیَّنُوا و افعلوا بالداخلین فی الإسلام کما فعل الله بکم. (۴) أقول سیأتی تفسیر آیه الصلاه فی غزوه ذات الرقاع.

قوله تعالی شَعائِرَ اللَّهِ قیل مناسک الحج و قیل دین الله و قیل فرائضه وَ لَا الشَّهْرَ الْحَرامَ بالقتال فیه أو بالنسیء وَ لَا الْهَدْیَ ما أهدی إلی الکعبه وَ لَا الْقَلائِدَ أی ذوات القلائد من الهدی و عطفها علی الهدی للاختصاص فإنه أشرف الهدی أو القلائد أنفسها و النهی عن إحلالها مبالغه فی النهی عن التعرض للهدی و القلائد جمع قلاده و هو ما قلد به الهدی من نعل أو لحاء شجر (۵) و غیرهما لیعلم به أنه هدی فلا یتعرض له وَ لَا آمِّینَ الْبَیْتَ الْحَرامَ

۱- فی المصدر: أو من استسلم إلیکم.

۲- مجمع البیان ۳: ۹۵.

۳- فی المصدر: فحصنت.

۴- أنوار التنزیل ۱: ۲۹۶.

۵- لحاء الشجر: قشره.

بالقتال قاصدين لزيارته يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَ رِضْواناً أى أن يثيبهم و يرضى عنهم وَ لا يَجْرِمَنَّكُمْ أى و لا يحملنكم أو لا يكسبنكم شَنَآنُ قَوْمٍ أى شده بغضهم و عداوتهم أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ لأن صدوكم عام الحديبيه أَنْ تَعْتَدُوا بالانتقام و هو ثانى مفعولى يجرمنكم وَ تَعاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوى على العفو و الإغضاء و متابعه الأمر و مجانبه الهوى وَ لا تَعاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوانِ للتشفى و الانتقام.

و قَالَ الطَّبْرِسِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ الْبَاقِرُ ع: نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَهُ فِي رَجُلٍ مِنْ بَنِي رَبِيعَهَ يُقَالُ لَهُ الْحُطَمُ.

و قال السدى أقبل الحطم بن هند البكرى حتى أتى رسول الله صلى الله عليه و آله وحده و خلف خيله خارج المدينه فقال إلى ما تدعو و قد كان النبى صلى الله عليه و آله قال لأصحابه يدخل عليكم اليوم رجل من بنى ربيعه يتكلم بلسان شيطان فلما أجابه النبى صلى الله عليه و آله قال أنظرنى لعلى أسلم و لى من أشاوره فخرج من عنده فقال رسول الله صلى الله عليه و آله لقد دخل بوجه كافر و خرج بعقب غادر فمر بسرح من سروح المدينه فساقه و انطلق به و هو يرتجز و يقول:

تدلفها الليل بسواق حطم*** ليس براعى إبل و لا غنم

و لا بجزار على ظهر وضم*** باتوا نياما و ابن هند لم ينم

بات يقاسيها غلام كالزلم***خدلج الساقين ممسوح القدم

ثم أقبل من عام قابل حاجا قد قلد هديا فأراد رسول الله صلى الله عليه و آله أن يبعث إليه فنزلت هذه الآيه وَ لَا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرامَ.

و هو قول عكرمه و ابن جريح و قال ابن زيد نزلت يوم الفتح فى ناس يؤمون البيت من المشركين يهلون بعمره فقال المسلمون يا رسول الله إن هؤلاء مشركون مثل هؤلاء دعنا نغير (۱) عليهم فأنزل الله تعالى هذه الآيه (۲)

۱- اغار عليهم: هجم و أوقع بهم.
۲- مجمع البيان ۳: ۱۵۳ و ۱۵۴.

**[ترجمه]درباره «یسألونک» طبرسی رحمه الله گوید: مفسرین می گویند: هفده ماه پس از ورود رسول اکرم به مدینه و دو ماه قبل از جنگ بدر، آن حضرت سپاهی از مسلمین را به فرماندهی پسر عمه اش عبد اللّٰه بن جحش اسدی اعزام داشت و آن‌ها حرکت کردند تا در روز آخر جمادی الثانیه در زیر درخت نخلی فرود آمدند و آن جا با عمرو بن حضرمی که رمه ی تجارتی کفار قریش مکه را با خود همراه داشت، برخورد نمودند. آن ها معتقد بودند که آن روز، آخر جمادی است

ص: ۱۴۰

در حالی که اول رجب بود (که جنگ در آن را حرام می‌دانستند) در این که آیا جنگ کنند یا نه میان مسلمانان اختلاف افتاد بعضی می گفتند: این فریب از جانب دشمن است و غنیمتی است که به شما رزق داده شده است، ما نمی‌دانیم که امروز از ماه های حرام است یا نه؟ برخی دیگر می گفتند: ما امروز را جز از ماه حرام نمی‌دانیم به خاطر طمعی که در دل دارید هیچ مجوّزی برای جنگ نداریم. بالآخره کسانی که در پی متاع زندگی دنیا بودند فریفته شدند و جنگ در گرفت و بر سر عمرو بن حضرمی ریخته او را کشتند و رمه و کالایش را به غارت و غنیمت گرفتند. خبر این ماجرا به قریش رسید. و ابن حضرمی اول کسی از میان مسلمانان و مشرکان بود که کشته شد، و این اولین غنیمتی بود که مسلمانان به دست آوردند. قریش نمایندگانی را حضور رسول اکرم فرستاده سؤال کردند آیا زد و خورد و جنگ در ماه حرام جائز است؟ و خداوند این آیه را فرستاد. این سؤال از ناحیه مشرکان قریش بود که می‌خواستند بر مسلمانانی که جنگ در ماه حرام را روا دانسته بودند عیب و اشکال بگیرند «حسن» و اکثر مفسرین این وجه را گفته اند. بعضی دیگر از مفسرین می گویند: سؤال کننده یا خود مسلمانان بودند که می‌خواستندحکم اسلام را در این باره بدانند. «عَنِ الشَّهْرِ الْحَرامِ قتال فیه» بدل اشتمال برای «الشهر» است. «قُلْ قِتالٌ فِیهِ» یعنی در ماه حرام. «کَبِیرٌ» یعنی گناهی بزرگ است. سپس کلام و مطلب را مجدداً شروع کرده می‌فرماید: «وَ صَدٌّ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ وَ کُفْرٌ بِهِ» یعنی جلوگیری از راه خدا و کفر به او است. «وَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ» و جلوگیری از (آمدن به) مسجد الحرام، یا مراد این است که درباره جنگ در ماه حرام و نزد مسجد الحرام از تو سوال می کنند. و برخی نیز گفته اند: یعنی کفر به مسجد الحرام. «وَ إِخْراجُ أَهْلِهِ» و بیرون کردن مسلمین را که اهل مسجد الحرام بودند از آن «اکبر» گناه بزرگتر است «عند اللّٰه» مراد وقتی است که کفار قریش مسلمانان را از مکه بیرون کردند و آنان هجرت نموده به مدینه آمدند. و از این که فرموده «قتال فیه کبیر» استفاده می‌شود که جنگ نمودن در ماه حرام جایز نیست و نقل شده که پیامبر اسلام صلّی اللّٰه علیه و آله دیه و پول خون «عمر بن حضرمی». (مقتول را) به عهده گرفته ادا نمود. «وَ الْفِتْنَهُ أَکْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ» فساد و فتنه انگیزی در دین بزرگتر است از قتل در ماه حرام یعنی قتل عمر بن حضرمی. «وَ لا یَزالُونَ یُقاتِلُونَکُمْ» ای مسلمانان پیوسته اهل مکه با شما نبرد و مقابله خواهند کرد. «حَتَّی یَرُدُّوکُمْ عَنْ دِینِکُمْ»

ص: ۱۴۱

تا این که شما را از دین اسلام برگردانده و به ارتداد و کفر وادار کنند. «إِنِ اسْتَطاعُوا» اگر قدرت بر آن پیدا نمودند. - . مجمع البیان ۲ : ۳۱۲ - ۳۱۳ -

بیضاوی درباره این فرموده خداوند متعال «خذوا حذرکم» گوید: یعنی هشیار باشید و برای دشمنان آماده گردید. و «الحِذر» و «الحذر» بر وزن «الإثر» و «الأثر» است. و گفته شده: چیزی است مانند کمربند و سلاح که شخص خود را بدان بر حذر می کند.

«فانفروا» به سوی جهاد بیرون بروید. «ثبات» به صورت گروه‌های پراکنده. و این کلمه جمع «ثبة» است. یا این که همه شما با هم همچون یک سوار به جهاد بروید. « وَ إِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّ » خطاب به سپاه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم است که هم مؤمنان و هم منافقان در آن بودند. و کسانی که کندی کردند، منافقان سپاه بودند که از جهاد دوری گرفته و بازماندند، یا این که دیگران را از جهاد به تاخیر انداختند چنان که ابن اُبیّ در روز احد گروهی از مردم را از جنگ باز داشت. «فإن اصابتكم مصيبة» مانند کشته شدن و شکست. «قال» یعنی کسی از جنگ کندی کرده گوید: «قد انعم الله علیّ اذ لم اکن معم شهیداً» یعنی در جنگ حضور نداشتم و بلایی که به آن‌ها رسید به من نیز خواهد رسید. «و لئن أصابهم فضل من الله» اگر به آن ها فضلی از جانب خدا مانند فتح و غنیمت‌یابی برسد. «لیقولنّ» خداوند این عبارت را با تاکید ذکر کرده تا تحسّر و افسوس بیش از حدّ آنان را گوش زد کند. «کان لم یکن بینکم و بینه مودّة» این عبارت جمله معترضه‌ای است میان فعل و مفعول. مفعول جمله این عبارت است: «یا لیتنی کنت معهم فأفوز فوزاً عظیماً» برای گوش‌زد کردن و آشکار ساختن ضعف عقیده آن... ها. چرا که این سخنشان، سخن کسی است که میان شما و او هیچ پیوندی و مودّتی وجود ندارد. یا این که آن عبارت، حال برای ضمیر در «لیقولنّ» باشد، یا این که داخل در مقول القول گردد، یعنی شخصی که از جهاد کندی کرده، از روی فریب و حسادت به منافقان و مسلمانان ضعیف ایمانی که آنان را از جهاد باز داشته، می گوید: گویی که میان شما و محمد هیچ مودّتی نیست به نحوی که شما را یاری نمی کند تا بدانچه او دست یافته، شما نیز دست بیابید، ای کاش من با آن‌ها همراه می... شدم. و گفته شده: این عبارت به جمله اول متصّل است و البته این توجیه ضعیف است.

ص: ۱۴۲

منادای در «یا لیتنی» محذوف است، یعنی ای مردم. و گفته شده: «یا» برای گستردگی مفهوم به صورت مطلق آمده است. «فأفوز» منصوب به عنوان جواب تمنّی است. «الذین یشرون الحیاة الدنیا بالآخرة» یعنی کسانی که دنیا را به آخرت می‌فروشند، و بدین معنی است که اگر اینان از جهاد کندی کنند، کسانی که جان خویش را در راه آخرت فدا می کنند به جنگ و جهاد می‌پردازند. یا بدین معنا: کسانی که زندگی دنیا را خریده و آن را بر آخرت ترجیح می‌دهند. و اینان کسانی بودند که از جنگ باز ماندند و کندی کردند. و معنی آیه در راستای تحریک و تشویق آنان برای ترک ویژگی‌ای است که خداوند درباره آن سخن گفته است. «المستضعفین» معطوف بر «الله» است یعنی: و در راه مستضعفان، و مقصود، آزادی آنان از اسارت و محافظتشان در برابر دشمن است. یا با حذف مضاف، معطوف بر «السبیل» است، یعنی: در راه نجات دادن مستضعفان. و جایز است که منصوب بودن این کلمه بنا بر اختصاص باشد، چرا که راه خداوند متعال، همه درهای خیر و برکت را شامل می‌شود و نجات مسلمانان مستضعف از دست کفار، بزرگترین و مخصوص‌ترین درهای خیر خداوند است. «من الرجال و النساء و الولدان» این عبارت بیان (تبیین) برای مستضعفان است و اینان مسلمانانی بودند که به دلیل مقابله مشرکین در مکّه ماندند. و یا به جهت ضعف و ناتوانی از هجرت، به خواری و رنج و مصیبت افتادند. و ذکر کودکان (الولدان) جهت تحریک بیشتر، و گوش‌زد کردنِ نهایت ظلم و ستم مشرکان است به گونه‌ای که آزار و اذیتشان به کودکان نیز رسیده است. و گفته شده: مقصود از آن بردگان و کنیزکان مسلمان است که آن جمع «ولید» است. - . انوار التنزیل ۱ :۲۸۶ - ۲۸۸ -

طبرسی رحمه الله گوید: گفته شده است: منظور آن‌هایی است که در مکه باقی مانده بودند و نمی توانستند هجرت کنند. سلمه بن هشام، ولید بن ولید، عیاش بن ابی ربیعه و ابو جندل بن سهیل از آنان بودند. اینان از خداوند مسألت می کردند که

آن‌ها را از دست مشرکین خلاص کند و از مکه خارج گرداند. و آنان «الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنا أَخْرِجْنا مِنْ هذِهِ الْقَرْيَهِ الظَّالِمِ أَهْلُه» یعنی: در دعای خود می گویند: پروردگارا خارج شدن ما را از شهر مکه که مردمش ستمکارند،

ص: ۱۴۳

آسان گردان. منظور از ستمکاری اهل مکه، این است که آنان مردم مؤمن را در راه دین دچار فتنه و گرفتاری کردند و آن‌ها را از هجرت مانع نمودند. «وَ اجْعَلْ لَنا» به الطاف بیکران و نصرت خویش. « مِنْ لَدُنْکَ وَلِيًّا» می گفتند: از جانب خودت سروَری بفرست که ما را کفایت کند و از دست ستمکاران خلاص گرداند. «وَ اجْعَلْ لَنا مِنْ لَدُنْکَ نَصِيراً» کسی که ما را در برابر ستمکاران یاری کند، برای ما بفرست. سرانجام خدای متعال دعای ایشان را مستجاب کرد. پس از فتح مکه، خداوند پیامبر گرامی خود را سرور ایشان گردانید و او «عتاب بن اسید» را استاندار مکه ساخت و او ایشان را یاری کرد و حق ضعیف را از زورمندان گرفت و از برکت فریادرسی خداوند از آن‌هایی که قبلا به آن‌ها ظلم می کردند، عزیزتر شدند. «فَقاتِلُوا أَوْلِياءَ الشَّيْطانِ» یعنی با همه کافران جهاد کنید. - . مجمع البیان ۳ : ۷۶ -

و درباره این آیه «فما لکم فی المنافقین» گوید: درباره این که آیه درباره چه کسی نازل شده، اختلاف نظر دارند. مجاهد و حسن گویند: درباره قومی نازل شده است که از مکه به مدینه آمدند و برای مسلمانان اظهار اسلام کردند، آن گاه به مکه بازگشتند به خاطر این که زندگی در مدینه را دشوار می‌شمردند و در آن جا اظهار شرک کردند و سپس با گروهی از مشرکین به یمامه سفر کردند. مسلمانان خواستند با آن‌ها بجنگند ولی میانشان اختلاف افتاد. دسته ای گفتند: جنگ نمی کنیم زیرا آن‌ها اهل ایمانند. دسته ای دیگر گفتند: آن‌ها مشرک هستند. از این رو درباره ایشان آیه نازل شد. همین مضمون از امام باقر علیه السلام نیز روایت شده است. و از زید بن ثابت روایت شده که: آیه درباره کسانی نازل شد که از جنگ احد، تخلف کردند و گفتند: «لَوْ نَعْلَمُ قِتالًا لَاتَّبَعْناكُمْ» اصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم درباره انها اختلاف کردند: برخی گفتند: آن‌ها را می کشیم و برخی دیگر گفتند: آن‌ها را نمی کشیم و این آیه نازل شد. «وَ اللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِما كَسَبُوا» یعنی: خداوند به واسطه اظهار کفر، ایشان را به حکم کفار برگردانده است. و گفته شده: یعنی خداوند ایشان را به واسطه کفر هلاکشان کرده است. و گفته شده: یعنی خداوند ایشان را خوار گردانید تا بر کفر خود پایدار بمانند. «أَ تُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا» آیا می خواهید به هدایت کسی حکم کنید «مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ» که خداوند به گمراهیش حکم کرده یا او را خوار کرده و توفیق ایمان به او نداده است. «وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ» کسی که خداوند او را به گمراهی نسبت دهد، «فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا» فایده ای ندارد که دیگری به هدایت او حکم کند. «وَدُّوا» این منافقان که شما درباره ایشان اختلاف کرده اید، آرزو دارند که شما «لَوْ تَكْفُرُونَ» به خدا و پیامبرش کفر بورزید. «كَما كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَواءً» چنان که خود نیز کافر شده اند، تا شما با ایشان یکسان گردید و همگی کافر شوید. «فَلا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِياءَ» از آن‌ها یاری مخواهید و با آن‌ها مشورت مکنید و در کارها از ایشان کمک مگیرید. «حَتَّى يُهاجِرُوا

ص: ۱۴۴

فِي سَبِيلِ اللَّهِ» تا از مرکز شرک خارج گردند و خود را از مشرکان جدا کنند. «فی سَبِيلِ اللَّهِ» یعنی به خاطر دین خداوند. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ» یعنی ای مومنان اگر از هجرت، اعراض کردند، آن‌ها را بگیرید. «وَ اقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ» و در هر جا از

سرزمین‌های خدا چه در حِلّ و چه در حرم آن‌ها را بدست آوردید، بکشید. «وَ لا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَ لا نَصِيراً» و از ایشان دوست و کسی که شما را بر دشمنتان یاری کند، مگیرید. «إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثاقٌ» یعنی: مگر کسانی از آن ها که هم پیمان باشند با آن‌هایی که میان شما و ایشان، قرارداد و پیمانی باشد، بنابراین خون آن‌ها محترم است و مثل هم پیمان‌های شما در امان خواهند بود. درباره اینان اختلاف کرده اند: از امام باقر علیه السلام روایت شده است که: منظور هلال بن عویمر سلمی است که با پیامبر درباره کسان خود پیمانی بست که به مقتضای آن حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم باید متعرض کسانی که با آن‌ها روابط دوستی دارند، نشود و آن‌ها نیز باید متعرض متحدین و دوستان محمد صلی الله علیه و آله و سلم نشود. از این رو خداوند دستور می دهد که پیامبر گرامی متعرض هم پیمان‌های ایشان نشود. سدی و ابن زید نیز چنین گفته اند. عمر بن شیبه گوید: منظور بنی مدلج است. سراقه بن مالک بن جعشم مدلجی، بعد از جنگ احد، خدمت پیامبر آمد و او را به خدا و نعمت‌های او سوگند داد و از او عهدی گرفت که با کسانش جنگ نکند و از آن جا که کسان او هم پیمان قریش بودند، قرار بر این گذاشت که هر گاه قریش به اسلام گرویدند، آن‌ها نیز اسلام آورند. از این‌رو خداوند درباره ایشان همان حکمی کرد، که درباره قریش کرده بود و این آیه درباره ایشان نازل گردید. سپس خداوند درباره ایشان، استثنای دیگری پیش آورده، می فرماید: «أَوْ جاءُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقاتِلُوكُمْ أَوْ يُقاتِلُوا قَوْمَهُمْ» یا این که پیش شما بیایند در حالی که دل ایشان از جنگ با شما یا جنگ با کسان خود تنگ شده باشد و به خواهند نه بر خلاف شما باشند و نه بر خلاف ایشان. و منظور قبیله «أشجع» است

که هفتصد نفر بودند و به سرکردگی مسعود بن دخیله، به مدینه آمدند. پیامبر برای آن‌ها بارهای خرما فرستاد و آن‌ها را مهمانی کرد و فرمود: «بهترین چیزها هدیه ای است که در وقت حاجت، فرستاده شود» سپس از آن‌ها پرسید: چرا به مدینه آمده اید؟ عرض کردند: خانه های ما به شما نزدیک است و دوست نداشتیم که با شما و قوم خود - بنی ضمره که میان ایشان پیمان دوستی بود- جنگ کنیم زیرا ما در برابر ایشان در اقلیت هستیم، از اینرو آمده ایم با شما پیمانی ببندیم و در امان باشیم. پیامبر گرامی با ایشان پیمان بست و آن‌ها به بلاد خویش بازگشتند. علی بن ابراهیم در تفسیر خود این مطلب را عنوان کرده است. خداوند متعال به همین سبب، امر کرد که متعرض ایشان نشوند. «وَ لَوْ شاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ» اگر خدا می خواست، دل های ایشان را تقویت می کرد و به ایشان جرأت می داد که با شما بجنگند و بر شما تسلط پیدا کنند. «فَلَقاتَلُوكُمْ» اگر خداوند چنین کرده و به آن ها چنین جرات و قدرتی داده بود، حتما با شما می جنگیدند. «فَإِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقاتِلُوكُمْ وَ أَلْقَوْا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ» اینان که با شما عهد بسته اند یا به شما پیشنهاد عدم تعرض داده اند، اگر از شما کناره گیری کنند و با شما جنگ نکنند و با شما از در صلح و مسالمت درآیند، «فَما جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا» اگر با شما صلح کنند شما را بر جان و مال ایشان، راهی نیست.

حسن و عکرمه گویند: این آیه و ما بعد آن و دو آیه از سوره ممتحنه «لا يَنْهاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ ... الظَّالِمُونَ» مجموعاً چهار آیه هستند که به وسیله آیه: «فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ» نسخ شده اند.

«ستجدون آخرين» در اين كه منظور از اين آيه چه كسانى هستند، اختلاف شده است: ابن عباس و مجاهد گويند: اين آيه درباره كسانى نازل شده است كه نزد پيامبر مى آمدند و از روى ريا اظهار اسلام مى كردند، سپس نزد قريش مى رفتند و در برابر بت‌ها تعظيم مى كردند. منظورشان اين بود كه از هر دو طرف- از مسلمانان و از قوم خود- ايمن باشند. خداوند رفتار آن‌ها را ناپسند شمرد.

ص: ۱۴۶

سدى گويد: آيه درباره نعيم بن مسعود اشجعى كه ميان پيامبر و مشركين، مطالب را نقل مى كرد، نازل شده است. مقاتل گويد: درباره اسد و غطفان نازل شد. از امام صادق عليه السلام روايت شده است كه: آيه درباره عيينه بن حصن الفزارى نازل شد. او پس از آنكه بلادشان دچار خشكسالى و قحطى گرديد، خدمت پيامبر آمد و پيشنهاد كرد كه در يك نخلستان بماند و پيامبر كارى به كارش نداشته باشد. او منافقى ملعون بود كه پيامبر وى را احمقى ناميد كه در ميان كسان خود، مطاع و مورد احترام است.

«يُرِيدُونَ أَنْ يَأْمَنُوكُمْ» كه مى خواهند از شما ايمن بمانند، از اينرو اظهار اسلام، مى كنند. «وَ يَأْمَنُوا قَوْمَهُمْ» و مى خواهند از قوم خود ايمن بمانند، از اينرو با آنان نيز اظهار موافقت و هم دينى مى كنند. «كُلَّما رُدُّوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكِسُوا فِيها» هر گاه به سوى كفر، دعوت شوند، اجابت مى كنند و به آن باز مى گردند. «فَإِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ» اى مؤمنان، آنان كه مى خواهند از شما و قوم ايمن بمانند، اگر از جنگ با شما كناره گيرى نكنند. «وَ يُلْقُوا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ» و با شما در صلح و صفا نمانند «وَ يَكُفُّوا أَيْدِيَهُمْ» و از جنگ با شما دست برندارند. «فَخُذُوهُمْ» ايشان را بگيريد و اسير كنيد. «وَ اقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ» و هر جا آن‌ها را به چنگ آوريد، بكشيد. «سُلْطاناً مُبِيناً» برهان آشكار يا عذر آشكار در جنگ كردن. -. مجمع البيان ۳ : ۸۶ - ۸۹ -

«إِذا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّه» سدى گويد: اين آيه درباره اسامه بن زيد و ياران او كه به فرمان پيامبر به جنگى رفته بودند، نازل شده است. اينان به مردى مسلمان كه گوسفندان خود را به طرف كوهى مى برد برخورد كردند. وى ايشان را مخاطب ساخته و گفت: «السلام عليكم، لا اله الا اللّه محمد رسول اللّه» لكن اسامه او را كشت و گوسفندانش را با خود آوردند. ابن عباس و قتاده گويند: هنگامى كه اين آيه نازل شد، اسامه سوگند ياد كرد كه هر كس را كه «لا اله الا اللّه» بگويد، نكشد و هنگامى كه از كمك به على عليه السلام تخلف كرد،

ص: ۱۴۷

همين موضوع را بهانه و عذر خود قرار داد، اگر چه اين عذر، از او قبول نمى شد زيرا اطاعت امام واجب است و بايد با سركشانى كه با على عليه السلام جنگ مى كردند، جنگيد، به خصوص كه او از پيامبر گرامى شنيده بود كه به على عليه السلام فرمود: يا على، جنگ تو جنگ من و صلح تو صلح من است. واقدى و محمد بن اسحاق بن يسار از ابن عمر و ابن مسعود و ابو حَدْرَدْ روايت كرده اند كه: اين آيه درباره محلم بن خثامه ليثى نازل گرديده است. وى از جانب پيامبر ماموريت جنگى داشت، در اين ماموريت، با عامر بن اضبط اشجعى كه از سابق با يكديگر عداوت داشتند، ملاقات كرد. عامر به او سلام مسلمانى داد ولى محلم او را آماج تير قرار داد و كشت. هنگامى كه خدمت پيامبر آمد، درخواست كرد كه برايش طلب

آمرزش کند. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: «خدا تو را نیامرزد» او با چشم گریان بیرون رفت و پس از هفت روز درگذشت. او را دفن کردند ولی زمین از قبول جسد بی‌جان او خودداری کرد. چون خبر به پیامبر رسید، فرمود: زمین جسد بی‌جان اشخاص بدتر و پلیدتر از محلم را هم می پذیرد، لکن خداوند خواسته است که حرمت شما را تعظیم کند. سپس جسد وی را در شکاف کوهی افکندند و بر آن سنگ ریختند. و این آیه نازل شد. و از سعید بن جبیر نقل شده: ماموریت جنگی با مقداد بود و ابن زید گوید با ابو الدرداء بوده است. «إِذا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ای مردم مؤمن، هنگامی که در راه خدا به سفر جنگی و ماموریتهای دفاعی می روید، « فَتَبَيَّنُوا» میان کافر و مؤمن تمیز بدهید و فرق بگذارید، توقف کنید و صبر کنید تا اشخاص مستحق قتل را بشناسید و بی جهت خون مردم را نریزید. و این عبارت به صورت «تبینوا» و «تثبتوا» روایت شده است. «وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقى إِلَيْكُمُ السَّلامَ» به کسی که شما را به تحیت اهل اسلام سلام دهد یا به دلیل این که پیرو کیش شماست،

ص: ۱۴۸

با شما مسالمت کند، مگویید: « لَسْتَ مُؤْمِناً» ایمانت دروغین است و اسلام تو از روی ترس از کشته شدن است. یا این که مگویید: در امان نیستی. «تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَياةِ الدُّنْيا» و مقصود شما از این واکنش، طلب غنیمت و مال و متاع زندگی دنیاست. «فَعِنْدَ اللَّهِ مَغانِمُ كَثِيرَةٌ» و اگر خداوند را اطاعت کنید و امر او را گردن نهید، از قدرت او نعمت‌ها و روزی‌های بیشتری می توان امید و انتظار داشت. و برخی گفته اند: یعنی اگر از کشتن مؤمن، خودداری کنید، پیش خداوند پاداش‌های بسیاری برای شما ذخیره شده است.

«كَذلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ» درباره معنای این جمله اختلاف شده است: گفته شده: یعنی همانطوری که این مؤمن مقتول ایمان خود را از مردم خود پوشیده می داشت برای این که از ایشان به او صدمه و آسیبی نرسد، شما نیز سابقاً دین خود را از مردم خود مخفی می داشتید که مبادا به شما صدمه ای برسانند. و برخی گفته‌اند: یعنی همانطوری که این مقتول کافر بود و خداوند او را هدایت کرد، شما نیز کافر بودید و به وسیله خداوند متعال هدایت شدید. -. مجمع البیان ۳ : ۹۵ -

بیضاوی گوید: یعنی: در ابتدای اسلام شما شهادتین را بر زبان آوردید و با آن خون‌ها و امولتان را در امان داشتید بی آنکه هماهنگی و موافقت دل‌ها و زبانتان مشخص گردد. «فمنّ الله علیکم» با شهرت پیدا کردن به ایمان و استقامت در دین. «فتبیّنوا» پس آنگونه که خدا با شما رفتار نمود شما نیز با کسانی که به تازگی به اسلام می‌گروند رفتار کنید. -. انوار التنزیل ۱ : ۲۹۶ -

می‌گویم: تفسیر آیه نماز در غزوه ذات الرقاع ذکر خواهد شد.

درباره این فرموده خداوند «شعائر الله» گفته شده: مقصود مناسک حج است. و گفته شده: دین خداوند است. و گفته‌اند: فریضه‌های الهی است. «و لا الشهر الحرام» یعنی با جنگ در ماه حرام یا با نسیء. «لا الهدی» آن چه به کعبه هدیه می‌شود. «لا القلائد» یعنی هدایایی که گردنبند دارند. و عطف آن بر «الهدی» به جهت اختصاص بوده چرا که این هدیه از بهترین هدایا است. یا مقصود خود گردنبدها است. و نهی از حلال شمردن آن‌ها، در واقع مبالغه در نهی از تعرض به هدیه‌ها است. «القلائد» جمع «قلادة» و آن چیزهایی مانند نعل یا پوست درخت یا چیزهای است که به قربانی آویخته می‌شود تا مشخص گردد از

جمله هدایا است و کسی بدان متعرض نشود. «و لا آمّین بیت الحرام»

ص: ۱۴۹

بـا جنگ و جهاد به قصـد زیارت بیت الحرام برونـد. «یبتغون فضـلا من ربّهم و رضواناً» یعنی خداونـد آنان را پاداش دهـد و از آن‌ها خشـنود گردد. «و لا یجرمّنکم» یعنی شـما را وا نـدارد، و منجر نگردد. «شـنئان قوم» یعنی شدّت کینه و دشـمنی آنان. «أن صـدّوکم عن المسـجد الحرام» که در سـال حـدیبیّه شـما را از مسـجد الحرام باز داشـتند. «أن تعتـدّوا» که تعـدی کنیـد با انتقام گرفتن. و این عبـارت مفعـول دوم «یجرمنّکم» است. «و تعـاونوا علی الـبرّ و التقـوی» یعنی بر گـذشت و چشم‌پوشـی و تبعیت از دستورات و ترک هوی و هوس با یکدیگر همکاری کنید. «و لا تعاونوا علی الاثم و العدوان» بر گناه و دشمنی همکاری نکنید تا از این طریق آرام شوید و انتقام بگیرید.

طبرسـی رحمه الله گویـد: امام باقر علیه السـلام فرمود: این آیه، درباره مردی از بنی ربیعه به نام «حُطَم» نازل شـده است. سـدی گویـد: حطم بن هنـد بکری برای دیـدار پیـامبر گرامی اسـلام، به مـدینه آمـد. وی اسـبش را در خـارج مـدینه رها کرد و خود خـدمت پیامبر رسـید. پیامبر قبل از ورودش فرموده بود: امروز مردی از بنی ربیعه، به سوی شـما آیـد که از زبان شـیطان سـخن گویـد هنگامی که وارد شد، گفت: تو مردم را به چه دعوت می کنی؟ پیامبر او را پاسخ داد. گفت: مرا مهلت ده، شاید اسـلام آورم. من بایـد در این خصوص، با اشخاصـی مشورت کنم، سـپس خارج شـد. پیامبر فرمود: «او با کفر نزد ما آمـد و با غـدر و نیرنگ، از پیش ما رفت!». او پس از خروج از مدینه، به تعدادی گوسـفند، بر خورد که آن‌ها را در حالی که رجز می خواند به سرقت برد. می گفت:

«مردی خشن که چوپـان شـتر و گوسـفند نبود و قصـابی نمی کرد گوسـفندان را شـبانگاه ربود. آن‌هـا بخفتنـد ولی پسـر هنـد، نخوابید. پسری همچون تیر بی پر که ساق‌هایش گوشتی و قدم‌هایش هموار بود، از آن‌ها نگهداری می کرد.»

سال دیگر، در حالی که قربانیان قلاده به گردن، همراه داشت، به زیارت خانه خـدا آمـد. پیامبر گرامی می خواست، کسانی به سوی او فرسـتد، از این رو این آیه نـازل شـده که: «وَ لَـا آمِّینَ الْبَیْتَ الْحَرامَ» یعنی جنـگ با کسانی که قصـد خانه خـدا دارنـد، حلال نشـمارید. عکرمه و ابن جریج نیز چنین گفته اند. ابن زید گوید: این آیه، در روز فتح مکه، درباره مشرکین نازل گردید که به قصد زیارت خانه خدا آمده بودند و عمره به جای می آوردند. مسـلمانان به پیامبر عرض کردند: این‌ها نیز مثل مشـرکین دیگر هستند. اجازه دهید به آن‌ها حمله ور شویم. از این رو خداوند، این آیه را نازل فرمود. - . مجمع البیان ۳ : ۱۵۳ - ۱۵۴ -

ص: ۱۵۰

**[ترجمه]

بیان

یقـال دلفت الکتیبه فی الحرب تقـدمت یقـال دلفناهم قوله بسواق أی بحاد یحـدو بالإبل یسوقهن بحـدائه و الحطم بضم الحاء و

فتح الطاء من صيغ المبالغه من الحطم بمعنى الكسر و الوضم (۱) الخشبه و الباديه التى يوضع عليها اللحم و قال الجوهرى الزلم بالتحريك القدح قال الشاعر

بات يقاسيها غلام كالزلم***ليس براعى إبل و لا غنم

قوله خدلج الساقين بتشديد اللام أى عظيمهما.

قوله تعالى إِذْ هَمَّ قَوْمٌ قد مر سبب نزولها فى باب معجزاته صلى الله عليه و آله فى كفايه شر الأعداء قوله لا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَ النَّصارى أَوْلِياءَ

قال الطبرسى رحمه الله اختلف فى سبب نزوله و إن كان حكمه عاما لجميع المؤمنين فقال عطيه بن سعد العوفى و الزهرى لما انهزم أهل بدر قال المسلمون لأوليائهم من اليهود آمنوا قبل أن يصيبكم الله بيوم مثل يوم بدر فقال مالك بن ضيف أعزكم (۲) إن أصبتم رهطا من قريش لا علم لهم بالقتال أما لو أردنا أن نستجمع عليكم (۳) لم يكن لكم يدان بقتالنا (۴) فجاء عباده بن الصامت الخزرجى إلى رسول الله صلى الله عليه و آله فقال يا رسول الله إن لى أولياء من اليهود كثير عددهم قويه أنفسهم شديده شوكتهم و إنى أبرأ إلى الله و رسوله من ولايتهم و لا مولى (۵) إلا الله و رسوله فقال عبد الله بن أبى لكنى لا أبرأ من ولايه اليهود لأنى أخاف الدوائر و لا بد لى منهم فقال رسول الله صلى الله عليه و آله يا أبا الجناب (۶) ما نفست به من ولايه اليهود على عباده بن

۱- الوضم: خشبه الجزار التى يقطع عليها اللحم.

۲- فى المصدر: أغركم.

۳- فى المصدر: اما لو أمرتنا العزيمه أن نستجمع عليكم.

۴- فى نسخه: لم يكن لكم يد أن يغتالنا.

۵- فى المصدر: و لا مولى لى.

۶- فى المصدر: يا ابا الحباب.

الصامت فهو لک دونه فقال إذا أقبل فأنزل الله الآیه.

و قال السدی لما کانت وقعه أحد اشتدت علی طائفه من الناس فقال رجل من المسلمین أنا ألحق بفلان الیهودی و آخذ منه أمانا و قال آخر أنا ألحق بفلان النصرانی ببعض أرض الشام و آخذ منه أمانا فنزلت الآیه و قال عکرمه نزلت فی أبی لبابه بن عبد المنذر حین قال لبنی قریظه إذا رضوا بحکم سعد أنه الذبح و المعنی لا تعتمدوا علی الانتصار منهم بهم بَعْضُهُمْ أَوْلِیاءُ بَعْضٍ فی العون و النصره وَ مَنْ یَتَوَلَّهُمْ مِنْکُمْ أی استنصر بهم فَإِنَّهُ مِنْهُمْ أی هو کافر مثلهم فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أی شک و نفاق یعنی ابن أبی یُسارِعُونَ فِیهِمْ أی فی موالاه الیهود و قیل موالاه الیهود و نصاری نجران لأنهم کانوا یمیرونهم (۱) دائِرَهٌ أی دوله تدور لأعداء المسلمین علی المسلمین فنحتاج إلی نصرتهم و قیل معناه نخشی أن یدور الدهر علینا بمکروه یعنون الجدب فلا یمیروننا فَعَسَی اللَّهُ أَنْ یَأْتِیَ بِالْفَتْحِ یعنی فتح مکه و قیل یفتح بلاد المشرکین أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ فیه إعزاز المسلمین و ظهور الإسلام و قیل إظهار نفاق المنافقین مع الأمر بقتالهم أو موت هذا المنافق أو القتل و السبی لبنی قریظه و الإجلاء لبنی النضیر فَیُصْبِحُوا عَلی ما أَسَرُّوا فِی أَنْفُسِهِمْ من نفاقهم و ولایتهم الیهود و دس الأخبار إلیهم نادِمِینَ وَ یَقُولُ الَّذِینَ آمَنُوا أی صدقوا الله و رسوله ظاهرا و باطنا تعجبا من نفاق المنافقین أَ هؤُلاءِ الَّذِینَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ حلفوا به جَهْدَ أَیْمانِهِمْ بأغلظ الأیمان و أوکدها إِنَّهُمْ لَمَعَکُمْ أی أنهم مؤمنون و معکم فی معاونتکم (۲) حَتَّی لا تَکُونَ فِتْنَهٌ أی شرک. (۳) و قال رحمه الله فی قوله و لا تحسبن الذین کفروا سبقوا أی لا تحسبن یا محمد أعداءک الکافرین قد سبقوا أمر الله و أعجزوه و أنهم قد فاتوک فإن الله سبحانه یظفرک بهم کما وعدک إِنَّهُمْ لا یُعْجِزُونَ أی لا یعجزون الله و لا یفوتونه حتی لا

ص: ۱۵۲

۱- أی یأتونهم بالطعام و المئونه.

۲- مجمع البیان ۳: ۲۰۶.

۳- مجمع البیان: ۴: ۵۴۲.

يثقفنهم (١) يوم القيامه أو لا يعجزونك وَ أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ هذا أمر منه سبحانه بأن يعدوا السلاح قبل لقاء العدو روى أن القوه الرمى (٢) و قيل إنها اتفاق الكلمه و الثقه بالله تعالى و الرغبه فى ثوابه و قيل الحصون وَ مِنْ رِباطِ الْخَيْلِ أى ربطها و اقتنائها للغزو تُرْهِبُونَ بِهِ أى تخيفون بما تعدونه لهم عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّكُمْ يعنى مشركى مكه و كفار العرب وَ آخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ أى و ترهبون كفارا آخرين دون هؤلاء و اختلفوا فى الآخرين فقيل إنهم بنو قريظه و قيل هم أهل فارس و قيل هم المنافقون لا يعلم المسلمون أنهم أعداؤهم و هم أعداؤهم لا تَعْلَمُونَهُمُ أى لا تعرفونهم لأنهم يصلون و يصومون و يقولون لا إله إلا الله محمد رسول الله و يختلطون بالمؤمنين اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ أى يعرفهم لأنه المطلع على الأسرار و قيل هم الجن وَ ما تُنْفِقُوا مِنْ شَيْ ءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أى فى الجهاد و فى طاعه الله يُوَفَّ إِلَيْكُمْ أى يوفر عليكم ثوابه فى الآخره وَ أَنْتُمْ لا تُظْلَمُونَ أى لا تنقصون شيئا منه وَ إِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ أى مالوا إلى الصلح و ترك الحرب فَاجْنَحْ لَها أى مل إليها وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ أى فوض أمرك إلى الله إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ لا تخفى عليه خافيه و قيل إنها منسوخه بقوله فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ و قيل إنهم ليست بمنسوخه لأنها فى الموادعه لأهل الكتاب و الأخرى لعبّاد الأوثان وَ إِنْ يُرِيدُوا أى الذين يطلبون منك الصلح أَنْ يَخْدَعُوكَ بأن تكفوا عن القتال حتى يقووا فيبدءوكم بالقتال من غير استعداد منكم فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ أى فإن الذى يتولى كفايتك الله هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ أى قواك بالنصر من عنده و بالمؤمنين الذى ينصرونك وَ أَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ و أراد بالمؤمنين الأنصار و هم الأوس و الخزرج- عن أبى جعفر عليه السلام.

و السدى و أكثر المفسرين و أراد بتأليف القلوب ما كان بين الأوس و الخزرج من المعاداه و القتال فإنه لم يكن

١- فى المصدر: حتى لا يبعثهم اللّه أقول: لعل لفظه «لا» زائده.

٢- بل القوّه ما يتقوى به على قتال الكفّار من كل سلاح، و ذلك يختلف بحسب الأزمنه و الامكنه.

حیان من العرب بینهما من العداوه مثل ما کان بین هذین الحیین فألف الله قلوبهم حتی صاروا متوادین متحابین ببرکه نبینا صلی الله علیه و آله و قیل أراد کل متحابین فی الله لَوْ أَنْفَقْتَ ما فِی الْأَرْضِ جَمِیعاً ما أَلَّفْتَ بَیْنَ قُلُوبِهِمْ أی لم یمکنک جمع قلوبهم علی الألفه وَ لکِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَیْنَهُمْ بأن لطف لهم بحسن تدبیره و بالإسلام الذی هداهم إلیه إِنَّهُ عَزِیزٌ حَکِیمٌ لا یمتنع علیه شی ء یرید فعله و لا یفعل إلا ما تقتضیه الحکمه قال الزجاج و هذا من الآیات العظام و ذلک أن النبی صلی الله علیه و آله بعث إلی قوم أنفتهم شدیده بحیث لو لطم رجل من قبیله لطمه قاتل عنه قبیله فألف الإیمان بین قلوبهم حتی قاتل الرجل أباه و أخاه و ابنه فأعلم الله سبحانه أن هذا ما تولاه منهم إلا هو یا أَیُّهَا النَّبِیُّ حَسْبُکَ اللَّهُ وَ مَنِ اتَّبَعَکَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ أی کافیک الله و یکفیک متبعوک من المؤمنین و قال الحسن معناه الله حسبک و حسب من اتبعک أی یکفیک و یکفیهم قال الکلبی نزلت هذه الآیه بالبیداء فی غزوه بدر قبل القتال یا أَیُّهَا النَّبِیُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَی الْقِتالِ أی رغبهم فیه إِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ عِشْرُونَ صابِرُونَ علی القتال یَغْلِبُوا مِائَتَیْنِ من العدو وَ إِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ مِائَهٌ یَغْلِبُوا أَلْفاً مِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا اللفظ خبر و المراد به الأمر بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا یَفْقَهُونَ أی ذلک النصر من الله تعالی لکم علی الکفار و الخذلان للکفار بأنکم تفقهون أمر الله و تصدقونه فیما وعدکم من الثواب فیدعوکم ذلک إلی الصبر علی القتال و الجد فیه و الکفار لا یفقهون أمر الله و لا یصدقونه و لما علم الله تعالی أن ذلک یشق علیهم تغیرت المصلحه فی ذلک فقال الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْکُمْ الحکم فی الجهاد وَ عَلِمَ أَنَّ فِیکُمْ ضَعْفاً أراد به ضعف البصیره و العزیمه و لم یرد ضعف البدن فَإِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ مِائَهٌ صابِرَهٌ علی القتال یَغْلِبُوا مِائَتَیْنِ من العدو وَ إِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ أَلْفٌ یَغْلِبُوا أَلْفَیْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ أی بعلم الله أو بأمره وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِینَ أی معونه الله معهم. (1)

۱- مجمع البیان ۴: ۵۵۵- ۵۵۷.

و قال رحمه الله فی قوله تعالی لا تَتَّخِذُوا آباءَکُمْ وَ إِخْوانَکُمْ أَوْلِیاءَ هذا فی أمر الدین فأما فی أمر الدنیا فلا بأس بمجالستهم و معاشرتهم لقوله سبحانه وَ صاحِبْهُما فِی الدُّنْیا مَعْرُوفاً (۱)

وَ رُوِیَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ وَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّهَا نَزَلَتْ فِی حَاطِبِ بْنِ أَبِی بَلْتَعَهَ حَیْثُ کَتَبَ إِلَی قُرَیْشٍ یُخْبِرُهُمْ بِخَبَرِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله لَمَّا أَرَادَ فَتْحَ مَکَّهَ.

و قال ابن عباس لما أمر الله سبحانه المؤمنین بالهجره و أرادوا الهجره فمنهم من تعلقت به زوجته و منهم من تعلق به أبواه و أولاده فکانوا یمنعونهم من الهجره فیترکون الهجره لأجلهم فبین سبحانه أن أمر الدین مقدم علی النسب و إذا وجب قطع قرابه الأبوین فالأجنبی أولی إِنِ اسْتَحَبُّوا الْکُفْرَ عَلَی الْإِیمانِ أی اختاروه علیه وَ مَنْ یَتَوَلَّهُمْ مِنْکُمْ فترک طاعه الله لأجلهم و أطلعهم علی أسرار المسلمین فَأُولئِکَ هُمُ الظَّالِمُونَ لنفوسهم و الباخسون حقها من الثواب قُلْ یا محمد لهؤلاء المتخلفین عن الهجره إِنْ کانَ آباؤُکُمْ إلی قوله وَ عَشِیرَتُکُمْ أی أقاربکم وَ أَمْوالٌ اقْتَرَفْتُمُوها أی اکتسبتموها وَ تِجارَهٌ تَخْشَوْنَ کَسادَها أی أن تکسد إذا شغلتم بطاعه الله و الجهاد وَ مَساکِنُ تَرْضَوْنَها أی یعجبکم المقام فیها أَحَبَّ إِلَیْکُمْ أی آثر فی نفوسکم مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ أی من طاعتهما وَ جِهادٍ فِی سَبِیلِهِ فَتَرَبَّصُوا أی انتظروا حَتَّی یَأْتِیَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ أی بحکمه فیکم و قیل بعقوبتکم إما عاجلا أو آجلا فِی مَواطِنَ کَثِیرَهٍ

وَرَدَ عَنِ الصَّادِقِینَ علیهم السلام أَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّهَا کَانَتْ ثَمَانِینَ مَوْطِناً (۲).

وَ قاتِلُوا الْمُشْرِکِینَ کَافَّهً أی قاتلوهم جمیعا مؤتلفین غیر مختلفین بأن یکون حالا عن المسلمین و یجوز أن یکون حالا عن المشرکین. (۳) و قال رحمه الله فی قوله تعالی جاهِدِ الْکُفَّارَ بالسیف و القتال وَ الْمُنافِقِینَ باللسان و الوعظ و التخویف أو بإقامه الحدود

وَ رُوِیَ فِی قِرَاءَهِ أَهْلِ الْبَیْتِ علیهم السلام

۱- لقمان: ۱۵.

۲- مجمع البیان ۵: ۱۶ و ۱۷.

۳- مجمع البیان ۵: ۲۸.

جاهِدِ الْكُفّارَ بِالْمُنافِقِينَ قَالُوا لِأَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله لَمْ يَكُنْ يُقَاتِلُ الْمُنَافِقِينَ وَ إِنَّمَا كَانَ يَتَأَلَّفُهُمْ وَ لِأَنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يُظْهِرُونَ الْكُفْرَ وَ عِلْمُ اللَّهِ تَعَالَى بِكُفْرِهِمْ لَا يُبِيحُ قَتْلَهُمْ إِذَا كَانُوا يُظْهِرُونَ الْإِيمَانَ.

وَ اغْلُظْ عَلَيْهِمْ و أسمعهم الكلام الغليظ الشديد. (۱) و فی قوله تعالی وَ ما کانَ الْمُؤْمِنُونَ قیل کان رسول الله صلی الله علیه و آله إذا خرج غازیا لم یتخلف عنه إلا المنافقون و المعذرون فلما أنزل الله عیوب المنافقین و بین نفاقهم فی غَزاه تبوک قال المؤمنون و الله لا نتخلف عن غَزاه یغزوها رسول الله صلی الله علیه و آله و لا سریه أبدا فلما أمر رسول الله صلی الله علیه و آله بالسرایا إلی الغزو نفر المسلمون جمیعا و ترکوا رسول الله صلی الله علیه و آله وحده فنزلت الآیه عن ابن عباس فی روایه الکلبی و قیل إنها نزلت فی ناس من أصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله خرجوا فی البوادی فأصابوا من الناس معروفا و خصبا و دعوا من وجدوا من الناس علی الهدی (۲) فقال الناس ما نراکم إلا و قد ترکتم صاحبکم و جئتمونا فوجدوا فی أنفسهم من ذلک حرجا و أقبلوا کلهم من البادیه حتی دخلوا علی النبی صلی الله علیه و آله فأنزل الله هذه الآیه عن مجاهد لِیَنْفِرُوا کَافَّةً هذا نفی معناه النهی أی لیس للمؤمنین أن ینفروا إلی الجهاد بأجمعهم و یترکوا النبی صلی الله علیه و آله فریدا و قیل معناه لیس علیهم أن ینفروا کلهم من بلادهم إلی النبی صلی الله علیه و آله لیتعلموا الدین و یضیعوا من وراءهم و یخلوا دیارهم فَلَوْ لا نَفَرَ مِنْ کُلِّ فِرْقَهٍ مِنْهُمْ طائِفَهٌ لِیَتَفَقَّهُوا فِی الدِّینِ فیه وجوه أحدها فهلا خرج إلی الغزو من کل قبیله جماعه و یبقی مع النبی صلی الله علیه و آله جماعه لیتفقهوا فی الدین یعنی الفرقه القاعدین یتعلمون القرآن و السنن و الفرائض و الأحکام فإذا رجعت السرایا و قد نزل بعدهم القرآن و تعلمه القاعدون قالوا لهم إذا رجعوا إلیهم إن الله قد أنزل بعدکم علی نبیکم قرآنا و قد تعلمناه فیتعلمه السرایا (۳) فذلک قوله

ص: ۱۵۶

۱- مجمع البیان ۵: ۵۰.

۲- فی المصدر: الی الهدی.

۳- فی المصدر: فتتعلمه السرایا.

وَ لِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ أى و ليعلموهم القرآن و يخوفوهم به إذا رجعوا إليهم لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ فلا يعملون بخلافه

وَ قَالَ الْبَاقِرُ عليه السلام: كَانَ هَذَا حِينَ كَثُرَ النَّاسُ فَأَمَرَهُمُ اللَّهُ أَنْ تَنْفِرَ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ وَ تُقِيمَ طَائِفَةٌ لِلتَّفَقُّهِ وَ أَنْ يَكُونَ الْغَزْوُ نَوْباً.

و ثانيها أن التفقه و الإنذار يرجعان إلى الفرقه النافره و حثها الله على التفقه لترجع إلى المتخلفه فتحذرها معنى لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ ليتبصروا و يتيقنوا بما يريهم الله عز و جل من الظهور على المشركين و نصره الدين وَ لِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ من الكفار إِذا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ من الجهاد فيخبرونهم بنصر الله النبى صلى الله عليه و آله و المؤمنين لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ أن يقاتلوا النبى صلى الله عليه و آله فينزل بهم ما نزل بأصحابهم من الكفار.

و ثالثها أن التفقه راجع إلى النافره و التقدير ما كان لجميع المؤمنين أن ينفروا إلى النبى صلى الله عليه و آله و يخلوا ديارهم و لكن لينفر إليه من كل ناحيه طائفه ليسمع كلامه و يتعلم الدين منه ثم ترجع إلى قومها فيبين لهم ذلك و ينذرهم (۱) عن الجبائى قال و المراد بالنفر هنا الخروج لطلب العلم الَّذِينَ يَلُونَكُمْ أى من قرب منكم مِنَ الْكُفَّارِ الأقرب منهم فالأقرب فى النسب و الدار قال الحسن كان هذا قبل الأمر بقتال المشركين كافه و قال غيره هذا الحكم قائم الآن لأنه لا ينبغى لأهل بلد أن يخرجوا إلى قتال الأبعد و يدعوا الأقرب و الأدنى لأن ذلك يؤدى إلى الضرر و ربما يمنعهم ذلك عن المضى فى وجهتهم إلا أن تكون بينهم و بين الأقرب موادعه فلا بأس حينئذ بمجاوزه الأقرب إلى الأبعد وَ لْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً أى شجاعه أو شده أو صبرا على الجهاد (۲) قوله تعالى إِنَّ اللَّهَ يُدافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا قال البيضاوى أى غائله

۱- فى المصدر: لتسمع كلامه و تتعلم الدين منه، ثمّ ترجع الى قومها فتبيّن لهم ذلك و تنذرهم.
۲- مجمع البيان ۵: ۸۳ و ۸۴.

المشركين إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ فى أمانه الله كَفُورٍ (١) كمن يتقرب إلى الأصنام بذبيحته فلا يرضى فعلهم و لا ينصرهم أُذِنَ رخص للذين يقاتلون المشركين و المأذون فيه محذوف (٢) لدلالته عليه و قرأ نافع و ابن عامر و حفص بفتح التاء أى للذين يقاتلونهم المشركون (٣) بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا بسبب أنهم ظلموا و هم أصحاب رسول الله صلى الله عليه و آله كان المشركون يؤذونهم و كانوا يأتونه من بين مضروب و مشجوج (۴) يتظلمون إليه فيقول لهم اصبروا فإنى لم أومر بالقتال حتى هاجر فأنزلت و هى أول آيه نزلت فى القتال بعد ما نهى عنه فى نيف و سبعين آيه وَ إِنَّ اللَّهَ عَلى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ وعد لهم بالنصر كما وعد بدفع أذى الكفار عنهم الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيارِهِمْ يعنى مكه بِغَيْرِ حَقٍّ بغير موجب استحقوا به إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ على طريقه قول النابغه.

و لا عيب فيهم غير أن سيوفهم***بهن فلول من قراع الكتائب

و قيل منقطع.

وَ لَوْ لا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ بتسليط المؤمنين منهن على الكافرين لَهُدِّمَتْ لخربت باستيلاء المشركين على أهل الملل صَوامِعُ صوامع الرهبانيه وَ بِيَعٌ و بيع النصارى وَ صَلَواتٌ و كنائس اليهود و سميت بها لأنها يصلى فيها و قيل أصله (۵) صلوتا بالعبرانيه فعربت وَ مَساجِدُ و مساجد المسلمين

١- فى المصدر: «كفور» لنعمته كمن يتقرب. و فيه: فلا يرتضى.

٢- فى المصدر: و المأذون فيه و هو القتال محذوف.

٣- فى المصدر: للذين يقاتلهم المشركون.

۴- المشجوج: المكسور.

۵- و فى المصدر: و قيل: أصلها صلوات بالعبرانيه فعربت. أقول: الظاهر ان صلوات تصحيف من الناسخ، و لعلّ الصحيح ما فى المتن، و قال الطبرسىّ فى مجمع البيان: الصلوات كنائس اليهود يسمونها صلاه فعربت. أقول: الظاهر أنّها مأخوذه من الصلاه، و هى العباده المخصوصه، و هى كما قيل: كلمه مأخوذه من ارومه سريانيه، و هى فى السريانيه بمعنى أمال و حتى وتضرع وصلى العباده المعروفه ، وكذلك فى الاكديه « البابليه الاشوريه » بمعنى صلى ودعا وتضرع ، وأخذها العبريون عن السريانيين فزادوا عليها ألف الاطلاق أى (صلوتا) فعليه فاطلق على المحل اسم عباده تقع فيه.

يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيراً صفه للأربع أو المساجد خصت بها تفضيلا وَ لَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ أى ينصر دينه (۱) و قد أنجز الله وعده بأن سلط المهاجرين و الأنصار على صناديد العرب و أكاسره العجم و قياصرتهم و أورثهم أرضهم و ديارهم إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ على نصرهم عَزِيزٌ لا يمانعه شى ء. (۲) و قال فى قوله تعالى لَوْ لاـ نُزِّلَتْ سُورَةٌ أى هلاـ نزلت سوره فى أمر الجهاد فَإِذا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ مبينه لاـ تشابه فيها وَ ذُكِرَ فِيهَا الْقِتالُ أى الأمر به رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ ضعف فى الدين و قيل نفاق يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ جبنا و مخافه فَأَوْلى لَهُمْ فويل لهم أفعل من الولى و هو القرب أو فعلى من آل و معناه الدعاء عليهم بأن يليهم المكروه أو يئول إليه أمرهم طاعَةٌ وَ قَوْلٌ مَعْرُوفٌ استئناف أى أمرهم طاعه أو طاعه و قول معروف خير لهم أو حكايه قولهم لقراءه أبى يقولون طاعه فَإِذا عَزَمَ الْأَمْرُ أى جد و هو لأصحاب الأمر و إسناده إليه مجاز فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ أى فيما زعموا من الحرص على الجهاد أو الإيمان لَكانَ الصدق خَيْراً لَهُمْ فَهَلْ عَسَيْتُمْ فهل يتوقع منكم إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أمور الناس و تأمرتم عليهم أو أعرضتم و توليتم عن الإسلام أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَ تُقَطِّعُوا أَرْحامَكُمْ تناجزا على الولايه (۳) و تجاذبا لها فَلا تَهِنُوا فلا تضعفوا وَ تَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ و لا

ص: ۱۵۹

۱- فى المصدر: من ينصر دينه.

۲- أنوار التنزيل ۲: ۱۰۴ و ۱۰۵.

۳- فى نسخه: و تشاجرا على الولايه. و فى المصدر: و تفاخرا على الولايه. و لعله مصحف و الصحيح ما فى الصلب. و التناجز: التبارز و التقاتل. أقول: فتأمل فى الآيه و امعن النظر فيها، أ ليست فيها إشاره إلى ما وقع بعد النبىّ الاقدس صلّى اللّه عليه و آله و سلم من التناجز فى أمر الخلافه و القتال عليها و وقوع الفساد و قطع الارحام و ابتزاز الاماره عن أهلها؟.

تدعوا إلى الصلح تذللا و يجوز نصبه بإضمار أن وَ أَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ الأغلبون وَ اللَّهُ مَعَكُمْ ناصركم وَ لَنْ يَتِرَكُمْ أَعْمالَكُمْ و لن يضيع أعمالكم من وترت الرجل إذا قتلت متعلقا له من قريب أو حميم فأفردته عنه من الوتر شبه به تعطيل ثواب العمل و إفراده منه. (۱) و فى قوله تعالى هُوَ الَّذِى أَنْزَلَ السَّكِينَهَ الثبات و الطمأنينه فِى قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ حتى يثبتوا حيث تقلق النفوس و تدحض الأقدام لِيَزْدادُوا إِيماناً مَعَ إِيمانِهِمْ يقينا مع يقينهم برسوخ العقيده و اطمئنان النفس عليها أو أنزل فيها السكون إلى ما جاء به الرسول ليزدادوا إيمانا بالشرائع مع إيمانهم بالله و باليوم الآخر وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ يدبر أمرها فيسلط بعضها على بعض تاره و يوقع فيما بينهم السلم أخرى كما تقتضيه حكمته الظَّانِّينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ الأمر السوء و هو أن لا ينصر رسوله و المؤمنين عَلَيْهِمْ دائِرَهُ السَّوْءِ دائره ما يظنونه و يتربصونه بالمؤمنين لا يتخطاهم. (۲) و قال الطبرسى وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ يعنى الملائكه و الجن و الإنس و الشياطين و المعنى لو شاء لأعانكم بهم و فيه بيان أنه لو شاء لأهلك المشركين لكنه عالم بهم و بما يخرج من أصلابهم فأمهلهم لعلمه و حكمته و لم يأمر بالقتال عن عجز و احتياج لكن ليعرض المجاهدين لجزيل الثواب قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ الذين تخلفوا عنك فى الخروج إلى الحديبيه مِنَ الْأَعْرابِ سَتُدْعَوْنَ فيما بعد إِلى قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ و هم هوازن و حنين و قيل هوازن و ثقيف و قيل بنو حنيفه مع مسيلمه و قيل أهل فارس و قيل الروم و قيل هم أهل صفين أصحاب معاويه تُقاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ معناه أن أحد الأمرين لا بد أن يقع لا محاله و تقديره أو هم يسلمون أى يقرون بالإسلام و يقبلون و قيل ينقادون لكم فَإِنْ

ص: ۱۶۰

۱- أنوار التنزيل ۲: ۴۳۷- ۴۴۰.

۲- أنوار التنزيل ۲: ۴۴۱ و ۴۴۲.

تُطِيعُوا أی فی قتالهم كَما تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ أی عن الخروج إلی الحديبيه وَ أَثابَهُمْ فَتْحاً قَرِيباً يعنی فتح خيبر و قيل فتح مكه وَ مَغانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَها يعنی غنائم خيبر و قيل غنائم هوازن وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغانِمَ كَثِيرَةً مع النبی صلی الله عليه و آله و من بعده إلی يوم القيامه فَعَجَّلَ لَكُمْ هذِهِ يعنی غنيمه خيبر وَ كَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ و ذلك أن النبی صلی الله عليه و آله لما قصد خيبر و حاصر أهلها همت قبائل من أسد و غطفان أن يغيروا علی أموال المسلمين و عيالهم بالمدينه فكف الله أيديهم عنهم بإلقاء الرعب فی قلوبهم و قيل إن مالك بن عوف و عيينه بن حصين مع بنی أسد و غطفان جاءوا لنصره اليهود من خيبر فقذف الله الرعب فی قلوبهم و انصرفوا وَ لِتَكُونَ الغنيمه التی عجلها لهم آيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ علی صدقك حيث وعدتهم أن يصيبوها فوقع المخبر علی وفق الخبر وَ يَهْدِيَكُمْ صِراطاً مُسْتَقِيماً أی و يزيدكم هدی بالتصديق بمحمد صلی الله عليه و آله و ما جاء به مما ترون من عده الله فی القرآن بالفتح و الغنيمه وَ أُخْرى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْها أی وعدكم الله مغانم أخری لم تقدروا عليها بعد أو قريه أخری و هی مكه و قيل هی ما فتح الله علی المسلمين بعد ذلك إلی اليوم و قيل إن المراد بها فارس و الروم قَدْ أَحاطَ اللَّهُ بِها أی قدره أو علما وَ لَوْ قاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا من قريش يوم الحديبيه لَوَلَّوُا الْأَدْبارَ منهزمين و قيل الذين كفروا من أسد و غطفان الذين أرادوا نهب ذراری المسلمين سُنَّةَ اللَّهِ أی هذه سنتی فی أهل طاعتی و أهل معصيتی أنصر أوليائی و أخذل أعدائی. (1) لا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَ قاتَلَ لأن القتال قبل الفتح كان أشد و الحاجه إلی النفقه و إلی الجهاد كان أكثر و أمس. (2) و فی قوله تعالی وَ ما أَفاءَ اللَّهُ عَلى رَسُولِهِ قال ابن عباس نزل قوله ما أَفاءَ اللَّهُ عَلى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرى فی أموال كفار أهل القری و هم قريظه و بنو النضير و هما بالمدينه و فدك و هی من المدينه علی ثلاثه أميال و خيبر و قری عرينه

۱- مجمع البيان ۹: ۱۱۱ و ۱۱۵ و ۱۱۶ و ۱۲۳ و ۱۲۴.

۲- مجمع البيان ۹: ۲۳۲.

و ینبع جعلها الله لرسوله صلی الله علیه و آله یحکم فیها ما أراد و أخبر أنها کلها له فقال أناس فهلا قسمها فنزلت الآیه و قیل إن الآیه الأولی بیان أموال بنی النضیر خاصه لقوله وَ ما أَفاءَ اللَّهُ عَلی رَسُولِهِ مِنْهُمْ و الآیه الثانیه بیان الأموال التی أصیبت بغیر قتال و قیل إنهما واحد و الآیه الثانیه بیان قسم المال الذی ذکره الله فی الآیه الأولی و

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَوْمَ بَنِی النَّضِیرِ إِنْ شِئْتُمْ قَسَمْتُمْ لِلْمُهَاجِرِینَ مِنْ أَمْوَالِکُمْ وَ دِیَارِکُمْ وَ تُشَارِکُونَهُمْ فِی هَذِهِ الْغَنِیمَهِ وَ إِنْ شِئْتُمْ کَانَتْ لَکُمْ دِیَارُکم وَ أَمْوَالُکُمْ وَ لَا یُقْسَمُ لَکُمْ شَیْ ءٌ مِنَ الْغَنِیمَهِ فَقَالَ لَهُمُ الْأَنْصَارُ بَلْ نَقْسِمُ لَهُمْ مِنْ أَمْوَالِنَا وَ دِیَارِنَا وَ نُؤْثِرُهُمْ بِالْغَنِیمَهِ وَ لَا نُشَارِکُهُمْ فِیهَا فَنَزَلَتْ وَ یُؤْثِرُونَ عَلی أَنْفُسِهِمْ الْآیَهَ.

مِنْهُمْ أی من الیهود الذین أجلاهم فَما أَوْجَفْتُمْ عَلَیْهِ مِنْ خَیْلٍ وَ لا رِکابٍ من الوجیف سرعه السیر أی لم تسیروا إلیها علی خیل و لا إبل و الرکاب الإبل التی تحمل القوم وَ لکِنَّ اللَّهَ یُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلی مَنْ یَشاءُ أی یمکنهم من عدوهم من غیر قتال بأن یقذف الرعب فی قلوبهم جعل الله أموال بنی النضیر لرسوله صلی الله علیه و آله خاصه یفعل بها ما یشاء فقسمها رسول الله صلی الله علیه و آله بین المهاجرین و لم یعط الأنصار منها شیئا إلا ثلاثه نفر کانت بهم حاجه و هم أبو دجانه و سهل بن حنیف و الحارث بن صمه مِنْ أَهْلِ الْقُری أی من أموال کفار أهل القری فَلِلَّهِ یأمر فیه بما أحب وَ لِلرَّسُولِ بتملیک الله إیاه وَ لِذِی الْقُرْبی یعنی أهل بیت رسول الله صلی الله علیه و آله و قرابته و هم بنو هاشم وَ الْیَتامی وَ الْمَساکِینِ وَ ابْنِ السَّبِیلِ منهم کَیْ لا یَکُونَ دُولَهً بَیْنَ الْأَغْنِیاءِ مِنْکُمْ الدوله الشی ء الذی یتداوله القوم بینهم أی لئلا یکون الفی ء متداولا بین الرؤساء منکم یعمل فیه کما کان یعمل فی الجاهلیه وَ ما آتاکُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ أی ما أعطاکم من الفی ء فارضوا به و ما أمرکم به فافعلوه قال الزجاج ثم بین سبحانه من المساکین الذین لهم الحق فقال للفقراء المهاجرین ثم ثنی سبحانه بوصف الأنصار و مدحهم حتی طابت أنفسهم عن الفی ء فقال وَ الَّذِینَ تَبَوَّؤُا الدَّارَ وَ الْإِیمانَ الآیه (۱)

۱- مجمع البیان ۹: ۲۶۰- ۲۶۲.

وَ أُخْرى تُحِبُّونَها أی و تجاره أخری أو خصله أخری تحبونها عاجلا مع ثواب الآجل نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ أی علی قریش وَ فَتْحٌ قَرِيبٌ أی فتح مكه و قیل فتح فارس و الروم و سائر فتوح الإسلام علی العموم. (۱) و قال فی قوله تعالی جاهِدِ الْكُفَّارَ وَ الْمُنافِقِينَ

رُوِیَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّهُ قَرَأَ جَاهِدِ الْكُفَّارَ بِالْمُنَافِقِينَ وَ قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمْ يُقَاتِلْ مُنَافِقاً قَطُّ إِنَّمَا كَانَ يَتَأَلَّفُهُمْ (۲)

**[ترجمه]گفته می‌شود: «دلفت الكتيبة فی الحرب» یعنی گردان را به سوی جنگ پیش بردم. گفته می‌شود: «دلفناهم». سخن او: «بسوّاق» یعنی با حداء. «یحدو بالابل» یعنی با آواز خواندن مخصوص شتران، آنان را پیش راند. «الحُطَم» با ضمه حاء و فتحه طاء صیغه مبالغه «الحطم» به معنای شکستن است. «الوضم» چوب است. و مکانی است که در آن گوشت قرار می‌دهند. جوهری گوید: «الزلم» با حرکت حروف به معنای تیر است. شاعر گوید:

پسری جوان که همچون تیر است و چوپان شتران و گوسفندان نبود، از آن نگهداری کرد.

سخن او: «خدلّج الساقین» با تشدید لام: یعنی ساق‌های گوشتی و بزرگ.

سبب نزول این فرموده خداوند متعال «اذ همّ قوم» را در باب معجزات پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در دفع شرّ دشمنان بیان کردیم.

طبرسی رحمه الله گوید: درباره شأن نزول آیه «یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَ النَّصارى أَوْلِياءَ» اختلاف وجود دارد، اگر چه حکم آیه نسبت به همه افراد مؤمن، عمومیت دارد. عطیه بن سعد عوفی و زهری گویند: پس از هزیمت بدریان، مسلمانان به دوستان یهودی خود گفتند: پیش از آنکه به سرنوشت بدریان دچار گردید، مسلمان شوید. مالك بن ضیف گفت: از این که جمعی از قریش را که دانش جنگیدن ندارند غافلگیر کرده، آن‌ها را شکست دادید، مغرور شده اید؟! بدانید، هر گاه تصمیم بگیریم که با شما جنگ کنیم، دست‌های شما برای جنگ با ما از کار می افتند. عباده بن صامت خزرجی، خدمت پیامبر گرامی شتافت و گفت: ای پیامبر خدا، مرا دوستانی است از یهود که دارای شوکت و قدرت هستند. اکنون در پیشگاه خدا و پیامبرش، از دوستی آن‌ها بیزاری می جویم. مرا دوستی جز خدا و رسولش نیست. عبد اللَّه بن ابی گفت: لکن من از دوستی یهودیان بیزاری نمی جویم، زیرا از حوادث روزگار بیمناکم و به وجود آن‌ها احتیاج دارم. پیامبر فرمود: ای ابو الجنّاب، هر چقدر که دوستی یهود به عبدالله بن

ص: ۱۵۱

صامت سود رساند به تو کمتر از آن سود می رساند. عبد اللَّه گفت: بنا بر این قبول می کنم. آن گاه آیه نازل شد. سدی گوید: در جنگ احد، گروهی از مردم دچار سختی شدند. یکی گفت: پیش فلان یهودی می روم و از او امان می گیرم. دیگری گفت: به دیار شام، پیش فلان مسیحی می روم و از او امان می گیرم. از اینرو این آیه نازل شد. عکرمه گوید: این آیه هنگامی نازل شد که: بنی قریظه به حکم سعد راضی شده بودند و ابی لبابه بن عبد المنذر به آن‌ها گفت: حکم او سر بریدن است. و بدین معنی است که بر پیروزی‌شان بر آن‌ها اعتماد نکنید. «بَعْضُهُمْ أَوْلِياءُ بَعْضٍ» در همکاری و یاری. «وَ مَنْ يَتَوَلَّهُمْ

مِنْكَمْ» یعنی از آنان یاری بخواهند. «فَإِنَّهُ مِنْهُمْ» مثل آن‌ها کافر هستند. «فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» مرض شکّ و نفاق، مقصود عبدالله بن ابیّ است.«یُسارِعُونَ فِیهِمْ» یعنی: در دوستی و مشاوره یهود، شتاب می کنند. برخی گویند: در دوستی یهودیان و مسیحیان نجران شتاب می کنند، زیرا از وجود آن‌ها منافعی بدست می آوردند. «دائِرَةٌ» یعنی دولت و قدرت به دست دشمنان مسلمین بیفتد و ما به یاری ایشان احتیاج پیدا کنیم. و گفته شده: یعنی می ترسیم که حوادث روزگار ما را دچار سختی و قحطی کند و آن‌ها به ما مواد غذایی نرسانند.

«فَعَسَی اللَّهُ أَنْ یَأْتِیَ بِالْفَتْحِ» یعنی: فتح مکه. و گفته شده: فتح بلاد اهل شرک. «أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ» یا امری از جانب حق برسد که در آن عزت مؤمنان و ذلت اهل شرک و ظهور اسلام باشد. گفته شده: این امر، آشکار ساختن نفاق منافقان و امر به جنگ آنان است. یا مرگ این منافق است. یا کشتن مردان و اسیر کردن زنان و کودکان بنی قریظه و اخراج بنی النضیر است. «فَیُصْبِحُوا عَلی ما أَسَرُّوا فِی أَنْفُسِهِمْ نادِمِینَ» تا اهل نفاق از کردار خود و دوستی یهود و رسانیدن اخبار به ایشان، پشیمان گردند. «وَ یَقُولُ الَّذِینَ آمَنُوا» مردم مؤمن در حالی که از جرأت و جسارت منافقان نسبت به خداوند و اظهار ایمان دروغین، دچار شگفتی شده اند، خدا و رسولش را در ظاهر و باطن، تصدیق کرده، گویند: «أَ هؤُلاءِ الَّذِینَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَیْمانِهِمْ» یعنی این‌ها منافقانی هستند که سوگندهای سخت و مؤکد یاد می کردند. «إِنَّهُمْ لَمَعَکُمْ» مقصود آن‌ها از سوگند، این بود که نشان دهند که با شما و به کمک شما و از لحاظ ایمان مثل شما هستند. «حتی لا تکون فتنة» مقصود از فتنه، شرک است. - . مجمع البیان ۳ : ۲۰۶ -

و در تفسیر این آیه «وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا سَبَقُوا» گوید: یعنی: ای محمد، گمان نکن که دشمنان کافر تو، بر فرمان خدا پیشی گرفته و آن را زیر پا گذاشته و بر آن غالب گشته اند. آن‌ها از دست تو نجات پیدا نمی کنند و خداوند، چنان که وعده کرده است، تو را پیروزی می بخشد و بر آن‌ها غالب می سازد. «إِنَّهُمْ لا یُعْجِزُونَ» اینان به هر کجا بروند از قلمرو قدرت خداوند خارج نمی شوند و خداوند در قیامت، آن‌ها را مبعوث خواهد کرد.

ص: ۱۵۲

یا این که: تو را عاجز نمی کنند. «وَ أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ» در این جا خداوند بزرگ فرمان می دهد که مسلمانان، بیش از آنکه با دشمن روبرو شوند، به تهیه سلاح بپردازند. روایت شده که پیامبر گرامی اسلام فرمود: «قوت، تیر اندازی است» برخی گویند: قوت به معنای اتحاد کلمه و اعتماد به خدا و کوشش در راه کسب ثواب است و گویند: قوت به معنای حصار و قلعه است. «وَ مِنْ رِباطِ الْخَیْلِ» یعنی بستن اسبان و استفاده از آن‌ها برای جنگ. «تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّکُمْ وَ آخَرِینَ مِنْ دُونِهِمْ» با تهیه نیرو و سلاح و مرکب، مشرکین مکه و کفار عرب و دیگران را به وحشت می افکنید. درباره این «دیگران» اختلاف است. گفته شده: یهود بنی قریظه است. گفته شده: ایرانیان است. برخی گویند: منافقین است، زیرا مسلمین به دشمنی آن‌ها آگاه نبودند، در حالی که اینان نیز دشمن بودند. «لا تَعْلَمُونَهُمُ» شما این دشمنان را نمی شناسید، زیرا نماز می خوانند و روزه می گیرند و به یگانگی خدا و رسالت محمد صلی الله علیه و آله و سلم شهادت می دهند و با مؤمنین مختلط هستند. «اللَّهُ یَعْلَمُهُمْ» لکن خداوند آن‌ها را می شناسد، زیرا دانای اسرار است. برخی گفته اند: منظور جنّ است. «وَ ما تُنْفِقُوا مِنْ شَیْ ءٍ فِی سَبِیلِ اللَّهِ یُوَفَّ إِلَیْکُمْ» شما هر چه را که در راه جهاد و در راه طاعت خدا انفاق کنید، پاداش آن را در آخرت خواهید دید. «

وَ أَنْتُمْ لا تُظْلَمُونَ» و چیزی از پاداش شما کاسته نمی شود. «وَ إِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ» یعنی اگر آن‌ها به ترک جنگ و آشتی کردن، تمایلی نشان دهند، « فَاجْنَحْ لَها وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ» تو هم تقاضای صلح را بپذیر و به آن متمایل باش و کار خود را به خدا واگذار. «إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ» خداوند شنوا و داناست و هیچ چیز بر او پنهان نیست. برخی گفته اند: این آیه، با آیه: «فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ» و آیه: «قاتِلُوا الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ» نسخ شده است. برخی گفته اند: منسوخ نیست: زیرا این آیه درباره اهل کتاب و آن آیات درباره بت پرستان است. «وَ إِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ» اکنون به پیامبر خود می فرماید: اگر منظور آن‌ها از پیشنهاد صلح، این باشد که با تو خدعه کنند و جنگ را به تأخیر افکند و به تهیه سلاح پردازند، آن گاه شما را غافلگیر سازند، « فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ » یعنی خداوند متولی کفایت توست. «هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ» خداوند به وسیله پیروزی خویش و به وسیله افراد مؤمن تو را نیرومند گردانید. « فَاجْنَحْ لَها وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ» مقصود از مؤمنان، انصار یعنی اوس و خزرج می‌باشد. که این قول از امام باقر و سدیّ و بیشتر مفسران روایت شده است. و منظور از تالیف قلوب، دشمنی و جنگ میان اوس و خزرج است، به نحوی که در میان اعراب هیچ دو قبیله‌ای

ص: ۱۵۳

به اندازه این دو قبیله با هم دشمنی و نزاع نداشتند. پس خداوند میانشان دوستی و الفت به وجود آورد تا جایی که از برکت وجود پیامبر با یکدیگر دوست شدند. و گفته شده: مقصود همه کسانی است که به خاطر خدا دوستدار یکدیگر هستند. «لَوْ أَنْفَقْتَ ما فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً ما أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ» اگر همه ثروت زمین را خرج می کردی، نمی توانستی کینه های جاهلیت را از قلوب آن‌ها براندازی. «وَ لكِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ» لکن خداوند از راه حسن تدبیر و به وسیله اسلام، در میان آن‌ها ایجاد الفت و محبت کرد. «إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ» هر کاری که اراده کند برای خداوند ممتنع نیست و کارهای خداوند، همه از روی حکمت و مصلحت است. زجاج گوید: یکی از معجزات بزرگ همین است که پیامبر خدا به سوی مردمی مبعوث شد که اگر به کسی یک سیلی زده می شد، به خاطر آن جنگ ها و خونریزی ها می شد. لکن از راه ایمان، این دشمنی ها و خود سری ها از میان رفت و میان آن‌ها ایجاد تفاهم و دوستی شد و در راه ایمان از کشتن پدر و پسر و برادر هم امتناع نداشتند. خداوند اعلام می کند که این کار را خودش کرده است. «يا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَ مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» ای پیامبر خداوند و مؤمنین برای تو کفایت می کنند. حسن گوید: یعنی خداوند برای تو و مؤمنین که از تو پیروی می کنند، بس است. کلبی گوید: این آیه، در بیداء، در جنگ بدر، پیش از شروع جنگ نازل شد. «يا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتالِ» یعنی آنان را به جنگ تشویق کن. «إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ» اگر از میان شما بیست نفر، برای جنگ شکیبایی و استقامت داشته باشند، دویست نفر از دشمن را مغلوب می سازند. «وَ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفاً مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا» لفظ خبری است و مقصود از آن امر است. «بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَفْقَهُونَ» این پیروزی شما و خواری دشمنان از این جهت، نصیب شما می شود که شما امر خدا را می فهمید و تصدیق می کنید و وعده های خدا را قبول دارید. این‌ها شما را به صبر و شکیبایی وادار می کنند. اما کفار امر خدا را نمی فهمند و وعده خدا را تصدیق نمی کنند. از آن جا که مقابله یکی با ده نفر، دشوار بود، مصلحت تغییر کرد و حکم عوض شد. از این‌رو می فرماید: «الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَ عَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفاً، اکنون خداوند برای شما در حکم جهاد تخفیف قائل شد و دانست که بصیرت و عزم شما ضعیف است. در این جا منظور، ضعف بدنی نیست. «فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ: اگر صد نفر از شما شکیبا باشند، دویست نفر را شکست می دهند. «وَ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ

بِإِذْنِ اللَّهِ» و اگر هزار نفر از شما شکیبا باشند، به اذن خدا دو هزار نفر را مغلوب می کنند «بِإِذْنِ اللَّهِ» را برخی به معنای علم خدا و برخی به معنای امر خدا دانسته اند. «وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِینَ» کمک خداوند همواره با صابران است. - . مجمع البیان ۴ : ۵۵ - ۵۵۷ -

ص: ۱۵۴

طبرسی رحمه الله در تفسیر آیه «لا تتخذوا آباءکم و إخوانکم اولیاء» گوید: این دستور درباره امر دین است و اما در موضوع کارهای دنیا مجالست و معاشرت با آنان جایز است به دلیل آیه شریفه «وَ صاحِبْهُما فِی الدُّنْیا مَعْرُوفاً» { ولی در دنیا به خوبی با آنان معاشرت کن } از امام باقر و امام صادق علیهما السلام روایت شده که فرموده اند این آیه درباره حاطب بن ابی بَلتَعَه نازل شد که وقتی رسول خدا صلی اللّٰه علیه و آله آهنگ فتح مکه کرد وی نامه ای به قریش نوشت که آنان را از جریان با خبر سازد. ابن عباس گفته: چون خدای تعالی به مؤمنان دستور داد تا از مکه هجرت کنند و آن‌ها تصمیم به این کار گرفتند دچار مخالفت با زن و پدر و مادر و فرزندان خود شدند که آن‌ها دست به دامن اینان انداخته و آن‌ها را از این کار باز می‌داشتند، مؤمنان نیز به خاطر آن‌ها ترک هجرت کردند، خدای سبحان در این آیات بیان فرمود که أمر دین مقدم بر مراعات پیوند خویشاوندی و نسب است، و حتی ارتباط پدر و مادری را باید در این‌مورد قطع کرد تا چه رسد به دیگران. «إِنِ اسْتَحَبُّوا الْکُفْرَ عَلَی الْإِیمانِ» یعنی اگر کفر را برگزیدند و بر ایمان ترجیح دادند، «وَ مَنْ یَتَوَلَّهُمْ مِنْکُمْ» یعنی هر که آنان را دوست بدارد و به خاطر آنان دست از فرمانبرداری خدا بکشد و آن‌ها را بر اسرار مسلمانان مطلع سازد، «اولئک هم الظالمون» اینان به خویش ستم کرده اند زیرا دوستی را در جای خود که اهل ایمان بوده صرف نکرده و در غیر آن صرف کرده اند. «قُلْ» بگو ای محمد به این مردمانی که از هجرت روی گردانده اند، «إِنْ کانَ آباؤُکُمْ» تا «وَ عَشِیرَتُکُمْ» یعنی و نزدیکانتان. «وَ أَمْوالٌ اقْتَرَفْتُمُوها» و اموالی را که بدست آورده اید و جمع کرده اید. «وَ تِجارَةٌ تَخْشَوْنَ کَسادَها» و تجارتی را که اگر به فرمانبرداری خدای تعالی و جهاد مشغول شوید ترس کسادی آن را دارید. «وَ مَساکِنُ تَرْضَوْنَها» و مسکن‌هایی را که برای خود انتخاب کرده و به ماندن در آن‌ها دل‌خوش هستید. «أَحَبَّ إِلَیْکُمْ» پیش شما محبوب‌تر و اثرش در دل شما بیشتر است. «مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ» از فرمانبرداری خدا و فرمانبرداری پیامبر او. «وَ جِهادٍ فِی سَبِیلِهِ فَتَرَبَّصُوا» و جهاد در راه خدا پس در انتظار باشید. «حَتَّی یَأْتِیَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ» تا خدا حکم خود را درباره شما صادر کند، و برخی گفته اند یعنی: دستور عقوبت شما را در آینده نزدیک یا دور صادر کند. و از امام باقر و امام صادق علیهما السلام روایت شده که فرمودند: «مواطن کثیره» در آیه، هشتاد مورد بود که خدا مسلمانان را یاری کرد «وَ قاتِلُوا الْمُشْرِکِینَ کَافَّةً» یعنی همگی شما در حالی که با هم متحد باشید و اختلافی نداشته باشید کارزار کنید. به این صورت که «کافة» حال برای مسلمانان باشد و نیز جایز است که حال برای مشرکان باشد. - . مجمع البیان ۵ : ۲۸ -

طبرسی رحمه الله در تفسیر این فرموده خداوند «جاهِدِ الْکُفَّارَ» گوید: یعنی در مقابل کفار با شمشیر و کارزار. «وَ الْمُنافِقِینَ» و در مقابل منافقان با زبان و موعظه و تهدید، یا با اجرای حدود بر آن‌ها مبارزه کن. و در قرائت اهل بیت علیهم السلام چنین است:

ص: ۱۵۵

«جاهد الکفار بالمنافقین» (با کفار بوسیله منافقان پیکار کن) و فرموده اند: این معنی بدان جهت است که پیامبر صلی اللّٰه علیه

و آله چنـان نبود که بـا منافقـان جنگ کنـد بلکه به هر ترتیب می‌توانست با آن‌ها مـدارا می‌کرد و جلب رضایت آن‌ها را می... فرمود، چون منافقان تظاهر به کفر خود نمی‌کردند و تظاهر به ایمان می‌کردند و صرف این که خدای تعالی عالم به کفر باطنی آن‌ها بود موجب قتل آن‌ها نمی شود. «وَ اغْلُظْ عَلَيْهِمْ» یعنی سخن درشت و سخت بدان‌ها بگو و با آن‌ها مدارا نکن. - . مجمع البیان ۵ : ۵۰ -

دربـاره این فرموده خداونـد متعال «وَ ما كانَ الْمُؤْمِنُون» کلبی از ابن عباس روایت کرده که رسول خـدا صـلی اللّه علیه و آله را عـادت چنـان بـود که چون به جنگی می‌رفت جز منافقـان و عُـذر داران کسـی از رفتن بـا آن حضـرت تخلف نمی‌کرد و چون جنـگ تبوک پیش آمـد و خداونـد در ضـمن آیـات گذشـته عیب‌هـای منافقان و اصل نفاقشان را بیان فرمود، مردمان با ایمان سوگنـد یاد کرده گفتند: به خدا قسم از این پس در هیچ غزوه و هیچ سـریه ای از رفتن تخلف نخواهیم کرد، و به همین جهت هنگامی که رسول خدا برای رفتن به سریه ها دستور داد همه مسلمانان به جنگ رفتند و رسول خدا صلی اللّه علیه و آله را تنها در مـدینه گذاردنـد، و از این‌رو آیات فوق نازل شـد. و مجاهـد گفته: این آیه درباره جمعی از اصـحاب رسول خدا صـلی اللّه علیه و آله نازل شـد که به بادیه های اطراف رفته بودند و ضـمن تحصـیل و جمع آوری اموال به مردمی هم که برخورد کردند آنان را به هدایت دعوت نمودند، مردم به آن ها گفتند: شما کار خوبی نکرده اید که پیامبر خود را رها کرده و به نزد ما آمده اید، این گفتار سبب شد که این‌ها در دل غمناک گردند و بالآخره همگی از بادیه به سوی مدینه حرکت کرده و به نزد رسول خـدا صـلی اللّه علیه و آله آمدنـد، خـدای عز و جـل به دنبـال کوچ کردن دست جمعی آنـان از بـادیه آیه فوق را نازل فرمود. «لِيَنْفِرُوا كَافَّةً» این جمله به صورت نفی است ولی معنای آن نهی می‌باشـد یعنی مؤمنان نباید همگی به سوی جهاد رفته و پیامبر را تک و تنها بگذارنـد. و گفته شـده: یعنی مؤمنان نباید همگی به منظور یاد گرفتن احکام دین از شـهرهای خود کوچ کنند و به نزد پیغمبر صلی اللّه علیه و آله بیایند و دیار خود را خالی سازند. «فَلَوْ لا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ» و در معنـای این آیه چنـد وجه گفته انـد: وجه اول: ابن عباس و قتاده و ضـحاک گفته انـد: معنای آیه این است که چرا نبایـد از هر قبیله گروهی به جنگ برونـد و گروهی دیگر برای یاد گرفتن احکام دین نزد پیامبر صـلی اللّه علیه و آله بمانند، یعنی آن‌ها که مانـده اند قرآن را یاد گرفته و دسـتورات الهی و احکام و سـنت‌ها را بیاموزند، و اگر آیاتی از قرآن در زمان غیبت مجاهدان و سربـازان اسـلام نـازل شـد مانـدگان در نزد رسول خـدا صـلی اللّه علیه و آله آن‌هـا را یـاد گیرنـد تـا پس از این که مجاهـدان برگشـتند آن‌ها را به ایشان یاد دهنـد و بگوینـد: پس از رفتن شـما این آیات نازل شد و ما یاد گرفته ایم و بدین ترتیب بدان‌ها یاد دهند. و معنای جمله بعدی که می‌فرماید:

ص: ۱۵۶

«و لینـذروا قومهم اذا رجعوا الیهم» نیز همین است که چون آن‌هـا به نزد ایشـان بازگشـتند اینـان قرآن را بـدان‌ها بیاموزنـد و به وسـیله آن بیمشـان دهنـد. «لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ» باشـد که آن‌ها بترسـند و بر خلاف دسـتور عمل نکننـد و امام باقر علیه السـلام در حـدیثی فرمود: این دسـتور هنگامی بود که مردم زیاد شدنـد و خداونـد آن‌ها را مأمور فرمود تا جمعی به جهاد بروند و جمعی برای یاد گرفتن احکام دین در شهر بمانند، و جنگ روی نوبت باشد.

وجـه دوم: ایـن کـه دسـتور «تفقـه» و «انـذار»- یـاد گرفتن احکـام و بیم دادن مردم- هر دو مربـوط به کـوچ کننـدگان و بیرون

رونـدگان به سوی جنگ باشـد، و خداونـد آنـان را ضـمن پیکـار بـا دشـمن مـأمور به یـاد گرفتن امور دینی نیز فرموده تـا در بازگشت به شـهر مردمی را که در شـهر مانـده انـد بترسانند. معنای لیتفقهوا فی الدین» این می شود که اینان در ضـمن پیکار با دشـمن بصـیرتی پیـدا کرده و به پیروزی خود بر مردمان مشـرک یقین نموده و نصـرت دین خدا را از نزدیک ببینند، و چون به شهر بازگشـتند افراد دیگر قوم خود را که در وطن مانده و در حال کفر به سـر می‌برند از جریان مطلع ساخته و یاری خدا را از پیـامبر و مؤمنان بـدان‌ها گوشـزد کننـد، شایـد بـدین وسـیله آن‌ها از جنگ و قتال با پیامبر صـلی اللّٰه علیه و آله بیم کننـد، و از سرنوشت کفار دیگر بر خویش بترسند.

وجه سوم: جبـائی گویـد: «تفقه در دین» مربوط به کوچ کننـدگان است، و معنـای جمله چنین است: نشایـد همه مؤمنان به نزد پیامبر صـلی اللّٰه علیه و آله کوچ کننـد و سـرزمین‌های خود را خالی بگذارنـد، بلکه بایـد از هر ناحیه ای گروهی کوچ کنند تا سخن آن حضـرت را بشـنوند و دستورات دین را از او یاد گیرند و سپس به نزد قوم خود باز گردند، و احکام را به اطلاع آنان برساننـد و آنان را بیم دهند. و گوید: مقصود از «نفر» (کوچ کردن) بیرون رفتن برای تحصـیل علم است، و این که آن را «نفر» نامیـده به خاطر آن است که در این راه مجاهـده و پیکار با دشـمنان بایـد کرد. «الَّذِینَ یَلُونَکُمْ مِنَ الْکُفَّارِ» یعنی با کفاری که با شمـا نزدیکنـد کارزار کنیـد چه از نظر نسب با شـما نزدیک باشـند و چه از نظر مکان و منزل. حسن گویـد: این قبل از دسـتور کـارزار بـا همه مشـرکین بود و دیگری گفته: این حکم را در این زمان نیز بایـد اجرا کرد، زیرا برای اهل هیـچ شـهری شایسـته نیست که به کارزار دشـمنان دور دست برونـد و نزدیکان را واگذارند زیرا این کار منجر به زیان گردد، و چه بسا همین وضـع آنان را از مسیر خود باز دارد جز آنکه میان مسلمانان و دشمنان نزدیکشان معاهده و پیمان صلح برقرار شده باشد که در این … صورت گذشـتن از دشـمنان نزدیـک برای جنگ با دوردسـتان مانعی نـدارد. «وَ لْیَجِدُوا فِیکُمْ غِلْظَةً» یعنی دلاوری و درشتی و پایداری در جهاد در شما ببینند. - . مجمع البیان ۵ : ۸۳ - ۸۴ -

بیضاوی در تفسیر این فرموده خداوند: «ان الله یدافع عن الذین آمنوا» آورده است که: مقصود بلا و هلاک

ص: ۱۵۷

مشـرکان است. «انّ الله لا یحبّ کلّ خوّان» خیانتکاری که در امانت خداونـد خیانت می‌کنـد. «کفور» مانند کسـی که با قربانی کردن، به بت‌هـا تقرّب می‌جویـد و خداونـد از آنـان راضـی نمی‌گردد و آنان را یاری نمی‌رسانـد. «اُذن» یعنی اجازه داده شـد. «للـذین یقاتلون» یعنی کسانی که با مشـرکان می‌جنگند. و چیزی که بدان اجازه داده شده (جهاد و نبرد) به خاطر دلالت سـیاق کلام بر آن، حـذف گردیـده است. نـافع و ابن عامر و حفص با فتحه تاء قرائت کرده‌انـد، یعنی: به کسانی که مشـرکان با آنان نبرد می‌کنند، اجازه داده شد. «بأنّهم ظلموا» به این دلیل که آنان مورد ظلم قرار گرفتند کسانی که صـحابه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سـلم بودنـد و مشـرکان آنـان را آزار می‌دادنـد. اصـحاب پیـامبر که برخی مـورد ضـرب و شـتم و برخی زخمی و مجروح می‌شدنـد به نزد پیامبر آمده و از سـتم مشـرکان به نزد آن حضـرت دادخواهی می‌کردند. پیامبر به آنان می‌فرمود: صبر پیشه کنیـد من هنوز به نبرد و جهـاد امر نشـده‌ام. تا این که هجرت فرمود و آیه جهاد نازل شـد. و آن آیه، اولین آیه‌ای بود که درباره جهاد نازل شـد پس از آنکه در هفتاد و چنـد آیه از جنگ و نبرد نهی شـده بود. «و ان الله علی نصـرهم لقـدیر» خداوند آنان را به نصـرت و یاری وعـده داده چنانکه وعـده دفع آزار و اذیت کافران را به آن‌ها داده بود. «الـذین اُخرجوا من دیارهم»

یعنی از مکّه اخراج شدند. «بغیر حقّ» بدون دلیلی که مستوجب اخراج بوده باشند. «الاـ أن یقول ربنا الله» این عبارت بر منوال شعر نابغه ذبیانی است که سروده است:

آنان هیچ عیب و نقصی ندارند جز این که شمشیرهایشان از زد و خورد سپاهیان کند شده است.

و گفته شده: این عبارت از جمله قبل، قطع شده است.

«و لولا دفع الله الناس بعضهم ببعض» با مسلط کردن مؤمنان بر کافران. «لهدّمت» با مستولی شدن مشرکان بر اهل ادیان، ویران می‌شد. «صوامع» صومعه‌های راهبان. «و بیع» کلیساهای مسیحیان. «و صلوات» یعنی کنیسه‌های یهودیان. و بدین جهت که در آن نماز می‌گزاردند به این اسم نام گذاری شده است. و گفته شده: اصل آن «صلوت» در زبان عبری بود که معرّب شده است. «و مساجد» یعنی مساجد مسلمین.

ص: ۱۵۸

«یذکر فیها اسم الله» صفت برای این چهار مکان یا صفت برای مساجد است که از دیگر مکان‌ها برتری داده شده و بدان اختصاص یافته است. «و لینصرنّ اللهُ من ینصره» یعنی هر که دینش را یاری کند. و خداوند وعده خویش را عملی نمود و مهاجرین و انصار را بر قهرمانان عرب و پادشاهان ایران و روم چیره گرداند و سرزمین و دیار این‌ها را به تصاحب مسلمانان درآورد. «ان الله لَقویٌّ» بر یاری آن‌ها نیرومند است. «عزیز» یعنی چیزی مانع از اراده او نمی‌شود. - . انوار التنزیل ۲ : ۱۰۴ - ۱۰۵ -

و در تفسیر این فرموده خداوند متعال « لَوْ لا نُزِّلَتْ سُورَةٌ » گوید: یعنی چرا سوره‌ای درباره جهاد نازل نشد؟ « فَإِذا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ » سوره آشکاری که متشابه نیست. « وَ ذُكِرَ فِيهَا الْقِتالُ » یعنی به جهاد امر شد. « رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ » مرض ضعف در دین است. و گفته شده: مرض نفاق است. « يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ » از روی ترس و هراس. « فَأَوْلى لَهُمْ» یعنی ویل و هلاک بر آنان. وزن افعل از «الولی» به معنای قرب، یا وزن فعلی از «آل» است. و مقصود از آن، نفرین و دعا بر علیه آنان است به این که مصیبت و امری ناخوشایند بر آنان نازل شود، یا به سرانجام کار خویش گرفتار آیند. « طاعَةٌ وَ قَوْلٌ مَعْرُوفٌ » جمله استینافی است. یعنی: امر آنان اطاعت است، یا بدین معنا که اطاعت و سخن نیک برایشان بهتر است. یا این که حکایت (مقول قول) سخن آنان بر اساس قرائت اُبیّ است: «یقولون طاعةٌ».

« فَإِذا عَزَمَ الْأَمْرُ» یعنی امر جدّی شد. و در واقع برای اصحاب امر است و اسناد به امر به صورت مجازی است. «فلو صدقوا الله» یعنی در آن چه از حرص و اشتیاق به جهاد و ایمان گمان می‌کنند. «لکان» همانا راستگویی می باشد. « خَيْراً لَهُمْ فَهَلْ عَسَيْتُمْ» آیا از آن‌ها انتظار می‌رود. «إن تولّیتم» کارهای مردم را بر عهده بگیرید و بر آنان چیره شوید، یا اعراض کنید و از اسلام بازگردید. « أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَ تُقَطِّعُوا أَرْحامَكُمْ» رقابت و پیکار برای به دست گرفتن حکومت و ولایت. «فلا تنهوا» یعنی سست و ضعیف نشوید. «و تدعوا الی السلم»

ص: ۱۵۹

و از روی خواری به صلح دعوت نکنید. و جایز است که نصب آن با «أن» مخفی شده باشد. «و انتم الاعلون» یعنی غالب و برتر هستید. «و الله معکم» یاور شما است. «و لن یترکم اعمالکم» یعنی اعمال شما تباه نمی‌شود. از «وترت الرجل» هرگاه خویشاندن نزدیک و صمیمی او را بکشی تا کسی نباشد که انتقامش را بگیرد. و در آیه، تعطیل شدن پاداش اعمال و جدا شدن اعمال از پاداش، بدان تشبیه شده است. – . انوار التنزیل ۲ : ۴۳۷ – ۴۴۰ –

در تفسیر آیه «و هو الذی انزل السکینة» آورده است: یعنی آرامش و اطمینان. «فی قلوب المؤمنین» تا در هنگامی که جان‌ها نگران و قدم‌ها، لرزان است ثابت و پا برجا باشند. «لیزدادوا ایماناً مع ایمانهم» یعنی تا یقینی بر یقین خود بیفزایند و عقیده و باورشان راسخ و بر آن آرام و قرار بگیرند، یا این که خداوند در قلب‌های آنان نسبت به آن چه پیامبر آورد، آرامش نهاد تا ایمان به شریعت‌ها بر ایمانشان به خدا و روز قیامت افزوده گردد. «و لله جنود السموات و الارض» که امر آن‌ها را تدبیر کرده و آنگونه که حکمتش اقتضا می‌کند، یک بار برخی را بر برخی دیگر مسلط گردانده و بار دیگر در میانشان صلح برقرار می... کند. «الظانّین بالله ظنّ السوء» گمان بدشان این بود که خداوند، پیامبرش و مؤمنان را یاری نمی‌رساند. «علیهم دائرة السوء» مصیبت و پیشامدی که گمان می‌کردند بر مؤمنان وارد می‌آید و در انتظار آن بودند، از خودشان فراتر نرفت و بر آن‌ها نازل شد. – . انوار التنزیل ۲ : ۴۴۱ – ۴۴۲ –

طبرسی درباره این فرموده خداوند متعال «وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ» گوید: یعنی خداوند لشکریان آسمان و زمین را که عبارتند از فرشتگان و جنّیان و انسان‌ها و شیاطین در اختیار دارد. یعنی: اگر خداوند خواسته باشد شما را به وسیله اینان یاری خواهد فرمود. و در این آیه این نکته بیان شده است که اگر خداوند بخواهد مشرکین را به هلاکت می رساند، ولی خداوند نسبت به آنان و آن چه که از نسلشان بیرون می‌آید آگاه است، و به جهت علم و حکمت خود به آنان مهلت داده است، و از روی عجز و نیاز به بندگان خود دستور جهاد با دشمنانش را نداده است، بلکه بدان منظور تا به مجاهدین راهش پاداش نیکو عطا فرماید. «قُلْ لِلْمُخَلَّفِینَ» یعنی: ای محمّد به اعراب تخلّف کننده از تو که از حرکت به سوی حدیبیه تخلّف نمودند بگو: « مِنَ الْأَعْرابِ سَتُدْعَوْنَ إِلی قَوْمٍ أُولِی بَأْسٍ شَدِیدٍ» یعنی در آینده نزدیک شما را به جنگ قومی نیرومند دعوت می کنیم. (و درباره این قوم که چه کسانی بوده اند شش قول است): این قوم هوازن و حنین است. و روایت شده است که این قوم هوازن و ثقیف است. و گفته شده که این قوم بنو حنیفه با مسیلمه کذّاب بوده است. و گفته شده که منظور از این قوم مردم فارس بوده است. و برخی گفته اند که منظور از این قوم رومیان بوده است. بعضی هم گفته اند منظور از آن قوم مردم صفّین و یاران معاویه است. «تُقاتِلُونَهُمْ أَوْ یُسْلِمُونَ» یعنی: به ناچار در جنگ با این قوم یکی از این دو کار باید انجام گیرد یا با آنان بجنگید یا آنان تسلیم شوند یعنی: اقرار به اسلام آورند و آن را بپذیرند، بعضی گفته اند (یسلمون) یعنی: تسلیم شما شوند. و «فَإِنْ

ص: ۱۶۰

تُطِیعُوا» یعنی: اگر آماده شوید و به جنگ آنان بروید. «کَما تَوَلَّیْتُمْ مِنْ قَبْلُ» یعنی: همانگونه که قبلا از رفتن به جنگ حدیبیه روگردان شدید. «وَ أَثابَهُمْ فَتْحاً قَرِیباً» یعنی: و پاداش آنان را فتحی نزدیک قرار داد که به قول برخی فتح خیبر است، و بنا بر گفته برخی دیگر منظور از آن فتح مکه است. «وَ مَغانِمَ کَثِیرَةً یَأْخُذُونَها» یعنی: غنائم خیبر، و گفته شده: منظور از این غنائم، غنائم جنگ هوازن است. «وَعَدَکُمُ اللَّهُ مَغانِمَ کَثِیرَةً تَأْخُذُونَها» یعنی: خداوند به شما وعده داده است که در رکاب پیامبر صلی

الله علیه و آله و سلم و نیز پس از او تا روز قیامت غنیمت های جنگی بسیاری به دست آورید. «فَعَجَّلَ لَكُمْ هذِهِ» و این غنیمت را که غنیمت خیبر باشد برای شما زودتر قرار داده است. «وَ كَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ» و جریان آن بدین قرار بود که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم همین که قصد خیبر نمود و اهالی آن را محاصره کرد قبائلی از اسد و غطفان به فکر افتادند که در غیاب مسلمین به اموال و خانواده های آنان دستبرد زنند و آنان را غارت کنند، خداوند رعب مسلمانان را در دلشان انداخت و از فکر خود منصرف شدند. بعضی گفته اند: مالک بن عوف و عیینه بن حصین با بنی اسد و غطفان برای یاری یهودیان خیبر آمده بودند، خداوند رعب مسلمین را در دلشان افکند و برگشتند. «وَ لِتَكُونَ» تا غنیمتی که خداوند برای جنگجویان مؤمنین قرار داده است. «آيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ» نمونه و نشانه ای برای راست بودن وعده های الهی باشد و بدانند همانگونه که خدا قبلا وعده تصرّف این غنائم را داده بود آنان هم موفّق شدند و غنائم را به چنگ آوردند. «وَ يَهْدِيَكُمْ صِراطاً مُسْتَقِيماً» و بدین وسیله بر هدایت شما افزوده نسبت به محمّد صلی الله علیه و آله و سلم و قرآنش ایمان بیشتر پیدا کنید، زیرا صدق وعده های قرآن در مورد فتح و غنائم جنگی مشاهده کرده اید. «وَ أُخْرى لَمْ تَقْدِرُوا» خداوند به شما غنیمت‌های جنگی دیگری را وعده فرموده است که قدرت آن را ندارید، ولی خداوند آن را برای شما آماده فرموده است و آن عبارت است از مکه. و گفته شده: منظور از آن مواردی است که از آن پس تا به حال خداوند برای مسلمین فتح کرده است. و گفته شده: منظور از آن فتح فارس و روم است. «قَدْ أَحاطَ اللَّهُ بِها» یعنی: خداوند بر آن قدرت داشته و از نظر علم و آگاهی بر آن احاطه دارد. «وَ لَوْ قاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا» ای مؤمنین اگر روز حدیبیه کافران قریش با شما می‌جنگیدند. «لَوَلَّوُا الْأَدْبارَ» یعنی شکست می‌خورند. و نیز گفته اند: منظور از این کافران کسانی از طایفه اسد و غطفان است که می‌خواسته اند خانواده های مسلمانان را غارت کنند. «سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي» یعنی: این است سنت من درباره آنان که از من اطاعت می‌کنند و آنان که نافرمانیم می نمایند، همیشه یاورانم را یاری نموده دشمنانم را خار می‌سازم. -. مجمع البیان ۹ : ۱۱۱ و ۱۱۵ و ۱۱۶ و ۱۲۳ و ۱۲۴ -

«لا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَ قاتَلَ» دلیلش این است که قتال قبل از فتح سخت تر و نیازش به انفاق و جهاد بیشتر و حسّاس تر بوده است. -. مجمع البیان ۹ : ۲۳۲ -

طبرسی درباره آیه «ما أَفاءَ اللَّهُ عَلى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرى» گوید: ابن عباس گوید: آیه «ما أَفاءَ اللَّهُ عَلى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرى» در اموال کفّار اهل قری که روستاهای بنی قریظه و بنی النضیر اند و آن دو در مدینه بودند و فدک و آن بر سه میلی مدینه بود و خیبر و دهات عرینه و ینبع، نازل شد.

۱

خداوند آن را برای پیامبرش قرار داد که درباره آن، آن طوری که می‌خواهد حکم کند و عمل نماید و خبر داد که تمام آن‌ها برای اوست. پس عدّه ای گفتند: آیا آن را تقسیم نمی‌کنید؟ و آن آیات نازل شد. و بعضی گویند: آیه اوّلی بیان اموال بنی النضیر است به ویژه بنا بر این فرموده: «وَ ما أَفاءَ اللَّهُ عَلى رَسُولِهِ مِنْهُمْ» و آیه دوّمی بیان اموالی است که بدون جنگ و کشتار بدست آمده است. و بعضی گویند: هر دو تای آن یکی است و آیه دوّم بیان مالی است که خدا در آیه اوّل یاد نموده است. و از ابن عباس روایت شده که گفت: پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم در روز بنی النضیر به انصار فرمود: اگر خواستید که

از اموالتان و منازلتان به مهاجرین تقسیم کنید و آن‌ها در این غنیمت شریک باشند و اگر نخواستید مال و خانه ها برای خودتان باشد و چیزی از این غنیمت برای شما نیست، پس انصار گفتند: بلکه ما اموال و منازلمان را با آن‌ها تقسیم می کنیم و غنائم هم مال ایشان باشد، ما با آن‌ها در غنائم شریک نمی‌شویم. پس این آیه نازل شد «وَ یُؤْثِرُونَ عَلی أَنْفُسِهِمْ». «مِنْهُمْ» از یهودیانی که بیرونشان کرد. «فَما أَوْجَفْتُمْ عَلَیْهِ مِنْ خَیْلٍ وَ لا رِکابٍ» از وجیف به معنای شتاب کردن در حرکت است. یعنی: بر آن اسب و شتری را نتازاندید. و رکاب، شتری است که مردم بارشان را بر آن حمل می کنند. «وَ لکِنَّ اللَّهَ یُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلی مَنْ یَشاءُ» یعنی بدون جنگ ایشان را بر دشمنانشان با انداختن رعب و وحشت در دل ایشان، مسلط می گرداند. خداوند اموال بنی النضیر را برای پیامبرش مخصوص قرار داد که هر طور می‌خواهد آن را صرف کند. پیامبر آن را بین مهاجرین تقسیم کرد و چیزی به انصار نداد جز به سه نفری که نیازمند بودند و آن‌ها ابو دجانه و سهل بن حنیف و حارث بن صمّه بودند. «مِنْ أَهْلِ الْقُری» یعنی آن چه از اموال کفار اهل روستاها بر پیامبرش برگردانیده «فَلِلَّهِ» برای خداست که به آن چه که دوست دارد شما را در آن فرمان می‌دهد «وَ لِلرَّسُولِ» خداوند پیامبرش را بر آن مالک کرد. «وَ لِذِی الْقُرْبی» و برای نزدیکان یعنی اهل بیت رسالت و نزدیکان او که بنی هاشم اند. «وَ الْیَتامی وَ الْمَساکِینِ وَ ابْنِ السَّبِیلِ» از ایشان برای آنکه تقدیرش چنین است و برای نزدیکان و یتیمان اهل بیت او و تهی دستان ایشان. «کَیْ لا یَکُونَ دُولَةً بَیْنَ الْأَغْنِیاءِ مِنْکُمْ» و دولۀ اسم است برای چیزی که مردم دست به دست میان خود می گردانند، یعنی تا این که فی ء متداول رؤسای شما نشود که هر چه می‌خواهند در آن عمل کنند چنانچه در جاهلیّت معمول بود. «وَ ما آتاکُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ»یعنی آن چه پیامبر به شما از فی ء و آن اموال عطا کند و ببخشد آن را بگیرید و خشنود باشید و آن چه که به شما امر می کند، انجام دهید، زجاج گوید: خداوند سبحان بیان نمود و توضیح داد از مساکین آن‌هایی که برایشان حقّی است پس فرمود: «لِلْفُقَراءِ الْمُهاجِرِینَ» آن گاه خداوند سبحان انصار را توصیف و مدح نمود تا خاطرشان از فی ء شاد شود و فرمود: «وَ الَّذِینَ تَبَوَّؤُا الدّارَ و الایمان». - . مجمع البیان ۹ ۲۶۰ - ۲۶۲ -

ص: ۱۶۲

«وَ أُخْری تُحِبُّونَها» یعنی و تجارت دیگری یا خصلت دیگری که آن را دوست بدارید در دنیا با ثواب آخرت و این از خدای تعالی تشویق و ترغیب بیشتری است، «نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ» پیروزی بر قریش «وَ فَتْحٌ قَرِیبٌ» یعنی فتح و پیروزی بر فارس و روم و سایر فتوح اسلامی بنا بر عموم بلاد. - . مجمع البیان ۱۰ : ۲۸۲ -

در تفسیر این فرموده خداوند «یا أَیُّهَا النَّبِیُّ جاهِدِ الْکُفّارَ وَ الْمُنافِقِینَ» گوید: از امام صادق علیه السلام روایت شده که به صورت «جاهد الکفار بالمنافقین» قرائت کرده است. و فرمود: این معنی بدان جهت است که پیامبر صلی اللَّه علیه و آله چنان نبود که با منافقان جنگ کند بلکه به هر ترتیب می‌توانست با آن‌ها مدارا می کرد و رضایت آن‌ها را جلب می کرد. - . مجمع البیان ۱۰ : ۳۱۹ -

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

کـا، الکـافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الْبَزَنْطِیِّ عَنْ مُعَـاوِیَهَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِی عَبْـدِ اللَّهِ علیه السـلام قَـالَ: شِـعَارُنَا یَـا مُحَمَّدُ یَا مُحَمَّدُ (۳) وَ شِعَارُنَا یَوْمَ بَدْرٍ یَا نَصْـرَ اللَّهِ اقْتَرِبْ اقْتَرِبْ وَ شِـعَارُ الْمُسْـلِمِینَ یَوْمَ أُحُدٍ یَا نَصْـرَ اللَّهِ اقْتَرِبْ وَ یَوْمَ بَنِی النَّضِـیرِ یَا رُوحَ الْقُدُسِ أَرِحْ وَ یَوْمَ بَنِی قَیْنُقَاعَ یَا رَبَّنَا لَا یَغْلِبُنَّکَ وَ یَوْمَ الطَّائِفِ یَا رِضْوَانُ وَ شِـعَارُ یَوْمِ حُنَیْنٍ یَا بَنِی عَبْـدِ اللَّهِ یَا بَنِی عَبْـدِ اللَّهِ وَ یَوْمِ الْأَحْزَابِ حم لَا یُنْصَـرُونَ وَ یَوْمِ بَنِی قُرَیْظَهَ یَا سَـلَامُ أَسْـلِمْهُمْ وَ یَوْمِ الْمُرَیْسِـیعِ وَ هُوَ یَوْمُ بَنِی الْمُصْـطَلِقِ أَلَا إِلَی اللَّهِ الْأَمْرُ وَ یَوْمِ الْحُدَیْبِیَهِ أَلا لَعْنَهُ اللَّهِ عَلَی الظَّالِمِینَ وَ یَوْمِ خَیْبَرَ یَوْمِ الْقَمُوصِ یَا عَلِیُّ ائْتِهِمْ مِنْ عَلُ وَ یَوْمِ الْفَتْحِ نَحْنُ عِبَادُ اللَّهِ حَقّاً حَقّاً وَ یَوْمِ تَبُوکَ یَا أَحَـدُ یَا صَـمَدُ وَ یَوْمِ بَنِی الْمُلَوَّحِ أَمِتْ أَمِتْ وَ یَوْمَ صِفِّینَ (۴) یَا نَصْرَ اللَّهِ وَ شِعَارُ الْحُسَیْنِ علیه السلام یَا مُحَمَّدُ وَ شِعَارُنَا یَا مُحَمَّدُ (۵).

**[ترجمه]کافی: معاویه بن عمار از امام صادق روایت کرده که فرمود: شـعار ما «یا محمـد یا محمـد» است و شـعار ما در روز بدر «یا نصر الله اقترب اقترب» بود و شعار مسلمانان در روز احد «یا نصر الله اقترب» و در روز بنی نضیر « یَا رُوحَ الْقُدُسِ أَرِحْ» و در روز بنی قینقـاع « یَـا رَبَّنَا لَا یَغْلِبُنَّکَ» و در روز طائف «یا رضوان» و شـعار روز حنین «یا بنی عبـدالله یا بنی عبـدالله» و در روز احزاب « حم لَا یُنْصَرُونَ » و در روز بنی قریظه « یَا سَلَامُ أَسْلِمْهُمْ » و در روز مُرَیسِیع که روز بنی مصطلق است « أَلَا إِلَی اللَّهِ الْأَمْرُ » و در روز حدیبیـهٔ «الاـ لعنـهٔ الله علی الظـالمین» و در روز خیبر یعنی روز قَموص « یَـا عَلِیُّ ائْتِهِمْ مِنْ عَلُ » و در روز فتـح «نحن عبـاد الله حقّاً حقّاً» و در روز تبوک «یا أحـد یا صـمد» و در روز بنی مُلَوَّح « أَمِتْ أَمِتْ » و در روز صـفین «یا نصـر الله» و شـعار حسین علیه السلام «یا محمد» بود و شعار ما «یا محمد» است. - . فروع کافی ۱ : ۳۴۰ -

**[ترجمه]

بیان

الشـعار ککتـاب العلاـمه فی الحرب و قـال الجزری فی حـدیث الجهـاد إذا ثبتـم (۶) فقولوا حم لاـ ینصـرون قیـل معنـاه اللهم لا ینصرون و یرید به الخبر لا الدعاء لأنه لو کان دعاء لقال لا ینصروا مجزوما فکأنه قال و الله

۱- مجمع البیان ۹: ۲۸۲.

۲- مجمع البیان ۱۰: ۳۱۹.

۳- فی النسخه المخطوطه لفظه یا محمّد غیر متکرره.

۴- سیأتی شرح تلک الأیّام فیما بعد.

۵- فروع الکافی ۱: ۳۴۰.

۶- فی المصدر: إذا بلیتم.

لا ينصرون و قيل إن السور التى أولها حم سور لها شأن فنبه أن ذكرها لشرف منزلتها مما يستظهر به على استنزال النصر من الله و قوله لا ينصرون كلام مستأنف كأنه حين قال قولوا حم قيل ما ذا يكون إذا قلناها فقال لا ينصرون و قال و فيه كان شعارنا يا منصور أمت و هو أمر بالموت و المراد به التفاؤل بالنصر بعد الأمر بالإماته مع حصول الغرض للشعار فإنهم جعلوا هذه الكلمه علامه بينهم يتعارفون بها لأجل ظلمه الليل انتهى.

و قال الجوهرى يقال أتيته من عل الدار بكسر اللام أى من عال و أتيته من عل بضم اللام.

أقول و فى بعض روايات العامه أمت أمت بدون يا منصور فقالوا المخاطب هو الله تعالى و الظاهر أن المخاطب كل واحد من المقاتلين لا سيما فى هذه الروايه.

**[ترجمه]«الشِّعار» بر وزن «كتاب» نشانه و رمز در جنگ است. جزرى گويد: در حديث جهاد آمده است كه: «اذا ثبتم فقولوا : حم يا ينصرون» گفته شده به اين معنى است كه: هرگاه وارد جنگ شديد بگوييد پروردگارا آنان نصرت نشوند. و مقصود از آن خبر است نه دعا، زيرا اگر دعا مى‌بود بايد به صورت مجزوم «لا ينصروا» ذكر مى‌شد. گويى گفته است: سوگند به خدا

ص: ۱۶۳

نصرت و يارى نمى‌شوند. و گفته شده: سوره‌هايى كه در آغاز آن «حم» آمده سوره‌هاى با عظمتى هستند. پس خبر داده كه ذكر آن‌ها به جهت شرافت منزلت اين سوره‌ها بوده به گونه‌اى كه به واسطه آن از خداوند مدد مى‌گيرى كه نصرت الهى را نازل كند. و «لا ينصرون» كلام استينافى است گويى زمانى كه گفت: بگوئيد: «حم» گفتند: اگر اين عبارت را گفتيم چه اتفاقى مى‌افتند؟ پس گفت: يارى نمى‌شوند. و گويد: در حديث آمده است كه: «يا منصور امت» و آن امرِ به مرگ است و مقصود از آن فال نيك زدن به نصرت الهى است پس از آنكه به ميراندن امر شده و غرض از شعار حاصل شده است. آنان اين عبارت را علامت و رمزى در ميان خويش قرار دادند كه به خاطر تاريكى شب بتواند همديگر را بشناسند. پايان نقل قول.

جوهرى گويد: گفته مى‌شود: «اتيته من عل الدار» با كسره لام يعنى از بالاى خانه. و «اتيته من علُ» با ضمه لام مى‌آيد.

مى‌گويم: در برخى روايت‌هاى عامهٔ آمده است: «امت امت بدون يا منصور» و گفته‌اند: مخاطب، خداوند متعال است و ظاهراً اينگونه است كه مخاطب مخصوصا در اين روايت ، هر يك از رزمندگان هستند.

**[ترجمه]

«۲»

كا، الكافى عَلِيٌّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ أَبِى عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: قَدِمَ أُنَاسٌ مِنْ مُزَيْنَهَ عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله فَقَالَ مَا شِعَارُكُمْ قَالُوا حَرَامٌ قَالَ بَلْ شِعَارُكُمْ حَلَالٌ (۱).

**[ترجمه]كافى: سكونى از امام صادق عليه السلام روايت كرده كه فرمود: افرادى براى جنگ به «مُزَيْنَه» رفته بودند، وقتى به

مدینه و حضور رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم برگشتند، آن حضرت فرمود: شعار شما چه بود؟ گفتند: حرام، سپس رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم فرمود: بلکه شعار شما «حلال» بوده است. - . فروع کافی ۱ : ۳۴۰ -

**[ترجمه]

«۳»

وَ رُوِیَ أَیْضاً أَنَّ شِعَارَ الْمُسْلِمِینَ یَوْمَ بَدْرٍ یَا مَنْصُورُ أَمِتْ وَ شِعَارَ یَوْمِ أُحُدٍ لِلْمُهَاجِرِینَ یَا بَنِی عَبْدِ اللَّهِ یَا بَنِی عَبْدِ الرَّحْمَنِ (۲) وَ لِلْأَوْسِ یَا بَنِی عَبْدِ اللَّهِ (۳).

**[ترجمه]و نیز روایت شده که شعار مسلمانان در روز بدر «یَا مَنْصُورُ أَمِتْ» و شعارم مهاجران در روز احد «یا بنی عبدالله، یابنی عبدالرحمن»، و شعار قبیله اوس «یا بنی عبدالله» بود. - . قروع کافی ۱ : ۳۴۰ -

**[ترجمه]

«۴»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِیِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام مِثْلَ الْخَبَرَیْنِ وَ فِی آخِرِ الْأَخِیرَهِ یَا بَنِی عُبَیْدِ اللَّهِ (۴)

ص: ۱۶۴

۱- فروع الکافی ۱: ۳۴۰.

۲- فی النوادر: و للخزرج یا بنی عبد الرحمن. و فی الامتاع للمقریزی: و جعل صلّی اللّه علیه و سلم شعار المهاجرین یا بنی عبد الرحمن، و شعار الخزرج یا بنی عبد اللّه، و شعار الاوس یا بنی عبید اللّه، و یقال: کان شعار رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلم یا منصور أمت و فی السیره لابن هشام ۲: ۲۷۵ و کان شعار أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلم یوم بدر أحد أحد.

۳- فروع الکافی ۱: ۳۴۰.

۴- نوادر الراوندیّ: ۳۳.

**[ترجمه]نـوادر راونـدی: موسـی بن جعفر از پـدرانش علیهم السـلامماننـد این دو خـبر را روایت کرده و پایـان حـدیث دوم آورده است که شعار دیگر آن‌ها «یا بنی عبید الله» بود. - . نوادر راوندی : ۳۳ -

ص: ۱۶۴

**[ترجمه]

«۵»

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِسَرِیَّهٍ بَعَثَهَا لِیَکُنْ شِعَارُکُمْ حم لَا یُنْصَرُونَ فَإِنَّهُ اسْمٌ مِنْ أَسْمَاءِ اللَّهِ تَعَالَی عَظِیمٌ (۱).

**[ترجمه]با همین اسـناد گوید: رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم به گروهی که آنان را به جنگ اعزام می کرد، فرمود: شعار شما «حم لَا یُنْصَرُونَ» باشد، چون آن یکی از اسم‌های بزرگ خداوند متعال است. - . نوادر راوندی : ۳۳ -

**[ترجمه]

«۶»

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ عَلِیٍّ علیه السـلام قَالَ: کَانَ شِعَارُ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَوْمَ مُسَیْلَمَهَ یَا أَصْحَابَ الْبَقَرَهِ وَ کَانَ شِعَارُ الْمُسْلِمِینَ مَعَ خَالِدِ بْنِ الْوَلِیدِ أَمِتْ أَمِتْ (۲).

**[ترجمه]با همین اسـناد از علی علیه السـلام روایت شده که فرمود: شـعار اصـحاب رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم در جنگ با «مسـیلمه کذّاب»، «یَا أَصْحَابَ الْبَقَرَه» بود، اما شعار مسلمانان در «رحیبه» که «خالد بن ولید» فرماندهی می کرد « أَمِتْ أَمِتْ » بود. - . نوادر راوندی : ۳۳ -

**[ترجمه]

«۷»

مع، معانی الأخبار ابْنُ الْمُتَوَکِّلِ عَنِ السَّعْدَآبَادِیِّ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السـلام أَنَّهُ قَالَ فِی رَجُلٍ نَذَرَ أَنْ یَتَصَدَّقَ بِمَالٍ کَثِیرٍ فَقَالَ الْکَثِیرُ ثَمَانُونَ فَمَا زَادَ لِقَوْلِ اللَّهِ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی لَقَدْ نَصَرَکُمُ اللَّهُ فِی مَواطِنَ کَثِیرَهٍ وَ کَانَتْ ثَمَانِینَ مَوْطِناً (۳).

**[ترجمه]معـانی الاخبـار: ابو عمیر، از تعـدادی از یاران ما، از امام صادق علیه السـلام روایت شـده است که درباره مردی که نـذر کرد مال کثیر به عنوان صدقه دهد، از ایشان پرسـید. فرمود: آن هشـتاد و بیشتر است. زیرا که خدای عز و جل می فرماید:

«لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّهُ فِی مَوَاطِنَ کَثِیرَهٍ» و آن جا هشتاد موطن بود. - . معانی الاخبار : ۲۱۸ -

**[ترجمه]

«۸»

فس، تفسیر القمی مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ قَالَ: کَانَ الْمُتَوَکِّلُ قَدِ اعْتَلَّ عِلَّهً شَدِیدَهً فَنَذَرَ إِنْ عَافَاهُ اللَّهُ أَنْ یَتَصَدَّقَ بِدَنَانِیرَ کَثِیرَهٍ أَوْ قَالَ دَرَاهِمَ کَثِیرَهٍ فَعُوفِیَ فَجَمَعَ الْعُلَمَاءَ فَسَأَلَهُمْ عَنْ ذَلِکَ فَاخْتَلَفُوا عَلَیْهِ قَالَ أَحَدُهُمْ عَشَرَهُ آلَافٍ وَ قَالَ بَعْضُهُمْ مِائَهُ أَلْفٍ فَلَمَّا اخْتَلَفُوا قَالَ لَهُ عُبَادَهُ ابْعَثْ إِلَی ابْنِ عَمِّکَ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ الرِّضَا علیه السلام فَاسْأَلْهُ فَبَعَثَ إِلَیْهِ فَسَأَلَهُ فَقَالَ الْکَثِیرُ ثَمَانُونَ فَقَالَ لَهُ رُدَّ إِلَیْهِ الرَّسُولَ فَقُلْ مِنْ أَیْنَ قُلْتَ ذَلِکَ قَالَ مِنْ قَوْلِ اللَّهِ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی لِرَسُولِهِ (۴) لَقَدْ نَصَرَکُمُ اللَّهُ فِی مَواطِنَ کَثِیرَهٍ (۵) وَ کَانَتِ الْمَوَاطِنُ ثَمَانِینَ مَوْطِناً (۶).

کا، الکافی علی بن إبراهیم عن بعض أصحابه مثله (۷).

ص: ۱۶۵

۱- نوادر الراوندیّ: ۳۳.

۲- نوادر الراوندیّ: ۳۳.

۳- معانی الأخبار: ۲۱۸.

۴- المصدر خال من کلمه «لرسوله».

۵- التوبه: ۲۵.

۶- تفسیر القمّیّ: ۲۶۰ و ۲۶۱.

۷- فروع الکافی ۲: ۳۷۵.

**[ترجمه]تفسیر قمی: محمد بن عُمر گوید: متوکل سخت بیمار شده بود. نذر کرد اگر خدا او را شفا دهد، مبلغ زیادی از دینار را به عنوان صدقه خواهد داد - یا گفت: مبلغ کثیری درهم - پس شفا یافت و علما را جمع کرد و درباره مقدار آن (صدقه) از آنان پرسید. نظرهای مختلفی دادند. یکی از آنان گفت: ده هزار و برخی دیگر گفتند: صد هزار. هنگامی که اختلاف پیدا کردند، عباده به او گفت: به دنبال پسر عمویت علی بن محمد (امام هادی) علیه السلام بفرست و در این باره از او بپرس. پس به دنبال او فرستاد و از او سئوال کرد. آن حضرت علیه السلام فرمود: مبلغ کثیر ، هشتاد است. گفتند: پیک را به سوی او برگردان و بگو به چه استناد کرده ای؟ فرمود: به فرموده خدای عز و جل : «لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ» پس این مواطن (مواضع) هشتاد موطِن بود. - . تفسیر قمی : ۲۶۰ - ۲۶۱ -

کافی: علی بن ابراهیم از برخی از اصحابش همین حدیث را روایت کرده است. - . فروع کافی ۲ : ۳۷۵ -

ص: ۱۶۵

**[ترجمه]

«۹»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی ابْنُ مَخْلَدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْوَاحِدِ النَّحْوِيِّ (۱) عَنْ حَنْبَلِ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ عَمْرِو بْنِ عَوْنٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حُكَيْمٍ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ حَبَّةَ الْعُرَنِيِّ عَنْ حَقِيبَةَ (۲) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله كَتَبَ إِلَيْهِ كِتَاباً فَرَقَّعَ بِهِ دَلْوَهُ فَقَالَتْ لَهُ ابْنَتُهُ عَمَدْتَ إِلَى كِتَابِ سَيِّدِ الْعَرَبِ فَرَقَّعْتَ بِهِ دَلْوَكَ لَيُصِيبَنَّكَ بَلَاءٌ قَالَ فَأَغَارَتْ عَلَيْهِ خَيْلُ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله فَهَرَبَ وَ أُخِذَ كُلُّ قَلِيلٍ وَ كَثِيرٍ هُوَ لَهُ ثُمَّ جَاءَ بَعْدُ (۳) مُسْلِماً فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله انْظُرْ مَا وَجَدْتَ مِنْ مَتَاعِكَ قَبْلَ قِسْمَةِ السِّهَامِ فَخُذْهُ (۴).

أقول: سیأتی ذکر بعض غزواته صلی الله علیه و آله النادره فی باب أحوال أصحابه صلی الله علیه و آله.

**[ترجمه]امالی طوسی: حقیبهٔ روایت کرده که رسول خدا صلی الله علیه و اله و سلم نامه‌ای برایش فرستاد و او دَلوَش را بدان وصله زد. دخترش به او گفت: نامه سرور عرب را گرفته‌ای و دلوت را بدان وصله می‌زنی؟ حتما بلا و مصیبتی بر تو نازل می... شود. گوید: سپاه پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم بر او حمله کرد و او گریخت. و هر متاع اندک و بسیاری که داشت گرفته شد. سپس بعدا مسلمان شد و پیامبر به او فرمود: پیش از تقسیم غنایم به دنبال اموالت بگرد و هر چه یافتی بردار. - . امالی طوسی : ۲۴۷ -

می گویم: در باب احوال اصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم درباره برخی غزوه‌های نادره آن حضرت مطالبی ذکر خواهد شد.

**[ترجمه]

«۱۰»

كا، الكافى عَلِيٌّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله جَيْشاً إِلَى خَثْعَمٍ فَلَمَّا غَشِيَهُمُ اسْتَعْصَمُوا بِالسُّجُودِ فَقُتِلَ بَعْضُهُمْ فَبَلَغَ ذَلِكَ النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله فَقَالَ أَعْطُوا الْوَرَثَةَ نِصْفَ الْعَقْلِ (۵) بِصَلَاتِهِمْ وَ قَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله أَلَا إِنِّي بَرِی ءٌ مِنْ كُلِّ مُسْلِمٍ نَزَلَ مَعَ مُشْرِكٍ فِي دَارِ الْحَرْبِ (۶).

**[ترجمه]سکونی از امام صادق علیه السلام روایت کرده که فرمود: رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله و سلّم سپاهی به سوی «قبیله خَثعَم» فرستاد، وقتی آنان به محاصره سپاه اسلام در آمدند، سجده کردند تا بدین وسیله تسلیم بودن خود را اثبات و جان خود را حفظ نمایند، اما متأسفانه چند نفر از آنان به وسیله سپاه اسلام کشته شدند! این خبر به گوش رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله و سلّم رسید، دستور داد: نصف خون‌بهای هر یک را به وارثان آنان بپردازند، چون آنان نماز خوانده بودند. سپس فرمود: من از هر مسلمانی که همراه مشرکی به «دار الحرب» وارد شود بیزارم. - . فروع کافی ۱ : ۳۳۹ -

**[ترجمه]

بيان

قال فی النهایه إنما أمر بالنصف لأنهم قد أعانوا علی أنفسهم بمقامهم بین ظهرانی الکفار (۷) فکانوا کمن هلک بجنایه نفسه و جنایه غیره فتسقط حصه

ص: ۱۶۶

۱- هکذا فی النسخ، و فی المصدر: ابن مخلد قال: أخبرنا أبو عمرو. و أبو عمرو اسمه عثمان بن أحمد بن عبد اللّٰه بن یزید الدقاق المعروف بابن السماک، ذکره الشیخ بنفسه فی عده أحادیث قبل ذلک (راجع ص ۲۴۶) و اما محمّد بن عبد اللّٰه فکنیه أبو عمر و علی ما فی الأمالی صلی الله علیه و آله ۲۴۴ راجعه.

۲- فی المصدر: جفینه، و هو الصحیح علی ما فی أسد الغابه.

۳- فی المصدر: ثم جاء بعده مسلما.

۴- أمالی ابن الشیخ: ۲۴۷.

۵- العقل: الدیه.

۶- فروع الکافی ۱: ۳۳۹.

۷- أی بینهم و فی وسطهم.

جنایته من الدیه.

**[ترجمه]در «النهایـة» گویـد: در حقیقت پیـامبر به نصف دیه برای آن‌ها امر فرمود زیرا آنان با اقامت در میان کافران خود را یاری رساندند و همچون کسانی شدند که با جنایت خویشتن و جنایت دیگران به قتل برسد که در این حالت سهم

ص: ۱۶۶

جنایتش از دیه کم می‌شود.

**[ترجمه]

«۱۱»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِيِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیهم السلام مِثْلَهُ (۱).

**[ترجمه]نوادر راونـدی: با همان اسـناد از موسـی بن جعفر از پدارنش از امیر المؤمنین علیهم السـلام همین حدیث را روایت کرده است. - . نوادر راوندی : ۲۳ -

**[ترجمه]

«۱۲»

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَا تَقْتُلُوا فِي الْحَرْبِ إِلَّا مَنْ جَرَتْ عَلَيْهِ الْمَوَاسِي (۲).

**[ترجمه]با همین اسـناد گوید: رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سـلم فرمود: در جنگ جز افرادی را که به موی پایین شکم آن‌ها تیغ کشیده می شود (بالغ شده اند) نکشید. - . نوادر راوندی : ۲۳ -

**[ترجمه]

«۱۳»

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَمِيرُ الْقَوْمِ أَقْطَفُهُمْ دَابَّةً (۳).

**[ترجمه]با همین اسـناد از رسول خـدا صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم روایت شده که فرمود: امیر و فرمانده قوم باید کندترین و باوقارترین مرکب را در اختیار داشته باشد. - . نوادر راوندی : ۲۳ -

**[ترجمه]

«۱۴»

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ عَلِيٌّ علیه السلام لَمَّا بَعَثَنِی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی الْیَمَنِ قَالَ یَا عَلِیُّ لَا تُقَاتِلْ أَحَداً حَتَّی تَدْعُوَهُ إِلَی الْإِسْلَامِ وَ ایْمُ اللَّهِ لَئِنْ یَهْدِ اللَّهُ عَلَی یَدِکَ رَجُلًا خَیْرٌ لَکَ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَیْهِ الشَّمْسُ وَ لَکَ وَلَاؤُهُ (۴).

**[ترجمه]با همین اسناد علی علیه السّلام فرمود: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مرا به سوی یمن اعزام داشت و فرمود: ای علیّ! با کسی جنگ نکن مگر این که نخست او را به آیین اسلام دعوت کنی، به خدا سوگند، اگر خداوند به دست تو یک نفر را هدایت کند، برای تو بهتر است از آن چه آفتاب بر آن می تابد، و تو بر چنین کسی حقّ ولایت و سرپرستی داری.
- . نوادر راوندی : ۲۰ -

**[ترجمه]

بیان

من جرت علیه المواسی أی من نبتت عانته لأن المواسی إنما تجری علی من أنبت أراد من بلغ الحلم من الکفار ذکره الجزری و قال القطاف تقارب الخطو فی سرعه و منه الحدیث أقطف القوم دابه أمیرهم أی أنهم یسیرون بسیر دابته فیتبعونه کما یتبع الأمیر.

**[ترجمه]«من جرت علیه المواسی» یعنی کسی که موی پایین شکمش روئیده است زیرا تیغها بر کسی که مویش روییده، کشیده می‌شود. مقصود آن حضرت کسانی از کفار است که به سن بلوغ رسیده باشند. جزری این مطلب را ذکر کرده و گوید: «القطاف» نزدیک شدن گامها در هنگام حرکت سریع است. و در حدیث آمده است: «اقطف القوم دابهٔ امیرهم» یعنی آن قوم به دنبال حرکت ستور امیرشان حرکت می‌کنند و او را دنبال می‌کنند چنانکه فرمانده را دنبال می کنند.

**[ترجمه]

«۱۵»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ طَلْحَهَ بْنِ زَیْدٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِیهِ علیه السلام قَالَ: قَرَأْتُ فِی کِتَابٍ لِعَلِیٍّ علیه السلام أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله کَتَبَ کِتَاباً بَیْنَ الْمُهَاجِرِینَ وَ الْأَنْصَارِ وَ مَنْ لَحِقَ بِهِمْ مِنْ أَهْلِ یَثْرِبَ أَنَّ کُلَّ غَازِیَهٍ غَزَتْ بِمَا (۵) یُعَقِّبُ بَعْضُهَا بَعْضاً بِالْمَعْرُوفِ وَ الْقِسْطِ بَیْنَ الْمُسْلِمِینَ فَإِنَّهُ لَا یُجَارُ حُرْمَهٌ (۶) إِلَّا بِإِذْنِ أَهْلِهَا وَ إِنَّ الْجَارَ کَالنَّفْسِ غَیْرَ مُضَارٍّ وَ لَا إِثْمٍ وَ حُرْمَهُ

۱- نوادر الراوندیّ: ۲۳.

۲- نوادر الراوندیّ: ۲۳.

۳- نوادر الراوندیّ: ۲۳.

۴- نوادر الراوندیّ: ۲۰.

۵- فی سیره ابن هشام: غزت معنا.

۶- فی نسخه من المصدر: فانه لا یجوز حرب. و فی السیره: و انه لا تجار حرمه.

الْجَارِ عَلَى الْجَارِ كَحُرْمَهِ أَمِّهِ وَ أَبِيهِ لَا يُسَالِمُ مُؤْمِنٌ دُونَ مُؤْمِنٍ فِی قِتَالٍ فِی سَبِیلِ اللَّهِ إِلَّا عَلَى عَدْلٍ سَوَاءً (۱).

**[ترجمه]کافی: امام صادق از پدرش علیهما السلام روایت کرده که فرمود: در نامه علی علیه السلام خواندم که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم برای مهاجران و انصار و آن دسته از مردم یثرب که به آنان ملحق شدند، نامه‌ای بر این منوال نوشت که: همه گروه‌های مسلمان به ترتیب و تناوب به جنگ و جهاد می‌روند و جنگ به یک گروه، دو مرتبه پشت سر هم تحمیل نخواهد شد و باید بر اساس معروف و عدالت میان مسلمانان باشد، به هیچ فردی بدون اجازه سرپرست خانواده‌اش پناهندگی داده نمی‌شود و کسی که به یکی از هم‌پیمانان پناه می‌آورد اگر زیان نرساند و پیمان شکنی نکند حقوقش مانند شخص پناه‌دهنده است. و حرمت

ص: ۱۶۷

همسایه بر همسایه همچون حرمت پدر و مادرش است، و هیچ مؤمنی در هنگام جنگ در راه خدا نمی‌تواند جداگانه از دیگر مؤمنان با دشمنی آشتی کند مگر بر اساس عدالت و برابری میان مؤمنان. - . فروع کافی ۱ : ۳۳۶ -

**[ترجمه]

بيان

أقول فی روایات العامه هکذا کل غازیه غزت یعقب بعضها بعضا قال الجزری الغازیه تأنیث الغازی و هی هنا صفه جماعه غازیه و المراد بقوله یعقب بعضها بعضا أن یکون الغزو بینهم نوبا فإذا خرجت طائفه ثم عادت لم تکلف أن تعود ثانیه حتی تعقبها أخری غیرها انتهی و علی روایه الکلینی لعل قوله بما زید من

ص: ۱۶۸

۱- فروع الکافی ۱ : ۳۳۶. وفیه : وسواء ، وفی السیره : الا علی سواء وعدل بینهم أقول : هذه جمل من کتابه صلی الله علیه و آله انتخبها منه ، والکتاب طویل ذکره ابن هشام فی سیرته : ۱۱۹ _ ۱۲۳ ، وحیث انه یشتمل علی فوائد جمه نذکره تتمیما للفائده ، وهو هکذا : قال ابن اسحاق : وکتب رسول الله صلی الله علیه وسلم کتابا بین المهاجرین والانصار ، وادع فیه یهود وعاهدهم ، وأقرهم علی دینهم واموالهم واشترط علیهم وشرط لهم : بسم الله الرحمن الرحیم ، هذا کتاب من محمد النبی صلی الله علیه وسلم بین المؤمنین و المسلمین من قریش ویثرب ومن تبعهم فلحق بهم وجاهد معهم ، انهم امه واحده من دون الناس المهاجرون من قریش علی ربعتهم یتعاقلون بینهم ، وهم یفدون عانیهم بالمعروف والقسط بین المؤمنین وبنو عوف علی ربعتهم یتعاقلون معاقلهم الاولی وکل طائفه تفدی عانیها بالمعروف والقسط بین المؤمنین وبنو ساعده علی ربعتهم یتعاقلون معاقلهم الاولی ، وکل طائفه منهم تفدی عانیها بالمعروف والقسط بین المؤمنین ، وبنو الحرث علی ربعتهم یتعاقلون معاقلهم الاولی ، وکل طائفه تفدی عانیها بالمعروف والقسط بین المؤمنین ، وبنو جشم علی ربعتهم یتعاقلون معاقلهم الاولی وکل طائفه منهم تفدی عانیها بالمعروف والقسط بین المؤمنین ، وبنو النجار علی ربعتهم یتعاقلون معاقلهم الاولی وکل طائفه منهم تفدی عانیها

بـالمعروف والقسط بيـن المـؤمنين ، وبنـو عمرو بـن عـوف على ربعتهم يتعـاقلون معـاقلهم الاـولى ، وكـل طـائفه تفـدى عـانيها بالمعروف والقسط بين المؤمنين ، وبنو النبيت على ربعتهم يتعاقلون معاقلهم الاولى ، وكل طائفه تفدى عانيها بالمعروف والقسط بين المؤمنين ، وبنو الاوس على ربعتهم يتعاقلون معاقلهم الاولى ، وكل طائفه منهم تفدى عانيها بالمعروف والقسط بين المؤمنين ، وان المؤمنين لاـ يتركون مفرحا (المفرح ، المثقل من الـدين الكثير والعيال) بينهم أن يعطوه بالمعروف فى فـداء او عقل ، ولا يحـالف مـؤمن مـولى مـؤمن دونه ، وان المـؤمنين المتقين على من بغى منهم او ابتغى وسـيعه ظلم او اثم او عـدوان او فسـاد بين المؤمنين ، وان ايـديهم عليه جميعا ولو كان ولـد احدهم ولا يقتل مؤمن مؤمنا فى كافر ولا ينصـر كافرا على مؤمن ، وان ذمه الله واحـده يجير عليهم ادنـاهم ، وان المؤمنين بعضـهم موالى بعض دون النـاس ، وأنه من تبعنـا من يهود فـان له النصـر والاسوه غير مظلومين ولاـ متناصـر عليهم ، وان سـلم المؤمنين واحـده : لاـ يسالم مؤمن دون مؤمن فى قتال فى سبيل الله الا على سواء وعـدل بينهم ، وان كـل غـازيه غزت معنـا يعقب بعضـها بعضـا. وان المؤمنين يبئ بعضـهم على بعض بما نال ومادهم فى سبيل الله ، وان المؤمنين المتقين على أحسن هـدى وأقومه ، وانه لاـ يجير مشـرك مالاـ لقريش ولاـ نفسـا ، ولا يحول دونه على مؤمن ، وانه من اعتبـط مؤمنا قتلا عن بينه فانه قود به الا ان يرضـى ولى المقتول ، وان المؤمنين عليه كافه. ولا يحل لهم الاقيام عليه ، وانه لا يحل لمؤمن اقر بمـا فى هـذه الصـحيفه وآمن بـالله واليوم الاـخر ان ينصـر محـدثا ولاـ يؤويه ، وانه من نصـره او آواه فـان عليه لعنه الله وغضـبه يوم القيامه ، ولا يؤخذ منه صـرف ولا عدل وانكم مهما اختلفتم فيه من شئ فان مرده إلى الله عزوجل والى محمد صلى الله عليه وسـلم ، وان اليهـود ينفقـون مـع المـؤمنين مـا دامـوا محـاربين ، وان يهـود بنى عـوف امه مـع المـؤمنين ، لليهود دينهم ، وللمسـلمين دينهم ، مواليهم وانفسـهم ، الاـ من ظلم واثم فانه لا يوتغ الا نفسه واهل بيته ، وان ليهود بنى النجار مثل ما ليهود بنى عوف ، وان ليهود بنى الحرث مثل ما ليهود بنى عوف ، وان ليهود بنى ساعده مثل ما ليهود بنى عوف ، وان ليهود بنى جشم مثل مـا ليهود بنى عوف ، وان ليهود بنى الاـوس مثـل مـا ليهود بنى عوف ، وان ليهود بنى ثعلبه مثل ما ليهود بنى عوف ، الا من ظلم واثم فـانه لاـ يوتغ الاـ نفسه واهـل بيته ، وان جفنه بطن من ثعلبه كانفسـهم ، وان لبنى الشـطيبه مثل ما ليهود بنى عوف ، وان البر دون الاـثم ، وان موالى ثعلبه كانفسـهم ، وان بطانه يهود كانفسـهم وانه لا يخرج منهم احـد الا باذن محمـد صـلى الله عليه و آله وأنه لاـ ينحجز على ثـار جرح وانه من فتـك فبنفسه فتـك وأهل بيته الا من ظلم ، وان الله على ابر هـذا ، وان على اليهود نفقتهم وعلى المسلمين نفقتهم ، وان بينهم النصر على من حارب اهل هذه الصحيفه ، وان بينهم النصح والنصيحه والمر دون الاثم ، وانه لم يـاثم امرؤ بحليفه ، وان النصـر للمظلوم ، وان اليهود ينفقون مع المؤمنين مـا داموا محـاربين وان يثرب حرام جوفها لاهل هـذه الصحيفه وان الجار كالنفس غير مضار ولا اثم ، وانه لا تجار حرمه إلا باذن اهلها ، وانه ما كان بين أهل هذه الصحيفه من حدث او اشـتجار يخاف فساده فان مرده إلى الله عزوجل ، والى محمـد رسول الله صـلى الله عليه وسـلم ، وان الله على أتقى ما فى هـذه الصـحيفه وأبره ، وانه لاـ تجـار قريش ولاـ من نصـرها ، وان بينهم النصـر على من دهم يثرب ، واذا دعوا إلى صـلح يصـالحونه (ويلبسونه) فـانهم يصـالحونه ويلبسونهم وانهم اذا دعوا إلى مثـل ذلك فانه لهم على المؤمنين الا من حارب فى الـدين. على كل انـاس حصـتهم من جـانبهم الـذى قبلهم ، وان يهود الاـوس مواليهم وانفسـهم على مثـل ما لاهل هـذه الصـحيفه مع البر الحسن (المحسـن) من أهـل هـذه الصـحيفه ، وان الـبر دون الاـثم ، لاـ يكسب كـاسب الاـ على نفسه ، وان الله على اصـدق مـا فى هـذه الصـحيفه وابره ، وانه لا يحول هذا الكتاب دون ظالم وآثم ، وانه من خرج آمن. ومن قعد آمن بالمدينه ، الا من ظلم وأثم ، وان الله جار لمن بر واتقى ، ومحمد رسول الله صلى الله عليه وسلم.

النساخ (۱) و فی التهذیب (۲) غزت معنا فقوله یعقب خبر و علی ما فی نسخ الکافی لعل قوله بالمعروف بدل أو بیان لقوله بما یعقب و قوله فإنه لا یجار خبر أی کل طائفه غازیه بما یلزم أن یعقب و یتبع بعضها بعضا فیه و هو المعروف و القسط بین المسلمین فإنه لا یجار أی فلیعلم هذا الحکم و فی بعض النسخ لا یجوز حرب و الأول هو الموافق لنسخ التهذیب أی لا ینبغی أن یجار حرمه کافر إلا بإذن أهل غازیه أی سائر الجیش و إن الجار کالنفس أی من أمنته ینبغی محافظته و رعایته کما تحفظ نفسک غیر مضار إما حال عن المجیر علی صیغه الفاعل أی یجب أن یکون المجیر غیر مضار و لا آثم فی حق المجار أو من المجار فیحتمل بناء المفعول أیضا بل الأول یحتمل ذلک قوله صلی الله علیه و آله لا یسالم مؤمن دون مؤمن أی لا یصالح واحد دون أصحابه و إنما یقع الصلح بینهم و بین عدوهم باجتماع ملئهم علی ذلک.

أقول قال الطبرسی رحمه الله فی مجمع البیان قال المفسرون جمیع ما غزا رسول الله صلی الله علیه و آله بنفسه ست و عشرون غزاه فأول غزاه غزاها الأبواء ثم غزاه بواط ثم غزاه العشیره ثم غزاه بدر الأولی ثم بدر الکبری ثم غزاه بنی سلیم ثم غزاه السویق ثم غزاه ذی أمر ثم غزاه أحد ثم غزاه نجران ثم غزاه الأسد ثم

۱- أو مصحف « عنا » کما فی التهذیب والسیره.

۲- التهذیب ۲ : ۴۷.

غزاه بنی النضیر ثم غزاه ذات الرقاع ثم غزاه بـدر الأخیره ثم غزاه دومه الجنـدل ثم غزاه الخنـدق ثم غزاه بنی قریظه ثم غزاه بنی لحیـان ثـم غزاه بنی قرد ثـم غزاه بنی المصـطلق ثـم غزاه الحـدیبیه ثـم غزاه خیـبر ثم غزاه الفتـح فتـح مکه ثم غزاه حنین ثم غزاه الطائف ثم غزاه تبوک قاتل صلی الله علیه و آله منها فی تسع غزوات غزاه بدر الکبری و هو الجمعه السابع عشر من شهر رمضان سنه اثنتین من الهجره و أحد و هو فی شوال سـنه ثلاث و الخندق و بنی قریظه فی شوال سـنه أربع و بنی المصـطلق و بنی لحیان فی شـعبان سـنه خمس و خیبر سـنه ست و الفتـح فی رمضـان سـنه ثمـان و حنین و الطائف فی شوال سـنه ثمان فأول غزاه غزاها بنفسه و قاتل فیها بدر و آخرها تبوک و أما عدد سرایاه فست و ثلاثون سریه علی ما عد فی مواضعه (۱).

**[ترجمه]می گویم: در روایت‌های عامّـهٔ این چنین آمـده است: «کلّ غازیـهٔ غزت بعضـها بعضاً» جزری گویـد «الغازیهٔ» مؤنث «الغـازی» است که در این جـا صـفت گروه مجاهـد می‌باشـد و مقصود از سـخنش «یعقب بعضـها بعضا» یعنی جهاد در میانشان نوبتی باشد. و چون گروهی برای جهاد بیرون رفتند و بازگشتند بر آنان واجب نیست که دوباره به جهاد بروند تا گروه دیگری غیر از آنان بروند. پایان نقل قول. بر اساس روایت کلینی شاید «بما» توسط ناسخان اضافه شده است

ص: ۱۶۸

، و در تهـذیب «غزت معنا» آمده. پس «یعقب» خبر است. و بر طبق نسـخه کافی شاید «بالمعروف» بدل یا بیان برای «بما یعقب» باشـد، و «فانّه لا یجار» خبر باشد. یعنی: هر گروه مجاهد به آن چه باید درباره آن از یکدیگر متابعت کنند، جهاد می کند و آن مسـأله، کـار نیـک و عـدالت میـان مسـلمانان است. «فإنّه لا یجار» یعنی بایـد این حکم را بدانـد. و در برخی نسـخه‌ها «لا یجوز حرب» ذکر شده است و وجه اول با نسـخه تهذیب همخوانی دارد، یعنی: شایسـته نیست حرمت کافری، نگاه‌داشـته شود مگر با اجـازه مجاهـدان. یعنی دیگر سـپاهیان. «انّ الجـار کـالنفس» یعنی هر کس را امـان دادنـد بایـد از او محـافظت و رعـایت کنی همـانگونه که از خودت محـافظت می کنی. «غیر مضارّ» یا حال برای پناهنـده بر وزن اسم فاعل است یعنی می‌بایست کسـی که پنـاه می‌دهـد در حق کسـی که پناهش داده، زیان و گناه انجام ندهـد، یا حال برای مجار است که در این صورت بر وزن اسـم مفعول نیز می‌باشـد. البته وجه اول نیز، محتمل بر این معنا است. سـخن پیامبر «لا یسالم مؤمن دون مؤمن» یعنی کسـی از مؤمنان بدون حضور دیگر مؤمنان صلح نمی کند و در حقیقت صلح میان آن‌ها و دشمنشان در صورتی ممکن است که همگی آن‌ها گرد آمده و حضور داشته باشند.

می گویم: طبرسـی رحمه الله در مجمع البیان گوید: مفسران گفته اند: جمیع جنگ‌هایی که نبی اکرم خود در آن شرکت داشته اند بیست و شش غزوه است و به ترتیب چنین است: ۱- غزوه ابواء ۲- غزوه بواط ۳- غزوه العشیره ۴- غزوه بدر اولی ۵- غزوه بدر کبری ۶- غزوه بنی سلیم ۷- غزوه سویق ۸- غزوه ذی امر ۹- غزوه نجران ۱۰- غزوه احد ۱۱- غزوه اسد

ص: ۱۶۹

۱۲- غزوه بنی النضیر۱۳- غزوه ذات الرقاع ۱۴- غزوه بدر اخیر ۱۵- غزوه دومه الجندل ۱۶- غزوه خندق ۱۷- غزوه بنی قریظه ۱۸- غزوه بنی لحیـان ۱۹- غزوه بنی قرد ۲۰- غزوه بنی المصـطلق ۲۱- غزوه حدیبیه ۲۲- غزوه خیبر ۲۳- غزوه فتح مکه ۲۴- غزوه حنین ۲۵- غزوه طائف روایت۲۶. غزوه تبوک. پیامبر صـلی الله علیه و آله و سلم در نه غزوه از آن‌ها جنگید: ۱- در غزوه

بدر کبری در روز جمعه ۱۷ ماه رمضان سال دوم هجرت ۲- در احد در شوال سال سوم هجرت ۳ و ۴- در خندق و بنی قریظه در سال چهارم هجرت ۵ و ۶- در بنی لحیان و بنی المصطلق در شعبان پنجم هجرت ۷- در خیبر در سال ششم ۸- در غزوه فتح در رمضان سال هفتم ۹- حنین و طائف در شوال سال هشتم و اولین غزوه ای که به نفس شریف در آن شرکت داشت و جنگید بدر بود و آخرین آن‌ها تبوک بود. و اما عدد سرایای آن حضرت ۳۶ سریه بود. - . مجمع البیان ۲ : ۴۹۹ - ۵۰۰ -

**[ترجمه]

«۱۶»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ وَ مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ طَلْحَهَ بْنِ زَیْدٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: أَغَارَ الْمُشْرِکُونَ عَلَی سَرْحِ الْمَدِینَهِ فَنَادَی فِیهَا مُنَادٍ یَا سُوءَ صَاحِبَاهْ

ص: ۱۷۰

۱- مجمع البیان ۲ : ۴۹۹ و ۵۰۰.

فَسَمِعَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی الْجَبَلِ (۱) فَرَكِبَ فَرَسَهُ فِی طَلَبِ الْعَدُوِّ وَ كَانَ أَوَّلَ أَصْحَابِهِ لَحِقَهُ أَبُو قَتَادَهَ عَلَی فَرَسٍ لَهُ وَ كَانَ تَحْتَ رَسُولِ اللَّهِ سَرْجٌ دَفَّتَاهُ لِیفٌ لَیسَ فِیهِ أَشَرٌ وَ لَا بَطَرٌ فَطَلَبَ الْعَدُوَّ فَلَمْ یلْقَوْا أَحَداً وَ تَتَابَعَتِ الْخَیلُ فَقَالَ أَبُو قَتَادَهَ یا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ الْعَدُوَّ قَدِ انْصَرَفَ فَإِنْ رَأَیتَ أَنْ نَسْتَبِقَ فَقَالَ نَعَمْ فَاسْتَبَقُوا فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله سَابِقاً عَلَیهِمْ ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَیهِمْ فَقَالَ أَنَا ابْنُ الْعَوَاتِكِ مِنْ قُرَیشٍ إِنَّهُ لَهُوَ الْجَوَادُ الْبَحْرُ یعْنِی فَرَسَهُ (۲).

**[ترجمه]کافی: طلحه بن زید از امام صادق علیه السلام روایت کرده که فرمود: گوسفندان مسلمین در تپه های اطراف مدینه به چرا بودند که مشرکین عرب غارت آوردند. شبان فریاد برکشید: غارتگران. غارتگران. رسول خدا با جمعی به بازدید اسب‌ها رفته بودند

ص: ۱۷۰

که فریاد او را شنید و بر اسبی پرید و در پی غارتگران تاخت. ابو قتاده اولین کسی بود که خود را به رسول خدا رسانید. زین رسول خدا از لیف خرما بود و هیچگونه تشریفاتی نداشت. رسول خدا با ابو قتاده لختی در پی دشمن تاختند و کسی را ندیدند. سایر سواران نیز برای کمک ملحق شدند. ابو قتاده به رسول خدا گفت: دشمن بازگشته است. اگر رأی شما باشد تا مدینه مسابقه بدهیم. رسول خدا گفت: باشد و از همان محل تا شهر مدینه تاختند و رسول خدا بر همه پیشی گرفت و به یارانش گفت: من زاده نخبگان قریشم و این اسب تیزتک چون موج خروشان است. - . فروع کافی ۱ : ۳۴۱ -

**[ترجمه]

بیان

السرح المال الماشیه و الدف بالفتح الجنب من كل شی ء أو صفحته كالدفه و قال الجزری فیه أنه صلی الله علیه و آله قال أنا ابن العواتک من سلیم العواتک جمع عاتكه و أصل عاتكه المتضمخه بالطیب و العواتک ثلاث نسوه كن من أمهات النبی صلی الله علیه و آله إحداهن عاتكه بنت هلال بن فالج بن ذكوان و هی أم عبد مناف بن قصی و الثانیه عاتكه بنت مره بن هلال بن فالج و هی أم هاشم بن عبد مناف و الثالثه عاتكه بنت الأوقص بن مره بن هلال و هی أم وهب أبی آمنه

ص: ۱۷۱

۱- فی نسخه : فی الجیل وفی المصدر : فی الخیل.

۲- فروع الكافی ۱ : ۳۴۱.

أم النبی صلی الله علیه و آله فالأولی من العواتک عمه الثانیه و الثانیه عمه الثالثه و بنو سلیم تفخر بهذه الولاده و

قَالَ الْجَوْهَرِیُّ قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله یَوْمَ حُنَیْنٍ أَنَا ابْنُ الْعَوَاتِکِ مِنْ سُلَیْمٍ.

یعنی جداته و هن تسع عواتک ثلاث منهن من بنی سلیم و قال و یسمی الفرس الواسع الجری بحرا.

**[ترجمه]«السرح» ستور و چهارپا است. «الدفّ» با فتحه فاء طرف یا صفحه هر چیز است مانند فرمان کشتی. جزری گوید: در حدیث آمده است که پیامبر فرمود: «انا ابن العواتک من سلیم» عواتک جمع عاتکۀ و اصل عاتکۀ یعنی چیزی که به آن عطر زده باشند. و عواتک سه زن از مادران پیامبر بودند، یکی عاتکۀ دختر هلال بن فالج بن ذکوان، که مادر عبد مناف بن قصیّ بود، دوم عاتکۀ دختر مرّۀ بن هلال بن فالج که مادر هاشم بن عبد مناف بود، و سوم عاتکۀ دختر اوقص بن مرۀ بن هلال که مادر وهب پدر آمنۀ

ص: ۱۷۱

که آمنه مادر پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم بود. عاتکه اول عمّه شخص دوم و عاتکه دوم عمه شخص سوم است. و بنو سلیم به این ولادت افتخار می‌کردند. جوهری گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در روز حنین فرمود: «انا ابن العواتک من سلیم» یعنی جدّه‌های آن حضرت و آنان نُه عاتکۀ بودند که سه نفر از آنان از بنی سلیم بودند. و اسبی که گام‌هایش بلند است، را «بحر» می‌نامند.

**[ترجمه]

«۱۷»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الْبَزَنْطِیِّ عَنْ أَبَانٍ عَنِ الْفَضْلِ أَبِی الْعَبَّاسِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِی قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ أَوْ جاؤُکُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ یُقاتِلُوکُمْ أَوْ یُقاتِلُوا قَوْمَهُمْ قَالَ نَزَلَتْ فِی بَنِی مُدْلِجٍ لِأَنَّهُمْ جَاءُوا إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالُوا إِنَّا حَصِرَتْ صُدُورُنَا أَنْ نَشْهَدَ أَنَّکَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَلَسْنَا مَعَکَ وَ لَا مَعَ قَوْمِنَا عَلَیْکَ قَالَ قُلْتُ کَیْفَ صَنَعَ بِهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ وَادَعَهُمْ إِلَی أَنْ یَفْرُغَ مِنَ الْعَرَبِ ثُمَّ یَدْعُوَهُمْ فَإِنْ أَجَابُوا وَ إِلَّا قَاتَلَهُمْ (۱).

**[ترجمه]کافی: فضل ابی عباس روایت کرد که امام صادق علیه السلام درباره آیه «أَوْ جَآؤُوکُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَن یُقَاتِلُوکُمْ أَوْ یُقَاتِلُواْ قَوْمَهُمْ» { یا نزد شما بیایند در حالی که سینه آنان از جنگیدن با شما یا جنگیدن با قوم خود، به تنگ آمده باش } فرمود: این آیه برای بنی مُدلِج نازل شده است؛ چرا که آنان نزد رسول الله صلی الله علیه و آله آمدند و گفتند: نمی توانیم شهادت دهیم تو رسول خدا هستی؛ نه پشتیبان تو هستیم و نه به همراه قوم مان ضد تو هستیم. گفتم: رسول الله صلی الله علیه و آله با آنان چه کرد؟ گفت: با ایشان پیمان صلح بست تا کارش با عرب ها تمام شود و سپس آنان را به دین اسلام دعوت کند که یا موافقت کنند یا در آن زمان با آنان بجنگد. - . روضه کافی : ۳۲۷ -

**[ترجمه]

«۱۸»

قب، المناقب لابن شهرآشوب لَمَّا کَانَ بَعْدَ سَبْعَهِ أَشْهُرٍ مِنَ الْهِجْرَهِ نَزَلَ جَبْرَئِیلُ بِقَوْلِهِ أُذِنَ لِلَّذِینَ یُقاتَلُونَ الْآیَهَ وَ قَلَّدَ فِی عُنُقِهِ سَیْفاً وَ فِی رِوَایَهٍ لَمْ یَکُنْ لَهُ غِمْدٌ فَقَالَ لَهُ حَارِبْ بِهَذَا قَوْمَکَ حَتَّی یَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ.

أَهْلُ السِّیَرِ (۲) أَنَّ جَمِیعَ مَا غَزَا النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله بِنَفْسِهِ سِتٌّ وَ عِشْرُونَ غَزْوَهً

ص: ۱۷۲

۱- روضه الکافی : ۳۲۷.

۲- قد اشرنا کرارا معمول لفعل محذوف أی قال أو روی.

عَلَى هَـذَا النَّسَقِ الْأَبْوَاءُ بُوَاطُ (١) الْعُشَيْرَهُ بَدْرٌ الْأَولَى (٢) بَدْرٌ الْكَبْرَى السَّوِيقُ (٣) ذى (ذُو) أَمِرٍ- (۴) أَحُدٌ نَجْرَانُ بَنُو سُلَيْم الْأَسَدُ بَنُو النَّضِيرِ ذَاتُ الرِّقَاعِ بَـدْرٌ الْآخِرَهُ دُومَهُ الْجَنْدَلِ الْخَنْدَقُ بَنُو قُرَيْظَهَ بَنُو لِحْيَانَ بَنُو قَرَدٍ بَنُو الْمُصْطَلِقِ الْحُدَيْبِيَهُ خَيْبَرُ الْفَتْحُ حُنَيْنٌ الطَّائِفُ تَبُوكُ وَ يُلْحَقُ بِهَا بَنُو قَيْنُقَاعَ قَاتَلَ فِي تِسْعٍ وَ هِيَ بَدْرٌ الْكُبْرَى وَ أُحُدٌ وَ الْخَنْدَقُ وَ بنى (بَنُو) قُرَيْظَهَ وَ بنى (بَنُو) الْمُصْطَلِقِ وَ بنى (بَنُو) لِحْيَانَ وَ خَيْبَرُ وَ الْفَتْحُ وَ حُنَيْنٌ وَ الطَّائِفُ

١- لم يـذكر الابواء فى المصـدر، و لعله سـقط عن المطبوع، و غزوه الابواء اول غزوه وقعت فى الإسـلام، و يقال لها غزوه و دان أيضا، قال المقريزى فى امتاع الاسـماع: ۵۳: غزا رسول اللّه و دان و هو جبـل بين مكّه و المـدينه، و بينه و بين الابـواء سته أميال فخرج فى صـفر على رأس أحد عشر شهرا يعترض عيرا لقريش و استخلف على المدينه سعد بن عباده رضى اللّه عنه فبلغ الابواء فلم يلق كيدا، فوادع بنى ضـمره بن بكر بن عبد مناه بن كنانه مع سـيدهم مخشى بن عمرو على ان لا يكثروا عليه و لا يعينوا عليه احـدا، و كتب بينه و بينهم كتابـا و رجع، فكـانت غيبته خمس عشـر ليله، و يقـال لهـذه أيضـا: غزاه الابواء، و هى اول غزاه غزاها رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله بنفسه و كان لواء رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلم فى هذه الغزاه ابيض يحمله حمزه رضى اللّه عنه انتهى.

٢- ذكرها المقريزى فى الامتاع: ۵۴ بعد غزوه بواط و يقال لها: غزوه سفوان أيضا، قال: خرج رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلم فى ربيع الأوّل على رأس ثلاثه عشر شهرا من مهاجره فى طلب كرز بن جابر الفهدى و قد أغار على سرح المدينه، حتى بلغ واديا يقال له:

٣- قال ابن هشام: سـميت غزوه السويق فيما حـدّثنى أبو عبيده ان أكثر ما طرح القوم من ازوادهم السويق، فهجم المسـلمون على سويق كثير فسـميت غزوه السويق أقول: ذكر ابن هشام بعـد غزوه بدر الكبرى غزوه بنى سـليم و بعدها غزوه السويق، و المقريزى ذكر بعد بدر الكبرى غزوه بنى قينقاع ثمّ غزوه السويق.

۴- قال ياقوت فى معجم البلدان ١: ٢۵٢: أمر بلفظ الفعل من أمر يأمر: موضع غزاه رسول الله صلى الله عليه و آله ، قال الواقدى : هو من ناحيه النخيل وهو بنجد من ديار غطفان ، وكان رسول الله صلى الله عليه و آله خرج فى ربيع الاول فى سنه ثلاث للهجره لجمع بلغه انه اجتمع من محارب وغيرهم ، فهرب القوم منهم إلى رؤوس الجبال ، وزعيمهـا دعثور بن الحارث المحاربى انتهى. وفى الامتاع ١١٠ كـانت غزوه ذى أمر بنجـد ، خرج رسول الله صلى الله عليه و آله فى يوم الخميس الثامن عشـر من ربيع الاول على رأس خمسه وعشرين شهرا فى قول الواقدى ، وذكر ابن اسحاق انها كانت فى المحرم سنه ثلاث ، ومعه اربعمائه و خمسون ، فيهم عده افراس ، واستخلف على المدينه عثمان بن عفان ، وذلك انه بلغه أن جمعا من بنى ثعلبه بن سـعد بن ذبيان بن بغيض بن ريث بن غطفان ، وبنى محارب بن خصـفه ابن قيس بذى امر قد تجمعوا يريدون أن يصـيبوا من اطرافه صلى الله عليه وسلم ، جمعهم دعثور ابن الحارث من بنى محارب اه. وسـتأتى قصـتها قريبا ، ثم ذكر المقريزى وابن هشام بعـد ذلك غزوه بنى سـليم ، وذكر بعـد غزوه بنى سـليم غزوه احد فى كلام المقريزى ، وغزوه بنى قينقاع ثم احد فى كلام ابن هشام. وفى غيرها من الغزوات أيضا خلاف ستأتى الاشاره إليه فى موضعها.

وَ أَمَّا سَرَایَاهُ فَسِتٌّ وَ ثَلَاثُونَ أَوَّلُهَا سَرِیَّهُ حَمْزَهَ لَقِیَ أَبَا جَهْلٍ بِسِیفِ الْبَحْرِ فِی ثَلَاثِینَ مِنَ الْمُهَاجِرِینَ وَ فِی ذِی الْقَعْدَهِ بَعَثَ سَعْدَ بْنَ أَبِی وَقَّاصٍ فِی طَلَبِ عِیرٍ (۱) ثُمَّ عُبَیْدَهَ بْنَ الْحَارِثِ بَعْدَ سَبْعَهِ أَشْهُرٍ فِی سِتِّینَ مِنَ الْمُهَاجِرِینَ نَحْوَ الْجُحْفَهِ إِلَی أَبِی سُفْیَانَ فَتَرَامَوْا بِالْأَحْیَاءِ (۲).

ابْنُ إِسْحَاقَ وَ غَزَا فِی رَبِیعٍ الْآخِرِ إِلَی قُرَیْشٍ وَ بَنِی ضَمْرَهَ وَ كُرْزِ بْنِ جَابِرٍ الْفِهْرِیِّ حَتَّی بَلَغَ بُوَاطَ السَّنَهَ الثَّانِیَهَ فِی صَفَرٍ غَزَا وَدَّانَ حَتَّی بَلَغَ الْأَبْوَاءَ وَ فِی رَبِیعٍ الْآخِرِ غَزْوَهَ الْعُشَیْرَهِ مِنْ بَطْنِ یَنْبُعَ وَ وَادَعَ فِیهَا بَنِی مُدْلِجٍ وَ ضَمْرَهَ وَ أَغَارَ كُرْزُ بْنُ جَابِرٍ الْفِهْرِیُّ عَلَی سَرْحِ الْمَدِینَهِ فَاسْتَخْلَفَ عَلَی الْمَدِینَهِ زَیْدَ بْنَ حَارِثَهَ وَ خَرَجَ حَتَّی بَلَغَ وَادِی سَفَوَانَ (۳) بَدْرٍ الْأُولَی وَ حَامِلُ لِوَائِهِ عَلِیٌّ ثُمَّ بَعَثَ فِی آخِرِ رَجَبٍ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ جَحْشٍ فِی أَصْحَابِهِ لِیَرْصُدَ قُرَیْشاً فَقَتَلَ وَاقِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ التَّمِیمِیُّ عَمْرَو بْنَ الْجَمُوحِ الْحَضْرَمِیَ

ص: ۱۷۴

۱- فی نسخه: فی طلب عبد.

۲- الاحیاء: ماء من بطن رابغ. ذكره المقریزی غیر معرف.

۳- سفوان بالفتحات.

وَ هَرَبَ الْحَكَمُ بْنُ كَيْسَانَ وَ عُثْمَانُ بْنُ عَبْدِ الدَّارِ وَ أَخُوهُ (۱) وَ اسْتَأْمَنَ الْبَاقُونَ وَ اسْتَاقُوا الْعِيرَ إِلَى النَّبِيِّ صلى الله علیه و آله فَقَالَ وَ اللَّهِ مَا أَمَرْتُكُمْ بِالْقِتَالِ فِي الشَّهْرِ الْحَرَام وَ ذَلِكَ تَحْتَ النَّخْلَهِ فَسُمِّيَ غَزْوَهَ النَّخْلَهِ فَنَزَلَ يَسْئَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرامِ قِتالٍ فِيهِ الْآيَهَ فَأَخَذَ الْعِيرَ وَ فَدَى الْأَسِيرَيْنِ ثُمَّ غَزَا بَدْرَ الْكُبْرَى (۲).

**[ترجمه]مناقب: پس از گذشت هفت ماه از هجرت، جبرئیل در حالی که شمشیری بر گردنش آویخته بود این آیه را نازل کرد: « أُذِنَ لِلَّذينَ يُقاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَ إِنَّ اللَّهَ عَلى نَصْرِهِمْ لَقَديرٌ » و در روایتی آمده است: شمشیری که غلاف نداشت بر گردن آویخته بود. و به پیامبر گفت: با این شمشیر، با قومت بجنگ تا زمانی که بگویند: لا اله الا الله.

سیره نویسان گفته‌اند: جمیع جنگ‌هایی که نبی اکرم خود در آن شرکت داشته اند بیست و شش غزوه است

ص: ۱۷۲

و به ترتیب چنین است: ابواء - بواط العُشَیرهٔ - بدر الاولی - بدر الکبری - السویق - ذی امر - احد - نجران - بنو سلیم - اسد - بنو نضیر - ذات الرقاع - بدر الاخرهٔ - دومهٔ الجندل - خندق - بنو قریظهٔ - بنو لِحیان - بنو قَرَد - بنو مُصطِلِق - حدیبیّهٔ - خیبر - فتح - حنین - طائف - تبوک - که بنو قینقاع به آن ها ملحق می‌شود - پیامبر در نه غزوه از غزوه‌ها جنگید که شامل: بدر الکبری - احد - خندق - بنی قریظهٔ - بنی مصطلق - بنی لحیان - خیبر - فتح - حُنَین - طائف.

ص: ۱۷۳

اما سرایای آن حضرت سی و شش سریّهٔ بود: اولین سریّهٔ، سریّهٔ حمزه بود که در منطقه سیف البحر همراه با سی نفر از مهاجرین با ابو جهل رویاروی شد، و در ذی القعده سعد بن ابی وقّاص را به دنبال کاروانی فرستاد، سپس عبیدهٔ بن حارث را پس از هفت ماه همراه با سی نفر از مهاجرین به سوی جحفهٔ برای یافتن ابو سفیان روانه کرد که در منطقه «احیاء» به تیراندازی پرداختند.

ابن اسحاق گوید: در ربیع الآخر با قریش و بنی ضمرهٔ و کُرزِ بن جابر فِهریّ جنگید تا به بُواط رسید.

در سال دوم در ماه صفر با ودّان جنگید تا به ابواء رسید و در ربیع الاخر غزوه عُشیرَهٔ از بطن ینبُع رخ داد، و در این ماه با بنی مُدلِج و ضَمرَه صلح و سازش نمود. و کرز بن جابر فِهری به اطراف مدینه حمله برد، و آن حضرت زید بن حارثه را بر مدینه گماشت و بیرون رفت تا به وادی سفوان بدر اولی رسید و پرچم‌دار او علی علیه السلام بود. سپس در پایان ماه رجب، عبدالله بن جَحش را همراه با یارانش رهسپار کرد تا در کمین قریش باشند. واقد بن عبدالله بن تمیمی، عَمرو بن جَموح حضرمی را کشت

ص: ۱۷۴

و حکم بن کیسان و عثمان بن عبد الدار و برادرش گریختند و بقیه امان و زینهار خواستند. و کاروان را به نزد پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم بردند. فرمود: سوگند به خدا من شما را به جنگ در ماه حرام امر نکردم. این ماجرا در زیر درخت نخلی

اتفـاق افتـاد و از ایـن جهـت آن را عزوه نخلـهٔ نامیدنـد. پس ایـن آیـه نـازل شـد: «یسألونـک عـن الشـهر الحرام قتـال فیه». پس پیامبر کاروان را گرفت و فـدیه اسـراء را پرداخت کرد و سـپس غزوه بزرگ بـدر انجام شد. - . مناقب آل ابی طالب ۱ : ۱۶۱ - - ۱۶۲

**[ترجمه]

«۱۹»

أَقُولُ فِی تَفْسِیرِ النُّعْمَانِیِّ بِسَنَدِهِ الْمَذْکُورِ فِی کِتَابِ الْقُرْآنِ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام فِی ذِکْرِ النَّاسِخِ وَ الْمَنْسُوخِ وَ مِنْهُ أَنَّ اللَّهَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی لَمَّا بَعَثَ مُحَمَّداً صلی الله علیه و آله أَمَرَهُ فِی بَدْءِ أَمْرِهِ أَنْ یَدْعُوَ بِالدَّعْوَهِ فَقَطْ وَ أَنْزَلَ عَلَیْهِ یا أَیُّهَا النَّبِیُّ إِنَّا أَرْسَلْناکَ شاهِداً وَ مُبَشِّراً وَ نَذِیراً وَ داعِیاً إِلَی اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَ سِراجاً مُنِیراً وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِینَ بِأَنَّ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ فَضْلًا کَبِیراً وَ لا تُطِعِ الْکافِرِینَ وَ الْمُنافِقِینَ وَ دَعْ أَذاهُمْ وَ تَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ وَ کَفی بِاللَّهِ وَکِیلًا فَبَعَثَهُ اللَّهُ بِالدَّعْوَهِ فَقَطْ وَ أَمَرَهُ أَنْ لَا یُؤْذِیَهُمْ فَلَمَّا أَرَادُوهُ بِمَا هَمُّوا بِهِ مِنْ تَبْیِیتٍ (۳) أَمَرَهُ اللَّهُ تَعَالَی بِالْهِجْرَهِ وَ فَرَضَ عَلَیْهِ الْقِتَالَ فَقَالَ سُبْحَانَهُ أُذِنَ لِلَّذِینَ یُقاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَ إِنَّ اللَّهَ عَلی نَصْرِهِمْ لَقَدِیرٌ فَلَمَّا أَمَرَ النَّاسَ بِالْحَرْبِ جَزِعُوا وَ خَافُوا فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَی أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ قِیلَ لَهُمْ کُفُّوا أَیْدِیَکُمْ وَ أَقِیمُوا الصَّلاهَ وَ آتُوا الزَّکاهَ فَلَمَّا کُتِبَ عَلَیْهِمُ الْقِتالُ إِذا فَرِیقٌ مِنْهُمْ یَخْشَوْنَ النَّاسَ کَخَشْیَهِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْیَهً وَ قالُوا رَبَّنا لِمَ کَتَبْتَ عَلَیْنَا الْقِتالَ لَوْ لا أَخَّرْتَنا إِلی أَجَلٍ قَرِیبٍ إِلَی قَوْلِهِ سُبْحَانَهُ أَیْنَما تَکُونُوا یُدْرِکْکُمُ الْمَوْتُ وَ لَوْ کُنْتُمْ فِی بُرُوجٍ مُشَیَّدَهٍ فَنَسَخَتْ آیَهُ الْقِتَالِ آیَهَ الْکَفِّ فَلَمَّا کَانَ یَوْمُ بَدْرٍ وَ عَرَفَ اللَّهُ تَعَالَی حَرَجَ الْمُسْلِمِینَ أَنْزَلَ عَلَی نَبِیِّهِ وَ إِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَها وَ تَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ فَلَمَّا قَوِیَ الْإِسْلَامُ وَ کَثُرَ الْمُسْلِمُونَ أَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَی فَلا تَهِنُوا وَ تَدْعُوا إِلَی السَّلْمِ وَ أَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ وَ اللَّهُ مَعَکُمْ وَ لَنْ یَتِرَکُمْ أَعْمالَکُمْ فَنَسَخَتْ

۱- فی الامتاع و سیره ابن هشام: عثمان بن عبد اللّه بن المغیره المخزومی و نوفل بن عبد اللّه بن المغیره المخزومی.

۲- مناقب آل أبی طالب ۱: ۱۶۱ و ۱۶۲.

۳- فی المصدر: بما هموا به من بیته.

هَذِهِ الْآيَهُ الَّتِی أَذِنَ لَهُمْ فِیهَا أَنْ یَجْنَحُوا ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ فِی آخِرِ السُّورَهِ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِکِینَ حَیْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَ خُذُوهُمْ وَ احْصُرُوهُمْ إِلَی آخِرِ الْآیَهِ وَ مِنْ ذَلِکَ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَی فَرَضَ الْقِتَالَ عَلَی الْأُمَّهِ فَجَعَلَ عَلَی الرَّجُلِ الْوَاحِدِ أَنْ یُقَاتِلَ عَشَرَهً مِنَ الْمُشْرِکِینَ فَقَالَ إِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ عِشْرُونَ صابِرُونَ یَغْلِبُوا مِائَتَیْنِ إِلَی آخِرِ الْآیَهِ ثُمَّ نَسَخَهَا سُبْحَانَهُ فَقَالَ الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْکُمْ وَ عَلِمَ أَنَّ فِیکُمْ ضَعْفاً فَإِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ مِائَهٌ صابِرَهٌ یَغْلِبُوا مِائَتَیْنِ إِلَی آخِرِ الْآیَهِ فَنَسَخَ بِهَذِهِ الْآیَهِ مَا قَبْلَهَا فَصَارَ مَنْ فَرَّ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ فِی الْحَرْبِ إِنْ کَانَتْ عِدَّهُ الْمُشْرِکِینَ أَکْثَرَ مِنْ رَجُلَیْنِ لِرَجُلٍ لَمْ یَکُنْ فَارّاً مِنَ الزَّحْفِ وَ إِنْ کَانَتِ الْعِدَّهُ رَجُلَیْنِ لِرَجُلٍ کَانَ فَارّاً مِنَ الزَّحْفِ وَ سَاقَ الْحَدِیثَ إِلَی قَوْلِهِ علیه السلام وَ نُسِخَ قَوْلُهُ سُبْحَانَهُ وَ قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْناً یَعْنِی الْیَهُودَ حِینَ هَادَنَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَلَمَّا رَجَعَ مِنْ غَزَاهِ تَبُوکَ أَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَی قاتِلُوا الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ لا بِالْیَوْمِ الْآخِرِ إِلَی قَوْلِهِ تَعَالَی وَ هُمْ صاغِرُونَ فَنَسَخَتْ هَذِهِ الْآیَهُ تِلْکَ الْهُدْنَهَ (۱).

**[ترجمه]می گویم: در تفسیر نعمانی با سند مذکور در کتاب قرآن از امام صادق علیه السلام روایت شده که فرمود: امیر المؤمنین درباره ناسخ و منسوخ فرمود: از جمله ناسخ و منسوخ این است که خداوند تبارک و تعالی هنگامی که محمد صلی الله علیه و آله و سلم را به پیامبری برگزید در آغاز نبوّتش به آن حضرت امر فرموده که فقط به دعوت بپردازد و این آیات را بر او نازل فرمود: «یا أَیُّهَا النَّبِیُّ إِنَّا أَرْسَلْناکَ شاهِداً وَ مُبَشِّراً وَ نَذِیراً وَ داعِیاً إِلَی اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَ سِراجاً مُنِیراً وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِینَ بِأَنَّ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ فَضْلًا کَبِیراً وَ لا تُطِعِ الْکافِرِینَ وَ الْمُنافِقِینَ وَ دَعْ أَذاهُمْ وَ تَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ وَ کَفی بِاللَّهِ وَکِیلًا» پس خداوند آن حضرت را فقط برای دعوت برگزید و به او دستور داد که مردم را آزار ندهد. زمانی که در صدد بر آمدند شبانه بر او بتازند، خداوند متعال به او دستور داد که هجرت کند و جهاد را بر او واجب نمود و فرمود: «أُذِنَ لِلَّذِینَ یُقاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَ إِنَّ اللَّهَ عَلی نَصْرِهِمْ لَقَدِیرٌ» پیامبر زمانی که مردم را به جهاد امر کرد بی‌تابی کرده و ترس به دل راه دادند، پس خداوند این آیات را نازل فرمود: «أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ قِیلَ لَهُمْ کُفُّوا أَیْدِیَکُمْ وَ أَقِیمُوا الصَّلاهَ وَ آتُوا الزَّکاهَ فَلَمَّا کُتِبَ عَلَیْهِمُ الْقِتالُ إِذا فَرِیقٌ مِنْهُمْ یَخْشَوْنَ النَّاسَ کَخَشْیَهِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْیَهً وَ قالُوا رَبَّنا لِمَ کَتَبْتَ عَلَیْنَا الْقِتالَ لَوْ لا أَخَّرْتَنا إِلی أَجَلٍ قَرِیبٍ» تا این فرموده «أَیْنَما تَکُونُوا یُدْرِکْکُمُ الْمَوْتُ وَ لَوْ کُنْتُمْ فِی بُرُوجٍ مُشَیَّدَهٍ» پس آیه جهاد، آیه خودداری از جنگ، را نسخ کرد و چون خداوند در روز بدر سختی و تنگنای وارده بر مسلمانان را دانست، این آیه را بر پیامبرش نازل فرمود: «وَ إِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَها وَ تَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ» چون اسلام قدرت گرفت و بر شمار مسلمانان افزوده شد خداوند متعال این آیه را نازل فرمود: «فَلا تَهِنُوا وَ تَدْعُوا إِلَی السَّلْمِ وَ أَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ وَ اللَّهُ مَعَکُمْ وَ لَنْ یَتِرَکُمْ أَعْمالَکُمْ»

ص: ۱۷۵

این آیه، آیه‌ای را که به آنان اجازه صلح با مشرکان را داده بود نسخ کرد. و سپس خداوند در آخر سوره نازل کرد که: «فَاقْتُلُوا الْمُشْرِکِینَ حَیْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَ خُذُوهُمْ وَ احْصُرُوهُمْ» تا آخر آیه، و از جمله آیات منسوخ این است که خداوند متعال، جهاد را بر امت فرض کرد و یک مرد می‌بایست با ده نفر از مشرکان بجنگد، و فرمود: « إِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ عِشْرُونَ صابِرُونَ یَغْلِبُوا مِائَتَیْنِ» تا آخر آیه، سپس این آیه را نسخ کرد و فرمود: «الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْکُمْ وَ عَلِمَ أَنَّ فِیکُمْ ضَعْفاً فَإِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ مِائَهٌ صابِرَهٌ یَغْلِبُوا مِائَتَیْنِ» تا پایان آیه. پس خداوند با این آیه، آیات پیشین را نسخ کرد و اینگونه شد که هر کس از مؤمنان در جنگ فرار کند اگر شمار مشرکان بیشتر از دو مرد در مقابل یک مرد باشد، در واقع از جنگ نگریخته است و اگر شمار مشرکان دو مرد در مقابل یک مرد از مؤمنان باشد، و او از میدان کارزار کنار بکشد، از جنگ فرار کرده است، و حدیث را ادامه داده تا این

جا که فرمود: و این فرموده خداونـد: «وَ قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْناً» منسوخ شـد، که مقصود از آنـان، یهودیان بودنـد زمانی که رسول خدا صـلی الله علیه و سـلم با آنان صلح کرد. و هنگامی که از غزوه تبوک بازگشت خداوند متعال آیه « قاتِلُوا الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ لا بِالْیَوْمِ الْآخِرِ» تا این فرموده: «وَ هُمْ صاغِرُونَ» را نازل کرد و این آیه حکم صلح و مصالحه با یهودیان را نسخ کرد. - . محکم و متشابه ۹ : ۱۱ - ۱۵ . شماره آیات و ترجمه آن‌ها در ابتدای باب ذکر شد. -

**[ترجمه]

«۲۰»

کـا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الْبَزَنْطِیِّ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السـلام أَنَّ ثُمَامَهَ بْنَ أُثَالٍ (۲) أَسَرَتْهُ خَیْلُ النَّبِیِّ صـلی الله علیه و آله وَ قَدْ کَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ اللَّهُمَّ أَمْکِنِّی مِنْ ثُمَامَهَ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنِّی مُخَیِّرُکَ وَاحِدَهً مِنْ ثَلَاثٍ أَقْتُلُکَ قَالَ إِذاً تَقْتُلَ عَظِیماً أَوْ أُفَادِیکَ قَالَ إِذاً تَجِدُنِی غَالِیاً أَوْ أَمُنُّ عَلَیْکَ قَالَ إِذاً تَجِدُنِی شَاکِراً قَالَ فَإِنِّی قَدْ مَنَنْتُ عَلَیْکَ قَالَ فَإِنِّی أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّکَ رَسُولُ اللَّهِ وَ قَدْ وَ اللَّهِ عَلِمْتُ أَنَّکَ رَسُولُ اللَّهِ حَیْثُ رَأَیْتُکَ وَ مَا کُنْتُ لِأَشْهَدَ بِهَا وَ أَنَا فِی الْوَثَاقِ (۳).

۱- المحکم و المتشابه: ۹ و ۱۱ و ۱۵، و تقدم ذکر مواضع الآیات فی صدر الباب.

۲- هو ثمـامه بن اثـال بن النعمـان بن مسـلمه بن عبیـد بن ثعلبه بن یربوع بن ثعلبه بن الـدؤل ابن حنیفه، سـید أهل الیمامه، خرج معتمرا فظفر به خیل لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بنجد فجاءوا به. توجد ترجمته فی کتب التراجم.

۳- روضه الکافی: ۲۹۹ و ۳۰۰. و فیه: و انک محمّد رسول اللّه.

**[ترجمه]کافی: زرارهٔ از امام باقر علیه السلام روایت کرده که فرمود: ثمامه بن أَثال را سواران پیامبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم به اسیری گرفتند و پیش از آن، پیامبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم دعا کرده بود که خدایا مرا بر ثمامه چیره گردان. پس پیامبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم به او فرمود: من تو را به گزینش یکی از این سه مخیّر می سازم: این که تو را بکشم. ثمامه گفت: در این صورت مرد بزرگی را کشته ای. دیگر آنکه از تو فدیه بستانم. ثمامه گفت: در این صورت مرا ارزشمند و گران بها خواهی یافت. سوم آنکه بر تو منّت نهم و آزادت سازم. ثمامه گفت: در این صورت مرا قدردان خود خواهی یافت. پیامبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم فرمود: پس من بر تو منّت می نهم و آزادت می سازم. ثمامه گفت: من گواهی می دهم که خدایی جز اللَّه نیست و محمد فرستاده اوست، به خدا سوگند آن هنگام که تو را دیدم دانستم که تو پیامبر خدایی ولی آن هنگام که در بند بودم نمی توانستم به آن گواهی دهم. - . روضه کافی : ۲۹۹ - ۳۰۰ -

ص: ۱۷۶

**[ترجمه]

«۲۱»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ مُعَاوِیَهَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ أَظُنُّهُ عَنْ أَبِی حَمْزَهَ الثُّمَالِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: کَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِذَا أَرَادَ أَنْ یَبْعَثَ سَرِیَّهً دَعَاهُمْ فَأَجْلَسَهُمْ بَیْنَ یَدَیْهِ ثُمَّ یَقُولُ سِیرُوا بِسْمِ اللَّهِ وَ بِاللَّهِ وَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ عَلَی مِلَّهِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ لَا تَغُلُّوا وَ لَا تُمَثِّلُوا وَ لَا تَغْدِرُوا وَ لَا تَقْتُلُوا شَیْخاً فَانِیاً وَ لَا صَبِیّاً وَ لَا امْرَأَهً وَ لَا تَقْطَعُوا شَجَراً إِلَّا أَنْ تُضْطَرُّوا إِلَیْهَا وَ أَیُّمَا رَجُلٍ مِنْ أَدْنَی الْمُسْلِمِینَ أَوْ أَفْضَلِهِمْ نَظَرَ إِلَی رَجُلٍ مِنَ الْمُشْرِکِینَ فَهُوَ جَارٌ حَتَّی یَسْمَعَ کَلَامَ اللَّهِ فَإِنْ تَبِعَکُمْ فَأَخُوکُمْ فِی الدِّینِ وَ إِنْ أَبَی فَأَبْلِغُوهُ مَأْمَنَهُ وَ اسْتَعِینُوا بِاللَّهِ عَلَیْهِ (۱).

**[ترجمه]کافی: هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم یک گردان جنگی را به مأموریت دشمن می فرستاد، آنان را فرا می‌خواند و در مقابل خود قرار می‌داد. سپس می فرمود: به نام خدا و با یاری خدا حرکت کنید و در راه خدا و بر روش رسول خدا پیکار کنید، مراقب باشید که پیمان خود را نشکنید، در غنائم جنگی خیانت نکنید، گوش و بینی کسی را نبرید، درختان دشمن را قطع نکنید، مگر آنکه ناچار شوید. پیران و کودکان و زنان را مکشید. هر مسلمانی، چه بی نام و نشان باشد و یا با نام و نشان باشد، اگر به یک تن از افراد دشمن نظر حمایت بدوزد، چه آن دشمن درین لشکر باشد و یا پیشاپیش صفوف، خون آن دشمن در حمایت این مرد مسلمان محترم خواهد بود، تا آن هنگام که سخن خدا را بشنود. اگر بعد از شنیدن کلام خدا، از دین شما پیروی کرد، برادر دینی شما خواهد بود. و اگر امتناع کرد، از خدا یاری بجوئید و او را به محل امن او بازگردانید. - . فروع کافی ۱ : ۳۳۴ -

**[ترجمه]

بیان

الغلول الخيانه فی المغنم و السرقه من الغنيمه قبل القسمه و الغل بالكسر الغش و الحقد و يقال مثل بالقتيل إذا جدع أنفه و أذنه و مذاكيره أو شيئا من أطرافه و أما مثل بالتشديد فهو للمبالغه إلا أن تضطروا إليها يمكن أن يكون استثناء من الجميع أو من الأخير فقط بإرجاع الضمير إلی الشجره و النظر هنا كنايه عن الأمان و ستأتی الأحكام مفصله فی كتاب الجهاد إن شاء الله تعالی.

**[ترجمه]«الغلول» خيانت در غنيمت، و دزدی از غنيمت است پيش از آنكه تقسيم شود. و «الغلّ» با كسره غين به معنای فريب و كينه است. و گفته می‌شود: «مثل بالقتيل» هرگاه بينی و گوش و مذاكير يا عضوی از اطراف بدن شخص مقتول را بِبُرد. و «مثّل» با تشديد به جهت مبالغه بوده است. «الا ان تضطرّوا اليها» ممكن است استثناء برای كل عبارت پيشين باشد يا اين كه استثناء فقط با ارجاع ضمير به درخت باشد. و «النظر» در اين حديث كنايه از امان دادن است. و ان شاء الله در كتاب جهاد احكام مربوط به جهاد را به صورت مفصّل بيان خواهيم نمود.

**[ترجمه]

«۲۲»

كا، الكافی الْعِدَّةُ عَنْ أَحْمَدَ عَنِ الْوَشَّاءِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حُمْرَانَ وَ جَمِيلٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِذَا بَعَثَ سَرِيَّةً دَعَا بِأَمِيرِهَا فَأَجْلَسَهُ إِلَی جَنْبِهِ وَ أَجْلَسَ أَصْحَابَهُ بَيْنَ يَدَيْهِ ثُمَّ قَالَ سِيرُوا بِسْمِ اللَّهِ.

وَ ذَكَرَ مِثْلَ الْحَدِيثِ الْأَوَّلِ

ثُمَّ قَالَ عَلِيٌّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ عَنْ جَمِيلٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام مِثْلَهُ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ وَ أَيُّمَا رَجُلٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ نَظَرَ إِلَی رَجُلٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فِی أَقْصَی الْعَسْكَرِ فَأَدْنَاهُ فَهُوَ جَارٌ (۲)

**[ترجمه]كافی: امام صادق علیه السلام فرمود: هنگامی كه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم يک گردان جنگی را به مأموريت دشمن می فرستاد، فرمانده آنان را در كنار خود می نشانيد و گردان را در مقابل فرمانده قرار می‌داد. سپس می فرمود: به نام خدا و با ياری خدا حركت كنيد. و حديث را بر منوال روايت قبل ذكر كرده است. سپس گويد:

جميل از امام صادق علیه السلام همين حديث را روايت كرده با اين تفاوت كه در روايت او به اين صورت ذكر شده كه: هر كدام از مسلمانان كه به يكی از مشركان كه درينِ لشكر باشد، نظر حمايت بدوزد و او را امان دهد، خونش محترم است. - . فروع كافی ۱ : ۳۳۵ -

**[ترجمه]

«۲۳»

كا، الكافی عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام نَهَی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنْ يُلْقَی السَّمُّ فِی

۱- فروع الکافی ۱: ۳۳۴.

۲- فروع الکافی ۱: ۳۳۵.

بِلَادِ الْمُشْرِكِينَ (۱).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: امیر المؤمنین علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و سلم از این که سم

ص: ۱۷۷

در شهرهای مشرکان بریزند، نهی می‌فرمود. - . فروع کافی ۱ : ۳۳۴ -

**[ترجمه]

«۲۴»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَبَّادِ بْنِ صُهَیْبٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ مَا بَیَّتَ (۲) رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَدُوّاً قَطُّ (۳).

**[ترجمه]کافی: عباد بن صهیب گوید: از امام صادق علیه السلام شنیدم که می‌فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم هرگز شب‌هنگام بر دشمنی حمله نبرد. - . فروع کافی ۱ : ۳۳۴ - ۳۳۵ -

**[ترجمه]

«۲۵»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْمِنْقَرِیِّ عَنْ حَفْصِ بْنِ غِیَاثٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ مَدِینَةٍ مِنْ مَدَائِنِ أَهْلِ الْحَرْبِ هَلْ یَجُوزُ أَنْ یُرْسَلَ عَلَیْهِمُ الْمَاءُ أَوْ تُحْرَقَ بِالنَّارِ أَوْ تُرْمَی بِالْمَنَاجِیقِ (۴) حَتَّی یُقْتَلُوا وَ فِیهِمُ النِّسَاءُ وَ الصِّبْیَانُ وَ الشَّیْخُ الْکَبِیرُ وَ الْأُسَارَی مِنَ الْمُسْلِمِینَ وَ التُّجَّارُ فَقَالَ یُفْعَلُ ذَلِکَ بِهِمْ وَ لَا یُمْسَکُ عَنْهُمْ لِهَؤُلَاءِ وَ لَا دِیَهَ عَلَیْهِمْ لِلْمُسْلِمِینَ وَ لَا کَفَّارَهَ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ النِّسَاءِ کَیْفَ سَقَطَتِ الْجِزْیَهُ عَنْهُنَّ وَ رُفِعَتْ عَنْهُنَّ فَقَالَ لِأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله نَهَی عَنْ قِتَالِ النِّسَاءِ وَ الْوِلْدَانِ فِی دَارِ الْحَرْبِ إِلَّا أَنْ یُقَاتِلُوا فَإِنْ قَاتَلَتْ أَیْضاً فَأَمْسِکْ عَنْهَا مَا أَمْکَنَکَ وَ لَمْ تَخَفْ (۵) خَالًا (۶).

**[ترجمه]کافی: حفص بن غیاث گوید: از امام صادق علیه السلام درباره شهری از شهرهای دشمن در جنگ پرسید که آیا جایز است به آب بسته شوند یا به آتش سوزانده شوند یا به وسیله منجنیق چیزی به سمت آن‌ها پرتاب شود تا کشته شوند، در حالی که میان آن‌ها زنان و کودکان و پیران، و اسیران مسلمان و تاجران باشند؟ فرمود: این کار با آن‌ها انجام می‌شود وجود اینان مانع از این اقدام نمی‌شود و دیه و کفاره آن‌ها بر عهده مسلمانان واجب نخواهد بود. و درباره زنان از آن حضرت پرسیدم که چگونه جزیه از آنان برداشته شد؟ فرمود: به این دلیل که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از جنگ با زنان و کودکان در صحنه جنگ نهی فرمود مگر این که وارد صحنه کارزار شوند و به جنگ بپردازند، پس حتی اگر زنان بجنگند تا جایی که می‌توانی از کشتن آن‌ها خودداری کن و از این که حالت گناهی داشته باشی نترس. - . فروع کافی ۱ : ۳۳۵ -

**[ترجمه]

«۲۶»

كا، الكافی عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّ النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله كَانَ إِذَا بَعَثَ بِسَرِيَّةٍ دَعَا لَهَا (۷).

ص: ۱۷۸

۱- فروع الكافی ۱: ۳۳۴.

۲- أی لم یهجمه لیلا.

۳- فروع الكافی ۱: ۳۳۴ و ۳۳۵.

۴- هكذا فی النسخ و فی المصدر: بالمجانیق.

۵- فی نسخه من الكتاب و مصدره: و لم تخف خللا.

۶- الفروع: ۱: ۳۳۵ و فی الحدیث ذیل: فلما نهی عن قتلهن فی دار الحرب كان فی دار الإسلام أولی، و لو امتنعت ان تؤدی الجزیه لم یمكن قتلها، فلما لم یمكن قتلها رفعت الجزیه عنها، و لو امتنع الرجال ان یؤدوا الجزیه كانوا ناقضین للعهد و حلت دماؤهم و قتلهم لان قتل الرجال مباح فی دار الشرك، و كذا المقعد من أهل الذمّه و الاعمی و الشیخ الفانی و المرء.

۷- الفروع ۱: ۳۳۵.

**[ترجمه]کافی: سکونی از امام صادق علیه السلام روایت کرده که فرمود: هرگاه پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم گردان و سریّه‌ای را روانه جنگ می‌کرد برایشان دعا می‌نمود. -. فروع کافی ۱ : ۳۳۵ -

ص: ۱۷۸

**[ترجمه]

«۲۷»

کا، الکافی عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْعَدَهَ بْنِ صَدَقَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله کَانَ إِذَا بَعَثَ أَمِیراً لَهُ عَلَی سَرِیَّهٍ أَمَرَهُ بِتَقْوَی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فِی خَاصَّهِ نَفْسِهِ ثُمَّ فِی أَصْحَابِهِ عَامَّهً ثُمَّ یَقُولُ اغْزُوا بِسْمِ اللَّهِ وَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ تَعَالَی قَاتِلُوا مَنْ کَفَرَ بِاللَّهِ وَ لَا تَغْدِرُوا وَ لَا تَغُلُّوا وَ لَا تُمَثِّلُوا وَ لَا تَقْتُلُوا وَلِیداً وَ لَا مُتَبَتِّلًا فِی شَاهِقٍ وَ لَا تُحْرِقُوا النَّخْلَ وَ لَا تُغْرِقُوهُ بِالْمَاءِ وَ لَا تَقْطَعُوا شَجَرَهً مُثْمِرَهً وَ لَا تُحْرِقُوا زَرْعاً لِأَنَّکُمْ لَا تَدْرُونَ لَعَلَّکُمْ تَحْتَاجُونَ إِلَیْهِ وَ لَا تَعْقِرُوا مِنَ الْبَهَائِمِ مِمَّا یُؤْکَلُ لَحْمُهُ إِلَّا مَا لَا بُدَّ لَکُمْ مِنْ أَکْلِهِ وَ إِذَا لَقِیتُمْ عَدُوّاً لِلْمُسْلِمِینَ فَادْعُوهُمْ إِلَی إِحْدَی ثَلَاثٍ فَإِنْ هُمْ أَجَابُوکُمْ إِلَیْهَا فَاقْبَلُوا مِنْهُمْ وَ کُفُّوا عَنْهُمْ وَ ادْعُوهُمْ إِلَی الْإِسْلَامِ فَإِنْ دَخَلُوا فِیهِ فَاقْبَلُوهُ مِنْهُمْ وَ کُفُّوا عَنْهُمْ وَ ادْعُوهُمْ إِلَی الْهِجْرَهِ بَعْدَ الْإِسْلَامِ فَإِنْ فَعَلُوا فَاقْبَلُوا مِنْهُمْ وَ کُفُّوا عَنْهُمْ وَ إِنْ أَبَوْا أَنْ یُهَاجِرُوا وَ اخْتَارُوا دِیَارَهُمْ وَ أَبَوْا أَنْ یَدْخُلُوا فِی دَارِ الْهِجْرَهِ کَانُوا بِمَنْزِلَهِ أَعْرَابِ الْمُؤْمِنِینَ یَجْرِی عَلَیْهِمْ مَا یَجْرِی عَلَی أَعْرَابِ الْمُؤْمِنِینَ وَ لَا یَجْرِی لَهُمْ فِی الْفَیْ ءِ وَ لَا فِی الْقِسْمَهِ شَیْ ءٌ (۱) إِلَّا أَنْ یُهَاجِرُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ فَإِنْ أَبَوْا هَاتَیْنِ فَادْعُوهُمْ إِلَی إِعْطَاءِ الْجِزْیَهِ عَنْ یَدٍ وَ هُمْ صَاغِرُونَ فَإِنْ أَعْطَوُا الْجِزْیَهَ فَاقْبَلْ مِنْهُمْ وَ کُفَّ عَنْهُمْ وَ إِنْ أَبَوْا فَاسْتَعِنِ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَیْهِمْ وَ جَاهِدْهُمْ فِی اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ وَ إِذَا حَاصَرْتَ أَهْلَ الْحِصْنِ فَأَرَادُوکَ عَلَی أَنْ یَنْزِلُوا عَلَی حُکْمِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَلَا تَنْزِلْ بِهِمْ وَ لَکِنْ أَنْزِلْهُمْ عَلَی حُکْمِکُمْ ثُمَّ اقْضِ فِیهِمْ بَعْدَ مَا شِئْتُمْ فَإِنَّکُمْ إِنْ تَرَکْتُمُوهُمْ عَلَی حُکْمِ اللَّهِ لَمْ تَدْرُوا تُصِیبُوا حُکْمَ اللَّهِ فِیهِمْ أَمْ لَا وَ إِذَا حَاصَرْتَ (۲) أَهْلَ حِصْنٍ فَإِنْ آذَنُوکَ عَلَی أَنْ تُنْزِلَهُمْ عَلَی ذِمَّهِ اللَّهِ وَ ذِمَّهِ رَسُولِ اللَّهِ فَلَا تُنْزِلْهُمْ وَ لَکِنْ أَنْزِلْهُمْ عَلَی ذِمَمِکُمْ وَ ذِمَمِ آبَائِکُمْ وَ إِخْوَانِکُمْ فَإِنَّکُمْ إِنْ تُخْفِرُوا ذِمَمَکُمْ وَ ذِمَمَ آبَائِکُمْ وَ إِخْوَانِکُمْ کَانَ أَیْسَرَ عَلَیْکُمْ یَوْمَ الْقِیَامَهِ مِنْ أَنْ تُخْفِرُوا ذِمَّهَ اللَّهِ وَ ذِمَّهَ رَسُولِ اللَّهِ (۳).

ص: ۱۷۹

۱- فی نسخه: و لا فی الغنیمه شی ء.

۲- فی المصدر: و إذا حاصرتم.

۳- فروع الکافی ۱: ۳۳۵.

**[ترجمه]کافی: مسعده بن صدقه از امام صادق روایت کرده که فرمود: پیامبر خدا وقتی برای سریه یا گردانی، امیری را از سوی خود برمی گزید، او را در خصوص خودش و همه اصحابش، به تقوای الهی امر می کرد و سپس می فرمود: به نام خدا و در راه خدا جنگ کنید با کسی که به خدا کفر ورزیده است.پیمان شکنی نکنید، کینه جویی نکنید، مثله ننمایید، کودک را نکشید و نیز کسی را که از دنیا بریده و به بلندی‌ها پناه برده است، نکشید. نخل ها را آتش نزنید و در آب هم غرق نکنید، درخت میوه دار را قطع نکنید، کشتزارها را آتش نزنید، چون نمی دانید شاید به آن احتیاج پیدا کردید، حیوانات حلال گوشت را هم نکشید مگر آن مقداری را که برای خوردن نیاز دارید. وقتی با دشمنان مسلمین روبرو شدید، آنان را به یکی از سه چیز فرا بخوانید، اگر اجابت کردند، از آنان بپذیرید و درگذرید: اوّل به اسلام دعوت کنید پس اگر اسلام آوردند، از آن‌ها قبول کنید و درگذرید. دوم این که بعداز اسلام دعوت به هجرت کنید پس اگر به جا آوردند قبول کنید و درگذرید، و اگر از مهاجرت امتناع ورزیدند و سرزمین خود را برگزیدند و از ورود به دارالهجره ابا ورزیدند، آنان به منزله بادیه نشینان مؤمنین خواهند بود، و حکم آنان بر این‌ها هم جاری می‌شود، در فی و قسمت بیت المال سهمی ندارند مگر این که در راه خدا هجرت نمایند. اگر هر دو را نپذیرفتند، آنان را به دادن جزیه با دست خود در حالی که پست تر به نظر آیند فرا بخوانید پس اگر جزیه دادند، قبول کنید و از جنگ دست نگه دارید و اگر امتناع ورزیدند، در جنگ با آنان از خدا کمک بخواه و حق جهاد در راه خدا را ادا نما، و اگر اهل قلعه‌ای را به محاصره درآوردی، پس آن‌ها از توخواستند که براساس حکم خداوند با آن‌ها رفتار شود، و از جنگ صرف نظر شود، این خواسته را نپذیر بلکه صلح را براساس حکم و داوری خود از آن‌ها بپذیرو سپس براساس نظر خود، هر طور خواستی درباره آن‌ها قضاوت کن، زیرا اگر براساس حکم خدا قبول کنید، شما نمی دانید که آیا به حکم خدا درباره آن‌ها دست می یابید یا نه. و اگر اهل قلعه ای را محاصره کردید و آن‌ها اعلام کردند که براساس عهد و ذمّه خدا و عهد و ذمه رسول خدا با آنان رفتار کنید و امان دهید، قبول نکن ولی براساس عهد و ذمّه خود و عهد و ذمّه پدران و برادران خود با آنان رفتار کنید، و با تعهّد خود به آنان امان دهید، زیرا اگر شما از تعهّدات خود و پدران و برادران خود، پاسداری نمایید برای شما آسان‌تر است در روز قیامت از این که از عهد خدا و پیامبرش پاسداری نمائید. - . فروع کافی ۱ : ۳۳۵ -

ص: ۱۷۹

**[ترجمه]

بیان

الولید الصبی و العبد و التبتل الانقطاع عن الدنیا إلی الله و الشاهق الجبل المرتفع و العقر ضرب قوائم الدابه بالسیف و هی قائمه و یستعمل فی القتل و الإهلاک مطلقا قوله صلی الله علیه و آله إلی إعطاء الجزیه أی إن کانوا أهل الکتاب (۱).

**[ترجمه]«الولید» کودک و برده است. «التبتل» یعنی از دنیا بریدن و به سوی خدا رو کردن. «الشاهق» یعنی کوه بلند. «العقر» این است که پاهای چهارپا در حالت ایستاده قطع شود. و به صورت مطلق برای کشتار و نابود کردن به کار می‌رود. فرموده پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم «الی اعطاء الجزیة» یعنی اگر از اهل کتاب باشند.

**[ترجمه]

«۲۸»

کـا، الکـافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ وَ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْقَـاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ سُـلَیْمَانَ بْنِ دَاوُدَ الْمِنْقَرِیِّ قَالَ أَخْبَرَنِی النَّضْـرُ بْنُ إِسْـمَاعِیلَ الْبَجَلِیُّ (۲) عَنْ أَبِی حَمْزَهَ الثُّمَالِیِّ عَنْ شَـهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ (۳) قَالَ: قَالَ لِیَ الْحَجَّاجُ- (۴) وَ سَأَلَنِی عَنْ خُرُوجِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله إِلَی مَشَاهِدِهِ فَقُلْتُ شَـهِدَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بَدْراً فِی ثَلَاثِمِائَهٍ وَ ثَلَاثَهَ عَشَرَ وَ شَهِدَ أُحُداً فِی سِتِّمِائَهٍ وَ شَهِدَ الْخَنْدَقَ فِی تِسْعِمِائَهٍ فَقَالَ عَمَّنْ قُلْتَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیهما السلام فَقَالَ ضَلَّ وَ اللَّهِ مَنْ سَلَکَ غَیْرَ سَبِیلِهِ (۵).

**[ترجمه]کـافی: شـهر بن حوشَب گویـد: حجّاج درباره رفتن پیامبر صـلی الله علیه و آله و سـلم به معرکه‌های جنگ و شـمار لشـکریانش از من سوال پرسید. گفتم: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم همراه با سیصد و سیزده نفر در جنگ بدر شرکت کرد و همراه با ششـصد تن از لشکریان وارد جنگ احد شد و در جنگ خندق سپاهیان آن حضرت نهصد نفر بودند. گفت: از چه کسـی این مطالب را روایت می‌کنی؟ گفتم: از امام باقر علیه السلام. گفت: سوگند به خدا هر کس راه و مسیری غیر از راه او را برود، هلاک می‌گردد. - . فروع کافی ۱ : ۳۴۰ -

**[ترجمه]

«۲۹»

کا، الکافی الْعِدَّهُ عَنِ ابْنِ عِیسَـی عَنِ ابْنِ أَشْـیَمَ عَنْ صَفْوَانَ وَ الْبَزَنْطِیِّ قَالا قَالَ (۶) مَا أُخِـذَ بِالسَّیْفِ فَذَلِکَ إِلَی الْإِمَامِ یُقَبِّلُهُ بِالَّذِی یَرَی کَمَا صَنَعَ رَسُولُ اللَّهِ

ص: ۱۸۰

۱- او من کان بمنزلتهم کالمجوس.

۲- فی المصدر و فی جامع الرواه فی ترجمه الثمالی: البلخیّ، و الظاهر أنّه وهم و الصـحیح البجلیّ، ترجمه ابن حجر فی تقریب التهذیب: ۵۲۲ و فی تهذیب التهذیب ۱۰: ۴۳۴ قال:

۳- لعله شـهر بن حوشب الأشـعریّ الشامیّ مولی أسماء بنت یزید بن السکن المتوفّی سنه ۱۱۲: و روایته عن الإمام الصّادق علیه السلام فی حیاه الحجاج غیر مستبعد، لانه علیه السلام کان عند وفاه الحجاج ابن ۱۲ سنه فتأمل.

۴- لعله حجاج بن یوسف الثقفی الامیر الظالم المبیر المتوفّی سنه ۹۵.

۵- فروع الکافی ۱: ۳۴۰.

۶- للحـدیث صدر ترکه المصـنّف هنا، و هو: قالا: ذکرنا له الکوفه و ما وضع علیها من الخراج و ما سار فیها أهل بیته، فقال: من أسـلم طوعا ترکت ارضه فی یده و اخذ منه العشـر مما سـقت السماء و الأنهار، و نصف العشر ممّا کان بالرشا فیما عمروه منها، و ما لم یعمروه منها اخذه الامام فقبله ممن یعمره، و کان للمسلمین و علی المتقبلین فی حصصهم العشر و نصف العشر، و لیس فی

أقل من خمسه اوساق شی ء من الزکاه، و ما اخذ اه. و لعلّ الضمیر فی قوله: له، یرجع إلی الامام أبی الحسن الرضا علیه السلام و ابن اشیم هو علیّ بن أحمد بن اشیم.

صلی الله علیه و آله بِخَيْبَرَ قَبَّلَ سَوَادَهَا وَ بَيَاضَهَا يَعْنِي أَرْضَهَا وَ نَخْلَهَا وَ النَّاسُ يَقُولُونَ لَا يَصْلُحُ قَبَالَةُ الْأَرْضِ وَ النَّخْلِ وَ قَدْ قَبَّلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله خَيْبَرَ وَ عَلَى الْمُتَقَبِّلِينَ سِوَى قَبَالَةِ الْأَرْضِ الْعُشْرُ وَ نِصْفُ الْعُشْرِ فِي حِصَصِهِمْ وَ قَالَ إِنَّ أَهْلَ الطَّائِفِ أَسْلَمُوا وَ جَعَلُوا عَلَيْهِمُ الْعُشْرَ وَ نِصْفَ الْعُشْرِ وَ إِنَّ مَكَّةَ دَخَلَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَنْوَةً (۱) فَكَانُوا أُسَرَاءَ فِي يَدِهِ فَأَعْتَقَهُمْ وَ قَالَ اذْهَبُوا فَأَنْتُمُ الطُّلَقَاءُ (۲).

**[ترجمه]کافی: صفوان و بزنطی روایت کرده اند که فرمود: آن چه با شمشیر به دست می‌آید برای امام است و او هر گونه صلاح بداند آن را صرف می کند همانطور که رسول خدا

ص: ۱۸۰

صلی الله علیه و آله و سلم در خیبر پیش از سواد و بیاض آن یعنی زمین و نخل آن، همین کار را انجام داد. و مردم می گفتند: مزارعه زمین و نخلستان درست نیست و حال آنکه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم اراضی خیبر را مزارعه کرد و مزارعه کنندکان به جز مزارعه زمین، می‌بایست یک دهم و یا یک بیستم از سهمشان را بپردازند. و فرمود: مردم طائف اسلام آوردند و بر آن یک دهم و یک بیستم قرار دادند، و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم با قهر و غلبه بدون جنگ وارد مکه شد و اسیرانی در اختیار پیامبر بود که همگی آنان را آزاد ساخت و فرمود: بروید که شما آزاد شده‌گان هستید. - . فروع کافی ۱ : ۱۴۴ -

**[ترجمه]

«۳۰»

کا، الکافی عَلِيٌّ عَنْ أَبِيهِ وَ الْقَاسَانِيِّ عَنِ الْأَصْبَهَانِيِّ عَنِ الْمِنْقَرِيِّ عَنْ حَفْصٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ علیه السلام قَالَ: بَعَثَ اللَّهُ مُحَمَّداً صلی الله علیه و آله بِخَمْسَةِ أَسْيَافٍ ثَلَاثَةٌ مِنْهَا شَاهِرَةٌ فَلَا تُغْمَدُ حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزارَها وَ سَاقَ الْحَدِيثَ إِلَى أَنْ قَالَ فَسَيْفٌ عَلَى مُشْرِكِي الْعَرَبِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَ خُذُوهُمْ وَ احْصُرُوهُمْ وَ اقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تابُوا يَعْنِي آمَنُوا وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ آتَوُا الزَّكاةَ فَإِخْوانُكُمْ فِي الدِّينِ (۳) فَهَؤُلَاءِ لَا يُقْبَلُ مِنْهُمْ إِلَّا الْقَتْلُ أَوِ الدُّخُولُ فِي الْإِسْلَامِ وَ أَمْوَالُهُمْ وَ ذَرَارِيُّهُمْ سَبْيٌ عَلَى مَا سَنَّ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَإِنَّهُ سَبَى وَ عَفَا وَ قَبِلَ الْفِدَاءَ وَ السَّيْفُ الثَّانِي عَلَى أَهْلِ الذِّمَّةِ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَ قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْناً (۴) نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي أَهْلِ الذِّمَّةِ ثُمَّ نَسَخَهَا قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ قاتِلُوا الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ لا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ لا يُحَرِّمُونَ ما حَرَّمَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ لا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَ هُمْ صاغِرُونَ (۵) فَمَنْ كَانَ مِنْهُمْ فِي دَارِ الْإِسْلَامِ فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُمْ إِلَّا الْجِزْيَةُ أَوِ الْقَتْلُ وَ مَا لَهُمْ فَيْ ءٌ وَ

ص: ۱۸۱

۱- فی نسخه: و ان مکّه فتحت عنوه.

۲- فروع الکافی ۱: ۱۴۴.

۳- هکذا فی الکتاب و مصدره، و الآیه هکذا: «فَإِنْ تابُوا وَ أَقامُوا الصَّلاهَ وَ آتَوُا الزَّکاهَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» راجع التوبه: ۵، و أمّا قوله: «فَإِنْ تابُوا وَ أَقامُوا الصَّلاهَ وَ آتَوُا الزَّکاهَ فَإِخْوانُکُمْ فِی الدِّينِ» هو الآیه ۱۱، و الظاهر ان الوهم من الروات.

۴- البقره: ۸۳.

۵- التوبه: ۳۰.

ذَرَارِیُّهُمْ سَبْیٌ وَ إِذَا قَبِلُوا الْجِزْیَهَ عَلَی أَنْفُسِهِمْ حَرُمَ عَلَیْنَا سَبْیُهُمْ وَ حَرُمَتْ أَمْوَالُهُمْ وَ حَلَّتْ لَنَا مَنَاکِحُهُمْ (۱) وَ مَنْ کَانَ مِنْهُمْ فِی دَارِ الْحَرْبِ حَلَّ لَنَا سَبْیُهُمْ وَ أَمْوَالُهُمْ وَ لَمْ تَحِلَّ لَنَا مُنَاکَحَتُهُمْ وَ لَمْ یُقْبَلْ مِنْهُمْ إِلَّا الدُّخُولُ فِی دَارِ الْإِسْلَامِ أَوِ الْجِزْیَهُ أَوِ الْقَتْلُ وَ السَّیْفُ الثَّالِثُ سَیْفٌ عَلَی مُشْرِکِی الْعَجَمِ یَعْنِی التُّرْکَ وَ الدَّیْلَمَ وَ الْخَزَرَ (۲) قَالَ اللَّهُ تَعَالَی فَضَرْبَ الرِّقابِ حَتَّی إِذا أَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَ إِمَّا فِداءً حَتَّی تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزارَها (۳) فَأَمَّا قَوْلُهُ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ یَعْنِی بَعْدَ السَّبْیِ مِنْهُمْ وَ إِمَّا فِداءً (۴) یَعْنِی الْمُفَادَاهَ بَیْنَهُمْ وَ بَیْنَ أَهْلِ الْإِسْلَامِ فَهَؤُلَاءِ لَنْ یُقْبَلَ مِنْهُمْ إِلَّا الْقَتْلُ أَوِ الدُّخُولُ فِی الْإِسْلَامِ وَ لَا یَحِلُّ لَنَا مُنَاکَحَتُهُمْ مَا دَامُوا فِی دَارِ الْحَرْبِ (۵).وَ الْخَبَرُ طَوِیلٌ أَخَذْنَا مِنْهُ مَوْضِعَ الْحَاجَهِ.

**[ترجمه]کافی: امام باقر علیه السلام فرمود: همانا خدا محمد صلی الله علیه و آله را همراه با پنج شمشیر مبعوث کرد – که سه تای آن کشیده شده بود و آن ها را در غلاف نمی گذاشت تا جنگ پایان پذیرد، سپس حدیث را ادامه داد تا آنکه فرمود: – و اما سه شمشیر، شمشیر مسلط بر مشرکان عرب است. خدای عز و جل فرمود: «فَاقْتُلُواْ الْمُشْرِکِینَ حَیْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُواْ لَهُمْ کُلَّ مَرْصَدٍ فَان تَابواْ». یعنی امنیت یافتند «وَأَقَامُواْ الصَّلاَهَ وَآتَوُاْ الزَّکَاهَ فَإِخْوَانکُمْ فِی الدِّینِ» پس از آنان چیزی پذیرفته نمی شود مگر این که یا کشته شوند و یا اسلام بیاورند و اموال و فرزندانشان چنان که – رسول خدا صلی الله علیه و آله، تشریح کردند – به عنوان غنیمت تلقی می شوند. چرا که او به غنیمت می گرفت و می بخشید و فدیه را می پذیرفت. شمشیر دوم بر اهل ذمه (اهل کتاب) است. خدای عز و جل فرمود: «وَقُولُواْ لِلنَّاسِ حُسْناً».[و با مردم [به زبان] خوش سخن بگویید] این آیه درباره اهل ذمه نازل شد. سپس این فرموده خدای عز و جل: «قَاتِلُواْ الَّذِینَ لاَ یُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَلاَ بِالْیَوْمِ الآخر وَلاَ یُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللّهُ وَرَسُولُهُ وَلاَ یَدِینُونَ دِینَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِینَ أُوتُواْ الْکتاب حَتَّی یُعْطُواْ الْجِزْیَهَ عَن یَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ» { با کسانی از اهل کتاب که به خدا و روز بازپسین ایمان نمی آورند، و آن چه را خدا و فرستاده اش حرام گردانیده اند حرام نمی دارند و متدیّن به دین حق نمی گردند، کارزار کنید، تا با [کمالِ] خواری به دست خود جزیه دهند.} آن را منسوخ کرد. پس هر که از آنان در دارالاسلام (سرزمین مسلمانان) باشد، یا باید جزیه دهد و یا باید کشته شود و اموال آنان فیء (غنیمت) است

و فرزندانشان باید اسیر شوند و اگر جزیه را بر خود قبول کنند، اسارت آنان و اموالشان بر ما حرام است و ازدواج با آنان حلال است و هر که از آنان در دارالحرب (سرزمین خودشان) باشند، اسارت و به غنیمت گرفتن اموالشان برای ما حلال است و ازدواج با آنان بر ما جایز نیست و از آنان چیزی پذیرفته نمی شود، مگر این که در دارالاسلام وارد شوند و یا جزیه بپردازند و یا کشته شوند. شمشیر سوم علیه مشرکان غیر عرب یعنی ترک ها، دیلمی ها و خرزی ها برکشیده خواهد شد. خداوند در ابتدای سوره ای که در آن درباره کفار سخنی به میان آمد و سرگذشت آن ها را بیان کرده است می فرماید: «فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّی إِذَا أَثْخَنتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الوثَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وإِمَّا فِدَاء حَتَّی تَضَعَ الحَرْبُ أَوزَارَهَا» {پس چون با کسانی که کفر ورزیده اند برخورد کنید، گردنها [یشان] را بزنید. تا چون آنان را [در کشتار] از پای درآوردید، پس [اسیران را] استوار در بند کشید سپس یا [بر آنان] منّت نهید [و آزادشان کنید] و یا فدیه [و عوض از ایشان بگیرید]، تا در جنگ، اسلحه بر زمین گذاشته شود}در آیه فوق «فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ» یعنی پس از آن که افرادی را از آن ها به اسارت گرفتید می توانید با منت گذاشتن بر آن ها و بدون دریافت چیزی در مقابل آزادی شان، آن ها را رها کنید. «وإِمَّا فِدَاء» یعنی راه دیگر آن است که بین آنان و بین

مسلمانان، فدیه برقرار شود یعنی از آنان فدیه گرفته شود. چنین افرادی یا باید کشته شوند، یا اسلام بیاورند و تا زمانی که در سرزمین کفار حربی هستند، ازدواج با آن‌ها صحیح نیست. - . فروع کافی ۱ : ۳۲۹ -

و این حدیث طولانی است و ما آن چه را مورد نیاز است، از آن برگرفتیم.

**[ترجمه]

«۳۱»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ النَّوْفَلِیِّ عَنِ السَّکُونِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله بَعَثَ بِسَرِیَّهٍ فَلَمَّا رَجَعُوا قَالَ مَرْحَباً بِقَوْمٍ قَضَوُا الْجِهَادَ الْأَصْغَرَ وَ بَقِیَ الْجِهَادُ الْأَکْبَرُ قِیلَ یَا رَسُولَ اللَّهِ وَ مَا الْجِهَادُ الْأَکْبَرُ قَالَ جِهَادُ النَّفْسِ (۶).

**[ترجمه]کافی: سکونی از امام صادق علیه السلام روایت کرده که فرمود: رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم گروهی را به جبهه اعزام داشت، وقتی آنان برگشتند فرمود: خوشا به حال گروهی که «جهاد کوچک» را انجام دادند، و اکنون «جهاد بزرگتر» آنان باقی مانده است! کسی سؤال کرد: ای رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم! جهاد بزرگتر کدام است؟ رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم فرمود: جهاد با نفس. - . فروع کافی ۱ : ۳۳۰ -

**[ترجمه]

«۳۲»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِیِّ بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام مِثْلَهُ (۷).

۱- فی جواز نکاح أهل الذمّه خلاف بین أصحابنا و أکثرهم علی المنع فی الدائم و الجواز فی الانقطاع.

۲- فی نسخه: و الخوز.

۳- زاد فی النسختین المطبوعتین هنا: فاما قوله: «فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَ إِمَّا فِداءً حَتَّی تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزارَها» فاما قوله اه. و النسخه المخطوطه و المصدر خالیان عنه، و هو زیاده کما تری.

۴- و الآیه فی سوره محمد: ۴ و صدرها: فَإِذا لَقِیتُمُ الَّذِینَ کَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقابِ.

۵- فروع الکافی ۱: ۳۲۹.

۶- فروع الکافی ۱: ۳۳۰.

۷- نوادر الراوندیّ: ۲۱.

**[ترجمه]نوادر راوندی: با همان اسناد از موسی بن جعفر از پدرانش علیهم السلام مانند این حدیث را روایت کرده است. - . نوادر راوندی : ۲۱ -

ص: ۱۸۲

**[ترجمه]

«۳۳»

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله نُصِرْتُ بِالصَّبَا وَ أُهْلِكَتْ عَادٌ بِالدَّبُورِ (۱).

**[ترجمه]با همان اسناد گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: من به وسیله «صبا» یعنی بادی که از مشرق می وزد، یاری شدم، اما «قوم عاد» به وسیله «دبور» یعنی بادی که از جانب مغرب می وزد هلاک شدند. - . نوادر راوندی : ۹ -

**[ترجمه]

«۳۴»

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ عَلِيٌّ علیه السلام اعْتَمَّ أَبُو دُجَانَهَ الْأَنْصَارِيُّ (۲) وَ أَرْخَى عَذَبَهَ الْعِمَامَهِ مِنْ خَلْفِهِ بَيْنَ كَتِفَيْهِ ثُمَّ جَعَلَ يَتَبَخْتَرُ بَيْنَ الصَّفَّيْنِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّ هَذِهِ لَمِشْيَهٌ يُبْغِضُهَا اللَّهُ تَعَالَى إِلَّا عِنْدَ الْقِتَالِ (۳).

**[ترجمه]با همان اسناد گوید: علی علیه السلام فرمود: ابو دجانه انصاری، عمامه خود را به سر بست و قسمتی از آن را از پشت و میان دو کتف خویش آویزان کرد، و با حالت تبختر میان دو صف (ارتش اسلام و نیروی دشمن) حرکت می کرد. رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرمود: چنین راه رفتن را خداوند مبغوض می دارد، مگر در میدان جنگ. - . نوادر راوندی : ۲۰ -

**[ترجمه]

بیان

عذبه کل شی ء طرفه و الاعتذاب أن یسبل للعمامه عذبتین من خلفها.

**[ترجمه]«عذبۀ کلّ شیء» اطراف هر چیزی است و «الاعتذاب» این است که دو گوشه دستار یا عمامه خود را از پشت سر به میان دو کتف آویخته باشد.

**[ترجمه]

«۳۵»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ بَکْرِ بْنِ صَالِحٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ بُرَیْدٍ عَنْ أَبِی عَمْرٍو الزُّبَیْرِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: نَزَلَتْ هَذِهِ الْآیَهُ أُذِنَ لِلَّذِینَ یُقاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا (۴) فِی الْمُهَاجِرِینَ الَّذِینَ أَخْرَجَهُمْ أَهْلُ مَکَّهَ مِنْ دِیَارِهِمْ وَ أَمْوَالِهِمْ أُحِلَّ لَهُمْ جِهَادُهُمْ بِظُلْمِهِمْ إِیَّاهُمْ وَ أُذِنَ لَهُمْ فِی الْقِتَالِ الْخَبَرَ (۵).

**[ترجمه]کافی: ابو عَمرو زبیری از امام صادق روایت کرده که فرموده: آیه «أُذِنَ لِلَّذِینَ یُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا» درباره مهاجرینی که اهل مکه، آنان را از دیار و اموالشان اخراج کردند، نازل شد، جهاد آنان به علت ستمی که به آنان رفته بود، تجویز شده و به آنان اجازه جنگ داده شد. بخشی از روایت. - . فروع کافی ۱ : ۳۳۱ -

**[ترجمه]

«۳۶»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنِ ابْنِ أُذَیْنَهَ عَنْ زُرَارَهَ عَنْ عَبْدِ الْکَرِیمِ بْنِ عُتْبَهَ الْهَاشِمِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّمَا صَالَحَ الْأَعْرَابَ عَلَی أَنْ یَدَعَهُمْ فِی دِیَارِهِمْ وَ لَا یُهَاجِرُوا عَلَی إِنْ دَهِمَهُ مِنْ عَدُوِّهِ دَهْمٌ أَنْ یَسْتَنْفِرَهُمْ فَیُقَاتِلَ بِهِمْ وَ لَیْسَ لَهُمْ فِی الْغَنِیمَهِ نَصِیبٌ (۶).

۱- نوادر الراوندیّ: ۹.

۲- قال المقریزی فی الامتاع: ۸۶، و قال صلّی اللّه علیه و آله و سلم: «ان الملائکه قد سومت فسوموا» فاعلموا بالصوف فی مغافرهم و قلانسهم، و کان أربعه یعلمون فی الزحوف، فکان حمزه معلما بریشه نعامه، و علی معلما بصوفه بیضاء، و الزبیر معلما بعصابه صفراء، و أبو دجانه معلما بعصابه حمراء.

۳- نوادر الراوندیّ: ۲۰.

۴- الحجّ: ۳۹.

۵- فروع الکافی ۱: ۳۳۱. و الحدیث طویل راجعه.

۶- فروع الکافی ۱: ۳۳۳ و ۳۳۴ و الحدیث طویل راجعه.

**[ترجمه]کافی: عبد الکریم بن عُتبه هاشـمی از امام صادق علیه السلام روایت کرده که فرمود: رسول خدا با اعراب بیابانی به این صورت پیمـان صـلح نوشت: «آنان حق دارنـد که در دیار و آبادی‌های خود باقی بماننـد و مهاجرت نکننـد، و اگر سـیاهی سپاه دشـمن بر سـر مدینه سایه افکن شد، رسول خدا حق دارد آنان را بسـیج کند و به پیکار دشـمن ببرد، اما از غنائم جنگی به آنان سهمی نپردازد». - . فروع کافی ۱ : ۳۳۳ - ۳۳۴ -

ص: ۱۸۳

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس الدهماء العدد الکثیر و دهمک کسمع و منع غشیک و أی الدهم هو أی أی الخلق هو.

**[ترجمه]در قاموس آمـده است: «الدهماء» شـمار بسـیار است. و «دهمک» بر وزن سـمع و منع: تو را فرا گرفت. و «أیّ الدهم هو» یعنی: او چه مخلوقی است؟

**[ترجمه]

«۳۷»

کـا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ وَ مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَـیْنِ جَمِیعاً عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِیسَـی عَنْ سَـمَاعَهَ عَنْ أَحَـدِهِمَا علیهما السـلام قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صـلی الله علیه و آله خَرَجَ بِالنِّسَاءِ فِی الْحَرْبِ حَتَّی یُدَاوِینَ الْجَرْحَی وَ لَمْ یَقْسِمْ لَهُنَّ مِنَ الْفَیْ ءِ وَ لَکِنَّهُ نَفَّلَهُنَّ (۱).

**[ترجمه]کافی: سـماعهٔ از امام باقر یا امام صادق علیهما السـلام روایت کرده که فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم زنـان را برای مـداوای مجروحین همراه برد ولی از غنـائم جنگی برای آنان سـهمی منظور نکرد، بلکه عطیه ای به آنان مرحمت نمود. - . فروع کافی ۱ : ۳۴۰ -

**[ترجمه]

«۳۸»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ طَلْحَهَ بْنِ زَیْدٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِیهِ علیه السلام أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صـلی الله علیه و آله أَجْرَی الْخَیْـلَ الَّتِی أُضْـمِرَتْ مِنَ الْحَصْـبَاءِ (۲) إِلَی مَسْـجِدِ بَنِی زُرَیْقٍ وَ سَـبَّقَهَا مِنْ ثَلَـاثِ نَخَلَاتٍ فَأَعْطَی السَّابِقَ عَذْقاً وَ أَعْطَی الْمُصَلِّیَ عَذْقاً وَ أَعْطَی الثَّالِثَ عَذْقاً (۳).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام از پدرانش روایت کرده که: رسول خدا یک مسابقه اسب سواری ترتیب داد. میدان مسابقه از «حصباء» دو فرسخی مدینه تا مسجد بنی زریق بود. و جایزه مسابقه سه درخت خرما منظور شده بود. برنده اول یک شاخه خرما و برنده دوم یک شاخه خرما از درخت دیگر و برنده سوم نیز یک شاخه خرما از درخت دیگر دریافت کرد. - . فروع کافی ۱ : ۳۴۱ -

**[ترجمه]

«۳۹»

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ غِیَاثِ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ علیهما السلام أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَجْرَی الْخَیْلَ وَ جَعَلَ سَبَقَهَا (۴) أَوَاقِیَّ مِنْ فِضَّهٍ (۵).

**[ترجمه]با همان اسناد از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم روایت شده که مسابقه اسب دوانی ترتیب داد و جایزه آن چند اوقیه طلا بود. - . فروع کافی ۱ : ۳۴۱ -

**[ترجمه]

بیان

تضمیر الفرس و إضماره أن تعلفه حتی یسمن ثم ترده إلی القوت من الحصباء الظاهر أنه تصحیف الحفیا بالفاء قال فی النهایه فی حدیث السباق ذکر الحفیا بالمد و القصر موضع بالمدینه علی أمیال و بعضهم یقدم الیاء علی الفاء انتهی. (۶)

ص: ۱۸۴

۱- فروع الکافی ۱: ۳۴۰.

۲- فی المصدر: الحصی. و الظاهر ان کلاهما مصحفان.

۳- فروع الکافی ۱: ۳۴۱.

۴- السبق: ما یتراهن علیه المتسابقون.

۵- فروع الکافی ۱: ۳۴۱.

۶- و قال یاقوت فی معجم البلدان ۲: ۲۷۶: حفیاء بالفتح ثمّ السکون، و یاء و الف ممدود موضع قرب المدینه، اجری منه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله الخیل فی السباق، قال الحازمی: ورواه غیره بالفتح والقصر ، وقال البخاری : قال سفیان : بین الحفیا إلی الثنیه خمسه أمیال أو سته ، وقال ابن عقبه : سته أو سبعه ، وقد ضبطه بعضهم بالضم والقصر وهو خطأ ، کذا قال عیاض وقال فی ۳۳۲ : حیفاء کأنه تأنیث ، وهو موضع بالمدینه. منه اجری النبی صلی الله علیه و آله الخیل فی المسابقه.

و بنـو زريـق خلـق من الأنصـار من ثلاث نخلات لعـل كلمه من بمعنى على كمـا فى قوله و نصـرناه من القوم (۱) أو للسـببيه و المصلى الذى يلى السابق و العذق بالفتح النخله بحملها.

**[ترجمه]«تضـمير الفرس» و «اضـمار الفرس» این است که به اسب علف بـدهی تا چاق شود. سـپس از او قطع می کردند. «من الحصبـاء» به ظاهر تصـحیف شده «حفیاء» با فاء می‌باشد. در نهایه گوید: در حدیث مسابقه «الحفیاء» به صورت مدّ و قصر آمده است که مکانی در چند مایلی مدینه بود و عده‌ای یاء را بر فاء مقدم می کنند.

ص: ۱۸۴

«بنو زریق» گروهی از انصـار بودنـد. در عبـارت «من ثلاث نخلات» شایـد «من» به معنای «علی» باشـد همانطور که در فرموده خداوند آمده است: «و نصرناه علی القوم» - . انبیاء / ۷۷ - یا برای سببیت باشد. و «المصلّی» کسی است که بعد از نفر اول می... رسد. «العذق» با فتحه یک نخل با بارش است.

**[ترجمه]

«۴۰»

کـا، الکـافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ عِمْرَانَ بْنِ مُوسَـی عَنِ الْحَسَنِ بْنِ ظَرِیـفٍ (۲) عَنْ عَبْـدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِیرَهِ رَفَعَهُ قَـالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّهٍ وَ مِنْ رِباطِ الْخَیْلِ (۳) قَالَ الرَّمْیُ (۴).

**[ترجمه]کافی: عبـدالله بن مغیرهٔ به صورت مرفوع آورده است که رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سـلم درباره این فرموده خداوند عزّ و جلّ «وَأَعِدُّواْ لَهُم مَّا اسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّهٍ وَمِن رِّبَاطِ الْخَیْلِ» - .انفال / ۶۰ - {و هر چه در توان دارید از نیرو و اسبهای آماده بسیج کنید.} فرمود: مقصود تیراندازی است. - . فروع ککافی ۱ : ۳۴۱ -

**[ترجمه]

«۴۱»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِیِّ، بِإِسْـنَادِهِ عَنْ مُوسَـی بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ: غَزَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله غَزَاهً فَعَطِشَ النَّاسُ عَطَشاً شَدِیداً فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله هَلْ مَنْ یَتْبَعِثُ (۵) بِالْمَاءِ فَضَرَبَ النَّاسُ یَمِیناً وَ شِمَالًا فَجَاءَ رَجُلٌ عَلَی فَرَسٍ أَشْقَرَ بَیْنَ یَدَیْهِ قِرْبَهٌ مِنْ مَاءٍ فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله اللَّهُمَّ وَ بَارِکْ فِی الْأَشْقَرِ (۶).

ص: ۱۸۵

۱- الأنبیاء: ۷۷، تمام الآیه: «وَ نَصَرْناهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا إِنَّهُمْ کانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَأَغْرَقْناهُمْ أَجْمَعِینَ».

۲- فی المصـدر: طریـف مهمله، و لعله تصـحیف من الطـابع، و الرجـل هو الحسن بن ظریف ابن ناصـح الکوفیّ أبو محمـد، ثقه

صاحب نوادر.

٣- الأنفال: ٦٠، ذكرنا أن تفسير القوّه بالرمى من ذكر المصاديق.

٤- فروع الكافى ١: ٣٤١.

٥- فى المصدر و فى كتاب الجعفريات هل من مغيث بالماء.

٦- نوادر الراوندىّ: ٣۴. و فيه: اللّهمّ بارك فى الاشقر، ثمّ جاء رجل آخر على فرس بين يديه قربه من ماء فقال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله: اللّهمّ بارك فى الاشقر، ثمّ قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله: شقرها خيارها، و كميتها صلابها، و دهمها ملوكها، فلعن اللّه من جزى عرافها و اذنابها مذابها! انتهى و الظاهر أن (جزى) مصحف (جزّ) و الحديث يوجد فى كتاب الجعفريات: ٨۶، و أحاديث نوادر الراوندىّ معظمها مستخرجه من الجعفريات.

**[ترجمه]نـوادر راونـدی: علی علیه السّلام فرمود: رسول خـدا صـلّی اللَّه علیه و آله و سـلّم در حـال جنـگ بود، که تشـنگی شدیـدی برای آن حضـرت و یاران پیش آمـد، رسول خدا صـلّی اللَّه علیه و آله و سـلّم فرمود: آیا کسـی هست که با آب ما را یاری دهـد؟ افراد برای بدست آوردن آب به چپ و راست به جست و جو پرداختند، در همان حال مردی که سوار یک اسـب قهوه ای (بور) بود آمـد، که دو مشک آب جلو خود نهاده بود، رسول خدا صـلّی اللَّه علیه و آله و سـلّم فرمود: خدایا در اسـب قهوه‌ای (بور) برکت بینداز. - . نوادر راوندی : ۳۴ -

ص: ۱۸۵

**[ترجمه]

«۴۲»

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ: کَانَ رَجُلٌ مِنْ نَجْرَانَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی غَزَاةٍ وَ مَعَهُ فَرَسٌ (۱) وَ کَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَسْتَأْنِسُ إِلَی صَهِیلِهِ فَفَقَدَهُ فَبَعَثَ إِلَیْهِ فَقَالَ مَا فَعَلَ فَرَسُکَ فَقَالَ اشْتَدَّ عَلَیَّ شِبَعُهُ (۲) فَخَصَیْتُهُ فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله مَثَّلْتَ بِهِ (۳) الْخَیْلُ مَعْقُودٌ فِی نَوَاصِیهَا الْخَیْرُ إِلَی أَنْ یَقُومَ الْقِیَامَهُ (۴) الْخَبَرَ (۵).

**[ترجمه]با همان اسـناد گویـد: علی علیه السّلام فرمود: مردی از «نجران» در جنگی همراه رسول خدا صـلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بود و اسبی داشت که آن حضرت با شیهه آن انس گرفته بود، اما مدتی آن مرد و اسب را ندید، کسی را سراغ او فرستاد، وقتی آمد رسول خدا صـلّی اللَّه علیه و آله و سـلّم پرسید: با اسب خود چه کردی؟ مرد گفت: عصبانی شدم و از او سیر شدم و اسب را آخته کردم! رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم فرمود: چرا آن حیوان را «مثله» و عضو بریده کردی؟ در پیشانی آن اسب تا روز قیامت خیر و نیکی نوشته شده است. - . نوادر روانـدی : ۳۴ -

**[ترجمه]

«۴۳»

عم، إعلام الوری قـال أهل السـیر و المفسـرون إن جمیع ما غزا رسول الله صـلی الله علیه و آله بنفسه ست و عشـرون غزوه و إن جمیع سـرایاه التی بعثها و لم یخرج معها ست و ثلاثون سریه و قاتل صلی الله علیه و آله من غزواته فی تسع غزوات و هی بدر و أحد و الخندق و بنو قریظه و المصطلق و خیبر و الفتح و حنین و الطائف فأول سریه بعثها أنه بعث حمزه بن عبد المطلب (۶) فی ثلاثین راکبا فساروا حتی بلغوا سِیفَ البحر من أرض جهینه (۷) فلقوا أبا جهل بن هشام فی ثلاثین و مائه راکب من المشـرکین (۸) فحجز بینهم مجدی (۹) بن عمرو الجهنی فرجع الفریقان و لم یکن بینهما قتال.

ص: ۱۸۶

۱- فی الجعفریات: ۸۷: ان رجلا من خرش کان مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، و مع الخرشی فرس.

۲- هکذا فی النسخ، و فی المصدر: شغبه، و الشغب: تحریک الشر، و لعله کنایه عن شده الشهوه، و فی الجعفریات: شغنه و هو مصحف، و الظاهر ان الکل مصحف و الصحیح (شبقه).

۳- فی المصدر: مثلت به مثلت به. و فی الجعفریات: مه مه مثلت به.

۴- فی المصدر و الجعفریات: إلی یوم القیامه.

۵- نوادر الراوندیّ: ۳۴، الجعفریات: ۸۶ و ۸۷.

۶- فی الامتاع: و کان ذلک علی رأس سبعه أشهر من مقدمه المدینه. و فی سیره ابن هشام ان رایه عبیده بن الحارث کان اول رایه عقدها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فی الإسلام ثمّ قال: بعض الناس یقول: کانت رایه حمزه اول رایه عقدها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله لاحد من المسلمین و ذلک أن بعثه و بعث عبیده کانا معا، فشبه ذلک علی الناس.

۷- فی سیره ابن هشام و الامتاع: الی سیف البحر من ناحیه العیص، و العیص: من ناحیه ذی المروه علی ساحل البحر بطریق قریش التی کانوا یأخذون منها الی الشام. قاله یاقوت.

۸- فی السیره و الامتاع: فی ثلاثمائه راکب من أهل مکّه.

۹- فی نسخه: عدی بن عمرو. و هو مصحف راجع السیره ۲: ۲۳۰ و الامتاع: ۵۱.

ثم غزا رسول الله صلى الله علیه و آله أول غزوه غزاها فی صفر علی رأس اثنی عشر شهرا (۱) من مَقْدَمِهِ المدینهَ حتی بلغ الأبواء یرید قریشا و بنی ضمره ثم رجع و لم یلق کیدا فأقام بالمدینه بقیه صفر و صدرا من شهر ربیع الأول.

و بعث فی مقامه ذلک عبیده بن الحارث فی ستین راکبا من المهاجرین لیس فیهم أحد من الأنصار و کان أول لواء عقده رسول الله صلی الله علیه و آله فالتقی هو و المشرکون علی ماء یقال له أحیا (۲) و کانت بینهم الرمایه و علی المشرکین أبو سفیان بن حرب. (۳) ثم غزا رسول الله صلی الله علیه و آله فی شهر ربیع الآخر (۴) یرید قریشا حتی بلغ (۵) بواط و لم یلق کیدا. (۶) ثم غزا غزوه العشیره (۷) یرید قریشا حتی نزل العشیره من بطن ینبع و أقام بها بقیه جمادی الأولی و لیالی من جمادی الآخره و وادع فیها بنی مدلج و حلفاءهم من بنی ضمره (۸) فَرُوِیَ عَنْ عَمَّارِ بْنِ یَاسِرٍ قَالَ کُنْتُ أَنَا وَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ رَفِیقَیْنِ

۱- اشرنا قبل ذلک إلی خلاف فی ذلک و فی غیره.

۲- فی الامتاع: أحیاء (بالمد) من بطن رابغ، و فی السیره: حتی بلغ ماء بالحجاز باسفل ثنیه المره.

۳- قال فی الامتاع: و أبو سفیان فی مائتین.

۴- فی سیره ابن هشام و الامتاع: فی ربیع الأوّل، و زاد فی الأخیر: علی رأس ثلاثه عشر شهرا من مهاجره.

۵- بواط بضم الباء و فتح الواو مخففه، و عن بعض انه بالفتح و قد یضم، و فی الامتاع و السیره انه من ناحیه رضوی، و عن الزرقانی انه جبل من جبال جهینه بقرب ینبع علی أربعه برد من المدینه، و عن السهیلی ان بواط جبلان فرعان لاصل واحد، أحدهما جلسی، و الآخر غوری، و رضوی بفتح فسکون: جبل بالمدینه علی أربعه برد من المدینه.

۶- فی سیره ابن هشام: فلبث بها بقیه شهر ربیع الآخر و بعض جمادی الأولی.

۷- بالتصغیر.

۸- لعل المراد جماعه من بنی ضمره التی کانوا حلفاء لبنی مدلج و لم تکن و ادعوه فی غزوه الابواء.

فِی غَزْوَهِ الْعُشَیْرَهِ فَقَالَ لِی عَلِیٌّ هَلْ لَکَ یَا أَبَا الْیَقْظَانِ فِی هَذَا النَّفْرِ مِنْ بَنِی مُدْلِجٍ یَعْمَلُونَ فِی عَیْنٍ لَهُمْ (۱) نَنْظُرُ کَیْفَ یَعْمَلُونَ فَأَتَیْنَاهُمْ فَنَظَرْنَا إِلَیْهِمْ سَاعَهً ثُمَّ غَشِیَنَا النَّوْمُ فَعَمَدْنَا إِلَی صَوْرٍ (۲) مِنَ النَّخْلِ فِی دَقْعَاءَ مِنَ الْأَرْضِ فَنِمْنَا فِیهِ فَوَ اللَّهِ مَا هَبَّنَا (۳) إِلَّا رَسُولُ اللَّهِ بِقَدَمِهِ فَجَلَسْنَا وَ قَدْ تَتَرَّبْنَا مِنْ تِلْکَ الدَّقْعَاءِ فَیَوْمَئِذٍ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِعَلِیٍّ علیه السلام یَا أَبَا تُرَابٍ لِمَا عَلَیْهِ مِنَ التُّرَابِ (۴) فَقَالَ أَ لَا أُخْبِرُکُمْ بِأَشْقَی النَّاسِ قُلْنَا بَلَی یَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ أَحْمَرُ ثَمُودَ الَّذِی عَقَرَ النَّاقَهَ وَ الَّذِی یَضْرِبُکَ یَا عَلِیُّ عَلَی هَذِهِ وَ وَضَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَدَهُ عَلَی رَأْسِهِ حَتَّی یَبُلَّ مِنْهَا هَذِهِ وَ وَضَعَ یَدَهُ عَلَی لِحْیَتِهِ.

ثُمَّ رَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنَ الْعُشَیْرَهِ إِلَی الْمَدِینَهِ فَلَمْ یُقِمْ بِهَا عَشْرَ لَیَالٍ حَتَّی أَغَارَ کُرْزُ بْنُ جَابِرٍ الْفِهْرِیُّ عَلَی سَرْحِ الْمَدِینَهِ فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی طَلَبِهِ حَتَّی بَلَغَ وَادِیاً یُقَالُ لَهُ سَفَوَانُ مِنْ نَاحِیَهِ بَدْرٍ وَ هِیَ غَزْوَهُ بَدْرٍ الْأُولَی وَ حَامِلُ لِوَائِهِ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام وَ اسْتَخْلَفَ عَلَی الْمَدِینَهِ زَیْدَ بْنَ حَارِثَهَ وَ فَاتَهُ کُرْزٌ فَلَمْ یُدْرِکْهُ فَرَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَأَقَامَ جُمَادَی وَ رجب (رَجَباً) وَ شَعْبَانَ وَ کَانَ بَعَثَ (۵) بَیْنَ ذَلِکَ سَعْدَ بْنَ أَبِی وَقَّاصٍ فِی ثَمَانِیَهِ رَهْطٍ فَرَجَعَ وَ لَمْ یَلْقَ کَیْداً.

ثُمَّ بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَبْدَ اللَّهِ بْنَ جَحْشٍ (۶) إِلَی نَخْلَهَ وَ قَالَ کُنْ بِهَا حَتَّی

۱- ذکر الحدیث مسندا ابن هشام فی السیره، و فیه اختلافات لفظیه مع ما ذکره المصنّف، و زاد فیه: و فی نخل.

۲- الصور: النخل الصغار.

۳- فی المصدر: ما اهبنا و هو الصحیح، أی ما ایقظنا.

۴- فی السیره: مالک یا أبا تراب، لما یری علیه من التراب، ثمّ قال: الا احدثکما بأشقی الناس رجلین؟ و فیه: احیمر.

۵- ذکره ابن هشام بعد العشیره. و ذکر عن بعض انه کان بعد بعث حمزه و ذکر انه خرج حتی بلغ الخرار من ارض الحجاز، و فی الامتاع: الخرار من الجحفه قریبا من خم.

۶- فی السیره: فی رجب مقفله من بدر الأولی، و فی الامتاع: فی رجب علی رأس سبعه عشر شهرا. أی من مهاجره. و فی الأول: و بعث معه ثمانیه رهط من المهاجرین لیس فیهم من الأنصار احد.

تَأْتِیَنَا بِخَبَرٍ مِنْ أَخْبَارِ قُرَیْشٍ وَ لَمْ یَأْمُرْهُ بِقِتَالٍ وَ ذَلِکَ فِی الشَّهْرِ الْحَرَامِ وَ کَتَبَ لَهُ کِتَاباً وَ قَالَ اخْرُجْ أَنْتَ وَ أَصْحَابُکَ حَتَّی إِذَا سِرْتَ یَوْمَیْنِ فَافْتَحْ کِتَابَکَ وَ انْظُرْ فِیهِ (۱) وَ امْضِ لِمَا أَمَرْتُکَ فَلَمَّا سَارَ یَوْمَیْنِ وَ فَتَحَ الْکِتَابَ فَإِذَا فِیهِ أَنِ امْضِ حَتَّی تَنْزِلَ نَخْلَهَ فَتَأْتِیَنَا مِنْ أَخْبَارِ قُرَیْشٍ بِمَا یَصِلُ إِلَیْکَ مِنْهُمْ (۲) فَقَالَ لِأَصْحَابِهِ حِینَ قَرَأَ الْکِتَابَ سَمْعاً وَ طَاعَهً مَنْ کَانَ لَهُ رَغْبَهٌ فِی الشَّهَادَهِ فَلْیَنْطَلِقْ مَعِی فَمَضَی مَعَهُ الْقَوْمُ حَتَّی إِذَا نَزَلُوا نَخْلَهَ مَرَّ بِهِمْ عَمْرُو بْنُ الْحَضْرَمِیِّ وَ الْحَکَمُ بْنُ کَیْسَانَ وَ عُثْمَانُ وَ الْمُغِیرَهُ (۳) ابْنَا عَبْدِ اللَّهِ مَعَهُمْ تِجَارَهٌ قَدِمُوا بِهَا مِنَ الطَّائِفِ أُدْمٌ وَ زَبِیبٌ فَلَمَّا رَآهُمُ الْقَوْمُ أَشْرَفَ لَهُمْ وَاقِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ (۴) وَ کَانَ قَدْ حَلَقَ رَأْسَهُ فَقَالُوا عُمَّارٌ (۵) لَیْسَ عَلَیْکُمْ مِنْهُمْ بَأْسٌ وَ ائْتَمَرَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ وَ هِیَ آخِرُ یَوْمٍ مِنْ رَجَبٍ فَقَالُوا لَئِنْ قَتَلْتُمُوهُمْ إِنَّکُمْ لَتَقْتُلُونَهُمْ فِی الشَّهْرِ الْحَرَامِ وَ لَئِنْ تَرَکْتُمُوهُمْ لَیَدْخُلُنَّ هَذِهِ اللَّیْلَهَ مَکَّهَ فَلَیَمْنَعُنَّ مِنْکُمْ فَأَجْمَعَ الْقَوْمُ عَلَی قَتْلِهِمْ فَرَمَی وَاقِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ التَّمِیمِیُّ عَمْرَو بْنَ الْحَضْرَمِیِّ بِسَهْمٍ فَقَتَلَهُ وَ اسْتَأْمَنَ (۶) عُثْمَانُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَ الْحَکَمُ بْنُ کَیْسَانَ وَ هَرَبَ الْمُغِیرَهُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ (۷) فَأَعْجَزَهُمْ وَ اسْتَاقُوا الْعِیرَ فَقَدِمُوا بِهَا عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله

۱- فی المصدر: و انظر ما فیه.

۲- ذکر ابن هشام فی السیره: الکتاب هکذا: «إذا نظرت فی کتابی هذا فامض حتّی تنزل نخله بین مکّه و الطائف فترصد بها قریشا و تعلم لنا من اخبارهم» و ذکره المقریزی فی الامتاع هکذا: «سر حتّی تأتی بطن نخله علی اسم اللّه و برکاته، و لا تکرهن أحدا من أصحابک علی المسیر معک، و امض لامری فیمن تبعک حتّی تأتی بطن نخله علی اسم اللّه و برکاته، فترصد بها عیر قریش ». أقول : بطن نخله هو بستان ابن عامر الذی بقرب مکه.

۳- فی السیره و الامتاع: عثمان و نوفل ابنا عبد اللّه بن المغیره المخزومیان.

۴- فی السیره و الامتاع: فأشرف لهم عکاشه بن محصن.

۵- أی قوم عمّار أی معتمرون یریدون زیاره البیت الحرام.

۶- لعل الصحیح: و استأسروا. و فی السیره: و استأسر. و فی الامتاع: فاسروا.

۷- الصحیح: نوفل بن عبد اللّه بن المغیره. کما قدمناه.

فَقَالَ لَهُمْ وَ اللَّهِ مَا أَمَرْتُكَمْ بِالْقِتَالِ فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ وَ أَوْقَفَ الْأَسِيرَيْنِ وَ الْعِيرَ وَ لَمْ يَأْخُذْ مِنْهَا شَيْئاً وَ سُقِطَ فِي أَيْدِي الْقَوْمِ وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ هَلَكُوا وَ قَالَتْ قُرَيْشٌ اسْتَحَلَّ مُحَمَّدٌ الشَّهْرَ الْحَرَامَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ يَسْئَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرامِ قِتالٍ فِيهِ (۱) الْآيَةَ فَلَمَّا نَزَلَ ذَلِكَ أَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله الْعِيرَ (۲) وَ فِدَاءَ الْأَسِيرَيْنِ وَ قَالَ الْمُسْلِمُونَ نَطْمَعُ لَنَا أَنْ يَكُونَ غَزَاةً فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِمْ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ الَّذِينَ هاجَرُوا إِلَى قَوْلِهِ أُولئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ (۳) الْآيَةَ وَ كَانَتْ هَذِهِ قَبْلَ بَدْرٍ بِشَهْرَيْنِ. (۴)

**[ترجمه]اعلام الوری: سیره نویسان و مفسران گفته اند: حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله در بیست و شش جنگ شخصاً شرکت داشتند، و سرایای آن جناب را هم که در آن ها شرکت نکرد سی و شش عدد ذکر کرده اند، پیامبر در نه جنگ خود به جهاد پرداخت و با دشمنان خود نبرد نمود، این‌ها عبارت بودند از: بدر و احد، خندق، بنی قریظه، مصطلق، خیبر، فتح، حنین، و طائف. اول سریه ای که حضرت خاتم النبیین صلی اللّٰه علیه و آله فرستادند این بود که: حمزه ابن عبد المطلب را به اتفاق سی نفر سواره مبعوث فرمودند و آن‌ها تا زمین جهینه پیش رفتند تا به ساحل رسیدند، و در آن جا با ابو جهل بن هشام که با صد و سی نفر از سواران مشرکین از آن محل عبور می‌کردند برخوردند، قبل از آنکه درگیری بین آنان روی دهد، مجدی ابن عمرو جهنی میان آن‌ها فاصله شد و بدون جنگ و قتال مراجعت کردند.

ص: ۱۸۶

حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله پس از دوازده ماه اقامت در مدینه در ماه صفر از مدینه بیرون شدند و برای جنگیدن با مشرکین قریش و بنی ضمره خود را آماده کردند، پیامبر تا ابواء پیش آمدند و لیکن با مشرکین برخورد نکردند و بقیه ماه صفر و اول ربیع الاول در مدینه اقامت گزیدند.

در این هنگام ، عبیده بن حارث را با شصت نفر سوار از مهاجرین که هیچ یک از انصار در آن شرکت نداشتند برای مقابله به طرف مشرکین فرستادند، در این جنگ برای اولین بار مسلمان پرچم در دست داشتند، این جماعت روی آبی که وی را «احیاء» می‌گفتند با مشرکین که فرماندهی آن‌ها را ابو سفیان به عهده داشت برخورد کردند و به همدیگر تیراندازی نمودند.

سپس حضرت رسول در ربیع الآخر برای جنگ قریش از مدینه بیرون شدند و تا «بواط» تشریف بردند، ولی با کسی برخورد نکردند.

سپس پیامبر صلی اللّٰه علیه و آله برای جنگ قریش خارج شدند، و تا «عشیره» در نزدیکی «ینبع» رفتند، و بقیه ماه جمادی الاولی و جمادی الآخره را در آن جا توقف کردند، و با بنی مدلج و بنی ضمره قراردادهائی گذاشتند. عمار بن یاسر گوید: من و علی بن ابی طالب علیه السّلام ص: ۱۸۷

در غزوه عُشیره همراه بودیم، علی بن ابی طالب به من گفت: یا ابا الیقظان! اینک بنی مدلج بالای چشمه آب جمع شده اند، بیائید به اتفاق همدیگر نزدیک آن‌ها برویم، ببینیم به چه کاری اشتغال دارند. عمار گفت: یا علی بن ابی طالب به طرف آن‌ها رفتیم، و مدتی آنان را نگاه کردیم، پس از این، خواب ما را گرفت و ما در این هنگام به چند درخت خرما که در زمین صاف و بی علفی واقع شده بود پناه بردیم و در آن جا خوابیدیم، بعد از مدتی متوجه شدیم حضرت رسول صلی اللّٰه علیه و آله با

پـای مبـارک خود مـا را از خواب بیـدار می کنـد. پس از این که از خواب بیـدار شـدیم و گرد خـاک را از خود پاک کردیم، حضـرت به علی ابن ابی طالب علیه السّـلام فرمود: یا ابا تراب! (چون بر روی علی علیه السـلام خاک نشسـته بود) آیا شما را از شقی ترین مردم اطلاـع نـدهم. گفـتیم: آری مـا را از آن خـبر دهیـد، پیـامبر فرمـود: یکی از اشـقیاء «احمر» ثمود است که نـاقه حضـرت صالح علیه السّـلام را پی کرد، و ای علی دیگری کسی است بر این جا ضربه می‌زند - رسول خدا صلی الله علیه و آله و سـلم دست مبارکش را بر سر او گذاشت - تا این که محاسنت را با خونت خضاب خواهد کرد - و دستانش را بر محاسن او گذاشت.

بعد از چندی حضرت رسول صلی اللَّه علیه و آله از «عُشیرَه» به طرف مدینه مراجعت کردند و چند روزی از اقامت آن حضرت نگذشته بود که کُرز بن جابر فِهریّ در اطراف مدینه دست به نهب و غارت زد، پیامبر برای تعقیب او از مدینه بیرون شدند و تا «سـفوان» در ناحیه بـدر پیش آمدند. این غزوه را بدر اولی گفته اند و حامل پرچم حضـرت رسول صـلی اللَّه علیه و آله در این غزوه علی بن ابی طـالب علیه السّـلام بود، هنگـامی که پیـامبر از مـدینه بیرون شدنـد. زیـد بن حارثه را به جای خود در مـدینه گذاشـتند، کرز بن جابر از حرکت پیامبر مطلع شـد و از آن منطقه دور گردیـد، و حضـرت رسول پس از این که به وی دسـت نیـافت به طرف مـدینه مراجعت کرد. حضـرت رسول صـلی اللَّه علیه و آله از تعقیب کرز بن جابر مراجعت کردنـد و جمادی و رجب و شـعبان را اقامت فرمودند، در این بین سـعد بن ابی وقاص را با هشت دسـته از مسـلمین به تعقیب دشمن فرستادند ولی آنان با کسی برخورد نکردند و به مدینه بازگشتند.

پس از این پیامبر عبد اللَّه بن جَحش را به طرف «نخله» فرستادند، و فرمودند: در آن جا توقف کن

ص: ۱۸۸

و اخبار قریش را به ما برسان، و او را اجازه جنگ نفرمودند و این موضوع در یکی از ماه‌های حرام واقع شد. خاتم النبیین صلی اللَّه علیه و آله نامه ای به عبـد اللَّه نوشت و فرمود: اینک به اتفاق یاران خود بیرون شویـد و پس از این که دو روز راه پیمودید نامه را باز کنید و قرائت نمائید، و شما مأمورید آن چه در نامه نوشته شده انجام دهید. عبد اللَّه طبق فرمان پیامبر از مدینه بیرون شـد و پس از این که دو روز راه رفت نـامه را بـاز کرد و قرائت نمود، در نامه نوشـته شـده بود: در «نخله» توقف کنیـد و اخبار قریش را به ما برسانید، هنگامی که عبد اللَّه نامه را برای اصـحاب خود خواندند گفتند: ما گفتار پیامبر را شنیدیم و اکنون از او اطاعت می کنیم، هر کس طالب شـهادت است با ما بیاید. اصحاب عبد اللَّه از وی اطاعت کردند و با او رفتند، آن‌ها طبق امریه حضـرت رسول در «نخله» بازایسـتادند، در این هنگام عمرو بن حَضرَمِیّ و حَکَم بن کیسان و عثمان و مغیره فرزندان عبد اللَّه با مقداری مال التجاره که پوست و کشـمش بود، از راه طائف رسـیدند، و اصـحاب حضـرت رسول آن‌ها را دیدند، واقد بن عبد اللَّه در حالی که سـر خود را تراشـیده متوجه آن‌ها شد، مشـرکین گفتند: نگران نباشـید این‌ها ساکنین این محل هسـتند. پس از این جریـان اصـحاب پیـامبر با یک دیگر مشورت کردنـد و گفتنـد: اینک ماه حرام است اگر ما با آن‌ها جنگ کنیم احترام ماه حرام از بین می‌رود، و اگر آنان را به حال خود واگـذاریم به مکه خواهنـد رفت و ما را از پیشـروی باز خواهنـد داشت. در این هنگام تصـمیم گرفتنـد با مشـرکین جنگ کننـد، ابتـداء واقد بن عبد اللَّه تمیمی تیری به سوی عمرو بن حضـرمی افکند و او را کشت، عثمـان بن عبـد اللَّه و حکم بن کیسان تسـلیم شدنـد، و مغیره نیز فراری شـد، اصـحاب پیامبر مال التجاره آن‌ها را ضـبط

کردند و به مدینه آوردند. حضرت رسول صلی اللَّه علیه و آله فرمود:

ص: ۱۸۹

من شما را به جنگ دستور ندادم، چرا در ماه حرام جنگ کردید، پیامبر این دو نفر اسیر را نگهداری کرد و از اموال آنها چیزی نگرفت، و عبد اللَّه بن جحش نیز با یاران خود از این عمل خود که بر خلاف دستور پیامبر انجام داده بودند پشیمان شدند. هنگامی که این جریان به مشرکین قریش رسید گفتند: محمد ماه حرام را حلال کرده است، پس از این آیه شریفه «یَسْئَلُونَکَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرامِ قِتالٍ فِیهِ» آیات در این مورد نازل گردید، پیامبر پس از نزول این آیه مال و فدیه دو نفر اسیر را گرفتند و آنها را آزاد کردند، مسلمین نیز گفتند: ما پس از این دنبال پاداش جهاد و جنگ نخواهیم رفت، بلکه سعی خواهیم کرد که از ما گناهی سر نزند، خداوند این آیه شریفه را در مورد این اشخاص فرستاد: «إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ الَّذِینَ هاجَرُوا» تا آن جا که فرموده: «اؤلئک یرجون رحمه اللَّه» و این حادثه دو ماه قبل از جنگ بدر اتفاق افتاد. - . اعلام الوری ۴۷ - ۴۸ چاپ اول، ۸۳ - ۸۴ چاپ دوم. -

**[ترجمه]

بیان

السیف بالکسر ساحل البحر و الأبواء بفتح الهمزه و سکون الباء و المد جبل بین مکه و المدینه و عنده بلد ینسب إلیه و قال الفیروزآبادی بواط کغراب جبال جهینه علی أبراد من المدینه منه غزوه بواط اعترض فیها صلی الله علیه و آله لعیر قریش و قال ذو العشیره (۵) موضع بناحیه ینبع غزوتها مشهوره و الصور بالفتح الجماعه من النخل و لا واحد له من لفظه و الدقعاء التراب و الأرض لا نبات بها و یقال هب من نومه یهب أی استیقظ و أهببته أنا و یقال سقط فی یدیه علی بناء المجهول أی ندم نطمع لنا أن یکون غزاه قالوا ذلک علی سبیل الیأس (۶) أی لا نطمع ثواب الغزوه فیما فعلنا بل نرضی أن لا یکون

ص: ۱۹۰

۱- تقدم ذکر موضع الآیه فی صدر الباب.

۲- فی المصدر: المال.

۳- البقره: ۲۱۸.

۴- إعلام الوری: ۴۷ و ۴۸ ط ۱ و ۸۳ و ۸۴ ط ۲.

۵- ذکر قبلا انه بالتصغیر.

۶- أو علی سبیل الرجاء، قال ابن هشام: فلما تجلی عن عبد اللّه بن جحش و أصحابه ما کانوا فیه- حین نزل القرآن- طمعوا فی الاجر، فقالوا یا رسول اللّه أ نطمع أن تکون لنا غزوه نعطی فیها أجر المجاهدین؟ فأنزل اللّه عزّ و جلّ فیهم الآیه، فوضعهم اللّه عزّ و جلّ من ذلک علی أعظم الرجاء انتهی قال ابن هشام: قال ابن إسحاق: و قد ذکر بعض آل عبد اللّه بن جحش ان اللّه عزّ و جلّ قسم الفی ء حین احله فجعل أربعه اخماسه لمن افاءه: و خمسه إلی اللّه و رسوله فوقع علی ما کان عبدالله بن جحش صنع فی

تلك العير (كان قسـمه قبل ذلك كذلك) وقال ابن هشام : هى أول غنيمه غنمها المسـلمون ، وعمرو بن الحضرمى اول من قتله المسلمون ، وعثمان بن عبدالله والحكم بن كيسان اول من أسر المسلمون.

لنا وزر فرجاهم سبحانه رحمته بقوله أَولئِکَ یَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ کما قال البیضاوی نزلت أیضا فی السریه لما ظن بهم أنهم إن سلموا من الإثم فلیس لهم أجر.

**[ترجمه]«السیف» با کسره به معنای ساحل دریا است. «الابواء» با فتح همزه و سکون باء و مدّ کوهی میان مکه و مدینه است و شهری در همان نزدیکی است که بدان نسبت داده می‌شود. فیروزآبادی گوید: «بواط» بر وزن غراب: کوه‌ها جهینهٔ بر سر راه‌های مدینه است. که از همین کلمه غزوه «بواط» است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در این غزوه بر کاروان قریش حمله برد. و گوید: «ذو العشیرة» مکانی در منطقه ینبع است که غزوه آن مشهور است. «الصور» با فتحه: دسته‌ای از درختان نخل است و این کلمه مفرد ندارد. «الدقعاء» به معنای خاک، و زمینی است که پوشش گیاهی ندارد. و گفته می‌شود: «هبّ من نومه یهبّ» یعنی از خواب بیدار شد. و «أهبته أنا» و گفته می‌شود: «سقط فی یده» با صیغه مجهول سقط یعنی: پشیمان شد. «نطمع لنا ان یکون غزاة» این جمله را به شیوه یأس و ناامیدی بر زبان آوردند، یعنی: به پاداش جهاد در آن چه انجام دادیم، چشم نمی‌دوزیم بلکه راضی هستیم که برای ما

گناهی نوشته نشود. پس خداوند سبحان با این فرموده خود آنان را امیدوار کرد: «اولئک یرجون رحمة الله». چنانکه بیضاوی گفته است: این آیه همچنین درباره س ریّه نازل شد هنگامی که به آن‌ها گمان شد اگر از گناه در امان باشند، اجر و پاداشی برایشان نیست.

**[ترجمه]

«۴۴»

نهج، نهج البلاغه فِی حَدِیثِهِ کُنَّا إِذَا احْمَرَّ الْبَأْسُ اتَّقَیْنَا بِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَلَمْ یَکُنْ أَحَدٌ مِنَّا أَقْرَبَ إِلَی الْعَدُوِّ مِنْهُ.

قال السید رضی الله عنه و معنی ذلک أنه کان إذا عظم الخوف من العدو و اشتد عضاض الحرب فزع المسلمون إلی قتال رسول الله صلی الله علیه و آله بنفسه فینزل الله تعالی النصر علیهم به و یأمنون ما کانوا یخافونه بمکانه و قوله علیه السلام إذا احمر البأس کنایه عن اشتداد الأمر و قد قیل فی ذلک أقوال أحسنها أنه شبه حمی الحرب بالنار التی تجمع الحراره و الحمره بفعلها و لونها و مما یقوی ذلک قول النبی صلی الله علیه و آله و قد رأی مجتلد الناس (۱) یوم حنین و هی حرب هوازن الآن حمی الوطیس و الوطیس مستوقد النار فشبه ما استحر من جلاد القوم باحتدام (۲) النار و شده التهابها (۳).

**[ترجمه]نهج البلاغه: هر گاه آتش جنگ شعله می کشید، ما به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم پناه می بردیم، که در آن لحظه کسی از ما همانند پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم به دشمن نزدیک تر نبود.

سید رضی الله عنه گوید: وقتی ترس از دشمن بزرگ می نمود، و جنگ به گونه ای می شد که گویا جنگجویان را می خواهد در کام خود فرو برد، مسلمانان به پیامبر پناهنده می شدند، تا رسول خدا شخصا به نبرد پردازد، و خداوند به وسیله او نصرت و

پیروزی را بر آنان نازل فرماید، و در سایه آن حضرت ایمن گردند، اما جمله «اذا احمرّ البأس» کنایه از شدّت کارزار است. در این باره سخنان متعدّدی گفته شده که بهترین آن ها این که امام داغی جنگ را به شعله های سوزان آتش تشبیه کرده است، و از چیزهایی که این نظر را تقویت می کند، سخن پیامبر در جنگ حنین است، هنگامی که نبرد سخت شد و شمشیر زدن مردم را در جنگ «هوازن» مشاهده کرد فرمود: «الآن حمی الوطیس» اکنون تنور جنگ داغ شد، «وطیس» تنور آتش است، بنا بر این رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم داغی و گرمی جنگ را به افروختگی و شدّت شعله وری آتش تشبیه فرموده است.

**[ترجمه]

«۴۵»

فس، تفسیر القمی یَسْئَلُونَکَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرامِ قِتالٍ فِیهِ قُلْ قِتالٌ فِیهِ کَبِیرٌ وَ صَدٌّ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ وَ کُفْرٌ بِهِ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ إِخْراجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَکْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ فَإِنَّهُ کَانَ سَبَبُ نُزُولِهَا أَنَّهُ لَمَّا هَاجَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی الْمَدِینَهِ بَعَثَ السَّرَایَا إِلَی الطُّرُقَاتِ الَّتِی تَدْخُلُ مَکَّهَ تَتَعَرَّضُ لِعِیرِ قُرَیْشٍ حَتَّی بَعَثَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ جَحْشٍ فِی نَفَرٍ مِنْ أَصْحَابِهِ إِلَی نَخْلَهَ وَ هِیَ بُسْتَانُ بَنِی عَامِرٍ لِیَأْخُذُوا عِیرَ قُرَیْشٍ أَقْبَلَتْ مِنَ الطَّائِفِ عَلَیْهَا الزَّبِیبُ وَ الْأُدْمُ وَ الطَّعَامُ فَوَافَوْهَا وَ قَدْ نَزَلَتِ الْعِیرُ وَ فِیهِمْ عَمْرُو بْنُ الْحَضْرَمِیِّ (۴) وَ کَانَ

۱- أی تضاربهم.

۲- الاحتدام: شده اتقاد النار.

۳- نهج البلاغه ج ۲: ۲۶.

۴- فی المصدر: عمرو بن عبد اللّه الحضرمی.

حَلِيفاً لِعُتْبَهَ بْنِ رَبِيعَهَ فَلَمَّا نَظَرَ ابْنُ الْحَضْرَمِيِّ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنَ جَحْشٍ وَ أَصْحَابِهِ فَزِعُوا وَ تَهَيَّئُوا لِلْحَرْبِ وَ قَالُوا هَؤُلَاءِ أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ فَأَمَرَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَحْشٍ أَصْحَابَهُ أَنْ يَنْزِلُوا وَ يَحْلِقُوا رُءُوسَهُمْ فَنَزَلُوا وَ حَلَقُوا رُءُوسَهُمْ فَقَالَ ابْنُ الْحَضْرَمِيِّ هَؤُلَاءِ قَوْمٌ عُمَّارٌ لَيْسَ عَلَيْنَا مِنْهُمْ بَأْسٌ فَاطْمَأَنُّوا وَ وَضَعُوا السِّلَاحَ فَحَمَلَ عَلَيْهِمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَحْشٍ فَقُتِلَ ابْنُ الْحَضْرَمِيِّ وَ أَفْلَتَ أَصْحَابُهُ وَ أَخَذُوا الْعِيرَ بِمَا فِيهَا وَ سَاقُوهَا إِلَى الْمَدِينَهِ وَ كَانَ ذَلِكَ فِي أَوَّلِ يَوْمٍ (۱) مِنْ رَجَبٍ مِنَ الْأَشْهُرِ الْحُرُمِ فَعَزَلُوا الْعِيرَ وَ مَا كَانَ عَلَيْهَا فَلَمْ يَنَالُوا مِنْهَا شَيْئاً فَكَتَبَتْ قُرَيْشٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَنَّكَ اسْتَحْلَلْتَ الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَ سَفَكْتَ فِيهَا الدَّمَ وَ أَخَذْتَ الْمَالَ وَ كَثُرَ الْقَوْلُ فِي هَذَا (۲) وَ جَاءَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَ يَحِلُّ الْقَتْلُ فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ يَسْئَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرامِ قِتالٍ فِيهِ قُلْ قِتالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَ صَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ كُفْرٌ بِهِ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ إِخْراجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَ الْفِتْنَهُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ قَالَ الْقِتَالُ فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ عَظِيمٌ وَ لَكِنَّ الَّذِي فَعَلَتْ بِكَ قُرَيْشٌ يَا مُحَمَّدُ مِنَ الصَّدِّ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ الْكُفْرِ بِاللَّهِ وَ إِخْرَاجِكَ مِنْهُ هُوَ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَ الْفِتْنَهُ يَعْنِي الْكُفْرَ بِاللَّهِ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْهِ الشَّهْرُ الْحَرامُ بِالشَّهْرِ الْحَرامِ وَ الْحُرُماتُ قِصاصٌ فَمَنِ اعْتَدى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدى عَلَيْكُمْ (۳).

أقول: قال فی المنتقی فی حوادث السنه الثانیه من الهجره فی هذه السنه تزوج علی بن أبی طالب علیهما السلام فاطمه علیها السلام بنت رسول الله صلی الله علیه و آله فی صفر للیال (۴) بقین منه و بنی بها فی ذی الحجه و قد روی أنه تزوجها فی رجب بعد مقدم رسول الله

۱- وهم من القمّیّ او من الروات او من النسّاخ، و الصحیح: فی آخر یوم من رجب.

۲- فی المصدر: و أكثروا القول فی هذه.

۳- تفسیر القمّیّ: ۶۱ و ۶۲. و الآیه فی البقره: ۱۸۴.

۴- قال المقریزی أیضا فی الامتاع: ۵۴ انه تزوج فی صفر علی رأس أحد عشر شهرا من مهاجره صلّی اللّه علیه و آله. و سیأتی الكلام فی ذلک فی محله.

صلی الله علیه و آله المدینه بخمسه أشهر و بنی بها مرجعه من بدر و الأول أصح و روی عن بعض أهل التاریخ أن تزویجها کان فی شهر ربیع الأول من سنه اثنتین من الهجره و بنی بها فیها و ولدت الحسن علیه السلام فی هذه السنه و قیل بل ولد الحسن علیه السلام منتصف شهر رمضان من سنه ثلاث و الحسین علیه السلام فی سنه أربع و قیل کان بین ولاده الحسن علیه السلام و العلوق بالحسین علیه السلام خمسون لیله و ولد الحسین علیه السلام للیال خلون من شعبان سنه أربع من الهجره.

و فی هـذه السـنه کانت سـریه عبد الله بن جحش (۱) و فی هـذه السـنه حولت القبله إلی الکعبه کـان النـبی صـلی الله علیه و آله یصـلی بمکه رکعتین بالغداه و رکعتین بالعشی فلما عرج به إلی السماء أمر بالصلوات الخمس فصارت الرکعتان فی غیر المغرب للمسافر و للمقیم أربع رکعات (۲) فلما هاجر النبی صـلی الله علیه و آله إلی المدینه أمر أن یصـلی نحو بیت المقدس لئلا یکذبه الیهود لأـن نعته صـلی الله علیه و آله فی التوراه أنه صـاحب قبلـتین و کـانت الکعبه أحب القبلـتین إلی النبی صـلی الله علیه و آله فأمره الله تعالی أن یصلی إلی الکعبه قال محمد بن حبیب الهاشمی حولت فی الظهر یوم الثلاثاء للنصف من شعبان زار رسول الله صلی الله علیه و آله أم بشـر بن البراء بن معرور فی بنی سـلمه فتغـدی هو و أصـحابه و جاءت الظهر فصـلی بأصـحابه فی مسـجد القبلتین رکعتین من الظهر إلی الشام ثم أمر أن یسـتقبل الکعبه و هو راکع فی الرکعه الثانیه فاسـتدار إلی الکعبه فدارت الصفوف خلفه ثم أتم الصلاه فسمی مسجد القبلتین.

و قال الواقدی کان هذا یوم الإثنین للنصف من رجب علی رأس سـبعه عشـر شهرا و عن البراء علی رأس سته عشر شهرا أو سبعه عشر شهرا و عن السدی علی رأس ثمانیه عشر شهرا من مهاجره صلی الله علیه و آله. (۳)

۱- فی المصـدر: و ذلـک کـان فی رجب علی رأس سـبعه عشـر من الهجره، بعثه فی اثنی عشـر رجلاـ من المهـاجرین کل اثنین یعتقبان بعیرا الی بطن نخله إه.

۲- فی نسخه: و للمقیم أربع رکعات فی الثلاث.

۳- کان الأولی ان یذکر تحول القبله فی الباب الآتی.

و فی هذه السنه کان بناء مسجد قباء

روی عن أبی سعید الخدری قال لما صرفت القبله إلی الکعبه أتی رسول الله صلی الله علیه و آله مسجد قباء فقدم جدار المسجد إلی موضعه الیوم و أسسه بیده و نقل رسول الله صلی الله علیه و آله و أصحابه الحجاره لبنائه و کان یأتیه کل سبت ماشیا.

و قال أبو أیوب الأنصاری هو المسجد الذی أُسِّسَ عَلَی التَّقْوی و فی هذه السنه نزلت فریضه رمضان فی شعبان هذه السنه و أمر بزکاه الفطر علی ما

روی عن أبی سعید الخدری قال نزل فرض شهر رمضان بعد ما صرفت القبله إلی الکعبه بشهر فی شعبان علی رأس ثمانیه عشر شهرا من مهاجر رسول الله صلی الله علیه و آله فأمر رسول الله صلی الله علیه و آله فی هذه السنه بزکاه الفطر قبل أن یفرض الزکاه فی الأموال.

و فی هذه السنه خرج رسول الله صلی الله علیه و آله یوم العید فصلی بالناس صلاه العید و حملت بین یدیه العنزه إلی المصلی فصلی إلیها.

و فی هذه السنه کانت غزوه بدر (۱).

ص: ۱۹۴

۱- المنتقی فی مولود المصطفی: الباب الثانی فیما کان فی سنه اثنین من الهجره. و ما ذکره المصنّف مختار منه.

**[ترجمه]تفسیر قمی: شأن نزول آیه «یسْأَلُونَکَ عَنِ الشَّهرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِیه قُلْ قِتَالٌ فِیه کَبِیرٌ وَصَدٌّ عَن سَبِیلِ اللّه وَکُفْرٌ بِه وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهلِه مِنْه أَکْبَرُ عِندَ اللّه وَالْفِتْنَهُ أَکْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ» - . بقره / ۲۱۷ - {از تو درباره کارزار در ماه حرام می پرسند. بگو: «کارزار در آن، گناهی بزرگ و باز داشتن از راه خدا و کفر ورزیدن به او و [باز داشتن از] مسجد الحرام [حج]، و بیرون راندنِ اهل آن از آن جا، نزد خدا [گناهی] بزرگتر، و فتنه [شرک] از کشتار بزرگتر است».} از این قرار است که چون پیامبر صلی الله علیه و آله به مدینه هجرت نمود، دسته هایی را بر سر راه مکه می فرستاد تا به کاروان قریش، حمله کنند.در یکی از این روزها پیامبر صلی الله علیه و آله عبد الله بن جحش را به همراه تعدادی از اصحاب خود به سوی نخله که باغ بنی عامر می باشد روانه داشت تا به هنگام رسیدن کاروان قریش از طائف، به آن کاروان حمله کنند و بار کاروان که کشمش، پوست و غذا بود را از آنان بگیرند. پس آنان به هنگام ورود کاروان که عمرو بن عبد الله حضرمی، هم پیمان

ص: ۱۹۱

عُتبه بن ربیعه در آن بود، بر سر راه آن کاروان مستقر شدند. چون نگاه حضرمی به عبد الله بن جحش و اصحابش افتاد به وحشت افتادند و آماده نبرد شده و گفتند: اینان، اصحاب محمد هستند. عبد الله بن جحش، به یاران خود دستور داد تا از مرکب هایشان پیاده شوند و سرهای خود را بتراشند. یاران او پیاده شده و سرهای خود را تراشیدند. ابن حضرمی گفت: اینان، برای عبادت (به سوی مکه آمده اند) و گزندی به ما نمی رسانند. چون کاروان قریش از این که خطری آن ها را تهدید نمی کند، مطمئن شدند و سلاح های خود را بر زمین نهادند، عبد الله بن جحش به آنان حمله کرد و ابن حضرمی و یارانش را به قتل رساند و کاروان و کالاهای موجود در آن را گرفته و به مدینه آورد. آن روز، مصادف با اولین روز ماه رجب که از ماه های حرام می باشد، بود. (به همین خاطر) آنان، آن کاروان و کالاهای موجود در آن را کنار گذاشتند و چیزی از آن را برنداشتند. قریش در نامه ای به رسول الله صلی الله علیه و آله گفتند: تو، حرمت ماه حرام را نادیده گرفتی و خون هایی را بر زمین ریختی و اموالی را سلب نمودی. بحث در این رابطه بالا گرفت و اصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله به نزد حضرت آمده و عرض کردند: ای رسول خدا! آیا (جنگ) و کشتار در ماه حرام، جایز است؟ خداوند (در جواب آنان) این آیه را نازل فرمود: «یسْأَلُونَکَ عَنِ الشَّهرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِیه قُلْ قِتَالٌ فِیه کَبِیرٌ وَصَدٌّ عَن سَبِیلِ اللّه وَکُفْرٌ بِه وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهلِه مِنْه أَکْبَرُ عِندَ اللّه وَالْفِتْنَهُ أَکْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ» (حضرت فرمود:) یعنی جنگ در ماه حرام (گناه) بزرگی است ولی ای محمد! این که قریش مانع ورود تو به مسجدالحرام شد و به خداوند کافر گشت و تو را از مسجدالحرام بیرون کرد، (گناه آن) نزد خداوند، بزرگتر (از جنگ و کشتار) است و فتنه یعنی کافر شدن به خداوند، بزرگتر از قتل می باشد. سپس این آیه بر پیامبر صلی الله علیه و آله نازل شد: «الشَّهرُ الْحَرَامُ بِالشَّهرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدَی عَلَیکُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَیه بِمِثْلِ مَا اعْتَدَی عَلَیکُمْ» - . بقره / ۱۸۴ -

{این ماه حرام در برابر آن ماه حرام است و (هتک) حرمتها قصاص دارد. پس هر کس بر شما تعدی کرد، همان گونه که بر شما تعدی کرده بر او تعدی کنید}. - . تفسیر قمی : ۶۱ - ۶۲ -

می گویم: در المنتقی در بیان حوادث سال دوم هجرت گوید: در این سال علی بن ابی طالب علیه السلام در چند شب مانده به پایان ماه صفر با فاطمه علیها السلام دختر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم ازدواج کرد و در ماه ذی الحجّهٔ عروسی

کردند. و روایت شده که در ماه رجب پس از گذشت پنج ماه از آمدن پیامبر

ص: ۱۹۲

به مدینه با او ازدواج نمود و در بازگشت پیامبر از بدر عروسی گرفتند. و وجه اول صحیح‌تر است. و از برخی تاریخ‌نویسان روایت شده که در ماه ربیع الاول سال دوم هجری ازدواج کردند و در همان ماه عروسی گرفتند. و امام حسن علیه السلام در این سال به دنیا آمد. و گفته شده: بلکه امام حسن علیه السلام در نیمه ماه رمضان سال سوم هجری به دنیا آمد و حسین علیه السلام در سال چهارم به دنیا آمد. و گفته شده: فاصله زمانی ولادت حسن و باردار شدن به حسین پنجاه شب بود. و حسین علیه السلام در چند شب گذشته از ماه شعبان سال چهارم هجری به دنیا آمد.

در این سال پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم لشکر عبدالله بن جحش را رهسپار کرد. و در این سال قبله به کعبه تغییر یافت. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در صبح دو رکعت و در شب دو رکعت در مکّه نماز می‌گزارد و چون به معراج آسمان رفت به نمازهای پنجگانه امر شد و در همه نمازها غیر از نماز مغرب برای مسافر دو رکعت شد و برای مقیم چهار رکعت تعیین گردید. هنگامی که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم به مدینه هجرت فرمود، دستور داده شده که به سوی بیت المقدس نماز بگذارد تا یهود او را تکذیب نکنند. زیرا آن حضرت در تورات اینگونه وصف شده بود که صاحب دو قبله است. و کعبه در نزد پیامبر محبوب‌ترین قبله بود. پس خداوند متعال به او امر فرمود که به سوی کعبه نماز بگزارد. محمد بن حبیب هاشمی گوید: در ظهر روز سه شنبه در نیمه ماه شعبان قبله تغییر کرد، رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به دیدار امّ بشر بن البراء بن معرور در میان بنی سلمه رفت. آن حضرت و یارانش به صبح درآمدند و در هنگام ظهر در مسجد قبلتین، دو رکعت نماز ظهر را به سوی شام (بیت المقدس) گزارد. سپس در حالی که در رکوع رکعت دوم بود به تغییر قبله به سمت کعبه امر شد، پس به سمت قبله چرخید و صف‌های مردم در پشت سر او چرخیدند. سپس نماز را به پایان برد و از این جهت آن مسجد، با نام مسجد قبلتَین معروف شد.

واقدی گوید: تغییر قبله، در روز دوشنبه از نیمه ماه رجب سر هفدهمین ماه پس از هجرت بود، و براء گوید: سر شانزدهمین ماه یا هفدهمین ماه پس از هجرت قبله تغییر کرد. و سدّیّ گوید: سر هجدهمین ماه پس از هجرت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم قبله تغییر کرد.

ص: ۱۹۳

در این سال مسجد قباء ساخته شده. از ابو سعید خدری روایت شده که گوید: چون قبله به سوی کعبه تغییر پیدا کرد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به مسجد قباء آمد و دیوار مسجد را به شکلی که امروز هست، بنا نهد و با دستان مبارک خویش آن را برپا کرد. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم با یارانش سنگ‌ها را حمل می‌کردند و پیامبر هر شنبه، پیاده به این مسجد می‌آمد. ابو ایوب انصاری گوید: این مسجد، مسجدی بود که بر اساس تقوی بنا شد.

و در این سال در ماه شعبان روزه رمضان واجب شد و دستور به زکات فطره داده شد. از ابو سعید خدری روایت شده که گفته

است: وجوب روزه رمضان یک ماه پس از تغییر قبله به سوی کعبه در سر هجدهمین ماه از هجرت نازل شد. رسول خدا در این سال به زکات فطر، پیش از آنکه زکات مال فرض شود، دستور فرمود و در این سال رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در روز عید بیرون رفت و برای مردم نماز عید را گزارد. و تا مصلی در مقابلش چوبدستی ای حمل کرد و به سمت آن نماز خواند.

در این سال غزوه بدر انجام شد. - . المنتقی فی مولود المصطفی : باب دوم در بیان حوادث سال دوم هجری. -

ص: ۱۹۴

**[ترجمه]

باب ۹ تحول القبله

الآیات

البقره: «سَيَقُولُ السُّفَهاءُ مِنَ النَّاسِ ما وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كانُوا عَلَيْها قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَ الْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ إِلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ* وَ كَذلِكَ جَعَلْناكُمْ أُمَّةً وَسَطاً لِتَكُونُوا شُهَداءَ عَلَى النَّاسِ وَ يَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيداً وَ ما جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْها إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلى عَقِبَيْهِ وَ إِنْ كانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَ ما كانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ *قَدْ نَرى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّماءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضاها فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ حَيْثُ ما كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَ إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ»(۱۴۲-۱۴۴)

lt;meta info="- سَيَقُولُ السُّفَهَاء مِنَ النَّاسِ مَا وَلاَّهُمْ عَن قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُواْ عَلَيْهَا قُل لِّلّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَن يَشَاء إِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ * وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِّتَكُونُواْ شُهَدَاء عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنتَ عَلَيْهَا إِلاَّ لِنَعْلَمَ مَن يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّن يَنقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ وَإِن كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلاَّ عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللّهُ وَمَا كَانَ اللّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللّهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُوفٌ رَّحِيمٌ * قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاء فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ فَوَلُّواْ وُجُوِهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوْتُواْ الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ وَمَا اللّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ. - . بقره / ۱۴۲ - ۱۴۴ -

{به زودی مردم کم خرد خواهند گفت: «چه چیز آنان را از قبله ای که بر آن بودند رویگردان کرد؟» بگو: «مشرق و مغرب از آن خداست هر که را خواهد به راه راست هدایت می کند.» و بدین گونه شما را امتی میانه قرار دادیم، تا بر مردم گواه باشید و پیامبر بر شما گواه باشد. و قبله ای را که [چندی] بر آن بودی، مقرر نکردیم جز برای آنکه کسی را که از پیامبر پیروی می کند، از آن کس که از عقیده خود برمی گردد بازشناسیم و البتّه [این کار] جز بر کسانی که خدا هدایت [شان] کرده، سخت گران بود و خدا بر آن نبود که ایمان شما را ضایع گرداند، زیرا خدا [نسبت] به مردم دلسوز و مهربان است. ما [به هر سو] گردانیدنِ رویت در آسمان را نیک می بینیم. پس [باش تا] تو را به قبله ای که بدان خشنود شوی برگردانیم پس روی خود را به سوی مسجد الحرام کن و هر جا بودید، روی خود را به سوی آن بگردانید. در حقیقت، اهل کتاب نیک می دانند که این

[تغيير قبله] از جانب پروردگارشان [بجا و] درست است و خدا از آن چه می کنند غافل نيست.}

**[ترجمه]

تفسير

قال الطبرسی رحمه الله: سَيَقُولُ السُّفَهاءُ مِنَ النَّاسِ أی سوف يقول الجهال و هم الكفار الذين هم بعض الناس ما وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِی كانُوا عَلَيْها أی أی شی ء حولهم و صرفهم يعنی المسلمين عن بيت المقدس الذی كانوا يتوجهون إليه فی صلاتهم و اختلف فی الذين قالوا ذلک فقال ابن عباس و غيره هم اليهود و قال الحسن هم مشركو العرب فإن رسول الله صلی الله عليه و آله لما تحول إلی الكعبه من بيت المقدس قالوا يا محمد رغبت عن قبله آبائک ثم رجعت إليها فلترجعن إلی دينهم و قال السدی هم المنافقون قالوا ذلک استهزاء بالإسلام و اختلف فی سبب مقالتهم ذلک فقيل إنهم قالوا ذلک علی وجه الإنكار للنسخ عن ابن عباس و قيل إنهم قالوا يا محمد ما ولاک عن قبلتک التی كنت عليها ارجع إلی قبلتنا نتبعک و نؤمن بک أرادوا بذلک فتنته عن ابن عباس أيضا و قيل إنما

قال ذلک مشرکو العرب لیوهموا أن الحق ما هم علیه (۱) قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَ الْمَغْرِبُ یتصرف فیها علی ما تقتضیه حکمته عن ابن عباس (۲) کانت الصلاه إلی بیت المقدس بعد مقدم النبی صلی الله علیه و آله المدینه سبعه عشر شهرا و عن البراء بن عازب قال صلیت مع رسول الله صلی الله علیه و آله نحو بیت المقدس سته عشر شهرا أو سبعه عشر شهرا ثم صرفنا نحو الکعبه أورده مسلم فی الصحیح (۳) و عن أنس إنما کان ذلک تسعه أشهر أو عشره أشهر و عن معاذ ثلاثه عشر شهرا

وَ رَوَاهُ عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ (۴) بِإِسْنَادِهِ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: تَحَوَّلَتِ الْقِبْلَهُ إِلَی الْکَعْبَهِ بَعْدَ مَا صَلَّی النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله ثَلَاثَ عَشْرَهَ سَنَهً (۵) إِلَی بَیْتِ الْمَقْدِسِ وَ بَعْدَ مُهَاجَرِهِ إِلَی الْمَدِینَهِ صَلَّی إِلَی بَیْتِ الْمَقْدِسِ سَبْعَهَ أَشْهُرٍ قَالَ ثُمَّ وَجَّهَهُ اللَّهُ تَعَالَی إِلَی الْکَعْبَهِ وَ ذَلِکَ أَنَّ الْیَهُودَ کَانُوا یُعَیِّرُونَ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ یَقُولُونَ أَنْتَ تَابِعٌ لَنَا تُصَلِّی إِلَی قِبْلَتِنَا فَاغْتَمَّ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنْ ذَلِکَ غَمّاً شَدِیداً وَ خَرَجَ فِی جَوْفِ اللَّیْلِ یَنْظُرُ إِلَی آفَاقِ السَّمَاءِ یَنْتَظِرُ مِنَ اللَّهِ فِی ذَلِکَ أَمْراً فَلَمَّا أَصْبَحَ وَ حَضَرَ وَقْتُ صَلَاهِ الظُّهْرِ کَانَ فِی مَسْجِدِ بَنِی سَالِمٍ قَدْ صَلَّی مِنَ الظُّهْرِ رَکْعَتَیْنِ فَنَزَلَ عَلَیْهِ جَبْرَئِیلُ فَأَخَذَ بِعَضُدَیْهِ وَ حَوَّلَهُ إِلَی الْکَعْبَهِ وَ أَنْزَلَ عَلَیْهِ قَدْ نَری تَقَلُّبَ وَجْهِکَ فِی السَّماءِ الْآیَهَ فَکَانَ صَلَّی (۶) رَکْعَتَیْنِ إِلَی بَیْتِ الْمَقْدِسِ وَ رَکْعَتَیْنِ إِلَی الْکَعْبَهِ فَقَالَتِ الْیَهُودُ وَ السُّفَهَاءُ ما وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِی

ص: ۱۹۶

۱- فی المصدر: و أمّا الوجه فی الصرف عن القبله الأولی ففیه قولان: أحدهما انه لما علم اللّه تعالی ذلک من تغیر المصلحه، و الآخر انه لما بینه سبحانه بقوله: «لِنَعْلَمَ مَنْ یَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ یَنْقَلِبُ عَلی عَقِبَیْهِ» لانهم کانوا بمکّه امروا ان یتوجهوا إلی بیت المقدس لیتمیزوا من المشرکین الذین کانوا یتوجهون إلی الکعبه، فلما انتقل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلم الی المدینه کانت الیهود یتوجهون الی بیت المقدس فامروا بالتوجه إلی الکعبه لیتمیزوا من اولئک.

۲- فی المصدر: و عن ابن عبّاس.

۳- راجع صحیح مسلم ۲: ۶۶.

۴- فی المصدر: و روی علیّ بن إبراهیم.

۵- فی المصدر: ثلاث عشر سنه. و فیه: و بعد مهاجرته.

۶- فی المصدر: و کان صلی.

كانُوا عَلَيْها.

قال الزجاج إنما أمر بالصلاه إلى بيت المقدس لأن مكه و بيت الله الحرام كانت العرب آلفه بحجها (۱) فأحب الله (۲) أن يمتحن القوم بغير ما آلفوه ليظهر من يتبع الرسول ممن لا يتبعه (۳) وَ ما جَعَلْنَا الْقِبْلَهَ الَّتِی کُنْتَ عَلَیْها قیل معنی کُنْتَ عَلَیْها صرت علیها و أنت علیها یعنی الکعبه و قیل و هو الأصح یعنی بیت المقدس أی ما صرفناک عن القبله التی کنت علیها أو ما جعلنا القبله التی کنت علیها فصرفناک عنها إِلَّا لِنَعْلَمَ أی لیعلم حزبنا من النبی و المؤمنین أو لیحصل المعلوم موجودا أو لنعاملکم معامله المختبر أو لأعلم مع غیری مَنْ یَتَّبِعُ الرَّسُولَ أی یؤمن به و یتبعه فی أقواله و أفعاله مِمَّنْ یَنْقَلِبُ عَلی عَقِبَیْهِ أی الذین ارتدوا لما حولت القبله أو المراد کل مقیم علی کفره وَ إِنْ کانَتْ أی القبله أو التحویله و مفارقه القبله الأولی و قیل أی الصلاه لَکَبِیرَهً أی لثقیله یعنی التحویله إلی بیت المقدس لأن العرب لم تکن قبله أحب إلیهم من الکعبه أو إلی الکعبه.

وَ ما کانَ اللَّهُ لِیُضِیعَ إِیمانَکُمْ قیل فیه أقوال أحدها أنه لما حولت القبله قال ناس کیف بأعمالنا التی کنا نعمل فی قبلتنا الأولی فنزلت و قیل إنهم قالوا کیف بمن مات من إخواننا قبل ذلک و کان قد مات أسعد بن زراره و البراء بن معرور و کانا من النقباء فقال وَ ما کانَ اللَّهُ لِیُضِیعَ إِیمانَکُمْ أی صلاتکم إلی بیت المقدس و یمکن حمل الإیمان علی أصله. (۴) و ثانیها أنه لما ذکر ما علیهم من المشقه فی التحویله أتبعه بذکر ما لهم عنده بذلک من المثوبه و أنه لا یضیع ما عملوه من الکلفه

ص: ۱۹۷

۱- فی المصدر: لان مکّه بیت اللّه الحرام کانت العرب آلفه لحجها.

۲- فی نسخه: فأوجب اللّه.

۳- مجمع البیان ۱: ۲۲۲ و ۲۲۳.

۴- فی المصدر: علی اصله فی التصدیق ای لا یضیع تصدیقکم بأمر تلک القبله.

و ثالثها أنه لما ذكر إنعامه عليهم بالتوليه إلى الكعبه ذكر السبب الذى استحقوا به ذلك الإنعام و هو إيمانهم بما حملوه أولا فقال وَ ما كانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمانَكُمْ الذى استحققتم به تبليغ محبتكم فى التوجه إلى الكعبه. (۱) قَدْ نَرى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ

قَالَ الْمُفَسِّرُونَ كَانَتِ الْكَعْبَهُ أَحَبَّ الْقِبْلَتَيْنِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ لِجَبْرَئِيلَ وَدِدْتُ أَنَّ اللَّهَ صَرَفَنِى عَنْ قِبْلَهِ الْيَهُودِ إِلَى غَيْرِهَا فَقَالَ لَهُ جَبْرَئِيلُ إِنَّمَا أَنَا عَبْدٌ مِثْلُكَ وَ أَنْتَ كَرِيمٌ عَلَى رَبِّكَ فَادْعُ رَبَّكَ وَ سَلْهُ ثُمَّ ارْتَفَعَ جَبْرَئِيلُ وَ جَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يُدِيمُ النَّظَرَ إِلَى السَّمَاءِ رَجَاءَ أَنْ يَأْتِيَهُ جَبْرَئِيلُ بِالَّذِى سَأَلَ رَبَّهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ هَذِهِ الْآيَهَ أَىْ قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ يَا مُحَمَّدُ فِى السَّمَاءِ لِانْتِظَارِ الْوَحْىِ فِى أَمْرِ الْقِبْلَهِ.

و فى سببه وجهان: (۲) أحدهما أنه كان وعد بتحويل القبله عن بيت المقدس فكان يفعل ذلك انتظارا و توقعا للموعود و الثانى أنه كان يكره قبله بيت المقدس و يهوى قبله الكعبه و كان لا يسأل الله ذلك لأنه لا يجوز للأنبياء أن يسألوا الله شيئا من غير أن يؤذن لهم فيه لأنه يجوز أن لا تكون فيه مصلحه فلا يجابون إلى ذلك فيكون ذلك فتنه لقومهم و اختلف فى سبب إرادته صلى الله عليه و آله تحويل القبله إلى الكعبه فقيل لأن الكعبه كانت قبله أبيه إبراهيم و قبله آبائه و قيل لأن اليهود قالوا تخالفنا يا محمد فى ديننا و تتبع قبلتنا (۳) و قيل إن اليهود قالوا ما درى محمد و أصحابه أين قبلتهم حتى هديناهم و قيل كانت العرب يحبون الكعبه و يعظمونها غايه التعظيم فكان فى التوجه إليها استماله لقلوبهم ليكونوا أحرص على الصلاه إليها و كان صلى الله عليه و آله حريصا على استدعائهم إلى الدين فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضاها أى تحبها محبه الطباع لا أنه كان يسخط القبله الأولى وَ إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ أى علماء اليهود و النصارى لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ أى تحويل القبله حق مأمور به و إنما

۱- مجمع البيان ۱: ۲۵۵.

۲- فى المصدر: و قيل: فى سبب تقليب النبىّ صلّى اللّه عليه و آله وجهه فى السماء قولان.

۳- فى المصدر: لان اليهود قالوا: يخالفنا محمّد فى ديننا و يتبع قبلتنا.

علموا ذلك لأنه كان فی بشاره الأنبياء لهم أنه يكون نبی من صفاته كذا و كذا و كان فی صفاته أن يصلی إلی القبلتين (۱) و روی أنهم قالوا عند التحويل ما أمرت بهذا يا محمد و إنما هو شی ء تبتدعه من تلقاء نفسك مره إلی هنا (۲) و مره إلی هنا فأنزل الله هذه الآيه و بين أنهم يعلمون خلاف ما يقولون وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ أی ليس الله بغافل عما يعمل هؤلاء من كتمان صفه محمد صلی الله عليه و آله و المعانده (۳) انتهی. (۴) أقول سيأتی مزيد توضيح و تفسير للآيات فی كتاب الصلاه إن شاء الله تعالی.

**[ترجمه]طبرسی رحمه الله گويد: «سَيَقُولُ السُّفَهاءُ مِنَ النَّاسِ» يعنی به زودی نادان‌هايی از مردم (و آن‌ها دسته ای از كفّار بودند كه بعضی از مردم به حساب می آيند) خواهند گفت: «ما وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِی كانُوا عَلَيْها» چه چيز مسلمانان را از قبله سابق يعنی بيت المقدّس كه رو به سوی آن نماز می‌خواندند برگردانيد. در اين كه چه افرادی بر مسلمانان ايراد می گرفتند چند قول است:

۱- ابن عباس و جمعی می گويند: آن‌ها يهود بودند. ۲- حسن می گويد: آن‌ها

مشركين عرب بودند و هنگامی كه پيامبر اسلام صلی اللَّه عليه و اله و سلّم از بيت المقدّس به سوی كعبه متوجه گرديد زبان اعتراض به آن حضرت گشوده گفتند: ای محمد به چه علّتی در ابتدا از قبله اعراب و پدران خود كه خانه كعبه است اعراض كردی و اكنون به سوی آن رو آوردی؟ حال كه چنين است بايد به دين اعراب درآيی چون اين عمل تصديق ضمنی به صحّت دين اعراب است. سدیّ می گويد: آنان منافقين بودند كه از روی استهزاء به مسلمانان ايراد می گرفتند و انتقاد می... كردند. علت اين ايراد چه بود؟ ابن عباس می گويد: اين ايراد كه از جانب يهود بود به اين علت بود كه نسخ را انكار می... كردند. وی در قول ديگر خود گفته است: يهود به پيامبر اكرم صلی اللَّه عليه و اله می گفتند: چرا از قبله ای كه تا كنون رو به سوی آن نماز می‌خواندی- يعنی بيت المقدّس كه قبله يهود بود- رو برگرداندی. حال مجدداً به سوی قبله ما برگرد تا ما دين تو را قبول كنيم و مقصودشان اين بود كه پيامبر اسلام صلی اللَّه عليه و اله را امتحان كنند!! بعضی گفته اند: اين گفتار كه از جانب مشركين عرب بود، برای اين بود كه می خواستند به اين وسيله اثبات كنند كه از اول حق با ما بوده است كه «كعبه» را قبله می دانستيم. - . علت تحويل قبله مسلمانان چه بود؟ در اين كه اساساً به چه علت قبله مسلمانان از بيت المقدس «به كعبه» انتقال يافت دو قول است: ۱- تغيير قبله به واسطه تغيير مصلحتی بود كه فقط خداوند آن را می‌داند. ۲- علت آن از گفتار خداوند: «لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلی عَقِبَيْهِ» {قبله را از اين جهت تغيير داديم تا پيروان پيامبر را از كسانی كه به مخالفت او برمی‌خيزند، معلوم كنيم.} چون مسلمانان تا هنگامی كه در مكّه اقامت داشتند مأمور بودند به سوی بيت المقدس نماز بخوانند تا نسبت به مشركين مكّه كه به سوی كعبه متوجه بودند امتياز داشته باشند و وقتی كه نبی اكرم صلی اللَّه عليه و اله به مدينه هجرت فرمود چون يهود كه در آن شهر اقامت داشتند به سوی بيت المقدس متوجه بودند مسلمانان مأمور گرديدند كه به سوی كعبه توجه كنند تا نسبت به يهود امتياز داشته باشند. - «قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَ الْمَغْرِبُ» اين جمله فرمانی است از طرف خداوند به رسول اكرم صلی اللَّه عليه و اله كه او به كسانی كه از انصراف مسلمانان از بيت المقدس به «كعبه» انتقاد می‌كردند و ايراد می گرفتند بگويد كه مشرق و مغرب هر دو ملك خداست و در آن‌ها به هر طور كه مصلحت و حكمت او

اقتضا کند تصرف می‌کند. ابن عباس می گوید: مسلمانان نماز خود را از هنگامی که پیامبر اکرم صلی اللّه علیه و اله وارد شهر مدینه گردید تا هفده ماه به سوی بیت المقدس می خواند. و براء بن عازب می گوید مدت شانزده یا هفده ماه همراه پیامبر به طرف بیت المقدس نماز خواندم و پس از آن ما مسلمانان به امر الهی به سوی کعبه منصرف گردیدیم. این مطلب را مسلم هم در صحیح خود به همین ترتیب روایت کرده است. انس بن مالک می‌گوید: تحویل قبله به سوی کعبه بعد از نه ماه یا ده ماه پس از ورود پیامبر اسلام صلی اللّه علیه و اله به مدینه صورت گرفت. معاذ بن جبل می گوید: این جریان پس از سیزده ماه از ورود آن حضرت به مدینه به وقوع پیوست. علی بن ابراهیم به سند خود از امام صادق علیه السلام نقل می کند: پس از این که پیامبر اکرم صلی اللّه علیه و اله سیزده سال در مکّه و هفت ماه در مدینه به سوی بیت المقدس نماز خواهند خداوند او را به سوی کعبه متوجه کرد و علت این امر این بود که یهود پیامبر اسلام صلی اللّه علیه و اله و سلّم را سرزنش می‌کردند و می گفتند: تو تابع ما هستی و به سوی قبله ما نماز می‌گزاری. از این سرزنش‌ها رسول اکرم صلی اللّه علیه و اله سخت غمگین و ناراحت گردید و در دل شب از خانه بیرون آمد و به آفاق چشم دوخته منتظر فرمان الهی در این زمینه گردید و چون آن شب سپری شد و روز فرا رسید در هنگام ظهر در مسجد بنی سالم در حالی که دو رکعت از نماز ظهر خوانده بود جبرئیل نازل گردید و بازوهای آن حضرت را گرفت و او را از جانب بیت المقدّس به سوی کعبه برگردانید و این آیه را آورد: «قَدْ نَری تَقَلُّبَ وَجْهِکَ فِی السَّماءِ فَلَنُوَلِّیَنَّکَ قِبْلَةً تَرْضاها فَوَلِّ وَجْهَکَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرام. از آن پس آن حضرت دو رکعت دیگر از نماز ظهر را به طرف کعبه خواند. در این حال یهود و جمعی از نادانان گفتند: «ما وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِی

کانُوا عَلَیْها» یعنی چه چیز موجب گردید که مسلمانان از قبله سابق خود رو برگرداننند؟

زجّاج می‌گوید: از این نظر آن حضرت مأمور بود مدّتی نماز را به طرف بیت المقدّس بخواند که اعراب عادت کرده بودند در انجام اعمال حج به طرف کعبه توجه کنند و خداوند خواست آن‌ها را بر خلاف آن چه عادت کرده و انس گرفته بودند وادار کند تا به این وسیله آزمایشی به عمل بیاید و پیروان واقعی اسلام معلوم گردد. -. مجمع البیان ۱ : ۲۲۲ - ۲۲۳ -

«و ما جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِی کُنْتَ عَلَیْها» در معنای آیه بعضی از مفسرین «کُنْتَ عَلَیْها» را به معنای «صرت علیها» و «انت علیها» گرفته اند، یعنی خانه کعبه. ولی صحیح تر این است - چنان که برخی نیز گفته اند - که مراد از آن بیت المقدس باشد و منظور این است که: «ما صرفناك عن القبله التی کنت علیها» «الا لنعلم» یعنی تو را از آن قبله ای که سابقاً به سوی آن نماز می‌خواندی به سوی کعبه منتقل نکردیم مگر برای این که حزب ما که پیامبر و مؤمنان هستند، را بشناسیم، یا این که معلوم ما در خارج تحقق یابد، یا همچون کسی که می‌خواهد دیگری را امتحان با شما رفتار نماییم، یا برای این که من و دیگران بدانیم. و منظور از «مَنْ یَتَّبِعُ الرَّسُولَ» کسانی است که به پیامبر صلی اللّه علیه و اله ایمان دارند و در رفتار و گفتار از او پیروی می کنند. «وَ مَنْ یَنْقَلِبْ عَلی عَقِبَیْهِ» یعنی کسانی که پس از انتقال قبله از دین برگشتند. یا مقصود هر کسی است که بر کفر خود باقی مانده است. «وَ إِنْ کانَتْ» (اگرچه است) یعنی قبله، یا تغییر قبله و مفارقت قبله اول. و گفته شده مقصود، نماز است. «لکبیره»یعنی سنگین است یعنی به سوی بیت المقدس نماز خواندن سنگین است زیرا توجّه به هیچ قبله ای برای عرب از خانه کعبه محبوب تر نبود.

«وَ ما کانَ اللَّهُ لِیُضِیعَ إِیمانَکُمْ» در تفسیر این قسمت از آیه چند قول است:

وجه اول: این جمله جواب کسانی است که هنگام انتقال قبله از بیت المقدس به کعبه، گفتند: آیا اعمالی که ما سابقاً رو به سوی بیت المقدّس انجام دادیم چطور می‌شود؟ آیا باطل است یا صحیح است؟ و گفته شده: آنان گفتند: تکلیف آن دسته از برادران ما که پیش از تغییر قبله وفات یافتند چه می‌شود؟ و اسعد بن زراره و براء بن معرور که از نقباء بودند پیش از این فوت شده بودند. خداوند در مقام جواب به آن‌ها فرمود: «ما کانَ اللَّهُ لِیُضِیعَ إِیمانَکُمْ» یعنی نماز خواندن شما به سوی بیت المقدس را ضایع نمی فرماید، و نیز ممکن است ایمان حمل بر معنای اصلی آن شود.

وجه دوم: چون خداوند می‌دانست که تحویل قبله مؤمنین سنگین است لذا پاداشی را که برای ایمان قرار داده است در این مورد تذکر داد تا آن‌ها از روی رضا و رغبت از پیامبر صلی اللَّه علیه و اله و سلّم پیروی کنند.

ص: ۱۹۷

وجه سوم: چون تحویل قبله از بیت المقدس به کعبه، انعام و تفضّلی از طرف خدا بر مسلمانان بود لذا به آن‌ها تذکّر داد که این انعام و تفضل به این جهت بود که شما مسلمانان در نتیجه ایمان خود، در ابتداء امر توجّه به بیت المقدّس را پذیرفتید و فرمود: «ما کانَ اللَّهُ لِیُضِیعَ إِیمانَکُمْ» و اکنون نتیجه آن ایمان، این تفضّل است که از این تاریخ، به طرف محبوب خودتان یعنی کعبه توجه کنید. -. مجمع البیان ۱ : ۲۲۵ -

«قَدْ نَری تَقَلُّبَ وَجْهِکَ فِی السَّماءِ» مفسران گفته‌اند: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم کعبه را به عنوان یکی از دو قبله دوست می‌داشت. و به جبرئیل گفت: دوست دارم خداوند مرا از قبله یهود به قبله دیگری برگرداند. جبرئیل به آن حضرت گفت: من نیز بنده‌ای مثل تو هستم، و تو در نزد پروردگارت جایگاه والایی داری، پس به درگاه او دعا کن و از او درخواست کن. سپس جبرئیل عروج کرد و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم چشم به آسمان دوخته بود به این امید که جبرئیل، خبرِ آن چه را از پروردگارش خواسته بود، بیاورد. پس خداوند این آیه را نازل فرمود: یعنی ای محمد ما روی گردانیدنت به آسمان را می‌بینیم که در انتظار این هستی که خداوند درباره قبله فرمانی بدهد. و در علّت توجّه پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و اله به آسمان دو قول است: ۱- چون قبلًا به آن حضرت وعده ای در تحویل قبله از بیت المقدس داده شده بود لذا به آسمان به انتظار عملی شدن آن وعده نگاه می کرد. ۲- آن حضرت از این که بیت المقدس قبله مسلمانان باشد قلباً کراهت داشت و دوست می‌داشت که کعبه قبله اسلام باشد ولی در این موضوع از خداوند چیزی سؤال نمی کرد زیرا تا از خداوند درباره موضوعی اجازه ای نرسد، پیامبران هرگز سؤال نمی کنند چه این که احتمال می‌رود که مصلحتی در موضوع مورد سؤال نباشد. به همین جهت سؤال آن‌ها به اجابت نرسد و این مطلب دست‌آویز و فتنه‌ای برای مخالفین آنان بشود. و درباره این که چرا پیامبر دوست داشت قبله به کعبه منتقل شود چند وجه ذکر شده است: ۱- این موضوع به این جهت بود که خانه کعبه قبله ابراهیم علیه السلام و پدران آن حضرت بود. ۲- این امر به این علت بود که یهود می گفتند: محمّد صلّی اللَّه علیه و اله با دین ما مخالفت می کند ولی از قبله ما تبعیت می‌نماید. ۳- یهود می گفتند: محمّد صلّی اللَّه علیه و اله و اصحابش قبله را نمی شناختند ما آن‌ها را به قبله هدایت کردیم. ۴- بعضی گفته اند: اعراب چون کعبه را دوست می‌داشتند و در تعظیم آن فوق العاده می کوشیدند لذا قبله بودن آن موجبِ جلب توجّه آنان به سوی دین اسلام می گردید و زمینه بهتری برای دعوت آنان به سوی دین فراهم می‌شد و آن حضرت هم علاقه زیادی به گرایش آنان به دین اسلام داشت. از این جهت دوست می‌داشت که

کعبه قبله قرار داده شـود. «فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضاها» يعنى تمايـل قلـبى دارى، نه اين كه از قبله اول بيزار باشـد. «وَ إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ» منظور علماء يهود و نصارى مى‌باشد. «لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ»

مى‌دانند كه تحويل قبله به سوى كعبه درست است و فرمان خداوند نسبت به آن صادر گرديده است.

ص: ۱۹۸

علماء اهل كتاب صحّت اين موضوع را از بشارتى كه مربوط به پيامبران بود دانسـته بودنـد زيرا در آن بشارات خبر داده شـده كه پيـامبرى داراى اوصـاف چنين و چنـان است ظهور خواهـد كرد و از جمله آن اوصـاف اين است كه به دو قبله نماز خواهد خواند. روايت شده است كه علماء يهود و نصارى هنگام تحويل قبله پيامبر اسلام صلّى اللّه عليه و اله را مورد تهمت قرار دادند و گفتنـد: خداونـد تـو را به اين موضوع امر نكرده است بلكه تو از جـانب خود مـدتى به سوى بيت المقـدس نمـاز خوانـدى و اكنون هم به سوى كعبه متوجه مى گردى. در اين حـال خداونـد اين آيه را نـازل و بيـان فرمود كه آنـان بر خلاف آن چه مى‌گوينـد علم دارنـد. يعنى قلباً مى‌داننـد كه اين موضوع از جانب خداونـد است. «وَ مَا اللَّهُ بِغافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ» خداونـد از آن چه علمـاء يهود و نصارى انجام مى‌دهنـد يعنى صـفات و علائم پيامبر اسـلام صـلّى اللّه عليه و اله و سـلّم را كتمان مى كننـد و با او مخالفت مى‌ورزند غافل نيست. پايان نقل قول. - . مجمع البيان ۱ : ۲۲۷ -

مى گويم: ان شاء الله در كتاب نماز توضيحات بيشتر و تفسير آيات خواهد آمد.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

شى، تفسير العياشى عَنْ أَبِى عَمْرٍو الزُّبَيْرِيِّ عَنْ أَبِى عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: لَمَّا صَرَفَ اللَّهُ نَبِيَّهُ إِلَى الْكَعْبَةِ عَنْ بَيْتِ الْمَقْدِسِ قَالَ الْمُسْلِمُونَ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه و آله أَ رَأَيْتَ صَلَاتَنَا الَّتِى كُنَّا نُصَلِّى إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ مَا حَالُنَا فِيهَا وَ حَالُ مَنْ مَضَى مِنْ أَمْوَاتِنَا وَ هُمْ يُصَلُّونَ إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ وَ ما كانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمانَكُمْ فَسَمَّى الصَّلَاةَ إِيمَاناً الْخَبَرَ (۵).

**[ترجمه]تفسير عياشى: چون خداوند پيامبر را از بيت المقدس به سوى كعبه چرخاند، مسلمانان به پيامبر صلى الله عليه و آله عرض كردند: حكم نمازهايى كه ما و مردگان ما به سوى بيت المقدس خوانديم، چيست؟ و خداوند آيه: «وَمَا كَانَ اللّه لِيضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللّه بِالنَّاسِ لَرَؤُوفٌ رَّحِيمٌ» را نازل كرد؛ پس خداوند، نماز را ايمان ناميد. - . تفسير عياشى ۱ : ۶۳ -

**[ترجمه]

«۲»

يب، تهذيب الأحكام الطَّاطَرِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی حَمْزَهَ عَنْ مُعَاوِيَهَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ مَتَی صُرِفَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی الْكَعْبَهِ فَقَالَ بَعْدَ رُجُوعِهِ مِنْ بَدْرٍ (۶).

**[ترجمه]تهذیب: معاویه بن عمار از امام صادق روایت کرده که به ایشان عرض کردم: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم چه هنگام به سوی کعبه منصرف گردد؟ فرمود: پس از بازگشت از غزوه بدر. - . تهذیب ۱ : ۱۴۵ -

**[ترجمه]

«۳»

يب، تهذيب الأحكام الطَّاطَرِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی حَمْزَهَ عَنِ ابْنِ مُسْكَانَ عَنْ أَبِی بَصِيرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَی وَ ما جَعَلْنَا الْقِبْلَهَ الَّتِی كُنْتَ عَلَيْها إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلی عَقِبَيْهِ أَمَرَهُ بِهِ قَالَ نَعَمْ إِنَ

ص: ۱۹۹

۱- فی نسخه: انه يصلی الی القبلتين.

۲- فی نسخه: مره إلی هذا.

۳- فی نسخه: و المعانده له.

۴- مجمع البيان ۱: ۲۲۷، أقول: ما ذكره المصنّف مختصر ممّا فی المصدر و مختار منه.

۵- تفسير العيّاشیّ ج ۱: ۶۳.

۶- التهذيب ۱: ۱۴۵.

رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله كَانَ يُقَلِّبُ وَجْهَهُ فِی السَّمَاءِ فَعَلِمَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مَا فِی نَفْسِهِ فَقَالَ قَدْ نَرى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِی السَّماءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضاها (۱).

**[ترجمه]تهذیب: ابو بصیر روایت می کند که از امام صادق علیه السلام درباره تفسیر آیه: «وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِی كُنتَ عَلَيها إلاَّ لِنَعْلَمَ مَن يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّن ينقَلِبُ عَلَی عَقِبَيه» پرسیدم که آیا خداوند پیامبر را به نماز خواندن به سوی بیت المقدس امر نمود؟ و حضرت در جواب فرمود: آری،

رسول الله صلی الله علیه و آله به آسمان می نگریست و خداوند به آن چه که در دل او بود پی برد، پس فرمود: «قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِی السَّمَاء فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاها». - . تهذیب ۱ : ۱۴۵ -

**[ترجمه]

بيان

قوله أمره (۲) لعل غرض السائل أن القبله الأولی أيضا كانت مأمورا بها قال نعم (۳) و شرع فی بيان أمر آخر.

**[ترجمه]«امره» شاید مقصود شخص پرسش گر این بود که به قبله اول نیز امر شده است؟ فرمود: آری، و در ادامه مساله دیگر را نیز تبیین نمود.

**[ترجمه]

«۴»

يب، تهذيب الأحكام الطَّاطَرِيُّ عَنْ وُهَيْبٍ عَنْ أَبِی بَصِيرٍ عَنْ أَحَدِهِمَا علیهما السلام فِی قَوْلِهِ تَعَالَی سَيَقُولُ السُّفَهاءُ مِنَ النَّاسِ ما وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِی كانُوا عَلَيْها قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَ الْمَغْرِبُ يَهْدِی مَنْ يَشاءُ إِلی صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ فَقُلْتُ لَهُ اللَّهُ أَمَرَهُ أَنْ يُصَلِّيَ إِلَی بَيْتِ الْمَقْدِسِ قَالَ نَعَمْ أَ لَا تَرَی أَنَّ اللَّهَ يَقُولُ وَ ما جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِی كُنْتَ عَلَيْها إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ علی عَقِبَيْهِ وَ إِنْ كانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَی الَّذِينَ هَدَی اللَّهُ وَ ما كانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ قَالَ إِنَّ بَنِی عَبْدِ الْأَشْهَلِ أَتَوْهُمْ وَ هُمْ فِی الصَّلَاةِ قَدْ صَلَّوْا (۴) رَكْعَتَيْنِ إِلَی بَيْتِ الْمَقْدِسِ فَقِيلَ لَهُمْ إِنَّ نَبِيَّكُمْ قَدْ صُرِفَ إِلَی الْكَعْبَةِ فَتَحَوَّلَ النِّسَاءُ مَكَانَ الرِّجَالِ وَ الرِّجَالُ مَكَانَ النِّسَاءِ وَ جَعَلُوا الرَّكْعَتَيْنِ الْبَاقِيَتَيْنِ إِلَی الْكَعْبَةِ فَصَلَّوْا صَلَاةً وَاحِدَةً إِلَی قِبْلَتَيْنِ فَلِذَلِكَ سُمِّيَ مَسْجِدُهُمْ مَسْجِدَ الْقِبْلَتَيْنِ (۵).

**[ترجمه]تهذیب: ابو بصیر روایت می کند که گفت: پیرامون آیه: «سَيقُولُ السُّفَهاء مِنَ النَّاسِ مَا وَلاَّهمْ عَن قِبْلَتِهِمُ الَّتِی كَانُواْ عَلَيها قُل لِّله الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يهدِی مَن يشَاءُ إِلَی صِرَاطٍ مُّسْتَقِيم» از امام باقر علیه السلام یا امام صادق علیه السلام پرسیدم: آیا خداوند به پیامبر صلی الله علیه و آله امر فرمود تا به سوی بیت المقدس نماز بخواند؟ حضرت فرمود: «آیا نمی دانی که

خداوند متعال می فرماید: «مَا جَعَلْنَا الْقِبْلَهَ الَّتِی كُنتَ عَلَیها إلاَّ لِنَعْلَمَ مَن یتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّن ینقَلِبُ عَلَی عَقِبَیه وَإِن كَانَتْ لَكَبِیرَهً إِلاَّ عَلَی الَّذِینَ هدَی اللّه وَمَا كَانَ اللّه لِیضِیعَ إِیمَانَكُمْ إِنَّ اللّه بِالنَّاسِ لَرَؤُوفٌ رَّحِیم» {قبله ای را كه (چندی) بر آن بودی مقرر نكردیم جز برای آن كه كسی را كه از پیامبر پیروی می كند، از آن كس كه از عقیده خود برمی گردد بازشناسیم؛ هر چند (این كار) جز بر كسانی كه خدا هدایت(شان) كرده سخت گران بود و خدا بر آن نبود كه ایمان شما را ضایع گرداند؛ زیرا خدا (نسبت) به مردم دلسوز و مهربان است.} حضرت فرمود: در حالی كه آنان در حال خواندن نماز بودند و دو ركعت از آن را به جای آورده بودند، بنی عبد الاشهل نزد آنان آمدند و آنان در نماز بودند. برخی به آنان گفتند: پیامبرتان به سوی كعبه برگشته است، پس زنان در جای مردان و مردان در جای زنان ایستادند. و دو ركعت باقیمانده را به سوی كعبه خواندند. پس در یك نماز به سوی دو قبله نماز خواندند؛ و از این رو مسجد آنان، مسجدالقبلتَین (مسجد دو قبله) نامیده شد. - . تهذیب ۱ : ۱۴۶ -

**[ترجمه]

«۵»

كا، الكافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیرٍ عَنْ حَمَّادٍ عَنِ الْحَلَبِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ هَلْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یُصَلِّی إِلَی بَیْتِ الْمَقْدِسِ قَالَ نَعَمْ فَقُلْتُ فَكَانَ یَجْعَلُ الْكَعْبَهَ خَلْفَ ظَهْرِهِ فَقَالَ أَمَّا إِذَا كَانَ بِمَكَّهَ فَلَا وَ أَمَّا إِذَا هَاجَرَ إِلَی الْمَدِینَهِ فَنَعَمْ حَتَّی حُوِّلَ إِلَی الْكَعْبَهِ (۶).

ص: ۲۰۰

۱- التهذیب ۱: ۱۴۵ و ۱۴۶.

۲- الظاهر ان الحدیث متحد مع یأتی، و احدهما نقل بالمعنی فوقع اختلاف فی اللفظ و اضطراب فی المعنی.

۳- فی نسخه: فأنعم علیه السلام. أقول أی قال: نعم.

۴- فی المصدر: و قد صلوا.

۵- التهذیب ۱: ۱۴۶.

۶- فروع الكافی ۱: ۷۹.

**[ترجمه]کافی: حلبی از امام صادق علیه السلام روایت کرده که از آن حضرت پرسیدم: آیا رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به سوی بیت المقدس نماز می‌گزارد؟ فرمود: آری، عرض کردم: آیا به گونه‌ای بود که کعبه پشت سرش قرار می‌گرفت؟ فرمود: اگر در مکه بود، در پشت سرش قرار نمی‌گرفت اما چون به مدینه هجرت کرد، کعبه در پشت سرش قرار گرفت، تا این که قبله به سوی کعبه تغییر یافت. -. فروع کافی ۱ : ۷۹ -

ص: ۲۰۰

**[ترجمه]

«۶»

یه، من لا یحضر الفقیه صَلَّی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی الْبَیْتِ الْمُقَدَّسِ بَعْدَ النُّبُوَّهِ ثَلَاثَ عَشْرَهَ سَنَهً بِمَكَّهَ وَ تِسْعَهَ عَشَرَ شَهْراً بِالْمَدِینَهِ ثُمَّ عَیَّرَتْهُ الْیَهُودُ فَقَالُوا لَهُ إِنَّكَ تَابِعٌ لِقِبْلَتِنَا فَاغْتَمَّ لِذَلِكَ غَمّاً شَدِیداً فَلَمَّا كَانَ فِی بَعْضِ اللَّیْلِ (۱) خَرَجَ صلی الله علیه و آله یُقَلِّبُ وَجْهَهُ فِی آفَاقِ السَّمَاءِ فَلَمَّا أَصْبَحَ صَلَّی الْغَدَاهَ فَلَمَّا صَلَّی مِنَ الظُّهْرِ رَكْعَتَیْنِ جَاءَهُ جَبْرَئِیلُ فَقَالَ لَهُ قَدْ نَری تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِی السَّماءِ فَلَنُوَلِّیَنَّكَ قِبْلَهً تَرْضاها الْآیَهَ ثُمَّ أَخَذَ بِیَدِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَحَوَّلَ وَجْهَهُ إِلَی الْكَعْبَهِ وَ حَوَّلَ مَنْ خَلْفَهُ وُجُوهَهُمْ حَتَّی قَامَ الرِّجَالُ مَقَامَ النِّسَاءِ وَ النِّسَاءُ مَقَامَ الرِّجَالِ فَكَانَ أَوَّلُ صَلَاتِهِ إِلَی بَیْتِ الْمَقْدِسِ وَ آخِرُهَا إِلَی الْكَعْبَهِ فَبَلَغَ الْخَبَرُ مَسْجِداً بِالْمَدِینَهِ وَ قَدْ صَلَّی أَهْلُهُ مِنَ الْعَصْرِ رَكْعَتَیْنِ فَحَوَّلُوا نَحْوَ الْكَعْبَهِ فَكَانَ أَوَّلُ صَلَاتِهِمْ إِلَی بَیْتِ الْمَقْدِسِ وَ آخِرُهَا إِلَی الْكَعْبَهِ فَسُمِّیَ ذَلِكَ الْمَسْجِدُ مَسْجِدَ الْقِبْلَتَیْنِ (۲) فَقَالَ الْمُسْلِمُونَ صَلَاتُنَا إِلَی بَیْتِ الْمَقْدِسِ تَضِیعُ یَا رَسُولَ اللَّهِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ ما كانَ اللَّهُ لِیُضِیعَ إِیمانَكُمْ یَعْنِی صَلَاتَكُمْ إِلَی بَیْتِ الْمَقْدِسِ وَ قَدْ أَخْرَجْتُ الْخَبَرَ فِی ذَلِكَ عَلَی وَجْهِهِ فِی كِتَابِ النُّبُوَّهِ (۳).

أقول: سیأتی

فِی تَفْسِیرِ النُّعْمَانِیِّ بِإِسْنَادِهِ إِلَی الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمَّا بُعِثَ كَانَتِ الصَّلَاهُ إِلَی قِبْلَهِ بَیْتِ الْمَقْدِسِ سُنَّهَ بَنِی إِسْرَائِیلَ.

و قد أخبرنا الله فی كتابه بما قصه فی ذكر موسی علیه السلام أن یجعل بیته قبله و هو قوله وَ أَوْحَیْنا إِلی مُوسی وَ أَخِیهِ أَنْ تَبَوَّءا لِقَوْمِكُما بِمِصْرَ بُیُوتاً وَ اجْعَلُوا بُیُوتَكُمْ قِبْلَهً (۴) و كان رسول الله صلی الله علیه و آله فی أول مبعثه یصلی إلی بیت المقدس جمیع أیام مقامه (۵) بمكه و بعد هجرته إلی المدینه بأشهر فعیرته الیهود و قالوا إنك تابع لقبلتنا فأحزن رسول الله صلی الله علیه و آله ذلك منهم فأنزل الله تعالی

ص: ۲۰۱

۱- فی نسخه من المصدر: فی نصف اللیل.

۲- فی نسخه من المصدر: ذو القبلتین.

۳- من لا یحضره الفقیه ۱: ۸۸.

۴- یونس: ۸۷.

۵- فی المصدر: جمیع أیّام بقائه بمکّه.

عليه و هو يقلب وجهه فی السماء و ينتظر الأمر قَدْ نَرى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ إلی قوله لِئَلّا يَكُونَ لِلنّاسِ عَلَيْكَمْ حُجَّةٌ يعنی اليهود فی هذا الموضع ثم أخبرنا الله عز و جل ما العله (۱) التی من أجلها لم يحول قبلته من أول مبعثه فقال تبارک و تعالی وَ ما جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِی كُنْتَ عَلَيْها إِلّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلی عَقِبَيْهِ وَ إِنْ كانَتْ لَكَبِيرَةً إِلّا عَلَی الَّذِينَ هَدَی اللّهُ وَ ما كانَ اللّهُ لِيُضِيعَ إِيمانَكُمْ فسمی سبحانه الصلاه هاهنا إيمانا (۲).

**[ترجمه]من لاـ يحضـره الفقيه: رسول خـدا صـلّی اللّه عليه و آله پس از بعثت سـيزده سال در مكّه معظّمه بود و به سوی بيت المقدّس نماز می گزارد و همچنين نوزده ماه در مدينه همين كار را می كرد، بعد يهود آن حضرت را مورد سرزنش قرار داده و به آن حضـرت گفتنـد: تو تـابع قبله مـائی، يا تو با اين كه مـدّعی پيامبری و آئين نوينی هستی باز رو به قبله ما عبادت می كنی، پس رسول خـدا صـلّی اللّه عليه و آله از اين سـخن آنان بسـيار انـدوهگين شـد، و چون پاره ای از شب بگذشت از خانه بيرون آمده، و به جوانب آسـمان می‌نگريست. و چون صـبح فرا رسـيد نماز صبح را به جا آورد، و وقتی ظهر فرا رسيد و آن حضرت دو ركعت از نمـاز ظهر را خوانـد، جبرئيـل عليه السّـلام نزد آن حضـرت آمـده و اين آيه را آورد: «قَدْ نَرى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِی السَّماءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضاها فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ» تـا آخر آيه. آن گاه جبرئيل دست آن حضـرت را گرفت و روی او را به جانب كعبه گردانيـد و آنان كه پشت سر حضـرت نماز می گزاردند رو به جانب كعبه گردانيدند به گونه ای كه مردان در جای زنان قرار گرفتند و زنان در جای مردان، و ابتدای نماز پيامبر رو به بيت المقدّس داشت و آخر نماز رو به كعبه، پس اين خبر به مسجدی در مدينه رسـيد و مردمی كه در آن مسـجد بودند دو ركعت از نماز عصـر را خوانده بودند ايشان نيز رو به سوی كعبه كردند و ابتدای نماز ايشان به سوی بيت المقدّس و آخر نمازشان به سوی كعبه بود، پس آن مسجد را مسجد قبلتين (مسـجد دو قبله) ناميدنـد، مسـلمانان گفتنـد: ای رسول خـدا آيـا نمازهـای مـا كه به سوی بيت المقـدّس كرده ايم ضايع خواهـد بود؟ پس خداونـد عزّ و جـلّ اين آيه را نـازل فرمود: «وَ مـا كـانَ اللّهُ لِيُضِيعَ إِيمانَكُمْ» يعنی نمازتان كه به سوی بيست المقـدس خوانديـد. و من اين حـديث را به همـان صورت كه در كتاب نبوّت وارد شـده است ذكر كرده ام. - . من لا يحضـره الفقيه ۱ : ۸۸ -

می گويم: در تفسير نعمانی با اسنادش به امام صادق عليه السلام می‌آيد كه فرمود: امير المؤمنين عليه السلام فرمود: هنگامی كه رسول خدا صلی الله عليه و آله و سلم به پيامبر مبعوث شد، نماز به سوی قبله بيت المقدس بود و بر اساس رسم و سنت بنی اسرائيل انجام می‌شد. و خداوند متعال در كتابش داستان موسی عليه السلام را برای ما باز گو می كند كه خانه او را به عنوان قبله قرار داد و می‌فرمايد: «وَ أَوْحَيْنا إِلی مُوسی وَ أَخِيهِ أَنْ تَبَوَّءا لِقَوْمِكُما بِمِصْرَ بُيُوتاً وَ اجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً» - . يونس / ۸۷ - {و به موسی و برادرش وحی كرديم كه شما دو تن برای قوم خود در مصر خانه هايی ترتيب دهيد و سراهايتان را رو به روی هم قرار دهيد} رسول خدا صلی الله عليه و آله و سلم در آغاز بعثت در تمام مدتی كه در مكّه بود و چند ماهی پس از هجرت به مدينه را به سوی بيت المقدس نماز می گذارد. يهوديان آن حضرت را سرزنش كرده و بر ايشان عيب گرفتند و گفتند: تو تابع و پيرو قبله ما هستی. رسول خدا صلی الله عليه و آله و سلم از اين سخن آنان اندوهگين شد. پس خداوند متعال

در حالی كه آن حضرت رو به آسمان گردانيده و منتظر دستور الهی بود، اين آيه را نازل فرمود كه: «قَدْ نَرى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ» تا

این فرموده: «لِئَلّا یَکُونَ لِلنّاسِ عَلَیْکَمْ حُجَّةٌ»(تـا مردم، دلیلی بر ضـدّ شـما نداشـته باشـند) مقصود یهودیان در رابطه با این مسأله است. سـپس خداونـد عزّ و جلّ دلیل این که قبله از آغاز بعثت پیامبر تغییر نکرد، را برای ما بیان کرده و می‌فرماید: « وَ ما جَعَلْنَا الْقِبْلَهَ الَّتِی کُنْتَ عَلَیْهـا إِلّا لِنَعْلَمَ مَنْ یَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ یَنْقَلِبُ عَلی عَقِبَیْهِ وَ إِنْ کانَتْ لَکَبِیرَهً إِلّا عَلَی الَّذِینَ هَـدَی اللَّهُ وَ ما کانَ اللَّهُ لِیُضِیعَ إِیمانَکُمْ» پس خداوند نماز را در این آیه ایمان نام نهاده است. - . محکم و متشابه : ۱۲ - ۱۳ -

**[ترجمه]

باب ۱۰ غزوه بدر الکبری

الآیات

آل عمران: «قُلْ لِلَّذِینَ کَفَرُوا سَـتُغْلَبُونَ وَ تُحْشَرُونَ إِلی جَهَنَّمَ وَ بِئْسَ الْمِهادُ* قَدْ کانَ لَکُمْ آیَهٌ فِی فِئَتَیْنِ الْتَقَتا فِئَهٌ تُقاتِلُ فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ أُخْری کافِرَهٌ یَرَوْنَهُمْ مِثْلَیْهِمْ رَأْیَ الْعَیْنِ وَ اللَّهُ یُؤَیِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ یَشاءُ إِنَّ فِی ذلِکَ لَعِبْرَهً لِأُولِی الْأَبْصارِ»(۱۲-۱۳)

(و قال سبحانه): «وَ لَقَـدْ نَصَـرَکُمُ اللَّهُ بِبَـدْرٍ وَ أَنْتُمْ أَذِلَّهٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّکُمْ تَشْـکُرُونَ* إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِینَ أَ لَنْ یَکْفِیَکُمْ أَنْ یُمِـدَّکُمْ رَبُّکُمْ بِثَلاثَهِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِکَهِ مُنْزَلِینَ» (۳) (۱۲۳-۱۲۴)

النسـاء: «أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ قِیـلَ لَهُمْ کُفُّوا أَیْـدِیَکُمْ وَ أَقِیمُوا الصَّلاهَ وَ آتُوا الزَّکـاهَ فَلَمّا کُتِبَ عَلَیْهِمُ الْقِتـالُ إِذا فَرِیقٌ مِنْهُمْ یَخْشَوْنَ النّاسَ کَخَشْیَهِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ

۱- فی المصدر: بالعله.

۲- المحکم و المتشابه: ۱۲ و ۱۳. أقول قـد أشـرنا إلی مواضع الآیات فی صدر الباب و قد تقدم عن المنتقی فی الباب السابق ما یناسب الباب.

۳- من هنا وقعت المقابله علی نسخه المصنّف و هی النسخه الاصلیه.

خَشْيَةً وَ قالُوا رَبَّنا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتالَ لَوْ لا أَخَّرْتَنا إِلى أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتاعُ الدُّنْيا قَلِيلٌ وَ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقى وَ لا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا* أَيْنَما تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ وَ إِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَما لِهؤُلاءِ الْقَوْمِ لا يَكادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثاً»(٧٧-٧٨)

الأنفال: «يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفالِ قُلِ الْأَنْفالُ لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ (إلى قوله سبحانه): كَما أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَ إِنَّ فَرِيقاً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكارِهُونَ* يُجادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ ما تَبَيَّنَ كَأَنَّما يُساقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَ هُمْ يَنْظُرُونَ* وَ إِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّها لَكُمْ وَ تَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَ يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِماتِهِ وَ يَقْطَعَ دابِرَ الْكافِرِينَ* لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَ يُبْطِلَ الْباطِلَ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ* إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلائِكَةِ مُرْدِفِينَ* وَ ما جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرى وَ لِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَ مَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ* إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعاسَ أَمَنَةً مِنْهُ وَ يُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّماءِ ماءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ وَ يُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطانِ وَ لِيَرْبِطَ عَلى قُلُوبِكُمْ وَ يُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدامَ* إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْناقِ وَ اضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنانٍ* ذلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ مَنْ يُشاقِقِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ* ذلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَ أَنَّ لِلْكافِرِينَ عَذابَ النَّارِ* يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفاً فَلا تُوَلُّوهُمُ الْأَدْبارَ* وَ مَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَه إِلَّا مُتَحَرِّفاً لِقِتالٍ أَوْ مُتَحَيِّزاً إِلى فِئَةٍ فَقَدْ باءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَ مَأْواهُ جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ* فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَ لكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَ ما رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَ لكِنَّ اللَّهَ رَمى وَ لِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلاءً حَسَناً إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ* ذلِكُمْ وَ أَنَّ اللَّهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكافِرِينَ* إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جاءَكُمُ الْفَتْحُ وَ إِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَ إِنْ تَعُودُوا نَعُدْ وَ لَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئاً وَ لَوْ كَثُرَتْ وَ أَنَ

اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ»(۱-۱۹)

(و قال سبحانه): «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنْفِقُونَها ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ»(۳۶)

(إلى قوله تعالى): «لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَ يَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلى بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعاً فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ أُولئِكَ هُمُ الْخاسِرُونَ* قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ ما قَدْ سَلَفَ وَ إِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ»(۳۷-۳۸)

(و قال سبحانه): «وَ اعْلَمُوا أَنَّما غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْ ءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبى وَ الْيَتامى وَ الْمَساكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَ ما أَنْزَلْنا عَلى عَبْدِنا يَوْمَ الْفُرْقانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعانِ وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ* إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيا وَ هُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوى وَ الرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَ لَوْ تَواعَدْتُمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعادِ وَ لكِنْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْراً كانَ مَفْعُولًا لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَ يَحْيى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ وَ إِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ* إِذْ يُرِيكَهُمُ اللَّهُ فِي مَنامِكَ قَلِيلًا وَ لَوْ أَراكَهُمْ كَثِيراً لَفَشِلْتُمْ وَ لَتَنازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَ لكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ* وَ إِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَ يُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْراً كانَ مَفْعُولًا وَ إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ* يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيراً لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ* وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ لا تَنازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَ تَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَ اصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ* وَ لا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيارِهِمْ بَطَراً وَ رِئاءَ النَّاسِ وَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ اللَّهُ بِما يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ* وَ إِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ أَعْمالَهُمْ وَ قالَ لا غالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَ إِنِّي جارٌ لَكُمْ فَلَمَّا تَراءَتِ الْفِئَتانِ نَكَصَ عَلى عَقِبَيْهِ وَ قالَ إِنِّي بَرِي ءٌ مِنْكُمْ إِنِّي أَرى ما لا تَرَوْنَ إِنِّي أَخافُ اللَّهَ وَ اللَّهُ شَدِيدُ الْعِقابِ* إِذْ يَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هؤُلاءِ دِينُهُمْ وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ* وَ لَوْ تَرى إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبارَهُمْ وَ ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِيقِ* ذلِكَ بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ وَ أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ»(۴۱-۵۱)

(و قال سبحانه): «ما كانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ

عَرَضَ الـدُّنْيا وَ اللَّهُ يُرِيـدُ الْآخِرَةَ وَ اللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ* لَوْ لا كِتابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيما أَخَذْتُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ*فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلالًا طَيِّباً وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ* يا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ مِنَ الْأَسْرى إِنْ يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْراً يُؤْتِكُمْ خَيْراً مِمَّا أُخِذَ مِنْكُمْ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ* وَ إِنْ يُرِيدُوا خِيانَتَكَ فَقَدْ خانُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ»(۶۷-۷۱)

الحج: «هذانِ خَصْمانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيابٌ مِنْ نارٍ»(۱۹)

lt;meta info="- قُل لِّلَّذِينَ كَفَرُواْ سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَى جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ * قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَأُخْرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُم مِّثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ وَاللّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَن يَشَاء إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لَّأُوْلِي الأَبْصَارِ. - . آل عمران / ۱۲ - ۱۳ -

{به کسانی که کفر ورزیدند بگو: «به زودی مغلوب خواهید شد و [سپس در روز رستاخیز] در دوزخ محشور می شوید، و چه بد بستری است.» قطعاً در برخورد میان دو گروه، برای شما نشانه ای [و درس عبرتی] بود. گروهی در راه خدا می جنگیدند، و دیگر [گروه] کافر بودند که آنان [مؤمنان] را به چشم، دو برابر خود می دیدند و خدا هر که را بخواهد به یاری خود تأیید می کند، یقیناً در این [ماجرا] برای صاحبان بینش عبرتی است.}

- وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّهُ بِبَدْرٍ وَأَنتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُواْ اللّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ * إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَن يَكْفِيكُمْ أَن يُمِدَّكُمْ رَبُّكُم بِثَلاَثَةِ آلاَفٍ مِّنَ الْمَلآئِكَةِ مُنزَلِينَ. - . آل عمران / ۱۲۳ - ۱۲۴ -

{و یقیناً خدا شما را در [جنگ] بدر- با آنکه ناتوان بودید- یاری کرد. پس، از خدا پروا کنید، باشد که سپاسگزاری نمایید. آن گاه که به مؤمنان می گفتی: «آیا شما را بس نیست که پروردگارتان، شما را با سه هزار فرشته فرودآمده، یاری کند؟»}

- أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّواْ أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُواْ الصَّلاَةَ وَآتُواْ الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللّهِ أَوْ أَشَدَّ ص: ۲۰۲

خَشْيَةً وَقَالُواْ رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلا أَخَّرْتَنَا إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدَّنْيَا قَلِيلٌ وَالآخِرَةُ خَيْرٌ لِّمَنِ اتَّقَى وَلاَ تُظْلَمُونَ فَتِيلاً * أَيْنَمَا تَكُونُواْ يُدْرِككُّمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشَيَّدَةٍ وَإِن تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُواْ هَذِهِ مِنْ عِندِ اللّهِ وَإِن تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُواْ هَذِهِ مِنْ عِندِكَ قُلْ كُلٌّ مِّنْ عِندِ اللّهِ فَمَا لِهَؤُلاء الْقَوْمِ لاَ يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا. - . نساء / ۷۷ - ۷۸ -

{ آیا ندیدی کسانی را که به آنان گفته شد: « [فعلًا] دست [از جنگ] بدارید، و نماز را برپا کنید و زکات بدهید»، و [لی] همین که کارزار بر آنان مقرّر شد، بناگاه گروهی از آنان از مردم [مشرکان مکّه] ترسیدند مانند ترس از خدا یا ترسی سخت تر. و گفتند: «پروردگارا، چرا بر ما کارزار مقرّر داشتی؟ چرا ما را تا مدّتی کوتاه مهلت ندادی؟» بگو: «برخورداری [از این] دنیا اندک، و برای کسی که تقوا پیشه کرده، آخرت بهتر است، و [در آن جا] به قدر نخِ هسته خرمایی بر شما ستم نخواهد رفت.» هر کجا باشید، شما را مرگ درمی یابد هر چند در بُرجهای استوار باشید. و اگر [پیشامد] خوبی به آنان برسد، می گویند: «این از جانب خداست» و چون صدمه ای به ایشان برسد، می گویند: «این از طرف توست.» بگو: «همه از جانب

خداست.» [آخر] این قوم را چه شده است که نمی خواهند سخنی را [درست] دریابند؟}

- يَسْأَلُونَكَ عَنِ الأَنفَالِ قُلِ الأَنفَالُ لِلّهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُواْ اللّهَ وَأَصْلِحُواْ ذَاتَ بِيْنِكُمْ وَأَطِيعُواْ اللّهَ وَرَسُولَهُ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ * إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ * الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلاَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ * أُوْلَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَّهُمْ دَرَجَاتٌ عِندَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ * كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِن بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقاً مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ * يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَمَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنظُرُونَ * وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتِيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللّهُ أَن يُحِقَّ الحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ * لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ * إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُم بِأَلْفٍ مِّنَ الْمَلآئِكَةِ مُرْدِفِينَ * وَمَا جَعَلَهُ اللّهُ إِلاَّ بُشْرَى وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ إِلاَّ مِنْ عِندِ اللّهِ إِنَّ اللّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ * إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِّنْهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُم مِّن السَّمَاء مَاء لِّيُطَهِّرَكُم بِهِ وَيُذْهِبَ عَنكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الأَقْدَامَ * إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلآئِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُواْ الَّذِينَ آمَنُواْ سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُواْ الرَّعْبَ فَاضْرِبُواْ فَوْقَ الأَعْنَاقِ وَاضْرِبُواْ مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ * ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ شَآقُّواْ اللّهَ وَرَسُولَهُ وَمَن يُشَاقِقِ اللّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ اللّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ * ذَلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَأَنَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابَ النَّارِ * يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُواْ زَحْفاً فَلاَ تُوَلُّوهُمُ الأَدْبَارَ * وَمَن يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ إِلاَّ مُتَحَرِّفاً لِّقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزاً إِلَى فِئَةٍ فَقَدْ بَاء بِغَضَبٍ مِّنَ اللّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ * فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللّهَ رَمَى وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلاء حَسَناً إِنَّ اللّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ * ذَلِكُمْ وَأَنَّ اللّهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ * إِن تَسْتَفْتِحُواْ فَقَدْ جَاءكُمُ الْفَتْحُ وَإِن تَنتَهُواْ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَإِن تَعُودُواْ نَعُدْ وَلَن تُغْنِيَ عَنكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئًا وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ

ص: ۲۰۳

اللّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ. - . انفال / ۱- ۱۹ -

{[ای پیامبر،] از تو درباره غنایم جنگی می پرسند. بگو: «غنایم جنگی اختصاص به خدا و فرستاده [او] دارد. پس از خدا پروا دارید و با یکدیگر سازش نمایید، و اگر ایمان دارید از خدا و پیامبرش اطاعت کنید. مؤمنان، همان کسانی اند که چون خدا یاد شود دلهایشان بترسد، و چون آیات او بر آنان خوانده شود بر ایمانشان بیفزاید، و بر پروردگار خود توکّل می کنند. همانان که نماز را به پا می دارند و از آن چه به ایشان روزی داده ایم انفاق می کنند. آنان هستند که حقّاً مؤمنند، برای آنان نزد پروردگارشان درجات و آمرزش و روزیِ نیکو خواهد بود. همان گونه که پروردگارت تو را از خانه ات به حقّ بیرون آورد و حال آنکه دسته ای از مؤمنان سخت کراهت داشتند. با تو درباره حقّ- بعد از آنکه روشن گردید- مجادله می کنند. گویی که آنان را به سوی مرگ می رانند و ایشان [بدان] می نگرند. و [به یاد آورید] هنگامی را که خدا یکی از دو دسته [کاروان تجارتی قریش یا سپاه ابو سفیان] را به شما وعده داد که از آنِ شما باشد، و شما دوست داشتید که دسته بی سلاح برای شما باشد، و [لی] خدا می خواست حقّ [اسلام] را با کلمات خود ثابت، و کافران را ریشه کن کند. تا حقّ را ثابت و باطل را نابود گرداند، هر چند بزهکاران خوش نداشته باشند. [به یاد آورید] زمانی را که پروردگار خود را به فریاد می طلبیدید، پس دعای شما را اجابت کرد که: «من شما را با هزار فرشته پیاپی، یاری خواهم کرد.» و این [وعده] را خداوند جز نویدی [برای شما] قرار نداد، و تا آنکه دلهای شما بدان اطمینان یابد و پیروزی جز از نزد خدا نیست، که خدا شکست ناپذیر [و] حکیم است.

[به یاد آورید] هنگامی را که [خدا] خوابِ سبک آرامش بخشی که از جانب او بود بر شما مسلّط ساخت، و از آسمان بارانی بر شما فرو ریزانید تا شما را با آن پاک گرداند، و وسوسه شیطان را از شما بزداید و دلهایتان را محکم سازد و گامهایتان را بدان استوار دارد. هنگامی که پروردگارت به فرشتگان وحی می کرد که من با شما هستم، پس کسانی را که ایمان آورده اند ثابت قدم بدارید. به زودی در دل کافران وحشت خواهم افکند. پس، فراز گردنها را بزنید، و همه سرانگشتانشان را قلم کنید. این [کیفر] بدان سبب است که آنان با خدا و پیامبر او به مخالفت برخاستند، و هر کس با خدا و پیامبر او به مخالفت برخیزد قطعاً خدا سخت کیفر است. این [عذاب دنیا] را بچشید، و [بدانید که] برای کافران عذاب آتش خواهد بود. ای کسانی که ایمان آورده اید، هر گاه [در میدان نبرد] به کافران برخورد کردید که [به سوی شما] روی می آورند، به آنان پشت مکنید. و هر که در آن هنگام به آنان پشت کند- مگر آنکه [هدفش] کناره گیری برای نبردی [مجدّد] یا پیوستن به جمعی [دیگر از همرزمانش] باشد- قطعاً به خشم خدا گرفتار خواهد شد، و جایگاهش دوزخ است، و چه بد سرانجامی است. و شما آنان را نکشتید، بلکه خدا آنان را کُشت. و چون [ریگ به سوی آنان] افکندی، تو نیفکندی، بلکه خدا افکند. [آری، خدا چنین کرد تا کافران را مغلوب کند] و بدین وسیله مؤمنان را به آزمایشی نیکو، بیازماید. قطعاً خدا شنوای داناست. [ماجرا] این بود، و [بدانید که] خدا نیرنگ کافران را سست می گرداند. [ای مشرکان] اگر شما پیروزی [حق] را می طلبید، اینک پیروزی به سراغ شما آمد [و اسلام پیروز شد] و اگر [از دشمنی] بازایستید، آن برای شما بهتر است و اگر [به جنگ] برگردید ما هم بر می گردیم، و [بدانید] که گروه شما هر چند زیاد باشد، هرگز از شما چیزی را دفع نتوانند کرد و خداست که با مؤمنان است.}

- إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّواْ عَن سَبِيلِ اللّهِ فَسَيُنفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ. - . انفال / ۳۶ -

{ بی گمان، کسانی که کفر ورزیدند، اموال خود را خرج می کنند تا [مردم را] از راه خدا بازدارند. پس به زودی [همه] آن را خرج می کنند، و آن گاه حسرتی بر آنان خواهد گشت سپس مغلوب می شوند..}

- لِيَمِيزَ اللّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلَىَ بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعاً فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ أُوْلَـئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ * قُل لِلَّذِينَ كَفَرُواْ إِن يَنتَهُواْ يُغَفَرْ لَهُم مَّا قَدْ سَلَفَ وَإِنْ يَعُودُواْ فَقَدْ مَضَتْ سُنَّةُ الأَوَّلِينِ. - . انفال / ۳۷ - ۳۸ -

{ تا خدا، ناپاک را از پاک جدا کند، و ناپاکها را روی یکدیگر نهد و همه را متراکم کند آن گاه در جهنم قرار دهد. اینان همان زیانکارانند. به کسانی که کفر ورزیده اند، بگو: «اگر بازایستند، آن چه گذشته است برایشان آمرزیده می شود و اگر بازگردند، به یقین، سنّت [خدا در مورد] پیشینیان گذشت.»}

- وَاعْلَمُواْ أَنَّمَا غَنِمْتُم مِّن شَيْءٍ فَأَنَّ لِلّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِن كُنتُمْ آمَنتُمْ بِاللّهِ وَمَا أَنزَلْنَا عَلَى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ وَاللّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ * إِذْ أَنتُم بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُم بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوَى وَالرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنكُمْ وَلَوْ تَوَاعَدتَّمْ لاَخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعَادِ وَلَكِن لِّيَقْضِيَ اللّهُ أَمْراً كَانَ مَفْعُولاً لِّيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَن بَيِّنَةٍ وَيَحْيَى مَنْ حَيَّ عَن بَيِّنَةٍ وَإِنَّ اللّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ * إِذْ يُرِيكَهُمُ اللّهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلاً وَلَوْ أَرَاكَهُمْ كَثِيرًا لَّفَشِلْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ فِي الأَمْرِ وَلَكِنَّ اللّهَ سَلَّمَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ * وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلاً وَيُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولاً وَإِلَى اللّهِ تُرْجَعُ الأُمُورُ * يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُواْ وَاذْكُرُواْ اللّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلَحُونَ * وَأَطِيعُواْ اللّهَ وَرَسُولَهُ وَلاَ تَنَازَعُواْ فَتَفْشَلُواْ وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُواْ إِنَّ اللّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ * وَلاَ تَكُونُواْ كَالَّذِينَ خَرَجُواْ مِن دِيَارِهِم بَطَرًا وَرِئَاء النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللّهِ

وَاللّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ * وَإِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لاَ غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَّكُمْ فَلَمَّا تَرَاءتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلَى عَقِبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنكُمْ إِنِّي أَرَى مَا لاَ تَرَوْنَ إِنِّيَ أَخَافُ اللّهَ وَاللّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ * إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ غَرَّ هَؤُلاء دِينُهُمْ وَمَن يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّهِ فَإِنَّ اللّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ * وَلَوْ تَرَى إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُواْ الْمَلآئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ وَذُوقُواْ عَذَابَ الْحَرِيقِ * ذَلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ اللّهَ لَيْسَ بِظَلاَّمٍ لِّلْعَبِيدِ. - . انفال / ۴۱ - ۵۱ -

{و بدانید که هر چیزی را به غنیمت گرفتید، یک پنجم آن برای خدا و پیامبر و برای خویشاوندان [او] و یتیمان و بینوایان و در راه ماندگان است، اگر به خدا و آن چه بر بنده خود در روز جدایی [حقّ از باطل]- روزی که آن دو گروه با هم روبرو شدند- نازل کردیم، ایمان آورده اید. و خدا بر هر چیزی تواناست. آن گاه که شما بر دامنه نزدیکتر [کوه] بودید و آنان در دامنه دورتر [کوه]، و سواران [دشمن] پایین تر از شما [موضع گرفته] بودند، و اگر با یکدیگر وعده گذارده بودید، قطعاً در وعده گاه خود اختلاف می کردید، ولی [چنین شد] تا خداوند کاری را که انجام شدنی بود به انجام رساند [و] تا کسی که [باید] هلاک شود، با دلیلی روشن هلاک گردد، و کسی که [باید] زنده شود، با دلیلی واضح زنده بماند، و خداست که در حقیقت شنوای داناست. [ای پیامبر، یاد کن] آن گاه را که خداوند آنان [سپاه دشمن] را در خوابت به تو اندک نشان داد و اگر ایشان را به تو بسیار نشان می داد قطعاً سست می شدید و حتماً در کار [جهاد] منازعه می کردید، ولی خدا شما را به سلامت داشت، چرا که او به راز دلها داناست. و آن گاه که چون با هم برخورد کردید، آنان را در دیدگان شما اندک جلوه داد و شما را [نیز] در دیدگان آنان کم نمودار ساخت تا خداوند کاری را که انجام شدنی بود تحقق بخشد، و کارها به سوی خدا بازگردانده می شود. ای کسانی که ایمان آورده اید، چون با گروهی برخورد می کنید پایداری ورزید و خدا را بسیار یاد کنید، باشد که رستگار شوید. و از خدا و پیامبرش اطاعت کنید و با هم نزاع مکنید که سُست شوید و مهابت شما از بین برود، و صبر کنید که خدا با شکیبایان است. و مانند کسانی مباشید که از خانه هایشان با حالت سرمستی و به صرف نمایش به مردم خارج شدند و [مردم را] از راه خدا باز می داشتند، و خدا به آن چه می کنند احاطه دارد. و [یاد کن] هنگامی را که شیطان اعمال آنان را برایشان بیاراست و گفت: «امروز هیچ کس از مردم بر شما پیروز نخواهد شد، و من پناه شما هستم.» پس هنگامی که دو گروه، یکدیگر را دیدند [شیطان] به عقب برگشت و گفت: «من از شما بیزارم، من چیزی را می بینم که شما نمی بینید، من از خدا بیمناکم.» و خدا سخت کیفر است. آن گاه که منافقان و کسانی که در دلهایشان بیماری بود می گفتند: «اینان [مؤمنان] را دینشان فریفته است.» و هر کس بر خدا توکّل کند [بداند که] در حقیقت خدا شکست ناپذیر حکیم است. و اگر ببینی آن گاه که فرشتگان جان کافران را می ستانند، بر چهره و پشت آنان می زنند و [گویند:] عذاب سوزان را بچشید. این [کیفرِ] دستاوردهای پیشین شماست، و [گر نه] خدا بر بندگان [خود] ستمکار نیست.}

- مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الأَرْضِ تُرِيدُونَ

ص: ۲۰۴

عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللّهُ يُرِيدُ الآخِرَةَ وَاللّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ * لَّوْلاَ كِتَابٌ مِّنَ اللّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ * فَكُلُواْ مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلاَلاً طَيِّبًا وَاتَّقُواْ اللّهَ إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ * يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُل لِّمَن فِي أَيْدِيكُم مِّنَ الأَسْرَى إِن يَعْلَمِ اللّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِّمَّا أُخِذَ مِنكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ * وَإِن يُرِيدُواْ خِيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُواْ اللّهَ مِن قَبْلُ فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ وَاللّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ. -

. انفال / ۶۷ - ۷۱ -

{هیچ پیامبری را سزاوار نیست که [برای اخذِ سَربها از دشمنان] اسیرانی بگیرد، تا در زمین به طور کامل از آنان کشتار کند. شما متاع دنیا را می خواهید و خدا آخرت را می خواهد، و خدا شکست ناپذیر حکیم است. اگر از جانب خدا نوشته ای نبود، قطعاً در آن چه گرفته اید، به شما عذابی بزرگ می رسید. پس، از آن چه به غنیمت برده اید، حلال و پاکیزه بخورید و از خدا پروا دارید که خدا آمرزنده مهربان است. ای پیامبر، به کسانی که در دست شما اسیرند بگو: «اگر خدا در دلهای شما خیری سراغ داشته باشد، بهتر از آن چه از شما گرفته شده به شما عطا می کند و بر شما می بخشاید و خدا آمرزنده مهربان است.» و اگر بخواهند به تو خیانت کنند، پیش از این [نیز] به خدا خیانت کردند [و خدا تو را] بر آنان مسلّط ساخت، و خدا دانای حکیم است.}

- هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِی رَبِّهِمْ فَالَّذِینَ کَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِیَابٌ مِّن نَّارٍ. - . حج / ۱۹ -

{این دو [گروه،] دشمنان یکدیگرند که درباره پروردگارشان با هم ستیزه می کنند، و کسانی که کفر ورزیدند، جامه هایی از آتش برایشان بریده شده است.}

**[ترجمه]

تفسیر

قوله تعالی «قُلْ لِلَّذِینَ کَفَرُوا»

قَالَ الطَّبْرِسِیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ رَوَی مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ بْنِ یَسَارٍ عَنْ رِجَالِهِ قَالَ: لَمَّا أَصَابَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قُرَیْشاً بِبَدْرٍ وَ قَدِمَ الْمَدِینَهَ جَمَعَ الْیَهُودَ فِی سُوقِ قَیْنُقَاعَ فَقَالَ یَا مَعْشَرَ الْیَهُودِ احْذَرُوا مِنَ اللَّهِ مِثْلَ الَّذِی نَزَلَ بِقُرَیْشٍ یَوْمَ بَدْرٍ وَ أَسْلِمُوا قَبْلَ أَنْ یَنْزِلَ بِکُمْ مَا نَزَلَ بِهِمْ وَ قَدْ عَرَفْتُمْ أَنِّی نَبِیٌّ مُرْسَلٌ وَ تَجِدُونَ ذَلِکَ فِی کِتَابِکُمْ فَقَالُوا یَا مُحَمَّدُ لَا یَغُرَّنَّکَ أَنَّکَ لَقِیتَ قَوْماً أَغْمَاراً (۱) لَا عِلْمَ لَهُمْ بِالْحَرْبِ فَأَصَبْتَ مِنْهُمْ فُرْصَهً أَنَّا وَ اللَّهِ لَوْ قَابَلْنَاکَ لَعَرَفْتَ إِنَّا نَحْنُ النَّاسُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ هَذِهِ الْآیَهَ- و روی أیضا عن عکرمه و ابن جبیر عن ابن عباس و رواه أصحابنا أیضا.

و قیل نزلت فی مشرکی مکه ستغلبون یوم بدر عن مقاتل و قیل نزلت فی الیهود لما قتل الکفار ببدر و هزموا قالت الیهود إنه النبی الأمی الذی بشرنا به موسی صلی الله علیه و آله و نجده فی کتابنا بنعته و صفته و إنه لا ترد له رایه ثم قال بعضهم لبعض لا تعجلوا حتی تنظروا إلی وقعه أخری فلما کان یوم أحد و نکب (۲) أصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله شکوا و قالوا لا و الله ما هو هذا (۳) فغلب علیهم الشقاء فلم یسلموا و قد کان بینهم و بین رسول الله صلی الله علیه و آله عهد إلی مده (۴) فنقضوا ذلک العهد

۱- الاغمار جمع الغمر بالتثليث: الجاهل و من لم يجرب الأمور.

۲- أى اصابوا النكبه. و النكبه: المصيبه.

۳- فى المصدر: ما هو به.

۴- فى المصدر: عهد إلى مده لم تنقض.

قبل أجله و انطلق كعب بن الأشرف (۱) إلى مكه فى ستين راكبا فوافقهم و أجمعوا أمرهم على رسول الله صلى الله عليه و آله لتكونن كلمتنا واحده ثم رجعوا إلى المدينه فأنزل الله فيهم هذه الآيه عن الكلبى عن أبى صالح عن ابن عباس. (۲) و قال رحمه الله فى قوله تعالى قَدْ كانَ لَكُمْ آيَةٌ نزلت الآيه فى قصه بدر و كانت المسلمون ثلاثمائه و ثلاثه عشر رجلا على عده أصحاب طالوت الذين جاوزوا معه النهر سبعه و سبعون رجلا من المهاجرين و مائتان و سته و ثلاثون رجلا من الأنصار و كان صاحب لواء رسول الله صلى الله عليه و آله و المهاجرين على بن أبى طالب عليهما السلام و صاحب رايه الأنصار سعد بن عباده (۳) و كانت الإبل فى جيش رسول الله صلى الله عليه و آله سبعين بعيرا و الخيل فرسين فرس للمقداد بن الأسود و فرس لمرثد بن أبى مرثد و كان معهم من السلاح سته أدرع و ثمانيه سيوف و جميع من استشهد يومئذ أربعه عشر سته من المهاجرين و ثمانيه من الأنصار و اختلف فى عده المشركين فروى عن على عليه السلام و ابن مسعود أنهم كانوا ألفا و عن قتاده و عروه بن الزبير و الربيع كانوا بين تسعمائه إلى ألف و كان خيلهم مائه فرس و رئيسهم عتبه بن ربيعه بن عبد شمس و كان حرب بدر أول مشهد شهده رسول الله صلى الله عليه و آله و كان سبب ذلك عير أبى سفيان و الخطاب فى الآيه لليهود الذين نقضوا العهد أو للناس جميعا ممن حضر الوقعه و قيل للمشركين و اليهود آيَةٌ أى حجه و علامه و معجزه داله على صدق محمد صلى الله عليه و آله فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتا أى فرقتين اجتمعتا ببدر من المسلمين و الكافرين فِئَةٌ تُقاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أى فى دينه و طاعته و هم الرسول و أصحابه وَ أُخْرى أى و فرقه أخرى كافِرَةٌ و هم مشركو أهل مكه يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ أى فى ظاهر العين و اختلف فى معناه فقيل معناه يرى المسلمون المشركين مثلى عدد

۱- هو من اليهود الذين يحقدون على النبيّ صلّى اللّه عليه و آله و سلم، كان من طيئ ثمّ احد بنى نبهان و أمه من بنى النضير.
۲- مجمع البيان ۲: ۴۱۳.
۳- و قال فى ص ۴۹۸ و قيل: سعد بن معاذ.

أنفسهم قللهم الله فى أعينهم حتى رأوهم ستمائه و سته و عشرين رجلا تقويه لقلوبهم و ذلک أن المسلمين قد قيل لهم فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ فأراهم الله عددهم حسب ما حد لهم من العدد الذى يلزمهم أن يقدموا عليهم و لا يحجموا عنهم و قد كانوا ثلاثه أمثالهم ثم ظهر العدد القليل على العدد الكثير عن ابن مسعود و جماعه من العلماء و قيل الرؤيه للمشركين يعنى يرى المشركون المسلمين ضعفى ما هم عليه فإن الله تعالى قبل القتال قلل المسلمين فى أعينهم ليجترءوا عليهم و لا يتفرقوا (۱) فلما أخذوا فى القتال كثرهم فى أعينهم ليجبنوا و قلل المشركين فى أعين المسلمين ليجترءوا عليهم و تصديق ذلک قوله تعالى وَ إِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَ يُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ الآيه و ذلک أحسن أسباب النصر للمؤمنين و الخذلان للكافرين و هذا قول السدى و هذا القول إنما يتأتى على قراءه من قرأ بالياء فأما قول من قرأ بالتاء فلا يحتمله إلا القول الأول على أن يكون الخطاب لليهود الذين لم يحضروا و هم المعنيون بقوله قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَ تُحْشَرُونَ و هم يهود بنى قينقاع فكأنه قال ترون أيها اليهود المشركين مثلى المسلمين مع أن الله أظفرهم عليهم فلا تغتروا بكثرتكم و اختار البلخى هذا الوجه و يكون الخطاب (۲) للمسلمين الذين حضروا الوقعه أى ترون أيها المسلمون المشركين مثلى المسلمين قال الفراء يحتمل قوله يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ يعنى ثلاثه أمثالهم (۳) و المعنى ترونهم مثليهم مضافا إليهم فذلک ثلاث أمثالهم قال و المعجز فيه إنما كان من جهه غلبه القليل الكثير. (۴)

۱- فى المصدر: و لا ينصرفوا.

۲- فى المصدر: أو يكون الخطاب.

۳- فى المصدر: لانک إذا قلت: عندى الف و أحتاج إلى مثلها فأنت تحتاج إلى الفين، لانک تريد أحتاج إلى مثلها مضافا إليها لا بمعنى بدلا منها، فكانک قلت: أحتاج إلى مثليها، و إذا قلت: أحتاج إلى مثليها فانت تحتاج إلى ثلاثه آلاف، فكذلک فى الآيه المعنى يرونهم إه. أقول: ذلک قول بعيد لا يساعده الظاهر.

۴- زاد فى المصدر هنا: و انكر هذا الوجه الزجاج لمخالفته لظاهر الكلام، و ما جاء فى آيه الأنفال من تقليل الاعداد.

فإن قيل كيف يصح تقليل الأعداد مع حصول الرؤيه و ارتفاع الموانع و هل هذا إلا قول من يجوز أن يكون عنده أجسام لا يدركها أو يدرك بعضها دون بعض قلنا يحتمل التقليل (۱) فی أعين المؤمنين بأن يظنوهم قليلى العدد لا أنهم أدركوا بعضهم دون بعض لأن العلم بما يدركه الإنسان جمله غير العلم بما يدركه مفصلا و لأنا قد ندرك جمعا عظيما بأسرهم و نشك فی أعدادهم حتی يقع الخلاف فی حزر عددهم. (۲) و قال رحمه الله فی قوله تعالی وَ لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ أی بتقويه قلوبكم و بما أمدكم به من الملائكه و بإلقاء الرعب فی قلوب أعدائكم وَ أَنْتُمْ أَذِلَّهٌ أی ضعفاء عن المقاومه قليلو العدد و العده

وَ يُرْوَى عَنْ بَعْضِ الصَّادِقِينَ عليهما السلام أَنَّهُ قَرَأَ وَ أَنْتُمْ ضُعَفَاءُ.

و قال لا يجوز وصفهم بأنهم أذله و فيهم رسول الله صلی الله عليه و آله بِثَلاثَهِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِكَهِ

هُوَ إِخْبَارٌ بِأَنَّ النَّبِيَّ صلی الله عليه و آله قَالَ لِقَوْمِهِ أَ لَنْ يَكْفِيَكُمْ يَوْمَ بَدْرٍ أَنْ جَعَلَ رَبُّكُمْ ثَلَاثَهَ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَهِ مَدَداً لَكُمْ.

و قال ابن عباس و غيره إن الإمداد بالملائكه كان يوم بدر و قال ابن عباس لم تقاتل الملائكه إلا يوم البدر و كانوا فی غيره من الأيام عده و مددا و قال الحسن كان جميعهم خمسه آلاف فمعناه يمددكم ربكم بتمام خمسه آلاف و قال غيره كانوا ثمانيه آلاف فمعناه بخمسه آلاف أخر و قيل إن الوعد بالإمداد بالملائكه كان يوم أحد وعدهم الله المدد إن صبروا مُنْزَلِينَ أنزلهم الله من السماء إلی الأرض لنصرتكم. (۳) أقول: سيأتی تتمه تلك الآيات فی غزوه أحد.

و فی قوله مُسَوِّمِينَ (۴) قال عروه نزلت الملائكه يوم بدر علی خيل بلق عليهم عمائم صفر و

قَالَ عَلِيٌّ عليه السلام وَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَانَتْ عَلَيْهِمْ عَمَائِمُ بِيضٌ أَرْسَلُوا

ص: ۲۰۸

۱- فی المصدر: يحتمل أن يكون التقليل.

۲- مجمع البيان ۲: ۴۱۵ و ۴۱۶.

۳- مجمع البيان ۲: ۴۹۸ و ۴۹۹، و المصنّف اختار منه.

۴- لم يذكر هذه الآيه فی الآيات و هی: «بَلى إِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا وَ يَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هذا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَهِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِكَهِ مُسَوِّمِينَ» قال الطبرسیّ: «وَ يَأْتُوكُمْ» يعنی المشركين ان رجعوا إليكم « من فورهم هذا » أی من وجههم هذا ، عن ابن عباس والحسن وقتاده والربيع والسدی ، وعلی هذا فانما هو من فور الابتدار لهم وهو ابتداؤه ، وقيل : معناه من غضبهم هذا ، عن مجاهد وأبی صالح والضحاك ، وكانوا قد غضبوا يوم احد ليوم بدر مما لقوا ، فهو من فور الغضب وهو غليانه اه. يأتی تمامه فی غزوه احد. وقال فی (مسومين) : بالكسر ای معلمين أعلموا انفسهم ، و (مسومين) بالفتح سومهم الله ای علمهم ، قال ابن عباس والحسن وقتاده وغيرهم : كانوا اعلموا بالصوف فی نواحی الخيل واذنابها.

أَذْنَابَهَا بَيْنَ أَكْتَافِهِمْ.

و قيل مسومين أي مرسلين. (۱) و قال رحمه الله في قوله تعالى أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ قال الكلبي نزلت في عبد الرحمن بن عوف الزهري و المقداد بن الأسود الكندي و قدامه بن مظعون الجمحي (۲) و سعد بن أبي وقاص و كانوا يلقون من المشركين أذى شديدا و هم بمكه قبل أن يهاجروا إلى المدينه فيشكون إلى رسول الله صلى الله عليه و آله و يقولون يا رسول الله ائذن لنا في قتال هؤلاء فإنهم قد آذونا فلما أمروا بالقتال و بالمسير إلى بدر شق على بعضهم فنزلت الآيه كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ أي أمسكوا عن قتال الكفار فإني لم أؤمر بقتالهم فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتالُ و هم بالمدينه إِذا فَرِيقٌ مِنْهُمْ أي جماعه منهم يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أي يخافون القتل من الناس كما يخافون الموت من الله (۳) و قيل يخافون عقوبه الناس بالقتل كما يخافون عقوبه الله أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً قيل أو هنا بمعنى الواو و قيل لإبهام الأمر على المخاطب وَ قالُوا رَبَّنا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتالَ قال الحسن لم يقولوا ذلك كراهه (۴) لأمر الله تعالى و لكن

ص: ۲۰۹

۱- مجمع البيان ۲: ۴۹۹ فيه: قال السدى: معنى (مسومين) مرسلين من الناقه المرسله اى المرسله في المرعى.

۲- الزهري بضم فسكون نسبه إلى زهره بن كلاب بن مره بن كعب بن لؤى. و الكندي بكسر فسكون: نسبه إلى كنده و هي قبيله كبيره من اليمن. و الجمحي بضم ففتح: نسبه إلى بني جمح و هم بطن من قريش، و هو جمح بن عمرو بن هصيص بن كعب بن لؤى.

۳- زاد هنا في المصدر: و قيل: يخافون الناس أن يقتلوهم كما يخافون اللّه أن يتوفاهم.

۴- في المصدر: كراهيه.

لدخول الخوف عليهم بذلك على ما يكون من طبع البشر و يحتمل أن يكون قالوا (۱) ذلك استفهاما لا إنكارا و قيل إنما قالوا ذلك لأنهم ركنوا إلى الدنيا و آثروا نعيمها لَوْ لا أَخَّرْتَنا أی هلا أخرتنا إِلى أَجَلٍ قَرِيبٍ و هو إلى أن نموت بآجالنا و الفتيل ما تفتله بيدك من الوسخ ثم تلقيه عن ابن عباس و قيل ما فی شق النواه لأنه كالخيط المفتول و البروج القصور و قيل بروج السماء و قيل البيوت التی فوق الحصون و قيل الحصون و القلاع و المشيده المجصصه أو المزينه و قيل المطوله فی ارتفاع وَ إِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ قيل القائلون هم اليهود قالوا ما زلنا نعرف النقص فی ثمارنا و مزارعنا منذ قدم علينا هذا الرجل فالمراد بالحسنه الخصب و المطر و بالسيئه الجدب و القحط و قيل هم المنافقون عبد الله بن أبی و أصحابه الذين تخلفوا عن القتال يوم أحد قالوا (۲) للذين قتلوا فی الجهاد لَوْ كانُوا عِنْدَنا ما ماتُوا وَ ما قُتِلُوا فالمعنى إن يصبهم ظفر و غنيمه قالوا هذه من عند الله و إن يصبهم مكروه و هزيمه قالوا هذه من عندك و بسوء تدبيرك و قيل هو عام فی اليهود و المنافقين و قيل هو حكايه عمن سبق ذكرهم قبل الآيه و هم الذين يقولون رَبَّنا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتالَ (۳) قوله تعالى يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفالِ قال الطبرسی رحمه الله اختلف المفسرون فی الأنفال هاهنا فقيل هی الغنائم التی غنمها النبی صلى الله عليه و آله يوم بدر عن ابن عباس و صحت الروايه

عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ وَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام أَنَّهُمَا قَالا إِنَّ الْأَنْفَالَ كُلُّ مَا أُخِذَ مِنْ دَارِ الْحَرْبِ بِغَيْرِ قِتَالٍ وَ كُلُّ أَرْضٍ انْجَلَى أَهْلُهَا عَنْهَا بِغَيْرِ قِتَالٍ وَ مِيرَاثُ مَنْ لَا وَارِثَ لَهُ وَ قَطَائِعُ الْمُلُوكِ إِذَا كَانَتْ فِی أَيْدِيهِمْ مِنْ غَيْرِ غَصْبٍ وَ الْآجَامُ وَ بُطُونُ الْأَوْدِيَهِ وَ الْأَرَضُونَ الْمَوَاتُ-.

و غير ذلك مما هو مذكور فی مواضعه و

قَالا هِیَ لِلَّهِ

۱- فی المصدر: أن يكونوا قالوا.

۲- فی المصدر: و قالوا.

۳- مجمع البيان ۳: ۷۷ و ۷۸. و المنقول فی الكتاب مختصر و مختار من المصدر.

وَ لِلرَّسُولِ وَ بَعْدَهُ لِمَنْ قَامَ مَقَامَهُ يَصْرِفُهُ حَيْثُ يَشَاءُ مِنْ مَصَالِحِ نَفْسِهِ لَيْسَ لِأَحَدٍ فِيهِ شَيْ ءٌ.

وَ قَالا إِنَّ غَنَائِمَ بَدْرٍ كَانَتْ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه و آله خَاصَّةً فَسَأَلُوهُ أَنْ يُعْطِيَهُمْ.

و قد صح أن قراءه أهل البيت يسألونك الأنفال فقال سبحانه قُلِ الْأَنْفالُ لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ و كذلك ابن مسعود و غيره إنما قرءوا كذلك على هذا التأويل فعلى هذا فقد اختلفوا فى كيفيه سؤالهم النبى صلى الله عليه و آله فقال هؤلاء إن أصحابه سألوه أن يقسم غنيمه بدر بينهم فأعلمه الله (۱) سبحانه أن ذلك لله و لرسوله دونهم و ليس لهم فى ذلك شى ء و روى ذلك أيضا عن ابن عباس و غيره (۲) و قالوا إن عن صله و معناه يسألونك الأنفال أن تعطيهم و يؤيد هذا القول قوله فَاتَّقُوا اللَّهَ إلى آخر الآيه ثم اختلف هؤلاء فقال بعضهم هى منسوخه بآيه الغنيمه و قيل ليست بمنسوخه و هو الصحيح (۳) و قال آخرون إنهم سألوا النبى صلى الله عليه و آله عن حكم الأنفال و علمها أنها لمن هى (۴) و قال آخرون إنهم سألوه عن الغنائم و قسمتها و أنها حلال أم حرام كما كانت حراما على من قبلهم فبين لهم أنها حلال و اختلفوا أيضا فى سبب سؤالهم فقال

ابن عباس إن النبى صلى الله عليه و آله قال يوم بدر من جاء بكذا فله كذا و من جاء بأسير فله كذا فتسارع الشبان و بقى الشيوخ تحت الرايات فلما انقضى الحرب طلب الشبان ما كان قد نفلهم النبى صلى الله عليه و آله به فقال الشيوخ كنا ردا لكم (۵) و لو وقعت عليكم الهزيمه لرجعتم إلينا و جرى بين أبى اليسر بن عمرو الأنصارى أخى بنى سلمه و بين سعد بن معاذ كلام فنزع الله تعالى الغنائم منهم و جعلها لرسوله يفعل بها ما

۱- فى المصدر: فأعلمهم اللّه.

۲- و هم ابن جريح و الضحّاك و عكرمه و الحسن و اختاره الطبرىّ. راجع المصدر.

۳- علله فى المصدر بقوله: لان النسخ يحتاج إلى دليل و لا تنافى بين هذه الآيه و آيه الخمس.

۴- فى المصدر: عن حكم الأنفال و عملها فقالوا: لمن الأنفال، و تقديره «يسألونك عن الأنفال لمن هى» و لهذا جاء الجواب بقوله: «قُلِ الْأَنْفالُ لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ» انتهى أقول: لعل عملها مصحف علمها.

۵- الردء: الناصر و العون.

يشاء فقسمها بينهم بالسويه و قال عباده بن الصامت اختلفنا فی النفل و ساءت فيه أخلاقنا فنزعه الله من أيدينا فجعله إلی رسول الله صلی الله عليه و آله فقسمه بيننا علی السواء و كان ذلک فی تقوی الله و طاعته و صلاح ذات البين.

و قال سعد بن أبی وقاص قتل أخی عمير يوم بدر فقتلت سعيد بن العاص بن أميه و أخذت سيفه و كان يسمی ذا الكتيفه فجئت به إلی النبی صلی الله عليه و آله و استوهبته منه فقال ليس هذا لی و لا لک اذهب فاطرحه فی القبض (۱) فطرحت و رجعت و بی ما لا يعلمه إلا الله من قتل أخی و أخذ سلبی (۲) و قلت عسی أن يعطی هذا لمن لم يبل ببلائی فما جاوزت إلا قليلا حتی جاءنی الرسول و قد أنزل الله تعالی يَسْئَلُونَكَ الآيه فخفت أن يكون قد نزل فی شی ء فلما انتهيت إلی رسول الله قال يا سعد إنک سألتنی السيف و ليس لی و إنه قد صار لی فاذهب و خذه فهو لک.

و قال علی بن طلحه عن ابن عباس كانت الغنائم لرسول الله صلی الله عليه و آله خاصه ليس لأحد فيها شی ء و ما أصاب سرايا المسلمين من شی ء أتوه به فمن حبس منه إبره أو سلكا فهو غلول (۳) فسألوا رسول الله صلی الله عليه و آله أن يعطيهم منها فنزلت الآيه و قال ابن جريح اختلف من شهد بدرا من المهاجرين و الأنصار فی الغنيمه و كانوا ثلاثا فنزلت الآيه و ملكها الله رسوله يقسمها كما أراه الله و قال مجاهد هی الخمس و ذلک أن المهاجرين قالوا لم يرفع منا هذا الخمس لم يخرج منا (۴) فقال الله قُلِ الْأَنْفالُ لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ يقسمانها كما شاءا و (۵) ينفلان منها ما شاءا و يرضخان منها ما شاءا فَاتَّقُوا اللَّهَ باتباع ما يأمركم

۱- قال المصنّف فی هامش الكتاب: القبض بالتحريک: بمعنی المقبوض و هو ما جمع من الغنيمه قبل أن تقسم ذكره الجزریّ.

۲- السلب بفتح السين و اللام هو فعل بمعنی مفعول أی مسلوب، و هو ما يأخذه أحد القرنين فی الحرب من قرنه ممّا يكون عليه و معه من ثياب و سلاح و دابه و غيرها.

۳- الغلول: الخيانه فی المغنم و السرقه من الغنيمه قبل القسمه.

۴- فی المصدر: و لم يخرج منا.

۵- فی المصدر: أو، و كذا فيما بعده.

الله و رسوله به و احذروا مخالفه أمرهما وَ أَصْلِحُوا ذاتَ بَيْنِكُمْ أى ما بينكم من الخصومه و المنازعه وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ أى اقبلوا ما أمرتم به فى الغنائم و غيرها إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ مصدقين للرسول فيما يأتيكم به و فى تفسير الكلبى أن الخمس لم يكن مشروعا يومئذ و إنما شرع يوم أحد و فيه أنه لما نزلت هذه الآيه عرف المسلمون أنه لا حق لهم فى الغنيمه و أنها لرسول الله صلى الله عليه و آله فقالوا يا رسول الله سمعا و طاعه فاصنع ما شئت فنزل قوله وَ اعْلَمُوا أَنَّما غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْ ءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ أى ما غنمتم بعد بدر

و روى أن رسول الله صلى الله عليه و آله قسم غنائم بدر على سواء و لم يخمس. (1).

كَما أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ الكاف فى قوله كَما أَخْرَجَكَ يتعلق بما دل عليه قوله قُلِ الْأَنْفالُ لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ لأن هذا فى معنى (2) نزعها من أيديهم بالحق كما أخرجك ربك بالحق (3) فالمعنى قل الأنفال لله ينزعها عنكم مع كراهتكم و مشقه ذلك عليكم لأنه أصلح لكم كما أخرجك ربك من بيتك مع كراهه فريق من المؤمنين ذلك لأن الخروج كان أصلح لكم من كونكم فى بيتكم و المراد بالبيت هنا المدينه يعنى خروج النبى صلى الله عليه و آله منها إلى بدر و قيل يتعلق بيجادلونك أى يجادلونك فى الحق كارهين له كما جادلوك حين أخرجك ربك كارهين للخروج كراهيه طباع فقال بعضهم كيف نخرج و نحن قليل و العدو كثير و قال بعضهم كيف نخرج على عمياء لا ندرى إلى العير نخرج أم إلى القتال فشبه جدالهم بخروجهم لأن القوم جادلوه بعد خروجهم كما جادلوه عند الخروج فقالوا هلا أخبرتنا بالقتال فكنا نستعد لذلك فهذا هو جدالهم و قيل يعمل فيه معنى الحق بتقدير هذا الذكر الحق كما أخرجك ربك من بيتك بالحق

۱- مجمع البيان ۴: ۵۱۷ و ۵۱۸، فيه: على بواء أى على سواء و لم يخمس. و ما ذكره المصنّف مختار و مختصر من المصدر.

۲- فى المصدر: لان فى هذا معنى.

۳- فى المصدر: كما اخرجك من بيتك بالحق.

فمعناه أن هذا خير لكم كما أن إخراجک من بيتک على كراهيه جماعه منكم خير لكم و قريب منه ما جاء فی حديث أبی حمزه الثمالی فالله ناصرک كما أخرجک من بيتک و قوله بِالْحَقِّ أی بالوحی و ذلک أن جبرئيل أتاه و أمره بالخروج و قيل معناه أخرجک و معک الحق و قيل أخرجک بالحق الذی وجب عليک و هو الجهاد وَ إِنَّ فَرِيقاً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أی طائفه منهم لَكارِهُونَ لذلک للمشقه التی لحقتهم يُجادِلُونَکَ فِی الْحَقِّ بَعْدَ ما تَبَيَّنَ معناه يجادلونک فيما دعوتهم إليه بعد ما عرفوا صحته و صدقک بالمعجزات و مجادلتهم قولهم هلا أخبرتنا بذلک و هم يعلمون أنک لا تأمرهم عن الله إلا بما هو حق و صواب و كانوا يجادلون فيه لشدته عليهم يطلبون بذلک رخصه لهم فی التخلف عنه أو فی تأخير الخروج إلى وقت آخر و قيل معناه يجادلونک فی القتال يوم بدر بعد ما تبين صوابه كَأَنَّما يُساقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَ هُمْ يَنْظُرُونَ أی كان هؤلاء الذين يجادلونک فی لقاء العدو لشده القتال عليهم حيث لم يكونوا مستعدين له و لكراهتهم له من حيث الطبع كانوا بمنزله من يساق إلى الموت و هم يرونه عيانا و ينظرون إلى أسبابه (۱) وَ إِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّها لَكُمْ يعنی و اذكروا و اشكروا الله إذ يعدكم الله أن إحدى الطائفتين لكم إما العير و إما النفير وَ تَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذاتِ الشَّوْكَهِ تَكُونُ لَكُمْ أی تودون أن لكم العير و صاحبها أبو سفيان لئلا تلحقكم مشقه دون النفير و هو الجيش من قريش قال الحسن كان المسلمون يريدون العير و رسول الله صلى الله عليه و آله يريد ذات الشوكه كنی بالشوكه عن الحرب لما فی الحرب من الشده و قيل الشوكه السلاح وَ يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِماتِهِ معناه و الله أعلم بالمصالح منكم فأراد أن يظهر الحق بلطفه و يعز الإسلام و يظفركم على وجوه القريش (۲) و يهلكهم على أيديكم بكلماته السابقه و عداته فی قوله تعالى وَ لَقَدْ

۱- فی المصدر: و هم ينظرون إليه و إلى اسبابه.

۲- هكذا فی النسخ و فی نسخه المصنّف أيضا. و هو من سهو القلم و الصحيح كما فی المصدر: قريش بلا حرف تعريف.

سَبَقَتْ كَلِمَتُنا لِعِبادِنَا الْمُرْسَلِينَ إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ وَ إِنَّ جُنْدَنا لَهُمُ الْغالِبُونَ (۱) و قوله لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ (۲) و قيل بِكَلِماتِهِ أى بأمره لكم بالقتال وَ يَقْطَعَ دابِرَ الْكافِرِينَ أى يستأصلهم فلا يبقى منهم أحدا يعنى كفار العرب لِيُحِقَّ الْحَقَّ أى ليظهر الإسلام وَ يُبْطِلَ الْباطِلَ أى الكفر بإهلاك أهله وَ لَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ أى الكافرون و ذكر البلخى عن الحسن أن قوله وَ إِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ نزلت قبل قوله كَما أَخْرَجَكَ رَبُّكَ و هى فى القراءه بعدها.

القصه.

قال أصحاب السير و ذكر أبو حمزه و على بن إبراهيم فى تفسيرهما دخل حديث بعضهم فى بعض أقبل أبو سفيان بعير قريش من الشام و فيها أموالهم و هى اللطيمه (۳) فيها أربعون راكبا من قريش فندب النبى صلى الله عليه و آله أصحابه للخروج إليها ليأخذوها و قال لعل الله أن ينفلكموها (۴) فانتدب الناس فخف بعضهم و ثقل بعضهم و لم يظنوا أن رسول الله صلى الله عليه و آله يلقى كيدا و لا حربا فخرجوا لا يريدون إلا أبا سفيان و الركب لا يرونها إلا غنيمه لهم فلما سمع أبو سفيان بمسير النبى صلى الله عليه و آله استأجر ضمضم بن عمرو الغفارى فبعثه إلى مكه و أمره أن يأتى قريشا فيستنفرهم و يخبرهم

۱- الصافّات: ۱۷۱- ۱۷۳.

۲- التوبه: ۳۳ و الصف: ۹.

۳- فى النهايه: قال أبو جهل: يا قوم اللطيمه اللطيمه أى ادركوها. و اللطيمه: الجمال التى تحمل العطر و البز غير الميره. قال المقريزى فى الامتاع: ۶۶: كانت العير ألف بعير فيها أموال عظام، و لم يبق بمكّه قرشى و لا قرشيه له مثقال فصاعدا إلا بعث به فى العير، فيقال: إن فيها لخمسين ألف دينار، و يقال: اقل.

۴- فى نسخه المصنّف: أن ينفلكموهما. و هو وهم من سهو القلم.

أن محمدا قد تعرض لعيرهم فی أصحابه (۱) فخرج ضمضم سريعا إلی مکه و کانت عاتکه بنت عبد المطلب رأت (۲) فيما يری النائم قبل مقدم ضـمضم بن عمرو بثلاث ليال أن رجلا أقبل علی بعير له ينادی يا آل غالب اغدوا إلی مصارعکم ثم وافی بجمله علی أبی قبيس فأخذ حجرا فدهدهه (۳) من الجبل فما ترک دارا من دور قريش إلا أصابته منه فلذه (۴) فانتبهت فزعه من ذلک فأخبرت العباس بـذلک فأخبر العباس عتبه بن ربيعه فقال عتبه هـذه مصـيبه تحـدث فی قريش و فشت الرؤيا فيهم و بلغ ذلک أبا جهل فقال هـذه نبيه ثانيه فی بنی عبد المطلب و اللات و العزی لننظرن ثلاثه أيام فإن کان ما رأت حقا و إلا لنکتبن کتابا بينا أنه مـا من أهل بيت من العرب أکـذب رجالا و لا نساء من بنی هاشم فلما کان اليوم الثالث أتاهم ضـمضم يناديهم بأعلی الصوت يا آل غالب يا آل غالب اللطيمه اللطيمه العير العير أدرکوا و ما أراکم تـدرکون أن محمـدا و الصـباه (۵) من أهل يثرب قد خرجوا يتعرضون

۱- فی الامتاع: اسـتأجروه بعشرين مثقالا، و أمره أبو سفيان صخر بن حرب بن أميّه ان يخبر قريشا ان محمّدا قد عرض لعيرهم، و أمره ان يجـدع بعيره إذا دخـل مکّه، و يحـول رحله، و يشق قميصه من قبله و دبره، و يصـيح الغوث الغوث انتهی أقول: کـان من عاده العرب ان يعملوا ذلک حين يريدون ان ينذروا قومهم بالشر المستأصل.

۲- فی سـيره ابن هشام ۲: ۲۴۵ قـالت: رأيت راکبـا اقبل علی بعير له حتّی وقف بالابطـح ثمّ صـرخ بأعلی صوته: الا انفروا يا آل غـدر لمصـارعکم فی ثلاث، فأری الناس اجتمعوا إليه ثمّ دخل المسـجد و الناس يتبعونه، فبينما هم حوله مثل به بعيره علی ظهر الکعبه: ثم صرخ بمثلها:

۳- دهدهه: دحرجه فتدحرج.

۴- الفلذه: القطعه.

۵- قال الجزریّ فی النهايه: صـبأ فلان: إذا خرج من دين إلی دين غيره، و کانت العرب تسـمی النبیّ صـلّی اللّه عليه و آله و سلم الصابئ، لانه خرج من دين قريش الی دين الإسـلام، و يسمون من يدخل فی الإسلام مصبوا، لانهم لا يهمزون فابدلوا من الهمزه واوا، و يسمون المسلمين الصباه بغير همز، کانه جمع الصابی غير مهموز کقاض و قضاه، و غاز و غزاه.

لعیرکم فتهیئوا للخروج و ما بقی أحد من عظماء قریش إلا- أخرج مالا- لتجهیز الجیش و قالوا من لم یخرج نهدم داره و خرج معهم العباس بن عبد المطلب و نوفل بن الحارث بن عبد المطلب و عقیل بن أبی طالب و أخرجوا معهم القیان (۱) یضربون الدفوف و خرج رسول الله صلی الله علیه و آله فی ثلاثمائه و ثلاثه عشر رجلا فلما کان بقرب بدر أخذ عینا للقوم فأخبره بهم.

و فی حدیث أبی حمزه الثمالی بعث رسول الله صلی الله علیه و آله عینا له علی العیر اسمه عدی فلما قدم علی رسول الله صلی الله علیه و آله فأخبره أین فارق العیر نزل جبرئیل علی رسول الله صلی الله علیه و آله فأخبره بنفیر المشرکین من مکه فاستشار أصحابه فی طلب العیر و حرب النفیر فقام أبو بکر فقال یا رسول الله إنها قریش و خیلاؤها ما آمنت منذ کفرت و لا ذلت منذ عزت و لم نخرج علی أهبه الحرب. (۲) و فی حدیث أبی حمزه قال أبو بکر أنا عالم بهذا الطریق فارق عدی العیر بکذا و کذا و ساروا و سرنا فنحن و القوم علی بدر یوم کذا و کذا کأنا فرسا رهان فقال صلی الله علیه و آله اجلس فجلس ثم قام عمر بن الخطاب فقال مثل ذلک فقال اجلس فجلس (۳) ثم قام المقداد فقال یا رسول الله إنها قریش و خیلاؤها و قد آمنا بک و صدقنا و شهدنا أن ما جئت به حق و الله لو أمرتنا أن نخوض جمر الغضا و شوک الهراس (۴) لخضناه معک و الله لا نقول لک ما قالت بنو إسرائیل لموسی فَاذْهَبْ

۱- جمع القینه: المغنیه أو أعم.

۲- الاهبه بالضم: العده، یقال أخذ للسفر اهبته و فی المصدر: لم تخرج علی هیئه الحرب.

۳- حرف کلام أبی بکر و عمر فی السیره و الامتاع، فابن هشام اختصره و قال: فتکلما و أحسنا، و لم یذکر ما قالاه و المقریزی ذکره بنحو یوافق کلام المقداد، و لکن الصحیح ما ذکره الطبرسیّ، و یدلّ علیه ان النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلم لم یدع لهما، بل دعا للمقداد بخیر. راجع الامتاع: ۷۴ و السیره ۲: ۲۵۳.

۴- الجمر: النار المتقده. الغضا: شجر من الاثل خشبه من اصلب الخشب و جمره یبقی زمنا طویلا لا ینطفئ. و الهراس: شجر کبیر الشوک.

أَنْتَ وَ رَبُّکَ فَقاتِلا إِنَّا هاهُنا قاعِدُونَ (۱) و لکنا نقول امض لأمر ربک فإنا معک مقاتلون فجزاه رسول الله صلی الله علیه و آله خیرا علی قوله ذلک ثم قال أشیروا علی أیها الناس و إنما یرید الأنصار لأن أکثر الناس منهم و لأنهم حین بایعوه بالعقبه قالوا إنا برآء من ذمتک حتی تصل إلی دارنا ثم أنت فی ذمتنا نمنعک مما نمنع آباءنا و نساءنا (۲) فکان صلی الله علیه و آله یتخوف أن لا یکون الأنصار تری علیها نصرته إلا علی من دهمه بالمدینه من عدو و أن لیس علیهم أن ینصروه بخارج المدینه فقام سعد بن معاذ فقال بأبی أنت و أمی یا رسول الله کأنک أردتنا فقال نعم فقال بأبی أنت و أمی یا رسول الله إنا قد آمنا بک و صدقناک و شهدنا أن ما جئت به حق من عند الله فمرنا بما شئت و خذ من أموالنا ما شئت و اترک منها ما شئت و الله لو أمرتنا أن نخوض هذا البحر لخضناه معک و لعل الله أن یریک ما تقر به عینک فسر بنا علی برکه الله ففرح بذلک رسول الله صلی الله علیه و آله و قال سیروا علی برکه الله فإن الله وعدنی إحدی الطائفتین وَ لَنْ یُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ و الله لکأنی أنظر إلی مصرع أبی جهل بن هشام و عتبه بن ربیعه و شیبه بن ربیعه و فلان و فلان و أمر رسول الله صلی الله علیه و آله بالرحیل و خرج إلی بدر و هو بئر.

و فی حدیث أبی حمزه و بدر رجل من جهینه و الماء ماؤه و إنما سمی الماء باسمه. (۳)

و أقبلت قریش و بعثوا عبیدها لیستقوا من الماء فأخذهم أصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله (۴) و قالوا لهم من أنتم قالوا نحن عبید قریش (۵) قالوا فأین العیر قالوا لا علم

۱- المائده: ۲۷.

۲- فی المصدر: ابناءنا و نساءنا.

۳- لعله إلی هنا مختص بحدیث الثمالی و بعده مشترک.

۴- فی السیره هم علیّ بن أبی طالب و الزبیر بن العوام و سعد بن أبی وقاص فی نفر اخری.

۵- ذکر فی السیره اثنین منهم و هما: اسلم غلام بنی الحجاج، و عریض أبو یسار غلام.

لنا بالعير فأقبلوا يضربونهم و كان رسول الله صلى الله عليه و آله يصلى فانفتل من صلاته و قال إن صدقوكم ضربتموهم و إن كذبوكم تركتموهم فأتوه بهم فقال لهم من أنتم قالوا يا محمد نحن عبيد قريش قال كم القوم قالوا لا علم لنا بعددهم قال كم ينحرون كل يوم من جزور قالوا تسعه إلى عشره فقال رسول الله صلى الله عليه و آله القوم تسعمائه إلى ألف رجل (١) فأمر صلى الله عليه و آله بهم فحبسوا و بلغ ذلك قريشا ففزعوا و ندموا على مسيرهم و لقى عتبه بن ربيعه أبا البخترى بن هشام فقال أ ما ترى هذا البغى و الله ما أبصر موضع قدمى خرجنا لنمنع عيرنا و قد أفلتت فجئنا بغيا و عدوانا و الله ما أفلح قوم بغوا قط و لوددت ما فى العير (٢) من أموال بنى عبد مناف ذهبت و لم نسر هذا المسير فقال له أبو البخترى إنك سيد من سادات قريش فسر فى الناس و تحمل العير التى أصابها محمد صلى الله عليه و آله و أصحابه بنخله و دم ابن الحضرمى فإنه حليفك فقال له على ذلك و ما على أحد منا خلاف إلا ابن الحنظله يعنى أبا جهل فصر إليه و أعلمه أنى حملت العير و دم ابن الحضرمى و هو حليفى و على عقله (٣) قال فقصدت خباه و أبلغته ذلك فقال إن عتبه يتعصب لمحمد فإنه من بنى عبد مناف و ابنه معه و يريد أن يخذل بين الناس لا ـ و اللات و العزى حتى نقحم عليهم يثرب أو نأخذهم أسارى فندخلهم مكه و تتسامع العرب بذلك و كان أبو حذيفه بن عتبه مع رسول الله صلى الله عليه و آله و كان أبو سفيان (۴)

١- و ذكر فى السيره أنّه سألهما عن مكان القوم فقالا: هم و اللّه من وراء هذا الكثيب الذى ترى بالعدوه القصوى، و سأل عن اشرافهم فقالا: عتبه بن ربيعه، و شيبه بن ربيعه، و أبو البخترى بن هشام، و حكيم بن حزام، و نوفل بن خويلد، و الحارث بن عامر بن نوفل، و طعيمه بن عدى بن نوفل، و النضر بن الحارث، و زمعه بن الأسود، و أبو جهل بن هشام، و أميّه بن خلف، و نبيه و منبه ابنا الحجاج، و سهيل بن عمرو، و عمرو بن عبد ود فأقبل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلم على الناس فقال: هذه مكّه قد القت إليكم افلاذ كبدها.

٢- فى المصدر: لوددت ان ما فى العير.

٣- العقل: الديه.

۴- فى سيره ابن هشام: و أقبل أبو سفيان بن حرب حتّى تقدم العير حذرا، حتى ورد الماء فقال المجدى بن عمرو (وكان على الماء) ، هل احسست احدا؟ فقال : ما رأيت احدا انكره الا انى رأيت راكبين قد اناخا إلى هذ التل ثم استقيا فى شن لهما ثم انطلقا (كانا هما بسبس بن عمرو وعدى بن أبى الزغباء نزلا بدرا فاستقيا منها) فأتى أبوسفيان مناخهما فأخذ من ابعار بعيرهما ففته فاذا فيه النوى ، فقال : والله هذه علائف يثرب ، فرجع إلى أصحابه سريعا فضرب وجه عيره عن الطريق فساحل بها ، وترك بدرا بيسار ، وانطلق حتى أسرع ، و اقبلت قريش فلما نزلوا الجحفه رأى جهيم بن الصلت بن مخرمه بن (عبد) المطلب بن عبد مناف رؤيا ، فقال : انى رأيت فيما يرى النائم. وأنى لبين النائم واليقظان اذ نظرت إلى رجل قد اقبل على فرس حتى وقف ومعه بعير له ، ثم قال : قتل عتبه بن ربيعه ، وشيبه بن ربيع وأبوالحكم بن هشام واميه بن خلف ، وفلان وفلان ــ فعدد رجالا ممن قتل يوم بدر من اشراف قريش ــ ثم رأيته ضرب فى لبه بعيره ثم أرسله فى العسكر ، فما بقى خباء من اخبيه العسكر الا اصابه نضخ من دمه ، قال : فبلغت أبا جهل فقال : وهذا أيضا نبى اخر من بنى عبدالمطلب ، سيعلم غدا من المقتول ان نحن التقينا. قال ابن إسحاق : ولما رأى أبوسفيان أنه قد احرز عيره أرسل إلى قريش : انكم خرجتم لتمنعوا عيركم ورجالكم وأموالكم ، فقد نجاه لله فارجعوا ، فقال أبوجهل بن هشام ، والله لا نرجع حتى نرد بدرا (وكان بدر موسما من مواسم العرب تجتمع لهم به سوق كل عام

) فنقم عليه ثلاثا ، فننحر الجزر ، ونطعم الطعام ، ونسقى الخمر ، وتعزف علينا القيان ، وتسمع بنا العرب وبمسيرنا وجمعنا ، فلا يزالون يهابوننا ابدا بعدها فامضوا. وقال الاخنس بن شريق بن عمرو بن وهب الثقفى ــ وكان حليفا لبنى زهره وهم بالجحفه ــ يا بنى زهره قد نجى الله لكم أموالكم وخلص لكم صاحبكم مخرمه بن نوفل ، وانما نفرتم لتمنعوه وماله ، فاجعلوا بى جبنها وارجعوا ، فانه لا حاجه لكم بان تخرجوا فى غير ضيعه ، لا ما يقول هذا ، يعنى أبا جهل ، فرجعوا ، فلم يشهدها زهرى واحد ، اطاعوه وكان فيهم مطاعا. ولم يكن بقى من قريش بطن الا وقد نفر منهم ناس الا بنى عدى بن كعب لم يخرج منهم رجل واحد فرجعت بنو زهره مع الاخنس بن شريق فلم يشهد بدرا من هاتين القبيلتين احد ، و مضى القوم. انتهى اقول : وذكر رجوع طالب بن أبى طالب وسيأتى ذكره.

لما جاز بالعير بعث إلى قريش قـد نجى الله عيركم فارجعوا و دعوا محمدا و العرب و ادفعوه بالراح (۱) ما اندفع و إن لم ترجعوا فردوا القيان فلحقهم الرسول فى

۱- قال المصنّف فى الهامش: الراح جمع الراحه، و لعلّ المعنى أنكم ان امكنكم دفعه بالاسهل فلا تتعرضوا للاشق، و الراح أيضا الخمر و الارتياح، و لعلّ الأول أنسب.

الجحفه فأراد عتبه أن يرجع فأبى أبو جهل و بنو مخزوم و ردوا القيان من الجحفه قال و فزع أصحاب رسول الله صلى الله عليه و آله لما بلغهم كثره قريش و استغاثوا و تضرعوا فأنزل الله سبحانه إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ.

قال ابن عباس لما كان يوم بدر و اصطف القوم للقتال قال أبو جهل اللهم أولانا بالنصر فانصره (۱) و استغاث المسلمون فنزلت الملائكه و نزل قوله إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ إلى آخره و

قِيلَ إِنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله لَمَّا نَظَرَ إِلَى كَثْرَهِ عَدَدِ الْمُشْرِكِينَ وَ قِلَّهِ عَدَدِ الْمُسْلِمِينَ اسْتَقْبَلَ الْقِبْلَهَ وَ قَالَ اللَّهُمَّ أَنْجِزْ لِي مَا وَعَدْتَنِي اللَّهُمَّ إِنْ تَهْلِكْ هَذِهِ الْعِصَابَهُ لَا تُعْبَدُ فِي الْأَرْضِ فَمَا زَالَ يَهْتِفُ رَبَّهُ مَادّاً يَدَيْهِ حَتَّى سَقَطَ رِدَاؤُهُ مِنْ مَنْكِبِهِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ الْآيَهَ.

وَ هُوَ الْمَرْوِيُّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: وَ لَمَّا أَمْسَى رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ جَنَّهُ اللَّيْلُ أَلْقَى اللَّهُ عَلَى أَصْحَابِهِ النُّعَاسَ وَ كَانُوا قَدْ نَزَلُوا فِي مَوْضِعٍ كَثِيرِ الرَّمْلِ لَا تَثْبُتُ فِيهِ قَدَمٌ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْمَطَرَ رَذَاذاً حَتَّى لَبَّدَ الْأَرْضَ (۲) وَ ثَبَتَتْ أَقْدَامُهُمْ وَ كَانَ الْمَطَرُ عَلَى قُرَيْشٍ مِثْلَ الْعَزَالِي (۳) وَ أَلْقَى اللَّهُ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ كَمَا قَالَ سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ الْآيَهَ.

قوله إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ أي تستجيرون بربكم يوم بدر من أعدائكم و

۱- في الامتاع: و استفتح أبو جهل يومئذ فقال: اللّهمّ اقطعنا للرحم، و آتانا بما لا يعلم فأحنه الغداه فأنزل اللّه: «إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جاءَكُمُ الْفَتْحُ وَ إِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَ إِنْ تَعُودُوا نَعُدْ وَ لَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئاً وَ لَوْ كَثُرَتْ وَ أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ» و قال يومئذ: ما تنقم الحرب العوان مني***بازل عامين حديث سني لمثل هذا ولدتني امي

۲- الرذاذ : المطر الضعيف لبد المطر الارض : رشها. ولبد الشئ : لصق بعضه ببعض حتى صار كاللبد.

۳- العزالي و العزالى جمع العزلاء: مصب الماء من القربه و نحوها. و أنزلت السماء عزاليها إشاره إلى شده وقع المطر.

تسألونه النصر عليهم لقلتكم و كثرتهم فلم يكن لكم مفزع إلا التضرع إليه و الدعاء له فى كشف الضر عنكم فَاسْتَجابَ لَكَمْ أَنِّی مُمِدُّکُمْ أی مرسل إليكم مددا لكم بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلائِکَهِ مُرْدِفِینَ أی متبعين ألفا آخر من الملائكه لأن مع كل واحد منهم ردف له (۱) و قيل معناه مترادفين متتابعين و كانوا ألفا بعضهم فى أثر بعض و قيل بألف من الملائكه جاءوا على آثار المسلمين (۲) وَ ما جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرى وَ لِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُکُمْ أی ما جعل الإمداد بالملائكه إلا بشرى لكم بالنصر و لتسكن (۳) به قلوبكم و تزول الوسوسه عنها و إلا فملك واحد كاف للتدمير عليهم كما فعل جبرئيل بقوم لوط فأهلكهم بريشه واحده و اختلف فى أن الملائكه هل قاتلت يوم بدر أم لا فقيل ما قاتلت و لكن شجعت و كثرت سواد المسلمين و بشرت بالنصر و قيل إنها قاتلت قال مجاهد إما أمدهم بألف مقاتل من الملائكه فأما ما قاله فى آل عمران بثلاثه آلاف و بخمسه آلاف فإنه للبشاره و روى عن ابن مسعود أنه سأله أبو جهل من أين كان يأتينا الضرب و نرى الشخص قال من قبل الملائكه فقال هم غلبونا لا أنتم و عن ابن عباس أن الملائكه قاتلت يوم بدر و قتلت وَ مَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لا بالملائكه و لا بكثره العدد إِنَّ اللَّهَ عَزِیزٌ لا يمنع عن مراده حَکِیمٌ فى أفعاله إِذْ یُغَشِّیکُمُ النُّعاسَ هو أول النوم قبل أن يثقل أَمَنَهً أی أمانا مِنْهُ أی من العدو و قيل من الله فإن الإنسان لا يأخذه النوم فى حال الخوف فآمنهم الله تعالى بزوال الرعب عن قلوبهم و أيضا فإنه قواهم بالاستراحه على القتال من الغد (۴) وَ یُنَزِّلُ عَلَیْکُمْ مِنَ السَّماءِ ماءً أی مطرا لِیُطَهِّرَکُمْ بِهِ و ذلك لأن المسلمين قد سبقهم الكفار إلى الماء فنزلوا على كثيب رمل و أصبحوا محدثين مجنبين و أصابهم الظمأ و وسوس

۱- هكذا فى الكتاب، و الصحيح كما فى المصدر: ردفا.

۲- فى المصدر: على اثر المسلمين.

۳- فى نسخه: لتطمئن به.

۴- فى المصدر: من العدو.

إليهم الشيطان و قال إن عدوكم قد سبقكم إلى الماء و أنتم تصلون مع الجنابه و الحدث و تسوخ أقدامكم فى الرمل فمطرهم الله حتى اغتسلوا به من الجنابه و تطهروا به من الحدث و تلبدت به أرضهم و أوحلت أرض عدوهم وَ يُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطانِ أى وسوسته بما مضى ذكره أو الجنابه التى أصابتكم بالاحتلام وَ لِيَرْبِطَ عَلى قُلُوبِكُمْ أى و ليشد على قلوبكم أى يشجعها وَ يُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدامَ بتلبيد الأرض و قيل بالصبر و قوه القلب إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلائِكَهِ يعنى الملائكه الذين أمد بهم المسلمين أَنِّي مَعَكُمْ بالمعونه و النصره فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا أى بشروهم بالنصر و كان الملك يسير أمام الصف فى صوره الرجل و يقول أبشروا فإن الله ناصركم و قيل معناه قاتلوا معهم المشركين أو ثبتوهم بأشياء تلقونها فى قلوبهم يقوون بها سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ أى الخوف من أوليائى فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْناقِ يعنى الرءوس لأنها فوق الأعناق قال عطا يريد كل هامه و جمجمه و جائز أن يكون هذا أمرا للمؤمنين و أن يكون أمرا للملائكه و هو الظاهر قال ابن الأنبارى إن الملائكه حين أمرت بالقتال لم تعلم أين تقصد بالضرب من الناس فعلمهم الله تعالى وَ اضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنانٍ يعنى الأطراف من اليدين و الرجلين و قيل يعنى أطراف الأصابع اكتفى به عن جمله اليد و الرجل ذلِكَ العذاب و الأمر بضرب الأعناق و الأطراف و تمكين المسلمين منهم بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ أى بسبب أنهم خالفوا الله و رسوله و حاربوهما وَ مَنْ يُشاقِقِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ فى الدنيا بالإهلاك و فى الآخره بالتخليد فى النار ذلِكُمْ أى هذا الذى أعددت لكم من الأسر و القتل فى الدنيا فَذُوقُوهُ عاجلا وَ أَنَّ لِلْكافِرِينَ آجلا عَذابَ النَّارِ تمام القصه

و لما أصبح رسول الله صلى الله عليه و آله يوم بدر عبأ أصحابه فكان فى عسكره فرسان فرس للزبير بن العوام (۱) و فرس للمقداد بن الأسود و كان فى عسكره

۱- و يقال لمرثد بن أبى مرثد الغنوى، و يقال لفرس المقداد: سبحه، و لفرس مرثد:

سبعون جملا كانوا يتعاقبون عليها و كان رسول الله صلى الله عليه و آله و على بن أبى طالب عليهما السلام و مرثد بن أبى مرثد الغنوى يتعاقبون على جمل لمرثد بن أبى مرثد و كان فى عسكر قريش أربعمائه فرس و قيل مائتا فرس فلما نظرت قريش إلى قله أصحاب رسول الله صلى الله عليه و آله قال أبو جهل ما هم إلا أكله رأس لو بعثنا إليهم عبيدنا لأخذوهم أخذا باليد و قال عتبه بن ربيعه أ ترى لهم كمينا أو مددا فبعثوا عمر بن وهب الجمحى و كان فارسا شجاعا فجال بفرسه حتى طاف على عسكر رسول الله صلى الله عليه و آله ثم رجع فقال ما لهم كمين و لا مدد و لكن نواضح يثرب قد حملت الموت الناقع أ ما ترونهم خرسا لا يتكلمون يتلمظون تلمظ الأفاعى ما لهم ملجأ إلا سيوفهم و ما أراهم يولون حتى يقتلوا و لا يقتلون حتى يقتلوا بعددهم فارتئوا رأيكم فقال له أبو جهل كذبت و جبنت فأنزل الله سبحانه وَ إِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَها فبعث إليهم رسول الله صلى الله عليه و آله فقال يا معاشر قريش إنى أكره أن أبدأكم فخلونى و العرب و ارجعوا فقال عتبه ما رد هذا قوم قط فأفلحوا ثم ركب جملا له أحمر فنظر إليه رسول الله صلى الله عليه و آله و هو يجول بين العسكرين و ينهى عن القتال فقال صلى الله عليه و آله إن يك عند أحد خير فعند صاحب الجمل الأحمر و إن يطيعوه يرشدوا و خطب عتبه فقال فى خطبته يا معاشر قريش أطيعونى اليوم و اعصونى الدهر إن محمدا له إل (۱) و ذمه و هو ابن عمكم فخلوه و العرب فإن يك صادقا فأنتم أعلى عينا به و إن يك كاذبا كفتكم ذؤبان العرب أمره فغاظ أبا جهل قوله و قال له جبنت و انتفخ سحرك فقال يا مصفرا استه (۲) مثلى يجبن ستعلم قريش أينا ألأم و أجبن و أينا المفسد لقومه و لبس درعه و تقدم هو و أخوه شيبه و ابنه الوليد و

۱- الال: العهد: القرابه.

۲- فى النهايه: فى حديث بدر قال عتبه لابى جهل: يا مصفر استه، رماه بالابنه و أنّه كان يزعفر استه، و قيل: هى كلمه تقال المتنعم المترف الذى لم تحنكه التجارب و الشدائد، و قيل: أراد يا مضرط نفسه من الصفير، و هو الصوت بالفم و الشفتين، كانه قال: يا ضراط، نسبه إلى الجبن و الخور انتهى و زاد ابن الجوزى: و قيل: كان به برص فكان يردعه بالزعفران.

قال يا محمد أخرج إلينا أكفاءنا من قريش فبرز إليه ثلاثه نفر من الأنصار (۱) و انتسبوا لهم فقالوا ارجعوا إنما نريد الأكفاء من قريش فنظر رسول الله صلى الله عليه و آله إلى عبيده بن الحارث بن عبد المطلب و كان له يومئذ سبعون سنه فقال قم يا عبيده و نظر إلى حمزه فقال قم يا عم ثم نظر إلى على فقال قم يا على و كان أصغر القوم فاطلبوا بحقكم الذى جعله الله لكم فقد جاءت قريش بخيلائها و فخرها تريد أن تطفئ نور الله وَ يَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ ثم قال يا عبيده عليك بعتبه بن ربيعه و قال لحمزه عليك بشيبه و قال لعلى عليه السلام عليك بالوليد فمروا حتى انتهوا إلى القوم فقالوا أكفاء كرام فحمل عبيده على عتبه فضربه على رأسه ضربه فلقت هامته و ضرب عتبه عبيده على ساقه فأطنها (۲) فسقطا جميعا و حمل شيبه على حمزه فتضاربا بالسيفين حتى انثلما و حمل أمير المؤمنين عليه السلام على الوليد فضربه على حبل عاتقه فأخرج السيف من إبطه قال على عليه السلام لقد أخذ الوليد يمينه بشماله (۳) فضرب بها هامتى فظننت أن السماء وقعت على الأرض ثم اعتنق حمزه و شيبه فقال المسلمون يا على أ ما ترى الكلب نهز عمك (۴) فحمل عليه على عليه السلام فقال يا عم طأطئ رأسك و كان حمزه أطول من شيبه فأدخل حمزه رأسه فى صدره فضربه على فطرح نصفه ثم جاء إلى عتبه و به رمق فأجهز عليه.

و فى روايه أخرى أنه برز حمزه لعتبه و برز عبيده لشيبه و برز على للوليد فقتل حمزه عتبه و قتل عبيده شيبه و قتل على الوليد و ضرب شيبه رِجْل عبيده فقطعها فاستنقذه حمزه و على و حمل عبيده حمزه و على حتى أتيا به رسول الله صلى الله عليه و آله فاستعبر (۵) فقال يا رسول الله أ لست شهيدا قال بلى أنت أول شهيد من أهل

۱- فى السيره: و هم عوف و معوذ ابنا الحارث، و رجل آخر يقال: هو عبد اللّه بن رواحه.

۲- أى قطعها.

۳- فى المصدر: بيساره.

۴- نهزه: دفعه و ضربه. و فى المصدر: اما ترى أن الكلب قد نهز عمك.

۵- أى جرت دمعه.

بیتی (۱) و قال أبو جهل لقریش لاـ تعجلوا و لاـ تبطروا کما بطر ابنا ربیعه علیکم بأهل یثرب فاجزروهم جزرا و علیکم بقریش فخذوهم أخذا حتی ندخلهم مکه فنعرفهم ضلالتهم التی هم علیها و جاء إبلیس فی صوره سراقه بن مالک بن جعشم فقال لهم أنا جار لکم ادفعوا إلی رایتکم فدفعوا إلیهم رایه المیسره و کانت الرایه مع بنی عبد الدار فنظر إلیه رسول الله صلی الله علیه و آله فقال لأصحابه غضوا أبصارکم و عضوا علی النواجد و رفع یده فقال یا رب إن تهلک هذه العصابه لا تعبد ثم أصابه الغشی فسری عنه و هو یسلت العرق عن وجهه (۲) فقال هذا جبرئیل قد أتاکم فی ألف مِنَ الْمَلائِکَهِ مُرْدِفِینَ.

و روی أبو أمامه بن سهل بن حنیف عن أبیه قال لقد رأینا (۳) یوم بدر و إن أحدنا یشیر بسیفه إلی المشرک فیقع رأسه من جسده قبل أن یصل إلیه السیف.

قال ابن عباس حدثنی رجل من بنی غفار قال أقبلت أنا و ابن عم لی حتی صعدنا فی جبل یشرف بنا علی بدر و نحن مشرکان ننتظر الوقعه علی من تکون الدبره (۴) فبینا نحن هناک إذ دنت منا سحابه فسمعنا فیها حمحمه الخیل فسمعنا قائلا یقول أَقْدِمْ حَیْزُومُ (۵) و قال فأما ابن عمی فانکشف قناع قلبه فمات مکانه و أما أنا فکدت أهلک ثم تماسکت.

وَ رَوَی عِکْرِمَهُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله قَالَ: یَوْمَ بَدْرٍ هَذَا جَبْرَئِیلُ آخِذٌ بِرَأْسِ فَرَسِهِ عَلَیْهِ أَدَاهُ الْحَرْبِ- أورده البخاری فی الصحیح (۶)

ص: ۲۲۶

۱- قال المقریزی: و مات رضی اللّه عنه عند رجوعه صلّی اللّه علیه و آله و سلم إلی المدینه بالصفراء.

۲- سری عنه: زال عنه ما کان یجده من الهم. و یسلت العرق عن وجهه أی یمسحه و یلقیه.

۳- فی نسخه المصنّف: لقد رأیتنا. و فی المصدر: لقد رأینا یوم بدر أن احدنا.

۴- الدبره: الهزیمه.

۵- قیل: الحیزوم: اسم فرس جبرئیل.

۶- صحیح البخاریّ ۵: ۱۰۳.

قال عکرمه قال أبو رافع مولی رسول الله صلی الله علیه و آله کنت غلاما للعباس بن عبد المطلب و کان الإسلام قد دخلنا أهل البیت و أسلمت أم الفضل و أسلمت و کان العباس یهاب قومه و یکره أن یخالفهم و کان یکتم إسلامه و کان ذا مال کثیر متفرق فی قومه و کان أبو لهب عدو الله قد تخلف عن بدر و بعث مکانه العاص بن هشام بن المغیره و کذلک صنعوا لم یتخلف رجل إلا بعث مکانه رجلا فلما جاء الخبر عن مصاب أصحاب بدر من قریش کبته الله و أخزاه و وجدنا فی أنفسنا قوه و عزا قال و کنت رجلا ضعیفا و کنت أعمل القداح أنحتها فی حجره زمزم فو الله إنی لجالس فیها أنحت القداح و عندی أم الفضل جالسه و قد سرنا ما جاءنا من الخبر إذ أقبل الفاسق أبو لهب یجر رجلیه حتی جلس علی طنب (۱) الحجره و کان ظهره إلی ظهری فبینا هو جالس إذ قال الناس هذا أبو سفیان بن الحارث بن عبد المطلب و قد قدم فقال أبو لهب هلم إلی یا ابن أخی فعندک الخبر فجلس إلیه و الناس قیام علیه فقال یا ابن أخی أخبرنی کیف کان أمر الناس قال لا شی ء و الله إن کان إلا أن لقیناهم فمنحناهم أکتافنا یقتلوننا و یأسروننا کیف شاءوا و ایم الله مع ذلک ما لمت الناس لقینا رجالا بیضا علی خیل بلق بین السماء و الأرض ما تلیق (۲) شیئا و لا یقوم لها شی ء قال أبو رافع فرفعت طرف الحجره بیدی ثم قلت تلک الملائکه قال فرفع أبو لهب یده فضرب وجهی ضربه شدیده فثاورته فاحتملنی و ضرب (۳) بی الأرض ثم برک علی یضربنی و کنت رجلا ضعیفا فقامت أم الفضل إلی عمود من عمد الحجره فأخذته فضربته ضربه فلقت رأسه شجه منکره و قالت تستضعفه إن غاب عنه سیده فقام مولیا ذلیلا

۱- الطنب: حبل طویل یشد به سرادق البیت.

۲- قال المصنّف فی هامش الکتاب: قال الفیروزآبادی: لاق به: لاذ به، و لا یلیق بک، لا یعلق، و ما یلیق درهما من جوده ما یمسکه.

۳- فی المصدر: فضرب.

فو الله ما عاش إلا سبع ليال حتى رماه الله بالعدسه (۱) فقتله و لقد تركه ابناه ليلتين أو ثلاث ما يدفنانه حتى أنتن في بيته و كانت قريش تتقى العدسه كما يتقى الناس الطاعون حتى قال لهما رجل من قريش أ لا تستحيان أن أباكما قد أنتن فى بيته لا تغيبانه فقالا إنا نخشى هذه القرحه قال فانطلقا فإنا معكما فما غسلوه إلا قذفا بالماء عليه من بعيد ما يمسونه ثم احتملوه فدفنوه بأعلى مكه إلى جدار و قذفوا عليه الحجاره حتى واروه.

و روى مقسم (۲) عن ابن عباس قال كان الذى أسر العباس أبا اليسر كعب بن عمرو أخا بنى سلمه و كان أبو اليسر رجلا مجموعا و كان العباس رجلا جسيما فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لِأَبِي الْيُسْرِ كَيْفَ أَسَرْتَ الْعَبَّاسَ يَا أَبَا الْيُسْرِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَقَدْ أَعَانَنِي عَلَيْهِ رَجُلٌ مَا رَأَيْتُهُ قَبْلَ ذَلِكَ وَ لَا بَعْدَهُ هَيْئَتُهُ كَذَا وَ كَذَا فَقَالَ لَقَدْ أَعَانَكَ عَلَيْهِ مَلَكٌ كَرِيمٌ.

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قيل خطاب لأهل بدر و قيل عام إِذا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفاً أى متدانين لقتالكم فَلا تُوَلُّوهُمُ الْأَدْبارَ أى فلا تنهزموا وَ مَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ أى من يجعل ظهره إليهم يوم القتال و وجهه إلى جهه الانهزام إِلَّا مُتَحَرِّفاً لِقِتالٍ أى إلا تاركا موقفا إلى موقف آخر أصلح للقتال من الأول أَوْ مُتَحَيِّزاً إِلى فِئَةٍ أى منحازا منضما إلى جماعه من المسلمين يريدون العود إلى القتال ليستعين بهم فَقَدْ باءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ أى احتمل غضب الله و استحقه و قيل رجع (۳) به ثم نفى سبحانه أن يكون المسلمون قتلوا المشركين يوم بدر فقال فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَ لكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ و إنما نفى الفعل عمن هو فعله على الحقيقه

ص: ۲۲۸

۱- العدسه: بثره تشبه العدسه تخرج فى موضع من الجسد من جنس الطاعون تقتل صاحبها غالبا.

۲- مقسم بكسر اوله، ابن بجره بالضم فسكون و يقال: نجده بفتح النون، أبو القاسم مولى عبد اللّه بن الحارث، و يقال له: مولى ابن عبّاس للزومه له، مات سنه ۱۰۱.

۳- فى المصدر: و قيل: رجع بغضب من اللّه.

و نسبه إلى نفسه و ليس بفعل له من حيث كانت أفعاله تعالى كالسبب لهذا الفعل و المؤدى إليه من إقداره إياهم و معونته لهم و تشجيع قلوبهم و إلقاء الرعب فى قلوب أعدائهم حتى قتلوا وَ ما رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَ لكِنَّ اللَّهَ رَمى

ذَكَرَ جَمَاعَةٌ مِنَ الْمُفَسِّرِينَ كَابْنِ عَبَّاسٍ وَ غَيْرِهِ أَنَّ جَبْرَئِيلَ قَالَ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه و آله يَوْمَ بَدْرٍ خُذْ قَبْضَةً مِنْ تُرَابٍ فَارْمِهِمْ بِهَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَمَّا الْتَقَى الْجَمْعَانِ لِعَلِيٍّ عليه السلام أَعْطِنِي قَبْضَةً مِنْ حَصْبَاءِ الْوَادِي (۱) فَنَاوَلَهُ كَفّاً مِنْ حَصًى عَلَيْهِ تُرَابٌ فَرَمَى بِهِ فِي وُجُوهِ الْقَوْمِ وَ قَالَ شَاهَتِ الْوُجُوهُ فَلَمْ يَبْقَ مُشْرِكٌ إِلَّا دَخَلَ فِي عَيْنِهِ وَ فَمِهِ وَ مَنْخِرِيهِ مِنْهَا شَيْ ءٌ ثُمَّ رَدِفَهُمُ الْمُؤْمِنُونَ يَقْتُلُونَهُمْ وَ يَأْسِرُونَهُمْ وَ كَانَتْ تِلْكَ الرَّمْيَةُ سَبَبَ هَزِيمَةِ الْقَوْمِ.

وَ قَالَ قَتَادَةُ وَ أَنَسٌ ذَكَرَ لَنَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَخَذَ يَوْمَ بَدْرٍ ثَلَاثَ حَصَيَاتٍ فَرَمَى بِحَصَاةٍ فِي مَيْمَنَةِ الْقَوْمِ وَ حَصَاةٍ فِي مَيْسَرَةِ الْقَوْمِ وَ حَصَاةٍ بَيْنَ أَظْهُرِهِمْ وَ قَالَ شَاهَتِ الْوُجُوهُ فَانْهَزَمُوا فَعَلَى هَذَا إِنَّمَا أَضَافَ الرَّمْيَ إِلَى نَفْسِهِ لِأَنَّهُ لَا يَقْدِرُ أَحَدٌ غَيْرُهُ عَلَى مِثْلِهِ فَإِنَّهُ مِنْ عَجَائِبِ الْمُعْجِزَاتِ.

وَ لِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلاءً حَسَناً أى و لينعم به عليهم نعمه حسنه و الضمير (۲) راجع إلى النصر أو إليه تعالى إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ لدعائكم عَلِيمٌ بأفعالكم و ضمائركم ذلِكُمْ موضعه رفع و التقدير الأمر ذلكم الإنعام أو ذلكم الذى ذكرت وَ أَنَّ اللَّهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكافِرِينَ بإلقاء الرعب فى قلوبهم و تفريق كلمتهم إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جاءَكُمُ الْفَتْحُ قيل إنه خطاب للمشركين فإن أبا جهل قال يوم بدر حين التقى الفئتان اللهم أقطعنا للرحم (۳) و آتانا بما لا نعرف فانصرنا عليه و فى حديث أبى حمزه قال أبو جهل اللهم ربنا ديننا القديم و دين محمد الحديث فأى الدينين كان أحب إليك و أرضى عندك فانصر أهله اليوم فالمعنى أن تستنصروا لإحدى الفئتين فقد جاءكم النصر أى نصر محمد و أصحابه

۱- فى المصدر: من حصا الوادى.

۲- فى المصدر: و الضمير فى «منه».

۳- فى نسخه: اللّهمّ ان محمّدا اقطعنا للرحم. و المصدر موافق للمتن.

و قیل إنه خطاب للمؤمنین أی إن تستنصروا علی أعدائکم فقد جاءکم النصر بالنبی صلی الله علیه و آله وَ إِنْ تَنْتَهُوا عن الکفر (۱) و قتال الرسول صلی الله علیه و آله فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَ إِنْ تَعُودُوا نَعُدْ أی و إن تعودوا أیها المشرکون إلی قتال المسلمین نعد بأن ننصرهم علیکم وَ لَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئاً أی و لن تدفع عنکم جماعتکم شیئا وَ لَوْ كَثُرَتْ الفئه وَ أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ بالنصر و الحفظ (۲) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا قیل نزلت فی أبی سفیان بن حرب استأجر یوم أحد ألفین من الأحابیش (۳) یقاتل بهم النبی صلی الله علیه و آله سوی من استحاشهم (۴) من العرب و قیل نزلت فی المطعمین یوم بدر و کانوا اثنی عشر رجلا أبو جهل بن هشام و عتبه و شیبه ابنا ربیعه و نبیه و منبه ابنا الحجاج و أبو البختری بن هشام و النضر بن الحارث و حکیم بن حزام و أبی بن خلف (۵) و زمعه بن الأسود و الحارث بن عامر بن نوفل و

ص: ۲۳۰

۱- فی المصدر: أی من الکفر.

۲- مجمع البیان ۴: ۵۲۰- ۵۳۱.

۳- الاحابیش جمع الاحبوش و الاحبوشه. الجماعه من الناس لیسوا من قبیله واحده.

۴- أی سوی من جمعهم. و فی نسخه: استحاثهم. و فی المصدر: سوی من استجاشهم من العرب، و فیهم یقول کعب بن مالک: فجئنا إلی موج من البحر وسطهم***احابیش منهم حاسر ومقنع ثلاثه آلاف ، ونحن بقیه***ثلاث مئین ان کثرنا فأربع

۵- هکذا فی الکتاب ومصدره ، وفی الامتاع : امیه بن خلف وهو الصحیح ، قال المقریزی : وخرجت قریش بالقیان والدفاف یغنین فی کل منهل ، وینحرون الجزر ، وهم تسعمائه و خمسون مقاتلا ، وکان المطعمون : أبوجهل نحر عشرا ، وامیه بن خلف نحر تسعا ، وسهیل ابن عمرو بن عبد شمس اخو بنی عامر بن لؤی نحر عشرا ، وشیبه بن ربیعه نحر عشرا ، ومنبه ونبیه ابنا الحجاج نحرا عشرا ، والعباس بن عبدالمطلب نحر عشرا ، وأبوالبختری العاص ابن هشام بن الحارث بن أسد نحر عشرا ، وذکر موسی بن عقبه أن اول من نحر لقریش أبوجهل بن هشام بمر الظهران عشر جزائر ، ثم نحر لهم صفوان بن امیه بعسفان تسع جزائر ثم نحر لهم سهیل بن عمرو بقدید عشر جزائر ، ومضوا من قدید إلی مناه من البحر فظلوا فیها و اقاموا یوما فنحر لهم شیبه بن ربیعه تسع جزائر ، ثم اصبحوا بالجحفه فنحر لهم عتبه بن ربیعه عشر جزائر ، ثم اصبحوا بالابواء فنحر لهم قیس بن قیس تسع جزائر ، ثم نحر عباس بن عبدالمطلب عشر جزائر ، ثم نحر لهم الحارث بن عامر بن نوفل تسعا ، ثم نحر لهم أبوالبختری علی ماء بدر عشر جزائر ونحر مقیس السهمی علی ماء بدر تسعا ثم شغلتهم الحرب فاکلوا من أزوادهم انتهی وذکرهم ابن حبیب فی المحبر : ۱۶۲ مثل ما ذکر المقریزی اولا الا انه زاد عتبه ، وقال : ونحر عشرا ، ثم قال : فذکر محمد بن عمر المزنی : ان قریشا کفأت قدور العباس ولم تطعمها لعلمها بمیله إلی رسول الله صلی الله علیه و آله انتهی.

العباس بن عبد المطلب كلهم من قريش و كان كل يوم يطعم واحد منهم عشر جزر (۱) و كانت النوبه يوم الهزيمه للعباس و قيل لما أصيبت قريش يوم بدر و رجع فلهم (۲) إلى مكه مشى صفوان بن أميه و عكرمه بن أبى جهل فى رجال من قريش أصيب آباؤهم و إخوانهم ببدر فكلموا أبا سفيان بن حرب و من كانت له فى تلك العير تجاره فقالوا يا معشر قريش إن محمدا قد وتركم (۳) و قتل خياركم فأعينونا بهذا المال الذى أفلت على حربه لعلنا أن ندرك منه ثارا بمن أصيب منا ففعلوا فأنزل الله فيهم هذه الآيه يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ فى قتال الرسول و المؤمنين لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ أى ليمنعوا بذلك الناس عن دين الله الذى أتى به محمد صلى الله عليه و آله فَسَيُنْفِقُونَها ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً من حيث إنهم لا ينتفعون بذلك الإنفاق لا فى الدنيا و لا فى الآخره بل يكون وبالا عليهم ثُمَّ يُغْلَبُونَ فى الحرب و فيه من الإعجاز ما لا يخفى وَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلى جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ أى بعد تحسرهم فى الدنيا و وقوع الظفر بهم لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ أى نفقه الكافرين من نفقه المؤمنين وَ يَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلى بَعْضٍ أى نفقه المشركين بعضها على بعض

ص: ۲۳۱

۱- فى نسخه المصنّف: عشر جزورا.

۲- قال المصنّف فى الهامش: الفل: القوم المنهزمون من الفل بالكسر و هو مصدر سمى به، و يقع على الواحد و الاثنين و الجمع، ذكره الجزرىّ.

۳- وتره: أصابه بظلم او مكروه. افزعه.

فَيَرْكُمَهُ أى فيجمعه جَمِيعاً فى الآخره فَيَجْعَلَهُ فِى جَهَنَّمَ فيعاقبهم بها (۱) و قيل معناه ليميز الكافر من المؤمن فى الدنيا بالغلبه و النصر و الأسماء الحسنه و الأحكام المخصوصه و فى الآخره بالثواب و الجنه و قيل بأن يجعل الكافر فى جهنم و المؤمن فى الجنه فيجعل الكافرين فى جهنم بعضهم على بعض (۲) يضيقها عليهم أُولئِكَ هُمُ الْخاسِرُونَ لأنهم قد اشتروا بالإنفاق فى المعصيه عذاب الله.

قوله تعالى فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ أى سنه الله فى آبائكم و عادته فى نصر المؤمنين و كبت أعداء الدين. (۳) قوله تعالى وَ ما أَنْزَلْنا عَلى عَبْدِنا يَوْمَ الْفُرْقانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعانِ أى فأيقنوا أن الله ناصركم إذ كنتم قد شاهدتم من نصره ما قد شاهدتم أو المعنى و يجوز أن يكون آمَنْتُمْ بِاللَّهِ (۴) معناه اعلموا أنما غنمتم من شى ء فأن لله خمسه و للرسول يأمران فيه بما يريدان إن كنتم آمنتم بالله فاقبلوا ما أمرتم به من الغنيمه و اعملوا به وَ ما أَنْزَلْنا عَلى عَبْدِنا أى و آمنتم بما أنزلنا على محمد من القرآن و قيل من النصر و قيل من الملائكه أى علمتم أن ظفركم على عدوكم كان بنا يَوْمَ الْفُرْقانِ يعنى يوم بدر لأن الله تعالى فرق فيه بين المسلمين و المشركين بإعزاز هؤلاء و قمع أولئك يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعانِ جمع المسلمين و هم ثلاثمائه و بضعه عشر رجلا و جمع الكافرين و هم بين تسعمائه إلى ألف من صناديد قريش و رؤسائهم فهزموهم و قتلوا منهم زياده على السبعين و أسروا منهم مثل ذلك و كان يوم بدر يوم الجمعه لسبع عشره ليله مضت من شهر رمضان (۵) من سنه اثنتين من الهجره على رأس

۱- فى المصدر: فيعاقبهم به.

۲- فى المصدر: و يجعل الخبيث بعضه على بعض فى جهنم.

۳- مجمع البيان ۴: ۵۴۱ و ۵۴۲.

۴- هكذا فى النسختين المطبوعتين، و فى نسخه المصنّف: او المعنى اعلموا انما غنمتم.

۵- ذكره ابن هشام فى السيره و قال: قال ابن إسحاق: كما حدّثنى أبو جعفر محمّد بن على بن الحسين عليهم السلام انتهى. أقول: اراد الإمام الباقر عليه السلام.

ثمانيه عشر شهرا و قيل كان التاسع عشر من شهر رمضان و قد روى ذلك عن أبى عبد الله عليه السلام.

إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيا العدوه شفير الوادى و للوادى عدوتان و هما جانباه و الدنيا تأنيث الأدنى قال ابن عباس يريد و الله قدير على نصركم و أنتم أقله أذله إذ أنتم نزول بشفير الوادى الأقرب إلى المدينه وَ هُمْ يعنى المشركين أصحاب النفير بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوى أى نزول بالشفير الأقصى من المدينه وَ الرَّكْبُ يعنى أبا سفيان و أصحابه و هم العير أَسْفَلَ مِنْكُمْ أى فى موضع أسفل منكم إلى ساحل البحر قال الكلبى كانوا على شط البحر بثلاثه أميال فذكر الله سبحانه مقاربه الفئتين من غير ميعاد و ما كان المسلمون فيه من قله الماء و الرمل الذى تسوخ فيه الأرجل مع قله العده و العدد و ما كان المشركون فيه من كثره العده و العدد و نزولهم على الماء و العير أسفل منهم و فيها أموالهم ثم مع هذا كله نصر المسلمين عليهم ليعلم أن النصر من عنده تعالى وَ لَوْ تَواعَدْتُمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعادِ معناه لو تواعدتم أيها المسلمون الاجتماع فى الموضع الذى اجتمعتم فيه ثم بلغكم كثره عددهم مع قله عددكم لتأخرتم فنقضتم الميعاد أو لأخلفتم بما يعرض من العوائق و القواطع فذكر الميعاد لتأكيد أمره فى الإنفاق و لو لا لطف الله مع ذلك لوقع الاختلاف وَ لكِنْ قدر الله التقاءكم و جمع بينكم و بينهم على غير ميعاد لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْراً كانَ مَفْعُولًا أى كائنا لا محاله و هو إعزاز الدين و أهله و إذلال الشرك و أهله لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَ يَحْيى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ أى فعل ذلك ليموت من مات منهم بعد قيام الحجه عليه بما رأى من المعجزات الباهره للنبى صلى الله عليه و آله فى حروبه و غيرها و يعيش من عاش منهم بعد قيام الحجه و قيل إن البينه هى ما وعد الله من النصر للمؤمنين على الكافرين صار ذلك حجه على الناس فى صدق النبى صلى الله عليه و آله فيما أتاهم به من عند الله تعالى و قيل معناه ليهلك من ضل بعد قيام الحجه عليه فيكون حياه الكافر و بقاؤه هلاكا له و يحيا من اهتدى بعد قيام

الحجه علیه و یکون بقاء من بقی علی الإیمان حیاه له و قوله عَنْ بَیِّنَهٍ أی بعد بیان وَ إِنَّ اللَّهَ لَسَمِیعٌ لأقوالهم عَلِیمٌ بما فی ضمائرهم إِذْ یُرِیکَهُمُ اللَّهُ العامل فی إذ ما تقدم و تقدیره آتاکم النصر إذ کنتم بشفیر الوادی إذ یریکهم الله و قیل العامل فیه محذوف أی اذکر یا محمد إذ یریک الله یا محمد هؤلاء المشرکین الذین قاتلوکم یوم بدر فِی مَنامِکَ قَلِیلًا وَ لَوْ أَراکَهُمْ کَثِیراً لَفَشِلْتُمْ وَ لَتَنازَعْتُمْ فِی الْأَمْرِ معناه یریکهم الله فی نومک قلیلا لتخبر المؤمنین بذلک فیجترءوا علی قتالهم و هو قول أکثر المفسرین و هذا جائز لأن الرؤیا فی النوم هو تصور یتوهم معه الرؤیه فی الیقظه و لا یکون إدراکا و لا علما بل کثیر مما یراه الإنسان فی نومه یکون تعبیره بالعکس مما رآه کما یکون تعبیر البکاء ضحکا قال الرمانی و یجوز أن یرید الله (۱) الشی ء فی المنام علی خلاف ما هو به لأن الرؤیا فی المنام تخیل للمعنی من غیر قطع و إن جامعه قطع مع الإنسان علی المعنی و إنما ذلک علی مثل ما یخیل السراب ماء من غیر قطع علی أنه ماء و لا یجوز أن یلهمه اعتقادا للشی ء علی خلاف ما هو به لأن ذلک یکون جهلا لا یجوز أن یفعله الله سبحانه و الرؤیا علی أربعه أقسام رؤیا من الله تعالی و لها تأویل و رؤیا من وساوس الشیطان و رؤیا من غلبه الأخلاط و رؤیا من الأفکار و کلها أضغاث أحلام إلا الرؤیا التی من قبل الله التی هی إلهام فی المنام و رؤیا النبی صلی الله علیه و آله هذه کانت بشاره له و للمؤمنین بالغلبه و قال الحسن معنی قوله فِی مَنامِکَ فی موضع نومک أی فی عینک التی تنام بها و لیس من الرؤیا فی النوم و هو قول البلخی و هذا بعید وَ لَوْ أَراکَهُمْ کَثِیراً علی ما کانوا علیه لجبنتم عن قتالهم و ضعفتم و لتنازعتم فی أمر القتال وَ لکِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ أی المؤمنین عن الفشل و التنازع إِنَّهُ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ أی بما فی قلوبهم (۲) وَ إِذْ یُرِیکُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَیْتُمْ فِی أَعْیُنِکُمْ قَلِیلًا أضاف الرؤیه فی النوم إلی النبی صلی الله علیه و آله لأن رؤیا الأنبیاء لا یکون إلا حقا و أضاف رؤیه العین إلی المسلمین قلل الله المشرکین

۱- فی المصدر: و یجوز أن یری اللّه.

۲- فی المصدر: ای بما فی قلوبکم، یعلم انکم لو علمتم کثره عدوکم لرغبتم عن القتال.

فی أعین المؤمنین لیشتد بذلک طمعهم فیهم و جرأتهم علیهم و قلل المؤمنین فی أعین المشرکین لئلا یتأهبوا لقتالهم و لا یکترثوا بهم (۱) فیظفر بهم المؤمنون و ذلک قوله وَ یُقَلِّلُکُمْ فِی أَعْیُنِهِمْ و قد وردت الروایه عن ابن مسعود أنه قال قلت لرجل بجنبی تراهم سبعین رجلا فقال هم قریب من مائه و قد روی أن أبا جهل کان یقول خذوهم بالأیدی أخذا و لا تقاتلوهم و متی قیل کیف قللهم الله فی أعینهم مع رؤیتهم لهم فالقول إنه یجوز أن یکون ذلک لبعض الأسباب المانعه من الرؤیه إما بغبار أو ما شاکله فیتخیلونهم بأعینهم قلیلا من غیر رؤیه عن الصحه لجمیعهم و ذلک بلطف من ألطافه تعالی (۲) إِذا لَقِیتُمْ فِئَهً أی جماعه کافره فَاثْبُتُوا لقتالهم وَ اذْکُرُوا اللَّهَ کَثِیراً مستعینین به علی قتالهم (۳) وَ لا تَنازَعُوا فی لقاء العدو فَتَفْشَلُوا أی فتجبنوا عن عدوکم وَ تَذْهَبَ رِیحُکُمْ أی صولتکم و قوتکم أو نصرتکم أو دولتکم و قیل إن المعنی ریح النصر التی یبعثها الله مع من ینصره علی من یخذله و منه قوله صلی الله علیه و آله نصرت بالصبا و أهلکت عاد بالدبور.

وَ اصْبِرُوا علی قتال الأعداء إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِینَ بالنصر و المعونه وَ لا تَکُونُوا کَالَّذِینَ خَرَجُوا مِنْ دِیارِهِمْ بَطَراً أی بطرین یعنی قریشا خرجوا من مکه لیحموا عیرهم فخرجوا معهم بالقیان و المعازف یشربون الخمور و تعزف علیهم القیان وَ رِئاءَ النَّاسِ قیل إنهم کانوا یدینون بعباده الأصنام فلما أظهروا التقرب بذلک إلی الناس کانوا مراءین و قیل إنهم وردوا بدرا لیروا الناس أنهم لا یبالون بالمسلمین و فی قلوبهم من الرعب ما فیه فسمی الله سبحانه ذلک رئاء وَ یَصُدُّونَ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ أی و یمنعون غیرهم عن دین الله وَ اللَّهُ بِما یَعْمَلُونَ مُحِیطٌ أی عالم بأعمالهم.

ص: ۲۳۵

۱- أکترث له: بالی به، یقال: هو لا یکترث لهذا الامر ای لا یعبأ به و لا یبالیه.

۲- فی المصدر: و ذلک لطف من الطاف اللّه تعالی.

۳- زاد فی المصدر: و متوقعین النصر من قبله علیهم، و قیل: معناه و اذکروا ما وعدکم اللّه تعالی من النصر علی الاعداء فی الدنیا و الثواب فی الآخره لیدعوکم ذلک إلی الثبات فی القتال.

قال ابن عباس لما رأى أبو سفيان أنه أحرز عيره أرسل إلى قريش أن ارجعوا فقال أبو جهل و الله لا نرجع حتى نرد بدرا و كان بدر موسما من مواسم العرب يجتمع لهم بها سوق كل عام فنقيم بها ثلاثا و ننحر الجزر و نطعم الطعام و نسقى الخمور و تعزف علينا القيان و تسمع بنا العرب فلا يزالون يهابوننا أبدا فوافوها فسقوا كئوس المنايا و ناحت عليهم النوائح وَ إِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ أَعْمالَهُمْ أى حسنها فى نفوسهم و ذلك أن إبليس حسن لقريش مسيرهم إلى بدر لقتال النبى صلى الله عليه و آله وَ قالَ لا غالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ أى لا يغلبكم أحد من الناس لكثره عددكم و قوتكم وَ إِنِّى مع ذلك جارٌ لَكُمْ أى ناصر لكم و دافع عنكم السوء و قيل معناه و إنى عاقد لكم عقد الأمان من عدوكم فَلَمَّا تَراءَتِ الْفِئَتانِ أى التقت الفرقتان نَكَصَ عَلى عَقِبَيْهِ أى رجع القهقرى منهزما وراءه وَ قالَ إِنِّى بَرِى ءٌ مِنْكُمْ إِنِّى أَرى ما لا تَرَوْنَ أى رجعت عما كنت ضمنت لكم من الأمان و السلامه لأنى أرى من الملائكه الذين جاءوا لنصر المسلمين ما لا ترون و كان إبليس يعرف الملائكه و هم كانوا لا يعرفونه إِنِّى أَخافُ اللَّهَ أى أخاف عذاب الله على أيدى من أراهم وَ اللَّهُ شَدِيدُ الْعِقابِ لا يطاق عقابه و قيل معناه أنى أخاف أن يكون قد حل الوقت الذى أنظرت إليه فإن الملائكه لا ينزلون إلا لقيام الساعه أو للعقاب و قال قتاده كذب عدو الله ما به من مخافه و لكنه علم أنه لا قوه له و لا منعه و ذلك عاده عدو الله لمن أطاعه حتى إذا التقى الحق و الباطل أسلمهم و تبرأ منهم و على هذا فيكون قوله أَرى ما لا تَرَوْنَ معناه أعلم ما لا تعلمون و أخاف الله أن يهلكنى فيمن يهلكك و اختلف فى ظهور الشيطان يوم بدر كيف كان

فقيل إن قريشا لما أجمعت للمسير ذكرت الذى (۱) بينها و بين بنى بكر بن عبد مناه (۲) بن كنانه من الحرب فكاد ذلك أن يثنيهم (۳) فجاء إبليس

۱- فى نسخه: ذكرت التى.

۲- فى المصدر: عبد مناف. و الظاهر أنّه مصحف و لعله من النسّاخ، ذكر ابن هشام فى السيره الحرب بين كنانه و قريش و تحاجزهم عند وقعه بدر، و فيه مثل ما فى الكتاب: عند مناه.

۳- أى يصرفهم عن ذلك و فى نسخه يثبطهم. و يقال ثبطه عن الامر أى اثقله و اقعده و شغله عنه.

فی جند من الشیطان فتبدی (۱) لهم فی صوره سراقه بن مالک بن جعشم الکنانی ثم- المدلجی و کان من أشراف کنانه فقال لهم لا غالِبَ لَکُمُ الْیَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَ إِنِّی جارٌ لَکُمْ أی مجیر لکم من کنانه فلما رأی إبلیس الملائکه نزلوا من السماء و علم أنه لا طاقه له بهم نَکَصَ عَلی عَقِبَیْهِ عن ابن عباس و غیره و قیل إنهم لما التقوا کان إبلیس فی صف المشرکین آخذا بید الحارث بن هشام فنکص علی عقبیه فقال له الحارث یا سراق (۲) أین أ تخذلنا علی هذه الحاله فقال له إِنِّی أَری ما لا تَرَوْنَ فقال و الله ما تری إلا جعاسیس (۳) یثرب فدفع فی صدر الحارث و انطلق و انهزم الناس فلما قدموا مکه فقالوا هزم الناس سراقه فبلغ ذلک سراقه فقال و الله ما شعرت بمسیرکم حتی بلغنی هزیمتکم قالوا إنک أتیتنا یوم کذا فحلف لهم فلما أسلموا علموا أن ذلک کان الشیطان- روی ذلک عن أبی جعفر و أبی عبد الله علیهما السلام.

و قیل إن إبلیس لا یجوز أن یقدر علی خلع صورته و لبس صوره سراقه و لکن الله جعل إبلیس فی صوره سراقه علما للنبی صلی الله علیه و آله و إنما فعل ذلک لأنه علم أنه لو لم یدع المشرکین إنسان إلی قتال المسلمین فإنهم لا یخرجون من دیارهم حتی یقاتلوهم (۴) المسلمون لخوفهم من بنی کنانه فصوره بصوره سراقه حتی تم المراد فی إعزاز الدین عن الجبائی و جماعه و قیل إن إبلیس لم یتصور فی صوره إنسان و إنما قال ذلک لهم علی وجه الوسوسه عن الحسن و الأول هو المشهور فی التفاسیر.

و رأیت فی کلام الشیخ المفید رضی الله عنه أنه یجوز أن یقدر الله تعالی الجن و من جری مجراهم علی أن یتجمعوا و یعتمدوا ببعض جواهرهم علی بعض حتی

۱- تبدی: ظهر.

۲- فی المصدر: یا سراقه.

۳- فی المصدر: ما نری إلا جعاسیس یثرب. و فی النهایه: الجعاسیس: اللئام فی الخلق و الخلق، الواحد جعسوس بالضم و منه الحدیث: أ تخوفنا بجعاسیس یثرب.

۴- فی المصدر: حتی یقاتلهم المسلمون.

يتمكن النـاس من رؤيتهم و يتشـبهوا بغيرهم من أنواع الحيوان لأـن أجسـامهم من الرقه على مـا يمكن ذلـك فيهـا و قـد وجـدنا الإنسان يجمع الهواء و يفرقه و يغير صور الأجسام الرخوه ضـروبا من التغيير و أعيانها لم تزد و لم تنقص و قد اسـتفاض الخبر بأن إبليس تراءى لأهـل دار النـدوه فى صوره شـيخ من أهل نجـد و حضـر يوم بـدر فى صوره سـراقه و أن جبرئيل عليه السـلام ظهر لأصـحاب رسول الله صـلى الله عليه و آله فى صوره دحيه الكلبى قال و غير محال أيضا أن يغير الله صورهم و يكشـفها فى بعض الأحوال فيراهم الناس لضرب من الامتحان.

إِذْ يَقُـولُ الْمُنـافِقُونَ هـذا يتعلـق بمـا قبله معنـاه و إذ زين لهم الشـيطان أعمـالهم إذ يقول المنـافقون و هم الـذين يبطنون الكفر و يظهرون الإيمـان وَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ و هم الشـاكون فى الإسـلام مع إظهارهم كلمه الإيمان و قيل إنهم فئه (١) من قريش أسـلموا بمكه و احتبسـهم آباؤهم فخرجوا مع قريش يوم بـدر و هم قيس بن الوليد بن المغيره و على بن أميه بن خلف و العاص بن المنبه (٢) بن الحجاج و الحارث بن زمعه و أبو قيس بن الفاكه بن المغيره لما رأوا قله المسـلمين قالوا غَرَّ هؤُلاءِ دِينُهُمْ أى غر المسلمين دينهم حتى خرجوا مع قلتهم لأجل دينهم إلى قتال المشركين مع كثرتهم و لم يحسنوا النظر لأنفسهم حتى اغتروا بقول رسولهم فبين الله تعـالى أنهم هم المغرورون بقوله وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ أى و من يسـلم لأمر الله و يثق به و يرض بفعله و إن قـل عـددهم فـإن الله تعالى ينصـرهم على أعـدائهم و هو عزيز لا يغلب فكـذلك لا يغلب من يتوكل عليه و هو حكيم يضع الأـمور مواضـعها على مـا تقتضـيه الحكمه وَ لَوْ تَرى يا محمـد إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلائِكَةُ أى يقبضون أرواحهم عنـد الموت يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبارَهُمْ يريد أسـتاهم و قيل وجوههم ما أقبل منهم و أدبارهم ما أدبر منهم و المراد يضـربون أجسادهم من قدامهم و من خلفهم و المراد

ص: ٢٣٨

١- فى المصدر: انهم فتيه.

٢- فى المصدر: «منبه» بلا حرف تعريف.

بهم قتلى بدر عن ابن عباس و ابن جبير و أكثر المفسرين و قيل معناه سيضربهم الملائكه عند الموت

و روى الحسن أن رجلا قال يا رسول الله إنى رأيت بظهر أبى جهل مثل الشراك فقال صلى الله عليه و آله ذلك ضرب الملائكه.

و روى مجاهد أن رجلا قال للنبى صلى الله عليه و آله إنى حملت على رجل من المشركين فذهبت لأضربه فندر (۱) رأسه فقال سبقك إليه الملائكه.

وَ ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِيقِ أى و تقول الملائكه للكفار استخفافا بهم ذوقوا عذاب الحريق بعد هذا فى الآخره و قيل إنه كان مع الملائكه يوم بدر مَقامِعُ مِنْ حَدِيدٍ كلما ضربوا المشركين بها التهب النار فى جراحاتهم فذلك قوله وَ ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِيقِ ذلِكَ أى ذلك العذاب (۲) بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ أى بما قدمتم و فعلتم وَ أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ لا يظلم عباده فى عقوبتهم من حيث إنه إنما عاقبهم بجناياتهم على قدر استحقاقهم. (۳) ما كانَ لِنَبِيٍّ أى ليس له و لا فى عهد الله إليه أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرى من المشركين ليفديهم أو يمن عليهم حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ أى حتى يبالغ فى قتل المشركين و قهرهم ليرتدع بهم من ورائهم و قال أبو مسلم الإثخان الغلبه على البلدان و التذليل لأهلها يعنى حتى يتمكن فى الأرض تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيا هذا خطاب لمن دون النبى صلى الله عليه و آله من المؤمنين الذين رغبوا فى أخذ الفداء من الأسرى و رغبوا فى الحرب للغنيمه قال الحسن و ابن عباس يريد يوم بدر يقول أخذتم الفداء من الأسرى فى أول وقعه كانت لكم من قبل أن تثخنوا فى الأرض و عرض الدنيا مال الدنيا لأنه بعرض الزوال (۴) وَ اللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ أى يريد لكم ثواب الآخره

۱- أى سقط رأسه.

۲- فى المصدر: أى ذلك العقاب لكم.

۳- مجمع البيان ۴: ۵۴۴- ۵۵۱.

۴- فى المصدر بمعرض الزوال.

لَوْ لا كِتابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيما أَخَذْتُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ قيل فى معناه أقوال: أحدها لو لا ما مضـى من حكم الله أن لا يعذب قوما حتى يبين لهم ما يتقون و أنه لم يبين لكم أن لا تأخذوا الفداء لعذبكم بأخذ الفداء عن ابن جريح و ثانيها لو لا أن الله حكم لكم بإباحه الغنائم و الفـداء فى أم الكتاب و هو اللوح المحفوظ لمسكم فيما استحللتم قبل الإباحه عـذاب عظيم فإن الغنائم لم تحل لأحد قبلكم عن ابن عباس.

و ثالثها لو لا كتاب من الله سبق و هو القرآن فآمنتم به و استوجبتم بالإيمان به الغفران لمسكم العذاب.

و رابعها أن الكتاب الذى سبق قوله وَ ما كانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَ أَنْتَ فِيهِمْ فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلالًا طَيِّباً هذا إباحه منه سبحانه للمؤمنين أن يأكلوا مما غنموا من أموال المشركين.

**[ترجمه]طبرسـی رحمه الله در تفسـیر آیه «قل للـذین کفروا» گویـد: در شأن نزول این آیه اقوالی گفته شـده است: محمد بن اسـحاق بن یسار می گوید: وقتی که پیامبر اسـلام در جنگ بدر پیروز شد و به مدینه آمد یهودیان را در بازار قینقاع جمع کرده فرمود: ای جمعیت یهود از خدا بترسـید در مورد آن چه در بدر به سر قریش آمد و پیش از آن که آن چه بر سر قریش آمد بر سر شما نیز بیاید، اسلام بیاورید. و شما مطابق مطالبی که در کتابتان درباره من وجود دارد به خوبی می دانید که من پیامبر و از طرف خـدا فرسـتاده شـده ام. یهودیـان در جـواب گفتنـد: ای محمـد مغرور مباش، تو بـا مردمی جنـگ کرده ای که در مورد دسـتورات جنگی اطلاعـاتی ندارنـد و تو فرصتی در برابر آنـان به دست آوردی به خـدا سوگنـد اگر بـا مـا نبرد نمایی خواهی دانست که ما مرد (میدان) می باشـیم. در این وقت آیه فوق را خداوند نازل فرمود. و این قول از عکرمه و ابن جبیر و ابن عباس نیز نقـل شـده و اصـحاب مـا هم آن را گفته انـد. مقاتـل گویـد: این آیه درباره مشـرکین مکه نازل شـده است که به زودی در جنگ بـدر مغلوب خواهیـد شـد. و گفته شـده: وقتی که کفار قریش در جنگ بـدر شـکست خوردنـد و فرار کردند، یهودیان گفتند: این همان پیامبر امیّ است که حضرت موسی علیه السلام ما را به او بشارت داد و علامات و خصوصیات او در کتاب ما (تورات) بیان شده است و هرگز مغلوب نمی شود ولی بعضـی از آنان گفتند: فعلا شتاب نکنید تا در یک جنگ دیگر وضع او را بهتر مشاهده کنیم. و موقعی که در جنگ احد یاران پیامبر دچار آن گرفتاری شدند یهودیان تردید کردند و شقاوت بر آنان غلبه کرده گفتند: به خدا سوگند او پیامبر نیست و اسلام نیاوردند و با آنکه میان آنان و پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم تا مدت معینی پیمان بسته شده بود

ص: ۲۰۵

آن‌ها پیش از آنکه مدت پیمان به پایان رسد، پیمان را شکستند و کعب بن اشرف با شصت نفر سوار از یهودیان به مکه رفته و با قریش موافقت کردنـد و هماهنگ شـد که با رسول اکرم صـلی الله علیه و آله و سـلم مخالفت و نبرد کننـد و سـپس به مدینه آمدند. در این وقت این آیه شـریفه فرود آمد. این وجه از کلبی است که او از ابی صالح و او از ابن عباس نقل کرده است. - . مجمع البیان ۲ : ۴۱۳ -

و در تفسـیر آیه «قد کان لکم آیهٔ» گوید: این آیه درباره داسـتان جنگ بدر نازل شد که مسلمانان سیصد و سیزده نفر بودند به عدد یاران طالوت که با او از نهر گذشتند، هفتاد و هفت نفر از مهاجران و دویست و سی و شش نفر از انصار. پرچم دار پیامبر

اسلام صلی الله علیه و آله و سلم و مهاجرین، علی بن ابی طالب علیه السلام و پرچم دار انصار، سعد بن عباده بود. در ارتش پیامبر هفتاد شتر و دو اسب بود یکی از دو اسب مقداد بن اسود و دیگری متعلق به مرثد بن ابی مرثد بود و تمام اسلحه های مسلمانان عبارت بود از شش زره و هشت شمشیر. و در آن روز چهارده نفر شهید شدند. شش نفر از مهاجرین و هشت نفر از انصار. در تعیین جمعیت مشرکین در جنگ بدر اقوالی گفته شده است: از علی علیه السلام و ابن مسعود نقل شده که آن‌ها هزار نفر بودند و از قتاده و عروه بن زبیر و ربیع نقل شده که بین نهصد تا هزار نفر بودند. و صد اسب داشتند و بزرگ آنان عتبه بن ربیعه بن عبد شمس بود. جنگ بدر اولین جنگی بود که رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم در آن حضور داشت و سبب وقوع این جنگ قافله ابو سفیان بود. «قَدْ کانَ لَکُمْ» و در این که خطاب به چه افرادی است سه قول گفته شده است: ۱- خطاب به یهودیانی است که پیمان خود را با پیامبر اسلام شکستند. ۲- خطاب به تمام مردمی است که در جنگ بدر حاضر بودند. ۳- خطاب به مشرکین و یهودیان است. «آیهٔ» یعنی حجّت و علامت و معجزه‌ای که دال بر صدق نبوّت محمد صلی الله علیه و آله و سلم است. «فِی فِئَتَیْنِ الْتَقَتا» دو فرقه ای که با هم در بدر اجتماع نمودند از مسلمانان و کفار. «فِئَهٌ تُقاتِلُ فِی سَبِیلِ اللَّهِ» گروهی که می جنگید در راه خدا و اطاعت از او و اینان پیامبر اسلام و یاران او بودند. «وَ أُخْری کافِرَهٌ» و گروه دیگر کفار که همان مشرکان از اهل مکه بودند. «یَرَوْنَهُمْ مِثْلَیْهِمْ رَأْیَ الْعَیْنِ» آن‌ها را در ظاهر بینایی دو برابر می دیدند. و در این که چه دسته ای دو برابر دیده می شد اقوالی گفته شده است: ۱- مسلمانان مشرکین را با این که سه برابر خود آنان بودند دو برابر جمعیت خود دیدند.

خداوند مشرکین را در نظر مسلمانان کم نمود که آن‌ها را ششصد و بیست و شش نفر می‌دیدند زیرا خداوند به مسلمانان وعده داده بود که اگر صد نفر از شما صبر و استقامت کنند بر دویست نفر از کفار غالب می گردید از این رو خداوند برای تقویت دل‌های آنان، عدد کفار را در نظر آنان تا اندازه ای که وعده داده بود پیروز می شوند، تقلیل داد که دو برابر آنان هستند سپس آنان با این که عددشان کم بود بر جمعیت زیاد کفار غالب شده آن‌ها را شکست دادند (از عبد اللّه بن مسعود و جمعی از علماء نقل شده است). ۲- منظور دیدن مشرکین است، یعنی مشرکین جمعیت مسلمانان را دو برابر خود دیدند زیرا خداوند پیش از جنگ، عدد مسلمانان را در نظر مشرکین کم جلوه داد تا این که برای جنگ مسلمانان جرئت نمایند و از آن منصرف نگردند ولی وقتی که شروع به جنگ کردند برای این که بترسند جمعیت مسلمان را در نظرشان زیاد جلوه داد و برای این که مسلمانان بر نبرد مشرکین جرئت پیدا کنند آن‌ها را در نظر مسلمین کم، جلوه داد. شاهد صحت این قول، آیه کریمه «وَ إِذْ یُرِیکُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَیْتُمْ فِی أَعْیُنِکُمْ قَلِیلًا وَ یُقَلِّلُکُمْ فِی أَعْیُنِهِمْ» است و این کار بهترین وسیله یاری کردن مؤمنین و ذلت کفار می باشد. این قول از سدیّ نقل شده است و این معنا بنا بر قول کسانی که «یرونهم» را با یاء خوانده اند درست است. اما بنا به قرائت کسانی که آن را با «تاء» خوانده اند (ترونهم) که به صیغه خطاب است یعنی شما (می‌دیدید ایشان را)، در این صورت فقط وجه اول صحیح خواهد بود که شما مسلمانان آنان را دو برابر خود می‌دیدید. (یرونهم) بنابراین که خطاب به یهود بنی قینقاع باشد که در آن جریان حضور نداشتند و مقصود از این جمله: «قل للذین کفروا ستغلبون و تحشرون» آنان باشند پس معنای آیه چنین می‌شود: ای جمعیت یهود شما دیدید که مشرکان دو برابر مسلمانان بودند و در عین حال خداوند مسلمانان را پیروزی داد پس به زیادی عده خود مغرور نشوید. بلخی این وجه را اختیار کرده است. و خطاب به مسلمانانی است که در

جنگ حضور داشتند، یعنی: ای مسلمانان شما مشرکان را دو برابر مسلمانان می‌دیدید. فراء می گوید: ممکن است معنای «مثلیهم» این باشد که آن‌ها سه برابر بودند. در این آیه هم معنا این است که آن‌ها دو برابر خودشان به اضافه خود آن‌ها می... دیدند که جمعاً سه برابر می‌شود و معجزه همین است که جمعیت کم بر عده زیاد پیروز شوند. ولی زجاج این وجه را انکار کرده و آن را مخالف ظاهر این آیه و نیز مخالف آیه ۴۴ از سوره انفال که می گوید آن‌ها را در نظر شما کم جلوه دادیم می... داند.

ص: ۲۰۷

اگر گفته شود: چگونه ممکن است در صورت نبودن موانع و قدرت بینایی جمعیتی از آن چه هستند کمتر دیده شود و این مطلب تنها به نظر کسانی که می گویند ممکن است اجسامی وجود داشته باشد که دیده نشوند یا بعضی از آن‌ها دیده شود و بعضی دیده نشود درست است. می گوییم: ممکن است منظور از کم به نظر آمدن در نظر مسلمانان این معنا باشد که مسلمانان آنان را عده ای کم گمان می کردند نه این که بعضی را دیده و بعضی را ندیدند بلکه همه آن‌ها را یک جا دیدند اما به طور تفصیل عدد آن‌ها را کمتر از آن چه بودند پنداشتند و بسیار شده است که انسان جمعیت انبوهی را می بیند ولی در تعداد آن... ها شک می کند و گاهی در تعیین عدد اختلاف می شود. - . مجمع البیان ۲ : ۴۱۵ - ۴۱۶ -

طبرسی در تفسیر این آیه «لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ» در بدر با تقویت قلوب شما و با فرستادن فرشتگان و افکندن ترس در دل دشمنان شما را یاری کرد. «وَ أَنْتُمْ أَذِلَّةٌ» یعنی: از نظر تعداد و تجهیزات اندک بودید و تاب مقاومت نداشتید. از یکی از صادقین (امام صادق و امام باقر) نقل شده که «و انتم ضعفاء» خوانده به جای «انتم اذله» به این دلیل که توصیف ایشان به ذلیل جایز نیست چون پیامبر در میان ایشان بوده است. «بِثَلاثَةِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِكَةِ» این آیه خبر می‌دهد که پیامبر به یارانش گفته بود: آیا در روز بدر برای شما کافی نیست که خداوند سه هزار فرشته به یاریتان فرستد. ابن عباس و دیگران گفته اند: فرستادن ملائکه به کمک مسلمین در روز بدر بود. و ابن عباس گوید: ملائکه جز در روز بدر هرگز جنگ نکردند بلکه در غیر آن به عنوان مدد و پشتیبان مسلمین بودند. حسن گوید: همه فرشتگان پنج هزار تن بودند و معنی این است که خداوند شما را به همگی پنج‌هزار فرشته کمک می کند. دیگری گفته: معنی آیه این است که هشت هزار فرشته بودند، یعنی پنج‌هزار تن دیگر برای شما فرستاد. و گفته شده: وعده به کمک فرشتگان در روز احد است و خداوند به ایشان وعده داد که اگر صبر کنند فرشتگان را به مددشان فرستد. «مُنْزَلِين» یعنی خداوند فرشتگان را از آسمان برای یاری شما فرستاد. - . مجمع البیان ۲ : ۴۹۸ - ۴۹۹ -

می گویم: تتمّه تفسیر این آیات در غزوه احد می‌آید.

«مُسَوِّمِينَ» عروه گوید: فرشتگان در روز بدر بر اسبان ابلق نشسته بودند و عمامه های زرد به سر داشتند. علی علیه السلام و ابن عباس گویند: عمامه سفید به سر داشتند که دنباله عمامه‌ها

ص: ۲۰۸

را بر شانه‌هایشان انداخته بودند. و گفته شده: مسومین یعنی مرسلین و فرستاده شدگان از (الناقه السائمه) یعنی شتر فرستاده شده به چراگاه گرفته شده. - . مجمع البیان ۲ : ۴۹۹ -

«أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ» کلبی گوید: این آیه درباره عبد الرحمن بن عوف زهری و مقداد بن اسود کندی و قدامه بن مظعون جمحی و سعد بن ابی وقاص نازل شد که از مشرکین مکه، پیش از مهاجرت آزاری شدید می دیدند و پیش پیامبر گرامی اسلام شکایت می کردند و از آن بزرگوار اجازه جنگ می خواستند تا انتقام آزارهای مشرکان را بگیرند ولی همین که فرمان جنگ بدر صادر شد، اجرای این فرمان برای برخی از آنان ناگوار آمد، از اینرو آیه نازل شد. «كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ» آیا ندیدی کسانی را که در مکه به آنها گفته می شد: از جنگ با کفار خودداری کنید که چنین ماموریتی ندارید؟ «فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتالُ» همین که در مدینه جنگ بر آنها واجب شد، «إِذا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ» می ترسند که از دست مردم کشته شوند همانطوری که از مرگ خدایی می ترسند. بنا بر قولی دیگر: از کیفر مردم می ترسند، همانطوری که از کیفر خدا می ترسند. «أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً» برخی گفته اند: «او» بمعنای واو است یعنی: و بیشتر هم می ترسند. برخی گفته اند: «او» برای این است که مطلب برای مخاطب پوشیده بماند و معلوم نشود که آنها از خدا بیشتر می ترسند یا از مردم. «وَ قالُوا رَبَّنا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتالَ» حسن می گوید: این جمله را به خاطر کراهتی که از امر خدا داشتند، نگفتند بلکه ص: ۲۰۹

به واسطه ترسی که بر آنها مستولی شده بود، گفتند و این طبیعت بشر است. ممکن است این جمله در حقیقت، سؤالی برای فهمیدن باشد نه برای انکار کردن. و گفته شده: سؤالشان به خاطر این بود که به دنیا دل بسته بودند و نعمت‌های آن را ترجیح می دادند. «لَوْ لا أَخَّرْتَنا إِلى أَجَلٍ قَرِيبٍ» چرا ما را مهلت ندادی که به مرگ خویش جان بدهیم و طعمه شمشیر دشمنان نشویم؟! ابن عباس گوید. «فتیل» چرکی است که انسان میان انگشتان فتیله کند و به دور اندازد. وگفته شده «فتیل» آن رشته ای است که در شکاف هسته قرار دارد. بروج: به معنای قصرها است، و نیز گفته شده به معنای برج‌های آسمان است. و گفته شده: منظور خانه‌هایی است که بر حصارهای مستحکم بنا شده است. و گفته شده به معنای حصارها و قلعه‌ها است. «مشیده» به معنای کچکاری شده، یا تزیین شده یا به معنای مرتفع و بلند است. «وَ إِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» درباره کسانی که این گفتار از ایشان، نقل شده، اختلاف است: ۱- آنها یهود بوده اند که می گفتند: از روزی که این مرد به شهر ما وارد شد، مزرعه ها و میوه های ما دچار نقص شده اند. پس مقصود از حسنهٔ، حاصلخیزی و باران، و مقصود از سیئهٔ، خشکسالی و قحطی است. ۲- افرادی از منافقان مانند عبد اللّه بن ابی و یارانش بودند که در روز احد از جنگ، تخلف کردند و به آنهایی که در میدان جنگ کشته شده بودند: گفتند: «لَوْ كانُوا عِنْدَنا ما ماتُوا وَ ما قُتِلُوا» {اگر پیش ما بودند، نمی مردند و کشته نمی شدند.} پس مقصود این است که: اگر پیروزی و غنیمتی به آنها برسد، گویند: از جانب خداست و اگر ناراحتی و شکستی دامنگیرشان شود، به محمد صلی الله علیه و آله و سلم گویند: از جانب تو و از سوء تدبیر توست. ۳- هم شامل یهود می شود و هم شامل منافقان.

۴- برخی هم گفته اند: حکایت از حال کسانی است که ذکر آنها در آیه پیش گذشت و اعتراض می کردند که: پروردگارا چرا جنگ را بر ما واجب ساختی. - . مجمع البیان ۳ : ۷۸ - ۷۸ -

«يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفالِ» طبرسی رحمه الله گوید: مفسرین درباره انفال اختلاف کرده اند. ابن عباس گوید: منظور غنائم جنگ

بـدر است. در روایت صـحیح از امام باقر و امام صادق علیهما السـلام نقل شـده است که: انفال اموالی است که بدون جنگ از دار الحرب به دست آیـد و زمینی است که صاحبانش بـدون جنگ آن را تخلیه کنند. همچنین میراث کسـی که وارث ندارد و زمینی که بـدون غصب در دست شاهـان باشـد و نیزارها و بیشه ها و وادی ها و اراضـی موات و موارد دیگری که در جاهایش بیان شد. و فرمودند: این‌ها متعلق به خدا

ص: ۲۱۰

و رسول و جانشـینان اوست و در هر راهی بخواهنـد مصـرف می کننـد و کسـی را از آن‌ها حقی نیست. و فرمودنـد: غنائم بدر مخصوص پیامبر بود. اصحاب درخواست کردند که به آن‌ها بدهد و قرائت اهل بیت (یسالونک الانفال) صحیح است. خداوند فرمود: «قُلِ الْأَنْفالُ لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ» بگو انفال از آن خـدا و رسول است. و ابن مسعود و دیگران با این تأویل قرائت کرده‌اند. و بر این اسـاس دربـاره چگونگی درخواست آنان اختلاف نظر دارنـد. اینان گوینـد: اصـحاب از پیامبر خواسـتند غنیمت بـدر را در میانشان تقسـیم کند، پس خداوند، پیامبرش را بر این امر آگاه کرد که این اموال برای خدا و رسولش است و آنان حقِی از این اموال ندارنـد. و این دیـدگاه از ابن عباس و علمای دیگری روایت شده است. و گفته‌اند: منظور از «یَسْئَلُونَکَ عَنِ الْأَنْفالِ» این است که آن‌هـا تقاضـا داشـتند که انفال به خودشان داده شود. مؤیـد آن جمله زیر است که آن‌ها را امر به تقوی و پرهیزکاری می کنـد«فَاتَّقُوا اللَّهَ». در مورد این آیه، اختلافات دیگری وجود دارد. برخی گفته انـد: این آیه با آیه خمس نسـخ شـده است. برخی گوینـد: این آیه، منسوخ نیست، و این دیـدگاه درست است. عـده ای گوینـد: آن‌هـا حکم انفـال را از پیامبر خواسـتند و پرسـیدند: انفال از کیست؟ دسـته ای می گوینـد: آن ها پرسـیدند که حکم غنائم چیست و آیا تقسـیم آن حلال است یا حرام؟ همـانطور که برای امت‌های پیشـین حرام بوده است. از اینرو جواب داده شـد که تقسـیم آن حلال است. در علت این سؤال نیز اختلاـف شـده است. ابن عبـاس گویـد: در روز بـدر، پیـامبر فرمود: هر کس چنین و چنـان کنـد، برای اوست چنان و هر کس اسیری بیـاورد، برای اوست فلاـن. جوان‌هـا شـتاب کردنـد و پیران در زیر پرچم‌هـا باقی ماندنـد. هنگامی که جنگ تمام شـد، جوان‌هـا چیزی را که پیـامبر برای آن‌هـا مقرر داشـته بود مطـالبه کردنـد. پیران گفتنـد: مـا پناهگـاه شـما بوده ایم. اگر فرار می کردیـد، پیش ما می آمدیـد. میان ابو الیسـر بن عمرو انصاری و سـعد بن معاذ، بر سـر این موضوع گفتگویی شد. از این جهت خداوند، غنائم را اختصاص به پیامبر داد تا هر جور

ص: ۲۱۱

بخواهـد تقسـیم کند. پیامبر هم به طور مساوی تقسـیم کرد. عباده بن صامت گوید: درباره غنیمت اختلاف و بد خلقی کردیم. خداونـد هم آن را به پیـامبر خـود اختصـاص داد و او به طـور مسـاوی میـان مـا تقسـیم کرد. پس این دسـتور به منظـور این که اصـحاب از مسیر تقوی و طاعت خارج نشونـد و با یکـدیگر آشتی کنند، صادر شده است. سـعد بن ابی وقاص گوید: در روز بدر برادرم عمیر کشـته شد. من سـعید بن عاص را کشـتم و شمشـیرش را گرفتم. این شمشیر «ذا الکتیفه» نامیده می شد. آوردم خدمت پیامبر و تقاضا کردم که به من ببخشد. فرمود: این شمشیر نه از من و نه از توست. آن را بازگردان و بینداز. من شمشیرم را انداختم و بازگشـتم و می گفتم: شاید می خواهد به کسـی ببخشد که سـختی های مرا متحمل نشده است. طولی نکشـید که فرسـتاده پیامبر به دنبال من آمد و آیه «یَسْئَلُونَکَ ...» نازل شده بود. من ترسیدم که چیزی درباره من نازل شده باشد. وقتی نزد

پیامبر رفتم، فرمود: چیزی از من خواستی که از من نبود. اینک برای من شد. برو و آن را بردار که برای توست. علی بن طلحه از ابن عباس نقل کرده است که غنائم اختصاص به پیامبر داشت. و کسی حقّی در آن نداشت و در سرایا مسلمانان هر چه را که به دست می‌آوردند به نزد پیامبر آوردند و اگر کسی یک سوزن یا یک نخ بر می داشت، خیانت کرده بود. از پیامبر خواستند که چیزی هم به آن‌ها بدهد. از اینرو این آیه نازل شد. ابن جریح گوید: مهاجران و انصاری که در بدر بودند درباره غنیمت اختلاف کردند. و سه دسته شدند. خداوند این آیه را نازل کرد و اختصاص به پیامبر داد تا هر گونه خداوند دستور دهد تقسیم کند. مجاهد گوید: مقصود از انفال خمس است. زیرا مهاجرین گفتند: چرا این خمس از ما برداشته شد و چرا از دست ما برود؟ خداوند فرمود: این مال مخصوص خدا و رسول است و هر گونه بخواهند تقسیم می کنند و و هر چه بخواهند می‌بخشند و هر مقدار که اراده کنند، برای خود می گزارند. «فاتّقوا الله» از خدا بترسید با پیروی از از اوامر

ص: ۲۱۲

خدا و رسولش، و از مخالفت امر خدا و رسول بپرهیزید. «وَ أَصْلِحُوا ذاتَ بَيْنِكُمْ» دست از جنگ و جدال بردارید و با یکدیگر آشتی کنید «وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ: امر و نهی خداوند را در مورد غنائم و در موارد دیگر اطاعت کنید. «إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» اگر آن چه پیامبر برای شما آورده است را تصدیق می‌کنید، در تفسیر کلبی آمده است: خمس در جنگ بدر مشروع نبود بلکه در جنگ احد وضع شد. در همین تفسیر است که وقتی این آیه نازل شد، مسلمانان فهمیدند که آن‌ها را در غنیمت حقی نیست، و این اموال مختصّ به رسول خدا است، از این رو گفتند: یا رسول اللَّه، ما مطیع هستیم. شما هر طور می خواهید، مصرف کنید. بعد آیه «وَ اعْلَمُوا أَنَّما غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْ ءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ» نازل شد. یعنی غنیمت هایی که بعد از جنگ بدر بدست می آورید، در روایتی آمده است که پیامبر غنائم بدر را به طور مساوی میان جنگاوران اسلام تقسیم کرد و خمس آن را بر نداشت. - . مجمع البیان ۴ : ۵۱۷ - ۵۱۸ -

«كَما أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ» کاف متعلق است به مدلول «قُلِ الْأَنْفالُ لِلَّهِ» یعنی: «آن را به حق از دستشان در می آورد همانطور که تو را به حق خارج فرمود. » پس معنی آیه به این صورت است: بگو: انفال از خداست و با این که کراهت دارید و بر شما گران است، به شما نمی دهد، زیرا صلاح شما را بهتر می داند، هم چنان که با همه کراهتی که گروهی از مؤمنین داشتند، تو را از مدینه به وسیله وحی خارج کرد و رهسپار بدر گردانید، زیرا رفتن به بدر برای شما مصلحت بیشتری داشت تا ماندن در شهر، و مقصود از «بیت» در این جا شهر مدینه است، یعنی خروج پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم از مدنیه به سوی بدر. و گفته شده: و متعلق به «یجادلونک» است، یعنی: درباره حق از روی کراهتی که نسبت به آن دارند، با تو جدال می کنند، همانطوری که درباره خارج شدن تو از مدینه به سوی بدر نیز با تو جدال کردند، و این کراهیت از طبیعت و سرشت آن‌ها است و می گفتند: چگونه خارج شویم، با این که عده ما کم و عده دشمن زیاد است؟ برخی می گفتند: چگونه خارج شویم. در حالی که نمی‌دانیم به سوی قافله می رویم یا به سوی جنگ! پس جدال آن‌ها را به جدال هنگام خروج تشبیه کرده است زیرا آن قوم، پس از این که بیرون رفتند با آن حضرت مجادله کردند همانطور که در هنگام خروج مجادله می‌کردند. و گفتند: چرا ما را به جنگ خبر ندادی تا خود را برای آن مهیّا کنیم. این سخنان، مجادله آن‌ها با پیامبر بود. و گفته شده: با در نظر گرفتن تقدیری، معنای حقّ در آن عمل می شود، همچنانکه پرودگارت با حقّ تو را از بیت و منزلت بیرون برد.

ص: ۲۱۳

پس بـدین معنـا است که این عمل برای شـما بهتر است همچنانکه بیرون بردنت از بیت (مـدینه) علی رغم ناخوشاینـد بودن در نظر برخی، برایتـان بهتر است. و در حـدیث مشـابهی ابو حمزه ثمـالی گویـد: خداونـد یاور تو ست، چنان که تو را از خانه ات خـارج گردانیـد. کلمه «بـالحق» ممکن است به معنای به وحی باشـد یا به این معنی که جبرئیل حضور پیامبر آمـد و او را امر به خروج کرد. و گفته شده بدین معنا است که: تو را از مدینه خارج کرد و حق با تو بود. برخی گفته اند: یعنی ترا به واسـطه این که جهـاد بر تو واجب بود، از مـدینه خارج کرد. «وَ إِنَّ فَرِیقاً مِنَ الْمُؤْمِنِینَ» گروهی از مومنان «لَکارِهُونَ» به واسـطه مشـقتی که خارج شـدن از مـدینه به سوی بدر، برای آن‌ها در برداشت، از اینکار کراهت داشـتند. «یُجادِلُونَکَ فِی الْحَقِّ بَعْدَ ما تَبَیَّنَ» با این که می دانسـتند تو صحیح می گویی و با معجزات تو فهمیده بودند که تو راستگو هستی، درباره آن چه می گویی، با تو جدال می کردنـد. مجادله آن‌ها این بود که می گفتند: چرا ما را در این باره با خبر نکرید؟ با این که می دانسـتند که تو جز به حق و صواب امر نمی کنی. علت مجادله این بود که: این کـار برای آن‌هـا سـخت بود و می خواسـتند بهـانه بگیرنـد که برگردنـد یا حرکت آن‌ها به وقت دیگری موکول شود. و گفته شـده: یعنی درباره جنگ بـدر با تو جدال می کنند، با این که می دانند این کار پسندیده است. «کَأَنَّما یُساقُونَ إِلَی الْمَوْتِ وَ هُمْ یَنْظُرُونَ» این افرادی که درباره جنگ با دشمن، با تو جدال می کنند از این جهت که جنگ بر آنان گران و سـخت است و برای نبرد آماده نیسـتند و ذاتاً از جنگ بیزارنـد، گویا به سوی مرگ رانـده می شونـد و آن را در برابر خود آشـکارا می نگرند و به اسـباب مرگ می‌نگرند. «وَ إِذْ یَعِدُکُمُ اللَّهُ إِحْدَی الطَّائِفَتَیْنِ أَنَّها لَکُمْ» یعنی خدا را یاد و شـکر کنید که به شـما وعده می دهد که یکی از این دو:کاروان یا سـپاه دشمن، از آنِ شما خواهد بود. «وَ تَوَدُّونَ أَنَّ غَیْرَ ذاتِ الشَّوْکَهِ تَکُونُ لَکُمْ» شما دوست می دارید که کاروان که متعلق به ابو سفیان است و تصاحب آن برای شما مشقتی ندارد، برای شـما باشد، نه سپاهیان قریش. حسن گوید: پیامبر، سپاه را می خواست و مسلمین کاروان را. کلمه «شوکه» کنایه از جنـگ است، زیرا در جنـگ سـختی و مشـقت است. و گفته شـده: «شوکـهٔ» سـلاح است. «وَ یُرِیـدُ اللَّهُ أَنْ یُحِقَّ الْحَقَّ بِکَلِمـاتِهِ» خداوند به مصالح، داناتر است. او می خواهد به لطف خود، حق را ظاهر کند و اسـلام را عزت بخشد و قریش را به دست شما هلاک کند. این‌ها را در ضمن کلمات و وعده های خود بیان کرده است چنان که می فرماید: «لَقَدْ

ص: ۲۱۴

سَبَقَتْ کَلِمَتُنا لِعِبادِنَا الْمُرْسَلِینَ * إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ * وَ إِنَّ جُنْدَنا لَهُمُ الْغالِبُونَ» -. صافات / ۱۷۱ - ۱۷۳ - {و

قطعاً فرمان ما درباره بنـدگان فرسـتاده ما از پیش [چنین] رفته است: که آنان [بر دشـمنان خودشان] حتماً پیروز خواهنـد شد. و سپاه ما هرآینه غالب آیندگانند.} و می‌فرماید: « «لِیُظْهِرَهُ عَلَی الدِّینِ کُلِّهِ وَ لَوْ کَرِهَ الْمُشْرِکُون» -. توبه / ۳۰ و صف / ۹ -

{تا آن را بر هر چه دین است پیروز گردانـد، هر چند مشـرکان خوش نداشـته باشـند.} گفته شده: «بکلماته» یعنی با دسـتور به شما برای جهاد. « وَ یَقْطَعَ دابِرَ الْکافِرِینَ » یعنی آنان را ریشه کن کنـد و احـدی از کفار عرب زنده نمانند. «لِیُحِقَّ الْحَقَّ» یعنی تا اسـلام پیروز گردد. «وَ یُبْطِلَ الْباطِلَ» و کفر را بـا هلاـک اهل کفر باطل کنـد. «وَ لَوْ کَرِهَ الْمُجْرِمُونَ» مقصود از مجرمان، کفار است. بلخی از حسن نقل کرده است که: آیه «وَ إِذْ یَعِدُکُمُ ...» قبل از «کَما أَخْرَجَکَ ...» نازل شده است و در قرائت پس از آن خوانده می‌شود.

داستان جنگ بدر:

سیره نویسان گویند و نیز ابو حمزه و علی بن ابراهیم در تفسیر خود به گونه‌ای مشابه آورده‌اند که: ابو سفیان با کاروانی از قریش که مشک حمل کرده بود و چهل سوار، آن را همراهی می کرد، از شام، رهسپار مکه شد. پیامبر به اصحاب دستور داد که بر سر راه کاروان بروند و اموال قریش را غارت کنند. و فرمود: امید است خداوند آن کاروان را به غنیمت شما درآورد. عده ای با میل و رغبت و گروهی با کراهت به راه افتادند. آن‌ها اطمینان داشتند که مقصود پیامبر یک یورش ناگهانی است، نه جنگ! از این رو به امید تصاحب اموال کاروان به سوی ابو سفیان به راه افتادند. ابو سفیان که از ماجرا مطلع شده بود، ضمضم بن عمرو غفاری را اجیر کرده و به مکه فرستاد تا به قریش اطلاع دهد

ص: ۲۱۵

که پیامبر اسلام و مسلمین قصد تعرض به کاروان دارند. ضمضم با سرعت هر چه بیشتر حرکت کرد. لکن عاتکه دختر عبد المطلب، سه شب پیش از رسیدن قاصد به مکه، در خواب دید که شتر سواری به مکه آمد و به مردم اعلام خطر کرد، سپس بر سر کوه ابو قبیس رفت و سنگی پرتاب کرد و قطعات این سنگ، تمام خانه های قریش را مورد اصابت قرار داد. پس با ترس و هراس از خواب بیدار شد و این رؤیا را به اطلاع عباس رسانید. عتبه که به وسیله وی از خواب عاتکه مطلع شده بود: گفت: قریش مصیبتی بزرگ در پیش دارد! کم کم خواب عاتکه در مکه منتشر شد و خبر به گوش ابو جهل رسید. گفت: این زن، پیامبر دومین است که در میان اولاد عبد المطلب ظهور کرده است. به لات و عزی سه روز صبر کنید. اگر رؤیای او راست شد که به جای خود و اگر دروغ شد، بر کتیبه ای بنویسید که: در میان عرب، خانواده ای دروغگوتر از زنان و مردان بنی هاشم، وجود ندارد. سومین روز فرا رسید و ضمضم وارد مکه شد و با صدای بلند آنان را ندا کرد: ای آل غالب، ای آل غالب، مشک مشک، کاروان، کاروان، به فریاد برسید و گمان نمی‌کنم به فریاد برسید، محمد و صابئی‌ها از اهل مدینه برای حمله کاروان شما بیرون رفته‌اند.

ص: ۲۱۶

همه بزرگان قریش اموالی را برای تجهیز لشکر خرج کردند و گفتند: هر کس حرکت نکند، خانه اش را غارت می کنیم. عباس بن عبد المطلب و نوفل بن حرث بن عبد المطلب و عقیل بن ابی طالب نیز با آن‌ها حرکت کردند. و خنیاگران نیز با آن‌ها به حرکت در آمدند و بر دف می‌نواختند. پیامبر اسلام با سیصد و سیزده نفر عازم بدر شدند. همین که به بدر رسیدند، جاسوسی از طرف پیامبر مأمور شد که وضع قافله را به اطلاع برساند و او مأموریت خود را انجام داد.

در روایت ابو حمزه ثمالی آمده است: پیامبر جاسوسی را به نام عدی به سوی کاروان فرستاد و هنگامی که به نزد رسول خدا بازشگت و از مکان کاروان آن حضرت را با خبر کرد. جبرئیل نازل شد و حرکت مشرکین را از مکه به پیامبر گزارش داد. پیامبر با همراهان مشورت کرد که چه باید کرد؟ قافله را باید غارت کرد یا به نبرد پرداخت؟ ابوبکر به پاخاست و گفت: حقیقت این است که قریش مردمی گردنکش و پرتوانند؛ از آن روزی که کفرورزیده اند، ایمان نیاورده اند و از روزی که مزه پیروزی و چیرگی را چشیده اند تن به شکست و خواری نسپرده اند با این وصف پیکار با آنان سخت است. افزون بر این

شما هم برای پیکار سهمگین آماده نشده و برای جنگ از مدینه حرکت نکرده اید.

در حدیث ابو حمزه آمده است: ابو بکر گفت: من این راه را می‌شناسم، کاروان عدی از فلان و فلان جا گذشته‌اند، و آنان حرکت کردند و ما حرکت کردیم و ما و آن قوم در فلان روز برای رسیدن به بدر همچون دو اسب مسابقه بودیم. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: بنشین. و او نشست. سپس عمر بن الخطاب برخاست و سخنان ابو بکر را تکرار کرد. پیامبر فرمود: بنشین و او نشست. سپس مقداد برخاست و گفت: ای رسول خدا! حقیقت این است که قریش مردمی گردنکش و پرتوان‌اند، ما به تو ایمان آورده ایم. اگر ما را مأمور کنی که در آتش بیفتیم یا بدن خود را تسلیم خارهای سخت کنیم، اطاعت خواهیم کرد. ما مثل بنی اسرائیل نیستیم که به موسی گفتند:

ص: ۲۱۷

تو و خدایت با دشمنان جنگ کنید که ما در این جا نشسته ایم. ما می گوییم: به دستور خداوند عمل کن که ما تابع تو هستیم و می‌جنگیم. پیامبر برای او طلب خیر کرد. سپس به مردم گفت: رای خود را برای من بگویید. البته منظورش انصار بود زیرا بیشتر همراهان از انصار بودند و آنان بودند که در بیعت با پیامبر و دعوت آن حضرت به شهر خود عهد بسته بودند که با همه وجود مانند زنان و فرزندانشان از آن حضرت دفاع کنند. پیامبر بیم داشت که انصار گمان کنند نصرت آن ها به پیامبر فقط در زمانی باشد که در مدینه است و بگویند: وظیفه ما نیست که در خارج مدینه از او یاری کنیم. سعد بن معاذ برخاست و گفت: پدر و مادرم فدای شما باد، مثل این که منظور شما ما انصار می باشیم. فرمود: آری. عرض کرد: پدرم و مادرم فدای تو، ما به تو ایمان آورده ایم و تو را تصدیق نمودیم، و گواهی دادیم آن چه از جانب خدا آوردی، حقّ است، پس هر دستوری که می‌خواهی به ما بده، و از اموال ما هر چه می‌خواهی بردار و باقی را برای ما بگذار. سوگند به خدا اگر دستور بدهی که خود را به دریا افکنیم، اطاعت کنیم، امیدواریم خداوند به ما توفیقی ببخشد که مایه چشم روشنی شما باشد پس با برکت خدا ما را حرکت بده. پیامبر از سخنان او خوشحال شد و فرمود: در برکت خدا حرکت کنید، خداوند به من وعده کرده است که یا بر کاروان و یا بر سپاه غالب خواهیم شد و خداوند هرگز خلف وعده نمی‌کند. گویا می بینم که ابو جهل و عقبه و شیبه و فلانی و فلانی کشته شده‌اند. و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم دستور حرکت داد و به سوی بدر بیرون رفت و بدر نام چاهی بود.

در روایت ابو حمزهٔ آمده است: «بدر» نام مردی از جهینهٔ بود و آب بدر متعلق به او بود که نامش را بر آب نهاده بودند.

همین که قریش بر سر چاه بدر رسیدند، غلامان قریش برای برداشتن آب بر سر چاه آمدند. اصحاب پیامبر آنان را گرفتند و گفتند: شما کیستید؟ گفتند: ما بردگان و غلامان قریش هستیم. گفتند: کاروان کجاست؟ گفتند: اطلاعی از کاروان نداریم.

ص: ۲۱۸

مسلمانان غلامان را می زدند که از محل کاروان اطلاع دهند. پیامبر مشغول نماز بود و پس از فراغ از نماز، فرمود: اگر به شما دروغ می گفتند، آن‌ها را نمی زدید و حالا که راست می گویند، آن‌ها را می زنید! آن‌ها را نزد من آورید. پیامبر خدا از آن...

ها پرسید که چه کسانی هستند؟ گفتند: ای محمد ما بندگان قریش هستیم. پیامبر پرسید: آن‌ها چند نفرند؟ گفتند: از تعدادشان اطلاعی نداریم. پرسید: روزانه، چند گوسفند ذبح می کنند؟ گفتند: نه تا ده عدد. فرمود: تعداد آن‌ها نهصد تا هزار نفر است. سپس دستور داد، تا آن‌ها را زندانی کنند. این خبر به قریش رسید و همگی ترسیدند و از آمدن خود پشیمان شدند. عتبه بن ربیعه به ابوالبختری بن هشام برخورد کرد و به او گفت: آیا این ظلم را نمی بینی؟ من جای پای خودم را نمی بینم! ما آمدیم از کاروان دفاع کنیم و حالا گرفتار جنگ و دشمنی شده ایم. به خدا مردم ستمکار هرگز رستگار نمی شوند! دوست می داشتم همه اموال کاروان غارت شده بود و ما از این راه حرکت نکرده بودیم. ابو البختری گفت: تو یکی از بزرگان قریش هستی. در میان مردم برو و با قبول خسارت کاروانی که محمد و یارانش تصاحب کرده‌اند و خون بهای ابن الحضرمی که هم سوگند توست، آن ها را از جنگ باز دار. عتبه گفت: باید این کار انجام دهم، تنها ابن حنظله - ابو جهل - با ما مخالف است. برو و او را از مطلع گردان که من خسارت کاروان و خون ابن حضرمی را متقبل شده‌ام. او هم‌پیمان من است و من باید دیه‌اش را بپردازم. ابو بختری گوید: به خیمه ابو جهل رفتم و او را از تصمیم عقبه مطلع ساختم. وی گفت: عتبه از بنی عبد مناف و پسرش همراه محمد است، از این رو تعصب او را دارد. به لات و عزی قسم، ما دست از سر آن‌ها بر نمی داریم، تا آن‌ها را اسیر کنیم یا این که یثرب را بر سر آن‌ها خراب کنیم و آن ها را داخل مکه کنیم و این خبر به گوش عرب برسد. و ابو حذیفهٔ پسر عتبه از همراهان پیامبر بود. پس از آن که ابو سفیان کاروان را عبور داد، کسی به سوی قریش فرستاد که کاروان شما نجات یافت. باز گردید و محمد و عرب را به حال خود گذارید و با ساده‌ترین روش جنگ را از خود دور کنید. و اگر باز نگشتید رامشگران و خنیاگران را باز گردانید. پیامبر در

جحفه به آن‌ها رسید. عتبه می خواست مراجعت کند. ابو جهل و بنی مخزوم امتناع کردند و رامشگران را از جحفه باز گرداندند. هنگامی که اصحاب پیامبر از کثرت جمعیت قریش اطلاع یافتند، به وحشت افتادند و نزد پیامبر اسلام رفتند و مشغول التماس شدند. به دنبال این ماجرا آیات بعد: «اذ تستغیثون ربکم ...» نازل گردید.

ابن عباس گوید: در روز بدر، هنگامی که مردم صف کشیدند، ابو جهل گفت: خدایا هر کدام از ما را که به یاری تو سزاوارتریم، یاری کن. مسلمانان هم استغاثه کردند و خداوند فرشتگان را فرستاد و فرمود: «إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ ...» برخی گویند: هنگامی که پیامبر به کثرت جمعیت دشمن و شمار اندک مسلمانان نگریست، رو به قبله ایستاد و فرمود: خدایا به وعده ای که به من داده ای، وفا کن. اگر یاران من شکست بخورند و کشته شوند، در روی زمین کسی تو را عبادت نخواهد کرد. وی چنان در حال دعا دست‌ها را بلند کرده بود که عبا از دوشش افتاد. در این وقت خداوند، این آیات (إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ...) را نازل کرد. روایتی به همین مضمون از امام باقر علیه السلام نیز روایت شده است. می فرماید: همین که شب فرا رسید، خداوند بر اصحاب که در جایی فرود آمده بودند که از زیادی رمل، پاها قرار نمی گرفتند، پرده خواب افکند و بارانی فرستاد تا رمل‌ها چسبیدند و پاهای ایشان بر زمین قرار گرفت. لکن این باران برای قریش شدید بود و آن‌ها را به زحمت افکند و خداوند در دلشان رعب و وحشت افکند. چنان که می فرماید: «سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ».

«إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ» به خاطر بیاورید هنگامی را که در روز بدر از شر دشمنان

ص: ۲۲۱

به خداونـد پناه بردیـد و از او درخواست کردیـد که شـما را یاری کنـد، زیرا تعداد شـما کم و تعداد آن‌ها بسیار بود. آن روز چاره ای نداشتیـد، جز این که به درگاه خداوند اسـتغاثه کنید و از او بخواهید که شـما را کمک و از شـر دشـمن خلاص کند. «فَاسْتَجابَ لَکُمْ أَنِّی مُمِدُّکُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلائِکَهِ مُرْدِفِینَ» خداوند دعای شـما را مستجاب و به شما اعلام کرد که: من شما را به هزار فرشته که هزار فرشته دیگر به دنبال دارد، یاری خواهم کرد. و گفته شـده: یعنی این فرشـتگان پشت سر یکـدیگر قرار گرفته انـد و هزار فرشـته بودند که به دنبال هم بودند. و گفته شده: یعنی هزار فرشـته به دنبال صف مسـلمین قرار گرفتند. «وَ ما جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْری وَ لِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُکُمْ» خداوند شما را به وسیله فرشتگان یاری کرد تا به شما بشارت پیروزی بدهند و دل‌های شما آرام شود و دچار وسوسه نشوید و الا لازم نبود که هزاران فرشـته در برابر دشمنان شما صف آرایی کنند. بلکه یک فرشته برای نـابود کردن آن‌هـا کافی بود. چنان که جبرئیل به تنهایی قوم لوط را هلاک کرد. اختلاف است که آیا فرشـتگان در روز بدر، جنگ کردند یا نه؟ گفته شده: فرشتگان نجنگیدند و فقط سیاهی لشکر مسلمین شدند و آن‌ها را تشجیع کردند و به آن‌ها مژده پیروزی دادنـد. مجاهـد می گویـد: خداونـد با هزار هزار فرشـته که برای جنگ آمدنـد، آنان را یاری کرد. اما آن چه در سـوره آل عمران (آیه ۱۲۶) درباره سه هزار و پنـج هزار فرشـته گفته شـده است، آن‌ها مامور بودند که مسـلمین را مژده دهند. ابن مسـعود گویـد: از ابو جهـل پرسـیدم: از کجـا به مـا حمله می شود؟ ما کسـی را نمی بینیم! گفت: فرشـتگان به ما حمله می کنند. ما به وسـیله فرشـتگان مغلوب شدیم نه به وسـیله شـما! ابن عباس گوید: فرشتگان در روز بدر، جنگ کردند. «وَ مَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» پیروزی شما به دست فرشتگان و به کثرت جمعیت نبود، بلکه به دست خداوند متعال بود. «إِنَّ اللَّهَ عَزِیزٌ حَکِیمٌ» خداونـد عزیز است و به کارهـا قـادر است و از انجام عملی باز نمی‌مانـد، و حکیم است و بـدون حکمت و مصـلحت کاری را انجام نمی دهـد. «إِذْ یُغَشِّیکُمُ النُّعاسَ» نعاس ابتدای خواب است پیش از این که سـنگین شود. «أَمَنَهً مِنْهُ» به منظور ایمن بودن از دشـمن. و گفته شـده: ضـمیر در «منه» به خداوند بر می گردد زیرا انسان در حال ترس خوابش نمی برد، خداوند آن‌ها را ایمنی بخشید و ترس از دل ایشان رخت بر بست

و خواب به دیدگان آن‌ها راه یافت. نتیجه دیگر این خواب این بود که استراحت کردند و برای جنگ با دشـمن نیروی بیشتری بـدست آوردنـد. «وَ یُنَزِّلُ عَلَیْکُمْ مِنَ السَّماءِ ماءً» یعنی باران. «لِیُطَهِّرَکُمْ بِهِ» مشـرکین قبل از مسـلمین بر سـر آب فرود آمدنـد و مسـلمین بر یک منطقه خشک و شن زار! بر اثر نداشـتن آب، هم تشنه شدند و هم نتوانستند بدن خود را از حدث اکبر و اصغر و نجاسات پاک سازند. شیطان هم به وسوسه گری پرداخت

ص: ۲۲۲

و گفت: دشمن شما آب را تصرف کرده است و شما باید با حالت جنابت و بدون وضو نماز بخوانید و پاهای شما در رمل فرو برود. از این جهت خداونـد بـاران بر آن‌ها نازل کرد تا این که بـدان غسل نمودنـد و از حـدث پاکیزه گشـتند و به واسـطه این باران خاکِ زمین آن‌ها به هم چسبیـد و خاک دشـمن گل‌آلود شـد. «وَ یُذْهِبَ عَنْکُمْ رِجْزَ الشَّیْطانِ» یعنی وسوسه شـیطان، طبق آن چه بیان شـد، یا مقصود جنابتی بود که در اثر احتلام بدان دچار شدند. «وَ لِیَرْبِطَ عَلی قُلُوبِکُمْ» باران را به این منظور فرسـتاد تا دل‌های شما را قوی سازد و یقین پیدا کنید که پیروز می شوید. «وَ یُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدامَ» با به هم چسبیدگی زمین قدمهاتان استوار

شد، و گفته شده: با صبر و شکیبایی و قوت قلب. «إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ» خدای تو به فرشتگانی که به یاری مسلمین فرستاده بود، وحی کرد که من با شما هستم و شما را کمک می کنم. «فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا» مؤمنین را مژده پیروزی دهید تا ثابت قدم بمانند. فرشته به صورت انسانی می شد و در پیشاپیش صف حرکت می کرد و می گفت: مژده باد که خدا یار شماست. و گفته شده به این معنا است که: همراه آن‌ها با مشرکین جنگ کنید. یا این که قلب آن‌ها را با افکندن چیزهایی در آن، قوی کنید. «سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ» در دل کفار رعب افکندم یعنی: ترس و وحشت که از دوستان من بترسند. « فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْناقِ» یعنی سر آن‌ها را بزنید. چرا که سر بالای گردن است. عطا گوید: یعنی بر جمجمه آن‌ها بکوبید. این جمله ممکن است دستور به ملائکه یا مؤمنین باشد. و این وجه، آشکارتر است. ابن انباری گوید: فرشتگان نمی دانستند که کدام سمت بدن مشرکین را هدف قرار دهند خداوند به آن‌ها یاد داد. «وَ اضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنانٍ» گفته شده: یعنی انتهای دست و پای ایشان را بزنید. ابن انباری گوید: یعنی سر انگشتان آن‌ها را بزنید که با بیان این عبارت از گفتن دست‌ها و پاها بسنده نموده است. «ذلِكَ» این عذاب و و امر به زدن گردن و انگشتان و متمکّن کردن مسلمانان بر آن. «بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ» به این سبب است که با خدا و رسولش مخالفت کرده و به جنگ برخاسته اند. «مَنْ يُشاقِقِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ» در دنیا هلاک و در آخرت دچار عذاب همیشگی می شوند. «ذلِكُمْ فَذُوقُوهُ» عذاب قتل و اسیری را در این جهان برای شما مهیا کرده ام که آن را بچشید. «وَ أَنَّ لِلْكافِرِينَ عَذابَ النَّارِ» در آخرت نیز مردم کافر گرفتار عذاب خواهند شد.

دنباله داستان: بامداد روز بدر، پیامبر اسلام لشکر خود را بسیج کرد. در این لشکر دو اسب، یکی از زبیر بن عوام و دیگری از مقداد،

و هفتاد شتر بود. پیامبر و علی و مرثد بن ابو مرثد از یک شتر که به مرثد تعلق داشت، استفاده می کردند، در لشکر قریش چهار صد و به قولی دویست اسب بود. همین که چشم سپاهیان قریش به سپاه قلیل پیامبر افتاد، ابو جهل گفت: این ها مثل یک لقمه هستند. تنها غلامان ما می توانند آن‌ها را اسیر کنند و نزد ما آورند. عتبه بن ربیعه گفت: آیا جمعیت آن‌ها منحصر به همین است و کسی برای حمایت آن‌ها در کمینگاه نیست؟ عمرو بن وهب مأموریت پیدا کرد که این موضوع را رسیدگی کند. او سوارکاری دلاور بود و لشکر پیامبر را دور زد و بازگشت و گفت: آنان کمین و نیروی کمکی ندارند، اما شتران آبکش یثرب، مرگ را با خود آورده اند، مگر نمی بینید که لال و گنگ هستند و حرف نمی زنند و چگونه مانند مارها به خود می پیچند و پناهی جز شمشیرهایشان ندارند؟ من گمان می برم که آنان فرار نخواهند کرد، مگر این که کشته شوند. و کشته نمی شوند مگر این که به اندازه شمار خود بکُشند، پس نظرتان را ارائه دهید. ابوجهل گفت: تو دروغ می گویی و ترس به دلت راه یافته است. و خداوند این آیه را نازل کرد: «وَ إِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَها» - . انفال / ۸ -

{و اگر به صلح گراییدند، تو [نیز] بدان گرای} پیامبر گرامی برای آن‌ها پیامی فرستاد به این مضمون: ای جماعت قریش، من خوش ندارم که در جنگ با شما پیش قدم شوم. عرب را به من واگذارید و بازگردید. عتبه گفت: به خدا قسم، قومی که این پیشنهاد را رد کنند، هیچ گاه رستگار نمی شوند. سپس بر شتری سرخ رنگ سوار شد و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به او نگاه کرد، در حالی که در میان ارتش قریش در حال حرکت بود و آنان را از جنگ باز می داشت. ایشان فرمودند: اگر

خیری نزد کسی باشد، نزد صاحب آن شتر سرخ است و اگر از وی اطاعت کنند، عاقلانه رفتار کرده اند. عتبه در برابر قریش نطقی ایراد کرد و چنین گفت: ای جماعت قریش، امروز از من اطاعت کنید و یک عمر مرا نافرمان باشید. محمد را عهدی است و پیمانی. او پسر عموی شماست. عرب را به او واگذارید. اگر او راستگوست، که شما باید از او حمایت کنید و اگر او دروغگوست، گرگ‌های عرب برای او کافی است. ابو جهل از سخنش خشمگین شد و گفت: تو ترسیده ای و شش‌هایت باد کرده است. عتبه گفت: نشیمنگاه زرد (یا ای کسی که از نشیمنگاهش صدا بیرون می‌آید) شخصی مثل من هرگز ترس به دل راه می‌دهد؟ قریش خواهند دانست که من ترسیده ام یا تو، و تو بیشتر به قوم خود زیان می رسانی یا من! سپس زره خود را پوشید و همراه برادرش شیبه و پسرش ولید پیش آمد

ص: ۲۲۴

و گفت: ای محمد، قریشیانی که هم شأن ما هستند، به جنگ ما بفرست. سه تن از انصار بیرون آمدند و نسب خود را بیان داشتند. گفتند: شما بازگردید: ما باید با همترازان قریشی خود بجنگیم. سپس رسول خدا ص صلی الله علیه و آله و سلم به عبیده بن حارث ابن عبد المطلب که هفتاد سال عمر داشت نگاه کرد و به وی فرمود: برخیز ای عبیده! او با شمشیر در برابر رسول خدا برخاست. سپس به حمزه ابن عبد المطلب نگاه کرد و فرمود: برخیز عمو! و سپس به امیر مؤمنان علیه السلام نگاه کرد و به او فرمود: برخیز ای علی! و علی علیه السلام کوچکترین آنان بود. پس با شمشیرهایشان در برابر رسول خدا صلی الله علیه و آله، برخاستند و فرمود: حقتان را که خدا برای شما قرار داده است، بگیرید، چرا که قریش با غرور و تکبرش آمده است و می خواهد نور خدا را خاموش نماید (وَ يَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ)و خدا اصرار دارد که نورش کامل شود. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم گفتند: ای عبیده! تو با عتبه بجنگ و به حمزه فرمود: با شیبه بجنگ و به علی علیه السلام فرمودند: با ولید بن عتبه بجنگ. سپس پیش رفتند تا این که به قوم قریش رسیدند. آن‌ها گفتند: این ها همترازانی لایق هستند. پس عبیده به عتبه حمله کرد و ضربه ای بر او وارد کرد که سرش را با آن از هم شکافت و عتبه پای عبیده را زد و آن را برید و هر دو بر زمین افتادند. شیبه به حمزه حمله کرد و با شمشیرهایشان به مبارزه پرداختند تا این که این شمشیرها لب پَر شدند و هر کدام از آنان، ضربه طرف دیگر را با زره دفع می کرد و امیر مؤمنان علیه السلام به ولید بن عتبه حمله کرد و شانه اش را زد و شمشیر از زیر بغلش درآمد. - علی علیه السلام فرمود:- ولید دست راست بریده اش را برداشت و آن را بر سرم کوبید تا جایی که گمان بردم آسمان بر روی زمین افتاد. سپس حمزه و شیبه درگیر شدند. مسلمانان گفتند: ای علی! مگر نمی بینی چگونه این سگ، نفس عمویت را بریده است؟ علی علیه السلام به وی حمله کرد و گفت: عمو، سرت را پایین بیاور. حمزه بلندتر از شیبه بود. حمزه سرش را در سینه اش فرو برد و آن گاه علی علیه السلام ضربه‌ای به سر شیبه وارد آورد که آن را به دو نیم کرد. سپس به طرف عتبه که هنوز جان داشت، به راه افتاد و او را خلاص کرد.

به روایتی حمزه در مقابل عتبه و عبیده در مقابل شیبه و علی در مقابل ولید ایستادند و حمزه، عتبه را، و عبیده، شیبه را، و علی، ولید را کشتند. شیبه بر پای عبیده ضربه‌ای زد و پایش را قطع کرد. پس حمزه و علی او را نجات دادند و او را حمل کرده تا به نزد پیامبر آوردند. اشک از چشمان پیامبر جاری شد. عرض کرد: ای رسول خدا، آیا من شهید نیستم؟ فرمود: تو نخستین شهید

ص: ۲۲۵

اهل بیت من هستی. ابو جهل به قریش گفت: مثل فرزندان ربیعه، شتابزدگی نکنید. اهل یثرب را بکشید و قریش را اسیر کنید تا آن‌ها را به مکه ببریم و به آن‌ها بفهمانیم که گمراه شدند. ابلیس به صورت سراقه بن مالک در آمد و به آنان گفت: من یار شما هستم. پرچمتان را به من دهید. پس به او دادند. و پرچم در اختیار بنی عبد الدار بود. رسول خدا صلی الله علیه و آله، به او نگاه کرده و فرمودند: نگاه‌هایتان را پایین بیاورید و لب‌هایتان را گاز بگیرید (یعنی مقاومت کنید و ثابت قدم باشید) و شمشیرهایتان را بیرون نیاورید، مگر این که به شما اجازه دهم. سپس دستش را به سوی آسمان بالا ـ برده و فرمودند: پروردگارا! اگر این گروه اندک از بین برود، کسی تو را پرستش نخواهد کرد. سپس برای چند لحظه ای بی هوش شد. پس به هوش آمد و در حالی که عرق را از صورتش خشک می کرد، فرمود: این جبرئیل است که آمده و برای شما هزار نفر از فرشتگان صف کشیده را با خود آورده است.

ابو امامه بن سهل بن حنیف از پدرش روایت می‌کند که گفت: در روز بدر همین که یکی از ما با شمشیر خود به مشرکی اشاره می کرد، سر از تنش می افتاد، قبل از این که شمشیر به او اصابت کند.

ابن عباس می‌گوید: مردی از بنی غفار برایم نقل کرد: با پسر عمویم از کوهی که مشرف بر بدر بود بالا رفتیم و ما مشرک بودیم منتظر بودیم تا ببینیم سر انجام جنگ چه خواهد شد و کدام جبهه شکست می‌خورند؟ در این وقت ابری بر سر ما آمد که صدای اسب‌ها و سپاهیان از آن بگوش می رسید. شنیدم که کسی می گفت: ای حیزوم (اسب جبرئیل) پیش برو. پسر عمویم از شدت ترس پرده دلش برداشته شد و جان سپرد و من با وحشت زیاد جان سالم بدر بردم.

عکرمه از ابن عباس روایت کرده که گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در روز بدر فرمود: این جبرئیل است که سرِ اسبش را گرفته و لباس رزم بر تن کرده است. بخاری در صحیح خود این روایت را آورده است. - . صحیح بخاری ۵ : ۱۰۳ -

ص: ۲۲۶

عکرمه گوید: ابو رافع، غلام پیامبر می گوید: من غلام عباس بن عبدالمطلب بودم. من و ام الفضل مسلمان شده بودیم ولی عباس از ترس قریش، اسلام خود را آشکار نمی کرد و ثروت بسیاری داشت که در دست قومش پراکنده بود. ابو لهب دشمن خدا در جنگ بدر شرکت نکرد و به جای خود عاص بن هشام بن مغیره را فرستاد. به طور کلی هر کس نیامده بود، دیگری را به جای خود فرستاده بود. هنگامی که شنیدیم قریش شکست خورده اند، پیش خود احساس سرفرازی و نیرومندی کردیم. من مردی ضعیف بودم و در نزدیکی زمزم مشغول ساختن و تراشیدن تیر بودم. من در کنار زمزم نشسته بودم و تیر می‌تراشیدم و ام الفضل نیز در کنار من نشسته بود. ابو لهب آمد و در کنار من نشست. و ما از خبر پیروزی مسلمانان شادمان گشته بودیم. در این وقت ابو لهب فاسق آمد و پاهایش را بر زمین می‌کشید تا این که در کنار طناب سنگ زمزم نشست و پشتش بر پشت من بود. در همان حال که ننشسته بود مردم خبر آمدن «ابوسفیان» را آوردند و از پی آن خودش سررسید. ابو لهب به او نداداد که برادرزاده! جلو بیا که گزارش درست را از تو بشنوم. ابوسفیان پیش او نشست و مردم در مقابل او ایستاده بودند. گفت: سوگند به خدا، با آن‌ها رویاروی شدیم و شانه‌هایمان را به آن‌ها سپردیم و هر طور می‌خواستند ما را می کشتند و به اسارت می‌گرفتند. سوگند به خدا من مردم را سرزنش نکردم. با مردانی سفید بر اسبانی ابلق رویاروی شدیم که میان آسمان و زمین بودند و هیچ کس و هیچ نیرویی توان ایستادگی در برابر آنان را نداشت، ابو رافع گوید: من گوشه حجره را با دستم برداشتم

و گفتم: این ها فرشتگان بوده اند. ابو سفیان محکم به پیشانی من زد و مرا بر زمین انداخت و مرا سخت کتک زد. ام الفضل برخاست و با ستون خیمه بر سر او کوبید سرش را به شدت زخمی کرد و گفت: چون آقایش در این جا نیست، او را کتک می زنی؟! ابوجهل ذلیلانه برخاست.

ص: ۲۲۷

پس از هفت روز گرفتار دملی شد و جان سپرد. پسرانش دو یا سه شب او را دفن نکردند تا این که متعفن شد. علت این بود که قریش از دمل اجتناب می کرد و آن را مثل طاعون می دانست. مردی از قریش به آن‌ها گفت: حیا نمی کنید؟ جسد پدرتان در خانه متعفن شده است و هنوز آن را به خاک نسپرده اید. گفتند: ما از آن جراحت وحشت داریم! گفت بیایید تا به شما کمک دهم. سر انجام، او را غسل ندادند بلکه از دور مقداری آب بر بدنش پاشیدند و او را در بالای مکه در کنار دیواری دفن کردند و بر قبرش سنگ ریختند تا پوشیده شد.

از ابن عباس نقل شده است که عباس به دست کعب بن عمر اسیر شده بود. عباس مردی نیرومند و کعب مردی خرد بود، پیامبر پرسید: چگونه او را اسیر کردی؟ گفت: مردی که هرگز او را ندیده بودم و بعداً هم او را ندیده ام، به من کمک کرد. شمایلش چنین و چنان بود. فرمود: فرشته ای گرامی به تو کمک کرده است.

«یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا » گفته شده: این خطاب برای اهل بدر و گفته شده: خطاب به عموم است. « إِذا لَقِیتُمُ الَّذِینَ کَفَرُوا زَحْفاً» هرگاه برای جنگ با کافر نزدیک شدید. «فَلا تُوَلُّوهُمُ الْأَدْبارَ» به آن‌ها پشت، نکنید و پا به فرار نگذارید. «وَ مَنْ یُوَلِّهِمْ یَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ» هر کس از جنگ روی گردان شود و راه فرار پیش گیرد، «إِلَّا مُتَحَرِّفاً لِقِتالٍ» اما اگر کسی جای خود را ترک کند برای این که جای بهتری پیدا کند، تا بهتر بتواند با دشمن بزد و خورد بپردازد «أَوْ مُتَحَیِّزاً إِلی فِئَهٍ» یا این که خود را به دسته ای برساند که از آن ها کمک بگیرد، عیبی ندارد. «فَقَدْ باءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ» سزاوار غضب خداست و به قولی به سوی غضب خدا بازگشته است. اکنون این مطلب را بیان می کند که در جنگ بدر، مشرکین را مسلمانان نکشته اند، بلکه خدا کشته است. می فرماید: «فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَ لکِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ» خداوند فعل را از کسانی که در حقیقت آن را انجام دادند، نفی

ص: ۲۲۸

و به خود نسبت می‌دهد و فعل خداوند نیست بلکه منظور این است که خدا کارهایی انجام داد که آن کارها سبب حقیقی کشته شدن آنان گردید؛ کارهایی چون قدرتمند کردن آنان و یاری نمودن و نویدپیروزی وامید بخشیدن به مسلمانان، دمیدن روح شهامت و شجاعت بر دل های آنان و افکندن ترس و دلهره بر دل های دشمنانشان تا این که کشته شدند. «وَما رَمَیْتَ إِذْ رَمَیْتَ وَلکِنَّ اللَّهَ رَمی» گروهی از مفسران همچون ابن عباس ذکر کرده‌اند که: در روز بدر، جبرئیل به پیامبر گفت: کفی خاک بردار و بر روی دشمن بپاش. هنگامی که دو سپاه رو در روی یکدیگر قرار گرفتند، پیامبر به علی فرمود: کفی از سنگریزه های وادی به من ده. علی کفی سنگریزه که بر روی آن خاک بود به حضور پیامبر داد و پیامبر سنگریزه ها را به صورت قوم پاشید و فرمود زشت باد چهره‌های شما. سنگریزه‌ها وارد چشم و دهان و بینی مشرکین شد و مسلمانان به جان آن‌ها افتادند و آن‌ها را کشتند و اسیر کردند همین پاشیدن سنگریزه ها سبب شکست قوم شد. قتاده و انس گویند: پیامبر خدا

سه سنگریزه برداشت. یکی به جانب راست و یکی به جانب چپ و یکی در میان مشرکین انداخت و فرمود: زشت باد صورت‌ها! متفرق شوید! روی همین اصل است که خداوند انداختن سنگریزه‌ها را به خود نسبت داده است زیرا کسی جز خدا قادر بر این کار نیست و از جمله شگفت‌ترین معجزات است. «وَ لِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلاءً حَسَناً» خداوند این کارها را کرد تا به مؤمنین نعمتی نیکو عطا کند. ضمیر «منه» به «نصر» یا به «خداوند» باز می گردد. «إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ» خداوند دعای شما را می شنود و به کردار و نیّات شما داناست. «ذلکم» خبر مبتدای محذوف (الامر ذلکم) یا (ذلکم الذی ذکرت) است. «وَ أَنَّ اللَّهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكافِرِينَ» از راه ایجاد ترس و اختلاف در میان کفار، نیرنگ آن‌ها را سست گردانید. «إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جاءَكُمُ الْفَتْحُ» برخی گفته اند: خطاب به مشرکین است، زیرا ابو جهل در روز بدر، هنگامی که دو سپاه روبرو شدند، گفت: خدایا، محمد قطع رحم کرده و چیزی آورد که ما آن را نمی شناسیم، ما را بر علیه او یاری بده.

ابو حمزه ثمالی روایت کرده است که ابو جهل گفت: خدایا دین ما قدیم و دین محمد جدید است. هر کدام از دینها را که می پسندی امروز یاری کن.

معنای آیه این است که: اگر می خواستید که خداوند هر کدام از دو سپاه را که اهل هدایت است، پیروزی بخشد، اکنون محمد صلی الله علیه و آله و سلم و یارانش پیروز شدند.

ص: ۲۲۹

و گفته شده: خطاب به مؤمنین است. یعنی: اگر از خدا می‌خواستید که شما را بر دشمن پیروز گرداند، اکنون از برکت وجود پیامبر گرامی، شما را پیروز گردانید. «وَ إِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَ إِنْ تَعُودُوا نَعُدْ» اکنون اگر دست از کفر و جنگ با پیامبر و مؤمنین بردارید، به حال شما بهتر است و اگر باز هم دست به جنگ با مسلمین بزنید، ما هم آن‌ها را کمک و برای جنگ، بسیج می کنیم. «وَ لَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئاً وَ لَوْ كَثُرَتْ» در این صورت، جمعیت شما هر اندازه هم زیاد باشد، نمی تواند از شما دفاع و شما را بی نیاز گرداند، «وَ أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ» خداوند، با مردم مؤمن است و آن‌ها را کمک و محافظت می کند و بر شما پیروز می گرداند. - . مجمع البیان ۴ : ۵۲۰ - ۵۳۱ -

«إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا» گفته شده: این آیه ها درباره ابو سفیان نازل شده است. وی در جنگ احد، غیر از عرب، دو هزار نفر از حبشی ها را برای جنگ با مسلمین استخدام کرده بود. - . کعب بن مالک در باره ایشان گوید:

به موجی از دریا رسیدیم که در میان ایشان حبشی ها بودند. برخی نقاب داشتند و برخی نه.

آن‌ها سه هزار نفر بودند و ما سیصد نفر و حد اکثر چهار صد نفر بودیم.

- برخی گویند: درباره آن دوازده نفری نازل شده است که در روز بدر اطعام کردند. اینان عبارتند از: ابو جهل بن هشام، عتبه و، شیبه دو پسر ربیعه، نبیه و منبه دو پسر حجّاج، ابو البختری بن هشام، نضر بن حارث، حکیم بن حزام، ابی بن خلف، زمعه بن اسود، حارث بن عامر بن نوفل، و

ص: ۲۳۰

عباس بن عبدالمطلب. همه این افراد از قریش بودند و هر روز یکی از آن‌ها ده گوسفند را اطعام می کرد و روز شکست آن‌ها، نوبت به اطعام عباس رسید. و برخی گویند: پس از آنکه قریش در جنگ بدر شکست خوردند و شکست‌خوردگان به مکه بازگشتند، صفوان بن امیه و عکرمه بن ابی جهل همراه افرادی که پدران و برادرانشان در جنگ بدر کشته شده بودند، نزد ابو سفیان و کسانی که در کاروان متاعی داشتند، رفتند و گفتند: ای مردم قریش! محمد به شما ظلم کرد و برگزیدگان شما را کشت، پس با این مالی که از جنگ با او به دست آمد، ما را کمک کنید شاید انتقام کشته شدگانمان را بگیریم. آن‌ها اموال و متاع ها را دادند و بدین مناسبت، آیه ها نازل شد. «يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ» در جنگ با پیامبر و مؤمنان. «لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» برای این که مردم را از دین خداوند که محمد صلی الله علیه و آله و سلم آورده است، بازدارند. «فَسَيُنْفِقُونَها ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً» به زودی دچار حسرت خواهند شد و خواهند فهمید، که در دنیا و در آخرت، از آن نفعی نخواهند برد، بلکه وسیله بدبختی آن‌ها خواهد شد. «ثُمَّ يُغْلَبُونَ» آن گاه در میدان جنگ نیز دچار شکست خواهند شد. از این جمله، استفاده می شود که پیامبر گرامی اسلام در ادعای نبوت، راستگو بود، زیرا از چیزی خبر می دهد که هنوز واقع نشده است. «وَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلى جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ» بعد از آنکه در این جهان، بر اثر شکست، دچار حسرت می شوند. «لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ» تا انفاقی که مؤمنین می کنند، از انفاقی که مشرکین می کنند، تمییز یابد «وَ يَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلى بَعْضٍ» یعنی انفاق مشرکین را بر روی هم قرار دهد.

ص: ۲۳۱

«فَيَرْكُمَهُ» و آن را جمع و انباشته کند. «جَمِيعاً فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ» در آخرت آن‌ها را به وسیله آن کیفر دهد. برخی گویند: یعنی برای این که در این دنیا مؤمن را به وسیله پیروزی و نصرت و اسماء حسنه و احکام مخصوص و در آخرت به وسیله پاداش و بهشت، از مردم کافر ممتاز گرداند. برخی گویند: یعنی برای این که کافر را در جهنم و مؤمن را در بهشت قرار دهد و کافران را طوری روی هم انباشته کند که عرصه بر آن‌ها تنگ شود. «أُولئِكَ هُمُ الْخاسِرُونَ» زیرا به وسیله انفاق مال در راه معصیت، در آخرت برای خود عذاب می خرند. «فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ» یعنی سنّت خداوند در میان اجداد شما و عادت خداوند بر یاری مؤمنان و نابودی دشمنان دین گذشته است. -. مجمع البیان ۴ : ۵۴۱ - ۵۴۲ -

«وَ ما أَنْزَلْنا عَلى عَبْدِنا يَوْمَ الْفُرْقانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعانِ» یعنی یقین بدانید که خداوند یاور شما است آنسان که نصرت الهی را مشاهده کردید. یا این که «آمنتم بالله» بدین معنا باشد که بدانید آن چه به غنیمت گرفتید خمس آن برای خدا و رسولش است و هر طور بخواهند درباره آن دستور می‌دهند، اگر به خدا ایمان دارید آن چه درباره غنیمت به شما دستور داده شده قبول کنید و بدان عمل کنید. برخی این جمله را مربوط به آیه پیش «فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلاكُمْ ...» دانسته اند. «و ما انزلنا علی عبدنا» یعنی و به آن چه از قرآن که بر محمد نازل شد، ایمان آوردید. و گفته شده: منظور نصرتی است که بر شما نازل کردیم. و گفته شده: مقصود فرشتگان است، یعنی: دانستید که پیروزی شما بر دشمنتان به واسطه ما بود. «یوم الفرقان» روز بدر است، زیرا در آن روز، خداوند میان مسلمین و مشرکین جدا کرد. مسلمین را عزت بخشید و مشرکین را سرکوفت داد. «یوم التقی الجمعان» در آن روز عده مسلمین سیصد و سیزده نفر و عده مشرکانی که از بزرگان قریش بودند بین نهصد تا هزار تن بود.

بیش از هفتاد تن آن‌ها کشته و بیش از هفتاد تن اسیر شدند. جنگ بدر، در روز جمعه هفدهم ماه رمضان، سال دوم هجرت،

ص: ۲۳۲

هیجده ماه پس از هجرت واقع شد. برخی گفته اند: نوزدهم ماه رمضان بود. از امام صادق علیه السلام نیز چنین روایت شده است.

«إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيا» عدوه: کنار وادی. هر وادی دارای دو «عدوه» است. دنیا: مؤنث «ادنی»، نزدیکتر. ابن عباس گوید: منظور این است که خداوند قادر است که شما را یاری کند، زیرا هنگامی که در کنار وادی نزدیک به مدینه بودید و ذلت و زبونی و کمی نفرات دامنگیر شما شده بود، شما را یاری کرد. «وَ هُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوى» در آن وقت، گروه مشرکین هم در آن طرف وادی که از مدینه دورتر بود فرود آمده بودند. «وَ الرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ» ابو سفیان و همراهانش که همراه کاروان بودند، در محلی پایین‌تر، در طرف ساحل دریا قرار داشتند. کلبی گوید: در سه مایلی ساحل دریا بودند. در این جا خداوند به این مطلب اشاره می کند که دو لشکر بدون میعاد قبلی، روبروی هم قرار گرفتند و مسلمین با کمی عده گرفتار کم آبی و رملی شده بودند که پای آن‌ها در آن فرو می رفت، اما مشرکین دارای عده بسیاری بودند و آب را هم در اختیار داشتند و کاروان که حامل اموال تجارتی ایشان بود در پایین تر آن‌ها قرار داشت. با این حال خداوند، مسلمین را یاری کرد، تا بدانند که پیروزی از جانب خداست. «وَ لَوْ تَواعَدْتُمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعادِ» یعنی: اگر برای گرد آمدن در محل جنگ، وعده ای گذاشته بودید و از کثرت جمعیت آن‌ها و کمی خودتان مطلع می شدید، تاخیر می کردید و مرتکب خلف وعده می شدید. برخی گویند: یعنی اگر وعده ای گذاشته بودید، بر اثر پیش آمدن موانع و مشکلات، از وفای به وعده، در می ماندید. کلمه «میعاد» در این جا به منظور تأکید امر خداوند نسبت به اتفاق و هماهنگی به کار رفته است و اگر لطف خدا نبود، اختلاف پیدا می شد. «وَ لكِنْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْراً كانَ مَفْعُولًا» لکن خداوند مقدر ساخت که بدون داشتن میعاد، با یکدیگر روبروی شوید، تا امر خداوند درباره اعزاز دین و مسلمین و اذلال شرک و مشرکین، تحقق پیدا کند. «لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَ يَحْيى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ» این کارها را خداوند بزرگ انجام داد، تا کسانی که می میرند، بعد از اتمام حجت باشد و معجزات شگفت و تابناک پیامبر را در جنگ‌ها و جاهای دیگر دیده باشند و همچنین برای کسانی که زنده می مانند، نیز اتمام حجت شده باشد. برخی گویند: بینه، وعده ای است که خداوند درباره پیروزی مسلمانان داده است. این وعده، برای مردم، دلیل و حجتی بر راستگویی پیامبر بود در آن چه از جانب خداوند برایشان آورد. برخی گویند: یعنی برای این که کسانی که پس از قیام حجت، گمراه می شوند، هلاک شوند و کسانی که پس از قیام

ص: ۲۳۳

حجت، هدایت می شوند، حیات پیدا کنند. پس بقای کافر، بعد از اتمام حجت، هلاک او و بقای مؤمن بعد از اتمام حجت، حیات اوست. و «عن بيّنة» یعنی پس از بیان. «وَ إِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ» خداوند گفتار آن‌ها را شنوا و به اسرار قلبی آن‌ها داناست. «إِذْ يُرِيكَهُمُ اللَّهُ» عامل در «اذ» جمله پیشین است و در تقدیر اینگونه است: آنسان که در اطراف و کناره وادی بودید، نصرت خداوند برای شما رسید و خدا آن ها را به تو نشان داد و گفته شده: عامل، در این عبارت محذوف است. یعنی: ای محمد به یاد آورد هنگامی را که خداوند این مشرکانی را که در روز بدر با شما جنگیدند، به تو نشان داد. «فِي مَنامِكَ قَلِيلًا وَ لَوْ

أَراكَهُمْ كَثِيراً لَفَشِلْتُمْ وَ لَتَنازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ» ای محمـد» خداونـد در عالم خواب سپاهیان دشـمن را در جنگ بـدر، به تو انـدک نشان داد، تا خواب خود را به مؤمنین اطلاع دهی و آن‌ها برای جنگ جرات پیدا کنند. این معنی از اکثر مفسرین است. این امر جـایز است زیرا خواب دیـدن، تصوری است در عـالم خواب، که انسـان فکر می کنـد در بیـداری است. این تصور، نه ادراک است و نه علم، بلکه بسـیاری از خـواب‌هـای مردم، تعـبیرش بر عکس است. چنـان که تعـبیر گریه، خنـده است، رمّـانی گویـد: ممکن است خداوند در عالم خواب چیزی را طور دیگر به انسان نشان دهد، زیرا خواب، تخیلی بیش نیست و برای انسان یقین آور نیست، اگر چه گـاهی هم مفیـد یقین است. درست مثـل سـراب، که انسـان آن را آب خیـال می کنـد. امـا جایز نیست که خداونـد چیزی را بر خلاف واقع به پیامبر خود الهام کنـد، زیرا در این صورت جهل است و جهل بر خداوند روا نیست. خواب بر چهار قسم است: یکی خوابی که از جانب خداست و تعبیر دارد.

دوم، خوابی که زاییـده وسوسه های شیطان است. سوم، خوابی که اثر غلبه اخلاط بدن به وجود می آید. چهارم، خواب هایی که زاییـده پـاره ای از افکـار است. سه قسم اخیر، از خـواب‌هـای پریشـان و قسم اول، الهـام است. رؤیـای پیـامبر، همین قسم و بشـارتی بود که به مؤمنین دربـاره پیروزی داده شـد. حسن گویـد: «فِي مَنامِكَ» یعنی: در محل خوابت. منظور این است که در چشم تو که بـا آن می خوابی، آن‌ها را کم نشان داد، نه در خواب. بلخی نیز همین معنی را گفته است. البته این معنا بعیـد می... نمایـد. «وَ لَوْ أَراكَهُمْ كَثِيراً لَفَشِلْتُمْ وَ لَتَنازَعْتُمْ» اگر جمعیت آن‌هـا را- آن چنـان که بودنـد- به تو نشـان می داد، از جنگ می ترسـیدید و ضـعیف می‌شدید و درباره جنگ با آن‌ها به نزاع می‌پرداختید. «وَ لكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ» لکن خداوند مؤمنین را از شکست و نزاع و اختلاف کلمه حفظ کرد. «إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ» خداوند به آن چه در دل‌های شـماست. داناست. «وَ إِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا» خداونـد عـده مشـرکین را به پیامبر در خواب کم نشان داد و به مؤمنین در بیداری، زیرا خواب انبیاء حق است. عده مشرکین

ص: ۲۳۴

را در نظر مؤمنین کم نشان داد، تا امیـد و جرأتشان بیشتر گردد و عـده مؤمنین را در نظر مشـرکین کم جلوه داد، تا برای جنگ زیاد آمادگی کسب نکننـد و بـدان‌ها اهمیت چنـدانی قائل نشوند و از این طریق اهل ایمان به پیروزی دست یابند. و این معنای «وَ يُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ» است. ابن مسـعود می گویـد: به مردی که در کنـارم ایسـتاده بـود، گفتم: آیـا آن هـا هفتـاد نفر هسـتند؟ گفت: تقریبـاً صـد نفرنـد! در روایت است که ابو جهل می گفت: آن‌ها را بگیریـد و نکشید. ممکن است گفته شود: خـداوند چگونه آن‌هـا را در نظر ایشـان کم جلوه داد بـا وجود این که مسـلمانان آن‌هـا را می‌دیدنـد؟ پاسـخ این است که ممکن اسـت اسـبابی از قبیل غبار و چیزی شبیه آن فراهم آید و آن‌ها نتوانند به دقت جمعیت دشمن را ارزیابی کنند و جمعیت آن‌ها را قلیل بشـمارند. و این نیز یکی از الطاف خداونـد است. «إِذا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا» هر گاه با گروهی کافر برخورد می کنید، برای جنگ با آن‌هـا پایـدار باشـید و فرار نکنیـد. «وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيراً» در موقع جنـگ، از خداونـد یاری بخواهیـد. «وَ لا تَنازَعُوا» در مواجه با دشـمن نزاع نکنید. «فَتَفْشَلُوا» که ترس از دشـمن، دامنگیر شما می شود «وَ تَذْهَبَ رِيحُكُمْ» صولت و قوت شما از بین می‌رود و پیروزی و دولت خود را از دست می دهیـد. کلمه «ریـح» در این جـا کنایه از پیشـرفت و نفوذ و رسـیدن به هـدف است. برخی گوینـد: به معنای نسـیم پیروزی است که خداونـد همراه با کسانی که آن‌ها را یاری می‌دهـد برانگیخت تا آن‌هایی را که خدا، خوار و ذلیل نمود شکست بدهند. و پیامبر خدا نیز فرمود: «نصرت بالصبا و اهلکت عاد بالدبور» یعنی: من با باد صبا پیروز شدم

و قوم عاد با باد مسموم جنوب هلاک شد.

«وَ اصْبِرُوا» در جنگ با دشمنان. «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ» خدا با صابران است یعنی با نصرت و یاری آن ها. «وَ لا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيارِهِمْ بَطَراً» مقصود قریش است که: از مکه به قصد حمایت از کاروانشان خارج شدند و با خود خنیاگران و آلات موسیقی بردند و شراب می‌نوشیدند و خنیاگران برای آن‌ها می‌نواختند. «وَ رِئاءَ النَّاسِ» گفته شده: قریش بت‌پرست بودند و چون می‌خواستند با آن کارها تقرب بجویند، مرتکب ریا شدند. و گفته شده: آنان به بدر آمدند تا به مردن نشان دهند که اهمیتی به مسلمانان نمی‌دهند، در حالی که دل‌هایشان مالامال از رعب و وحشت بود. از این جهت خداوند سبحان این عمل آن‌ها را ریا نامید. «وَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» یعنی دیگران را از دین خدا باز می‌دارند. «وَ اللَّهُ بِما يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ» خداوند به کردار آنان آگاه است.

ص: ۲۳۵

ابن عباس گوید، وقتی که ابو سفیان یقین کرد که کاروان را نجات داده است، برای قریش پیام فرستاد که باز گردند. ابو جهل گفت: باز نمی گردیم، تا بدر را به تصرف آوریم- بدر یکی از جاهایی بود که عرب در آن جا اجتماع می کرد و هر سال بازاری در آن جا تشکیل می داد- و سه روز در آن جا بمانیم و حیواناتی ذبح کنیم و از گوشت آن‌ها بخوریم و شراب بنوشیم و خنیاگران برای ما بنوازند. و عرب از این مراسم و جشن، اطلاع پیدا کند و همیشه از ما بترسد. از قضا به هوس خود دست نیافتند و جشنشان به عزا مبدل شد و جام‌های مرگ را نوشیدند. «وَ إِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ أَعْمالَهُمْ» یعنی در نظر آنان زیبا جلوه داد. و اینگونه بود که شیطان کردارشان را در نظرشان زینت داده و راه آن‌ها را به سوی بدر هموار کرد. و گفت: «وَ قالَ لا غالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ» امروز با توجه به این که شمار و تجهیزات شما بسیار است کسی را یارای غالب شدن بر شما نیست. «وَ إِنِّي جارٌ لَكُمْ» و من پشتیبان شما هستم و رویدادهای ناگوار را از شما دفع می‌کنم. برخی گفته اند: یعنی من با شما عهد می کنم که در برابر دشمنتان پیروزی از شماست. «فَلَمَّا تَراءَتِ الْفِئَتانِ» هنگامی که دو سپاه در برابر هم قرار گرفتند. «نَكَصَ عَلى عَقِبَيْهِ» پشت کرد و پا به فرار گذاشت. «وَ قالَ إِنِّي بَرِي ءٌ مِنْكُمْ إِنِّي أَرى ما لا تَرَوْنَ» از آن چه به شما وعده کردم تا در امان و سلامت باشید منصرف شدم، زیرا مشاهده می کنم که فرشتگان به یاری مسلمین شتافته اند و شما آن‌ها را نمی بینید. شیطان فرشتگان را می‌شناخت اما آن‌ها نمی‌شناختند. «إِنِّي أَخافُ اللَّهَ» من می ترسم که به دست فرشتگان گرفتار عذاب خدا بشوم. «وَ اللَّهُ شَدِيدُ الْعِقابِ» کیفر خدا دشوار است و نمی توان تحمل کرد. برخی گویند: یعنی می ترسم مهلت من به آخر رسیده باشد، زیرا ملائکه جز هنگام قیامت و دادن کیفر نازل نمی شوند. قتاده گوید: این دشمن خدا دروغ می گفت و نمی ترسید. بلکه می دانست که کاری از دستش ساخته نیست. عادت دشمن خدا اینگونه است. همین که پیروان خود را تحریک کرد و حق و باطل را در مقابل هم قرار داد، آن‌ها را رها می کند و از آن ها بیزاری می جوید، بنا بر این منظور شیطان از «أرى ما لا ترون» این است که: من چیزهایی می‌دانم که شما نمی دانید و می ترسم که خداوند مرا هم هلاک کند. درباره کیفیت ظهور شیطان در روز اختلاف است. برخی گویند: هنگامی که قریش می خواست حرکت کند، متذکر شد که میان ایشان و بنی بکر بن عبد مناف بن کنانه، جنگ است و می خواست از حرکت منصرف شود. شیطان

ص: ۲۳۶

با لشکریان خود به صورت سراقه بن مالك بن جشعم کنانی و سپس مدلجی که از اشراف کنانه بود، نزد آن‌ها آمد و گفت: «لا غالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَ إِنِّي جارٌ لَكُمْ» یعنی شما را در پناه قوم کنانهٔ می‌گیرم. همین که شیطان مشاهده کرد که فرشتگان از آسمان نازل می شوند و دانست که تاب مقاومت ندارد، عقب نشینی کرد. این قول از ابن عباس و دیگران روایت شده است. برخی گویند: در هنگامی که رویارو شدند شیطان در صف مشرکین، دست حارث بن هشام را گرفته بود و عقب نشینی کرد. حارث گفت: سراقه، کجا می روی؟ آیا می‌خواهی ما را در این وضعیت تنها بگذاری و به خواری بکشانی؟ گفت: من چیزهایی می نگرم که شما نمی نگرید! حارث گفت: چیزی جز وامانده های یثرب نمی نگرم. در این هنگام محکم به سینه حارث زد و فرار کرد و سپاهیان شکست خوردند. هنگامی که به مکه بازگشتند، گفتند: سراقه مردم را شکست داد. این خبر به گوش سراقه رسید. گفت: سوگند به خدا من از حرکت شما مطلع نبودم، تا این که خبر شکست شما را به من دادند. گفتند: تو در فلان روز نزد ما آمدی، او قسم خورد که نیامده است، وقتی که مسلمان شدند. فهمیدند که شیطان بوده است. این قول از امام باقر و امام صادق علیهما السلام روایت شده است. برخی گویند: شیطان نمی تواند به صورت انسان در آید و ظاهر سراقه را به خود بگیرد، بلکه خداوند ابلیس را در شکل سراقه درآورد تا پیامبر از امر آگاه باشد، و این کار را خداوند انجام داد زیرا می‌دانست اگر شخصی مشرکین را برای جنگ با مسلمانان رها کند، آنان برای جنگ با مسلمانان رهسپار نمی‌شوند زیرا از بنی کنانه می‌ترسیدند. پس خداوند شیطان را به شکل سراقه درآورد تا هدف از عزت بخشیدن به دین کامل گردد. این قول از جبائی و جماعتی است. برخی گویند: شیطان به صورت انسان در نیامد، بلکه آن‌ها را بر اینکار وسوسه کرد. وجه اول در تفاسیر، مشهور است.

در کلام شیخ مفید یافتم که گفته است: ممکن است خداوند جنیان و چیز هایی که مانند آن هست را به وضعی قرار دهد با هم جمع شوند و اعضای اصلی و ذاتی شان بر هم سوار شود تا اینکه

ص: ۲۳۷

برای مردم قابل رؤیت باشند و به شکل غیر خود از انواع حیوانات در آیند، زیرا اجسام آن‌ها طوری رقیق است که امکان اینگونه تغییر شکل‌ها برای آن ها وجود دارد. گاهی دیده ایم که انسان، هوا را جمع می‌کند و دوباره پراکنده می‌گرداند و شکل اجسام نرم را به صورت‌های مختلف تغییر می‌دهد اما خود اجسام کم و زیاد نمی‌شوند. در اخبار بسیاری وارد شده است که شیطان برای اهل دار الندوه به صورت پیری از نجد و در روز بدر به صورت سراقه در آمد و جبرئیل به صورت دحیه کلبی، در نظر اصحاب پیامبر ظاهر گردید. محال نیست که خداوند صور شیاطین را تغییر دهد و برای نوعی امتحان آن‌ها را در نظر مردم ظاهر گرداند.

«إِذْ يَقُولُ الْمُنافِقُونَ» این جمله متعلّق به ماقبلش است و بدین معنا است که آنسان که شیطان اعمالشان را برای آن‌ها زینت بخشید، منافقان می‌گفتند، و آنان کسانی بودند که قلباً کافر و در ظاهر مؤمن باشد. «وَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» آن‌هایی هستند که ظاهراً اظهار اسلام می کنند و باطناً درباره آن تردید دارند. برخی گفته اند: گروهی از قریش بودند که در مکه اسلام آوردند و پدرانشان مانع آن‌ها شدند و در روز بدر رهسپار جنگ شدند. اینان عبارت بودند از: قیس بن ولید بن مغیره و علی بن امیه بن خلف و عاص بن منبه و حارث بن زمعه و أبو قیس بن فاکهه بن مغیره. در جنگ بدر، همین که چشمشان به شمار

قلیل مسلمانان افتاد، گفتند: «غَرَّ هؤُلاءِ دِينُهُمْ» اینان مغرور دین خود شده اند تا جایی که به خاطر دینشان با وجود شمار اندک خود در مقابل شمار بسیار مشرکان برای جنگ رهسپار شده‌اند. و به فکر خود نبوده و فریب پیامبرشان را خورده‌اند. سپس خداوند بیان می کند که مغرور خود آن‌ها هستند: می فرماید: «وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ» کسانی که کار خود را به خدا واگذارند و به او اعتماد کنند و با رفتار خود، خدا را خشنود گردانند، هر چند شمارشان اندک باشد، خداوند آن‌ها را بر دشمنشان یاری می کند و او قدرتمندی است که هرگز مغلوب نمی‌شود و از این جهت هر کس به خدا توکل کند، مغلوب نمی‌شود. و او حکیمی است که بر اساس حکمت خویش امور را ترتیب می‌بخشد. «وَ لَوْ تَرى» اگر می دیدی ای محمد! «إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلائِكَةُ» یعنی فرشتگان در هنگام مرگ کفار را قبض روح می کنند. «يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبارَهُمْ» مقصود نشیمنگاه آنان است، و گفته شده: چهره‌های آنان هنگامی که روی می‌آورند و پشت آن‌ها در زمان پشت کردن. مقصود بر اجساد آنان از جلو و پشت ضربه می‌زنند. منظور

ص: ۲۳۸

کشتگان بدر است. این قول از ابن عباس و ابن جبیر و بیشتر مفسران نقل شده است. و گفته شده: مقصود این است که فرشتگان در هنگام مرگ آنان را می‌زنند. حسن روایت کرده است که: مردی خدمت پیامبر گرامی اسلام عرض کرد: در پشت ابو جهل اثری دیدم که شبیه بند نعل بود! فرمود: اثر ضربت ملائکه بوده است.

مجاهد روایت کرده است که مردی به پیامبر عرض کرد: می خواستم یکی از مشرکین را بزنم، که سرش افتاد. فرمود: فرشتگان پیش از تو به او حمله کرده اند. «وَ ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِيقِ» فرشتگان به جهت توهین و خوار کردنِ کفار به آن‌ها می گویند: پس از این عذاب، عذاب دیگری در آخرت که سوزنده و گدازنده است، در انتظار شماست. برخی گفته اند: فرشتگان در روز بدر سلاح‌های آهنینی داشتند که وقتی به مشرکین می زدند، در جراحات آن‌ها آتش می افتاد و منظور از «ذُوقُوا عَذابَ الحريق» همین است.

«ذلِكَ» این عذاب. «بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ» به خاطر رفتاری و اعمالی که از شما سر زده است، گریبانگیر شما می شود. «وَ أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ» خداوند به ستم، بندگان خود را عذاب نمی‌کند، بلکه آن‌ها را بر اساس گناهانشان به اندازه استحقاقشان کیفر می دهد. -. مجمع البیان ۴ : ۵۴۴ - ۵۵۱ -

«ما كانَ لِنَبِيٍّ» یعنی برای پیامبر جایز نیست و خداوند عهد و پیمانی با او ندارد که: «أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرى» افراد دشمن را به اسیری بگیرد و از آن‌ها فدیه دریافت کند یا بر آن‌ها منت گذارد و آزادشان کند، « حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ» تا این که در قتل مشرکین مبالغه کند و آن‌ها را نابود سازد و اسباب عبرت دیگران را فراهم گرداند. ابو مسلم گوید: اثخان، غلبه بر شهرها و خوار کردن مردم آن است. پس منظور این است که: تا پیامبر در روی زمین قدرت پیدا کند. «تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيا» این خطاب به شماری از مسلمانان است نه به پیامبر، زیرا میل آن‌ها این بود که از اسیران پولی دریافت کنند و آن‌ها را آزاد سازند. علاقه آن‌ها به جنگ نیز برای به دست آوردن غنیمت بود. حسن و ابن عباس گویند: منظور این است که شما در اولین جنگ- یعنی جنگ بدر- پیش از آنکه در روی زمین قدرت پیدا کنید، از اسیران فدیه گرفتید، عرض دنیا، مال دنیاست که در معرض زوال است. «وَ اللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ» و خداوند می خواهد به پاداش آخرت برسید.

«لَوْ لا کِتابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّکُمْ فِیما أَخَذْتُمْ عَذابٌ عَظِیمٌ»(اگر از جانب خدا نوشته ای نبود، قطعاً در آن چه گرفته اید، به شما عذابی بزرگ می رسید.) درباره معنای این آیه، اقوالی است: ۱- ابن جریح گوید: یعنی اگر حکم خدا بر این نبود که قومی را پیش از بیان حکم عذاب نکند، شما را به خاطر گرفتن فدیه از اسیران، عذاب می کرد. لکن چون دستور نداده بوده که فدیه نگیرید، شما را عذاب نمی کند. ۲- ابن عباس گوید: یعنی اگر خداوند در لوح محفوظ، حکم نکرده بود که غنیمت و فدیه برای شما مباح است، در برابر این غنیمت که گرفتید، شما را عذابی سخت می کرد، و غنیمت‌ها برای احدی پیش از شما حلال نبوده است.

سوم یعنی اگر کتاب از جانب خداوند که قرآن است، نازل نشده بود و شما ایمان نیاورده و به واسطه ایمان سزاوار آمرزش نشده بودید، به شما عذاب می رسید.

چهارم مقصود از کتابی که سبقت گرفته است، این آیه است: «وَ ما کانَ اللَّهُ لِیُعَذِّبَهُمْ وَ أَنْتَ فِیهِمْ» {(ای پیامبر) تا تو در میان آنان هستی، خدا بر آن نیست که ایشان را عذاب کند}

«فَکُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلالًا طَیِّباً» در این جا خداوند، غنیمتی را که مؤمنین از اموال مشرکین به دست می آورند، بر آن‌ها حلال شمرده است تا از آن استفاده کنند.

**[ترجمه]

القصه

کان القتلی من المشرکین یوم بدر سبعین قتل منهم علی بن أبی طالب سبعه و عشرین و کان الأسری أیضا سبعین و لم یؤسر أحد من أصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله فجمعوا الأساری و قرنوهم فی الحبال و ساقوهم علی أقدامهم و قتل من أصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله تسعه رجال منهم سعد بن خیثمه و کان من النقباء من الأوس و عن محمد بن إسحاق قال استشهد من المسلمین یوم بدر أحد عشر رجلا أربعه من قریش و سبعه من الأنصار و قیل ثمانیه و قتل من المشرکین بضعه و أربعون رجلا

وَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: لَمَّا أَمْسَی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَوْمَ بَدْرٍ وَ النَّاسُ مَحْبُوسُونَ بِالْوَثَاقِ بَاتَ سَاهِراً أَوَّلَ اللَّیْلِ فَقَالَ لَهُ أَصْحَابُهُ مَا لَکَ لَا تَنَامُ فَقَالَ صلی الله علیه و آله سَمِعْتُ أَنِینَ عَمِّیَ الْعَبَّاسِ فِی وَثَاقِهِ فَأَطْلَقُوهُ فَسَکَتَ فَنَامَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله.

وَ رَوَی عُبَیْدَهُ السَّلْمَانِیُّ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ لِأَصْحَابِهِ یَوْمَ بَدْرٍ فِی الْأُسَارَی إِنْ شِئْتُمْ قَتَلْتُمُوهُمْ وَ إِنْ شِئْتُمْ فَادَیْتُمُوهُمْ وَ اسْتَشْهَدَ مِنْکُمْ بِعِدَّتِهِمْ وَ کَانَتِ الْأُسَارَی سَبْعِینَ فَقَالُوا بَلْ نَأْخُذُ الْفِدَاءَ فَنَسْتَمْتِعُ بِهِ وَ نَتَقَوَّی بِهِ عَلَی عَدُوِّنَا یَسْتَشْهِدُ مِنَّا بِعِدَّتِهِمْ قَالَ

عُبَيْدَهُ طَلَبُوا الْخَيْرَتَيْنِ كِلْتَيْهِمَا فَقُتِلَ مِنْهُمْ يَوْمُ أُحُدٍ سَبْعُونَ.

و فی کتاب علی بن إبراهیم لما قتل رسول الله صلی الله علیه و آله النضر بن الحارث و عقبه بن أبی معیط خافت الأنصار أن یقتل الأساری قالوا یا رسول الله قتلنا سبعین و هم قومک و أسرتک أ تجذ أصلهم (۱) فخذ یا رسول الله صلی الله علیه و آله منهم الفداء و قد کانوا أخذوا ما وجدوه من الغنائم فی عسکر قریش فلما طلبوا إلیه و سألوه نزلت ما کانَ لِنَبِیٍّ أَنْ یَکُونَ لَهُ أَسْرى الآیات فأطلق لهم ذلک و کان أکثر الفداء أربعه آلاف درهم و أقله ألف درهم فبعثت قریش بالفداء أولا فأولا و بعثت زینب بنت رسول الله صلی الله علیه و آله من فدی (۲) زوجها أبی العاص بن الربیع و بعثت قلائد لها کانت خدیجه جهزتها بها و کان أبو العاص ابن أخت خدیجه فلما رأی رسول الله صلی الله علیه و آله تلک القلائد قال رحم الله خدیجه هذه قلائد هی جهزتها بها فأطلقه رسول الله صلی الله علیه و آله بشرط أن یبعث إلیه زینب و لا یمنعها من اللحوق به فعاهده علی ذلک و وفی له.

و روی أن النبی صلی الله علیه و آله کره أخذ الفداء حتی رأی سعد بن معاذ کراهیه ذلک فی وجهه فقال یا رسول الله هذا أول حرب لقینا فیه المشرکین و الإثخان فی القتل أحب إلینا من استبقاء الرجال و قال عمر بن الخطاب یا رسول الله کذبوک و أخرجوک فقدمهم و اضرب أعناقهم و مکن علیا من عقیل فیضرب عنقه و مکنی من فلان أضرب عنقه فإن هؤلاء أئمه الکفر و قال أبو بکر أهلک و قومک استأن بهم (۳) و استبقهم و خذ منهم فدیه تکون لنا قوه علی الکفار.

وَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ الْبَاقِرُ علیهما السلام کَانَ الْفِدَاءُ یَوْمَ بَدْرٍ کُلُّ رَجُلٍ مِنَ الْمُشْرِکِینَ بِأَرْبَعِینَ أُوقِیَّهً وَ الْأُوقِیَّهُ أَرْبَعُونَ مِثْقَالًا إِلَّا الْعَبَّاسَ فَإِنَّ فِدَاءَهُ کَانَ مِائَهَ أُوقِیَّهٍ وَ کَانَ أُخِذَ مِنْهُ حِینَ أُسِرَ عِشْرُونَ أُوقِیَّهً ذَهَباً فَقَالَ النَّبِیُّ ذَلِکَ غَنِیمَهٌ فَفَادِ نَفْسَکَ وَ ابْنَیْ أَخِیکَ نَوْفَلًا وَ عَقِیلًا فَقَالَ لَیْسَ مَعِی شَیْ ءٌ فَقَالَ أَیْنَ الذَّهَبُ الَّذِی

۱- جذ: قطع: کسر.

۲- فی المصدر: فبعث زینب بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فداء زوجها.

۳- استأنی فی الامر و به تنظر و ترفق.

سَلَّمْتَهُ إِلَى أُمِّ الْفَضْلِ وَ قُلْتَ إِنْ حَدَثَ بِی حَدَثٌ فَهُوَ لَکِ وَ لِلْفَضْلِ وَ عَبْدِ اللَّهِ وَ قُثَمَ فَقَالَ مَنْ أَخْبَرَکَ بِهَذَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى فَقَالَ أَشْهَدُ أَنَّکَ رَسُولُ اللَّهِ وَ اللَّهِ مَا اطَّلَعَ عَلَى هَذَا أَحَدٌ إِلَّا اللَّهُ تَعَالَى..

ثم خاطب الله سبحانه نبیه صلی الله علیه و آله فقال یا أَیُّهَا النَّبِیُّ قُلْ لِمَنْ فِی أَیْدِیکُمْ إنما ذکر الأیدی لأن من کان فی وثاقهم فهو بمنزله من یکون فی أیدیهم لاستیلائهم علیه مِنَ الْأَسْرى یعنی أسراء بدر الذین أخذ منهم الفداء إِنْ یَعْلَمِ اللَّهُ فِی قُلُوبِکُمْ خَیْراً أی إسلاما و إخلاصا أو رغبه فی الإیمان و صحه نیه یُؤْتِکُمْ أی یعطکم خَیْراً مِمَّا أُخِذَ مِنْکُمْ من الفداء إما فی الدنیا و الآخره و إما فی الآخره روی عن العباس بن عبد المطلب أنه قال نزلت هذه الآیه فی و فی أصحابی کان معی عشرون أوقیه ذهبا فأخذت منی فأعطانی الله مکانها عشرین عبدا کل منهم یضرب بمال کثیر و أدناهم یضرب بعشرین ألف درهم مکان العشرین أوقیه و أعطانی زمزم و ما أحب أن لی بها جمیع أموال أهل مکه و أنا أنتظر المغفره من ربی

قال قتاده ذکر لنا أن النبی صلی الله علیه و آله لما قدم علیه مال البحرین ثمانون ألفا و قد توضأ لصلاه الظهر فما صلی یومئذ حتی فرقه و أمر العباس أن یأخذ منه و یحثی (۱) فأخذ و کان العباس یقول هذا خیر مما أخذ منا (۲) و أرجو المغفره.

وَ إِنْ یُرِیدُوا أی الذین أطلقتهم من الأساری خِیانَتَکَ بأن یعودوا حربا لک (۳) أو ینصروا عدوا علیک فَقَدْ خانُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ بأن خرجوا إلی بدر و قاتلوا مع المشرکین و قیل بأن أشرکوا بالله و أضافوا إلیه ما لا یلیق به فَأَمْکَنَ مِنْهُمْ أی فأمکنک منهم یوم بدر بأن غلبوا و أسروا و سیمکنک منهم ثانیا إن خانوک وَ اللَّهُ عَلِیمٌ بما فی نفوسکم حَکِیمٌ فیما یفعله (۴).

۱- فی نسخه: و یجبی.

۲- فی المصدر: اخذ منی.

۳- فی المصدر: بان یعدوا حربا لک.

۴- مجمع البیان ۴: ۵۵۸- ۵۶۰.

**[ترجمه]در جنگ بـدر، هفتـاد نفر از مشـرکین به قتـل رسـیدند و بیست و هفت نفر آن‌ها را علی بن ابی طالب علیه السـلام کُشت. اسـیران نیز هفتاد تن بودند، اما از اصـحاب پیامبر کسی اسیر نشد، اصحاب پیامبر اسیران را گرد آورده و به بند کشیدند و آن‌ها را به طرف شهر سوق دادند. و از اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم تنها نه نفر کشته شدند و یکی از آن‌ها سعد بن خثیمه، از نقبای طائفه اوس بود. از محمد بن اسـحاق نقل شده است که: در جنگ بدر یازده نفر مسلمان- چهار نفر از قریش و هفت نفر از انصار- به شـهادت رسیدند. برخی گفته اند: از مسـلمانان هشت نفر و از مشـرکین چهل و چند نفر به قتل رسـیدند. ابن عباس گویـد: شبی که اسـیران بـدر، در بنـد بودند، پیامبر در آغاز شب خوابش نمی برد. گفتند: چرا خواب نمی روید؟ فرمود: ناله عمویم عباس را در بند می شنوم. رفتند عباس را آزاد کردند و ساکت شد. و پیامبر به خواب رفت.

عبیـده سلمانی از پیامبر خـدا نقل کرده است که فرمود: اگر می خواهیـد اسیران را بکشـید و اگر نمی خواهیـد از آن‌ها فـدیه بگیرید. لکن به تعداد آن‌ها از شـما شهید خواهند شد. عده آن‌ها هفتاد نفر بود. گفتند: فدیه می گیریم و از آن بهره می گیریم و بدان ها بر دشمنان نیرومند می‌شویم و مانعی ندارد که به تعداد آن‌ها افراد ما کشته شوند.

ص: ۲۴۰

عبیـده گوید: مسـلمانان هر دو نفع را خواسـتند: هم پول را و هم شـهادت را، از این رو در جنگ احد هفتاد تن از ایشان کشـته شدند.

در تفسـیر علی بن ابراهیم آمده است که: وقتی پیامبر نضـر بن حارث و عقبه بن ابی معیط را کشت، انصار ترسـیدند که بقیه را بکشـد. گفتند: یا رسول اللَّه، هفتاد تن از ایشان را که از خویشان و اقارب تو بودند کشتیم و آیا آن‌ها را ریشه کن می‌کنی. ای رسول خـدا! از اسـیران فـدیه بگیر. این سـخن را وقتی گفتند که غنائم را در لشـکر قریش جمع آوری کرده بودند به دنبال این تقاضا آیه نازل شد: «ما کانَ لِنَبِیٍّ أَنْ یَکُونَ لَهُ أَسْری» و به آن‌ها اجازه‌ی گرفتن فدیه داده شد. حد اکثر پولی که به عنوان فدیه گرفته می شـد، چهار هزار و حـداقل هزار درهم بود. قریش تـدریجاً پول‌ها را پرداختنـد و اسـیران را آزاد کردنـد. زینب دختر رسـول خـدا نیز فـدیه همسـر خـود ابو العـاص بن ربیع را پرداخت و آزادش کرد. فـدیه زینب گردن بنـدهایی بود که مـادرش خـدیجه، جهیزیه او قرار داده بود. ابو العاص خواهر زاده خـدیجه بود. هنگامی که پیامبر، گردن بنـدها را دیـد، فرمود: خداوند خـدیجه را رحمت کنـد. این همـان گردن بنـدهایی است که به عنوان جهیزیه به دخترش داد. پیـامبر ابو العاص را آزاد کرد به این شـرط که زینب را به مـدینه بفرسـتد و او را از ملحق شـدن به پـدر، مانع نشود. ابو العاص به این شـرط وفا کرد. در روایت است که پیامبر خدا از گرفتن فدیه، کراهت داشت، تا آن جا که سـعد بن معاذ، آثار این کراهت را در چهره اش مشاهده کرد. گفت: یا رسول اللَّه این اولین جنگ ما با مشـرکان است. اگر آن‌ها را بکشیم، بهتر از این است که آن‌ها را باقی بگذاریم. عمر بن الخطاب گفت: یا رسول اللَّه، تو را تکـذیب و اخراج کردند. آن‌ها را گردن بزن و عقیل را در اختیار علی بگذار تا گردنش را بزنـد و فلاـن شـخص را در اختیـار من بگـذار، تا گردنش را بزنم، زیرا این‌ها پیشوایان کفر هسـتند. ابو بکر گفت: این ها از بسـتگان تو هسـتند. آن‌ها را نگهـدار و از آن‌ها فـدیه بگیر، تا در برابر کفار نیرومند شویم. امام باقر علیه السـلام می فرماید: در جنگ بـدر، فـدیه هر اسیری چهل اوقیه و هر اوقیه چهل مثقال بود. به جز عباس که فـدیه او صـد اوقیه بود و از او هنگامی که اسیر شـد بیست اوقیه طلا گرفته شد. پیامبر فرمود: این هم غنیمتی است. فدیه خود و برادر زاده گانت عقیل و نوفل را بپرداز و

آزاد شوید. گفت: چیزی ندارم. فرمود: طلایی که

ص: ۲۴۱

به ام الفضل دادی، کجاست؟ گفت: اگر چیزی باشد، برای تو و فضل و عبد اللّه و قُثَم است. چه کسی این مطلب را به تو خبر داده است؟ فرمود: خداوند متعال. عباس گفت: شهادت می دهم که تو رسول خدایی، زیرا هیچ کس جز خدا از آن خبر نداشت.

سپس خداوند پیامبر خود را مخاطب ساخته، می فرماید: «یا أَیُّهَا النَّبِیُّ قُلْ لِمَنْ فِی أَیْدِیکُمْ» در حقیقت بیان «ایدی» از این جهت بوده که کسانی که در بند و اسارت مسلمانان بودند به منزله این است که در دستانشان باشند زیرا بر آن‌ها استیلا یافته‌اند. «مِنَ الْأَسْری» مقصود اسیران بدر است که از آنان فدیه گرفته شد. «اِنْ یَعْلَمِ اللَّهُ فِی قُلُوبِکُمْ خَیْراً» مقصود اسلام و اخلاص و تمایل به ایمان و صحّت نیّت است. «یُؤْتِکُمْ خَیْراً مِمَّا أُخِذَ مِنْکُمْ» بهتر از فدیه در دنیا و آخرت به شما می‌بخشد، یا فقط در آخرت.

وَ یَغْفِرْ لَکُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ: بهتر از آن چه با شما رفتار شد، با شما رفتار می کند و در دنیا و آخرت، یا در آخرت. از عباس بن عبد المطلب روایت شده است: این آیه درباره من و اصحابش نازل شده است. عباس می گفت: من بیست اوقیه طلا داشتم. این طلا از من گرفته شد و به جای آن بیست بنده به من داده شد که هر یک از آن‌ها حداقل بیست هزار درهم ارزش داشت. همچنین خداوند زمزم را به من داد که اگر همه اموال مکه به من داده می شد با آن معامله نمی کردم.و من از خداوند انتظار آمرزش دارم. قتاده گوید: برای ما نقل شده: هنگامی که هشتاد هزار ... از مال بحرین نزد پیامبر خدا آورده بودند، در حالی که برای نماز ظهر وضو گرفته بود، نماز را به جای نگزارد تا این که اموال را تقسیم کرد و به عباس دستور داد که سهم خود را بگیرد. عباس مال را گرفت و می‌گفت: این مال بهتر است از آن چه از ما گرفته شد. از خداوند امید آمرزش دارم. «وَ إِنْ یُرِیدُوا خِیانَتَکَ» اگر اسیرانی که با دادن فدیه، آزاد شده اند، بخواهند با شرکت در جنگی دیگر به تو خیانت کنند یا یار و همکار دشمنان تو باشند، اولین خیانت آن‌ها نیست. «فَقَدْ خانُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ» آن‌ها پیش‌تر با شرکت در جنگ بدر نیز به تو خیانت کردند و به مشرکین کمک دادند، برخی گفته اند: خیانت آن‌ها به خدا این بوده است که برای خدا شریک قائل شده اند و چیزهای ناشایستی را به خدا نسبت دادند. «فَأَمْکَنَ مِنْهُمْ» خداوند در روز بدر، آن‌ها را گرفتار تو کرد و مغلوب و اسیر شدند. باز هم اگر خیانت کردند، شکست می خورند و گرفتار تو می شوند. «وَ اللَّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ» خداوند به اسرار آن‌ها دانا و در کارهای خود حکیم است. -. مجمع البیان ۴ : ۵۵۸ - ۵۶۰ -

ص: ۲۴۲

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

فس، تفسیر القمی وَ لَقَدْ نَصَرَکُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَ أَنْتُمْ أَذِلَّهٌ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام مَا کَانُوا أَذِلَّهً وَ فِیهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ إِنَّمَا نَزَلَ وَ لَقَدْ نَصَرَکُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَ أَنْتُمْ ضُعَفَاءُ (۱).

**[ترجمه]تفسیر قمی: «وَلَقَدْ نَصَرَکُمُ اللّهُ بِبَدْرٍ وَأَنتُمْ اذلّهٔ» امام صادق علیه السلام فرمود: آن‌ها خوار و ذلیل نبودند؛ چون رسول خدا صلی الله علیه و آله در میان آن‌ها بود. بلکه آیه این گونه نازل شده است: «وَلَقَدْ نَصَرَکُمُ اللّهُ بِبَدْرٍ وَأَنتُمْ ضُعفَاء». - تفسیر قمی : ۱۱۱ - .

**[ترجمه]

«۲»

فس، تفسیر القمی قَوْلُهُ إِحْدَی الطَّائِفَتَیْنِ قَالَ الْعِیرُ أَوْ قُرَیْشٌ (۲).

قوله ذاتِ الشَّوْکَهِ قال ذات الشوکه الحرب قال تودون العیر لا الحرب وَ یُرِیدُ اللَّهُ أَنْ یُحِقَّ الْحَقَّ بِکَلِماتِهِ قال الکلمات الأئمه قوله شَاقُّوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ أی عادوا الله و رسوله قوله زَحْفاً أی یدنو بعضکم من بعض إِلَّا مُتَحَرِّفاً لِقِتالٍ یعنی یرجع (۳) أَوْ مُتَحَیِّزاً إِلی فِئَهٍ یعنی یرجع إلی صاحبه و هو الرسول و الإمام فَقَدْ کفر و باءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ ثم قال فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَ لکِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ أی أنزل الملائکه حتی قتلوهم ثم قال وَ ما رَمَیْتَ إِذْ رَمَیْتَ وَ لکِنَّ اللَّهَ رَمی یعنی الحصا الذی حمله رسول الله صلی الله علیه و آله و رمی به فی وجوه قریش و قال شاهت الوجوه ثم قال ذلِکُمْ وَ أَنَّ اللَّهَ مُوهِنُ کَیْدِ الْکافِرِینَ أی مضعف کیدهم و حیلتهم و مکرهم (۴) قوله إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا یُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ الآیه قال نزلت فی قریش لما وافاهم ضمضم و أخبرهم بخروج رسول الله صلی الله علیه و آله فی طلب العیر فأخرجوا أموالهم و حملوا و أنفقوا و خرجوا إلی محاربه رسول الله صلی الله علیه و آله ببدر فقتلوا و صاروا إلی النار و کان ما أنفقوا حسره علیهم قوله إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَهِ الدُّنْیا وَ هُمْ بِالْعُدْوَهِ الْقُصْوی یعنی قریشا حین نزلوا (۵) بالعدوه الیمانیه و رسول الله صلی الله علیه و آله حیث نزل بالعدوه الشامیه وَ الرَّکْبُ أَسْفَلَ مِنْکُمْ و هی العیر التی أفلتت ثم قال وَ لَوْ تَواعَدْتُمْ للحرب لما وفیتم وَ لکِنْ الله جمعکم من غیر

ص: ۲۴۳

۱- تفسیر القمّیّ: ۱۱۱.

۲- تفسیر القمّیّ: ۲۳۶.

۳- فی المصدر: یعنی راجع.

۴- تفسیر القمّیّ: ۲۴۸.

۵- فی نسخه: حیث نزلوا.

میعاد کان بینکم لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَ يَحْيى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ قال یعلم من بقی أن الله ینصره قوله إِذْ يُرِيكَهُمُ اللَّهُ فِي مَنامِكَ قَلِيلًا فالمخاطبه لرسول الله صلی الله علیه و آله و المعنی لأصحابه أراهم الله قریشا فی منامهم أنهم قلیل و لو أراهم کثیرا لفزعوا (۱).

**[ترجمه]تفسیر قمی: « إِحْدَى الطَّائِفَتِيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ» منظور کاروان است یا قریش. و نیز می گوید: و در این فرموده خدای عز و جل: «وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ» ذات شوکه یعنی جنگ. می‌فرماید: کاروان را می خواهید نه جنگ را. و در این آیه: «وَيُرِيدُ اللّهُ أَن يُحِقَّ الحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ» منظور از کلمات، ائمه است که سلام و درود خدا بر ایشان باد. «شاقّوا الله و رسوله» یعنی با خدا و رسولش دشمنی کردند. «زحفاً» یعنی به هم نزدیک می‌شوند. «إِلاَّ مُتَحَرِّفاً لِّقِتَالٍ» می گوید: یعنی برمی گردد «أَوْ مُتَحَيِّزاً إِلَى فِئَةٍ» یعنی نزد صاحبش که رسول یا امام است برمی گردد «فَقَدْ بَاء بِغَضَبٍ مِّنَ اللّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ» سپس می گوید: «فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَـكِنَّ اللّهَ قَتَلَهُمْ» یعنی فرشتگان را نازل کرد تا این که آنان را کشتند. سپس می گوید: «وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَـكِنَّ اللّهَ رَمَى» یعنی سنگریزه ای که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم برداشت و به طرف چهره قریشیان پرتاب کرد و فرمود: ننگ باد بر این چهره‌ها. سپس فرمود: «ذَلِكُمْ وَأَنَّ اللّهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ» یعنی: تضعیف کننده توطئه و حیله و فریب آنان است. «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّواْ عَن سَبِيلِ این آیه درباره قریش هنگامی که ضمضم به آنان پیوسته بود، و آنان را از بیرون آمدن رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم برای دست یافتن به کاروان قریش باخبر ساخت، نازل شد. آنان اموال خویش را بیرون آوردند و بار زدند و هزینه کردند و برای جنگ با رسول خدا صلی الله علیه و آله، در بدر، بیرون آمدند، اما کشته شدند و وارد آتش شدند و آن چه را انفاق کردند، به حسرتی برای آنان مبدل شد. «إِذْ أَنتُم بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُم بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوَى» مقصود قریش است آن زمان که در دامنه یمانی کوه فرود آمدند و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در دامنه شامیه فرود آمد. «وَالرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنكُمْ» و منظور از آن، کاروانی است که فرار کرد. «وَلَوْ تَوَاعَدتَّمْ» یعنی برای جنگ، وفا نمی کردید، اما خدا شما را برای آن که با یکدیگر وعده کنید،

ص: ۲۴۳

جمع کرده است «لِّيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَن بَيِّنَةٍ وَيَحْيَى مَنْ حَيَّ عَن بَيِّنَةٍ وَإِنَّ اللّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ» می گوید: کسانی که باقی ماندند می دانند، که خدا به آنان یاری رسانده است. و نیز می گوید: این سخن خدای تبارک و تعالی: «إِذْ يُرِيكَهُمُ اللّهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلاً » خطاب به رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم است، ولی در حقیقت، خطاب به یاران او است. خدا قریش را در خواب، برای اصحاب کم نشان داده است و اگر بسیار نشان می داد، ترس و وحشت بر آنان چیره می شد. - . تفسیر قمی : ۲۵۴ - ۲۵۵ -

**[ترجمه]

«۳»

فس، تفسیر القمی كَما أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَ إِنَّ فَرِيقاً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكارِهُونَ يُجادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ ما تَبَيَّنَ كَأَنَّما يُساقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَ هُمْ يَنْظُرُونَ وَ كَانَ سَبَبُ ذَلِكَ أَنَّ عِيراً لِقُرَيْشٍ خَرَجَتْ إِلَى الشَّامِ فِيهَا خَزَائِنُهُمْ فَأَمَرَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله أَصْحَابَهُ بِالْخُرُوجِ لِيَأْخُذُوهَا فَأَخْبَرَهُمْ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَدْ وَعَدَهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ إِمَّا الْعِيرَ أَوْ قُرَيْشَ (۲) إِنْ أَظْفَرَ بِهِمْ (۳)

فَخَرَجَ فِی ثَلَاثِمِائَهٍ وَ ثَلَاثَهَ عَشَرَ رَجُلًا فَلَمَّا قَارَبَ بَدْراً کَانَ أَبُو سُفْیَانَ فِی الْعِیرِ فَلَمَّا بَلَغَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَدْ خَرَجَ یَتَعَرَّضُ الْعِیرَ خَافَ خَوْفاً شَدِیداً وَ مَضَی إِلَی الشَّامِ فَلَمَّا وَافَی النَّقِرَهَ (۴) اکْتَرَی ضَمْضَمَ بْنَ عَمْرٍو الْخُزَاعِیَّ بِعَشَرَهِ دَنَانِیرَ وَ أَعْطَاهُ قَلُوصاً وَ قَالَ لَهُ امْضِ إِلَی قُرَیْشٍ وَ أَخْبِرْهُمْ أَنَّ مُحَمَّداً وَ الصُّبَاهَ مِنْ أَهْلِ یَثْرِبَ قَدْ خَرَجُوا یَتَعَرَّضُونَ لِعِیرِکُمْ فَأَدْرِکُوا الْعِیرَ وَ أَوْصَاهُ أَنْ یَخْرِمَ نَاقَتَهُ وَ یَقْطَعَ أُذُنَهَا حَتَّی یَسِیلَ الدَّمُ وَ یَشُقَّ ثَوْبَهُ مِنْ قُبُلٍ وَ دُبُرٍ فَإِذَا دَخَلَ مَکَّهَ وَلَّی وَجْهَهُ إِلَی ذَنَبِ الْبَعِیرِ وَ صَاحَ بِأَعْلَی صَوْتِهِ وَ قَالَ یَا آلَ غَالِبٍ یَا آلَ غَالِبٍ اللَّطِیمَهَ اللَّطِیمَهَ الْعِیرَ الْعِیرَ أَدْرِکُوا أَدْرِکُوا وَ مَا أَرَاکُمْ تُدْرِکُونَ فَإِنَّ مُحَمَّداً وَ الصُّبَاهَ مِنْ أَهْلِ یَثْرِبَ قَدْ خَرَجُوا یَتَعَرَّضُونَ لِعِیرِکُمْ

۱- تفسیر القمّیّ: ۲۵۴ و ۲۵۵ فیه: و لو أراکهم کثیرا لفزعوا.

۲- فی المصدر: و اما قریش.

۳- فی نسخه: ان ظفر بهم.

۴- النقره: کل ارض متصوبه فی هبط. و فی نسخه: النفره، و هی القوم الذین ینفرون معک او یتنافرون فی القتال، أو هم الجماعه یتقدمون فی الامر. و نفره الرجل: اسرته و من یتعصبون له. و فی المصدر: البهره. و بهره الوادی: وسطه، و البهره أیضا: موضع بنواحی المدینه، و اقصی ماء یلی قرقری بالیمامه.

فَخَرَجَ ضَمْضَمٌ يُبَادِرُ إِلَى مَكّهَ وَ رَأَتْ عَاتِكَهُ بِنْتُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ قَبْلَ قُدُومِ ضَمْضَمٍ فِي مَنَامِهَا بِثَلَاثَهِ أَيَّامٍ كَانَ رَاكِباً قَدْ دَخَلَ مَكّهَ يُنَادِي يَا آلَ غُدَرَ يَا آلَ غُدَرَ (١) اغْدُوا إِلَى مَصَارِعِكُمْ صُبْحَ ثَالِثِهٍ ثُمَّ وَافَى بِجَمَلِهِ عَلَى أَبِي قُبَيْسٍ فَأَخَذَ حَجَراً فَدَهْدَهَ مِنَ الْجَبَلِ (٢) فَمَا تَرَكَ دَاراً مِنْ دُورِ قُرَيْشٍ إِلَّا أَصَابَهُ مِنْهُ فِلْذَهٌ وَ كَانَ وَادِي مَكَّهَ قَدْ سَالَ مِنْ أَسْفَلِهِ دَماً فَانْتَبَهَتْ ذَعِرَهً فَأَخْبَرَتِ الْعَبَّاسَ بِذَلِكَ فَأَخْبَرَ الْعَبَّاسُ عُتْبَهَ بْنَ رَبِيعَهَ فَقَالَ عُتْبَهُ هَذِهِ مُصِيبَهٌ تَحْدُثُ فِي قُرَيْشٍ وَ فَشَتِ (٣) الرُّؤْيَا فِي قُرَيْشٍ وَ بَلَغَ (۴) ذَلِكَ أَبَا جَهْلٍ فَقَالَ مَا رَأَتْ عَاتِكَهُ هَذِهِ الرُّؤْيَا وَ هَذِهِ نَبِيَّهٌ ثَانِيَهٌ فِي بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَ اللَّاتِ وَ الْعُزَّى لَنَنْتَظِرَنَّ ثَلَاثَهَ أَيَّامٍ فَإِنْ كَانَ مَا رَأَتْ حَقّاً فَهُوَ كَمَا رَأَتْ وَ إِنْ كَانَ غَيْرَ ذَلِكَ لَنَكْتُبَنَّ بَيْنَنَا كِتَاباً أَنَّهُ مَا مِنْ أَهْلِ بَيْتٍ مِنَ الْعَرَبِ أَكْذَبَ رِجَالًا وَ لَا نِسَاءً مِنْ بَنِي هَاشِمٍ فَلَمَّا مَضَى يَوْمٌ قَالَ أَبُو جَهْلٍ هَذَا يَوْمٌ قَدْ مَضَى فَلَمَّا كَانَ الْيَوْمُ الثَّانِي قَالَ أَبُو جَهْلٍ هَذَا يَوْمَانِ قَدْ مَضَيَا فَلَمَّا كَانَ الْيَوْمُ الثَّالِثُ وَافَى ضَمْضَمٌ (۵) يُنَادِي فِي الْوَادِي يَا آلَ غَالِبٍ يَا آلَ غَالِبٍ اللَّطِيمَهَ اللَّطِيمَهَ الْعِيرَ الْعِيرَ أَدْرِكُوا وَ مَا أَرَاكُمْ تُدْرِكُونَ فَإِنَّ مُحَمَّداً وَ الصُّبَاهَ مِنْ أَهْلِ يَثْرِبَ قَدْ خَرَجُوا يَتَعَرَّضُونَ لِعِيرِكُمُ الَّتِي فِيهَا خَزَائِنُكُمْ فَتَصَايَحَ النَّاسُ بِمَكَّهَ وَ تَهَيَّئُوا لِلْخُرُوجِ وَ قَامَ سُهَيْلُ بْنُ عَمْرٍو وَ صَفْوَانُ بْنُ أُمَيَّهَ وَ أَبُو الْبَخْتَرِيِّ بْنُ هِشَامٍ وَ مُنَبِّهٌ وَ نَبِيهٌ ابْنَا الْحَجَّاجِ وَ نَوْفَلُ بْنُ خُوَيْلِدٍ فَقَالَ يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ وَ اللَّهِ مَا أَصَابَكُمْ مُصِيبَهٌ أَعْظَمُ مِنْ هَذِهِ أَنْ يَطْمَعَ مُحَمَّدٌ وَ الصُّبَاهُ مِنْ أَهْلِ يَثْرِبَ أَنْ يَتَعَرَّضُوا لِعِيرِكُمُ الَّتِي فِيهَا خَزَائِنُكُمْ فَوَ اللَّهِ مَا قُرَشِيٌّ وَ لَا قُرَشِيَّهٌ إِلَّا وَ لَهَا فِي هَذَا الْعِيرِ نَشٌّ (۶) فَصَاعِداً وَ إِنَّهُ لَمِنَ الذُّلِّ (٧) وَ الصَّغَارِ أَنْ يَطْمَعَ مُحَمَّدٌ فِي أَمْوَالِكُمْ

١- يا آل عدی یا آل فهر خ ل. و فی المصدر: یا آل غدر یا آل فهر.

٢- فی المصدر: فدهدهه من الجبل.

٣- فی المصدر: فبثت الرؤیا.

۴- فبلغ خ ل.

۵- أتی ضمصم خ ل.

۶- نشره خ ل. شی ء خ.

٧- فی المصدر: ان هو الا الذل.

وَ يُفَرِّقَ بَيْنَكَمْ وَ بَيْنَ مَتْجَرِكُمْ فَأَخْرِجُوا وَ أَخْرَجَ صَفْوَانُ بْنُ أُمَيَّهَ خَمْسَمِائَهِ دِينَارٍ (۱) وَ جَهَّزَ بِهَا وَ أَخْرَجَ سُهَيْلُ بْنُ عَمْرٍو وَ مَا بَقِيَ أَحَدٌ مِنْ عُظَمَاءِ قُرَيْشٍ إِلَّا أَخْرَجُوا مَالًا وَ حَمَلُوا وَ قَوُوا (۲) وَ خَرَجُوا عَلَى الصَّعْبِ وَ الذَّلُولِ لَا يَمْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ كَمَا قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى خَرَجُوا مِنْ دِيارِهِمْ بَطَراً وَ رِئاءَ النَّاسِ وَ خَرَجَ مَعَهُمُ الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَ نَوْفَلُ بْنُ الْحَارِثِ وَ عَقِيلُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ وَ أَخْرَجُوا مَعَهُمُ الْقِيَانَ (۳) يَشْرَبُونَ الْخُمُورَ (۴) وَ يَضْرِبُونَ بِالدُّفُوفِ وَ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِي ثَلَاثِمِائَهٍ وَ ثَلَاثَهَ عَشَرَ رَجُلًا فَلَمَّا كَانَ بِقُرْبِ بَدْرٍ عَلَى لَيْلَهٍ مِنْهَا بَعَثَ بَسْبَسَ بْنَ أَبِي الزَّغْبَا وَ عَدِيَّ بْنَ عَمْرٍو (۵) يَتَجَسَّسَانِ خَبَرَ الْعِيرِ فَأَتَيَا مَاءَ بَدْرٍ وَ أَنَاخَا رَاحِلَتَيْهِمَا وَ اسْتَعْذَبَا مِنَ الْمَاءِ وَ سَمِعَا جَارِيَتَيْنِ قَدْ تَشَبَّثَتْ إِحْدَاهُمَا بِالْأُخْرَى يُطَالِبُهَا (۶) بِدِرْهَمٍ كَانَ لَهَا عَلَيْهَا فَقَالَتْ عِيرُ قُرَيْشٍ نَزَلَتْ أَمْسِ فِي مَوْضِعِ كَذَا وَ كَذَا وَ هِيَ تَنْزِلُ غَداً هَاهُنَا وَ أَنَا أَعْمَلُ لَهُمْ وَ أَقْضِيكِ فَرَجَعَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله (۷) فَأَخْبَرَاهُ بِمَا سَمِعَا فَأَقْبَلَ أَبُو سُفْيَانَ بِالْعِيرِ فَلَمَّا شَارَفَ بَدْراً تَقَدَّمَ الْعِيرَ وَ أَقْبَلَ وَحْدَهُ حَتَّى انْتَهَى إِلَى مَاءِ بَدْرٍ وَ كَانَ بِهَا رَجُلٌ مِنْ جُهَيْنَهَ يُقَالُ لَهُ كَسْبٌ (۸) الْجُهَنِيُّ فَقَالَ لَهُ يَا كَسْبُ هَلْ لَكَ عِلْمٌ بِمُحَمَّدٍ وَ أَصْحَابِهِ قَالَ لَا قَالَ وَ اللَّاتِ وَ الْعُزَّى لَئِنْ كَتَمْتَنَا أَمْرَ مُحَمَّدٍ لَا تَزَالُ قُرَيْشٌ لَكَ

۱- خمسه مائه دینار خ ل.

۲- فی المصدر: و حملوا وقودا.

۳- فی المصدر: القینات.

۴- الخمر خ ل.

۵- بشیر بن أبی الزغباء و مجدی بن عمرو خ ل. و فی المصدر: بسیر بن أبی الدعناء و مجدی ابن عمر، و فی الامتاع: و قدم صلّی اللّه علیه و سلم عدی بن أبی الزغباء سنان بن سبیع بن ثعلبه ابن ربیعه الجهنیّ، و بسبس بن عمرو بن ثعلبه بن خرشه بن عمرو بن سعد بن ذبیان الذبیانی.

۶- و تطالبها خ ل.

۷- إلی أصحاب رسول اللّه خ ل. أقول: و فی المصدر: فرجعا أصحاب رسول اللّه إلیه فاخبراه.

۸- ذکرنا قبل ذلک ورود أبی سفیان بدرا و انه سال مجدی بن عمرو عن ذلک.

مُعَادِيَةً آخِرَ الدَّهْرِ فَإِنَّهُ لَيْسَ أَحَدٌ مِنْ قُرَيْشٍ إِلَّا وَ لَهُ شَيْ ءٌ فِي هَذَا الْعِيرِ (۱) فَلَا تَكْتُمْنِي فَقَالَ وَ اللَّهِ مَا لِي عِلْمٌ بِمُحَمَّدٍ وَ مَا بَالُ مُحَمَّدٍ وَ أَصْحَابِهِ بِالتُّجَّارِ (۲) إِلَّا أَنِّي رَأَيْتُ فِي هَذَا الْيَوْمِ رَاكِبَيْنِ أَقْبَلَا فَاسْتَعْذَبَا مِنَ الْمَاءِ وَ أَنَاخَا رَاحِلَتَيْهِمَا (۳) وَ رَجَعَا فَلَا أَدْرِي مَنْ هُمَا فَجَاءَ أَبُو سُفْيَانَ إِلَى مَوْضِعِ مُنَاخِ إِبِلِهِمَا فَفَتَّ أَبْعَارَ الْإِبِلِ بِيَدِهِ فَوَجَدَ فِيهَا النَّوَى فَقَالَ هَذِهِ عَلَائِفُ يَثْرِبَ هَؤُلَاءِ وَ اللَّهِ عُيُونُ مُحَمَّدٍ فَرَجَعَ مُسْرِعاً وَ أَمَرَ بِالْعِيرِ فَأَخَذَ بِهَا نَحْوَ سَاحِلِ الْبَحْرِ وَ تَرَكُوا الطَّرِيقَ وَ مَرُّوا مُسْرِعِين وَ نَزَلَ جَبْرَئِيلُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَأَخْبَرَهُ أَنَّ الْعِيرَ قَدْ أَفْلَتَتْ وَ أَنَّ قُرَيْشاً قَدْ أَقْبَلَتْ لِمَنْعِ عِيرِهَا وَ أَمَرَهُ بِالْقِتَالِ وَ وَعَدَهُ النَّصْرَ وَ كَانَ نَازِلًا بِالصَّفْرَاءِ (۴) فَأَحَبَّ أَنْ يَبْلُوَ الْأَنْصَارَ لِأَنَّهُمْ إِنَّمَا وَعَدُوهُ أَنْ يَنْصُرُوهُ وَ كَانَ فِي الدَّارِ (۵) فَأَخْبَرَهُمْ أَنَّ الْعِيرَ قَدْ جَازَتْ وَ أَنَّ قُرَيْشاً قَدْ أَقْبَلَتْ لِتَمْنَعَ عِيرَهَا وَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَمَرَنِي بِمُحَارَبَتِهِمْ فَجَزِعَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مِنْ ذَلِكَ وَ خَافُوا خَوْفاً شَدِيداً فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَشِيرُوا عَلَيَّ فَقَامَ أَبُو بَكْرٍ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِنَّهَا قُرَيْشٌ وَ خُيَلَاؤُهَا مَا آمَنَتْ مُنْذُ كَفَرَتْ وَ لَا ذَلَّتْ مُنْذُ عَزَّتْ وَ لَمْ نَخْرُجْ (۶) عَلَى هَيْئَةِ الْحَرْبِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله اجْلِسْ فَجَلَسَ فَقَالَ أَشِيرُوا عَلَيَّ فَقَامَ عُمَرُ فَقَالَ مِثْلَ مَقَالَةِ أَبِي بَكْرٍ فَقَالَ اجْلِسْ ثُمَّ قَامَ الْمِقْدَادُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّهَا قُرَيْشٌ وَ خُيَلَاؤُهَا وَ قَدْ آمَنَّا بِكَ وَ صَدَّقْنَاكَ وَ شَهِدْنَا أَنَّ مَا جِئْتَ بِهِ حَقٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ اللَّهِ لَوْ أَمَرْتَنَا أَنْ نَخُوضَ جَمْرَ الْغَضَا وَ شَوْكَ الْهَرَاسِ لَخُضْنَا مَعَكَ وَ لَا نَقُولُ لَكَ مَا قَالَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ لِمُوسَى فَاذْهَبْ أَنْتَ وَ

۱- إلا و له فى هذا العير نشره فصاعدا خ ل أقول: فى المصدر: ليس أحد من قريش إلا و له فى هذا العير نش فصاعدا.

۲- ما لى علم بمحمّد و آله بالتخبار خ ل.

۳- و اناخا راحلتيهما فى هذا المكان خ ل.

۴- ماء الصفراء خ ل. أقول: الصحيح: الصفراء، و هى قريه بين جبلين يقال لأحدهما: مسلح و للآخر: مخرئ. راجع سيره ابن هشام ۲: ۲۵۳.

۵- فى المصدر: ان ينصروه فى الدار.

۶- فى نسخه و فى المصدر: و لم يخرج.

رَبُّکَ فَقاتِلا إِنَّا هاهُنا قاعِدُونَ (۱) وَ لَکِنَّا نَقُولُ اذْهَبْ أَنْتَ وَ رَبُّکَ فَقَاتِلَا إِنَّا مَعَکمَا مُقَاتِلُونَ (۲) فَجَزَاهُ النَّبِیُّ خَیْراً ثُمَّ جَلَسَ ثُمَّ قَالَ أَشِیرُوا عَلَیَّ فَقَامَ سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ فَقَالَ بِأَبِی أَنْتَ وَ أُمِّی یَا رَسُولَ اللَّهِ کَأَنَّکَ أَرَدْتَنَا قَالَ نَعَمْ قَالَ فَلَعَلَّکَ خَرَجْتَ عَلَی أَمْرٍ قَدْ أُمِرْتَ بِغَیْرِهِ قَالَ نَعَمْ قَالَ بِأَبِی أَنْتَ وَ أُمِّی یَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا قَدْ آمَنَّا بِکَ وَ صَدَّقْنَاکَ وَ شَهِدْنَا أَنَّ مَا جِئْتَ بِهِ حَقٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمُرْنَا بِمَا شِئْتَ وَ خُذْ مِنْ أَمْوَالِنَا مَا شِئْتَ وَ اتْرُکْ مِنْهُ (۳) مَا شِئْتَ وَ الَّذِی أَخَذْتَ مِنْهُ أَحَبُّ إِلَیَّ مِنَ الَّذِی تَرَکْتَ وَ اللَّهِ لَوْ أَمَرْتَنَا أَنْ نَخُوضَ هَذَا الْبَحْرَ لَخُضْنَا (۴) مَعَکَ فَجَزَاهُ خَیْراً ثُمَّ قَالَ بِأَبِی أَنْتَ وَ أُمِّی یَا رَسُولَ اللَّهِ وَ اللَّهِ مَا خُضْتُ هَذَا الطَّرِیقَ قَطُّ وَ مَا لِی بِهِ عِلْمٌ وَ قَدْ خَلَفْنَا بِالْمَدِینَهِ قَوْماً لَیْسَ نَحْنُ بِأَشَدَّ جِهَازاً لَکَ مِنْهُمْ وَ لَوْ عَلِمُوا أَنَّهُ الْحَرْبُ لَمَا تَخَلَّفُوا وَ لَکِنْ نَعُدُّ لَکَ الرَّوَاحِلَ وَ نَلْقَی عَدُوَّنَا فَإِنَّا صُبُرٌ عِنْدَ اللِّقَاءِ أَنْجَادٌ فِی الْحَرْبِ وَ إِنَّا لَنَرْجُو أَنْ یُقِرَّ اللَّهُ عَیْنَکَ بِنَا فَإِنْ یَکُ مَا تُحِبُّ فَهُوَ ذَاکَ وَ إِنْ یَکُ غَیْرَ ذَلِکَ قَعَدْتَ عَلَی رَوَاحِلِکَ (۵) فَلَحِقْتَ بِقَوْمِنَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ أَوْ یُحْدِثُ اللَّهُ غَیْرَ ذَلِکَ کَأَنِّی بِمَصْرَعِ فُلَانٍ هَاهُنَا وَ بِمَصْرَعِ فُلَانٍ هَاهُنَا وَ بِمَصْرَعِ أَبِی جَهْلٍ وَ عُتْبَهِ بْنِ رَبِیعَهَ وَ شَیْبَهِ بْنِ رَبِیعَهَ وَ مُنَبِّهٍ وَ نَبِیهٍ ابْنَیِ الْحَجَّاجِ فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ وَعَدَنِی إِحْدَی الطَّائِفَتَیْنِ وَ لَنْ یُخْلِفَ اللَّهُ الْمِیعَادَ فَنَزَلَ جَبْرَئِیلُ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِهَذِهِ الْآیَهِ کَما أَخْرَجَکَ رَبُّکَ مِنْ بَیْتِکَ بِالْحَقِّ إِلَی قَوْلِهِ وَ لَوْ کَرِهَ الْمُجْرِمُونَ فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ بِالرَّحِیلِ حَتَّی نَزَلَ عِشَاءً عَلَی مَاءِ بَدْرٍ وَ هِیَ الْعُدْوَهُ الشَّامِیَّهُ وَ أَقْبَلَتْ قُرَیْشٌ فَنَزَلَتْ (۶) بِالْعُدْوَهِ الْیَمَانِیَّهِ وَ بَعَثَتْ عَبِیدَهَا

۱- المائده: ۲۴.

۲- فی المصدر: و لکنا نقول: امض لامر ربک فانا معک مقاتلون.

۳- و اترک منها خ ل.

۴- لخضناه خ ل.

۵- راحلتک خ ل.

۶- و نزلت خ ل.

تَسْتَعْذِبُ مِنَ الْمَاءِ فَأَخَذُوهُمْ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ حَبَسُوهُمْ فَقَالُوا لَهُمْ مَنْ أَنْتُمْ قَالُوا نَحْنُ عَبِيدُ قُرَيْشٍ قَالُوا فَأَيْنَ الْعِيرُ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا بِالْعِيرِ فَأَقْبَلُوا يَضْرِبُونَهُمْ وَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يُصَلِّي فَانْفَتَلَ مِنْ صَلَاتِهِ فَقَالَ إِنْ صَدَقُوكُمْ ضَرَبْتُمُوهُمْ وَ إِنْ كَذَبُوكُمْ تَرَكْتُمُوهُمْ عَلَيَّ بِهِمْ فَأَتَوْا بِهِمْ فَقَالَ لَهُمْ مَنْ أَنْتُمْ قَالُوا يَا مُحَمَّدُ نَحْنُ عَبِيدُ قُرَيْشٍ قَالَ كَمِ الْقَوْمُ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا بِعَدَدِهِمْ قَالَ كَمْ يَنْحَرُونَ فِي كُلِّ يَوْمٍ جَزُوراً قَالُوا تِسْعَةٌ إِلَى عَشَرَةٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله تِسْعُمِائَةٍ إِلَى أَلْفٍ قَالَ فَمَنْ فِيهِمْ مِنْ بَنِي هَاشِمٍ قَالَ الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَ نَوْفَلُ بْنُ الْحَارِثِ وَ عَقِيلُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بِهِمْ فَحُبِسُوا (١) وَ بَلَغَ قُرَيْشاً ذَلِكَ (٢) فَخَافُوا خَوْفاً شَدِيداً وَ لَقِيَ عُتْبَةُ بْنُ رَبِيعَةَ أَبَا الْبَخْتَرِيِّ بْنَ هِشَامٍ فَقَالَ لَهُ أَ مَا تَرَى هَذَا الْبَغْيَ وَ اللَّهِ مَا أَبْصِرُ مَوْضِعَ قَدَمَيَّ خَرَجْنَا لِنَمْنَعَ عِيرَنَا وَ قَدْ أَفْلَتَتْ فَجِئْنَا بَغْياً وَ عُدْوَاناً وَ اللَّهِ مَا أَفْلَحَ قَوْمٌ قَطُّ بَغَوْا وَ لَوَدِدْتُ أَنَّ مَا فِي الْعِيرِ مِنْ أَمْوَالِ بَنِي عَبْدِ مَنَافٍ ذَهَبٌ كُلُّهُ وَ لَمْ نَسِرْ هَذَا الْمَسِيرَ فَقَالَ لَهُ أَبُو الْبَخْتَرِيِّ إِنَّكَ سَيِّدٌ مِنْ سَادَاتِ قُرَيْشٍ فَتَحَمَّلِ الْعِيرَ الَّتِي أَصَابَهَا مُحَمَّدٌ وَ أَصْحَابُهُ بِنَخْلَةَ (٣) وَ دَمَ ابْنِ الْحَضْرَمِيِّ فَإِنَّهُ حَلِيفُكَ فَقَالَ عُتْبَةُ أَنْتَ عَلَيَّ بِذَلِكَ وَ مَا عَلَى أَحَدٍ مِنَّا (۴) خِلَافٌ إِلَّا ابْنَ الْحَنْظَلِيَّةِ يَعْنِي أَبَا جَهْلٍ فَصِرْ (۵) إِلَيْهِ وَ أَعْلِمْهُ أَنِّي قَدْ تَحَمَّلْتُ الْعِيرَ الَّتِي قَدْ أَصَابَهَا مُحَمَّدٌ وَ دَمَ ابْنِ الْحَضْرَمِيِّ فَقَالَ أَبُو الْبَخْتَرِيِّ فَقَصَدْتُ خِبَاءَهُ وَ إِذَا هُوَ قَدْ أَخْرَجَ دِرْعاً لَهُ فَقُلْتُ لَهُ إِنَّ أَبَا الْوَلِيدِ بَعَثَنِي إِلَيْكَ بِرِسَالَةٍ فَغَضِبَ ثُمَّ قَالَ أَ مَا وَجَدَ عُتْبَةُ رَسُولًا غَيْرَكَ فَقُلْتُ أَمَا وَ اللَّهِ لَوْ غَيْرُهُ أَرْسَلَنِي مَا جِئْتُ وَ لَكِنَّ أَبَا الْوَلِيدِ سَيِّدُ الْعَشِيرَةِ فَغَضِبَ غَضْبَةً أُخْرَى فَقَالَ تَقُولُ سَيِّدُ الْعَشِيرَةِ فَقُلْتُ أَنَا أَقُولُهُ

١- فخبسوهم خ ل.

٢- فى المصدر: فبلغ قريش ذلك.

٣- فتحمل العير التى قد أصابها محمّد و أصحابه بنخله خ ل. أقول: و فى المصدر: و تحمل العير التى أصابها محمّد و أصحابه بنخيله.

۴- من ذلك خ ل.

۵- فى المصدر: فسر إليه.

وَ قُرَيْشٌ كُلَّهَا تَقُولُهُ إِنَّهُ قَدْ تَحَمَّلَ الْعِيرَ (١) وَ دَمَ ابْنِ الْحَضْرَمِيِّ فَقَالَ إِنَّ عُتْبَةَ أَطْوَلُ النَّاسِ لِسَاناً وَ أَبْلَغُهُ فِي الْكَلَامِ (٢) وَ يَتَعَصَّبُ لِمُحَمَّدٍ فَإِنَّهُ مِنْ بَنِي عَبْدِ مَنَافٍ وَ ابْنُهُ مَعَهُ وَ يُرِيدُ أَنْ يُخَذِّرَ النَّاسَ (٣) لَا وَ اللَّاتِ وَ الْعُزَّى حَتَّى نُقْحِمَ عَلَيْهِمْ بِيَثْرِبَ وَ نَأْخُذَهُمْ أُسَارَى فَنُدْخِلَهُمْ مَكَّةَ وَ تَتَسَامَعَ الْعَرَبُ بِذَلِكَ وَ لَا يَكُونَ بَيْنَنَا وَ بَيْنَ مَتْجَرِنَا أَحَدٌ نَكْرَهُهُ وَ بَلَغَ أَصْحَابَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله كَثْرَةُ قُرَيْشٍ فَفَزِعُوا فَزَعاً شَدِيداً وَ شَكَوْا وَ بَكَوْا وَ اسْتَغَاثُوا فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلائِكَةِ مُرْدِفِينَ وَ ما جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرى وَ لِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَ مَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ فَلَمَّا أَمْسَى (٤) رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ جَنَّهُ اللَّيْلُ أَلْقَى اللَّهُ عَلَى أَصْحَابِهِ النُّعَاسَ حَتَّى نَامُوا وَ أَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى عَلَيْهِمُ الْمَاءَ (٥) وَ كَانَ نُزُولُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فِي مَوْضِعٍ لَا يَثْبُتُ فِيهِ الْقَدَمُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ السَّمَاءَ (٦) وَ لَبَّدَ الْأَرْضَ حَتَّى ثَبَتَتْ (٧) أَقْدَامُهُمْ وَ هُوَ قَوْلُ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعاسَ أَمَنَةً مِنْهُ وَ يُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّماءِ ماءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ وَ يُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطانِ وَ ذَلِكَ أَنَّ بَعْضَ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله احْتَلَمَ وَ لِيَرْبِطَ عَلى قُلُوبِكُمْ وَ يُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدامَ وَ كَانَ الْمَطَرُ عَلَى قُرَيْشٍ مِثْلَ الْعَزَالِي وَ عَلَى (٨) أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله رَذَاذاً بِقَدْرِ مَا لَبَّدَ (٩) الْأَرْضَ وَ خَافَتْ قُرَيْشٌ خَوْفاً شَدِيداً فَأَقْبَلُوا

١- و ما اصاب محمّد بنخله خ ل- أقول: المصدر خال عن ذلك.

٢- في المصدر: و ابلغهم في الكلام.

٣- يخذل خ ل يحذر خ. أقول: و في المصدر: ان يحذر بين الناس.

۴- و لما أمسى خ ل.

۵- السماء خ ل.

۶- الماء خ ل.

٧- يثبت خ ل.

٨- و كان على خ ل.

٩- يلبد خ ل.

يَتَحَارَسُونَ يَخَافُونَ الْبَيَاتَ فَبَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَمَّارَ بْنَ يَاسِرٍ وَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَسْعُودٍ فَقَالَ ادْخُلَا فِي الْقَوْمِ وَ ائْتُونَا بِأَخْبَارِهِمْ فَكَانَا يَجُولَانِ بِعَسْكَرِهِمْ لَا يَرَوْنَ إِلَّا خَائِفاً ذَعِراً إِذَا صَهَلَ الْفَرَسُ وَ ثَبَتَ عَلَى جَحْفَلَتِهِ (١) فَسَمِعُوا مُنَبِّهَ بْنَ الْحَجَّاجِ يَقُولُ:

لَا يَتْرُكُ (٢) الْجُوعُ لَنَا مَبِيتاً*** لَا بُدَّ أَنْ نَمُوتَ أَوْ نُمِيتَا

قَالَ قَدْ وَ اللَّهِ كَانُوا شَبَاعَى وَ لَكِنَّهُمْ مِنَ الْخَوْفِ قَالُوا هَذَا وَ أَلْقَى اللَّهُ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ كَمَا قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَلَمَّا أَصْبَحَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَبَّأَ أَصْحَابَهُ وَ كَانَ فِي عَسْكَرِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فرسين (٣) (فَرَسَانِ) فَرَسٌ لِلزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ وَ فَرَسٌ لِلْمِقْدَادِ وَ كَانَتْ فِي عَسْكَرِهِ سَبْعُونَ جَمَلًا يَتَعَاقَبُونَ عَلَيْهَا فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عليهما السلام وَ مَرْثَدُ بْنُ أَبِي مَرْثَدٍ الْغَنَوِيُّ عَلَى جَمَلٍ يَتَعَاقَبُونَ عَلَيْهِ وَ الْجَمَلُ لِمَرْثَدٍ وَ كَانَ فِي عَسْكَرِ قُرَيْشٍ أَرْبَعُمِائَةِ فَرَسٍ فَعَبَّأَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَصْحَابَهُ بَيْنَ يَدَيْهِ وَ قَالَ (٤) غُضُّوا أَبْصَارَكُمْ وَ لَا تَبْدَءُوهُمْ بِالْقِتَالِ وَ لَا يَتَكَلَّمَنَّ أَحَدٌ فَلَمَّا نَظَرَتْ قُرَيْشٌ إِلَى قِلَّةِ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ أَبُو جَهْلٍ مَا هُمْ إِلَّا أَكَلَةُ رَأْسٍ لَوْ بَعَثْنَا إِلَيْهِمْ عَبِيدَنَا لَأَخَذُوهُمْ أَخْذاً بِالْيَدِ فَقَالَ عُتْبَةُ بْنُ رَبِيعَةَ أَ تَرَى لَهُمْ كَمِيناً وَ مَدَداً فَبَعَثُوا عَمْرَو بْنَ (٥) وَهْبٍ الْجُمَحِيَّ وَ كَانَ فَارِساً شُجَاعاً فَجَالَ بِفَرَسِهِ حَتَّى طَافَ بِعَسْكَرِ (٦) رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله ثُمَّ صَعِدَ فِي الْوَادِي وَ صَوَّبَ ثُمَّ رَجَعَ إِلَى قُرَيْشٍ فَقَالَ مَا لَهُمْ كَمِينٌ وَ لَا مَدَدٌ وَ لَكِنْ نَوَاضِحُ يَثْرِبَ قَدْ حَمَلَتِ الْمَوْتَ النَّاقِعَ أَ مَا تَرَوْنَهُمْ خُرْسٌ لَا يَتَكَلَّمُونَ يَتَلَمَّظُونَ تَلَمُّظَ الْأَفَاعِي مَا لَهُمْ

١- في المصدر: إذا سمعوا صهيل الفرس وثبوا على جحفلته.

٢- لم يترك خ ل.

٣- في المصدر المطبوع: فرسان.

٤- فقال خ ل.

٥- عمر بن وهب خ ل.

٦- على عسكر خ ل.

مَلْجَأَ إِلَّا سُيُوفَهُمْ وَ مَا أَرَاهُمْ يُوَلُّونَ حَتَّى يُقْتَلُوا وَ لَا يُقْتَلُونَ حَتَّى يَقْتُلُوا بِعَدَدِهِمْ (۱)فَارْتَئُوا رَأْيَكُمْ فَقَالَ أَبُو جَهْلٍ كَذَبْتَ وَ جَبُنْتَ وَ انْتَفَخَ سَحْرُكَ حِينَ نَظَرْتَ إِلَى سُيُوفِ أَهْلِ يَثْرِبَ وَ فَزِعَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حِينَ نَظَرُوا إِلَى كَثْرَةِ قُرَيْشٍ وَ قُوَّتِهِمْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى عَلَى رَسُولِهِ وَ إِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَها وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَ قَدْ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّهُمْ لَا يَجْنَحُونَ وَ لَا يُجِيبُونَ إِلَى السِّلْمِ وَ إِنَّمَا أَرَادَ بِذَلِكَ لِتَطَيُّبِ قُلُوبِ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله فَبَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَى قُرَيْشٍ فَقَالَ يَا مَعْشَرَ (۲)قُرَيْشٍ مَا أَحَدٌ مِنَ الْعَرَبِ أَبْغَضَ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَبْدَأَ بِكُمْ فَخَلُّونِي وَ الْعَرَبَ فَإِنْ أَكُ صَادِقاً فَأَنْتُمْ أَعْلَى بِي عَيْناً وَ إِنْ أَكُ كَاذِباً كَفَتْكُمْ ذُؤْبَانُ الْعَرَبِ أَمْرِي فَارْجِعُوا فَقَالَ عُتْبَةُ وَ اللَّهِ مَا أَفْلَحَ قَوْمٌ قَطُّ رَدُّوا هَذَا ثُمَّ رَكِبَ جَمَلًا لَهُ أَحْمَرَ فَنَظَرَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَجُولُ فِي الْعَسْكَرِ وَ يَنْهَى عَنِ الْقِتَالِ فَقَالَ إِنْ يَكُنْ عِنْدَ أَحَدٍ خَيْرٌ فَعِنْدَ صَاحِبِ الْجَمَلِ الْأَحْمَرِ إِنْ يُطِيعُوهُ يَرْشُدُوا فَأَقْبَلَ عُتْبَةُ يَقُولُ يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ اجْتَمِعُوا وَ اسْمَعُوا ثُمَّ خَطَبَهُمْ فَقَالَ يُمْنٌ مَعَ رَحْبٍ فَرَحْبٌ مَعَ يُمْنٍ (۳)يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ أَطِيعُونِي الْيَوْمَ وَ اعْصُونِي الدَّهْرَ وَ ارْجِعُوا إِلَى مَكَّةَ وَ اشْرَبُوا الْخُمُورَ وَ عَانِقُوا الْحُورَ فَإِنَّ مُحَمَّداً لَهُ إِلٌّ وَ ذِمَّةٌ وَ هُوَ ابْنُ عَمِّكُمْ فَارْجِعُوا وَ لَا تَرُدُّوا رَأْيِي (۴)وَ إِنَّمَا تُطَالِبُونَ مُحَمَّداً بِالْعِيرِ الَّتِي أَخَذَهَا مُحَمَّدٌ بِنَخْلَةَ وَ دَم ابْنِ الْحَضْرَمِيِّ وَ هُوَ حَلِيفِي وَ عَلَيَّ عَقْلُهُ فَلَمَّا سَمِعَ أَبُو جَهْلٍ ذَلِكَ غَاظَهُ وَ قَالَ إِنَّ عُتْبَةَ أَطْوَلُ النَّاسِ لِسَاناً وَ أَبْلَغُهُمْ فِي الْكَلَامِ وَ لَئِنْ رَجَعَتْ قُرَيْشٌ بِقَوْلِهِ لَيَكُونَنَّ سَيِّدَ قُرَيْشٍ آخِرَ الدَّهْرِ ثُمَّ قَالَ يَا عُتْبَةُ نَظَرْتَ إِلَى سُيُوفِ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَ جَبُنْتَ وَ انْتَفَخَ سَحْرُكَ وَ تَأْمُرُ النَّاسَ بِالرُّجُوعِ وَ كَانَ عَلَى فَرَسٍ فَأَخَذَ بِشَعْرِهِ فَقَالَ النَّاسُ يَقْتُلُهُ فَعَرْقَبَ فَرَسَهُ فَقَالَ أَ مِثْلِي يَجْبُنُ وَ سَتَعْلَمُ قُرَيْشٌ الْيَوْمَ أَيُّنَا الْأَلْأَمُ وَ الْأَجْبَنُ وَ أَيُّنَا الْمُفْسِدُ لِقَوْمِهِ لَا يَمْشِي

۱- بقدرهم خ ل.

۲- يا معاشر خ ل.

۳- و رحب مع يمن.

۴- آرائی خ ل.

إِلَّا أَنَا وَ أَنْتَ إِلَى الْمَوْتِ عِيَاناً ثُمَّ قَالَ:

هَذَا جَنَاىَ وَ خِيَارُهُ فِيهِ***وَ كُلُّ جَانٍ يَدُهُ إِلَى فِيهِ

ثُمَّ أَخَذَ بِشَعْرِهِ يَجُرُّهُ فَاجْتَمَعَ إِلَيْهِ النَّاسُ فَقَالُوا يَا أَبَا الْوَلِيدِ اللَّهَ اللَّهَ لَا تَفُتَّ (۱) فِي أَعْضَادِ النَّاسِ تَنْهَى عَنْ شَيْ ءٍ تَكُونُ أَوَّلَهُ فَخَلَّصُوا أَبَا جَهْلٍ مِنْ يَدِهِ فَنَظَرَ عُتْبَةُ إِلَى أَخِيهِ شَيْبَةَ وَ نَظَرَ إِلَى ابْنِهِ الْوَلِيدِ فَقَالَ قُمْ يَا بُنَيَّ فَقَامَ ثُمَّ لَبِسَ دِرْعَهُ وَ طَلَبُوا لَهُ بَيْضَةً تَسَعُ رَأْسَهُ فَلَمْ يَجِدُوهَا لِعِظَمِ هَامَتِهِ (۲) فَاعْتَجَرَ (۳) بِعِمَامَتَيْنِ ثُمَّ أَخَذَ سَيْفَهُ وَ تَقَدَّمَ هُوَ وَ أَخُوهُ وَ ابْنُهُ وَ نَادَى يَا مُحَمَّدُ أَخْرِجْ إِلَيْنَا أَكْفَاءَنَا مِنْ قُرَيْشٍ فَبَرَزَ إِلَيْهِ ثَلَاثَةُ نَفَرٍ مِنَ الْأَنْصَارِ عَوْدٍ وَ مُعَوِّدٍ (۴) وَ عَوْفٍ بَنِي عَفْرَاءَ فَقَالَ عُتْبَةُ مَنْ أَنْتُمْ انْتَسِبُوا لِنَعْرِفَكُمْ (۵) فَقَالُوا نَحْنُ بَنُو عَفْرَاءَ أَنْصَارُ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ فَقَالُوا ارْجِعُوا فَإِنَّا لَسْنَا إِيَّاكُمْ نُرِيدُ إِنَّمَا نُرِيدُ الْأَكْفَاءَ مِنْ قُرَيْشٍ فَبَعَثَ إِلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَنِ ارْجِعُوا وَ كَرِهَ أَنْ يَكُونَ أَوَّلُ الْكَرَّةِ بِالْأَنْصَارِ فَرَجَعُوا وَ وَقَفُوا مَوَاقِفَهُمْ ثُمَّ نَظَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِلَى عُبَيْدَةَ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَ كَانَ لَهُ سَبْعُونَ سَنَةً فَقَالَ لَهُ قُمْ يَا عُبَيْدَةُ فَقَامَ بَيْنَ يَدَيْهِ بِالسَّيْفِ ثُمَّ نَظَرَ إِلَى حَمْزَةَ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَقَالَ لَهُ قُمْ يَا عَمِّ ثُمَّ نَظَرَ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام فَقَالَ لَهُ قُمْ يَا عَلِيُّ وَ كَانَ أَصْغَرَهُمْ (۶) سِنّاً فَقَامُوا بَيْنَ يَدَيْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بِسُيُوفِهِمْ فَقَالَ (۷)

۱- تفت فی أعضاء الناس خ ل.

۲- الهامه: رأس كل شی ء.

۳- فاعتم خ ل.

۴- عوز و معوز خ ل. أقول: فی نسخه من المصدر: عود و معود، و فی المطبوع: عوذ و معوذ و ذكرنا سابقا عن السيره انهم. عوف و معوذ و عبد اللّه بن رواحه، و فی الامتاع: معاذ و معوذ و عوف، و يقال: ثالثهم عبد اللّه بن رواحه.

۵- نعرفكم خ ل.

۶- و كان أصغر القوم خ ل.

۷- فی نسخه: و اذهبوا فاطلبوا. و فی المصدر المطبوع و المخطوط: و كان اصغرهم فاطلبوا بحقكم.

فَاطْلُبُوا بِحَقِّكُمُ الَّذِی جَعَلَهُ اللَّهُ لَكُمْ فَقَدْ جَاءَتْ قُرَيْشٌ بِخُيَلَائِهَا وَ فَخْرِهَا تُرِيدُ أَنْ تُطْفِئَ نُورَ اللَّهِ وَ يَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَا عُبَيْدَةُ عَلَيْكَ بِعُتْبَةَ وَ قَالَ لِحَمْزَةَ عَلَيْكَ بِشَيْبَةَ وَ قَالَ لِعَلِيٍّ عَلَيْكَ بِالْوَلِيدِ بْنِ عُتْبَةَ فَمَرُّوا حَتَّى انْتَهَوْا إِلَى الْقَوْمِ فَقَالَ عُتْبَةُ مَنْ أَنْتُمْ انْتَسِبُوا نَعْرِفْكُمْ فَقَالَ عُبَيْدَةُ أَنَا عُبَيْدَةُ بْنُ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَقَالَ كُفْوٌ كَرِيمٌ فَمَنْ هَذَانِ فَقَالَ حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَ عَلِيُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ فَقَالَ كُفْوَانِ كَرِيمَانِ لَعَنَ اللَّهُ مَنْ أَوْقَفَنَا وَ إِيَّاكُمْ بِهَذَا الْمَوْقِفِ فَقَالَ شَيْبَةُ لِحَمْزَةَ مَنْ أَنْتَ فَقَالَ أَنَا حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ أَسَدُ اللَّهِ وَ أَسَدُ رَسُولِهِ فَقَالَ لَهُ شَيْبَةُ لَقَدْ لَقِيتَ أَسَدَ الْحُلَفَاءِ (۱) فَانْظُرْ كَيْفَ تَكُونُ صَوْلَتُكَ يَا أَسَدَ اللَّهِ فَحَمَلَ عُبَيْدَةُ عَلَى عُتْبَةَ فَضَرَبَهُ عَلَى رَأْسِهِ ضَرْبَةً فَلَقَ هَامَتَهُ وَ ضَرَبَ عُتْبَةُ عُبَيْدَةَ عَلَى سَاقِهِ فَقَطَعَهَا وَ سَقَطَا جَمِيعاً وَ حَمَلَ حَمْزَةُ عَلَى شَيْبَةَ فَتَضَارَبَا بِالسَّيْفَيْنِ حَتَّى انْثَلَمَا وَ كُلٌّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا يَتَّقِی بِدَرَقَتِهِ وَ حَمَلَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام عَلَى الْوَلِيدِ بْنِ عُتْبَةَ فَضَرَبَهُ عَلَى حَبْلِ عَاتِقِهِ فَأَخْرَجَ السَّيْفَ مِنْ إِبْطِهِ فَقَالَ عَلِيٌّ فَأَخَذَ يَمِينَهُ الْمَقْطُوعَةَ بِيَسَارِهِ فَضَرَبَ بِهَا هَامَتِی فَظَنَنْتُ أَنَّ السَّمَاءَ وَقَعَتْ عَلَى الْأَرْضِ ثُمَّ اعْتَنَقَ حَمْزَةُ وَ شَيْبَةُ فَقَالَ الْمُسْلِمُونَ يَا عَلِيُّ أَ مَا تَرَى الْكَلْبَ قَدْ نَهَزَ (۲) عَمَّكَ فَحَمَلَ عَلَيْهِ عَلِيٌّ ثُمَّ قَالَ يَا عَمِّ طَأْطِئْ رَأْسَكَ وَ كَانَ حَمْزَةُ أَطْوَلَ مِنْ شَيْبَةَ فَأَدْخَلَ حَمْزَةُ رَأْسَهُ فِی صَدْرِهِ فَضَرَبَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى رَأْسِهِ فَطَيَّرَ (۳) نِصْفَهُ ثُمَّ جَاءَ إِلَى عُتْبَةَ وَ بِهِ رَمَقٌ فَأَجْهَزَ عَلَيْهِ وَ حُمِلَ عُبَيْدَةُ بَيْنَ (۴) حَمْزَةَ وَ عَلِيٍّ حَتَّى أَتَيَا بِهِ (۵) رَسُولَ اللَّهِ فَنَظَرَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ اسْتَعْبَرَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ بِأَبِی أَنْتَ وَ أُمِّی أَ لَسْتُ شَهِيداً فَقَالَ بَلَى أَنْتَ أَوَّلُ شَهِيدٍ مِنْ أَهْلِ بَيْتِی فَقَالَ أَمَا لَوْ كَانَ عَمُّكَ حَيّاً لَعَلِمَ أَنِّی أَوْلَى بِمَا قَالَ مِنْهُ قَالَ وَ أَيَّ أَعْمَامِی تَعْنِی فَقَالَ أَبُو طَالِبٍ حَيْثُ يَقُولُ

۱- اسد الاحلاف خ ل.

۲- انهر خ ل بهر خ ل أقول: فی المصدر المطبوع: بهر، و فی المخطوط: أبهر.

۳- فی المصدر المطبوع: فطنّ نصفه.

۴- المصدر المطبوع خال عن لفظه بين.

۵- حتی أتوا خ ل.

كَذَبْتُمْ وَ بَيْتِ اللَّهِ يُبْزَى (۱) مُحَمَّدٌ***وَ لَمَّا نُطَاعِنْ دُونَهُ وَ نُنَاضِلْ

وَ نُسْلِمُهُ حَتَّى نُصْرَعَ حَوْلَهُ***وَ نَذْهَلَ عَنْ أَبْنَائِنَا وَ الْحَلَائِلِ

فَقَالَ (۲) رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَ مَا تَرَى ابْنَهُ كَاللَّيْثِ الْعَادِي بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ ابْنَهُ الْآخَرَ فِي جِهَادِ اللَّهِ بِأَرْضِ الْحَبَشَهِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَ سَخِطْتَ عَلَيَّ فِي هَذِهِ الْحَالَهِ فَقَالَ مَا سَخِطْتُ عَلَيْكَ وَ لَكِنْ ذَكَرْتَ عَمِّي فَانْقَبَضْتُ لِذَلِكَ وَ قَالَ أَبُو جَهْلٍ لِقُرَيْشٍ لَا تَعْجَلُوا وَ لَا تَبْطَرُوا كَمَا عَجِلَ وَ بَطِرَ ابْنَا رَبِيعَهَ عَلَيْكُمْ بِأَهْلِ يَثْرِبَ فَاجْزُرُوهُمْ جَزْراً وَ عَلَيْكُمْ بِقُرَيْشٍ فَخُذُوهُمْ أَخْذاً حَتَّى نُدْخِلَهُمْ مَكَّهَ فَنُعَرِّفَهُمْ ضَلَالَتَهُمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا وَ كَانَ فِتْيَهٌ مِنْ قُرَيْشٍ أَسْلَمُوا بِمَكَّهَ فَاحْتَبَسَهُمْ آبَاؤُهُمْ فَخَرَجُوا مَعَ قُرَيْشٍ إِلَى بَدْرٍ وَ هُمْ عَلَى الشَّكِّ وَ الِارْتِيَابِ وَ النِّفَاقِ مِنْهُمْ قَيْسُ بْنُ الْوَلِيدِ بْنِ الْمُغِيرَهِ وَ أَبُو قَيْسِ بْنُ الْفَاكِهِ وَ الْحَارِثُ بْنُ رَبِيعَهَ وَ عَلِيُّ بْنُ أُمَيَّهَ بْنِ خَلَفٍ وَ الْعَاصُ بْنُ الْمُنَبِّهِ فَلَمَّا نَظَرُوا إِلَى قِلَّهِ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله (۳) قَالُوا مَسَاكِينُ هَؤُلَاءِ غَرَّهُمْ دِينُهُمْ فَيُقْتَلُونَ السَّاعَهَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى عَلَى رَسُولِهِ إِذْ يَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هؤُلاءِ دِينُهُمْ وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ وَ جَاءَ إِبْلِيسُ عَلَيْهِ اللَّعْنَهُ إِلَى قُرَيْشٍ فِي صُورَهِ سُرَاقَهَ بْنِ مَالِكٍ فَقَالَ لَهُمْ أَنَا جَارُكُمْ ادْفَعُوا إِلَيَّ رَايَتَكُمْ فَدَفَعُوهَا إِلَيْهِ وَ جَاءَ بِشَيَاطِينِهِ يَهُولُ بِهِمْ عَلَى أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ يُخَيِّلُ إِلَيْهِمْ وَ يُفْزِعُهُمْ وَ أَقْبَلَتْ قُرَيْشٌ يَقْدُمُهَا إِبْلِيسُ مَعَهُ الرَّايَهُ فَنَظَرَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ غُضُّوا أَبْصَارَكُمْ وَ عَضُّوا عَلَى النَّوَاجِدِ (۴) وَ لَا تَسُلُّوا

۱- في نسخه: نخلي، و في المصدر المطبوع: نبري (نخلي خ ل) و في المخطوط يبري و جميعها مصحف نبزي أي نغلب عليه و نسلبه و هو الموجود في سيره ابن هشام، ذكره ابن هشام في السيره ۱: ۲۹۰ و ذكره أيضا في ص ۳۹۴ الا انه بدل المصرع الثاني بقوله: و لما تروا يوما لدى الشعب قائما و هو من قصيده اخرى. قوله: و نناضل أي نرامي بالسهام. و الحلائل: الزوجات.

۲- فقال له خ ل. أقول: هو الموجود في المصدر المخطوط.

۳- أصحاب محمّد خ ل.

۴- هكذا في الكتاب. و فيه وهم، و الصحيح: النواجذ بالذال كما يأتي.

سَيْفاً حَتَّى آذَنَ لَكُمْ ثُمَّ رَفَعَ يَدَهُ إِلَى السَّمَاءِ فَقَالَ يَا رَبِّ إِنْ تَهْلِكْ هَذِهِ الْعِصَابَةُ لَا تُعْبَدُ (١) وَ إِنْ شِئْتَ أَنْ لَا تُعْبَدَ لَا تُعْبَدُ ثُمَّ أَصَابَهُ الْغَشْيُ فَسُرِّيَ عَنْهُ وَ هُوَ يَسْلُتُ الْعَرَقَ عَنْ وَجْهِهِ وَ يَقُولُ هَذَا جَبْرَئِيلُ قَدْ أَتَاكُمْ فِي أَلْفٍ مِنَ الْمَلائِكَهِ مُرْدِفِينَ قَالَ فَنَظَرْنَا فَإِذَا بِسَحَابَةٍ سَوْدَاءَ فِيهَا بَرْقٌ لَائِحٌ قَدْ وَقَعَتْ عَلَى عَسْكَرِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ قَائِلٌ يَقُولُ أَقْدِمْ حَيْزُومُ أَقْدِمْ حَيْزُومُ وَ سَمِعْنَا قَعْقَعَهَ السِّلَاحِ مِنَ الْجَوِّ (٢) وَ نَظَرَ إِبْلِيسُ إِلَى جَبْرَئِيلَ عليه السلام فَتَرَاجَعَ وَ رَمَى (٣) بِاللِّوَاءِ فَأَخَذَ نَبِيهُ (۴) بْنُ الْحَجَّاجِ بِمَجَامِعِ ثَوْبِهِ ثُمَّ قَالَ وَيْلَكَ يَا سُرَاقَهُ تَفُتُّ فِي أَعْضَادِ النَّاسِ فَرَكَلَهُ إِبْلِيسُ رَكْلَهً (۵) فِي صَدْرِهِ وَ قَالَ إِنِّي أرى ما لا تَرَوْنَ إِنِّي أَخافُ اللَّهَ وَ هُوَ قَوْلُ اللَّهِ وَ إِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ أَعْمالَهُمْ وَ قالَ لا غالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَ إِنِّي جارٌ لَكُمْ فَلَمَّا تَراءَتِ الْفِئَتانِ نَكَصَ عَلى عَقِبَيْهِ وَ قالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ إِنِّي أَرى ما لا تَرَوْنَ إِنِّي أَخافُ اللَّهَ وَ اللَّهُ شَدِيدُ الْعِقابِ ثُمَّ قَالَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لَوْ تَرى إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبارَهُمْ وَ ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِيقِ وَ حَمَلَ جَبْرَئِيلُ عَلَى إِبْلِيسَ فَطَلَبَهُ حَتَّى غَاصَ فِي الْبَحْرِ وَ قَالَ رَبِّ أَنْجِزْ لِي مَا وَعَدْتَنِي مِنَ الْبَقَاءِ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ وَ رُوِيَ فِي خَبَرٍ أَنَّ إِبْلِيسَ الْتَفَتَ إِلَى جَبْرَئِيلَ وَ هُوَ فِي الْهَزِيمَهِ فَقَالَ يَا هَذَا أَ بَدَا لَكُمْ فِيمَا أَعْطَيْتُمُونَا فَقِيلَ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام أَ تَرَى كَانَ يَخَافُ أَنْ يَقْتُلَهُ فَقَالَ لَا وَ لَكِنَّهُ كَانَ يَضْرِبُهُ ضَرْبَةً يَشِينُهُ مِنْهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَهِ وَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلائِكَهِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْناقِ وَ اضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنانٍ قَالَ أَطْرَافُ الْأَصَابِعِ فَقَدْ جَاءَتْ قُرَيْشٌ بِخُيَلَائِهَا وَ فَخْرِهَا تُرِيدُ أَنْ تُطْفِئَ نُورَ اللَّهِ وَ يَأْبَى اللَّهُ

١- لم تعبد خ ل.

٢- فی الجو خ ل.

٣- فرمی خ ل.

۴- منبه بن الحجاج خ ل أقول: هو الموجود فی المصدر.

۵- فوكزه إبليس و كزه خ ل.

إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَ خَرَجَ أَبُو جَهْلٍ مِنْ بَيْنِ الصَّفَّيْنِ فَقَالَ اللَّهُمَّ أَقْطَعَنَا الرَّحِمَ (۱) وَ آتَانَا بِمَا لَا نَعْرِفُهُ فَأَحِنْهُ الْغَدَاةَ (۲) فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جاءَكُمُ الْفَتْحُ وَ إِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَ إِنْ تَعُودُوا نَعُدْ وَ لَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئاً وَ لَوْ كَثُرَتْ وَ أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ ثُمَّ أَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله كَفّاً مِنْ حَصًى فَرَمَى بِهِ فِي وُجُوهِ قُرَيْشٍ وَ قَالَ شَاهَتِ الْوُجُوهُ فَبَعَثَ اللَّهُ رِيَاحاً تَضْرِبُ وُجُوهَ (۳) قُرَيْشٍ فَكَانَتِ الْهَزِيمَةُ فَقَالَ (۴) رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله اللَّهُمَّ لَا يُفْلِتَنَّ (۵) فِرْعَوْنُ هَذِهِ الْأُمَّةِ أَبُو جَهْلِ بْنُ هِشَامٍ فَقُتِلَ مِنْهُمْ سَبْعُونَ وَ أُسِرَ مِنْهُمْ سَبْعُونَ وَ الْتَقَى عَمْرُو بْنُ الْجَمُوعِ (۶) مَعَ أَبِي جَهْلٍ فَضَرَبَ عَمْرٌو أَبَا جَهْلٍ عَلَى فَخِذِهِ وَ ضَرَبَ أَبُو جَهْلٍ عَمْراً عَلَى يَدِهِ فَأَبَانَهَا مِنَ الْعَضُدِ فَعَلِقَتْ بِجِلْدِهِ (۷) فَاتَّكَأَ عَمْرٌو عَلَى يَدِهِ بِرِجْلِهِ ثُمَّ رَمَى فِي السَّمَاءِ فَانْقَطَعَتِ الْجِلْدَةُ (۸) وَ رَمَى بِيَدِهِ وَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ انْتَهَيْتُ إِلَى أَبِي جَهْلٍ وَ هُوَ يَتَشَحَّطُ فِي دَمِهِ فَقُلْتُ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَخْزَاكَ فَرَفَعَ رَأْسَهُ فَقَالَ إِنَّمَا أَخْزَى اللَّهُ عَبْدَ ابْنِ أُمِّ عَبْدٍ (۹) لِمَنِ الدِّينُ وَيْلَكَ (۱۰) قُلْتُ لِلَّهِ وَ لِرَسُولِهِ وَ إِنِّي قَاتِلُكَ وَ وَضَعْتُ رِجْلِي عَلَى عُنُقِهِ (۱۱) فَقَالَ لَقَدِ ارْتَقَيْتَ مُرْتَقًى صَعْباً

۱- فی المصدر المطبوع: اللّهمّ ان محمّدا أقطعنا الرحم.

۲- فی المصدر: أجنه الغداه.

۳- فی وجوه قریش خ ل أقول و هو الموجود فی المصدر.

۴- ثم قال خ ل.

۵- لا یفلتنک خ ل. أقول: و فی المصدر: لا یغلبک.

۶- فی المصدر: عمرو بن الجموح و فی سیره ابن هشام: معاذ بن عمرو بن الجموح أخو بنی سلمه، و فیه: ان عکرمه ضرب علی عاتق معاذ فطرح یده فتعلقت بجلده من جنبه، و نحوه أیضا فی الامتاع.

۷- فتعلقت بالجلد.

۸- حتی انقطعت الجلده خ ل. أقول: هو الموجود فی المصدر.

۹- عبد أم عبد خ ل.

۱۰- فی سیره ابن هشام: أخبرنی لمن الدائره الیوم.

۱۱- علی عاتقه خ ل.

يَا رُوَيْعِيَ الْغَنَمِ أَمَا إِنَّهُ لَيْسَ شَيْ ءٌ أَشَدَّ مِنْ قَتْلِكَ إِيَّايَ فِي هَذَا الْيَوْمِ إِلَّا تَوَلَّى قَتْلِي رَجُلٌ مِنَ الْمُطَّلِبِينَ (١) أَوْ رَجُلٌ مِنَ الْأَحْلَافِ فَاقْتَلَعْتُ (٢) بَيْضَةً كَانَتْ عَلَى رَأْسِهِ فَقَتَلْتُهُ وَ أَخَذْتُ رَأْسَهُ وَ جِئْتُ بِهِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ الْبُشْرَى هَذَا رَأْسُ أَبِي جَهْلِ بْنِ هِشَامٍ فَسَجَدَ لِلَّهِ شُكْراً وَ أَسَرَ أَبُو بِشْرٍ (٣) الْأَنْصَارِيُّ الْعَبَّاسَ بْنَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَ عَقِيلَ بْنَ أَبِي طَالِبٍ وَ جَاءَ بِهِمَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ لَهُ أَعَانَكَ عَلَيْهِمَا أَحَدٌ قَالَ نَعَمْ رَجُلٌ عَلَيْهِ ثِيَابٌ بِيضٌ (۴) فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله ذَاكَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لِلْعَبَّاسِ افْدِ نَفْسَكَ وَ ابْنَ أَخِيكَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ كُنْتُ أَسْلَمْتُ وَ لَكِنَّ الْقَوْمَ اسْتَكْرَهُونِي فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِسْلَامِكَ إِنْ يَكُنْ مَا تَذْكُرُ حَقّاً فَإِنَّ اللَّهَ يَجْزِيكَ عَلَيْهِ فَأَمَّا ظَاهِرُ أَمْرِكَ فَقَدْ كُنْتَ عَلَيْنَا ثُمَّ قَالَ يَا عَبَّاسُ إِنَّكُمْ خَاصَمْتُمُ اللَّهَ فَخَصَمَكُمْ ثُمَّ قَالَ افْدِ نَفْسَكَ وَ ابْنَ أَخِيكَ وَ قَدْ كَانَ الْعَبَّاسُ أَخَذَ مَعَهُ أَرْبَعِينَ أُوقِيَّةً مِنْ ذَهَبٍ فَغَنِمَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَلَمَّا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ لِلْعَبَّاسِ افْدِ نَفْسَكَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ احْسُبْهَا مِنْ فِدَائِي فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ لَا ذَاكَ شَيْ ءٌ أَعْطَانَا اللَّهُ مِنْكَ فَافْدِ نَفْسَكَ وَ ابْنَ أَخِيكَ فَقَالَ الْعَبَّاسُ فَلَيْسَ لِي مَالٌ غَيْرُ الَّذِي ذَهَبَ مِنِّي (۵) قَالَ بَلَى الْمَالُ الَّذِي خَلَّفْتَهُ عِنْدَ أُمِّ الْفَضْلِ بِمَكَّةَ فَقُلْتَ لَهَا إِنْ يَحْدُثْ (۶) عَلَيَّ حَدَثٌ فَاقْسِمُوهُ بَيْنَكُمْ فَقَالَ لَهُ (٧) أَ تَتْرُكُنِي وَ أَنَا أَسْأَلُ النَّاسَ بِكَفِّي فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ فِي ذَلِكَ يا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ مِنَ الْأَسْرى إِنْ يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْراً يُؤْتِكُمْ خَيْراً مِمَّا

١- من المطيبين خ ل.

٢- فانقلعت خ ل.

٣- في المصدر: أبو اليسر.

۴- ثياب بياض خ ل. أقول: هو الموجود في المصدر.

۵- ذهب مني إليك خ ل.

۶- و قلت لها: ان حدث خ ل.

٧- فقال العباس له خ ل.

أَخَذَ مِنْكَمْ وَ يَغْفِرْ لَكَمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ قَالَ وَ إِنْ يُرِيدُوا خِيانَتَکَ فِی عَلِیٍّ (۱) فَقَدْ خانُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ فِيکَ (۲) فَأَمْکَنَ مِنْهُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَکِيمٌ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِعَقِيلٍ قَدْ قَتَلَ اللَّهُ يَا بَا يَزِيدَ أَبَا جَهْلِ بْنَ هِشَامٍ وَ عُتْبَهَ بْنَ رَبِيعَهَ وَ شَيْبَهَ بْنَ رَبِيعَهَ وَ مُنَبِّهَ وَ نَبِيهَ ابنا (ابْنَی) الْحَجَّاجِ وَ نَوْفَلَ بْنَ خُوَيْلِدٍ وَ أُسِرَ سُهَيْلُ بْنُ عَمْرٍو وَ النَّضْرُ بْنُ الْحَارِثِ بْنِ كَلَدَهَ وَ عُقْبَهُ بْنُ أَبِی مُعَيْطٍ وَ فُلَانٌ وَ فُلَانٌ فَقَالَ عَقِيلٌ إِذاً لَمْ تُنَازَعُوا (۳) فِی تِهَامَهَ فَإِنْ كُنْتَ قَدْ أَثْخَنْتَ الْقَوْمَ وَ إِلَّا فَارْكَبْ أَكْتَافَهُمْ فَتَبَسَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنْ قَوْلِهِ وَ كَانَ الْقَتْلَى بِبَدْرٍ سَبْعِينَ وَ الْأُسَارَى سَبْعِينَ قَتَلَ مِنْهُمْ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ سَبْعَهً وَ عِشْرِينَ وَ لَمْ يُؤْسِرْ أَحَداً فَجَمَعُوا الْأُسَارَى وَ قَرَنُوهُمْ فِی الْحِبَالِ وَ سَاقُوهُمْ عَلَى أَقْدَامِهِمْ وَ جَمَعُوا الْغَنَائِمَ وَ قُتِلَ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله تِسْعَهُ رِجَالٍ فِيهِمْ (۴) سَعْدُ بْنُ خَيْثَمَهَ وَ كَانَ مِنَ النُّقَبَاءِ فَرَحَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله (۵) وَ نَزَلَ الْأُثَيْلَ (۶) عِنْدَ غُرُوبِ الشَّمْسِ وَ هُوَ مِنْ بَدْرٍ عَلَى سِتَّهِ أَمْيَالٍ فَنَظَرَ رَسُولُ اللَّهِ إِلَى عُقْبَهَ بْنِ أَبِی مُعَيْطٍ وَ إِلَى نَضْرِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ كَلَدَهَ وَ هُمَا فِی قِرَانٍ وَاحِدٍ فَقَالَ النَّضْرُ لِعُقْبَهَ يَا عُقْبَهُ أَنَا وَ أَنْتَ مَقْتُولَانِ قَالَ عُقْبَهُ مِنْ بَيْنِ قُرَيْشٍ قَالَ نَعَمْ لِأَنَّ مُحَمَّداً نَظَرَ (۷) إِلَيْنَا نَظْرَهً رَأَيْتُ فِيهَا الْقَتْلَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَا عَلِیُّ عَلَیَّ بِالنَّضْرِ وَ عُقْبَهَ وَ

۱- لعله من النسّاخ، أو تفسیر من المصنّف.

۲- لفظه «فیک» غیر موجوده فی المصحف و المصدر.

۳- فی المصدر: إذا لا تنازعوا.

۴- منهم خ ل.

۵- فرحل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله من بدر خ ل. أقول: و هو موجود فی نسخه مخطوطه من المصدر.

۶- قال یاقوت فی معجم البلدان ۱: ۹۴: الاثیل تصغیر الاثل: موضع قرب المدینه، و هناک عین ماء لال جعفر بن أبی طالب، بین بدر و وادی الصفراء، و یقال له: ذو اثیل، و حکی عن ابن السکیت انه بتشدید الیاء، و کان النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلم فتل عنده النضر بن الحارث بن کلده عند منصرفه من بدر.

۷- فی المصدر: قد نظر الینا.

كَانَ النَّضْرُ رَجُلًا جَمِيلًا عَلَيْهِ شَعْرٌ فَجَاءَ عَلِيٌّ عليه السلام فَأَخَذَ بِشَعْرِهِ (۱) فَجَرَّهُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ النَّضْرُ يَا مُحَمَّدُ أَسْأَلُكَ (۲) بِالرَّحِمِ بَيْنِي وَ بَيْنَكَ إِلَّا أَجْرَيْتَنِي (۳) كَرَجُلٍ مِنْ قُرَيْشٍ إِنْ قَتَلْتَهُمْ قَتَلْتَنِي وَ إِنْ فَادَيْتَهُمْ فَادَيْتَنِي وَ إِنْ أَطْلَقْتَهُمْ أَطْلَقْتَنِي فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَا رَحِمَ بَيْنِي وَ بَيْنَكَ قَطَعَ اللَّهُ الرَّحِمَ بِالْإِسْلَامِ قَدِّمْهُ يَا عَلِيُّ فَاضْرِبْ عُنُقَهُ (۴) فَقَالَ عُقْبَةُ يَا مُحَمَّدُ أَ لَمْ تَقُلْ لَا تُصْبَرُ قُرَيْشٌ أَيْ لَا يُقْتَلُونَ صَبْراً قَالَ وَ أَنْتَ مِنْ قُرَيْشٍ إِنَّمَا أَنْتَ عِلْجٌ مِنْ أَهْلِ صَفُّورِيَةَ لَأَنْتَ فِي الْمِيلَادِ أَكْبَرُ مِنْ أَبِيكَ الَّذِي تُدْعَى لَهُ (۵) لَيْسَ مِنْهَا قَدِّمْهُ يَا عَلِيُّ فَاضْرِبْ عُنُقَهُ فَقَدَّمَهُ (۶) وَ ضَرَبَ عُنُقَهُ فَلَمَّا قَتَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله النَّضْرَ وَ عُقْبَةَ خَافَتِ الْأَنْصَارُ أَنْ يَقْتُلَ الْأُسَارَى كُلَّهُمْ فَقَامُوا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ قَتَلْنَا سَبْعِينَ وَ أَسَرْنَا سَبْعِينَ وَ هُمْ قَوْمُكَ وَ أُسَارَاكَ (۷) هَبْهُمْ لَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ خُذْ مِنْهُمُ الْفِدَاءَ وَ أَطْلِقْهُمْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ما كانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيا وَ اللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَ اللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ لَوْ لا كِتابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيما أَخَذْتُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلالًا طَيِّباً قَالَ فَأَطْلَقَ لَهُمْ أَنْ يَأْخُذُوا الْفِدَاءَ وَ يُطْلِقُوهُمْ وَ شَرَطَ أَنَّهُ يُقْتَلُ مِنْهُمْ فِي عَامٍ قَابِلٍ بِعَدَدِ مَنْ يَأْخُذُوا مِنْهُمُ الْفِدَاءَ فَرَضُوا مِنْهُ بِذَلِكَ فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ أُحُدٍ قُتِلَ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله سَبْعُونَ (۸) رَجُلًا فَقَالَ

۱- فأخذه بشعره خ ل. أقول: و هو الموجود فی نسخه مخطوطه من المصدر.

۲- فی المصدر: أسألک بالرحم الذی بینی و بینک.

۳- الا ما اجریتنی خ ل. أقول: مثله موجود فی نسخه مخطوطه من المصدر عندی.

۴- زاد فی المصدر المطبوع: فقدمه و ضرب عنقه.

۵- فی المصدر المطبوع: تدعی إلیه و فیه تدعی بالیاء و التاء کلتیهما، و فی المصدر المخطوط کذلک الا أن فیه «له».

۶- فقدمه علی خ ل. أقول: هذا یوافق ما فی النسخه المخطوطه الموجوده عندنا.

۷- و أسرتک خ ل. أقول: فی نسختنا المخطوطه من المصدر: و اسراؤک.

۸- سبعین خ ل. أقول: هو موجود فی نسختنا المخطوطه من المصدر، و المتن اصوب.

مَنْ بَقِيَ مِنْ أَصْحَابِهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا هَذَا الَّذِی أَصَابَنَا وَ قَدْ کُنْتَ تَعِدُنَا بِالنَّصْرِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فِيهِمْ أَ وَ لَمَّا أَصابَتْکُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْها بِبَدْرٍ قَتَلْتُمْ سَبْعِينَ وَ أَسَرْتُمْ سَبْعِينَ قُلْتُمْ أَنَّى هذا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِکُمْ (۱) بِمَا اشْتَرَطْتُمْ. (۲).

**[ترجمه]تفسیر قمی: «کَمَا أَخْرَجَکَ رَبُّکَ مِن بَيْتِکَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقاً مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ لَکَارِهُونَ * يُجَادِلُونَکَ فِی الْحَقِّ بَعْدَمَا تَبَيَّنَ کَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنظُرُونَ» و علت نزول این آیه، آن بود که کاروانی برای قریش به سوی شام به راه افتاد که اموال قریشیان در آن بود. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به یارانش دستور داد تا بیرون بیایند و آن را بگیرند و به آنان خبر داد که خدا یکی از این دو را وعده داده است: یا کاروان را و یا قریش را، اگر بر ایشان پیروز شوند. سپس همراه سیصد و سیزده نفر بیرون آمد و هنگامی که به بدر نزدیک شد، ابوسفیان در کاروان بود. هنگامی که به او خبر رسید رسول خدا صلی الله علیه و آله، بیرون آمده تا به کاروان حمله کند، سخت در هراس افتاد و راه شام را در پیش گرفت و هنگامی که به منطقه النَّقِرَه رسید، ضمضم خزاعی را با ده دینار اجیر کرد و شتری جوان در اختیارش قرار داد و به او گفت: به طرف قریش برو و به آنان خبر ده که محمد و گرایندگان به دین او از اهل یثرب بیرون آمدند تا به کاروان شما حمله کنند؛ به فریاد کاروان برسید. ابوسفیان همچنین به او سفارش کرد که شتر ماده اش را زخمی کند و گوش آن را ببرد تا خون از آن بریزد. و لباسش را از جلو و از عقب پاره کند و چون وارد مکه شد، چهره اش را به طرف پشت شتر کند و با صدای بلند بگوید: ای آل غالب! ای آل غالب! به داد کاروان حامل مشک و پارچه برسید. به داد کاروان برسید (دو بار)، اما گمان نمی برم که بتوانید به آن برسید، زیرا که محمد و گروندگان به دینش از اهل یثرب بیرون آمدند تا به کاروان شما حمله کنند.

ص: ۲۴۴

ضمضم با عجله به طرف مکه راه افتاد. عاتکه دختر عبدالمطلب سه روز قبل از آمدن ضمضم در خواب دیده بود که گویی یک نفر سوار وارد مکه شده است، در حالی که فریاد می زد: ای آل غُدَر! ای آل غُدَر! صبح زود به قتلگاه‌هایتان بشتابید. آن سوار در بامداد روز سوم، با شترش به کوه ابو قُبیس رسید و سنگی را از آن برداشت و آن را از کوه رها کرد. و خانه ای از خانه های قریش را نگذاشت مگر این که تکه ای از آن به آن جا رسید و از پایین دره مکه خون جاری شده بود. پس در حالت ترس و وحشت از خواب بلند شد و خبر این خواب را به عباس رساند. عباس به عتبه بن ربیعه خبر داد و عتبه گفت: این مصیبتی است که قریش را فرا خواهد گرفت. خبر این خواب در میان قریش شایع شد و به ابوجهل رسید. او گفت: عاتکه این خواب را ندیده است، او پیامبر دیگری در میان بنی عبد المطلب است. قسم به لات و عُزّی، سه روز به انتظار خواهیم نشست، اگر آن چه را دیده راست باشد که هیچ و اگر غیر از آن بود، نامه ای خواهیم نوشت و در آن اعلام می کنیم که بنی هاشم دروغگوترین خانواده های عرب اعم از زن و مرد می باشند. هنگامی که یک روز گذشت، ابو جهل گفت: این یک روز که سپری شد. هنگامی که روز بعد فرا رسید، ابوجهل گفت: دو روز گذشت.

هنگامی که روز سوم سپری شد، ضمضم آمد و در دره مکه فریاد زد: ای آل غالب! ای آل غالب! به داد کاروان حامل مشک و پارچه برسید (دو بار) و گمان نمی کنم که بتوانید به آن برسید، چه محمد و گروندگان جوان به دین او از اهل یثرب بیرون آمدند تا به کاروان حامل بهترین اموالتان حمله کنند. مردم مکه به داد و فریاد پرداختند و برای بیرون آمدن برای جنگ آماده شدند. سُهیل بن عمرو و صفوان ابن امیه و ابو البختری ابن هشام و منبّه و نبیه پسران حَجّاج و نوفل بن خُویلد، بلند شدند و

گفتند: ای گروه‌های قریش! به خدا قسم مصیبتی بزرگ تر از این مصیبت بر شما نازل نشده است که محمد و پیروان او از اهل یثرب به کاروان حامل اموال گران بهای شما حمله کنند. به خدا قسم، همه مردان و زنان قریشی در این کاروان از بیست درهم گرفته تا بیشتر، سهیم هستند و در این کاروان اموالی دارند و طمع و چشم داشتن محمد به اموال شما

ص: ۲۴۵

و بستن راه تجارت بر شما، موجب خفت و خواری شما است، پس بیرون بیایید. صفوان بن امیه پانصد دینار جهت لشکر کشی پرداخت و سهیل بن عمرو نیز همین مبلغ را پرداخت کرد و کسی از بزرگان قریش نماند، مگر این که مبلغی پول را پرداخت کرد. آنان مرکب‌هایشان را چه سرکش و چه رام، برای حرکت آماده کردند در حالی که خشمگین بودند. چنان که خدای عز و جل فرمود: «خَرَجُواْ مِن دِيَارِهِم بَطَرًا وَرِئَاء النَّاسِ» - - انفال/۴۷. - [از خانه هایشان با حالت سرمستی و به صرف نمایش به مردم خارج شدند و (مردم را) از راه خدا باز می داشتند]. عباس بن عبدالمطلب و نوفل بن حارث و عقیل بن ابوطالب با آنان بیرون آمدند و کنیزکان آواز خوان را با خود آوردند و شراب می خوردند و بر سنج می‌کوبیدند. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم با سیصد و سیزده مرد جنگجو بیرون آمد و هنگامی که به بدر نزدیک شد، شبانه بَسیس ابن ابو زعباء و عَدیّ بن عمرو را برای گرفتن اطلاعات درباره کاروان فرستاد. آن دو به آب بدر رسیدند و شترهایشان را در آن جا پیاده کردند و از آب نوشیدند. در آن جا دو زن در حال مشاجره بر سر یک درهم بودند. یکی از آنان گفت: کاروان قریش دیروز در فلان جا فرود آمد و فردا این جا فرود خواهد آمد و من برای آنان کار می کنم و درهم تو را به تو خواهم داد. فرستادگان به سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله، بازگشتند وآن چه را شنیده بودند به وی باز گفتند. ابو سفیان با کاروان آمد و هنگامی که نزدیک بدر رسید، از کاروان سبقت گرفت و به تنهایی حرکت کرد تا این که به چاه‌های بدر رسید. مردی از قبیله جُهَینه آن جا بود که به او مَجدی جُهَنی می گفتند. به او گفت: ای مجدی! آیا از محمد و یارانش خبرداری؟ گفت: خیر. گفت: قسم به لات و عزی، اگر خبر محمد را از ما پنهان کنی! قریش تا ابد دشمن تو خواهد ماند،

ص: ۲۴۶

زیرا که همه قریشیان چیزی در این کاروان دارند، از بیست درهم به بالا، پس از من پنهان مکن. گفت: به خدا قسم خبری از محمد ندارم. محمد و یارانش با بازرگانان چه کار دارند. فقط من امروز دو نفر سوار دیدم که این جا آمدند و از این آب نوشیدند و شترانشان را در این جا فرود آوردند و بازگشتند و من نمی دانم چه کسانی بودند. ابوسفیان به جایگاه بستن شترانشان آمد و فضله شتران را با دستش تکه تکه کرد. در آن هسته‌ای یافت و گفت: این علف یثرب است. به خدا قسم آنان جاسوسان محمد بودند. شتابان برگشت و دستور داد که کاروان را به سوی ساحل دریا ببرند و راه را ترک کردند و با سرعت و شتاب راه افتادند. جبرئیل بر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نازل شد و به وی خبر داد که کاروان فرار کرد و قریش آمده است تا از کاروانش دفاع کند و به او دستور جنگ و وعده پیروزی را داد. پیامبر صلی الله علیه و آله، در صَفرا فرود آمده بود. ایشان دوست داشت انصار را مورد آزمایش قرار دهد زیرا که آنان در شهر خودشان، به وی وعده یاری و نصرت داده بودند. به آنان خبر داد که کاروان فرار کرده و قریش برای دفاع از کاروان در حرکت است و خدا مرا به جنگ با آنان دستور داده است. یاران رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در ترس و وحشت افتادند و ترسی بزرگ بر دل آنان مستولی

گشت. رسول خدا صلی الله علیه و آله، فرمود: نظرتان چیست؟ ابوبکر از جا برخاست و گفت: ای رسول خدا! این قریش است و غرور و خودبینی آن. از هنگـامی که کفر ورزیـده است، هیـچ گاه ایمان نیاورده است و از هنگامی که عزت یافته، هیـچ گاه ذلیل و خوار نشده است، و ما هیچ گاه در لباس جنگ بیرون نمی آییم. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند: بنشین. پس نشست و ایشان فرمودنـد: به من بگوییـد، چاره چیست؟ عمر به پا خاست و ماننـد سخنان ابو بکر را تکرار کرد و ایشان فرمودنـد: بنشین. سپس مقـداد که رحمت خـدا بر او باد از جای بلنـد شـد و گفت: ای رسول خدا! این قریش است و غرور و خـودبینی آن. و مـا به تـو ایمـان آورده ایم و تو را تصـدیق کرده ایم و گواهی دادیم که آن چه را از نزد خـدا آورده ای، حق است. به خـدا قسم اگر به مـا دسـتور دهی در میـان اخگر سوزان یـا خارهـا راه برویم، با شـما راه می رویم و آن چه را که بنی اسرائیل به موسی گفتند: «فَاذْهَبْ أَنتَ وَ

ص: ۲۴۷

رَبُّکَ فَقَاتِلا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ» - . مائده / ۲۴ - {تو و پروردگارت برویـد و جنگ کنیـد که ما همین جا می نشـینیم} را به تو نمی گوییم؛ بلکه می گوییم: تو و پروردگارت به جنگ بروید و ما همراه شـما می جنگیم. پیامبر صـلی الله علیه و آله، برای او دعای خیر کرد و او نشست. سپس فرمودند: نظرتان را به من بگویید. سعد ابن معاذ از جا برخاست و گفت - ای رسول خدا! - پدر و مادرم فدایت شوند، گویی می خواهی نظر ما را بدانی. فرمودند: بلی. گفت: شاید برای امری بیرون آمده ای که دسـتور انجام غیر از آن را یافته ای؟ فرمودنـد: بلی. گفت: پـدر و مادرم فـدایت شوند، ای رسول خدا، ما به تو ایمان آورده ایم و تو را تصـدیق کرده ایم. به هر چه می خواهی به ما دسـتور ده و هر چه را می خواهی از اموال ما بردار و هر چه را می خواهی از آن باقی بگـذار. چیزی که از آن بر می داری، برای من دوست داشـتنی تر است از آن چه که وا می نهی. به خدا اگر دسـتور دهی وارد این دریـا شـویم، همراه شـما وارد می شویم. پیـامبر صـلی الله علیه و آله، برای او دعـای خیر کرد. سـپس سـعد گفت: ای رسول خـدا! پـدر و مادرم فـدایت شونـد، به خـدا قسم من قبلاً این راه را طی نکرده بودم و آشـنایی با آن ندارم و ما در مدینه قومی را به جـا گـذاشتیم که در جهـاد در کنار شـما از آنان قوی‌تر نیستیم و اگر می دانسـتند که جنگ در پیش است در شـهر نمی ماندنـد. مـا شتران را برای تو آماده می کنیم و به مصاف دشـمن می رویم. چه ما در هنگام کارزار ثابت قـدم هستیم و در هنگام جنگ به یاری شـما می شـتابیم و ما امید داریم که خدا چشم تو را به وسـیله ما روشن کند. اگر چیزی که دوست داری حاصـل شود، آن همـان چیزی است که می خواهیم و اگر اتفـاق دیگری بیفتـد، بر شترت می نشـینی و به قوم مـا می پیونـدی. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند: یا این که خدا اتفاقات دیگری را پدید بیاورد. گویی کشته شدن فلانی و فلانی را در این جا و این جا و کشته شدن ابو جهل و عتبه بن ربیعه و شیبه بن ربیعه و منبّه و نبیه پسران بنی حجاج را می بینم، چرا که خداونـد تبارك و تعالی، یکی از این دو پیروزی را (یا به دست آوردن کاروان و یا دست یافتن به قریش) به من وعده داده است و خدا هیچ گاه خلف وعده نمی کند. سـپس جبرئیل علیه السـلام با این آیه بر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نازل شـد: «کَمَا أَخْرَجَکَ رَبُّکَ مِن بَیْتِکَ بِالْحَقِّ» تا: «وَلَوْ کَرِهَ الْمُجْرِمُونَ». پس از آن رسول خـدا صـلی الله علیه و آله، دسـتور حرکت دادند تا این که در هنگام شب در کنار چاه بدر فرود آمدند و آن همان عدوه شامیه بود. سپس قریش آمد و در عدوه یمانی فرود آمد و بردگان خویش را فرستاد

ص: ۲۴۸

تا از آب بردارند. یاران رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آنان را گرفتند و اسیر کردند و به آنان گفتند: شما که هستید؟ گفتند: ما بردگان قریشیم. گفتند: کاروان کجا است؟ گفتند: خبری از آن نداریم. پس شروع به زدن آنان کردند. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در حال نماز بودند و پس از اتمام نماز فرمودند: اگر حقیقت را به شما بگویند، آنان را می زنید و اگر به شما دروغ بگویند، آنان را رها می کنید! آنان را نزد من بیاورید. پس آنان را آوردند. به آنان فرمودند: شما که هستید؟ گفتند: ای محمد! ما برده قریشیم. فرمود: تعداد آنان چند است؟ گفتند: از تعدادشان چیزی نمی‌دانیم. فرمود: چند تا شتر در روز می کشند؟ گفتند: نه تا ده شتر. فرمود: نهصد تا هزار نفرند. فرمود: چه کسانی از بنی هاشم در بین آنان هستند؟ گفتند: عباس بن عبدالمطلب و نوفل ابن حارث و عقیل بن ابوطالب. رسول خدا صلی الله علیه و آله، دستور داد آنان را زندانی کنند و این خبر به قریش رسید و به شدت به هراس افتادند. عُتبه بن رَبیعِه با ابو بختری ابن هشام ملاقات کرد و به او گفت: این تجاوز را می بینی؟ به خدا قسم من جای پایم را نمی بینم. ما برای دفاع از کاروانمان بیرون آمدیم و این کاروان نجات یافته است و اکنون برای ظلم و تجاوز آمده ایم. به خدا قوم متجاوز هیچ گاه رستگار نمی شوند. من دوست داشتم همه اموال بنی عبد مناف از بین برود و ما این راه را نرویم. سپس ابو بختری به وی گفت: تو از سروران قریش هستی؛ به میان مردم برو و خسارت کاروانی را که محمد به آن حمله کرد، با ابن حضرمی به گردن بگیر. چرا که او هم پیمان شما است. عتبه گفت: تو این پیشنهاد را بر من عرضه می کنی و کسی با ما جز ابن الْحَنْظَلِیّه - یعنی ابوجهل - اختلاف ندارد. به سوی او برو و به او خبر ده که من خسارتی را که محمد به آن حمله کرد و خون ابن حضرمی را به گردن می گیرم. ابو بختری گفت: به خیمه او رفتم و دیدم که سپری را بیرون آورده بود. به او گفتم: همانا ابو ولید مرا با نامه‌ای از جانب خود فرستاده است. ابوجهل به خشم آمد و سپس گفت: عتبه کسی غیر از تو را نیافت؟ به وی گفتم: به خدا قسم اگر کسی دیگر غیر از او مرا می فرستاد، نمی آمدم. ابو ولید، سرور قبیله است. بار دیگر به خشم آمد و گفت: می گویی سرور قبیله؟! گفتم: من می گویم

ص: ۲۴۹

و همه قریش می گویند که او خسارت کاروان را و آن چه را محمد در منطقه نخله گرفته است، به همراه خون ابن حضرمی به گردن گرفت. پس گفت همانا عتبه زبان درازترین مردم و سخنورترین آنان است و برای محمد تعصب می ورزد. چه او از بنی عبد مناف و پسرش همراه او است و می خواهند روحیه مردم را تضعیف کنند. نه، به لات و عزّی قسم او را رها نمی کنیم، تا این که در یثرب به وی حمله کنیم و آنان را اسیر کنیم و آنان را به زور وارد مکه کنیم. باید این خبر بین همه عرب‌ها منتشر شود و هیچ کس بین ما و کالاهایمان نیست که از آن بترسیم. خبر تعداد بسیار زیاد قریش به اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله، رسید. پس سخت در وحشت افتادند و گریستند و کمک خواستند. خدا این آیه را به رسولش صلی الله علیه و آله و سلم نازل کرد: «إِذْ تَسْتَغِیثُونَ رَبَّکُمْ فَاسْتَجَابَ لَکُمْ أَنِّی مُمِدُّکُم بِأَلْفٍ مِّنَ الْمَلآئِکَهِ مُرْدِفِینَ * وَمَا جَعَلَهُ اللّهُ إِلاَّ بُشْرَی وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُکُمْ وَمَا النَّصْرُ إِلاَّ مِنْ عِندِ اللّهِ إِنَّ اللّهَ عَزِیزٌ حَکِیمٌ» هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله، وارد شامگاه شد و شب او را فرا گرفت، خدا خواب را بر اصحابش مسلط کرد و خدای تبارک و تعالی آب را برآن‌ها فرود فرستاد و فرود آمدن رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در جایی بود که پاها درآن استوار نمی‌شد (زمین شنزار بود). پس خدا باران را بر آنان فرو فرستاد و زمین را به وسیله آن سفت نمود و این همان فرموده خدای عز و جل است: «إِذْ یُغَشِّیکُمُ النُّعَاسَ أَمَنَهً مِّنْهُ وَیُنَزِّلُ عَلَیْکُم مِّن السَّمَاء مَاء لِّیُطَهِّرَکُم بِهِ وَیُذْهِبَ عَنکُمْ رِجْزَ الشَّیْطَانِ» و این از آن رو بود که برخی اصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله، محتلم

شدنـد «وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكَمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الأَقْدَامَ» بـاران نازل شـده بر قریش ماننـد آب جاری شـده از مشک، فراوان بود. ولی بر اصـحاب رسـول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم به صورت نم بود، به طوری که زمین را سـفت نمود و ترس شدیـدی در دل قریشیان افتاد. آنان به نوبت

ص: ۲۵۰

نگهبانی می کردنـد و از حمله شـبانه در هراس بودنـد. رسول خـدا صـلی الله علیه و آله، عمار بن یاسـر و عبدالله بن مسـعود را فرسـتاد و به آنان فرمود: در میان قوم نفوذ کنیـد و خبرهایشان را برایم بیاوریـد. آنان در میان سـربازهایشان گشت زدند و فقط حالت ترس و وحشت را در میان آن‌ها دیدنـد، به طوری که چون اسب می‌خواست شـیهه بکشد، لب زیرین خود را ثابت نگاه می‌داشـت (یعنی از ترس این که دشـمن بفهمـد، سـر و صـدای زیـادی به راه نمی‌انـداخت). در این میـان، شـنیدند که منبّه بن حجاج این شعر را می سرود:

گرسنگی نمی گذارد شب را بخوابیم، گریزی نیست جز این که بمیریم یا بمیرانیم

رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم فرمودنـد: به خـدا قسم آنـان سـیر بودنـد، اما از شـدت ترس، این شـعر را گفتنـد و این خـداست که ترس و وحشت را در دل آنـان انـداخته است همچنـان که خـدای عز و جل فرمود: «سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُواْ الرَّعْب.َ» هنگامی که صـبح شد، رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سـلم اصـحابش را آماده کرد و در ارتش او دو اسب مادیان بود: مادیان زبیر بن عوام و مادیان مقـداد. و در ارتش او هفتاد شتر بود که به نوبت سوار آن‌ها می شدند. رسول خدا صـلی الله علیه و آله و علی بن ابی طـالب علیه السـلام و مرثـد بن ابو مرثـد غنوی به نوبت بر یـک شـتر سوار می شدنـد و این شتر از آنِ مرثـد بود. اما در ارتش قریش چهار صـد مادیان بود. رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم اصـحابش را در برابر خود آماده جنگ ساخت و فرمود: نگاه‌هایتان را پایین بیندازید و آغاز کننده جنگ نباشـید و هیچ کس لب به سخن نگشاید. هنگامی که قریشیان، تعداد کم یاران رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم را دیدند، ابوجهل گفت: آنان یک لقمه بیشترنیستند (أكله رأس – غـذای یـک نفر) و اگر مـا بردگـان خود را برای جنـگ بـا آنان بفرستیم، آنان را با دست خالی از بین خواهنـد برد. عُتبه بن ربیعه گفت: آیا کمین و نیروی کمکی برای آنان می بینی؟ سپس عَمرو بن وهب جُمَحی را فرستاد و او سوار دلاوری بود. وی بـا مادیـان خویش دور ارتش رسول خـدا صـلی الله علیه و آله گشتی زد، سـپس به سوی دره رفت و از آن جـا نگـاه کرد و به سوی قریش برگشت و گفت: آنـان کمین و نیروی کمکی ندارنـد، امـا شتران آبکش یثرب، مرگ را با خود آورده انـد، مگر نمی بینید که لال و گنگ هستند و حرف نمی زنند و چگونه مانند مارها به خود می پیچند

ص: ۲۵۱

و پناهی جز شمشـیرهایشان ندارند؟ من گمان می برم که آنان فرار نخواهند کرد، مگر این که کشته شوند. پس نظرتان را ارائه دهید. ابوجهل گفت: تو دروغ می‌گویی و ترس به دلت راه یافته و هنگامی که شمشـیرهای اهل یثرب را دیده‌ای، شـش هایت باد کرده است. (زهره ترک شده‌ای). هنگامی که اصـحاب رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سـلم، شـمار زیاد قریش و نیرو و قـدرت ایشان را دیدنـد، به شـدت ترسـیدند. خداوند تبارک و تعالی این آیه را بر رسول خویش نازل کرد: «وَإِن جَنَحُواْ لِلسَّلْمِ

فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّهِ» و خـدا می دانست که آنان هیـچ گاه به صـلح متمایل نمی شوند و آن را نمی پذیرند، بلکه خدای سبحان می خواست دل‌های اصـحاب پیامبر را آرام کند و قوت ببخشد. رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سـلم پیکی به قریش فرستاد و گفت: ای قریش! من از این که جنگ را با شما آغاز کنم به شدت متنفرم. بگذارید با دیگر قبایل عرب بجنگم و اگر راست بگویم، در چشـمان شـما والاـترینم و اگر دروغگو بـاشم، گرگـان (راهزنـان) عرب به حسـاب من خواهنـد رسـید. پس برگردید. عتبه گفت: به خدا قسم، قومی که این پیشـنهاد را رد کنند، هیچ گاه رسـتگار نمی شوند. سپس بر شتری سرخ رنگ سوار شـد و رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم به او نگـاه کرد، در حـالی که در میان ارتش قریش در حال حرکت بود و آنان را از جنگ باز می داشت. ایشان فرمودند: اگر خیری نزد کسی باشد، نزد صاحب آن شتر سرخ است و اگر از وی اطاعت کنند، سر عقل آمده اند. عتبه آمد در حالی که می گفت: ای گروه قریش! گرد هم آیید و با یکدیگر مشورت کنید. سپس در میـان آنـان سـخنرانی کرد و گفت: گشـاده دستی و برکت و فراخی، روزی شـمایان بـاد. ای گروه قریش! فقـط امروز به حرفم گوش دهیـد و تا ابـد از من سـرپیچی کنیـد. به مکه برگردید و شـراب بنوشـید و زنان زیبا را در آغوش گیرید، چرا که محمد رابطه خویشاونـدی بـا شـما دارد و او پسـر عموی شـما است. فقط کاروانی را در نخله از شـما گرفته و همچنین خون بهای ابن حضـرمی را از او می خواهید. او هم پیمان من است و من آن خون بها را می پردازم. هنگامی که ابوجهل این سخن را شنید به خشم آمد و گفت: همانا عُتبه زبان درازترین و سـخنورترین مردم است و اگر قریشـیان با سـخنان او برگردند، او تا ابد سرور و آقای قریش خواهـد بود. سـپس گفت: ای عُتبه! تو شمشـیرهای فرزنـدان عبـدالمطلب را دیـده‌ای و ترسـیده ای و ششـهایت باد کرده است (یعنی زهره ترک شـده ای) و تو اکنون مردم را به بازگشت دسـتور می دهی در صورتی که ما انتقام و خونخواهی خویش (کسـی که باید از او انتقام بگیریم) را با چشمان خود دیده ا یم. عتبه از شتر خود پیاده شد و به ابو جهل حمله کرد، در حالی که ابوجهل بر مادیان سوار بود. او موی سـر ابوجهل را گرفت و مردم گفتند: او را می کشد. پس مادیان او را پی کرد و گفت: آیا کسـیماننـد من ترس به دل راه می‌دهد، و قریش خواهد دانست چه کسـی پست تر و بُزدل است و کدام یکی از ما قومش را به فساد در رای کشانده است.

ص: ۲۵۲

کسی به جز من و تو به سوی مرگ حتمی و منحوس نمی رود. سپس گفت:

این است گناه من و قدرت انتخاب نیز در آن است، و هر گناهکار دست به دهان خویش دارد

(یعنی مسئولیت کارش را خود می‌پذیرد و به گردن می گیرد)

سپس موی سـر ابوجهل را گرفت و شـروع به کشیدن کرد. مردم دور او تجمع کردند، و گفتند: ای ابو ولید بر حذر باش، خدا را خـدا را؛ روحیـه مردم را خراب مکـن و آنـان را دلسـرد نگردان و از چیزی نهی نکن که آغـاز کننـده اش خـودت باشـی. و ابوجهل را از دست او نجات دادند. سپس عتبه به برادرش شیبه و پسرش ولید نگاه کرد و گفت: پسرم برخیز! سپس برخاست و زره پوشـید و برای وی کلاه خود خواسـتند که به اندازه سرش باشد، اما برای سر بزرگ او کلاه‌خودی نیافتند. با دو عمامه سر خود را پوشانـد و شمشـیری را گرفت و او و برادرش و پسـرش جلو آمدنـد و با صـدای بلند گفت: ای محمد! همتایان ما را از قریش بیرون بیـاور. سه نفر از انصار یعنی عَود و معوّد و عوف پسـران عفراء بیرون آمدنـد. عتبه گفت: شـما که هستیـد، نسبت

خود را بگوييد تا شما را بشناسيم؟ گفتند: ما فرزندان عفراء هستيم، ياران خدا و ياران رسول او صلى الله عليه و آله و سلم. گفت: برگرديد، ما شما را نمى خواهيم، بلكه همتايان ما از قريش را مى خواهيم. رسول خدا به دنبال آنان فرستاد تا برگردند. آنان برگشتند و دوست نداشت كه حمله اول با انصار باشد. آنان برگشتند و در جايگاه هاى خودشان قرار گرفتند. سپس رسول خدا ص صلى الله عليه و آله و سلم به عبيده بن حارث ابن عبد المطلب كه هفتاد سال عمر داشت نگاه كرد و به وى فرمود: برخيز اى عبيده! او با شمشير در برابر رسول خدا برخاست. سپس به حمزه ابن عبد المطلب نگاه كرد و فرمود: برخيز عمو! و سپس به امير مؤمنان عليه السلام نگاه كرد و به او فرمود: برخيز اى على! و على عليه السلام كوچك ترين آنان بود. پس با شمشيرهايشان در برابر رسول خدا صلى الله عليه و آله، برخاستند و فرمود:

ص: ۲۵۳

حقتان را كه خدا براى شما قرار داده است، بگيريد، چرا كه قريش با غرور و تكبرش آمده است و مى خواهد نور خدا را خاموش نمايد و خدا اصرار دارد كه نورش كامل شود. سپس رسول خدا صلى الله عليه و آله و سلم گفتند: اى عبيده! تو با عتبه بجنگ و به حمزه فرمود: با شيبه بجنگ و به على عليه السلام فرمودند: با وليد بن عتبه بجنگ. سپس پيش رفتند تا اين كه به قوم قريش رسيدند. عتبه گفت: شما كه هستيد؟ خودتان را معرفى كنيد تا شما را بشناسيم. عبيده گفت: من عبيده بن حارث بن عبدالمطلب هستم. عتبه گفت: تو همتايى بزرگوار هستى. اينان كه هستند؟ گفتند: حمزه ابن عبد المطلب و على ابن ابو طالب، پس گفت: همتايان بزرگوارى هستند، خدا لعنت كند هر كه ما و شما را در اين موضع قرار داده است. سپس شيبه به حمزه گفت: تو كه هستى؟ گفت: من حمزه ابن عبد المطلب، شير خدا و شير رسولش هستم. شيبه به وى گفت: تو در برابر شير هم پيمانان قرار گرفته اى. پس اى شير خدا، حمله ات را به ما نشان ده. پس عُبيده به عُتبه حمله كرد و ضربه اى بر او وارد كرد كه سرش را با آن از هم شكافت و عتبه پاى عبيده را زد و آن را بريد و هر دو بر زمين افتادند. حمزه به شَيبه حمله كرد و با شمشيرهايشان به مبارزه پرداختند تا اين كه اين شمشيرها لب پَر شدند و هر كدام از آنان، ضربه طرف ديگر را با زره دفع مى كرد و امير مؤمنان عليه السلام به وليد بن عتبه حمله كرد و شانه اش را زد و شمشير از زير بغلش درآمد. - على عليه السلام فرمود:- وليد دست راست بريده اش را برداشت و آن را بر سرم كوبيد تا جايى كه گمان بردم آسمان بر روى زمين افتاد. سپس حمزه و شيبه درگير شدند. مسلمانان گفتند: اى على! مگر نمى بينى چگونه اين سگ، نفس عمويت را بريده است؟ على عليه السلام به وى حمله كرد و گفت: عمو، سرت را پايين بياور. حمزه بلندتر از شيبه بود. حمزه سرش را در سينه اش فرو برد و آن گاه على عليه السلام ضربه‌اى به سر شيبه وارد آورد كه آن را به دو نيم كرد. سپس به طرف عتبه كه هنوز جان داشت، به راه افتاد و او را خلاص كرد. حمزه و على عليه السلام عُبيده را حمل كردند تا اين كه پيش رسول خدا صلى الله عليه و آله و سلم آمدند. رسول خدا به او نگاه كرد و بغض گلويش را گرفت. عبيده گفت: پدر و مادرم فدايت شوند اى رسول خدا! آيا من شهيد نيستم؟ فرمودند: بلى تو نخستين شهيد اهل بيتم هستى. سپس فرمودند: اگر عمويت زنده بود، مى دانست كه من شايسته ترم به آن چه كه او گفت. عبيده گفت: كدام عمو از عموهايم را مى گويى؟ فرمود: ابوطالب آن جا كه مى گويد:

ص: ۲۵۴

قسم به خانه خدا، شما دروغ می گویید، چون ما برای دفاع از او بجنگیم و پیکار کنیم، محمد هیچ گاه شکست نمی خورد.

و هیچ گاه او را تسلیم شما نمی کنیم، مگر پس از این که پیرامون او کشته شویم و فرزندان و همسرانمان را فراموش کنیم.

سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند: مگر پسرش را نمی بینی که مانند شیر دلاور نزد خدا و رسولش می جنگد و پسر دیگرش در سرزمین حبشه در حال جهاد در راه خدا است. عبیده گفت: ای رسول خدا! آیا در این حالت بر من خشمگین شدی. فرمودند: من بر تو خشمگین نشدم، بلکه عمویم را به یاد آورده ام و دلم به خاطر آن گرفت. ابوجهل به قریش گفت: عجله نکنید و ناسپاسی نکنید چنان که فرزندان ربیعه به وسیله اهل یثرب بر شما تکبر ورزیدند. آنان را مانند چهار پایان بکشید و سر ببرید. از قریشیان شروع کنید و آنان را غافلگیر کنید تا این که آنان را وادار کنیم وارد مکه شوند و آنان را با گمراهی ای که داشتند آشنا سازیم. گروهی از جوانان قریش در مکه به اسلام گرویده بودند. پدرانشان آنان را زندانی کردند و با قریشیان به سوی بدر بیرون آمدند، در حالی که شك و تردید داشتند. از جمله آنان قیس بن ولید بن مغیره و ابو قیس بن فاکهَه و حارث بن ربیعه و علی بن امیه بن خلف و عاص بن منبّه بودند. هنگامی که دیدند تعداد یاران رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم اندک است، گفتند: اینان بیچاره اند، دینشان آنان را فریفته است و الان کشته خواهند شد. خدا این آیه را بر رسول خویش صلی الله علیه و آله و سلم نازل کرد: «إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ غَرَّ هَـٰؤُلَاءِ دِينُهُمْ وَمَن يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّهِ فَإِنَّ اللّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ» و ابلیس که لعنت خدا بر او باد، به صورت سراقه بن مالك در آمد و به آنان گفت: من یار شما هستم. پرچمتان را به من دهید. پس به او دادند. ابلیس شیاطین خود را آورد تا به وسیله آن‌ها اصحاب و یاران رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را بترساند و هراس را بر آنان مجسم سازد و ترس و وحشت در دل آنان بیاندازد. قریشیان آمدند در حالی که ابلیس پیشاپیش آنان بود و پرچم در دست او بود. رسول خدا صلی الله علیه و آله، به او نگاه کرده و فرمودند: نگاه‌هایتان را پایین بیاورید و لب‌هایتان را گاز بگیرید (یعنی مقاومت کنید و ثابت قدم باشید) و شمشیرهایتان را بیرون نیاورید،

ص: ۲۵۵

مگر این که به شما اجازه دهم. سپس دستش را به سوی آسمان بالا برده و فرمودند: پروردگارا! اگر این گروه اندک از بین برود، کسی تو را پرستش نخواهد کرد و اگر بخواهی مورد پرستش قرار نگیری، مورد پرستش قرار نخواهی گرفت. سپس برای چند لحظه ای بی هوش شد. پس به هوش آمد و در حالی که عرق را از صورتش خشک می کرد، فرمود: این جبرئیل است که آمده و برای شما هزار نفر از فرشتگان صف کشیده را با خود آورده است. - گفت:- پس نگاه کردیم و ناگهان ابری سیاه که دارای برقی درخشان بود، بر روی ارتش رسول خدا صلی الله علیه و آله، سایه افکند و هاتفی که می گفت: ای حیزوم بیا، ای حیزوم بیا. پس از آن صدای به هم خوردن سلاح را از هوا شنیدیم و ابلیس به جبرئیل علیه السلام نگاه کرد و عقب نشست و پرچم را بر زمین انداخت. منبّه بن حجاج با او گلاویز شد و گفت: وای بر تو ای سراقه! مردم را دلسرد می کنی و روحیه آنان را خراب می کنی؟ ابلیس لگدی به سینه او زد و سپس گفت: من چیزی را می بینم که شما نمی بینید. من از خدا می ترسم و این همان فرموده خدای عز و جل است که می‌فرماید: «وَإِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لاَ غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَّكُمْ فَلَمَّا تَرَاءتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلَى عَقِبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنكُمْ إِنِّي أَرَى مَا لاَ تَرَوْنَ إِنِّيَ أَخَافُ اللّهَ وَاللّهُ شَدِيدُ

الْعِقَابِ» سپس خدای عز و جل فرمود: «وَلَوْ تَرَى إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُواْ الْمَلآئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ وَذُوقُواْ عَذَابَ الْحَرِيقِ». سپس جبرئیل به ابلیس حمله کرد و او را تعقیب کرد تا این که ابلیس در دریا غوطه ور شد و گفت: پروردگارا! وعده ات را نسبت به من عملی کن و مرا تا روز قیامت زنده نگاهدار. در حدیث آمده است که ابلیس در حالی که پا به فرار می گذاشت، به جبرئیل علیه السلام رو کرد، و گفت: آیا نظرتان درباره فرصتی که به ما دادید، تغییر یافت؟ به امام صادق علیه السلام گفته شد: آیا می ترسید او را بکشد؟ فرمودند: خیر. بلکه نزدیک بود به او ضربه ای بزند که روز قیامت موجب ننگ او باشد. خداوند تبارک و تعالی این آیه را بر رسول خویش صلی الله علیه و آله، نازل کرد: «إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلآئِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُواْ الَّذِينَ آمَنُواْ سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُواْ الرَّعْبَ فَاضْرِبُواْ فَوْقَ الأَعْنَاقِ وَاضْرِبُواْ مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ» بنان یعنی سر انگشتان، چرا که قریش با همه تکبر و خودبینی آمده بود و قصد داشت نور خدا را خاموش نماید، اما خدا اصرار دارد

ص: ۲۵۶

نورش را به کمال برساند. ابوجهل از میان دو لشگر بیرون آمد و گفت: خدایا! همانا محمد صله رحم را بریده است و چیزی را برای ما آورده که نمی شناسیم. وی را امروز به هلاکت برسان. خداوند این آیه را بر رسول خویش نازل کرد: «إِن تَسْتَفْتِحُواْ فَقَدْ جَاءكُمُ الْفَتْحُ وَإِن تَنتَهُواْ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَإِن تَعُودُواْ نَعُدْ وَلَن تُغْنِيَ عَنكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئًا وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ اللّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ». سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم مشتی از سنگریزه برداشت و بر چهره های قریش پاشید و فرمود: ننگ باد بر این چهره ها. خدا بادی را برانگیخت و به سوی قریش فرستاد و شکست در میان آنان افتاد. رسول خدا صلی الله علیه و آله، فرمودند: خدایا! نگذار فرعون این امت، ابوجهل بن هشام نجات یابد. پس هفتاد نفر از آنان کشته شدند و هفتاد نفر به اسارت درآمدند و عمرو بن جَموح به مصاف ابوجهل رفت. عمرو به ران ابوجهل ضربه‌ای زد، و ابوجهل ضربه‌ای به دست عَمرو زد و آن را از بازو جدا کرد به طوری که به تکه ای از پوست آویزان شد. عمرو پایش را روی دست بریده‌اش گذاشت و به بالا پرید تا این که آن تکه پوست قطع شد و دستش را پرتاب کرد. عبدالله بن مسعود گفت: به ابوجهل رسیدم در حالی که در خون خویش می غلتید. گفتم: خدا را سپاس می گویم که تو را رسوا کرده است. او سرش را بالا آورد و گفت: خدا برده پسر مادر برده را رسوا کرد. وای بر تو، عاقبت از آن کیست؟ گفتم: برای خدا و رسولش است و من تصمیم دارم تو را بکشم و پایم را روی گردنش گذاشتم. پس گفت: ای شبان بی مقدار! تو پایت را جایی گذاشته ای که نباید بگذاری.

ص: ۲۵۷

قسم به خدا امروز هیچ چیزی شدیدتر و سخت تر از کشته شدن من توسط تو نیست. شایسته است که کسی از پاکیزگان یا مردی از هم پیمانان، مرا بکشد. پس کلاه خود او را کندم و او را کشتم و سرش را نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بردم و عرض کردم: ای رسول خدا! مژده باد تو را، این سر ابوجهل بن هشام است. پس به نشانه تشکر از خدا سجده کردند و سپس ابو بِشر انصاری، عباس بن عبدالمطلب و عقیل بن ابو طالب را اسیر کرد و آنان را نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله، آورد. رسول خدا به وی گفت: آیا کسی برای غلبه بر آنان به تو کمک کرد؟ گفت: بلی، مردی با لباس سفید. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند: او از فرشتگان بود. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله، به عباس فرمودند: خودت و برادر زاده ات را نجات ده. عباس گفت: ای رسول خدا! من اسلام آورده بودم، اما قوم از من کراهت داشتند. رسول خدا صلی

الله علیه و آله، فرمودنـد: خـدا به اسـلام تو دانـاتر است و اگر آن چه را می گویی حق باشـد، خـدا به تو پـاداش می دهـد و اما ظاهراً تو بر علیه ما بودی. سپس فرمود: ای عباس! شـما با خدا دشـمنی کردید و خدا نیز با شـما دشـمنی کرد. سـپس فرمودند: خودت و برادر زاده ات را نجـات ده. عباس چهل اونس طلا با خود آورده بود. پس رسول خـدا صـلی الله علیه و آله، آن را به غنیمت گرفت. هنگامی که رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سـلم به عباس فرمود: خودت را نجات ده، گفت: ای رسول خدا! آن را به عنـوان فـدیه ام حسـاب کن. رسـول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم فرمود: خیر. آن چیزی است که خـدا از تو به ما رسانـده است. فـدیه آزادی خود و برادرزاده ات را بده. عباس گفت: به جز پولی که از دسـتم رفت، پولی ندارم. فرمود.داری! پولی را که نزد ام فضل در مکه گـذاشتی و به او گفتی: اگر اتفاقی برایم بیفتـد آن را بین خودتان تقسـیم کنیـد. و سـپس به او گفت: آیا مرا رها می کنی در حالی که من با کف دستم (گدایی) از مردم می خواهم که کمکم کنند. پس خدا این آیه را بر رسول خویش نازل کرد: «یَا أَیُّهَا النَّبِیُّ قُل لِّمَن فِی أَیْدِیکُم مِّنَ الأَسْرَی إِن یَعْلَمِ اللّهُ فِی قُلُوبِکُمْ خَیْرًا یُؤْتِکُمْ خَیْرًا مِّمَّا

ص: ۲۵۸

أُخِذَ مِنکُمْ وَیَغْفِرْ لَکُمْ وَاللّهُ غَفُورٌ رَّحِیمٌ» سـپس فرمود: «وَإِن یُرِیـدُواْ خِیَانَتَـکَ» درباره علی علیه السـلام «فَقَـدْ خَانُواْ اللّهَ مِن قَبْلُ فَأَمْکَنَ مِنْهُمْ وَاللّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ». سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله، به عقیل فرمود: ای ابو یزید! همانا خدا ابوجهل ابن هشام و عتبه بن ربیعه و شیبه بن ربیعه و منبّه و نبیه پسران بنی حجاج و نوفل بن خویلد را کشت و سهیل بن عمرو، نضر بن حارث بن کلده و عقبه بن ابو معیط و فلانی و فلانی اسیر شدند. عقیل گفت: در تهامه کسـی توانایی رقابت با شـما را ندارد و اگر تعداد زیـادی از قوم را کُشتی، بر شانه های ایشان سوار شو. رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم از سـخن او لبخنـد زدنـد. تعـداد کشته شدگان در بدر هفتاد نفر و تعداد اسرا

نیز هفتـاد نفر بودنـد و امیر مؤمنـان علیه السـلام بیست و هفت نفر را کشت و کسـی را به اسـارت نگرفت. سـپس اسـرا را جمع کردنـد و آنان را با طناب‌هایی به هم بسـتند و پیاده آنان را بردنـد و غنیمت‌ها را جمع آوری کردنـد و از اصـحاب رسول خـدا صلی الله علیه و آله، نه نفر کشـته شده بودند و سَعد بن خَیثَمه که از بزرگان بود، از جمله آنان بود. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سـلم آن جـا را ترک کرد و به هنگام غروب آفتاب در أثیل فرود آمـد که فاصـله آن با بـدر شـش میل بود. رسول خـدا صلی الله علیه و آله، به عُقبه بن ابی مُعَیـط و نضـر بن حارث بن کلـده، در حالی که به یک طناب بسـته شـده بودنـد نگاه کرد. نضـر به عُقبه نگاه کرد و گفت: ای عُقبه! من و تو حتماً کشـته خواهیم شـد. گفت: توسط قریش! گفت: بلی، زیرا که محمد به ما نگاهی کرد که در آن تصـمیم بر قتل را دیدم. رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سـلم فرمودند: ای علی! نضـر و عقبه را نزد من بیاور.

ص: ۲۵۹

نضـر مردی زیبا و پر مو بود. علی علیه السـلام آمـد و موی سـر او را گرفت و او را نزد رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم کشـید. نضرگفت: ای محمد! تو را به رحم و رابطه خویشاوندی قسَمت می دهم که مرا به عنوان مردی از قریش مجازات کنی و اگر خواستی آنـان را بکشـی! مرا نیز بکش و اگر خواستی آنـان را در برابر فـدیه آزاد کنی! با من نیز چنین کن. اگر آنان را آزاد کردی! مرا نیز آزاد کن. رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سلم فرمودند: رحمی بین من و تو نیست، خدا رحم را با اسلام

بریـد. ای علی! او را بیـاور وگردنش را بزن. پس علی علیـه السـلام او را آورد و گردنش را زد. عُقبـه گفـت: ای محمـد! مگر نگفتی که: «لا تُصبر قریش!» یعنی قریشیان در اسارت کشته نمی‌شوند؟ حضرت فرمود: مگر تو از قریش هستی! بلکه تو از اهل صفوریه هستی، تو در تولـد، از پدرت که به او منسوبی بزرگتری، ای علی! او را بیاور و گردنش را بزن. پس او را جلو آورد و گردنش را زد. هنگامی که رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم نضـر و عقبه را کشت، انصار از کشـته شـدن همه اسـرا بیم داشتند. پس برخاستند و نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله، آمدند و گفتند: ای رسول خدا! ما هفتاد نفر کشتیم و هفتاد نفر را اسیر کردیم و آنان قوم و اسرای تو بودنـد. ای رسول خدا! آنان را به ما واگذار کن و از آنان فدیه بگیر و آزادشان کن. پس خـدا این آیه را نازل کرد: «مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللّهُ يُرِيدُ الآخِرَةَ وَاللّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ * لَّوْلاَ كِتَابٌ مِّنَ اللّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ * فَكُلُواْ مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلاَلاً طَيِّبًا» پس به ایشان اختیار داد که فدیه را بگیرند و آنان را آزاد کند و به آنان شـرط کرد که از آنان در سال آینده تعدادی کشـته می‌شوند که برابر با تعداد کسانی که مبلغ فـدیه را از آنان می گیرند، است و آنان پذیرفتند. هنگامی که جنگ احد در گرفت، هفتاد مرد از یاران رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم کشته شدند. کسانی که از یارانش باقی ماندند گفتند:

ص: ۲۶۰

ای رسول خـدا! این چه سـرنوشتی است که به آن مبتلا شـدیم، در صورتی که ما را به پیروزی وعـده می کردی؟ خـدای عز و جل این آیه را بر آنان نازل کرد: «أَوَلَمَّا أَصَابَتْكُم مُّصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُم مِّثْلَيْهَا» {آیا چون به شـما (در نبرد احد) مصیبتی رسید، (با آن که در نبرد بـدر) دو برابرش را (به دشـمنان خود) رساندیـد} یعنی در بـدر هفتـاد نفر کشتیـد و هفتاد نفر به اسارت گرفتید «قُلْتُمْ أَنَّى هَـذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِندِ أَنْفُسِكُمْ» – . آل عمران / ۱۶۵ –

{گفتید: این (مصیبت) از کجا (به ما رسید)؟ بگو: آن از خود شما (و ناشی از بی انضباطی خودتان) است} در نتیجه آن چه را شرط کرده بودید. – . تفسیر قمی : ۲۳۶ – ۲۴۸ –

**[ترجمه]

بَيانٌ

الْقَلُوصُ مِنَ النَّاقَهِ هِيَ الشَّابَّهُ وَ الصُّبَاهُ جَمْعُ الصَّابِي وَ أَصْلُهُ مَهْمُوزٌ وَ هُوَ مَنْ خَرَجَ مِنْ دِينٍ إِلَى غَيْرِهِ وَ كَانَ الْكُفَّارُ يُسَمُّونَ النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله وَ أَصْحَابَهُ الصُّبَاهَ وَ قَالَ الْجَزَرِيُّ فِي حَدِيثِ بَدْرٍ قَالَ أَبُو جَهْلٍ اللَّطِيمَهَ اللَّطِيمَهَ أَيْ أَدْرِكُوهَا وَ هِيَ مَنْصُوبَهٌ وَ اللَّطِيمَهُ الْجِمَالُ الَّتِي تَحْمِلُ الْعِطْرَ وَ الْبَزَّ غَيْرُ الْمِيرَهِ قَوْلُهُ يَا آلَ غَالِبٍ لَعَلَّهُمْ قَالُوا ذَلِكَ تَفَؤُّلًا أَوْ لِأَنَّهُمْ مِنْ وُلْدِ لُؤَيِّ بْنِ غَالِبٍ وَ قَالَ فِي النِّهَايَهِ قَالَ عُرْوَهُ لِلْمُغِيرَهِ يَا غُدَرُ غُدَرُ مَعْدُولٌ عَنْ غَادِرٍ لِلْمُبَالَغَهِ يُقَالُ لِلذَّكَرِ غُدَرُ وَ لِلْأُنْثَى غَدَارِ كَقَطَامِ وَ هُمَا مُخْتَصَّانِ بِالنِّدَاءِ فِي الْغَالِبِ وَ مِنْهُ حَدِيثُ عَاتِكَهَ يَا لَغُدَرُ يَا لَفُجَرُ انْتَهَى.

وَ فِي بَعْضِ النُّسَخِ مَكَانَ يَا آلَ غُدَرَ مُكَرَّراً يَا آلَ عَدِيٍّ يَا آلَ فِهْرٍ وَ هُوَ أَظْهَرُ وَ الْفِلْذَهُ بِالْكَسْرِ الْقِطْعَهُ قَوْلُهُ نَشٌّ فَصَاعِداً النَّشُّ عِشْرُونَ دِرْهَماً نِصْفُ أُوقِيَهٍ وَ فِي بَعْضِ النُّسَخِ نَشْرٌ بِالرَّاءِ الْمُهْمَلَهِ وَ هُوَ الرَّائِحَهُ الطَّيِّبَهُ وَ لَعَلَّهُ هُنَا كِنَايَهٌ عَنْ قَلِيلٍ مِنَ الطِّيبِ.

وَ قَالَ الْجَوْهَرِيُّ اسْتَعْذَبَ الْقَوْمُ مَاءَهُمْ إِذَا اسْتَقَوْه عَذْباً وَ يُسْتَعْذَبُ لِفُلَانٍ مِنْ بِئْرِ كَذَا أَيْ يُسْتَقَى لَهُ وَ قَالَ فَتَّ الشَّيْ ءَ كَسَرَهُ.

وَ الْخُيَلَاءُ بِضَمِّ الْخَاءِ أَوْ كَسْرِهَا وَ فَتْحِ الْيَاءِ الْكِبْرُ وَ الْغَضَاهُ شَجَرَةٌ مَعْرُوفَةٌ نَارُهَا تَبْقَى كَثِيراً وَ الْجَمْعُ الْغَضَا وَ الْهَرَاسُ كَسَحَابٍ شَجَرٌ شَائِكٌ ثَمَرُهُ كَالنَّبَقِ وَ قَالَ الْجَزَرِيُّ رَجُلٌ نَجِدٌ وَ نَجُدٌ أَيْ شَدِيدُ الْبَأْسِ

وَ مِنْهُ حَدِيثُ عَلِيٍّ أَمَّا بَنُو هَاشِمٍ فَأَمْجَادٌ أَنْجَادٌ.

أَيْ أَشِدَّاءُ شُجْعَانٌ.

قَوْلُهُ أَنْتَ عَلَيَّ بِذَلِكَ أَيْ شَاهِدٌ عَلَيَّ أَوْ ضَامِنٌ عَلَيَّ بِذَلِكَ قَوْلُهُ أَنْ نَخْدُرَ بَيْنَ النَّاسِ أَيْ نَجْلِسَ فِي الْخُدُورِ مَعَ النِّسَاءِ وَ فِي بَعْضِ النُّسَخِ أَنْ يُحْذَرَ النَّاسُ وَ

۱- آل عمران: ۱۶۵.

۲- تفسير القمّيّ: ۲۳۶- ۲۴۸.

فِی بَعْضِهَا أَنْ یُخْذَلَ أَیْ یُحْمَلَ النَّاسُ عَلَی الْخِذْلَانِ وَ تَرْکِ الْحَرْبِ وَ هُوَ أَصْوَبُ وَ الْعَزَالِی جَمْعُ الْعَزْلَاءِ وَ هُوَ فَمُ الْمَزَادَهِ الْأَسْفَلِ شِبْهُ اتِّسَاعِ الْمَطَرِ وَ انْدِفَاقُهُ بِالَّذِی یَخْرُجُ مِنْ فَمِ الْمَزَادَهِ وَ الرَّذَاذُ الْمَطَرُ الضَّعِیفُ وَ الْجَحْفَلَهُ بِمَنْزِلَهِ الشَّفَهِ لِلْخَیْلِ وَ الْبِغَالِ وَ الْحَمِیرِ وَ الْأَکْلَهُ الْمَرَّهُ مِنَ الْأَکْلِ وَ بِالضَّمِّ اللُّقْمَهُ وَ الطُّعْمَهُ وَ النَّاقِعُ الْقَاتِلُ وَ الْبَالِغُ وَ نَقَعَ الْمَوْتُ کَثُرَ وَ السَّحْرُ بِالْفَتْحِ وَ الضَّمِّ وَ التَّحْرِیکِ الرِّیَهُ قَالَ الْجَزَرِیُّ انْتَفَخَ سَحْرُکَ أَیْ رِیَتُکَ یُقَالُ ذَلِکَ لِلْجَبَانِ.

قَوْلُهُ صلی الله علیه و آله مَا أَحَدٌ مِنَ الْعَرَبِ أَیْ لَیْسَ الِابْتِدَاءُ بِقِتَالِ أَحَدٍ مِنَ الْعَرَبِ أَبْغَضَ إِلَیَّ مِنَ الِابْتِدَاءِ بِقِتَالِکُمْ وَ قَالَ الْجَزَرِیُّ فِی حَدِیثِ النَّجَاشِیِّ وَ کَانُوا بِهِمْ أَعْلَی عَیْناً أَیْ أَبْصَرَ بِهِمْ وَ أَعْلَمَ بِحَالِهِمْ وَ قَالَ یُقَالُ لِصَعَالِیکِ الْعَرَبِ وَ لُصُوصِهَا ذُوبَانٌ لِأَنَّهُمْ کَالذِّئَابِ وَ الذُّوبَانُ جَمْعُ ذِئْبٍ وَ الْأَصْلُ فِیهِ الْهَمْزُ لَکِنَّهُ خُفِّفَ فَانْقَلَبَتْ وَاواً.

قَوْلُهُ یُمْنٌ مَعَ رَحْبٍ أَیْ مَا أَعْظَمَکُمْ وَ أَوْصَاکُمْ بِهِ مُشْتَمِلٌ عَلَی الْمَیْمَنَهِ وَ السَّعَهِ ثُمَّ السَّعَهُ وَ الْمَیْمَنَهُ وَ الْإِلُّ بِالْکَسْرِ الْعَهْدُ وَ الْحَلْفُ وَ الْجَارُ وَ الْقَرَابَهُ

وَ قَالَ الْجَزَرِیُّ فِی حَدِیثِ عَلِیٍّ علیه السلام:

هَذَا جَنَایَ وَ خِیَارُهُ فِیهِ***إِذْ کُلُّ جَانٍ یَدُهُ إِلَی فِیهِ

هَذَا مَثَلٌ أَوَّلُ مَنْ قَالَهُ عَمْرٌو ابْنُ أُخْتِ جُذَیْمَهَ الْأَبْرَشِ کَانَ یَجْنِی الْکَمْأَهَ (۱) مَعَ أَصْحَابٍ لَهُ فَکَانُوا إِذَا وَجَدُوا خِیَارَ الْکَمْأَهِ أَکَلُوهَا وَ إِذَا وَجَدَهَا عَمْرٌو جَعَلَهَا فِی کُمِّهِ حَتَّی یَأْتِیَ بِهَا خَالَهُ وَ قَالَ هَذِهِ الْکَلِمَهَ فَصَارَتْ مَثَلًا.

قَوْلُهُ اللَّهَ اللَّهَ بِکَسْرِهِمَا بِحَذْفِ حَرْفِ الْقَسَمِ أَوْ بِنَصْبِهِمَا بِتَقْدِیرِ اذْکُرْ أَوْ نَحْوِهِ یُقَالُ فَتَّ عَضُدِی وَ هَدَّ رُکْنِی وَ فَتَّ فِی سَاعِدِهِ أَیْ أَضْعَفَهُ وَ الِاعْتِجَارُ لَفُّ الْعِمَامَهِ دُونَ التَّلَحِّی وَ قَالَ الْجَزَرِیُّ الْأَحْلَافُ سِتُّ قَبَائِلَ عَبْدُ الدَّارِ

۱- جنی: تناول الثمر من أصله. الکمأه: نبات یقال له: شحم الأرض، و نبات الرعد، یوجد فی الربیع تحت الأرض، و هو أصل مستدیر کالقلقاس لا ساق له و لا عرق، یمیل الی الغبره و یقال له بالترکیه: قارچ، و بالفارسیه: سمالو، و سمادوع، و بالشیرازیه: هکلو، و بالیونانیه اوزونا.

وَ جُمَحُ وَ مَخْزُومٌ وَ عُدَيٌّ وَ كَعْبٌ وَ سَهْمٌ (۱) سُمُّوا بِذَلِكَ لِأَنَّهُمْ لَمَّا رَأَتْ بَنُو عَبْدِ مَنَافٍ أَخَذَ مَا فِي أَيْدِي عَبْدِ الدَّارِ مِنَ الْحِجَابَهِ وَ الرِّفَادَهِ (۲) وَ اللِّوَاءِ وَ السِّقَايَهِ وَ أَبَتْ عَبْدُ الدَّارِ عَقْدَ كُلِّ قَوْمٍ عَلَى أَمْرِهِمْ حَلْفاً مُؤَكَّداً عَلَى أَنْ لَا يَتَخَاذَلُوا فَأَخْرَجَتْ بَنُو عَبْدِ مَنَافٍ جَفْنَهً مَمْلُوَّهً طِيباً فَوَضَعَتْهَا لِأَحْلَافِهِمْ وَ هُمْ أَسَدٌ وَ زُهْرَهُ وَ تَيْمٌ (۳) فِي الْمَسْجِدِ عِنْدَ الْكَعْبَهِ ثُمَّ غَمَسَ الْقَوْمُ أَيْدِيَهُمْ فِيهَا وَ تَعَاقَدُوا وَ تَعَاقَدَتْ بَنُو عَبْدِ الدَّارِ وَ حُلَفَاؤُهَا حَلْفاً آخَرَ مُؤَكَّداً فَسُمُّوا الْأَحْلَافَ لِذَلِكَ انْتَهَى. (۴) وَ انْثَلَمَ السَّيْفُ وَ تَثَلَّمَ انْكَسَرَ حَرْفُهُ وَ الدَّرَقَهُ مُحَرَّكَهً التُّرْسُ مِنْ جِلْدٍ بِلَا خَشَبٍ

۱- جمح بضم الجيم و فتح الميم، بنو جمح: بطن من قريش و هو جمح بن عمرو بن هصيص ابن كعب بن لؤى بن غالب بن فهر بن مالك بن النضر. و عبد الدار: بطن من قصى بن كلاب من العدنانيه و مخزوم: بطن من لوى بن غالب بن قريش. و عدى: بطن من لؤى بن غالب و هو عدى بن كعب بن لؤى، و بنو سهم بطن من هصص و هم بنو عمرو بن هصص بن كعب بن لؤى، و لم يذكر ابن هشام و البغداديّ كعب، بل قالا: عدى بن كعب. فعندهما الاحلاف خمس.

۲- حجابه الكعبه هى سدانتها و تولى حفظها، و كان فى أيدى الحجبه مفتاحها، و الرفاده هو شى ء كانت قريش تترافد به فى الجاهليه، أى تتعاون فيخرج كل إنسان بقدر طاقته فيجمعون مالا عظيما فيشترون به الطعام و الزبيب للنبيذ و يطعمون الناس و يسقونهم أيّام موسم الحجّ حتّى ينقضى.

۳- بنو اسد هم بنو اسد بن عبد العزى بن قصى. و بنو زهره: بطن من بنى مره بن كلاب من قريش من العدنانيه، و هم بنو زهره بن كلاب بن مره بن كعب. و بنو تيم بطن من قريش من بنى مره بن كعب، و هم بنو تيم بن مره بن كعب، و زاد ابن هشام فى السيره ۱: ۱۴۳ و البغداديّ فى المحبر: ۱۶۶، بنى الحارث بن فهر بن مالك بن النضر بن كنانه فيمن حلف مع بنى عبد مناف، و يقال لهؤلاء: المطيبون، و لا حلاف عبد الدار الاحلاف، قال البغداديّ: و انما سموا مطيبين و احلافا لان بنى قصى لما تناسلوا أرادوا اخذ ما فى أيدى بنى عبد الدار و كان قصى قد جعل لعبد الدار الحجابه و الندوه و السقايه و الرفاده و اللواء، فابى بنو عبد الدار ان يتجافوا عن هذه الأشياء لهم فتحازبت قريش فأخرجت عاتكه بنت عبد المطلب مركنا فيه طيب فغمست القبائل التى فى حزب بنى عبد مناف ايديها فى الطيب و احتلفوا فسموا المطيبين، و نحر الآخرون جزورا و غمسوا أيديهم فى دمه، و لعق رجل من بنى عدى من ذلك الدم لعقه، فلعقوا و احتلفوا فسموا الاحلاف.

۴- قال ابن هشام فى السيره: و خرجت عامر بن لؤى و محارب بن فهر فلم يكونوا مع واحد من الفريقين.

وَ لَما عَقِبِ قَوْلُهُ قَدْ نَهَزَ فِی بَعْضِ النُّسَخِ بِالنُّونِ وَ الزَّاءِ الْمُعْجَمِهِ یُقَالُ نَهَزَهُ أَیْ ضَرَبَهُ وَ دَفَعَهُ وَ النُّهْزَهُ الْفُرْصَهُ وَ انْتَهَزْتُهَا اغْتَنَمْتُهَا وَ فِی بَعْضِهَا انْهَرَّ بِالرَّاءِ الْمُهْمَلَهِ إِمَّا مِنَ الْهَرِیرِ وَ هُوَ نُبَاحُ الْکَلْبِ أَوْ مِنْ قَوْلِهِمْ أَنْهَرْتُ الدَّمَ أَیْ أَرْسَلْتُهُ وَ أَنْهَرْتُ الطَّعْنَهَ وَسَّعْتُهَا وَ فِی بَعْضِهَا بَهَرَ بِالْبَاءِ الْمُوَحَّدَهِ وَ الرَّاءِ الْمُهْمَلَهِ مِنْ قَوْلِهِ بَهَرَهُ أَیْ غَلَبَهُ قَوْلُهُ فَاجْزُرُوهُمْ أَیْ فَاقْتُلُوهُمْ کَمَا یَجْزُرُ الْجَزَّارُ الْإِبِلَ.

وَ قَالَ الْجَزَرِیُّ النَّوَاجِذُ (۱) مِنَ الْأَسْنَانِ الَّتِی تَبْدُو عِنْدَ الضَّحِکِ وَ الْأَظْهَرُ الْأَشْهُرُ أَنَّهَا أَقْصَی الْأَسْنَانِ وَ عَضَّ عَلَی نَاجِذِهِ (۲) صَبَرَ وَ تَصَلَّبَ فِی الْأُمُورِ.

وَ یُقَالُ انْسَرَی الْهَمُّ عَنِّی وَ سُرِّیَ أَیِ انْکَشَفَ وَ سَلَتَ الدَّمَ أَیْ أَمَاطَهُ وَ قَالَ الْفِیرُوزَآبَادِیُّ الْحَیْزُومُ فَرَسُ جَبْرَئِیلَ.

أَقُولُ لَعَلَّ الْقَائِلَ جَبْرَئِیلُ علیه السلام یُخَاطِبُ فَرَسَهُ وَ یَحُثُّهُ قَالَ فِی النِّهَایَهِ فِی حَدِیثِ بَدْرٍ أَقْدِمْ حَیْزُومُ هُوَ أَمْرٌ بِالْإِقْدَامِ وَ هُوَ التَّقَدُّمُ فِی الْحَرْبِ وَ الْإِقْدَامُ الشَّجَاعَهُ وَ قَدْ تُکْسَرُ هَمْزَهُ أَقْدِمْ وَ یَکُونُ أَمْراً بِالتَّقْدِیمِ لَا غَیْرُ وَ الصَّحِیحُ الْفَتْحُ مِنْ أَقْدَمَ وَ حَیْزُومُ جَاءَ فِی التَّفْسِیرِ أَنَّهُ اسْمُ فَرَسِ جَبْرَئِیلَ أَرَادَ أَقْدِمْ یَا حَیْزُومُ فَحُذِفَ حَرْفُ النِّدَاءِ وَ الْیَاءُ فِیهِ زَائِدَهٌ انْتَهَی.

وَ الرَّکْلُ الضَّرْبُ بِرِجْلٍ وَاحِدَهٍ وَ فِی بَعْضِ النُّسَخِ فَوَکَزَهُ إِبْلِیسُ وَکْزَهً یُقَالُ وَکَزَهُ أَیْ ضَرَبَهُ وَ دَفَعَهُ أَوْ ضَرَبَهُ بِجَمِیعِ یَدِهِ عَلَی ذَقَنِهِ قَوْلُهُ فَأَحِنْهُ أَیْ فَأَهْلِکْهُ فِی غَدَاهِ هَذَا الْیَوْمِ قَالَ الْجَوْهَرِیُّ الْحَیْنُ بِالْفَتْحِ الْهَلَاکُ یُقَالُ حَانَ الرَّجُلُ أَیْ هَلَکَ وَ أَحَانَهُ اللَّهُ.

قَوْلُهُ وَ إِلَّا فَارْکَبْ أَکْتَافَهُمْ کِنَایَهٌ عَنْ تَعَاقُبِهِمْ وَ اتِّبَاعِ مُدَبِّرِهِمْ یُقَالُ قَرَنْتُهُمَا قَرْناً إِذَا جَمَعْتَهُمَا فِی حَبْلٍ وَاحِدٍ وَ ذَلِکَ الْحَبْلُ یُسَمَّی الْقِرَانَ بِالْکَسْرِ وَ یُقَالُ قُتِلَ فُلَانٌ صَبْراً إِذَا حُبِسَ عَلَی الْقَتْلِ حَتَّی یُقْتَلَ وَ الْعِلْجُ الرَّجُلُ مِنْ

ص: ۲۶۴

۱- هکذا فی نسخه المصنّف و سائر النسخ، و فی النهایه: النواجذ. و عض علی ناجذه کلاهما بالذال المعجمه و هما الصحیحان، و النواجد بالدال المهمله بمعنی آخر.

۲- هکذا فی نسخه المصنّف و سائر النسخ، و فی النهایه: النواجذ. و عض علی ناجذه کلاهما بالذال المعجمه و هما الصحیحان، و النواجد بالدال المهمله بمعنی آخر.

كُفَّارِ الْعَجَمِ قَوْلُهُ أَكْبَرُ مِنْ أَبِيكَ أَيْ لَسْتَ أَنْتَ ابْنَ مَنْ تَدَّعِي أَنَّهُ أَبُوكَ لِأَنَّكَ أَكْبَرُ سِنّاً مِنَ الرَّجُلِ الَّذِي لَيْسَ مِنْ أَهْلِ صَفُّورِيَهُ وَ تَدَّعِي أُبُوَّتَهُ لَكَ فَالضَّمِيرُ فِي قَوْلِهِ مِنْهَا رَاجِعٌ إِلَى الصَّفُّورِيَهِ.

**[ترجمه]«القلوص» شتران جوان است. «الصباة» جمع صابیء، و اصل آن با همزه است. و به معنای کسی است که از دینی به دین دیگر برود. و کفّار، پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و صحابه آن حضرت را «صباة» می‌نامیدند. جزری گوید: در حدیث غزوه بدر: ابو جهل گفت: «اللطیمۀ اللطیمۀ» یعنی به فریاد آن برسید و إعراب این کلمه نصب است. و «اللطیمۀ» شترانی است که عطر و لباس حمل می‌کنند نه غذا و آذوقه. سخن او: «یا آل غالب» شاید مقصودشان از گفتن این عبارت، فال نیک زدن باشد، یا این که آنان از فرزندان لویّ بن غالب بودند. در نهایۀ گوید: عروۀ به مغیرۀ گفت: «یا غُدَر» غدر اسم معدول «غادر» است که بنا بر مبالغه در معنا ذکر شده است. به مذکر گفته می‌شود: «غُدر» و برای مؤنث«غَدار» بر وزن «قَطام» به کار می‌رود. این دو کلمه مختصّ به منادا هستند. و از همین کلمه سخن عاتکۀ است که گفت: «یا لَغُدر یا لَفُجر». پایان نقل قول.

در برخی نسخه‌ها به جای «یا آل غُدَر»، «یا آل عَدیّ یا آل فِهر» تکرار شده است که معنای آن آشکارتر است. «الفِلذۀ» با کسره فاء به معنای پاره و قطعه است. «نشّ فصاعداً» نشّ، بیست درهم است که معادل نیم اوقیۀ است. و در برخی نسخه‌ها «نشر» با راء ذکر شده که به معنای بوی خوش است. و چه بسا در این جا کنایه از مقدار اندکی از عطر و بخور باشد.

جوهری گوید: «استعذب القوم ماءَهم» هرگاه آب را شیرین و گوارا بنوشند. و «یستعذب لفلان من بئر کذا» یعنی از فلان چاه او را سیراب نمود. و گوید: «فتّ الشیء» شکستن چیزی است.

«الخُیَلاء» با ضمه یا کسره خاء و فتحه یاء به معنای تکبر و غرور است. «الغَضاۀ» درخت آتش‌زایی است که آتش آن مدت زیادی باقی می‌ماند. و جمع این کلمه «الغَضا» است. «الهَراس» بر وزن سَحاب: درختی خارداری است که میوه آن شبیه عنّاب (زالزالک) است. جزَری گوید: «رجلٌ نجِدٌ» یعنی مردی بسیار قدرتمند و دلاور. و از همین کلمه سخن علی علیه السلام است که فرمود: «أمّا بنو هاشم فأمجادٌ انجادٌ» یعنی بنی هشام افرادی محکم و دلاور و قدرتمند هستند.

سخن او: «أنت عَلَیّ بذلک» یعنی تو بر این مسأله شاهد من هستی، یا این که آن را برای من ضمانت کن. سخن او: «أن نَخدُر بینَ الناس» یعنی در سراپرده‌ها با زنان بنشینیم. و در برخی نسخه‌ها «أن یُحذَر الناس» و

ص: ۲۶۱

در برخی دیگر «أن یُخذَل» آمده است، یعنی: مردم را به خواری و ترک جنگ وادار می‌کند. و این معنا صحیح‌تر است. «العزالی» جمع «العَزلاء» به معنای دهانه پایینی مُشک آب است. که فراخی و ریزش شدید باران را به آبی تشبیه کرده که از دهانه مُشک بیرون می‌آید. «الرَّذاذ» باران ریز و سبک است. «الجَحفَلۀ» به منزله لب برای اسب و قاطر و الاغ است. «الاَکلَۀ» یعنی یک بار خوردن. و با ضمه به معنای لقمه و طعمه است. «الناقع» یعنی کشنده و شدید. «نَقَعَ الموت» یعنی مرگ بسیار شد. «السَّحرُ» با فتحه و ضمه و حرکت حروف، به معنای ریه است. جزری گوید: «انتَفَخَ سَحرُک» یعنی ریه تو باد کرد. که برای شخص ترسو به کار می‌رود.

این فرموده پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم «ما احد من العرب» یعنی: آغاز جنگ با هیچ یک از عرب برای من ناخوشایندتر از آغاز جنگ با شما نیست. جزَری در حدیث نجاشی گوید: «و کانوا بهم اعلی عیناً» یعنی آن‌ها را دید و وضعیتشان را درک کرد. و گوید: به صَعالیک (راهزنان) و دزدان عرب «ذُوبان» می‌گفتند زیرا آنان همچون گرگ‌ها بودند و «ذوبان» جمه ذِئب است. و اصل در این کلمه به صورت همزه است. امام مخفّف گردیده و به واو تبدیل شده است.

«یُمنٌ مع رَحبٍ» یعنی آن چه شما را بدان توصیه و سفارش می‌کنم گشاده‌دستی و فراخی است و باز گشاده‌دستی و فراخی است. «الإلّ» با کسره به معنای عهد و پیمان و همسایه و خویشاوندی است. جزری گوید: در حدیث علی علیه السلام:

این است گیاه من و بهترین نوعش در آن است، و هر کسی که گیاه می‌چیند دست به دهان خویش دارد.

این ضرب المثلی است که نخستین کسی که آن را بر زبان آوَرد، عَمرو بن اُخت جُذیمهٔ الاَبرش بود که با همراهانش گیاه کَمأهٔ می‌چید و هرگاه بهترین نوع این گیاه را می‌دیدند آن را می‌خوردند و چون عمرو این گیاه را می‌دید در آستینش می... گذاشت تا برای دائی خود ببرد و این شعر را می‌گفت و اینگونه شد که به صورت ضرب المثل درآمد.

«اللهَ اللهَ» با حرکت کسره بنا بر حذف حرف قسم، یا با اعراب نصب با تقدیر فعل «اُذکُر» یا فعلی مانند آن است. گفته می‌شود: «فتَّ عَضُدی و هدَّ رُکنی» و «فتَّ فی ساعده» یعنی او را ضعیف و ناتوان کرد. «الإعتِجار» پیچیدن عمامه دور سر است بدون آنکه دنباله عمامه را زیر چانه قرار دهد. جزری گوید: «الاحلاف» شش قبیله بودند: عبد الدّار،

ص: ۲۶۲

جُمَح، مخزوم، عُدَیّ، کَعب، و سَهم. ماجرای این نامگذاری از این قرار است: هنگامی که بنو عبد مناف حجابت و رفادت - . حجابت کعبه، خدمتگزاری و محافظت از آن بود، و کلیدهای کعبه در دست حاجبان بود، و «رفادت» کاری بود که قریش در زمان جاهلیت در انجام آن همکاری می‌کردند، به این صورت هر شخص به اندازه توانایی پولی می‌پرداخت و اموال بسیاری جمع می‌شد و با آن غذا و کشمش برای شراب می‌خریدند و مردم را اطعام می‌کردند و در موسم حجّ تا پایان مراسم به مردم شراب می‌نوشاندند. - و لواء و سقایت کعبه را از دست عبد الدار خارج کرد و عبد الدار اجازه این کار را ندادند، هر قومی پیمانی محکم بر مسأله آنان بست که همدیگر را خوار و زبون نکنند. پس بنو عبد مناف ظرفی از عطر و بوی خوش بیرون آورد و برای هم‌پیمانان خویش که بنی اسد و زهرهٔ و تیم بودند، در مسجد در کنار کعبه گذاشت. سپس قوم دست در ظرف بردند و با هم عهد و پیمان بستند و بنو عبد الدار و هم‌پیمانانش عهد و پیمان محکم دیگری بستند و از این جهت آنان را «احلاف» می‌گفتند. پایان نقل قول.

«انثلم السیف» و «تثلّم» یعنی لبه شمشیر شکست. و «الدَّرَقهٔ» با حرکت حروف آن: سپری از پوستِ بدون چوب است

ص: ۲۶۳

و دنباله ندارد. «قد نَهَزَ» در برخی نسخه‌ها با نون و زاء ذکر شده است. گفته می‌شود: «نَهَزَهُ» یعنی او را زد و هُل داد. «النَّهزَهُٔ» به

معنـای فرصت است. « انْتَهَزْتُهَا » یعنی غنیمت شـمرد. در برخی نسـخه‌ها «انهرَّ» با راء ذکر شـده که یا از «الهریر» به معنای پارس سگ است، یا از این سـخنشان است که گوینـد: «انهرتُ الدم» یعنی خون ریختم، و «انهرتُ الطعنةَ» یعنی طعنه به او را پراکندم. و در برخی نسـخه‌هـا «بَهَرَ» با باء و راء ذکر شـده که از این سـخن است: «بَهَرَهُ» یعنی بر او غلبه کرد. «فاجزُرُوهُم» یعنی: آنان را بکشید آنگونه که قصاب، قربانی را می‌کشد.

جزَری گویـد: «النّواجـذ» دنـدان‌هـایی است که در هنگـام خندیـدن پیـدا می‌شود. و اظهر و اشـهر این است که آن ها دورترین دندانها هستند. و « عَضَّ عَلَى نَاجِذِهِ » یعنی در کارها صبر و مقاومت پیشه کرد.

و گفته می‌شود: « انْسَرَى الْهَمُّ عَنِّی وَ سُرِّیَ » یعنی اندوهم برطرف شد. « سَلَتَ الدَّمَ » یعنی خون را پاک کردم. و فیروزآبادی گوید: «حَیزُوم» اسب جبرئیل است.

می گویم: شایـد گوینـده جبرئل علیه السـلام باشـد که اسـبش را خطاب قرار داده و تحریک می کنـد. در نهایـهٔ آمده است: در حـدیث غزوه بـدر: « أَقْدِمْ حَیْزُومُ » این عبـارت دسـتور به اقـدام است و آن، پیش‌روی در جنـگ است. و « الْإِقْدَامُ » به معنای دلاوری نیز می‌باشد. و گاهی همزه « أَقْدِمْ » با کسـره می‌آید که در این حالت امر به تقدیم (مقدم شدن) است نه معنایی دیگر. و وجه درست بـا فتحه از « أَقْدَمَ » است. در تفسـیر آمـده است که «حیزوم» اسم اسب جبرئـل است. و مقصود این بوده که: ای حیزوم پیش‌روی کن. و حرف ندا حذف شده و یاء در این کلمه زائده است. پایان نقل قول.

« الرَّكْلُ » زدنِ با یک پا است. و در برخی نسـخه‌ها « فَوَكَزَهُ إِبْلِیسُ وَكْزَةً » آمـده است. گفته می‌شود: « وَكَزَهُ » یعنی او را زد و راند، یا این که با کلّ دسـتش بر چانه او ضـربه زد. « فَأَحِنْهُ » یعنی در صبح آن روز او را هلاک کرد. جوهری گوید: « الْحَیْنُ » با فتحه حاء به معنای هلاکت و نابودی است. گفته می‌شود: « حَانَ الرَّجُلُ» یعنی هلاک شد. و « أَحَانَهُ اللَّهُ » یعنی: خداوند او را هلاک گردانید.

سخن او: «و إِلَّا فَارْكَبْ أَكْتَافَهُمْ » کنایه از تعقیب و دنبال کردن آن‌ها است. گفته می‌شود: « قَرَنْتُهُمَا قَرْناً » هر گاه آن دو را در یک ریسـمان قرار دادی و آن ریسمان را «القِران» می‌نامند. و گفته می‌شود: « قُتِلَ فُلَانٌ صَبْراً » هرگاه او را نگه دارند تا بکشند. « الْعِلْجُ » مردی از

ص: ۲۶۴

کافر عجم است. « أَكْبَرُ مِنْ أَبِیكَ » یعنی تو پسـر کسـی نیستی که ادعا داری او پدرت است. زیرا تو از لحاظ سنّی از مردی که اهل صفوریّه نیست بزرگتر هستی و ادعا می کنی پدرت می‌باشد. پس ضمیر در «منها» به صفوریّه برمی‌گردد.

**[ترجمه]

«۴»

ب، قرب الإسناد مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَيْمُونٍ الْقَدَّاحِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عليهما السلام قَالَ قَالَ أَبِي كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله أَخَذَ مِنَ الْعَبَّاسِ يَوْمَ بَدْرٍ دَنَانِيرَ كَانَتْ مَعَهُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا عِنْدِي غَيْرُهَا فَقَالَ فَأَيْنَ الَّذِي اسْتَخْبَيْتَهُ عِنْدَ أُمِّ الْفَضْلِ فَقَالَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّكَ (۱) رَسُولُ اللَّهِ مَا كَانَ مَعَهَا أَحَدٌ حِينَ اسْتَخْبَيْتُهَا (۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد: جعفر بن محمد علیه السلام فرمود: پدرم فرمود: پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در روز بدر از عباس دینارهایی که همراه داشت گرفت. عباس گفت: ای رسول خدا من چیزی جز این دینارها ندارم. پیامبر فرمود: پس آن دینارهایی که در نزد ام الفضل پنهان کردی کجاست؟ گفت: گواهی می‌دهم که هیچ معبودی جز خدای یکتا نیست و تو فرستاده خدائی. زمانی که دینارهای را نزد ام الفضل گذاشتم کسی همراهش نبود. - . قرب الاسناد : ۱۱ -

**[ترجمه]

«۵»

ب، قرب الإسناد بِالْإِسْنَادِ الْمَذْكُورِ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ علیه السلام قَالَ: أُتِيَ (۳) النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله بِمَالٍ دَرَاهِمَ فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله لِلْعَبَّاسِ يَا عَبَّاسُ ابْسُطْ رِدَاكَ وَ خُذْ مِنْ هَذَا الْمَالِ طَرَفاً فَبَسَطَ رِدَاءَهُ فَأَخَذَ مِنْهُ طَائِفَةً ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَا عَبَّاسُ هَذَا مِنَ الَّذِي قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى يا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ مِنَ الْأَسْرى إِنْ يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْراً يُؤْتِكُمْ خَيْراً مِمَّا أُخِذَ مِنْكُمْ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۴)

**[ترجمه]قرب الاسناد: با همان إسناد از جعفر از پدرش علیهما السلام روایت شده که فرمود: برای پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم مبلغی پول - درهم - آوردند. پیامبر صلی الله علیه و آله، به عباس فرمودند: ای عباس! ردایت را پهن کن و مقداری از این پول را بردار. پس ردایش را پهن کرد و مقداری از آن برداشت. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند: ای عباس! این از پولی است که خدای تبارک و تعالی درباره آن چنین فرمود: «يا ايها النبىّ قُل لِّمَن فِي أَيْدِيكُم مِّنَ الأَسْرَى إِن يَعْلَمِ اللّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِّمَّا أُخِذَ مِنكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ». {ای پیامبر، به کسانی که در دست شما اسیرند بگو: «اگر خدا در دلهای شما خیری سراغ داشته باشد، بهتر از آن چه از شما گرفته شده به شما عطا می کند و بر شما می بخشاید و خدا آمرزنده مهربان است.»} - . قرب الاسناد : ۱۲ -

**[ترجمه]

«۶»

م، تفسير الإمام عليه السلام ج، الإحتجاج بِالْإِسْنَادِ إِلَى أَبِي مُحَمَّدٍ الْعَسْكَرِيِّ قَالَ: أَرْسَلَ أَبُو جَهْلٍ بَعْدَ الْهِجْرَةِ رِسَالَةً إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله وَ هِيَ أَنْ قَالَ يَا مُحَمَّدُ إِنَّ الْخُيُوطَ (۵) الَّتِي فِي رَأْسِكَ هِيَ الَّتِي ضَيَّقَتْ عَلَيْكَ مَكَّةَ وَ رَمَتْ بِكَ إِلَى يَثْرِبَ وَ إِنَّهَا لَا تَزَالُ بِكَ حَتَّى تَنْفِرَكَ (۶) وَ تَحُثَّكَ عَلَى مَا يُفْسِدُكَ وَ يُتْلِفَكَ (۷) إِلَى أَنْ تُفْسِدَهَا عَلَى أَهْلِهَا وَ تُصْلِيَهُمْ حَرَّ نَارٍ (۸)

۱- و أشهد انک خ ل.

۲- قرب الإسناد: ص ۱۱.

۳- فی المصدر: اوتی.

۴- قرب الإسناد: ۱۲. و الآیه تقدمت فی صدر الباب.

۵- صدر الحدیث غیر مذکور فی التفسیر، بل فیه: و محمّد هو الذی لما جاءه رسول أبی جهل یتهدده و یقول: یا محمّد ان الخیوط اه.

۶- نفره: جعله ینفر. حثه علی کذا: حضه و نشطه علی فعله.

۷- فی التفسیر المطبوع: یبلغک. و لعله مصحف.

۸- فی التفسیر المطبوع: و تصلیهم حزنا. و فی نسختی المخطوطه: و تصلیهم حرنا. و لعلهما مصحفان.

تُعَدِّيكَ طَوْرُكَ (۱) وَ مَا أَرَى ذَلِكَ إِلَّا وَ سَيَئُولُ إِلَى أَنْ تَثُورَ عَلَيْكَ قُرَيْشٌ ثَوْرَهَ رَجُلٍ وَاحِدٍ لِقَصْدِ آثَارِكَ وَ دَفْعِ ضَرَرِكَ وَ بَلَائِكَ فَتَلْقَاهُمْ بِسُفَهَائِكَ الْمُغْتَرِّينَ بِكَ وَ يُسَاعِدُكَ عَلَى ذَلِكَ مَنْ هُوَ كَافِرٌ بِكَ مُبْغِضٌ لَكَ فَيُلْجِؤُهُ إِلَى مُسَاعَدَتِكَ وَ مُظَافَرَتِكَ (۲) خَوْفُهُ لِأَنْ يَهْلِكَ بِهَلَاكِكَ وَ يَعْطَبَ عِيَالُهُ بِعَطَبِكَ وَ يَفْتَقِرَ هُوَ وَ مَنْ يَلِيهِ بِفَقْرِكَ وَ بِفَقْرِ شِيعَتِكَ (۳) إِذْ يَعْتَقِدُونَ (۴) أَنَّ أَعْدَاءَكَ إِذَا قَهَرُوكَ وَ دَخَلُوا دِيَارَهُمْ عَنْوَهً (۵) لَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ مَنْ وَالاكَ وَ عَادَاكَ وَ اصْطَلَمُوهُمْ (۶) بِاصْطِلَامِهِمْ لَكَ وَ أَتَوْا عَلَى عِيَالاتِهِمْ وَ أَمْوَالِهِمْ بِالسَّبْيِ وَ النَّهْبِ كَمَا يَأْتُونَ عَلَى أَمْوَالِكَ وَ عِيَالِكَ وَ قَدْ أَعْذَرَ مَنْ أَنْذَرَ وَ بَالَغَ مَنْ أَوْضَحَ (۷) فَأُدِّيَتْ هَذِهِ الرِّسَالَهُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله (۸) وَ هُوَ بِظَاهِرِ الْمَدِينَهِ بِحَضْرَهِ كَافَّهِ أَصْحَابِهِ وَ عَامَّهِ الْكُفَّارِ (۹) مِنْ يَهُودِ بَنِی إِسْرَائِيلَ وَ هَكَذَا أَمَرَ الرَّسُولَ لِيُجَبِّنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ يُغْرِیَ (۱۰) بِالْوُثُوبِ عَلَيْهِ سَائِرَ مَنْ هُنَاكَ مِنَ الْكَافِرِينَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لِلرَّسُولِ قَدْ أَطْرَيْتَ مَقَالَتَكَ وَ اسْتَكْمَلْتَ رِسَالَتَكَ قَالَ بَلَى قَالَ فَاسْمَعِ الْجَوَابَ إِنَّ أَبَا جَهْلٍ بِالْمَكَارِهِ وَ الْعَطَبِ يَتَهَدَّدُنِی وَ رَبُّ الْعَالَمِينَ بِالنَّصْرِ وَ الظَّفَرِ يَعِدُنِی وَ خَبَرُ اللَّهِ أَصْدَقُ وَ الْقَبُولُ (۱۱) مِنَ اللَّهِ أَحَقُّ لَنْ يَضُرَّ مُحَمَّداً مَنْ

۱- الطور: الحد. القدر.

۲- مظاهرتک خ ل.

۳- فی التفسير المطبوع و نسخه اخرى: متبعيک.

۴- أو يعتقدون خ ل.

۵- عنوه: أی قهرا و قسرا.

۶- أی استأصلوهم.

۷- أوضع خ ل.

۸- فی التفسير: الى محمّد و فی الاحتجاج إلى محمّد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله.

۹- فی التفسير المطبوع: و عامه الكفّار به.

۱۰- فی التفسير: و يغروا.

۱۱- و القول خ ل.

خَذَلَهُ أَوْ يَغْضِبُ عَلَيْهِ (۱) بَعْدَ أَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ وَ يَتَفَضَّلَ بِجُودِهِ وَ كَرَمِهِ عَلَيْهِ قُلْ لَهُ يَا أَبَا جَهْلٍ إِنَّكَ رَاسَلْتَنِي بِمَا أَلْقَاهُ فِي خَلَدِكَ الشَّيْطَانُ وَ أَنَا أُجِيبُكَ بِمَا أَلْقَاهُ فِي خَاطِرِيَ الرَّحْمَنُ إِنَّ الْحَرْبَ بَيْنَنَا وَ بَيْنَكَ كَائِنَةٌ إِلَى تِسْعَةٍ وَ عِشْرِينَ (۲) وَ إِنَّ اللَّهَ سَيَقْتُلُكَ فِيهَا بِأَضْعَفِ أَصْحَابِي وَ سَتُلْقَى أَنْتَ وَ عُتْبَةُ وَ شَيْبَةُ وَ الْوَلِيدُ وَ فُلَانٌ وَ فُلَانٌ وَ ذَكَرَ عَدَداً مِنْ قُرَيْشٍ فِي قَلِيبِ بَدْرٍ مُقَتَّلِينَ أَقْتُلُ مِنْكُمْ سَبْعِينَ وَ آسِرُ مِنْكُمْ سَبْعِينَ أَحْمِلُهُمْ عَلَى الْفِدَاءِ الثَّقِيلِ ثُمَّ نَادَى جَمَاعَةَ (۳) مَنْ بِحَضْرَتِهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْيَهُودِ وَ سَائِرِ الْأَخْلَاطِ (۴) أَ لَا تُحِبُّونَ أَنْ أُرِيَكُمْ مَصْرَعَ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْ هَؤُلَاءِ قَالُوا بَلَى قَالَ (۵) هَلُمُّوا إِلَى بَدْرٍ فَإِنَّ هُنَاكَ الْمُلْتَقَى وَ الْمَحْشَرَ وَ هُنَاكَ الْبَلَاءَ الْأَكْبَرَ لِأَضَعَ قَدَمِي عَلَى مَوَاضِعِ مَصَارِعِهِمْ ثُمَّ سَتَجِدُونَهَا لَا تَزِيدُ وَ لَا تَنْقُصُ وَ لَا تَتَغَيَّرُ وَ لَا تَتَقَدَّمُ وَ لَا تَتَأَخَّرُ لَحْظَةً وَ لَا قَلِيلًا وَ لَا كَثِيراً فَلَمْ يَخْفَ ذَلِكَ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ وَ لَمْ يُجِبْهُ إِلَّا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عليهما السلام وَحْدَهُ وَ قَالَ نَعَمْ بِسْمِ اللَّهِ فَقَالَ الْبَاقُونَ نَحْنُ نَحْتَاجُ إِلَى مَرْكُوبٍ وَ آلَاتٍ وَ نَفَقَاتٍ وَ لَا يُمْكِنُنَا الْخُرُوجُ إِلَى هُنَاكَ وَ هُوَ مَسِيرَةُ أَيَّامٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لِسَائِرِ الْيَهُودِ فَأَنْتُمْ مَا ذَا تَقُولُونَ قَالُوا نَحْنُ نُرِيدُ أَنْ نَسْتَقِرَّ فِي بُيُوتِنَا وَ لَا حَاجَةَ لَنَا فِي مُشَاهَدَةٍ مَا أَنْتَ فِي ادِّعَائِهِ مُحِيلٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَا نَصَبَ عَلَيْكُمْ بِالْمَصِيرِ إِلَى هُنَاكَ اخْطُوا خُطْوَةً وَاحِدَةً فَإِنَّ اللَّهَ يَطْوِي الْأَرْضَ لَكُمْ وَ يُوصِلُكُمْ فِي الْخُطْوَةِ الثَّانِيَةِ إِلَى هُنَاكَ قَالَ الْمُؤْمِنُونَ صَدَقَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَنَتَشَرَّفُ (۶) بِهَذِهِ الْآيَةِ وَ قَالَ الْكَافِرُونَ وَ الْمُنَافِقُونَ سَوْفَ نَمْتَحِنُ هَذَا الْكَذَّابَ

۱- فی نسختی المخطوطه من التفسیر: أو تعصب علیه.

۲- فی الاحتجاج و التفسیر: الی تسعه و عشرین یوما.

۳- جمیع خ ل.

۴- و قال لهم خ. أقول: المصدر خال عنه.

۵- المصدر خال عن قوله: قالوا: بلی، قال.

۶- فلنتشرف خ ل، أقول: هو موجود أيضا فی المصدر.

لِيُقْطَعَ (۱) عُذْرُ مُحَمَّدٍ وَ يَصِيرَ دَعْوَاهُ حُجَّةً وَاضِحَةً عَلَيْهِ وَ فَاضِحَةً لَهُ فِي كَذِبِهِ قَالَ فَخَطَا الْقَوْمُ خُطْوَةً ثُمَّ الثَّانِيَةَ فَإِذَا هُمْ عِنْدَ بِئْرِ بَدْرٍ فَعَجِبُوا فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ اجْعَلُوا الْبِئْرَ الْعَلَامَةَ وَ اذْرَعُوا مِنْ عِنْدِهَا كَذَا ذِرَاعاً فَذَرَعُوا فَلَمَّا انْتَهَوْا إِلَى آخِرِهَا قَالَ هَذَا مَصْرَعُ أَبِي جَهْلٍ يَجْرَحُهُ (۲) فُلَانٌ الْأَنْصَارِيُّ وَ يُجَهِّزُ عَلَيْهِ (۳) عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ أَضْعَفُ أَصْحَابِي ثُمَّ قَالَ اذْرَعُوا مِنَ الْبِئْرِ مِنْ جَانِبٍ آخَرَ ثُمَّ جَانِبٍ آخَرَ ثُمَّ جَانِبٍ آخَرَ (۴) كَذَا وَ كَذَا ذِرَاعاً وَ ذِرَاعاً وَ ذَكَرَ أَعْدَادَ الْأَذْرُعِ مُخْتَلِفَةً فَلَمَّا انْتَهَى كُلُّ عَدَدٍ إِلَى آخِرِهِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله هَذَا مَصْرَعُ عُتْبَةَ وَ ذَلِكَ مَصْرَعُ الْوَلِيدِ وَ هَذَا مَصْرَعُ شَيْبَةَ وَ سَيُقْتَلُ فُلَانٌ وَ فُلَانٌ إِلَى أَنْ سَمَّى تَمَامَ سَبْعِينَ مِنْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ وَ سَيُؤْسَرُ فُلَانٌ وَ فُلَانٌ إِلَى أَنْ ذَكَرَ سَبْعِينَ مِنْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ وَ أَسْمَاءِ آبَائِهِمْ وَ صِفَاتِهِمْ وَ نَسَبَ الْمَنْسُوبِينَ إِلَى الْآبَاءِ مِنْهُمْ وَ نَسَبَ الْمَوَالِيَ مِنْهُمْ إِلَى مَوَالِيهِمْ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَوْقَفْتُمْ عَلَى مَا أَخْبَرْتُكُمْ بِهِ قَالُوا بَلَى قَالَ إِنَّ ذَلِكَ لَحَقٌّ كَائِنٌ بَعْدَ ثَمَانِيَةٍ وَ عِشْرِينَ يَوْماً مِنَ الْيَوْمِ فِي الْيَوْمِ التَّاسِعِ وَ الْعِشْرِينَ وَعْداً مِنَ اللَّهِ مَفْعُولًا وَ قَضَاءً حَتْماً لَازِماً (۵).

**[ترجمه]تفسیر امام عسکری، احتجاج: با إسناد به امام عسکری گوید: ابو جهل پس از هجرت نامه‌ای برای پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرستاد و در این نامه گفته بود: ای محمّد! جنونی که در سر داری مکّه را بر تو تنگ کرد و تو را به راه یثرب درافکند و همچنان با توست تا تو را از خود بی خود کند و به کاری وادارد که به هلاکت و نابودیت می انجامد. تو شهر را بر مردم تباه می کنی و آن‌ها را در آتشی می افکنی

ص: ۲۶۵

که خودت را می سوزانـد، پایانی برای کارهای تو نمی بینم، جز این که قریشیان یکپارچه بر تو می شورنـد تا اثری از تو برجا نگذارنـد و ضـرر و زیانت را از میان بردارند. تو با یاران بی خِرَدت که فریفته تو گشـته اند، با آن‌ها رویارو می شوی و در این کـارزار، کسـانی به دادت می رسـند که تو را باور ندارنـد و از تو کینه به دل دارنـد، امّا از روی ترس به یاری و پشتیبانی از تو می شـتابند؛ چرا که می ترسـند با هلاکت تو آن‌ها نیز هلاک شونـد و با نابودی تو زن و فرزند آن‌ها نیز نابود شوند و با بیچاره شدن تو و یارانت، آن ها و اطرافیانشان نیز بیچاره شوند، آن ها می پندارند وقتی دشـمنانت تو را شکست دهند و بی رحمانه به سرزمین آن‌ها وارد شونـد، بین دوست و دشـمن تو فرقی نمی گذارند و همه را با هم ریشه کن می کنند؛ همان طور که بر زن و فرزند و مال تو دست می یابند، بر زن و فرزند و مال آن‌ها نیز دست می یازند و آن‌ها را به اسارت و چپاول می برند. آن که هشدار داد معذور شد و آن که توضیح داد تمام تلاشش را به کار گرفت.

در میان مـدینه و در حضور تمامی یاران محمّد و همه یهودیان بنی اسـرائیل که او را باور نداشـتند، این پیغام به او رسانده شد، این چنین آن کفرپیشـگان به آن فرسـتاده دسـتور داده بودنـد تـا مؤمنـان را بترساننـد و دیگر کـافران حاضـر در آن جا را برای شورش علیه ایشان فریب دهند.

رسول خـدا صـلی الله علیه و آله به آن فرسـتاده فرمود: آیا سـخنت را پیوسـته بیان کردی و پیغامت را به تمام رسانـدی؟ عرض کرد: بله. فرمود: پس پاسـخت را بشنو. همانا ابوجهل مرا به ناخوشی و نابودی تهدید می کند و پروردگار جهانیان مرا به یاری و پیروزی وعـده می دهـد؛ حـال آن که خبر خداونـد راست تر و حرف شـنوی از او سزاوارتر است. پس از این که خداونـد، محمّد را یاری کند و با سخاوت و بزرگواری خود به او لطف کند،

ص: ۲۶

هر کس او را خوار پندارد و بر او خشم گیرد، هیچ آسیبی نمی تواند به او برساند. به ابوجهل از جانب من بگو: تو پیغامی را که شیطان در دلت انداخت به من رساندی و من پاسخی را که خداوند مهربان در خاطرم نشاند به تو دادم. تا بیست و نه روز دیگر بین ما جنگ در می گیرد و خداوند به دست ضعیف ترین یاران من، تو را هلاک خواهد کرد و تو و عُتبه و شَیبه و ولید و فلان کس و فلان کس - و چندی از قریش را نام برد - را، در حالی که جان باخته اید در چاه بدر خواهد انداخت. من هفتاد تن از شما را به قتل می رسانم و هفتاد تن را به اسارت می گیرم، و با غل و زنجیرهای درشت و سنگین می برم. سپس حضرت گروهی از مؤمنان و یهودیان و نصرانی ها و دیگر توده حاضر را ندا داد و فرمود: آیا می خواهید قتلگاه هر یک از آن‌ها را به شما نشان دهم؟ گفتند:بله. فرمود: با من به سرزمین بدر بیایید، آن جا میعادگاهی است که جمعیتی انبوه را در بزرگترین امتحان گرد هم می آورد؛ بیایید تا پایم را بر قتلگاه تک تک آن‌ها بگذارم و شما خواهید دید که هیچ کم و زیاد نخواهد شد و تغییر نخواهد کرد و لحظه ای دیر یا زود نخواهد شد و هیچ یک از آن‌ها را آسوده نخواهد گذاشت. در آن میان تنها علی بن ابی طالب علیه السلام پاسخ داد و عرض کرد: بله، بسم الله (برویم ببینیم). دیگران گفتند: ما به چهارپا و ابزار و توشه نیازمندیم و نمی توانیم به سوی آن جا رهسپار شویم، در حالی که چند روز راه است. رسول خدا صلی الله علیه و آله به دیگر یهودیان فرمود: شما چه می گویید؟ عرض کردند: ما می خواهیم در خانه هایمان بمانیم و نیازی به دیدن ادّعای غیر ممکن تو نداریم. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: در راه آن جا هیچ رنجی نخواهید برد، یک گام که بردارید خداوند زمین را برایتان در می نوردد و شما را در گام دوم به آن جا می رساند. مؤمنان گفتند: رسول خدا صلی الله علیه و آله راست می گوید، ما به این نشانه مفتخر می شویم. کافران و منافقان گفتند: این دروغ را خواهیم آزمود

ص: ۲۶۷

تا بهانه محمّد برچیده شود و ادعایش دلیلی علیه خودش گردد، و دروغگویی اش رسوا شود. آن قوم یک گام و سپس گام دوم را برداشتند، ناگهان خود را کنار چاه بدر یافتند و از این امر به شگفت آمدند. رسول خدا آمد و فرمود: این چاه را نشانه بگذارید و از آن به اندازه ی یک ذراع فاصله بگیرید. آن‌ها اندازه گرفتند و چون یک ذراع شد حضرت فرمود: این قتلگاه ابوجهل است. فلان کس از انصار بر او زخم می زند و ضربه ی خلاص را عبد الله بن مسعود، ضعیف ترین یار من، بر او فرود می آورد؛ سپس فرمود: از سوی دیگر چاه، به سویی دیگر، چنین و چنان اندازه بگیرید و اندازه های مختلف را ذراع به ذراع بیان فرمود، و چون هر اندازه ای گرفته می شد محمّد صلی الله علیه و آله می فرمود: این قتل گاه عتبه است، و آن قتل گاه شیبه، و آن قتل گاه ولید، و فلان کس و فلان کس کشته خواهند شد تا این که همه آن هفتاد تن را اسم برد و فلان کس و فلان کس، اسیر خواهند شد تا این که از اسمهای همه آن هفتاد تن و نیز اسم پدرانشان و صفت هایشان و نسب پدرانشان و نسب بنده های خودشان و بنده های پدرانشان یاد کرد؛ سپس فرمود: از خبری که به شما دادم آگاه شدید؟ عرض کردند: بله. فرمود: و این حقیقتی است که پس از بیست و هشت روز، در روز بیست و نهم به وقوع می پیوندد، و وعده ای از سوی خداست که انجام شدنی است و قضای حتمی اوست که تحقّق آن واجب است. - . احتجاج : ۲۰ - ۲۱ ، تفسیر منسوب به امام عسکر علیه السلام : ۱۱۸ - ۱۱۹ -

**[ترجمه]

بیان

الخلد بالتحریک الروع و القلب.

**[ترجمه]«الخَلَد» با حرکت حروف به معنای دل و قلب است.

**[ترجمه]

«۷»

فس، تفسیر القمی وَ ما کانَ لِنَبِیٍّ أَنْ یَغُلَّ وَ مَنْ یَغْلُلْ یَأْتِ بِما غَلَّ یَوْمَ الْقِیامَهِ (۶) نَزَلَتْ فِی حَرْبِ بَدْرٍ وَ کَانَ سَبَبُ نُزُولِهَا أَنَّهُ کَانَ فِی الْغَنِیمَهِ الَّتِی أَصَابُوهَا یَوْمَ بَدْرٍ قَطِیفَهٌ حَمْرَاءَ فَفُقِدَتْ فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَا لَنَا لَا نَرَی الْقَطِیفَهَ

ص: ۲۶۸

۱- لینقطع خ ل أقول: یوجد هذا فی الاحتجاج و فی نسختی المخطوطه من التفسیر.

۲- یقتله خ ل أقول: یوجد ذلک فی الاحتجاج، و اما التفسیر فهو مثل ما فی المتن.

۳- و یجهز علیه خ و یجز عنقه خ ل.

۴- هکذا فی نسخه المصنّف، و فی الاحتجاج: ثم من جانب آخر ثمّ من جانب آخر، و أمّا التفسیر فذکر «ثم من جانب آخر» مره واحده.

۵- الاحتجاج للطبرسیّ: ۲۰ و ۲۱، التفسیر المنسوب الی الامام العسکریّ علیه السلام:

۶- آل عمران: ۱۶۱.

مَا أَظُنُّ إِلَّا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله (۱) أَخَذَهَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِی ذَلِکَ وَ ما کانَ لِنَبِیٍّ أَنْ یَغُلَّ إِلَی قَوْلِهِ وَ هُمْ لا یُظْلَمُونَ فَجَاءَ رَجُلٌ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ إِنَّ فُلَاناً قَدْ غَلَّ قَطِیفَهً فَاحْتَفَرَهَا هُنَالِکَ فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِحَفْرِ ذَلِکَ الْمَوْضِعِ فَأَخْرَجَ الْقَطِیفَهَ (۲).

**[ترجمه]تفسیر قمی: «ما کان للنبیّ أن یغلّ و من یغلل یأت بما غلّ یوم القیامهٔ» -. آل عمران / ۱۶۱ -

{و هیچ پیامبری را نَسِزَد که خیانت ورزد، و هر کس خیانت ورزد، روز قیامت با آن چه در آن خیانت کرده بیاید.} این آیه درباره جنگ بدر نازل شد و سبب نزول آیه، این بود که در میان غنیمت‌هایی که در روز بدر به دست آوردند، (قطیفه) بالاپوش مخملی قرمز رنگی بود. و این قطیفه گُم شد. یکی از اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم گفت: چرا قطیفه را نمی‌بینیم؟

ص: ۲۶۸

گمان من این است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آن را برداشته است. پس خداوند در این مساله آیه «و ما کان للنبیّ أن یغلّ» تا «و هم لا یظلمون» را نازل کرد. مردی نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آمد و گفت: فلان شخص قطیفه را برداشته و در آن جا چال کرده است. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم دستور داد آن مکان را حفر کنند. پس مکان حفر شد و قطیفه را بیرون آوردند. -. تفسیر قمی : ۱۱۵ -

**[ترجمه]

«۸»

فس، تفسیر القمی أَبِی عَنْ فَضَالَهَ بْنِ أَیُّوبَ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الْأَنْفَالِ فَقَالَ هِیَ الْقُرَی الَّتِی قَدْ خَرِبَتْ وَ انْجَلَی أَهْلُهَا فَهِیَ لِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ وَ مَا کَانَ لِلْمُلُوکِ فَهُوَ لِلْإِمَامِ وَ مَا کَانَ مِنْ أَرْضِ الْجِزْیَهِ لَمْ یُوجَفْ عَلَیْهَا (۳) بِخَیْلٍ وَ لَا رِکَابٍ وَ کُلُّ أَرْضٍ لَا رَبَّ لَهَا وَ الْمَعَادِنُ مِنْهَا وَ مَنْ مَاتَ وَ لَیْسَ لَهُ مَوْلًی فَمَالُهُ مِنَ الْأَنْفَالِ وَ قَالَ نَزَلَتْ یَوْمَ بَدْرٍ لَمَّا انْهَزَمَ النَّاسُ کَانَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَی ثَلَاثِ فِرَقٍ فَصِنْفٌ کَانُوا عِنْدَ خَیْمَهِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله (۴) وَ صِنْفٌ أَغَارُوا عَلَی النَّهْبِ وَ فِرْقَهٌ طَلَبَتِ الْعَدُوَّ وَ أَسَرُوا وَ غَنِمُوا فَلَمَّا جَمَعُوا الْغَنَائِمَ وَ الْأُسَارَی تَکَلَّمَتِ الْأَنْصَارُ فِی الْأُسَارَی فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی ما کانَ لِنَبِیٍّ أَنْ یَکُونَ لَهُ أَسْری حَتَّی یُثْخِنَ فِی الْأَرْضِ (۵) فَلَمَّا أَبَاحَ اللَّهُ لَهُمُ الْأُسَارَی وَ الْغَنَائِمَ تَکَلَّمَ سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ وَ کَانَ مِمَّنْ أَقَامَ عِنْدَ خَیْمَهِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَا مَنَعَنَا أَنْ نَطْلُبَ الْعَدُوَّ زَهَادَهً فِی الْجِهَادِ وَ لَا جُبْناً عَنِ الْعَدُوِّ وَ لَکِنَّا خِفْنَا أَنْ نُعْرِیَ (۶) مَوْضِعَکَ فَتَمِیلَ عَلَیْکَ خَیْلُ الْمُشْرِکِینَ وَ قَدْ أَقَامَ عِنْدَ الْخَیْمَهِ وُجُوهُ الْمُهَاجِرِینَ وَ الْأَنْصَارِ وَ لَمْ یَشُکَّ (۷) أَحَدٌ مِنْهُمْ فِیمَا حَسِبْتُهُ (۸) وَ النَّاسُ کَثِیرُونَ (۹) یَا رَسُولَ اللَّهِ

ص: ۲۶۹

۱- فی المصدر: الا ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله.

۲- تفسير القمّىّ: ۱۱۵.

۳- الايجاف: سرعه السير.

۴- رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله خ ل.

۵- اشرنا الى موضع الآيه فى صدر الباب.

۶- أى نهمله و نخليه. و فى المصدر: نعدى.

۷- لم يشد خ ل.

۸- المصدر خال عن قوله: فيما حسبته.

۹- فى المصدر المطبوع: و الناس كثير. و فى نسختى المخطوطه: و الناس كثيره.

وَ الْغَنَائِمُ قَلِيلَهٌ وَ مَتَى نُعْطِی هَؤُلَاءِ لَمْ يَبْقَ لِأَصْحَابِکَ شَیْ ءٌ (۱) وَ خَافَ أَنْ يَقْسِمَ رَسُولُ اللَّهِ الْغَنَائِمَ وَ أَسْلَابَ الْقَتْلَی بَيْنَ مَنْ قَاتَلَ وَ لَا يُعْطِيَ مَنْ تَخَلَّفَ عَلَی (۲) خَيْمَهِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله عليه و آله شَيْئاً فَاخْتَلَفُوا فِيمَا بَيْنَهُمْ حَتَّی سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله عليه و آله فَقَالُوا لِمَنْ هَذِهِ الْغَنَائِمُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ يَسْئَلُونَکَ عَنِ الْأَنْفالِ قُلِ الْأَنْفالُ لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ فَرَجَعَ النَّاسُ وَ لَيْسَ لَهُمْ فِی الْغَنِيمَهِ شَیْ ءٌ ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ بَعْدَ ذَلِکَ وَ اعْلَمُوا أَنَّما غَنِمْتُمْ مِنْ شَیْ ءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِی الْقُرْبی وَ الْيَتامی وَ الْمَساکِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ (۳) وَ قَسَمَهُ (۴) رَسُولُ اللَّهِ صلی الله عليه و آله بَيْنَهُمْ فَقَالَ سَعْدُ بْنُ أَبِی وَقَّاصٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَ تُعْطِی فَارِسَ الْقَوْمِ الَّذِی يَحْمِيهِمْ مِثْلَ مَا تُعْطِی الضَّعِيفَ فَقَالَ النَّبِيُّ صلی الله عليه و آله ثَکِلَتْکَ أُمُّکَ وَ هَلْ تُنْصَرُونَ إِلَّا بِضُعَفَائِکُمْ قَالَ فَلَمْ يُخَمِّسْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله عليه و آله بِبَدْرٍ وَ قَسَمَهُ بَيْنَ أَصْحَابِهِ ثُمَّ اسْتَقْبَلَ يَأْخُذُ الْخُمُسَ بَعْدَ بَدْرٍ وَ نَزَلَ قَوْلُهُ يَسْئَلُونَکَ عَنِ الْأَنْفالِ بَعْدَ انْقِضَاءِ حَرْبِ بَدْرٍ (۵).

**[ترجمه]تفسير قمی: اسحاق بن عمار نقل کرده است که از امام صادق عليه السلام درباره انفال پرسيدم و ايشان فرمودند: منظور از آن، آبادی‌هايی است که ويران شده و اهل آن، آن جا را ترک کرده‌اند؛ پس آن برای خدا و رسول خدا صلی الله عليه و آله، است و هر آن چه از آن پادشاهان است، برای امام است و زمين متروک و زمينی را که به وسيله اسبان و سواران جنگی، فتح نشده و هر زمينی که صاحب ندارد و نيز معادن از آن جمله است (که به امام تعلق دارد). هر که از دنيا برود و مولايی نداشته باشد، مالش از انفال است. و فرمودند: اين آيه در روز بدر هنگامی که مردم فرار کردند، نازل شد و اصحاب رسول خدا صلی الله عليه و آله و سلم بر سه گروه بودند: گروهی نزديک خيمه پيامبر صلی الله عليه و آله، بودند. گروهی که برای غارت، حمله کردند. و گروهی که دشمن را تعقيب کردند و آن‌ها را به اسارت گرفته و غنيمت گرفتند. هنگامی که غنيمت‌ها و اسرا را جمع کردند، انصار درباره اسرا اظهار نظر می‌کردند. خدای تبارک و تعالی اين آيه را نازل کرد: «مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللّهُ يُرِيدُ الآخِرَةَ وَاللّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ» - . انفال / ۶۷ - {هيچ پيامبری را سزاوار نيست که (برای اخذ سَرِ بَها از دشمنان) اسيرانی بگيرد تا در زمين به طور کامل از آنان کشتار کند. شما متاع دنيا را می‌خواهيد و خدا آخرت را می‌خواهد و خدا شکست ناپذير حکيم است}. هنگامی که خدا اسرا و غنيمت‌ها را برای آنان مباح کرد، سعد بن مُعاذ سخن گفت. (او از جمله کسانی بود که نزديک خيمه پيامبر صلی الله عليه و آله و سلم قرار داشت.) او گفت: ای رسول خدا! چيزی که ما را از تعقيب دشمن تو باز داشت، روی گردانی از جهاد يا ترس از دشمن نبود، بلکه ترسيديم اگر خيمه تو را ترک کنيم، خيل مشرکان بر تو هجوم آورند. تعدادی از مهاجرين و انصار نزد خيمه موضع گرفتند و هيچ کس از آنان به شک نيفتاد و مردم - ای رسول خدا! -

ص: ۲۶۹

بسيار و غنيمت‌ها کم بود. اگر اين‌ها را به اينان بدهی، برای اصحابت چيزی نمی‌ماند. رسول خدا صلی الله عليه و آله و سلم از تقسيم غنيمت‌ها و اشيايی که از کشته شدگان باقی مانده بود در ميان جنگجويان، بيم داشت و چيزی به کسانی که نزد خيمه رسول خدا صلی الله عليه و آله و سلم موضع گرفته بودند، نمی رسيد. پس ميان آنان اختلاف افتاد تا اين که از رسول خدا صلی الله عليه و آله، سئوال کردند و گفتند: اين غنيمت‌ها برای چه کسانی است؟ خداوند اين آيه را نازل کرد: «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الأَنفَالِ قُلِ الأَنفَالُ لِلّهِ وَالرَّسُولِ» پس مردم باز گشتند در حالی که نصيبی از غنيمت نگرفتند. خداوند اين آيه را نازل کرد: «وَاعْلَمُواْ أَنَّمَا غَنِمْتُم مِّن شَيْءٍ فَأَنَّ لِلّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ» - . انفال / ۴۱ -

{و بدانید که هر چیزی را به غنیمت گرفتید، یک پنجم آن برای خدا و پیامبر و برای خویشاوندان (او) و یتیمان و بینوایان و در راه ماندگان است} سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم غنیمت‌ها را میان آنان تقسیم کرد. سعد بن ابی وقاص گفت: ای رسول خدا! آیا برای سوار کار شجاع قوم که از آن ها دفاع می کند، همان مقداری است که به جنگجوی ضعیف می دهی؟ پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند: مادرت در سوگت بنشیند، مگر غیر از این است که شما به وسیله ضعیفان پیروز می شوید؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در جنگ بدر، خمس را نگرفتند و آن را میان اصحابشان تقسیم کردند. ولی در غزوه های بعدی پس از بدر، خمس می گرفتند و این آیه: «یَسْأَلُونَکَ عَنِ الأَنفَالِ» پس از پایان یافتن جنگ بدر نازل شد. - . تفسیر قمی : ۲۳۵ - ۲۳۶ -

**[ترجمه]

«۹»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی الْمُفِیدُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِی رَافِعٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ الْحُسَیْنِیِّ عَنْ عِیسَی بْنِ مِهْرَانَ عَنْ یَحْیَی بْنِ الْحَسَنِ بْنِ فُرَاتٍ عَنْ ثَعْلَبَهَ بْنِ زَیْدٍ الْأَنْصَارِیِّ قَالَ سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِیَّ رَحِمَهُ اللَّهُ یَقُولُ تَمَثَّلَ إِبْلِیسُ لَعَنَهُ اللَّهُ فِی أَرْبَعِ صُوَرٍ تَمَثَّلَ یَوْمَ بَدْرٍ فِی صُورَهِ سُرَاقَهَ بْنِ جُعْشُمٍ الْمُدْلِجِیِّ فَقَالَ لِقُرَیْشٍ لا غالِبَ لَکُمُ الْیَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَ إِنِّی جارٌ لَکُمْ فَلَمَّا تَراءَتِ الْفِئَتانِ نَکَصَ عَلی عَقِبَیْهِ وَ قالَ إِنِّی بَرِی ءٌ مِنْکُمْ الْخَبَرَ (۶).

ص: ۲۷۰

۱- لم تبق لاصحابک شیئا خ ل.

۲- عنده خ ل. أقول: فی المصدر المطبوع: و لا یعطی من تخلف علیه عند خیمه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و مثله فی نسختی المخطوطه الا أنّه لم یذکر فیها «علیه».

۳- اشرنا إلی موضع الآیه و إلی التی قبلها فی صدر الباب.

۴- فقسم خ ل أقول: فی المصدر: فقسمه.

۵- تفسیر القمّیّ: ۲۳۵ و ۲۳۶.

۶- أمالی ابن الشیخ: ۱۱۱ ذیله: و تصور یوم العقبه فی صوره منبه بن الحجاج فنادی ان محمّدا و الصباه معه عند العقبه فادرکوهم، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله للانصار: لا تخافوا فان صوته لن یعدوه ، وتصور یوم اجتماع قریش فی دار الندوه فی صوره شیخ من أهل نجد ، واشار علیهم فی النبی صلی الله علیه و آله بما أشار ، فأنزل الله تعالی : « واذ یمکر بک الذین کفروا لیثبتوک أو یقتلوک أو یخرجوک ویمکرون ویمکر الله والله خیر الماکرین » وتصور یوم قبض النبی صلی الله علیه و آله فی صوره المغیره بن شعبه فقال : أیها الناس لا تجعلوها کسروانیه ولا قیصرانیه ، وسعوها فتسع فلا تردوها فی بنی هاشم فتنظر بها الحبالی.

**[ترجمه]امالی طوسی: ثعلبه بن زید انصاری، از جابر بن عبدالله انصاری که رحمت خدا بر او باد شنیدم که می گفت: ابلیس که لعنت خـدا بر او باد، در چهار صورت جلوه گر شد: در روز بدر در هیئت سـراقه بن مالک بن جُعشم مُدلِجی جلوه گر شد. و بـه قریش چنیـن گفت: «لاَ غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّی جَارٌ لَّكُمْ فَلَمَّا تَرَاءتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلَى عَقِبَيْهِ وَقَالَ إِنِّی بَرِیءٌ مِّنكُمْ». - . امالی طوسی : ۱۱، در ادامه حـدیث آمـده است: و در روز عقبه در هیئت منبّه ابن حجاج در آمد، پس فریاد زد که محمـد و بچه‌های گرونـده به دین او در عقبه هسـتند. پس به آنان رسـیدند. رسول خدا صـلی الله علیه و آله به انصار فرمودند: نترسـید. چرا که صدای او از خود او تجاوز نمی کند. در هنگام گرد هم آمدن قریشیان در دار الندوه به صورت شیخی از اهل نجـد درآمـده بود و در مشورت به آنان کمک کرد و خدای تعالی این آیه را نازل کرد: «وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُواْ لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللّهُ وَاللّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ» و در روزی که رسول خدا که سـلام و درود خدا بر او باد، رحلت کردند، به صورت مغیره بن شـعبه درآمد و گفت: ای مردم! آن را (یعنی حکومت را) مانند حکومت پادشاهان فارس یا پادشاهان رم قرار ندهید. اگر آن را وسـعت و گسترش دهید، وسعت و گسترش می یابد. آن را به بنی هاشم برنگردانید که در این صورت منتظر زنان حامله خواهید شد. -

**[ترجمه]

«۱۰»

ما، الأمالی للشـیخ الطوسی أَبُو عَمْرٍو عَنْ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ (۱) عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ أَنَّهُ قَالَ: لَمَّا كَانَ يَوْمُ بَدْرٍ وَ أُسِرَتِ الْأَسْرَى قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَا تَرَوْنَ فِي هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ يَا رَسُولَ اللَّهِ هُمُ الَّذِينَ كَذَّبُوكَ وَ أَخْرَجُوكَ فَاقْتُلْهُمْ ثُمَّ قَالَ أَبُو بَكْرٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ هُمْ قَوْمُكَ وَ عَشِيرَتُكَ وَ لَعَلَّ اللَّهَ يَسْتَنْقِذُهُمْ بِكَ مِنَ النَّارِ ثُمَّ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ أَنْتَ بِوَادٍ كَثِيرِ الْحَطَبِ فَاجْمَعْ حَطَباً فَأَلْهِبْ فِيهِ نَاراً وَ أَلْقِهِمْ فِيهِ فَقَالَ الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ قَطَعَكَ رَحِمُكَ قَالَ ثُمَّ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَامَ فَدَخَلَ وَ أَكْثَرَ النَّاسُ فِي قَوْلِ أَبِي بَكْرٍ وَ عُمَرَ فَقَالَ بَعْضُهُمُ الْقَوْلُ مَا قَالَ أَبُو بَكْرٍ وَ قَالَ بَعْضُهُمُ الْقَوْلُ مَا قَالَ عُمَرُ فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ مَا اخْتِلَافُكُمْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ فِي قَوْلِ هَذَيْنِ الرَّجُلَيْنِ إِنَّمَا مَثَلُهُمَا مَثَلُ إِخْوَةٍ لَهُمَا مِمَّنْ كَانَ قَبْلَهُمَا نُوحٍ وَ إِبْرَاهِيمَ وَ مُوسَى وَ عِيسَى علیهم السلام قَالَ نُوحٌ رَبِّ لا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكافِرِينَ دَيَّاراً (۲) وَ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَ مَنْ عَصانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۳) وَ قَالَ مُوسَى رَبَّنَا اطْمِسْ

۱- هکـذا فی نسـخه المصنّف، و فی المصـدر: أبو عمر، و هو عبـد الواحـد بن محمّـد بن عبـد اللّه بن محمّد بن مهدیّ، حدث الشـیخ الطوسیّ فی سنه ۴۱۰ فی منزله ببغـداد فی درب الزعفرانی رحبه ابن مهـدیّ، و أحمـد هو أبو العباس أحمد بن محمّد بن سعیـد بن عبد الرحمن بن عقده الحافظ المشـهور، و أحمد بن یحیی یلقب بالصوفی، و عبد الرحمن هو ابن شـریک بن عبد اللّه النخعیّ راجع الأمالی: ۱۶۱ و ۱۶۶.

٢- نوح: ٢۶.

٣- إبراهيم: ٣۶. و فيها: فمن.

عَلى أَمْوالِهِمْ وَ اشْدُدْ عَلى قُلُوبِهِمْ فَلا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوُا الْعَذابَ الْأَلِيمَ (۱) وَ قَالَ عِيسَى إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبادُكَ وَ إِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۲) ثُمَّ قَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ بِكُمْ عَيْلَةً فَلَا يَنْقَلِبَنَّ (۳) مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا بِفِدَاءٍ أَوْ ضَرْبَةِ عُنُقٍ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِلَّا سَهْلَ بْنَ بَيْضَاءَ (۴) وَ قَدْ كُنْتُ سَمِعْتُهُ يَذْكُرُ الْإِسْلَامَ بِمَكَّةَ قَالَ فَسَكَتَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَلَمْ يُجِزْ (۵) قَالَ فَلَقَدْ جَعَلْتُ أَنْظُرُ إِلَى السَّمَاءِ مَتَى تَقَعُ عَلَيَّ الْحِجَارَةُ فَإِنِّي قَدَّمْتُ بَيْنَ يَدَيْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ ثُمَّ إِنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله قَالَ إِلَّا سَهْلَ بْنَ بَيْضَاءَ قَالَ فَفَرِحْتُ فَرَحاً مَا فَرِحْتُ مِثْلَهُ قَطُّ قَالَ الْأَعْمَشُ فَكَانَ فِدَاؤُهُمْ سِتِّينَ أُوقِيَّةً (۶).

**[ترجمه]امالی طوسی: عبد الله بن مسعود گوید: در روز بدر پس از به اسارت گرفتنِ اسیران، رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: نظرتان درباره این قوم اسیر چیست؟ عمر بن خطاب گفت: ای رسول خدا آنان کسانی هستند که تو را تکذیب کرده و از مکّه بیرون کردند، پس آن‌ها را بکش. سپس ابوبکر گفت: ای رسول خدا اینان قوم و طایفه تو هستند و چه بسا خداوند به واسطه شما آن‌ها را از آتش دوزخ نجات دهد. سپس عبد الله بن رواحه گفت: شما در وادی هیزم‌خیزی هستید، پس هیزم جمع کنید و آتشی برافروزید و آن‌ها را در آتش بیفکنید. عباس بن عبد المطلب گفت: پیوند خویشاوندی تو را قطع کند. گوید: سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم برخاست و وارد خیمه خود شد، و مردم نیز درباره نظر ابو بکر و عمر بسیار سخن راندند. برخی گفتند: نظر ابو بکر درست است و برخی گفتند: دیدگاه عمر در این رابطه صحیح است. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بیرون آمد و فرمود: ای مردم چرا درباره نظر این دو مرد اختلاف دارید، اختلاف رأی این دوم مرد مانند اختلاف برادرهایشان در زمان‌های پیش‌تر است: نوح و ابراهیم، و موسی و عیسی علیهم السلام. نوح گفت: «رَبِّ لا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكافِرِينَ دَيَّارا» - . نوح / ۲۶ -

{پروردگارا، هیچ کس از کافران را بر روی زمین مگذار،} و ابراهیم گفت: «فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَ مَنْ عَصانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» - . ابراهیم / ۳۶ -

{پس هر که از من پیروی کند، بی گمان، او از من است، و هر که مرا نافرمانی کند، به یقین، تو آمرزنده و مهربانی.} و موسی گفت: «رَبَّنَا اطْمِسْ

ص: ۲۷۱

عَلى أَمْوالِهِمْ وَ اشْدُدْ عَلى قُلُوبِهِمْ فَلا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوُا الْعَذابَ الْأَلِيمَ» - . یونس / ۸۸ -

{پروردگارا، اموالشان را نابود کن و آنان را دل سخت گردان که ایمان نیاورند تا عذاب دردناک را ببینند.} و عیسی گفت: «إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبادُكَ وَ إِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» - . مائده / ۱۱۸ -

{پروردگارا، اموالشان را نابود کن و آنان را دل سخت گردان که ایمان نیاورند تا عذاب دردناک را ببینند.} سپس فرمود: ای مردم! شما گرفتار فقر و مخارج خانواده هستید، هیچ یک از آن‌ها از دست شما نرود مگر این که از او فدیه بگیرید یا گردنش را بزنید. عرض کردم: ای رسول خدا! جز سهل بن بیضاء، چرا که من در مکه از او شنیدم که اسلام بر زبان می‌آورد. گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم سکوت کرد و پاسخی نداد. گوید: من به آسمان می‌نگریستم که چه موقع سنگی بر من

بیفتد؟ زیرا من در مقابل سخن رسول خدا ایستادم. گوید: سپس پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: به جز سهل بن بیضاء. گوید: من به اندازه‌ای خوشحال شدم که تا کنون چنین خوشحالی به من دست نداده بود. اعمش گوید: فدیه اسیران،شصت اوقیه بود. - . امالی طوسی : ۱۶۸ -

**[ترجمه]

بیان

أثر الوضع فی أکثر أجزاء الخبر ظاهر لا سیما فی قوله مثل إخوه لهما (۷) کما سنوضحه فی کتاب الفتن إن شاء الله تعالی (۸).

**[ترجمه]در بیشتر قسمت‌های روایت آثار جعل مشخص است به ویژه در این فرموده: «مثل اخوة لهما» (همانند برادران این دو)و ان شاء الله در (باب الفتن) این روایت را تبیین می کنیم.

**[ترجمه]

«۱۱»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی مُحَمَّدُ بْنُ عَلِیِّ بْنِ حَشِیشٍ (۹) عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ عَلِیِّ بْنِ عَبْدِ الْوَهَّابِ (۱۰)

۱- یونس: ۸۸.

۲- المائده: ۱۱۸.

۳- فی المصدر: فلا ینفلتن.

۴- هو سهل بن وهب بن ربیعه بن عمرو بن عامر بن ربیعه بن هلال بن مالک بن ضبه ابن الحارث بن فهر بن مالک بن النضر بن کنانه القرشیّ، و اسم أمه بیضاء.

۵- أی فلم یرد جوابا.

۶- أمالی الشیخ: ۱۶۸.

۷- و فی ذکره الآیات، حیث إنهم علیهم السلام لم یختلفوا فی موضوع واحد، بل کل قال فی موضوع ما یراه المقتضی له.

۸- و الخبر من مرویات العامّه و مجعولاتهم و فی رواته من لا یعتمد علی روایته عندهم أیضا. راجع کتب تراجمهم.

۹- قد تکرر اسمه فی الأمالی ففی اول حدیث رواه الشیخ عنه: محمّد بن علیّ بن خشیش ابن نصر بن جعفر بن إبراهیم التمیمی. و ذکر فی عده من الأحادیث خنیس بالخاء ثمّ النون فالیاء، و لم نعرف ضبطه صحیحا.

۱۰- فی المصدر: الأسفرایینی.

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ (۱) عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ الضَّبِّيِّ عَنْ نَصْرِ بْنِ حَمَّادٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنِ السُّدِّيِّ عَنْ مِقْسَمٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: وَقَفَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَلَى قَتْلَى بَدْرٍ فَقَالَ جَزَاكُمُ اللَّهُ مِنْ عِصَابَةٍ شَرّاً لَقَدْ كَذَّبْتُمُونِي صَادِقاً وَ خَوَّنْتُمْ أَمِيناً (۲) ثُمَّ الْتَفَتَ إِلَى أَبِي جَهْلِ بْنِ هِشَامٍ فَقَالَ إِنَّ هَذَا أَعْتَى عَلَى اللَّهِ مِنْ فِرْعَوْنَ إِنَّ فِرْعَوْنَ لَمَّا أَيْقَنَ بِالْهَلَاكِ وَحَّدَ اللَّهَ وَ إِنَّ هَذَا لَمَّا أَيْقَنَ بِالْهَلَاكِ دَعَا بِاللَّاتِ وَ الْعُزَّى (۳).

**[ترجمه]امالی طوسی:

ص: ۲۷۲

ابن عباس گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بر اجساد کشتگان بدر ایستاد و فرمود: خداوند از این اتحادتان به شما جزای بدی بدهد، شما مرا که صادق بودم تکذیب کردید و با وجود امانت‌داری، به من خیانت کردید. سپس رو به ابو جهل کرد و فرمود: این شخص از فرعون سرکشی بیشتری داشت، فرعون هنگامی که مطمئن شد هلاک می‌شود به یگانگی خدا اعتراف نمود و اما این شخص هنگامی که به مرگ یقین کرد، لات و عزّی را فرا خواند و از آن‌ها کمک گرفت. - . امالی طوسی : ۱۹۵ -

**[ترجمه]

«۱۲»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی ابْنُ الصَّلْتِ عَنِ ابْنِ عُقْدَةَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْحُسَيْنِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى (۴) عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَلِيٍّ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ عَلَيْهِمُ السَّلَامَ أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله قَالَ يَوْمَ بَدْرٍ لَا تَأْسِرُوا (۵) أَحَداً مِنْ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَإِنَّمَا أُخْرِجُوا كُرْهاً (۶).

**[ترجمه]امالی طوسی: امام رضا از پدارنش علیهم السلام روایت کرده که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در روز بدر فرمود: هیچ یک از فرزندان عبد المطلب را اسیر نکنید زیرا آنان از روی اجبار به جنگ آمده‌اند. - . امالی طوسی : ۲۱۸ -

**[ترجمه]

«۱۳»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی ابْنُ الصَّلْتِ عَنِ ابْنِ عُقْدَةَ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ الطَّحَّانِ عَنْ هَارُونَ بْنِ عِيسَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله سَافَرَ إِلَى بَدْرٍ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ (۷) وَ افْتَتَحَ مَكَّةَ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ (۸).

**[ترجمه]امالی طوسی: امام رضا از پدرانش علیهم السلام روایت کرده که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در ماه رمضان به بدر مسافرت کرد و باز در ماه رمضان مکه فتح گردید. - . امالی طوسی : ۲۱۸ -

**[ترجمه]

«۱۴»

يج، الخرائج و الجرائح رُوِیَ أَنَّهُ لَمَّا قَدِمَ الْعَبَّاسُ الْمَدِینَهَ سَهِرَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله تِلْکَ اللَّیْلَهَ فَقِیلَ

۱- فی المصدر: علی بن عبد اللّه.

۲- فی الامتاع: جزاکم اللّه عنی من عصابه شرا، فقد خونتمونی أمینا، و کذبتمونی صادقا.

۳- أمالی ابن الشیخ: ۱۹۵.

۴- الموجود فی المصدر: ابن عقده، عن علیّ بن محمّد بن علی الحسینی عن جعفر بن محمّد بن عیسی.

۵- هکذا فی الکتاب و مصدره، و استظهر المصنّف فی هامش النسخه. أنه مصحف لا تقتلوا.

۶- أمالی ابن الشیخ: ۲۱۸.

۷- فی سیره ابن هشام: و خرج صلّی اللّه علیه و آله فی لیال مضت من شهر رمضان و قال: و کانت وقعه بدر یوم الجمعه صبیحه سبع عشره من شهر رمضان، قال ابن إسحاق: کما حدّثنی أبو جعفر محمّد بن علیّ بن الحسین علیه السلام.

۸- أمالی ابن الشیخ: ۲۱۸.

لَهُ فِي ذَلِكَ قَالَ سَمِعْتُ حِسَّ (۱) الْعَبَّاسِ فِي وَثَاقِهِ فَأَطْلِقَ فَقَالَ يَا عَبَّاسُ (۲) افْدِ نَفْسَكَ وَ ابْنَيْ أَخِيكَ عَقِيلًا وَ نَوْفَلَ بْنَ الْحَارِثِ فَإِنَّكَ ذُو مَالٍ فَقَالَ إِنِّي كُنْتُ مُسْلِماً وَ لَكِنْ قَوْمِي اسْتَكْرَهُوا عَلَيَّ فَقَالَ صلى الله عليه و آله اللَّهُ أَعْلَمُ بِشَأْنِكَ أَمَّا ظَاهِرُ أَمْرِكَ كُنْتَ عَلَيْنَا فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ أُخِذَ مِنِّي عِشْرُونَ أُوقِيَّةً مِنْ ذَهَبٍ (۳) فَاحْسُبْهَا لِي مِنْ فَدَائِي قَالَ لَا ذَلِكَ شَيْ ءٌ أَعْطَانَا اللَّهُ مِنْكَ قَالَ فَإِنَّهُ (۴) لَيْسَ لِي مَالٌ قَالَ فَأَيْنَ الْمَالُ الَّذِي دَفَعْتَ بِمَكَّهَ إِلَى أُمِّ الْفَضْلِ حِينَ خَرَجْتَ فَقُلْتَ إِنْ أَصَابَنِي فِي سَفَرِي هَذَا شَيْ ءٌ فَلِلْفَضْلِ كَذَا وَ لِقُثَمَ كَذَا وَ لِعَبْدِ اللَّهِ كَذَا وَ لِعُبَيْدِ اللَّهِ كَذَا قَالَ فَوَ الَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ نَبِيّاً مَا عَلِمَ بِذَلِكَ أَحَدٌ غَيْرِي وَ غَيْرُهَا فَأَنَا أَعْلَمُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله (۵).

**[ترجمه]خرائج و جرائح: وقتی عبّاس؛ پس از اسارت، وارد مدینه شد پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در آن شب نخوابید. هنگامی که در این باره از حضرت سوال شد،

حضرت فرمود: صدای عباس را در بند می شنیدم. عباس را از بند رها کردند.

رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: ای عباس! دیه خود و دو برادرزاده ات عقیل و نوفل بن حارث را بده تا آزاد شوید؛ چون تو مرد ثروتمندی هستی. عباس گفت: من مسلمان هستم و به اختیار خود به جنگ نیامده ام، بلکه مرا با زور آوردند! حضرت فرمود: خدا کار تو را بهتر می داند. ولی در ظاهر امر، تو بر ضد ما بودی. عباس گفت: یا رسول اللَّه! بیست اوقیه طلا از من گرفتند، آن را فدیه حساب کن! پیامبر فرمود: نه، این چیزی است که خدا از جانب تو نصیب ما کرده است. عباس گفت: من چیزی ندارم! حضرت فرمود: پس کجاست آن مالی که در مکه به ام الفضل سپردی؟ و گفتی: اگر در این سفر به سر من بلایی آمد، فلان مقدار به فضل، و فلان مقدار به قُثَم و فلان مقدار به عبد اللَّه و فلان مقدار به عبید اللَّه بده!. عباس گفت: قسم به خدایی که تو را مبعوث کرده است هیچ کس غیر از من و همسرم از آن خبر نداشت. و من اکنون دانستم که تو فرستاده خدایی. - . خرائج : ۱۸۴ -

**[ترجمه]

«۱۵»

شا، الإرشاد و أما الجهاد الذی ثبتت به قواعد الإسلام و استقرت بثبوتها (۶) شرائع الملة و الأحکام فقد تخصص منه أمیر المؤمنین علیه السلام بما اشتهر ذکره فی الأنام و استفاض الخبر به بین الخاص و العام و لم یختلف (۷) فیه العلماء و لا تنازع فی صحته الفهماء (۸) و لا شک فیه إلا غفل لم یتأمل الأخبار و لا دفعه أحد ممن نظر فی الآثار إلا معاند بهات لا یستحی (۹) من العار فمن ذلک ما کان منه صلی الله علیه و آله فی غزاه بدر المذکوره فی القرآن و هی أول حرب کان به الامتحان و ملأت رهبتها (۱۰)

۱- فی المطبوع: حنین.

۲- فی المصدر: فقال النبیّ صلّی اللّه علیه و آله: یا عبّاس.

۳- فی المصدر: من الذهب.

۴- فی المصدر: إنّه.

۵- الخرائج: ۱۸۴.

۶- فی المصدر: بثبوته.

۷- و لم تختلف خ.

۸- الفقهاء خ ل.

۹- لا یستحیی خ ل.

۱۰- فی المصدر: و ملات رهبته.

صـدور المعدودين من المسـلمين فى الشـجعان و راموا التأخر عنها لخوفهم منها و كراهتهم (۱) لها على ما جاء به محكم الـذكر فى التبيان حيث يقول جل اسـمه فيما قص من نبئهم (۲) على الشـرح له و البيان كَما أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَ إِنَّ فَرِيقاً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكـارِهُونَ يُجادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ ما تَبَيَّنَ كَأَنَّما يُساقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَ هُمْ يَنْظُرُونَ فى الآى المتصـله بـذلك إلى قوله تعـالى وَ لا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيارِهِمْ بَطَراً وَ رِئاءَ النَّاسِ وَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ اللَّهُ بِما يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ (۳) إلى آخر السوره فـإن الخبر عن أحوالهم فيها يتلو بعضه (۴) بعضـا و إن اختلفت ألفاظه اتفقت معانيه و كان من جمله خبر هـذا الغزاه أن المشـركين حضـروا بدرا مصـرين على القتال مستظهرين فيه بكثره الأموال و العدد و العده و الرجال و المسلمون إذ ذاك نفر قليـل عـددهم هناك و حضـرته طوائف منهم بغير اختيار و شـهدته على الكراهه منها (۵) و الاضـطرار فتحـدثهم قريش بالبراز و دعتهم إلى المصافه و النزال و اقترحت فى اللقاء منهم الأكفاء و تطاولت الأنصار لمبارزتهم فمنعهم النبى صلى الله عليه و آله من ذلك فقال (۶) لهم إن القوم دعوا الأكفاء منهم ثم أمر عليا أمير المؤمنين عليه السـلام بالبروز إليهم و دعا حمزه بن عبد المطلب و عبيده بن الحارث رضوان الله عليهما أن يبرزا معه فلما اصطفوا لهم لم يثبتهم القوم (۷) لأنهم كانوا قد تغفروا فسألوهم من أنتم فانتسبوا لهم فقالوا أكفاء كرام و نشبت (۸) الحرب بينهم و بارز الوليد أمير المؤمنين عليه السلام فلم يلبثه حتى قتله

۱- تخوفهم منها و كراهيتهم لها خ ل.

۲- من نياتهم خ ل. أقول: فى المصدر: فيما قص به من نبئهم.

۳- أشرنا إلى موضع الآيات فى صدر الباب.

۴- بعضها خ ل.

۵- على الكره منها له خ ل.

۶- و قال خ ل.

۷- أى لم يعرفهم، يقال: اثبت الامر اى عرفه حقّ المعرفه.

۸- نشبت الحرب بينهم أى ثارت و اشتبكت.

و بارز عتبه حمزه رضی الله عنه فقتله حمزه و بارز شیبه عبیده رضی الله عنه فاختلفت بینهما ضربتان قطعت إحداهما فخذ عبیده فاستنقذه أمیر المؤمنین علیه السلام بضربه بدر (۱) بها شیبه فقتله و شرکه فی ذلک حمزه رضی الله عنه فکان قتل هؤلاء الثلاثه أول وهن لحق المشرکین و ذل دخل علیهم و رهبه اعتراهم (۲) بها الرعب من المسلمین و ظهر بذلک أمارات نصر المسلمین (۳) ثم بارز أمیر المؤمنین علیه السلام العاص بن سعید بن العاص بعد أن أحجم عنه من سواه فلم یلبثه أن قتله (۴) و برز إلیه حنظله بن أبی سفیان فقتله (۵) و برز إلیه بعده طعیمه بن (۶) عدی فقتله و قتل بعده نوفل بن خویلد (۷) و کان من شیاطین قریش و لم یزل یقتل واحدا منهم بعد واحد حتی أتی علی شطر المقتولین منهم و کانوا سبعین رجلا (۸) تولی کافه من حضر بدرا من المسلمین مع ثلاثه آلاف من الملائکه المسومین قتل الشطر منهم و تولی أمیر المؤمنین علیه السلام قتل الشطر الآخر وحده بمعونه الله له و تأییده و توفیقه و نصره و کان الفتح له بذلک و علی یدیه (۹) و ختم الأمر بمناوله النبی صلی الله علیه و آله کفا من الحصی فرمی بها (۱۰) فی وجوههم و قال لهم شاهت الوجوه فلم یبق أحد منهم

۱- بدر: سبق.

۲- أی اصابهم.

۳- المؤمنین خ ل.

۴- ذکره ابن هشام أیضا فی السیره.

۵- فی السیره قتله زید ابن حارثه، و یقال: اشترک فیه حمزه و علی و زید رضی اللّه عنهم فیما قال ابن هشام.

۶- هو طعیمه بن عدی بن نوفل بن عبد مناف.

۷- هو نوفل بن خویلد بن أسد، و هو ابن العدویه عدی خزاعه، و کان من شیاطین قریش.

۸- قتیلا خ ل.

۹- فی المصدر: و کان الفتح له بذلک علی یدیه.

۱۰- فرمی به خ ل.

إلا ولى الدبر بذلک منهزما و کفى الله المؤمنين القتال بأمير المؤمنين عليه السلام (۱) فى نصره الدين من خاصه آل الرسول عليه و آله السلام و من أيدهم به من الملائكه الكرام كما قال الله تعالى وَ كَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتالَ وَ كانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزاً (۲)

**[ترجمه]ارشاد: و اما جهادى كه به وسيله آن پايه هاى اسلام بر پا شد، و به سبب آن شريعت و احكام اسلام پابرجا شد، امير المؤمنين عليه السّلام در آن چنان امتيازى يافت كه شهرتش زبانزد همگان، و آوازه اش معروف خاص و عام شد و خردمندان در آن اختلاف نكرده، و هوشمندان در درستيش ستيزه نداشته اند، و جز بى خبرانى كه دقت در تاريخ و اخبار نداشته در اين باره شبهه نكرده، و صرف نظر از دشمنان عنادورز كسى آن را انكار ننموده است: از آن جمله است آن چه از آن حضرت در جنگ بدر آشكار شد، و خداى تعالى داستان آن جنگ را در قرآن بيان فرموده، و نخستين جنگى بود كه به وسيله آن مسلمانان آزمايش شدند،

ص: ۲۷۴

و ترس اين جنگ دلاوران آنان را فرا گرفته بود، و هر يک به بهانه اى خود را از آن ميدان كنار مى كشيد، و چنان چه خداى تعالى در قرآن فرموده مسلمانان برخورد با مشركين را خوش نداشتند در آن جا كه شرح و تفصيل آن را اينگونه مى‌فرمايد: «كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِن بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقاً مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ * يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَمَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنظُرُونَ» و هم چنين آيه هائى كه چسبيده به اين دو آيه است و خداوند تعالى داستان جنگ بدر را بيان كند تا آنكه فرمايد: «وَلاَ تَكُونُواْ كَالَّذِينَ خَرَجُواْ مِن دِيَارِهِم بَطَرًا وَرِئَاء النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللّهِ وَاللّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ» تا آخر سوره انفال كه همه آن پشت سر هم درباره حالات آنان مى باشد، و اگر چه الفاظ آن‌ها از هم جدا و مختلف اند ولى از نظر معنى با هم همراه و متفق اند. و خلاصه داستان اين بود كه مشركين به بدر آمدند، و به جنگ با مسلمانان پافشارى داشتند و با مال بسيار و جمعيت زياد، و ساز و برگ و مردان جنگى خود را آراسته بودند، و در برابر، مسلمانان گروهى اندک بودند كه دسته هائى از آن‌ها نيز به ميل خود نيامده بودند و از روى ناچارى و بدون اختيار به همراه مسلمانان آمده بودند، و چون دو گروه در برابر هم قرار گرفتند، مشركين آن‌ها را به جنگ دعوت كردند و به نبرد خواندند و همترازانى را براى مبارزه طلبيدند. انصار پيش‌قدم شدند، و آماده كارزار شدند. پيامبر صلّى اللّه عليه و آله و سلّم از ايشان جلوگيرى كرد و به آنان فرمود: اينان همتاى خود را به جنگ مى‌خوانند. سپس به على عليه السّلام دستور فرمود به نبرد آنان برود، و حمزه بن عبد المطلب و عبيده بن حارث رضوان الله عليهما را پيش خواند، و به آن دو نيز دستور داد كه همراه على بجنگند، همين كه اين سه نفر در برابر آنان قرار گرفتند چون اين ها كلاه خود بر سر داشتند آنان را به جا نياوردند و پرسيدند: شما چه كسانى هستيد؟ آن سه خود را معرفى كردند و نسب خويش برشمردند، گفتند: همتايان بزرگوارى هستيد و جنگ ميان آن‌ها درگرفت. وليد با على عليه السّلام شروع به نبرد كرد كه آن حضرت مهلتش نداد و او را كشت،

ص: ۲۷۵

و عتبه با حمزه در افتاد كه او نيز به دست حمزه كشته شد، و شيبه با عبيده در آويخت كه دو ضربت ميان آن‌ها رد و بدل شد، و يكى از آن‌ها ران عبيده را جدا كرده و أمير المؤمنين او را از چنگال شيبه با ضربتى كه شيبه را از پاى درآورد رها ساخت، و حمزه نيز در رهائى عبيده و كشتن شيبه با على عليه السّلام شركت جست. كشته شدن اين سه تن نخستين شكست و اولين ذلت

و خواری بود که به مشرکین وارد شـد، و از این جریـان ترس و دهشتی از مسـلمانان در دل آنـان افتـاد، و نشـانه های پیروزی مسـلمین آشـکار گردید، سپس أمیر المؤمنین علیه السّلام با عاص بن سعید بن عاص در افتاد، و این پس از آن بود که دیگران از برابرش گریختند، و او را نیز بی درنگ از پای در آورد، پس از او حنظله بن أبی سـفیان به جنگ علی علیه السّلام آمد او را نیز کشـت، طعیمـه ابـن عـدی به جنگش آمـد او را نیز کشت، و پس از او علی علیه السّـلام نوفـل بن خویلـد را که از شـیاطین (سـختدلاـن) قریش بود کشت، و همین طور یکی پس از دیگری از آن‌هـا کشت تـا نیمی از کشـته گان بـدر را که روی هم هفتاد نفر بودنـد را آن حضـرت به تنهائی کشت، و تمامی مسـلمانان که در جنگ بدر بودند با سه هزار فرشـته، نیم دیگر را از میـان برداشـتند، و نیم دیگر را علی علیه السّـلام به یـاری خـدا و کمـک و توفیـق او طعمه شمشـیر خـویش سـاخت و شکسـت مشـرکین به دست او شد، و پایان جنگ نیز به این صورت بود که پیامبر صـلّی اللَّه علیه و آله و سـلّم مشتی از ریگ و سنگریزه برداشت، و به روی مشرکین پاشیده فرمود: زشت باد روی های شما، پس کسی از آن‌ها نماند

ص: ۲۷۶

جز این که پا به فرار گذاردند و خدای تعالی به وسـیله امیر المؤمنین علیه السّـلام مؤمنین را یاری و کفایت کرد، و جنگ را به سود و پیروزی آنـان پایـان داد، چنـانچه فرمایـد: «و کفی الله المؤمنین القتـالَ و کان الله قویّاً عزیزاً» - . احزاب / ۲۵ - { و خـدا [زحمت] جنگ را از مؤمنان برداشت، و خدا همواره نیرومند شکست ناپذیر است.} - . ارشاد : ۳۴ - ۳۶ -

**[ترجمه]

«۱۶»

شاء الإرشاد قـد أثبتت رواه العامه (۳) و الخاصه معا أسـماء الذین تولی أمیر المؤمنین علیه السـلام قتلهم ببدر من المشرکین علی اتفـاق فیمـا نقلوه من ذلـک و اصـطلاح فکان ممن سـموه الولیـد بن عتبه کما قـدمناه و کان شـجاعا جریا وقاحا فتاکا (۴) تهابه الرجال و العاص بن سعید و کان هولا عظیما تهابه الأبطال و هو الذی حاد عنه (۵) عمر بن الخطاب و قصته فیما ذکرناه مشهوره نحن نبینها فیما نورده بعـد إن شاء الله تعالی و طعیمه بن عدی بن نوفل و کان من رءوس أهل الضـلال و نوفل بن خویلد و کان من أشد المشـرکین عداوه لرسول الله صلی الله علیه و آله و کانت قریش تقدمه و تعظمه و تطیعه و هو الذی قرن أبا بکر و طلحه قبل الهجره بمکه و أوثقهما بحبل و عذبهما یوما إلی اللیل حتی سـئل فی أمرهما و لما عرف رسول الله علیه السلام حضوره بدرا سـأل الله أن یکفیه أمره فقـال اللهم اکفنی نوفل بن خویلـد فقتله أمیر المؤمنین علیه السـلام و زمعه بن الأسود (۶) و الحارث بن زمعه و النضر بن الحارث بن عبد الدار (۷) و عمیر بن عثمان بن کعب بن تیم (۸) عم طلحه بن عبید الله و

ص: ۲۷۷

۱- و شرکائه خ.

۲- الإرشاد: ۳۴- ۳۶.

۳- منهم ابن إسحاق و ابن هشام فی السیره راجع سیره ابن هشام ۲: ۳۵۵- ۳۶۳.

۴- فاتكا خ ل أقول: يوجد ذلك فى المصدر.

۵- حاد عنه اى مال.

۶- زاد فى المصدر هنا: عقيل بن الأسود، و ذكره ابن هشام أيضا فى السيره الا انه قال:

۷- هو النضر بن الحارث بن كلده بن علقمه بن عبد مناف بن عبد الدار، من بنى عبد الدار بن قصى، قتله صبرا عند رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلم بالصفراء، و قال ابن هشام: بالاثيل، و يقال: النضر بن الحارث بن علقمه بن كلده بن عبد مناف بن عبد الدار.

۸- فى السيره: و من بنى تيم بن مره: عمير بن عثمان بن عمرو بن كعب بن سعد بن تيم.

عثمان و مالک ابنا عبیـد الله أخوا طلحه بن عبید الله و مسـعود بن أمیه بن المغیره (۱) و قیس بن (۲) الفاکه بن المغیره و حذیفه بن أبی حذیفه بن المغیره و أبو قیس ابن الولید بن المغیره و حنظله بن أبی سفیان و عمرو بن مخزوم و أبو منذر بن أبی رفاعه و منبه بن الحجـاج السـهمی و العـاص بن منبه و علقمه بن کلـده و أبو العاص بن قیس بن عـدی (۳) و معـاویه بن المغیره بن أبی العاص و لوذان بن ربیعه و عبد الله بن المنذر بن أبی رفاعه (۴) و مسعود بن أمیه بن المغیره و حاجب بن السائب بن عویمر (۵) و أوس بن المغیره (۶) بن لوذان و زید بن ملیص و عاصم بن أبی عوف و سعید بن وهب حلیف بنی عامر (۷) و معاویه بن عامر بن عبد القیس (۸) و عبـد الله بن جمیـل بن زهیر بن الحـارث بن أسـد و السائب بن مالک و أبو الحکم بن الأخنس و هشام بن أبی أمیه بن المغیره (۹) فذلک خمسه (۱۰) و ثلاثون

۱- فی المصدر و سیره ابن هشام: مسعود بن أبی أمیّه.

۲- فی السیره: أبو قیس.

۳- فی السیره: ابن سعید بن سهیم.

۴- فی السیره: عبد اللّه بن المنذر بن أبی رفاعه بن عائذ.

۵- فی السیره: عویمر بن عمرو بن عابد بن (عبد بن) عمران بن مخزوم، و یقال:

۶- فی السیره: أوس بن معیر بن لوذان بن سعد بن جمح. عده من بنی جمح.

۷- فی السیره: معبد بن وهب حلیف بن عامر، من بنی کلب بن عوف بن کعب بن عامر ابن لیث.

۸- فی المصدر: معاویه بن عبد القیس. و فی السیره: و من بنی عامر بن لؤی: معاویه بن عامر حلیف لهم من عبد القیس قتله علیّ بن أبی طالب.

۹- فی السـیره: هشام بن أبی حذیفه بن المغیره قتله صهیب بن سنان. أقول: لعله رجل آخر. و لم یذکر ابن هشام بعض من ذکره المفیـد، و زاد علی من ذکر: عقبه بن أبی عمرو بن امیه بن عبـد شـمس، و عامر بن عبد اللّه حلیف بن عبد شـمس من بنی انمار بن بغیض و حرمله ابن عمرو حلیف بنی مخزوم علی قول، و قال فی عتبه: اشترک فی قتله عبیده بن الحارث و حمزه و علی.

۱۰- فی المصدر: سته. و هو مصحف.

رجلا سوی من اختلف فیه أو شرک أمیر المؤمنین علیه السلام فیه غیره و هم أکثر من شطر المقتولین ببدر علی ما قدمناه (۱).

**[ترجمه]ارشاد: راویان سنی و شیعه مذهب جملگی، نام‌های کسانی که امیر المؤمنین به تنهائی آنان را کشت بی آنکه در این باره اختلافی داشته باشند نقل کرده اند، و نام‌های آنان بدین شرح است: ۱- ولید بن عقبه چنانچه گذشت و او مردی دلاور و بی‌باک و پر دل و چالاک در جنگ بود که مردان جنگجو از او هراس داشتند ۲- عاص بن سعید که مردی بس هولناک بود و دلیران جنگی از او ترس داشتند، و او همان کسی است که عمر بن خطاب از برابر او گریخت و داستانش مشهور است و ما به خواست خدا بعدا داستانش را بیان خواهیم کرد ۳- طعیمه بن عدی بن نوفل و او از سرکردگان کفار بود ۴- نوفل بن خویلد و او سخت ترین دشمنان پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در میان مشرکین بود، و قریش او را در کارها مقدم و بزرگ می‌داشتند، و از او پیروی می‌کردند، و او همان کسی است که ابو بکر و طلحه را گرفت و به یک ریسمان بست و یک روز تا شب آن دو را آزار کرد تا بالاخره با وساطت و خواهش برخی آن دو را رها کرد، و همین که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم دانست که در جنگ بدر آمده، از خدا خواست که شرش را کفایت کند و گفت: بار خدایا مرا از نوفل بن خویلد کفایت فرما. پس امیر المؤمنین علیه السّلام او را کشت. ۵- زمعه بن اسود ۶- حارث بن زمعه ۷- نضر بن حارث بن عبد الدار ۸- عمیر بن عثمان بن کعب بن تیم ، عموی طلحه

ص: ۲۷۷

۹ و ۱۰- عثمان و مالک پسران عبید اللّه و برادران طلحه ۱۱- مسعود بن امیه بن المغیره ۱۲- قیس بن فاکه ۱۳- حذیفه بن أبی حذیفه ۱۴- ابو قیس ابن ولید ۱۵- حنظله بن أبی سفیان ۱۶- عمرو بن مخزوم ۱۷- ابو المنذر بن ابی رفاعه ۱۸- منبه بن حجاج سهمی ۱۹- عاص بن منبه ۲۰- علقمه بن کلده ۲۱- ابو العاص بن قیس ۲۲- معاویه بن مغیره ۲۳- لوذان بن ربیعه ۲۴- عبد اللّه بن منذر ۲۵- مسعود بن امیه ۲۶- حاجب بن سائب بن عویمر ۲۷- اوس بن مغیره ۲۸- زید بن ملیص ۲۹- عاصم بن أبی عوف ۳۰- سعید بن وهب، هم سوگند طائفه بنی عامر ۳۱- معاویه بن عامر بن عبد القیس ۳۲- عبد اللّه بن جمیل بن زهیر ۳۳- سائب بن مالک ۳۴- أبو الحکم بن اخنس ۳۵- هشام ابن أبی امیه.

ص: ۲۷۸

و اینان روی هم رفته سی و پنج نفر بودند که علی علیه السّلام به تنهائی کشت جز آن کسانی که در کشتن آنان اختلاف است و آنان که علی علیه السّلام در کشتن ایشان با دیگران شرکت جست روی هم زیادتر از نیمی از کشتگان بدر است چنان چه گفته شد. - . ارشاد : ۳۶ - ۳۷ -

**[ترجمه]

«۱۷»

شا، الإرشاد رَوَی شُعْبَهُ عَنْ أَبِی إِسْحَاقَ عَنْ حَارِثِ بْنِ مُضَرِّبٍ (۲) قَالَ سَمِعْتُ عَلِیَّ بْنَ أَبِی طَالِبٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَقُولُ لَقَدْ حَضَرْنَا بَدْراً وَ مَا فِینَا فَارِسٌ غَیْرُ الْمِقْدَادِ بْنِ الْأَسْوَدِ وَ لَقَدْ رَأَیْتُنَا لَیْلَهَ بَدْرٍ وَ مَا فِینَا إِلَّا مَنْ نَامَ غَیْرُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَإِنَّهُ کَانَ

مُنْتَصِباً فِی أَصْلِ شَجَرَهٍ یُصَلِّی فِیهَا وَ یَدْعُو حَتَّی الصَّبَاحِ (۳).

**[ترجمه]ارشاد: شُعبه از ابی اسحاق از حارث بن مضرب حدیث کند که گفت: شنیدم علی بن ابی طالب علیه السّلام می... فرمود: ما در جنگ بدر حاضر شدیم، و در میان ما سواری جز مقداد بن اسود نبود (و دیگران پیاده بودند) و دیدیم در شب بدر که همگی خفته بودند جز رسول خدا صلی اله علیه و آله و سلم که در پای درختی ایستاده بود و تا صبح نماز می‌خواند و دعا می کرد. - . ارشاد : ۳۷ -

**[ترجمه]

«۱۸»

شا، الإرشاد عَلِیُّ بْنُ هَاشِمٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ (۴) بْنِ أَبِی رَافِعٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ جَدِّهِ أَبِی رَافِعٍ مَوْلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ: لَمَّا أَصْبَحَ النَّاسُ یَوْمَ بَدْرٍ اصْطَفَّتْ قُرَیْشٌ أَمَامَهَا عُتْبَهُ بْنُ رَبِیعَهَ وَ أَخُوهُ شَیْبَهُ وَ ابْنُهُ الْوَلِیدُ فَنَادَی عُتْبَهُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ یَا مُحَمَّدُ أَخْرِجْ إِلَیْنَا أَکْفَاءَنَا مِنْ قُرَیْشٍ فَبَدَرَ إِلَیْهِمْ ثَلَاثَهٌ مِنْ شُبَّانِ الْأَنْصَارِ فَقَالَ لَهُمْ عُتْبَهُ مَنْ أَنْتُمْ فَانْتَسَبُوا لَهُ فَقَالَ لَهُمْ لَا حَاجَهَ بِنَا إِلَی مُبَارَزَتِکُمْ إِنَّمَا طَلَبْنَا بَنِی عَمِّنَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِلْأَنْصَارِ ارْجِعُوا إِلَی مَوَاقِفِکُمْ ثُمَّ قَالَ قُمْ یَا عَلِیُّ قُمْ یَا حَمْزَهُ قُمْ یَا عُبَیْدَهُ قَاتِلُوا عَلَی حَقِّکُمُ الَّذِی بَعَثَ اللَّهُ بِهِ نَبِیَّکُمْ إِذْ جَاءُوا بِبَاطِلِهِمْ لِیُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ فَقَامُوا فَصَافُّوا الْقَوْمَ (۵) وَ کَانَ عَلَیْهِمُ الْبَیْضُ وَ لَمْ یُعْرَفُوا (۶) فَقَالَ لَهُمْ عُتْبَهُ تَکَلَّمُوا فَإِنْ کُنْتُمْ أَکْفَاءَنَا قَاتَلْنَاکُمْ فَقَالَ حَمْزَهُ أَنَا حَمْزَهُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ أَسَدُ اللَّهِ وَ أَسَدُ رَسُولِهِ فَقَالَ عُتْبَهُ کُفْوٌ کَرِیمٌ وَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام أَنَا عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ وَ قَالَ عُبَیْدَهُ أَنَا عُبَیْدَهُ بْنُ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ

۱- إرشاد المفید: ۳۶ و ۳۷.

۲- هکذا فی الکتاب و مصدره، و الموجود فی التقریب: ۹۱: حارثه بن مضرب بتشدید الراء المکسوره.

۳- إرشاد المفید: ۳۷.

۴- محمّد بن عبید اللّه خ ل أقول: یوجد ذلک أیضا فی المصدر و هو الصحیح، و عبد اللّه مصحف.

۵- فصفوا للقوم خ ل. أقول: فی المصدر: فصافوا للقوم.

۶- فلم یعرفوا خ ل.

فَقَالَ عُتْبَهُ لِابْنِهِ الْوَلِيدِ قُمْ يَا وَلِيدُ فَبَرَزَ إِلَيْهِ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ وَ كَانَا إِذْ ذَاكَ أَصْغَرَ الْجَمَاعَهِ سِنّاً فَاخْتَلَفَا ضَرْبَتَيْنِ أَخْطَأَتْ ضَرْبَهُ الْوَلِيدِ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ اتَّقَى بِيَدِهِ الْيُسْرَى ضَرْبَهَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَأَبَانَهَا فَرُوِيَ أَنَّهُ كَانَ يَذْكُرُ بَدْراً وَ قَتْلَهُ الْوَلِيدَ فَقَالَ فِي حَدِيثِهِ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى وَمِيضِ خَاتَمِهِ فِي شِمَالِهِ ثُمَّ ضَرَبْتُهُ ضَرْبَهً أُخْرَى فَصَرَعْتُهُ وَ سَلَبْتُهُ فَرَأَيْتُ بِهِ رَدْعاً مِنْ خَلُوقٍ فَعَلِمْتُ أَنَّهُ قَرِيبُ عَهْدٍ بِعُرْسٍ ثُمَّ بَارَزَ عُتْبَهُ حَمْزَهَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقَتَلَهُ حَمْزَهُ وَ مَشَى عُبَيْدَهُ وَ كَانَ أَسَنَّ الْقَوْمِ إِلَى شَيْبَهَ فَاخْتَلَفَا ضَرْبَتَيْنِ فَأَصَابَ ذُبَابُ (۱) سَيْفِ شَيْبَهَ عَضَلَهِ سَاقِ عُبَيْدَهَ فَقَطَعَهَا وَ اسْتَنْقَذَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ حَمْزَهُ مِنْهُ وَ قَتَلَا شَيْبَهَ وَ حُمِلَ عُبَيْدَهُ مِنْ مَكَانِهِ فَمَاتَ بِالصَّفْرَاءِ وَ فِي قَتْلِ عُتْبَهَ وَ شَيْبَهَ وَ الْوَلِيدِ تَقُولُ هِنْدٌ بِنْتُ عُتْبَهَ:

أَيَا عَيْنُ جُودِي بِدَمْعٍ سَرِبٍ (۲)*** عَلَى خَيْرِ خِنْدِفٍ لَمْ يَنْقَلِبْ

تَدَاعَى لَهُ رَهْطُهُ غُدْوَهً*** بَنُو هَاشِمٍ وَ بَنُو الْمُطَّلِبِ

يُذِيقُونَهُ حَدَّ أَسْيَافِهِمْ*** يُعِزُّونَهُ (۳) بَعْدَ مَا قَدْ شَجِبَ

وَ رَوَى الْحَسَنُ بْنُ حُمَيْدٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْمَاعِيلَ عُمَيْرُ بْنُ بَكَّارٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَقَدْ تَعَجَّبْتُ يَوْمَ بَدْرٍ مِنْ جُرْأَهِ الْقَوْمِ وَ قَدْ قَتَلْتُ الْوَلِيدَ بْنَ عُتْبَهَ وَ قَتَلَ حَمْزَهُ عُتْبَهَ وَ شَرِكْتُهُ فِي قَتْلِ شَيْبَهَ إِذْ أَقْبَلَ إِلَيَّ حَنْظَلَهُ بْنُ أَبِي سُفْيَانَ فَلَمَّا دَنَا مِنِّي ضَرَبْتُهُ ضَرْبَهً بِالسَّيْفِ فَسَالَتْ عَيْنَاهُ وَ لَزِمَ الْأَرْضَ قَتِيلًا.

وَ رَوَى أَبُو بَكْرٍ الْهُذَلِيُّ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ قَالَ: مَرَّ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ بِسَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ فَقَالَ انْطَلِقْ بِنَا إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ نَتَحَدَّثُ (۴) عِنْدَهُ فَانْطَلَقَا قَالَ فَأَمَّا عُثْمَانُ فَصَارَ إِلَى مَجْلِسِهِ الَّذِي يَشْتَهِيهِ (۵) وَ

۱- ذباب السيف: طرفه الذى يضرب به.

۲- في سيره ابن هشام: أ عيني جودا بدمع سرب.

۳- يجرونه خ ل. أقول: في السيره: يعلونه بعد ما قد عطب. و فيه أبيات اخرى.

۴- فنحدث خ ل.

۵- يستحقه خ ل.

أَمَّا أَنَا فَمِلْتُ إِلَى نَاحِيَهِ (۱) الْقَوْمِ فَنَظَرَ إِلَيَّ عُمَرُ وَ قَالَ مَا لِي أَرَاکَ کَأَنَّ فِي نَفْسِکَ عَلَيَّ شَيْئاً أَ تَظُنُّ أَنِّي قَتَلْتُ أَبَاکَ وَ اللَّهِ لَوَدِدْتُ أَنِّي کُنْتُ قَاتِلَهُ وَ لَوْ قَتَلْتُهُ لَمْ أَعْتَذِرْ مِنْ قَتْلِ کَافِرٍ وَ لَکِنِّي مَرَرْتُ بِهِ فِي يَوْمِ بَدْرٍ فَرَأَيْتُهُ يَبْحَثُ لِلْقِتَالِ کَمَا يَبْحَثُ الثَّوْرُ بِقَرْنِهِ وَ إِذَا شِدْقَاهُ قَدْ أَزْبَدَا کَالْوَزَغِ فَلَمَّا رَأَيْتُ ذَلِکَ هِبْتُهُ وَ رُغْتُ عَنْهُ فَقَالَ إِلَى أَيْنَ يَا ابْنَ الْخَطَّابِ وَ صَمَدَ (۲) لَهُ عَلِيٌّ فَتَنَاوَلَهُ فَوَ اللَّهِ مَا رِمْتُ مَکَانِي حَتَّى قَتَلَهُ قَالَ وَ کَانَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ حَاضِراً فِي الْمَجْلِسِ فَقَالَ اللَّهُمَّ غَفْراً ذَهَبَ الشِّرْکُ بِمَا فِيهِ وَ مَحَا الْإِسْلَامُ مَا تَقَدَّمَ فَمَا لَکَ تُهَيِّجُ النَّاسَ عَلَيَّ فَکَفَّ عُمَرُ فَقَالَ سَعِيدٌ أَمَا إِنَّهُ مَا کَانَ يَسُرُّنِي أَنْ يَکُونَ قَاتِلُ أَبِي غَيْرَ ابْنِ عَمِّهِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ.

وَ أَنْشَأَ الْقَوْمُ فِي حَدِيثٍ آخَرَ:

وَ رَوَى مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ عَنْ يَزِيدَ بْنِ رُومَانَ (۳) عَنْ عُرْوَهَ بْنِ الزُّبَيْرِ أَنَّ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ أَقْبَلَ يَوْمَ بَدْرٍ نَحْوَ طُعَيْمَهَ بْنِ عَدِيِّ بْنِ نَوْفَلٍ فَشَجَرَهُ بِالرُّمْحِ وَ قَالَ لَهُ وَ اللَّهِ لَا تُخَاصِمُنَا فِي اللَّهِ بَعْدَ الْيَوْمِ أَبَداً.

وَ رَوَى عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: لَمَّا عَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حُضُورَ نَوْفَلِ بْنِ خُوَيْلِدٍ بَدْراً قَالَ اللَّهُمَّ اکْفِنِي نَوْفَلًا فَلَمَّا انْکَشَفَتْ قُرَيْشٌ رَآهُ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ قَدْ تَحَيَّرَ لَا يَدْرِي مَا يَصْنَعُ فَصَمَدَ لَهُ ثُمَّ ضَرَبَهُ بِالسَّيْفِ فَنَشِبَ فِي حَجَفَتِهِ وَ انْتَزَعَهُ (۴) مِنْهَا ثُمَّ ضَرَبَ بِهِ سَاقَهُ وَ کَانَتْ دِرْعُهُ مُشَمَّرَهً فَقَطَعَهَا ثُمَّ أَجْهَزَ عَلَيْهِ فَقَتَلَهُ فَلَمَّا عَادَ إِلَى النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله سَمِعَهُ يَقُولُ مَنْ لَهُ عِلْمٌ بِنَوْفَلٍ فَقَالَ أَنَا قَتَلْتُهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَکَبَّرَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله وَ قَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَجَابَ دَعْوَتِي فِيهِ (۵).

۱- فی ناحیه خ ل.

۲- صمد فلا ناوله و إلیه: قصده.

۳- ذوبان خ ل. أقول: الصحیح رومان، و الرجل هو یزید بن رومان المدنیّ مولی آل الزبیر المتوفّی سنه ۱۳۰. ذکره ابن حجر فی تقریب التهذیب: ۵۵۸.

۴- فانتزعه خ ل.

۵- إرشاد المفید: ۳۷- ۳۹.

**[ترجمه]ارشاد: ابو رافع غلام رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده است که: چون مردم در بدر شب را به روز آوردند لشکر قریش صف آرایی کردند و جلوی آن‌ها عتبه بن ربیعه، و برادرش شیبه، و پسرش ولید ایستاده بودند، پس عتبه به رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بانگ زد و گفت: ای محمد همتایان ما را از قریش به سوی ما بفرست. سه تن از جوانان انصار به نزد آنان آمدند، عتبه به آن‌ها گفت: شما که هستید؟ آنان نسب خویش باز گفتند، بدان‌ها گفت: ما را کاری به جنگ با شما نیست، ما پسر عموهای خود را خواهانیم، پس رسول خدا به آن سه تن انصاری فرمودند: به جایگاه خود بازگردید، سپس فرمود: ای علی برخیز، ای حمزه برخیز، ای عبیده برخیز، و در راهِ حق خویش آن حقی که خداوند به خاطر آن پیامبر شما را برانگیخت جنگ کنید، زیرا اینان باطل خود را آورده اند تا نور خدا را خاموش کنند. پس برخاستند و در برابر آنان صف کشیدند، و چون کلاه خود بر سر داشتند شناخته نشدند، عتبه به آنان گفت: سخن گوئید و خویشتن را معرفی کنید تا اگر همتای ما هستید با شما بجنگیم، حمزه گفت: منم حمزه بن عبد المطلب شیر خدا و شیر رسول خدا، عتبه گفت: همتائی لایق و بزرگوار هستی، امیر المؤمنین علیه السّلام فرمود: منم علی بن ابی طالب بن عبد المطلب، عبیده گفت: منم عبیده بن حارث بن عبد المطلب،

ص: ۲۷۹

عتبه به پسرش ولید گفت: ای ولید برخیز. امیر المؤمنین علیه السّلام به جنگ او رفت و هر دوی آن‌ها جوانترین آن گروه بودند، پس دو ضربت میان آن‌ها رد و بدل شد، ضربت ولید به خطا رفت و به علی علیه السّلام کاری نکرد، و او برای جلوگیری از ضربت امیر المؤمنین علیه السّلام دست چپ خود را سپر کرد و شمشیر علی علیه السّلام آن را جدا کرد. و روایت شده که (روزی) علی علیه السّلام داستان جنگ بدر را نقل می‌کرد، و در میان سخنانش فرمود: گویا هم اکنون برق انگشتری که در دست چپش بود می‌بینم، سپس ضربت دیگری بر او زدم و او را به خاک افکندم و هلاک ساختم و زره او را برگرفتم. دیدم عطر بر تن مالیده، دانستم که تازه داماد است.

سپس عُتبه به جنگ حمزه رضی اللّه عنه رفت و حمزه او را کشت، و عبیده که از همه آن‌ها پیرمردتر بود به جنگ شیبه رفت و دو ضربت میان آن‌ها رد و بدل شد و شمشیر شیبه بر ران عبیده خورد و آن را جدا کرد، پس امیر المؤمنین و حمزه، عبیده را از چنگ شیبه بیرون آوردند و شیبه را کشتند و عبیده را از زمین برداشتند. و عبیده در جایی به نام صفراء از دنیا رفت، و هند دختر عتبه درباره کشته شدن (پدرش) عتبه و (عمویش) شیبه، و (برادرش) ولید اشعاری گوید:

ای چشم ببار به اشک ریزان بر بهترین قبیله خِندِف که از جای خود باز نمی‌گشت.

انجمن کردند برای او در صبحگاه، خویشانش از بنی هاشم و فرزندان مطلب.

به او چشاندند تیزی شمشیر خود را، و او را پس از هلاکت برهنه کردند.

جابر از امام باقر علیه السّلام روایت کرده که فرمود: امیر المؤمنین علیه السّلام فرمود: من در جنگ بدر از جرأت آن مردم تعجب کردم که من ولید بن عتبه را کشتم، و حمزه عقبه را کشت، و با او در کشتن شیبه شرکت جستم، با این حال دیدم

حنظله بن أبی سفیان به سوی من آید، همین که نزدیک به من شد چنان ضربتی با شمشیر به او زدم که چشمانش آویزان شد و کشته اش بر زمین نقش بست.

عثمان بن عفان روزی بر سعید بن عاص گذر کرد، و به او گفت: بیا نزد خلیفه عمر بن خطاب برویم و در پیش او از گذشته ها گفتگو کنیم، پس به راه افتادند تا به منزل عمر رسیدند، سعید گوید: عثمان به جائی که دلخواهش بود رفت و نشست،

ص: ۲۸۰

اما من به گوشه رفتم، عمر به من نگاهی کرد، و گفت: تو را چه شده، مثل این که اندوهی از من در دل داری، گویا پنداری که من پدر تو را کشته ام!؟ به خدا دوست داشتم او را بکشم، و اگر کشته بودم نیز از کشتن شخص کافری عذر خواهی از تو نمی‌کردم، ولی من در جنگ بدر به او گذر کردم دیدم چنان برای کشتار تلاش می کند همانند گاوی که با شاخ خود به دنبال دشمن می‌دود، و مانند قورباغه دو طرف دهانش کف کرده بود، همین که او را به این حال دیدم ترسیدم و از پیش او گریختم، پس به من گفت: ای پسر خطاب به کجا می گریزی؟ در این هنگام علی بر او حمله کرد و او را از زمین برگرفت، و به خدا از جای خود تکان نخورده بودم که او را از پای درآورد و کشت، گوید: علی علیه السّلام نیز در مجلس حضور داشت، فرمود: درگذر از این سخنان، زیرا شرک و بت پرستی هر چه در آن بود به همراه خود برد، و اسلام گذشته را از میان برد، پس چرا مردم را بر من می‌شورانی؟ عمر دیگر سخنی نگفت. سعید گفت: آگاه باش که من دوست ندارم که کشنده پدرم کسی جز پسر عمویش علی بن ابی طالب علیه السّلام باشد، و این گفتگو به همین جا پایان پذیرفت و مردم به سخن دیگری پرداختند.

عروه بن زبیر گوید: علی علیه السّلام را در جنگ بدر دیدم که به سوی طُعَیمَه بن نوفل رفت و او را با نیزه از پای درآورد، و فرمود: به خدا پس از امروز دیگر تو درباره خدا هرگز با ما ستیزه نخواهی کرد.

زهری گوید: چون رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم دانست که نوفل بن خُوَیلِد به کارزار بدر آمده، فرمود: بار خدایا مرا از نوفل بن خویلد آسوده ساز، پس چون قریش پراکنده شدند علی علیه السّلام نوفل را دید که همچنان سرگردان و حیران ایستاده و نمی‌داند چه کند، علی علیه السّلام بر او حمله کرد و با شمشیر، ضربتی به او زد او سپر گرفت و شمشیر به سپر فرو رفت، پس آن حضرت شمشیر را از میان سپر بیرون کشید و به ساق بالای پایش زد، و با این که زره او دامن بلند بود که روی رانش را گرفته بود، آن را برید. و به دنبال آن علی علیه السّلام او را کشت. چون به نزد پیامبر بازگشت شنید که آن حضرت می‌فرماید: کیست که اطلاع از نوفل بن خویلد داشته باشد؟ علی علیه السّلام عرض کرد: ای رسول خدا من او را کشتم، پیامبر تکبیر گفت، و فرمود: سپاس خداوندی را که خواسته مرا درباره او انجام داد و خیال مرا آسوده کرد. - . ارشاد ۳۷ - ۳۹ -

ص: ۲۸۱

**[ترجمه]

بیان

الوميض اللمعان و الردع الزعفران أو لطخ منه و أثر الطيب فی الجسد و السرب السائل قولها قد شجب فی بعض النسخ بالجيم المكسوره أی هلك و فی بعضها بالحاء أی تغير و راغ إلی كذا مال إليه سرا و حاد قوله ما رمت بكسر الراء أی ما زلت عن مكانی و الغفر الستر و شجره بالرمح طعنه و الحجفه الترس.

**[ترجمه]«الوميض» به معنای درخشش است. «الردع» به معنای زعفران، يا مقدار كمی از آن، يا اثر بوی خوش در بدن است. «السرب» يعنی ريزان. «قد شجب» در بعضی نسخه‌ها با جيم مكسوره ذكر شده، يعنی: هلاك شد. و در بعضی نسخه‌ها با حاء آمده است، يعنی: تغيير پيدا كرد. «راغ الی كذا» يعنی پنهانی به سوی آن چيز متمايل شد و به طرف آن رفت. «ما رمت» با كسره راء يعنی: همچنان در جای خودم بودم. «الغفر» به معنای پوشش و كلاه‌خود است. «شجره بالرمح» يعنی با نيزه بر او ضربه زد. و «الحجفة» به معنای سپر است.

**[ترجمه]

«۱۹»

قب، المناقب لابن شهرآشوب شا، الإرشاد وَ فِيمَا صَنَعَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِبَدْرٍ قَالَ أُسَيْدُ بْنُ أَبِی إِيَاسٍ يُحَرِّضُ مُشْرِكِی قُرَيْشٍ عَلَيْهِ:

فِی كُلِّ مَجْمَعِ غَايَةٍ أَخْزَاكُمْ ***جَذَعٌ أَبَرَّ عَلَى الْمَذَاكِی الْقُرَّحِ

لِلَّهِ دَرُّكُمْ أَ لَمَّا تُنْكِرُوا (۱)*** قَدْ (۲) يُنْكِرُ الْحُرُّ الْكَرِيمُ وَ يَسْتَحِی

هَذَا ابْنُ فَاطِمَةَ الَّذِی أَفْنَاكُمْ ***ذَبْحاً وَ قِتْلَهَ (۳) قَعْصَةٍ لَمْ يُذْبَحْ

أَعْطُوهُ خَرْجاً وَ اتَّقُوا تَضْرِيبَهُ (۴)*** فِعْلَ الذَّلِيلِ وَ بَيْعَةً لَمْ تُرْبَحْ

أَيْنَ الْكُهُولُ وَ أَيْنَ كُلُّ دِعَامَةٍ*** فِی الْمُعْضِلَاتِ وَ أَيْنَ زَيْنُ الْأَبْطَحِ

أَفْنَاهُمْ قَعْصاً وَ ضَرْباً يَفْتَرِی (۵)*** بِالسَّيْفِ يُعْمِلُ حَدَّهُ لَمْ يَصْفَحْ

أَفْنَاهُمْ ضَرْباً بِكُلِّ مُهَنَّدٍ*** صَلْتٍ وَ حَدُّ غَرَارِهِ لَمْ يَصْفَحْ (۶)

**[ترجمه]مناقب، ارشاد: درباره جنگاوری علی عليه السّلام در بدر اُسَيد بن أبی إياس اشعاری گويد، و در آن اشعار مشركين قريش را بر علی می‌شوراند:

(ای گروه قريش) در هر انجمنی كه پرچمی برپا شد، رسوا كرد شما را نوجوانی نورس كه پيروز شد بر پيران سالمند.

خدايتان خير دهد آيا شما بد می‌پنداريد؟ چيزی را كه هر آزاد مرد بزرگواری از آن شرم دارد و بدش آيد؟

این پسر فاطمه (بنت اسد) است که شما را نابود کرد، با سر بریدنتان و با کشتن در جای شما.

به او پولی و خرجی بدهید و از ضربت های او خود را نگه دارید، کاری که مردان زبون و خوار می‌کنند، معامله‌ای که سودی ندارد.

کجایند پیران و خردمندان! کجایند بزرگان و پناهگاهان در هر پیش آمد ناگوار؟ و کجاست زینت و زیبائی شهر مکه؟

شما را نابود کرد به کشتنی در جا (که نیازی به سر بریدن ندارد) و به ضربتهائی از شمشیر که به تیزی آن جدا می‌کرد و به پهنای آن کار نمی‌کرد.

با ضربه شمشیر هندی برّان و صیقلی که لبه آن پهن نشده بود، آنان را نابود کرد.

**[ترجمه]

بیان

الغایه الرایه و الجذع بالتحریک الأسد و الشاب الحدث أبر أی أصدق أو أوفی و یقال أبر علی القوم أی غلبهم و المذاکی الخیل التی قد أتی علیها بعد قروحها سنه أو سنتان و قرح الحافر قروحا إذا انتهت أسنانه فإنما تنتهی فی خمس سنین لأنه فی السنه الأولی حولی ثم جذع ثم ثنی ثم رباع ثم قارح و الجمع قرح و یقال ضربه فأقعصه أی قتله مکانه و

ص: ۲۸۲

۱- تنصفوا خ ل.

۲- قد ینصف خ ل.

۳- قتلا خ ل.

۴- بضریبه خ ل.

۵- یعتری خ ل. أقول: یوجد ذلک فی المصدر.

۶- مناقب آل أبی طالب ۲: ۳۱۳، إرشاد المفید: ۳۹.

القعص الموت الوحی (۱) و الافتراء کأنه مبالغه فی الفری و هو الشق و القطع و قال الجوهری قال أبو عبیده یقال ضربه بصفح السیف و العامه تقول بصفح السیف مفتوحه أی بعرضه و صفحته إذا ضربته بالسیف مصحفا أی بعرضه.

**[ترجمه]«الغایـة» پرچم است. «الجَذَع» با حرکت حروف به معنای شیر است. «الشابّ» یعنی جدید. «ابرّ» یعنی صادق‌تر و درست‌تر. و گفته می‌شود: ابرّ علی القوم، یعنی: آنان را مغلوب کرد. «المذاکی» اسبانی است که یک سال یا دو سال از زخمی شدن آن بگذرد. «قرح الحافر قروحاً» هرگاه اسب دندان درآورد که در پنج سالگی دندان‌هایش کامل می‌شود. زیرا در سال اول «حولیّ» سپس «جذع» سپس «ثنیّ» سپس «رباع» سپس «قارح» گویند و جمع این کلمه «قرح» است. و گفته می‌شود: «ضربه فأقصعه» یعنی در جا او را کشت.

«القعص» مرگ سریع است. «الافتراء» گویی مبالغه در «الفری» است و این کلمه به معنای شکافتن و بریدن است. جوهری گوید: ابوعبیدهٔ گوید: گفته می‌شود: «ضربه بصُفح السیف» عامّه به صورت مفتوح «بصَفح السیف» ذکر کرده‌اند، یعنی با پهنا و صفحه شمشیر: هرگاه با پهنای شمشیر بر او ضربه بزنی.

**[ترجمه]

«۲۰»

قب، المناقب لابن شهرآشوب ابْنُ عَبَّاسٍ فِی قَوْلِهِ کَما أَخْرَجَکَ رَبُّکَ أَنَّ الصَّحَابَهَ فَزِعُوا لَمَّا فَاتَ عِیرُ أَبِی سُفْیَانَ وَ أَدْرَکَهُمُ الْقِتَالُ فَبَاتُوا لَیْلَتَهُمْ فَحَلَمُوا وَ لَمْ یَکُنْ لَهُمْ مَاءٌ فَوَقَعَتِ الْوَسْوَسَهُ فِی نُفُوسِهِمْ لِذَلِکَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ الْمَطَرَ قَوْلُهُ إِذْ یُغَشِّیکُمُ النُّعاسَ فَرَأَی النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله فِی مَنَامِهِ قِلَّهَ قُرَیْشٍ قَوْلُهُ إِذْ یُرِیکَهُمُ اللَّهُ فِی مَنامِکَ قَلِیلًا فَلَمَّا الْتَقَی الْجَمْعَانِ اسْتَحْقَرَ کُلُّ جَیْشٍ صَاحِبَهُ قَوْلُهُ إِذِ الْتَقَیْتُمْ وَ کَانَتِ الْمُسْلِمُونَ یَخَافُونَ فَنَزَلَ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا لَقِیتُمْ فِئَهً وَ قَوْلُهُ فَلا تُوَلُّوهُمُ الْأَدْبارَ فَزَعَمَ أَبُو جَهْلٍ أَنَّهُمْ جَزَرُ سُیُوفِهِمْ وَ کَانَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله یَحْزَنُ وَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَقُولُ لَا یُخْلِفُ اللَّهُ الْمِیعَادَ فَنَزَلَ یُمْدِدْکُمْ رَبُّکُمْ وَ قَوْلُهُ إِذْ یُوحِی رَبُّکَ فَسَاعَدَهُمْ إِبْلِیسُ عَلَی صُورَهِ سُرَاقَهَ فَلَمَّا أَدْرَکَ جَبْرَئِیلَ وَ مِیکَائِیلَ وَ إِسْرَافِیلَ مَعَ الْمَلَائِکَهِ نَکَصَ إِبْلِیسُ عَلی عَقِبَیْهِ وَ قالَ إِنِّی بَرِیءٌ مِنْکُمْ فَکَانَتِ الْمَلَائِکَهُ یَضْرِبُونَ فَوْقَ الْأَعْناقِ وَ فَوْقَ الْبَنَانِ بِعَمَدِهِمْ وَ رَمَی النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله بِقَبْضَهٍ مِنَ الْحَصَی فِی وُجُوهِهِمْ وَ قَالَ شَاهَتِ الْوُجُوهُ فَأَصَابَ عَیْنُ کُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ فَانْهَزَمُوا فَنَزَلَ لَقَدْ صَدَقَکُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُمْ وَ وَجَدَ ابْنُ مَسْعُودٍ أَبَا جَهْلٍ مَصْرُوعاً مِنْ ضَرْبَهِ مُعَاذِ بْنِ عَمْرِو بْنِ عَفْرَاءَ (۲) فَکَانَ یَجُزُّ رَأْسَهُ وَ هُوَ یَقُولُ یَا رُوَیْعِیَ الْغَنَمِ لَقَدِ ارْتَقَیْتَ مُرْتَقًی صَعْباً (۳).

**[ترجمه]مناقب: ابن عباس در تفسیر این فرموده خداوند «کما اخرجک ربّک» گوید: صحابه هنگامی که کاروان ابو سفیان از دستشان رفت و جنگ سراغشان آمد، ترسیدند. و آن شب را به خواب رفتند و در خواب محتلم شدند اما آبی برای غسل نداشتند. و درباره این مساله دچار وسوسه شدند. پس خداوند باران فرو فرستاد. و مصداق این فرموده خداوند است: «اذ یغشیکم النعاس...» پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در خوابش اندکیِ قریش را دید و خداوند فرمود: «اذ یریکم الله فی منامک

قلیلاً» هنگامی که دو گروه با هم رویاروی شدند هر کدام از لشکریان دیگری را تحقیر کرده و ناچیز می‌شمردند. و این فرموده خداوند است: «اذا التقیتم». مسلمانان می‌ترسیدند پس این آیه نازل شد: «یا ایّها الذین آمنوا اذا لقیتم فئة» و این فرموده: «فلا تولّوهم الادبار». ابو جهل گمان کرد مسلمانان قربانی و طعمه شمشیرهای آنان می‌شوند و پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم نگران بود و علی علیه السلام می‌گفت: خداوند خلف وعده نمی‌کند. پس این فرموده خداوند نازل شد: «یُمدِدکم ربُّکم» و این فرموده: «اذ یوحِی ربُّک». ابلیس به صورت سراقة، مشرکان را یاری کرد. و هنگامی که ابلیس به جبرئیل و میکائیل و اسرافیل به همراه دیگر فرشتگان رسید، پشت کرد و گریخت و به مشرکان گفت: من از شما بیزارم. و فرشتگان با گرزها بر گردن‌ها و سرانگشتان آنان می‌زدند. و پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم مشتی سنگریزه را به سمت صورت‌های آنان پاشید و فرمود: «زشت باد چهره‌هایتان». چشم همه آنان صدمه دید و شکست خوردند. و خداوند نازل کرد: «لَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُمْ ». ابن مسعود ابو جهل را دید که در اثر ضربه معاذ بن عمرو بن عفراء بر زمین افتاده و سرش را قطع می‌کرد و او می‌گفت: ای چوپان کوچک، بر جایگاه والا و سختی بالا رفتی. - . مناقب آل ابی طالب ۱ : ۱۲۲ - ۱۲۳ -

**[ترجمه]

«۲۱»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ أَبِی بَصِیرٍ قَالَ: قَرَأْتُ عِنْدَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَ أَنْتُمْ أَذِلَّةٌ فَقَالَ مَهْ لَیْسَ هَكَذَا أَنْزَلَهَا اللَّهُ إِنَّمَا نَزَلَتْ وَ أَنْتُمْ قَلِیلٌ (۴).

ص: ۲۸۳

۱- الوحی: السریع.

۲- فی السیره و الامتاع: ضربه معاذ بن عمرو بن الجموع ضربه أطنت قدمه بنصف ساقه، ثمّ ضربه معوذ (و معاذ) و عوف ابنا عفراء. فی الامتاع فترك و به رمق.

۳- مناقب آل أبی طالب ۱: ۱۲۲ و ۱۲۳.

۴- تفسیر العیّاشیّ ۱: ۱۹۶، و الآیه أشرنا إلی موضعها فی صدر الباب.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: ابو بصیر می گوید: نزد امام صادق علیه السلام خواندم: «وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّهُ بِبَدْرٍ وَأَنتُمْ أَذِلَّةٌ» فرمود: ساکت شو. خداوند آیه را این گونه نازل نکرده است، بلکه این گونه نازل شده است: «وَ أَنْتُم قَلِيلٌ». - . تفسیر عیاشی ۱ : ۱۹۶ –

ص: ۲۸۳

**[ترجمه]

«۲۲»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: سَأَلَهُ أَبِی (۱) عَنْ هَذِهِ الْآيَةِ لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَ أَنْتُمْ أَذِلَّةٌ قَالَ لَيْسَ هَكَذَا أَنْزَلَ اللَّهُ مَا أَذَلَّ اللَّهُ رَسُولَهُ قَطُّ إِنَّمَا أُنْزِلَتْ وَ أَنْتُمْ قَلِيلٌ.

عیسی عن صفوان عن ابن سنان مثله (۲).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: عبدالله بن سنان می گوید: پدرم از امام صادق علیه السلام درباره آیه «وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّهُ بِبَدْرٍ وَأَنتُمْ أَذِلَّةٌ» پرسید. ایشان فرمود: خداوند این گونه نازل نکرده است. خداوند رسولش را صلی الله علیه و آله و سلم هرگز خوار نمی کند، بلکه این گونه نازل شده است: و أنتمْ قليلٌ. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۱۹۶ –

عیسی، از صفوان، از ابن سنان نیز مانند آن را نقل کرده است. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۱۹۶ –

**[ترجمه]

«۲۳»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ رِبْعِيٍّ عَنْ حَرِيزٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَرَأَ وَ لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَ أَنْتُمْ ضُعَفَاءُ وَ مَا كَانُوا أَذِلَّةً وَ رَسُولُ اللَّهِ فِيهِمْ عَلَيْهِ وَ عَلَى آلِهِ السَّلَامُ (۳).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: حَریز می گوید: امام صادق علیه السلام آیه را چنین خواند: «وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّهُ بِبَدْرٍ وَأَنتُمْ ضُعفَاء» و گفت: آن‌ها خوار و ذلیل نبودند؛ زیرا رسول خدا صلی الله علیه و آله در میان آن‌ها بود. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۱۹۶ –

**[ترجمه]

«۲۴»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: كَانَتْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ الْعَمَائِمُ الْبِيضُ الْمُرْسَلَةُ يَوْمَ بَدْرٍ (۴).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: جابر، از امام باقر علیه السلام نقل کرده است که فرمود: فرشتگان در جنگ بدر، عمامه های سفید فروهشته بر سر داشتند. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۱۹۶ -

**[ترجمه]

«۲۵»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ هَمَّامٍ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِ اللَّهِ مُسَوِّمِینَ قَالَ الْعَمَائِمُ قَالَ اعْتَمَّ رَسُولُ اللَّهِ فَسَوَّمَ لَهَا مِنْ بَیْنِ یَدَیْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ (۵).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: اسماعیل بن همام از ابوالحسن علیه السلام نقل کرده که فرمود: در این آیه منظور از «مسوّمین» عمامه ها می باشد. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم عمامه می بست و آن را از جلو و پشت آویزان می کرد. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۱۹۶ -

**[ترجمه]

«۲۶»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ ضُرَیْسِ بْنِ عَبْدِ الْمَلِکِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ الْمَلَائِکَهَ الَّذِینَ نَصَرُوا مُحَمَّداً صلی الله علیه و آله یَوْمَ بَدْرٍ فِی الْأَرْضِ مَا صَعِدُوا بَعْدُ وَ لَا یَصْعَدُونَ حَتَّی یَنْصُرُوا صَاحِبَ هَذَا الْأَمْرِ (۶) وَ هُمْ خَمْسَهُ آلَافٍ (۷).

ص: ۲۸۴

۱- لعله مصحف «سئل» او أن فاعل قال عبد اللّه بن سنان.

۲- تفسیر العیّاشیّ ۱: ۱۹۶.

۳- تفسیر العیّاشیّ ۱: ۱۹۶.

۴- تفسیر العیّاشیّ ۱: ۱۹۶.

۵- تفسیر العیّاشیّ ۱: ۱۹۶ و فیه: قال: العمائم اعتم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فسد لها.

۶- أی المهدی الذی بشر بخروجه النبیّ المعظم صلّی اللّه علیه و آله و سلم فی روایات متواتره من الخاصّه و العامّه، و هو الامام محمّد بن الحسن العسکریّ المهدی المنتظر الامام الثانی عشر علیه السلام.

۷- تفسیر العیّاشیّ ۱: ۱۹۷.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: ضُریس بن عبدالملِک، از امام باقر علیه السلام نقل کرده که فرمود: فرشتگانی که در جنگ بدر به محمّد صلی الله علیه و آله در روی زمین کمک کردند، دیگر هرگز صعود نکردند و نخواهند کرد تا این که به صاحب این امر (امام زمان) کمک کنند و تعداد آن‌ها پنج هزار می باشد. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۱۹۷ -

ص: ۲۸۴

**[ترجمه]

«۲۷»

قب، المناقب لابن شهرآشوب رُوِیَ عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ أَنَّهُ لَمَّا جَاءَ أَبُو الْیَسَرِ الْأَنْصَارِیُّ بِالْعَبَّاسِ فَقَالَ وَ اللَّهِ مَا أَسَرَنِی إِلَّا ابْنُ أَخِی عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله صَدَقَ عَمِّی ذَلِکَ مَلَکٌ کَرِیمٌ فَقَالَ قَدْ عَرَفْتُهُ بِجَلَحَتِهِ (۱) وَ حُسْنِ وَجْهِهِ فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله إِنَّ الْمَلَائِکَهَ الَّذِینَ أَیَّدَنِی اللَّهُ بِهِمْ عَلَی صُورَهِ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ لِیَکُونَ ذَلِکَ أَهْیَبَ فِی صُدُورِ الْأَعْدَاءِ وَ قَالَ أَبُو الْیَسَرِ الْأَنْصَارِیُّ رَأَیْتَ الْعَبَّاسَ آنِفاً وَ عَقِیلًا مَعَهُمَا رَجُلٌ عَلَی فَرَسٍ أَبْلَقَ عَلَیْهِ ثِیَابٌ (۲) یَقُودُ الْعَبَّاسَ وَ عَقِیلًا فَدَفَعَهُمَا إِلَی عَلِیٍّ وَ قَالَ یَا عَلِیُّ هَذَانِ عَمُّکَ وَ أَخُوکَ فَدُونَکَهُمَا (۳) فَأَنْتَ أَوْلَی بِهِمَا فَحَکَی ذَلِکَ لِرَسُولِ اللَّهِ فَقَالَ ذَلِکَ جَبْرَئِیلُ عَلَیْهِ السَّلَامُ دَفَعَهُمَا إِلَیْکَ.

الْفُصُولُ وَ الْعُیُونُ وَ الْمَحَاسِنُ، عَنِ الْمُفِیدِ قَالَ الصَّادِقُ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی حَدِیثِ بَدْرٍ لَقَدْ کَانَ یُسْأَلُ الْجَرِیحُ مِنَ الْمُشْرِکِینَ فَیُقَالُ مَنْ جَرَحَکَ فَیَقُولُ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ فَإِذَا قَالَهَا مَاتَ.

فَضَائِلُ الصَّحَابَهِ، عَنْ أَحْمَدَ وَ خَصَائِصُ الْعَلَوِیَّهِ عَنِ النَّطَنْزِیِّ قَالَ الْحَارِثُ لَمَّا کَانَتْ لَیْلَهُ بَدْرٍ قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله مَنْ یَسْتَسْقِی لَنَا مِنَ الْمَاءِ فَأَحْجَمَ النَّاسُ فَقَامَ عَلِیٌّ فَاحْتَضَنَ (۴) قِرْبَهً ثُمَّ أَتَی بِئْراً بَعِیدَهَ الْقَعْرِ مُظْلِمَهً فَانْحَدَرَ فِیهَا فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَی جَبْرَئِیلَ وَ مِیکَائِیلَ وَ إِسْرَافِیلَ عَلَیْهِ السَّلَامُ تَأَهَّبُوا لِنُصْرَهِ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله وَ حَزْبِهِ (۵) فَهَبَطُوا مِنَ السَّمَاءِ لَهُمْ لَغَطٌ (۶) یُذْعَرُ مَنْ یَسْمَعُهُ فَلَمَّا حَاذُوا الْبِئْرَ فَسَلَّمُوا (۷) عَلَیْهِ مِنْ عِنْدِ آخِرِهِمْ إِکْرَاماً وَ تَبْجِیلًا.

ص: ۲۸۵

۱- الجلحه: موضع انحسار الشعر عن جانبی الرأس و الرجل أجلح.

۲- فی المصدر: علیه ثیاب بیض.

۳- دونک: اسم فعل بمعنی خذ، أی خذهما.

۴- أی جعلها فی حضنه. و الحضن: ما دون الابط إلی الکشح، أو الصدر و العضدان و ما بینهما.

۵- فی المصدر: و حزبه.

۶- اللغط: الصوت و الجلبه. أو أصوات مبهمه لا تفهم.

۷- فی المصدر: سلموا علیه.

مُحَمَّدُ بْنُ ثَابِتٍ بِإِسْنَادِهِ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ وَ الْفَلَكِيُّ الْمُفَسِّرُ بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَنَفِيَّةِ قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلِيّاً فِي غَزْوَةِ بَدْرٍ أَنْ يَأْتِيَهُ بِالْمَاءِ حِينَ سَكَتَ أَصْحَابُهُ عَنْ إِيرَادِهِ فَلَمَّا أَتَى الْقَلِيبَ وَ مَلَأَ الْقِرْبَةَ (۱) فَأَخْرَجَهَا جَاءَتْ رِيحٌ فَأَهْرَقَتْهُ (۲) ثُمَّ عَادَ إِلَى الْقَلِيبِ وَ مَلَأَ الْقِرْبَةَ فَجَاءَتْ رِيحٌ فَأَهْرَقَتْهُ وَ هَكَذَا فِي الثَّالِثَةِ فَلَمَّا كَانَتِ الرَّابِعَةُ مَلَأَهَا فَأَتَى (۳) بِهِ النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله وَ أَخْبَرَهُ بِخَبَرِهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَمَّا الرِّيحُ الْأُولَى فَجَبْرَئِيلُ فِي أَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ سَلَّمُوا عَلَيْكَ وَ الرِّيحُ الثَّانِيَةُ مِيكَائِيلُ فِي أَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ سَلَّمُوا عَلَيْكَ وَ الرِّيحُ الثَّالِثَةُ إِسْرَافِيلُ فِي أَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ سَلَّمُوا عَلَيْكَ وَ فِي رِوَايَةٍ وَ مَا أَتَوْكَ إِلَّا لِيَحْفَظُوكَ.

وَ قَدْ رَوَاهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ صَالِحٍ بِإِسْنَادِهِ عَنِ اللَّيْثِ وَ كَانَ يَقُولُ كَانَ لِعَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي لَيْلَةٍ وَاحِدَةٍ ثَلَاثَةُ آلَافِ مَنْقَبَةٍ وَ ثَلَاثَةُ مَنَاقِبَ.

ثُمَّ يَرْوِي هَذَا الْخَبَرَ (۴).

**[ترجمه]مناقب: از عامر بن سعد روایت شده: هنگامی که ابو الیَسَر انصاری، عباس را آورد، گفت: به خدا سوگند کسی جز علی بن ابی طالب مرا اسیر نکرد. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: عمویم راست می‌گوید، آن فرشته‌ای گرامی بوده است. گفت: او را با جلوی پیشانی و چهره زیبایش شناختم. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: فرشتگانی که خداوند به واسطه آنان مرا یاری کرد، به شکل و صورت علی ابن ابی طالب بودند تا بدین وسیله رعب و هیبت بیشتری در دل دشمنان افکنده شود. ابو الیَسَر انصاری گفت: چندی پیش عباس و عقیل را دیدم که مردی با آن‌ها بود که بر اسبی ابلق سوار بود و لباس‌های سفیدی بر تن داشت و عباس و عقیل را پیش می‌راند و آن دو را به نزد علی برد و گفت: ای علی این دو نفر عمو و برادرت هستند، آن‌ها را بگیر تو به آنان سزاوارتری. و علی علیه السلام این ماجرا را برای رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بازگو کرد و پیامبر فرمود: او جبرئیل علیه السلام بوده که عباس و عقیل را به تو تحویل داده است.

کتاب الفصول و العیون و محاسن: از مفید نقل شده که امام صادق درباره ماجرای بدر فرمود: از مشرکانی که در جنگ بدر زخمی شده بودند، سوال می‌شد که چه کسی تو را زخمی کرد؟ می‌گفت: علی بن ابی طالب. و چون این را بر زبان می‌آورد، می‌مرد.

فضائل الصحابهٔ: از احمد، و خصائص العلویهٔ: از نطنزی روایت شده که حارث گفت: در شب بدر پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: چه کسی برای ما آب می‌آورد؟ مردم خودداری کرده و منصرف شدند. پس علی علیه السلام برخاست و مشک آبی در بغل گرفت سپس به نزد چاهی عمیق و تاریک آمد و از چاه پایین رفت. خداوند به جبرئیل و میکائیل و اسرافیل وحی کرد که برای نصرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم و حزب او آماده شوید. پس آن‌ها از آسمان فرود آمدند و سر و صدای بسیاری برپا کردند که هر کس می‌شنید می‌ترسید. چون به چاه رسیدند از روی اکرام و احترام به او سلام دادند.

ص: ۲۸۵

محمد بن ثابت با إسنادش از ابن مسعود و فَلَکیّ با إسناد خود از محمد بن حَنَفیّهٔ روایت کرده که گوید: رسول خدا صلی الله

علیه و آله و سلم در جنگ بدر علی علیه السلام را فرستاد تا برایش آب بیاورد و این در زمانی بود که یارانش از آوردن آب خودداری کردند و سکوت اختیار کرده بودند. هنگامی که به بالای چاه رسید و مُشک را پر کرد و از چاه بیرون آمد، بادی وزید و آب مشک را ریخت. سپس دوباره به چاه رفت و مشک را پر از آب نمود و باز بادی وزید و آب مشک را ریخت. بار سوم نیز همین اتفاق افتاد. برای بار چهارم او مشک را پر از آب کرد و به نزد پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم برد و ماجرا را برایش بازگو نمود. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: باد اول برای این بود که جبرئیل و هزار فرشته بر تو سلام دادند و باد دوم بدین جهت بود که میکائیل و هزار فرشته بر تو سلام دادند و در هنگام باد سوم نیز اسرافیل به همراه هزار فرشته بر تو سلام دادند.

و در روایتی آمده است که: فرشتگان فقط برای محافظت از تو آمده بودند.

عبد الرحمن بن صالح با اسناد خود از لَیث روایت کرده که می گفت: علی علیه السلام فقط در یک شب سه هزار و سه منقبه (کار نیک) داشت. سپس این روایت را نقل می کرد. - . مناقب آل ابی طالب ۲ : ۷۹ - ۸۰ -

**[ترجمه]

«۲۸»

شی، تفسیر العیاشی أَبُو عَلِیٍّ الْمَحْمُودِیُّ عَنْ أَبِیهِ رَفَعَهُ فِی قَوْلِ اللَّهِ یَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبارَهُمْ (۵) قَالَ إِنَّمَا أَرَادَ وَ أَسْتَاهَهُمْ (۶) إِنَّ اللَّهَ کَرِیمٌ یَکْنِی (۷).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: ابو علی محمودی، از پدرش در حدیثی مرفوع روایت کرده است که درباره این گفته خدای تعالی: «یَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ». فرمود: همانا باسن‌هایشان را اراده کرده و خدا بزرگوار است و با کنایه سخن می گوید. - . تفسیر عیاشی ۲ : ۶۵ -

**[ترجمه]

«۲۹»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَسْبَاطٍ سَمِعَ أَبَا الْحَسَنِ الرِّضَا عَلَیْهِ السَّلَامُ یَقُولُ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ أُتِیَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله بِمَالٍ فَقَالَ لِلْعَبَّاسِ ابْسُطْ رِدَاکَ فَخُذْ مِنْ هَذَا الْمَالِ طَرَفاً قَالَ فَبَسَطَ رِدَاءَهُ فَأَخَذَ طَرَفاً مِنْ ذَلِکَ الْمَالِ قَالَ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله هَذَا مِمَّنْ قَالَ (۸) اللَّهُ یا أَیُّهَا النَّبِیُّ قُلْ لِمَنْ فِی أَیْدِیکُمْ مِنَ الْأَسْری (۹) إِنْ یَعْلَمِ اللَّهُ فِی

ص: ۲۸۶

۱- فی المصدر: فملا القربه الماء.

٢- فى نسخه المصنّف: فهراقته. و لعله مصحف فاهرقته.

٣- فى المصدر فأتى بها.

۴- مناقب آل أبى طالب ٢: ٧٩ و ٨٠.

۵- الآيه أشرنا إلى موضعها فى صدر الباب.

۶- جمع الاست: العجز.

٧- تفسير العيّاشىّ ٢: ۶۵ و فيه: يكن.

٨- هذا ممّا قال خ ل أقول: يوجد ذلك فى المصدر.

٩- فى نسخه المصنّف و المصدر: من الأسارى. و لعله وهم من نساخ التفسير.

قُلُوبِكَمْ خَيْراً يُؤْتِكَمْ خَيْراً مِمَّا أَخِذَ مِنْكَمْ (۱)

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: علی بن اسباط، از امام رضا علیه السلام شنید که فرمودند: امام صادق علیه السلام فرمودند: مبلغی پول برای پیامبر صلی الله علیه و آله، آوردند. ایشان به عباس فرمود: ردایت را باز کن و مقداری از این پول بردار. او ردایش را گسترد و مقداری از آن پول را برداشت. فرمود: سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: این پول از جمله اموالی است که خدا درباره آن چنین فرمود: «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُل لِّمَن فِي أَيْدِيكُم مِّنَ الأَسْرَى إِن يَعْلَمِ اللّهُ فِي

ص: ۲۸۶

قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِّمَّا أُخِذَ مِنكُمْ» - . تفسیر عیاشی ۲ : ۶۹ -

**[ترجمه]

«۳۰»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْخَثْعَمِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِهِ وَ إِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّها لَكُمْ وَ تَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذاتِ الشَّوْكَهِ تَكُونُ لَكُمْ فَقَالَ الشَّوْكَهُ الَّتِي فِيهَا الْقِتَالُ (۲).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: محمد بن یحیی خَثعَمی، از امام صادق علیه السلام روایت کرده است که درباره این فرموده خدای عز و جل: «وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتِيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَهِ تَكُونُ لَكُمْ» { و [به یاد آورید] هنگامی را که خدا یکی از دو دسته [کاروان تجارتی قریش یا سپاه ابو سفیان] را به شما وعده داد که از آنِ شما باشد، و شما دوست داشتید که دسته بی سلاح برای شما باشد} فرمود: منظور چنگال و سلاحی که در جنگ است. - . تفسیر عیاشی ۲ : ۴۹ -

**[ترجمه]

«۳۱»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يُوسُفَ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقُلْتُ إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلائِكَهِ أَنِّي مَعَكُمْ قَالَ إِلْهَامٌ (۳).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از محمد بن یوسف روایت شده که گفت: پدرم به من خبر داد که از امام صادق علیه السلام درباره این فرموده خداوند: «اذ یوحی ربّك الی الملائکهٔ انّی معکم» پرسید. فرمود: آن الهام است. - . تفسیر عیاشی ۲ : ۵۰ -

**[ترجمه]

«۳۲»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِ اللَّهِ وَ یُذْهِبَ عَنْکَمْ رِجْزَ الشَّیْطانِ قَالَ لَا یَدْخُلُنَا (۴) مَا یَدْخُلُ النَّاسَ مِنَ الشَّکِّ (۵).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: مردی، از امام صادق علیه السلام روایت شده است که درباره این سخن خدای تبارک و تعالی: «وَیُذْهِبَ عَنکُمْ رِجْزَ الشَّیْطَانِ» فرمودند: شکی که به مردم راه می یابد، به ما راه نمی یابد. - . تفسیر عیاشی ۲ : ۵۰ -

**[ترجمه]

بیان

لعله علیه السلام قال هذا فی تفسیر قوله تعالی یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ (۶) فذکره الراوی هاهنا أو المراد أن الرجز الذی حصل لهم هو الشک و نحن مبرءون من ذلک.

**[ترجمه]شاید امام این عبارت را در تفسیر این فرموده خداوند متعال گفته باشد: «یرید الله لیذهب عنکم الرجس» و راوی آن را در این جا ذکر کرده است، یا مقصود این باشد که وسوسه‌ای که به آنان راه یافت، شک و تردید است که ما از آن مبرّا هستی.

**[ترجمه]

«۳۳»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ کُلَیْبٍ الْأَسَدِیِّ عَنْ أَبِیهِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ وَ ما رَمَیْتَ إِذْ رَمَیْتَ وَ لکِنَّ اللَّهَ رَمی قَالَ عَلِیٌّ نَاوَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْقَبْضَةَ الَّتِی رَمَی بِهَا (۷).

وَ فِی خَبَرٍ آخَرَ عَنْهُ أَنَّ عَلِیّاً نَاوَلَهُ قَبْضَةً مِنْ تُرَابٍ فَرَمَی بِهَا.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: محمد بن کُلَیب اسدی، از پدرش نقل کرده است که گفت: از امام صادق علیه السلام درباره این سخن خدای تبارک و تعالی: «وَمَا رَمَیْتَ إِذْ رَمَیْتَ وَلَـکِنَّ اللّهَ رَمَی» سئوال کردم. فرمود: علی علیه السلام مشتی خاک به رسول خدا صلی الله علیه و آله، داد تا آن را پرتاب کند.

و در روایتی دیگر: علی علیه السلام مشتی از خاک را گرفت و آن را پرتاب کرد. - . تفسیر عیاشی ۲ : ۵۲ -

**[ترجمه]

«۳۴»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِی الْمِقْدَامِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: نَاوَلَ

۱- تفسیر العیّاشیّ ۲: ۶۹، و الآیه أشرنا إلی موضعها فی صدر الباب.

۲- تفسیر العیّاشیّ ۲: ۴۹، و الآیه قد أشرنا إلی موضعها فی صدر الباب.

۳- تفسیر العیّاشیّ ۲: ۵۰، و الآیه قد أشرنا إلی موضعها فی صدر الباب.

۴- لعل المعنی ان الخطاب فی الآیه غیر شامل للنبی صلّی اللّه علیه و آله و سلم و لعلی علیه السلام، بل هو إلی سائر المسلمین، لان الشک من رجز الشیطان، و هو لا یدخلنا.

۵- تفسیر العیّاشیّ ۲: ۵۰، و الآیه أشرنا إلی موضعها فی صدر الباب.

۶- الأحزاب: ۳۳.

۷- تفسیر العیّاشیّ ۲: ۵۲.

رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَلِيُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ کَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ قَبْضَهً مِنْ تُرَابٍ الَّتِی رَمَی بِهَا فِی وُجُوهِ الْمُشْرِکِینَ فَقَالَ اللَّهُ وَ ما رَمَیْتَ إِذْ رَمَیْتَ وَ لکِنَّ اللَّهَ رَمی (۱).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: عَمرو بن ابو مِقدام، از علی بن حسین علیه السلام روایت کرده است که فرمود:

ص: ۲۸۷

علی علیه السلام به رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم مشتی خاک را که به صورت مشرکین پاشید داد، پس خدا فرمود: «وَمَا رَمَیْتَ إِذْ رَمَیْتَ وَلَ-کِنَّ اللّهَ رَمَی». - . تفسیر عیاشی ۲ : ۵۲ -

**[ترجمه]

«۳۵»

قب، المناقب لابن شهرآشوب فِی الصَّحِیحَیْنِ (۲) أَنَّهُ نَزَلَ قَوْلُهُ تَعَالَی هذانِ خَصْمانِ اخْتَصَمُوا فِی سِتَّهِ نَفَرٍ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ وَ الْکُفَّارِ تَبَارَزُوا یَوْمَ بَدْرٍ وَ هُمْ حَمْزَهُ وَ عُبَیْدَهُ وَ عَلِیٌّ وَ الْوَلِیدُ وَ عُتْبَهُ وَ شَیْبَهُ.

وَ قَالَ الْبُخَارِیُّ وَ کَانَ أَبُو ذَرٍّ یُقْسِمُ بِاللَّهِ أَنَّهَا نَزَلَتْ فِیهِمْ.

و به قال عطاء و ابن خیثم (۳) و قیس بن عباد و سفیان الثوری و الأعمش و سعید

ص: ۲۸۸

۱- تفسیر العیّاشیّ ۲: ۵۲، و الآیه قد أشرنا إلی موضعها فی صدر الباب.

۲- لفظ الحدیث فی صحیح البخاریّ ۵: ۹۵ هکذا: حدّثنی محمّد بن عبد اللّه الرقاشی حدّثنا معتمر قال: سمعت أبی یقول: حدّثنا أبو مجلز، عن قیس بن عباد، عن علیّ بن أبی طالب رضی اللّه عنه أنّه قال: «انا اول من یجثو بین یدی الرحمن للخصومه یوم القیامه» و قال قیس ابن عباد: و فیهم أنزلت: «هذانِ خَصْمانِ اخْتَصَمُوا فِی رَبِّهِمْ» قال: هم الذین تبارزوا یوم بدر حمزه و علی و عبیده (أو أبو عبیده) بن الحارث و شیبه بن ربیعه و عتبه و الولید بن عتبه.

۳- هکذا فی نسخه المصنّف، و فیه وهم، و الصحیح خثیم بتقدیم الثاء مصغرا، و الرجل هو عبد اللّه بن عثمان بن خثیم القارئ المکی أبو عثمان المتوفّی سنه ۱۳۲.

بن جبیر و ابن عباس ثم قال ابن عباس و فَالَّذِینَ کَفَرُوا یعنی عتبه و شیبه و الولید قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِیابٌ مِنْ نارٍ (۱) الآیات و أنزل فی أمیر المؤمنین و حمزه و عبیده إِنَّ اللَّهَ یُدْخِلُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جَنَّاتٍ إلی قوله صِراطِ الْحَمِیدِ (۲)

أَسْبَابُ النُّزُولِ، رَوَی قَیْسُ بْنُ سَعْدِ بْنِ عُبَادَهَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام قَالَ: فِینَا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآیَهُ وَ فِی مُبَارِزِینَا یَوْمَ بَدْرٍ إِلَی قَوْلِهِ عَذابَ الْحَرِیقِ (۳).

وَ رَوَی جَمَاعَهٌ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ نَزَلَ قَوْلُهُ أَمْ حَسِبَ الَّذِینَ اجْتَرَحُوا السَّیِّئاتِ (۴) یَوْمَ بَدْرٍ فِی هَؤُلَاءِ السِّتَّهِ.

شُعْبَهُ وَ قَتَادَهُ وَ عَطَاءٌ وَ ابْنُ عَبَّاسٍ فِی قَوْلِهِ تَعَالَی وَ أَنَّهُ هُوَ أَضْحَکَ وَ أَبْکی (۵) أَضْحَکَ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام وَ حَمْزَهَ وَ عُبَیْدَهَ یَوْمَ بَدْرٍ الْمُسْلِمِینَ وَ أَبْکَی کُفَّارَ مَکَّهَ حَتَّی قُتِلُوا وَ دَخَلُوا النَّارَ.

الْبَاقِرُ علیه السلام فِی قَوْلِهِ وَ بَشِّرِ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ (۶) نَزَلَتْ فِی حَمْزَهَ وَ عَلِیٍّ وَ عُبَیْدَهَ.

**[ترجمه]مناقب: در صحیحین - . صحیح بخاری ۵ : ۹۵ -

آمده است که: آیه «هذان خصمان اختصموا» درباره شش نفر از مؤمنان و کفار نازل شد که در روز بدر به مباره برخاستند و اینان: حمزه و عُبیده و علی و ولید و عُتبه و شَیبه بودند.

بخاری گوید: ابوذر سوگند یاد می کرد که این آیه درباره آن‌ها نازل شد.

و همین نظر را عطا، ابن خیثم، قیس بن عباد، سفیان ثوری،أعمش و سعید

ص: ۲۸۸

بن جبیر و ابن عباس نقل کرده‌اند. سپس ابن عباس گوید: مقصود از «و الذین کفروا» عتبه، شیبه و ولید است. « قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِیابٌ مِنْ نارٍ » - . حج / ۱۹ - { جامه هایی از آتش برایشان بریده شده است} . و درباره امیر المؤمنین و حمزه و عبیده این آیه نازل شد: «إِنَّ اللَّهَ یُدْخِلُ الَّذِینَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ یُحَلَّوْنَ فِیهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِن ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِیهَا حَرِیرٌ وَهُدُوا إِلَی الطَّیِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَهُدُوا إِلَی صِرَاطِ الْحَمِیدِ» {خدا کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده اند در باغهایی که از زیر [درختان] آن نهرها روان است درمی آورد: در آن جا با دستبندهایی از طلا و مروارید آراسته می شوند، و لباسشان در آن جا از پرنیان است. و به گفتار پاک هدایت می شوند و به سوی راه [خدای] ستوده هدایت می گردند.} - . حج / ۲۳ - ۲۴ -

اسباب نزول: قَیس بن سَعد بن عُبادهٔ از علی بن ابی طالب علیه السلام روایت کرده که فرمود: این آیه درباره ما و مجاهدان ما در روز بدر نازل شد تا این فرموده خداوند: « عَذَابَ الْحَرِیقِ » - . حج / ۱۹ - ۲۲ -

جماعتی از ابن عباس روایت کرده‌اند که در تفسیر این فرموده خداوند: « أَمْ حَسِبَ الَّذِینَ اجْتَرَحُوا السَّیِّئاتِ » - . جاثیه / ۲۱ -

گفته است: این آیه درباره روز بدر در شأن این شش نفر نازل شد.

شُعبه و قَتاده و عَطاء و ابن عباس درباره این فرموده خداوند متعال: « وَ أَنَّهُ هُوَ أَضْحَکَ وَ أَبْکی » - . نجم / ۴۳ -

گویند: خداوند در روز بدر مسلمانان، امیر المؤمنین علیه السلام و حمزه و عبیده را خندانید و کفار مکّه را گریاند تا این که به قتل رسیده و وارد آتش شدند.

امام باقر علیه السلام در تفسیر این فرموده خداوند « وَ بَشِّرِ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ » - . بقره / ۲۵ -

فرمود: این آیه درباره حمزه و علی و عُبیده نازل شد.

**[ترجمه]

تفسیر

أبی یوسف النسوی و قبیصه بن عقبه عن الثوری عن منصور عن مجاهد عن ابن عباس فی قوله أَمْ نَجْعَلُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ الآیه نزلت فی علی و حمزه و عبیده کَالْمُفْسِدِینَ فِی الْأَرْضِ (۷) عتبه و شیبه و الولید.

الکلبی نزلت فی بدر یا أَیُّهَا النَّبِیُّ حَسْبُکَ اللَّهُ وَ مَنِ اتَّبَعَکَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ (۸)

۱- الحجّ: ۱۹.
۲- الحجّ: ۲۳ و ۲۴.
۳- الحجّ: ۱۹- ۲۲.
۴- الجاثیه: ۲۱.
۵- النجم: ۴۳.
۶- البقره: ۲۵.
۷- ص: ۲۸.
۸- الأنفال: ۶۴.

أورده النطنزی فی الخصائص عن الحداد عن أبی نعیم.

وَ الصَّادِقُ وَ الْبَاقِرُ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ نَزَلَتْ فِی عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ لَقَدْ نَصَرَکُمُ اللّٰهُ بِبَدْرٍ وَ أَنْتُمْ أَذِلَّهٌ.

المؤرخ و صاحب الأغانی و محمد بن إسحاق کان صاحب رایه رسول الله صلی الله علیه و آله یوم بدر علی بن أبی طالب علیه السلام و لما التقی الجمعان تقدم عتبه و شیبه و الولید و قالوا یا محمد أخرج إلینا أکفاءنا من قریش فتطاولت الأنصار لمبارزتهم فدفعهم النبی صلی الله علیه و آله و أمر علیا و حمزه و عبیده بالمبارزه فحمل عبیده علی عتبه فضربه علی رأسه ضربه فلقت هامته و ضرب عتبه عبیده علی ساقه فأطنها فسقطا جمیعا و حمل شیبه علی حمزه فتضاربا بالسیف حتی انثلما و حمل علی علی الولید فضربه علی حبل عاتقه خرج (۱) السیف من إبطه.

و فی إبانه الفلکی أن الولید کان إذا رفع ذراعه ستر وجهه من عظمها و غلظها.

ثم اعتنق حمزه و شیبه فقال المسلمون یا علی أ ما تری هذا الکلب یهر عمک فحمل علی علیه ثم قال یا عم طأطئ رأسک و کان حمزه أطول من شیبه فأدخل حمزه رأسه فی صدره فضربه علی فطرح نصفه ثم جاء إلی عتبه و به رمق فأجهز علیه.

و کان حسان قال (۲) فی قتل عمرو بن عبد ود:

و لقد رأیت غداه بدر عصبه***ضربوک ضربا غیر ضرب المحضر (۳)

ص: ۲۹۰

۱- فی المصدر: و خرج.

۲- فی المصدر: یقول.

۳- فی المصدر: المحصر بالصاد، و فی سیره ابن هشام ۳: ۳۰۵: الحسر بضم الحاء المهمله و تشدید السین مفتوحه، جمع حاسر و هو الذی لا درع له، و فی هامشه: و تروی بالخاء المعجمه و السین المهمله و هو جمع خاسر و هو اسم فاعل من الخسران و هو الهلاک.

أصبحت لا تدعى ليوم كريهه*** يا عمرو أو لجسيم أمر منكر

فأجابه بعض بنى عامر:

كذبتم و بيت الله لم تقتلوننا***و لكن بسيف الهاشميين فافخروا

بسيف بن عبد الله أحمد فى الوغى*** (١) بكف على نلتم ذاك فاقصروا

و لم تقتلوا عمرو بن ود***و لا ابنه و لكنه الكفو الهزبر الغضنفر

على الذى فى الفخر طال ثناؤه***فلا تكثروا الدعوى عليه فتفجروا

ببدر خرجتم للبراز فردكمشيوخ قريش جهره و تأخروا(٢)

فلما أتاهم حمزه و عبيده***و جاء على بالمهند يخطر

فقالوا نعم أكفاء صدق فأقبلوا***إليهم سراعا إذ بغوا و تجبروا

فجال على جوله هاشميه***فدمرهم لما عتوا و تكبروا

و فى مجمع البيـان أنه قتـل سـبعه و عشـرين مبارزا و فى الإرشاد قتل خمسه و ثلاثين و قال زيـد بن وهب قال أمير المؤمنين عليه السلام و ذكر حديث بدر و قتلنا من المشركين سبعين و أسرنا سبعين.

محمد بن إسحاق أكثر قتلى المشركين يوم بدر كان لعلى.

الزمخشرى فى الفائق

قَالَ سَعْدُ بْنُ أَبِى وَقَّاصٍ رَأَيْتُ عَلِيّاً يُحَمْحِمُ فَرَسَهُ وَ هُوَ يَقُولُ:

بَازِلُ عَامَيْنِ حَدِيثُ سِنِّى*** سَنَحْنَحُ اللَّيْلِ كَأَنِّى جِنِّىٌّ

لِمِثْلِ هَذَا وَلَدَتْنِى أُمِّى

الْمَرْزُبَانِيُّ فِى كِتَابِ أَشْعَارِ الْمُلُوكِ وَ الْخُلَفَاءِ أَنَّ عَلِيّاً أَشْجَعُ الْعَرَبِ حَمَلَ يَوْمَ بَدْرٍ وَ زَعْزَعَ الْكَتِيبَهَ وَ هُوَ يَقُولُ:

لَنْ يَأْكُلُوا التَّمْرَ بِظَهْرِ مَكَّهَ***مِنْ بَعْدِهَا حَتَّى تَكُونَ الرَّكَّهُ

١- فی المصدر: الوغی و هو الصحیح. و الوغی: الحرب.
٢- فتأخروا خ ل.

عبد الله بن رواحه:

ليهن عليا (۱) يوم بدر حضوره***و مشهده بالخير ضربا مرعبلا

و كائن له من مشهد غير خامل***يظل له رأس الكمی مجدلا.

و غادر كبش القوم فی القاع ثاويا*** تخال عليه الزعفران المعللا.

صريعا ينوء (۲) القشعمان برأسه***و تدنو إليه الضبع طولا لتأكلا

و قالت هند فی عتبه و شيبه:

أيا عين جودی بدمع سرب (۳)*** علی خير خندف لم ينقلب

تداعی له رهطه غدوه***بنو هاشم و بنو المطلب

يذيقونه حد أسيافهم***يعرونه (۴) بعد ما قد شحب. (۵)

و وجدت فی كتاب المقنع قول هند:

أبی و عمی و شقيق بكری***أخی الذی كان كضوء البدر

بهم كسرت يا علی ظهری(۶)

**[ترجمه]ابو يوسف نسویّ و قبيصه بن عقبه از ثوریّ از منصور از مجاهد از ابن عباس روايت كرده‌اند كه در تفسير اين آيه « أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ» گفته است: درباره علی و حمزه و عبيده نازل شد و « كَالْمُفْسِدِينَ فِی الْأَرْضِ » - . ص / ۲۸ -

درباره عتبه و شيبهٔ و وليد نازل شد.

كلبی گويد: در روز بدر اين آيه نازل شد: « يا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللّهُ وَ مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ » - . انفال / ۶۴ -

{ ای پيامبر، خدا و كسانی از مؤمنان كه پيرو تواند تو را بس است.}

ص: ۲۸۹

نظریّ در كتاب خصائص از حداد از ابو نعيم اين قول را روايت كرده است.

امام صادق و امام باقر عليهما السلام فرمودند: آيه « وَ لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّهُ بِبَدْرٍ وَ أَنْتُمْ أَذِلَّةٌ » درباره علی عليه السلام نازل شد.

مورّخ و صاحب کتاب اغانی و محمد بن اسحاق آورده اند: پرچم‌دار رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در روز بدر علی بن ابی طالب علیه السلام بود و زمانی که دو گروه با هم رویاروی شدند عتبه و شیبه و ولید پیش آمدند و گفتند: ای محمد هماوردانی از قریش به جنگ ما بفرست. انصار برای پیکار با آن‌ها پیش‌دستی کردند اما پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم آنان را بازداشت و به علی و حمزه و عبیده امر فرمود که به پیکار بروند. پس عبیده به عتبه حمله کرد و ضربه ای بر او وارد کرد که سرش را با آن ضربه از هم شکافت و عتبه پای عبیده را زد و آن را برید و هر دو بر زمین افتادند. حمزه به شیبه حمله کرد و با شمشیرهایشان به مبارزه پرداختند تا این که این شمشیرها لب پَر شدند و امیر مؤمنان علیه السلام به ولید بن عتبه حمله کرد و شانه اش را زد و شمشیر از زیر بغلش درآمد.

در ابانه فلکی آمده است: ولید چون بازویش را بلند می‌کرد از بس بزرگ و کلفت بود که صورتش را می‌پوشاند.

سپس حمزه و شیبه درگیر شدند. مسلمانان گفتند: ای علی! مگر نمی بینی چگونه این سگ، نفس عمویت را بریده است؟ علی علیه السلام به وی حمله کرد و گفت: عمو، سرت را پایین بیاور. حمزه بلندتر از شیبه بود. حمزه سرش را در سینه اش فرو برد و آن گاه علی علیه السلام ضربه‌ای به سر شیبه وارد آورد که آن را به دو نیم کرد. سپس به طرف عتبه که هنوز جان داشت، به راه افتاد و او را خلاص کرد. حسان درباره کشته شدن عمرو بن عبدود سروده است:

هر آینه دیدی در جنگ بدر مردان دلاوری که تو را زدند نه مانند زدن مردمان وامانده که منجر به مرگ شود.

ص: ۲۹۰

(اکنون) به روزی افتادی ای عمرو که دیگر تو را برای روزهای بزرگ و کارهای سخت دعوت نکنند.

یکی از افراد قبیله بنی عامر او را این گونه پاسخ گفت:

به خانه خدا سوگند که دروغ گفتید و شما ما را نکشتید، ولی به شمشیر بنی هاشم (که از اهل مکه هستند) افتخار کنید.

به شمشیر پسر عبد اللّه یعنی احمد که در جنگ به دست علی بود به این افتخار و سرفرازی رسیدید پس کوتاه کنید این سخنان را.

عمرو بن عبد ودّ و پسرش را شما نکشتید، بلکه همتای هژبر شیردلش او را کشت.

یعنی علی، که ثنای او در حمد بلند است. و شما لاف‌های بیهوده و بسیار بر ما بزنید که پست و کوچک خواهید شد.

(همین شما انصار بودید) که در جنگ بدر برای مبارزه و جنگ بیرون شدید و بزرگان قریش آشکارا شما را باز گرداندند، و پس زدند.

و آن گاه که حمزه و عبیده و علی با آن شمشیری که آهنش هندی و خطرناک بود نزد ایشان آمدند.

گفتند: چه همتایان نیک و درستی هستید، و با شتاب به سوی آن مردمانی که ستم و سرکشی کردند رفتند.

پس علی در میدان جولانی هاشمی کرد و دمار از روزگارشان درآورد آن گاه که سرکشی کردند و تکبر ورزیدند.

در مجمع البیان آمده است که علی علیه السلام بیست و هفت جنگجو را کشت و در ارشاد سی و پنج ذکر شده است. و زید بن وهب گوید: امیر المؤمنین علیه السلام - در ضمن ماجرای بدر - فرمود: و ما هفتاد تن از مشرکان را کشتیم و هفتاد نفر را اسیر کردیم.

محمد بن اسحاق گوید: بیشتر شمار کشتگان روز بدر توسط علی به قتل رسیدند.

زمخشری در فائق گوید: سعد بن ابی وقاص گوید: علی را دیدم که بر اسبش فریاد می‌کشید و این شعر را می‌خواند:

من تازه کار و جوان هستم، و نیرو و توانم در اوج است، شب را نمی‌خوابم گویی جنّی هستم.

و برای این چنین روزی مادر مرا زائیده است.

مرزبانی در کتاب اشعار ملوک خلفاء گوید: علیّ علیه السلام دلاورترین عرب بود که در روز بدر حمله کرد و گردان دشمن را به لرزه درآورد و این شعر را می‌خواند:

از این پس، در پشت مکه هرگز خرما نخواهند خورند، مگر این که بی‌ارزش باشد(در آن باران کم باریده باشد).

ص: ۲۹۱

عبدالله بن رواحه گوید:

باید به علی در روز بدر و حضور او و صحنه مبارزه او تهنیت گفت که ضرباتی بود که دشمن را تکه تکه کرد.

در صحنه نبردی که شرکت کرد و هیچ سستی و ضعفی به خود راه نداد و سرِ مبارز دلاور توسط او به خاک مالیده شد.

بزرگ و رهبر قوم میدان نبرد را ترک کرد و در دشت اقامت کرد گویی زعفران را چندین مرتبه به خود مالیده است.

مقتولی که بر زمین افتاد و عقاب‌ها و بازهای شکاری سر او را به سختی از جا کندند و کفتارها به او نزدیک شدند تا او را بخورند.

هند در رثای عتبه و شیبه سروده است:

ای چشم ببار به اشک ریزان بر بهترین قبیله خندف که از جای خود باز نمی‌گشت.

انجمن کردند برای او در صبحگاه خویشانش از بنی هاشم و فرزندان مطلب.

به او چشاندند تیزی شمشیر خود را، و او را پس از هلاکت برهنه کردند.

و در کتاب المقنع سخن هند را اینگونه یافتم:

پدرم و عویم و برادر تنیم(اولین فرزند پدرم)، برادری که بسان نور ماه بود.

با کشتن آنان ای علی کمرم را شکستی.

**[ترجمه]

بیان

قال الجزری فی حدیث علی علیه السلام بازل عامین حدیث سنی.

البازل من الإبل الذی تم له ثمانی سنین و دخل فی التاسعه و حینئذ یطلع نابه و تکمل قوته ثم یقال له بعد ذلک بازل عام و بازل عامین یقول أنا مستجمع الشباب مستکمل القوه.

و رجل سنحنح لا ینام اللیل و یقال رعبل اللحم أی قطعه و الکمی

ص: ۲۹۲

۱- فی المصدر: لیهن علی.

۲- ناء ینوء: نهض بجهد و مشقه**ناء به: نهض به مثقلا.

۳- فی سیره ابن هشام: أ عینی جودا بدمع سرب.

۴- فی السیره: یعلونه بعد ما قد عطب. و للقصیده أبیات اخری ذکره ابن هشام.

۵- شحب لونه: تغیر من جوع أو مرض أو نحوهما. و فی المصدر و نسخه امین الضرب:

۶- مناقب آل أبی طالب ۲: ۳۱۱- ۳۱۳.

کغنی الشجاع و المجدل الصریع و غادر کبش القوم أی ترک شجاعهم و رئیسهم ثاویا أی مقیما المعللا أی طلی به مره بعد أخری یقال عله ضربا أی تابع علیه الضرب و العلیله المرأه المطیبه طیبا بعد طیب و القشعمان العظیم الذکر من النسور.

**[ترجمه]جزری درباره سخن علی علیه السلام آورده است:

«باذل عامین حدیث سنیّ»: «الباذل» شتری است که هشت سال را کامل کرده و وارد نه سالگی شده است و در این هنگام دندانش پیدا می‌شود و قوتش کامل می‌گردد. پس از این مرحله «باذل عام» و «باذل عامین» گفته می‌شود. امام فرموده است: من جوانی را به اوج رسانده‌ام و نیرو و توانم کامل شده است.

«رجل سنحنح» یعنی مردی که شب را نمی‌خوابد.گفته می‌شود: «رعبل اللحم» یعنی گوشت را قطعه قطعه کرد.

ص: ۲۹۲

«الکمیّ» بر وزن غنیّ: یعنی دلاور. «المجدّل» یعنی: بر زمین افتاده و کشته شده. «غادر کبش القوم» یعنی: آن ها فرد دلاور و رهبرشان را ترک کردند. «ثاویا» یعنی «مقیماً» «المعللا» یعنی چندین بار به او مالیده شده است.

گفته می‌شود: «علّه ضرباً» یعنی ضربات پی در پی بر او وارد کرد. «العلیلهٔ» زنی است که چندین نوع خوشبو کننده بر خود مالیده است. «القشعمان» عقاب مذکر بزرگ است.

**[ترجمه]

«۳۶»

عم، إعلام الوری إِنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله بَعَثَ عَلِیّاً لَیلَهَ بَدْرٍ أَنْ یَأْتِیَهُ بِالْمَاءِ حِینَ قَالَ لِأَصْحَابِهِ مَنْ یَلْتَمِسُ لَنَا الْمَاءَ فَسَکَتُوا عَنْهُ فَقَالَ عَلِیٌّ أَنَا یَا رَسُولَ اللَّهِ فَأَخَذَ الْقِرْبَهَ وَ أَتَی الْقَلِیبَ فَمَلَأَهَا فَلَمَّا أَخْرَجَهَا جَاءَتْ رِیحٌ فَهَرَاقَتْهُ (۱) ثُمَّ عَادَ إِلَی الْقَلِیبِ فَمَلَأَهَا فَجَاءَتْ رِیحٌ فَهَرَاقَتْهُ فَلَمَّا کَانَتِ الرَّابِعَهُ مَلَأَهَا فَأَتَی بِهَا النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله أَخْبَرَهُ بِخَبَرِهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَمَّا الرِّیحُ الْأُولَی فَجَبْرَئِیلُ فِی أَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِکَهِ سَلَّمُوا عَلَیْکَ وَ الرِّیحُ الثَّانِیَهُ مِیکَائِیلُ فِی أَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِکَهِ سَلَّمُوا عَلَیْکَ وَ الرِّیحُ الثَّالِثَهُ إِسْرَافِیلُ فِی أَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِکَهِ سَلَّمُوا عَلَیْکَ- رَوَاهُ مُحَمَّدُ بْنُ عُبَیْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِی رَافِعٍ عَنْ جَدِّهِ أَبِی رَافِعٍ (۲).

**[ترجمه]إعلام الوری: حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله امیر المؤمنین را در شب بدر فرستادند تا برای لشکریان آب بیاورد. هنگامی که پیامبر به اصحاب خود فرمود: کدام یک از شما حاضرید مقداری آب بیاورید؟ همگان سکوت کردند و کسی پاسخ نداد. در این هنگام علی علیه السّلام برخاست و عرض کرد: یا رسول اللّه اکنون من در خدمت حاضرم. بلافاصله مشک آب را برداشت و لب چاه رفت پس از این که مشکش را پر از آب کرد و خواست مراجعت کند ناگهان بادی وزیدن گرفت و آب را بر زمین ریخت بار دیگر به درون چاه رفت و مشک را پر آب کرد باز در اثر وزیدن باد آب روی زمین ریخت و این قضیه چهار بار واقع شد. در مرتبه چهارم خدمت حضرت رسول رسید و جریان کارش را عرضه داشت. پیامبر

فرمود: مرتبه اول که باد وزیدن گرفت جبرئیل با هزار فرشته نزد شما آمدند و بر شما سلام کردند دفعه دوم میکائیل با هازر فرشته آمدند و بر تو سلام دادند. و بار سوم اسرافیل بود که به اتفاق هزار فرشته رسیدند و بر شما سلام کردند. این روایت را محمد بن عبیدالله بن ابی رافع از جدش ابو رافع روایت کرده است. - . اعلام الوری : ۱۱۳- ۱۱۴ چاپ اول، و ۱۹۲ - چاپ دوم. -

**[ترجمه]

«۳۷»

کشف، کشف الغمه قال الواقدی فی کتاب المغازی جمیع من یحصی قتله من المشرکین ببدر تسعه و أربعون رجلا منهم من قتله علی و شرک فی قتله اثنان و عشرون رجلاـ شرک فی أربعه و قتل بانفراده ثمانیه عشر و قیل إنه قتل بانفراده تسعه بغیر خلاف و هم الولید بن عتبه بن ربیعه خال معاویه قتله مبارزه و العاص بن سعید بن العاص بن أمیه و عامر بن عبد الله و نوفل بن خویلد بن أسد و کان من شیاطین قریش و مسعود بن أبی أمیه بن المغیره و قیس بن الفاکه و عبد الله بن المنذر بن أبی رفاعه و العاص بن منبه بن الحجاج و حاجب بن السائب و أما الذین شارکه فی قتلهم غیره فهم حنظله بن أبی سفیان أخو معاویه و عبیده بن الحارث و زمعه و عقیل ابنا الأسود بن عبد المطلب و أما الذین اختلف الناقلون فی أنه علیه السلام قتلهم أو غیره فهم طعیمه بن عدی و عمیر بن عثمان بن

۱- فی المصدر: فأهرقته. و کذا فیما بعد.

۲- إعلام الوری ۱۱۳ و ۱۱۴. ط ۱ و ۱۹۲ ط ۲ و فیهما: محمّد بن عبد اللّه.

عمرو و حرمله بن عمرو و أبـو قيس بن الوليـد بن المغيره و أبـو العـاص بن قيس و أوس الجمحی و عقبه بن أبی معيـط صـبرا و معاويه بن عامر (١) فهذه عده من قيل إنه عليه السلام قتلهم فی هذه الروايه غير النضر بن الحارث فإنه قتله صبرا بعد القفول (٢) من بدر هذا من طرق الجمهور (٣).

**[ترجمه]کشف الغمّه: واقـدی در کتاب مغازی آورده که جميع اهل شـرک و ضـلال که در آن قتال کشـته شدند چهل و نه نفر بوده اند، شـمار کسانی که علی عليه السـلام خود به تنهايی و يا با کمک کسان ديگر به قتل رساند، بيست و دو نفر بود که در چهـار نفر از اينـان مشارکت داشت و هجـده نفر را خود به تنهای به قتل رسانـد. و گفته شـده: بـدون هيـچ اختلافی خود به تنهايی نه نفر را کشت. که اسامی ايشان اين است: وليـد بن عتبه بن ربيعه که دائی معاويه بوده، و عاص بن سـعيد بن عاص بن اميه، و عامر بن عبد اللّه، و نوفل ابن خويلد بن اسد، و او از شياطين قريش بود، و مسعود بن ابی اميه بن مغيره، و قيس بن فاكه، و عبـد اللّه بن منذر بن ابی رفاعه، و عاص بن منبه بن حجاج؛ و حاجب بن سائب. و اما آنکه آن حضـرت شـريک بوده در قتل ايشان: حنظله بن أبی سـفيان است که برادر معاويه است؛ و عبيده بن حارث، و زمعه، و عقيل پسـران أسود بن عبد مطلب. و اما آنانی که ناقلان اختلاف کرده اند که آن حضرت کشته يا غير او: طعيمه بن عدی است، و عمير بن عثمان بن

ص: ٢٩٣

عمرو، و حرمله بن عمرو، و ابو قيس بن وليـد بن مغيره، و ابو العاص، و اوس جمحی، و عقبه بن ابی معيط، و معاويه بن عامر، و نضر بن حارث که گويند بعد از رجوع از بدر کشته شد آن چه ذکر شد از طرف جمهور علماء بود. -. کشف الغمه / ٥٣ -

**[ترجمه]

«٣٨»

كـا، الكافی مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ صَفْوَانَ عَنْ ذَرِيحٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا خَرَجَتْ قُرَيْشٌ إِلَى بَدْرٍ وَ أَخْرَجُوا بَنِی عَبْدِ الْمُطَّلِبِ مَعَهُمْ خَرَجَ طَالِبُ بْنُ أَبِی طَالِبٍ فَنَزَلَ رُجَّازُهُمْ وَ هُمْ يَرْتَجِزُونَ وَ نَزَلَ طَالِبُ بْنُ أَبِی طَالِبٍ يَرْتَجِزُ وَ يَقُولُ:

يَا رَبِّ إِمَّا تُعَزِّزَنَّ (۴) بِطَالِبٍ*** فِی مِقْنَبٍ مِنْ هَذِهِ الْمَقَانِبِ

فِی مِقْنَبِ الْمُغَالِبِ الْمُحَارِبِ*** بِجَعْلِهِ الْمَسْلُوبَ غَيْرَ السَّالِبِ

وَ جَعْلِهِ الْمَغْلُوبَ غَيْرَ الْغَالِبِ

فَقَالَتْ قُرَيْشٌ إِنَّ هَذَا لَيَغْلِبُنَا فَرَدُّوهُ وَ فِی رِوَايَةٍ أُخْرَى عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام أَنَّهُ كَانَ أَسْلَمَ (۵).

**[ترجمه]کافی: ذَريـح از امام صادق عليه السّـلام روايت کرده که فرمود: هنگامی که قريش به جنگ بـدر آمدند و فرزندان عبـد المطّلب را با خود به ميدان جنگ آوردند طالب بن ابو طالب نيز به ميدان جنگ وارد آمد در حالی که آنها همگی رجز

می خواندند. طالب بن عبد المطلب نیز چنین رجز می خواند:

پروردگارا! اگر «طالب» بجنگد، در میان سپاهی از این سپاهیان،

در برابر آن سپاه چیره و محاربی که غارت شده است قرار ده نه غارتگر،

و مغلوبی که چیره نگردد.

قریش گفت: هر آینه این بر ما چیره خواهد آمد، پس بازش گردانید. در روایت دیگری از امام صادق علیه السّلام روایت شده که فرمود: طالب در آن هنگام مسلمان شده بود. - . روضه کافی : ۳۷۵ -

**[ترجمه]

بیان

المقنب بالکسر جماعه الخیل و الفرسان (۶) و رأیت فی بعض کتب السیر هکذا:

یا رب إما خرجوا (۷) بطالب***فی مقنب من هذه المقانب

فاجعلهم المغلوب غیر الغالب***و اردد هم المسلوب غیر السالب

و قال ابن الأثیر فی الکامل (۸) فی ذکر قصه بدر و کان بین طالب بن أبی طالب

ص: ۲۹۴

۱- ذکرنا قبل ذلک أسماءهم و ما قیل فیها من الاختلاف.

۲- القفول: الرجوع من السفر.

۳- کشف الغمّه: ۵۳.

۴- فی المصدر و النسخه المطبوعه بالحروف و الکامل و تاریخ الطبریّ: یغزون.

۵- روضه الکافی: ۳۷۵.

۶- و قیل: ما بین الثلاثین إلی الأربعین. و قیل أو دون المائه أو زهاء ثلاثمائه.

۷- فی مرآه العقول: اخرجوا.

۸- الکامل لابن الأثیر ۲: ۸۵، و ذکره الطبریّ أیضا فی التاریخ ۲: ۱۴۳ و ۱۴۴.

و هو فی القوم و بین بعض قریش محاوره فقالوا و الله لقد عرفنا أن هواكم مع محمد (۱) فرجع طالب فیمن رجع إلی مكه و قیل إنه أخرج كرها (۲) فلم یوجد فی الأسری و لا فی القتلی و لا فیمن رجع إلی مكه و هو الذی یقول:

یا رب إما یغزون طالب*** فی مقنب من هذه المقانب

فلیكن المسلوب غیر السالب*** و لیكن المغلوب غیر الغالب

انتهی.

فظهر مما نقلنا من الكتابین أنه لم یكن راضیا بتلك المقاتله و كان یرید ظفر النبی صلی الله علیه و آله إما لأنه كان قد أسلم كما یدل علیه ما رواه الكلینی مرسلا أو لمحبه القرابه فالذی یخطر بالبال فی توجیه ما فی الخبر أن یكون قوله بجعله بدل اشتمال لقوله بطالب أی إما تجعل الرسول غالبا بمغلوبیه طالب حال كونه فی مقانب عسكر مخالفیه الذین یطلبون الغلبه علیه بأن تجعل طالبا مسلوب الثیاب و السلاح غیر سالب لأحد من عسكر النبی صلی الله علیه و آله و بجعله مغلوبا منهم غیر غالب علیهم و یحتمل أن یكون المراد إما تقوین قریشا بطالب حال كونه فی طائفه من تلك الطوائف تكون غالبه و تكون غلبه الطالب بأن یجعل المسلوب بحیث لا یرجع و یصیر سالبا و كذلك المغلوب و لا یخفی بعده و یؤید الأول أیضا أن فی نسخه قدیمه من الكافی عندنا هكذا:

یا رب إما یغزون بطالب***فی مقنب من هذه المقانب

فی مقنب المغالب المحارب***فاجعله المسلوب غیر السالب

و اجعله المغلوب غیر غالب

و علی الوجهین إما بالتخفیف و تعزن بالتشدید علی بناء التفعیل و

ص: ۲۹۵

۱- فی تاریخ الطبریّ: و اللّه لقد عرفنا یا بنی هاشم ان خرجتم معنا ان هواكم مع محمد.

۲- فی الكامل: انما كان خرج كرها. و فی تاریخ الطبریّ: قال أبو جعفر: و أمّا ابن الكلبی فانه قال فیما حدثت عنه: شخص طالب بن أبی طالب إلی بدر مع المشركین اخرج كرها اه. و فیه: و كان شاعرا و هو الذی یقول اه.

یمكن أن یقرأ إما بالكسر مشددا للتردید و یكون مقابله مقدرا أی و إما تردنه و تعززن بكسر الزاء المخففه مؤكدا بالخفیفه و الیاء فی قوله بطالب للتعدیه (۱) فیكون قوله بجعله متعلقا بتعززن و أما قولهم لیغلبنا فعلی الأول و الثالث المعنی أنه یرید غلبه الخصوم علینا أو یسیر تخاذله سببا لغلبتهم علینا و علی الثانی المعنی أنه یفخر علینا و یظن أنما نغلب علیهم بإعانته و قوته.

**[ترجمه]«المقنب» باكسره میم: گروه اسبان و سواركاران است. و در برخی كتاب‌های سیره عبارات شعر را اینگونه یافتم:

پروردگارا اگر طالب را برای جنگ بیرون ببرند، در میان سپاهی از این سپاهیان.

آنان را مغلوب قرار ده نه غالب، و آنان را غارت شده بگردان نه غارتگر.

ابن اثیر در الكامل در ماجرای بدر گوید: میان طالب بن ابی طالب

ص: ۲۹۴

كه در میان قوم بود و برخی از قریش گفتگویی صورت گرفت. گفتند: سوگند به خدا متوجه شدیم كه دلتان با محمد است. پس طالب به همراه كسانی كه مكه بازگشتند، بازگشت. و گفته شده: او را به اجبار برای جنگ آوردند. و او نه در میان اسیران و در میان كشتگان و نه در میان كسانی كه به مكه بازگشتند دیده نشد. و او كسی بود كه این ابیات را سرود:

پروردگارا! اگر طالب بجنگد، در میان سپاهی از این سپاهیان،

پس غارت شده باشند نه غارتگر، و مغلوب باشند نه غالب.

پایان نقل قول.

پس بر اساس آن چه از این دو كتاب نقل كردیم آشكار می‌گردد كه او راضی به این جنگ نبوده است و پیروزی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم را می‌خواست، یا به این دلیل كه اسلام آورده بود چنانكه كلینی به صورت مرسل روایت كرده است، یا به خاطر محبت خویشاوندی بوده است. چیزی كه در توجیه عبارات روایت به ذهن خطور می‌كند این است كه «بجعله» بدل اشتمال از «بطالب» باشد، یعنی: با مغلوب شدن طالب، پیامبر غالب شود در حالتی كه در میان سپاهیان لشكر مخالفانش باشد كه به دنبال غلبه كردن بر او هستند، به این صورت كه لباس و سلاح طالب، غارت شود و نتواند هیچ یكی از لشكر پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم را غارت كند و به دست مسلمانان مغلوب شود نه این كه آنان را مغلوب كند. و احتمال دارد مقصود این باشد كه اگر با طالب، قریش قوی و نیرومند شوند در حالتی كه در یكی از این طایفه‌ها باشد، در این صورت غالب است و غلبه طالب اینگونه است كه با شخص غارت شده كاری كند كه بازنگردد و غارتگر شود. و با مغلوب نیز همین كار را بكند. و معنی ما بعد آن واضح است. توجیه و معنای اول با این روایتی كه در یكی از نسخه‌های قدیمی كافی آمده است، تایید می‌شود:

ای پروردگارم اگر با طالب در یكی از سپاهیان بجنگند.

در یکی از سپاهیان غالب و جنگو، پس او را غارت شده قرار بده نه غارتگر.

و او را مغلوب بگردان نه غالب.

بر طبق دو توجیه «اما» بی تشدید است و «تعزّزن» با تشدید بر باب تفعیل.

ص: ۲۹۵

و ممکن است با کسره و تشدید برای تردید باشد و مقابل آن مقدّر باشد، یعنی: «و إمّا تردنّه» و «تعززن» با کسره زاء و با تخفیف با نون خفیفه، تاکید شده است. و باء در «بطالب» برای تعدیه باشد که در این صورت «بجعله» متعلّق به «تعززن» است. و اما سخن قریش «لیغلبنا» بر پایه توجیه اول و سوم بدین معنی است که: می‌خواهد دشمن بر ما غلبه پیدا کند، یا این که سستی و کناره‌گیری او از جنگ موجب غلبه دشمن بر ما شود. بر پایه توجیه دوم بدین معنی است که: او بر ما فخر می‌ورزد و گمان می‌کند با یاری و قدرت او بر آنان غلبه پیدا می‌کنیم.

**[ترجمه]

«۳۹»

فر، تفسیر فرات بن إبراهیم عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ مَلَكٍ وَ سَعِیدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ مَلَكٍ مُعَنْعَناً عَنِ السُّدِّیِّ قَالَ: هذانِ خَصْمانِ اخْتَصَمُوا فِی رَبِّهِمْ (۲) الْآیَتَیْنِ نَزَلَتْ فِی عَلِیٍّ وَ حَمْزَةَ وَ عُبَیْدَةَ بْنِ الْحَارِثِ وَ فِی عُتْبَةَ بْنَ رَبِیعَةَ وَ الْوَلِیدِ بْنِ عُتْبَةَ وَ شَیْبَةِ بْنِ رَبِیعَةَ بَارَزَهُمْ یَوْمَ بَدْرٍ عَلِیٌّ وَ حَمْزَةُ وَ عُبَیْدَةُ بْنُ الْحَارِثِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله هَؤُلَاءِ الثَّلَاثَةُ یَوْمَ الْقِیَامَهِ (۳) كَوَاسِطَهِ الْقِلَادَهِ فِی الْمُؤْمِنِینَ وَ هَؤُلَاءِ (۴) الثَّلَاثَةُ كَوَاسِطَهِ الْقِلَادَهِ فِی الْكُفَّارِ (۵).

**[ترجمه]تفسیر فرات: عبد السلام بن مالک و سعید بن حسین در حدیثی از سُدَیّ روایت کرده‌اند که گفت: «هذان خصمان اختصموا فی ربّهم» این دو آیه درباره علی و حمزه و عبیده بن حارث، و درباره عُتبه بن ربیعه و ولید بن عتبه و شیبه بن ربیعه نازل شد که در روز بدر علی و حمزه و عبیده بن حارث با آن‌ها رویاروی شده و مبارزه کردند. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: این سه نفر در روز قیامت همچون دانه باارزش وسط گردنبند برای مؤمنان هستند و آن سه نفر بسان دانه وسط گردنبند در کافران هستند. - . تفسیر فرات : ۹۸ و نیز با همین اسناد از قیس بن عباده روایت شده که گوید: این آیه در باره کسانی که در روز بدر مبارزه کردند نازل شد، «هذان خصمان اختصموا فی ربّهم» اینان علی بن ابی طالب، حمزه بن عبد المطلب، عبیده بن حارث، عتبه بن ربیعه، شیبه بن ربیعه، و ولید بن عتبه بودند. -

**[ترجمه]

«۴۰»

فر، تفسیر فرات بن إبراهیم عُبَیْدَةُ بْنُ عَبْدِ الْوَاحِدِ مُعَنْعَناً عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِیرِینَ قَالَ: نَزَلَتْ هَذِهِ الْآیَةُ فِی الَّذِینَ یُبَارِزُونَ یَوْمَ بَدْرٍ قَالَ

لَمَّا كَانَ يَوْمُ بَدْرٍ بَرَزَ عُتْبَهُ (۶) وَ شَيْبَهُ ابْنَا رَبِيعَهَ وَ الْوَلِيدُ بْنُ عُتْبَهَ فَقَالَ عُتْبَهُ يَا مُحَمَّدُ أَخْرِجْ إِلَيْنَا أَكْفَاءَنَا فَقَامَ فِتْيَهٌ مِنَ

۱- فی نسخه المصنّف: للتوریه. و لعله من سهو القلم.

۲- تقدم الایعاز إلی موضع الآیه فی صدر الباب.

۳- خلا المصدر عن قوله: یوم القیامه.

۴- فی المصدر: و هذه الثلاثه.

۵- تفسیر فرات: ۹۸. و روی فیه أیضا بإسناده عن أحمد بن الحسن بن إسماعیل بن صبیح معنعنا عن قیس بن عباده قال نزلت هذه الآیه فی الذین تبارزوا یوم بدر: (هذان) خصمان اختصموا فی ربهم و هم علیّ بن أبی طالب علیه السلام و حمزه بن عبد المطلب و عبیده بن الحارث، و عتبه بن ربیعه و شیبه بن ربیعه و الولید بن عتبه انتهی، أقول: عباده مصحف عباد، و لعله من النسّاخ و الرجل قیس بن عباد الضبعی أبو عبد اللّه البصری، مخضرم، مات بعد الثمانین. و الحدیث قد تقدم عن الصحیحین.

۶- فی المصدر: نزلت هذه الآیه فی الذین تبارزوا یوم بدر برز عتبه اه.

الْأَنْصَارِ (۱) فَلَمَّا رَآهُمْ رَسُولُ اللَّهِ قَالَ اجْلِسُوا قَدْ أَحْسَنْتُمْ فَلَمَّا رَأَى حَمْزَةُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يُرِيدُهُ قَامَ حَمْزَةُ ثُمَّ قَامَ عَلِيٌّ ثُمَّ قَامَ عُبَيْدَةُ عَلَيْهِمُ الْبِيضُ قَالَ لَهُمْ عُتْبَةُ تَكَلَّمُوا يَا أَهْلَ الْبِيْضِ نَعْرِفْكُمْ فَقَالَ حَمْزَةُ أَنَا حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَ قَالَ عَلِيٌّ أَنَا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ وَ قَالَ عُبَيْدَةُ أَنَا عُبَيْدَةُ بْنُ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَقَالُوا أَكْفَاءٌ كِرَامٌ فَتَبَارَزَ حَمْزَةُ عُتْبَةَ فَقَتَلَهُ حَمْزَةُ وَ تَبَارَزَ عَلِيٌّ الْوَلِيدَ فَقَتَلَهُ عَلِيٌّ وَ تَبَارَزَ عُبَيْدَةُ شَيْبَةَ فَامْتَعَصَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا فَمَالَ عَلَيْهِ عَلِيٌّ فَأَجَازَ عَلَيْهِ وَ احْتَمَلَ عُبَيْدَةَ أَصْحَابُهُ وَ كَانُوا هَؤُلَاءِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ كَوَاسِطَةِ الْقِلَادَةِ مِنَ الْقِلَادَةِ وَ كَانُوا هَؤُلَاءِ مِنَ الْمُشْرِكِينَ كَوَاسِطَةِ الْقِلَادَةِ مِنَ الْقِلَادَةِ فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ هذانِ خَصْمانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ حَتَّى بَلَغَ وَ ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِيقِ (۲) فَهَذَا فِي هَؤُلَاءِ الْمُشْرِكِينَ وَ نَزَلَتْ إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ حَتَّى بَلَغَ إِلى صِراطِ الْحَمِيدِ (۳) فَهَذَا فِي هَؤُلَاءِ الْمُسْلِمِينَ (۴).

**[ترجمه]تفسیر فرات: عبیده بن عبد الواحد در حدیثی از محمد بن سیرین روایت کرده که گفت: این آیه درباره کسانی که در روز بدر پیکار کردند نازل شد. گوید: در روز بدر عتبه و شیبه دو پسر ربیعه و ولید پسر عتبه به میدان کارزار آمدند. عتبه گفت: ای محمد! همترازان و هماوردانی برای ما بیاور. گروهی از جوانان

ص: ۲۹۶

انصار به پا خواستند و چون رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آن‌ها را دید فرمود: بنشیند آفرین بر شما. هنگامی که حمزه دید که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم او را می‌خواهد برخاست. سپس علی برخاست و سپس عبیده برخاست و هر سه لباس سفید بر تن داشتند. عتبه به آنان گفت: سخن بگویید ای سفید پوشان تا شما را بشناسیم. حمزه گفت: من حمزه پسر عبد المطلب هستم و علی گفت: من علی بن ابی طالب هستم، و عبیده گفت: من عبیده بن حارث بن عبد المطلب هستم. گفتند: هماوردانی لایق و شایسته هستید. حمزه با عتبه پیکار کرد و او را کشت. و علی با ولید مبارزه کرد و او را کُشت و عبیده با شیبه جنگید و هر دو مجروح شدند. علی به سوی عبیده رفت و شیبه را خلاص کرد و اصحاب، عبیده را حمل کردند. و این سه نفر از میان مسلمانان بسان دانه ارزشمند وسط گردنبند می‌باشند و آن سه نفر نیز از کفار همچون دانه وسط گردنبند هستند. پس این آیه نازل شد: «هذا خصمان اختصموا فی ربّهم» تا این فرموده: «فذوقوا عذاب الحریق» و این بخش از آیه درباره این مشرکان نازل شد و آیه: «ان الله یدخل الذین آمنوا و عملوا الصالحات» تا این فرموده: «الی صراط الحمید» نازل شد و این آیه درباره این مسلمانان نازل گردید. - . تفسیر فرات : ۱۰۰ -

**[ترجمه]

«۴۱»

كا، الكافي مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي هَمَّامٍ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عليه السلام (۵) فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ مُسَوِّمِينَ قَالَ الْعَمَائِمُ اعْتَمَّ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَسَدَلَهَا مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ وَ اعْتَمَّ جَبْرَئِيلُ عليه السلام فَسَدَلَهَا مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ (۶).

**[ترجمه]کافی: ابو همام از موسی بن جعفر علیه السلام روایت کرده که درباره این فرموده خداوند عزّ و جلّ «مسوّمین»

فرمود: مقصود از آن عمامه ها می باشد. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم عمامه می بست و آن را از جلو و پشت آویزان می کرد. و جبرئیل عمامه بست و از پشت و جلو آن را آویزان کرد. - . فروع کافی ۳ : ۲۰۸ -

**[ترجمه]

«۴۲»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبِی جَمِیلَهَ

ص: ۲۹۷

۱- فی المصدر: فقام فئه من الأنصار.

۲- هکذا فی نسخه المصنّف، و لعله من سهو القلم. و الصحیح کما فی المصدر و المصحف الشریف: و ذوقوا. راجع سوره الحجّ: ۱۹- ۲۲.

۳- الحجّ: ۲۴.

۴- تفسیر فرات: ۱۰۰.

۵- خلا المصدر عن کلمه: (قال) .

۶- فروع الکافی ۳: ۲۰۸.

عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلاَمُ (۱) قَالَ: کَانَتْ عَلَی الْمَلاَئِکَهِ الْعَمَائِمُ الْبِیضُ الْمُرْسَلَهُ یَوْمَ بَدْرٍ (۲).

**[ترجمه]کافی: ابو جمیله

ص: ۲۹۷

از امام باقر علیه السلام روایت کرده که فرمود: در روز بدر فرشتگان عمامه‌های سفید بسته بودند و آن را آویزان کرده بودند.
-. فروع کافی ۲ : ۲۰۸ -

**[ترجمه]

«۴۳»

فر، تفسیر فرات بن إبراهیم فُرَاتُ بْنُ إِبْرَاهِیمَ الْکُوفِیُّ مُعَنْعَناً عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُ فِی قَوْلِهِ تَعَالَی أَمْ نَجْعَلُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ کَالْمُفْسِدِینَ فِی الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِینَ کَالْفُجّارِ (۳) قَالَ نَزَلَتِ الْآیَهُ فِی ثَلاَثَهٍ مِنَ الْمُسْلِمِینَ فَهُمُ الْمُتَّقُونَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ فِی ثَلاَثَهٍ مِنَ الْمُشْرِکِینَ هُمُ (۴) الْمُفْسِدُونَ فِی الْأَرْضِ فَأَمَّا الثَّلاَثَهُ مِنَ الْمُسْلِمِینَ فَعَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ وَ حَمْزَهُ وَ عُبَیْدَهُ وَ أَمَّا الثَّلاَثَهُ مِنَ الْمُشْرِکِینَ فَعُتْبَهُ بْنُ رَبِیعَهَ وَ شَیْبَهُ وَ الْوَلِیدُ بْنُ عُتْبَهَ وَ هُمُ الَّذِینَ یُبَارِزُونَ (۵) یَوْمَ بَدْرٍ فَقَتَلَ عَلِیٌّ الْوَلِیدَ وَ قَتَلَ حَمْزَهُ عُتْبَهَ بْنَ رَبِیعَهَ وَ قَتَلَ عُبَیْدَهُ شَیْبَهَ (۶).

**[ترجمه]تفسیر فرات: فرات بن ابراهیم کوفی در حدیثی معنعن از ابن عباس رضی الله عنه روایت کرده که گفت: آیه ««أَمْ نَجْعَلُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ کَالْمُفْسِدِینَ فِی الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِینَ کَالْفُجّار» درباره سه نفر از مسلمانان که همان پرهیزگارانی بودند که کارهای شایسته انجام می دادند و سه نفر از مشرکان که همان مفسدان فاجر بودند، نازل شده است. آن سه نفر از مسلمانان عبارت بودند از: علیّ بن ابی طالب (ع) و حمزه بن عبد المطلب و عبیده بن حارث بن عبد المطلب که در روز بدر مبارزه کردند، علی ولید را و حمزه عتبه را و عبیده شیبه را کشت. -. تفسیر فرات : ۱۳۱ -

**[ترجمه]

«۴۴»

کا، الکافی حُمَیْدُ بْنُ زِیَادٍ عَنْ عُبَیْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ الدِّهْقَانِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَسَنِ الطَّاطَرِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِیَادِ بْنِ عِیسَی بَیَّاعِ السَّابِرِیِّ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِی فُضَیْلٌ الْبَرَاجِمِیُّ (۷) قَالَ: کُنْتُ بِمَکَّهَ وَ خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْقَسْرِیُّ (۸) أَمِیرٌ وَ کَانَ فِی الْمَسْجِدِ عِنْدَ زَمْزَمَ فَقَالَ ادْعُوا لِی قَتَادَهَ قَالَ فَجَاءَ شَیْخٌ أَحْمَرُ الرَّأْسِ وَ اللِّحْیَهِ فَدَنَوْتُ (۹) لِأَسْمَعَ فَقَالَ خَالِدٌ یَا قَتَادَهُ أَخْبِرْنِی بِأَکْرَمِ وَقْعَهٍ کَانَتْ فِی الْعَرَبِ وَ أَعَزِّ وَقْعَهٍ کَانَتْ فِی الْعَرَبِ وَ أَذَلِّ وَقْعَهٍ کَانَتْ فِی الْعَرَبِ فَقَالَ أَصْلَحَ اللَّهُ

ص: ۲۹۸

۱- فى المصدر: عن جابر، عن أبى جعفر عليه السلام.

۲- فروع الكافى ۲: ۲۰۸.

۳- ص: ۲۸.

۴- فى المصدر: فهم المفسدون.

۵- فى المصدر: تبارزوا.

۶- تفسير فرات: ۱۳۱.

۷- فى المصدر: البرجمى. و البرجمى نسبه الى البراجم و هى قبيله من تميم.

۸- بفتح القاف و سكون السين نسبه إلى قسر بن عبقر بن انمار بن أراش بن عمرو بن الغوث، بطن من بجيله، و الرجل هو خالد بن عبد اللّه بن يزيد بن أسد القسرى امير الحجاز ثمّ العراق، قتل سنه ۱۲۶.

۹- فدنوت منه خ ل.

الْأَمِيرَ أَخْبِرُكَ بِأَكْرَمِ وَقْعَهٍ كَانَتْ فِی الْعَرَبِ وَ أَعَزِّ وَقْعَهٍ كَانَتْ فِی الْعَرَبِ وَ أَذَلِّ وَقْعَهٍ كَانَتْ فِی الْعَرَبِ وَاحِدَهٌ قَالَ خَالِدٌ وَيْحَكَ وَاحِدَهٌ قَالَ نَعَمْ أَصْلَحَ اللَّهُ الْأَمِيرَ قَالَ أَخْبِرْنِی قَالَ بَدْرٌ قَالَ وَ كَيْفَ ذَا قَالَ إِنَّ بَدْراً أَكْرَمُ وَقْعَهٍ كَانَتْ فِی الْعَرَبِ بِهَا أَكْرَمَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ الْإِسْلَامَ وَ أَهْلَهُ وَ هِیَ أَعَزُّ وَقْعَهٍ كَانَتْ فِی الْعَرَبِ بِهَا أَعَزَّ اللَّهُ الْإِسْلَامَ وَ أَهْلَهُ وَ هِیَ أَذَلُّ وَقْعَهٍ كَانَتْ فِی الْعَرَبِ فَلَمَّا قُتِلَتْ قُرَيْشٌ يَوْمَئِذٍ ذَلَّتِ الْعَرَبُ فَقَالَ لَهُ خَالِدٌ كَذَبْتَ لَعَمْرُ اللَّهِ إِنْ كَانَ فِی الْعَرَبِ يَوْمَئِذٍ مَنْ هُوَ أَعَزُّ مِنْهُمْ وَيْلَكَ يَا قَتَادَهُ أَخْبِرْنِی بِبَعْضِ أَشْعَارِهِمْ قَالَ خَرَجَ أَبُو جَهْلٍ يَوْمَئِذٍ وَ قَدْ أَعْلَمَ (۱) لِيُرَى مَكَانُهُ وَ عَلَيْهِ عِمَامَهٌ حَمْرَاءُ وَ بِيَدِهِ تُرْسٌ مُذَهَّبٌ وَ هُوَ يَقُولُ:

مَا تَنْقِمُ الْحَرْبُ الشَّمُوسُ مِنِّی*** بَازِلُ عَامَيْنِ حَدِيثُ السِّنِ

لِمِثْلِ هَذَا وَلَدَتْنِی أُمِّی

(۲) فَقَالَ كَذَبَ عَدُوُّ اللَّهِ إِنْ كَانَ ابْنُ أَخِی لَأَفْرَسَ مِنْهُ يَعْنِی خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ وَ كَانَتْ أُمُّهُ قُشَيْرِيَّهً (۳) وَيْلَكَ يَا قَتَادَهُ مَنِ الَّذِی يَقُولُ

أُوفِی بِمِيعَادِی وَ أَحْمِی عَنْ حَسَبٍ

فَقَالَ أَصْلَحَ اللَّهُ الْأَمِيرَ لَيْسَ هَذَا يَوْمَئِذٍ هَذَا يَوْمُ أُحُدٍ خَرَجَ طَلْحَهُ بْنُ أَبِی طَلْحَهَ وَ هُوَ يُنَادِی مَنْ يُبَارِزُ فَلَمْ يَخْرُجْ إِلَيْهِ أَحَدٌ فَقَالَ إِنَّكُمْ تَزْعُمُونَ أَنَّكُمْ تُجَهِّزُونَّا بِأَسْيَافِكُمْ إِلَى النَّارِ وَ نَحْنُ نُجَهِّزُكُمْ بِأَسْيَافِنَا إِلَى الْجَنَّهِ فَلْيَبْرُزَنَّ إِلَيَّ رَجُلٌ يُجَهِّزُنِی بِسَيْفِهِ إِلَى النَّارِ وَ أُجَهِّزُهُ بِسَيْفِی إِلَى الْجَنَّهِ فَخَرَجَ إِلَيْهِ عَلِيُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ وَ هُوَ يَقُولُ

۱- اعلم: أی وضع لنفسه علامه يعرف بها.

۲- قال المصنّف فی مرآه العقول: و قد روی هذا عن أمير المؤمنين عليه السلام أيضا هكذا: قد عرف الحرب العوان أنی***بازل عامين حديث السن سنحنح الليل كأنی جنی***استقبل الحرب بكل فن معی سلاحی ومعی مجنسی***وصارم يذهب كل ضغن أمض به كل عدو عنی***لمثل هذا ولدتنی امی

۳- قسريه خ ل. أقول : وهو الصحيح وان كان فی المصدر ايضا خلافه

أَنَا ابْنُ ذِی الْحَوْضَیْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ**وَ هَاشِمِ الْمُطْعِمِ فِی الْعَامِ السَّغِبِ

أُوفِی بِمِیعَادِی وَ أَحْمِی عَنْ حَسَبِ

فَقَالَ خَالِدٌ لَعَنَهُ اللَّهُ کَذَبَ لَعَمْرُ اللَّهِ (۱)وَ اللَّهِ أَبُو تُرَابٍ مَا کَانَ کَذَلِکَ فَقَالَ الشَّیْخُ أَیُّهَا الْأَمِیرُ ائْذَنْ لِی فِی الِانْصِرَافِ قَالَ فَقَامَ الشَّیْخُ یُفَرِّجُ النَّاسَ بِیَدِهِ وَ خَرَجَ وَ هُوَ یَقُولُ زِنْدِیقٌ وَ رَبِّ اَلْکَعْبَهِ زِنْدِیقٌ وَ رَبِّ اَلْکَعْبَهِ (۲) .

**[ترجمه]کافی: فضیل بَراجِمی گوید: من در مکه بودم در وقتی که خالد بن عبد اللّٰه قَسرِیّ امیر مکه بود و در کنار چاه زمزم در مسجد الحرام نشسته بود، پس دستور داده گفت: قتاده را پیش من بیاورید، پس قتاده که پیرمردی بود با سر و ریش سرخ نزدش آمد و من نیز نزدیک رفتم تا سخن آن دو را بشنوم، خالد گفت: ای قتاده گرامی ترین واقعه عرب و نیرومندترین واقعه عرب و خوارترین واقعه ای را که در عرب اتفاق افتاده برایم بگو. قتاده گفت: خدا کار

امیر را اصلاح کند گرامی‌ترین واقعه عرب و نیرومندترین آن‌ها و خوارترین آن‌ها همه یک واقعه بوده است. خالد گفت: وای بر تو چگونه همه آن‌ها یکی بوده؟ قتاده گفت: آری خدا کار امیر را اصلاح کند. خالد گفت: بگو آن واقعه کدام است؟ قتاده گفت:آن واقعه بدر بود. خالد گفت: چگونه چنین بوده؟ قتاده گفت: اما این که این واقعه گرامی ترین واقعه عرب بود به خاطر آنکه خدای عز و جل در آن واقعه اسلام و مسلمین را گرامی و ارجمند کرد، و اما این که نیرومندترین واقعه بود به خاطر آنکه خداوند اسلام و مسلمین را بدان واقعه نیرومند و عزیز ساخت، و این که خوارترین واقعه عرب بود زیرا با کشته شدن قریش عرب خوار شد. خالد گفت: به خدا قسم که دروغ گفتی زیرا در عرب آن روز عزیزتر از آن‌ها (یعنی از افرادی که در بدر کشته شدند) بودند، وای بر تو ای قتاده برخی از اشعار آن‌ها را برایم بخوان: قتاده گفت: ابو جهل در آن روز از لشکر بیرون آمد و بر خود علامتی زده بود که شناخته شود و عمامه سرخی بر سر و سپری که طلاکاری شده بود در دست داشت و می گفت:

چگونه جنگ سرکش بتواند از من انتقام کشد. که من چون اشتر دو ساله و نیش زده (در کمال نیرومندی) هستم. برای چنین روزی مادر مرا زائیده.

خالد گفت: دشمن خدا دروغ گفته چون برادرزاده من از او دلیرتر بوده و مقصودش خالد بن ولید بود، چون مادر خالد بن عبد اللّٰه امیر مکه قشیری بوده (و خالد ولید نیز از آن قبیله بوده است). وای بر تو ای قتاده، چه کسی بود که می گفت:

«به وعده ام وفا دارم و از حسب خویش حمایت کشم»؟

قتاده گفت: خدا امیر را اصلاح دارد، این شعر مربوط به آن روز نیست، این شعر مربوط به جنگ احد است هنگامی که طلحه بن ابی طلحه برای جنگ بیرون آمد و فریاد می‌زد و مبارز می‌طلبید هیچ کس به جنگ او نیامد، طلحه گفت: شما چنین پندارید که با شمشیرهای خودتان ما را به دوزخ می فرستید و ما با شمشیر هامان شما را به بهشت می‌فرستیم پس یک تن از

شما به جنگ من آید تا مرا با شمشیر خود به دوزخ فرستد و من او را با شمشیر خویش به بهشت روانه کنم، پس علی بن ابی طالب علیه السّلام به جنگش آمد و می گفت:

ص: ۲۹۹

منم فرزند کسی که دو حوض (در کنار زمزم برای سقایت حاجیان) داشت یعنی عبد المطلب، و فرزند هاشم که در سال قحطی مردم را خوراک می‌داد.

وفا کنم به وعده ام و از حسب خویش حمایت کنم.

خالد- لعنه اللّه- گفت: به جان خودم دروغ گفته و به خدا ابو تراب چنین نبوده است. قتاده گفت: ای امیر اجازه بده برگردم. پس آن پیرمرد برخاست و مردم را کنار می‌زد و می گفت: به خدای کعبه قسم که این مرد بی‌دین است، به خدای کعبه که این مرد بی‌دین است. -. روضه کافی : ۱۱۰ - ۱۱۳ -

**[ترجمه]

إيضاح

قتاده (۳)من أكابر محدثی العامه من تابعی البصره قوله إن كان فی العرب كلمه إن مخففه أو هی بالفتح أی لأن كان و لعله لعنه الله حملته الحميه و الكفر على أن يتعصب للمشركين بأنهم لم يذلوا بقتل هؤلاء بل كان فيهم أعز منهم أو لأبی سفيان و سائر بنی أميه و خالد بن الوليد فإنهم كانوا يومئذ بين المشركين و يحتمل على بعد أن يكون مراده أن غلبه رسول الله صلى الله عليه و آله و هو سيد العرب كان يكفی لعزهم قوله و قد أعلم أی جعل لنفسه أو لفرسه علامه يعرف بها قال الفيروزآبادی :أعلم الفرس علق عليه صوفا ملونا فی الحرب و نفسه وسمها بسيماء الحرب كعلمها و قال الجوهری :أعلم الفارس جعل لنفسه علامه الشجعان فهو معلم قوله ما تنقم يقال نقمت على الرجل أی عتبت عليه و نقمت الأمر بالفتح و الكسر كرهته و شمس الفرس شموسا و شماسا منع ظهره فهو شموس و رجل شموس صعب الخلق و الظاهر أن كلمه ما للاستفهام و يحتمل النفی و المآل واحد أی لا يقدر الحرب الذی لا يقدر عليه بسهوله و لا يطيع المرء فيما يريد منه أن يعيبنی أی يظهر عيبی (۴)و البازل و

ص: ۳۰۰

۱- فی المصدر:لعمری.

۲- روضه الكافی ۱۱۰-۱۱۳.

۳- هو أبو الخطاب قتاده بن دعامه بن قتاده بن عزيز بن عمرو بن ربيعه بن الحارث بن سدوس بن شيبان بن ذهل بن ثعلبه بن عكابه بن صعب بن علیّ بن بكر بن وائل السدوسی البصری التابعی،من اعيان علماء أهل السنه،يروی عن انس و ابن المسيب و الحسن البصری و غيرهم و يروی عنه الأعمش و حميد الطويل و شعبه و الاوزاعی،و وصفوه بالجلاله و الحفظ و الفضل و رموه بالتدليس:توفّی سنه ۱۱۷ عن ۵۶ سنه و قيل:سنه ۱۱۸.

۴- فی مرآه العقول:و لا تطیع المرء فیما یرید منها أن تنتقم منی أو تعیبنی أو تظهر عیبی.

الحديث كأنهما حالان عن الضمير المجرور فى قوله منى أو مرفوعان بالخبريه لمحذوف قوله و كانت أمه قشيريه أى لذلك قال ابن أخى لأن خالدا كانت أمه من قبيلته و الأصوب قسريه كما فى بعض النسخ لأن خالدا مشهور بالقسرى كما مر فى صدر الحديث و التجهيز إعداد ما يحتاج إليه المسافر أو العروس أو الميت و يحتمل أن يكون من أجهز على الجريح أى أثبت قتله و أسرعه و تمم عليه قوله عليه السلام أنا ابن ذى الحوضين يعنى اللذين صنعهما عبد المطلب عند زمزم لسقايه الحاج قوله عليه السلام فى العام السغب بكسر الغين أى عام المجاعه و القحط يقال سغب كفرح و نصر جاع فهو سغب بالكسر قوله عليه السلام أوفى بميعادى أى مع الرسول صلى الله عليه و آله فى نصره قوله و أحمى عن حسب أى أرفع العار عن أحسابى و أحساب آبائى و يحتمل أن يقرأ بكسر السين أى عن ذى حسب و هو الرسول صلى الله عليه و آله لكنه بعيد.

**[ترجمه]قتاده یکی از محدثان بزرگ اهل سنت از تابعین اهل بصره بود. در عبارت «ان کان فی العرب» «ان» مخفّفه، یا با فتحه است یعنی: «لأن کان» شاید خالد از روی تعصب نسبت به مشرکان باور داشت که با کشته شدن آن سه نفر ذلیل نشدند بلکه در میان آن‌ها اشخاص گرامی‌تری نیز بودند. یا این که نسبت به ابو سفیان و دیگر بنی امیّه و خالد بن ولید تعصب داشت. زیرا آنان در آن روز در میان مشرکان بودند. و با توجیه بعیدی ممکن است بدین معنا باشد که: غلبه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که سرور عرب است، برای عزت آنان کافی است. «و قد اعلم» یعنی برای خود یا اسبش علامتی گذاشته بود که با آن شناخته می‌شد. فیروزآبادی گوید: «اعلم الفرس» یعنی بر اسب پشم رنگین در جنگ آویخت. «اعلم نفسه» یعنی: خود را در جنگ به سیمای جنگجو و دلاور درآورد. مانند علامت اسب. جوهری گوید: «اعلم الفارس» یعنی برای خود نشانه جنگجو و دلاور گذاشت پس او «مُعلَم» است. «ما تنقم» گفته می‌شود: «نقمت علی الرجل» یعنی او را سرزنش کردم. و «نقِمتُ الامر» با فتحه و کسره عین الفعل یعنی: از آن کار بیزار شدم. «شمس الفرس شموساً و شماساً» یعنی اسب، سواری نداد و چموش شد. پس آن «شموس» است و «رجل شموس» یعنی بد اخلاق. و ظاهرا «ما» استفهامیه است و ممکن است نافیه باشد. و مقصود از هر دو حالت یکی است، یعنی: جنگی که نمی‌توان به آسانی بر او پیروز شد و از انسان در چیزهایی که از او می‌خواهد اطاعت نمی‌کند، «أن یعیبنی» یعنی عیبم ظاهر شد.

ص: ۳۰۰

«الباذل» و «الحدیث» دو حال برای ضمیر مجرور در «منّی» است یا بنا بر خبر بودن برای مبتدای محذوف، اعراب رفع می‌گیرند. «و کانت امّه قشیریه» یعنی به خاطر این دلیل، چنین سخنی بر زبان آورد. گفت: «فرزند برادرم» چون مادر خالد از قبیله او بود. و صحیح‌تر آنگونه که در برخی نسخه‌ها آمده «قسریّه» می‌باشد زیرا خالد مشهور به «قسریّ» بود همانطور که در ابتدای حدیث نیز ذکر شد. «التجهیز» فراهم نمودن کالاهایی است که مسافر یا عروس یا مُرده نیاز دارد. و ممکن است از «اجهز علی الجریح» باشد، یعنی: مجروح را کشت و خلاصش کرد. فرموده علی علیه السلام «انا ابن ذی الحوضین» مقصود از آن، دو حوضی است که عبد المطلب در کنار زمزم برای سقایت حاجیان ساخت. «فی العام السغب» با کسره غین یعنی سال خشکی و قحطی. گفته می‌شود: «سغب» بر وزن فَرَح و نَصر، یعنی: گرسنه شد پس او «سغِب» است با کسره غین. «اوفی بمیعادی» یعنی به وعده یاری نمودن رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم وفا نمودم. «و أحمی عن حسب» یعنی ننگی را از نسب خود و اجدادم می‌زدایم. و ممکن است با کسره سین خوانده شود، یعنی: ننگی را از صاحب نسب که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم است، بزدایم که این معنا، بعید است.

**[ترجمه]

«۴۵»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ مُعَاوِیَهَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ سَمِعْتُهُ یَقُولُ فِی هَذِهِ الْآیَهِ یا أَیُّهَا النَّبِیُّ قُلْ لِمَنْ فِی أَیْدِیکُمْ مِنَ الْأَسْری إِنْ یَعْلَمِ اللَّهُ فِی قُلُوبِکُمْ خَیْراً یُؤْتِکُمْ خَیْراً مِمَّا أُخِذَ مِنْکُمْ وَ یَغْفِرْ لَکُمْ (۱) قَالَ نَزَلَتْ فِی الْعَبَّاسِ وَ عَقِیلٍ وَ نَوْفَلٍ وَ قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله نَهَی یَوْمَ بَدْرٍ أَنْ یُقْتَلَ أَحَدٌ مِنْ بَنِی هَاشِمٍ وَ أَبُو الْبَخْتَرِیِّ فَأُسِرُوا فَأَرْسَلَ عَلِیّاً عَلَیْهِ السَّلَامُ فَقَالَ انْظُرْ مَنْ هَاهُنَا مِنْ بَنِی هَاشِمٍ قَالَ فَمَرَّ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَلَی عَقِیلِ بْنِ أَبِی طَالِبٍ کَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ فَحَادَ عَنْهُ (۲) فَقَالَ لَهُ عَقِیلٌ یَا ابْنَ أُمِّ عَلَیَّ أَمَا وَ اللَّهِ لَقَدْ رَأَیْتَ مَکَانِی قَالَ فَرَجَعَ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ قَالَ هَذَا أَبُو الْفَضْلِ فِی یَدِ فُلَانٍ وَ هَذَا عَقِیلٌ فِی یَدِ فُلَانٍ وَ هَذَا نَوْفَلُ بْنُ الْحَارِثِ فِی یَدِ فُلَانٍ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حَتَّی انْتَهَی إِلَی عَقِیلٍ فَقَالَ لَهُ یَا أَبَا یَزِیدَ قُتِلَ أَبُو جَهْلٍ فَقَالَ إِذاً لَا تُنَازَعُونَ (۳) فِی تِهَامَهَ فَقَالَ (۴) إِنْ کُنْتُمْ أَثْخَنْتُمُ الْقَوْمَ وَ

۱- أشرنا إلی موضع الآیه فی صدر الباب.

۲- فی تفسیر العیاشی : فجاز عنه.

۳- لا تنازعونی خ ل.

۴- قال المصنف فی مرآت العقول : فقال أی عقیل ، قوله : اکتافهم ای اتبعوهم وشدوا خلفهم وان اثخنتموهم فخلوهم ، وقیل القائل النبی صلی الله علیه و آله ، ورکوب الاکتاف کنایه عن شد وثاقهم ، ای ان ضعفوا بالجراحات فلا یقدرون علی الهرب فخلوهم والا فشدوهم لئلا یهربوا وتکونوا راکبین علی اکتافهم أی مسلطین علیهم. انتهی. أقول : وفیما تقدم عن تفسر القمی فی اول الباب هکذا : فقال عقیل : إذا لم تنازعوا فی تهامه ، فان کنت قد اثخنت القوم والا فارکب اکتافهم فتبسم رسول الله صلی الله علیه و آله من قوله.

إِلَّا فَارْكَبُوا أَكْتَافَهُمْ قَالَ فَجِی ءَ بِالْعَبَّاسِ فَقِيلَ لَهُ افْدِ نَفْسَکَ وَ افْدِ ابْنَ أَخِيکَ (۱) فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ تَتْرُکُنِی أَسْأَلُ قُرَيْشاً فِی كَفِّی فَقَالَ أَعْطِ مَا خَلَّفْتَ (۲) عِنْدَ أُمِّ الْفَضْلِ وَ قُلْتَ لَهَا إِنْ أَصَابَنِی فِی وَجْهِی هَذَا شَیْ ءٌ فَأَنْفِقِيهِ عَلَى وُلْدِكِ وَ نَفْسِكِ فَقَالَ لَهُ يَا ابْنَ أَخِی مَنْ أَخْبَرَكَ بِهَذَا فَقَالَ أَتَانِی بِهِ جَبْرَئِيلُ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ عَزَّ ذِكْرُهُ فَقَالَ وَ مَحْلُوفِهِ مَا عَلِمَ بِهَذَا أَحَدٌ إِلَّا أَنَا وَ هِیَ أَشْهَدُ أَنَّکَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ فَرَجَعَ الْأَسْرَى كُلُّهُمْ مُشْرِكِينَ إِلَّا الْعَبَّاسُ وَ عَقِيلٌ وَ نَوْفَلٌ كَرَّمَ اللَّهُ وُجُوهَهُمْ وَ فِيهِمْ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ قُلْ لِمَنْ فِی أَيْدِيكُمْ مِنَ الْأَسْرى (۳) إِنْ يَعْلَمِ اللَّهُ فِی قُلُوبِكُمْ خَيْراً إِلَى آخِرِ الْآيَهِ (۴).

شی، تفسیر العیاشی عن معاویه بن عمار مثله (۵)

**[ترجمه]کافی: معاویه بن عمار، از امام صادق علیه السلام روایت کرده است که گفت: از ایشان درباره این آیه: «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُل لِّمَن فِي أَيْدِيكُم مِّنَ الأَسْرَى إِن يَعْلَمِ اللّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِّمَّا أُخِذَ مِنكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ» { ای پیامبر، به کسانی که در دست شما اسیرند بگو: اگر خدا در دلهای شما خیری سراغ داشته باشد، بهتر از آن چه از شما گرفته شده به شما عطا می کند و بر شما می بخشاید و خدا آمرزنده مهربان است.}، شنیدم که فرمود: درباره عباس و عقیل و نوفل نازل شد. و فرمود:

همانا رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در روز بدر اصحابش را از کشتن کسی از بنی هاشم و ابو بختری نهی کرد. پس به اسارت در آمدند. علی علیه السلام را فرستاد. و فرمود: نگاه کن چه کسی از بنی هاشم در این جاست؟ - فرمود: - علی علیه السلام با عقیل بن ابو طالب برخورد کرد، اما از او چشم پوشی کرد. عقیل به او گفت: ای پسر مادرم،به من رو کن! به خدا قسم تو جایگاهم را دیده ای - فرمود: - او نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله، برگشت و فرمود: ابو فضل در دست فلانی و عقیل در دست فلانی و نوفل بن حارث در دست فلانی است. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم برخاست تا به عقیل رسید. و به او فرمود: ای ابو یزید! ابوجهل کشته شد. عقیل گفت: پس حریفی در تهامه برای شما نیست. و فرمود: اگر تعداد زیادی از قوم را کشتید

ص: ۳۰۱

(که هیچ) در غیر این صورت بر شانه‌های آنان سوار شوید. - فرمود: - عباس را آوردند. به او فرمود: خود و برادر زاده ات را با پرداختن فدیه آزاد کن. گفت: ای محمد! به من اجازه دهید تا از قریش کمک بخواهم. فرمود: از آن چه که نزد ام فضل نهادی، پرداخت کن. آن گاه که به او گفتی: اگر اتفاقی برای من بیفتد، آن را بر خویش و فرزندانت انفاق کن. عباس به او گفت: ای پسر برادرم، چه کسی این را به شما گفت؟ فرمودند: جبرئیل آن را از نزد خدا - که یادش گرامی باد - برای من آورد. عباس گفت: قسم به آن که به او قسم می خورند، هیچ کس آن را نمی دانست، مگر من و او (ام فضل)، گواهی می دهم که تو پیامبر خدا هستی. - گفت:- همه اسیران در حالی که مشرک بودند برگشتند، مگر عباس و عقیل و نوفل و این آیه: «قُل لِّمَن فِي أَيْدِيكُم مِّنَ الأَسْرَى إِن يَعْلَمِ اللّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا» تا آخر در مورد آنان نازل شد. - . روضه کافی : ۲۰۲ -

تفسیر عیاشی: معاویه بن عمار این حدیث را نقل کرده است. - . تفسیر عیاشی ۲ : ۶۸ - ۶۹ -

**[ترجمه]

بيان

قوله صلى الله عليه و آله و أبو البختري هو العاص بن هشام بن الحارث بن أسد و لم يقبل أمان النبي صلى الله عليه و آله ذلك اليوم و قتل فالضمير في قوله عليه السلام فأسروا راجع إلى بني هاشم و أبو البختري لم يكن من بني هاشم لكن النبي صلى الله عليه و آله قد كان نهى عن قتله أيضا قال ابن أبي الحديد قال الواقدي نهى رسول الله صلى الله عليه و آله عن قتل أبي البختري و كان قد لبس السلاح بمكه يوما قبل الهجره في بعض ما كان ينال النبي صلى الله عليه و آله من الأذى و قال لا يعرض اليوم أحد لمحمد بأذى إلا وضعت فيه السلاح

ص: ۳۰۲

۱- ابنى اخيك خ ل أقول : هو الموجود فى تفسير العياشى ونسخه من الروضه

۲- فى الروضه وتفسير العياشى : مما خلفت.

۳- فى نسخه المصنف وتفسير العياشى : من الاسارى.

۴- روضه الكافى : ۲۰۲ ط ۲.

۵- تفسير العياشى ۲ : ۶۸ و ۶۹.

فشكر ذلك له النبى صلى الله عليه و آله و قال أبو داود المازنى فلحقته يوم بدر فقلت له إن رسول الله صلى الله عليه و آله نهى عن قتلك إن أعطيت (۱) بيدك قال و ما تريد إلى إن كان قد نهى عن قتلى فقد كنت أبليته ذلك فأما أن أعطى بيدى فو اللات و العزى لقد علمت نسوه بمكه أنى لا أعطى بيدى و قد عرفت أنك لا تدعنى فافعل الذى تريد فرماه أبو داود بسهم و قال اللهم سهمك و أبو البخترى عبدك فضعه فى مقتله و أبو البخترى دارع ففتق السهم الدرع فقتله.

قال الواقدى و يقال إن المجذر بن زياد قتل أبا البخترى و هو لا يعرفه و قال المجذر فى ذلك شعرا (۲) عرف منه أنه قاتله.

و فى روايه محمد بن إسحاق أن رسول الله صلى الله عليه و آله نهى يوم بدر عن قتل أبى البخترى و اسمه الوليد بن هشام لأنه كان أكف الناس عن رسول الله صلى الله عليه و آله بمكه كان لا يؤذيه و لا يبلغه عنه شى ء يكرهه و كان فيمن قام فى نقض الصحيفه التى كتبتها قريش على بنى هاشم فلقيه المجذر بن زياد البلوى حليف الأنصار فقال له إن رسول الله صلى الله عليه و آله نهانا عن قتلك و مع أبى البخترى زميل له خرج معه من مكه يقال له جناده بن مليحه فقال أبو البخترى و زميلى قال المجذر و الله ما نحن بتاركى زميلك ما نهانا رسول الله صلى الله عليه و آله إلا عنك وحدك قال إذا و الله لأموتن أنا و هو جميعا لا تتحدث عنى نساء أهل مكه أنى تركت زميلى حرصا على الحياه فنازله المجذر و ارتجز أبو البخترى فقال:

لن يسلم ابن حره زميله***حتى يموت أو يرى سبيله

ثم اقتتلا فقتله المجذر فجاء إلى رسول الله صلى الله عليه و آله فأخبره و قال الذى بعثك بالحق لقد جهدت أن يستأسر فآتيك به فأبى إلا القتال فقاتلته فقتلته ثم

۱- أعطى بيده : انقاد.

۲- والشعر فى سيره ابن هشام ۲ : ۲۷۰ و ۲۷۱.

قال قال محمد بن إسحاق و قد كان رسول الله صلى الله عليه و آله نهى فى أول الوقعه أن يقتل أحد من بنى هاشم.

و روى بإسناده عن ابن عباس أنه قال قال النبى صلى الله عليه و آله لأصحابه إنى قد عرفت أن رجالا من بنى هاشم و غيرهم قد أخرجوا كرها لا حاجه لنا بقتلهم فمن لقى منكم أحدا من بنى هاشم فلا يقتله و من لقى أبا البخترى فلا يقتله و من لقى العباس عم رسول الله صلى الله عليه و آله فلا يقتله فإنه إنما أخرج مستكرها. (۱).

قوله صلى الله عليه و آله ابن أخيك يعنى عقيلا و فى بعض النسخ ابنى أخيك أى ابنى أخويك نوفلا و عقيلا

كما روى ابن أبى الحديد عن محمد بن إسحاق قال لما قدم بالأسارى إلى المدينه قال رسول الله صلى الله عليه و آله افد نفسك يا عباس و ابنى أخويك عقيل بن أبى طالب و نوفل بن الحارث و حليفك عقبه بن عمرو فإنك ذو مال إلى قوله ثم فدى نفسه و ابنى أخويه. (۲).

قوله عليه السلام و محلوفه الظاهر أنه كان حلف باللات و العزى فكره عليه السلام التكلم به فعبر هكذا و فى الكشاف (۳) أنه حلف بالله فيحتمل أن يكون بكراهه أصل الحلف.

**[ترجمه]مقصود پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم از ابو بختری، عاص بن هشام بن الحارث بن اسد است و او امان دادن پیامبر را در آن روز نپذیرفت و کشته شد. پس ضمیر در «فاسروا» به بنی هاشم بر می‌گردد و ابو بختری از بنی هاشم نبود اما پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم از کشتن او نیز نهی فرمود. ابن ابی الحدید گوید: واقدی گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از کشتن ابو بختری نهی فرمود و او کسی بود که یک روز پیش از هجرت سلاح برکشید و اجازه نداد مردم پیامبر را آزار دهند. و گفت: امروز هر کس متعرض محمد شود و او را آزار دهد با شمشیرم به حسابش می‌رسم.

پیامبر از او تشکر کرد. ابو داوود مازنی گوید: روز بدر با او مواجه شدم و به او گفتم: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از کشتن تو نهی کرده است اگر فرمان بپذیری و منقاد شوی. گفت: از این که پیامبر از کشتن من نهی کرده، چه می‌خواهی؟ من پیش‌تر این را می‌دانستم و او را به رعایت حقّ آزموده‌ام. اما سوگند به لات و عزّی نمی‌توانم خود را تسلیم کنم، چرا که همه زنان مکه دریافتند و می‌دانند که من هرگز فرمان نمی‌پذیرم و به دست خود تسلیم نمی‌شوم و می‌دانم تو مرا رها نمی‌کنی پس کاری که می‌خواهی، انجام بده. ابوداود تیری به سویش افکند و گفت: پروردگارا این تیر توست، و ابو بختری بنده توست، پس تیر را در جای قتل او قرار ده. با این که ابو بختری زره پوشیده بود ولی تیر زره را شکافت و او را کُشت.

واقدی گوید: گفته می‌شود: مجذر بن زیاد ابو بختری را کُشت و او مجذر را نمی‌شناخت و مجذر در این رابطه شعری سرود که خود را قاتل او معرفی کرده است.

در روایت محمد بن اسحاق آمده است که: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در روز بدر از کشتن ابو بختری نهی فرمود

و اسم او ولیـد بن هشـام بود و سـبب آن بود که او مردم را از آزار رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم بـاز داشت و کاری نکرده بود که ناخوشاینـد پیامبر بوده باشد. و او از جمله کسانی بود که در نقض معاهده محاصـره قریش که بر ضد بنی هاشـم نوشـته بودنـد، تلاش نمود. مجذر بن زیاد بلوی که از هم‌پیمانان انصار بود، با او مواجه شد و به او گفت: رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سـلم ما را از کشـتن تو نهی فرموده است. ابو بختری رفیقی داشت که از مکه با او همراه شده بود و اسـمش جناده بن ملیحه بود. ابو بختری گفت: رفیق مرا نیز امان بـده تا به خدمت پیامبر بیائیم. مجذر گفت: سوگند به خدا! ما رفیق تو را امان نمی‌دهیم زیرا رسـول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم جز تـو از کشـتن کس دیگری نهی نکرده است. گفت: در این صورت سوگند به خدا من و او همگی می‌میریم، تا مبادا زنان مکه بگویند که من رفیقم را به طمع زندگی دنیا ترک کردم. پس مجذر به سراغ او رفت و او را کشت. و ابو بختری این را رجز را خواند:

پسرِ آزاده، رفیقش را تسلیم نمی‌کند تا این که بمیرد یا به راه او برود.

سپس به نبرد پرداختنـد و مجذّر او را کُشت و به نزد رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سـلم آمد و گفت: سوگند به خداوندی که تو را به حق مبعوث داشت تلاش کردم که ابو بختری تسـلیم گردد و او را نزد شـما بیـاورم امـا او نپـذیرد و با من به جنگ پرداخت و من نیز با او مبارزه کردم و او را کُشـتم. سپس گوید: محمد بن اسحاق گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در ابتدای نبرد از این که کسی از بنی هاشم را بکشند، نهی فرمود.

با همان اسـناد از ابن عباس روایت شده که گفته است: رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سـلم به اصـحابش فرمود: من دریافتم که مردانی از بنی هاشم و کسان دیگر با اجبار روانه جنگ شده‌اند و ما نیازی به کشـتن آن‌ها نداریم. پس هر کس از شـما که بـا یکی از بنی هـاشم رویـاروی شـد او را نمی‌کشـد و هر کس بـا ابو بختری رویاروی شـد او را نمی‌کشـد و هر کس با عباس عموی رسول خدا مواجه شد او را نمی‌کشد زیرا او به اجبار به جنگ آمده است. - . شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید ۳ : ۳۳۵ -

مقصود پیامبر از «ابن اخیک» عقیل است. و در برخی نسـخه‌ها آمـده است: «ابنی اخیک» یعنی عقیل و نوفل هر دو. چنانکه ابن ابی الحدید از محمد بن اسـحاق روایت کرده که گوید: هنگامی که اسیران را به مدینه آوردند رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمـود: ای عبـاس! خـود و برادرزاده‌هـایت عقیـل بن ابی طـالب و نوفـل بن ابی طـالب، و هم‌پیمـانت عقبه بن عمر را با پرداخت فدیه آزاد کن، که تو ثروتمند هستی. تا این جا که گوید: سپس او فدیه خود و برادرزاده‌هایش را پرداخت کرد.

«و محلوفهٔ» در ظاهر سوگنـد خوردن به لات و عزّی است که بر زبان آوردن آن برای امام علیه السـلام خوشاینـد نبود و به این صورت آن را بیان کرد. در کشاف - . تفسیر کشاف ۲ : ۱۸۶ -

آمده است که او به خداوند سوگند خورد، پس ممکن است به خاطر ناخوشایند بودن از اصل سوگند باشد.

**[ترجمه]

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ أَبَانٍ عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: کَانَ إِبْلِیسُ یَوْمَ بَدْرٍ یُقَلِّلُ الْمُؤْمِنِینَ فِی أَعْیُنِ الْکُفَّارِ وَ یُکَثِّرُ الْکُفَّارَ فِی أَعْیُنِ النَّاسِ (۴) فَشَدَّ عَلَیْهِ جَبْرَئِیلُ عَلَیْهِ السَّلَامُ بِالسَّیْفِ فَهَرَبَ مِنْهُ وَ

ص: ۳۰۴

۱- شرح نهج البلاغه لابن أبی الحدید : ۳ : ۳۳۵ ط مصر.

۲- شرح نهج البلاغه لابن ابی الحدید : ۳ : ۳۴۵ ط مصر.

۳- تفسیر الکشاف ۲ : ۱۸۶ فیه : فقال العباس : وما یدریک؟ قال : أخبرنی به ربی ، قال العباس : فانا أشهد انک صادق ، وان لا إله إلا الله وأنک عبده ورسوله ، والله لم یطلع علیه احد الا الله ، ولقد دفعته إلیها فی سواد اللیل ، ولقد کنت مرتابا فی امرک ، فاما إذا أخبرتنی بذلک فلا ریب اه.

۴- فی المصدر : ویکثر الکفار فی أعین المسلمین.

هُوَ يَقُولُ يَا جَبْرَئِيلُ إِنِّی مُؤَجَّلٌ (۱) حَتَّی وَقَعَ فِی الْبَحْرِ قَالَ زُرَارَهُ فَقُلْتُ لِأَبِی جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِأَیِّ شَیْ ءٍ كَانَ يَخَافُ وَ هُوَ مُؤَجَّلٌ قَالَ يَقْطَعُ بَعْضَ أَطْرَافِهِ (۲).

**[ترجمه]کافی: زراره از امام باقر علیه السلام روایت کرده است که فرمود: ابلیس در روز بدر، مسلمانان را در چشم کافران کم جلوه می داد و کفار را در چشم مسلمانان زیاد نشان می داد. جبرئیل علیه السلام با شمشیر به او حمله کرد و او فرار کرد در حالی که

ص: ۳۰۴

می گفت: ای جبرئیل! خدا به من مهلت داده است، تا این که در دریا افتاد. زراره گفت: به امام باقر علیه السلام عرض کردم: چرا می ترسید در حالی که مرگ او به تاخیر افتاده است؟ فرمود: می ترسید که برخی از دست و پاهایش قطع شود. - . روضه کافی : ۲۷۷ -

**[ترجمه]

«۴۷»

ک، إکمال الدین ابْنُ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ يَزِيدَ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنِ ابْنِ تَغْلِبَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَأَنِّی أَنْظُرُ إِلَی الْقَائِمِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَی ظَهْرِ النَّجَفِ رَكِبَ (۳) فَرَساً أَدْهَمَ أَبْلَقَ مَا بَيْنَ عَيْنَيْهِ شِمْرَاخٌ (۴) ثُمَّ يَنْتَفِضُ بِهِ فَرَسُهُ فَلَا يَبْقَی أَهْلُ بَلْدَهٍ إِلَّا وَ هُمْ يَظُنُّونَ أَنَّهُ مَعَهُمْ فِی بِلَادِهِمْ فَإِذَا نَشَرَ رَايَهَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله انْحَطَّ عَلَيْهِ (۵) ثَلَاثَهَ عَشَرَ أَلْفَ مَلَكٍ وَ ثَلَاثَهَ عَشَرَ مَلَكاً كُلُّهُمْ يَنْتَظِرُونَ الْقَائِمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ هُمُ الَّذِينَ كَانُوا مَعَ نُوحٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِی السَّفِينَهِ وَ الَّذِينَ كَانُوا مَعَ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ حَيْثُ أُلْقِیَ فِی النَّارِ وَ كَانُوا مَعَ عِيسَی عَلَيْهِ السَّلَامُ حِينَ رُفِعَ وَ أَرْبَعَهُ آلَافٍ مُسَوِّمِينَ وَ مُرْدِفِينَ وَ ثَلَاثُمِائَهٍ وَ ثَلَاثَهَ عَشَرَ مَلَكاً مَلَائِكَهُ يَوْمِ بَدْرٍ وَ أَرْبَعَهُ آلَافِ مَلَكٍ الَّذِينَ هَبَطُوا يُرِيدُونَ الْقِتَالَ مَعَ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَلَمْ يُؤْذَنْ لَهُمْ (۶).

أقول: سيأتی مثله بأسانيد جمه فی كتاب الغيبه.

**[ترجمه]اکمال الدین: ابان بن تغلب از امام صادق علیه السّلام روایت کند که فرمود: گویا به قائم علیه السّلام می نگرم که پشت نجف است و چون در آن جا مستقر شود سوار بر اسب تیره رنگ ابلقی شود که میان دو چشمش یال سپیدی است، که به وسیله آن اسبش را بجهاند و هیچ شهری نباشد جز آنکه اهل آن شهر گمان برند که قائم علیه السّلام همراه آنان در آن شهر است و چون پرچم رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم را برافرازد سیزده هزار و سیزده فرشته از آسمان بر وی فرود آید و همگی آن‌ها بر قائم علیه السّلام بنگرند، آنان کسانی هستند که همراه نوح علیه السّلام در کشتی بودند و همراه ابراهیم خلیل علیه السّلام بودند آن گاه که در آتش افکنده شد و همراه عیسی علیه السّلام بودند آن گاه که او را به آسمان بردند و چهار هزار فرشته نشان دار و ردیف شده و سیصد و سیزده فرشته ای که در روز بدر بودند و چهار هزار فرشته ای که فرود آمدند تا همراه حسین بن علیّ علیهما السّلام با یزیدیان کارزار کنند همگی در رکاب قائم علیه السّلام هستند. امّا به فرشتگانی که برای

یاری حسین علیه السّلام فرود آمدند اجازه کارزار ندادند. - . اکمال الدین : ۳۷۷ - ۳۷۸ -

می گویم: در کتاب غیبت با سندهای بسیار در این باره سخن خواهیم گفت.

**[ترجمه]

«۴۸»

ب، قرب الإسناد ابْنُ طَرِيفٍ (۷) عَنِ ابْنِ عُلْوَانَ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: انْتَدَبَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَيْلَةَ الْبَدْرِ (۸) إِلَى الْمَاءِ فَانْتَدَبَ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ فَخَرَجَ وَ كَانَتْ لَيْلَةً بَارِدَةً ذَاتَ رِيحٍ وَ ظُلْمَةٍ فَخَرَجَ بِقِرْبَتِهِ فَلَمَّا كَانَ إِلَى الْقَلِيبِ

۱- فی المصدر : انی مؤجل ، انی مؤجل.

۲- الروضه : ۲۷۷.

۳- فی المصدر : کانی انظر إلی القائم علیه السلام علی ظهر النجف فاذا استوی علی ظهر النجف رکب فرسا.

۴- الشمراخ : غره الفرس إذا دقت وسالت.

۵- فی المصدر : انحط إلیه.

۶- اکمال الدین : ۳۷۷ و ۳۷۸. وللحدیث ذیل یأتی فی کتاب الغیبه.

۷- هکذا فی نسخه المصنف وغیرها وهو مصحف ظریف بالظاء المعجمه.

۸- هکذا فی نسخه المصنف وغیرها وهو مصحف والصحیح : بدر کما فی المصدر أیضا و فیه : استندب رسول الله صلی الله علیه و آله الناس لیله بدر.

لَمْ يَجِدْ دَلْواً فَنَزَلَ فِی الْجُبِّ تِلْکَ السَّاعَهَ فَمَلَأَ قِرْبَتَهُ ثُمَّ أَقْبَلَ فَاسْتَقْبَلَتْهُ رِیحٌ شَدِیدَهٌ فَجَلَسَ حَتَّی مَضَتْ ثُمَّ قَامَ ثُمَّ مَرَّتْ بِهِ أُخْرَی فَجَلَسَ حَتَّی مَضَتْ ثُمَّ قَامَ ثُمَّ مَرَّتْ بِهِ أُخْرَی فَجَلَسَ حَتَّی مَضَتْ فَلَمَّا جَاءَ قَالَ لَهُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله مَا حَبَسَکَ یَا أَبَا الْحَسَنِ قَالَ لَقِیتُ رِیحاً ثُمَّ رِیحاً ثُمَّ رِیحاً شَدِیدَهً فَأَصَابَتْنِی قَشْعَرِیرَهٌ فَقَالَ أَ تَدْرِی مَا کَانَ ذَاکَ (۱) یَا عَلِیُّ فَقَالَ لَا فَقَالَ ذَاکَ (۲) جَبْرَئِیلُ فِی أَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِکَهِ وَ قَدْ سَلَّمَ عَلَیْکَ وَ سَلَّمُوا ثُمَّ مَرَّ مِیکَائِیلُ فِی أَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِکَهِ فَسَلَّمَ عَلَیْکَ وَ سَلَّمُوا ثُمَّ مَرَّ إِسْرَافِیلُ وَ أَلْفٌ (۳) مِنَ الْمَلَائِکَهِ فَسَلَّمَ عَلَیْکَ وَ سَلَّمُوا (۴).

**[ترجمه]قرب الاسناد: از ابن عباس نقل می کند که گفت: پیامبر صلی اللّه علیه و آله در شب جنگ بدر از مردم داوطلب خواست که سراغ آب برود. امیر المؤمنین علیه السّلام داوطلب شد و بیرون رفت. آن شب، شبی سرد همراه با وزش باد و تاریک بود. حضرت مشک آب را برداشت و بیرون آمد. وقتی به چاه رسید،

ص: ۳۰۵

سطلی پیدا نکرد. به ناچار داخل چاه شد و پائین رفت و مشک را پر کرد و بیرون آمد و به راه افتاد. از مقابل او باد شدیدی آمد. آن حضرت نشست تا ردّ شد و برخاست. سپس باد دیگری وزید و حضرت نشست تا آن هم ردّ شد و برخاست. سپس باد دیگری وزید و حضرت نشست تا ردّ شد. وقتی آمد پیامبر صلی اللّه علیه و آله پرسید: یا ابا الحسن، چه چیزی تو را به تأخیر انداخت؟ فرمود: با وزش بادی برخورد کردم و سپس وزش باد دیگری و سپس با وزش دیگری که لرزه ام گرفته بود. حضرت فرمود: ای علی، می دانی آن چه بود؟ عرض کرد: نه. فرمود: آن جبرئیل بود همراه هزار نفر از ملائکه، و او و آنها بر تو سلام کردند. سپس میکائیل همراه هزار ملائکه عبور کرد، و او و آنها بر تو سلام کردند. سپس اسرافیل همراه هزار ملائکه عبور کردند، و او و آنها بر تو سلام کردند.

**[ترجمه]

«۴۹»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِی الْمِقْدَامِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ مِثْلَهُ بِأَدْنَی تَغْیِیرٍ (۵) وَ زَادَ فِی آخِرِهِ وَ هُمْ مَدَدٌ لَنَا وَ هُمُ الَّذِینَ رَآهُمْ إِبْلِیسُ

ص: ۳۰۶

۱- فی المصدر : ذلک.

۲- فی المصدر : ذلک.

۳- فی المصدر : فی الف.

۴- قرب الاسناد : ۵۳. أقول : وفی ذلک یقول السید الحمیری اسماعیل بن محمد فی قصیده : اقسم بالله وآلائه**والمرء عما قال مسؤول إن علی بن أبی طالب**علی التقی والبر مجبول وإنه کان الامام الذی**له علی الامه تفضیل ذاک الذی سلم

فی لیله***علیه میکال وجبریل میکال فی ألف وجبریل فی***ألف ویتلوهم سـرافیل لیله بدر مددا انزلوا***کأنهم طیر أبابیل

فسلموا لما أتوا حذوه***وذاک إعظام وتبجیل

٥- الفاظ الخبر فیه : هکذا : قال : لما عطش القوم یوم بدر انطلق علی بالقربه یستقی وهو علی القلیب اذ جاءت ریح شدیده ، ثم مضت فلبث ما بـدا له ، ثم جاءت ریـح اخری ثم مضت ثم جاءته اخری کاد أن تشغله وهو علی القلیب ثم جلس حتی مضـی ، فلما رجع إلی رسول الله صلی الله علیه و آله أخبره بذلک ، فقال رسول الله صلی الله علیه و آله : اما الریح الاولی (فیها) جبرئیل مع الف من الملائکه ، والثانیه فیها میکائیل مع الف من الملائکه والثالثه فیها إسـرافیل مع الف من الملائکه ، وقد سـلموا علیک وهم مدد لنا اه.

فَ نَكَصَ عَلى عَقِبَيْهِ يَمْشِي الْقَهْقَرَى حِينَ يَقُولُ (١) إِنِّي أَرى ما لا تَرَوْنَ إِنِّي أَخافُ اللَّهَ وَ اللَّهُ شَدِيدُ الْعِقابِ (٢)

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: عَمرو بن ابو مقدام، از پدرش، از علی بن حسین علیه السلام همین حدیث را با اندکی تغییر در کلمات آن روایت کرده، - . الفاظ حدیث به این صورت است: هنگامی که قوم در روز بدر دچار تشنگی شدند، علی علیه السلام مشک را برداشت و برای آوردن آب به راه افتاد. هنگامی که بر سر چاه بود، ناگهان بادی شدید وزید و سپس فرو نشست. پس منتظر ماند. باد دیگری وزید و رفت. و سپس باد دیگری آمد که نزدیک بود او را در حالی که سر چاه بود، به داخل چاه بیندازد. پس نشست تا آن باد تمام شد. هنگامی که به سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم برگشت، به او خبر داد. رسول خدا که سلام و درود خدا بر او باد، فرمود: باد نخست، جبرییل بود با هزار نفر از فرشتگان. باد دوم میکاییل بود با هزار نفر از فرشتگان. باد سوم اسرافیل بود با هزار نفر از فرشتگان. آنان به تو سلام کردند. - و در آخر آن افزوده است: و آنان به یاری ما آمدند و آنان همان کسانی هستند که ابلیس آنان را دید

ص: ۳۰۶

و عقب نشست و در حالت عقب نشینی چنین می گفت: «إِنِّی أَرَی مَا لاَ تَرَوْنَ إِنِّیَ أَخَافُ اللّهَ وَاللّهُ شَدِیدُ الْعِقَابِ» { من از شما بیزارم، من چیزی را می بینم که شما نمی بینید، من از خدا بیمناکم. و خدا سخت کیفر است. } - . تفسیر عیاشی ۲ : ۶۵ -

**[ترجمه]

«۵۰»

فس، تفسیر القمی فِی رِوَایَهِ أَبِی الْجَارُودِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِهِ وَ لَقَدْ کُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ الْآیَهَ إِنَّ الْمُؤْمِنِینَ لَمَّا أَخْبَرَهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِمَنَازِلِ شُهَدَائِهِمْ یَوْمَ بَدْرٍ مِنَ الْجَنَّهِ (٣) رَغِبُوا فِی ذَلِکَ وَ قَالُوا اللَّهُمَّ أَرِنَا قِتَالًا نَسْتَشْهِدُ فِیهِ فَأَرَاهُمُ اللَّهُ إِیَّاهُ یَوْمَ أُحُدٍ فَلَمْ یَثْبُتُوا إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ مِنْهُمْ (۴).

**[ترجمه]تفسیر قمی: ابو جارود، نقل کرده است که امام باقر علیه السلام درباره آیه: «وَلَقَدْ کُنتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِن قَبْلِ أَن تَلْقَوْهُ» { و شما مرگ را پیش از آنکه با آن روبرو شوید، سخت آرزو می کردید پس، آن را دیدید و [هم چنان] نگاه می کردید}تا آخر آیه، فرمود: هنگامی که خداوند به مؤمنان خبر داد که آن‌هایی که در جنگ بدر، شهید شده اند چه جایگاهی در بهشت دارند، به شهادت علاقه مند شدند و گفتند: بار خدایا! جنگی را به ما نشان بده که در آن شهید بشویم. آن گاه خداوند، جنگ اُحد را به آن ها نشان داد و از آنان جز کسانی که خدا خواست ثابت قدم نماندند. - . تفسیر قمی : ۱۰۸ -

**[ترجمه]

«۵۱»

فس، تفسیر القمی أَبِی عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنِ ابْنِ سِنَانٍ (۵) عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی بَیَانِ خُرُوجِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه

و آله إِلَى مَكّةَ وَ إِحْرَامِهِ وَ مَنْعِ قُرَيْشٍ الْمُسْلِمِينَ وَ إِرَادَتِهِ صلى الله عليه و آله الصُّلْحَ وَ عَدَمِ رِضَا الْأُمَّهِ بِهِ وَ إِرَاءَتِهِمُ الْحَرْبَ وَ هَزِيمَتِهِمْ مِنْ قُرَيْشٍ وَ سَاقَ الْحَدِيثَ إِلَى أَنْ قَالَ فَرَجَعَ (۶) أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مُسْتَحْيِينَ وَ أَقْبَلُوا يَعْتَذِرُونَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَ لَسْتُمْ أَصْحَابِي يَوْمَ بَدْرٍ إِذْ أَنْزَلَ اللَّهُ فِيكُمْ إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلائِكَهِ مُرْدِفِينَ أَ لَسْتُمْ أَصْحَابِي يَوْمَ أُحُدٍ إِذْ تُصْعِدُونَ وَ لا تَلْوُونَ عَلى أَحَدٍ وَ الرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْراكُمْ أَ لَسْتُمْ أَصْحَابِي يَوْمَ كَذَا وَ يَوْمَ كَذَا (۷)

۱- في المصدر : حتى يقول.

۲- تفسير العياشي ۲ : ۶۵. وأشرنا إلى موضع الايه في صدر الباب.

۳- في المصدر : لما أخبرهم الله عزوجل بالذى فعل بشهدائهم يوم بدر ومنازلهم من الجنه.

۴- تفسير القمي : ۱۰۸.

۵- في المصدر المطبوع وفى نسختى المخطوطه : ابن يسار ، وفى اخرى ابن سيار ، والظاهر انهما مصحفان والصحيح ما في المتن ، وابن يسار وهو محمد بن الفضيل وان امكن روايته عن الصادق عليه السلام الا ان المتعارف فى الاخبار التعبير باسمه ، ولم نظفر بمورد عبر عنه بابن يسار.

۶- في المصدر : وتراجع.

۷- في المصدر : ألستم أصحابي يوم كذا؟ ألستم أصحابي يوم كذا؟

فَاعْتَذَرُوا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ نَدِمُوا عَلَى مَا كَانَ مِنْهُمُ الْخَبَرَ (۱).

**[ترجمه]تفسیر قمی: ابن سنان از امام صادق علیه السلام در بیان خروج پیامبر به سوی مکه و احرام آن حضرت و ممانعت قریش از مسلمانان و این که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در پی صلح بود، و این که امت بدان راضی نبودند و می‌خواستند جنگ کنند و شکست آنان از قریش روایت کرده تا این جا که فرمود: یاران رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم خجالت زده نزد آن حضرت بازگشتند و از ایشان معذرت خواهی می کردند. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم به ایشان فرمود: مگر شما همان یاران من در جنگ بدر نیستید که خداوند درباره شما فرموده است: «إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لكُمْ أَنِّى مُمِدُّكُم بِأَلفٍ مِّنَ المَلآئِكَةِ مُرْدِفِينَ» - . انفال / ۹ - {(به یاد آورید) زمانی را که پروردگار خود را به فریاد می طلبیدید. پس دعای شما را اجابت کرد که من شما را با هزار فرشته پیاپی یاری خواهم کرد} مگر شما همان یاران من در جنگ احد نیستید که آیه زیر درباره شما نازل شد: «إِذْ تُصْعِدُونَ ولاَ تَلوونَ عَلى أحَدٍ والرَّسُول يَدْعُوكُمْ فِى أُخْرَاكُمْ» - . آل عمران / ۱۵۳ - {(یاد کنید) هنگامی را که در حال گریز (از کوه) بالا می رفتید و به هیچ کس توجه نمی کردید و پیامبر شما را از پشت سرتان فرا می خواند} مگر شما همان یاران من در فلان روز و فلان روز نیستید؟

ص: ۳۰۷

آن ها نزد آن حضرت به معذرت خواهی پرداختند و از کرده های قبلی شان پشیمان شدند. - . تفسیر قمی : ۶۳۱ و ۶۳۳ -

**[ترجمه]

«۵۲»

فس، تفسير القمی قَوْلُهُ تَعَالَى وَ إِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ (۲) قَالَ نَزَلَتْ فِي الْأَوْسِ وَ الْخَزْرَجِ رُوِىَ عَنِ الْإِمَامِ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى وَ إِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ الْآيَةَ قَالَ هُمُ الَّذِينَ اسْتَشَارَهُمُ الرَّسُولُ فِي أَمْرِ قُرَيْشٍ بِبَدْرٍ فَقَالَ رَجُلٌ مِنْهُمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّهَا قُرَيْشٌ وَ خُيَلَاؤُهَا وَ إِنَّهَا مَا آمَنَتْ قَطُّ الْحَدِيثَ فَقَالَ تَعَالَى فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ قَالَ هُمُ الْأَنْصَارُ وَ كَانَ أَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَ نصرتهم (نَصَرَ بِهِمْ) نَبِيَّهُ وَ هُوَ قَوْلُهُ تَعَالَى لَوْ أَنْفَقْتَ ما فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً ما أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَ لكِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ فَالَّذِينَ أَلَّفَ اللَّهُ بَيْنَ قُلُوبِهِمُ الْأَنْصَارُ خَاصَّةً (۳).

**[ترجمه]تفسیر قمی: این فرموده خداوند: « وَ إِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّه» { و اگر بخواهند تو را بفریبند، [یاری] خدا برای تو بس است. همو بود که تو را با یاری خود و مؤمنان نیرومند گردانید.} فرمود: درباره اوس و خزرج نازل شد. و از امام باقر علیه السلام در این باره روایت شده که فرمود: آنان کسانی بودند که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم درباره قریش با آن‌ها مشورت کرد. یکی از اینان گفت: ای رسول خدا این قریش است و غرور و خودبینی آن‌ها، و آنان هرگز ایمان نمی‌آورند. بخشی از روایت. پس خداوند متعال این آیه را نازل فرمود: «فانّ حسبک الله» تا این فرموده: «فانه عزیز حکیم». فرمود: آن‌ها انصار بودند که میان دل‌هایشان الفت برقرار شد و پیامبر را یاری دادند و این مصداق فرموده خداوند است که می‌فرماید: «و لو انفقت ما فی الارض جمیعاً ما الّفت بین قلوبهم و لکنّ الله الّف بینهم» - . انفال / ۶۳ - {اگر آن چه

در روی زمین است همه را خرج می کردی نمی توانستی میان دلهایشان الفت برقرار کنی، ولی خدا بود که میان آنان الفت انداخت} پس کسانی که خداوند میان دل‌هایشان الفت و محبت ایجاد نمود، انصار بودند. - . تفسیر قمی : ۲۵۵ - ۲۵۶ -

**[ترجمه]

«۵۳»

ل، الخصال الْقَطَّانُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْحُسَيْنِيِّ (۴) عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْخُرَاسَانِيِّ عَنْ سَهْلِ بْنِ صَالِحٍ الْعَبَّاسِيِّ عَنْ أَبِيهِ وَ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ وَ سَاقَ الْحَدِيثَ فِي الْخَمْسَهِ الْمُسْتَهْزِءِينَ بِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله (۵) ثُمَّ قَالَ الصَّدُوقُ وَ يُقَالُ فِي خَبَرٍ آخَرَ فِي الْأَسْوَدِ

ص: ۳۰۸

۱- تفسير القمى ۶۳۱ و ۶۳۳.

۲- الموجود فى المصدر المطبوع ونسختين مخطوطتين عندى منه هكذا : قوله تعالى : « وان يريدوا أن يخدعوك فان حسبك الله هو الذى ايدك بنصره وبالمؤمنين والف بين قلوبهم لو انفقت ما فى الارض جميعا ما الفت بين قلوبهم ولكن الله الف بينهم » قال : نزلت فى الاوس والخزرج وفى روايه أبى الجارود عن أبى جعفر عليه السلام قال : ان هؤلاء قوم كانوا معه من قريش ، فقال الله تعالى : « فان حسبك الله هو الذى ايدك بنصره وبالمؤمنين والف بين قلوبهم لو انفقت ما فى الارض جميعا ما الفت بين قلوبهم ولكن الله الف بينهم إنه عزيز حكيم » فهم الانصار ، وكان بين الاوس والخزرج حرب شديد وعداوه فى الجاهليه ، فالف الله بين قلوبهم ونصر بهم نبيه ، فالذين الف بين قلوبهم الانصار خاصه انتهى. أقول : الظاهر أن نسخه المصنف كانت تامه ونسختنا وقع فيها سقط.

۳- تفسير القمى : ۲۵۵ و ۲۵۶.

۴- فى المصدر : الحسنى. وذكره المصنف ايضا كذلك فيما تقدم فى باب المعجزات.

۵- تقدم الحديث بتمامه فى باب معجزاته فى كفايه شر الاعداء راجع ج ۱۸ : ۵۵.

بْنَ عَبْدِ يَغُوثَ قَوْلٌ آخَرُ يُقَالُ إِنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله كَانَ قَدْ دَعَا عَلَيْهِ أَنْ يُعْمِيَ اللَّهُ بَصَرَهُ وَ أَنْ يُثْكِلَهُ وَلَدَهُ فَلَمَّا كَانَ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ جَاءَ حَتَّى صَارَ إِلَى كُدَى (۱) فَأَتَاهُ جَبْرَئِيلُ بِوَرَقِهٍ خَضْرَاءَ فَضَرَبَ بِهَا وَجْهَهُ فَعَمِيَ وَ بَقِيَ حَتَّى أَثْكَلَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَلَدَهُ يَوْمَ بَدْرٍ ثُمَّ مَاتَ (۲).

**[ترجمه]خصال: موسی بن جعفر از پدرانش از حسین بن علی علیهم السلام روایت کرده که فرمود: و حدیث را درباره پنج نفری که پیامبر را مسخره کردند ادامه می‌دهد. - . کل روایت را در باب معجزات پیامبر در دفع شرّ دشمنان بیان کردیم. مراجعه کنید به: ج ۱۸ : ۵۵ - سپس صدوق می گوید: در خبر دیگری درباره اسود

ص: ۳۰۸

بْن عَبْدِ یَغُوث ، قول دیگری وجود دارد و گفته می شود که پیامبر خدا (ص) به او نفرین کرد و از خدا خواست که چشمانش را کور کند و او را در عزای فرزندش بنشاند و در آن روز آمد وقتی به کُداء رسید، جبرئیل برگ سبزی آورد و به صورت او زد و او کور شد و آنقدر ماند تا در جنگ بدر داغ فرزندش به دلش نشست و سپس مرد. - . خصال ۱ : ۱۳۴ -

**[ترجمه]

«۵۴»

فس، تفسیر القمی وَ مَنْ عاقَبَ بِمِثْلِ ما عُوقِبَ بِهِ قَالَ فَهُوَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَمَّا أَخْرَجَتْهُ قُرَيْشٌ مِنْ مَكَّهَ وَ هَرَبَ مِنْهُمْ إِلَى الْغَارِ طَلَبُوهُ لِيَقْتُلُوهُ فَعَاقَبَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى يَوْمَ بَدْرٍ فَقُتِلَ عُتْبَهُ وَ شَيْبَهُ وَ الْوَلِيدُ وَ أَبُو جَهْلٍ وَ حَنْظَلَهُ بْنُ أَبِي سُفْيَانَ وَ غَيْرُهُمْ فَلَمَّا قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله طُلِبَ بِدِمَائِهِمْ (۳).

**[ترجمه]تفسیر قمی: «و من عاقب بمثل ما عوقب به» آن رسول خدا صلی الله علیه و آله است، آن زمان که قریش او را از مکه اخراج کردند و او به غار گریخت و قریش در جستجوی او بر آمدند تا او را به قتل برسانند و خداوند آنان را در روز بدر مورد عقاب قرار داد و عتبه و شیبه و ولید و ابوجهل و حنظله بن ابی سفیان و برخی دیگر کشته شدند. ولی بعد از این که رسول خدا صلی الله علیه و آله به دیدار حق شتافت، کفار به خونخواهی آنان بر آمدند. - . تفسیر قمی : ۴۴۲ -

**[ترجمه]

«۵۵»

فس، تفسیر القمی أَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ جَمِيعٌ مُنْتَصِرٌ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَ يُوَلُّونَ الدُّبُرَ (۴) قَالَ فَقَالَتْ قُرَيْشٌ قَدِ اجْتَمَعْنَا لِنَنْتَصِرَ وَ نَقْتُلَكَ يَا مُحَمَّدُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ أَمْ يَقُولُونَ يَا مُحَمَّدُ نَحْنُ جَمِيعٌ مُنْتَصِرٌ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَ يُوَلُّونَ الدُّبُرَ يَعْنِي يَوْمَ بَدْرٍ حِينَ هُزِمُوا وَ أُسِرُوا وَ قُتِلُوا (۵).

**[ترجمه]تفسیر قمی: « أَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ جَمِيعٌ مُنْتَصِرٌ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَ يُوَلُّونَ الدُّبُرَ » - . قمر / ۴۴ - ۴۵ -

{ یـا می گوینـد: «مـا همگی انتقام گیرنـده [و یار و یاور همـدیگر] یم!» زودا که این جمع درهم شکسـته شود و پشت کننـد.} گوید: قریش گفتند: ای محمد ما گرد هم آمده‌ایم تا پیروز شویم و بر تو چیره گردیم و تو را بکشیم. پس خداوند نازل کرد: «أم یقولون» ای محمد «نحن جیع منتصر * سیهزم الجمع و یولّون الدبر» مقصود روز بدر است که شکست خوردند و به اسارت رفتند و کشته شدند. - . تفسیر قمی : ۶۵۷ -

**[ترجمه]

«۵۶»

فس، تفسیر القمی سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ (۶) قَالَ وَ فِی حَدِیثٍ آخَرَ لَمَّا

ص: ۳۰۹

۱- کدی بالضم والقصر : الثنیه السفلی مما یلی باب العمره ، وکداء بالفتح والمد : الثنیه العلیاء بمکه مما یلی المقابر وهو المعلی .

۲- الخصال ۱ : ۱۳۴.

۳- تفسیر القمی : ۴۴۲ فیه طلب بدمائهم فقتل الحسـین علیه السـلام وآل محمد صـلی الله علیه وآله وسلم بغیا وعدوانا وهو قول یزید لعنه الله حین تمثل بهذا الشـعر : لیت اشیاخی ببدر شهدوا**جزع الخزرج من وقع الاسل لاهلوا واستهلوا فرحا**ثم قالوا : یا یزید لا تشل ثم ذکر اشـعارا اخری یأتی فی موضـعه ، ثم قال : فقال الله تبارک وتعالی : « ومن عاقب » یعنی رسول الله صلی الله علیه و آله « بمثل ما عوقب به » یعنی الحسـین علیه السـلام ارادوا ان یقتلوه « ثم بغی علیه لینصرنه الله » بالقائم علیه السلام من ولده. أقول : والایه فی الحج : ۶۰.

۴- القمر : ۴۴ و ۴۵.

۵- تفسیر القمی : ۶۵۷.

۶- المعارج : ۱.

اصْطَفَّتِ الْخَيْلَانِ يَوْمَ بَدْرٍ رَفَعَ أَبُو جَهْلٍ يَدَيْهِ (۱) فَقَالَ اللَّهُمَّ أَقْطَعَنَا لِلرَّحِمِ وَ آتَانَا بِمَا لَا نَعْرِفُ فَأَحِنْهُ الْعَذَابَ (۲) فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى سَأَلَ سائِلٌ بِعَذابٍ واقِعٍ (۳).

**[ترجمه]تفسیر قمی: «سأل سائل بعذاب واقع» - . معارج / ۱ -

{ پرسنده ای از عذاب واقع شونده ای پرسید} گوید: در حدیث دیگری آمده است: هنگامی

ص: ۳۰۹

که دو سپاه در روز بدر، در مقابل هم صف آرایی کردند، ابوجهل دست خود را بلند کرد و گفت: خداوندا! این شخص، روابط خویشاوندی ما را قطع کرد، و آن چه که نسبت به آن آشنایی نداریم، برای ما آورد، پس عذاب را بر وی نازل کن، و خداوند عزّ و جلّ نازل کرد: « سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ» - . تفسیر قمی : ۶۹۵ -

**[ترجمه]

«۵۷»

فس، تفسیر القمی فِی رِوَایَهِ أَبِی الْجَارُودِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِهِ فَأَمَّا مَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ بِیَمِینِهِ (۴) فَهُوَ أَبُو سَلَمَهَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْأَسَدِ بْنِ هِلَالٍ الْمَخْزُومِیُّ وَ هُوَ مِنْ بَنِی مَخْزُومٍ وَ أَمَّا مَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ وَراءَ ظَهْرِهِ (۵) فَهُوَ أَخُوهُ الْأَسْوَدُ بْنُ عَبْدِ الْأَسَدِ بْنِ هِلَالٍ الْمَخْزُومِیُّ قَتَلَهُ حَمْزَهُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ یَوْمَ بَدْرٍ (۶).

**[ترجمه]تفسیر قمی: در روایت ابو جارود از امام باقر علیه السلام نقل شده که درباره این آیه: «فأمّا من اُوتی کتابه بیمینه» فرمود: این شخص ابو سلمه عبدالله بن عبد الاسد بن هلال مخزومی است و از قبیله بنی مخزوم بود. « أَمَّا مَنْ أُوتِیَ کِتابَهُ وَراءَ ظَهْرِهِ » این شخص برادرش اسود بن عبد الاسد بن هلال مخزومی بود که حمزه بن عبد المطلب او را در روز بدر کُشت. - . تفسیر قمی : ۷۱۸ -

**[ترجمه]

«۵۸»

ید، التوحید بِإِسْنَادِهِ عَنْ وَهْبٍ الْقُرَشِیِّ (۷) عَنِ الصَّادِقِ عَنْ آبَائِهِ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: رَأَیْتُ الْخَضِرَ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی الْمَنَامِ قَبْلَ بَدْرٍ بِلَیْلَهٍ فَقُلْتُ لَهُ عَلِّمْنِی شَیْئاً أُنْصَرُ بِهِ عَلَی الْأَعْدَاءِ فَقَالَ قُلْ یَا هُوَ یَا مَنْ لَا هُوَ إِلَّا هُوَ فَلَمَّا أَصْبَحْتُ قَصَصْتُهَا عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ لِی یَا عَلِیُّ عُلِّمْتَ الِاسْمَ الْأَعْظَمَ وَ کَانَ (۸) عَلَی لِسَانِی یَوْمَ بَدْرٍ (۹).

أقول: سیأتی تمامه بإسناده فی کتاب الدعاء و غیره.

**[ترجمه]توحید: امام صادق علیه السلام از پدرانش روایت کرده که امیر المؤمنین علیه السلام فرمود: یک شب پیش از جنگ بدر خضر علیه السلام را در خواب دیدم و به او گفتم که به من چیزی بیاموز تا بدان بر دشمنان نصرت یابم. گفت: بگو «یا هو یا من لا هو الا هو» و چون صبح کردم این خواب را برای رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم باز گو کردم. آن حضرت به من فرمود: ای علی اسم اعظم به تو تعلیم شده و در روز بدر این عبارت بر زبانم جاری بود. - . توحید : ۷۴ - ۷۵ -

می گویم: کل حدیث در کتاب دعا و باب‌های دیگر خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۵۹»

تَفْسِیرُ النُّعْمَانِیِّ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا کَانَ یَوْمُ بَدْرٍ وَ عَرَفَ اللَّهُ حَرَجَ الْمُسْلِمِینَ أَنْزَلَ عَلَی نَبِیِّهِ وَ إِنْ (۱۰) جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ

ص: ۳۱۰

۱- یده خ ل.

۲- فی المصدر المطبوع : فأجاه العذاب.

۳- تفسیر القمی : ۶۹۵.

۴- الانشقاق : ۷.

۵- الانشقاق : ۱۰.

۶- تفسیر القمی : ۷۱۸.

۷- الموجود فی المصدر : حدثنی أبی ، عن أبیه ، عن أمیر المؤمنین علیه السلام نعم روی الحدیث الذی باسناده عن وهب راجعه.

۸- فی المصدر : فکان.

۹- التوحید : ۷۴ و ۷۵.

۱۰- هکذا فی نسخه المصنف ، والصحیح : « وإن » راجع سوره الانفال : ۶۱ والمصدر.

لَها وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَلَمَّا قَوِيَ الْإِسْلَامُ وَ كَثُرَ الْمُسْلِمُونَ أَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى فَلا تَهِنُوا (۱) وَ تَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ وَ أَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ وَ اللَّهُ مَعَكُمْ وَ لَنْ يَتِرَكُمْ أَعْمالَكُمْ فَنَسَخَتْ هَذِهِ الْآيَةَ الَّتِي أُذِنَ لَهُمْ فِيهَا أَنْ يَجْنَحُوا وَ سَاقَ الْحَدِيثَ إِلَى أَنْ قَالَ أَمَّا الْجِدَالُ وَ مَعَانِيهِ فِي كِتَابِ اللَّهِ (۲) وَ إِنَّ فَرِيقاً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكارِهُونَ يُجادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ ما تَبَيَّنَ كَأَنَّما يُساقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَ هُمْ يَنْظُرُونَ (۳) وَ لَمَّا خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِلَى بَدْرٍ كَانَ خُرُوجُهُ فِي طَلَبِ الْعَدُوِّ وَ قَالَ لِأَصْحَابِهِ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ قَدْ وَعَدَنِي أَنْ أَظْفَرَ بِالْعِيرِ أَوْ بِقُرَيْشٍ فَخَرَجُوا مَعَهُ عَلَى هَذَا فَلَمَّا أَفْلَتَتِ الْعِيرُ وَ أَمَرَهُ اللَّهُ بِقِتَالِ قُرَيْشٍ أَخْبَرَ أَصْحَابَهُ فَقَالَ إِنَّ قُرَيْشاً قَدْ أَقْبَلَتْ وَ قَدْ وَعَدَنِي اللَّهُ سُبْحَانَهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّها لَكُمْ وَ أَمَرَنِي بِقِتَالِ قُرَيْشٍ قَالَ فَجَزِعُوا مِنْ ذَلِكَ وَ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَإِنَّا لَمْ نَخْرُجْ (۴) عَلَى أُهْبَةِ الْحَرْبِ قَالَ وَ أَكْثَرَ قَوْمٌ مِنْهُمُ الْكَلَامَ وَ الْجِدَالَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى وَ إِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ (۵) الْآيَةَ وَ سَاقَهُ إِلَى أَنْ قَالَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ (۶) يُقَالُ لَهُ رِفَاعَةُ بْنُ زَيْدِ بْنِ عَامِرٍ وَ كَانَ عَمَّ قَتَادَةَ بْنِ النُّعْمَانِ الْأَنْصَارِيِّ وَ كَانَ قَتَادَةُ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْراً (۷).

أقول: سيأتي في غزوه أحد بعض أخبار الباب.

**[ترجمه]تفسیر نعمانی: و چون خداوند در روز بدر سختی و تنگنای وارده بر مسلمانان را دانست، این آیه را بر پیامبرش نازل فرمود: «وَ إِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ

ص: ۳۱۰

لَها وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ» {و اگر به صلح گرایيدند، تو [نیز] بدان گرای و بر خدا توكّل نما كه او شنوای داناست.} چون اسلام قدرت گرفت و بر شمار مسلمانان افزوده شد خداوند متعال این آیه را نازل فرمود: «فَلا تَهِنُوا وَ تَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ وَ أَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ وَ اللَّهُ مَعَكُمْ وَ لَنْ يَتِرَكُمْ أَعْمالَكُمْ» {پس سستی نورزید و [کافران را] به آشتی مخوانید [که] شما برترید و خدا با شماست و از [ارزش] کارهایتان هرگز نخواهد کاست.}این آیه، آیه‌ای را که به آنان اجازه صلح با مشرکان را داده بود نسخ کرد. و حدیث را ادامه می‌دهد تا این جا که فرمود: و اما جدال و معانی آن در کتاب خداوند این است که می‌فرماید:

«وَ إِنَّ فَرِيقاً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكارِهُونَ يُجادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ ما تَبَيَّنَ كَأَنَّما يُساقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَ هُمْ يَنْظُرُونَ» {با تو در باره حقّ- بعد از آنکه روشن گردید- مجادله می کنند. گویی که آنان را به سوی مرگ می رانند و ایشان [بدان] می نگرند} و هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به سوی بدر رهسپار شد، این بیرون رفتن پیامبر در طلب دشمن بود و به اصحابش فرمود: همانا خداوند عزّ و جل به من وعده داده است که یا کاروان یا قریش را به چنگ می‌آورم. پس مسلمانان با شنیدن این سخنان به همراه پیامبر رهسپار شدند. هنگامی که کاروان از دست رفت و خداوند آن حضرت را به جنگ با قریش امر فرمود، او نیز به اصحابش فرمود: قریش روی آورده‌اند و خداوند به من وعده داده که یکی از دو طایفه (کاروان تجاری قریش یا سپاه ابو سفیان) برای شما خواهد بود و به من دستور داده که با قریش بجنگم. امام فرمود: مسلمانان از این سخنان اندوهگین شدند و گفتند: ای رسول خدا ما با ساز و کار جنگی بیرون نیامده‌ایم و گروهی از آنان سخنان بسیاری بر زبان راندند و در این باره به بحث و جدال پرداختند. پس خداوند این آیه را نازل فرمود: «و إذ یعدکم الله» تا پایان آیه. و حدیث را ادامه می‌دهد تا این جا که فرمود: و از جمله کسانی که در جنگ بدر شرکت داشت مردی از انصار بود که به نام رفاعه بن زید بن عامر، و او عموی قتاده بن نعمان انصاری بود و قتاده از جمله کسانی بود که در بدر حضور داشت. - . محکم و متشابه : ۱۰ و ۱۱ و ۸۱ و ۸۲ و ۹۲ -

می گویم: برخی اخبار این باب را در بحث غزوه احد می‌آوریم.

**[ترجمه]

«۶۰»

ختص، الإختصاص ابْنُ الْوَلِيدِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ

ص: ۳۱۱

۱- الصحیح : « فلا تهنوا » راجع سوره محمد : ۳۵. ولعل التصحیف من ناسخ التفسیر.

۲- زاد فی المصدر : فقوله تعالی.

۳- الانفال : ۵ و ۶.

۴- فی المصدر : انا لم نخرج.

۵- تقدم ذکر موضع الایه فی صدر الباب.

۶- قد اسقط المصنف قطعه طویله من الحدیث لا تتعلق بالباب ، وذکره هذه الجمله للایعاز إلی أن الرجل کان ممن شهد بدرا.

۷- المحکم والمتشابه : ۱۰ و ۱۱ و ۸۱ و ۸۲ و ۹۲.

إِسْمَاعِيلَ الْعَلَوِيِّ (۱) عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الزِّبْرِقَانِ الدَّامَغَانِيِّ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ (۲) قَالَ: إِنَّ الْعَبَّاسَ کَانَ فِی عَدَدِ الْأُسَارَی عِنْدَ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله وَ جَحَدَ أَنْ یَکُونَ لَهُ الْفِدَاءُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی عَلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله یُخْبِرُهُ بِدَفِینٍ لَهُ مِنْ ذَهَبٍ فَبَعَثَ عَلِیّاً عَلَیْهِ السَّلَامُ فَأَخْرَجَهُ مِنْ عِنْدِ أُمِّ الْفَضْلِ (۳) وَ أَخْبَرَ الْعَبَّاسَ بِمَا أَخْبَرَهُ جَبْرَئِیلُ عَنِ اللَّهِ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی فَأَذِنَ لِعَلِیٍّ وَ أَعْطَاهُ عَلَامَةَ الَّذِی دَفَنَ فِیهِ فَقَالَ الْعَبَّاسُ عِنْدَ ذَلِکَ یَا ابْنَ أَخِی مَا فَاتَنِی مِنْکَ أَکْثَرُ وَ أَشْهَدُ أَنَّکَ رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِینَ فَلَمَّا أَحْضَرَ عَلِیٌّ الذَّهَبَ قَالَ الْعَبَّاسُ أَفْقَرْتَنِی یَا ابْنَ أَخِی فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی إِنْ (۴) یَعْلَمِ اللَّهُ فِی قُلُوبِکُمْ خَیْراً یُؤْتِکُمْ خَیْراً مِمَّا أُخِذَ مِنْکُمْ وَ یَغْفِرْ لَکُمْ (۵).

**[ترجمه]اختصاص:

زبرقان دامَغانی از امام موسی کاضم علیه السلام روایت کرده که فرمود: عباس از جمله اسرای پیامبر صلی الله علیه و آله، بود و آزاد شدن خود به وسیله فدیه را انکار کرد. پس خدای تبارک و تعالی به پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم وحی کرد و به او خبر داد که او گنجی از طلا دارد. پس پیامبر علی علیه السلام را فرستاد و آن را از نزد ام فضل بیرون آورد و آن چه را جبرئیل از خدای تبارک و تعالی خبر داده بود، به عباس خبر داد. آن گاه عباس گفت: ای برادر زاده! از این بیشتر نباید فرصت را از دست بدهم. من گواهی می دهم که تو رسول پروردگار جهان هستی. هنگامی که علی علیه السلام طلا را آورد، عباس گفت: ای برادر زاده! تو مرا بیچاره کرده ای. چیزی را برایم باقی نگذاشتی. سپس خدای - تبارک و تعالی - این آیه را نازل فرمود: «إِن یَعْلَمِ اللّهُ فِی قُلُوبِکُمْ خَیْرًا یُؤْتِکُمْ خَیْرًا مِّمَّا أُخِذَ مِنکُمْ وَیَغْفِرْ لَکُمْ» «اگر خدا در دل‌های شما خیری سراغ داشته باشد، بهتر از آن چه از شما گرفته شده به شما عطا می کند و بر شما می بخشاید و خدا آمرزنده مهربان است} - . اختصاص : ۵۶ - ۵۷ در ادامه آمده است: و نیز این آیه را: «وَالَّذِینَ آمَنُواْ وَلَمْ یُهَاجِرُواْ مَا لَکُم مِّن وَلاَیَتِهِم مِّن شَیْءٍ حَتَّی یُهَاجِرُواْ وَإِنِ اسْتَنصَرُوکُمْ فِی الدِّینِ فَعَلَیْکُمُ النَّصْرُ» { و کسانی که ایمان آورده اند ولی مهاجرت نکرده اند، هیچ گونه خویشاوندی (دینی) با شما ندارند، مگر آنکه (در راه خدا) هجرت کنند و اگر در (کار) دین از شما یاری جویند، یاری آنان بر شما (واجب) است} و فرمود: او را دیدم که غمگین شد. -

**[ترجمه]

«۶۱»

أَقُولُ رَوَی السَّیِّدُ فِی کِتَابِ سَعْدِ السُّعُودِ، مِنْ تَفْسِیرِ مُحَمَّدِ بْنِ الْعَبَّاسِ بْنِ

۱- فی المصدر : محمد بن احمد بن محمد بن اسماعیل العلوی ، ولعله مصحف.

۲- الحدیث طویل فیما جری بین الامام موسی الکاظم علیه السلام وهارون الرشید وفیه مسائل سألها عنه علیه السلام من جملتها

التی ذکره المصنف وصدر هذه المسأله هکذا : قال (هارون) ، أخبرنی عن قولکم : لیس للعم مع ولد الصلب میراث ، فقلت : أسألک یا أمیر المؤمنین بحق الله وبحق رسوله صلی الله علیه و آله أن تعفینی من تأویل هذه الایه وکشفها ، وهی عند العلماء مستوره. فقال : إنک قد ضمنت لی أن تجیب فیما أسألک ولست اعفیک. فقلت فجدد لی الامان ، فقال : قد امنتک. فقلت : ان النبی صلی الله علیه و آله لم یورث من قدر علی الهجره فلم یهاجر ، وان عمی العباس قدر علی الهجره فلم یهاجر ، وانما کان فی عدد الاساری اه.

۳- لم نجد هذه الجمله فی غیر هذا الحدیث ولعله منفرد به.

۴- أشرنا إلی موضع الایه فی صدر الباب.

۵- الاختصاص : ۵۶ و ۵۷ ذیله : وقوله : « والذین آمنوا ولم یهاجروا ما لکم من ولایتهم من شئ حتی یهاجروا » ثم قال : « وان استنصروکم فی الدین فعلیکم النصر » فرأیته قد اغتم اه.

عَلِيِّ بْنِ مَرْوَانَ (۱) قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَامٍ (۲) عَنْ حَجَّاجِ بْنِ الْمِنْهَالِ عَنِ الْمُعْتَمِرِ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي محلث (مِجْلَزٍ) عَنْ قَيْسِ بْنِ عَبَّادٍ (۳) عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ أَنَّهُ قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ أَنَا أَوَّلُ مَنْ يَجْثُو لِلْخُصُومَةِ بَيْنَ يَدَيِ الرَّحْمَنِ قَالَ قَيْسٌ وَ فِيهِمْ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ هذانِ خَصْمانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ (۴) قَالَ هُمُ الَّذِينَ تَبَارَزُوا يَوْمَ بَدْرٍ عَلِيٌّ وَ حَمْزَةُ وَ عُبَيْدَةُ وَ شَيْبَةُ وَ عُتْبَةُ وَ الْوَلِيدُ.

حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَامِرٍ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي نَصْرٍ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ الْأَحْمَرِ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: خَرَجَ عُتْبَةُ وَ شَيْبَةُ وَ الْوَلِيدُ لِلْبَرَازِ وَ خَرَجَ عُبَيْدُ اللَّهِ (۵) بْنُ رَوَاحَةَ مِنْ نَاحِيَةٍ أُخْرَى قَالَ فَكَرِهَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَنْ يَكُونَ الْحَرْبُ أَوَّلَ مَا لَقِيَ بِالْأَنْصَارِ (۶) فَبَدَأَ بِأَهْلِ بَيْتِهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مُرُوهُمْ أَنْ يَرْجِعُوا إِلَى مَصَافِّهِمْ

۱- هو محمد بن العباس بن على بن مروان بن الماهيا ، أبوعبدالله البزاز المعروف بابن الحجام ، قال النجاشی بعد ترجمته بما ذكرنا : ثقه ثقه من أصحابنا عين سديد كثير الحديث ، له كتاب المقنع فى الفقه ، كتاب الدواجن ، كتاب ما نزل من القرآن فى أهل البيت عليهم السلام وقال جماعه من اصحابنا ، إنه كتاب لم يصنف فى معناه مثله ، وقيل : إنه الف ورقه انتهى. أقول : وكتابه هذا قد ظفر به ابن طاووس فروى بعض أحاديثه فى بعض كتبه ، منها ذلک الحديث ، ثم ظفر به شرف الدين الشولستانى قدس سرّه فاخرج منه روايات فى كتابه تأويل الايات وملخصه كنز الفوائد ، ونسخه مخطوطه من الكنز موجوده عندى والحديث يوجد فى ص ۱۷۰ منه سوره الحج.

۲- فى المصدر وفى كنز الفوائد : مسلم.

۳- هكذا فى نسخه المصنف : وفى سعد السعود : حدثنا أبومجاهد عن قيس بن عباده : وكلاهما مصحفان والصحيح أبومجلز عن قيس بن عباد. واوردنا الحديث مسندا من صحيح البخارى قبل ذلک.

۴- أشرنا إلى موضع الايه فى صدر الباب.

۵- هكذا فى نسخه المصنف والمصدر ، وفى نسخه امين الضرب اثبت عبدالله أيضا بدلا وهو الصحيح ، والرجل عبدالله بن رواحه بن ثعلبه بن امرئ القيس الخزرجى الانصارى الشاعر استشهد بموته سنه ۸. راجع التقريب : ۲۶۵.

۶- فى المصدر : اول ما لقى الانصار.

إِنَّمَا يُرِيدُ الْقَوْمُ بَنِی عَمِّهِمْ فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلِیّاً وَ حَمْزَةَ وَ عُبَیْدَةَ بْنَ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَبَرَزُوا بَیْنَ یَدَیْهِ بِالسِّلَاحِ فَقَالَ اجْعَلَاهُ بَیْنَکُمَا وَ خَافَ عَلَیْهِ الْحِدَاثَةَ فَقَالَ اذْهَبُوا فَقَاتِلُوا عَنْ حَقِّکُمْ وَ بِالدِّینِ الَّذِی بُعِثَ بِهِ نَبِیُّکُمْ إِذْ جَاءُوا بِبَاطِلِهِمْ لِیُطْفِؤُا نُورَ اللَّهِ بِأَفْواهِهِمْ اذْهَبُوا فِی حِفْظِ اللَّهِ أَوْ فِی عَوْنِ اللَّهِ فَخَرَجُوا یَمْشُونَ حَتَّی إِذَا کَانُوا قَرِیباً حَیْثُ یَسْمَعُونَ الصَّوْتَ فَصَاحَ بِهِمْ عُتْبَةُ انْتَسِبُوا نَعْرِفْکُمْ فَإِنْ تَکُونُوا أَکْفَاءَ نُقَاتِلْکُمْ وَ فِیهِمْ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآیَةُ هذانِ خَصْمانِ اخْتَصَمُوا فِی رَبِّهِمْ فَالَّذِینَ کَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِیابٌ مِنْ نارٍ فَقَالَ عُبَیْدَةُ أَنَا عُبَیْدَةُ بْنُ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَ کَانَ قَرِیبَ السِّنِّ مِنْ أَبِی طَالِبٍ وَ هُوَ یَوْمَئِذٍ أَکْبَرُ الْمُسْلِمِینَ (۱) فَقَالَ هُوَ کُفْوٌ کَرِیمٌ ثُمَّ قَالَ لِحَمْزَةَ مَنْ أَنْتَ قَالَ أَنَا حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ أَنَا أَسَدُ اللَّهِ وَ أَسَدُ رَسُولِهِ أَنَا صَاحِبُ الْحَلْفَاءِ فَقَالَ لَهُ عُتْبَةُ سَتَرَی صَوْلَتَکَ الْیَوْمَ یَا أَسَدَ اللَّهِ وَ أَسَدَ رَسُولِهِ قَدْ لَقِیتَ أَسَدَ الْمُطَیِّبِینَ فَقَالَ لِعَلِیٍّ مَنْ أَنْتَ فَقَالَ أَنَا عَبْدُ اللَّهِ وَ أَخُو رَسُولِهِ أَنَا عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ فَقَالَ یَا وَلِیدُ دُونَکَ الْغُلَامُ فَأَقْبَلَ الْوَلِیدُ یَشْتَدُّ إِلَی عَلِیٍّ قَدْ تَنَوَّرَ وَ تَخَلَّقَ (۲) عَلَیْهِ خَاتَمٌ مِنْ ذَهَبٍ بِیَدِهِ السَّیْفُ قَالَ عَلِیٌّ قَدْ ظَلَّ (۳) عَلَیَّ فِی طُولِ نَحْوٍ مِنْ ذِرَاعٍ فَخَتَلْتُهُ حَتَّی ضَرَبْتُ یَدَهُ الَّتِی فِیهَا السَّیْفُ فَبَدَرَتْ یَدُهُ وَ بَدَرَ السَّیْفُ (۴) حَتَّی نَظَرْتُ إِلَی بَصِیصِ الذَّهَبِ فِی الْبَطْحَاءِ وَ صَاحَ صَیْحَةً أَسْمَعَ أَهْلَ الْعَسْکَرَیْنِ فَذَهَبَ مُوَلِّیاً نَحْوَ أَبِیهِ وَ شَدَّ عَلَیْهِ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَضَرَبَ فَخِذَهُ فَسَقَطَ وَ قَامَ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ قَالَ:

أَنَا ابْنُ ذِی الْحَوْضَیْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ*** وَ هَاشِمِ الْمُطْعِمِ فِی الْعَامِ السَّغِبِ

أُوفِی بِمِیثَاقِی وَ أَحْمِی عَنْ حَسَبٍ

ثُمَّ ضَرَبَهُ فَقَطَعَ فَخِذَهُ قَالَ فَفِی ذَلِکَ تَقُولُ هِنْدٌ بِنْتُ عُتْبَةَ

۱- زاد فی المصدر هنا : أنا الاسد فی الجلسه.

۲- فی المصدر : قد تحلق.

۳- قد طال خ ل.

۴- فی المصدر : فندر یده وندر السیف.

أَبِی وَ عَمِّی وَ شَقِیقِ بَکْرِی (۱)*** أَخِی الَّذِی کَانُوا کَضَوْءِ (۲) الْبَدْرِ

بِهِمْ کَسَرْتَ یَا عَلِیُّ ظَهْرِی

ثُمَّ تَقَدَّمَ شَیْبَهُ بْنُ رَبِیعَهَ وَ عُبَیْدَهُ بْنُ الْحَارِثِ فَالْتَقَیَا فَضَرَبَهُ شَیْبَهُ فَرَمَی رِجْلَهُ وَ ضَرَبَهُ عُبَیْدَهُ فَأَسْرَعَ السَّیْفُ فِیهِ فَأَقْطَعَهُ فَسَقَطَا جَمِیعاً وَ تَقَدَّمَ حَمْزَهُ وَ عُتْبَهُ فَتَکَادَمَا الْمَوْتَ طَوِیلًا وَ عَلِیٌّ قَائِمٌ عَلَی الْوَلِیدِ وَ النَّاسُ یَنْظُرُونَ فَصَاحَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ یَا عَلِیُّ مَا تَرَی الْکَلْبَ قَدْ بَهَرَ عَمَّکَ فَلَمَّا أَنْ سَمِعَهَا أَقْبَلَ یَشْتَدُّ نَحْوَ عُتْبَهَ فَحَانَتْ مِنْ عُتْبَهَ الْتِفَاتَهٌ إِلَی عَلِیٍّ فَرَآهُ وَ قَدْ أَقْبَلَ نَحْوَهُ یَشْتَدُّ فَاغْتَنَمَ عُتْبَهُ حَدَاثَهَ سَنِّ عَلِیٍّ فَأَقْبَلَ نَحْوَهُ فَلَحِقَهُ حَمْزَهُ قَبْلَ أَنْ یَصِلَ إِلَی عَلِیٍّ فَضَرَبَهُ فِی حَبْلِ الْعَاتِقِ فَضَرَبَهُ عَلِیٌّ فَأَجْهَزَ عَلَیْهِ قَالَ وَ أَبُو حُذَیْفَهَ (۳) بْنُ عُتْبَهَ إِلَی جَنْبِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَنْظُرُ إِلَیْهِمْ فَارْبَدَّ وَجْهُهُ (۴) وَ تَغَیَّرَ لَوْنُهُ وَ هُوَ یَتَنَفَّسُ وَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَقُولُ صَبْراً یَا أَبَا حُذَیْفَهَ حَتَّی قُتِلُوا ثُمَّ أَقْبَلَا إِلَی عُبَیْدَهَ حَتَّی احْتَمَلَاهُ فَسَالَ الْمُخُّ عَلَی أَقْدَامِهِمَا ثُمَّ اشْتَدُّوا بِهِ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله (۵) فَلَمَّا نَظَرَ إِلَیْهِ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ أَ لَسْتُ شَهِیداً قَالَ بَلَی قَالَ لَوْ کَانَ أَبُو طَالِبٍ حَیّاً لَعَلِمَ أَنِّی أَوْلَی بِهَذَا الْبَیْتِ مِنْهُ حَیْثُ یَقُولُ:

وَ نُسْلِمُهُ حَتَّی نُصَرَّعَ حَوْلَهُ*** وَ نَذْهَلَ عَنْ أَبْنَائِنَا وَ الْحَلَائِلِ

.(۶)

**[ترجمه]می گویم: در کتاب سعد السعود آمده است:

ص: ۳۱۲

قیس بن عَبّاد از علی بن ابی طالب علیه السلام روایت کرده که از آن حضرت شنیدم که می‌فرمود: من اولین کسی هستم که در پیشگاه خداوند برای دادخواهی حاضر می شوم. قیس گوید: این آیه درباره این ها نازل شده است «هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِی رَبِّهِمْ» و آن‌ها کسانی هستند که در روز بدر به مبارزه برخاستند که عبارتند از علی علیه السلام و حمزه و عبیده و شیبه و عتبه و ولید.

عکرمه از ابن عباس روایت کرده که گفته است: عتبه و شیبه و ولید به کارزار آمدند و از جانب دیگر عبید الله بن رواحه به میدان آمد. گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم ناخوشایند دانست که انصار آغازگر جنگ باشند. پس از اهل بیت خویش شروع کرد. پس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: به آن‌ها بگوئید به صف خویش بازگردند،

ص: ۳۱۳

قوم کافر پسر عموهای خویش را برای پیکار می‌طلبند. پس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم علی و حمزه و عبیده بن حارث بن عبد المطلب را فرا خواند و آنان در مقابل پیامبر با اسلحه حاضر شدند. پیامبر فرمود: او را بین خودتان قرار دهید و از جوان بودن و پایین بودن سن علی علیه السلام نگران بود. و فرمود: بروید و در راه حق خویش آن حقی که خداوند به خاطر آن پیامبر شما را برانگیخت جنگ کنید، زیرا اینان باطل خود را آورده تا نور خدا را با سخنان خویش خاموش کنند. در پناه

خدا و با یاری خدا بروید. آنان به راه افتادند تا به نزدیکی آن‌ها رسیدند و صدایی شنیدند که عتبه بر آنان فریاد برآورد: نسب خود را اعلام کنید تا شما را بشناسیم و اگر همتا و همترازانی برای ما بودید با شما بجنگیم. و درباره آن‌ها این آیه نازل شد: «هذان خصمان اختصموا فی ربّهم فالذین کفروا قطّعت لهم ثیاب من نار».

عبیده گفت: من عبیده بن حارث بن عبد المطلب هستم و او تقریبا هم سنّ ابو طالب بود و در آن روز از همه مسلمانان بزرگسال‌تر بود. عتبه گفت: هماوردی شایسته هستی. سپس به حمزه گفت: تو کیستی. گفت: من حمزه بن عبد المطلب هستم، من شیر خدا و شیر رسول خدا، و صاحب هم‌پیمانان هستم. عتبه به او گفت: قدرت و حمله تو را امروز خواهیم دید ای شیر خدا و شیر پیامبر خدا، تو با شیر پاکان رویاروی شده‌ای. بعد به علی علیه السلام گفت: تو کیستی؟ فرمود: من بنده خدا و برادر پیامبر خدا هستم، من علی بن ابی طالب هستم. عتبه گفت: ولید! آن جوان را بگیر و او برای توست. ولید در حالی که بر خود نوره کشیده و خود را خوشبو کرده بود و انگشتری طلا به دست داشت و شمشیری به دست گرفته بود، به سختی حمله کرد. علی علیه السلام فرمود: او در قامت یک ذراع از من بلندتر بود. من او را فریب دادم و ضربه‌ای را بر آن دستش که شمشیر را گرفته بود وارد کردم. دست و شمشیرش بر زمین افتادند تا جایی که من درخشش طلا ـ را بر زمین دیدم و فریادی بلندی کشید که همه لشکریان دو جبهه شنیدند و در حالی که پشت کرده و فرار می‌کرد به سمت پدرش رفت. علی علیه السلام بر او سخت گرفت و ضربه‌ای بر رانش وارد کرد و او بر زمین افتاد و کشته شد. علی علیه السلام برخاست و این شعر را سرود:

منم فرزند کسی که دو حوض (در کنار زمزم برای سقایت حاجیان) داشت یعنی عبد المطلب، و فرزند هاشم که در سال قحطی مردم را خوراک می‌داد.

وفا کنم به وعده ام و از حسب خویش حمایت کنم.

سپس ضربه‌ای دیگر بر او زد و رانش را قطع کرد. در این باره هند دختر عتبه سروده است:

ص: ۳۱۴

پدرم و عمویم و برادر تنیم، برادری که بسان نور ماه بود.

ای علی با کشتن آنان کمرم را شکستی.

سپس شیبه بن ربیعه و عبیده بن حارث جلو آمدند و با هم درگیر شدند. شیبه ضربه‌ای بر عبیده وارد ساخت و پایش را قطع کرد و عبیده ضربه‌ای بر او زد و شمشیر را سریعا بر او فرود آورد و سرش را شکافت و هر دو بر زمین افتادند. حمزه و عتبه نیز جلو آمده و به پیکار پرداختند و مدتی با مرگ دسته و پنجه نرم کردند و ضرباتی بر هم وارد کردند. و علی بر بالای سر ولید ایستاده بود و مردم نگاه می کردند. مردی از انصاد فریاد زد: ای علی نمی‌بینی آن سگ نفس عمویت را بریده است؟ او به محض شنیدن این سخن با شدت تمام به سوی عتبه پیش رفت. عتبه جوان بودن علی را غنیمت شمرد و به سمت او آمد. اما پیش از این که به علی برسد حمزه به او رسید و بر رگ گردنش ضربه‌ای وارد کرد و علی نیز ضربه‌ای بر او زد و خلاصش کرد. گوید: ابو حذیفه بن عتبه در کنار رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به آن‌ها نگاه می کرد و رنگ رخسارش پریده و

تغییر کرده بود و با اندوه نفس می کشید. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم می‌فرمود: شکیبا باش ای ابو حذیفه. سرانجام آن‌ها کشته شدند. سپس حمزه و علی به سوی عبیده رفتند و او را حمل کردند در حالی که مغز قلم پایش بیرون ریخته بود. و سپس او را نزد رسول خدا آوردند و چون پیامبر به او نگریست، گفت: آیا من شهید نیستم؟ فرمود: البته که شهید هستی. سپس گفت: اگر عمویت أَبُو طَالِب زنده بود، می دانست که من شایسته ترینم به این بیتی که او سروده است:

قسم به خانه خدا، شما دروغ می گویید، چون ما برای دفاع از او بجنگیم و پیکار کنیم، محمد هیچ گاه شکست نمی خورد.

**[ترجمه]

بیان

البصیص البریق و قال الفیروزآبادی کدمه عضه بأدنی فمه أو أثر فیه بحدیده و الدابه تکادم الحشیش إذا لم تستمکن منه.

**[ترجمه]«البصیص» یعنی درخشش. فیروزآبادی گوید: «کدمه» یعنی با دهان او را گاز گرفت. یا این که با آهنی بر او ضربه زد. و «الدابهٔ تکادم الحشیش» در جایی گویند که چهارپا نتواند علف را بخورد و گاز بگیرد.

**[ترجمه]

«۶۲»

عم، إعلام الوری أَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَوْمَ بَدْرٍ کَفّاً مِنْ تُرَابٍ فَرَمَاهُ إِلَیْهِمْ وَ قَالَ شَاهَتِ

ص: ۳۱۵

۱- فی المصدر : وشقیقی بکر.

۲- فی المصدر : کصنو البدر.

۳- فی المصدر : فکان أبوحذیفه.

۴- اربد وجهه : تغیر. وفی المصدر : قد اربد وجهه.

۵- فی المصدر : ثم استدنوا به إلی رسول الله صلی الله علیه وآله.

۶- سعد السعود : ۱۰۲ _ ۱۰۴.

الْوُجُوهُ فَلَمْ يَبْقَ مِنْهُمْ أَحَدٌ إِلَّا اشْتَغَلَ بِفَرْكِ (۱) عَيْنِهِ وَ قَتَلَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِيهَا الْوَلِيدَ بْنَ عُتْبَةَ وَ كَانَ شُجَاعاً فَاتِكاً وَ الْعَاصَ بْنَ سَعِيدٍ وَ طُعَيْمَةَ بْنَ عَدِيٍّ وَ نَوْفَلَ بْنَ خُوَيْلِدٍ وَ هُوَ الَّذِی قَرَنَ أَبَا بَكْرٍ وَ طَلْحَةَ قَبْلَ الْهِجْرَةِ بِحَبْلٍ وَ عَذَّبَهُمَا يَوْماً إِلَى اللَّيْلِ وَ هُوَ عَمُّ الزُّبَيْرِ.

وَ رَوَى جَابِرٌ عَنِ الْبَاقِرِ (۲) عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَقَدْ تَعَجَّبْتُ يَوْمَ بَدْرٍ مِنْ جُرْأَةِ الْقَوْمِ وَ قَدْ قَتَلْتُ الْوَلِيدَ بْنَ عُتْبَةَ إِذْ أَقْبَلَ إِلَيَّ حَنْظَلَةُ بْنُ أَبِی سُفْيَانَ فَلَمَّا دَنَا مِنِّی ضَرَبْتُهُ بِالسَّيْفِ فَسَالَتْ عَيْنَاهُ وَ لَزِمَ الْأَرْضَ قَتِيلًا وَ قَتَلَ زَمْعَةَ بْنَ الْأَسْوَدِ وَ الْحَارِثَ بْنَ زَمْعَةَ وَ عُمَيْرَ بْنَ عُثْمَانَ عَمَّ طَلْحَةَ وَ عُثْمَانَ وَ مَالِكاً أَخَوَیْ طَلْحَةَ فِی جَمَاعَةٍ وَ هُمْ سِتَّةٌ وَ ثَلَاثُونَ رَجُلًا وَ اسْتُشْهِدَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ يَوْمَ بَدْرٍ أَرْبَعَةَ عَشَرَ رَجُلًا مِنْهُمْ عُبَيْدَةُ بْنُ الْحَارِثِ وَ ذُو الشِّمَالَيْنِ (۳) عَمْرُو بْنُ نَضْلَةَ وَ مِهْجَعٌ مَوْلَى عُمَرَ وَ عُمَيْرُ بْنُ أَبِی وَقَّاصٍ وَ صَفْوَانُ بْنُ أَبِی الْبَيْضَاءِ هَؤُلَاءِ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَ الْبَاقُونَ مِنَ الْأَنْصَارِ (۴).

**[ترجمه]اعلام الوری: پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در روز جنگ بدر مشتی خاک بر گرفت و به طرف کفار پراکنده کرد، و فرمود: چهره‌هایتان زشت باد!

ص: ۳۱۵

در این هنگام افراد مشرکین به دیدگان خاک آلود خود مشغول شدند. امیر المؤمنین علیه السّلام در روز بدر ولید بن عتبه که دلاوری جنگاور بود و عاص بن سعید بن عاص و طعیمه بن عَدیّ و نوفل بن خُویلد را کشت، نوفل بن خویلد کسی بود که در مکه ابو بکر و طلحه را با ریسمان بسته و آن‌ها را یک روز تا شب عذاب می‌داد و او عموی زبیر بود.

جابر از امام باقر علیه السلام روایت کرده که فرمود: امیر المؤمنین علیه السّلام فرمود: من روز بدر از جرات مشرکین تعجب کردم هنگامی که ولید بن عتبه را کشتم، حنظله بن ابی سفیان به طرف من آمد، شمشیر را بر فرق او زدم از چشمانش خون جاری شد، و بر زمین افتاد و کشته گردید.

جماعتی هم با حنظله بودند و کشته شدند، و آنان عبارت بودند از: زمعه بن اسود، حارث ابن زمعه، عمیر بن عثمان بن کعب عموی طلحه ، و عثمان و مالک دو برادر طلحه که به اتفاق سی و شش مرد آمده بودند. در جنگ بدر از مسلمین چهارده نفر کشته شدند که از جمله آن‌ها است: عبیده ابن حارث بن عبد المطلب و ذو الشِمالَین عَمرو بن نضله، و مِهجَع مولی عُمَر، و عُمَیر ابن ابی وقاص، و صفوان بن ابی البَیضاء این افراد از مهاجرین بودند و بقیه از انصار. - . اعلام الوری ۵۰ و ۵۹ چاپ اول، و ۸۱ چاپ دوم. -

**[ترجمه]

«۶۳»

ل، الخصال عَنْ عَامِرِ بْنِ وَاثِلَةَ فِی خَبَرِ الشُّورَى قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ نَشَدْتُكُمْ بِاللَّهِ هَلْ فِيكُمْ أَحَدٌ بَعَثَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِيَجِیءَ بِالْمَاءِ كَمَا بَعَثَنِی فَذَهَبْتُ حَتَّى حَمَلْتُ الْقِرْبَةَ عَلَى ظَهْرِی وَ مَشَيْتُ بِهَا فَاسْتَقْبَلَتْنِی رِيحٌ فَرَدَّتْنِی حَتَّى

أَجْلَسَتْنِی ثُمَّ قُمْتُ فَاسْتَقْبَلَتْنِی رِیحٌ فَرَدَّتْنِی حَتَّی أَجْلَسَتْنِی ثُمَّ قُمْتُ فَجِئْتُ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ لِی مَا حَبَسَکَ فَقَصَصْتُ عَلَیْهِ الْقِصَّهَ فَقَالَ قَدْ جَاءَنِی جَبْرَئِیلُ فَأَخْبَرَنِی أَمَّا الرِّیحُ الْأُولَی فَجَبْرَئِیلُ کَانَ فِی أَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِکَهِ یُسَلِّمُونَ عَلَیْکَ وَ أَمَّا الثَّانِیَهُ فَمِیکَائِیلُ فِی أَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِکَهِ یُسَلِّمُونَ عَلَیْکَ غَیْرِی قَالُوا اللَّهُمَّ لَا الْخَبَرَ (۵).

ص: ۳۱۶

۱- فرکه : دلکه وحکه.

۲- خلا المصدر عن قوله : عن الباقر علیه السلام.

۳- سیأتی الکلام فیه وفی غیره فی حدیث الواقدی.

۴- اعلام الوری : ۵۰ و ۵۹ ط ۱ و ۸۱ ط ۲.

۵- الخصال ۲ : ۱۲۱. والخبر مسند طویل ذکره المصنف مرسلا ولم یذکر تمامه لعدم الحاجه إلیه ، ویأتی باقیه فی محله. والمشهور زیاده الریح الثالثه وهو اسرافیل مع الف من الملائکه. کما تقدم قبل ذلک. ویأتی أیضا بعد ذلک وفی أبواب فضائله علیه السلام.

**[ترجمه]خصال: امیر المؤمنین در حدیث شوری فرمود: شما را به خدا! آیا در میان شما جز من کسی هست که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم او را برای آوردن آب فرستاده باشد آن سان که مرا فرستاد، من رفتم تا این که مشک آب را به پشت گرفته و به راه افتادم، پس بادی از پیش روی وزید و جلویم را گرفت تا این که بر زمین نشاند، آن گاه برخاستم باز بادی از رو به روی وزید و مرا بازگردانده و بر زمین نشاند. سپس من برخاستم و به حضور پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم شرفیاب شدم. حضرتش به من فرمود: چرا دیر کردی؟ من سرگذشت خود را به او گفتم: فرمود: جبرئیل بر من فرود آمد و قضیه را گفت، باد نخستین، همان جبرئیل بود که با هزار فرشته بر تو درود فرستادند و دومین باد، میکائیل بود که با هزار فرشته بر تو درود فرستادند. گفتند: نه به خدا! بخشی از روایت. - . خصال ۲ : ۱۲۱ -

ص: ۳۱۶

**[ترجمه]

«۶۴»

ج، الإحتجاج عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی خَبَرِ الشُّورَی قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ نَشَدْتُکُمْ بِاللَّهِ هَلْ فِیکُمْ أَحَدٌ نَاوَلَ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَبْضَةً مِنْ تُرَابٍ فَرَمَی بِهِ (۱) فِی وُجُوهِ الْکُفَّارِ فَانْهَزَمُوا غَیْرِی قَالُوا لَا قَالَ نَشَدْتُکُمْ بِاللَّهِ هَلْ فِیکُمْ أَحَدٌ نُودِیَ بِاسْمِهِ (۲) یَوْمَ بَدْرٍ لَا سَیْفَ إِلَّا ذُو الْفَقَارِ وَ لَا فَتَی إِلَّا عَلِیٌّ غَیْرِی قَالُوا لَا قَالَ نَشَدْتُکُمْ بِاللَّهِ هَلْ فِیکُمْ أَحَدٌ سَلَّمَ عَلَیْهِ جَبْرَئِیلُ وَ مِیکَائِیلُ وَ إِسْرَافِیلُ فِی ثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِکَةِ یَوْمَ بَدْرٍ غَیْرِی قَالُوا لَا (۳).

**[ترجمه]احتجاج: امام باقر علیه السلام در حدیث شوری فرمود: امیر المؤمنین علیه السلام فرمود: شما را به خدا سوگند! آیا جز من کسی در میان شما هست که به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله مشتی خاک داد و آن را بر روی کفّار انداخته و آنان تار و مار شدند؟ گفتند: نه. فرمود: شما را به خدا سوگند! آیا جز من کسی در میان شما هست که در کارزار بدر منادی حضرت حقّ به نام او ندا کرده باشد که «لا سیف إلّا ذو الفقار و لا فتی إلّا علیّ» ؟ گفتند: نه. فرمود: شما را به خدا سوگند! آیا جز من کسی در میان شما هست که جبرئیل و میکائیل و اسرافیل همراه با سه هزار فرشته دیگر در کارزار بدر بر او سلام کرده باشند؟ گفتند: نه. - . احتجاج : ۷۳ -

**[ترجمه]

بیان

المشهور فی الأخبار أن النداء بلا سیف إنما کان یوم أحد و لعله من تصحیف الرواه مع أنه یحتمل أن یکون النداء به فی الیومین معا.

**[ترجمه]قول مشهور در روایت‌ها این است که ندا کردن با «لا سیف .... » در روز احد بود و شاید از تصحیف راویان باشد هر چند ممکن است این ندا هم در روز بدر و هم در روز احد بوده باشد.

**[ترجمه]

«۶۵»

كَنْزُ الْكَرَاجُكِيِّ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الصَّيْرَفِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَرَ الْجِعَابِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَيْمَانَ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عِيسَى الْحَرْبِيِّ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ يَحْيَى عَنِ ابْنِ جَرِيحٍ (۴) عَنْ عَطَاءٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله لَيْلَةَ بَدْرٍ قَائِماً يُصَلِّي وَ يَبْكِي وَ يَسْتَعْبِرُ (۵) وَ يَخْشَعُ وَ يَخْضَعُ كَاسْتِطْعَامِ الْمِسْكِينِ وَ يَقُولُ اللَّهُمَّ أَنْجِزْ لِي مَا وَعَدْتَنِي وَ يَخِرُّ سَاجِداً وَ يَخْشَعُ فِي سُجُودِهِ وَ يُكْثِرُ التَّضَرُّعَ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ قَدْ أَنْجَزْنَا وَعْدَكَ وَ أَيَّدْنَاكَ بِابْنِ عَمِّكَ عَلِيٍّ وَ مَصَارِعُهُمْ عَلَى يَدَيْهِ وَ كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ بِهِ فَعَلَيْنَا فَتَوَكَّلْ وَ عَلَيْهِ فَاعْتَمِدْ فَأَنَا خَيْرُ مَنْ

ص: ۳۱۷

۱- فی المصدر : قبضه من التراب فرمی بها.

۲- فی المصدر : نودی باسمه من السماء.

۳- الاحتجاج : ۷۳.

۴- هکذا فی النسخ وفی المصدر وفیه وهم ، والصحیح جریج بالجیم فی آخره أیضا ، والرجل هو عبدالملک بن عبدالعزیز بن جریج الاموی مولاهم أبوالولید وأبوخالد المکی الفقیه احد أعلام أهل السنه ، یروی عن ابن أبی ملیکه وعکرمه مرسلا وعن طاوس مسأله ، ومجاهد ونافع وغیرهم ، قال ابن المدینی : لم یکن فی الارض احد اعلم بعطاء عن ابن جریج ویروی عنه یحیی بن سعید والاوزاعی والسفیانان وخلق ، قال أبونعیم مات سنه ۱۵۰. یوجد ترجمته فی تراجم القوم. راجع خلاصه تهذیب الکمال : ۲۰۷ وتقریب التهذیب : ۳۳۳ و ۶۲۱.

۵- استعبر : جرت عبرته أی دمعته.

تَوَكَّلْتَ (۱) عَلَيْهِ وَ هُوَ أَفْضَلُ مَنِ اعْتُمِدَ عَلَيْهِ (۲).

**[ترجمه]کنز الکراجکی: ابن عباس گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در شب جنگ بدر به نماز ایستاده بود و گریه می‌کرد و اشک می‌ریخت و لابه می‌نمود مانند گدا برای خوراک و می‌فرمود: بار خدایا وفا کن بدان چه با من عهد کردی و به سجده می‌رفت و در سجده خشوع داشت و زاری می‌کرد و خدا تعالی به او وحی کرد: ما به وعده خود وفا کردیم و تو را به پسر عمویت علی علیه السلام یاری کردیم و کشتار آنان به دست او است و تو را از آنان که تو را مسخره کنند کفایت نمودیم، به خدا توکل کن و به او اعتماد نما که من بهترین کسی هستم که به او

ص: ۳۱۷

توکل کنی و او برتر کسی که به او اعتماد کنی. - . کنز الکراجکی : ۱۳۶ -

**[ترجمه]

«۶۷»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى وَ الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ جَمِيعاً عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عُبَادَهَ (۳) بْنِ يَعْقُوبَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ عُمَرَ بْنِ كَيْسَانَ (۴) عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْجُعْفِيِّ قَالَ: قَالَ لِي أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ قَالَ (۵) فَإِنَّمَا مَثَلُنَا وَ مَثَلُكُمْ مَثَلُ نَبِيٍّ كَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَيْهِ أَنِ ادْعُ قَوْمَكَ لِلْقِتَالِ فَإِنِّي سَأَنْصُرُكَ فَجَمَعَهُمْ مِنْ رُءُوسِ الْجِبَالِ وَ مِنْ غَيْرِ ذَلِكَ ثُمَّ تَوَجَّهَ بِهِمْ فَمَا ضَرَبُوا بِسَيْفٍ وَ لَا طَعَنُوا بِرُمْحٍ حَتَّى انْهَزَمُوا ثُمَّ أَوْحَى اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى إِلَيْهِ أَنِ ادْعُ قَوْمَكَ إِلَى الْقِتَالِ فَإِنِّي سَأَنْصُرُكَ فَجَمَعَهُمْ ثُمَّ تَوَجَّهَ بِهِمْ فَمَا ضَرَبُوا بِسَيْفٍ وَ لَا طَعَنُوا بِرُمْحٍ حَتَّى انْهَزَمُوا ثُمَّ أَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ أَنِ ادْعُ قَوْمَكَ إِلَى الْقِتَالِ فَإِنِّي سَأَنْصُرُكَ فَدَعَاهُمْ فَقَالُوا وَعَدْتَنَا النَّصْرَ فَمَا نُصِرْنَا فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَيْهِ إِمَّا أَنْ يَخْتَارُوا الْقِتَالَ أَوِ النَّارَ فَقَالَ يَا رَبِّ الْقِتَالُ أَحَبُّ (۶) مِنَ النَّارِ فَدَعَاهُمْ فَأَجَابَهُ مِنْهُمْ ثَلَاثُمِائَةٍ وَ ثَلَاثَهَ عَشَرَ عِدَّهُ أَهْلِ بَدْرٍ فَتَوَجَّهَ بِهِمْ فَمَا ضَرَبُوا بِسَيْفٍ وَ لَا طَعَنُوا بِرُمْحٍ حَتَّى فَتَحَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَهُمْ (۷).

**[ترجمه]کافی: ابو عبد اللَّه جُعفی می گوید: امام باقر علیه السّلام فرمود: مَثَل ما و شما مثل آن پیامبر بنی اسرائیل است که خداوند عزّ و جلّ به او وحی فرمود: که قوم خویش را برای رزم فرا بخوان که قطعا یاریتان خواهم رساند. آن پیامبر مردم خود را از ستیغ کوه‌ها و دیگر جاها گرد آورد و آن‌ها را به سوی دشمن گسیل داشت، و هنوز نه شمشیری زده بودند و نه نیزه ای که همگی از برابر دشمن گریختند و پراکنده شدند. دوباره خداوند به آن پیامبر وحی فرمود که قوم خود را برای رزم فرا بخوان، به راستی من شما را یاری خواهم رساند. آن پیامبر برای بار دوم آن‌ها را جمع کرد و به سوی دشمن برد، و این بار نیز هنوز شمشیری به کار نزده و نیزه ای نکشیده گریختند. سپس خداوند بدان پیامبر وحی فرمود که قوم خود را برای جنگ با دشمن فرا بخوان که من قطعا یاریتان خواهم رساند. آن پیامبر ایشان را دعوت کرد و آن‌ها بدو گفتند: تو به ما وعده پیروزی دادی ولی چیرگی نیافتیم. خدای عزّ و جلّ بدان پیامبر وحی کرد که این‌ها یا باید به جنگ با دشمن تن دهند و یا آتش دوزخ را برای خود برگزینند. عرض کرد: پروردگارا! جنگ با دشمن نزد من محبوبتر است از رفتن به دوزخ، پس آن‌ها را برای ستیز

فراخواند و سیصد و سیزده نفر به شماره اهل بدر دعوت او را پذیرفتند و آن پیامبر ایشان را به رویارویی دشمن آورد، و این بار هنوز شمشیری به کار نزده و نیزه ای نکشیده بودند که خدای عزّ و جلّ فتح را بهره ایشان ساخت. -. روضه کافی : ۳۸۱ - ۳۸۲ -

**[ترجمه]

«۶۸»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی حَمْزَهَ عَمَّنْ ذَکَرَهُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِ

ص: ۳۱۸

۱- توکل خ ل.

۲- کنز الکراجکی : ۱۳۶.

۳- هکذا فی نسخه المصنف وغیرها والصحیح کما فی المصدر : عباد بن یعقوب. و هو أبوسعید الرواجنی المشهور بین العامه والخاصه.

۴- فی المصدر : عمرو بن کیسان.

۵- خلا المصدر عن لفظه : « قال » وفیه صدر اسقطه المصنف وهو : کم الرباط عندکم؟ قلت أربعون ، قال : لکن رباطنا رباط الدهر : ومن ارتبط فینا دابه کان له وزنها ووزن وزنها ما کانت عنده ، ومن ارتبط فینا سلاحا کان له وزنه ما کان عنده ، لا تجزعوا من مره ولا مرتین ولا من ثلاث ولا من أربع ، فانما مثلنا اه.

۶- فی المصدر : احب إلی.

۷- روضه الکافی : ۳۸۱ و ۳۸۲.

اللَّهِ أَ وَ لَمَّا أَصابَتْكَمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْها قالَ كانَ الْمُسْلِمُونَ قَدْ أَصَابُوا بِبَدْرٍ مِائَةً وَ أَرْبَعِينَ رَجُلًا وَ أَسَرُوا سَبْعِينَ فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ أُحُدٍ أُصِيبَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ سَبْعُونَ رَجُلًا قَالَ فَاغْتَمُّوا بِذَلِكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى أَ وَ لَمَّا أَصابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْها (۱)

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: محمد بن ابی حمزه، از فردی ناشناس، روایت می کند که ابی عبدالله، امام صادق علیه السلام درباره آیه

ص: ۳۱۸

«أَوَلَمَّا أَصَابَتْكُم مُّصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُم مِّثْلَيْهَا» { آیا چون به شما [در نبرد احد] مصیبتی رسید- [با آنکه در نبرد بدر] دو برابرش را [به دشمنان خود] رساندید- گفتید: «این [مصیبت] از کجا [به ما رسید]؟» فرمود: مسلمانان در جنگ بدر با یکصد و چهل نفر مواجه شدند، هفتاد نفر از آن‌ها را کشتند و هفتاد نفر را هم به اسارت گرفتند. در جنگ احد، هفتاد نفر از مسلمانان، کشته شدند و مسلمانان از این موضوع غمگین شدند و خداوند، این آیه را نازل کرد: «أَوَ لَمّا أَصَابتکُمْ مُصِيبةٌ قَدْ أصبتم مثليها» - . آل عمران / ۱۶۵ - {آیا چون به شما [در نبرد احد] مصیبتی رسید- [با آنکه در نبرد بدر] دو برابرش را [به دشمنان خود] رساندید} - . تفسیر عیاشی ۱ : ۲۰۵ -

**[ترجمه]

«۶۹»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ زُرَارَةَ عَنْ أَحَدِهِمَا (۲) عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: قُلْتُ الزُّبَيْرُ شَهِدَ بَدْراً قَالَ نَعَمْ وَ لَكِنَّهُ فَرَّ يَوْمَ الْجَمَلِ فَإِنْ كَانَ قَاتَلَ الْمُؤْمِنِينَ (۳) فَقَدْ هَلَكَ بِقِتَالِهِ إِيَّاهُمْ وَ إِنْ كَانَ قَاتَلَ كُفَّاراً فَقَدْ باءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ حِينَ وَلَّاهُمْ دُبُرَهُ (۴).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: زراره، از یکی از دو امام علیهما السلام روایت کرده است که گفت: به حضرت عرض کردم: آیا زبیر در بدر حضور داشت ؟ فرمود: بلی، اما در جنگ جمل فرار کرد. اگر بر علیه مؤمنان جنگیده باشد، به سبب جنگ با آنان به هلاکت می رسد و اگر بر علیه کافران جنگیده باشد، سرنوشت او غضب و خشم خدا است؛ چرا که در صحنه جنگ با آنان پشت کرده است. - . تفسیر عیاشی ۲ : ۵۱ -

**[ترجمه]

«۷۰»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ زُرَارَةَ وَ حُمْرَانَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ وَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِهِ خَيْرُ الْماكِرِينَ (۵) قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَدْ كَانَ لَقِيَ مِنْ قَوْمِهِ بَلَاءً شَدِيداً حَتَّى أَتَوْهُ ذَاتَ يَوْمٍ وَ هُوَ سَاجِدٌ حَتَّى طَرَحُوا عَلَيْهِ رَحِمَ شَاةٍ فَأَتَتْهُ ابْنَتُهُ وَ هُوَ سَاجِدٌ لَمْ يَرْفَعْ رَأْسَهُ فَرَفَعَتْهُ عَنْهُ وَ مَسَحَتْهُ ثُمَّ أَرَاهُ اللَّهُ بَعْدَ ذَلِكَ الَّذِي يُحِبُّ أَنَّهُ كَانَ بِبَدْرٍ وَ لَيْسَ مَعَهُ غَيْرُ فَارِسٍ وَاحِدٍ ثُمَّ كَانَ مَعَهُ يَوْمَ الْفَتْحِ اثْنَا عَشَرَ أَلْفاً حَتَّى جَعَلَ أَبُو سُفْيَانَ وَ الْمُشْرِكُونَ يَسْتَغِيثُونَ (۶).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: زراره و حمران، از امام باقر و امام صادق علیهما السلام روایت کرده‌اند که درباره این فرموده خدای عز و جل: «وَاللّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ».

فرمودند: همانا رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از قومش آزارهای بسیاری دید. روزی هنگامی که در حال سجود بود، شکنبه گوسفندی بر وی انداختند. دخترش نزد او آمد و در همان حالی که پیامبر در سجده بود، آن چه را مشرکان بر وی انداخته بودند، از سرش برداشت و (سر و روی پدر را) پاک کرد. سپس خدا آن چه را دوست می داشت به وی نشان داد. او در بدر بود در حالی که فقط یک سوار کار همراه او بود و هنگامی که روز فتح فرا رسید، دوازده هزار نفر همراه او بودند به طوری که ابو سفیان و مشرکان مجبور شدند از او طلب کمک کنند. -. تفسیر عیاشی ۲ : ۵۴ -

**[ترجمه]

«۷۱»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِهِ وَ الرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ قَالَ أَبُو سُفْيَانَ وَ أَصْحَابُهُ (۷).

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: محمد بن یحیی از امام صادق علیه السلام روایت کرده که در تفسیر این آیه «و الرکب اسفل منکم» فرمود: اینان ابو سفیان و یارانش بودند. -. تفسیر عیاشی ۲ : ۶۵ -

**[ترجمه]

«۷۲»

ک، إکمال الدین الطَّالَقَانِيُّ عَنِ ابْنِ عُقْدَةَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ

۱- تفسیر العیاشی ۱ : ۲۰۵ والایه فی سوره آل عمران : ۱۶۵.

۲- المراد الامام الباقر والصادق علیهما السلام کلما ذکر فی اسناد.

۳- ای فی یوم الجمل.

۴- تفسیر العیاشی ۲ : ۵۱ والایه فی الانفال : ۱۶.

۵- الانفال : ۳۰.

۶- تفسیر العیاشی ۲ : ۵۴ ذیله : ثم لقی أمیر المؤمنین علیه السلام من الشده والبلاء و التظاهر علیه ولم یکن معه احد من قومه بمنزلته ، اما حمزه فقتل یوم احد ، واما جعفر فقتل یوم موت.

۷- تفسیر العیاشی ۲ : ۶۵ ، والایه فی الانفال : ۴۲.

مُحَمَّدِ بْنِ الْفُضَيْلِ عَنِ الثُّمَالِيِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: السُّنَّهُ فِینَا فِی الصَّلَاهِ عَلَی الْمَیِّتِ خَمْسُ تَکْبِیرَاتٍ وَ قَدْ کَانَ رَسُولُ اللَّهِ یُکَبِّرُ عَلَی أَهْلِ بَدْرٍ سَبْعاً وَ تِسْعاً (۱).

**[ترجمه]اکمال الدین:

ثمالی از امام باقر علیه السلام روایت کرده که فرمود: امروزه سنّت ما در نماز میّت پنج تکبیر است، و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم در جنگ بدر بر اهل بدر هفت یا نه تکبیر می گفت. - . اکمال الدین ۱۲۳ - ۱۲۴ -

**[ترجمه]

«۷۳»

ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بِالْإِسْنَادِ عَنِ الصَّدُوقِ عَنِ ابْنِ الْوَلِیدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ أَبِی الْخَطَّابِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ جَابِرٍ عَنْ عَبْدِ الْحَمِیدِ بْنِ أَبِی الدَّیْلَمِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ مِثْلَهُ (۲) و قد مضی تمامه فی أبواب أحوال آدم علیه السلام.

**[ترجمه]قصص الانبیاء: عبد الحمید بن ابی دَیلَم از امام صادق علیه السلام همین حدیث را روایت کرده است. - . قصص الانبیاء : مخطوط -

و کل حدیث در باب‌های احوال آدم علیه السلام بیان شد.

**[ترجمه]

«۷۴»

ک، إکمال الدین بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْمُفَضَّلِ قَالَ قَالَ الصَّادِقُ عَلَیْهِ السَّلَامُ کَأَنِّی أَنْظُرُ إِلَی الْقَائِمِ عَلَی مِنْبَرِ الْکُوفَهِ وَ حَوْلَهُ أَصْحَابُهُ ثَلَاثُمِائَهٍ وَ ثَلَاثَهَ عَشَرَ رَجُلًا عِدَّهُ أَهْلِ بَدْرٍ وَ هُمْ أَصْحَابُ الْأَلْوِیَهِ الْخَبَرَ (۳).

و سیأتی أخبار کثیره فی بیان هذا العدد فی کتاب الغیبه و باب الرجعه.

**[ترجمه]اکمال الدین: مفضّل گوید: امام صادق علیه السّلام فرمود: گویا به قائم علیه السّلام می نگرم که بر منبر کوفه است و اصحابش که سیصد و سیزده تن و به شمار اصحاب جنگ بدر هستند در اطراف او هستند و آنان پرچمداران هستند. - . اکمال الدین : ۳۷۸ -

احادیث بسیاری در رابطه با این عدد در باب غیبت و رجعت بیان خواهد شد.

**[ترجمه]

«۷۵»

نی، الغیبه للنعمانی أَحْمَدُ بْنُ هَوْذَهَ عَنِ النَّهَاوَنْدِیِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَمَّادٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ (۴) أَنَّهُ قَالَ: أَبَی اللَّهُ إِلَّا أَنْ یُخْلِفَ وَقْتَ الْمُوَقِّتِینَ وَ هِیَ رَایَهُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله نَزَلَ (بِهَا) جَبْرَئِیلُ یَوْمَ بَدْرٍ سَرِیَّهً (۵) ثُمَّ قَالَ یَا أَبَا مُحَمَّدٍ مَا هِیَ وَ اللَّهِ قُطْنٌ وَ لَا کَتَّانٌ وَ لَا خَزٌّ (۶) وَ لَا حَرِیرٌ قُلْتُ مِنْ أَیِّ شَیْ ءٍ قَالَ مِنْ وَرَقِ الْجَنَّهِ نَشَرَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَوْمَ بَدْرٍ ثُمَّ لَفَّهَا وَ دَفَعَهَا إِلَی عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَفَتَحَ اللَّهُ عَلَیْهِ

ص: ۳۲۰

۱- اکمال الدین : ۱۲۳ و ۱۲۴.

۲- قصص الانبیاء : مخطوط ، ولیست نسخته عندی ، وتقدم الحدیث بتمامه فی باب احوال آدم علیه السلام راجع ۱۱ : ۲۶۷.

۳- اکمال الدین : ۳۷۸. والحدیث مسند راجعه.

۴- فی المصدر : حدثنا أبوسلیمان احمد بن هوذه قال : حدثنا ابراهیم بن اسحاق النهاوندی بنهاوند سنه ثلاث وستین ومائتین ، قال : حدثنا عبدالله بن حماد الانصاری فی شهر رمضان سنه تسع وعشرین ومائتین قال : حدثنا عبدالله بن سنان ، عن أبی عبدالله جعفر بن محمد علیهما السلام.

۵- فی المصدر : سیر به. ولعله مصحف.

۶- فی المصدر : ولا قز.

ثُمَّ لَفَّهَا (۱) وَ هِيَ عِنْدَنَا هُنَاكَ لَا يَنْشُرُهَا أَحَدٌ حَتَّى يَقُومَ الْقَائِمُ فَإِذَا قَامَ نَشَرَهَا فَلَمْ يَبْقَ فِي الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ أَحَدٌ إِلَّا آلَفَهَا وَ يَسِيرُ الرُّعْبُ قُدَّامَهَا شَهْراً وَ عَنْ يَمِينِهَا شَهْراً وَ عَنْ يَسَارِهَا شَهْراً الْخَبَرَ (۲).

**[ترجمه]غیبهٔ نعمانی: عبد الله بن سِنان از امام باقر علیه السلام روایت کرده که فرمود: خداوند چنین اراده کرده است که با هر وقتی که تعیین کنند، حتما مخالفت نماید و ظهور را در آن وقت قرار ندهد. و آن پرچم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم است که جبرئیل در روز بدر آن را فرود آورد. ای ابا محمد! به خدا قسم آن پرچم نه از پنبه است و نه از کتان و نه از ابریشم و نه از حریر. عرض کردم: پس از چه چیزی است؟ فرمود: از ورق (برگ) بهشتی است. رسول خدا صلی الله علیه و آله در روز بدر آن را برافراشت و بعد

ص: ۳۲۰

آن را در هم پیچید و به علی علیه السلام داد. پس همچنان نزد علی علیه السلام بود تا هنگامی که روز بصره فرا رسید، آن را برافراشت. پس خداوند پیروزی را نصیب او ساخت. سپس آن حضرت آن را در هم پیچید و آن این جا نزد ما است. هیچ کس آن را نخواهد گشود تا آن گاه که قائم علیه السلام قیام کند و چون او قیام نمود، آن را برخواهد افراشت و کسی در مشرق و مغرب زمین باقی نمی‌ماند مگر این که با آن پرچم الفت بگیرد. و رعب و هراس در جلوی این پرچم به مسافت یک ماه و در سمت راست به مسافت یک ماه و در سمت چپ به مسافت یک ماه حرکت می کند. بخشی از روایت. - . غیبه نعمانی : ۱۵۶ و ۱۶۶. -

**[ترجمه]

«۷۶»

أَقُولُ رُوِيَ فِي الدِّيوَانِ الْمَنْسُوبِ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ:

أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَبْلَى رَسُولَهُ*** بَلَاءَ عَزِيزٍ ذِي اقْتِدَارٍ وَ ذِي فَضْلٍ

بِمَا أَنْزَلَ الْكُفَّارَ دَارَ مَذَلَّةٍ ***وَ لَاقُوا هَوَاناً مِنْ إِسَارٍ وَ مِنْ قَتْلٍ

فَأَمْسَى رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَدْ عَزَّ نَصْرُهُ*** وَ كَانَ أَمِينُ اللَّهِ أُرْسِلَ بِالْعَدْلِ

فَجَاءَ بِفُرْقَانٍ مِنَ اللَّهِ مُنْزَلٍ*** مُبَيَّنَةٍ آيَاتُهُ لِذَوِي الْعَقْلِ

فَآمَنَ أَقْوَامٌ كِرَامٌ وَ أَيْقَنُوا*** وَ أَمْسَوْا بِحَمْدِ اللَّهِ مُجْتَمِعِي الشَّمْلِ

وَ أَنْكَرَ أَقْوَامٌ فَزَاغَتْ قُلُوبُهُمْ*** فَزَادَهُمُ (۳) الرَّحْمَنُ خَبْلًا عَلَى خَبْلٍ

وَ أَمْكَنَ مِنْهُمْ يَوْمَ بَدْرٍ رَسُولَهُ ***وَ قَوْماً غِضَاباً فِعْلُهُمْ أَحْسَنُ الْفِعْلِ

بِأَيْدِيهِمْ بِيضٌ خِفَافٌ قَوَاطِعٌ*** وَ قَدْ حَادَثُوهَا بِالْجَلَاءِ وَ بِالصَّقْلِ

فَكَمْ تَرَكُوا مِنْ نَاشِئٍ ذِي حَمِيَّةٍ*** صَرِيعاً وَ مِنْ ذِي نَجْدَةٍ مِنْهُمْ كَهْلٍ

وَ تَبْكِي عُيُونُ النَّائِحَاتِ عَلَيْهِمْ ***تَجُودُ بِإِرْسَالِ (۴) الرَّشَاشِ وَ بِالْوَبْلِ

نَوَائِحُ تَبْكِي عُتْبَهَ الْغَيَّ وَ ابْنَهُ*** وَ شَيْبَهُ تَنْعَاهُ وَ تَنْعَى أَبَا جَهْلٍ

وَ ذَا الذَّحْلِ تُنْعَى وَ ابْنُ جُدْعَانِ فِيهِمْ*** مُسْلِبَهٌ حَرَّى مُبَيِّنَهُ الثُّكْلِ

۱- فی المصدر : ودفعها إلی علی علیه السلام فلم تزل عند علی علیه السلام حتی کان یوم البصره فنشرها أمیر المؤمنین علیه السلام ففتح الله علیه ثم لفها انتهی أقول : وباقی الحدیث فی المصدر بذلک الاسناد ، ثم رواه فی ص ۱۶۶ باسناد آخر عن أبی بصیر ، وفیه : ویسیر الرعب قدامها شهرا وورائها شهرا وعن یمینها اه.

۲- غیبه النعمانی : ۱۵۶ و ۱۶۶ راجعه.

۳- فی نسخه المصنف : فزادها.

۴- باشبال خ ل.

ثَوَی (۱) مِنْهُمْ فِی بِئْرِ بَدْرٍ عِصَابَهٌ*** ذَوُو (۲) نَجْدَاتٍ فِی الْحُزُونِ وَ فِی السَّهْلِ

دَعَا الْغَیُّ مِنْهُمْ مَنْ دَعَا فَأَجَابَهُ ***وَ لِلْغَیِّ أَسْبَابٌ مُقَطَّعَهُ الْوَصْلِ

فَأَضْحَوْا لَدَی دَارِ الْجَحِیمِ بِمَعْزِلٍ*** عَنِ الْبَغْیِ وَ الْعُدْوَانِ فِی أَشْغَلِ الشُّغُلِ (۳)

**[ترجمه]می گویم: در دیوان منسوب به امیر المؤمنین علیه السلام آمده است:

مگر ندیدی که خداوند، پیامبرش را به بلائی عظیم آزمایش فرمود بلایی که پر اقتدار و بزرگ بود.

خداوند، کفار را به خاک ذلت افکند و آن‌ها بدبختی اسارت و کشتار را دیدار کردند.

پس رسول الله را یاری کرد که یاری او عزیز است و رسول الله ایمین خدا بود که به عدل فرستاده شده.

پیامبر از طرف خداوند، قرآن را که حق و باطل را معرفی و از هم جدا می کند و آیاتش برای دانایان آشکار است، آورد.

تعدادی از طایفه‌های شایسته به آن حضرت ایمان آوردند و به مطالب وی اعتقاد پیدا کردند و به لطف خدا موجب جمع پراکندگان شدند.

طایفه‌هایی هم منکر رسالت آن حضرت گردیدند و راه انحراف را پیش گرفتند در نتیجه خدا بر نادانی آن‌ها افزود.

خدا به یاران محمد صلی الله علیه و آله و سلم در جنگ بدر نیرو بخشید تا رسولش را یاری کنند، آنان مردمی خشمگین بودند که عمل آن‌ها بهترین کارها بود.

در دست آنان شمشیرهای چابک و برنده بود که جلا و صیقل داده بودند.

چه بسیار جوانان، نیرومندان و شجاعان سالخورده و با تجربه را که روی خاک انداختند.

چشم‌های زنان نوحه گر با اشک‌های ریز و درشت برای آن‌ها گریه می کرد.

نوحه گران برای عتبه گمراه و پسرش ولید و برای شیبه گریه می کردند و خبر مرگ او را به ابو جهل می‌دادند.

خبر مرگ به کینه‌دار می‌دادند و فرزند جُذعان در میان آن‌ها لباس عزا پوشیده بود

ص: ۳۲۱

و زنان دلسوخته، شدت غم را مجسم می‌ساختند.

چاه بدر از جمعیتی از آنان که در جنگ‌های کوه و دشت قهرمان بودند انباشته شد.

گمراهی آنان، ایشان را به انحراف دعوت کرد و به وی پاسخ دادند زیرا گمراهی، عللی دارد که ارتباط را قطع می‌سازد.

پس در گوشه‌ای از جهنم ، دست از ظلم و تجاوز کشیده و مشغول خویش گشتند. - . دیوان : ۱۰۷ -

**[ترجمه]

بیان

الإبلاء الإنعام و الزيغ الميل عن استقامه و الخبل الفساد فى العقل و محادثه السيف جلاؤه و الناشئ الحدث السن و الذحل الحقد و العداوه.

**[ترجمه]«الابلاء» یعنی نعمت بخشیدن. «الزیغ» یعنی متمایل و کج شدن. «الخبل» تباه شدن خِرَد است. «محادثه السیف» یعنی صیقل دادن شمشیر. «الناشیء» یعنی جوان. «الذحل» کینه و دشمنی است.

**[ترجمه]

«۷۷»

وَ فِي الدِّيوَانِ أَيْضاً قَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مُخَاطِباً لِلْوَلِيدِ:

تَبّاً وَ تَعْساً لَكَ يَا ابْنَ عُتْبَهَ **أَسْقِيكَ مِنْ كَأْسِ الْمَنَايَا شَرْبَهً

وَ لَا أُبَالِي بَعْدَ ذَلِكَ غِبَّهُ(۴).

**[ترجمه]همچنین در دیوان آمده است: علی علیه السلام در خطاب به ولید گفت:

ای فرزند عُتبه! مرگ و خسارت بر تو باد، از جام مرگ شربتی به تو می‌نوشانم

و از عواقب آن باکی ندارم. - . دیوان : ۲۲ -

**[ترجمه]

بیان

تبا و تعسا أی ألزمك الله خسرانا و هلاكا و ضمیر غبه راجع إلى السقی و غب الشی ء عاقبته.

**[ترجمه]«تبّاً و تعساً» یعنی خداوند خسارت و هلاک بر تو بیاورد. و ضمیر «غبّه» به «السقی» باز می گردد و «غبّ الشیء» یعنی سرانجام هر چیز.

**[ترجمه]

«۷۸»

وَ مِنْهُ فِی تِلْکَ الْغَزَاهِ:

وَ الْخَیْلُ جالَتْ یَوْمَهَا غِضَابُهَا*** بِمِرْبَطٍ سِرْبَالُهَا تُرَابُهَا

وَسَطِ مَنَایَا بَیْنَهَا أَحْقَابُهَا*** الْیَوْمَ عَنِّی یَنْجَلِی جِلْبَابُهَا(۵).

**[ترجمه]و درباره همین غزوه سروده است:

سواران با اسبان خود جولان دادند، در روز جنگ جنگاوران با ریسمان پیراهن جنگ که خاک است، دوخته شده است.

در میدان کارزار تنگ حیوانات، محکم بسته شده، امروز از طرف من پرده‌ها برداشته می‌شود و حقیقت آشکار می گردد. - . دویان : ۲۲ - ۲۳ -

**[ترجمه]

بیان

الضمائر راجعه إلی الحرب و المربط بالکسر الرسن و الحقب بالتحریک حبل یشد به الرحل إلی بطن البعیر.

**[ترجمه]مرجع ضمیرها «الحرب» می‌باشد و «المربط» با کسره باء: به معنای ریسمان است و «الحقب» با حرکت حروف: طنابی است که با آن وسط و تنگ حیوانات بسته می‌شود.

**[ترجمه]

«۷۹»

وَ مِنْهُ فِیهَا:

قَدْ عُرِفَ الْحَرْبُ الْعَوَانُ عَنِّی*** بَازِلُ عَامَیْنِ حَدِیثُ سِنِّی

سَنَحْنَحُ اللَّیْلِ کَأَنِّی جِنِّیٌّ*** أَسْتَقْبِلُ الْحَرْبَ بِکُلِّ فَنٍ

ص: ۳۲۲

۱- ثوی المکان وفیه وبه : أقام ، ثوی الرجل : مات ویمکن ان یکون ثوی بصیغه المجهول ای دفن.

۲- فی نسخه المصنف : ذوی.

۳- دیوان أمیر المؤمنین علیه السلام : ۱۰۷.

۴- دیوان أمیر المؤمنین علیه السلام : ۲۲ فیه : بعد ذاک.

۵- دیوان أمیر المؤمنین علیه السلام : ۲۲ و ۲۳.

مَعِی سِلَاحِی وَ مَعِی مِجَنِّی*** وَ صَارِمٌ یُذْهِبُ کُلَّ ضِغْنٍ

أُقْصِی بِهِ کُلَّ عَدُوٍّ عَنِّی*** لِمِثْلِ هَذَا وَلَدَتْنِی أُمِّی(۱).

**[ترجمه]و در همین رابطه سروده است:

جنگ و حمله‌های پی در پی مرا می‌شناسد که تازه‌کار و نوجوان هستم.

من شب را بیدار می‌مانم و گویی جنّی هستم و جنگ را با هر فنّی با آغوش باز در بر می‌گیرم.

ص: ۳۲۲

اسلحه و سپر من همراهم است و شمشیر تیزی که کینه‌ها را برطرف می‌گرداند در دست من است.

با این اسلحه هر دشمنی را از خود دور می‌گردانم، برای چنین روزی مادرم مرا زائیده است. -. دیوان : ۱۴۰ - ۱۴۱ -

**[ترجمه]

بیان

العوان من الحرب التی قوتل فیها مره و جعل أمی قافیه لقرب مخرج المیم من النون و هذا مجوز عند العرب.

**[ترجمه]«العوان» جنگ‌های پی در پی است. و آمدن «اُمّی» به عنوان کلمه قافیه به جهت قرابت مخرج میم و نون است و این در نزد عرب جایز است.

**[ترجمه]

«۸۰»

قب، المناقب لابن شهرآشوب ثُمَّ غَزَا صلی الله علیه و آله بَدْرَ الْکُبْرَی وَ هُوَ یَوْمُ الْفُرْقَانِ قَوْلُهُ تَعَالَی کَما أَخْرَجَکَ رَبُّکَ (۲) السُّورَهَ وَ قَوْلُهُ قَدْ کانَ لَکُمْ آیَهٌ وَ بَدْرٌ مَا بَیْنَ مَکَّهَ وَ الْمَدِینَهِ.

و قال الشعبی و الثمالی بئر منسوبه إلی بدر الغفاری و قال الواقدی هو اسم الموضع خرج صلی الله علیه و آله (۳) سابع شهر رمضان و یقال ثالثه فی ثلاثمائه و سبعه عشر رجلا فی عده أصحاب طالوت منهم ثمانون راکبا أو سبعون و یقال سبعه و سبعین رجلا- من المهاجرین و مائتین و ثلاثین رجلا من الأنصار و کان المقداد فارسا فقط یعتقب النفر علی البعیر الواحد و کان بین النبی صلی الله علیه و آله و بین أبی مرثد (۴) بعیر و یقال فرس و کان معهم من السلاح سته أدرع و ثمانیه سیوف قاصدا إلی أبی سفیان و عتبه بن أبی ربیعه فی أربعین من قریش أو سبعین فأخبر (۵) بالنبی صلی الله علیه و آله فأخذوا علی الساحل و

استصرخوا إلى أهل مكه على لسان ضمضم (۶) الغفاری قال ابن قتیبه خرجوا تسعمائه و خمسین و یقال ألف و مائتان و خمسون و یقال ثلاثه آلاف و معهم مائتا فرس (۷) یقودونها و القیان یضربن بالدفوف و یتغنین بهجاء المسلمین و لم یکن من قریش بطن إلا خرج منهم ناس إلا

۱- دیوان أمیر المؤمنین علیه السلام : ۱۴۰ و ۱۴۱.

۲- أشرت فی صدر الباب إلی موضعها وموضع ما یأتی بعدها.

۳- فی المصدر : وذلک ان النبی صلی الله علیه وآله خرج.

۴- فی المصدر : أبی مرثد الغنوی.

۵- فی المصدر : فاخبروا.

۶- فی المصدر : ضمضم بن عمرو الغفاری.

۷- فی المصدر : مائتا فارس.

من بنى زهره و بنى عدى بن كعب و أخرج فيهم طالب كرها فلم يوجد فى القتلى و الأسرى.

الْكَلْبِيُّ وَ أَبُو جَعْفَرٍ وَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ كَانَ إِبْلِيسُ فِي صَفِّ الْمُشْرِكِينَ آخِذاً بِيَدِ الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ فَ نَكَصَ عَلى عَقِبَيْهِ فَقَالَ لَهُ الْحَارِثُ يَا سَرَّاقُ إِلَى أَيْنَ أَ تَخْذُلُنَا عَلَى هَذِهِ الْحَالَهِ فَقَالَ إِنِّي أَرى ما لا تَرَوْنَ فَقَالَ وَ اللَّهِ مَا تَرَى إِلَّا جَعَاسِيسَ يَثْرِبَ فَدَفَعَ فِي صَدْرِ الْحَارِثِ وَ انْطَلَقَ وَ انْهَزَمَ النَّاسُ وَ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله فِي الْعَرِيشِ (۱) اللَّهُمَّ إِنَّكَ إِنْ تُهْلِكْ هَذِهِ الْعِصَابَهَ الْيَوْمَ لَا تُعْبَدُ بَعْدَ الْيَوْمِ فَنَزَلَ إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ (۲) فَخَرَجَ يَقُولُ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَ يُوَلُّونَ الدُّبُرَ (۳) الْآيَهَ فَأَيَّدَهُ اللَّهُ (۴) بِخَمْسَهِ آلافٍ مِنَ الْمَلائِكَهِ مُسَوِّمِينَ وَ كَثَّرَهُمْ فِي أَعْيُنِ الْمُشْرِكِينَ وَ قَلَّلَ الْمُشْرِكِينَ فِي أَعْيُنِهِمْ..

وَ قَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ ابْنُ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ مُسَوِّمِينَ (۵) كَانَ عَلَيْهِمْ عَمَائِمُ بِيضٌ أَرْسَلُوهَا بَيْنَ أَكْتَافِهِمْ.

و قال عروه كانوا على خيل بلق عليهم عمائم صفر.

الحسن و قتاده كانوا أعلموا بالصوف فى نواصى الخيل و أذنابها.

ص: ۳۲۴

۱- العريش : كل ما يستظل به. أقول : وقد بنى له صلى الله عليه و آله عريش قبل الحرب قال ابن هشام فى السيره : قال ابن اسحاق : حدثنى عبدالله بن أبى بكر انه حدث ان سعد بن معاذ رضى الله عنه قال : يا نبى الله الا نبنى لك عريشا تكون فيه ونعد عندك ركائبك. ثم نلقى عدونا. فان اعزنا الله وأظهرنا على عدونا كان ذلك ما احببنا ، وان كانت الاخرى جلست على ركائبك فلحقت بما وراءنا من قومنا. فقد تخلف عنك اقوام يا نبى الله ما نحن باشد حبا لك منهم ، ولو ظنوا انك تلقى حربا ما تخلفوا عنك ، يمنعك الله بهم يناصحوك ويجاهدون معك ، فاثنى عليه رسول الله صلى الله عليه و آله خيرا ودعا له بخير ، ثم بنى لرسول الله صلى الله عليه وآله عريش فكان فيه.

۲- أشرنا إلى موضع الايه فى صدر الباب.

۳- القمر : ۴۵.

۴- فى المصدر : أمده الله.

۵- اشرنا إلى موضع الايات فى صدر الباب.

ابن عباس و سمع غفاری فی سحابه حمحمه الخیل و قائل یقول أقدم حیزوم.

الْبُخَارِيُّ قَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله يَوْمَ بَدْرٍ هَذَا جَبْرَئِيلُ أَخَذَ بِرَأْسِ فَرَسِهِ عَلَيْهِ أَدَاةُ الْحَرْبِ.

الثَّعْلَبِيُّ وَ سِمَاكُ بْنُ حَرْبٍ عَنْ عِكْرِمَهَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ وَ ما رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ (۱) أَنَّ النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله قَالَ لِعَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ نَاوِلْنِي كَفّاً مِنْ حَصْبَاءٍ فَنَاوَلَهُ فَرَمَى بِهِ فِي وُجُوهِ الْقَوْمِ فَمَا بَقِيَ أَحَدٌ إِلَّا امْتَلَأَتْ عَيْنُهُ مِنَ الْحَصْبَاءِ وَ فِي رِوَايَهِ غَيْرِهِ وَ أَفْوَاهُهُم وَ مَنَاخِرُهُمْ.

قال أنس رمی بثلاث حصیات فی المیمنه و المیسره و القلب.

قال ابن عباس وَ لِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلاءً حَسَناً (۲) یعنی و هزم الکفار لیغنم النبی و الوصی علیهما السلام و کان الأسری سبعین و یقال أربع و أربعون و لم یؤسر أحد من المسلمین و الشهداء کانوا أربعه عشر و أخذ الفداء من کل مشرک أربعین أوقیه و من العباس مائه و قالوا کان أکثر من أربعه آلاف درهم فنزل عتابا فی الفداء و الأسری ما كانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرى (۳) و قد کان کتب فی اللوح المحفوظ لَوْ لا كِتابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ (۴) و کان القتال بالسابع عشر من شهر رمضان و کان لواؤه مع مصعب بن عمیر و رایته مع علی علیه السلام و یقال رایته مع علی علیه السلام و رایه الأنصار مع سعد بن عباده. (۵)

**[ترجمه]مناقب: پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم غزوه بدر کبری را انجام داد و آن «یوم الفرقان» بود. و خداوند فرمود: «کما اخرجک ربّک» و «قد کان لکم آیهٔ». و بدر مکانی ما بین مکّه و مدینه بود.

شعبی و ثمالی گویند: چاهی منسوب به بدر غفاری بود. واقدی گوید: بدر، نام مکانی بود. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در هفتم ماه رمضان به سوی بدر رهسپار شد. و گفته می‌شود: در سوم ماه رمضان همراه با سیصد و هفده نفر به شمار یاران طالوت بودند که هشتاد یا هفتاد نفر آن‌ها سوار بودند. و گفته می‌شود: هفتاد و هفت نفر از مهاجرین و دویست و سی نفر از انصار بودند. و در میان همه آن‌ها فقط مقداد بر اسب سوار بود و چندین نفر با هم بر یک شتر سوار می‌شدند و پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم با ابو مرثد غنوی بر یک شتر سوار بود. و گفته می‌شود: یک اسب و شش زره و هشت شمشیر داشتند که به قصد ابو سفیان و عتبه بن ابی ربیعه که همراه با چهل یا هفتاد نفر از قریش بودند، رهسپار شدند. از آمدن پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم خبر دار شدند. پس به ساحل رفتند و بر زبان ضمضم غفاری از مردم مکه یاری خواستند. ابن قتیبه گوید: از کفار نهصد و پنجاه نفر خروج کردند و گفته شده هزار و دویست و پنجاه نفر و گفته شده سه هزار نفر که دویست اسب داشتند که به پیش می‌راندند، خنیاگران بر دفّ‌ها می‌نواختند و در هجو مسلمانان آواز می‌خواندند. و از همه قبایل قریش به جز

ص: ۳۲۳

بنی زهره و بنی عدی بن کعب، هیچ گروهی از مردم نبود مگر این که رهسپار شدند و «طالب» در میان آن‌ها به اجبار روانه جنگ شد که او را نه در میان کشتگان و نه در میان اسیران نیافتند.

کلبی و امام باقر و امام صادق علیهما السلام روایت کرده‌اند که: در هنگام رویارویی، شیطان در صف مشرکین، دست حارث

بن هشام را گرفته بود و عقب نشینی کرد. حارث گفت: ای دزد، کجا می روی؟ آیا می‌خواهی ما را در این وضعیت تنها بگذاری و به خواری بکشانی؟ گفت: من چیزهایی می نگرم که شما نمی نگرید! حارث گفت: چیزی جز وامانده های یثرب نمی نگرم. در این هنگام محکم به سینه حارث زد و فرار کرد و سپاهیان شکست خوردند. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در استراحتگاه فرمود: خدایا اگر این گروه اندک را از بین ببری، دیگر مورد پرستش قرار نخواهی گرفت. پس این آیه نازل شد: «إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ» سپس بیرون آمد در حالی که می فرمود: جمع کافران شکست خواهند خورد و پا به فرار خواهند گذاشت.

خدا او را با پنج هزار فرشته آماده جنگ، یاری رساند و آنان را در چشم مشرکان بسیار نشان داد و تعداد مشرکان را در چشم آنان کم جلوه داد.

علی علیه السلام و ابن عباس در تفسیر «مسومین» گویند: فرشتگان عمامه‌های سفید بر سر داشتند که از شانه‌هایشان آویزان کرده بودند. عروه گوید: آنان بر اسبانی ابلق بودند و عمامه‌هایی زرد بر سر داشتند.

حسن و قتاده گویند: آنان بر پیشانی و دُم اسب‌ها پشم به عنوان نشان، گذاشته بودند.

ص: ۳۲۴

ابن عباس گوید: غفاری از میان ابرها صدای همهمه اسبان را شنید و شنید که یکی می گفت: حیزون به پیش.

بخاری گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در روز بدر فرمود: این جبرئیل است که سر اسبش را گرفته است و لباس رزم بر تن کرده است.

ثعلبی و سِماک بن حَرب از عِکرِمَه از ابن عباس نقل کرده‌اند که درباره این سخن خدای عز و جل: «وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ» گفتند: پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم به علی علیه السلام فرمودند: مشتی از سنگ ریزه به من بده. آن حضرت به ایشان داد و آن را به سوی چهره مشرکان انداختند. کسی از آنان باقی نماند، مگر این که چشمش از آن سنگریزه ها پر شد.

و در روایت دیگری چنین آمده است: و دهان و بینی هایشان پر شده بود.

انس گفت: سه سنگریزه را به سوی میمنه و میسره و قلب لشکر دشمن انداخت.

ابن عباس گفت: «وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلاء حَسَناً» یعنی کافران را شکست داد تا پیامبر و وصی او پیروز شوند. اسیران هفتاد نفر بودند و گفته می‌شود: چهل و چهار نفر بودند و کسی از مسلمانان اسیر نشد. و تعداد افراد شهید شده از مسلمانان چهارده نفر بود. از هر مشرک چهل اوقیه به عنوان فدیه گرفته شد. و از عباس صد اوقیه گرفته شد. و گفتند: بیش از چهار هزار درهم فدیه گرفته شد. پس آیه در سرزنش درباره فدیه و اسیران نازل شد: «و ما كان للنبيّ أن يكون له اسرى» و در لوح محفوظ ثبت شده که: «لو لا كتاب من الله سبق» و جنگ بدر در هفدهم ماه رمضان اتفاق افتاد و لوای جنگ با مصعب بن عمیر و پرچم جنگ در دست علی علیه السلام بود. و گفته می‌شود: پرچم پیامبر با علی بود و پرچم انصار در دست سعد بن عباده بود.

-. مناقب آل ابی طالب ۱ : ۱۶۲ - ۱۶۳ -

**[ترجمه]

بیان

الجعاسیس اللئام فی الخلق و الخلق الواحد جعسوس بالضم.

**[ترجمه]«الجعاسیس» فرومایگان در خلقت و اخلاق هستند و مفرد آن «الجُعسوس» با ضمه جیم است.

**[ترجمه]

«۸۱»

ل، الخصال بِالْإِسْنَادِ (۶) عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي خَبَرِ الْيَهُودِيِّ الَّذِي سَأَلَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ

ص: ۳۲۵

۱- أشرنا إلی موضع الایات فی صدر الباب
۲- أشرنا إلی موضع الایات فی صدر الباب
۳- أشرنا إلی موضع الایات فی صدر الباب
۴- أشرنا إلی موضع الایات فی صدر الباب
۵- مناقب آل أبی طالب ۱ : ۱۶۲ _ ۱۶۴. أقول : قال ابن حجر فی التقریب فی ترجمه سعد بن عباده : وقع فی صحیح مسلم انه شهد بدرا. والمعروف عند أهل المغازی انه تهیا للخروج فنهس فاقام.
۶- الحدیث مسند فی المصدر ولم یذکر المصنف اسناده اختصارا راجعه.

عَمَّا امْتَحَنَهُ اللَّهُ بِهِ فِی حَیَاهِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله وَ بَعْدَ وَفَاتِهِ قَالَ وَ أَمَّا الثَّالِثَهُ یَا أَخَا الْیَهُودِ فَإِنَّ ابْنَیْ رَبِیعَهَ وَ ابْنَ عُتْبَهَ کَانُوا فُرْسَانَ قُرَیْشٍ دَعَوْا إِلَی الْبِرَازِ یَوْمَ بَدْرٍ فَلَمْ یَبْرُزْ لَهُمْ خَلْقٌ مِنْ قُرَیْشٍ فَأَنْهَضَنِی رَسُولُ اللَّهِ مَعَ صَاحِبَیَّ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُمَا وَ قَدْ فَعَلَ وَ أَنَا أَحْدَثُ أَصْحَابِی سِنّاً وَ أَقَلُّهُمْ لِلْحَرْبِ تَجْرِبَهً فَقَتَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِیَدِی وَلِیداً وَ شَیْبَهَ سِوَی مَنْ قَتَلْتُ مِنْ جَحَاجِحَهِ قُرَیْشٍ فِی ذَلِکَ الْیَوْمِ وَ سِوَی مَنْ أَسَرْتُ وَ کَانَ مِنِّی أَکْثَرُ مِمَّا کَانَ مِنْ أَصْحَابِی وَ اسْتُشْهِدَ ابْنُ عَمِّی فِی ذَلِکَ الْیَوْمِ رَحْمَهُ اللَّهِ عَلَیْهِ ثُمَّ الْتَفَتَ إِلَی أَصْحَابِهِ فَقَالَ أَ لَیْسَ کَذَلِکَ قَالُوا بَلَی یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ (۱).

**[ترجمه]خصال: با اسناد خود از امیر المؤمنین علیه السلام نقل کرده که در خبر شخص یهودی که از آن حضرت درباره چیزهایی که در زمان حیات پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم

ص: ۳۲۵

و پس از وفات ایشان او را بدان امتحان کرد، پرسید، فرمود: پس فرمود: و اما سومی ای برادر یهودی، این بود که دو پسر ربیعه و پسر عقبه از سوارکاران قریش بودند، آن‌ها در روز بدر مبارز طلبیدند، و کسی از قریش به مبارزه با آنان حاضر نشد، پیامبر (ص) مرا با دو تن از یارانم که رضوان خدا بر آنان باد برانگیخت و این در حالی بود که من جوان ترین اصحاب و کم تجربه ترین آنان در کار جنگ بودم، پس خداوند با دست من ولید و شیبه را کشت و این علاوه بر کسانی از سران قریش بود که در آن روز کشتم و علاوه بر کسانی بود که اسیر کردم و من بیشتر از یارانم کار کردم و در آن جنگ پسر عمویم که خدا رحمتش کند کشته شد، سپس به سوی اصحاب متوجه شد و فرمود: آیا چنین نبود؟ گفتند: آری یا امیر المؤمنین. - . خصال ۲ : ۱۵ -

**[ترجمه]

بیان

الجحاجحه جمع الجحجاح و هو السید الکریم.

**[ترجمه]«الحجاجحة» جمع «الجحاجح» به معنای سرور بزرگ است.

**[ترجمه]

«۸۲»

وَ قَالَ الْکَازِرُونِیُّ فِی الْمُنْتَقَی قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ حَدَّثَنِی مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ الزُّبَیْرِ عَنْ عُرْوَهَ قَالَ: جَلَسَ عُمَیْرُ بْنُ وَهْبٍ الْجُمَحِیُّ مَعَ صَفْوَانَ بْنِ أُمَیَّهَ بَعْدَ مُصَابِ أَهْلِ بَدْرٍ وَ هُوَ فِی الْحِجْرِ وَ کَانَ عُمَیْرٌ شَیْطَاناً مِنْ شَیَاطِینِ قُرَیْشٍ وَ کَانَ یُؤْذِی رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ أَصْحَابَهُ بِمَکَّهَ وَ کَانَ ابْنُهُ وُهَیْبُ بْنُ عُمَیْرٍ فِی أُسَارَی بَدْرٍ فَذَکَرَ أَصْحَابَ الْقَلِیبِ وَ مُصَابَهُمْ فَقَالَ صَفْوَانُ وَ اللَّهِ لَیْسَ فِی الْعَیْشِ خَیْرٌ بَعْدَهُمْ فَقَالَ لَهُ عُمَیْرٌ صَدَقْتَ وَ اللَّهِ أَمَا وَ اللَّهِ لَوْ لَا دَیْنٌ عَلَیَّ لَیْسَ لَهُ عِنْدِی قَضَاءٌ وَ عِیَالٌ أَخْشَی عَلَیْهِمُ الضَّیْعَهَ

بَعْدِی لَرَکِبْتُ إِلَی مُحَمَّدٍ حَتَّی أَقْتُلَهُ فَإِنَّ لِی قِبَلَهُمْ عِلَّهً ابْنِی أَسِیرٌ فِی أَیْدِیهِمْ فَقَالَ صَفْوَانُ فَعَلَیَّ دَیْنُکَ أَنَا أَقْضِیهِ عَنْکَ وَ عِیَالُکَ مَعَ عِیَالِی أُوَاسِیهِمْ أُسْوَتَهُمْ مَا بَقُوا قَالَ عُمَیْرٌ فَاکْتُمْ عَلَیَّ شَأْنِی وَ شَأْنَکَ قَالَ أَفْعَلُ ثُمَّ إِنَّ عُمَیْراً أَمَرَ بِسَیْفِهِ فَشُحِذَ لَهُ (۲) وَ سُمَّ ثُمَّ انْطَلَقَ حَتَّی قَدِمَ الْمَدِینَهَ فَلَمَّا دَخَلَ عَلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَقَالَ انْعِمُوا صَبَاحاً فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَدْ أَکْرَمَنَا اللَّهُ بِتَحِیَّهٍ خَیْرٍ مِنْ تَحِیَّتِکَ یَا عُمَیْرُ بِالسَّلَامِ تَحِیَّهُ أَهْلِ الْجَنَّهِ مَا جَاءَ بِکَ یَا عُمَیْرُ قَالَ جِئْتُ لِهَذَا الْأَسِیرِ الَّذِی فِی أَیْدِیکُمْ فَأَحْسِنُوا فِیهِ قَالَ فَمَا بَالُ السَّیْفِ فِی عُنُقِکَ قَالَ قَبَّحَهَا اللَّهُ مِنْ سُیُوفٍ وَ هَلْ أَغْنَتْ شَیْئاً قَالَ اصْدُقْنِی بِالَّذِی جِئْتَ لَهُ قَالَ مَا جِئْتُ إِلَّا لِذَلِکَ فَقَالَ النَّبِیُّ

۱- الخصال ۲ : ۱۵. والحدیث طویل.

۲- أی أحده.

صلى الله علیه و آله بَلَى قَعَدْتَ أَنْتَ وَ صَفْوَانُ بْنُ أَمَيَّةَ فِي الْحِجْرِ فَذَكَرْتُمَا أَصْحَابَ الْقَلِيبِ مِنْ قُرَيْشٍ ثُمَّ قُلْتَ لَوْ لَا دَيْنٌ عَلَيَّ وَ عَلَيَّ عِيَالِي لَخَرَجْتُ حَتَّى أَقْتُلَ مُحَمَّداً فَتَحَمَّلَ لَكَ صَفْوَانُ بِدَيْنِكَ وَ عِيَالِكَ عَلَى أَنْ تَقْتُلَنِي وَ اللَّهُ حَائِلٌ بَيْنِي وَ بَيْنَكَ فَقَالَ عُمَيْرٌ أَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ قَدْ كُنَّا نُكَذِّبُكَ وَ هَذَا أَمْرٌ لَمْ يَحْضُرْهُ إِلَّا أَنَا وَ صَفْوَانُ فَوَ اللَّهِ إِنِّي لَأَعْلَمُ مَا أَتَاكَ بِهِ إِلَّا اللَّهُ فَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانِي لِلْإِسْلَامِ وَ سَاقَنِي هَذَا الْمَسَاقَ ثُمَّ تَشَهَّدَ شَهَادَةَ الْحَقِّ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقِّهُوا أَخَاكُمْ فِي دِينِهِ وَ عَلِّمُوهُ الْقُرْآنَ وَ أَطْلِقُوا لَهُ أَسِيرَهُ فَفَعَلُوا ثُمَّ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي كُنْتُ جَاهِداً فِي إِطْفَاءِ نُورِ اللَّهِ شَدِيدَ الْأَذَى لِمَنْ كَانَ عَلَى دِينِ اللَّهِ وَ إِنِّي أُحِبُّ أَنْ تَأْذَنَ لِي فَأَقْدَمَ مَكَّةَ فَأَدْعُوَهُمْ إِلَى اللَّهِ وَ إِلَى الْإِسْلَامِ لَعَلَّ اللَّهَ أَنْ يَهْدِيَهُمْ وَ إِلَّا آذَيْتُهُمْ فِي دِينِهِمْ كَمَا كُنْتُ أُوذِي أَصْحَابَكَ فِي دِينِهِمْ فَأَذِنَ لَهُ فَلَحِقَ بِمَكَّةَ وَ كَانَ صَفْوَانُ حِينَ خَرَجَ عُمَيْرٌ يَقُولُ لِقُرَيْشٍ أَبْشِرُوا بِوَقْعَةٍ تَأْتِيكُمُ الْآنَ فِي أَيَّامٍ تُنْسِيكُمْ وَقْعَةَ بَدْرٍ وَ كَانَ صَفْوَانُ يَسْأَلُ عَنْهُ الرُّكْبَانَ حَتَّى قَدِمَ رَاكِبٌ فَأَخْبَرَهُ بِإِسْلَامِهِ فَحَلَفَ أَنْ لَا يُكَلِّمَهُ أَبَداً وَ لَا يَنْفَعَهُ بِنَفْعٍ أَبَداً فَلَمَّا قَدِمَ مَكَّةَ أَقَامَ بِهَا يَدْعُو إِلَى الْإِسْلَامِ وَ يُؤْذِي مَنْ خَالَفَهُ فَأَسْلَمَ عَلَى يَدَيْهِ نَاسٌ كَثِيرَةٌ.

وَ رُوِيَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ أَنَّهُ قَالَ: إِنِّي لَوَاقِفٌ يَوْمَ بَدْرٍ فِي الصَّفِّ فَنَظَرْتُ عَنْ يَمِينِي وَ عَنْ شِمَالِي فَإِذَا أَنَا بَيْنَ غُلَامَيْنِ مِنَ الْأَنْصَارِ حَدِيثَةٍ أَسْنَانُهُمَا تَمَنَّيْتُ لَوْ كُنْتُ بَيْنَ أَضْلَعَ أَقْوَى مِنْهُمَا فَغَمَزَنِي أَحَدُهُمَا فَقَالَ يَا عَمِّ هَلْ تَعْرِفُ أَبَا جَهْلٍ فَقُلْتُ نَعَمْ وَ مَا حَاجَتُكَ إِلَيْهِ يَا ابْنَ أَخِي قَالَ بَلَغَنِي أَنَّهُ سَبَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْ رَأَيْتُهُ لَمْ يُفَارِقْ سَوَادِي سَوَادَهُ حَتَّى يَمُوتَ الْأَعْجَلُ مِنَّا قَالَ فَغَمَزَنِي الْآخَرُ فَقَالَ لِي مِثْلَهَا فَتَعَجَّبْتُ لِذَلِكَ فَلَمْ أَنْشَبْ (1) أَنْ نَظَرْتُ إِلَى أَبِي جَهْلٍ يَجُولُ فِي النَّاسِ فَقُلْتُ لَهُمَا أَ لَا تَرَيَانِ هَذَا صَاحِبَكُمَا الَّذِي تَسْأَلَانِ عَنْهُ فَابْتَدَرَاهُ بِسَيْفَيْهِمَا فَاسْتَقْبَلَهُمَا فَضَرَبَاهُ حَتَّى قَتَلَاهُ ثُمَّ انْصَرَفَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَأَخْبَرَاهُ فَقَالَ أَيُّكُمَا قَتَلَهُ فَقَالَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا أَنَا قَتَلْتُهُ

١- أی لم ألبث.

قَالَ هَلْ مَسَحْتُمَا سَيْفَكَمَا (۱) قَالا- لَا فَنَظَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فِي السَّيْفَيْنِ فَقَالَ كِلَاكُمَا قَتَلَهُ وَ قَضَى بِسَلَبِهِ لِمُعَاذِ بْنِ عَمْرٍو وَ هُمَا مُعَاذُ بْنُ عَمْرٍو وَ مُعَاذُ بْنُ عَفْرَاءَ وَ فِي رِوَايَةٍ أَنَّ مُعَاذَ بْنَ عَفْرَاءَ ضَرَبَ أَبَا جَهْلٍ هُوَ وَ أَخُوهُ عَوْفُ بْنُ الْحَارِثِ حَتَّى أَثْبَتَاهُ فَعَطَفَ عَلَيْهِمَا فَقَتَلَهُمَا ثُمَّ وَقَعَ صَرِيعاً فَذَفَّفَ (۲) عَلَيْهِ ابْنُ مَسْعُودٍ (۳).

**[ترجمه]کازرونی در المنتقی گوید: ابن اسحاق گوید: محمد بن جعفر بن زبیر از عروهٔ برای من نقل کرده است که گوید: عُمیر بن وهب جُمَحی با صفوان بن امیّه اندک زمانی پس از واقعه بدر و کشته شدن قریش، در حِجر نشسته بودند و عمیر شیطانی (سرسخت) از شیاطین قریش بود و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و اصحابش را بسیار آزار می‌داد و پسر او وُهَیب بن عُمیر از جمله کسانی بود که در بدر اسیر شد. او از کسانی که در چاه بدر افتادند و کشته شدند یاد کرد. صفوان گفت: پس از مرگ آن‌ها هیچ خیری در زندگانی نیست. عمیر گفت: سوگند به خدا که راست گفتی، سوگند به خدا اگر بدهی نداشتم تا پرداخت کنم و خانواده‌ای که از تباهی‌شان پس از مرگم می‌ترسم نداشتم، به سوی محمد می‌رفتم و او را می‌کشتم. و دلیل اصلیم برای این کار اسارت پسرم در چنگ آن‌ها است. صفوان گفت: بدهی‌ات با من، آن را پرداخت می... کنم و خانواده‌ام با خانواده من است آنان را تا زمانی که زنده هستند یاری و دلداری می‌دهم. عمیر گفت: این مساله بین من و تو مخفی بماند. گفت: همین کار را می‌کنم. سپس عمیر شمشیرش را خواست و آن را تیز کرد و زهر آلود کرده و به راه افتاد تا به مدینه رسید. چون بر پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم وارد شد بر منوال جاهلیت گفت: «انعموا صباحاً». رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: خداوند با تحیّتی بهتر از تحیّت تو ما را اکرام فرمود؛ تحیّتِ سلام که تحیّت اهل بهشت است. به چه سبب این جا آمده‌ای ای عمیر؟ گفت: به خاطر این اسیری که در دست شما است آمده‌ام پس به او احسان کنید و او را آزاد کنید. فرمود: پس این شمشیر چیست که بر گردن آویختی؟ گفت: نفرین بر این شمشیر که هیچ فایده‌ای ندارد. فرمود: راستش را بگو که برای چه کاری آمده‌ای؟ گفت: به خاطر همین کار که گفتم، آمده‌ام. پیامبر فرمود:

ص: ۳۲۶

بلکه تو و صفوان بن امیّه در حجر نشسته بودید و از قریشیانی که در چاه بدر افتادند یاد کردید سپس تو گفتی: اگر بدهی نداشتم و به خاطر خانواده‌ام نبود می‌رفتم و محمد را می‌کشتم. پس صفوان مسؤلیت بدهی و خانواده‌ات را بر عهده گرفت تا تو مرا بکشی، اما خداوند میان من و تو مانع شد. عمیر گفت: گواهی می‌دهم که تو فرستاده خدائی، ما پیش‌تر تو را تکذیب می‌کردیم و در آن حال، کسی جز من و صفوان حضور نداشت. سوگند به خدا می‌دانم که جز خدا کسی تو را از این ماجرا با خبر نکرده است، پس حمد و سپاس برای خداوندی که مرا به اسلام هدایت نمود و مرا بدین طریقه رهنمود فرمود. سپس شهادتین بر زبان آورد. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: به این برادرتان علمِ دین بیاموزید و قرآن به او تعلیم دهید و اسیرش را آزاد کنید. یاران پیامبر این کار را انجام دادند. سپس عمیر گفت: ای رسول خدا! من برای خاموش کردن نور خداوند تلاش کردم و کسانی را که بر دین خداوند بودم بسیار آزردم و دوست دارم که به من اجازه بدهید تا به مکه بروم و مردم را به سوی خدا و اسلام دعوت کنم، چه بسا خداوند آن‌ها را هدایت کند. در غیر این صورت آنان را به خاطر دین فاسدشان آزار می‌دهم همانگونه که پیش‌تر یاران تو را اذیت می‌کردم. پیامبر به او اجازه داد و او به مکه رفت. هنگامی که عمیر به سوی مدینه رفت صفوان به قریش گفت: مژده بدهید که در چند روز آتی اتفاقی خواهد افتاد که وقایع بدر را از یاد شما می‌برد. صفوان از سواران درباره او می‌پرسید تا این که سواری آمد و به او خبر دادن که عمیر اسلام آورده است. پس

سوگنـد یـاد کرد که هرگز با او سـخن نگویـد، و هیـچ سودی به او نرسانـد. عمیر چون به مکه رسـید در آن جا اقامت کرده و مردم را به سوی اسـلام دعوت می‌کرد و کسانی را که با او مخالفت می‌کردند آزار می‌داد تا این که جماعت بسیاری به دست او اسلام آوردند.

با اسـناد خود از عبـد الرحمن بن عوف روایت کرده که گویـد: من در روز بدر در صفّ ایسـتاده بودم و به چپ و راست نگاه می‌کردم که به ناگاه خود را میان دو جوان از انصار دیدم که آرزو می‌کردم در میان اسـتخوان‌های پهلوییِ قویتر از آنان باشم. یکی از آن‌ها به من اشاره کرد و گفت: عمو! تو ابو جهل را می‌شناسی؟ گفتم: آری پسرم، با او چه کار داری؟ گفت: شنیده‌ام که رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و سـلم را دشـنام داده است، سوگند به خداوندی که جانم در دست اوست اگر او را ببینم، سایه‌ام از سایه او جـدا نمی‌شود تا این که ضـعیف‌ترین ما بمیرد. گویـد: آن جوان دیگر به من اشاره کرد و همان سـخنان را به من گفت. من از این امر شـگفت‌زده شـدم. چندان طول نکشـید که به ابو جهل نگاه کردم دیدم که در میان مردم جولان می... دهـد. به آن دو جوان گفتم: آیا نمی‌بینیـد؟ این همان شخصـی است که درباره او سوال می‌کردیـد. آن دو جوان بر او شمشـیر کشـیدند و ابو جهل به سـمت آن‌ها آمد. آن‌ها بر ابو جهل ضربه زدند تا این که او را کشتند. سپس به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم رفتند و به او خبر دادند. فرمود: کدام یک از شما او را کشت. هر یک گفتند: من او را کشتم.

ص: ۳۲۷

آیا شمشـیرتان را پاک کرده‌اید؟ گفتند: نه. پس رسول خدا به دو شمشیر نگاه کرد و فرمود: هر دوی شما او را کشته‌اید. اسب و سلاح ابو جهل را به معاذ بن عمرو دادند. آن دو جوان معاذ بن عمر و معاذ بن عفراء بودند.

در روایت دیگری آمده است که معاذ بن عفراء و برادرش عوف بن حارث بر ابو جهل ضـربه زدند تا شمشیر در او فرو کردند. ابو جهل به سـمت آن‌ها رفت و هر دو را به قتل رساند سـپس بر زمین افتاد و ابن مسـعود آمد و او را کشت و خلاص کرد. -. المنتقی فی مولود المصطفی : ۱۱۳ - ۱۱۴ -

**[ترجمه]

«۸۳»

أقول قال عبد الحمید بن أبی الحدید فی شـرح نهج البلاغه، قال الواقدی بلغ رسول الله أن عیر قریش فصلت من مکه ترید الشام و قد جمعت قریش فیها أموالها فندب لها أصـحابه و خرج یعترضـها علی رأس سـته عشـر شهرا من مهاجره فخرج فی خمسین و مـائه و یقـال فی مائتین و لم یلق العیر و فاتته ذاهبه إلی الشام و هـذه غزاه ذی العشـیره رجع منها إلی المـدینه و لم یلق حربا فلما تحین انصـراف العیر من الشام قافله ندب أصحابه لها و بعث طلحه بن عبید الله و سعید بن زید قبل خروجه من المدینه بعشر لیال یتجسـسان خبر العیر و ندب رسول الله المسـلمین و قال هذه عیر قریش فیها أموالهم لعل الله أن یغنمکموها فأسرع من أسرع حتی إن کان الرجل لیساهم أباه فی الخروج فکان ممن ساهم أباه سعد بن خیثمه فخرج سـهم سعد فقتل ببدر و أبطأ عن النبی صـلی الله علیه و آله کـثیر من أصـحابه و کرهوا خروجه و کـان فی ذلـک کلاـم کثیر و اختلاـف و تخلف بعضـهم من أهـل النیـات و

البصائر لم يظنوا أنه يكون قتال إنما هو الخروج للغنيمه و لو ظنوا أنه يكون قتال لما تخلفوا منهم أسيد بن حضير و خرج رسول الله صلى الله عليه و آله حتى انتهى إلى المكان المعروف بالبقع (۴) و هی بیوت السقیا و هی متصله ببیوت المدینه فضرب عسکره هناک و عرض

ص: ۳۲۸

۱- فی المصدر : سیفیکما.

۲- دفف علیه أی اجهز علیه وأتم قتله.

۳- المنتقی فی مولود المصطفی : ۱۱۳ و ۱۱۴ ، الباب الثانی فیما کان فی سنه اثنین من الهجره.

۴- البقع بضم الباء وسکون القاف قال یاقوت فی معجم البلدان ۱ : ۴۷۲ : البقع : اسم بئر بالمدینه ، وقال الواقدی : البقع من السقیا التی بنقب بنی دینار.

المقاتله دعا يومئذ لأهل المدينه فقال اللهم إن إبراهيم عبدك و خليلك و نبيك دعاك لأهل مكه و إنى محمد عبدك و نبيك أدعوك لأهل المدينه أن تبارك لهم فى صاعهم و مدهم و ثمارهم اللهم حبب إلينا المدينه و اجعل ما بها من الوباء بخم اللهم إنى حرمت ما بين لابتيها كما حرم إبراهيم خليلك مكه فراح صلى الله عليه و آله من السقيا لاثنتى عشره ليله مضت من شهر رمضان و خرج المسلمون معه فكانت الإبل سبعين بعيرا و كانوا يتعاقبون الإبل الاثنين و الثلاثه و الأربعه فكان رسول الله صلى الله عليه و آله و على بن أبى طالب عليه السلام و مرثد بن أبى مرثد و يقال زيد بن حارثه مكان مرثد يتعاقبون بعيرا.

قال الواقدى فروى معاذ بن رفاعه عن أبيه قال خرجت مع النبى صلى الله عليه و آله إلى بدر و كان كل ثلاثه يتعاقبون بعيرا فكنت أنا و أخى خلاد بن أبى رافع (١) على بكر لنا و معنا يزيد بن عامر (٢) فكنا نتعاقب فسرنا حتى إذا كنا بالروحاء برك علينا بكرنا و أعيا فقال أخى اللهم إن لك على نذرا لئن رددتنا إلى المدينه لأنحرنه فمر بنا النبى صلى الله عليه و آله و نحن على تلك الحال فقلنا يا رسول الله برك علينا بكرنا فدعا بماء فتمضمض و توضأ فى إناء ثم قال افتحا فاه فصبه فى فيه ثم على رأسه ثم على عنقه ثم على حاركه (٣) ثم على سنامه ثم على عجزه ثم على ذنبه ثم قال اركبا و مضى رسول الله صلى الله عليه و آله فلحقناه أسفل من المنصرف و إن بكرنا لينفر بنا حتى إذا كنا بالمصلى راجعين من بدر برك علينا فنحره أخى فقسم لحمه و تصدق به.

١- هكذا فى نسخه المصنف ، وفيه وهم ، والصحيح ما فى المصدر : خالد بن رافع. نص على انه رافع ابن حجر فى التقريب ۴۹۵ فى أخيه حيث قال : معاذ بن رفاعه بن رافع الانصارى الزرقى المدنى. راجع ايضا اسد الغابه ٢ : ٧٢ ففيه خالد بن رافع.

٢- عبيده خ ل. أقول : فى المصدر ايضا عبيده بن يزيد بن عامر ، ولم نجد له فى كتب التراجم ذكرا ، ولعل الصحيح ما فى المتن ، فيكون هو يزيد بن عامر بن حديده بن غنم بن كعب بن سلمه الانصارى الخزرجى السلمى ، ترجمه ابن الاثير فى اسد الغابه ۵ : ١١۶ وقال : شهد العقبه وبدرا واحدا.

٣- الحارك : اعلى الكاهل.

قال الواقدی و قال رسول الله صلی الله علیه و آله حین فصل من بیوت السقیا اللهم إنهم حفاه فاحملهم و عراه فاکسهم و جیاع فأشبعهم و عاله فأغنهم من فضلک فما رجع أحد منهم یرید أن یرکب إلا وجد ظهرا للرجل البعیر و البعیران و اکتسی من کان عاریا و أصابوا طعاما من أزوادهم و أصابوا فداء الأسری فأغنی به کل عائل.

قال و کان معهم فرسان فرس لمرثد و فرس للمقداد بن عمرو حلیف بنی زهره و یقال فرس للزبیر.

قال الواقدی و لحقت قریش بالشام فی عیرها و کانت العیر ألف بعیر و کان فیها أموال عظام و لم یبق بمکه قرشی و لا قرشیه له مثقال فصاعدا إلا بعث به فی العیر فلما أخبر أبو سفیان أن النبی صلی الله علیه و آله یرید أن یتعرض للعیر بعث ضمضم بن عمرو إلی مکه ثم ذکر رؤیا عاتکه ثم قال قال الواقدی و کان عمرو بن العاص یحدث بعد ذلک فیقول لقد رأیت کل هذا و لقد رأیت فی دارنا فلقه من الصخره التی انفلقت من أبی قبیس و لقد کان ذلک عبره.

قال الواقدی و لما تهیئوا للخروج (۱) و أخرج عتبه و شیبه دروعا لهما فنظر إلیهما مولاهما عداس و هما یصلحان دروعهما و آله حربهما فقال ما تریدان فقالا أ لم تر إلی الرجل الذی أرسلناک إلیه بالعنب فی کرمنا بالطائف (۲) قال نعم قالا نخرج فتقاتله فبکی و قال لا تخرجا فو الله إنه لنبی فأبیا فخرجا و خرج معهما فقتل ببدر معهما.

قال و استقسمت قریش بالأزلام (۳) عند هبل للخروج فاستقسم أمیه بن

۱- خلا المصدر عن قوله : ولما تهیأوا للخروج.

۲- تقدمت قصته قبلا فی ذکر خروجه إلی الطائف وما لقی هناک.

۳- قال الجزری فی النهایه ۳ : ۲۸۵ : الاستقسام : طلب القسم الذی قسم له وقدر مما لم یقسم ولم یقدر ، وهو استفعال منه ، وکانوا اذا أراد أحدهم سفرا او تزویجا او نحو ذلک من المهام ضرب بالازلام وهی القداح. وکان علی بعضها مکتوب : امرنی ربی ، وعلی الاخر نهانی ربی وعلی الاخر غفل ، فان خرج أمرنی مضی لشأنه ، وان خرج نهانی أمسک ، وان خرج الغفل عاد آجالها وضرب بها اخری إلی ان یخرج الامر أو النهی انتهی والغفل : ما لا علامه فیه.

خلف و عتبه و شيبه بالآمر و الناهى فخرج القدح الناهى فأجمعوا المقام حتى أزعجهم أبو جهل فقال ما استقسمت و لا نتخلف عن عيرنا. (۱) و روى عن حكيم بن حزام قال ما توجهت وجها قط كان أكره إلى من مسيرى إلى بدر و لا بان لى فى وجه قط ما بان لى قبل أن أخرج قال قدم ضمضم فصاح بالنفير فاستقسمت بالأزلام كل ذلك يخرج الذى أكره ثم خرجت على ذلك حتى نزلنا مر الظهران فنحر ابن الحنظليه جزورا منها بها حياه فما بقى خبأ من أخبيه العسكر إلا أصابه من دمها فكان هذا بينا ثم هممت بالرجوع ثم أذكر ابن الحنظليه و شومه فيردنى حتى مضيت لوجهى و لقد رأيت حين بلغنا الثنيه البيضاء إذا عداس جالس عليها و الناس يمرون إذ مر علينا ابنا ربيعه فوثب عليهما و أخذ بأرجلهما فى غرزهما و هو يقول بأبى أنتما و أمى إنه لرسول الله و ما تساقان إلا إلى مصارعكما و إن عينيه لتسيلان دمعا على خديه فأردت أن أرجع أيضا ثم مضيت فمر به العاص بن منبه بن الحجاج فوقف عليه حين ولى عتبه و شيبه فقال ما يبكيك قال يبكينى سيداى و سيدا أهل الوادى يخرجان إلى مصارعهما و يقاتلان رسول الله فقال العاص و إن محمدا لرسول الله صلى الله عليه و آله فانتفض عداس انتفاضه و اقشعر جلده ثم بكى و قال إى و الله إنه رسول الله إلى الناس كافه قال فأسلم العاص بن منبه و مضى و هو على الشك حتى قتل مع المشركين على شك و ارتياب و يقال رجع عداس و لم يشهد بدرا و يقال شهد بدرا و قتل قال الواقدى و القول الأول أثبت عندنا.

قال فلما أجمعوا على المسير ذكروا الذى بينهم و بين بنى بكر من العداوه و خافوهم على من يخلفونه فتصور لهم إبليس فى صوره سراقه فقال يا معشر قريش قد عرفتم شرفى و مكانى فى قومى أنا لكم جار إن يأتيكم كنانه بشى ء تكرهونه فخرجوا سراعا بالقيان و الدفوف يتغنين فى كل منهل و ينحرون الجزر و خرجوا

۱- شرح نهج البلاغه لابن ابى الحديد : ۳ : ۳۲۳.

بتسعمائه و خمسين مقاتلا و قادوا مائه فرس بَطَراً وَ رِئاءَ النّاسِ و كانت الإبل سبعمائه بعير و كان أهل الخيل كلهم دارعا و كانوا مائه و كان فی الرجاله دروع سوی ذلک فلما انتهوا إلی الجحفه رأی جهیم بن الصلت بین النوم و الیقظه رجل أقبل علی فرس معه بعیر له حتی وقف علیه فقال قتل عتبه بن ربیعه و شیبه بن ربیعه و زمعه بن الأسود و أمیه بن خلف و أبو البختری و أبو الحکم و نوفل بن خویلد فی رجال سماهم من أشراف قریش و أسر سهیل بن عمرو و فر الحارث بن هشام عن أخیه قال و كأن قائلا یقول و الله إنی لأظنهم الذین یخرجون إلی مصارعهم قال ثم أراه ضرب فی لبه بعیره فأرسله فی العسکر فقال أبو جهل و هذا نبی آخر من بنی عبد مناف ستعلم غدا من المقتول نحن أو محمد و أصحابه.

قال فلما أفلت أبو سفیان بالعیر أرسل یأمرهم بالرجوع فأبوا و ردوا القیان و أما رسول الله صلی الله علیه و آله فكان صبیحه أربع عشره من شهر رمضان بعرق الظبیه فجاء أعرابی قد أقبل من تهامه فقال له أصحاب النبی صلی الله علیه و آله هل لک علم بأبی سفیان قال ما لی بأبی سفیان علم قالوا تعال فسلم علی رسول الله صلی الله علیه و آله قال أ و فیکم رسول الله قالوا نعم قال فأیکم رسول الله قالوا هذا فقال أنت رسول الله قال نعم قال فما فی بطن ناقتی هذه إن كنت صادقا فقال سلمه بن سلامه بن وقش (1) نکحتها فهی حبلی منک فكره رسول الله صلی الله علیه و آله مقالته و أعرض عنه.

قال الواقدی و سار رسول الله صلی الله علیه و آله حتی أتی الروحاء لیله الأربعاء للنصف من شهر رمضان فقال لأصحابه هذا أفضل أودیه العرب و صلی فلما رفع رأسه من الرکعه الأخیره من وتره لعن الکفره و دعا علیهم فقال اللهم لا تفلتن أبا جهل بن هشام فرعون هذه الأمه اللهم لا تفلتن زمعه بن الأسود اللهم أسخن عین أبی زمعه اللهم أعم بصر أبی زمعه (2) اللهم لا تفلتن سهیل بن عمر ثم دعا

١- فی سیره ابن هشام : قال له سلمه بن سلامه بن وقش : لا تسأل رسول الله صلی الله علیه و آله وأقبل علی فانا أخبرک عن ذلک ، نزوت علیها ففی بطنها منک سخله ، فقال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم : « مه افحشت علی الرجل » ثم اعرض عن سلمه.

٢- فی الامتاع : اللهم واسخن عین ابی زمعه بزمعه.

لقوم من قريش فقال اللهم أنج سلمه بن هشام و عياش بن أبى ربيعه (١) و المستضعفين من المؤمنين قال و نزل رسول الله صلى الله عليه و آله وادى بدر عشاء ليله الجمعه لسبع عشره مضت من شهر رمضان فبعث عليا عليه السلام و الزبير و سعد بن أبى وقاص و بسبس بن عمرو يتجسسون على الماء فوجدوا روايا قريش فيها سقاؤهم فأسروهم و أفلت بعضهم و أتى (٢) بهم النبى صلى الله عليه و آله و هو قائم يصلى فسألهم المسلمون فقالوا نحن سقاء قريش بعثونا نسقيهم من الماء فضربوهم فلما أن لقوهم بالضرب (٣) قالوا نحن لأبى سفيان و نحن فى العير و هذا العير بهذا الفوز (۴) فكانوا إذا قالوا ذلك يمسكون عن ضربهم فسلم رسول الله صلى الله عليه و آله من صلاته ثم قال إن صدقوكم ضربتموهم و إن كذبوكم تركتموهم فلما أصبحوا عدل رسول الله صلى الله عليه و آله الصفوف و خطب المسلمين فحمد الله و أثنى عليه ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ فَإِنِّی أَحُثُّكُمْ عَلَى مَا حَثَّكُمُ اللَّهُ عَلَيْهِ وَ أَنْهَاكُمْ عَمَّا نَهَاكُمُ اللَّهُ عَنْهُ فَإِنَّ اللَّهَ عَظِيمٌ شَأْنُهُ يَأْمُرُ بِالْحَقِّ وَ يُحِبُّ الصِّدْقَ وَ يُعْطِی عَلَى الْخَيْرِ أَهْلَهُ عَلَى مَنَازِلِهِمْ عِنْدَهُ بِهِ يُذْكَرُونَ وَ بِهِ يَتَفَاضَلُونَ وَ إِنَّكُمْ قَدْ أَصْبَحْتُمْ بِمَنْزِلٍ مِنْ مَنَازِلِ الْحَقِّ لَا يَقْبَلُ اللَّهُ فِيهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا مَا ابْتَغَى بِهِ وَجْهَهُ وَ إِنَّ الصَّبْرَ فِی مَوَاطِنِ الْبَأْسِ مِمَّا يُفَرِّجُ اللَّهُ بِهِ الْهَمَّ وَ يُنْجِی بِهِ مِنَ الْغَمِّ تُدْرِكُونَ (۵) بِهِ النَّجَاهَ فِی الْآخِرَهِ فِيكُمْ نَبِیُّ اللَّهِ يُحَذِّرُكُمْ وَ يَأْمُرُكُمْ فَاسْتَحْيُوا الْيَوْمَ أَنْ يَطَّلِعَ اللَّهُ عَلَى شَیْ ءٍ مِنْ أَمْرِكُمْ يُمْقِتُكُمْ عَلَيْهِ فَإِنَّهُ (۶) تَعَالَى يَقُولُ لَمَقْتُ اللَّهِ أَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ

ص: ٣٣٣

١- ابى دبيله خ ل. أقول : وهو موجود ايضا فى المصدر وهو مصحف ، والصحيح ما فى المتن ، ويوجد مثله فى الامتاع وقال ابن حجر فى التقريب : ۴٠۶ : عياش بن أبى ربيعه بن عبدالله بن عمر بن مخزوم القرشى المخزومى ، واسم ابيه عمرو ، ويلقب ذا الرمحين ، اسلم قديما. وهاجر هجرتين ، وكان احد من يدعو له النبى صلى الله عليه و آله من المستضعفين. واستشهد باليمامه وقيل : باليرموك ، وقيل : مات سنه خمس عشره.

٢- فى غير نسخه المصنف : اتوا بهم

٣- فى المصدر : فلما أذلقوهم بالضرب. أقول : اى بالغوا فى ضربهم.

۴- فى المصدر : بهذا القوز. أقول : القوز : المستدير من الرمل والكثيب المشرف.

۵- ذكر المقريزى الخطبه فى الامتاع : ٨١ وفيه : وتدركون النجاه فى الاخره.

۶- فى الامتاع : فان الله يقول.

أَنْفُسَكَمْ (۱) انْظُرُوا إِلَى الَّذِی (۲) أَمَرَكُمْ بِهِ مِنْ كِتَابِهِ وَ أَرَاكُمْ مِنْ آيَاتِهِ وَ مَا أَعَزَّكُمْ (۳) بِهِ بَعْدَ الذِّلَّهِ فَاسْتَمْسِكُوا بِهِ لَهُ يَرْضَ (۴) رَبُّكُمْ عَنْكُمْ وَ أَبْلُوا رَبَّكُمْ فِی هَذِهِ الْمَوَاطِنِ أَمْراً تَسْتَوْجِبُوا بِهِ الَّذِی وَعَدَكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ (۵) وَ مَغْفِرَتِهِ فَإِنَّ وَعْدَهُ حَقٌّ وَ قَوْلَهُ صِدْقٌ وَ عِقَابَهُ شَدِيدٌ وَ إِنَّمَا أَنَا وَ أَنْتُمْ بِاللَّهِ الْحَيِّ الْقَيُّومِ إِلَيْهِ أَلْجَأْنَا ظُهُورَنَا وَ بِهِ اعْتَصَمْنَا وَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْنا وَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ وَ يَغْفِرُ (۶) اللَّهُ لِی وَ لِلْمُسْلِمِينَ.

قَالَ الْوَاقِدِیُّ وَ لَمَّا رَأَى رَسُولُ اللَّهِ قُرَيْشاً تَصَوَّبُ مِنَ الْوَادِی (۷) قَالَ اللَّهُمَّ إِنَّكَ أَنْزَلْتَ عَلَیَّ الْكِتَابَ وَ أَمَرْتَنِی بِالْقِتَالِ وَ وَعَدْتَنِی إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ وَ إِنَّكَ (۸) لا تُخْلِفُ الْمِيعادَ اللَّهُمَّ هَذِهِ قُرَيْشٌ قَدْ أَقْبَلَتْ بِخُيَلَائِهَا وَ فَخْرِهَا تُحَادُّكَ (۹) وَ تُكَذِّبُ رَسُولَكَ اللَّهُمَّ نَصَرَكَ الَّذِی وَعَدْتَنِی اللَّهُمَّ أَحِنْهُمُ الْغَدَاهَ (۱۰).

أقول: ثم ذكر مبارزه عتبه و شيبه و الوليد.

ثم قال قال الواقدی ثم قال عتبه لابنه قم يا وليد فقام الوليد و قام إليه علی عليه السلام و كانا أصغر النفر فاختلفا ضربتين فقتله علی عليه السلام ثم قام عتبه و قام إليه حمزه فاختلفا ضربتين فقتله حمزه رضی الله عنه ثم قام شيبه و قام إليه عبيده و هو يومئذ أسن أصحاب رسول الله فضرب شيبه رجل عبيده بذباب السيف فأصاب عضله ساقه

۱- المؤمن : ۱۱.

۲- فی الذی خ ل. وفی الامتاع : انظروا الذی.

۳- فی الامتاع : وأعزكم به بعد الذله

۴- فی الامتاع : يرضی به ربكم عنكم.

۵- فی الامتاع : تستوجبوا الذی وعدكم به من رحمته.

۶- خلا الامتاع من العاطف.

۷- زاد فی الامتاع : وكان اول من طلع زمعه بن الاسود علی فرس يتبعه ابنه ، فاستجال بفرسه يريد ان يتبوأ للقوم منزلا ، قال صلی الله عليه وآله اه.

۸- فی الامتاع : وأنت.

۹- فی المصدر : تخاذل. ولعله تصحيف من النساخ.

۱۰- شرح نهج البلاغه لابن ابی الحديد ۳ : ۳۱۸ _ ۳۳۱.

فقطعها و کر حمزه و علی علیهما السلام علی شیبه فقتلاه و نزلت فیهم هذه الآیه هذانِ خَصْمانِ اخْتَصَمُوا فِی رَبِّهِمْ (۱).

و روی محمد بن إسحاق أن عتبه بارز عبیده و شیبه حمزه فقتل حمزه شیبه لم یمهله أن قتله و لم یمهل علی علیه السلام الولید أن قتله و اختلف عبیده و عتبه بینهما ضربتین کلاهما أثبت صاحبه و کر حمزه و علی علی عتبه بأسیافهما حتی دففا علیه و احتملا صاحبهما إلی الصف.

قَالَ ابْنُ أَبِی الْحَدِیدِ هَذِهِ الرِّوَایَهُ تُوَافِقُ مَا یَذْکُرُهُ: أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی کَلَامِهِ إِذْ یَقُولُ لِمُعَاوِیَهَ وَ عِنْدِی السَّیْفُ الَّذِی أَعْضَضْتُ بِهِ أَخَاکَ وَ خَالَکَ وَ جَدَّکَ یَوْمَ بَدْرٍ وَ یَقُولُ فِی مَوْضِعٍ آخَرَ قَدْ عَرَفْتُ مَوَاضِعَ (۲) نِصَالِهَا فِی أَخِیکَ وَ خَالِکَ وَ جَدِّکَ وَ ما هِیَ مِنَ الظَّالِمِینَ بِبَعِیدٍ

و اختار البلاذری روایه الواقدی و قال هذا هو المناسب لأحوالهم من طریق السن لأن شیبه أسن الثلاثه فجعل بإزاء عبیده و هو أسن الثلاثه.

قال الواقدی روی عروه عن عائشه أن النبی صلی الله علیه و آله جعل شعار المهاجرین یوم بدر یا بنی عبد الرحمن و شعار الخزرج یا بنی عبد الله و شعار الأوس یا بنی عبید الله.

قال و روی زید بن علی بن الحسین علیهم السلام أن شعار رسول الله صلی الله علیه و آله کان یوم بدر یا منصور أمت.

قال الواقدی و نهی رسول الله صلی الله علیه و آله عن قتل أبی البختری و قد مر ذکره و عن قتل الحارث بن عامر بن نوفل و کان کارها للخروج إلی بدر فلقیه خبیب بن یساف فقتله و لا یعرفه و عن قتل زمعه بن الأسود فقتله ثابت بن الجذع و لا یعرفه.

قال الواقدی و کان عقبه بن أبی معیط قال شعرا بعد هجره النبی صلی الله علیه و آله إلی المدینه فبلغ النبی صلی الله علیه و آله ذلک فقال اللهم أکبه لمنخره و اصرعه فجمح (۳) به فرسه

۱- اشرنا إلی موضع الایه فی صدر الباب.

۲- فی المصدر : مواقع.

۳- جمع الفرس : تغلب علی راکبه وذهب به لا ینثنی.

يوم بـدر فأخـذه عبد الله بن سـلمه أسـيرا فأمر النبى صـلى الله عليه و آله عاصم بن الأفلح (١) فضـرب عنقه صبرا قـال و كان عبد الرحمن بن عوف يحدث و يقول إنى لأجمع أدراعا يوم بدر بعد أن ولى الناس فإذا أميه بن خلف و كان لى صديقا فى الجاهليه و معه ابنه على فنـادانى مرتين فأجبته فقال نحن خير لك من أدراعك هـذه فقلت امضـيا فجعلت أسوقهما أمامى و قـد رأى أميه أنه قد أمن بعض الأمن إذ بصر به بلال فنادى يا معشر الأنصار أميه بن خلف رأس الكفر لا نجوت إن نجوت قال لأنه كان يعذبه بمكه فـأقبلت الأنصـار كـأنهم عوذ حنت إلى أولادهـا حـتى طرحوا أميه على ظهره فحميته فلم ينفع فأقبـل إليه خبيب بن يسـاف فضـربه حتى قتله و قد كان أميه ضـرب خبيبا حتى قطع يده من المنكب فأعادها النبى صـلى الله عليه و آله فالتحمت و اسـتوت و أقبـل على بن أميه فعرض (٢) له الخباب بن المنذر فقطع رجله فصاح صـيحه ما سـمع مثلها قط و لقيه عمار فضـربه ضربه فقتله و روى فى قتل أميه وجوه أخر قال و كان الزبير بن عوام يقول لقيت يومئذ عبيده بن سـعيد بن العاص على فرس عليه لأمه كامله لا يرى منه إلا عيناه فطعنت فى عينه فوقع فوطئت برجلى على خده حتى أخرجت العنزه مع حدقته و أخذ رسول الله صلى الله عليه و آله تلك العنزه فكانت تحمل بين يديه قال و أقبل عاصم بن أبى عوف السـهمى لما جال الناس و اختلطوا كأنه ذئب و هو يقول يا معشر قريش عليكم بالقاطع مفرق الجماعه الآتى بما لا يعرف محمد لا نجوت إن نجا فاعترضه أبو دجانه (٣) فقتله فأقبل معبد بن وهب فضرب أبا دجانه ضربه برك منها أبو دجانه ثم انتهض و أقبل

١- فى المصدر عاصم بن أبى الافلح. وفى الامتاع والسـيره : عاصم بن ثابت بن أبى الاقلح. بالقاف ، ومثله فى اسد الغابه ، وفيه : اسم ابى الاقلـح : بن عصـمه : وقال ابن هشام فى السـيره : ويقال : قتله على بن أبى طالب رضـى الله عنه فيما ذكر لى ابن شـهاب الزهرى و غيره من أهل العلم.

٢- فى المصدر : فتعرض.

٣- ابودجانه بضم الدال وفتح الجيم المخففه ، اسـمه سـماك بن خرشه ، وكان مشـهورا بكنيته ، وكان من الشـجعان المشهورين بالشجاعه.

على معبد فضربه ضربات لم يصنع سيفه شيئا حتى وقع معبد لحفره (۱) أمامه لا يراها و نزل عليه أبو دجانه فذبحه ذبحا و أخذ سلبه.

قال الواقدی و لما رأت بنو مخزوم مقتل من قتل قالوا أبو الحكم لا يخلص (۲) إليه فاجتمعوا و أحدقوا به و أجمعوا أن يلبسوا لأمه أبی جهل رجلا منهم فألبسوها عبد الله بن المنذر فصمد له علی علیه السلام فقتله و مضی عنه و هو یقول أنا ابن عبد المطلب.

ثم ألبسوها أبا قيس بن الفاكه فصمد له حمزه و هو يراه أبا جهل فضربه فقتله و هو يقول خذها و أنا ابن عبد المطلب ثم ألبسوها حرمله بن عمرو فصمد له علی علیه السلام فقتله ثم أرادوا أن يلبسوها خالد بن الأعلم فأبی قال معاذ بن عمرو بن الجموح فنظرت يومئذ إلى أبی جهل فی مثل الحرجه (۳) و هم یقولون أبو الحكم لا يخلص إليه فعرفت أنه هو فقلت و الله لأموتن دونه اليوم أو لأخلصن إليه فصمدت له حتى إذا أمكنتنی منه غره حملت عليه فضربته ضربه طرحت رجله من الساق فشبهتها النواه تنزو من تحت المراضح (۴) فأقبل ابنه عكرمه على فضربنی على عاتقی فطرح يدی من العاتق إلا أنه بقيت جلده فذهبت أسحب يدی بتلك الجلده خلفی فلما آذتنی وضعت عليها رجلی ثم تمطيت عليها فقطعتها ثم لاقيت عكرمه و هو يلوذ كل ملاذ فلو كانت يدی معی لرجوت يومئذ أن أصيبه و مات معاذ فی زمن عثمان فروی أن رسول الله صلى الله عليه و آله نفل معاذ بن عمرو سيف أبی جهل و أنه عند آل معاذ اليوم و به فل و قيل قتل أبا جهل ابنا الحارث قال وَ فَرِحَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بِقَتْلِ أَبِی جَهْلٍ وَ قَالَ اللَّهُمَّ إِنَّکَ قَدْ أَنْجَزْتَ مَا وَعَدْتَنِی فَتَمِّمْ عَلَیَّ نِعْمَتَکَ.

ص: ۳۳۷

۱- فی المصدر : بحفره.

۲- ای لا يصل إليه العدو.

۳- الحرجه : الشجر الملتف. شجره بين الاشجار لا يوصل اليها.

۴- فی المصدر : المراضخ. وفی سيره ابن هشام : فوالله ما شبهتها حين طاحت الا بالنواه تطيح من تحت مرضخه النوى حين يضرب بها انتهى والمرضخه : الحجر الذی يكسر به النوى هی والمرضحه بالحاء المهمله معناهما واحد.

قَالَ الْوَاقِدِيُّ وَ حَدَّثَنِي مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيُّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَوْمَ بَدْرٍ اللَّهُمَّ اكْفِنِي نَوْفَلَ بْنَ الْعَدَوِيَّهِ و هو نوفل بن خويلد من بنى أسد و أقبل نوفل يومئذ يصيح و هو مرعوب قد رأى قتل أصحابه و كان فى أول ما التقى (۱) هم و المسلمون يصيح بصوت له زجل (۲) رافعا عقيرته (۳) يا معشر قريش إن هذا اليوم العلا و الرفعه فلما رأى قريشا قد انكشفت جعل يصيح بالأنصار ما حاجتكم إلى دمائنا أ ما ترون من تقتلون أ ما لكم فى اللبن من حاجه فأسره جبار بن صخر فهو يسوقه أمامه فجعل نوفل يقول لجبار و رأى عليا عليه السلام مقبلا نحوه يا أخا الأنصار من هذا و اللات و العزى إنى لأرى رجلا إنه ليريدنى قال جبار هذا على بن أبى طالب قال نوفل تالله ما رأيت كاليوم رجلا أسرع فى قومه فصمد له على عليه السلام فضربه فنشب سيفه (۴) فى جحفته ساعه ثم نزعه فضرب به ساقيه و درعه مشمره فقطعهما ثم أجهز عليه فقتله فقال رسول الله صلى الله عليه و آله من له علم بنوفل بن خويلد قال على عليه السلام أنا قتلته فكبر رسول الله صلى الله عليه و آله و قال الحمد لله الذى أجاب دعوتى فيه.

قال الواقدى و أقبل العاص بن سعيد بن العاص يبحث للقتال فالتقى هو و على فقتله على عليه السلام قال الواقدى و كان على عليه السلام يحدث فيقول إنى يومئذ بعد ما متع النهار و نحن و المشركون قد اختلطت صفوفنا و صفوفهم خرجت فى أثر رجل منهم فإذا رجل من المشركين على كثيب رمل و سعد بن خيثمه و هما يقتتلان حتى قتل المشرك سعدا و المشرك مقنع فى الحديد و كان فارسا فاقتحم عن فرسه فعرفنى و هو معلم فنادانى هلم يا ابن أبى طالب إلى البراز فعطفت عليه فانحط إلى مقبلا و كنت

۱- فى المصدر : ما التقوا.

۲- زجل : رفع صوته وأجلب ، يقال : سحاب ذو زجل : ذو رعد.

۳- رفع عقيرته اى صوته. والعقيره : صوت المغنى والباكى والقارئ.

۴- فى المصدر : سيف على.

رجلا قصيرا فانحططت راجعا لكى ينزل إلى كرهت أن يعلونى (۱) فقال يا ابن أبى طالب فررت فقلت قريب مفر ابن الشتراء فلما استقرت قدماى و ثبت أقبل فلما دنا منى ضربنى فاتقيت بالدرقه فوقع سيفه فلحج (۲) فضربته على عاتقه و هى ذارع (۳) فارتعش و لقد قط (۴) سيفى درعه فظننت أن سيفى سيقتله فإذا بريق سيف من ورائى فطأطأت رأسى و وقع (۵) السيف فأطن قحف رأسه بالبيضه و هو يقول خذها و أنا ابن عبد المطلب فالتفت فإذا هو حمزه عمى و المقتول طعيمه بن عدى.

قال فى روايه محمد بن إسحاق إن طعيمه قتله على بن أبى طالب عليه السلام و قيل قتله حمزه.

و روى محمد بن إسحاق قال و خرج النبى صلى الله عليه و آله من العريش إلى الناس فينظر القتال فحرض المسلمين و قال كل امرئ بما أصاب و قال و الذى نفسى بيده لا يقاتلهم اليوم (۶) فى حمله فيقتل صابرا محتسبا مقبلا غير مدبر إلا أدخله الله الجنه فقال عمر بن حمام الجوينى (۷) و فى يده تمرات يأكلهن بخ بخ أ فما بينى و بين أن أدخل الجنه إلا أن يقتلنى هؤلاء ثم قذف التمرات من يده و أخذ سيفه فقاتل القوم حتى قتل.

قال محمد بن إسحاق و حدثنى عاصم بن عمرو بن قتاده أن عوف بن الحارث و هو ابن عفراء قال لرسول الله صلى الله عليه و آله يوم بدر يا رسول الله ما يضحك الرب من عبده قال غمسه يده فى العدو حاسرا فنزع عوف درعا كانت عليه و قذفها ثم أخذ سيفه فقاتل القوم حتى قتل.

۱- فى المصدر : كرهت ان يعلو بى.

۲- لحج السيف : نشب فى الغمد أو الدرقه فلا يخرج.

۳- فى المصدر وهو دارع.

۴- أى قطع.

۵- ويقع خ ل.

۶- رجل خ ل.

۷- فى المصدر : عمر بن حمام اخو أبى سلمه.

قَالَ الْوَاقِدِيُّ وَ ابْنُ إِسْحَاقَ وَ أَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله كَفّاً مِنَ الْبَطْحَاءِ فَرَمَاهُمْ بِهَا وَ قَالَ شَاهَتِ الْوُجُوهُ اللَّهُمَّ أَرْعِبْ قُلُوبَهُمْ وَ زَلْزِلْ أَقْدَامَهُمْ فَانْهَزَمَ الْمُشْرِكُونَ لَا يَلْوُونَ عَلَى شَيْ ءٍ وَ الْمُسْلِمُونَ يَتْبَعُونَهُمْ يَقْتُلُونَ وَ يَأْسِرُونَ.

قال الواقدى و حدثنى عمر بن عثمان عن عكاشه بن محصن قال انقطع سيفى يوم بدر فأعطانى رسول الله صلى الله عليه و آله عودا فإذا هو سيف أبيض طويل فقاتلت به حتى هزم الله المشركين و لم يزل ذلك السيف عند عكاشه حتى هلك.

قال و قد روى رجال من بنى عبد الأشهل عده قالوا انكسر سيف سلمه بن أسهل (۱) بن جريش يوم بدر فبقى أعزل (۲) لا سلاح معه فأعطاه رسول الله صلى الله عليه و آله قضيبا كان فى يده من عراجين ابن طاب (۳) فقال اضرب به فإذا سيف جيد فلم يزل عنده حتى قتل يوم جسر أبى عبيد. (۴).

قال الواقدى و أصاب حارثه بن سراقه و هو يكرع فى الحوض سهم من المشركين فوقع فى نحره فمات فلقد شرب القوم آخر النهار من دمه و بلغ أمه و أخته و هما بالمدينه مقتله فقالت أمه و الله لا أبكى عليه حتى يقدم رسول الله صلى الله عليه و آله فأسأله فإن كان فى الجنه لم أبكه عليه و إن كان فى النار بكيته

۱- فى المصدر : سلمه بن اشهل بن جريش. وفى اسد الغابه. سلمه بن أسلم بن حريش ابن عدى بن مخدعه بن حارث بن الحارث بن الخزرج الانصارى الاوسى يكنى ابا سعد. كان حليفا لبنى عبد الاشهل.

۲- الاعزل : من لا سلاح معه.

۳- ابن طاب : نوع من انواع تمر المدينه منسوب إلى ابن طاب رجل من أهلها ، يقال : عذق ابن طاب ، ورطب ابن طاب ، وتمر ابن طاب.

۴- فى المصدر : أبى عبيده ، وهو مصحف ، والرجل هو أبوعبيد بن مسعود الثقفى والد المختار بن أبى عبيد ، ويوم الجسر هو يوم قس الناطف ويقال له أيضا : يوم المروحه ، وفى ذلك اليوم وقعه بين المسلمين والفرس قرب الحيره ، وذلك فى سنه ۱۳ للهجره فى خلافه عمر بن الخطاب ، وقتل يومئذ أبى عبيد. وقس الناطف : موضع قريب من الكوفه على شاطئ الفرات الشرقى ، والمروحه : موضع بشاطئ الفرات الغربى.

لعمر و الله (۱) (لعمر الله) فأعولته فلما قدم رسول الله صلی الله علیه و آله من بدر جاءت أمه إلیه فقالت یا رسول الله صلی الله علیه و آله قد عرفت موضع حارثه من قلبی (۲) فأردت أن أبکی علیه ثم قلت لا أفعل حتی أسأل رسول الله صلی الله علیه و آله عنه فإن کان فی الجنه لم أبکه و إن کان فی النار بکیته فأعولته فقال النبی صلی الله علیه و آله هبلت أ جنه واحده إنها جنان کثیره و الذی نفسی بیده إنه لفی الفردوس الأعلی قالت لا أبکی علیه أبدا قال و دعا رسول الله صلی الله علیه و آله حینئذ بماء فی إناء فغمس یده فیه و مضمض فاه ثم ناول أم حارثه بن سراقه فشربت ثم ناولت ابنتها فشربت ثم أمرهما فنضحتا فی جیوبهما ثم رجعتا من عند النبی صلی الله علیه و آله و ما بالمدینه امرأتان أقر عینا منهما و لا أسر.

قال الواقدی فلما رجعت قریش إلی مکه قام فیهم أبو سفیان بن حرب فقال یا معشر قریش لا تبکوا علی قتلاکم و لا تنح علیهم نائحه و لا یندبهم شاعر و أظهروا الجلد و العزاء فإنکم إذا نحتم علیهم نائحه و بکیتموهم بالشعر أذهب ذلک غیظکم فأکلکم عن عداوه محمد و أصحابه مع أن محمدا و أصحابه إن بلغهم ذلک شمتوا بکم فتکون أعظم المصیبتین و لعلکم تدرکون ثارکم فالدهن و النساء علی حرام حتی أغزو محمدا فمکث (۳) قریش شهرا لا یبکیهم شاعر و لا تنوح علیهم نائحه و مشت نساء من قریش إلی هند بنت عتبه فقلن أ لا تبکین علی أبیک و أخیک و عمک و أهل بیتک فقالت حلاقی (۴) أنا أبکیهم فیبلغ محمدا و أصحابه فیشمتوا بنا و نساء بنی الخزرج لا و الله حتی أثار محمدا و أصحابه و الدهن علی حرام إن دخل رأسی حتی نغزو محمدا و الله لو أعلم أن الحزن یذهب من قلبی لبکیت و لکن لا یذهبه إلا أن أری ثاری بعینی من قتله الأحبه فمکثت علی حالها لا تقرب الدهن و لا قربت فراش

۱- فی المصدر : لعمر الله. وهو الصحیح.

۲- فی المصدر : فی قلبی.

۳- فی المصدر : فمکثت قریش.

۴- حلافی خ ل أقول : فی المصدر : حلافی أن ابکیهم.

أبی سفیان من یوم حلفت حتی کانت وقعه أحد.

و الواقدی بإسناده عن ابن عباس قال لما تواقف الناس أغمی علی رسول الله صلی الله علیه و آله ساعه ثم کشف عنه فبشر المؤمنین بجبرئیل فی جند من الملائکه فی میمنه الناس و میکائیل فی جند آخر فی میسره الناس و إسرافیل فی جند آخر خلف الناس و کان إبلیس قد تصور للمشرکین فی صوره سراقه بن جعشم یذمر المشرکین و یخبرهم أنه لا غالب لکم من الناس فلما أبصر عدو الله الملائکه نَکَصَ عَلی عَقِبَیْهِ وَ قالَ إِنِّی بَرِی ءٌ مِنْکُمْ إِنِّی أَری ما لا تَرَوْنَ فتشبث به الحارث بن هشام و هو یری أنه سراقه لما سمع من کلامه فضرب صدر الحارث فسقط الحارث و انطلق إبلیس لا یری حتی وقع فی البحر و رفع یدیه قائلا یا رب موعدک الذی وعدتنی و أقبل أبو جهل علی أصحابه یحضهم علی القتال و قال لا یغرنکم خذلان سراقه إیاکم فإنما کان علی میعاد من محمد و أصحابه سیعلم إذا رجعنا إلی قدید (۱) ما نصنع بقومه و لا یحولنکم مقتل عتبه و شیبه و الولید فإنهم عجلوا و بطروا حین قاتلوا و ایم الله لا نرجع الیوم حتی نقرن محمدا و أصحابه فی الحبال فلا ألفین أحدا منکم قتل أحدا منهم و لکن خذوهم أخذا نعرفهم بالذی صنعوا لمفارقتهم دینکم و رغبتهم عما کان یعبد آباؤهم.

قال الواقدی و حدثنی عتبه بن یحیی عن معاذ بن رفاعه بن رافع عن أبیه قال إن کنا لنسمع لإبلیس یومئذ خوارا و دعاء بالثبور (۲) و التصور فی صوره سراقه بن جعشم حتی هرب فاقتحم البحر و رفع یدیه مادا لهما یقول یا رب ما وعدتنی و لقد کانت قریش بعد ذلک تعیر سراقه بما صنع یومئذ فیقول و الله ما صنعت شیئا.

فروی عن عماره اللیثی قال حدثنی شیخ صیاد من الحی کان یومئذ علی ساحل البحر قال سمعت صیاحا یا ویلاه یا ویلاه قد ملأ الوادی یا حرباه یا حرباه فنظرت فإذا سراقه بن جعشم فدنوت منه فقلت ما لک فداک أبی و أمی

۱- قدید مصغرا : موضع بین مکه والمدینه.

۲- فی المصدر : بالثبور والویل ، وتصور.

فلم يرجع إلى شيئا ثم أراه اقتحم البحر و رفع يديه مادا يقول يا رب ما وعدتنى فقلت فى نفسى جن و بيت الله سراقه و ذلك حين زاغت الشمس و ذاك عند انهزامهم يوم بدر.

قال الواقدى قالوا كان سيماء الملائكه عمائم قد أرخوها بين أكتافهم خضرا و صفرا و حمرا من نور و الصوف فى نواصى خيلهم.

وَ عَنْ مَحْمُودِ بْنِ لَبِيدٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَوْمَ بَدْرٍ إِنَّ الْمَلَائِكَهَ قَدْ سَوَّمَتْ فَسَوِّمُوا فَأَعْلَمَ الْمُسْلِمُونَ بِالصُّوفِ فِي مَغَافِرِهِمْ وَ قَلَانِسِهِمْ.

قال الواقدى فروى عن سهل بن عمرو قال لقد رأيت يوم بدر رجالا بيضا على خيل بلق بين السماء و الأرض معلمين يقتلون و يأسرون.

و حدثنى عبد الرحمن بن الحارث عن أبيه عن جده عبيد (۱) عن أبى رهم الغفارى عن ابن عم له قال بينا أنا و ابن عم لى على ماء بدر فلما رأينا قله من مع محمد و كثره قريش قلنا إذا التقت الفئتان عمدنا إلى عسكر محمد و أصحابه فانتهبناه فانطلقنا نحو المجنبه اليسرى من أصحاب محمد و نحن نقول هؤلاء ربع قريش فبينا نحن نمشى فى الميسره إذ جاءت سحابه فغشيتنا فرفعنا أبصارنا لها (۲) و سمعنا أصوات الرجال و السلاح و سمعنا قائلا يقول لفرسه أقدم حيزوم و سمعناهم يقولون رويدا تتام أخراكم فنزلوا على ميمنه رسول الله صلى الله عليه و آله ثم جاءت أخرى مثل تلك فكانت مع النبى صلى الله عليه و آله فنظرنا إلى أصحاب محمد و إذا هم على الضعف من قريش فمات ابن عمى و أما أنا فتماسكت و أخبرت النبى صلى الله عليه و آله بذلك و أسلمت.

و عن حمزه بن صهيب عن أبيه قال ما أدرى كم يد مقطوعه و ضربه جائفه لم يدم كلمها يوم بدر قد رأيتها قال و روى أبو برده قال جئت يوم بدر بثلاثه أرؤس فوضعتها بين يدى رسول الله فقلت يا رسول الله أما اثنان فقتلتهما و أما الثالث

۱- فى المصدر : عبيده بن أبى عبيده.

۲- فى الامتاع : فرفعنا ابصارنا إليها ، فسمعنا.

فإنی رأیت رجلا طویلا أبیض ضربه فتدهدی (۱) أمامه فأخذت رأسه فقال رسول الله صلی الله علیه و آله ذاک فلان من الملائکه..

قال الواقدی و کان ابن عباس یقول لم یقاتل الملائکه إلا یوم بدر و قال کان الملک یتصور فی صوره من یعرفه المسلمون من الناس لیثبتهم فیقول إنی قد دنوت من المشرکین فسمعتهم یقولون لو حملوا علینا ما ثبتنا لهم و لیسوا بشی ء فاحملوا علیهم و ذلک قول الله تعالی إِذْ یُوحِی رَبُّکَ إِلَی الْمَلائِکَهِ أَنِّی مَعَکُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِینَ آمَنُوا (۲) الآیه.

وَ رُوِیَ أَنَّ السَّائِبَ بْنَ أَبِی جَیْشٍ (۳) الْأَسَدِیَّ کَانَ یُحَدِّثُ فَیَقُولُ وَ اللَّهِ مَا أَسَرَنِی یَوْمَ بَدْرٍ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ وَ لَمَّا انْهَزَمَتْ قُرَیْشٌ انْهَزَمْتُ مَعَهَا فَأَدْرَکَنِی رَجُلٌ أَبْیَضُ طَوِیلٌ عَلَی فَرَسٍ أَبْلَقَ بَیْنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ فَأَوْثَقَنِی رِبَاطاً وَ جَاءَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ فَوَجَدَنِی مَرْبُوطاً وَ کَانَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ یُنَادِی فِی الْعَسْکَرِ مَنْ أَسَرَ هَذَا فَلَیْسَ أَحَدٌ یَزْعُمُ أَنَّهُ أَسَرَنِی حَتَّی انْتَهَی بِی إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ لِی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَا ابْنَ أَبِی جَیْشٍ (۴) مَنْ أَسَرَکَ قُلْتُ لَا أَعْرِفُهُ وَ کَرِهْتُ أَنْ أُخْبِرَهُ بِالَّذِی رَأَیْتُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَسَرَهُ مَلَکٌ مِنَ الْمَلَائِکَهِ کَرِیمٌ اذْهَبْ یَا ابْنَ عَوْفٍ بِأَسِیرِکَ فَذَهَبَ بِی عَبْدُ الرَّحْمَنِ.

و عن حکیم بن حزام قال التقینا فاقتتلنا فسمعت صوتا وقع من السماء إلی الأرض مثل وقع الحصاه فی الطست و قبض النبی صلی الله علیه و آله القبضه فرمی بها فانهزمنا و قال نوفل بن معاویه انهزمنا یوم بدر و نحن نسمع کوقع الحصی فی الطساس بین أیدینا و من خلفنا فکان ذلک أشد الرعب علینا.

و روی الواقدی عن سعید بن المسیب قال أمن رسول الله صلی الله علیه و آله من الأسری

۱- هکذا فی النسخ ، وهو مصحف فتدهدی ، أو فتدهده کما فی المصدر.

۲- أشرنا إلی موضع الایه فی صدر الباب.

۳- الصحیح کما فی المصدر : السائب بن أبی حبیش ، وهو ابن المطلب بن أسد ، من بنی أسد بن عبدالعزی بن قصی ذکره ابن هشام فی سیرته.

۴- الصحیح کما فی المصدر : السائب بن أبی حبیش ، وهو ابن المطلب بن أسد ، من بنی أسد بن عبدالعزی بن قصی ذکره ابن هشام فی سیرته.

یوم بـدر أبا غره (۱) عمرو بن عبـد الله الجمحی و کـان شـاعرا فـأعتقه رسول الله صـلی الله علیه و آله قـال له إن لی خمس بنات لیس لهن شـی ء فتصـدق بی علیهن یـا محمـد ففعل رسول الله صـلی الله علیه و آله ذلک و قال أبو غره (۲) أعطیت موثقا أن لا أقاتلک و لا أکثر علیک أبدا فأرسله رسول الله صلی الله علیه و آله (۳) فلما خرجت قریش إلی أحد جاء صفوان بن أمیه فقال اخرج معنا قال إنی قـد أعطیت محمدا موثقا أن لا أقاتله و لا أکثر علیه أبدا و قد من علی و لم یمن علی غیری حتی قتله أو أخذ منه الفـداء فضـمن له صـفوان أن یجعـل بناته مع بناته إن قتل و إن عاش أعطاه مالا کثیرا لا یأکله عیاله فخرج أبو غره (۴) یدعو العرب و یحشـرها ثم خرج مع قریش یوم أحد فأسر (۵) و لم یؤسـر غیره من قریش فقال یا محمـد إنما خرجت کرها و لی بنات فامنن علی فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَیْنَ مَا أَعْطَیْتَنِی مِنَ الْعَهْدِ وَ الْمِیثَاقِ لَا وَ اللَّهِ لَا تَمْسَحُ عَارِضَیْکَ (۶)

۱- فی سیره ابن هشـام أبـا عزه بـالعین المهمله والزای المعجمه ، وقـال : هو عمرو بن عبـدالله بن عثمـان بن اهیب بن حـذافه بن جمح.

۲- فی سیره ابن هشـام أبـا عزه بـالعین المهمله والزای المعجمه ، وقـال : هو عمرو بن عبـدالله بن عثمـان بن اهیب بن حـذافه بن جمح.

۳- فی سیره ابن هشام : فقال أبوعزه فی ذلک یمدح رسول الله صلی الله علیه و آله ویذکر فضله فی قومه : من مبلغ عنی الرسول محمـدا***بأنک حق والملیک حمیـد وانت امرؤ تدعو إلی الحق والهدی***علیک من الله العظیم شـهید وانت امرؤ بوئت فینا مبـاءه***لهـا درجـات سـهله وصـعود فانـک مـن حـاربته لمحـارب***شـقی ومـن سـالمته لسـعید ولکـن إذا ذکرت بـدرا وأهله***تأوب مابی حسره وقعود

۴- فی سیره ابن هشـام أبـا عزه بـالعین المهمله والزای المعجمه ، وقـال : هو عمرو بن عبـدالله بن عثمـان بن اهیب بن حـذافه بن جمح.

۵- قال ابن هشام : وأسـر بعد رجوعه صلی الله علیه و آله من حمراء الاسد ، وذلک أن رسول الله صلی الله علیه و آله خرج ثانی یوم أحـد من المدینه فی طلب العدو ، فاقام بحمراء الاسد (وهی من المدینه علی ثمانیه امیال)الاثنین والثلاثاء والاربعاء ثم رجع إلی المدینه. وسیأتی شرح ذلک بعد غزوه احد.

۶- فی المصدر : عارضـتک. وفی سـیره ابن هشام ۳ : ۵۶ لا تمسـح عارضـیک بمکه (بعـدها و) تقول : خدعت محمدا مرتین ، اضـرب عنقه یا زبیر فضرب عنقه. قال ابن هشام : وبلغنی عن سعید بن المسیب أنه قال : قال رسول الله صلی الله علیه و آله : « ان المؤمن لا یلدغ من جحر مرتین ، اضرب عنقه یا عاصم بن ثابت » فضرب عنقه.

بِمَكَّهَ تَقُولُ سَخِرْتُ بِمُحَمَّدٍ مَرَّتَيْنِ فَقَتَلَهُ: فَقَالَ صلى الله عليه و آله يَوْمَئِذٍ إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَا يُلْدَغُ مِنْ جُحْرٍ مَرَّتَيْنِ.

قال الواقدی و أمر رسول الله صلی الله علیه و آله یوم بدر بالقلیب أن تعور ثم أمر بالقتلی فطرحوا فیها کلهم إلا أمیه بن خلف فإنه کان مسمنا انتفخ من یومه فلما أرادوا أن یلقوه تزایل لحمه فقال النبی صلی الله علیه و آله اترکوه فأقروه و ألقوا علیه من التراب و الحجاره ما غیبه ثم وقف علی أهل القلیب فناداهم رجلا ـ رجلا ـ هل وَجَدْتُمْ ما وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا فإنی قد وجدت ما وعدنی ربی حقا بئس القوم کنتم لنبیکم (۱) کذبتمونی و صدقنی الناس و أخرجتمونی و آوانی الناس و قاتلتمونی و نصرنی الناس فقالوا یا رسول الله صلی الله علیه و آله أ تنادی قوما قد ماتوا فقال لقد علموا أن ما وعدهم ربهم حق وَ فِي رِوَايَةٍ أُخْرَى فَقَالَ صلى الله عليه و آله مَا أَنْتُمْ بِأَسْمَعَ لِمَا أَقُولُ مِنْهُمْ وَ لَكِنَّهُمْ لَا يَسْتَطِيعُونَ أَنْ يُجِيبُونِي.

قال الواقدی و کان انهزام قریش حین زالت الشمس فأقام رسول الله صلی الله علیه و آله ببدر و أمر عبد الله بن کعب بقبض الغنائم و حملها و أمر نفرا من أصحابه أن یعینوه فصلی العصر ببدر ثم راح فمر بالأثیل (۲) قبل غروب الشمس فنزل به و بات (۳) و بأصحابه جراح و لیست بالکثیره و أمر ذکوان بن عبد قیس أن یحرس المسلمین حتی کان آخر اللیل فارتحل.

و روی أنه صلی الله علیه و آله صلی العصر بالأثیل فلما صلی رکعه تبسم فلما سلم سئل عن تبسمه فقال مر بی میکائیل و علی جناحه النقع فتبسم إلی و قال

ص: ۳۴۶

۱- فی السیره : بئس عشیره النبی کنتم لنبیکم.

۲- الاثیل تصغیر الاثل : موضع قرب المدینه بین بدر ووادی الصفراء قاله یاقوت فی معجم البلدان ۱ : ۹۴ وقال : وقتل عنده النضر بن الحارث بن کلده عند منصرفه من بدر انتهی وقال ابن هشام : قتله بالصفراء قتله علی بن أبی طالب علیهما السلام.

۳- فی المصدر : وبات به.

إننی کنت فی طلب القوم و أتـانی جبرئیل علی فرس أنثی معقود الناصـیه قـد عصم ثنیته (۱) الغبار فقال یا محمـد إن ربی بعثنی إلیک و أمرنی أن لا أفارقک حتی ترضی فهل رضیت فقلت نعم.

قال الواقدی و أقبل رسول الله بالأسـری حتی إذا کان بعرق الظبیه أمر عاصم بن ثابت بن أبی الأفلح (۲) أن یضرب عنق عقبه بن أبی معیط و کان أسره عبد الله بن سلمه فجعل عقبه یقول یا ویلی علام أقتل یا معشر قریش من بین من هاهنا قال رسول الله صلی الله علیه و آله لعـداوتک لله و لرسوله فقـال یـا محمـد منـک أفضل (۳) فـاجعلنی کرجـل من قـومی إن قتلتهم قتلتنی و إن مننت علیهم مننت علی و إن أخـذت منهم الفـداء کنت کأحـدهم یا محمـد من للصبیه فقال النار قـدمه یا عاصم فاضـرب عنقه فقـدمه عاصم فضرب عنقه (۴) فقال النبی صـلی الله علیه و آله بئس الرجل کنت و الله ما علمت کافرا بالله و برسوله و بکتابه مؤذیا لنبیه فأحمد الله الذی قتلک و أقر عینی منک.

و قال الواقـدی و قـدم رسول الله صـلی الله علیه و آله من الأثیل زیـد بن حارثه و عبد الله بن رواحه یبشـران الناس بالمدینه فقدم رسول الله صلی الله علیه و آله بالأسری و علیهم شقران (۵)

۱- ثنیتیه خ ل وهو الموجود فی المصدر.

۲- ذکرنا سابقا أن الصحیح : الاقلح بالقاف.

۳- فی المصدر : منک فضل؟

۴- قال ابن هشام بعدما ذکر عاصم اولا : ویقال : قتله علی بن أبی طالب رضی الله عنه فیما ذکر لی ابن شهاب الزهری وغیره من أهـل العلم. وقال : قال ابن إسـحاق : ولقی رسول الله صـلی الله علیه و آله بـذلک الموضع أبوهنـد مولی فروه بن عمرو البیاضـی بحمیت (ای بزق) مملوء حیسا ، وکان قـد تخلف عن بـدر ، ثم شـهد المشاهـد کلها مع رسول الله صـلی الله علیه و آله وهو کان حجام رسول الله صـلی الله علیه و آله ، فقال رسول الله صلی الله علیه و آله : « إنما أبوهند امرؤ من الانصار فأنکحوه وانکحوا إلیه » ففعلوا. قال ابن إسحاق : ثم مضی رسول الله صلی الله علیه وآله حتی قدم المدینه قبل الاساری بیوم.

۵- شقران بضم فسکون مولی رسول الله صلی الله علیه آله قیل : اسمه صالح.

و هم تسعه و أربعون رجلا الذين أحصوا و هم سبعون فی الأصل مجمع علیه لا شک فیه إلا أنه لم یحص سائرهم و لقی الناس رسول الله صلی الله علیه و آله بالروحاء یهنئونه بفتح الله علیه.

و قال محمد بن إسحاق کان أبو العاص بن الربیع ختن رسول الله صلی الله علیه و آله زوج ابنته زینب و کان أبو العاص من رجال مکه المعدودین مالا و أمانه و تجاره و کانت خدیجه خالته فسألت رسول الله صلی الله علیه و آله أن یزوجه زینب و کان صلی الله علیه و آله لا یخالف خدیجه و ذلک قبل أن ینزل علیه الوحی فزوجه إیاها فکان أبو العاص من خدیجه بمنزله ولدها فلما أکرم الله رسوله بنبوته آمنت به خدیجه و بناته کلهن و صدقنه و شهدن أن ما جاء به حق و دن بدینه و ثبت أبو العاص علی شرکه و کان رسول الله صلی الله علیه و آله قد زوج عتبه بن أبی لهب إحدی ابنتیه رقیه أو أم کلثوم و ذلک قبل أن ینزل علیه فلما أنزل علیه الوحی و باری (۱) قومه بأمر الله باعدوه فقال بعضهم لبعض إنکم قد فرغتم محمدا من همه أخذتم عنه بناته و أخرجتموهن من عیاله فردوا علیه بناته فأشغلوه بهن فمشوا إلی أبی العاص فقالوا فارق صاحبتک بنت محمد صلی الله علیه و آله و نحن ننکحک أی امرأه شئت من قریش فقال لاها الله إذن لا أفارق صاحبتی و ما أحب أن لی بها امرأه من قریش فکان رسول الله صلی الله علیه و آله إذا ذکره یثنی علیه خیرا فی صهره ثم مشوا إلی الفاسق عتبه بن أبی لهب فقالوا له طلق بنت محمد و نحن ننکحک أی امرأه شئت من قریش فقال إن أنتم زوجتمونی ابنه أبان بن سعید بن العاص أو ابنه سعید بن العاص فارقتها فزوجوه ابنه سعید بن العاص ففارقها و لم یکن دخل بها فأخرجها الله من یده کرامه لها و هوانا له ثم خلف علیها عثمان بن عفان بعده و کان رسول الله صلی الله علیه و آله مغلوبا علی أمره بمکه لا یحل و لا یحرم و کان الإسلام فرق بین زینب و أبی العاص إلا أن رسول الله صلی الله علیه و آله کان لا یقدر و هو بمکه أن یفرق بینهما فأقامت معه علی إسلامها و هو علی شرکه حتی

۱- بادی خ ل. أقول : فی المصدر : ونادی.

هاجر رسول الله صلى الله عليه و آله إلى المدينه و بقيت زينب بمكه مع أبى العاص فلما سارت قريش إلى بدر سار أبو العاص معهم فأصيب فى الأسرى يوم بدر فأتى به النبى صلى الله عليه و آله فكان عنده مع الأسارى فلما بعث أهل مكه فى فداء أساراهم بعثت زينب فى فداء أبى العاص بعلها بمال و كان فيما بعثت به قلاده كانت خديجه أمها أدخلتها بها على أبى العاص ليله زفافها عليه فلما رآها رسول الله صلى الله عليه و آله رق لها شديده و قال للمسلمين إن رأيتم أن تطلقوا لها أسيرها و تردوا عليها ما بعثت به من الفداء فافعلوا فقالوا نعم يا رسول الله نفديك بأنفسنا و أموالنا فردوا عليها ما بعثت به و أطلقوا لها أبا العاص بغير فداء.

قال ابن أبى الحديد قرأت على النقيب (١) أبى جعفر يحيى بن أبى زيد البصرى العلوى هذا الخبر فقال أ ترى أبا بكر و عمر لم يشهدا هذا المشهد أ ما كان يقتضى التكرم (٢) و الإحسان أن يطيب قلب فاطمه عليها السلام و يستوهب لها من المسلمين أ تقصر منزلتها عند رسول الله صلى الله عليه و آله من منزله زينب أختها و هى سيده نساء العالمين هذا إذا لم يثبت لها حق لا بالنحله و لا بالإرث فقلت له فدك بموجب الخبر الذى رواه أبو بكر قد صار حقا من حقوق المسلمين فلم يجز له أن يأخذه منهم فقال و فداء أبى العاص قد صار حقا من حقوق المسلمين و قد أخذه رسول الله صلى الله عليه و آله منهم فقلت رسول الله صلى الله عليه و آله صاحب الشريعه و الحكم حكمه و ليس أبو بكر كذلك فقال ما قلت هلا أخذه أبو بكر من المسلمين قهرا فدفعه إلى فاطمه عليها السلام و إنما قلت هلا استنزل المسلمين عنه و استوهب (٣) منهم لها كما

١- هو شرف الدين أبوجعفر يحيى بن أبى طالب محمد بن محمد بن أبى زيد الحسنى النقيب ، قد بالغ فى الثناء عليه ابن أبى الحديد فى شرحه على نهج البلاغه ووصفه بالوثاقه والامانه والبعد عن الهوى والتعصب ، والانصاف فى الجدال ، مع غزاره العلم وسعه الفهم وكمال فى العقل

٢- فى المصدر ، التكريم.

٣- فى المصدر : واستوهبه.

استوهب رسول الله صلى الله عليه و آله فداء أبى العاص أ تراه لو قال هذه بنت نبيكم صلى الله عليه و آله قد حضرت لطلب هذه النخلات أ فتطيبون عنها نفسا كانوا منعوها ذلك فقلت له قد قال قاضى القضاه أبو الحسن عبد الجبار بن أحمد نحو ذلك قال إنهما لم يأتيا بحسن فى شرع التكرم و إن كان ما أتياه حسنا فى الدين.

قال محمد بن إسحاق و كان رسول الله صلى الله عليه و آله لما أطلق سبيل أبى العاص أخذ عليه فيما نرى أو شرط عليه فى إطلاقه أو إن أبا العاص وعد رسول الله صلى الله عليه و آله ابتداء بأن يحمل زينب إليه إلى المدينه أو لم يظهر ذلك من أبى العاص و لا من رسول الله صلى الله عليه و آله إلا أنه لما خلى سبيله و خرج إلى مكه بعث رسول الله صلى الله عليه و آله بعده زيد بن حارثه و رجلا من الأنصار و قال لهما كونا بمكان كذا (۱) حتى تمر بكما زينب فتصحبانها حتى تأتيانى بها فخرجا نحو مكه و ذلك بعد بدر بشهر فلما قدم أبو العاص مكه أمرها باللحوق بأبيها فأخذت تتجهز.

قال محمد بن إسحاق فحدثت عن زينب أنها قالت بينا أنا أتجهز للحوق بأبى إذ لقيتنى هند بنت عتبه فقالت أ لم تبلغنى (۲) يا بنت محمد أنك تريدين اللحوق بأبيك فقلت ما أردت ذلك فقالت أى بنت عم لا تفعلى إن كانت لك حاجه فى متاع أو فيما يرفق (۳) بك فى سفرك أو مال تبلغين به إلى أبيك فإن عندى حاجتك فلا تضطنى منى فإنه لا يدخل بين النساء ما يدخل بين الرجال قالت و ايم الله إنى لأظنها حينئذ صادقه ما أظنها قالت حينئذ إلا لتفعل و لكنى خفتها فأنكرت أن أكون أريد ذلك قالت و تجهزت حتى فرغت من جهازى فحملنى أخو بعلى و هو كنانه بن الربيع.

قال محمد بن إسحاق قدم لها كنانه بن الربيع بعيرا فركبته و أخذ قوسه و كنانته و خرج بها نهارا يقود بعيرها و هى فى هودج لها و تحدث بذلك الرجال من

۱- فى السيره : كونا ببطن يأجج.

۲- فى المصدر : الم يبلغنى.

۳- فى السيره : ان كانت لك حاجه بمتاع مما يرفق.

قریش و النساء و تلاومت فی ذلک و أشفقت (۱) أن تخرج ابنه محمد من بینهم علی تلک الحال فخرجوا فی طلبها سراعا حتی أدرکوها بذی طوی فکان أول من سبق إلیها هبار بن الأسود بن المطلب بن أسد و نافع بن عبد القیس الفهری فروعها هبار بالرمح و هی فی الهودج و کانت حاملا فلما رجعت طرحت ذا بطنها (۲) و کانت من خوفها رأت دما و هی فی الهودج فلذلک أباح رسول الله صلی الله علیه و آله یوم فتح مکه دم هبار بن الأسود.

قال ابن أبی الحدید و هذا الخبر أیضا قرأته علی النقیب أبی جعفر فقال إذا کان رسول الله صلی الله علیه و آله أباح دم هبار لأنه روع زینب فألقت ذا بطنها و ظاهر الحال أنه لو کان (۳) لأباح دم من روع فاطمه علیها السلام حتی ألقت ذا بطنها فقلت أروی عنک ما یقوله قوم إن فاطمه روعت فألقت المحسن (۴) فقال لا تروه عنی و لا ترو عنی بطلانه فإنی متوقف فی هذا الموضع لتعارض الأخبار عندی فیه. (۵) أقول ظاهر أن النقیب رحمه الله عمل التقیه فی إظهار الشک فی ذلک من ابن أبی الحدید أو من غیره (۶) و إلا فالأمر أوضح من ذلک کما سیأتی فی کتاب الفتن.

ثم قال قال الواقدی فبرک حموها کنانه بن الربیع و نثل (۷) کنانته بین یدیه

۱- استظهر المصنّف فی الهامش أنّه مصحف أنفت.

۲- فی المصدر: ما فی بطنها.

۳- فی المصدر: لو کان حیا.

۴- العجب من جماعه من أعاظم العامّه حیث ذکروا لعلی علیه السلام ابنا اسمه محسن، و لم یتعرضوا لحاله، و لم یذکروا فیه شیئا. و سنذکرهم ان شاء اللّه فی محله.

۵- شرح نهج البلاغه لابن أبی الحدید ۳: ۳۳۴- ۳۵۲.

۶- حیث أنّه کان یومئذ فی عاصمه بغداد، و هی مل ء من المتعصبین من أهل السنه و فی مقدمهم الخلیفه و رجال الدوله، فلو کان یفشی ذلک الحدیث منه لما کان یسلم من الاذی، و ربما وقعت الفتنه بین الشیعه و أهل السنه لذلک.

۷- فی السیره و تاریخ الطبریّ و الکامل: فنثر. أقول: أی رمی نبلها متفرقه بین یدیه.

ثم أخذ منها سهما فوضعه فى كبد قوسه و قال أحلف بالله لا يدنو اليوم منها رجل إلا وضعت فيه سهما فتكركر الناس عنه قال و جاء أبو سفيان بن حرب فى جله قريش فقالوا أيها الرجل اكفف عنا نبلك حتى نكلمك فكف فأقبل أبو سفيان حتى وقف عليه فقال إنك لم تحسن و لم تصب خرجت بالمرأه على رءوس الناس علانيه جهارا و قد عرفت مصيبتنا و نكبتنا و ما دخل علينا من محمد أبيها فيظن الناس إذا أنت خرجت بابنته جهارا أن ذلك عن ذل أصابنا و أن ذلك منا وهن و ضعف لعمرى ما لنا فى حبسها عن أبيها من حاجه و ما فيها من ثار (۱) و لكن ارجع بالمرأه حتى إذا هدأت الأصوات و تحدث الناس بردها سلها سلا خفيا (۲) فألحقها بأبيها فردها كنانه إلى مكه فأقامت بها ليالى حتى إذا هدأ الصوت عنها حملها بعيرها (۳) و خرج بها ليلا حتى سلمها إلى زيد بن حارثه و صاحبه فقدما بها على رسول الله صلى الله عليه و آله.

قال البلاذرى روى أن هبار بن الأسود كان ممن عرض لزينب بنت رسول الله صلى الله عليه و آله حين حملت من مكه إلى المدينه فكان رسول الله صلى الله عليه و آله يأمر سراياه إن ظفروا به أن يحرقوه بالنار ثم قال لا يعذب بالنار إلا رب النار و أمرهم إن ظفروا به أن يقطعوا يديه و رجليه و يقتلوه (۴) فلم يظفروا به حتى إذا كان يوم الفتح هرب هبار ثم قدم على رسول الله صلى الله عليه و آله بالمدينه و يقال أتاه بالجعرانه حين فرغ من أمر حنين فمثل بين يديه و هو يقول أشهد أن لا إله إلا الله و أنك رسول الله صلى الله عليه و آله فقبل إسلامه.

قال محمد بن إسحاق فأقام أبو العاص بمكه على شركه و أقامت زينب عند

ص: ۳۵۲

۱- فى السيره و تاريخ الطبرىّ: و ما لنا فى ذلك من ثؤره.

۲- فى السيره و تاريخ الطبرىّ: فسلها سرا.

۳- فى المصدر: حملها على بعيرها.

۴- روى نحوه ابن هشام فى السيره ۲: ۳۰۲ و فيه: ان ظفرتم بهبار بن الأسود أو الرجل الآخر الذى سبق معه إلى زينب فحرقوهما بالنار اه قال ابن هشام: و قد سمى ابن إسحاق الرجل فى حديثه و قال: هو نافع بن عبد قيس. راجعه.

أبيها صلى الله عليه و آله بالمدينه قد فرق بينهما الإسلام حتى إذا كان الفتح خرج أبو العاص تاجرا إلى الشام بمال له و أموال لقريش أبضعوا بها معه (۱) و كان رجلا مأمونا فلما فرغ من تجارته و أقبل قافلا لقيته سريه لرسول الله فأصابوا ما معه و أعجزهم هو هاربا فخرجت السريه بما أصابت من ماله حتى قدمت به على رسول الله صلى الله عليه و آله و خرج أبو العاص تحت الليل حتى دخل على زينب منزلها فاستجار بها فأجارته و إنما جاء فى طلب ماله الذى أصابته تلك السريه فلما كبر رسول الله صلى الله عليه و آله فى صلاه الصبح و كبر الناس معه (۲) صرخت زينب من صفه النساء أيها الناس إنى قد آجرت أبا العاص بن الربيع فصلى رسول الله صلى الله عليه و آله بالناس الصبح فلما سلم من الصلاه أقبل عليهم فقال أيها الناس هل سمعتم ما سمعت قالوا نعم قال أما و الذى نفس محمد بيده ما علمت بشى ء مما كان حتى سمعتم (۳) أنه يجير على الناس (۴) أدناهم ثم انصرف فدخل على ابنته زينب فقال أى بنيه أكرمى مثواه و أحسنى قراه و لا ـ يصلن (۵) إليك فإنك لا ـ تحلين له ثم بعث إلى تلك السريه الذين كانوا أصابوا ماله فقال لهم إن هذا الرجل منا بحيث (۶) علمتم و قد أصبتم له مالا فإن تحسنوا و تردوا عليه الذى له فإنا نحب ذلك و إن أبيتم فهو فى ء الله الذى أفاءه عليكم و أنتم (۷) أحق به فقالوا يا رسول الله بل

۱- أى جعلوها بضاعه له.

۲- فى السيره: فلما خرج رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله الى الصبح- كما حدّثنى يزيد ابن رومان- فكبر و كبر الناس اه و مثله فى الطبرىّ.

۳- فى السيره: «ما علمت بشى ء من ذلك حتّى سمعت ما سمعتم» و مثله فى الطبرىّ الا ان فيه: ما علمت بشى ء كان.

۴- فى السيره و تاريخ الطبرىّ و الكامل: على المسلمين.

۵- فى السيره و الكامل: و لا يخلصن إليك. و فى تاريخ الطبرىّ: و لا يخلص إليك.

۶- فى السيره و تاريخ الطبرىّ: حيث قد علمتم.

۷- فى السيره و تاريخ الطبرىّ: فانتم.

نرده علیه فردوا علیه ماله و متاعه حتی أن الرجل کان یأتی بالحبل و یأتی الآخر بالشنه و یأتی الآخر بالإداوه و الآخر بالشظاظ (۱) حتی ردوا ماله و متاعه بأسره من عند آخره و لم یفقد منه شیئا ثم احتمل إلی مکه فلما قدمها أدی إلی کل ذی مال من قریش ماله ممن کان بضع معه بشی ء حتی إذا فرغ من ذلک قال لهم یا معشر قریش هل بقی لأحد منکم عندی مال لم یأخذه قالوا لا ـ فجزاک الله خیرا لقد وجدناک وفیا کریما قال فإنی أشهد أن لا إله إلا الله و أن محمدا رسول الله و الله ما منعنی من الإسلام عنده إلا تخوفا أن تظنوا أنی أردت أن آکل أموالکم و أذهب بها فإذا سلمها الله لکم و أداها إلیکم فإنی أشهدکم أنی قد أسلمت و اتبعت دین محمد ثم خرج سریعا حتی قدم علی رسول الله المدینه.

قال محمد بن إسحاق فحدثنی داود بن الحصین (۲) عن عکرمه عن ابن عباس أن رسول الله صلی الله علیه و آله رد زینب بعد ست سنین علی أبی العاص بالنکاح الأول لم یحدث شیئا. (۳).

قال الواقدی حدثنی إسحاق بن یحیی قال سألت نافع بن جبیر کیف کان الفداء قال أرفعهم أربعه آلاف إلی ثلاثه آلاف إلی ألفین إلی ألف إلی (۴) قوم

ص: ۳۵۴

۱- الشنه: السقاء البالی. و الاداوه: المطهره التی یتوضأ بها. و الشظاظ: خشبه عقفاء تدخل فی عروتی الجوالق.

۲- فی نسخه المصنّف: الحسین بالسین، و هو سهو قلمه الشریف. و الحدیث مرویّ عنه فی السیره ۲: ۳۰۴ و تاریخ الطبریّ ۲: ۱۶۷، و هو مترجم فی التقریب: ۱۴۷ بقوله: داود ابن الحصین الاموی مولاهم أبو سلیمان المدنیّ ثقه الا فی عکرمه، و رمی برای الخوارج، من السادسه مات سنه ۱۳۵.

۳- زاد ابن الأثیر فی الکامل ۲: ۹۵: و قیل: بنکاح جدید.

۴- فی المصدر: الا قوما لا مال لهم.

لا مال لهم (۱) من علیهم رسول الله (۲) صلی الله علیه و آله.

و أما أسماء أساری بدر و من أسرهم فقال الواقدی أسر من بنی هاشم العباس بن عبد المطلب أسره أبو الیسر کعب بن عمرو و عقیل بن أبی طالب و أسره عبید بن (۳) أوس الظفری و نوفل بن الحارث بن عبد المطلب أسره جبار بن صخر و أسر حلیف لبنی هاشم من بنی فهر اسمه عتبه فهؤلاء أربعه.

و من بنی المطلب بن عبد مناف السائب بن عبید و عبید بن عمرو بن علقمه (۴) أسرهما سلمه بن أسلم و کانا لا مال لهما ففک رسول الله صلی الله علیه و آله عنهما لغیر فدیه.

و من بنی عبد شمس عقبه بن أبی معیط المقتول صبرا علی ید عاصم بن ثابت بأمر رسول الله صلی الله علیه و آله أسره عبد الله بن سلمه (۵) العجلانی و الحارث بن وحره (۶)

۱- قال المقریزی فی الامتاع: ۱۰۱ و کان فی الاسری من یکتب، و لم یکن فی الأنصار من یحسن الکتابه، و کان منهم من لا مال له، فیقبل منه أن یعلم عشره من الغلمان الکتابه و یخلی سبیله، فیومئذ تعلم زید بن ثابت الکتابه فی جماعه من غلمان الأنصار خرج الامام أحمد من حدیث عکرمه عن ابن عبّاس قال: کان ناس من الاسری یوم بدر لم یکن لهم فداء فجعل رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلم فداءهم ان یعلموا أولاد الأنصار الکتابه، قال: فجاء غلام یبکی إلی أبیه، فقال: ما شأنک! قال: ضربنی معلمی قال: الخبیث یطلب بذحل بدر، و اللّه لا تأتیه ابدا، و قال عامر الشعبی: کان فداء الاسری من أهل بدر أربعین اوقیه، أربعین اوقیه، فمن لم یکن عنده علم عشره من المسلمین، فکان زید بن ثابت ممن علم.

۲- شرح نهج البلاغه لابن أبی الحدید ۳: ۳۵۲- ۳۵۴.

۳- فی المصدر: عبیده بن أوس. و هو مصحف، نسبه ابن الأثیر فی أسد الغابه ۳: ۳۴۶ فقال: عبید بن اوس بن مالک بن سواد بن کعب الأنصاریّ الظفری و هو أبو النعمان یقال له:

۴- فی سیره ابن هشام: نعمان بن عمرو بن علقمه بن المطلب. و ذکره ابن الأثیر أیضا فی أسد الغابه فی ترجمه سلمه بن الاسلم راجع أسد الغابه ۲: ۳۳۲. و زاد ابن هشام فی بنی المطلب:

۵- فی المصدر: عبد اللّه بن أبی سلمه، و فیه وهم. راجع أسد الغابه ۳: ۱۷۷.

۶- فی سیره ابن هشام: الحارث بن أبی وجزه بن أبی عمرو بن أمیّه بن عبد شمس. و یقال: ابن أبی وحره.

بن أبی عمرو بن أمیه أسره سعد بن أبی وقاص فقدم فی فدائه الولید بن عقبه فافتداه بأربعه آلاف و عمرو بن أبی سفیان أسره علی بن أبی طالب علیه السلام و صار بالقرعه فی سهم رسول الله صلی الله علیه و آله فأطلقه بغیر فدیه أطلقه بسعد بن النعمان من بنی معاویه (۱) خرج معتمرا فحبس بمکه فلم یطلقه المشرکون حتی أطلق رسول الله صلی الله علیه و آله عمرو بن أبی سفیان و أبو العاص بن الربیع أسره خراش بن الصمه فقدم فی فدائه عمرو بن الربیع أخوه و حلیف لهم یقال له أبو ریشه افتداه عمرو بن الربیع أیضا و عمرو بن الأزرق افتکه عمرو بن الربیع أیضا و کان قد صار فی سهم تمیم مولی خراش بن الصمه و عقبه بن الحارث (۲) الحضرمی أسره عماره بن حزم فصار فی القرعه لأبی بن کعب افتداه عمرو بن أبی سفیان و أبو العاص بن نوفل أسره عمار بن یاسر قدم فی فدائه ابن عمه فهؤلاء ثمانیه. (۳) و من بنی نوفل بن عبد مناف عدی بن الخیار أسره خراش بن الصمه و عثمان بن عبد شمس حلیفهم أسره حارثه بن النعمان و أبو ثور أسره أبو مرثد الغنوی فهؤلاء ثلاثه (۴) افتداهم جبیر بن مطعم.

و من بنی عبد الدار أبو عزیز بن عمیر أسره أبو الیسر ثم صار بالقرعه لمحرز بن نضله (۵) قال الواقدی أبو عزیز هذا هو أخو مصعب بن عمیر لأبیه و أمه و قال مصعب لمحرز بن نضله اشدد یدیک به فإن له أما بمکه کثیره المال فقال له أبو عزیز هذه وصایتک بی یا أخی قال مصعب إنه أخی دونک فبعث فیه أمه أربعه آلاف

۱- ذکره ابن هشام فی السیره ۲: ۲۹۴ و قال: سعد بن النعمان بن اکال أخو بنی عمرو ابن عوف ثمّ أحد بنی معاویه.

۲- فی السیره: عقبه بن عبد الحارث بن الحضرمی.

۳- و زاد ابن هشام: خالد بن اسید بن أبی العیص، و أبا العریض یسار مولی العاص بن أمیّه.

۴- راد ابن هشام: نبهان مولی لهم.

۵- فی المصدر: لمحرز بن أبی نضله، و فیه وهم، و لعله مصحف محرز بن نضله أبی نضله لان محرز کانت کنیته أبا نضله. راجع أسد الغابه ۴: ۳۰۷.

و الأسود بن عامر أسره حمزه رضی الله عنه فهذان اثنان قدم فی فدائهما طلحه بن أبی طلحه.

و من بنی أسد بن عبد العزی السائب بن أبی حبیش (۱) أسره عبد الرحمن بن عوف و عثمان بن الحویرث (۲) أسره حاطب بن أبی بلتعه و سالم بن شماخ أسره سعد بن أبی وقاص فهؤلاء ثلاثه (۳) قدم فی فدائهم عثمان بن أبی حبیش (۴) بأربعه آلاف لکل رجل منهم.

و من بنی تمیم (۵) بن مره مالک بن عبد الله بن عثمان أسره قطبه بن عامر فمات فی المدینه أسیرا.

و من بنی مخزوم خالد بن هشام أسره سواد بن غزیه و أمیه بن أبی حذیفه أسره بلال و عثمان بن عبد الله و کان أفلت یوم نخله أسره واقد بن عبد الله یوم بدر فقدم فی فداء هؤلاء الثلاثه عبد الله بن أبی ربیعه افتدی کل واحد منهم بأربعه آلاف و الولید بن الولید بن المغیره أسره عبد الله بن جحش فقدم فی فدائه أخواه خالد و هشام فتمتنع (فتمنع) عبد الله حتی افتکاه بأربعه آلاف فلما افتدیاه خرجا به حتی بلغا به ذا الحلیفه فأفلت فأتی النبی صلی الله علیه و آله فأسلم فقیل أ لا أسلمت قبل أن تفتدی قال کرهت أن أسلم حتی أکون أسوه بقومی و یقال أسره سلیط بن قیس و قیس بن السائب أسره عبده بن الحسحاس (۶) فحبسه عنده حینا حتی فداه أخوه فروه بأربعه آلاف.

۱- جیش خ ل. أقول: الصحیح ما فی المتن: ذکرناه سابقا.

۲- فی سیره ابن هشام: الحویرث بن عباد بن عثمان بن اسد. قال ابن هشام: هو الحارث ابن عائذ بن عثمان بن أسد.

۳- زاد ابن هشام منهم: عبد اللّه بن حمید بن زهیر بن الحارث.

۴- جیش خ ل. أقول: قدمنا أنّه مصحف.

۵- تیم خ ل. أقول: الموجود فی المصدر: تمیم. و لم یذکر ابن هشام من بنی تمیم احدا بل ذکر من بنی تیم رجلین: احدهما مسافع بن عیاض بن صخر بن عامر بن کعب بن سعد ابن تیم، و ثانیهما: جابر بن الزبیر حلیف لهم.

۶- و یقال أیضا: الخشخاش. و فی اسمه اختلاف راجع أسد الغابه ۳: ۳۳۷.

و من بنى أبى رفاعه صيفى بن أبى رفاعه و كان لا مال له أسره رجل من المسلمين فمكث عنده ثم أرسله و أبو المنذر بن أبى رفاعه افتدى بألفين و عبد الله بن السائب (۱) افتدى بألف درهم أسره سعد بن أبى وقاص و المطلب بن حنطب أسره أبو أيوب الأنصارى و لم يكن له مال فأرسله بعد حين و خالد بن الأعلم حليف لبنى مخزوم.

و قال محمد بن إسحاق و روى أنه كان أول المنهزمين من أسره الخباب بن المنذر (۲) و قدم فى فدائه عكرمه بن أبى جهل فهؤلاء عشره. (۳) و من بنى جمح عبد الله بن أبى بن خلف أسره فروه بن عمرو قدم فى فدائه أبوه فتمتنع (فتمنع) به فروه حينا و أبو غره (۴) عمرو بن عبد الله أطلقه النبى صلى الله عليه و آله بغير فديه و وهب بن عمير أسره رفاعه بن رافع و قدم أبوه عمير فى فدائه فأسلم فأرسل النبى صلى الله عليه و آله له ابنه بغير فداء و ربيعه بن دراج و كان لا مال له فأخذ منه (۵) بشىء يسير و أرسل و الفاكه مولى أميه بن خلف أسره سعد بن أبى وقاص فهؤلاء خمسه (۶) و من بنى سهم بن عمرو أبو وداعه بن صبيره (۷) فداه ابنه المطلب بأربعه آلاف و فروه بن حنيس (۸) أسره ثابت بن أقزم (۹) و فداه عمرو بن قيس بأربعه

۱- فى السيره: عبد اللّه بن أبى السائب.

۲- الظاهر أن لفظه (من) زياده، و كذا حرف التعريف فى الخباب، و يقال لخباب:

۳- لان بنى رفاعه أيضا من بنى مخزوم، و هو رفاعه بن عابد بن عبد اللّه بن عمرو بن مخزوم.

۴- فى السيره: أبو عزه.

۵- فاخدمه خ ل.

۶- و زاد ابن هشام فى السيره منهم سته اخرى: عمرو بن أبى بن خلف، و ابارهم بن عبد اللّه حليف لهم، و قال: و حليف لهم ذهب عنى اسمه، و موليين لاميه بن خلف، أحدهما:

۷- فى السيره: أبو وداعه بن ضبيره بن سعيد بن سعد بن سهم، كان اول اسير افتدى به من اسرى بدر.

۸- فى المصدر: خنيس و فى السيره: فروه بن قيس بن عدى بن حذافه بن سعيد بن سهم.

۹- فى أسد الغابه: اقرم بالراء المهمله.

آلاف و حنظله بن قبیصه أسره عثمان بن مظعون و الحجاج بن الحارث أسره عبد الرحمن بن عوف فأفلت فأخذه أبو داود المازنی فهؤلاء أربعه. (۱) و من بنی مالک (۲) سهیل بن عمرو أسره مالک بن الدخشم و فداه مکرز بن حفص بأربعه آلاف و عبد (۳) بن زمعه أسره عمیر (۴) بن عوف و عبد العزی بن مشنوء (۵) سماه رسول الله صلی الله علیه و آله بعد إسلامه عبد الرحمن أسره النعمان بن مالک فهؤلاء ثلاثه. (۶) و من بنی فهر الطفیل بن أبی قبیع (۷) فهؤلاء سته و أربعون أسیرا (۸) و فی کتاب الواقدی أنه کان الأساری الذین أحصوا و عرفوا تسعه و أربعین و روی الواقدی عن سعید بن المسیب قال کانت الأساری سبعین و أن القتلی کانوا زیاده علی سبعین إلا أن المعروفین من الأسری هم الذین ذکرناهم و الباقون لم یذکر المؤرخون أسماءهم. (۹) قال ابن أبی الحدید القول فیمن استشهد من المسلمین ببدر قال الواقدی حدثنی عبد الله بن جعفر قال سألت الزهری کم استشهد من المسلمین ببدر قال

۱- زاد ابن هشام منهم: اسلم مولی نبیه بن الحجاج.

۲- فی السیره: من بنی عامر بن لؤی و هو الصحیح، لان سهیل من بنی عامر، و هو سهیل ابن عمرو بن عبد شمس بن عبد ود بن نصر بن مالک بن حسل بن عامر.

۳- فی المصدر المطبوع: عبد اللّه. و هو وهم.

۴- عمر خ ل. أقول: لعل کلاهما مصحفان عن عمرو.

۵- فی السیره: عبد الرحمن بن منشوء ابن وقدان بن قیس بن عبد شمس بن عبد ود بن نصر بن مالک بن حسل بن عامر. و قال المحشی فی هامش السیره: فی أکثر أصول الکتاب:

۶- زاد فی السیره منهم: حبیب بن جابر، و السائب بن مالک.

۷- فی نسخه أمین الضرب: قنبع خ ل. و فی السیره: قنیع.

۸- و زاد ابن هشام منهم: عتبه بن عمرو بن جحدم، و شافع و شفیع حلیفان لهم من الیمن.

۹- شرح نهج البلاغه لابن أبی الحدید ۳: ۳۵۴- ۳۵۶.

أربعه عشر سته من المهاجرين و ثمانيه من الأنصار.

قال فمن بنی المطلب بن عبد مناف عبیده بن الحارث قتله شیبه و فی روایه الواقدی قتله عتبه فدفنه النبی صلی الله علیه و آله بالصفراء.

و من بنی زهره عمیر بن أبی وقاص قتله عمرو بن عبد (۱) فارس الأحزاب و عمیر بن عبد ود (۲) ذو الشمالین حلیف لبنی زهره قتله أبو أسامه الجشمی. (۳) و من بنی عدی عاقل بن أبی البکیر (۴) حلیف لهم من بنی سعد قتله مالک بن زهیر و مهجع مولی عمر بن الخطاب قتله عامر بن الحضرمی و یقال إن مهجعا أول من قتل من المهاجرین.

و من بنی الحارث بن فهر صفوان بن بیضاء قتله طعیمه بن عدی. (۵) و من الأنصار ثم من بنی عمرو بن عوف مبشر بن عبد المنذر قتله أبو ثور و سعد بن خیثمه قتله عمرو بن عبد ود و یقال طعیمه بن عدی.

و من بنی عدی بن النجار (۶) حارثه بن سراقه رماه جنان (۷) بن العرقه بسهم فأصاب حنجرته فقتله.

و من بنی مالک (۸) بن النجار عوف (۹) و معوذ ابنا عفراء قتلهما أبو جهل

۱- فی المصدر: عبد ود. و هو الصحیح.

۲- فی السیره: ذو الشمالین بن عبد عمرو بن نضله. و فی أسد الغابه بروایه أبی عمرو، عمیر بن عبد عمرو بن نضله. راجع.

۳- فی أسد الغابه: قتله أسامه الجشمی.

۴- فی السیره و أسد الغابه: عاقل ابن البکیر. و فی الثانی: کان اسمه عافل بالفاء فلما اسلم سماه رسول اللّه صلّی اللّه عاقلا بالقاف.

۵- زاد فی المصدر هنا: و هؤلاء السته من المهاجرین.

۶- فی السیره: و من بنی النجار.

۷- فی أسد الغابه و الامتاع: حبان العرقه.

۸- فی السیره: و من بنی غنم بن مالک بن النجار.

۹- عوذ خ ل. أقول: الموجود فی السیره: (عوف) مثل المتن.

و من بنی سلمه عمیر بن الحمام بن الجموح قتله خالد بن الأعلم و یقال إنه أول قتیل قتل من الأنصار و قد روی أن أول قتیل منهم حارثه بن سراقه.

و من بنی زریق (۱) رافع بن المعلی قتله عکرمه بن أبی جهل.

و من بنی الحارث بن الخزرج یزید بن الحارث قتله نوفل بن معاویه فهؤلاء الثمانیه من الأنصار و روی عن ابن عباس أن آنسه مولی النبی صلی الله علیه و آله قتل ببدر و روی أن معاذ بن ماعص (۲) جرح ببدر فمات من جراحته بالمدینه و أن عبید بن السکن جرح فاشتکی جرحه فمات منه. (۳) القول فیمن قتل من المشرکین و أسماء قاتلیهم.

قال الواقدی فمن بنی عبد شمس حنظله بن أبی سفیان قتله علی علیه السلام و الحارث بن الحضرمی قتله عمار بن یاسر و عامر بن الحضرمی قتله عاصم بن ثابت (۴) و عمیر بن أبی عمیر و ابنه مولیان لهم قتل سالم مولی حذیفه (۵) الأب و لم یذکر من قتل الابن و عبیده بن سعید بن العاص قتله الزبیر بن العوام و العاص بن سعید بن العاص قتله علی علیه السلام و عقبه بن أبی معیط قتله عاصم بن ثابت (۶)

ص: ۳۶۱

۱- فی السیره: «و من بنی حبیب بن عبد حارثه بن مالک بن غضب بن جشم: رافع بن المعلی» و ذکر ابن الأثیر فی أسد الغابه مثل ذلک، ثمّ قال: و قال ابن شهاب فی تسمیه من شهد بدرا: «استشهد بها من الأنصار من الاوس من بنی زریق: رافع بن المعلی» ثم قال:

۲- فی أسد الغابه: معاذ بن ماعض، و قیل: ناعض، و قیل: معاض بن قیس بن خلده بن عامر بن زریق الأنصاریّ.

۳- شرح نهج البلاغه ۳: ۳۵۶ و ۳۵۷.

۴- فی السیره: قتل عامرا عمّار بن یاسر، و قتل الحارث، النعمان بن عصر حلیف الاوس.

۵- فی المصدر و السیره: مولی أبی حذیفه. و فی المصدر: ابنه. مکان الابن.

۶- فی السیره: و یقال: قتله علیّ بن أبی طالب علیه السلام.

صبرا بالسيف بأمر النبى صلى الله عليه و آله و روى البلاذرى أن رسول الله صلى الله عليه و آله صلبه بعد قتله فكان أول مصلوب فى الإسلام.

و عتبه بن ربيعه قتله حمزه (۱) رضى الله عنه و شيبه قتله (۲) عبيده بن الحارث و حمزه و على الثلاثه اشتركوا فى قتله و الوليد بن عتبه قتله على عليه السلام و عامر بن عبد الله حليف لهم قتله على عليه السلام و قيل قتله سعد بن معاذ فهؤلاء اثنا عشر. (۳) و من بنى نوفل بن عبد مناف الحارث بن نوفل (۴) قتله خبيب بن يساف (۵) و طعيمه بن عدى يكنى أبا الريان قتله حمزه فى روايه الواقدى و قتله على عليه السلام فى روايه محمد بن إسحاق و روى البلاذرى أنه أسر فقتله النبى صلى الله عليه و آله صبرا على يد حمزه فهؤلاء اثنان.

و من بنى أسد زمعه بن الأسود قتله أبو دجانه و قيل قتله ثابت بن الجذع (۶) و الحارث بن زمعه قتله على عليه السلام و عقيل بن الأسود قتله على و حمزه عليهما السلام و قال الواقدى حدثنى أبو معشر قال قتله على عليه السلام وحده.

و أبو البخترى العاص بن هشام قتله المجذر بن زياد و قيل أبو داود المازنى و قيل أبو اليسر و نوفل بن خويلد قتله على عليه السلام فهؤلاء خمسه. (۷) و من بنى عبد الدار النضر بن الحارث قتله على عليه السلام صبرا بالسيف بأمر رسول الله صلى الله عليه و آله و زيد بن مليص مولى عمر بن هاشم (۸) من بنى عبد الدار قتله على

۱- فى السيره: قتله عبيده بن الحارث، قال ابن هشام: اشترك فيه هو و حمزه و على.

۲- فى السيره: قتله حمزه بن عبد المطلب.

۳- استدرك ابن هشام علىّ بن إسحاق فذكر من بنى عبد شمس: وهب بن الحارث من بنى انمار بن بغيض حليف لهم، و عامر بن زيد حليف لهم من اليمن.

۴- فى السيره: الحارث بن عامر بن نوفل.

۵- فى أسد الغابه: خبيب بن إساف، و قيل: يساف.

۶- فى السيره: و يقال: اشترك فيه حمزه و علىّ بن أبى طالب و ثابت.

۷- زاد ابن هشام فى السيره منهم: عتبه بن زيد حليف لهم من اليمن و عمير مولى لهم.

۸- فى السيره: مولى عمير بن هاشم بن عبد مناف بن عبد الدار.

عليه السلام و قيل بلال فهؤلاء اثنان. (۱) و من بنى تيم بن مره عمير بن عثمان قتله على عليه السلام و عثمان بن مالك قتله صهيب فهؤلاء اثنان (۲) و لم يذكر البلاذرى عثمان.

و من بنى مخزوم ثم من بنى المغيره أبو جهل عمرو بن هشام ضربه معاذ بن عمرو و معوذ و عوف ابنا عفراء و دفف (۳) عليه عبد الله بن مسعود و العاص بن هاشم خال عمر بن الخطاب قتله عمر و يزيد بن تميم حليف لهم (۴) قتله عمار بن ياسر و قيل قتله على عليه السلام.

و من بنى الوليد (۵) بن المغيره أبو قيس بن الوليد أخو خالد قتله على عليه السلام. (۶) و من بنى الفاكه بن المغيره أبو قيس بن الفاكه قتله حمزه (۷) و قيل الخباب بن المنذر. (۸) و من بنى أميه بن المغيره مسعود بن أبى أميه قتله على عليه السلام.

و من بنى عائذ بن عبد الله ثم من بنى رفاعه أميه بن عائذ قتله سعد بن الربيع و أبو المنذر بن أبى رفاعه (۹) قتله معن بن عدى و عبد الله بن أبى رفاعه (۱۰) قتله

۱- زاد ابن هشام منهم فى السيره: نبيه بن زيد بن مليص، و عبيد بن سليط حليف لهم من قيس.

۲- و زاد ابن هشام: مالك بن عبيد اللّه بن عثمان و هو أخو طلحه بن عبيد اللّه، أسر فمات فى الأسارى فعد فى القتلى، و يقال: عمرو بن عبد اللّه بن جدعان.

۳- فى المصدر و السيره: ذفف عليه بالذال المعجمه، و هو و «دفف» بمعنى واحد أى أسرع قتله.

۴- فى السيره: و يزيد بن عبد اللّه، حليف لهم من بنى تميم.

۵- هؤلاء و من بعدهم أيضا معدودون من بنى مخزوم.

۶- و فى قول ذكره أيضا ابن هشام: حمزه رضى اللّه عنه.

۷- فى السيره: قتله علىّ بن أبى طالب عليه السلام، و يقال: قتله عمّار بن ياسر.

۸- تقدم ان الصحيح: خباب بن المنذر، و يقال أيضا: حباب.

۹- فى السيره: و المنذر بن أبى رفاعه.

۱۰- فى السيره و عبد اللّه بن المنذر بن أبى رفاعه.

علی علیه السلام و زهیر بن أبی رفاعه قتله أبو أسید الساعدی و السائب بن أبی رفاعه قتله عبد الرحمن بن عوف.

و من بنی أبی السائب المخزومی سائب (۱) بن أبی السائب قتله الزبیر و الأسود بن عبد الأسد قتله حمزه و حلیف لهم من طی ء و هو عمرو بن شیبان (۲) قتله یزید بن رقیش (۳) و حلیف آخر و هو جبار بن سفیان (۴) قتله أبی برده بن نیار.

و من بنی عمران بن مخزوم حاجز بن (۵) السائب قتله علی علیه السلام و روی البلاذری أن حاجزا هذا و أخاه عویمرا قتلهما علی و عویمر بن عمرو قتله النعمان بن أبی مالک (۶) فهؤلاء تسعه عشر. (۷) و من بنی جمح بن عمرو أمیه بن خلف قتله خبیب بن یساف (۸) و بلال شرکا فیه و قیل بل قتله رفاعه بن رافع (۹) و علی بن أمیه قتله عمار بن یاسر و أوس بن المغیره (۱۰) قتله علی علیه السلام و عثمان بن مظعون شرکا فیه فهؤلاء ثلاثه. (۱۱)

۱- فی المصدر و السیره: السائب.

۲- شیثان خ ل. و فی السیره: سفیان.

۳- قیس خ ل. أقول: و هو الموجود فی المصدر أیضا، لکن السیره یوافق المتن.

۴- فی السیره: جابر بن سفیان.

۵- فی السیره: حاجب، و یقال عائذ (بن عبد) بن عمران بن مخزوم، و یقال: حاجز ابن السائب.

۶- فی السیره: و عویمر بن السائب بن عویمر، قتله النعمان بن مالک القوقلی.

۷- و زاد ابن هشام فی السیره منهم: أبو مسافع الأشعریّ حلیف لهم، قتله أبو دجانه الساعدی و حرمله بن عمرو حلیف لهم، قتله خارجه بن زید بن أبی زهیر، و یقال: بل علیّ بن أبی طالب علیه السلام، و رفاعه بن أبی رفاعه بن عائذ قتله سعد بن الربیع، و حذیفه بن أبی حذیفه بن المغیره، قتله سعد بن أبی وقاص، و هشام بن أبی حذیفه بن المغیره، قتله صهیب بن سنان و عائذ بن السائب بن عویمر: اسر ثمّ افتدی فمات فی الطریق من جراحه جرحه ایاها حمزه بن عبد المطلب، و عمیر حلیف لهم من طیئ و خیار حلیف لهم من القاره.

۸- تقدم أنّه اساف، و قیل: یساف.

۹- فی المصدر: أبو رفاعه. و لعله مصحف.

۱۰- المعبر خ ل. أقول: فی السیره: اوس بن معیر بن لؤذان بن سعد بن جمح.

۱۱- زاد ابن هشام فی السیره: سبره بن مالک حلیف لهم.

و من بنی سهم منبه بن الحجاج قتله أبو الیسر و قیل علی و قیل أبو أسید و نبیه بن الحجاج قتله علی علیه السلام (۱) و العاص بن منبه بن الحجاج قتله علی علیه السلام و أبو العاص بن قیس قتله أبو دجانه قال الواقدی و حدثنی أبو معشر عن أصحابه قالوا قتله علی علیه السلام (۲) و عاصم بن أبی عوف قتله أبو دجانه (۳) فهؤلاء خمسه. (۴) و من بنی عامر ثم من بنی مالک معاویه بن عبد قیس حلیف لهم قتله عکاشه بن محصن (۵) و سعید بن وهب حلیف لهم من کلب قتله أبو دجانه فهؤلاء اثنان.

فجمیع من قتل ببدر فی روایه الواقدی من المشرکین فی الحرب و صبرا اثنان و خمسون قتل علی علیه السلام منهم مع الذین شرک فی قتلهم أربعه و عشرین رجلا (۶) و قد کثرت الروایه أن المقتولین ببدر کانوا سبعین و لکن الذین عرفوا و حفظت أسماؤهم من ذکرناه و فی روایه الشیعه أن زمعه بن الأسود قتله علی علیه السلام (۷) و الأشهر فی الروایه أنه قتل الحارث بن زمعه و أن زمعه قتله أبو دجانه (۸) انتهی ما أردنا إیراده من کلام ابن أبی الحدید.

**[ترجمه]می گویم: عبد الحمید بن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه گوید: واقدی گوید: هنگامی که به رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم خبر رسید که کاروان مجهزی که قریش اموال خود را در آن جمع کرده است از مکه بیرون آمده و آهنگ شام دارد یاران خّود را فرا خواند و در شانزدهمین ماه از هجرت به مدینه، همراه یک صد و پنجاه و به قولی دویست نفر بیرون آمد. اما با کاروان مواجه نشد و از دست رفت و کاروان به شام بازگشت. و این غزوه ذی العشیره بود. آن حضرت بی آنکه جنگی کرده باشد از آن جا به مدینه بازگشت. چون پیامبر زمان بازگشت کاروان قریش را از شام دانست یارانش را برای حمله بدان فرا خواند. ده شب پیش از خروج خود از مدنیه، طلحه بن عبیدالله و سعید بن زید را برای کسب خبر و اطلاع روانه کرد. رسول خدا مسلمانان را فرا خواند و فرمود: این کاروان قریش است که اموال آن‌ها در آن است شاید خداوند غنیمتی به شما ارزانی فرماید. مردم در این کار شتاب گرفتند حتی برای بیرون رفتن از مدینه گاهی پدر و پسر قرعه‌کشی می کردند. از جمله سعد بن خیثمه و پدرش قرعه کشیدند. قرعه به نام سعد بیرون آمد که در جنگ شهید شد. گروه زیادی از اصحاب پیامبر چون با خروج او موافق نبودند همراه او بیرون نرفتند و در این باره سخنان بسیار و اختلافاتی است. گروهی از افراد خوش نیت و با بصیرت نیز از همراهی خودداری کردند زیرا گمان نمی کردند برای جنگ باشد بلکه برای گرفتن غنیمت بود و اگر گمان می کردند برای جنگ است کوتاهی نمی کردند. از جمله این افراد اسید بن حضیر بود. پیامبر رهسپار شد تا این که به مکانی معروف به بقع که خانه‌های سقیا بود و متصل به مدینه بود فرو آمد و لشکرگاه ساخت و سپاه را سان دید. پیامبر در آن روز برای مردم مدینه دعا فرمود و چنین عرضه داشت:

ص: ۳۲۸

«پروردگارا، همانا ابراهیم بنده و دوست و پیامبرت، تو را برای اهل مکه خوانده است و من که محمد بنده و پیامبر توام، تو را برای مردم مدینه می‌خوانم، پروردگارا از تو می‌خواهم که در کِشت و کار و میوه‌های آن‌ها برکت بدهی. خداوندا مدینه را در نظر ما محبوب قرار بده و وبائی را که در آن موجود است به محل خُم ببر. خداوندا من آن چه را که میان دو سنگلاخش (دو سوی مدینه) است محترم و جایگاه امن قرار دادم همچنان که خلیل تو ابراهیم مکه را چنان قرار داد». پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم شامگاه یک شنبه دوازدهم رمضان از سقیا کوچ کرد و مسلمانان همراه او بیرون رفتند. تعداد شتران هفتاد بود و هر دو یا سه یا چهار نفر از یک شتر استفاده می کردند چنانکه پیامبر صلی الله علیه و سلم و علی بن ابی طالب علیه السلام و

مرثَدبن ابی مرثد، یکٔ شتر داشتند. بعضی به جای مرثد، زید بن حارثه را گفته‌اند.

واقدی گوید: معاذ بن رفاعه از پدرش روایت کرده که گوید: همراه پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم به بدر رفتم و معمولا هر سه نفر یکٔ شتر داشتند. من و برادرم خلاد بن ابی رافع و یزید بن عامر بر شتر جوانی که داشتیم به نوبت سوار می‌شدیم. به راه افتادیم تا به روحاء رسیدیم. در آن جا شتر از راه رفتن باز ماند و فرو خفت و درماند. برادرم گفت: پروردگارا اگر ما را با این شتر به مدینه برگردانی نذر می‌کنم که در راه تو قربانی کنم. گوید: در این هنگام پیامبر از کنار ما گذشت و ما در همان حال بودیم و گفتیم: ای رسول خدا شتر ما درمانده شده است. پیامبر آب خواست و در ظرفی وضو گرفت و آب مضمضه کرد. آن گاه فرمود: دهان شتر را باز کنید و ما چنان کردیم و پیامبر از آن آب مقداری در دهان حیوان ریخت و مقداری بر سر و گردن، شانه و کوهان، دُم و پاشنه‌اش پاشید و فرمود: سوار شوید. پیامبر حرکت کرد و ما در پایین «منصرف» به آن حضرت رسیدیم. هنگامی که از بدر بازمی‌گشتیم در «مصلی» دو باره حیوان از حرکت بازماند. برادرم او را کشت و گوشتش را صدقه داد و تقسیم کرد.

ص: ۳۲۹

واقدی گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم چون از محل «خانه های سقیا» حرکت کرد به پیشگاه الهی چنین عرضه داشت: «پروردگارا، اینان گروه پیادگان‌اند، سوارشان فرمای، و برهنگان‌اند، جامه‌شان پوشان، و گرسنگان‌اند، سیرشان کن، و نیازمندان‌اند، به فضل خود بی‌نیازشان فرمای.» هیچ یکٔ از مسلمانان برنگشت مگر این که بر پشت حیوانی سوار بود و به هر مرد شتری و یا دو شتر رسید و هر کس برهنه بود جامه پوشید و به زاد و توشه قریش دست یافتند و سیر شدند و چون فدیه اسیران را گرفتند هر فقیری ثروتمند گردید.

گویند: همراه اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم دو اسب بود. اسبِ مرثد و اسب مقداد بن عمرو که هم‌پیمان بنی زهره بود. برخی هم گویند: زبیر نیز اسبی داشت.

واقدی گوید: قریش با کاروان خود به شام رسید. هزار شتر همراه کاروان بود با سرمایه‌های بزرگ. هیچ مرد و زن قریشی در مکه نبود مگر این که از یکٔ مثقال طلا تا هر اندازه که توانسته بود در آن سرمایه‌گذاری کرده بود. هنگامی که به ابو سفیان خبر رسید که پیامبر در صدد تصاحب کاروان است، ضمضم بن عمرو را به مکه گسیل داشت - سپس خواب عاتکه را بیان کرده است - سپس گوید: واقدی گوید: عمرو بن عاص پس از این ماجرا می‌گوید: من تمام این‌ها را در خواب دیدم، حتی دیدم که قطعه‌ای از سنگٔ که از ابو قیس جدا شده بود، در خانه ما فرود آمد و همه این‌ها عبرت بود.

واقدی گوید: هنگامی که برای بیرون رفتن آمده شدند، و عتبه و شیبه زره‌های خود را بیرون آورده و آن‌ها را اصلاح می... کردند، عداس غلام آن دو، به آن‌ها گفت: چه قصدی دارید؟ گفتند: یادت هست که از باغ انگورمان در طائف به وسیله تو برای مردی انگور فرستادیم؟ گفت: آری. گفتند: به جنگٔ او می‌رویم. عداس گریست و گفت: نروید، به خدا او پیامبر است! ولی آن دو اعتنا نکرده و بیرون رفتند و او همراهشان رفت و در بدر کشته شد.

گوید: قریش برای این که عازم جنگ شوند با تیرهای خود پیش هُبَل قرعه کشیدند. امیّهٔ بن

ص: ۳۳۰

خلف و عتبه و شیبه پیش هبل به امر کننده و نهی کننده قرعه کشیدند. تیر نهی کننده بیرون آمد تصمیم گرفتند در مکه بمانند اما ابو جهل به آن‌ها پیچید و گفت: من قرعه نکشیدم، ما هرگز از کاروان خود کناره نمی‌کشیم. - . شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید ۳ : ۳۲۳ -

از حکیم بن حزام روایت شده که گوید: هیچگاه به جایی که برایم ناخوشایندتر از بدر باشد، نرفتم و در هیچ موردی هم به اندازه پیش از رهسپار شدنم، آن همه دلیل برایم روشن نشده بود. سپس ادامه می‌دهد: ضمضم آمد و فریاد برداشت که بیرون رویم. من با تیر قرعه کشیدم اما مرتباً تیرهایی بیرون می‌آمد که خوش نمی‌داشتم. با وجود این بیرون رفتم تا به «مر الظهران» رسیدیم. و در آن جا ابن حنظلیّه چند شتر کشت. اتفاقا یکی از آن‌ها که هنوز جان داشت به جست و خیز پرداخت و هیچ خیمه‌ای از خیمه‌های لشکر نبود که به خون آن حیوان آغشته نشده باشد. این بود که تصمیم به بازگشت گرفتم. ولی با این حال شومی (نحسی) ابن حنظلیه را به خاطر می‌آوردم از تصمیم خود منصرف شدم و به راه خود ادامه دادم. چون به ثنّیه بیضاء رسیدیم، دیدم عداس آن جا نشسته و مردم از کنارش می‌گذرند. چون پسران ربیعه گذشتند، برجست و ساق‌های پای آن‌ها را چسبید و می‌گفت: پدر و مادرم فدای شما باد! به خدا او رسول خدا است و شما نمی‌روید مگر به سوی کشتارگاه‌های خود، و از چشمانش اشک جاری می‌شد و بر گونه‌هایش فرو می‌ریخت. آن جا هم تصمیم گرفتم برگردم ولی باز منصرف شدم. در این هنگام عاص بن منبّه بن حجاج هم پس از رفتن عتبه و شیبه در کنار عداس ایستاد و گفت: چرا گریه می‌کنی؟ گفت: وضع این دو سرورم که سروران اهل وادی نیز هستند و به جنگ پیامبر خدا و به کشتارگاه خود می‌روند مرا به گریه انداخته است. عاص گفت: مگر محمد، رسول خدا است؟ در این هنگام عداس در حالی که سخت به هیجان آمده و موهایش سیخ شده بود و می‌گریست، گفت: آری! آری! به خدا که او فرستاده خدا به سوی همه مردم است. گوید: عاص بن منبّه مسلمان شد و در عین حال با حالت شکّ و تردید به راه افتاد و در جنگ بدر همراه مشرکان کشته شد. و گفته شده: عداس نیز برگشت و در بدر حضور نداشت. و برخی هم گفته‌اند: در بدر شرکت کرد و در آن روز کشته شد.

واقدی گوید: به نظر ما قول اول، درست است.

گوید: چون قریش آهنگ حرکت کرد به فکر دشمنی میان خود و بنی بکر افتادند و از آن‌ها نسبت به کسانی که در مکه می‌ماندند، ترسیدند. در این حال شیطان به صورت سراقه در آمد و گفت: ی گروه قریش شما شرف و جایگاه مرا در میان قوم من می‌دانید. من متعهد می‌شوم که کنانه مسأله‌ای که شما را ناخوش دارد پیش نیاورد. پس شتابان بیرون رفتند و همراه خود زنان خواننده و نوازنده بردند. و حیوان می‌کشتند

ص: ۳۳۱

و با نهصد و پنجاه جنجگو بیرون آمدند و صد اسب هم برای خودنمایی و تکبر یدک می‌کشیدند. هفتصد شتر نیز داشتند و

اسب سواران که صد نفر بودند همگی زره بر تن داشتند. پیادگان نیز همین تعداد زره‌پوش داشتند. هنگامی که به جحفه رسیدند جهیم بن صلت بین خواب و بیداری دید که مردی اسب‌سوار که شتری همراه داشت، پیش آمد و کنار او ایستاد و گفت: عتبه بن ربیعه و شیبه بن ربیعه و زمعه بن اسود و امیّه بن خلف و ابو بختری و ابو حکم و نوفل بن خویلد و گروهی دیگر از اشراف قریش که نامشان را برد، کشته شدند. و سهیل بن عمرو اسیر شد و حارث بن هشام از جنگ برادر خود گریخت. گویی شخصی می‌گفت: به خدا قسم، خیال می‌کنم که شما همان کسانی هستید که به سوی کشتارگاه خویش می... روند. این خبر میان لشکر شایع و برای ابو جهل نیز نقل شد. ابو جهل گفت: این هم پیشگوی دیگری از بنی عبد مناف. فردا به زودی خواهد دانست که چه کسی کشته می‌شود؟ ما یا محمد و یاران او؟

گوید: چون ابو سفیان کاروان را از خطر رهانید شخصی را پیش قریش فرستاد و به آن‌ها دستور بازگشت داد. و اما رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در صبح زود چهاردهم رمضان در عرق الظبیهٔ بود. مردی اعرابی که از تهامه آمده بود پیش آمد. اصحاب پیامبر از او پرسیدند: آیا اطلاعی از ابو سفیان داری؟ گفت: من از او هیچ اطلاعی ندارم. گفتند: به رسول خدا سلام کن. گفت: مگر میان شما کسی فرستاده خداست؟ گفتند: آری. گفت: کدام یک از شما فرستاده خداست؟ گفتند: این شخص. گفت: تو فرستاده خدایی؟ فرمود: آری. گفت: اگر راست می گویی در شکم ماده شتر من چیست؟ سلمه بن سلامه بن وقش گفت: با او نزدیکی کرده‌ای و از تو باردار است؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از این گفتار ناراحت شد و از او روی برگرداند.

واقدی گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم همچنان به راه خود ادامه داد تا این که شب چهارشنبه پانزدهم رمضان به روحاء رسید و به اصحابش فرمود: این وادی، بهترین وادی عرب است. و در آن جا نماز گزارد. چون سر از رکعت آخر نماز برداشت، کافران را نفرین کرد و فرمود: «پروردگارا، اجازه مده ابو جهل بن هشام که فرعون این امت است بگریزد، خداوندا زمعه بن اسود را رها مکن، پروردگارا چشم ابی زمعه را بگریان، خدایا چشم ابو زمعه را کور کن، و خدایا سهیل بن عمر را رها نکن.» سپس برای گروهی از قریش دعا کرد

ص: ۳۳۲

و فرمود: «سلمه بن هشام و عیاش بن أبی ربیعه و دیگر مستضعفان مؤمن را نجات بده.» رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم شامگاه جمعه هفدهم رمضان در بدر فرود آمد و علی علیه السلام و زبیر و سعد بن ابی وقاص و بسبس بن عمرو را فرستاد تا از کنار آب خبر بگیرند. آن‌ها در آن جا شتران آبکش و سقایان قریش را دیدند. پس آنان را به اسارت گرفتند و برخی نیز گریختند. آن‌ها را به حضور پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم آوردند در حالی که آن حضرت مشغول نماز بود. مسلمانان از آنان پرسیدند. گفتند: ما سقاهای قریش هستیم و ما را فرستاده بودند که برایشان آب ببریم. مسلمانان شروع به زدن آن‌ها کردند. چون تاب کتک خوردن نداشتند گفتند: ما از اصحاب ابو سفیان و در کاروان هستیم، کاروان پشت این تپه‌ها است. چون این سخنان را گفتند از زدن آن‌ها دست برداشتند. در این هنگام پیامبر سلام نمازش را داد و فرمود: وقتی راست می... گویند آن‌ها را می‌زنید و وقتی دروغ می‌گویند راحتشان می‌گذارید! چون به بامداد درآمدند رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم صفوف جنگ را مرتب و راست کرد و برای مسلمانان خطبه خواند. نخست حمد و ثنای الهی گفت و سپس چنین بیان

فرمود: اما بعد من شما را به چیزی بر می‌انگیزیم که خدایتان به آن بر انگیخته است و شما را از چیزی نهی می کنم که خدایتان از آن نهی فرموده است؛ پروردگار که منزلت او بسیار بزرگ است به حق فرمان می‌دهد، صدق و راستی را دوست می‌دارد، اهل خیر را در مقابل خیر به میزان جایگاهشان در نزد او پاداش می‌دهد، ذکر او را گویند و مشمول فضل او شوند. شما در منزلی از منازل حقّ قرار گرفته‌اید و خداوند متعال از کسی چیزی قبول نمی کند مگر این که برای رضای او باشد. همانا صبر و شکیبایی به هنگام سختی از چیزهایی است که خداوند به وسیله آن، اندوه را می‌زداید و از غم نجات می‌دهد و در آخرت رستگار خواهید شد. پیامبر خدا میان شماست، شما را هشدار می‌دهد و امر می کند. پس امروز شرم کنید از این که خداوند بر اعمال شما آگاه شود و بر شما سخت غضب بگیرد چرا که خداوند متعال می‌فرماید: «لمقتُ الله اکبرُ من مقتکم

انفسکم» - . غافر / ۱۰ - {قطعاً دشمنی خدا از دشمنی شما نسبت به همدیگر سخت تر است.} توجه کنید به آن چه در کتابش به شما فرمان داده و آیات خود را به شما نشان داده است، و پس از خواری به شما عزّت بخشیده است. پس به کتاب او تمسک جویید تا از شما خشنود گردد. در این موارد برای خدای خود عهده‌دار کاری شوید که مستوجب آن چه از رحمت و آمرزش خود وعده فرموده است، باشید. همانا وعده خدا حقّ و گفتار او راست و عقاب او شدید است. و به درستی که من و شما همه مورد نظر خداییم، خدای زنده و پاینده. به او پشتیبانی داریم به او پناه می‌بریم بر او توکل می کنیم و بازگشت همه به سوی اوست. خداوند من و مسلمانان را بیامرزد.»

واقدی گوید: هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم قریش را دید که در صحرا به حرکت درآمدند فرمود: «پروردگارا، تو بر من کتاب نازل کردی و مرا به جنگ فرمان دادی و یکی از دو گروه را به من وعده فرمودی و تو وعده را خلاف نمی‌فرمایی! بار خدایا این قریش است که با کبر و غرورشان برای ستیز با تو و تکذیب فرستاده تو پیش می‌آید. خدایا نصرتی را که به من وعده فرمودی، عنایت کن و آن‌ها را فردا نیست و نابود فرما.» - . شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید ۳ : ۳۱۸ - ۳۳۱ -

می گویم: سپس هماوردطلبی عتبه و شیبه و ولید را ذکر کرده است.

سپس گوید: واقدی گوید: عتبه به پسرش گفت: ای ولید برخیز. ولید برخاست. علی علیه السلام که از همه کوچک‌تر بود به مقابله ولید شتافت و به یکدیگر ضربتی زدند و علی علیه السلام او را کشت. آن گاه عتبه پیش آمد و حمزه رضی الله عنه به مقابله‌اش برخاست و به یکدیگر ضربتی وارد کردند و حمزه او را کشت. پس از آن، شیبه پیش آمد و عبیده به مقابله‌اش برخاست. عبیده در آن روز مسنّ‌ترین اصحاب رسول خدا بود. شیبه با کناره شمشیرش ضربه‌ای به پای عبیده زد که عضله... ساق پایش

را قطع کرد. حمزه و علی به شیبه هجوم آوردند و او را کشتند و این آیه درباره آنان نازل شد: «هذا خصمان اختصموا فی

ربّهم».

محمـد بن اسـحاق روایت کرده که عتبه با عبیده، حمزه با شـیبه پیکار کرد. حمزه به شـیبه مهلت نداد و او را کشت و علی علیه السـلام به ولید مهلتی نداد و او را کشت. عبیده و عتبه ضرباتی بر هم وارد کردند و همدیگر را درمانده و زخمی کردند. حمزه و علی با شمشیر بر عتبه هجوم آوردند و او را خلاص کردند. و عبیده را به صف مسلمانان بازگرداندند.

ابـن ابی الحدیـد گویـد: ایـن روایت بـا کلاـم امیر المـؤمنین مـوافقت دارد آن جـا که به معـاویه می‌فرمایـد: «در نزد من همـان شمشـیری است که در جنـگ بـدر بر پیکر برادر و دائی و جـدّت زدم.» و در جای دیگری می‌فرمایـد: «و خوب می‌دانی لبه تیز آن‌ها بر پیکر برادر و دائی و جدّت چه کرد و آن عذاب از ستمگران چندان دور نیست».

بلاذری روایت واقدی را برگزیده است و گوید: این وجه روایت با احوال سـنّی آن‌ها مطابقت دارد زیرا شیبه مسنّ‌ترین آن سه نفر بود و در برابر عبیده که مسنّ‌ترین آن سه نفر مسلمان بود، قرار گرفت.

واقدی گوید: عروه از عائشه روایت کرده که می‌گفت: پیامبر صـلی الله علیه و آله و سلم در جنگ بدر برای مهاجران شعار «یا بنی الرحمن»، برای خزرج شـعار «یـا بنی عبـدالله» و برای اوس شـعار «یـا بنی عبیـدالله» را تعیین فرمـود. گویـد: زیـد بن علی بن حسین علیه السلام روایت کرده که شعار رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در جنگ بدر «یا منصور اَمِتْ» بود.

واقدی گوید: رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سلم از کشتن ابو بختری منع کرده بود. - که ماجرای او را پیش‌تر ذکر کردیم. - و نیز از کشـتن حارث بن عامر بن نوفل منع فرموده بود. او از کسانی بود که به اجبار روانه جنگ شـده بود. خبیب بن یساف به او برخورد کرد و او را بدون این که بشـناسد، کشت. و نیز از کشتن زمعهٔ بن اسود نهی فرموده بود، ولی ثابت بن جذع او را بدون این که بشناسد، کشت.

واقدی گوید: هنگامی که پیامبر صـلی الله علیه و آله و سـلم به مدینه هجرت فرمود، عقبه بن ابی معیط شعری سرود. این اشعار را برای پیامبر خواندند پس فرمود: «پروردگارا بینی او را به خاک بمال و او را بکش.» روز بدر اسبش

ص: ۳۳۵

رم کرد و عبـد الله بن سـلمه او را اسـیر کرد. پیـامبر صـلی الله علیه و آله و سـلم به عاصم بن ثابت بن ابی اقلـح دسـتور داد و او گردنش را زد. عبد الرحمن بن عوف می‌گفت: روز بدر پس از بازگشت مردم، مشغول جمع آوری زره‌هایی برای خود بودم. ناگاه به امیه بن خلف که در دوره جاهلیت دوست من بود برخوردم و پسرش علیّ همراه او بود. دو بار صدایم زد و من جواب دادم. گفت: ما برای تو بیش از این زره‌ها اسـتفاده داریم. گفتم: باشـد، راه بیفتیـد. و آن‌ها را جلوی خودم به راه انـداختم. امیّه چون احساس کرد که نسباً امنیتی پیـدا کرده است ناگاه بلال او را دید و فریاد زد: ای گروه انصار، این امیه بن خلف سردسـته کفار است! اگر رهایی یابد من نجات نخواهم یافت، گوید: از این جهت بود که او را در مکه شـکنجه داده بود. انصار چنان به سوی امیّه روی آوردند که گویی شترهای تازه زاییده به بچه‌های خود روی می‌آورند به طوری که امیه ناچار به پشت بر زمین خوابیـد و من هم از او حمایت کردم اما سودی نداشت. خبیب بن یساف جلو آمد و با شمشـیر ضـربه‌ای بر او وارد کرد و او را

کشت. و امیه پیش‌تر ضربتی بر خبیب زده بود که دستش را از شانه قطع کرد. و پیامبر دست او را وصل کرد به طوری که گوشت بر آورد و هموار شد و بهبود یافت. علیّ بن امیه نیز جلو آمد که خباب بن منذر به او حمله‌ور شد و پایش را قطع کرد و علی از ترس چنان فریادی کشید که مانند آن هرگز شنیده نشده بود عمار نیز پیش آمد و ضربه‌ای بر او زد و او را کشت. درباره کشتن امیّه اقوال دیگری نیز روایت شده است. گوید: زبیر بن عوام می گوید: در روز بدر عبیده بن سعید بن عاص را سوار بر اسبی دیدم که سراپای پوشیده در سلاح بود و هیچ چیز جز چشمانش دیده نمی‌شد. با نیزه چشمش را زدم و او افتاد. پایم را روی گونه‌اش گذاشتم تا نیزه‌ام را بیرون بیاورم و تمام چشم او هم از حدقه بیرون آمد. پیامبر این نیزه کوچک را گرفت و آن را پیشاپیش آن حضرت می‌بردند. گوید: چون مسلمانان یورش آورده و با کفار درگیر شدند، عاصم بن ابی عوف سهمی همچون گرگی پیش آمد و فریاد کشید: ای گروه قریش، بر شما است که محمد را بگیرید که پیوند خویشاوندی را بریده و میان جماعت تفرقه انداخته و دینی ناشناخته آورده است. اگر او رهایی یابد من نجات نخواهم یافت. ابو دجانه به مقابله او شتافت و او را کشت. در این هنگام معبد بن وهب پیش آمد و ضربتی به ابودجانه زد که به زانو درآمد. سپس برخاست و به معبد حمله کرد و ضرباتی بر او زد اما شمشیرش کاری نمی‌شد. ناگاه معبد در گودالی که جلویش قرار داشت و آن را ندیده بود، افتاد. ابو دجانه خود را روی او افکند

ص: ۳۳۶

و سرش را برید و جامه و سلاحش را برداشت.

واقدی گوید: در آن روز چون بنی مخزوم کشته شدگان را دیدند، گفتند: کسی به ابو حکم (ابو جهل) دسترسی نخواهد یافت. آن‌ها جمع شدند و او را احاطه کردند جامه و سلاحش را گرفتند و به عبدالله بن منذر دادند تا آن را بپوشد. علی علیه السلام پنداشت که او ابو جهل است به سویش حمله کرد و او را کشت در حالی که می گفت: من پسر عبد المطلب هستم.

سپس بنی مخزوم جامه‌های ابو جهل را به قیس بن فاکه پوشانیدند. حمزه پنداشت که او ابو جهل است بر او حمله برد او را کشت در حالی که می گفت: این ضربه را بگیر که من پسر عبد المطلب هستم. سپس خواستند لباس‌های او را به خالد بن اعلم بپوشانند ولی او از پوشیدن آن خودداری کرد. معاذ بن عمرو بن جموح گوید: ابو جهل را دیدم که همچون درخت احاطه... شده‌ای بود که دسرسی بدان دشوار باشد. یارانش می گفتند: کسی به ابو جهل دسترسی نخواهد داشت. من او را شناختم و گفتم: به خدا سوگند، یا امروز بر سر این کار باید بمیرم یا به ابو جهل دست یابم. به سوی او شتافتم و در فرصتی که برایم پیش آمد بر او حمله برده و ضربتی بر او زدم که پایش را جدا کرد. چنان شد که او را تشبیه به دانه‌هایی کردم که از زیر سنگ آسیاب بیرون می‌جهد. آن گاه پسرش عکرمه بر من حمله کرد و ضربتی بر دوشم زد که دستم از شانه قطع شد و فقط به پوستش آویخته ماند. آن را که از پشت سرم آویخته بود به زحمت با خود می کشیدم ولی چون موجب آزارم بود پای بر آن نهادم و آن را کندم. در این موقع عکرمه را دیدم که به هر پناهگاهی پناه می‌برد. آرزو داشتم که دستم سالم بود تا همانجا او را می کشتم. معاذ در زمان خلافت عثمان وفات یافت.

روایت شده که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم شمشیر ابو جهل را به معاذ بن عمرو داد آن شمشیر امروز هم نزد خاندان معاذ است. و گویند: دو پسر حارث ابو جهل را کشتند. گوید: پیامبر از کشته شدن ابوجهل شادمان گشت و فرمود:

«پروردگارا، وعده خود را برآوردی، پس نعمتت را بر من کامل بگردان.»

ص: ۳۳۷

واقدی گوید: زهری گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: «پروردگارا مرا از شرّ نوفل بن عدَویّهٔ رهایی ده.» او نوفل بن خویلد از بنی اسد بود. نوفل در روز بدر در حالی که سخت ترسیده بود پیش آمد که در همان برخوردِ اولِ یارانش با مسلمانان، کشته شدن یارانش را دید، با این وجود صدایش را که در آن نشاط و شادی بود بلند کرد و گفت: ای گروه قریش، امروز روز سرافرازی و سربلندی است. و چون متوجه شکست قریش شد خطاب به انصار فریاد می‌زد: شما چه نیازی به ریختن خون ما دارید؟ مگر نمی‌بینید که چقدر کشته‌اید؟ آیا شما نیازی به شتران شیرده ندارید؟ جبار بن صخر او را اسیر کرد و جلو خودش می‌راند. نوفل همچنان که مشغول گفتگو با جبار بود علی علیه السلام را دید که به سمت او می‌آید. گفت: ای برادر انصاری این کیست؟ سوگند به لات و عزّی که او را مردی می‌بینم که قصد جان من دارد. گفت: این علی بن ابی طالب است. نوفل گفت: به خدا تا به امروز مردی به این چالاکی میان قومش ندیده‌ام. علی علیه السلام به سویش آمد و با شمشیر ضربتی به او زد ولی شمشیر در سپر چرمی نوفل گیر کرد پس آن را بیرون کشید و به هر دو ساق پای نوفل ضربه‌ای وارد کرد که چون دامن زرهش را بالا زده بود، هر دو پایش قطع شد و آن گاه بر او حمله برد و او را کشت. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم پرسید: چه کسی از نوفل بن خویلد اطلاع دارد؟ علی علیه السلام گفت:

من او را کشتم. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم تکبیر گفت و فرمود: «سپاس برای خداوندی که دعا و خواسته‌ام را درباره نوفل برآورده ساخت.»

واقدی گوید: عاص بن سعید بن عاص پیش آمد و در پی جنگ برآمد. او و علی علیه السلام با یکدیگر برخوردند و علی علیه السلام او را کشت.

واقدی گوید: علی علیه السلام می‌فرمود: در آن روز پس از آنکه خورشید بالا آمده بود و صفوف ما و دشمن در هم آمیخته بود در پی یکی از مشرکان بودم که ناگاه مردی دیگر از مشرکان را بر فراز تپه‌ای شنی دیدم که با سعد بن خیثمه در نبرد است. و آن دو به جنگ مشغول بودند تا این که مرد مشرک، سعد را شهید کرد. همچنان که او سوار بر اسب و سراپا پوشیده در آهن بود و نقابی آهنی بر چهره داشت و نشانی هم بر سینه، از اسب فرود آمد و مرا شناخت. بانگ برداشت: ای پسر ابو طالب به جنگ من بیا. به طرف او برگشتم و او هم به سوی من روی آورد. من که

ص: ۳۳۸

کوتاه قد بودم کمی برگشتم تا خودش را به سمت من پایین آورد زیرا دوست نداشتم که از بالا مرا فرو گیرد. گفت: ای پسر ابو طالب گریختی؟ گفتم: ای پسر شتراء (پسر راهزن) به زودی پا بر جا خواهم بود. گوید: چون هر دو پای من استوار و پابرجا گردید پیش آمد و چون نزدیک من رسید ضربتی زد که آن را با سپر رد کردم. شمشیرش در سپرم گیر کرد. ضربتی بر دوش او زدم و با آنکه زره بر تن داشت به لرزه در آمد. شمشیرم زره‌اش را درید و پنداشتم که با همین ضربه کشته خواهد شد.

ناگاه برق شمشیری از پشت سر خود دیدم، سرم را فرو بردم، شمشیر کاسه سر دشمن را همراه با کلاه خودش برید. در همین حال می‌گفت: بگیر که من پسر عبد المطلب هستم. و چون به پشت سرم نگاه کردم عمویم حمزه را دیدم و شخص کشته شده، طعیمه بن عدیّ بود.

گوید: در روایت محمد بن اسحاق آمده است: طعیمه را علی بن ابی طالب علیه السلام کشت و گفته شده: حمزه او را کشت.

محمد بن اسحاق روایت کرده و گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم از استراحتگاه به سوی مردم بیرون آمد و جنگ را می‌نگریست و مسلمانان را تشویق می‌نمود و فرمود: هر شخصی در گروِ کار خیری است که کرده و فرمود: «سوگند به خداوندی که جانم در دست اوست، هر که امروز با کافران بجنگد و در این جنگ صبر پیشه کند و پاداش الهی را بر این کار به حساب آورد و روی آورد و پشت نکند، خداوند او را وارد بهشت می‌کند.» عمر بن حمام جوینی در حالی که چند خرمایی در دست داشت و از آن می‌خورد گفت: به به! آیا میان من و این که وارد بهشت گردم، جز این است که این افراد مرا بکشند؟ سپس خرماها را از دستش انداخت و شمشیرش را برداشت و با مشرکان جنگید تا این که کشته شد.

محمد بن اسحاق گوید: عاصم بن عمرو بن قتاده برایم نقل کرده که عوف بن حارث که همان ابو عفراء بود در روز بدر به رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم عرض کرد: ای رسول خدا! چه چیز موجب خوشایندی و رضایتمندی هر چه بیشتر پروردگار از بنده می‌شود؟ فرمود: این که برهنه با دشمن بجنگد. عوف زره‌ای که بر تن داشت، درآورد و دور انداخت و با مشرکان جنگید تا این که کشته شد.

ص: ۳۳۹

واقدی و ابن اسحاق گویند: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم مشتی خاک برداشت و به سوی کافران انداخت و فرمود: چهره‌هایتان زشت باد، پروردگارا رعب و وحشت در دل‌هایشان بیفکن و قدم‌هایشان را متزلزل گردان.» پس مشرکان بدون توجه به چیزی روی به گریز نهادند و مسلمانان آن‌ها را تعقیب کردند و برخی را کشتند و بعضی را به اسارت گرفتند.

واقدی گوید: عکاشه بن محصن گوید: در روز بدر شمشیرم شکست. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم چوبی به من داد که در دست من تبدیل به شمشیر سفید بلندی شد و تا هنگامی که خداوند مشرکان را فراری داد با آن جنگیدم. و آن شمشیر تا هنگام مرگ عکاشه همراهش بود.

گوید: گروهی از مردان بنی عبد الاشهل روایت کرده‌اند که: در روز بدر شمشیر سلمه بن اسهل بن جریش شکست و بی سلاح ماند. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم چوبدستی خویش را که از شاخه خرمای «ابن طاب» بود به او داد و فرمود:

با این ضربه بزن. و ناگاه تبدیل به شمشیری نیکو شد. و این شمشیر هموراه پیش سلمه بود تا این که در روز (جنگ) پل - .درستش ابی عبیده است و او ابوعبید بن مسعود ثقفی پدر مختار ثقفی است و جنگ پل یا قس الناطف(موضعی نزدیک کوفه در ساحل فرات شرقی است) یا روز مروحه(جایگاهی در ساحل فرات غربی)، جنگی میان مسلمانان و ایرانیان در زمان خلافت عمر بن خطاب در سال ۱۳ هجری بود که در نزدیکی حیره اتفاق افتاد و در آن روز ابی عبیده کشته شد. - ابو عبید کشته شد.

واقـدی گویـد: به محض این که حارث بن سـراقه وارد حوض آبی شـد تیری ناشـناس بر گلویش آمـد و او را کشت. مردم در آخر آن روز از همان حوض که خون او در آن ریخته بود آب آشامیدنـد. چون خبر کشـته شدن حارثه به مادر و خواهرش در مدینه رسید مادرش گفت: به خدا بر او نخواهم گریست تا پیامبر خدا بیاید و از او بپرسم. اگر پسرم در بهشت باشد هرگز بر او گریه نخواهم کرد و اگر در آتش باشـد در این صورت به خدا سوگند همه عمر بر او خواهم گریست. هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سـلم از بـدر بـازگشت مادر حارثه نزد آن حضـرت آمـد و گفت: ای رسول خـدا! می‌دانی که پسـرم چه جایگاهی در قلبم داشت. می‌خواسـتم بر او بگریم اما گفتم: این کار را نمی‌کنم تا از رسول خدا بپرسم که اگر در بهشت باشد برای او گریه نخواهم کرد و اگر در آتش باشد

ص: ۳۴۰

تا آخر عمر بر او خواهم گریست. رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سلم فرمود: دست کم گرفته‌ای! آیا خیال می‌کنی که فقط یک بهشت است؟ نه! بهشت‌های بسـیاری است، و سوگنـد به خداوندی که جانم در دست اوست فرزندت در برترین بهشت‌ها (فردوس اعلی) اسـت. گفـت: هرگز بر او گریـه نمی‌کنم. پیـامبر امر فرمـود ظرف آبی بیاورنـد و دست خـود را در آن فرو برد سپس مقداری از آن را مضـمضه کرد بعد ظرف را به مادر حارثه داد که بیاشامد و دخترش هم از آن نوشـید. و دسـتور فرمود بقیه آن را در گریبان خود بریزند. آن دو چنان کردند از نزد رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سـلم برگشـتند در حالی که در مدینه هیچ زنی چشم‌روشن تر و شادتر از آن دو نبود.

واقدی گوید: چون قریش به مکه بازگشـتند ابو سفیان بن حرب در میانشان به پا خواست و گفت: ای گروه قریش بر کشتگان خود گریه نکنیـد و بر آن‌ها نوحه سـرائی نکنیـد و هیچ شاعر برای آن‌ها مرثیه سـرائی نکند و صبر پیشه کنید زیرا اگر بر آن‌ها نوحه سـرائی کنید و با شـعر بر آنان گریه کنید، خشـمتان را از بین می‌برد و این کار شـما را از دشـمنی محمد و یارانش ناتوان می‌کنـد و باز می‌دارد و اگر خبر به محمد و یارانش برسد شـما را سـرزنش خواهند کرد که در این صورت مصـیبت بزرگ تر خواهـد شـد. چه بسا بتوانیـد انتقام آن‌ها را بگیرید. پس تا زمانی که با محمد نجنگم، روغن و زنان بر من حرام است. یک ماه کسـی بر کشـتگان قریش نگریست و کسـی نوحه سرائی نکرد. زنان قریش پیش هنـد دختر عتبه رفتنـد و گفتنـد: آیا بر پدر و برادر و عمو و خویشاوندانت گریه نمی‌کنی؟ گفت: خدا نکند هرگز! من بر آن‌ها گریه کنم و خبر به محمد و یارانش برسد و آن‌ها و زنان خزرج ما را سـرزنش کننـد؟ نه به خدا هرگز! تا انتقام از محمد و یارانش نگیرم و تا زمانی که با محمد نجنگم بر من حرام است که روغن به سـرم بمالم. به خـدا اگر بـدانم انـدوه از دلم بیرون می‌رود گریه می‌کردم ولی اندوه بیرون نخواهد شـد مگر این که به چشم خود خون کسـانی که عزیزانم را کشـته‌انـد ببینم. و به همـان حال باقی مانـد و از آن روز که سوگند خورد تا جنگ احد نه بر سر روغن مالید و نه به بستر

ص: ۳۴۱

ابو سفیان نزدیک شد.

واقدی با اسـنادش از ابن عباس روایت کرده که گوید: چون مردم برای جنگ رو در روی هم ایسـتادند پیامبر صـلی الله علیه و

آله و سلم یک ساعت بیهوش شد و سپس بیدار گشت و به مؤمنان مژده داد که جبرئیل با گروهی از فرشتگان، در سمت راست (میمنه) و میکائیل با گروهی از فرشتگان در سمت چپ (میسره) اسرافیل هم با گروهی از فرشتگان در پشت مردم خواهند بود. ابلیس هم به صورت سراقه بن جعشم مدلجی در آمده بود و سپاه مشرکان را ترغیب می‌کرد و به آن‌ها خبر می… داد که کسی بر آن‌ها چیره نخواهد شد. همین که دشمن خدا چشمش به فرشتگان افتاد به هزمیت برگشت و گفت: من از شما بیزارم، من چیزی می‌بینم که شما نمی‌بینید. در این هنگام حارث بن هشام که ابلیس را به صورت سراقه می‌دید چون گفتارش را شنید با او گلاویز شد. ابلیس چنان به سینه حارث کوبید که از اسب فرو افتاد و گریخت که دیده نشود و به دریا فرو رفت و دست‌های خود را به آسمان برد و گفت: پروردگارا وعده‌ای که به من دادی چه شد؟ ابو جهل روی به یاران خود کرده، آن‌ها را به جنگ تحریک می‌کرد و می‌گفت: درماندگی سراقه بن جعشم شما را نفریبد که او با محمد و یاران او هم‌پیمان است. چون به قدید بازگردیم خواهد دانست که با خویشان او چه می‌کنیم. کشته شدن عتبه و شیبه و ولید نیز نباید شما را بترساند. چه آن‌ها شتابزدگی کردند و غرورشان سبب شد در جنگ مفت باختند. به خدا سوگند که امروز بر نمی‌گردیم تا محمد و یاران او را به ریسمان بکشیم. نباید کسی از شماها کسی از آن‌ها را بکشد بلکه آن‌ها را اسیر بگیرید تا آنکه بعداً به آن‌ها بفهمانیم که چرا از دین شما برگشته و از آیین پدری خود دوری جسته‌اند.

واقدی گوید: معاذ بن رفاعه از پدر خود روایت می‌کند که می‌گفت: در روز بدر از ابلیس بانگی همچون بانگ گاو می… شنیدیم که فریاد بدبختی و درماندگی برداشته بود و به صورت سراقه بن جعشم در آمده بود و سرانجام گریخت و در دریا فرو رفت و دست‌های خود را به آسمان بلند کرد و گفت: خدایا، وعده‌ای را که من دادی برآورده کن. قریش پس از این جریان سراقه را سرزنش می‌کردند و او می‌گفت: به خدا سوگند من هیچ یک از این کارها را انجام نداده‌ام. از عماره لیثی روایت شده است که گوید: پیرمردی از صیادان قبیله که روز بدر کنار دریا بود برایم بازگو کرد که: صدای بلندی شنیدم که می‌گفت: ای وای بر این اندوه! و صدای «یا حرباه یا حرباه» همه صحرا را پر کرد. نگاه کردم و سراقه بن جعشم را دیدم. نزدیک او رفتم و گفتم: پدر و مادرم

ص: ۳۴۲

فدایت، چه پیش آمده است؟ ولی او پاسخی به من نداد. سپس به دریا فرو رفت و در حالی که دست‌هایش را بلند کرده بود، گفت: خدایا! وعده‌ای که به من دادی برآورده کن. با خودم گفتم: سوگند به خانه خدا سراقه جنّ‌زده شده است. و این حادثه به هنگام نیمروز که خورشید به سوی مغرب میل کرده بود و در زمانی که قریش شکست خوردند، رخ داد.

واقدی گوید: گویند: فرشتگان در آن روز دارای عمامه‌هایی بودند که از نور به رنگ‌های سبز و زرد و سرخ بود، که قسمتی از آن را بر دوش‌های خود افکنده بودند و پیشانی اسب‌هایشان مو و کاکل داشت.

از محمود بن لبید روایت شده که گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در روز بدر فرمود: فرشتگان دارای علامت‌اند، شما هم برای خود علامت تعیین کنید.

پس مسلمانان به کلاه‌خودها و کلاه‌های(معروف به قَلَنسُوَه) خود پرهایی به علامت و نشانه زدند.

واقدی گوید روایت شده از سهل بن عمرو که گفت در روز بدر مردانی سفید بر روی اسبانی سیاه و سفید در میان آسمان و زمین دیدم که نشانه دار بودند و می کشتند واسیر می کردند

عبد رحمن بن حارث از پدرش از جدش عبید از ابو رهم غفاری برایم گوید: پسر عمویش گوید: همراه یکی دیگر از پسرعموهایش در آب بدر بودیم. چون تعداد اندک اصحاب پیامبر و کثرت قریش را دیدیم، گفتیم: اگر دو گروه با یکدیگر برخورد کنند، ما به لشکر و یاران محمد خواهیم پیوست. این بود که به کناره چپ لشکر محمد رفتیم و با خود می‌گفتیم که این‌ها یک چهارم قریش‌اند. همچنان که در سمت چپ سپاه حرکت می‌کردیم ناگاه ابری آمد و ما را فرو پوشید. چشم‌های خود را به سوی آسمان دوختیم. صدای مردان و ابزار جنگ را شنیدیم و نیز شنیدیم که مردی به اسب خود می‌گوید: «حیزوم به پیش» و نیز شنیدیم که می‌گویند: «آهسته‌تر تا دیگران هم برسند». آن‌ها در سمت راست سپاه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرود آمدند. گروهی دیگر مانند آن‌ها آمدند که همراه پیامبر بودند. در این هنگام متوجه شدیم که پیامبر و یارانش دو برابر قریش‌اند. پسر عمویم مُرد اما من خودم را از مهلکه نجات داده و این خبر را به پیامبر دادم و اسلام آوردم.

حمزه بن صهیب از پدرش نقل می‌کند که می‌گفت: نمی‌دانم چقدر دست‌های بریده و ضربه‌های کاری نیزه در جنگ بدر دیدم که از محل جراحت آن خونی نمی‌آمد. ابو برده گوید: روز بدر، سه سر آوردم و مقابل پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم نهاده گفتم: دو نفر را من کشتم! امام درباره سومی،

ص: ۳۴۳

مردی سپید چهره و بلندبالایی دیدم که به او چنان ضربتی زد که در برابرش به زمین درغلتید و من سرش را برگرفتم. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: آری او فلان فرشته بوده است.

واقدی گوید: ابن عباس هم گفته است: فرشتگان جنگ نکردند مگر در روز بدر. و نیز گفته است: در روز بدر فرشتگان به صورت اشخاصی در می‌آمدند که مردم آن‌ها را می‌شناختند و مردم را به پایداری تشویق کرده و می‌گفتند: ما نزدیک مشرکان رفتیم و شنیدیم که می‌گفتند اگر مسلمانان حمله کنند پایداری نخواهیم کرد. معلوم شد که چیزی نیستند. و مقصود از این آیه هم که خداوند متعال می‌فرماید: «اذ یوحی ربّک الی الملائکۀ انی معکم فثبّتوا الذین آمنوا» - . انفال / ۱۲ - {هنگامی که پروردگارت به فرشتگان وحی می کرد که من با شما هستم، پس کسانی را که ایمان آورده اند ثابت قدم بدارید.} همین بوده است.

روایت شده که سائب بن ابی جیش اسدی می‌گفت: به خدا سوگند، در جنگ بدر کسی از مردم مرا اسیر نکرد. چون قریش روی به گریز نهادند من نیز همراه آن‌ها گریختم. مردی سفید روی و بلند بالا که میان آسمان و زمین بر اسبی سیاه و سفید سوار بود به من رسید و مرا طناب پیچ کرد. در این هنگام عبد الرحمن بن عوف رسید و دید من بسته شده‌ام. عبد الرحمن میان سپاه ندا داد که چه کسی این شخص را اسیر کرده است؟ هیچ کس مدّعی نشد که مرا اسیر کرده است. مرا به حضور پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم بردند. آن حضرت به من فرمود: ای ابن ابی جیش! چه کسی تو را اسیر کرد؟ گفتم: او را نمی... شناسم. چون دوست نداشتم آن چه را دیده بودم به او بگویم. پیامبر فرمود: او را یکی از فرشتگان بزرگوار اسیر کرده است. و

سپس به عبد الرحمن بن عوف فرمود: اسیرت را با خود ببر. و عبد الرحمن مرا با خود برد.

از حکیم بن حزام روایت شده که گفت: به یکدیگر برخوردیم و با هم جنگیدیم. ناگهان از آسمان صدایی شنیدیم مانند صدای ریختن سنگ‌ریزه در تشت. پیامبر مشتی از آن را بر گرفت و به سوی ما پرت کرد و ما متواری شدیم. نوفل بن معاویه گوید: در روز بدر صدایی مانند ریختن سنگ‌ریزه در تشت‌های بزرگ شنیدیم و پا به فرار گذاشتیم و هرگز اینچنین دچار ترس و وحشت نشده بودیم.

واقدی از سعید بن مسیب روایت کرده که گفت: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در روز بدر

ص: ۳۴۴

از میان اسیران به ابو غرّهٔ عمرو بن عبد الله جمحی که شاعر بود امان داد و او را آزاد کرد. او گفت: من پنج دختر دارم که چیزی ندارند. ای محمد برای ایشان به من لطف و مرحمت فرمای. و پیامبر همین کار را انجام داد. ابو غرّه گفت: من با تو پیمان می‌بندم که هرگز به جنگ تو نیایم و مردم را بر علیه تو گرد نیاورم. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم او را رها کرد. چون قریش برای جنگ احد بیرون آمدند، صفوان بن امیّهٔ پیش او آمد و گفت: همراه ما بیا! ابو غرّهٔ گفت: من با محمد عهد بسته‌ام که به جنگ او نروم و کسی را علیه او گرد نیاورم، و محمد بر من منّت نهاد و آزادم کرده است در حالی که دیگران را یا کشته و یا فدیه گرفته است. صفوان متعهد شد که اگر ابو غرّهٔ کشته شود دختران او را همراه دختران خود نگهداری کند و اگر زنده بماند مال فراوانی به او بدهد که تمام شدنی نباشد. ابو غرّهٔ رهسپار شد و قبایل عرب را فرا خواند و آن‌ها را برای نبرد گرد آورد. سپس همراه قریش به جنگ احد آمد. اتفاقا اسیر شد و کس دیگری غیر از او از قریش اسیر نشد. او می‌گفت: ای محمد، من را مجبور کردند، دخترکانی دارم، بر من منّت بگذر. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: عهد و پیمانی که با من بستی چه شد؟ نه! به خدا دیگر نخواهی توانست در مکه دست به گونه‌های خود بِکشی و بگویی:

ص: ۳۴۵

«دو بار محمد را مسخره کردم.» و او را کشت. و در آن روز فرمود: مؤمن دو بار از یک سوراخ گزیده نمی‌شود.

واقدی گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در روز بدر دستور فرمود که چاه‌های بدر را کور کردند. سپس فرمان داد کشتگان را در آن‌ها ریختند به جز امیّه بن خلف که بسیار چاق بود و همان روز ورم کرده بود. چون خواستند او را در چاه بیفکنند گوشتش فرو می‌ریخت و پیامبر فرمود: رهایش کنید. پس او را در مکانی جا دادند و خاک و سنگ بر جسدش ریختند تا این که پنهان شد. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در کنار آن‌ها که در چاه ریخته شده بودند ایستاد و آن‌ها را یکی یکی مورد خطاب قرار داد و فرمود: «آیا آن چه را که خدایتان وعده داده بود حقّ و درست یافتید؟ من که آن چه را خدایم وعده داده بود حقّ و درست یافتم. چه بد خویشاوندی برای پیامبر خود بودید! شما مرا تکذیب کردید در حالی که مردم را تصدیق نمودند، شما مرا بیرون راندید در حالی که مردم پناهم دادند، و شما با من جنگیدید و مردم مرا یاری کردند.» گفتند: ای رسول خدا آیا کسانی را که مرده‌اند خطاب قرار می‌دهی؟ فرمود: به یقین دانستند آن چه خدایشان وعده

داده است، حقّ است.

در روایت دیگری آمده است: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: شما به آن چه من می گویم از آن‌ها شنواتر نیستید، اما آن‌ها نمی‌توانند جواب بدهند.

واقدی گوید: گریز و شکست قریش به هنگام زوال خورشید بود. پیامبر در بدر ماند و عبدالله بن کعب را فرمان داد تا غنایم را بگیرد و به تنی چند از یارانش دستور فرمود تا او را کمک کنند. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم نماز عصر را در بدر گزارد و حرکت کرد. پیش از غروب آفتاب به اثیِل رسید و در آن جا فرود آمد و شب را در آن جا به صبح رسانید و گروهی از اصحاب آن حضرت که تعداشان زیاد نبود، زخمی بودند. و به ذکوان بن عبد قیس امر فرمود که آن شب مسلمانان را پاسداری بدهد. پیامبر در اواخر شب از آن جا حرکت کرد.

روایت شده که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در أثیل نماز عصر را گزارد و چون رکعتی خواند تبسّم کرد. چون سلام داد از علت خنده پرسیدند، فرمود:

ص: ۳۴۶

میکائیل از کنارم گذشت در حالی که بال‌هایش خاک آلود بود بر من لبخند زد و گفت: در تعقیب قریش بودم. و جبرئیل در حالی که بر مادیانی که کاکلش را گره زده بودند سوار بود و دندان‌های پیشین آن خاک آلود بود آمد و گفت: ای محمد! پروردگارم مرا پیش تو فرستاده و فرمان داده است از تو جدا نشوم تا خشنود و راضی شوی، آیا راضی شدی؟ گفتم: آری.

واقدی گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم همراه اسیران به سوی مدینه می‌آمد که به عرق الظبیهٔ رسید و در آن جا به عاصم بن ثابت بن ابی افلح دستور فرمود که گردن عقبه بن ابی معیط را بزند و او را عبد الله بن سلمه عجلانی به اسارت گرفته بود. عقبه گفت: ای وای بر من چرا کشته شوم؟ ای گروه قریش چرا در میان این همه اسیر من کشته شوم؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: به خاطر دشمنی تو با خدا و رسول خدا. گفت: ای محمد، منّت نهادن تو برتر و بهتر است، مرا نیز مانند یکی از قوم من قرار بده، اگر آن‌ها را می‌کشی مرا نیز بکش و اگر آن‌ها را رها می‌کنی مرا نیز رها کن، و اگر از آن‌ها فدیه می گیری از من نیز فدیه بگیر. ای

محمد چه کسی سرپرست دخترکان و فرزندان کوچک من خواهد بود؟ پس فرمود: ای آتش بر او پیشی گیر و فرمود: ای عاصم گردنش را بزن پس او پیش رفت و گردنش را زد و پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: تا آن جا که می‌دانم مرد بسیار بدی هستی! به خدا و پیامبر او و کتابش کافری، و پیامبر خدا را آزار می‌دادی. خداوند را می‌ستایم که تو را به قتل رساند و چشم مرا روشن کرد.

واقدی گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم زید بن حارثه و عبد الله بن رواحه را از اثیل به مدینه فرستاد تا مردم را مژده بدهند. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم همراه اسیران به مدینه آمد و شقران - غلام پیامبر - بر اسیران گماشته شده بود.

ص: ۳۴۷

چهل و نه مرد از آن‌ها را شمردند و مجموع آن‌ها در اصل - بدون تردید - هفتاد تن بود اما بقیه آن‌ها را نشمردند. مردم در روحاء به دیدار پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم آمدند و به پیروزی که خداوند برای پیامبر فراهم آورده بود تبریک می گفتند.

محمد بن اسحاق گوید: ابو العاص بن ربیع داماد رسول خدا شوهر دخترش زینب بود. ابو العاص از جمله معدود مشاهیر قریش بود که دارای اموال بسیاری بود و به کار بازرگانی مشغول بود و به امانت شهرت داشت. خدیجه خاله او بود. خدیجه از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم درخواست کرد که زینب را به ازدواج او درآورد. پیامبر هیچ گاه با خدیجه مخالفت نمی‌کرد و این پیش از نزول وحی بر پیامبر بود. پس زینب را به ازدواج ابو العاص درآورد. ابو العاص به منزله فرزند خدیجه بود. هنگامی که خداوند با نبوّت پیامبر را اکرام بخشید، خدیجه و همه دخترانش به او ایمان آوردند و او را تصدیق نمودند و گواهی دادند که آن چه پیامبر آورده است، حقّ است و به دین او گرویدند. اما ابو العاص بر شرک خویش باقی ماند. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم یکی از دخترانش رقیه یا امّ کلثوم را به ازدواج عتبه پسر ابو لهب درآورده بود و این پیش از نزول وحی بود. چون وحی بر آن حضرت نازل شد و به دستور خداوند قومش را دعوت نمود، او را ترک کردند و به یکدیگر گفتند: شما محمد را از همّ و غم دخترانش فارغ کردید، دخترانش را از او گرفتید و آن‌ها را از عیال او بیرون آوردید. پس دخترانش را به او بازگردانید و او را به آن‌ها مشغول کنید. پس به نزد ابو العاص رفتند و گفتند: همسرت دختر محمد را رها کن و ما هر زنی از قریش را که بخواهی به ازدواج تو درمی‌آوریم. ابو العاص گفت: هرگز از همسرم جدا نمی‌شوم و هیچ زنی از قریش را هم نمی‌خواهم. رسول خدا هرگاه از او یاد می‌کرد به عنوان داماد خوبی او را تمجید می‌کرد. سپس به نزد عتبه بن ابو لهب فاسق رفتند و به او گفتند: دختر محمد را طلاق بده، هر زنی از قریش را بخواهی به ازدواج تو در می‌آوریم. او گفت: اگر دختر ابان بن سعید بن عاص، یا دختر سعید بن عاص را به ازدواج من درآورید، او را طلاق می‌دهم. پس دختر سعید بن عاص را به ازدواجش درآوردند و او همسرش را طلاق داد و در مدت زمان پیش از آن نیز با او جماع نکرده بود و خداوند به جهت کرامت رقیه و خواری و ذلت عتبه، او را از دستش بیرون آورد. پس از طلاق رقیه از عتبه، عثمان با او ازدواج نمود. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در مکه چندان نفوذ و قدرت نداشت و نمی‌توانست حلال و حرام تشریع کند. اسلام میان زینب و ابو العاص جدایی افکنده بود اما رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در زمانی که در مکه بود نمی... توانست میانشان جدایی افکند و آن‌ها را از هم جدا کند. از این جهت زینب با وجود اسلام آوردنش و باقی ماندن ابو العاص بر شرک در نزد او ماند

ص: ۳۴۸

تا این که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به مدینه هجرت فرمود و زینب در مکه همراه با ابو العاص باقی ماند. چون قریش به جنگ بدر آمدند ابو العاص نیز همراهشان حرکت کرد و در روز بدر به اسارت رفت. او را همراه با دیگر اسیران به نزد پیامبر آوردند و چون مردم مکه فدیه اسیرانشان را فرستادند، زینب فدیه شوهرش ابو العاص را فرستاد. از جمله چیزهایی که برای فدیه فرستاده بود، گردنبندی بود که مادرش خدیجه در شب زفاف، وقتی او را به خانه ابو العاص فرستاد به وی داده بود. چون رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم گردنبند را دید به شدّت متأثر گردید و به مسلمانان فرمود: نظرتان چیست که

اسیر زینب را رها کنید و فدیه‌ای را که فرستاده به او بازگردانید، پس این کار را بکنید. گفتند: بله ای رسول خدا، جان و مالمان به فدای شما باد. پس اموالی را که زینب برای فدیه ابو العاص فرستاده بود، بازگردانیدند و ابو العاص را بدون فدیه برایش آزاد کردند.

ابن ابی الحدید گوید: این خبر را در نزد نقیب ابو جعفر یحیی بن زید بصری علوی خواندم گفت: آیا ابوبکر و عمر در آن ماجرا - تصمیم گیری پیامبر جهت ردّ فدیه به زینب و آزادی ابوالعاص بدون فدیه - حضور نداشتند ؟! آیا تکریم و احسان به فاطمه اقتضا نمی کرد که به وسیله باز گرداندن فدک، قلب او را خشنود کنند و از مسلمانان بخواهند تا فدک را به او ببخشند؟! آیا مقام و منزلت فاطمه نزد رسول خدا از جایگاه زینب پایین تر بود و حال آن‌که او سیده زنان جهان است؟! این بر فرض این است که بر فاطمه هیچ حقی اثبات نشود چه این‌که فدک نحله باشد و چه ارث؟! ابن ابی الحدید گفت: با توجه به خبری که ابوبکر روایت کرده، فدک حقی از حقوق مسلمانان است، پس برای وی - ابوبکر - جایز نبوده است که آن را از امت اسلامی بگیرد. ابو جعفر نقیب گفت: و فدیه ابوالعاص بن ربیع آیا حقی از حقوق مسلمانان نبوده؟! حال آن‌که پیامبر آن را از آنان گرفت؟ ابن ابی الحدید: رسول خدا صاحب شریعت بود و حکم، همان حکم او بود در حالی که ابوبکر چنین نبود. ابوجعفر نقیب گفت: من نمی گویم چرا ابوبکر فدک را با اجبار و زور از مسلمانان نگرفت تا به فاطمه برگرداند، بلکه می گویم مگر مردم او را جای پیامبر قرار ندادند! او می توانست از مردم درخواست کند که فدک را به فاطمه ببخشند، همان گونه که پیامبر از مسلمانان

ص: ۳۴۹

در مورد فدیه ابو العاص خواست. آیا فکر می کنی اگر می گفت: مردم! این دختر پیامبر شماست که این نخلستان را از شما می خواهد آیا او را خشنود و راضی خواهید کرد؟ مردم فدک را به او نمی بخشیدند؟! ابن ابی الحدید گفت: البته قاضی القضاه ابوالحسن عبد الجبار بن احمد هم همین مطلب را گفته است. ابوجعفر نقیب: آن دو نفر، براساس سیره‌ی شایستگان و مطابق با سنّت جوانمردان، درست عمل نکردند، اگرچه از نظر دستورهای دینی - شاید - درست عمل کرده باشند.

محمد بن اسحاق گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم هنگامی که ابو العاص را آزاد کرد از او عهد گرفت یا در ازای آزادی‌اش با او شرط کرد یا این که ابو العاص بدون هیچ شرطی به رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم وعده داد به محض این که به مکه برسد زینب را به مدینه بیاورد. یا این که ابو العاص و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم هیچ کدام عهد و پیمان و شرط و وعده‌ای نگذاشتند، بلکه چون پیامبر او را رها کرد و به سوی مکه بازگشت، رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم زید بن حارثه و مردی از انصار را به دنبالش فرستاد و به آن دو گفت: در فلان مکان بنشینید تا زینب بر شما گذر کند و او را همراهی کرده و به نزد من بیاورید.آن دو به سوی مکه رفتند و این ماجرا بعد از یک ماه از جنگ بدر بود. هنگامی که ابوالعاص به مکه رسید به زینب امر کرد که به پدرش بپیوندد و او شروع به آماده شدن کرد.

محمد بن اسحاق گوید: از زینب برایم نقل شده که گفت: در حالی که من آماده شده بودم تا به پدرم ملحق شوم، هند دختر عتبه با من رو به‌رو شد و گفت: ای دختر محمد آیا به من خبر نمی‌دهی که می‌خواهی به پدرت ملحق شوی؟ گفتم: اینچنین قصدی ندارم. گفت: ای دختر عمو اگر نیاز به مال و کالا داری یا به جهت این که کسی تو را در سفرت همراهی کند یا می...

خواهی اموالی را برای پـدرت بفرستی، این کار را انجام مـده چرا که نیاز و حاجتت در نزد من است، پس نسـبت به من رو در بایستی نکن و به من روی خوش نشان بـده، زیرا که روابط بین زنان مانند روابط بین مردان نیست. زینب گوید: سوگند به خدا من در آن لحظه او را راستگو پنداشتم و گمانم جز این نبود که او هرچه گفته عمل خواهد کرد. اما ترس به دلم آمد و این که قصدم پیوسـتن به پدرم باشد را انکار کردم. گفت: و برای سـفر خودم را آماده و مجهز کردم تا این که از بسـتن بار و بنه سـفر فراغت یافتم و برادر شوهرم کنانه بن ربیع مرا بر شتر حمل کرد.

محمد بن اسحاق گوید: کنانه بن ربیع شتری برای او تدارک دید و زینب بر شتر سوار شد و کنانه کمان و تیردانش را برداشت و روز هنگام بیرون آمد و شتر زینب را که در کجاوه نشسته بود پیش می‌راند. مردان

ص: ۳۵۰

و زنان قریش در این باره همـدیگر را سـرزنش می‌کردند و خوش نداشـتند که دختر محمد اینگونه از میانشان بیرون رود. پس شتابان به دنبالش رفتند تا این که در ذی طوی به او رسیدند. اولین کسی که به او رسید هبار بن اسود بن مطلب بن اسد، و نافع بن عبد القیس فهری بودند. هبّار با نیزه، زینب را که در کجاوه نشسته بود ترساند و زینب حامله بود. و چون به مدینه بازگشت جنین در شـکمش سـقط شـد و از ترس در کجاوه خون دیـد. از این جهت رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سـلم در روز فتح مکه خون هبار بن اسود را حلال شمرد.

ابن ابی الحدیـد گویـد: این خـبر را نیز در نزد نقیب ابو جعفر خوانـدم که گفت: از این که پیـامبر خون هبّار بن اسود را مبـاح دانست به خـاطر آن‌که زینب را ترسانـد و فرزنـدش سـقط شـد، معلوم می شود که اگر آن حضـرت هنگامی که به خانه فاطمه هجوم بردند و فاطمه را ترساندند، زنده بود؛ حتماً خون کسـی که موجب سـقط جنین فاطمه شد را مباح می کرد و کشـتن وی را حلال می دانست. ابن ابی الحدیـد در ادامه می گویـد: به اسـتادم گفتم: آیا می توانم مسأله هجوم به خانه‌ی فاطمه و سـقط محسن را از شـما روایت کنم؟ اسـتاد گفت: نه صـحت این روایت و نه بطلان آن را از من روایت نکن و من این جا توقف می کنم و نظر نمی دهم چرا که روایات متعارضی در این مورد دارم. - . شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید **۳ : ۳۳۴ - ۳۵۲** -

می‌گویم: در ظـاهر نقیب رحمه الله در اظهـار شـک در این بـاره در برابر ابن ابی الحدیـد یا شخصـی دیگر تقیه در پیش گرفته است و گرنه این مساله آشکار است و در بخش فتنه‌ها خواهد آمد.

سپس واقدی گوید: کنانه زمام شتر را رها کرد و جعبه تیری که داشت بر زمین ریخت

ص: ۳۵۱

و تیری برداشت و در کمـان نهـاد و گفت: سوگنـد به خـدا، هر کس به زینب نزدیـک شـود تیری به او می‌زنم. مردم از او بـاز ایسـتادند. گوید: ابو سـفیان بن حرب با گروهی از بزرگان قریش آمد و گفتند: ای کنانه، تیرت را از ما دور کن تا با تو سـخن بگوییم. او دست نگه داشت و ابو سـفیان به سویش آمـد و در مقابلش ایسـتاد و گفت: تو کار خوب و درستی انجام نـداده‌ای، آشـکارا در مقابل مردم، زنی را بیرون برده‌ای و مصـیبت و فاجعه وارده بر ما را نیز می‌دانی و می‌دانی که از جانب پدر این زن

چه بلایی بر سر ما آمد، در این حالت که تو آشکارا دختر محمد را بیرون می‌بری مردم گمان می‌کنند این کار تو به خاطر ذلّت و خواری‌ای است که دامنگیر ما شده است و از روی سستی و ناتوانی ماست. به جان خودم سوگند ما نیازی به این که او را از پیوستن به پدرش منع کنیم، نداریم و با ممانعت او انتقام ما گرفته نمی‌شود. اما تو این زن را به مکه بازگردان تا این که سر و صدا آرام گیرد و مردم درباره بازگردانیده شدن او سخن گویند، و مخفیانه او را از مکه بیرون ببر و به پدرش ملحق گردان. کنانه او را به مکه بازگرداند و زینب چند شبی را در آن جا اقامت گزید و چون از سخن درباره او فارغ شدند، کنانه او را بر شترش بیرون آورد و شبانه به راه افتادند تا این که او را به زید بن حارثه و همراهش سپرد و آن دو زینب را به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آوردند.

بلاذری گوید: روایت شده که هبّار بن اسود از جمله کسانی بود که زمانی که زینب دختر رسول خدا از مکه به مدینه برده می‌شد، متعرض و سدّ راه او شد. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم پیش‌تر امر می‌فرمود که اگر جنگجویان هبار را یافتند او را در آتش بسوزانند. سپس فرمود: «جز پروردگار آتش، روا نیست کسی با آتش عذاب کند.» پس به آن‌ها دستور داد اگر او را یافتند دست و پایش را قطع کنند و او را بکشند. هبار را نتوانستند دستگیر کنند تا این که در روز فتح مکه هبّار فرار کرد سپس در مدینه به نزد رسول خدا آمد. و گفته می‌شود: پس از پایان غزوه حنین، در جعرانه نزد پیامبر آمد و در مقابل آن حضرت ایستاد و گفت: اشهد ان لا اله الا الله و انّک رسول الله. و پیامبر نیز اسلام او را پذیرفت.

محمد بن اسحاق گوید: ابو العاص بر شرک خود باقی ماند و در مکه اقامت کرد و زینب

ص: ۳۵۲

در مدینه در کنار پدرش اقامت گزید. و اسلام میان آن دو جدائی افکنده بود تا این که مکه فتح شد. ابو العاص در این زمان به قصد تجارت با اموال خود اموالی که قریش به عنوان سرمایه نزد او نهاده بودند، به سوی شام بیرون رفت. او شخصی امانت‌دار بود. تجارت و معامله‌اش را انجام داد. زمانی که از شام بر می‌گشت یکی از سریه‌های(گروهی از لشگر که پنهنی حرکت می کنند) رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم او را گرفتند و هر چه داشت از او ستاندند اما او ناکامشان ساخت و فرار کرد. آن سریّه، اموال گرفته شده را به نزد رسول خدا آوردند و ابو العاص شبانه به مدینه آمد و وارد منزل زینب شد و از او زینهار خواست و زینب او را امان داد. در حقیقت ابو العاص به دنبال اموالی که آن سریه از او گرفته بودند، آمده بود. چون رسول خدا تکبیر نماز صبح را گفت و مردم با او تکبیر گفتند زینب در صف زنانه ایستاد و فریاد زد: ای مردم! من ابو العاص را امان داده‌ام. رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نماز صبح را برای مردم گزارد و چوم سلام نماز را داد رو به سوی مردم کرد و فرمود: ای مردم آیا شنیدید آن چه من شنیدم؟ گفتند: آری. فرمود: سوگند به خداوندی که جان محمد در دست اوست، من تا اندکی پیش خبر نداشتم و شما شنیدید که او از زینب امان گرفته است پس با او کاری نداشته باشید. سپس بازگشت و به نزد درخترش زینب رفت و فرمود: ای دخترکم ابو العاص را اکرام کن و از او پذیرایی بنما، اما با او نزدیکی نکن که تو بر او حلال نیستی. سپس شخصی را به نزد آن سریه‌ای که اموال ابو العاص را ستانده بودند، فرستاد و به آن‌ها فرمود: شما موقعیت این مرد را در میان ما می‌دانید و اموالش را ستانده‌اید. اگر نیکی کنید و اموالش را به او بازگردانید، پسندیده است و ما این را می‌پسندیم و اگر نپذیرفتید این اموال غنیمتی از جانب خداوند است که به شما ارزانی داشته است و

شما بدان سزاوارتر هستید. گفتند: ای رسول خدا! البته

ص: ۳۵۳

کـه امـوال را به او بـاز می گردانیم. پس امـوال و کالاهـایش را به او بازگرداندنـد تـا جـایی که مردی، طنـاب می‌آورد دیگری مُشـک و دیگری ظرف آب و دیگری جـوال‌بنـد می‌آورد تـا این که همه اموالش را به او پس دادنـد و چیزی از آن گُم نشـد. سپس ابو العـاص اموال را به مکه برد و چون به آن جـا رسـید اموال هر صاحب مالی را که سـرمایه و کالای در اختیار او نهاده بود بازگردانـد و چون این کـار را به پایان رسانـد به آن‌ها گفت: ای گروه قریش، آیا کسـی از شـما هست که مالش را از من نگرفته باشـد؟ گفتنـد: خیر، خداونـد تو را جزای خیر دهـاد که مـا تو را مردی وفادار و بزرگوار یافتیم. گفت: پس من گواهی می‌دهم که هیچ معبودی جز خداوند یکتا نیست و محمد فرستاده خدا است. سوگند به خدا تنها دلیلی که باعث شد من در نزد او (پیـامبر) اسـلام نیـاورم ترسم از این بود که گمـان کنیـد من می‌خواهم اموال شـما را بخورم و آن را بـا خود ببرم. پس چون خداوند اموالتان را به شـما تحویل داد و به شـما بازگردانید، من شـما را گواه می گیرم که اسـلام آوردم و از دین محمد تبعیت می کنم. سپس شتابان از مکه بیرون رفت تا در مدینه به نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آمد.

محمد بن اسـحاق گوید: عکرمه از ابن عباس روایت کرده که گوید: رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سـلم پس از شش سال بنا بر نکاح اول دوباره زینب را به ابو العاص داد و عقد دوباره‌ای صورت نگرفت.

واقدی گوید: اسـحاق بن یحیی گوید: از نافع بن جبیر پرسـیدم: فدیه گرفتن از اسـیران به چه صورت بود؟ (فدیه اسیران چقدر بود؟) گفت: بالاترین فدیه، چهار هزار تا سه هزار تا دو هزار تا هزار،

ص: ۳۵۴

و گروهی که هیـچ مالی نداشـتند - . مقریزی در امتاع ص ۱۰۱ گوید: در میان اسـیران کسانی بودند که نوشـتن می‌دانستند اما کسـی از انصار نبود که کتابت خوب بداند. برخی از اسـیران هیچ مالی نداشتند و از آن‌ها پذیرفتند که اگر به ده نفر از جوانان کتـابت بیاموزنـد آزاد می‌شونـد. در آن زمـان زیـد بن ثـابت در میـان گروهی از جوانـان انصار کتابت آموخت. امام احمـد از حـدیث عکرمه از ابن عباس آورده است که گویـد: گروهی از اسـیران در روز بـدر فـدیه‌ای برای آزاد شـدن نداشـتند و پیامبر فـدیه آن‌ها را اینگونه قرار داد که به فرزنـدان انصار کتابت بیاموزند. گفت: جوانی گریان به سوی پدرش آمد و پدرش گفت چی شده گفت معلمم مرا زده پدر گفت: خبیث انتقام خون بدر را گرفته.عامر شعبی گوید: فدیه اسیران از اهل بدر چهل اوقیه بود. و هر کس این مال را نداشت، به ده نفر از مسلمانان نوشتن می‌آموخت. و زید بن ثابت از کسانی بود که نوشتن آموخت. - رسول خدا صـلی الله علیه و آله و سلم بر آنان منّت نهاد و فدیه نگرفت. - . شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید ۳ : ۳۵۲ - ۳۵۴ -

ذکر نام اسـیران جنگ بدر و نام کسانی آن‌ها را اسیر کردند: واقدی گوید: از بنی هاشم: عباس بن عبد المطلب اسیر شد که او را ابو یسر کعب بن عمرو اسیر کرد. عقیل بن ابی طالب بود که عبید بن اوس ظفری او را به اسارت گرفت. نوفل بن حارث بن

عبد المطلب که جبار بن صخر او را اسیر کرد. و هم‌پیمان بنی هاشم به اسم عتبه که از بنی فهر بود به اسارت رفت. اینان چهار نفر بودند.

از بنی مطلب بن عبد مناف، سائب بن عبید و عبید بن عمرو بن علقمه اسیر شدند که سلمه بن اسلم آن دو را اسیر کرد. این دو نفر هیچ اموالی نداشتند و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بدون گرفتن فدیه آن دو را آزاد کرد.

از بنی عبد شمس: عقبه بن ابی معیط به دست عبد الله بن سلمه اسیرشد که به دستور رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم، عاصم بن ثابت او را گردن زد. حارث بن ابی وحرهٔ

ص: ۳۵۵

ابن ابی عمرو بن امیّه نیز توسط سعد بن ابی وقّاص اسیر شد که ولید بن عقبه برای پرداخت فدیه او آمد و چهار هزار درهم فدیه او را پرداخت. عمرو بن ابی سفیان را علی علیه السلام اسیر گرفته بود ولی در قرعه‌کشی سهم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم شد و آن حضرت بدون دریافت فدیه او را در مقابل سعد بن نعمان - که از بنی معاویه بود و برای عمره به مکه رفته بود و بازداشت شده بود - آزاد کرد و مشرکان او را آزاد نکردند تا این که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم عمرو بن ابی سفیان را آزاد کرد. ابو العاص بن ربیع نیز توسط خراش بن صمّهٔ اسیر شد. عمرو بن ربیع برادر ابو العاص برای پرداخت فدیه او آمد و هم‌پیمانی از آن‌ها هم به نام ابو ریشه اسیر شد که عمرو بن ربیع فدیه او را نیز پرداخت کرد. عمرو بن ازرق نیز اسیر شده بود که او را هم عمرو بن ربیع آزاد کرد. این مرد، در قرعه سهم تمیم برده خراش بن صمّه شد. عقبه بن حارث حضرمی نیز که عمار بن حزم اسیرش کرده بود در قرعه‌کشی سهم اُبیّ بن کعب شد که عمرو بن ابی سفیان فدیه او را پرداخت کرد. همچنین ابو العاص بن نوفل که عمار بن یاسر او را اسیر کرد، پسر عمویش برای پرداخت فدیه او آمد.

از بنی نوفل بن عبد مناف: عدی بن خیار را خراش بن صمّهٔ اسیر کرد و عثمان بن عبد شمس که هم‌پیمان آن‌ها بود نیز توسط حارثه بن نعمان اسیر شد. و همچنین ابو ثور که او را ابو مرثد غنوی اسیر کرد. فدیه این سه نفر را جبیر بن مطعم پرداخت کرد.

از بنی عبد الدار: ابو عزیز بن عمیر که او را ابو الیسر اسیر کرد و در قرعه کشی سهم محرز بن نضله شد. واقدی گوید: ابو عزیز برادر پدر و مادری مصعب بن عمیر بود. مصعب به محرز گفت: او را محکم بگیر که در مکه مادری ثروتمند دارد. ابو عزیز به مصعب گفت: ای برادر! سفارش تو درباره من چنین است؟ مصعب گفت: به جای تو، او برادر من است. مادرش برای فدیه او چهار هزار درهم فرستاد.

ص: ۳۵۶

همچنین اسود بن عامر که حمزه رضی الله عنه او را اسیر کرد. طلحه بن ابی طلحه برای پرداخت فدیه این دو آمد.

از بنی اسد بن عبد العُزّی: سائب بن ابی حبیش که عبد الرحمن بن عوف او را اسیر کرد و عثمان بن حویرث که توسط حاطب بن ابی بلتعه اسیر شد و سالم بن شماخ که او را سعد بن ابی وقاص به اسارت گرفت. برای پرداخت فدیه این سه نفر، عثمان بن

ابی حبیش آمد و برای هر کدام چهار هزار درهم پرداخت کرد.

از بنی تمیم بن مرّة: مالک بن عبد الله بن عثمان که قطبه بن عامر او را اسیر کرد و در زمان اسارت در مدینه درگذشت.

از بنی مخزوم: خالد بن هشام که سواد بن غزیّهٔ اسیرش کرد، امیّه بن ابی حذیفهٔ که او را بلال اسیر کرد. عثمان بن عبدالله که در روز نخله در سریه عبد الله بن حجش گریخته بود و او را در روز بدر واقد بن عبد الله اسیر کرد. برای پرداخت فدیه این سه نفر عبد الله بن ابی ربیعه آمد و برای هر یک چهار هزار درهم پرداخت کرد. همچنین ولید بن ولید بن مغیره که او را عبد الله بن حجش اسیر کرد. برای پرداخت فدیه او برادرانش خالد بن ولید و هشام بن ولید آمدند. اما عبد الله ممانعت ورزید تا این که در ازای چهار هزار درهم او را آزاد کرد. بعد از پرداخت فدیه او را همراه خود از مدینه بیرون بردند و چون به ذو الحلیفه رسیدند، ولید گریخت و به حضور پیامبر آمد و مسلمان شد. به او گفتند: مگر نمی‌توانستی پیش از آنکه فدیه داده شود مسلمان شوی؟ گفت: دوست نمی‌داشتم پیش از آنکه فدیه‌ام به میزان فدیه‌ای که قوم من پرداختند، پرداخت شود، اسلام بیاورم. گفته می‌شود: سلیط بن قیس او را اسیر کرد. قیس بن سائب نیز توسط عبده بن حسحاس اسیر شد، وی مدتی او را نزد خود نگه داشت تا آنکه برادرش فروه چهار هزار دهم پرداخت کرد.

ص: ۳۵۷

از بنی ابو رفاعه: صیفیّ بن ابی رفاعه که مالی نداشت به اسارت یکی از مسلمانان درآمد و مدتی نزد او ماند تا رهایش کرد. ابو منذر بن ابو رفاعه که به دو هزار درهم فدیه آزاد شد. عبد الله بن سائب که به هزار درهم آزاد شد و او را سعد بن ابی وقّاص اسیر گرفته بود. مطلب بن حنطب که او را ابو ایوب انصاری اسیر گرفته بود چون مالی نداشت پس از مدتی رهایش کردند. و دیگر خالد بن اعلم هم پیمان بنی مخزوم بود.

محمد بن اسحاق گوید: روایت شده که او اولین کسی بود که از پیکار گریخت و خباب بن منذر او را اسیر کرد و عکرمه پسر ابو جهل برای فدیه او آمد. اینان ده نفر بودند. -. با توجه به این که بنی رفاعه نیز از جمله و زیر مجموعه بنی مخزوم بودند. -

از بنی جُمَح: عبد الله بن ابی بن خلف که او را فروه بن عمرو اسیر گرفت و پدرش ابیّ بن خلف برای پرداخت فدیه او آمد ولی تا مدتی فروه او را بازداشت کرده بود. ابو غزّه عمرو بن عبد الله که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم او را بدون دریافت فدیه آزاد کرد. وهب بن عمیر که رفاعه بن رافع او را اسیر کرد و پدرش به برای پرداخت فدیه او به مدینه آمد و اسلام آورد و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم پسرش را بدون گرفتن فدیه آزاد کرد. ربیعه بن دراج که مالی نداشت و چیز اندکی از او گرفته شد و آزاد شد. فاکه غلام امیه بن خلف که سعد بن ابی وقاص او را اسیر کرد. اینان جمعا پنج نفر بودند. از بنی سهم بن عمرو: ابو وداعه بن صبیره که پسرش مطلب با چهار هزار درهم فدیه او را پرداخت کرد. فروه بن حنیس که ثابت بن أقزم او را به اسارت گرفت و عمرو بن قیس با چهار

ص: ۳۵۸

هزار درهم فدیه‌اش را پرداخت کرد. حنظله بن قبیصه که عثمان بن مظعون او را اسیر کرده بود. حجاج بن حارث که عبد

الرحمن بن عوف او را اسیر کرده بود و او گریخت و ابو داود مازنی او را گرفت و دوباره اسیر کرد. اینان جمعا چهار نفر بودند.

از بنی مالک: سهیل بن عمرو که مالک بن دخشم او را اسیر کرد و مکرز بن حفص با چهار هزار درهم فدیه‌اش را پرداخت کرد. عبد بن زمعه که عمیر بن عوف او را اسیر کرد. عبد العزّی بن مشنوء که نعمان بن مالک او را اسیر کرد و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم پس از مسلمان شدنش اسم او را به عبد الرحمن تغییر داد. اینان جمعا سه نفر بودند.

از بنی فهر: طفیل بن ابی قبیع بود. اینان جمعا چهل و شش اسیر بودند.

در کتاب واقدی آمده است: اسیرانی که در بدر شمردند و شناخته شدند چهل و نه نفر بودند. و واقدی از سعید بن مسیب روایت کرده که گوید: اسیران بدر هفتاد نفر و کشته‌شدگان بیشتر از هفتاد نفر بودند اما اسیرانی که مشهور بودند کسانی هستند که در این جا ذکر کردیم اما نام بقیه آن‌ها را مؤرخان ذکر نکرده‌اند.

ابن ابی الحدید گوید: سخن درباره کسانی از مسلمانان که در جنگ بدر شهید شدند: واقدی گوید: عبد الله بن جعفر برایم نقل کرد که از زهریّ پرسیدم: چند نفر از مسلمانان در بدر شهید شدند؟ گفت:

ص: ۳۵۹

چهارده نفر، شش نفر از مهاجران و هشت نفر از انصار.

گوید: از بنی مطلب بن عبد مناف: عبیده بن حارث که شیبه بن ربیعه او را شهید کرد و در روایت واقدی آمده است: عتبه او را شهید کرد و پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم او را در صفراء دفن نمود.

از بنی زهرهٔ: عمیر بن ابی وقّاص که عمرو بن عبد که یکه‌تاز احزاب بود، او را شهید کرد. و عمیر بن عبدود دو الشمالین که هم‌پیمان بنی زهره بود، او را ابو اسامه جشمی شهید کرد.

ای بنی عدیّ: عاقل بن ابی بکیر که از بنی سعد بن بکر بود ولی هم‌پیمان آن‌ها بود و او را مالک بن زهیر شهید کرد. مهجع غلام عمر بن خطاب که او را عامر بن حضرمی شهید کرد. گویند: مهجع نخستین شهید مهاجران بود.

از بنی حارث بن فهر: صفوان بن بیضاء بود که او را طعیمه بن عدی شهید کرد.

از انصار، از بنی عمرو بن عوف: مبشّر بن عبد المنذر که ابو ثور او را شهید کرد و سعد بن خیثمه که عمرو بن عبدود او را شهید کرد و گویند: طعیمه بن عدی او را شهید کرد.

از بنی عدی بن نجار: حارثه بن سراقه شهید شد که جنان بن عرقه تیری به او زد که به حنجره‌اش خورد و شهید شد.

از بنی مالک بن نجّار: عوف و معوّذ دو پسر عفراء که ابو جهل آن دو را شهید کرد.

ص: ۳۶۰

از بنی سلمهٔ: عمیر بن حمام بن جموح که خالد بن اعلم او را شهید کرد. و گویند: نخستین شهید انصار او بود. و روایت شده که اولین شهید انصارحارثه بن سراقه بود.

از بنی زریق: رافع بن معلّی که عکرمه پسر ابو جهل او را شهید کرد.

از بنی حارث بن خزرج: یزید بن حارث که نوفل بن معاویه او را شهید کرد. این هشت نفر از انصار بودند. از ابن عباس روایت شده که آنسهٔ خدمتکار پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم نیز در جنگ بدر شهید شد.

و روایت شده که معاذ بن ماعص در جنگ بدر مجروح شد و در اثر همان جراحت در مدینه درگذشت. و عبید بن سکن مجروح شد و جراحتش وخیم شد و در اثر آن وفات یافت.

سخن درباره مشرکانی که در جنگ بدر کشته شدند و اسامی کسانی که آن‌ها را کشتند:

واقدی گوید: از بنی عبد شمس: حنظله بن ابی سفیان که علی علیه السلام او را کشت. حارث بن حضرمی که عمار بن یاسر او را کشت. عامر بن حضرمی که عاصم بن ثابت او را کشت. عمیر بن ابی عمیر و پسرش و دو غلام آن‌ها که عمیر بن ابی عمیر را سالم غلام حذیفه کشته است و اسم قاتل پسرش را ذکر نکرده است. عبیده بن سعید بن عاص که زبیر بن عوام او را کشت، و عاص بن سعید بن عاص که علی علیه السلام او را کشت.

ص: ۳۶۱

عقبه بن ابی معیط که عاصم بن ثابت به فرمان پیامبر او را گردن زد. و روایت شده که پیامبر او را پس از کشتن به دار کشید و او نخستین کسی بود که در اسلام به دار کشیده شد.

عتبه بن ربیعه که حمزه رضی الله عنه او را کشت. شیبه که عبیده بن حارث با یاری علی علیه السلام و حمزه او را کشت. ولید بن عتبه که علی علیه السلام او را کشت. عامر بن عبد الله که هم‌پیمان آن‌ها بود، او را علی علیه السلام کشت. و گفته شده: او را سعد بن معاذ کشت. اینان جمعاً دوازده نفر بودند.

از بنی نوفل بن عبد مناف: حارث بن نوفل که خبیب بن یساف او را کشته است، طعیمه بن عدی که با کنیه ابا الریان است او را حمزه کشته است و در روایت واقدی او را علی علیه السلام کشته است. در روایت محمد بن اسحاق و روایت بلاذری او اسیر شد و به دستور پیامبر توسط حمزه گردن زد شد. اینان جمعاً دو نفر بودند.

از بنی اسد: زمعه بن اسود که ابو دجانه او را کشت. و گویند: ثابت بن جذع او را کشت. حارث بن زمعه که علی علیه السلام او را کشت. عقیل بن اسود که علی و حمزه علیهما السلام او را کشتند. واقدی گوید: ابو معشر برایم نقل کرده است که او را علی علیه السلام به تنهایی کشته است.

ابو بختری که همان عاص بن هشام است و او را مجذّر بن زیاد کشت. و گویند: ابو داود مازنی او را کشته است و گویند: ابو الیسر او را کشت. نوفل بن خویلد که علی علیه السلام او را کشت. اینان جمعاً پنج نفر بودند.

از بنی عبد الدار: نضر بن حارث که علی علیه السلام به دستور پیامبر صلی الله علیه و سلم گردنش را زد. و زید بن ملیص غلام عمر بن هاشم از بنی عبد الدار

ص: ۳۶۲

که علی علیه السلام او را کشت. و گویند: بلال قاتل او بود. اینان جمعا دو نفر بودند.

از بنی تیم بن مرّة: عمیر بن عثمان که علی علیه السلام او را کشت و عثمان بن مالک که صهیب او را کشت. اینان دو نفر بوده‌اند. بلاذری عثمان بن مالک را ذکر نکرده است.

از بنی مخزوم و بنی مغیره: ابو جهل عمرو بن هشام که او را معاذ بن عمرو بن و معوّذ و عوف دو پسر عفراء ضربت زدند و عبد الله بن مسعود نیز او را که زخمی بود کشت. عاص بن هشام دائی عمر بن خطاب که او را عمر بن خطاب کشت. یزید بن تمیم هم‌پیمان آن‌ها که عمار بن یاسر او را کشت. و گویند: علی علیه السلام او را کشت.

از بنی ولید بن مغیره: ابو قیس بن ولید برادر خالد که علی علیه السلام او را کشت.

از بنی فاکه بن مغیرة: ابو قیس بن فاکه که حمزه او را کشت. و گویند: خباب بن منذر او را کشت.

از بنی امیّة بن مغیرة: مسعود بن ابی امیّة که علی علیه السلام او را کشت.

از بنی عائذ بن عبد الله و از بنی رفاعة: امیّة بن عائذ که سعد بن ربیع او را کشت، و ابو منذر بن ابی رفاعة که معن بن عدی او را کشت، و عبد الله بن ابی رفاعه که علی علیه السلام او را کشت،

ص: ۳۶۳

و زهیر بن ابی رفاعه که ابو اُسید ساعدی او را کشت، و سائب بن ابی رفاعه که عبد الرحمن بن عوف او را کشت.

از بنی ابی سائب مخزومی: سائب بن ابی سائب که زبیر او را کشت، اسود بن عبد الاسد که حمزه او را کشت، هم‌پیمان آن‌ها از قبیله طی بود عمرو بن شیبان که یزید بن رقیش او را کشت، و هم‌پیمان دیگر آن‌ها جبار بن سفیان که ابی بردة ابن نیّار او را کشت.

از بنی عمران بن مخزوم: حاجز بن سائب که علی علیه السلام او را کشت و بلاذری روایت کرده که این حاجز و برادرش عویمر را علی علیه السلام کشت. و عویمر بن عمرو که نعمان ابن ابی مالک او را کشت. اینان جمعاً نوزده نفر بودند.

از بنی جمح بن عمرو: امیّه بن خلف که خبیب بن یساف با یاری بلال او را کشت. و گفته شده: بلکه رفاعه بن رافع او را کشت. علی بن امیّه که عمار بن یاسر او را کشت، اوس بن مغیرهٔ که علی علیه السلام با یاری عثمان بن مظعون او را کشت. اینان جمعاً سه نفر بودند.

ص: ۳۶۴

از بنی سهم: منبّه بن حجّاج که ابو الیسر او را کشت، و گویند: علی علیه السلام او را کشت، و گویند: او اسید او را کشت. نبیه بن حجاج که علی علیه السلام او را کشت. عاص بن منبه بن حجاج که علی علیه السلام او را کشت و ابو العاص بن قیس که ابو دجانه او را کشت. واقدی گوید: ابو معشر از اصحابش برایم نقل کرده که گفتند: علی علیه السلام او را کشت. عاصم بن ابی عوف که ابو دجانه او را کشت. اینان جمعا پنج نفر بودند.

از بنی عامر وسپس از بنی مالک: معاویه بن عبد قیس که هم‌پیمان آن‌ها بود و عکاشه بن محصن او را کشت، سعید بن وهب هم‌پیمان آن‌ها از قبیله کلب که ابو دجانه او را کشت. اینان دو نفر بودند.

مجموع مشرکانی که در جنگ بدر کشته شدند یا گردن زده شدند، بنا بر روایت واقدی پنچاه و دو نفر بودند. از این عده کسانی که علی علیه السلام خود کشته و یا در قتل آن‌ها شرکت داشته بیست و چهار نفر بودند. روایات بسیاری آمده است که کشته‌شدگان در بدر هفتاد تن بودند. اما کسانی که شناخته شده بودند و نام‌هایشان حفظ شد، کسانی بود که ذکر کردیم. در روایت شیعه زمعه بن اسود را علی علیه السلام کشته است و مشهورتر در روایت این است که او و حارث بن زمعه را کشته و زمعه را ابو دجانه کشته است. - . شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید ۳ : ۳۵۷ - ۳۵۸ -

آن چه از کلام ابن ابی الحدید که درصدد بیان آن بودیم پایان یافت.

**[ترجمه]

بیان

العوذ جمع عائذ و هی الناقه إذا وضعت و بعد ما تضع أیاما حتی یقوی ولدها و الحرجه بالتحریک مجتمع شجر ملتف و المرضاح الحجر الذی یرضح به النوی أی یدق و یقال رفع فلان عقیرته أی صوته أ ما لکم فی اللبن من حاجه أی تأسرون فتأخذون فداءهم إبلا لها لبن ذکره الجزری.

و متع النهار ارتفع و فی النهایه فی حدیث بدر فقلت قریب مفر ابن الشتراء

ص: ۳۶۵

۱- فی السیره: قتله حمزه بن عبد المطلب و سعد بن أبی وقاص اشترکا فیه.

۲- ذکره ابن هشام أیضا، و زاد: و یقال: النعمان بن مالک القوقلی.

۳- قال ابن هشام: قتله أبو الیسر أخو بنی سلمه.

۴- و زاد ابن هشام علیهم: الحارث بن منبه بن الحجاج، قتله صهیب، و عامر بن أبی عوف أخو عاصم، قتله عبد اللّه بن سلمه العجلانی، و یقال: ابو دجانه.

۵- فی السیره: معاویه بن عامر حلیف لهم من عبد القیس، قتله علیّ بن أبی طالب، و یقال: قتله عکاشه.

۶- راجع من ذکرناه أیضا فی التعالیق السابقه: یزید علی هؤلاء.

۷- قد عرفت فیما سبق ان القول فی ذلک لیس منحصرا بالشیعه، بل قاله غیرهم أیضا.

۸- شرح نهج البلاغه لابن أبی الحدید ۳: ۳۵۷- ۳۵۸.

هو رجـل كـان يقطع الطريق يـأتى الرفقه فيـدنو منهم حـتى إذا هموا به نـأى قليلاـ ثم عـاودهم حتى يصـيب منهم غره المعنى أن مفرهم قريب و سـيعود فصار مثلا و قال فلحـج أى نشب فيه و قال فأطن أى جعله يطن من صوت القطع و أصـله من الطنين و هو صوت الشى ء الصلب و قال قحف الرأس هو الذى فوق الدماغ انتهى.

و ضـحك الرب تعالى كناية عن غاية رضاه و غمس اليد فى العدو كناية عن دخوله بينهم و جهده فى مقاتلتهم و حسـرت كمى عن ذراعى كشـفت و الحاسـر الـذى لاـ مغفر عليه و لا درع و الأعزل الـذى لا سـلاح معه و ابن طاب نوع من أنواع تمر المـدينه منسوب إلى ابن طاب رجل من أهلها يقال عذق ابن طاب و رطب ابن طاب و تمر ابن طاب ذكره الجزرى.

و قال فى حـديث أم حارثه وَيْحَكِ أَ وَ هَبِلْتِ هو بفتـح الهاء و كسـر الباء و قـد اسـتعاره هاهنا لفقد الميز و العقل مما أصابها من الثُّكْل بولـدها كأنه قال أَ فَقَـدْتِ عَقْلَكِ بِفَقْدِ ابْنِكِ حَتَّى جَعَلْتِ الْجِنَانَ جَنَّةً وَاحِدَةً انتهى فأكلكم لعله من الكلال بمعنى الإعياء فقالت حلاقى بالقاف أى يا منيتى أقبلى فهـذه أوانك قال فى القاموس و كقطام و سـحاب المنيه انتهى و فى بعض النسـخ بالفاء أى تمنعنى محالفتى قريشا أن لا أبكيهم و ذمرته كنصرته حثثته و التذامر التحاض على القتال.

و فى النهـايه مجنبه الجيش هى التى تكون فى الميمنه و الميسـره و همـا مجنبتـان و النون مكسوره و قيـل هى الكتيبه التى تـأخذ إحدى ناحيتى الطريق و الأول أصح.

قال فتتامت إليه قريش أى جاءته متوافره متتابعه و فى القاموس تتاموا جاءوا كلهم و قالوا دهـده الحجر فتدهـده دحرجه فتـدحرج كتدهدى فتدهدى انتهى.

حتى أقتله أى عرضه للقتل نحو أبعت الثوب و تقول عورت الركيه إذا طممتها و سددت أعينها التى ينبع منها الماء و النقع الغبار.

و فى النهايه فيه أن جبرئيل جاء يوم بدر و قد عصم ثنيته الغبار أى لزق به و الميم بدل من الباء و قال فى الباء فى حديث بدر لما فزع منها أتاه جبرئيل و قد عصب رأسه الغبار أى ركبه و علق به من عصب الريق فاه أى لصق به و يروى

عصم بالمیم و قال عرق الظبیه بضم الظاء موضع علی ثلاثه أمیال من الروحاء به مسجد للنبی صلی الله علیه و آله انتهی.

و باری قومه أی عارضـهم و فی بعض النسخ بالدال أی جاهرهم بالعداوه و قال الجوهری ها للتنبیه قد یقسم بها یقال لا ها الله ما فعلت أی لا و الله أبدلت الهاء من الواو و إن شئت حذفت الألف التی بعد الهاء و إن شئت أثبت.

و فی النهایه لا تضطنی عنی أی لا تبخلی بانبساطک إلی و هو افتعال من الضنی المرض و الطاء بدل من التاء انتهی.

و أقول کذا ذکره فی ضـنی (۱) من المعتـل و مـا ذکره من المعنی یـدل علی أنه من الضن من بـاب المضاعف من الضـنه و هو البخل و هو أظهر فیکون بتشدید النون.

و فی القاموس نثل الکنانه استخرج نبلها و نثرها فتکرکر الناس عنه أی اندفعوا و رجعوا یقال کرکرته عنی أی دفعته و رددته.

**[ترجمه]«العوذ» جمع عائـذ ماده شتر است هرگاه وضع حمل کند و پس از گذشت چند روز از وضع حملش تا بچه‌اش نیرو بگیرد. «الحرجه» با حرکت حروف انبوه درختان بسـیار و درهم تنیده است. «المرضاح» سـنگی است که با آن هسته را بشکنند. یعنی خورد کننـد. و گفته می‌شود: «رفع فلاـن عقیرته» یعنی صـدایش را بلنـد کرد. «امـا لکم فی اللبن من حاجـهٔ» یعنی اسارت می‌گیرید و برای آن‌ها شترانی شیرده را به عنوان فدیه می‌گیرید. جزری این مطلب را ذکر کرده است.

«متع النهار» یعنی روز بالا آمد. در نهایه آمده است: در حدیث بدر آمده است: «قریب مفرّ ابن الشتراء»

ص: ۳۶۵

او مردی بود که راهزنی می‌کرد به گروه‌هـا و همراهـان نزدیک می‌شود و وقتی می‌خواسـتند او را بگیرنـد انـدکی دور می‌شـد سپس به نزدشـان بـاز می‌گشت تـا چیز باارزشـی از آنـان غـارت کنـد. عبارت بـدین معنا است که: گریز آن‌ها نزدیک است و دوبـاره بـاز می‌گردد. و این عبـارت به صورت ضـرب المثـل در آمـده است. و گویـد: «فلحـج» یعنی در او گیر کرد. و گویـد: «فاطنّ» یعنی از صدای بریدن، طنینی برخاست. و اصل آن از «طنین» به معنای صدای چیز سخت است. و گوید: «قحف الرأس» استخوان بالای پیشانی سر است. پایان نقل قول.

«خندیـدن خداونـد متعـال» کنـایه از نهایت رضایتمنـدی خداونـد است. «غمس الیـد فی العـدوّ» کنایه از وارد شـدن او در میان دشـمن و تلاـش برای جنگیـدن بـا آن‌هـا و کشـتن آن‌هـا است. «حسـرت کمّی عن ذراعی» یعنی آسـتینم از بـازویم بالاـ رفت. «الحاسـر» کسی است که کلاه‌خود و زره بر تن ندارد. «الاعزل» کسی است که سلاح ندارد. «ابن طاب» یکی از انواع خرماهای مدینه بود که به ابن طالب یکی از اهل آن منطقه نسبت داده می‌شد. گفته می‌شود: «عذق ابن طاب» و «رطب ابن طاب» و «تمر ابن طاب». جزری این مطلب را ذکر کرده است.

در حـدیث ام حـارثه آمـده است: « وَیْحَـکِ أَ وَ هَبِلْتِ » این کلمه با فتحه هاء و کسـره باء می‌باشـد و در این جا برای از دسـت دادن قوه تشـخیص و خرد در اثر مصیبت از دست دادن فرزندش استعاره آورده شده است، گویی گفته است: با از دست دادن پسـرت، عقلت را از دست داده‌ای تـا جایی که باغها را باغ واحـد فرض می‌کنی. پایان نقل قول. «فاکلّکم» شایـد از «الکلال» به

معنای خستگی و درماندگی باشد. او گفت: «حلاقی» با قاف، یعنی: ای مرگ من به سراغم بیا که زمان تو فرا رسیده است. در قاموس گوید: «حلاق» بر وزن قطام و سحاب به معنای مرگ است. پایان نقل قول. در برخی نسخه‌ها با فاء ذکر شده یعنی: عهد و سوگندم با قریش مرا از این که بر شما گریه کنم، باز داشته است. «ذمرته» بر وزن نصرته یعنی: او را تحریک کردم. «التذامر» تشویق کردن به جنگ است.

در نهایه آمده است: «مجنّبهٔ الجیش» میمنه و میسره لشکر است. و این ها دو طرف لشکر است.«مجنِّبتان» با کسره نون است. و گفته شده: گردانی است که یکی از دو طرف راه را می گیرد. و معنای اول صحیح‌تر است.

گوید: «فتتامّت الیه قریش» یعنی پی‌در پی به سراغش آمدند. در قاموس آمده است: «تتامّوا» یعنی همگی آمدند. و گویند: «دهده الحجر فتدهده» یعنی سنگ را غلتاند پس غلتیده شد. مانند: «تدهدا فتدهدی». پایان نقل قول.

«حتی أقتله» یعنی او را در معرض کشتن قرار دهم. مانند: «ابعت الثوب» یعنی لباس را در معرض فروش قرار دهم. می گویی: «عوّرت الرکیّهٔ» هرگاه دهانه چاهِ پر از آب را ببندی و سرچشمه آن را که آب از آن می‌جوشد ببندی. «النقع» به معنای غبار است.

در نهایه آمده است: در حدیث آمده است که جبرئیل در روز بدر آمد در حالی که «و قد عصم ثنیته الغبار» یعنی دندان‌های پیشین اسب او خاک آلود بود. و میم بدل از باء است. و در قسمت باء در حدیث بدر نیز ذکر شده است: «لما فزع منها اتاه جبرئیل و قد عصب رأسه الغبار» یعنی خاک بر سر او ریخته بود. از این کلمه گویند: «عصب الریق فاه» یعنی گلویش خشک شد. و به صورت

ص: ۳۶۶

«عصم» با میم نیز ذکر شده است. و گوید: «عرق الظُبیهٔ» با ضمه ظاء، مکانی در سه مایلی روحاء بود که مسجد پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در آن جا بود.

«باری قومه» یعنی با قومش مبارزه کرد. و در برخی نسخه‌ها با دال (بادی) آمده است: یعنی: دشمنی خود را نسبت به آنان آشکار کرد. جوهری گوید: «ها» برای هشدار دادن و آگاه کردن است که گاهی برای سوگند به کار می‌رود. گفته می‌شود: «لاـ ها الله ما فعلت» یعنی نه، سوگند به خدا .... . که هاء به جای واو قسم ذکر شده است. و اگر بخواهی، الف بعد از هاء را حذف می کنی و اگر بخواهی آن را با هاء می‌آوری.

در نهایه گوید: «لا تضطنی عنّی» یعنی در گشاده‌رویی نسبت به من بخیل نباش. که این کلمه باب افتعال از «الضنی» به معنای بیماری است. و طاء بدل از تاء می‌باشد. پایان نقل قول.

می گویم: همچنین آن را از ریشه ضنی (فعل معتلّ) ذکر کرده است و آن معنایی که آورده است بر این دلالت می کند که از «الضنّ» فعل مضاعف از «الضنّهٔ» به معنای بخل می‌باشد و این معنا آشکارتر است، که در این صورت با تشدید نون می‌باشد.

در قاموس آمـده است: «نثل الکنانـهٔ» یعنی تیرها را از تیردان بیرون آورد و بر زمین ریخت. «فتکرکر الناس عنه» یعنی از گرد او دور شدند و بازگشتند. گفته می‌شود: «کرکرته عنّی» یعنی او را از خودم دفع کردم و بازداشتم.

ناشر دیجیتالی : مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

**[ترجمه]

کلمه المصحّح

بسمه تعالی و له الحمد

إلی هنـا انتهی الجزء التـاسع عشـر من کتـاب بحار الأنوار من هـذه الطبعه النفیسه حسب تجزئتنا و هو الجزء الخامس من المجلّد السادس فی تاریخ نبیّنا الأکرم صّلی اللّه علیه و آله حسب تجزئه المصنّف أعلی اللّه مقامه.

و لقـد بذلنا الجهد عند طبعها فی التصـحیح فخرج بعون اللّه و مشـیئته نقیّا من الأغلاط إلّا نزراً زهیداً زاع عنه البصـر و حسـر عنه النظر و اللّه الموفّق و المعین.

محمد باقر البهبودیّ من لجنه التحقیق و التصحیح لدار الکتب الإسلامیّه

ص: ۳۶۷

۱- هکذا فی الکتاب و مصدره، و الصحیح: ضنی. لانه من باب علم.

**[ترجمه]ص: ۳۶۷

**[ترجمه]

مراجع التصحيح و التخريج

بسم اللّه الرحمن الرحيم و الحمد للّه ربّ العالمين و الصلاه على سيّدنا محمّد و آله الطاهرين

اما بعد: فقد وفّقنا اللّه تعالى- و له الشكر و المنّه- لتصحيح الكتاب و تنميقه و تحقيق نصوصه و أسانيده و مراجعه مصادره و مآخذه، مزداناً بتعاليق مختصره لا غنى عنها و كان مرجعنا فى المقابله و التصحيح مضافاً إلى أصول الكتاب و النسخه المطبوعه المشهوره بطبعه أمين الضرب، الطبعه الحروفيّه عدّه نسخ مخطوطه جيّده فى غايه الدقّه و الإتقان:

منها النسخه الثمينه الأصليّه التى هى بخطّ المؤلّف رضوان اللّه عليه تفضّل بها العالم العامل حجّه الإسلام الحاجّ السيّد مهدىّ الصدر العاملىّ الأصبهانىّ صاحب الوعظ و إمام الجماعه فى عاصمه طهران و هى ممّا ورثه من أبيه الفقيد السعيد الخطيب المشهور الحاجّ السيّد (صدر الدين العاملىّ) رحمه اللّه عليه، و قد قابلناه على تلك النسخه الموجوده عندنا من باب غزوه البدر الكبرى إلى آخر الكتاب.

و منها نسخه مخطوطه بخط نعمه اللّه بن محمّد مهدىّ الإصطهباناتىّ استكتبها عام ۱۲۷۸ ه.

و منها نسخه مخطوطه أخرى مصحّحه بتصحيح محمّد محسن ابن أبى تراب مؤرّخه بعام ۱۲۲۶

تفضّل بهما الفاضل البارع الأستاذ المعظّم السيّد جلال الدين الأرموىّ الشهير بالمحدّث و يأتى مزيد توضيح بالنسبه إلى هاتين النسختين مع صورهما الفتوغرافيّه فى الجزء الثانى و العشرون الذى يتمّ به تاريخ نبيّنا الأكرم صلى اللّه عليه و آله إنشاء اللّه تعالى.

و كان مرجعنا فى تخريج أحاديثه و تعاليقه كتباً أوعزنا إلى بعضها فى المجلّدات السابقه

قم المشرفه- عبد الرحيم الربانىّ الشيرازىّ

ص: ۳۶۸

وفصل الخطاب واغثني يا حي الذي لا تنام وانتم حكماء الله وبكم حكم الله وبكم عرف حق الله
لا اله الا الله محمد رسول الله انتم نور الله من بين ايدينا ومن خلفنا انتم سنة الله التي
بها سبق القضاء يا امير المؤمنين انا لكم مسلم تسليما لا اشرك بالله شيئا ولا اتخذ
من دونه وليا الحمد لله الذي هداني بكم وما كنت لاهتدي لولا ان هداني الله الله
اكبر الله اكبر الحمد لله على ما هدانا ذكر الصلوة والدعاء على دكة القضاء ثم امض الى دكة
القضاء فصل عليها ركعتين تقرأ فيهما بعد الحمد ما اردت فاذا فرغت منهما وسلمت وسبحت تسبيح الزهراء
عليها السلام وقل يا مالكي ومملكي ومتغمدي بالنعم الجسام من غير استحقاق وجهي خاضع لما تعلوه الاقدام
لجلال وجهك الكريم لا تجعل هذه الشدة ولا هذه المحنة متصلة باستيصال الشأفة
وامنحني من فضلك ما لم تمنح به احدا من غير مسألة انت القديم الذي لم تزل ولا تزال صل
على محمد وآل محمد واغفر لي وارحمني وزك عملي وبارك لي في اجلي واجعلني من عتقائك
وطلقائك من النار برحمتك يا ارحم الراحمين ذكر الصلوة والدعاء في بيت الطشت المتصل
بدكة القضاء تصلي هناك ركعتين فاذا سلمت وسبحت فقل اللهم اني ذخرت توحيدي اياك
ومعرفتي بك واخلاصي لك واقراري بربوبيتك وذخرت ولاية من انعمت علي بمعرفتهم
من بريتك محمد وعترته صلى الله عليهم ليوم فزعي اليك عاجلا وآجلا وقد فزعت اليك واليهم
يا مولاي في هذا اليوم وفي موقفي هذا وسألتك ما زكى من نعمتك وازاحة ما اخشاه من
نقمتك والبركة فيما رزقتنيه وتحصين صدري من كل هم وجائحة ومعصية في ديني و
دنياي وآخرتي يا ارحم الراحمين ذكر الصلوة والدعاء في وسط المسجد تصلي هناك ركعتين تقرأ
في الاولى الحمد والصمد والثانية الحمد والكافرون فاذا سلمت وسبحت فقل اللهم انت السلام ومنك
السلام واليك يعود السلام ودارك دار السلام حينا ربنا منك بالسلام اللهم اني صليت
هذه الصلوة ابتغاء رحمتك ورضوانك ومغفرتك وتعظيما لمسجدك اللهم فصل على محمد
وآل محمد وارفعها في عليين وتقبلها مني يا ارحم الراحمين ثم امض الى الاسطوانة السابعة
وقف عندها مستقبل القبلة وقل بسم الله وبالله وعلى ملة رسول الله صلى الله عليه وآله ولا اله الا الله محمد
رسول الله السلام على ابينا آدم وامنا حواء السلام على هابيل المقتول ظلما وعدوانا

وبكم وجب القضاء ظ
الآلاء
ما ذخرته خ ل
اقول وجدت في بعض مؤلفات قدماء اصحابنا انه يستحب ان تصلي في بيت الطشت بركعتين خ ل وهو متصل بدكة القضاء ركعتين فقد روي عن ابي عبد الله عليه السلام ذلك فاذا سلمت فصل وذكر الدعاء ثم قال السيد رحمه الله

صوره فتوغرافيه من نسخه المؤلف قدّس سرّه و هی آخر صحیفه من غزوه بدر الکبری.

**[ترجمه]ص: ٣۶٨

**[ترجمه]

فهرست ما فی هذا الجزء

الموضوع/ الصفحه

**[ترجمه]ص: ۳۷۰

**[ترجمه]

تعريف مركز

بسم الله الرحمن الرحيم
هَلْ يَسْتَوِى الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ
الزمر: ۹

المقدمة:
تأسّس مركز القائمية للدراسات الكمبيوترية فی أصفهان بإشراف آية الله الحاج السيد حسن فقيه الإمامی عام ۱۴۲۶ الهجری فی المجالات الدينية والثقافية والعلمية معتمداً على النشاطات الخالصة والدؤوبة لجمع من الإخصائيين والمثقفين فی الجامعات والحوزات العلمية.

إجراءات المؤسسة:
نظراً لقلة المراكز القائمة بتوفير المصادر فی العلوم الإسلامية وتبعثرها فی أنحاء البلاد وصعوبة الحصول على مصادرها أحياناً، تهدف مؤسسة القائمية للدراسات الكمبيوترية فی أصفهان إلى التوفير الأسهل والأسرع للمعلومات ووصولها إلى الباحثين فی العلوم الإسلامية وتقدم المؤسسة مجاناً مجموعة الكترونية من الكتب والمقالات العلمية والدراسات المفيدة وهی منظمة فی برامج إلكترونية وجاهزة فی مختلف اللغات عرضاً للباحثين والمثقفين والراغبين فيها.
وتحاول المؤسسة تقديم الخدمة معتمدة على النظرة العلمية البحتة البعيدة من التعصبات الشخصية والاجتماعية والسياسية والقومية وعلى أساس خطة تنوی تنظيم الأعمال والمنشورات الصادرة من جميع مراكز الشيعة.

الأهداف:
نشر الثقافة الإسلامية وتعاليم القرآن وآل بيت النبیّ عليهم السلام
تحفيز الناس خصوصا الشباب على دراسة أدقّ فی المسائل الدينية
تنزيل البرامج المفيدة فی الهواتف والحاسوبات واللابتوب
الخدمة للباحثين والمحققين فی الحوازت العلمية والجامعات
توسيع عام لفكرة المطالعة
تهميد الأرضية لتحريض المنشورات والكتّاب على تقديم آثارهم لتنظيمها فی ملفات الكترونية

السياسات:
مراعاة القوانين والعمل حسب المعايير القانونية
إنشاء العلاقات المترابطة مع المراكز المرتبطة
الاجتنباب عن الروتينية وتكرار المحاولات السابقة
العرض العلمی البحت للمصادر والمعلومات

الالتزام بذكر المصادر والمآخذ فى نشر المعلومات

من الواضح أن يتحمل المؤلف مسؤولية العمل.

نشاطات المؤسسة:

طبع الكتب والملزمات والدوريات

إقامة المسابقات فى مطالعة الكتب

إقامة المعارض الالكترونية: المعارض الثلاثية الأبعاد، أفلام بانوراما فى الأمكنة الدينية والسياحية

إنتاج الأفلام الكرتونية والألعاب الكمبيوترية

افتتاح موقع القائمية الانترنتى بعنوان : www.ghaemiyeh.com

إنتاج الأفلام الثقافية وأقراص المحاضرات و...

الإطلاق والدعم العلمى لنظام استلام الأسئلة والاستفسارات الدينية والأخلاقية والاعتقادية والردّ عليها

تصميم الأجهزة الخاصة بالمحاسبة، الجوال، بلوتوث Bluetooth، ويب كيوسك kiosk، الرسالة القصيرة ((sms

إقامة الدورات التعليمية الالكترونية لعموم الناس

إقامة الدورات الالكترونية لتدريب المعلمين

إنتاج آلاف برامج فى البحث والدراسة وتطبيقها فى أنواع من اللابتوب والحاسوب والهاتف ويمكن تحميلها على ٨ أنظمة؛

١.JAVA

٢.ANDROID

٣.EPUB

٤.CHM

٥.PDF

٦.HTML

٧.CHM

٨.GHB

إعداد ۴ الأسواق الإلكترونية للكتاب على موقع القائمية ويمكن تحميلها على الأنظمة التالية

١.ANDROID

٢.IOS

٣.WINDOWS PHONE

٤.WINDOWS

وتقدّم مجاناً فى الموقع بثلاث اللغات منها العربية والانجليزية والفارسية

الكلمة الأخيرة

نتقدم بكلمة الشكر والتقدير إلى مكاتب مراجع التقليد منظمات والمراكز، المنشورات، المؤسسات، الكتّاب وكل من قدّم لنا المساعدة في تحقيق أهدافنا وعرض المعلومات علينا.

عنوان المكتب المركزي

أصفهان، شارع عبد الرزاق، سوق حاج محمد جعفر آباده ای، زقاق الشهيد محمد حسن التوكلي، الرقم ١٢٩، الطبقة الأولى.

عنوان الموقع : : www.ghbook.ir

البريد الالكتروني : Info@ghbook.ir

هاتف المكتب المركزي ٠٣١٣٤٤٩٠١٢٥

هاتف المكتب في طهران ٨٨٣١٨٧٢٢ ـ ٠٢١

قسم البيع ٠٩١٣٢٠٠٠١٠٩شؤون المستخدمين ٠٩١٣٢٠٠٠١٠٩.